

**MUNI
ECON**

**XXVI. MEZINÁRODNÍ KOLOKVIUM
O REGIONÁLNÍCH VĚDÁCH**

SBORNÍK PŘÍSPĚVKŮ

BOŘETICE 14.-16. ČERVNA 2023

BRNO 2023

MASARYKOVA UNIVERZITA
EKONOMICKO-SPRÁVNÍ FAKULTA
KATEDRA REGIONÁLNÍ EKONOMIE A SPRÁVY

**MUNI
ECON**

**26TH INTERNATIONAL COLLOQUIUM ON
REGIONAL SCIENCES**

CONFERENCE PROCEEDINGS

BOŘETICE, JUNE 14-16, 2023

BRNO 2023

**MASARYK UNIVERSITY
FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATION
DEPARTMENT OF REGIONAL ECONOMICS AND ADMINISTRATION**

Vydavatel / Publisher:

Masarykova univerzita / Masaryk University

Editoři / Edited by:

doc. Ing. Viktorie KLÍMOVÁ, Ph.D.

doc. Ing. Vladimír ŽÍTEK, Ph.D.

(Masarykova univerzita / Masaryk University, Czech Republic)

Jednotlivé příspěvky byly recenovány externími recenzenty. / Individual papers were reviewed by external reviewers.

Technické zpracování / Technical processing:

Ing. Klára CHARVÁTOVÁ

(Masarykova univerzita / Masaryk University, Czech Republic)

Vzor citace / Citation example:

AUTOR, A. Název článku. In Klímová, V., Žítek, V. (eds.) *XXVI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, 2023. s. 1–5. ISBN 978-80-280-0311-1. DOI 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-1.

AUTHOR, A. Title of paper. In Klímová, V., Žítek, V. (eds.) *26th International Colloquium on Regional Sciences. Conference Proceedings*. Brno: Masarykova univerzita, 2023. pp. 1–5. ISBN 978-80-280-0311-1. DOI 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-1.

Publikace neprošla jazykovou úpravou. / Publication is not a subject of language check.

Za správnost obsahu a originalitu výzkumu zodpovídají autoři. / Authors are fully responsible for the content and originality of the articles.

© 2023 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-280-0311-1 (online : pdf)

DOI 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023

PROGRAMOVÝ VÝBOR / PROGRAMME COMMITTEE

doc. Ing. Vladimír ŽÍTEK, Ph.D. (předseda/head)

Katedra regionální ekonomie a správy, Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita
Department of Regional Economics and Administration, Faculty of Economics and Administration, Masaryk University

doc. Ing. Jiří DUŠEK, Ph.D.

Vysoká škola evropských a regionálních studií
College of European and Regional Studies

doc. Ing. Martina HALÁSKOVÁ, Ph.D.

Katedra veřejné ekonomiky, Ekonomická fakulta, VŠB – Technická univerzita Ostrava
Department of Public Economics, Faculty of Economics, VSB – Technical University of Ostrava

Ing. Petr HLAVÁČEK, Ph.D.

Katedra regionálního rozvoje a veřejné správy, Fakulta sociálně ekonomická, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Department of Regional Development and Public Administration, Faculty of Social and Economic Studies, J. E. Purkyně University in Ústí nad Labem

prof. RNDr. Oto HUDEC, CSc.

Katedra regionálnych vied a manažmentu, Ekonomická fakulta, Technická univerzita v Košiciach
Department of Regional Sciences and Management, Faculty of Economics, Technical University of Košice

doc. Ing. Jana JARÁBKOVÁ, PhD.

Katedra regionalistiky a rozvoja vidieka, Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja, Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre

Department of Regional and Rural Development, Faculty of European Studies and Regional Development, Slovak University of Agriculture in Nitra

doc. Ing. Viktorie KLÍMOVÁ, Ph.D.

Katedra regionální ekonomie a správy, Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita
Department of Regional Economics and Administration, Faculty of Economics and Administration, Masaryk University

doc. Ing. Stanislav KOLOŠTA, PhD.

Katedra verejnej ekonomiky a regionálneho rozvoja, Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Department of Public Economics and Regional Development, Faculty of Economics, Matej Bel University in Banská Bystrica

Mgr. Ondřej KONEČNÝ, Ph.D.

Ústav regionálního rozvoje, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně
Institute of Regional Development, Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno

doc. RNDr. Jaroslav KOUTSKÝ, Ph.D.

Katedra regionálního rozvoje a veřejné správy, Fakulta sociálně ekonomická, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Department of Regional Development and Public Administration, Faculty of Social and Economic Studies, J. E. Purkyně University in Ústí nad Labem

doc. Ing. Ivana KRAFTOVÁ, CSc.

Ústav ekonomických věd, Fakulta ekonomicko-správní, Univerzita Pardubice
Institute of Economic Sciences, Faculty of Economics and Administration, University of Pardubice

doc. RNDr. František KRIŽAN, PhD.

Katedra regionálnej geografie a rozvoja regiónov, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
Department of Regional Geography and Regional Development, Faculty of Natural Sciences, Comenius University in Bratislava

doc. RNDr. Josef KUNC, Ph.D.

Katedra regionální ekonomie a správy, Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita
Department of Regional Economics and Administration, Faculty of Economics and Administration, Masaryk University, Czech Republic

prof. Ing. Jaroslav MACHÁČEK, CSc.

Katedra regionálních studií, Národohospodářská fakulta, Vysoká škola ekonomická v Praze
Department of Regional Studies, Faculty of Economics, University of Economics, Prague, Czech Republic

doc. Ing. Viera PAPCUNOVÁ, PhD.

Ústav ekonomiky a manažmentu, Fakulta prírodných vied a informatiky, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Institute of Economics and Management, Faculty of Natural Sciences and Informatics, Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovak Republic

doc. Ing. Štefan REHÁK, PhD.

Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, Národohospodárska fakulta, Ekonomická univerzita v Bratislave
Department of Public Administration and Regional Development, Faculty of National Economy, University of
Economics in Bratislava

prof. Ing. Jan STEJSKAL, Ph.D.

Ústav ekonomických vied, Fakulta ekonomicko-správni, Univerzita Pardubice
Institute of Economic Sciences, Faculty of Economics and Administration, University of Pardubice

doc. Mgr. Miroslav ŠIPIKAL, PhD.

Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, Národohospodárska fakulta, Ekonomická univerzita v Bratislave
Department of Public Administration and Regional Development, Faculty of National Economy, University of
Economics in Bratislava

doc. Ing. Anna VAŇOVÁ, PhD.

Katedra verejnej ekonomiky a regionálneho rozvoja, Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Department of Public Economics and Regional Development, Faculty of Economics, Matej Bel University in Banská
Bystrica

prof. RNDr. Milan VITURKA, CSc.

Katedra regionální ekonomie a správy, Ekonomicko-správni fakulta, Masarykova univerzita
Department of Regional Economics and Administration, Faculty of Economics and Administration, Masaryk
University

Ing. Eva VÝROSTOVÁ, PhD.

Katedra ekonomiky a riadenia verejnej správy, Fakulta verejnej správy, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Department of Economics and Management of Public Administration, Faculty of Public Administration, Pavol Jozef
Šafárik University in Košice

prof. RNDr. René WOKOUN, CSc.

Katedry regionálního rozvoje a veřejné správy, Fakulta právních a správních studií, Vysoká škola finanční a správní
Department of Regional Development and Public Administration, Faculty of Law and Public Administration,
University of Finance and Administration

prof. Ing. Elena ŽÁRSKA, CSc.

Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, Národohospodárska fakulta, Ekonomická univerzita v Bratislave
Department of Public Administration and Regional Development, Faculty of National Economy, University of
Economics in Bratislava

OBSAH

ANALÝZA REGIONÁLNEJ DISTRIBÚCIE MLADÝCH NEET NA SLOVENSKU	9
<i>Miroslav ŠIPIKAL – Valéria NÉMETHOVÁ</i>	
KONVERGENCE A DIVERGENCE ČESKÝCH A SLOVENSKÝCH NUTS 2 REGIONŮ V RÁMCI EVROPSKÉ UNIE V OBDOBÍ 2010–2021	17
<i>Jiří DUŠEK – Štěpán KAVAN</i>	
CONDITIONAL CONVERGENCE, REGIONAL DISPARITIES AND ECONOMIC GROWTH. THE EVIDENCE FROM THE V4 REGIONS	27
<i>Martin MARIŠ</i>	
VZDELANOSTNÁ ŠTRUKTÚRA OBYVATEĽOV SLOVENSKEJ REPUBLIKY V OBDOBÍ 2001 – 2021	35
<i>Radomira HORNYÁK GREGÁŇOVÁ – Dana ORSZÁGHOVÁ</i>	
DŮCHODOVÝ SYSTÉM ČR: NAVOZOVÁNÍ SOCIÁLNÍHO SMÍRU NEBO KONFLIKTU?	43
<i>Jiří KRAFT</i>	
THE LOCAL ALLOCATION OF EU FUNDS IN SLOVAKIA: DETERMINANTS OF SUCCESS IN PROJECT SUBMISSIONS IN 2014-2020	51
<i>Eva VÝROSTOVÁ – Tomáš VÝROST</i>	
ZHODNOTENIE ČERPANIA FINANČNÝCH PROSTRIEDKOV KOHÉZNEJ POLITIKY V PROGRAMOVOM OBDOBÍ 2014-2020 NA ÚZEMÍ SLOVENSKA	59
<i>Romana GAŠPARÍKOVÁ</i>	
FINANČNÍ ASPEKTY REGIONÁLNÍCH ROZVOJOVÝCH PROJEKTŮ – KOUPALIŠTĚ A KOUPAČÍ BIOTOPY	68
<i>Petr HALÁMEK – Natálie LACINOVÁ</i>	
REKULTIVACE JAKO PŘÍLEŽITOST PRO ZVÝŠENÍ RESILIENCE TRANSFORMUJÍCÍCH SE REGIONŮ	75
<i>Martin DOMÍN – Jan HOLUB – Tomáš SÝKORA – Petr HLAVÁČEK</i>	
SPRAVEDLIVÁ TRANSFORMACE JAKO CESTA K UDRŽITELNÉMU ROZVOJI REGIONŮ	84
<i>Vladimír ŽÍTEK – Viktorie KLÍMOVÁ</i>	
PŘESHRANIČNÍ DOJÍŽDKA ZA PRACÍ Z ČR DO NĚMECKA	93
<i>Václav NOVÁK</i>	
MULTIKRITERIÁLNÍ HODNOCENÍ ÚČELNOSTI VÝSTAVBY VYSOKORYCHLOSTNÍCH ŽELEZNICE V ČESKÉ REPUBLICE	101
<i>Milan VITURKA</i>	
METROPOLITNÍ SVAZEK JAKO FAKTOR ZVÝŠENÍ EFEKTIVITY URBÁNNÍHO ROZVOJE V ČESKÉ REPUBLICE	110
<i>Josef KUNC – Petr ŠAŠINKA – Markéta NOVOTNÁ – Petr TONEV – Zdeněk DVOŘÁK – Soňa RASZKOVÁ</i>	
INSTITUCIONALIZACE METROPOLITNÍCH REGIONŮ V NĚMECKU A VE FRANCII VE VZÁJEMNÉM SROVNÁNÍ	116
<i>Jiří JEŽEK</i>	
AGGLOMERATION AND INNOVATION ACTIVITIES AS A BASE FOR AUTOMOTIVE CLUSTER FORMATION IN THE NITRA REGION	125
<i>Lukáš VARECHA</i>	
EXPLORING THE DYNAMICS OF INNOVATION: A COMPARATIVE STUDY OF NORDIC AND WESTERN EUROPEAN COUNTRIES	133
<i>Ramil NAMAZOV – Leyla SHAHVALADOVA</i>	
ŠPECIFIKÁ CHEMICKÉHO PRIEMYSLU V NITRIANSKOM SAMOSPRÁVNOM KRAJI	140
<i>Miroslava TREMBOŠOVÁ – Nina MACHOVÁ</i>	
VÝVOJ A PROGNOZA POČTU PODNIKOV V REGIÓNOCH SLOVENSKA	149
<i>Milan FILA – Michal LEVICKÝ</i>	
APLIKACE METOD VÍCEKRITERIÁLNÍHO ROZHODOVÁNÍ V OBLASTI LOKALIZACE MALOOBCHODNÍCH JEDNOTEK NA ÚZEMÍ MĚSTA BRNA	157
<i>Klára CHARVÁTOVÁ</i>	
ANALÝZA ORGANIZAČNÝCH MODELOV ALTERNATÍVNYCH POTRAVINOVÝCH SIETÍ VO VIDIECKO-MESTSKOM ROZHRAŇÍ	166
<i>Lucia LAGINOVÁ – Jana JARÁBKOVÁ – Michal HRIVNÁK – Peter MORITZ</i>	

POTENCIÁL PŘÍRODNÉHO KAPITÁLU POSKYTOVAŤ PRODUKČNÉ EKOSYSTÉMOVÉ SLUŽBY V REGIONOCHE SR	174
<i>Jarmila MAKOVNÍKOVÁ – Boris PÁLKA – Stanislav KOLOŠTA – Filip FLAŠKA</i>	
DOPAD KLIMATICKÝCH ZMIEN NA VINOHRADNÍCTVO NITRIANSKEHO KRAJA – PREDIKCIE VÝVOJA A TERÉNNY VÝSKUM	182
<i>Jana NÉMETHOVÁ – Filip KRAJČI</i>	
TOWARDS INCLUSIVE PROSPERITY AND DEVELOPMENT IN EUROPEAN COUNTRIES USING THE TRANSITIONING PERFORMANCE INDEX	191
<i>Rashidatu BASSABI</i>	
VZNIK SOCIÁLNYCH INOVÁCIÍ V KONTEXTE FORMOVANIA INOVAČNÝCH SOCIÁLNYCH KLASTROV	199
<i>Michal HRIVNÁK – Peter MORITZ – Lucia LAGINOVÁ – Jana JARÁBKOVÁ</i>	
ANALÝZA SOCIÁLNEHO PODNIKÁNÍ V JIHMORAVSKÉM KRAJI	208
<i>Tereza LELKOVÁ – Tereza DĚCKÁ – Lucie HERBOČKOVÁ – Petr TONEV</i>	
CHANGES IN HEALTH FACILITIES IN THE REGIONS OF SLOVAKIA	217
<i>Viera PAPCUNOVÁ – Jarmila HUDÁKOVÁ – Roman VAVREK – Ingrid VAREŠINSKÁ</i>	
CAPACITY AVAILABILITY OF PSYCHIATRIC CARE IN THE CZECH REPUBLIC: REGIONAL DIFFERENCES	226
<i>Ivana VAŇKOVÁ – Iveta VRABKOVÁ</i>	
VÝVOJ SUBURBÁNEJ ZÓNY MESTA NITRA ZA OBDOBIE POSLEDNÝCH 20 ROKOV	234
<i>Gabriela REPASKÁ – Katarína VILINOVÁ</i>	
SUBURBÁNNÍ TLAK HL. M. PRAHY NA OBCE V CHKO ČESKÝ KRAS	245
<i>Michael PONDĚLÍČEK – Vladimíra ŠILHÁNKOVÁ</i>	
EKONOMICKÉ, SOCIÁLNÍ A ENVIRONMENTÁLNÍ DOPADY ROZVOJE MĚSTA NA PŘÍKLADU MĚSTA KUŘIM	253
<i>Jaroslava HĚDLOVÁ – Dominika TÓTHOVÁ</i>	
HISTORICKÝ A URBANISTICKÝ VÝVOJ MESTA BANSKÁ BYSTRICA A JEHO REFLEXIA V ULIČNEJ NOMENKLATÚRE	262
<i>Josef PETRIKOVIČ – Lucia PETRIKOVIČOVÁ – Henrich GREŽO – František PETROVIČ</i>	
VLIV TEXTILNÍHO PRŮMYSLU NA POPULAČNÍ VÝVOJ VE VYBRANÝCH EVROPSKÝCH MĚSTECH	271
<i>Kateřina DŮBRAVOVÁ – Michaela NEUMANNOVÁ – Josef KUNC</i>	
UDRŽITELNOST A ZODPOVĚDNOST – NEZBYTNOST SOUČASNÉHO I BUDOUCÍHO CESTOVNÍHO RUCHU	280
<i>Iveta HAMARNEH – Petr JEŘÁBEK – Olga SOBOLEVA</i>	
DESTINACE – TURISTICKÝ REGION VS. ADMINISTRATIVNÍ JEDNOTKA	290
<i>Andrea HOLEŠINSKÁ – Martin ŠAUER</i>	
DESTINATION MANAGEMENT, EVENT TOURISM, COMPUTERS AND SLUŠOVICE, INSPIRATION FROM HISTORICAL CONTEXTS	298
<i>Josef BOTLÍK – Milena BOTLÍKOVÁ</i>	
DOPADY PANDEMIE COVID-19 NA CESTOVNÍ RUCH PAMÁTEK UNESCO V ČESKÉ REPUBLICE	308
<i>Libor LNĚNIČKA – Tetiana BUT – Tomáš BURDA – Veronika ŽIDOVÁ – Sára BOUZKOVÁ</i>	
ZMĚNILA PANDEMIE GEOGRAFICKOU STRUKTURU NÁVŠTĚVNOSTI EVROPY?	317
<i>Jiří VYSTOUPIL – Martin ŠAUER – Helena KUBÍČKOVÁ</i>	
REGIONÁLNÍ ODOLNOST NA PŘÍKLADU FIREM ZPRACOVATELSKÉHO PRŮMYSLU VE STARÝCH PRŮMYSLOVÝCH REGIONECH ČESKA	325
<i>Lucie KOKEŠOVÁ – Simona ŠŤASTNÁ</i>	
RETROSPEKTÍVNY POHLED NA ŠÍRENIE OCHORENIA COVID-19 V NITRIANSKOM SAMOSPRÁVNOM KRAJI V KONTEXTE ZRANITEĽNOSTI	333
<i>Katarína VILINOVÁ – Gabriela REPASKÁ</i>	
THE IMPACT OF THE "FIRST WAVE" OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE MUNICIPALITIES IN THE SOUTH MORAVIAN REGION: THE MAYORS' PERSPECTIVE	340
<i>Michal ŠEVČÍK – Josef SMOLÍK – Jitka BROŽOVÁ</i>	
EFEKT PŘELÉVÁNÍ CEN NA TRHU PRAŽSKÝCH NOVOSTAVEB	349
<i>Filip EMMER</i>	
REGIONAL HOUSING AFFORDABILITY IN THE CZECH REPUBLIC	356
<i>David SLAVATA</i>	

STRATEGICKÉ ŘÍZENÍ PORTFOLIA NEMOVITOSTÍ VE VLASTNICTVÍ ČESKÝCH MĚST – REŠERŠE VĚDECKÉ LITERATURY	362
<i>Lucia DOBRUCKÁ – Martin MAŠTÁLKA – Vladimíra ŠILHÁNKOVÁ</i>	
HODNOCENÍ MÍSTNÍCH VEŘEJNÝCH SLUŽEB V ČESKÉ REPUBLICE: PŘÍKLAD MĚSTSKÝCH KNIHOVEN	369
<i>Renata HALÁSKOVÁ – Martina HALÁSKOVÁ</i>	
ROLE KRAJŮ V PODPOŘE IMPLEMENTACE KONCEPTU SMART CITIES V ROZVOJI OBCÍ A MĚST	378
<i>Zuzana KHENDRICHE TRHLÍNOVÁ – Petr ČECHÁK</i>	
POSTOJE KRAJŮ K LEGISLATIVNÍMU NÁVRHU SPOLEČENSTVÍ OBCÍ	385
<i>Marek JETMAR</i>	
HOW TO INVOLVE INFORMAL INSTITUTIONS INTO THE PROCESS OF LOCAL DEVELOPMENT OF RURAL COMMUNITIES	393
<i>Kateřina VYHNÁNKOVÁ – Tomáš SÝKORA</i>	
HODNOTOVÉ POSTOJE ZASTUPITELŮ JAKO PROMĚNNÁ MÍSTNÍHO ROZVOJE	401
<i>Radek KOPŘIVA – Sylvie KOBZEV KOTÁSKOVÁ</i>	
SPD V KOMUNÁLNÍCH VOLBÁCH V ROCE 2022 V JIHOMORAVSKÉM KRAJI	407
<i>Josef SMOLÍK – Michal ŠEVČÍK</i>	
USING HOT SPOT ANALYSIS TO IDENTIFY SPATIAL CLUSTERS OF STABILITY OF LOCAL POLITICAL ELITES	416
<i>Jan PRENER</i>	
HIGHER REPRESENTATION OF WOMEN ON CANDIDATE LISTS - THE KEY TO MORE GENDER-BALANCED MUNICIPAL POLITICS?	424
<i>Simona ŠIMOVIČOVÁ</i>	
THE DESIRE FOR EQUALITY: THE FUNCTION OF THE PARTICIPATION AND PARTNERSHIP DISCOURSES IN DEVELOPMENT	433
<i>Tomáš Imrich PROFANT</i>	

WWW.ECON.MUNI.CZ/KOLOKVIUM

WWW.ECON.MUNI.CZ/COLLOQUIUM

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-1

ANALÝZA REGIONÁLNEJ DISTRIBÚCIE MLADÝCH NEET NA SLOVENSKU

Analysis of the Regional Distribution of Young NEETs in Slovakia

MIROSLAV ŠIPIKAL**VALÉRIA NÉMETHOVÁ**

Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja | *Dept. of Public Administr. and Regional Develop.*
Národohospodárska fakulta | *Faculty of Economics and Finance*
Ekonomická univerzita v Bratislave | *University of Economics in Bratislava*
✉ *Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovak Republic*
E-mail: *miroslav.sipikal@euba.sk, valeria.nemethova@euba.sk*

Anotace

Neaktivita a nezamestnanosť mladých ľudí je výrazným problémom rozvoja, ktorý má tiež aj svoju priestorovú dimenziu. Táto skupina zároveň nie je homogénna a vyžaduje rozdielne prístupy k svojej aktivizácii. Cieľom tohto príspevku je preskúmanie priestorové rozloženie vybraných skupín mladých ľudí na základe údajov zo sčítania obyvateľstva v roku 2021 na Slovensku. Zároveň pomocou korelačnej analýzy identifikovať faktory, ktoré by mohli mať vplyv na priestorový výskyt tejto skupiny. Najväčší počet neaktívnych mladých ľudí sa nachádza na východnom Slovensku, pričom miera neaktivity koreluje najmä s podielom rómskej populácie. Výsledky tiež ukazujú, že evidovaní nezamestnaní kopírujú mieru nezamestnanosti okresov negatívne výšku priemernej mzdy, ale ostatné jednotlivé skupiny mladých ľudí majú rozdielne priestorové rozloženie.

Klíčová slova

NEET, nezamestnanosť mladých, priestorová distribúcia nezamestnanosti, Slovensko

Annotation

The inactivity and unemployment of young people is a significant problem of development, which also has its spatial dimension. At the same time, this group is not homogeneous and requires different approaches to its activation. The aim of this contribution is to examine the spatial distribution of selected groups of young people based on data from the 2021 population census in Slovakia. At the same time, using correlation analysis, identify factors that could have an impact on the spatial occurrence of this group. The largest number of inactive young people is found in eastern Slovakia, while the rate of inactivity correlates mainly with the share of the Roma population. The results show that the young registered unemployed copy the unemployment rate of the districts and negatively average wage in the district, but the other individual groups of young people have a different spatial distribution.

Keywords

NEET, young unemployment, spatial distribution of unemployment, Slovakia

JEL Classification: R11, O12

1. Úvod

Využívanie potenciálu mladých ľudí je pre ekonomiky štátov veľmi dôležité. Predstavujú veľmi dôležitý zdroj nielen súčasnej alebo budúcej pracovnej sily. Výrazná nezamestnanosť mladých ľudí je významným sociálnoekonomickým fenoménom a má veľmi negatívne dopady tak pre spoločnosť ako aj pre jednotlivcov, ktorí sú len na začiatku svojho života. Títo ľudia predstavujú výrazný nevyužitý potenciál krajiny aj regiónu a je treba venovať čo najväčšiu pozornosť ich aktivizácii. Nepodchytenie tejto skupiny jej nezačlenenie do spoločenského a ekonomického života často následne vedie k hrozbe ich celoživotného sociálneho vylúčenia.

V minulosti bol problémom najmä nedostatok pracovných miest, v súčasnosti však vidíme viacero dôvodov, prečo mladí ľudia nie sú ekonomicky aktívni (Bynner and Parsons, 2002; Kopáček a Horáčková, 2018). Pre sledovanie tohto aspektu sa začal používať pojem mladí NEET. Pod výrazom NEET rozumieme mladých ľudí, ktorí nie sú

zamestnaní, ani sa nezúčastňujú vzdelávania alebo odbornej prípravy. Pôvodne sa do tejto kategórie zarátavali len ľudia vo veku 15-24 rokov, v súčasnosti do kategórie NEET vpadajú mladí ľudia vo veku 15 až 30 rokov.. Štatistiky naznačujú, že v Európe je priemerný podiel NEET na celkovej populácii 14,2% (eurostat.eu) Práca s mládežou sa tak stala aj jednou z priorít Európskej únie už pri koncipovaní stratégie Európa 2020, a odvtedy má čoraz silnejšie zastúpenie spomedzi ostatných prierezových politík. Vzhľadom k tomu, že časť týchto ľudí je neaktívnych, často nie je ich status zachytiteľný oficiálnymi štatistikami a preto je aj ťažšie identifikovať regionálnu dimenziu ich distribúcie. Tá je pritom dôležitá pre správne alokovanie zdrojov na jednotlivé formy aktivizácie nezamestnaných a neaktívnych mladých ľudí.

Cieľom príspevku bude preskúmať regionálne aspekty lokalizácie NEET na Slovensku na rôznych priestorových úrovniach – v krajoch, okresoch a obciach a mestách na Slovensku a z výsledkov sčítania obyvateľstva, ktoré sa koná raz za 10 rokov, ale poskytuje presnejší obraz o priestorovom rozložení aktívneho aj neaktívneho obyvateľstva. Výsledky predkladanej štúdie môžu slúžiť ako užitočný podklad pre decíznu sféru pri rozhodovaní o podpore NEET, ktoré sú nielen priestorovo diferencovaní na Slovensku ale vyžadujú aj osobitné špecifické politické opatrenia.

2. Prehľad zistení o NEET v empirickej literatúre

Problematika zapojenia mladých ľudí do ekonomického života je často analyzovaná tak na úrovni vedeckého výskumu, ako aj v rovine aktivít jednotlivých ekonomických politík. Aj v rámci EÚ sa postupne politiky smerom k NEET ako napríklad garancie pre mladých stali jednou z kľúčových agend (Escudero & Mourelo, 2015). V literatúre prevláda konsenzus, že mladí NEET ľudia predstavujú ohrozenú skupinu v spoločnosti, ktorých kvalita života je často na nízkej úrovni (Haugland a Stea, 2022). Táto nízka životná úroveň môže byť spojená s nezamestnanosťou, s prerušením procesu vzdelávania, s problémami na trhu práce (Citra a Sri Artika, 2022) ale aj s tým, že títo mladí ľudia sa príliš skoro stanú rodičmi a nie sú psychicky pripravení na riešenia každodenných problémov. Literatúra identifikuje rôzne faktory, ktoré viedli k tomu, že z mladých ľudí sa stali NEET. Takýmto faktorom je napríklad rodinné zázemie, ktoré ovplyvňuje budúce smerovanie ďalšej generácie (Murphy et al., 2022; Citra a Sri Artika, 2022; Queiroz a Silva Pereira, 2022, Jakobsen 2023). Medzi ďalšie faktory patria vzdelanie vedúceho člena domácnosti, pracovné skúsenosti, vek, zdravotné postihnutie, počet detí, prítomnosť batoliat alebo starších ľudí, prítomnosť pracujúcich členov domácnosti a taktiež bol identifikovaný vnímaný vplyv COVID-19 (Citra a Sri Artika, 2022) ale napríklad aj predchádzajúce študijné výsledky (Jakobsen 2023). Niektoré štúdie porovnávajúce rôzne krajiny zdôrazňujú, že okrem faktorov ovplyvňujúcich NEET na mikro úrovni, sú dôležité aj determinanty na makro a meso úrovni, ktoré nielen viedli k tomu, že sa z mladých ľudí stali NEET ale ovplyvňujú aj ich ďalšie smerovanie a vývoj. Medzi tieto faktory zaraďujeme rôzne demografické faktory, stupeň urbanizácie, hustotu obyvateľstva a priestorové diferenciácie. Ako ďalšie determinanty boli identifikovaný samotný systém vzdelávania v danej krajine, ako aj úroveň vzdelania obyvateľstva. Ďalšiu skupinu tvoria ekonomické faktory ako úroveň socio-ekonomického rozvoja, chudoba a rovnosť príležitostí. Situácia v oblasti trhu práce, sociálna starostlivosť a úroveň minimálnej mzdy sú taktiež dôležitými faktormi, ktoré vplývajú na správanie NEET v danej krajine (Koller, et al. 2022). Niektoré štúdie naznačujú že samotné pohlavie môže mať vplyv na rôzne správanie sa NEET (Hult et al, 2023; Haugland a Stea, 2022; Lukuslu a Celik, 2021; Queiroz a Silva Pereira, 2022), niektoré štúdie na druhej strane odmietajú túto teóriu (Citra a Sri Artika, 2022). Vnímanie mladých ľudí a psychické vlastnosti môžu mať taktiež významný vplyv. Tieto faktory môžu však byť rozdielne medzi mužmi a ženami ako aj naprieč regiónmi. Medzi takéto faktory zaraďujeme všeobecnú otvorenosť k zmenám, sebazdokonaľovanie, hodnotenie svojho zdravia a taktiež subjektívnu pohodu (Hult et al, 2023). Títo mladí ľudia preto potrebujú špecifický prístup a politické opatrenia pre zlepšenie ich situácie, čo musí byť zakomponované do jednotlivých opatrení podpory mladých NEET (Mitrou et al., 2021). Literatúra taktiež uvádza, že vidiecke oblasti sú typickejšie pre NEET ako urbanizované miesta, a podpora má byť k tomu prispôsobená (Gultekin, et al. 2022). Takýmto možnými opatreniami môžu byť rôzne špecializované tréningy pre mladých ľudí (Murphy et al., 2022), podpora podnikania (Gultekin, et al. 2022), opatrenia na trhu práce ale aj rôzne komunitné iniciatívy zamerané na 25+ NEET (Koller et al, 2022).

Zároveň však výskumy naznačujú, že nie je možný univerzálny prístup k NEET. Dôležitý je najmä fakt, že NEET nie je homogénna skupina, ktorá by mala podobné charakteristiky a to vrátane regionálneho rozloženia (Alonso et al, 2022). Vo svete existuje niekoľko rôznych štúdií týkajúcich sa kategorizácie NEET. Štandardne pracuje s dvomi veľkými podskupinami – NEET aktívne hľadajúci sa prácu (unemployed NEET) a neaktívni NEET (inactive NEET). Veľkosti týchto skupín sa medzi krajinami rôznia, pričom prevažuje práve skupina neaktívnych NEET (v rámci všetkých krajín OECD je to 58%, pričom v niektorých krajinách (Turecko, Mexiko, Kórea) je to až 80% (Carcillo, 2015). Tieto dve skupiny sa už sami nespávajú rovnako, pričom aj externé faktory na ne rôzne vplývajú. Napríklad pri ekonomickej kríze sa výrazne zvyšuje počet nezamestnaných NEET, ale počet neaktívnych sa mení len minimálne (Carcillo, 2015), preto k týmto dvoch skupinám treba pristupovať osobitne. Najmä druhá

podskupina sa ešte zvykne členiť rôznymi ďalšími spôsobmi. V rámci nej sú veľké najmä podskupiny - Mladí ľudia s nejakou formou postihnutia (Handicaped) a mladí ľudia starajúci sa o niekoho (Care givers).

V prvom prípade ide o skupinu mladých ľudí, ktorí nepracujú z dôvodu ich zhoršeného zdravia alebo inej formy zdravotného či iného postihnutia. Ich začlenenie do NEET skupiny máva viacero dôvodov, pričom väčšinou žiaden nebýva úplne dominantný a nejde väčšinou len o samotný zdravotný stav (Assmann et al. 2021). Medzi najčastejšie systémové dôvody patria vysoké príspevky pre túto skupinu a silná zamestnanecká ochrana tejto skupiny, ktorá odrádza zamestnávateľov prijímať takéto osoby. Aj pri tejto skupine majú pozitívny efekt špeciálne programy podpory zamestnania ako koučovanie, individuálna asistencia, špecializované rekvalifikačné kurzy ako dotácie miezd pre túto skupinu.

Druhá skupina mladých ľudí je mimo vzdelávania a trhu práce z dôvodu starostlivosti o inú osobu. Najčastejším prípadom je starostlivosť o vlastné deti. Na neaktívnosť tejto skupiny vplyva najmä dostupnosť inej starostlivosti o deti. Okrem starostlivosti o vlastné deti do tejto skupiny môžeme zaradiť o starostlivosť o rodičov. Opatrovateľské povinnosti sa ako dôvod neaktivity vyskytujú viac ako päťkrát častejšie u mladých žien než u mladých mužov (Carcillo, 2015), táto skupina tak predstavuje najväčší rozdiel z pohľadu rodu.

Aj Slovenská republika patrí podľa výberového zisťovania medzi krajiny s veľmi vysokým podielom NEET z celkovej populácie, pričom podiel tejto skupiny dosahuje takmer 15% na celkovom počte mladých ľudí (eurostat.eu). Sme tam lepšie ako vyspelejšie krajiny juhu Európy, kde je nezamestnanosť mladých tradične veľkým problémom. Na druhej strane ale výrazne horšie ako väčšina ostatných krajín západnej Európy. Najlepšia situácia tejto skupiny je pritom najmä v severnej Európe. (Assmann et al. 2021).

3. Metodológia výskumu

V predkladanom článku sme primárne vychádzali z údajov zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov na Slovensku ktoré sa uskutočňuje každých desať rokov. Pre tento výskum sme používali dáta zisťované v roku 2021, kde sme vyletkovali výlučne mladú populáciu vo veku 15 až 30 rokov.

Tab. 1: Štruktúra databázy

Ukazovateľ	Popis	Merná jednotka	Najnižšia priestorová úroveň	Časové pokrytie	Zdroj
Mladá populácia	Počet obyvateľov vo veku 15 až 30 rokov	Počet osôb	obec	2021	SODB
NEET populácia	Počet obyvateľov vo veku 15 až 30 rokov, ktorý sú nezamestnaní, nevzdelávajú sa a nezúčastňujú sa ani odbornej prípravy.	Počet osôb	obec	2021	SODB
Nezamestnaní NEET	Počet obyvateľov vo veku 15 až 30 rokov, ktorí sú evidovaní na úrade práce SR	Počet osôb	obec	2021	SODB
NEET v domácnosti	Počet obyvateľov vo veku 15 až 30 rokov, ktorí nie sú zamestnaní, ani na materskej alebo rodičovskej dovolenke, ale vykonávajú inú činnosť v domácnosti	Počet osôb	obec	2021	SODB
NEET na RD	Počet obyvateľov vo veku 15 až 30 rokov, ktorí sú na rodičovskej dovolenke	Počet osôb	obec	2021	SODB
NEET na dôchodku	Počet obyvateľov vo veku 15 až 30 rokov, ktorí poberajú (invalidný) dôchodok	Počet osôb	obec	2021	SODB
Rómske obyvateľstvo	Počet obyvateľov s rómskou národnosťou	Počet osôb	obec	2021	Atlas rómskych komunít
Hustota obyvateľstva	hustota obyvateľov obce na km ²	Počet osôb/km ²	obec	2021	ŠÚSR
Nezamestnaní	Evidovaný počet nezamestnaných	Počet osôb	obec	2020	ŠÚSR
(5) mzda	priemerná mesačná mzda v okrese	Euro	okres	2021	ŠÚSR
(6) VŠ vzde	Počet obyvateľov s ukončeným vysokoškolským vzdelaním	Počet osôb	obec	2020	ŠÚSR

Zdroj: vlastné spracovanie.

K vyššie uvedeným ukazovateľom sme priradzovali regionálnu príslušnosť na úrovni obcí, okresov, krajov a oblastí podľa klasifikácie NUTS. Analyzovali sme priemerné údaje, skonštruovali sme korelačnú maticu vybraných ukazovateľov, a vypracovali sme mapové zobrazenia v geografickom informačnom softvéri QGIS.

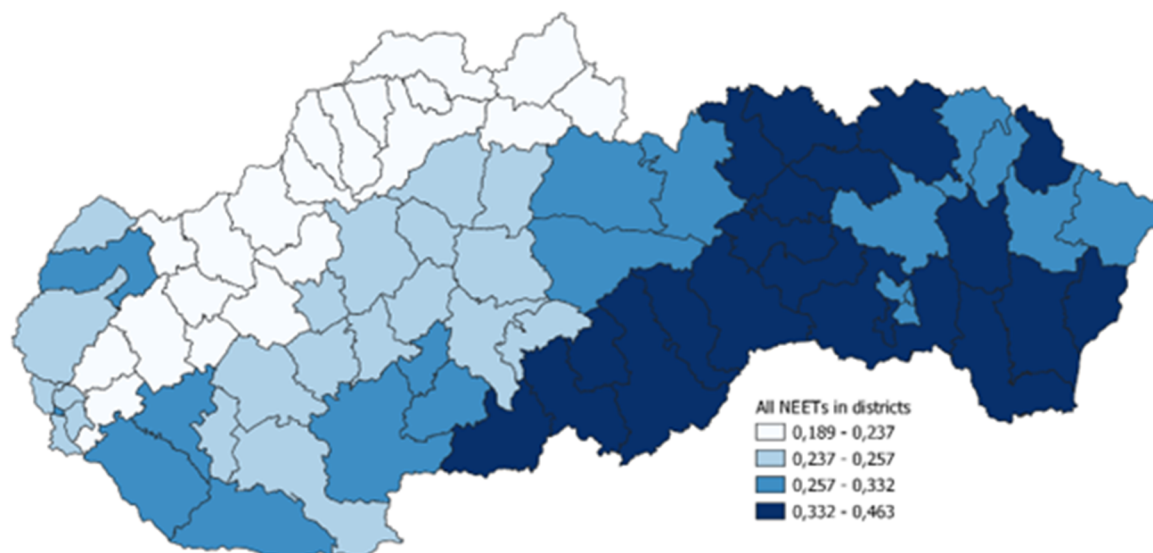
4. Výsledky analýzy regionálnej distribúcie NEET na Slovensku

Z prvej analýzy disponibilných dát pochádzajúcich zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov sme prišli k záveru, že priemerný podiel NEET na celkovej mladej populácii je 24,9%. To v prepočte znamená, že celkový súčet obyvateľov vo veku 15 až 30 rokov je 796 282 osôb, z toho 198 311 je NEET. Čo sa týka priemerných údajov v jednotlivých krajoch Slovenskej republiky, výsledky kopírujú rozvinutosť regiónov v krajine.

Najnižší podiel NEET na celkovej populácii v danom kraji nachádzame v najrozvinutejšom Bratislavskom kraji (19,43%), kde je aj makroekonomický ukazovateľ nezamestnanosť na najnižšej úrovni. Na skoro rovnakej priemernej úrovni okolo 20 % sa umiestnilo na druhom mieste Trenčiansky kraj (19,59%, následne Žilinský (20,33%), Trnavský (20,54%) a Nitriansky kraj (21,30%). Tri najmenej rozvinuté kraje Slovenska Banskobystrický (28,81%), Prešovský (30,16%) a Košický kraj (32,08%) vykazujú priemerný podiel NEET skoro o 10 percentuálny bodov vyšší ako kraje západného Slovenska. Diferencie nachádzame však nielen na regionálnej úrovni ale aj na základe jednotlivých typov NEET. Najvyšší podiel predstavujú NEET v domácnosti, čo znamená viac ako polovicu, teda 50,17%. Druhú najväčšiu skupinu tvoria NEET, ktorí sú evidovaní na Úrade práce, sociálnych vecí a rodiny SR, ktorí predstavujú 30,40%. Ďalšiu najpočetnejšiu skupinu tvoria mladí ľudia NEET na rodičovskej dovolenke s 7,2%. To naznačuje na jednej strane, že táto skupina obyvateľstva sa vyznačuje s vysokou pôrodnosťou, na druhej strane využíva všetky možné roky zotrvania na materskej resp. rodičovskej dovolenke, okrem v tejto kategórii pozorujeme aj nižšiu vek pôrodu ako pri ostatných skupinách obyvateľstva Slovenskej republiky. Ďalšiu početnú skupinu v poradí tvoria NEET na dôchodku s 6,06 %, ktorých predstavujú invalidní dôchodcovia, čo je v mladom veku skôr rarita ako početná skupina pri ostatnom obyvateľstve Slovenska. Niektoré skupiny obyvateľov nevedeli špecifikovať svoju ekonomickú aktivitu alebo uviedli, že patria do skupiny iných NEET.

Keď sa pozrieme na okresnú úroveň podľa podielov všetkých NEET, vidíme taktiež jednoznačné regionálne rozdiely merané v podieloch NEET na celkovej populácii v okrese. Okresy s najmenšími podielmi NEET nachádzame na západe Slovenska, ale hlavne v severozápadných okresoch. Naopak, najvyššie podiely pozorujeme v celej východnej časti republiky ako aj na juhu strednej časti Slovenska. V týchto regiónoch je až skoro 50% mladých ľudí ekonomicky neaktívnych.

Obr. 1: Podiel NEET v okresoch Slovenskej republiky

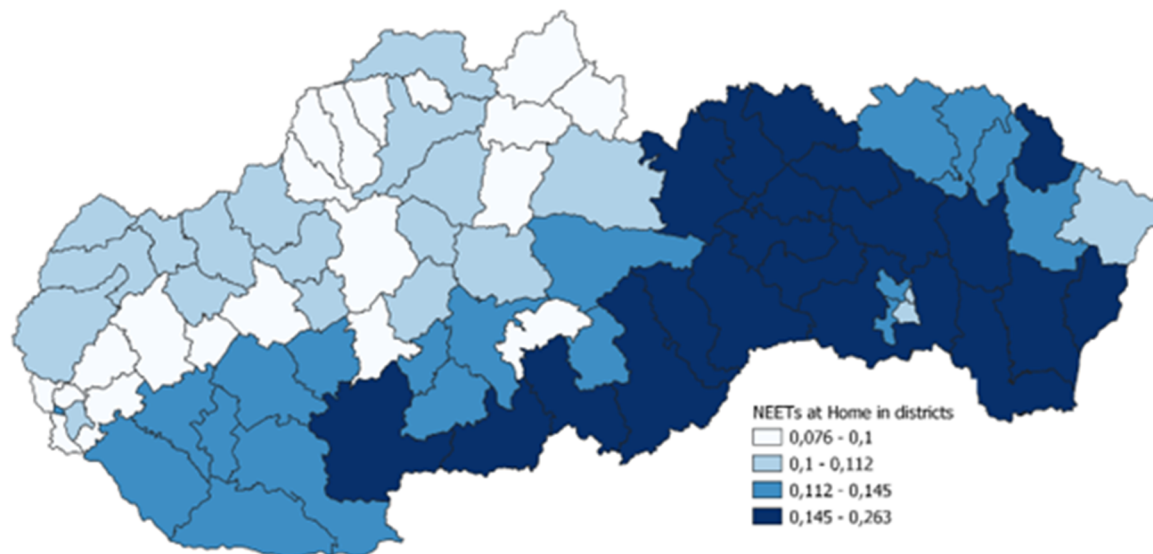

Zdroj: SODB (2021) v programe QGIS

Ak sa pozrieme na druhú najpočetnejšiu skupinu v rámci všetkých NEET na Slovensku a to NEET v domácnosti, ich podiel v jednotlivých okresoch sa pohybuje od 7 do 26% všetkých mladých ľudí. Čo sa týka samotnej výšky

podielu, ide o vysoké čísla, ktoré sa pohybujú medzi 34,2 až 59,6%, ak to meriame podľa podielu na všetkých NEET.. Najvyššie podiely NEET v domácnosti nachádzame prevažne v južných okresoch krajiny. Okolie n dvoch najväčších miest Slovenska (Bratislava a Košice) spolu so strednými okresmi vykazujú naopak najnižšie podiely.

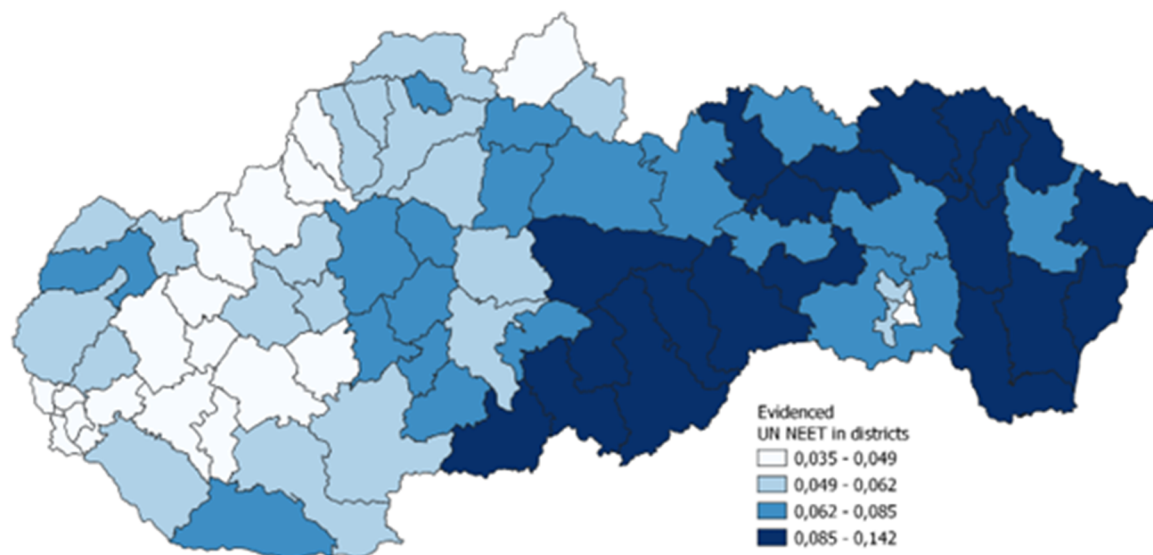
Obr. 2: Podiel NEET v domácnosti na celkovom počte NEET v okresoch na Slovensku

Zdroj: SODB (2021) v programe QGIS

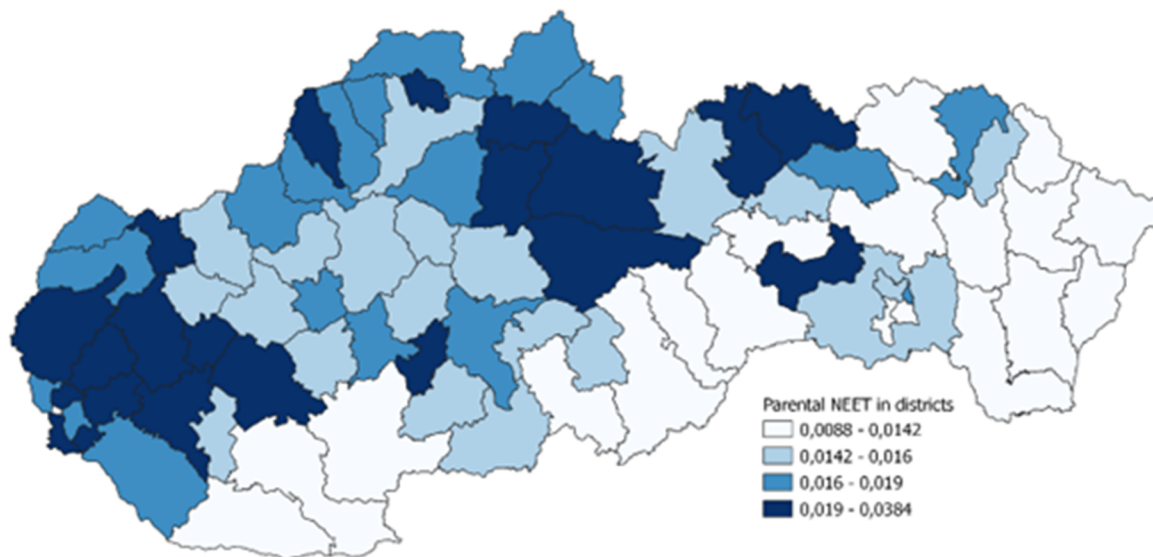
Ako druhé sa pozrieme na NEET, ktorí sú evidovaní na Úrade práce, sociálnych vecí a rodiny v SR, teda NEET ktorí si aktívne hľadajú prácu, sú však zatiaľ nezamestnaní. Tu vidíme, že táto početnosť priamo kopíruje mieru ekonomickej vyspelosti regiónov, kde sú nízke úrovne evidovaných nezamestnaných práve v regiónoch s nízkou mierou nezamestnanosti.

Obr. 3: Podiel evidovaných NEET na úrade práce SR na celkovom počte NEET v okresoch na Slovensku

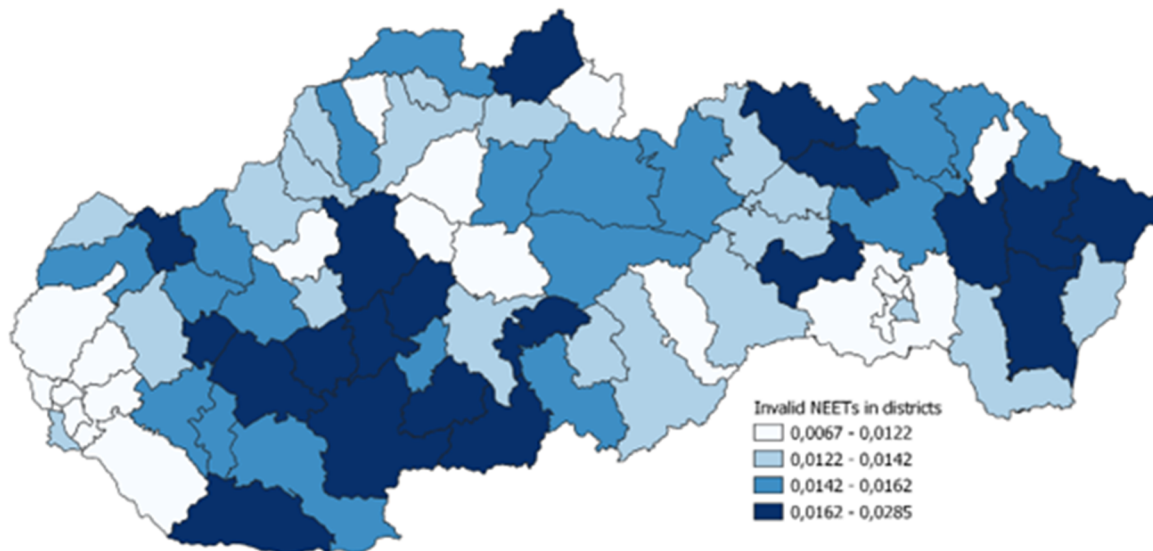
Zdroj: SODB (2021) v programe QGIS

Mapa 4 znázorňuje výsledky rozdelenia NEET na rodičovskej dovolenke, ktoré meriame ako podiel takýchto NEET na celkovej populácii mladých ľudí vo veku 15 až 30 rokov v danom okrese. Výška podielu je však oveľa nižšia ako pri predchádzajúcich dvoch typoch NEET. Zároveň tu vidíme výrazne rozdielne regionálne členenie, keď týchto osôb je viac na západnom ako východnom Slovensku, teda opačné výsledky ako pri predchádzajúcich dvoch typoch. Najnižšie podiely vykazujú východné okresy a južné okresy stredného Slovenska. Naopak, najvyššie podiely nachádzame v okresoch západného Slovenska, ktoré sú podkladané ako najrozvinutejšie okresy a mnohými pracovnými príležitosťami.

Obr. 4: Podiel NEET na rodičovskej dovolenke na celkovom počte NEET v okresoch na Slovensku

Zdroj: SODB (2021) v programe QGIS

Čo sa týka podielu NEET, ktorí poberajú dôchodok, opäť ide o výrazne menšie podiely, do maxima 2,8%. Ide väčšinou o invalidný dôchodok, najmenšie podiely nachádzame v okolí najväčších miest. Regionálna distribúcia je však v tomto prípade značne rozdielna, dominujú tu najmä východ Slovenska a oblasť Nitrianskeho kraja.

Obr. 5: Podiel NEET poberajúcich dôchodok na celkovom počte NEET v okresoch na Slovensku

Zdroj: SODB (2021) v programe QGIS

Ako posledný krok nášho výskumu sme uskutočnili korelačnú analýzu vybraných faktorov na základe preštudovanej empirickej literatúry. Vyššie uvedená korelačná matica poukazuje na to, že na Slovensku, prítomnosť NEET je úzko spojená s prítomnosťou marginalizovaných rómskych komunít. Tá však klesá pri jednotlivých skupinách NEET a pri výške priemernej mzdy je negatívne korelovaná s podielom NEET, čo naznačuje, že v regiónoch s vysokým podielom NEET sú tie s nízkou priemernou mzdou.

Tab. 2: Korelační analýza vybraných faktorů ovlivňujících přítomnost NEET v regioně

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
(1) Po_NEET	1.000					
(2) romovia	0.462	1.000				
(3) hustota	0.030	-0.023	1.000			
(4) nezamestn	0.094	0.074	-0.092	1.000		
(5) mzda	-0.273	-0.170	-0.167	0.096	1.000	
(6) VŠ vzde	-0.063	-0.046	-0.047	0.833	0.246	1.000

Zdroj: SODB (2021)

5. Diskusia a Záver

Výsledky analýzy regionálnej distribúcie NEET na základe sčítania obyvateľstva ukazujú niekoľko dôležitých zistení. Prvom rade sú tieto výsledky výrazne vyššie ako pri výberovom zisťovaní realizovaného Eurostatom. To môže byť spôsobené tým, že veľká časť týchto ľudí pracuje na čierne, čo pri oficiálnom sčítaní nepriznáva a preto sa vykazujú v skupine NEET. Takisto to môže potvrdzovať problém prístupu k NEET, keď títo ľudia sa nachádzajú často mimo oficiálnych systémov (Carcillo, 2015) a tým pádom nie sú dostupný ani pre výberové zisťovania. Z hľadiska regionálnej distribúcie, najvyšší podiel NEET obyvateľov na celkovom počte mladých ľudí pozorujeme vo východnej časti Slovenskej republiky. V severnej časti Západného Slovenska je podiel NEET obyvateľov na celkovom počte mladých ľudí najnižší. Najvýraznejšia korelácia medzi NEET a nami skúmanými charakteristikami je pri podiele rómskej komunity, čo potvrdzuje, že pri NEET ide často o osoby zo sociálne znevýhodneného prostredia. Silná negatívna korelácia je aj s úrovňou priemernej mzdy, najmä pri skupine evidovaní nezamestnaní. Je však veľmi zaujímavé, že táto korelácia nie je s mierou nezamestnanosti. To naznačuje, že dôležitejšie môžu byť štrukturálne charakteristiky regiónu ako samotná miera nezamestnanosti v ňom. Takisto sa ukazuje, že NEET je veľmi rôznorodá skupina, ktorá má aj rozdielne priestorové charakteristiky. Podiel nezamestnaných NEET na celkovom počte NEET v okrese kopíruje vzory celkovej nezamestnanosti na Slovensku. Pri iných podskupinách NEET však už táto korelácia nie je. Najmä pri osobách v domácnosti alebo ľuďoch zo zdravotným postihnutím je možné vidieť, že neaktivita mladých ľudí je aj vo vyspelých regiónoch a podporná politika by sa tam mala zamerať v týchto prípadoch aj na tieto regióny.

Literatura

- [1] ALONSO C.P., SÁNCHEZ P.M., MARTÍNEZ A.I. (2022). Is there a uniform NEET identity in the European Union?. *International Journal of Adolescence and Youth*, vol. 27, no. 1, pp. 207-220. ISSN 2164-4527, DOI: 10.1080/02673843.2022.2065922.
- [2] ASSMANN, M.L., BROSCINSKI, S. (2021). Mapping young NEETs across Europe: Exploring the institutional configurations promoting youth disengagement from education and employment. *Journal of Applied Youth Studies*, vol. 4, No. 2., pp. 95-117, ISSN 2204-9207. DOI: 10.1007/s43151-021-00040-w.
- [3] BYNNER, J., PARSONS, S. (2002) Social exclusion and the transition from school to work: The case of young people not in education, employment, or training (NEET). *Journal of vocational behavior*, vol. 60 no. 2, pp. 289-309. ISSN 1095-9084. DOI: 10.1006/jvbe.2001.1868
- [4] CARCILLO, S., et al. (2015). NEET Youth in the Aftermath of the Crisis: Challenges and Policies. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 164, OECD Publishing, Paris, DOI: 10.1787/5js6363503f6-en.
- [5] CITRA H., SRI ARTIKA F. (2022). Determinants of NEET in Matrilineal Province of West Sumatra During the Covid-19 Pandemic. *Humanisma: Journal of Gender Studies*, Vol 6, No 2. pp. 196 -211. ISSN 2580-7765. DOI: <http://dx.doi.org/10.30983/humanisme.v6i2.5928>.
- [6] ESCUDERO, V., MOURELO, E. L. (2015). *The youth guarantee programme in Europe: Features, implementation and challenges*. Working paper No. 4. ILO. Online. [cit. 2022-03-15]. Dostupné z: https://www.ilo.org/global/research/publications/WCMS_393024/lang--en/index.htm.
- [7] GULTEKIN, Y.S. ET AL. (2022). Improving Skills Of Rural Neets Through Eco-Entrepreneurship And New Initiatives. In International Conference "Rural Youth and the New Youth Guarantee – Conference Proceedings, pp. 78 -81. ISBN 978-989-781-753-3.
- [8] HAUGLAND S. H. AND STEA T.H. (2022). Risky Lives? Self-Directed Violence and Violence From Others Among Young People Not in Education, Employment, or Training (NEET). *Frontiers in Public Health*. Vol. 10 DOI: 10.3389/fpubh.2022.904458.
- [9] HULT, M.; KAARAKAINEN, M.; DE MOORTEL, D. (2023). Values, Health and Well-Being of Young Europeans Not in Employment, Education or Training (NEET). *International Journal of Environmental Research and Public Health*, vol. 20, No. 6. DOI: 10.3390/ijerph20064840.

- [10] JAKOBSEN, V. (2023). Non- Western Immigrants, the Transition from School to Education and to Work and NEET Status. *Nordic Journal of Migration Research*, vol 13, no. 1, pp. 1–20. ISSN 1799-649X. DOI: 10.33134/njmr.487.
- [11] KOPÁČEK, M., HORÁČKOVÁ, L. (2018). Mladí lidé a trh práce: případová studie regionů ve státech Visegrádské skupiny in Klímová, V., Žitek, V. (eds.) *XXI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 78-85. ISBN 978-80-210-8969-3.
- [12] KOLLER, K., WOLTER, S., TSCHANK, J., VANA, I. (2022) *Transnational research report on the situation of 25+ NEETs in the EU and in beneficiary countries*. Centre for Social Innovation. Lost Millennials – Transnational Research Network for the Evaluation of Initiatives Targeting 25+ NEETS. Online. [cit. 2022-03-15]. Dostupné z <https://lostmillennials.eu>.
- [13] LUKUSLU D., ÇELIK K. (2021): Gendering the NEET category: young NEET women in Turkey, *Turkish Studies*. Vol. 23, No.2 , pp. 200 -222. ISSN 1743-9663. DOI: 10.1080/14683849.2021.1882861.
- [14] MITROU, F., HAYNES, M., PERALES, F., STEPHEN, Z. AND BAXTER, J. (2021) “Not in Employment, Education or Training (NEET); more than a youth policy issue”, *International Journal of Population Data Science*, vol 6., no. 1. ISSN 2399-4908 DOI: 10.23889/ijpds.v6i1.1676.
- [15] MURPHY, E.C., HOLMES, C. AND MAYHEW, K., (2022). Not participating in education, employment or training (NEET): hope to mitigate new social risks in the UK?. *Longitudinal and Life Course Studies*. vol 13, no. 4, pp. 596–620. ISSN 1757-9597. DOI: 10.1332/175795921X16590816546869.
- [16] QUEIROZ, S. N, PEREIRA S. (2022). NEET Generation in the Metropolitan Region of Salvador, *Revista Brasileira de Desenvolvimento Regional*, vol.27, ISSN 1982-6745. DOI: 10.17058/redes.v27i1.15777.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-2

KONVERGENCE A DIVERGENCE ČESKÝCH A SLOVENSKÝCH NUTS 2 REGIONŮ V RÁMCI EVROPSKÉ UNIE V OBDOBÍ 2010–2021

Convergence and Divergence of Czech and Slovak NUTS 2 Regions within the European Union in 2010–2021

JIŘÍ DUŠEK¹

ŠTĚPÁN KAVAN²

¹Katedra managementu veřejné správy | ¹Depart. of Public Administr. and Management
²Katedra právních oborů a bezpečnostních studií | ²Department of Law and Security Studies
Vysoká škola evropských a regionálních studií | College of European and Regional Studies
✉ Žižkova tř. 6, 370 01 České Budějovice, Czech Republic
E-mail: dusek@vsers.cz, stepan.kavan@email.cz

Anotace

Hlavním cílem příspěvku je časově a teritoriálně posoudit ekonomickou konvergenci/divergenci NUTS 2 regionů EU se zaměřením na české a slovenské NUTS 2 regiony. Studie vychází z komparace ukazatelů HDP NUTS 2 per capita. Zdrojové údaje vychází z datasetu Eurostatu Regional gross domestic product (PPS per inhabitant in % of the EU27 (from 2020) average) by NUTS 2 regions za období let 2010–2021. HDP bylo v tomto příspěvku analyzováno pouze z hlediska absolutní či relativní výše, nebyly zohledněny další faktory. Výsledky studie prokazují různorodý vývoj českých a slovenských NUTS 2 regionů, kdy na příkladu regionů SR lze dlouhodobě sledovat pozvolnou vnitřní konvergenci NUTS 2 regionů, vůči ostatním státům EU dochází k vnější divergenci, z čehož vyplývá 2. nejhorší pozice z hlediska HDP/cap. V případě českých NUTS 2 regionů byla identifikována vnitřní divergence, kdy se od sebe jednotlivé regiony ekonomicky „vzdalují“, vůči ostatním zemím EU Česká republika bohužel dlouhodobě stagnuje.

Klíčová slova

divergence, HDP, konvergence, NUTS 2, region

Annotation

The main objective of the paper is to assess the temporal and territorial convergence/divergence of the NUTS 2 regions of the EU with a focus on the Czech and Slovak NUTS 2 regions. The study is based on a comparison of NUTS 2 GDP per capita indicators. The source data is based on the Eurostat dataset Regional gross domestic product (PPS per inhabitant in % of the EU27 (from 2020) average) by NUTS 2 regions for the period 2010–2021. In this paper, GDP has been analysed only in terms of absolute or relative amounts, and other factors have not been taken into account. The results of the study demonstrate the heterogeneous development of Czech and Slovak NUTS 2 regions, where the example of Slovak regions shows a long-term gradual internal convergence of NUTS 2 regions, while in relation to other EU countries there is an external divergence, resulting in the second worst position in terms of GDP/cap. In the case of the Czech NUTS 2 regions, internal divergence has been identified, where individual regions are economically "moving away" from each other, unfortunately, the Czech Republic has been stagnating in the long term in relation to other EU countries.

Keywords

divergence, GDP, convergence, NUTS 2, region

JEL Classification: R11, O10

1. Úvod

Regionální politika na základě poznatků o regionálním rozvoji ovlivňuje reálný regionální rozvoj a regionální rozvoj zpětně působí na regionální politiku. To znamená, že je veřejnou politikou, která využitím socioekonomických nástrojů ovlivňuje rozmístění hlavních socioekonomických zdrojů a aktivit za účelem

harmonického rozvoje regionů – vymezených území (Wokoun et al., 2008). Kolektiv autorů, 2004, vymezil, že regionální politika využívá pro realizaci svých cílů různých postupů vůči jednotlivým regionům. Problémovým regionům jsou poskytovány určité výhody, zatímco jiné regiony jsou v nevýhodě nebo je na ně uvalena fyzická kontrola. Z globálního hlediska lze spatřovat důvody existence regionální politiky ve čtyřech rovinách. Kromě čistě ekonomického zdůvodnění rozlišujeme sociální, politické a ekologické faktory. Ekonomické motivy jsou obvykle považovány za nejdůležitější a jsou rovněž nejpočetnější. Obdobně jako při vymezení regionálního rozvoje existuje i zde v případě regionální politiky celá řada definic, lišících se cílem, nástroji, motivací, i odpovědností aktérů regionálního rozvoje za tuto politiku. Nejprve se zaměříme na obecnou definici regionální politiky EU, kterou uvádí Zahradník, 2008, platnou pro všechny členské státy. V ní se praví, že hlavním jejím smyslem je snížení strukturální nerovnosti mezi regiony EU, v jejím příspěvku rovnovážnému rozvoji celé EU a podpoře rovných příležitostí. Tato definice je velmi konkrétní a specifická díky svému „sociálnímu kontextu“. Je možné setkat se ještě s méně konkrétní definicí regionální politiky EU, kterou zmínil ve svém projevu evropský komisař pro regionální politiku Barnier, 2003, že regionální politika je způsob, jak pomáhat méně bohatým regionům a sociálním skupinám. Ve stejné době Guy Crauser, generální ředitel DG Regional Policy Evropské komise (DG Regional Policy, 2002) ve vztahu k programovacímu období 2007–2013 hovoří o novém ekonomickém prostředí, jež vzniklo kombinovaným působením akcelerujícího globalizačního procesu a urychlováním technologických změn ovlivňujícím trhy a nadcházející rozšíření Evropské unie. V tomto novém kontextu mnoho tradičních teorií regionálního rozvoje již neplatí a je zřejmé, že regionální prosperita musí být postavena na nových faktorech konkurenceschopnosti, které vyžadují nové přístupy k regionální politice.

Dle Wokouna, 2003, lze regionální politiku definovat i velmi obecně jako soubor cílů, opatření a nástrojů vedoucích ke snižování příliš velkých rozdílů v socioekonomické úrovni jednotlivých regionů. V tomto pojetí shodně pojímá regionální politiku i Viturka, 2000, který uvádí, že jejím základem je vytyčení základních strategických cílů regionálního rozvoje, obecně je tedy regionální politika definována jako soubor opatření a nástrojů orientovaných na cílené ovlivňování rozmístění ekonomických subjektů a podmínek jejich činnosti. Zejména pro centrální, respektive vládní regionální politiku, je charakteristické její koncepční zarámování výchozí teoreticko-metodologickou doktrínou, předznamenávající míru její angažovanosti v řešení regionálních příp. lokálních problémů ekonomického a sociálního rozvoje. *Strategie regionálního rozvoje ČR* vychází ze dvou základních vzorců k překonávání regionálních disparit, kdy:

- jeden preferuje zachování a využívání funkčních (pozitivních) rozmanitostí jednotlivých regionů,
- druhý je odrazem regionální politiky uplatňované do roku 1989, kdy je preferováno potlačení rozdílů.

Není náhodou, že Československo na přelomu 80. a 90. let 20. století patřilo ke státům s nejmenšími meziregionálními rozdíly v Evropě i ve světovém měřítku, což je historicky pozoruhodné unikum. Z hlediska dlouhodobého dopadu na ekonomický růst a rozvoj České republiky i jednotlivých regionů státu se jako nejperspektivnější jeví první vzorec, protože podporuje prorůstově zaměřené pojetí regionálních disparit, které se zaměřuje na ty prvky, jež je možné jako regionálních specifík využít pro dynamizaci rozvoje daných regionů.

Pokud jde o způsoby překonávání regionálních disparit, je nezbytné zaměřit se i na historický vývoj regionální politiky, s nímž úzce souvisejí dle Wokouna, Pěluhy a Kouřilové, 2011, její dvě základní pojetí. Regionální politika uskutečňovaná zhruba do poloviny 70. let bývá označována jako tradiční regionální politika. Od druhé poloviny 70. let se začal formovat nový koncept regionální politiky, který v současném období jednoznačně převládá ve většině evropských zemí. Koncepty regionální politiky a nástroje, které se na její podporu využívaly, byly ovlivněny jednak úrovní ekonomického poznání, mírou a závažností problémů, které bylo nutno v daném období řešit, a také základními ekonomickými přístupy, které volily pro řešení regionálních problémů na svém území jednotlivé země, resp. vlády. Obdobný názor deklaruje i Matoušková et al., 2000, či Grospič et al., 2001.

O současném období, plném dynamických změn, Žitek, 2002, uvádí, že je charakterizováno diskusí o budoucnosti regionální politiky. V průběhu diskusí se vyhranily dva názorové proudy. Jeden zcela odmítá jakoukoli regionální politiku, zatímco druhý proud vychází z nezbytnosti regionální politiky, uznává ovšem nedostatky klasické centrální regionální politiky a hledá její nové formy. Argumenty těch, kteří se staví proti regionální politice vůbec, je možné shrnout do dvou následujících okruhů:

1. Pro kompetitivní ekonomiku musí být charakteristická nejen plná odvětvová soutěživost, ale i soutěživost regionální. Regionální politika tím, že zvýhodňuje určité oblasti, má však za následek pokřivení této meziregionální konkurence, což ve svých důsledcích vede ke snížení ekonomické efektivity prostorové alokace zdrojů. Při využívání nástrojů regionální politiky k ovlivňování rozhodování ekonomických subjektů je nejen narušována ekonomická racionalita rozhodování, ale současně jsou tyto zásahy spojeny s vynakládáním značných společenských prostředků – ↓ daně, subvence, výhodné podmínky úvěrování. Řešení regionálních problémů má být plně ponecháno na trhu, působení tržních sil, které jsou schopny obnovit narušený rovnovážný vývoj v regionech na plně ekonomických základech (impuls úroveň mezd).

2. Druhý okruh argumentů proti regionální politice se týká předpokladu, že efektivní a dobře koordinovaná národní makroekonomická politika nebo národní sektorové (odvětvové) politiky mohou zabezpečit řešení regionálních problémů účinným způsobem a není pak třeba uskutečňovat speciální regionální politiku.

Zamyslíme-li se nad dilematem, zda tedy regionální politiku realizovat, či nikoliv, tak nejvhodnějším řešením se jeví stanovení výchozích podmínek, kdy a jak bude či nebude regionální politika akceptována jako způsob řešení regionálních problémů a disparit. Například Matoušková et al., 2000, navrhuje pro realizaci regionální politiky splnění tří základních předpokladů: existence meziregionálních rozdílů, politické vůle problémy řešit a ekonomických možnosti problémy řešit. Poradenská firma Garep, 2006, doplňuje, že hledání přístupů k poznání a k řešení územních rozdílů (disparit) se úzce váže k pojetí a základní filozofii regionální politiky obecně. Nerovnosti a rozdíly jsou přirozenou součástí jakékoliv oblasti přírodní i socioekonomické sféry a nelze je chápat nijak negativně. Pestrost a rozmanitost přírodních, společenských, ekonomických a jiných forem je základem stability a funkčnosti krajinné sféry. Smysluplné proto může být řešení pouze určitých disparit. Je také třeba rozlišovat mezi důsledky a příčinami, přičemž regionální politika by měla primárně řešit příčiny. Odstraňování důsledků nelze sice opominout, ale z hlediska dlouhodobého jde o činnost vážící se k zanedbání řešení příčin.

2. Regionální disparity, konvergence a divergence

Rozdíly mezi regiony a jejich sblížování jsou klíčovým tématem pro mnoho vědců, ekonomů a politiků po celém světě. Tyto rozdíly se mohou týkat ekonomického růstu, produktivity, zaměstnanosti, životní úrovně a dalších aspektů života. Výzkum ukazuje, že rozdíly mezi regiony jsou často způsobeny faktory jako je geografická poloha, přístup k zdrojům a infrastruktura, historie regionu a jeho kulturní a sociální kontext, a také úroveň investic a podpory ze strany vlády. Tyto faktory mohou ovlivnit schopnost regionu dosáhnout svého plného potenciálu a vytvářet prosperitu. Existují různé strategie a politiky, které mohou pomoci snížit rozdíly mezi regiony a podpořit jejich sblížování. Patří mezi ně například investice do infrastruktury, podpora vzdělání a výzkumu, podpora regionálních podniků, zlepšení přístupu k financování, regionální spolupráce. Tyto strategie mohou pomoci snížit rozdíly mezi regiony a podpořit jejich sblížování, které se obvykle hodnotí pomocí různých ekonomických a sociálních ukazatelů, které reflektují jejich vývoj a porovnání s ostatními regiony. Některé z těchto ukazatelů jsou: hrubý domácí produkt (HDP) na obyvatele, průměrná mzda, zaměstnanost, vzdělání, kvalita života. Tyto ukazatele mohou být použity k posouzení, zda dochází ke sblížování mezi regiony a jakým tempem. Nicméně, aby se dosáhlo komplexnějšího porozumění, je třeba zohlednit i další faktory, jako jsou specifické charakteristiky jednotlivých regionů, jejich historie a kulturní a sociální kontext.

Celou problematiku regionálních disparit a sblížování regionů v rámci prostorového vývoje zásadně ztěžuje skutečnost, že zatímco řada teoretických přístupů i empirických výzkumů prokazuje tendenci regionálních systémů ke konvergenci, jiné teorie, ale také výzkumy zase ukazují na divergenční trendy mezi regiony (viz také Blažek, 2006). Kromě toho je pozorování regionálních vývojových tendencí závislé na řadě faktorů jako (Hučka et al., 2008):

- Existence rozdílných definicí konvergence a divergence. V této souvislosti stojí za povšimnutí tzv. new economic geography se svými rozdílnými přístupy k problematice konvergence mezi regiony. Za první typ konvergence je považována situace, kdy zaostalejší regiony rostou rychleji než regiony vyspělejší (tzv. absolutní beta-konvergence). Druhým typem konvergence pak je situace, kdy dochází k poklesu variability (např. v úrovni HDP) mezi regiony (tzv. delta-konvergence). Nesmíme však opomenout ani tzv. podmíněnou beta-konvergenci, která vychází z toho, že každý region a stát má jiný stav rovnováhy, ke kterému směřuje, a to v závislosti na rozdílech v technologiích a v behaviorálních charakteristikách. Vzhledem k větší podobnosti sociálních, institucionálních, strukturálních a technologických parametrů v rámci jednotlivých zemí než na mezinárodní úrovni se tendence ke konvergenci prosazuje více na meziregionální než na mezinárodní úrovni. Je však otázkou, zda hlavní příčinou podmíněné beta-konvergence mezi regiony není především integrující fiskální politika státu (Barro, Sala i Martin, 1995, Sala i Martin, 1996 či Blažek, Uhlíř, 2002).
- Míra, v jaké je odlišná anebo podobná sociálně-ekonomická úroveň mezi srovnávanými teritorii. Například míra hospodářského růstu u zemí chudých bude mít s ohledem na jejich nízkou hospodářskou úroveň jinou vypovídací schopnost, nežli tomu bude u zemí vyspělých.
- Míra spolehlivosti a porovnatelnosti použitých dat. Charakter použitých ukazatelů je neméně důležitý. Rozlišovat nutno mezi ukazateli agregátními a dílčími. Zatímco například u agregátního ukazatele životní úrovně obyvatelstva nemusí být rozdíly mezi regiony výrazné, mohou být rozdíly ve vybavení domácností počítáči s připojením na internet velmi významné. Nelze opomenout ani hledisko absolutizace či relativizace sledování regionálních disparit. Při sledování absolutních údajů mohou být zjištěny extrémní nerovnosti mezi regiony (např. počet nezaměstnaných osob), které mohou být zásadním způsobem zmírněny, vztáhneme-li je např. k počtu obyvatel (viz také Sloboda, 2006).

- Územně-řádová úroveň, na které je příslušná analýza prováděna. S klesající územně-řádovou úrovní totiž má prostorová diferenciací obecnou tendenci k nárůstu.
- Výběr oblastí a konkrétních indikátorů, sledujících vývoj regionálních rozdílů. Různé indikátory mají diferencovanou reprezentativnost, pokud jde o zachycení regionálních vývojových tendencí (viz např. Nijkamp, 2007). Výběr těchto ukazatelů může být také závislý na tom, s jakou senzitivitou je ve společnosti daný indikátor vnímán (výši průměrné mzdy bude obyvatelstvo věnovat vyšší pozornost nežli např. počtu inovací na obyvatele).
- Charakter období, ve kterém je analýza realizována a délka období, po které je analýza prováděna. Pro každé období je totiž charakteristické jisté vývojové paradigma, které směřuje k upřednostnění určitých indikátorů. V současnosti je např. vysoká pozornost věnována ukazatelům inovačního charakteru. Délka období je zase důležitá ve smyslu především konvergenčních vývojových tendencí regionálních systémů.
- Čas sehrává v analýzách důležitou roli také ve vazbě na postupné snižování míry nerovnoměrnosti sledovaného jevu. Blažek s Uhlířem, 2002, tvrdí, že u nových jevů má jejich prvotní šíření zpravidla výrazně nerovnoměrný (selektivní) charakter, zatímco později, díky difúznímu procesu, dochází ke snižování původně vysoké míry nerovnoměrnosti. Příkladem může být vybavenost domácností televizory, kdy mezi sociálními skupinami i mezi regiony existují relativně malé rozdíly, oproti míře připojení domácností na internet či vybavenosti domácností osobními počítači.
- Existují velmi výrazné rozdíly ve sférách, které jsou pouze obtížně kvantifikovatelné, a přesto mají značný vliv na regionální rozvoj. Blažek a Uhlíř, 2002, upozorňují např. na diference v oblasti společenské prestiže, slávy, moci, resp. vlivu na chod společnosti. Tito autoři konstatují, že hodnocení vývoje rozdílů v těchto sférách bývá ve většině studií zcela opomíjeno, neboť se jedná o obtížně měřitelné charakteristiky.

I navzdory všem výše zmíněným problémům je konvergenčně-divergenční pojetí regionálního rozvoje pro svou jednoduchost nejvhodnější. Je přitom zřejmé, že základní atributy regionálních disparit jsou v rámci přístupů k regionálnímu rozvoji zachytitelné vedle kategorií prostorových také za pomoci časového pohledu. Tato časoprostorová charakterizace značně usnadňuje identifikaci a diferenciací problematiky regionálních disparit právě ve vazbě na teorie regionálního rozvoje. Zatímco prostorový pohled zde vyjadřuje tendenci regionálního vývoje ke konvergenci či divergenci, pohled časový se zabývá pojmáním těchto trendů z hlediska krátkodobého anebo dlouhodobého na straně jedné a z perspektivy doby trvání, resp. časové platnosti teorií na straně druhé.

Přes značnou pozornost věnovanou empirickému postihu vývoje evropských regionálních ekonomických nerovnováh je záběr existující literatury dle Novotného, 2010, v některých ohledech omezený, protože:

- Existující informace o reálné konvergenci na úrovni regionů EU jsou založeny na omezeném množství sledovaných ukazatelů v kombinaci s omezeným geografickým záběrem většiny dosavadních studií.
- Existující empirické analýzy konvergence (a navazující politická opatření) jsou založeny na posuzování vývoje relativních rozdílů bez reference o změnách v absolutních regionálních diferencích. Ačkoliv se rozlišení mezi konvergencí v relativních a v absolutních rozdílech může zdát triviální, není nerelevantní.
- Většina existujících prací je věnována hodnocení agregátních tendencí ve smyslu regionální konvergence a divergence, což je i případ této analýzy.

Více o problémech regionálního rozvoje též Slepecký, Ristvej, 2008, Žárska, 2009, Měrtlová, 2012, Ivančík, Nečas, 2013, Hálová, Alina, 2014, Novotná, Volek, Alina, 2014, Papcunová, Urbaníková, Korenková, 2016, Hrvolová a kol., 2017, Krásna et al., 2018, Porvazník, Ljudvigová a Čajková, 2018, Barnová, Krásna, Gabrhelová, 2019, Čajková, Jankelová, Masár, 2021, Sekerák, 2021, či Rédl, Ondruš a Felcan, 2021, atd. Je nepochybné, že disparity patří k nejvíce frekventovaným pojmům spojeným s regionálním rozvojem a regionální politikou. Tento pojem je však v teorii a praxi chápán různými způsoby a lze konstatovat, že dosud nemá propracován ucelený systémový a metodologický rámec jeho chápání.

3. Cíl a metodika

Hlavním cílem příspěvku je časově a teritoriálně posoudit ekonomickou konvergenci/divergenci NUTS 2 regionů EU se zaměřením na české a slovenské NUTS 2 regiony. Studie vychází z komparace ukazatelů HDP NUTS 2 per capita, který je v rámci EU dlouhodobě využíván. Zdrojové údaje vychází z datasetu Eurostatu *Regional gross domestic product (PPS per inhabitant in % of the EU27 (from 2020) average) by NUTS 2 regions* za období let 2010–2021, starší údaje v příspěvku vychází z dříve publikovaných studií autora (viz Dušek, 2011, nebo Dušek, 2016). Kvůli kompatibilitě datasetů je porovnáváno období od roku 2010 do roku 2021, u kterých došlo v roce 2020 k přepočtu datové řady dle aktuální PPS a po vystoupení Spojeného království Velké Británie a Severního Irsku. Dataset obsahuje pouze země Evropské unie, ačkoliv jsou tyto údaje dostupné i za kandidátské země, země EFTA či Spojené království. Metodika předkládaného příspěvku je založena na využití nejnovějších teoretických poznatků na základě studia odborné literatury, odborných výzkumů a studií, časopisů a materiálů jednotlivých aktérů regionálního rozvoje, na hledání a hodnocení vzájemných vztahů a souvislostí, které přispívají k objasnění

řešené problematiky a odvození a formulování adekvátních závěrů, které vyplývají z této analýzy. HDP v paritě kupní síly (PPS), které vyjadřuje celkovou hodnotu všech vyrobených statků a služeb sníženou o hodnotu statků a služeb použitých k mezispotřebě při jejich výrobě a eliminuje rozdíly v cenových hladinách mezi jednotlivými zeměmi, bylo v tomto příspěvku analyzováno pouze z hlediska absolutní či relativní výše, nebyly zohledněny další faktory, jako vývoj počtu obyvatel daného regionu či metodika vykazování HDP v systému národního účetnictví. Výpočty v přepočtu na obyvatele umožňují porovnávat ekonomiky a regiony, které se výrazně liší absolutní velikostí. HDP na obyvatele v paritě kupní síly je klíčovou veličinou pro určení způsobilosti regionů NUTS 2.

4. Výsledky a diskuse

Ekonomické prostředí Evropské unie, přestože zejména v 90. letech 20. století prošlo fází viditelného sblížení a konvergence, představuje stále teritorium, kde jednotlivé země a především pak jejich regiony vykazují velmi rozdílné klíčové ekonomické charakteristiky. Odlišnost ekonomických charakteristik se projevuje v řadě aspektů. Tempo hospodářské výkonnosti se v jednotlivých zemích EU viditelně liší jak v okamžitém srovnávání, tak i z pohledu schopnosti udržet vyšší růstovou výkonnost. To se následně projevuje i ve srovnání ukazatelů hospodářské vyspělosti porovnávaných dosaženou úroveň HDP v přepočtu na jednoho obyvatele (Zahradník, Jedlička, 2004). A konečně, i přes existenci Hospodářské a měnové unie (od roku 1999), zavádějící již ve 20 z 27 stávajících členských zemí EU euro jako zákonné platidlo, nedošlo k úplnému odstranění rozdílů ani na úrovni více ekonomicky integrovaných zemí EU. Ekonomický růst tak patří v prostředí Evropské unie mezi dlouhodobě diskutovaná témata, a to zejména s ohledem na pomalou růstovou dynamiku v posledních dekádách a měnící se postavení evropského regionu v rámci globální ekonomiky. Důležitost akcelerace a udržitelnosti hospodářského růstu ještě zdůraznila nedávná výrazná hospodářská recese, která v uplynulých letech způsobila pokles hrubého domácího produktu a zdůraznila strukturální problémy Evropské unie. Rozvíjející se ekonomiky se rychleji navrací k růstové dynamice před krizí a globální konkurence tak ještě vzrůstá. Dlouhodobé konkurenční nevýhody evropského centra navíc setrvaly i po krizi (konkurenceschopnost ve vztahu k nízkonákladovým ekonomikám, zaostávání v inovační výkonnosti, stárnutí populace apod.). Přes probíhající integrační proces navíc zůstávají ekonomiky členských států v těchto veličinách značně heterogenní (Abrahám, Vošta, 2011).

Nově přistoupení státy EU-8 (resp. EU-10, včetně Kypru a Malty) procházely po roce 2000 a především v souvislosti se vstupem do EU v květnu roku 2004 výraznými změnami, které se v případě řady ekonomik projeví pozitivně oproti minulému vývoji v silném ekonomickém růstu, stlačení růstu cen, zlepšování vnější nerovnováhy. Naopak cenová úroveň a především produktivita práce jsou ve všech nových zemích EU-10 o poznání nižší, než by odpovídalo dosažené ekonomické úrovni. Přitom právě rozdíly v produktivitě a úrovni cenové hladiny mají významné implikace pro další zdravý vývoj ekonomiky, připravující se na přijetí společné měny. V této situaci nelze očekávat, že by došlo k výrazným změnám v horizontu několika málo let. Zvyšování ekonomické úrovně bude pokračovat v následujících letech pomalejším tempem s tím, jak se tyto země budou přibližovat úrovni EU. Naproti tomu růst cenové (mzdové) hladiny a produktivity práce by měl vykazovat vyšší než stávající tempo, aby bylo dosaženo bezproblémového integračního procesu zemí EU-10 do eurozóny. To by však mělo vycházet z takového přizpůsobování, které nevede k vysokému cenovému růstu (a v návaznosti na to i mzdovému) bez vztahu k produktivitě práce. Případná mzdově cenová spirála by vedla ve svých důsledcích pouze k poklesu reálné životní úrovně a zastavení konvergenčního procesu. Proto se nedá předpokládat dosažení průměrné evropské úrovně dříve než za několik desetiletí. Ostatně vyspělé státy, které se staly členy EU již v osmdesátých letech 20. století, doposud nedosáhly ani ekonomické, ani cenové úrovně ostatních vyspělých zemí EU (Žďárek, 2006).

Podíváme-li se na současný stav hospodářské koheze, rozdíly v HDP na obyvatele mezi jednotlivými členskými státy EU zůstávají stále velmi výrazné. Zatímco HDP na obyvatele měřený paritou kupní síly v ekonomicky nejslabších zemích EU Bulharska dosahuje jen 59 % průměru EU, HDP ostatních zemí se již většinou blíží nebo překračuje průměr Unie, z hlediska velikosti HDP se ze států EU vymyká malé Lucembursko s HDP na úrovni 261 % průměru EU (Eurostat, 2023a). Rozdíly mezi regiony NUTS 2, základními statistickými jednotkami pro komparaci regionů EU, jsou pak ještě výraznější a stírají se, ve srovnání s vyrovnáváním rozdílů mezi zeměmi, ještě pomaleji, což demonstruje tabulka 1, kde v letech 2010–2021 se rozdíly mezi nejbohatšími a nejhudšími regiony EU pohybují okolo 244 %, tj. cca 8,5násobný rozdíl. Nejbohatší regiony nalezneme v západní Evropě – Lucembursko, Jižní Irsko (261 %), Východní a střední Irsko (239 %) a Brusel (204 %), nejhudší regiony lze lokalizovat na východní hranici Bulharska (38–39 %), Rumunska, Maďarska a Polska. Specifickým, ale od 1.1.2014 též uváděným chudým regionem je zámořský departement Francie v Indickém oceánu Mayotte (28 %).

Tab. 1: Regionální HDP na obyvatele NUTS 2 regionů EU (v PPS, EU27 = 100)

Území NUTS 2	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Počet regionů	242	242	242	242	242	242	242	242	242	242	242	242
Nejlepší NUTS 2	25	25	25	26	27	28	28	29	27	28	29	28
Nejhorsí NUTS 2	274	274	277	279	283	282	278	269	260	251	261	268
Δ NUTS	249	249	252	253	256	254	250	240	233	223	232	240

Zdroj: Eurostat, 2023b, vlastní zpracování.

Mezi 18 regiony NUTS 2 s HDP na obyvatele +50 % nebo více nad průměrem EU je 1x Belgie, 1x ČR, 1x Dánsko, 1x Francie, 4x Německo, 1x Itálie, 2x Irsko, 1x Lucembursko, 1x Maďarsko, 2x Nizozemí, 1x Polsko, 1x Rumunsko, 1x Švédsko. Naproti tomu mezi 16 regiony s HDP na obyvatele o -50 % a více od průměru EU bylo 5x Bulharsko, 2x Francie, 1x Chorvatsko, 1x Maďarsko, 6x Řecko a 1x Rumunsko. I podle Eurostatu je však třeba poznamenat, že v některých regionech HDP na obyvatele může být významně ovlivněno nadměrnými kapitálovými toky, které vytlačí ekonomické ukazatele (např. HDP per capita) na úroveň, které nemůže být dosaženo ekonomicky aktivními rezidenty (typickým příkladem byl v historii Inner London, jedno z hlavních finančních center Evropy a světa). Analogicky platí stejná situace i pro regiony postižené nadměrným kapitálovým odlivem. Celkově je na úrovni regionů NUTS 2 v celé EU patrná určitá konvergence, neboť s drobnými disbalancemi dochází k průběžnému poklesu rozdílů mezi nejlepšími a nejhorsími regiony (nikoliv však ve všech státech). Například v roce 2014 bylo 21/21 regionů s více než ±50 % odchylkou od průměrného HDP na obyvatele.

Podívejme se nyní, jaká je situace na úrovni NUTS 2 regionů v ČR a SR. Zatímco na Slovensku patří jednoznačně mezi ekonomicky nejslabší Východné Slovensko, jehož regionální HDP na obyvatele dlouhodobě stagnuje na úrovni 50 % průměru EU, tak ekonomicky nejsilnější region Slovenska Bratislavský kraj se postupně propadá z 4.–5. nejsilnějšího regionu celé Evropské unie v letech 2010–2014 až na 19. pozici. Na příkladu regionů SR můžeme v uplynulých letech sledovat pozvolnou vnitřní konvergenci NUTS 2 regionů, zatímco v roce 2010 byl rozdíl mezi Bratislavským krajem a Východním Slovenskem 138 %, tak v roce 2021 je „již“ jen 98 %. Navzdory nemalému přílivu finančních prostředků EU však dochází vůči ostatním státům EU k vnější divergenci. Z pozice 18. ekonomicky nejsilnějšího státu v roce 2010 se Slovensko propadlo na neuvěřitelnou předposlední 26. pozici v roce 2022 (67 % průměru EU), poslední zemí je Bulharsko (59 % průměru EU). Na místo konvergence tak od roku 2016 Slovensko vůči ostatním zemím EU diverguje, což se týká i ČR. Ekonomická úroveň Slovenska tak už zaostává jak za Polskem a Maďarskem, tak od roku 2020 i za Rumunskem. V roce 2010 byl mezi ČR a SR rozdíl jen 8 % (84 % průměru EU v případě ČR x 76 % průměru EU v případě SR), tak v roce 2022 již dosahuje 24 %! ČR v roce 2022 dosáhla 91 % průměru HDP EU počítaného podle parity kupní síly. Proti předpandemovému období se jedná jen o nepatrné zhoršení stavu (93 % v roce 2019 a 2020), které vyplývá ze současné ekonomické recese, v rámci které se ČR nacházela ve 4Q/2022 společně s Estonskem, Maďarskem a Finskem. Konstatujeme-li, že Slovensko od roku 2016 vůči ostatním zemím EU diverguje, tak dlouhodobou pozici ČR lze označit za stagnaci, neboť osciluje od roku 2010 mezi 13.–15. pozicemi, ze starých zemí EU je za ČR pouze Španělsko a Řecko. Cenová úroveň v ČR dosahovala dle Dufka, 2023, v roce 2022 necelých 81 % průměru EU a zasloužila se o to nejenom vysoká inflace, ale též i posilující koruna. Zaměříme-li se na jednotlivé NUTS 2 regiony v ČR, tak na rozdíl od Slovenska je zde patrná vnitřní divergence, kdy se od sebe jednotlivé regiony ekonomicky „vzdalují“. Zatímco v roce 2010 byl rozdíl mezi nejslabším a nejsilnějším NUTS 2 regionem v ČR 129 %, tak v roce 2021 již dosahuje 142 %. Krize COVID-19 na tuto diferenci neměla zásadní vliv, pozice ekonomicky nejslabšího regionu NUTS 2 Severozápad se proti ekonomicky nejsilnějšímu NUTS 2 regionu Praze kontinuálně zhoršuje již od roku 2013 (v roce 2013 byl rozdíl obou regionů 127 %, zatímco v roce 2021 dosahoval již zmíněných 142 % průměru EU). NUTS 2 Praha, jakožto ekonomicky nejsilnější NUTS 2 region v ČR, patří stabilně mezi TOP5 regionů EU.

Krize COVID-19 silně zasáhla všechny regiony EU a ovlivnila sociální a ekonomické ukazatele v roce 2020 i v letech následujících. V roce 2021 se změny reálného HDP v jednotlivých regionech EU pohybovaly od -2,4 % v provincii Brabant wallon (Belgie) po +16,7 % v Notio Aigaio (Řecko) ve srovnání s rokem 2020. Reálný HDP se zvýšil ve všech regionech EU s výjimkou tří: Brabant wallon (Belgie), Mayotte (-0,7 %; Francie) a Tyrolsku (-0,2 %; Rakousko). Regiony s největším růstem objemu HDP po regionu Notio Aigaio v Řecku (+16,7 %) byly jižní region Irsko (+16,3 %) a Jadranská Hrvatska v Chorvatsku (+16,0 %). Míry růstu objemu HDP v roce 2021 jsou v mnoha případech nepřímo úměrné poklesům HDP v roce 2020. Při porovnání úrovně objemu HDP v roce 2021 s rokem 2019 před pandemií COVID-19 se všechny tři regiony s největším nárůstem nacházely v Irsku: Jižní Irsko (+28,4 %), Východní a střední Irsko (+15,4 %) a Severní a západní Irsko (+14,1 %). V roce 2021 mělo 79 regionů vyšší úroveň objemu HDP než v roce 2019. Největší poklesy byly zaznamenány v Illes Balears (-15,0 %; Španělsko), Algarve (-13,8 %; Portugalsko) a Canarias (-13,4 %; Španělsko) (blíže viz Eurostat, 2023c).

Tab. 2: Regionální HDP na obyvatele NUTS 2 regionů ČR a SR (v PPS, EU27 = 100)

Území NUTS 2	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ČR	N/A	84	84	86	88	89	89	91	92	93	93	92	91
Praha	192	186	185	190	194	197	198	200	206	206	205	203	N/A
Střední Čechy	74	76	76	76	79	79	81	83	82	86	82	79	N/A
Jihozápad	73	73	72	74	76	76	76	78	78	78	79	77	N/A
Severozápad	63	63	62	63	63	64	62	63	63	64	63	61	N/A
Severovýchod	67	68	66	68	71	71	72	75	75	76	78	75	N/A
Jihovýchod	75	76	76	79	80	80	80	81	83	84	87	85	N/A
Střední Morava	66	67	66	68	71	71	71	74	74	75	76	75	N/A
Moravskoslezsko	68	70	71	69	72	72	73	74	75	73	72	73	N/A
SR	N/A	76	77	78	78	79	73	71	70	71	72	69	67
Bratislavský kraj	190	193	191	196	192	193	180	171	167	163	165	149	N/A
Západné Slovensko	70	72	73	72	73	71	67	64	63	65	66	63	N/A
Středné Slovensko	62	59	61	61	62	63	58	56	56	57	57	57	N/A
Východné Slovensko	52	51	53	53	54	55	51	50	51	50	51	51	N/A
Δ MaxMin CZ (v %)	129	123	123	127	131	133	136	137	143	142	142	142	N/A
Δ MaxMin SK (v %)	138	142	138	143	138	138	129	121	116	113	114	98	N/A
Δ CZ-SK (v %)	N/A	8	7	8	10	10	16	20	22	22	21	23	24

Zdroj: Eurostat, 2023a, 2023b, vlastní zpracování.

Výši HDP NUTS 2 regionu a jeho roli v regionálním rozvoji však nelze redukovat jen roli pouhého bezvýznamného statistického ukazatele. Výše tohoto ukazatele je zcela zásadní pro alokaci finančních prostředků Evropské unie. Zatímco do programovacího období 2007–2013 se NUTS 2 regiony rozdělovaly pouze na regiony více a méně rozvinuté (definované ukazatelem HDP/cap pod 75 % průměru EU), od programovacího období 2014–2020 jsou všechny regiony EU dle úrovně podpory nyní rozdělené do tří kategorií:

- méně rozvinuté regiony, jejichž HDP na obyvatele nedosahuje 75 % průměru EU,
- přechodové regiony, jejichž HDP na obyvatele se pohybuje mezi 75 až 90 % průměru EU,
- více rozvinuté regiony, jejichž HDP na obyvatele přesahuje 90 % průměru EU.

Zavedení tří kategorií regionů má vliv např. na maximální míru spolufinancování z EU fondů, pro méně rozvinuté regiony je 85 %, pro přechodové regiony 70 %, pro rozvinutější regiony pouze 40 %. Původní návrh Evropské komise byl k ekonomicky silnějším regionům mnohem méně vstřícnější: spolufinancování 70 % – 55 % – 40 %.

Nejvyspělejší region ČR Praha patří dlouhodobě mezi nejvíce rozvinuté regiony s 203 % průměru EU, mezi přechodové regiony patří aktuálně region Jihovýchod (85 % průměru EU), Střední Čechy (79 % průměru EU) a Jihozápad (77 % průměru EU). Jasná je i pozice nejslabšího regionu Severozápadu (61 % průměru EU), jehož území je tvořeno Ústeckým krajem a Karlovarským krajem. Význam kategorizace regionů se pro Českou republiku v novém období zásadně zvýšil, protože zatímco v programovacím období 2007–2013 byly v rámci cíle regionální politiky Konvergence podporovány kromě Prahy všechny regiony České republiky, aktuálně jsou již 3 přechodové regiony, a navíc se další 3 regiony dostaly na rozhraní „magické“ hranice 75 % (Severovýchod – 75 %, Střední Morava – 75 %, Moravskoslezsko – 73 %). Tabulka 3 potvrzuje předchozí závěry ohledně vnitřní divergence českých NUTS 2 regionů, zatímco některé regiony ČR ekonomicky rostou a přesouvají se do vyšší kategorie, tak pozice jiných regionů naopak stagnuje či se dokonce zhoršuje (např. NUTS 2 Severozápad dosáhl v roce 2021 s 61 % průměru EU nejhoršího výsledku ve své historii). Na Slovensku je situace dlouhodobě stabilní a neměnná, tzn. 3 méně rozvinuté regiony hluboko pod hranicí přechodových regionů (Západné Slovensko 63 %, Středné Slovensko 57 %, Východné Slovensko 51 %) a Bratislavský kraj jako více rozvinutý region se 149 % průměru EU.

Existence nově vzniklých přechodových regionů a změny ve spolufinancování z fondů EU vyvolává v oblasti regionální politiky potřebu co největší přesnosti výsledků a jejich včasné dostupnosti, což bylo v některých letech problémem. Do roku 2012 přesahovala doba publikování ekonomických statistik 2 roky, od roku 2015 pozvolna klesá až k úrovni 1,14 roku. Potenciální zpoždění výsledků HDP NUTS 2 může mít vliv na nesprávné rozhodování kompetentních orgánů, neboť v době krize disponujeme daty z doby konjunktury a naopak, byť určitou korekci přináší skutečnost, že přidělování prostředků vychází z rozhodnutí odkazujícího k průměrnému HDP na hlavu během předcházejícího tříletého období a dále kategorie tzv. phasing out regionů zohledňující, že region nově překročil 75 % úroveň v HPD na obyvatele průměru EU. Posuzování ekonomické konvergence a divergence založené na komparaci HDP NUTS 2 per capita je v rámci EU dlouhodobě využívaná a stabilní metoda, na kterou v uplynulých letech nemělo zásadní vliv ani rozšiřování EU či vystoupení Spojeného království. Specifickým problémem této metody ve vztahu ke kategorizaci regionů jsou aktuálně skokové propady či růsty jednotlivých NUTS 2 regionů způsobené celosvětovou pandemií COVID-19.

Tab. 3: Kategorizace NUTS 2 regionů v ČR a SR dle HDP/cap

Data za rok		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ČR	méně rozvinuté regiony	5	5	5	4	4	4	3	2	2	2	2	6
	přechodové regiony	2	2	2	3	3	3	4	5	5	5	5	1
	více rozvinuté regiony	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
SR	méně rozvinuté regiony	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
	přechodové regiony	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	více rozvinuté regiony	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

* Nová kategorizace regionů (od 2014) z důvodu demonstrace dlouhodobého vývoje regionů uplatněna zpětně do roku 2010. Zdroj: Eurostat, 2023b, vlastní zpracování.

Tab. 4: Termíny zveřejnění výsledků HDP NUTS 2 ze strany Eurostatu

Data za rok	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Termín zveřejnění	24.2.2011	13.3.2012	21.3.2013	27.2.2014	21.5.2015	21.5.2015	26.2.2016
Zpoždění (v letech)	2,15	2,20	2,22	2,16	2,39	1,39	1,16
Data za rok	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Termín zveřejnění	30.3.2017	28.2.2018	26.2.2019	5.3.2020	3.3.2021	21.2.2022	21.2.2023
Zpoždění (v letech)	1,25	1,16	1,16	1,18	1,17	1,14	1,14

Zdroj: Vlastní zpracování.

Závěr

Sledování konvergence a divergence mezi regiony má klíčový význam v kontextu regionálních disparit, tedy nerovnoměrného rozložení hospodářského výkonu a příjmů mezi různými regiony v rámci jednoho státu nebo regionu. V rámci EU se regionální disparity projevují výrazněji vzhledem k různým úrovním hospodářského rozvoje, infrastruktury, zaměstnanosti, vzdělání a životní úrovně mezi regiony. Sledování konvergence a divergence mezi regiony může pomoci při stanovení priorit pro investice a rozvojové projekty v regionech. Pokud se ukáže, že některé regiony se výrazně odlišují v hospodářském růstu, může to naznačovat potřebu investovat více do těchto regionů, aby se snížily rozdíly mezi regiony a zvýšila se celková hospodářská konkurenceschopnost regionu nebo země. Další význam sledování konvergence a divergence mezi regiony je při formulaci regionálních politik, které mohou pomoci řešit nerovnoměrnosti mezi regiony. Tyto politiky mohou zahrnovat například dotace pro rozvoj regionů, zlepšení infrastruktury, podporu vzdělání a odborného vzdělávání nebo podporu vytváření nových pracovních příležitostí. Tyto politiky by měly být navrženy tak, aby podporovaly hospodářský růst a snižování regionálních disparit. Význam sledování konvergence a divergence mezi regiony v kontextu regionálních disparit zdůrazňuje potřebu efektivní a účinné hospodářské politiky, která dokáže přizpůsobit své cíle a nástroje měnícím se podmínkám a potřebám regionů. Pokud jde o české a slovenské NUTS2 regiony, tak po rozdělení Československa v roce 1993 se vyvíjely na různé úrovni. Některé regiony dosáhly relativně vysokého ekonomického růstu a konvergence s evropským průměrem, zatímco jiné regiony zaostávají za průměrem a mají nižší úroveň ekonomického rozvoje. V nedávných letech byl pozorován trend konvergence mezi některými českými a slovenskými regiony, zejména mezi hlavními městy Prahou a Bratislavou, které jsou ekonomicky silné a atraktivní pro investice. Tyto regiony se těší relativně vysokému ekonomickému růstu, nižší nezaměstnanosti a vyššímu životnímu standardu. Naopak některé menší regiony na východě Slovenska a severozápadě České republiky čelí výzvám spojeným s nedostatečnou infrastrukturou, demografickými změnami a ekonomickým zaostáváním. A zatímco nyní můžeme na příkladu regionů SR sledovat pozvolnou vnitřní konvergenci NUTS 2 regionů, tak vůči ostatním státům EU dochází k vnější divergenci, z čehož vyplývá 2. nejhorší pozice z hlediska HDP/cap. V případě českých NUTS 2 regionů byla identifikována vnitřní divergence, kdy se od sebe jednotlivé regiony ekonomicky „vzdalují“, vůči ostatním zemím EU Česká republika bohužel dlouhodobě stagnuje.

Literatura

- [1] ABRHÁM, J., VOŠTA, M., (2011). *Ekonomický růst a konvergence rozšířené Evropské unie*. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: <https://www.vse.cz/polek/download.php?jnl=aop&pdf=343.pdf>.
- [2] BARNIER, M., (2003). *EU Regional Policy after Enlargement*. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: <http://www.euractiv.com/enlargement/eu-regional-policy-enlargement/article-117535>.
- [3] BARNOVÁ, S., KRÁSNA, S., GABRHELOVÁ, G., (2019). Application of Digital Technologies as a Factor Influencing University Students' Academic Satisfaction. In *12th International Conference of Education, Research and Innovation (ICERI2019) Proceedings*. Burjassot: International Academy of Technology, Education and Development, pp. 11146–11151. ISBN 978-84-09-14755-7. WOS:000530212401040.

- [4] BARRO, R., SALA i MARTIN, X., (1995). *Economic Growth*. New York: McGraw Hill. ISBN 00-700-3697-7.
- [5] BLAŽEK, J., (2006). Teorie regionálního rozvoje. In *Sborník ze závěrečného semináře k metodám regionálního rozvoje*. Ostrava: VŠB-TU, VŠE a MMR, pp. 18-23.
- [6] BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D., (2002). *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace*. Praha: Karolinum, UK. ISBN 80-246-0384-5.
- [7] ČAJKOVÁ, A., JANKELOVÁ, N., MASÁR, D., (2021). Knowledge Management as a Tool for Increasing the Efficiency of Municipality Management in Slovakia. *Knowledge Management Research & Practice*, vol. 21, no. 2, pp. 292-302. ISSN 1477-8238. DOI: 10.1080/14778238.2021.1895686. WOS:000630308600001.
- [8] DG REGIONAL POLICY., (2002). *Regional Innovation Strategies under the European Regional Development Fund Innovative Actions 2000–2002*. Brusel: DG Regional Policy of the European Commission, 133 p.
- [9] DUFEK, P., (2023). *Parita kupní síly: Nůžky mezi Českem a Slovenskem se rozevírají*. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: <https://faei.cz/parita-kupni-sily-nuzky-mezi-ceskem-a-slovenskem-se-rozeviraji/>.
- [10] DUŠEK, J., (2011). Dopady ekonomické krize na české regiony. In Dušek, J., Gregor, J. et al. *Udržitelný rozvoj v podmínkách ekonomické krize*. České Budějovice: VŠERS, pp. 108-116. ISBN 978-80-87472-04-0.
- [11] DUŠEK, J., (2016). Konvergence a divergence českých a slovenských regionů v rámci EU. In Dušek, J. et al. *Ekonomická integrace ČR a SR v podmínkách globalizující se Evropy*. 1. vyd. České Budějovice: VŠERS, pp. 38-46. ISBN 978-80-7556-006-3.
- [12] EUROSTAT, (2023a). *GDP per capita in PPS*. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TEC00114/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=388837b6-18d3-422f-8339-fa23f0378454>.
- [13] EUROSTAT, (2023b). *Regional gross domestic product (PPS per inhabitant in % of the EU27 (from 2020) average) by NUTS 2 regions*. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TGS00006__custom_5706748/default/table?lang=en.
- [14] EUROSTAT, (2023c). *Real GDP grew in all regions in 2021 except three*. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20230220-1>.
- [15] GAREP., (2006). *Pojetí regionální politiky*. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: <http://www.regionálnírozvoj.cz/index.php/pojeti-regionální-politiky.html>.
- [16] GROSPÍČ, J. et al., (2001). *Úvod do regionálních věd a veřejné správy*. Praha: Justis. ISBN 80-864-12-08-3.
- [17] HÁLOVÁ, P., ALINA, J., (2014). Analysis of Investment in Infrastructure and Other Selected Determinants Influence to Unemployment in CR Regions. In Loster, T., Pavelka, T. (eds.). *8th International Days of Statistics and Economics Location*. Prague: University of Economics, pp. 445-455. ISBN 978-80-87990-02-5.
- [18] HRVOLOVÁ, B., POLEDNÁKOVÁ, A., SZARKOVÁ, M., KRÁSNA, S., MARKOVÁ, J., (2017). *Ekonomické a sociálne nástroje ako faktor tvorby pracovných miest*. Brno: Tribun EU. ISBN 978-80-263-1166-9.
- [19] HUČKA, M. et al., (2008). *Vznik regionálních disparit, jejich pojetí, charakteristika a klasifikace – Výzkumná studie DÚ 02*. Ostrava: VŠB-Technická univerzita Ostrava.
- [20] IVANČÍK, R., NEČAS, P., (2013). Theoretical and Methodological Views of Definition of Conflicts. *Security and Defence Quarterly*, vol. 1, no. 1, pp. 17-24. ISSN 2300-8741.
- [21] KOLEKTIV AUTORŮ., (2004). *Úvod do regionálních věd a veřejné správy*. 4. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 80-86473-80-5.
- [22] KRÁSNA, S., GABRHELOVÁ, G., ČEPELOVÁ, S., BARNOVÁ, S., (2018). Selected Aspects of Employees' Job Satisfaction. In Majtán, Š. et al. *Aktuálne problémy podnikovej sféry*. Bratislava: Ekonóm, pp. 599-605. ISBN 978-80-225-4536-5.
- [23] MATOUŠKOVÁ, Z. et al., (2000). *Regionální a municipální ekonomika*. Praha: VŠE. ISBN 80-245-0052-3.
- [24] MĚRTLOVÁ, L., (2012). Porovnání regionálních disparit v regionech České republiky. In *15th International Colloquium on Regional Sciences. Conference Proceedings*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 81-90. ISBN 978-80-210-5875-0.
- [25] NIJKAMP, P., (2007). *Regional Development as Self-Organised Converging Growth*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- [26] NOVOTNÝ, J., (2010). Regionální ekonomická konvergence, divergence a další aspekty distribuční dynamiky evropských regionů v období 1992–2006. *Politická ekonomie*, vol. 58, no. 2, pp. 166-185. ISSN 0032-3233.
- [27] NOVOTNÝ, L., (2009). Názory a postoje české populace na přeshraniční spolupráci. *Naše společnost*, vol. 7, no. 1, pp. 27-32. ISSN 1214-438X.

- [28] PAPCUNOVÁ, V., URBANÍKOVÁ, M., KORENKOVÁ, M., (2016). Financovanie preneseného výkonu štátnej správy na úseku matrik na úrovni miestnej samosprávy v SR. In *19th International Colloquium on Regional Sciences. Conference Proceedings*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 788-795. ISBN 978-80-210-8273-1. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-8273-2016-101. WOS:000391253500102.
- [29] PORVAZNÍK, J., LJUDVIGOVÁ, I., ČAJKOVÁ, A., (2018). Holistic Competence of Leadership and Managerial Subjects. *Politické vedy*, vol. 21, no. 2, pp. 56-77. ISSN 1335-2741. WOS:000438652800003.
- [30] RÉDL, M., ONDRUŠ, J., FELCAN, M., (2021). Using Measuring System Viewpointssystem© by Perception of Road Accident. In *Proceedings of 25th International Scientific Conference. Transport Means 2021*. Kaunas: Kauno Technologijos Universitetas, pp. 812-817. ISSN 1822-296X.
- [31] SALA i MARTIN, X. X., (1996). The Classical Approach to Convergence Analysis. *The Economic Journal*, vol. 106, no. 437, pp. 1019-1036. ISSN 0013-0133.
- [32] SEKERÁK, M., (2021). *Modely a teorie demokracie*. Brno: CDK. ISBN 978-80-7325-524-4.
- [33] SLEPECKÝ, J., RISTVEJ, J., (2008). *Ekonomické dôsledky katastrof*. Žilina: Edis. ISBN 978-80-8070-830-6.
- [34] SLOBODA, D., (2006). *Slovensko a regionálne rozdiely. Teórie, regióny, indikátory, metódy*. Bratislava: Konzervatívny inštitút M.R. Štefánika.
- [35] VITURKA, M., (2000). *Regionální ekonomie II*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-2257-4.
- [36] VITURKA, M., (2010). Regional Disparities and Their Evaluation in the Context of Regional Policy. *Geografie*, vol. 115, no. 2, pp. 131-143. ISSN 1212-0014.
- [37] WOKOUN, R. et al., (2008). *Regionální rozvoj (Východisko regionálního rozvoje, regionální politika, teorie, strategie a programování)*. 1. vyd. Praha: Linde Praha. ISBN 978-80-7201-699-0.
- [38] WOKOUN, R., (2003). *Česká regionální politika v období vstupu do Evropské unie*. Praha: Oeconomica. ISBN 80-245-0517-7.
- [39] WOKOUN, R., PĚLUCHA, M., KOUŘILOVÁ, J., (2011). *Obecná regionální politika*. Praha: VŠE.
- [40] ZAHRADNÍK, P., (2008). *Podpora rovných příležitostí ze zdrojů Evropské unie*. Praha: EU Office ČS.
- [41] ZAHRADNÍK, P., JEDLIČKA, J., (2004). *Vybrané otázky reálné a nominální konvergence ve vztahu k EU*. Praha: EU Office ČS.
- [42] ŽÁRSKA, E., (2009). Finančná kapacita obce ako determinant rozvoja. In *Teoretické a praktické aspekty verejných financi*. Praha: Oeconomica, pp. 92. ISBN 978-80-245-1513-7.
- [43] ŽĎÁREK, V., (2006). *Konvergence nových členských zemí EU a aktuální problémy*. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: https://www.vsem.cz/data/data/ces-soubory/konference-seminare/gf_Brno0906_VZ.pdf.
- [44] ŽÍTEK, V., (2002). *Regionální ekonomie a politika I*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-2767-3.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-3

CONDITIONAL CONVERGENCE, REGIONAL DISPARITIES AND ECONOMIC GROWTH. THE EVIDENCE FROM THE V4 REGIONS

Podmienená konvergencia, regionálne disparity a ekonomický rast.
Evidencia z regiónov krajín V4

MARTIN MARIŠ

Ústav regionalistiky a rozvoja vidieka | Institute of Regional and Rural Development
Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja | Faculty of European Studies and Regional Development
Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre | Slovak University of Agriculture in Nitra
✉ Tr. A. Hlinku 2, 94976 Nitra, Slovak Republic
E-mail: martin.maris@uniag.sk

Annotation

The paper's main objective was an investigation of the hypothesis about conditional convergence among the V4 regions. For this purpose, cross-sectional data on the regional NUTS3 level were used for 2004-2020. The results found evidence about the conditional convergence, which should be a ground for the V4 becoming the entire convergence club within the EU. However, a more detailed analysis revealed persistent regional disparities among the regions. The Polish regions achieved the highest economic growth, and the Hungarian earned the lowest. The capital regions maintain their position as economic leaders. The V4 countries could strengthen their cross-border cooperation to help poorer regions overcome their marginal position.

Keywords

conditional convergence, convergence speed, regional cooperation, region, economic growth

Anotácia

Hlavným cieľom príspevku bolo preskúmanie hypotézy o podmienenej konvergencii medzi regiónmi V4. Na tento účel boli použité prierezné údaje na regionálnej úrovni NUTS3 za roky 2004-2020. Výsledky preukázali prítomnosť podmienenej konvergencie medzi regiónmi V4, čo by mohlo byť základom vzniku konvergenčného klubu krajín V4 v rámci EÚ. Podrobnejšia analýza však odhalila pretrvávajúce regionálne rozdiely medzi regiónmi. Najvyšší ekonomický rast dosiahli poľské regióny a najnižšie maďarské. Regióny hlavných miest si udržiavajú pozíciu ekonomických lídrov. Krajiny V4 by mohli posilniť svoju cezhraničnú spoluprácu, aby pomohli chudobnejším regiónom prekonať ich marginálnu pozíciu.

Kľúčové slová

podmienená konvergencia, rýchlosť konvergencie, regionálna spolupráca, ekonomická rast

JEL Classification: R11, O47

1. Introduction

The Visegrad four denotes former socialist Eastern Europe countries of Czechia, Hungary, Poland and Slovakia (e.g. V4 group). The cornerstone of modern cooperation between these countries became "the declaration about narrow affiliation "on its way to the European integration signed in Vysegrad in 1991. Bauer (2018) argues that European integration was the primary objective of this group. The V4 group can adopt EU policies better nationally and formulates its own interests toward the EU. Despite the set goals of this group, the overall benefit of the group is relatively "meagre "(Kuzelewska et al.,2015) as the main achievements of the group since the adoptions are the Central Europe free trade agreement and the creation of the Visegrad fund. The V4 group could not find consensus on infrastructure or army modernization. Furthermore, the V4 group have different views on geopolitics and often finds themselves as competitors regarding the FDI. However, Kořan (2012) argues that the V4 group recently became more proactive players, especially in the future European integration area. The V4 group fosters three main goals: 1) EU enlargement of South-eastern Europe countries; 2) support of the eastern dimension of European neighbourhood and policy; 3) shared vision of regional and energy policy.

The paper's main objective was an investigation of the hypothesis about conditional convergence among the V4 regions. The main area of the study is macroeconomics, looking at evidence about the (conditional) convergence achieved. In the frame of the empirical model, the hypothesis of conditional convergence will be investigated, and the convergence speed will be estimated. The paper should contribute to the new evidence about the regional disparities development and more narrow relations between the V4 group countries. The research sample consists of regions of V4 countries on the NUTS 3 level from 2004-2020.

2. Economic growth and convergence theory

The existence of convergence across economic units is an important economic question. Sala-i-Martin (1995) explains the importance of the „*convergence debate*“. First, convergence across economies was proposed as the primary way to test the validity of modern theories of economic growth. Moreover, estimates of convergence speeds across economies were thought to provide information on one of the critical parameters of growth theory: the share of capital in the production function. For this reason, growth theorists started paying close attention to the evolution of the convergence debate. Scholars have used the word convergence to mean different things in different contexts (Abramovitz, 1986). However, as Baumol (1986) points out, the convergence phenomenon in economic history has an unambiguous meaning: „that forces accelerating the growth of nations who were latecomers to industrialization and economic development give rise to a long-run tendency towards convergence of levels of per capita product or of per worker product“.

The original springboard for developing the convergence concept became the Solow growth model. This model focuses on the growth of savings, capital accumulation and population expansion on one side and technological progress on the other. Solow's model focuses on real income growth per capita or average productivity growth rate. One of the crucial benefits of the neoclassical theory of economic growth is measuring growth differences between the countries in time, however also the time, *per se*, necessary to converge themselves in the income per capita level (Varadzin et al., 2004; Tiruneh et al., 2011). In a nutshell, Solow's model explains that given the same aggregate production function, the ratio of workers to the total population, and saving rate, economies that start with different capital-labour ratios tend to converge to the steady state and end up with similar levels of per capita income. Similar economies will then experience convergence – countries with different initial per capita income levels will gravitate to an equivalent level of per capita income (Mishkin, 2012). Galor (1996) recognizes several types of convergence:

- Absolute convergence: lower initial GDP will lead to a higher average growth rate
- Conditional convergence: a country's income per worker converges to a country-specific long-run level as determined by the structural characteristics of that country
- Club convergence: over time, observing different "clubs" or groups of countries with similar growth trajectories is possible.

An enormous professional debate over this issue has been underway during the past decade, instigated by several theoretical and empirical insights. Controversies marked the results of early research on this concept. Romer (1986) provided a significant spur to the debate by introducing a theoretical growth model with increasing returns to scale production technology. This strongly favours rich countries to maintain or even improve their lead over poorer countries (Sachs and Warner, 1995). Moreover, both Lucas (1988) and Romer (1986) cited the failure of cross-country convergence as what instigated the growth models to drop the two central assumptions of the neoclassical model: that technological change is exogenous and that the same technical opportunities are available in all countries of the world (Romer, 1994).

Many countries do not show convergence of the growth rates. Many countries show persistent growth rates higher than others, and for many developing countries, there is no sign of catching up with the growth rates of developed countries. The hypothesis that poor economies tend to grow faster per capita than rich ones-without conditioning on other characteristics of economies – is referred to as *absolute convergence*. This hypothesis receives only mixed reviews when confronted with data on groups of economies (Barro and Sala-i-Martin, 2004). In turn, if we allow for heterogeneity across economies, in particular, if we drop the assumption that all economies have the same parameters and, therefore, the same steady-state positions. If the steady state differs, then we should consider a concept of *conditional convergence* (Barro and Sala-i-Martin, 2004; Mankiw et al., 1992).

Convergence within the EU

In the long-term perspective, much of the EU policies aim at some rapprochement between EU member states in terms of economic, social and institutional. This effort has intensified since the EU enlargement of Central and Eastern Europe countries (CEE'c). The empirical sources differ in their conclusions about achieved convergence among the EU member states (Yin et al., 2003; Vojinovic, 2009; Borsi and Metiu, 2015; and Strielkowsky and Höschle,

2016). Yin et al. (2003) suggest evidence of ongoing convergence among the EU economies from 1960 to 1995. However, the study also found intersections within and between EU sub-groups of countries to different degrees. Similar conclusions were provided by Vojinovic et al. (2009), including CEE'c.

In more recent studies, additional evidence emerged. Strielkowsky and Höschle (2016) found little evidence for convergence within the EU. Moreover, they suggest that the countries that were EU members before 2004 seemed to diverge instead of converge. They also reject the concept of the club-convergence within the EU. Borsi and Metiu (2015) agree with conclusions about non-income convergence in the EU; however, they disagree with findings about the non-existence of convergence clubs in the EU. Several subgroups were detected that converge to different steady-state equilibria. The clubs are formed mainly based on geographic region. The South-East vs North-West divide was especially noted.

A sizeable body of literature has been devoted to the convergence topic of so-called „new member states“ which entered the EU after 2004 (Varblane and Vahter, 2005; Rapacki and Próchniak, 2009; Szeles and Marinescu, 2010; Dobrinsky and Havlik, 2014). Varblane and Vahter (2005) found strong evidence for the convergence of these states. The regional leaders became the Baltic states, followed by Hungary and Slovenia. The study suggested the presence of unconditional convergence and also σ -convergence. Rapacki and Próchniak (2009) indicate that the EU enlargement significantly contributed to the economic growth of the CEEc and their catching up with the EU-15 development level. Among the factors, FDI, economic freedom and foreign aid mainly contributed to the economic growth of the study. According to the projections, the actual process of real convergence between the individual CEECs and EU-15 may take between 8 and 33 years. Similarly, Szeles and Marinescu (2010) analyzed growth factors fostering conditional convergence. Labour productivity and trade openness were highlighted as the most significant growth factors. According to the results joining the single market a possibly the EMU has had significant implications for the living standards of CEECs. Dobrinsky and Havlik (2014), in their extensive study, point to uneven economic convergence within the EU. This concerns not only lasting differences between the NMS and the rest of the EU but also significant dissimilarities between the growth patterns among individual countries within each of these subgroups (e.g. Hungary, Baltics, southern Europe versus North, etc.). However, authors still consider the NMS economies as their clubs themselves. This is evidenced by the similarities of their performance characteristics and existing between-group variation in economic performance and growth compared to the rest of the EU.

3. Materials and Methods

The paper aims to find evidence about the conditional convergence hypothesis on a sample of regions of the V4 countries on the NUTS3 level. The V4 is a group of closely aligned countries regarding the institutions, sharing similar economic, social and cultural conditions. Standardly, the economic convergence analysis comes from the neoclassical economic growth model, characterized by constant returns from scale, diminishing marginal returns, constant marginal propensity to savings and investment being equal to savings, formally stated

$$Y_t = A_t K_t^\alpha L_t^{1-\alpha} \quad (1.0)$$

whereas labor L grows by n , total factor productivity (TFP) or the technological progress A grows by g , than output per worker in a steady state

$$\ln y = \ln A + \frac{\alpha}{1-\alpha} [\ln s - \ln(n + g + \delta)] \quad (1.1)$$

Where $y = Y/L$, α and $1 - \alpha$ means output elasticities, s means savings and δ is the capital amortization. Practically, we may discuss about two convergence concepts. The first is when the poorer country is catching up with, the richer one, expressed as income or GDP per capita levels. If the steady state is assumed for all economies (the conditions are the same), we may speak about the absolute convergence (Baumol, 1986; Barro a Sala-i-Martin, 1995; a Barro a Sala-i-Martin, 2004).

$$\Delta \ln y = \ln y_0 + \ln A \quad (1.2)$$

$$\text{Whereas } \Delta \ln y \cong \frac{\ln y_t - \ln y_0}{T}$$

However, the results of past empirical research suggest (Mankiw, Romer and Weil, 1992; Barro and Sala-i-Martin, 1995; and Barro and Sala-i-Martin, 2004; Islam, 1995) that countries' steady-state output differs if their levels of savings, amortization and population growth also differ, in which case each country can reach a different steady

state, and we can talk about the so-called conditional convergence, formally written as according to the model of Mankiw, Romer and Weil, (1992)

$$\Delta \ln y \cong g + \frac{(1-(1-\lambda)^T}{T} \left\{ \ln A_0 + \frac{\alpha}{1-\alpha-\beta} [\ln s^K - \ln(n+g+\delta)] + \frac{\beta}{1-\alpha-\beta} [\ln s^H - \ln(n+g+\delta)] - \ln y_0 \right\} \quad (1.3)$$

Where the speed of the convergence may be approximated as $\lambda \cong -t^{-1} \log(1-t\beta)$. The test for convergence basically consist of running cross-section regressions with the subsequent growth rate as the dependence variable and the initial level of income as the prime explanatory variable (Islam, 1995). For paper's research purpose cross-sectional data on NUTS3 regional level were used ($n = 115$). For research purpose econometric model was used

$$\Delta \ln y_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln y_{i,t-1} + \beta_2 \ln s - \beta_3 \ln(n+g+\delta) + \varepsilon_i \quad (1.4)$$

Where y_{it} is log of per capita GDP for 2020 and $y_{i,t-1}$ the same for 2004, s and n are averages of saving (gross fixed capital formation) and population growth rates for the period 2020-2014. Moreover, it is assumed that $g + \delta = 0.05$ (Bernanke a Gurkaynak, 2001; Bosworth a Collins, 2003).

The second concept, for example (Baumol, 1986; Barro and Sala-i-Martin, 1991) refers to the spatial dispersion of convergence. In this context, convergence occurs if the dispersion, measured e.g. as the distribution or standard deviation of the logarithm of GDP per capita in the regional sense, between the compared periods decreases. We refer to this process as σ -convergence.

$$\sigma_{\log y,t}^2 - \sigma_{\log y,t+T}^2 > 0 \quad (1.5)$$

The statistical significance of the difference between the variance levels in two selected time periods will be determined using the standardized χ^2 -test, or F -test of the homogeneity of the distribution of discrete characters, which is suitable for these purposes.

4. Results

The first table gives results of estimation according to the 1.4 eq. The coefficient is negative and statistically significant, suggesting the presence of the β -convergence. The magnitude of the coefficient has to be expressed on yearly basis; hence -0.014 (we used 17 years data span). In the case of savings (described as gross fixed capital formation per capita), the negative sign seems odd and may result from some systematic error. There is no available data on the NUTS 3 level in Eurostat except the GDP and population. Statistical records of GFCF were necessary to download from the national statistical office of each V4 country and subsequently convert to the nominal euro prices, which could distort the data. The coefficient of the population growth got a negative sign, assuming the dispersion of GDP per capita decreases the overall level of the GDP. The magnitude of the coefficient after adjusting on year basis is -0.82. It would be interesting to approximate also the *speed of the convergence* (Dalgaard and Strulik, 2005). If we define $\beta = -(1 - e^{-\lambda t})$, we can recover the parameter, based on the results $\beta = -0.243$ (Tab.1), hence

$$-(1 - e^{-\lambda t}) = -0.243$$

And after some manipulations

$$\lambda = 0.0163$$

Thus the speed of the convergence is approximately 1.63% what is relatively a small value.

Tab.1: Results of cross-sectional regression

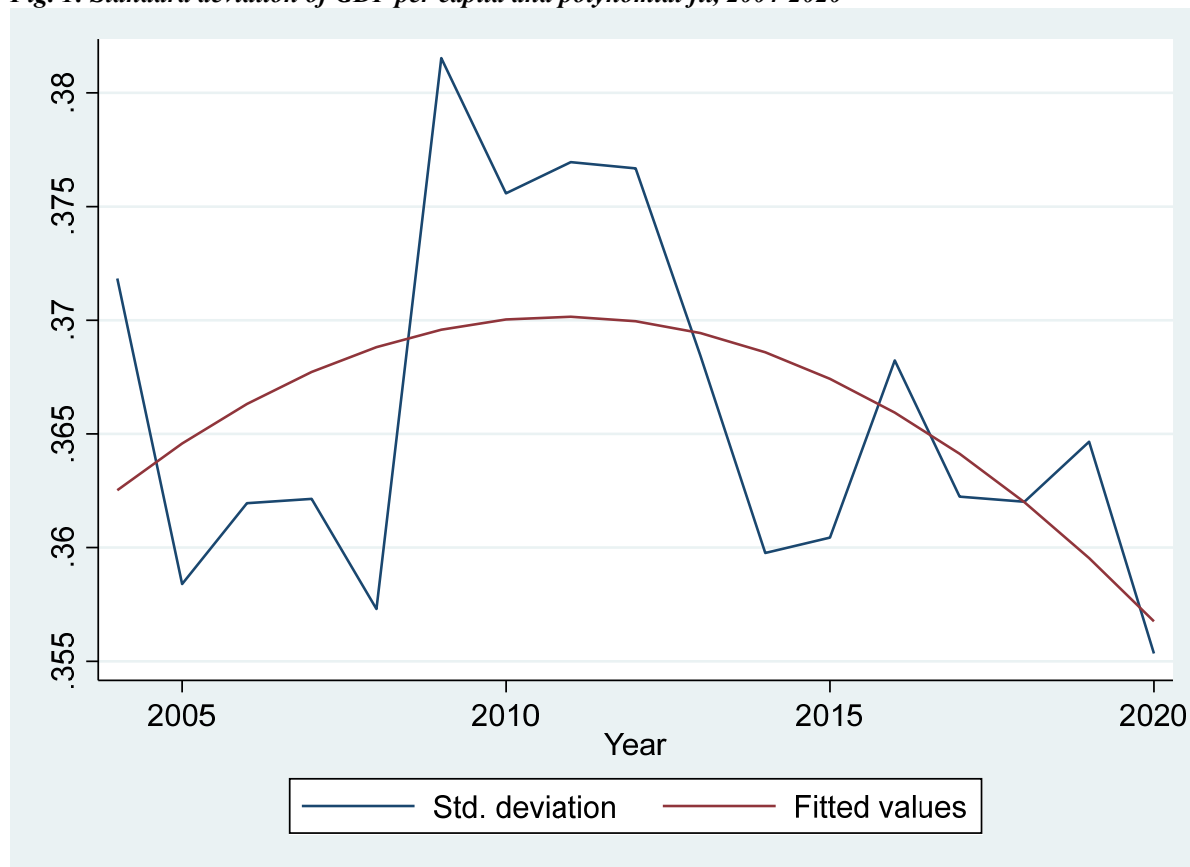
Number of obs	=	115
F(3, 111)	=	18.62
Prob > F	=	0.0000
R-squared	=	0.3365
Root MSE	=	.1541

		Robust				
diffgdp	Coefficient	std. err.	t	P> t	[95% conf. interval]	
gdpt_n	-.2435983	.0451599	-5.39	0.000	-.3330857	-.154111
gfcfg	-1.382352	.4957188	-2.79	0.006	-2.364652	-.4000527
popg	-14.70881	3.412863	4.31	0.000	7.945991	21.47162
_cons	2.991463	.3825218	7.82	0.000	2.23347	3.749456

Source: Own elaboration, Eurostat 2023

Next, the σ -convergence is examined. Fig. 1 shows the average deviation of the logarithm of GDP per capita in the period 2004-2020. It is apparent that the curve is not smooth, instead is represented in a random walk fashion. Despite the decrease in the deviation, the overall trend shows an irregular pattern. According to the two samples - test, the test shows a significant difference in the mean values of both samples (t-observed: -17.047; p-value<0.0001). Based on the results, we might confirm the presence of the β -convergence and σ -convergence.

Fig. 1: Standard deviation of GDP per capita and polynomial fit, 2004-2020

Source: Own elaboration

Examining the conditional convergence hypothesis on the example of regions of V4 countries might be interesting. According to the theory, conditional convergence is the ability of poorer countries to grow faster than richer ones and converge to similar income levels. However, it is assumed that institutions and other factors are identical. Fig.2 shows a plot of the GDP per capita growth rate (2004-2020) and initial GDP per capita. It shows that in some cases, initially, poorer regions achieved higher GDP growth rates at the per capita level. Interestingly, Polish territories show a higher level of conditional convergence, and Hungary has the lowest. However, the capital and metropolitan regions of the V4 countries still keep a higher level of growth. The figure also points to persistent

disparities between the regions and countries. The most lagging regions belong to Hungary; among them, initially, poorer regions show the lowest real GDP growth rates.

Fig. 2: Real GDP growth vs Real GDP per capita

Source: Own elaboration

5. Conclusion

The reconstruction of the economic relationship between Central Europe and the EU since 1989 has involved a significant redrawing of the economic map of Europe. Incentives and constraints, including EU membership, were provided for the individual V4 countries to engage in rapid transition. In return, these states were required to adopt a particular model of liberal capitalism involving stabilisation, market liberalisation, privatisation, development of market-supporting institutions, currency convertibility and trade liberalisation (Williams, Baláž and Zajac, 1997). All these processes were crowned with accession to the European Union, and EU membership solidified and accelerated these changes (Molendowski, 2009).

There is relatively abundant literature related to the economic convergence of the V4 countries (Smith and Timár, 2010; Monastiriotis, 2011; Kokocinska and Puziak, 2011; Kuc, 2017). Most of them are related to the evaluation of the convergence process toward the EU. The results are mixed in general, highlighting pro-convergence and divergence conclusions. Among the factors, population growth and also capital stock growth has shown negative effect on the GDP growth. Negative link between capital and gdp growth seems odd, however the reason might be the data bias, because data about capital stock were not accessible in Eurostat and were gathered from statistical office of the V4 countries. The study aims on evaluation of the convergence process within the V4 countries. The results have provided ample evidence about the entire convergence process among the V4 regions. The β coefficient became highly significant, and the σ coefficient shows a substantial decline over the research period. Furthermore, it should be noted that the convergence process has a selective character. Among the initially poor regions which proved themselves are mostly Polish ones. In turn, most of the Hungarian areas showed faltering growth. Finally, the Czech and Slovakian regions show mostly solid growth. Concerning, the speed of the convergence, it offers a relatively meagre value. Based on the results, it can be considered that the V4 group could pose as the convergence club within the EU. Evaluation of such a hypothesis is out of the scope of this paper. However, there is only scant evidence to support this hypothesis. Cavallaro and Villani (2021) identified several convergence clubs based on the GVA in PPS. The V4 countries were included in individual convergence clubs

along Portugal and Greece. Kanó and Lengyel (2021), in their regional analysis of V4 countries, identified five convergence clubs; however, the most significant deviation between the capital regions and the rest was founded. Similarly, this conclusion was noted in the paper based on the research.

Conclusively, the paper's main objective was to evaluate the conditional convergence hypothesis on the regional sample of the V4 countries for making the ground for the convergence club statement. The results partially point to closing the gap between the initially poorer and wealthy regions. The most significant growth was achieved in Polish regions, and the lowest was in Hungarian. The metropolitan and capital regions sustain the leading position in overall wealth and maintain a growth rate among the highest. Moreover, geography and remoteness still play a role in determining regional growth perspectives—most remote and peripheral regions from metropolitan ones belong to less developed. If such regions neighbour, its effect is self-supporting.

Literature

- [1] ABRAMOWITZ, M., (1986). Catching up, Forging Ahead and Falling Behind. *Journal of Economic History*, vol. 46, no. 2, pp. 385-406. ISSN 0022-0507.
- [2] Barro, J. R., Xavier, S. M., (2004). *Economic Growth*. Second Edition. London, UK: The MIT Press. ISBN 0-262-02533-1.
- [3] BARRO, J. R., Xavier, S. M., (1995). *Economic growth*. New York, US: McGraw-Hill. ISBN 0-07-003697-7.
- [4] BAUEROVÁ, H., (2018). The V4 and European Integration. *Politics in Central Europe*, vol. 14, no. 2, pp. 121-139. ISSN 1801-3422. DOI: 10.2478/pce-2018-0012.
- [5] BAUMOL, T. W., (1986). *Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long-Run Data Show*. The American Economic Review, vol. 76, no. 5, pp. 1072-1085. ISSN 0002-8282.
- [6] BERNANKE, S. B., GÜRKAYNAK, S. R., (2001). *Is Growth Exogenous? Taking Mankiw, Romer, and Weil seriously*. Working Paper 8365. National Bureau of Economic Research.
- [7] BOSTWORTH, P. B., COLLINS, M. S., (2003). The Empirics of Growth: An Update. *Brookings Papers on Economic Activity*, vol. 34, no. 2, pp. 113-206.
- [8] BORSI, T. M., METIU, N., (2015). The evolution of economic convergence in the European Union. *Empirical Economics*, vol. 48, no. 2, pp. 657-681. ISSN 0377-7332. DOI: 10.1007/s00181-014-0801-2.
- [9] CAVALLARO, E., VILLANI, I., (2021). Club Convergence in EU Countries: A Sectoral Perspective. *Journal of Economic Integration*, vol. 36, no. 1, pp. 125-161. ISSN 1225-651X. DOI: 10.11130/jei.2021.36.1.125.
- [10] DALGAARD, C. J., STRULIK, H., (2005). The Rate of Convergence in the Solow model and then some. [online]. [cit. 2023-03-14]. Available at: https://web.econ.ku.dk/dalgaard/growth/Growth05/Noter/Note2_solowmrw.pdf.
- [11] DOBRINSKY, R., HAVLIK, P., (2014). *Economic Convergence and Structural Change: the Role of Transition and EU Accession*. Research Report 395. WIIW. [online]. [cit. 2023-03-22]. Available at: <https://wiiw.ac.at/economic-convergence-and-structural-change-the-role-of-transition-and-euaccession-dlp-3357.pdf>.
- [12] GALOR, O., (1996). Convergence? Inferences from Theoretical Models. *The Economic Journal*, vol. 106, no. 437, pp. 1056-1069. ISSN 0013-0133.
- [13] ISLAM, N., (1995). Growth Empirics: A Panel Data Approach. *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 110, no. 4, pp. 1127-1170. ISSN 0033-5533.
- [14] KANÓ, S. I., LENGYEL, I., (2021). Convergence Clubs of NUTS 3 Regions of the V4 Group. *E&M Economics and Management*, vol. 24, no. 2, pp. 22-38. ISSN 2336-5064. DOI: 10.15240/tul/001/2021-4-002.
- [15] KOKOCINSKA, M., PUZIAK, M., (2018). Regional income differences and their evolution after EU accession. The evidence from Visegrad countries. *Journal of Competitiveness*, vol. 10, no. 4, pp. 85-101. ISSN 1804-1728. DOI: 10.7441/joc.2018.04.06.
- [16] KOŘAN, M., (2017). Central Europe: The Death of Dreams? Think Visegrad Policy Brief. [online]. [cit. 2023-03-23]. Available from: https://think.visegradfund.org/wp-content/uploads/TVPB4_Kor%CC%8Can.pdf.
- [17] KUC, M., (2017). Is the Regional Divergence a Price for the International Convergence? The Case of the Visegrad Group. *Journal of Competitiveness*, vol. 9, no. 4, pp. 50-65. ISSN 1804-1728. DOI: 10.7441/joc.2017.04.04.
- [18] KUZELEWSKA, E., BARTNICKI, R., SKARZYŃSKI, A., (2015). *Origins of and perspectives for the future for the Visegrad Group. Ten Years of the Visegrad Group Member States In The European Union*. Warsaw-Bialystok, Poland: Oficyna Wydawnicza ASPRA. ISBN 978-83-7545-583-0.

- [19] MANKIW, G. N., ROMER, M. D., WEIL, N. D., (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, vol. 107, no. 2, pp. 407-437. ISSN 0033-5533. DOI: 10.2307/2118477.
- [20] MISHKIN, S. F., (2012). *Macroeconomics: Policy and Practice*. London, UK: Addison-Wesley. ISBN 978-0-321-43633-7.
- [21] MOLENDOWSKI, E., (2015). 10 Years of Membership in the European Union – Poland in Comparison with the Visegrad Group Countries. *Central European Review of Economics & Finance*, vol. 10, no. 4, pp. 5-18. ISSN 2082-8500.
- [22] RAPACKI, R., PRÓCHNIAK, M., (2009). *The EU Enlargement and Economic Growth In the CEE New Member Countries*. Economic papers 367. [online]. [cit. 2023-03-27]. Available at: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications.
- [23] ROMER, M.P., (1994). The Origins of Endogenous Growth. *The Journal of Economic Perspectives*, vol. 8, no. 1, pp. 3-22. ISSN 0895-3309. DOI: 10.1257/jep.8.1.3.
- [24] SALA-I-MARTIN, X. X., (1995). *The Classical Approach to Convergence Analysis*, EG Center Discussion Paper, no. 734, Yale University.
- [25] SACHS, D. J., WARNER, M. A., (1995). Economic Convergence and Economic Policies. Working paper no. 539. National Bureau of Economic Research.
- [26] SMITH, A., TIMÁR, J., (2010). Uneven transformations: Space, economy and society: 20 years after the collapse of state socialism. *European Urban and Regional Studies*, vol. 17, no. 2, pp. 115-125. ISSN 1461-7145. DOI: 10.1177/0969776409358245.
- [27] STRIELKOWSKY, W., HÖSCHLE, F., (2016). Evidence for economic convergence in the EU: The analysis of past eur enlargements. *Technological and Economic Development of Economy*, vol. 22, no. 4, pp. 617-630. ISSN 2029-4913. DOI: 10.3846/20294913.2014.890138.
- [28] SZELES, R. M., MARINESCU, N., (2010). Real Convergence in the CEEC's, euro area accession and the role of Romania. *The European Journal of Comparative Economics*, no. 1, pp. 181-202. ISSN 1824-2979. <http://eaces.liuc.it/default.asp>.
- [29] TIRUNEH, W. M., LÁBAJ, M., DUJAVA, D., (2011). *Štruktúra ekonomiky a ekonomický rast: Ako naplniť teóriu číslami*. Bratislava, SK: IRIS. ISBN 978-80-89256-66-2.
- [30] VOJINOVIC, B., OPLOTNIK, J. Ž., (2008). Real Convergence in the New Member States. *Prague Economic Papers*, vol. 17, no. 1, pp. 23-39. ISSN 1210-0455. DOI: 10.18267/j.pep.317.
- [31] VÁRAZDIN, V., FRAIT, J., ČERVENKA, M., (2004). *Ekonomický rozvoj a rúst*. Praha: Professional Publishing. ISBN 80-86419-61-4.
- [32] VARBLANE, U., VAHTER, P., (2005). *An Analysis of the Economic Convergence in the Transition Countries*. Tartu, Estonia: Tartu University Press. ISBN 9949-11-096-3.
- [33] YIN, L., ZESTOS, K. G., MICHELIS, L., (2003). Economic Convergence in the European Union. *Journal of Economic Integration*, vol. 18, no. 1, pp. 188-213. ISSN 1225-651X. DOI: 10.11130/jei.2003.18.1.188.

This research was funded by the Slovak Research and Development Agency under Grant No. APVV-20-0076 "entitled Waste and Construction – Modelling the Effectiveness of Alternative Options for Cooperation between Administrative Authorities".

VZDELANOSTNÁ ŠTRUKTÚRA OBYVATEĽOV SLOVENSKEJ REPUBLIKY V OBDOBÍ 2001 – 2021

Educational Structure of the Population of the Slovak Republic in the Period 2001 – 2021

RADOMÍRA HORNYÁK GREGÁŇOVÁ

DANA ORSZÁGHOVÁ

Ústav štatistiky, operačného výskumu a matematiky | *Instit. of Stat., Operational Research and Mathematics*
Fakulta ekonomiky a manažmentu | *Faculty of Economics and Management*
Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre | *Slovak University of Agriculture in Nitra*
✉ Tr. A. Hlinku 2, 949 76 Nitra, Slovak Republic
E-mail: radomira.greganova@uniag.sk, dana.orszaghova@uniag.sk

Anotácia

Vzdelanostná štruktúra obyvateľstva Slovenskej republiky (SR) je dynamický systém, ktorý sa formoval počas mnohých rokov a neustále sa dynamicky mení a bude meniť aj v budúcnosti. Hlavným cieľom príspevku bolo zhodnotenie a porovnanie zmien vo vzdelanostnej štruktúre v regiónoch SR za obdobie rokov 2001-2021 vychádzajúc z údajov o dosiahnutom najvyššom vzdelaní obyvateľov SR. Výskumné dáta boli získané z dostupných výsledkov sčítania obyvateľov, domov a bytov v rokoch 2001, 2011 a 2021. Komparačná analýza údajov bola uskutočnená prostredníctvom deskriptívnych metód matematickej štatistiky s využitím tabuľkovej a grafickej prezentácie výsledkov. Z výsledkov vyplynulo, že za posledných dvadsať rokov nastal výrazný nárast vysokoškolsky vzdelaných obyvateľov na Slovensku, znížil sa počet obyvateľov so základným a nižším stredným vzdelaním (bez maturity); podiel obyvateľov s úplným stredným vzdelaním s maturitou má v rámci populácie stabilný vývoj.

Kľúčové slová

vzdelanostná štruktúra, vzdelanie, regióny, Slovenská republika

Annotation

The educational structure of the population of the Slovak Republic (SR) is a dynamic system that has been formed over many years and is constantly changing dynamically and will change in the future. The main goal of the contribution was to evaluate and compare changes in the educational structure in the regions of the Slovak Republic within the period 2001-2021, based on the data on the highest level of education achieved by inhabitants of the Slovak Republic. Research data were obtained from available results of the census of inhabitants, houses, and apartments in years 2001, 2011 and 2021. The comparative analysis of the data was carried out by descriptive methods of mathematical statistics using table and graphic presentation of results. Results showed that over the past twenty years, there has been a significant increase in the population of university-educated residents in Slovakia, the number of residents with primary education and with lower secondary education (GCE O Level) have decreased; the share of residents with the complete secondary education (GCE Advanced Level) has remained stable within the population development.

Keywords

educational structure, education, regions, Slovak Republic

JEL Classification: R11, I21, J11

1. Úvod

Pre každú vyspelú spoločnosť sú relevantné informácie z oblasti vzdelania a pracovného potenciálu ľudských zdrojov súčasťou strategického plánovania a ďalšieho využitia potenciálu krajiny. Slovensko nie je výnimkou. Kľúčovým prvkom úspechu sú a budú ľudské zdroje (Vzdelanostný a kariérny diferenciál populácie SR, 2022). Ľudský kapitál je dlhodobo považovaný za jeden z hlavných faktorov ekonomického rastu regiónov. Aj keď je pojem ľudský kapitál širší pojem, v empirickej analýze sa zvyčajne stotožňuje s formálnym vzdelaním. Jednotlivé štáty investujú do vzdelávania s cieľom zvýšiť participáciu obyvateľstva vo vzdelávaní a to vo všetkých stupňoch

vzdělávání (Rehák, 2022). Vzdelanostná štruktúra obyvateľstva ja dlhodobo považovaná za dôležitý ukazovateľ celkovej vyspelosti a rozvoja krajiny. Vzdelanie bolo a aj je dôležitý fenomén, ktorý vplýva na viacero sfér života človeka a ovplyvňuje jeho ďalšie smerovanie (Rakytová, 2019). Štruktúra slovenskej populácie podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania prechádza v posledných desaťročiach historicky nebývalou premenou. Táto dynamická transformácia je integrálnou súčasťou celkovej transformácie spoločnosti, ku ktorej dochádza po roku 1989. Jedným z najdôležitejších znakov z pohľadu vzdelania a vzdelanostnej štruktúry je medzigeneračne rastúci dopyt po vyšších formách vzdelania, čoho vonkajším prejavom je nielen spomínaná zmena vzdelanostnej štruktúry, ale aj samotného procesu vzdelávania a jeho inštitucionálnych podmienok (Šprocha, 2012). Na Slovensku sa postupne vyformovali regióny vyznačujúce sa nadpriemernou vzdelanostnou štruktúrou a naopak oblasti s vysokým zastúpením najnižších vzdelanostných stupňov. Okrem toho sa potvrdzuje, že dôležitým faktorom ovplyvňujúcim tieto rozdiely je vnútorná migrácia (Šprocha, 2011). Samotná migrácia má za dôsledok zvýšenie zásoby ľudského kapitálu v cieľových regiónoch, ale zároveň vplýva a ovplyvňuje aj zvýšenie rozdielov medzi regiónmi (Sardadvar a Vakulenko, 2021). Klímová (2016) uvádza, že práve regióny sú dôležitým prvkom pre prechod ku znalostnej ekonomike založenej na inováciách. Haapanen a Tervo (2012) konštatujú, že v období tesne po ukončení školy mladí ľudia najviac migrujú, v neskoršom veku je už ich migrácia podstatne nižšia. Papcunová a kol. (2023) uvádzajú, že dôležitou otázkou je, či dostupnosť a kvalita školských zariadení je determinantom miestneho regionálneho rozvoja. Boháčová a Jindrová (2021) zistili, že v Českej republike medzi rokmi 1991 a 2011 došlo k výraznému poklesu počtu osôb, ktoré ukončili vzdelávanie základnou školou. Počet osôb, ktorých najvyššie dosiahnuté vzdelanie je stredoškolské, sa príliš nezmenil, došlo ale k výraznému, takmer dvojnásobnému nárastu počtu osôb s vysokoškolským vzdelaním.

2. Cieľ a metodika

Hlavným cieľom príspevku bolo zhodnotiť a porovnať zmeny vo vzdelanostnej štruktúre v regiónoch Slovenska za obdobie rokov 2001-2021 vychádzajúc zo sčítania obyvateľov, domov a bytov v SR v rokoch 2001, 2011 a 2021. Nevyhnutným krokom pre hodnotenie a analýzu regionálnych rozdielov vzdelanostnej štruktúry bolo zjednotenie kategorizácie dosiahnutej úrovne najvyššieho vzdelania (najvyšší stupeň štúdia, ktorý obyvateľ ukončil) pri sčítaniach obyvateľov, domov a bytov v SR v roku 2001, 2011 a 2021, na základe čoho sme vymedzili 4 hlavné kategórie stupňov vzdelania, kde sme zaradili uvedené typy vzdelávania:

Základné vzdelanie - do tohto typu vzdelania boli zahrnutí obyvateľia, ktorí ukončili druhý stupeň základnej školy a ďalej nepokračovali v štúdiu na žiadnej inej škole.

Stredoškolské vzdelanie neúplné (bez maturity) - do tohto typu vzdelania boli zaradení obyvateľia, ktorí majú ukončené učilište, stredné odborné učilište bez maturity, odbornú školu bez maturity (bez výučného listu, bez maturity s a bez vysvedčenia o záverečnej skúške).

Stredoškolské vzdelanie úplné (s maturitou) - do tohto typu vzdelania boli zahrnutí obyvateľia, ktorí majú ukončené stredné odborné a učňovské vzdelanie, úplné stredné všeobecné vzdelanie a vyššie vzdelanie (učňovské s maturitou, úplné stredné všeobecné, úplné stredné odborné, vyššie odborné pomaturitné, vyššie odborné neuniverzitné).

Vysokoškolské vzdelanie - do tohto typu vzdelania boli zahrnutí obyvateľia, ktorí majú ukončené vysoké školy a univerzity denného alebo externého štúdia. Ukončuje sa štátnou záverečnou skúškou a absolventovi je udelený vedecko-akademický alebo umelecko-akademický titul (1., 2. a 3. stupeň vysokoškolského štúdia).

V hodnotení sme neanalyzovali ďalšie skupiny obyvateľov, ako napríklad skupiny obyvateľov bez vzdelania, resp. bez udania vzdelania – do tejto skupiny boli zahrnutí takí obyvateľia, ktorí neukončili ani základnú povinnú školskú dochádzku alebo pri sčítaní neuviedli svoje vzdelanie. Takisto tu nezarátavame deti do 15 rokov. Na vyhodnotenie údajov bola použitá komparačná analýza údajov uskutočnená prostredníctvom deskriptívnych metód matematickej štatistiky s využitím tabuľkovej a grafickej prezentácie výsledkov.

3. Výsledky a diskusia

Východiskom prezentovaného výskumu boli údaje o dosiahnutom najvyššom vzdelaní obyvateľov SR, ktoré boli získané počas sčítania obyvateľov, domov a bytov v rokoch 2001, 2011 a 2021. Pri skúmaní sme sa zamerali na tieto úrovne dosiahnutého vzdelania obyvateľov SR:

- základné vzdelanie,
- stredné odborné (učňovské) vzdelanie (bez maturity),
- úplné stredné vzdelanie s maturitou (vrátane vyššieho odborného vzdelania),
- vysokoškolské vzdelanie (I., II. a III. stupeň spolu).

V uvedenom období 2001 – 2021 sa významne zmenili požiadavky na vzdelanie obyvateľov, ktoré súvisia s novými profesiami a podmienkami zamestnávateľov na trhu práce. V nasledujúcej časti sú uvedené výsledky analýzy údajov pre obyvateľstvo SR vo vekovej kategórii od 15 rokov so zameraním na vyhodnotenie vývoja vzdelanostnej úrovne obyvateľov v jednotlivých regiónoch (krajoch).

Vývoj vzdelanostnej štruktúry obyvateľov SR v období 2001 – 2021 podľa skúmaných kategórií dosiahnutého vzdelania je uvedený súhrnne na Obr. 1. V absolútnom vyjadrení v jednotlivých rokoch prevládajú vo vzdelanostnej štruktúre obyvatelia s úplným stredným vzdelaním s maturitou. Výrazný posun nastal v kategórii vysokoškolské vzdelanie spolu, kde z počtu 423 324 obyvateľov v roku 2001 prišlo k nárastu na počet 747 968 v roku 2011 a v roku 2021 nárast pokračoval na počet 1 001 446. Medzi rokmi 2001 a 2021 to znamená nárast o 136,57 % v počte obyvateľov s ukončeným vysokoškolským vzdelaním spolu. Významný nárast počtu obyvateľov s vysokoškolským vzdelaním počas dvoch dekád súvisí (okrem iného) so zvýšenými požiadavkami na vzdelanie zamestnancov vo vybraných profesiách, kde sa na výkon povolania požaduje ukončený aspoň bakalársky stupeň vysokoškolského štúdia.

Obr. 1: Prehľad vývoja vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva v SR

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov (2001, 2011, 2021), vlastné spracovanie

Základné vzdelanie

Vývoj počtu obyvateľov s ukončeným základným vzdelaním v SR v období 2001 – 2021 podľa regiónov SR (kraje) je súhrnne uvedený v Tab. 1 v absolútnom aj percentuálnom vyjadrení. Percentuálne porovnanie je v grafickej forme prezentované na Obr. 2. V každom z ôsmich krajov možno vývoj medzi rokmi 2001 – 2011 v absolútnom vyjadrení charakterizovať ako klesajúci, pričom najvýraznejší pokles v absolútnom vyjadrení nastal v Nitrianskom kraji. Následne v období medzi rokmi 2011 – 2021 nastal v každom z uvedených krajov nárast počtu obyvateľov s ukončeným základným vzdelaním. Bratislavský, Trnavský a Trenčiansky kraj majú zo všetkých krajov najnižší počet obyvateľov s ukončeným základným vzdelaním vo všetkých skúmaných obdobiach. Tieto kraje sú situované v západnej časti SR, kde je sústredená priemyselná výroba a mnoho závodov, ktoré ponúkajú pracovné profície s vyšším požadovaným vzdelaním. V percentuálnom porovnaní (Obr. 2) vývoja medzi krajinami je v období medzi rokmi 2011 a 2021 mierny nárast v Bratislavskom, Prešovskom a Košickom kraji. Uvedená štruktúra základného vzdelania podľa regiónov (krajov) je zároveň spojená aj s vyššou mierou nezamestnanosti, kde dominujú dlhodobé regióny vo východnej a južnej časti krajiny (Prešovský, Košický a Banskobystrický kraj).

Tab. 1: Počet obyvateľov s ukončeným základným vzdelaním

Základné vzdelanie	2001	2011	2021	v percentuálnom vyjadrení		
	v absolútnom vyjadrení			v percentuálnom vyjadrení		
Bratislavský kraj	90901	57546	83275	8.02%	7.12%	9.01%
Trnavský kraj	125986	91604	96340	11.12%	11.33%	10.42%
Trenčiansky kraj	114341	76829	80516	10.09%	9.50%	8.71%
Nitriansky kraj	176957	117124	119818	15.62%	14.49%	12.96%
Žilinský kraj	138505	95777	106354	12.22%	11.85%	11.50%
Banskobystrický kraj	153645	108518	120798	13.56%	13.42%	13.06%
Prešovský kraj	172284	138429	164238	15.21%	17.12%	17.76%
Košický kraj	160376	122663	153269	14.16%	15.17%	16.58%
Spolu	1132995	808490	924608	100.00%	100.00%	100.00%

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov (2001, 2011, 2021), vlastné spracovanie

Obr. 2: Vývoj počtu obyvatel'ov s ukončeným základným vzdelaním v SR (%)

Zdroj: Sčítanie obyvateľ'ov, domov a bytov (2001, 2011, 2021), vlastné spracovanie

Stredné odborné vzdelanie bez maturity

Podľa Zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) sa systém stredného vzdelania v SR člení nasledovne:

- nižšie stredné odborné vzdelanie (dvojiročné a trojiročné vzdelávacie programy),
- stredné odborné vzdelanie (trojiročné a štvorročné vzdelávacie programy),
- úplné stredné všeobecné vzdelanie (končí maturitnou skúškou),
- úplné stredné odborné vzdelanie (štvorročné a päťročné vzdelávacie programy, končí sa maturitnou skúškou, absolvent získava výučný list.

Prehľad vývoja počtu obyvateľ'ov s ukončeným stredným odborným vzdelaním bez maturity v období 2001 – 2021 podľa krajov je súhrnne uvedený v Tab. 2 a percentuálne porovnanie je na Obr. 3. Vývoj medzi rokmi 2001 a 2011 vykazuje stabilné počty vo všetkých regiónoch, pričom najmenší počet obyvateľ'ov s týmto stupňom vzdelania bol v Bratislavskom kraji. Následne medzi rokmi 2011 a 2021 vývoj vykazuje klesajúci trend v počte obyvateľ'ov so stredným odborným vzdelaním bez maturity vo všetkých krajoch. V absolútnom vyjadrení sú zmeny rovnomerné a sú spojené s poklesom záujmu žiakov nastúpiť po základnej škole na odborné školy, kde sa vzdelávajú pre profcie s výkonom manuálnej práce. V percentuálnom porovnaní jednotlivých regiónov je viditeľný stabilizovaný podiel počtu obyvateľ'ov v tejto kategórii vzdelania s miernymi zmenami v raste alebo poklese (Obr. 3).

Tab. 2: Počet obyvateľ'ov s ukončeným stredným odborným vzdelaním bez maturity

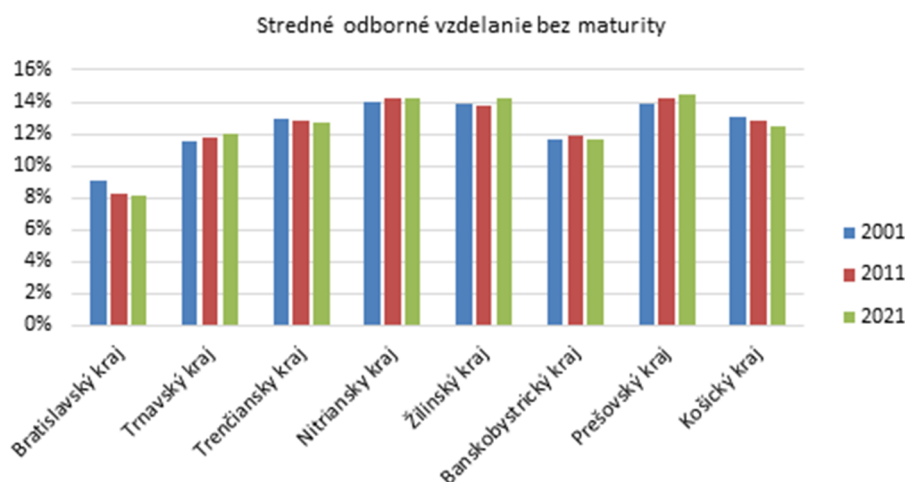
Stredné odborné (učňovské) vzdelanie (bez maturity)	2001	2011	2021	2001	2011	2021
	v absolútnom vyjadrení			v percentuálnom vyjadrení		
Bratislavský kraj	114838	103157	84992	9.08%	8.29%	8.11%
Trnavský kraj	146009	146900	126316	11.55%	11.81%	12.06%
Trenčiansky kraj	162927	160043	133251	12.89%	12.86%	12.72%
Nitriansky kraj	177455	177688	149676	14.04%	14.28%	14.29%
Žilinský kraj	174765	170575	148636	13.82%	13.71%	14.19%
Banskobystrický kraj	147333	148448	122013	11.65%	11.93%	11.65%
Prešovský kraj	175814	177455	151816	13.91%	14.26%	14.50%
Košický kraj	165003	159772	130653	13.05%	12.84%	12.47%
Spolu	1264144	1244038	1047353	100.00%	100.00%	100.00%

Zdroj: Sčítanie obyvateľ'ov, domov a bytov (2001, 2011, 2021), vlastné spracovanie

Stredné odborné školy ponúkajú žiakom minimálne dvojiročné a maximálne päťročné vzdelávacie programy, ktoré sú primárne zacielené na odbornú činnosť a priamy výkon profcie v príslušnom odbore vzdelávania. Prostredníctvom Zákona č. 61/2015 Z. z. o odbornom vzdelávaní a príprave sa v SR od 1. septembra 2015 zaviedol systém duálneho vzdelávania. Systém je charakteristický cieleným prepojením všeobecného a odborného vzdelávania, pričom praktická príprava žiakov (učňov) sa realizuje u konkrétneho zamestnávateľa. Systém

duálneho vzdelávania zvyšuje kvalifikáciu absolventov stredných odborných škôl, čím sa vytvárajú možnosti na znižovanie nezamestnanosti mladých ľudí.

Obr. 3: Vývoj počtu obyvateľov s ukončeným stredným odborným vzdelaním bez maturity v SR (%)

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov (2001, 2011, 2021), vlastné spracovanie

Ako uvádzajú Dian a Dubovský (2022), v referenčnej populácii žiakov stredných škôl (vek 15 až 18 rokov) je evidovaný klesajúci trend od roku 1999. V roku 2019 sa pokles zastavil vo vekovej kategórii 15 – 18-ročných a v roku 2021 sa pokles zastavil aj vo vekovej kategórii 19-ročných. Následne nastala fáza rastu v oboch uvedených vekových skupinách. Táto demografická situácia sa prejavila aj v počte absolventov stredných škôl spolu, a to najmä v poklese počtu absolventov stredných odborných škôl bez maturity. Pokles počtu žiakov na stredných školách sa postupne prejavil aj v poklese počtu študentov na vysokých školách, na ktorý má vplyv aj odchod študentov po ukončení strednej školy na štúdium na vysokých školách v zahraničí.

Úplné stredné vzdelanie s maturitou

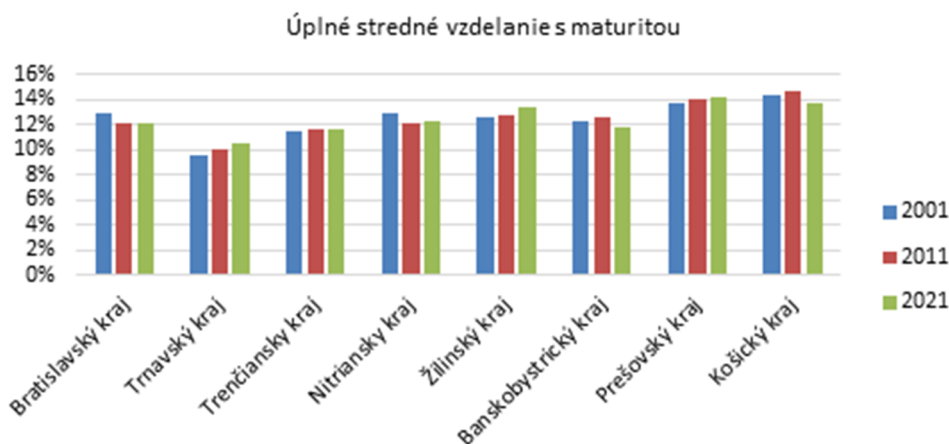
Vývoj počtu obyvateľov s úplným stredným vzdelaním s maturitou podľa regiónov (krajov) v SR v období rokov 2001 – 2021 je súhrne uvedený v Tab. 3 v absolútnom aj percentuálnom vyjadrení. Vývoj zmien v percentuálnej podobe za jednotlivé kraje je prezentovaný na Obr. 4. Z dlhodobých prieskumov vyplýva, že obyvatelia s ukončeným úplným stredným vzdelaním sú koncentrovaní vo veľkých mestách, kde sa nachádza najviac stredných škôl a sú dostupné pre žiakov z blízkeho okolia. Zároveň sa v týchto mestách nachádzajú možnosti pre uplatnenie absolventov, ktoré súvisia aj s hospodárskou a priemyselnou tradíciou v danom regióne. V absolútnom vyjadrení medzi rokmi 2001 a 2011 vidieť nárast počtu absolventov s úplným stredným vzdelaním vo všetkých regiónoch. Rovnako medzi rokmi 2011 a 2021 nastal nárast počtu absolventov v krajoch SR s výnimkou dvoch krajov, kde v Košickom a Banskobystrickom kraji bol zaznamenaný pokles. V percentuálnom porovnaní krajov nie sú zmeny, ktoré by viedli k zásadným disparitám medzi regiónmi (Obr. 4).

Tab. 3: Počet obyvateľov s úplným stredným vzdelaním s maturitou

Úplné stredné vzdelanie s maturitou	2001	2011	2021	2001	2011	2021
	v absolútnom vyjadrení			v percentuálnom vyjadrení		
Bratislavský kraj	178503	192433	195737	12.87%	12.09%	12.17%
Trnavský kraj	132284	159757	170266	9.53%	10.03%	10.59%
Trenčiansky kraj	160530	185133	187103	11.57%	11.63%	11.64%
Nitriansky kraj	180504	194444	197758	13.01%	12.21%	12.30%
Žilinský kraj	174521	202906	216500	12.58%	12.75%	13.46%
Banskobystrický kraj	170610	199824	190837	12.30%	12.55%	11.87%
Prešovský kraj	190756	224177	228294	13.75%	14.08%	14.20%
Košický kraj	199672	233330	221551	14.39%	14.66%	13.78%
Spolu	1387380	1592004	1608046	100.00%	100.00%	100.00%

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov (2001, 2011, 2021), vlastné spracovanie

Obr. 4: Vývoj počtu obyvatel'ov s úplným stredným vzdelaním s maturitou v SR (%)

Zdroj: Sčítanie obyvateľ'ov, domov a bytov (2001, 2011, 2021), vlastné spracovanie

Vysokoškolské vzdelanie (spolu I., II. a III. stupeň)

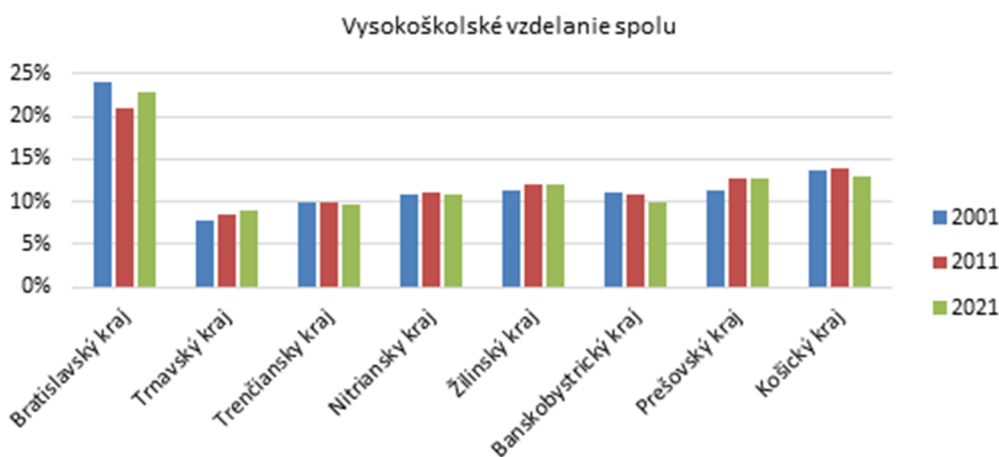
Systém vysokoškolského vzdelania v SR poskytuje vzdelanie vo všetkých študijných programoch 3 stupňov štúdia: bakalársky (I. stupeň), magisterský/ inžiniersky (II. stupeň) a doktorandský (III. stupeň). V *Dlhodobom zámere* pre oblasť vysokých škôl (2016), Ministerstvo školstva deklaruje potrebnosť a významnosť podpory rozvoja prenositeľných kompetencií študentov vysokých škôl, ktoré umožnia flexibilitu na pracovnom trhu a podporia pripravenosť na podnikanie a adaptáciu na dnes neexistujúce profesie.

Tab. 4: Počet obyvateľ'ov v populácii s ukončeným vysokoškolským vzdelaním (spolu I., II., III. stupeň)

Vysokoškolské vzdelanie	2001	2011	2021	2001	2011	2021
	v absolútnom vyjadrení			v percentuálnom vyjadrení		
Bratislavský kraj	102076	157678	228362	24.11%	21.08%	22.80%
Trnavský kraj	33254	63783	89520	7.86%	8.53%	8.94%
Trenčiansky kraj	42060	74330	96298	9.94%	9.94%	9.62%
Nitriansky kraj	46188	82748	108826	10.91%	11.06%	10.87%
Žilinský kraj	47785	89276	121474	11.29%	11.94%	12.13%
Banskobystrický kraj	46426	81448	98547	10.97%	10.89%	9.84%
Prešovský kraj	47992	95309	127621	11.34%	12.74%	12.74%
Košický kraj	57543	103396	130798	13.59%	13.82%	13.06%
Spolu	423324	747968	1001446	100.00%	100.00%	100.00%

Zdroj: Sčítanie obyvateľ'ov, domov a bytov (2001, 2011, 2021), vlastné spracovanie

Obr. 5: Vývoj počtu obyvateľ'ov s vysokoškolským vzdelaním v SR (spolu I., II., III. stupeň) (%)

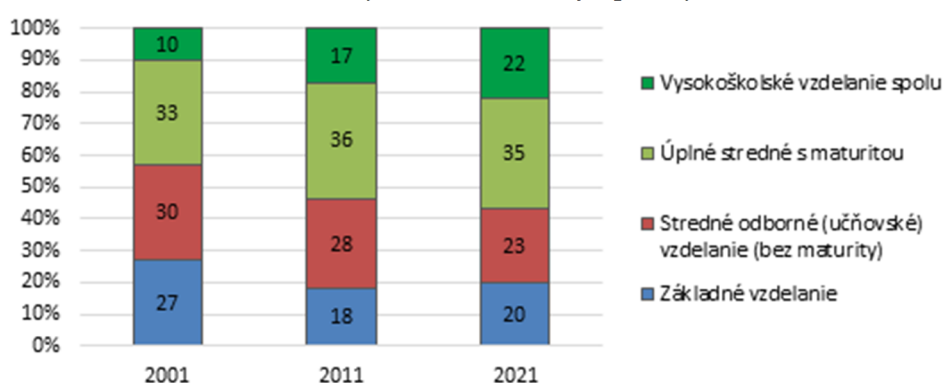

Zdroj: Sčítanie obyvateľ'ov, domov a bytov (2001, 2011, 2021), vlastné spracovanie

Vývoj počtu obyvateľov s ukončeným vysokoškolským vzdelaním v rokoch 2001 – 2021 v členení podľa regiónov (krajov) v SR je súhrne uvedený v Tab. 4 v absolútnom aj percentuálnom vyjadrení. Vývoj zmien v percentuálnych podieloch za jednotlivé kraje je graficky spracovaný na Obr. 5. V absolútnom vyjadrení nastal výrazný nárast počtu obyvateľov s ukončeným vysokoškolským vzdelaním tak medzi rokmi 2001 a 2011, ako aj medzi rokmi 2011 a 2021. Nárast počtu absolventov s vysokoškolským vzdelaním nastal vo všetkých regiónoch, pričom Bratislavský kraj dlhodobo dosahuje maximálne hodnoty. Vývoj percentuálnych podielov (Obr. 5) naznačuje rovnomerný vývoj vo všetkých krajoch v analyzovaných dvoch dekádach 20. storočia.

SR má v každom kraji situované vysoké školy, ktoré sú dôležitým predpokladom pre splnenie zvyšujúcich sa požiadaviek spoločenskej a priemyselnej praxe. Technologický pokrok, automatizácia pracovných činností a procesov, využívanie digitálnych nástrojov vyžadujú kreatívnych absolventov vysokých škôl. Ako uvádza *Financial report* (2022), ukončené vysokoškolské vzdelanie v roku 2021 malo až 41 % obyvateľov Európskej únie vo veku 25 až 34 rokov, pričom Slovenská republika má 39 % vysokoškolákov v tejto vekovej kategórii. Do roku 2023 má EÚ za cieľ zvýšenie podielu obyvateľov v tomto veku s vysokoškolským vzdelaním až na 45 %. V rámci výskumného súboru SR je podiel ľudí s ukončeným vysokoškolským vzdelaním v celej populácii 21,78 %.

Obr. 6: Vzdelanostná štruktúra obyvateľov Slovenskej republiky v období rokov 2001 – 2021 (%)

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov (2001, 2011, 2021), vlastné spracovanie

Zmeny vo vzdelanostnej štruktúre v populácii SR v rámci obdobia 2001 – 2021 sú v percentuálnom vyjadrení uvedené na Obr. 6. Počet obyvateľov so základným vzdelaním a podiel obyvateľov s nižším stredným vzdelaním (bez maturity) sa znížil, čo súvisí s požiadavkami trhu práce na vyššie odborné znalosti a zručnosti. Podiel obyvateľov s úplným stredným vzdelaním s maturitou má v rámci populácie stabilný vývoj a je základom pre potreby trhu práce a vzdelávania novej generácie obyvateľov na vysokých školách. Najväčší nárast v počte obyvateľov nastal v kategórii s vysokoškolským vzdelaním, kde má najväčší podiel v absolútnom aj percentuálnom vyjadrení Bratislavský kraj. Je potrebné pripomenúť, že v počte obyvateľov s vysokoškolským vzdelaním sú započítaní aj rezidenti, ktorí ukončili štúdium na univerzite v zahraničí, prípadne tam aj pracujú. Vzhľadom na súčasné socioekonomické faktory je predpoklad, že trend v počte obyvateľov s vysokoškolským vzdelaním bude naďalej rásť.

Úroveň vzdelania je previazaná s ďalšími dôležitými faktormi pre uplatnenie obyvateľov na trhu práce a pre kvalitu ich života. Autori štúdie *Vzdelanostný a kariérny diferencál populácie SR* (2022) uvádzajú, že hodnota indikátora vzdelanostnej úrovne obyvateľstva SR 70, teda obyvateľia dosahujú v priemere 70 % maximálnej možnej vzdelanostnej úrovne. Ďalej sa potvrdzuje, že dôležitým faktorom v regionálnych rozdieloch je vnútorná migrácia obyvateľov. Na mobilitu pracovných síl má priamy vplyv kariérny potenciál daného regiónu, pričom najvyšší kariérny potenciál majú v súčasnosti Bratislavský a Košický kraj.

4. Záver

Z výsledkov analýzy údajov môžeme konštatovať, že za posledných dvadsať rokov nastal výrazný nárast vysokoškolsky vzdelaných obyvateľov na Slovensku, znížil sa počet obyvateľov so základným vzdelaním a podiel obyvateľov s nižším stredným vzdelaním (bez maturity) a podiel obyvateľov s úplným stredným vzdelaním s maturitou má v rámci populácie stabilný vývoj. Uvedené výsledky analýzy jednotlivých kategórií ukončeného vzdelania potvrdzujú, že vzdelanostná štruktúra obyvateľstva Slovenska sa dlhodobo zlepšuje. Súčasný dlhodobý trend najmä v počte vysokoškolsky vzdelaných obyvateľov naznačuje, že je otázkou niekoľkých rokov, aby Slovensko dosiahlo parametre vyspelých krajín v štruktúre vzdelanosti (Lauko a kol., 2012). Dynamika a rozsah

mezigeneračních změn jednoznačně naznačují, že zvyšování vzdělanostní úrovně v slovenské společnosti nie je ukončené a bude k nemu dochádzať aj v ďalších rokoch (Šprocha, 2012). Vzdelanie obyvateľov je dôležitým predpokladom pre ich kariérne uplatnenie. Je zrejme, že s vyšším vzdelaním obyvateľov sa zvyšuje potenciál pre konkurencieschopnosť ekonomiky a pre celkovú prosperitu spoločnosti.

Literatúra

- [1] BOHÁČOVÁ, H., JINDROVÁ, P., (2021). Vývoj odvetvovej štruktúry zamestnanosti v ČR v letech 1993 – 2020 v kontextu zmien vzdelanostní štruktúry obyvateľstva. *RELIK 2021: sborník příspěvků*. pp. 81-91. ISBN 978-80-245-2429-0.
- [2] DIAN, Š., DUBOVSKÝ, M., (2022). *Vývojové tendencie ukazovateľov materských, základných a stredných škôl - trendová analýza*. Bratislava: Centrum vedecko-technických informácií SR. [online]. [cit. 2023-03-28]. Dostupné z: https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/skolstvo/regionalne-skolstvo.html?page_id=10267#.
- [3] DLHODOBÝ ZÁMER vo vzdelávacej, výskumnej, vývojovej a ďalšej tvorivej činnosti pre oblasť vysokých škôl na roky 2016 – 2021, (2016). [online]. [cit. 2023-03-30]. Dostupné z: <https://www.minedu.sk/dlhodoby-zamer-ministerstva-a-jeho-aktualizacie/>.
- [4] FINANCIÁL REPORT, (2022). *Až 41 % mladých Európanov má ukončené vysokoškolské vzdelanie*. [online]. [cit. 2023-03-31]. Dostupné z: <https://www.finreport.sk/ekonomika/az-41-mladych-europanov-ma-ukoncene-vysokoskolske-vzdelanie/>.
- [5] HAAPANEN, M., TERVO, H., (2012). Migration of the highly educated: Evidence from residence spells of university graduates. *Journal of Regional Science*, vol. 52, no. 4, pp. 587-605. DOI: 10.1111/j.1467-9787.2011.00745.x.
- [6] KLÍMOVÁ, V., (2016). Regionální inovační agentury v krajích ČR. In Klímová, V., Žitek, V. *XIX. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, 2016. pp. 309-317. ISBN 978-80-210-8273-1. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-8273-2016-39.
- [7] LAUKO, V., GURŇÁK, D., KRÍŽAN, F., TOLMÁČI, L., (2012). Najnovšie vývojové trendy vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva Slovenska v časovo-priestorových súvislostiach. *Geographia Cassoviensis*, 6(2), pp. 91-102. ISSN (print): 1337-6748, ISSN (online): 2454-0005.
- [8] PAPCUNOVÁ V, DVOŘÁK M, VAVREK R, MIŽIČKOVÁ J, HARASIMOVÁ P, VÍCHOVÁ M, VÁŇA T., (2023). Availability and Quality of School Facilities as a Determinant of Local Economic Development: The Slovak Experience. *Economies*, 11(2):35. DOI: 10.3390/economies11020035.
- [9] RAKYTOVÁ, I., (2019). Zmeny vo vzdelanostnej štruktúre mestského obyvateľstva Slovenska v období rokov 1991 a 2011. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 63(2), pp. 217-236. ISSN 1338-6034.
- [10] REHÁK, Š., (2022). Akumulácia ľudského kapitálu nedávnych absolventov škôl v regiónoch Európy. In *XXV. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 8-14. ISBN 978-80-280-0068-4. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0068-2022-1.
- [11] SARDADVAR, S., VAKULENKO, E., (2021). Does migration depress regional human capital accumulation in the EU's new member states? Theoretical and empirical evidence. *Review of Regional Research*, vol. 41, no. 1, pp. 95-122. DOI: 10.1007/s10037-020-00147-2.
- [12] SČÍTANIE OBYVATEĽOV, DOMOV A BYTOV 2021. (2022). *Vzdelanostný a kariérny diferenciál populácie SR*. Štatistický úrad Slovenskej republiky a TREXIMA, Bratislava 2022. [online]. [cit. 2023-03-15]. Dostupné z: https://www.scitanie.sk/storage/app/media/dokumenty/SODB2021_vzdel_kar_dif.pdf
- [13] ŠPROCHA, B., (2011). Regionálne rozdiely v štruktúre obyvateľstva podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania a vnútorná migrácia na Slovensku. *RELIK 2011: sborník příspěvků: Reprodukce lidského kapitálu - vzájemné vazby a souvislosti*. Slaný: Melandrium, 2011, pp. 1-19. ISBN 978-80-86175-75-1.
- [14] ŠPROCHA, B., (2012). Transformácia vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska a jej možný vývoj do budúcnosti. *RELIK 12: sborník příspěvků: Reprodukce lidského kapitálu - vzájemné vazby a souvislosti*. Slaný: Melandrium, 2012, pp. 1-12. ISBN 978-80-86175-82-9.
- [15] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (ŠÚSR), (2001). *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001*. [online]. [cit. 2023-03-15]. Dostupné z: <http://sodb.infostat.sk/scitanie/sk/2001/format.htm>.
- [16] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (ŠÚSR), (2011). *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011*. [online]. [cit. 2023-03-15]. Dostupné z: <https://census2011.statistics.sk/tabulky.html>.
- [17] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (ŠÚSR), (2021). *Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2021*. [online]. [cit. 2023-03-15]. Dostupné z: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-vzdelania/>.
- [18] ZÁKON č. 61/2015 Z. z. o odbornom vzdelávaní a príprave a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
- [19] ZÁKON č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) v znení neskorších predpisov.

Článok je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0517/22 Mapovanie procesov a finančných dopadov na úrovni miestnych samospráv v podmienkach pandémie COVID-19.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-5

DŮCHODOVÝ SYSTÉM ČR: NAVOZOVÁNÍ SOCIÁLNÍHO SMÍRU NEBO KONFLIKTU?

The Pension System of the Czech Republic: Inducing Social Harmony or Conflict?

JIŘÍ KRAFT

Katedra ekonomie | *Department of Economics*
Ekonomická fakulta | *Faculty of Economics*
Technická univerzita v Liberci | *Technical University of Liberec*
✉ *Studentská 2, 461 17 Liberec, Czech Republic*
E-mail: Jiri.Kraft@tul.cz

Anotace

Důchodový systém je velmi významný nástroj sociální politiky státu. Nesprávně nastavený důchodový systém, nebo nedostatečně reagující na často protisměrné vývojové změny v jednotlivých jeho parametrech může vyvolávat sociální disharmonii, a to nejen mezi generacemi či uvnitř nich. Cílem tohoto příspěvku je posoudit regionální aspekt důsledků stávajícího důchodového systému ČR založeného na principech solidarity a ekvivalence. Hledá se odpověď na otázku, zda z regionálního hlediska důchodový systém navozuje spíše sociální smír či může vyvolávat konflikt mezi regiony. Východiskem je analýza vybraných parametrů důchodového systému ČR v období 2010-2021, na jejíž výsledky navazuje regionální analýza průměrných hrubých mezd a průměrných starobních důchodů včetně posouzení relace mezi nimi, a to s využitím normovaných dat obou ukazatelů. Při určování solidárních dárců a solidárních příjemců je identifikováno pět typů pozic českých regionů. Současně je poukázáno na některé momenty, jež je třeba v rámci důchodové reformy nepřehlížet, neboť by mohly být zdrojem sociálních konfliktů v budoucnu.

Klíčová slova

starobní důchody, princip solidarity, princip ekvivalence, kraje ČR

Annotation

The pension system is a very important social policy instrument of the state. An incorrectly set pension system, or one that does not respond sufficiently to the often contradictory developmental changes in its individual parameters, can cause social disharmony, not only between or within generations. The aim of this paper is to assess the regional aspect of the consequences of the current Czech pension system based on the principles of solidarity and equivalence. It seeks an answer to the question whether, from a regional perspective, the pension system is more likely to induce social harmony or to provoke conflict among regions. The starting point is an analysis of selected parameters of the pension system of the Czech Republic in the period 2010-2021, the results of which are followed by a regional analysis of average gross wages and average old-age pensions, including an assessment of the relationship between them, using normalized data for both indicators. Five types of positions of the Czech regions are identified in determining solidarity donors and solidarity recipients. At the same time, some points are pointed out that should not be overlooked in the context of pension reform, as they could be a source of social conflicts in the future.

Keywords

old-age pensions, solidarity principle, equivalence principle, regions of the Czech Republic

JEL Classification: I38, R29

1. Úvod

Důchodový systém a jeho správné nastavení je nejen ekonomický, ale zejména i sociální a potažmo politický problém. Přestože v ČR se vede dlouhou dobu – s různou intenzitou – diskuze o reformě důchodového systému nastaveného na konci minulého století, nemá dosud koncovku. V poslední době nejvíce rozvířila názorovou výměnu v tomto směru snaha stávající vlády o změnu valorizačního schématu starobních důchodů vyvolanou zejména enormním nárůstem inflace.

Důchodový systém je parametricky velmi složitý a tento příspěvek se nehodlá věnovat ani objektivním změnám některých parametrů, ani těm změnám, které jsou vedeny politickými ambicemi. Stále však mezi sebou „bojují“ princip solidarity a princip ekvivalence (zásluhovosti, tj. konstrukce systému v závislosti na výši příjmů z ekonomické aktivity přicházejících do systému). Na úzké vazby mezi na první pohled proti sobě stojícími principy solidarity a ekvivalence upozorňuje Průša (2009) i Krebs (2011a), kteří oba shodně argumentují, že rozsah solidarity je u nás příliš veliký a v budoucnu by se měl posilovat princip ekvivalence.

Český systém důchodového pojištění je v podstatě systém průběžně financovaný, dávkově definovaný, s vysokou mírou mezigenerační i intragenerační solidarity, ale také příjmové solidarity (stanovení tzv. redukčních hranic), srovn. MPSV (2011). V poslední době často zmiňovaný verdikt Ústavního soudu ČR z roku 2010, rušící § 15 zákona č. 155/1995 Sb. o důchodovém pojištění, obsahuje v jeho odůvodnění stanovisko MPSV (2010 - doba vlády ODS), které uvádí: „...stávající konstrukce výše důchodů a náhradový poměr odpovídají sociálně-ekonomické a politické realitě a...nejsou projevem „čiré libovůle zákonodárce“, který skupinám pojištěnců s vyššími příjmy toliko nechce poskytnout vyšší důchody...“ (Ústavní soud ČR, 2010). Jeden z nejuznávanějších odborníků na tuto problematiku, prof. Krebs však lakonicky konstatuje: „Nelze systematicky a dlouhodobě zvyšovat princip ekvivalence, tzn. snižovat nadměrnou solidaritu v systému, a současně nezvyšovat míru zdanění nebo snižovat výši důchodů.“ (Krebs, 2011b)

Problém důchodové reformy se ale netýká jen České republiky. Identifikaci a kritiku chyb v analýzách důchodových systémů a jejich důsledků pro politické nastavení těchto systémů pro různé úrovně hospodářského rozvoje z hlediska omezení fiskální a institucionální kapacity, ale i administrativní náročnosti prezentují Barr a Diamond (2009). Frericks (2013) srovnává nizozemské a německé institucionální uspořádání z hlediska posílení tržních principů, které mají důsledky pro rozložení sociální ochrany a přiměřených důchodů jednotlivých skupin obyvatel. V souvislosti s demografickými změnami evropských zemí posledních desetiletí se zaměřuje Jaime-Castillo (2013) zejména na dva momenty reformy důchodové politiky, a to zvýšení příspěvků a zvýšení věku odchodu do důchodu, přičemž dochází k závěru, že štedřejší důchodový systém zvyšuje podporu zvyšování příspěvků a zároveň snižuje podporu zvyšování věku odchodu do důchodu. S vazbou na vzdělanostní strukturu považuje Rotschedl (2015) z hlediska udržitelnosti důchodového systému za hrozbu zvyšování podílu vysokopříjmových skupin obyvatelstva. Při srovnání naplňování sociální spravedlnosti v pojetí Johna Rawlse v oblasti zdravotní péče a v oblasti zabezpečení ve stáří v podmínkách Německa dochází Birnbacher (2022) k závěru, že nadměrné zastoupení principu solidarity a nevyváženost generačního rozdělení dávek a břemen s ohledem na demografický vývoj se v důchodovém systému od Rawlových zásad odchyľuje závažněji.

Při hodnocení důchodového systému země bývá nezdídkou argumentováno právě relací mezi důchody a mzdami, což ostatně hodnotí i OECD ve svých analýzách, kdy např. uvádí (OECD, 2021), že poměr důchodu k průměrné mzdě je v roce 2020 v ČR 65,2 %, zatímco průměrná hodnota tohoto ukazatele za EU je 69,9 % (resp. 66,7 %, pokud jsou uvažovány pouze povinné penzijní programy). Pro zajímavost: z 26 posuzovaných evropských zemí se na poslední příčce nachází Polsko (36,5 %), prvenství drží Maďarsko (94 %). Tzv. náhradový poměr je chápán zpravidla jako podíl průměrné výše důchodu k průměrné hrubé mzdě. O úskalích výpočtu náhradového poměru, relevantních ovlivňujících činitelů včetně ad hoc zásahů do důchodového systému (např. „výchovné 500 Kč na dítě“ zavedené od 1.1.2023), ale i o možnostech úprav modelování tohoto ukazatele pojednává studie Úřadu Národní rozpočtové rady (Hlaváček, 2022).

2. Cíle a metody

Důchodový systém je velmi významný nástroj sociální politiky státu. Zejména v českém průběžně financovaném systému se silně projevuje princip solidarity doprovázený principem zásluhovosti. Solidarita je nazírána jako mezigenerační, intragenerační, ale také příjmová. Nesprávně nastavený důchodový systém, nebo nedostatečně reagující na často protisměrné vývojové změny v jednotlivých jeho parametrech může vyvolávat sociální disharmonii, a to nejen mezi generacemi či uvnitř nich. V této souvislosti lze vnímat i regionální aspekt. Regionální politika cílí na regionální soudržnost, snižování disparit mezi regiony a tím také na zajištění sociálního smíru mezi nimi i v jejich rámci.

Cílem tohoto příspěvku je posoudit regionální aspekt důsledků stávajícího důchodového systému ČR založeného na zmíněných principech solidarity a ekvivalence. Hledá se odpověď na otázku, zda z regionálního hlediska důchodový systém navozuje spíše sociální smír či může vyvolávat konflikt mezi regiony.

Provedená analýza se zaměřuje na období 2010 až 2021. Za regiony je považovány vyšší územně samosprávné celky, tj. kraje ČR. Využity jsou relevantní data ČSÚ, MPSV a ČSSZ. Z důchodového systému jsou akcentovány

starobní důchody. V první části je analyzován vývoj vybraných parametrů důchodového systému: jeho příjmů a výdajů, věkové struktury obyvatelstva; relace mezi starobním důchodem a hrubou mzdou, relace mezi starobním důchodem a čistou mzdou. Druhá část využívá pro posouzení regionálního aspektu naplňování principu solidarity a ekvivalence jednak normovaných hodnot průměrné hrubé mzdy v krajích ČR, kdy normovanou proměnnou je průměrná hrubá mzda ČR v každém ze sledovaných let; jednak analogicky zjištěných normovaných hodnot průměrných starobních důchodů v krajích ČR, kdy normovanou proměnnou je průměrný starobní důchod ČR v každém ze sledovaných let. Východiskem normování dat jsou zjištěná data (průměrné hrubé mzdy, resp. průměrné starobní důchody) za regiony a jejich průměrné hodnoty ČR, které (každá z nich) představují 100 %. Vzhledem k tomu, že v obou případech jde o maximalizační hodnoty, vypočte se odchylka zjištěné hodnoty regionu (menšenek) a zjištěné průměrné hodnoty ČR (menšitel) za každý sledovaný rok. Zjištěné odchylky se vydělí zjištěnou průměrnou hodnotou ČR a vynásobí 100 (aby byl výsledek v %) a přičtou se k normovanému průměru ČR, tj. k hodnotě 100 (%). Mezikrajské srovnání obou ukazatelů je završeno určením a posouzením relace mezi průměrnými hodnotami obou ukazatelů za sledované období.

3. Výsledky a diskuze k nim

Výsledky analýzy jsou rozděleny do dvou částí tak, jak je naznačeno v popsané metodice.

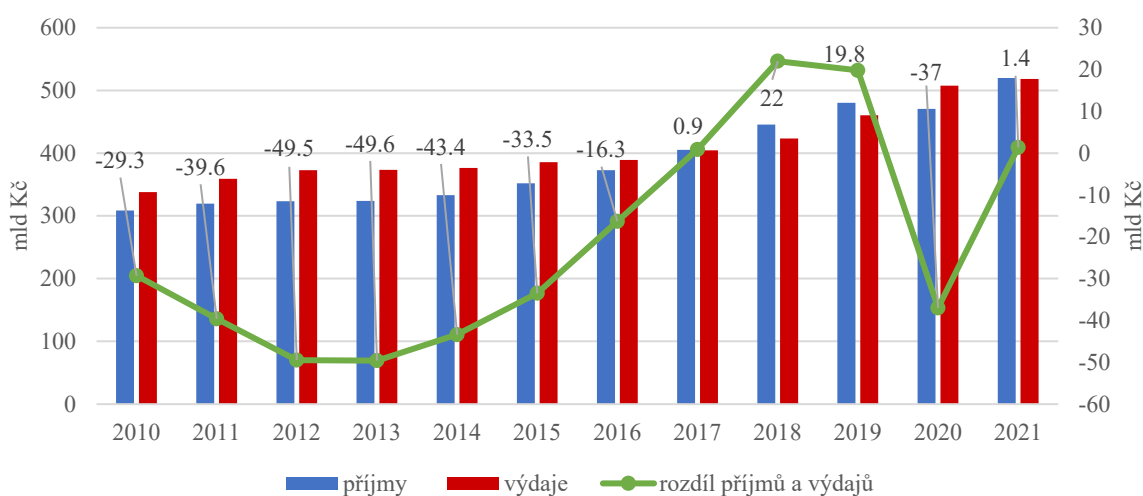
3.1 Vývoj relevantních parametrů důchodového systému ČR v letech 2010-2021

V rámci tohoto posouzení je věnována pozornost jednak příjmům a výdajům na důchodové zabezpečení včetně relace mezi nimi, dále vývoji starobních důchodů a hrubých mezd, dále změny v relaci starobního důchodu k čisté mzdě a zmíněny jsou také změny ve věkové struktuře obyvatelstva.

Právě věková struktura představuje stěžejní východisko koncepce a fungování důchodového systému. V ČR dlouhodobě klesá podíl produktivní věkové skupiny 15-64 let a roste podíl jak předproduktivní (0-14 let), tak poproduktivní (65+ let) věkové skupiny. Podíl posledně jmenované přitom roste dynamičtěji. Jestliže v roce 2010 tvořila produktivní věková skupina cca 70 % obyvatel ČR a o zbývajících 30 % se zhruba obě zbývající věkové skupiny dělily napolovic, pak v roce 2021 klesla produktivní věková skupina na cca 63 % a další část si dělí poproduktivní věková skupina (cca 21 %) a předproduktivní skupina (cca 16 %). Méně obyvatel produktivního věku má tedy zajišťovat životní podmínky nejen pro více dětí, ale také pro více seniorů. To sice naznačuje možnost vzniku patové situace, přičemž ale mzdová úroveň pracovníků ČR logicky musí postupně růst na úroveň Rakouska a Německa. A to bude vhnět do systému i při nezměněném zdanění příjmů stále více peněz, čímž může být eliminován pokles procentuálního zastoupení lidí v produktivním věku. Na druhou stranu – postupem času budou nově vstupující do důchodového systému v souladu s principem ekvivalence nárokovat vyšší důchody.

V této souvislosti není možné nevěnovat pozornost příjmům a výdajům na dávky důchodového pojištění, které jsou zachyceny v obr. 1.

Obr. 1: Příjmy a výdaje na dávky důchodového pojištění (k 31.12.)

Zdroj: vlastní zpracování s využitím dat ČSSZ (2023)

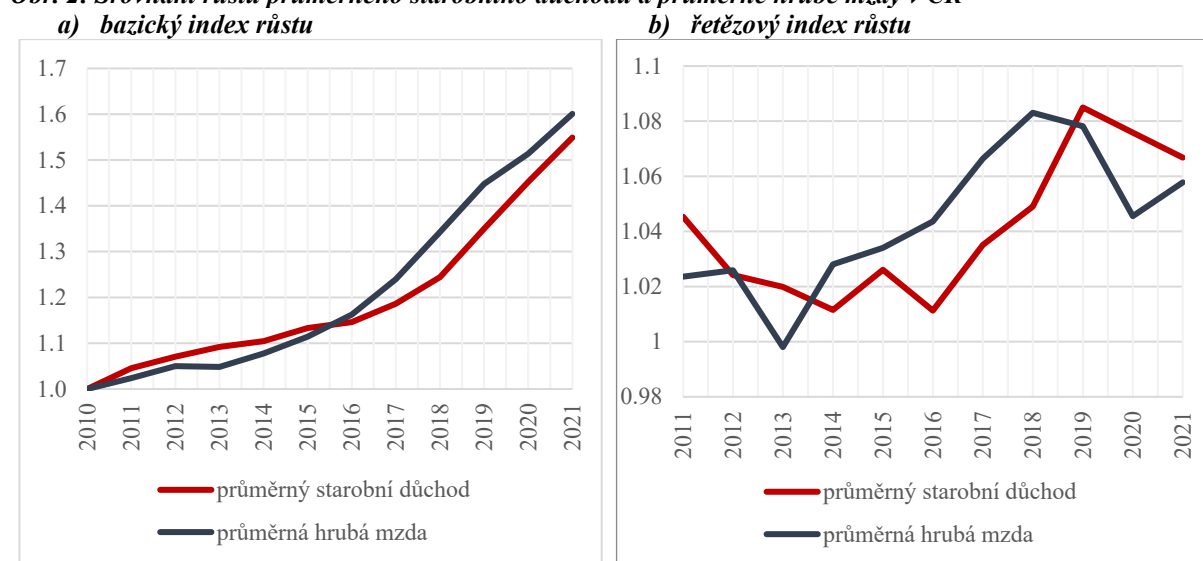
S výjimkou příjmů v (covidovém) roce 2020 rostou příjmy i výdaje ve všech sledovaných letech. Dynamika růstu je však odlišná. Vyšší příjmy než výdaje byly dosaženy pouze v letech 2017 až 2019 a v roce 2021. Zelená spojnice

na obr. 1 naznačuje úroveň schodku v důchodovém systému v každém roce, jeho kumulovaná hodnota za sledované období dosahuje nezanedbatelné částky 254 mld Kč.

Při srovnání vývoje starobních důchodů a hrubých mezd bazickým indexem (báze = rok 2010, kdy průměrný starobní důchod dosahoval 10 531 Kč a průměrná hrubá mzda 23 903 Kč), je patrný setrvalý nárůst, který v roce 2021 představuje u starobního důchodu index 1,55 (zvýšení na 16 315 Kč); u hrubé mzdy index 1,60 (zvýšení na 38 270 Kč). Současně lze konstatovat, že v letech 2010-2015 rostly více starobní důchody, avšak rok 2016 signalizuje zlom a od toho roku je dynamika růstu hrubých mezd vyšší, jak ukazuje obr. 2a).

Obr. 2b) pak zachycuje porovnání meziročního růstu průměrného starobního důchodu a průměrné hrubé mzdy v ČR. Je z něj patrné, že relace dynamiky růstu obou ukazatelů se měnila, konkrétně v roce 2012 a v letech 2014-2018 růst starobních důchodů nedosahoval výše meziročního nárůstu hrubých mezd.

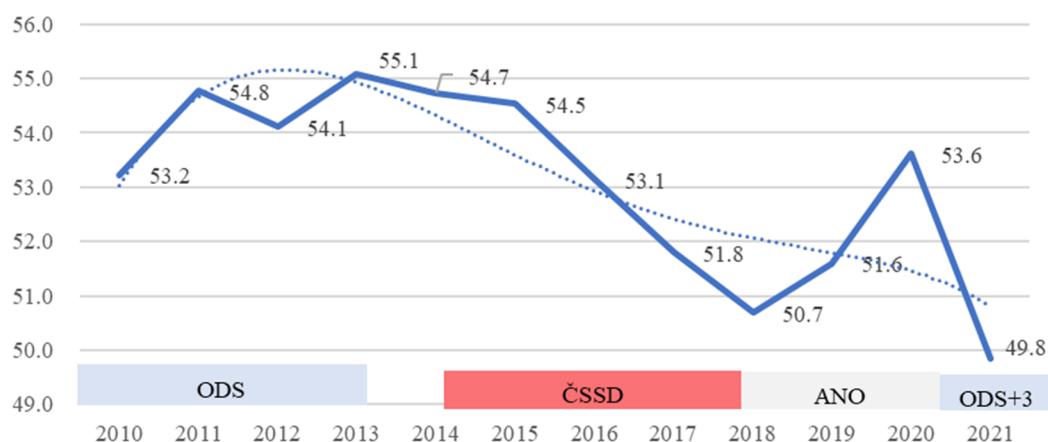
Obr. 2: Srovnání růstu průměrného starobního důchodu a průměrné hrubé mzdy v ČR

Zdroj: vlastní zpracování s využitím dat ČSÚ (2023)

Pro potřeby tohoto příspěvku byla však pro srovnání starobního důchodu a pracovního příjmu zvolena jiná relace, a to mezi průměrným starobním důchodem a průměrnou čistou mzdou. Z hlediska saturace potřeb jde o lépe porovnatelné částky, které mají starobní důchodci a zaměstnanci k dispozici. Důchodový systém je silné politikum, a proto je třeba spojovat jeho vývoj v čase i se soudobými vládními garniturami, jak prezentuje obr. 3.

Obr. 3: Vývoj poměru průměrného starobního důchodu a průměrné čisté mzdy v ČR ve vazbě na vládní garnituru v období 2010-2021

Zdroj: vlastní zpracování s využitím dat MPSV (2023)

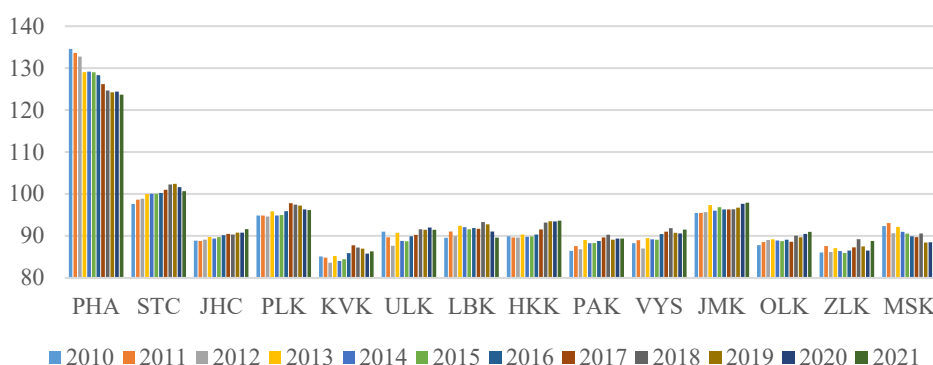
Z uvedeného propočtu vychází minimální poměr – 49,8 % starobního důchodu k čisté mzdě v roce 2021, maximální poměr se pak váže k roku 2013, a to 55,1 %. Z vývoje je patrné působení jednotlivých vlád v daném

směru (část roku 2013 a část roku 2014 působila v ČR tzv. Rusnokova vláda, jejíž premiér byl nestraník). Obr. 3 už nezachycuje, jak se ve vývoji sledovaného poměru odrazí změna valorizačního schématu prosazená současnou vládní koalicí ve stavu legislativní nouze pro mimořádné zvyšování důchodu k červnovému termínu 2023, kdy – zjednodušeně řešeno – nebude použit § 10 (zvýšení procentní výměry důchodů o procentní přírůstek spotřebitelských cen), ale nově začleněný § 67ca, podle něhož dojde ke zvýšení procentní výměry důchodů o 2,3 %, srovn. zákon 155/1995 Sb. o důchodovém pojištění ve znění pozdějších předpisů (ČR,1995). Dedukovat ale lze další snižování poměru starobního důchodu ke hrubé i čisté mzdě v ČR jako ceku.

3.2 Regionální pohled na naplňování principu solidarity a ekvivalence v důchodovém systému

Regionální pohled na danou problematiku zahrnuje posouzení úrovně a jejího vývoje průměrné hrubé mzdy v její normované hodnotě v krajích ČR, kdy normovanou proměnnou je průměrná hrubá mzda ČR v každém ze sledovaných let (obr. 3), dále analogicky posouzení úrovně a jejího vývoje průměrného starobního důchodu v krajích ČR (obr. 4) a posléze je pro větší ilustraci poukázáno na průměrnou hodnotu obou výše uvedených ukazatelů ve sledovaném období v jednotlivých krajích, ale také poměr mezi těmito průměrnými hodnotami (tab. 1).

Obr. 3: Vývoj normované průměrné hrubé mzdy v krajích ČR v letech 2010-2021

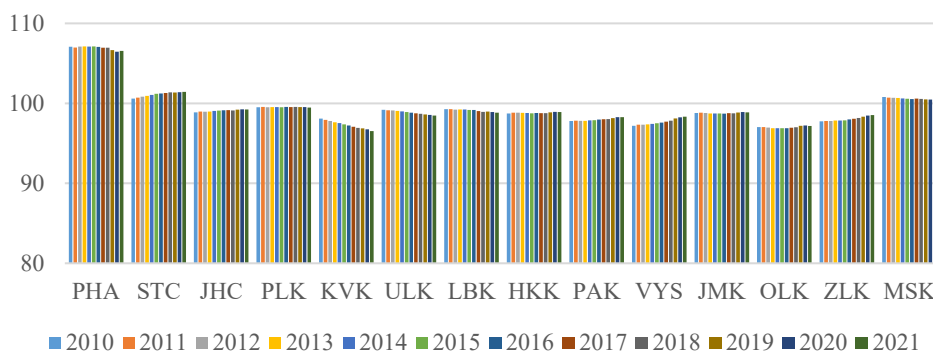

Zdroj: vlastní zpracování s využitím dat ČSÚ (2023)

Obr. 3 jasně potvrzuje očekávání o převyšování Prahy v hrubých mzdách nad ostatními kraji, i když je třeba vidět klesající trend této převahy. Celorepublikový průměr hrubých mezd atakuje Středočeský kraj a slibně se k němu blíží kraj Jihomoravský a Plzeňský. O zaostávání v tomto směru lze hovořit u kraje Karlovarského, od kterého ale není příliš vzdálen kraj Zlínský. Bez zajímavosti není ale ani trend vývoje, který např. u Jihočeského kraje vyznívá jednoznačně jako růstový, zatímco u Moravskoslezského kraje je viditelný spíše sestupný trend.

Při hodnocení tohoto ukazatele je třeba mít na paměti, že hrubé mzdy jsou základním ukazatelem pro zajišťování příjmů do důchodového systému. Čím vyšší hrubá mzda, tím vyšší pojistné na sociální pojištění placené zaměstnancem (6,5 %) i zaměstnavatelem (21,5 % do důchodového systému).

Obr. 4: Vývoj normovaného průměrného starobního důchodu v krajích ČR v letech 2010-2021

Zdroj: vlastní zpracování s využitím dat ČSÚ (2023)

Vývoj normovaného průměrného starobního důchodu pak na obr. 4 ukazuje na poněkud odlišnou realitu. Praha neopouští své prvenství s převahou, ale nad 100 % celorepublikového průměru se dostávají dva kraje, a to

Středočeský (u něhož se relativní blízkost k Praze ukazuje i u hrubé mzdy, navíc zaznamenává růstový trend) a kraj Moravskoslezský, který zde vykazuje sestupný trend, obdobně jako u hrubých mezd – lze odvozovat, že je to dáno odvětvově strukturálními změnami v něm.

Z hlediska trendu je nezpochybnitelné zhoršování situace v Karlovarském kraji, ale i v kraji Ústeckém. Za rostoucí trend je možno označit situaci kraje Jihočeského, Pardubického, Vysočina a Zlínského. U ostatních krajů by se mohlo hovořit o „stagnaci“. Zajímavý je ale pohled na situaci Olomouckého kraje a Zlínského kraje, kde je ve srovnání s vývojem průměrné hrubé mzdy situace odlišná. I přes nižší úroveň průměrných hrubých mezd Zlínský kraj vykazuje vyšší průměrné starobní důchody, a to s výrazným růstovým trendem zejména v posledních letech.

Tab. 1 zachycuje průměrné normované hodnoty hrubé mzdy a starobního důchodu včetně poměru mezi nimi, v rámci jednotlivých krajů ČR, a to za období 2010-2021, přičemž údaje jsou řazeny sestupně podle poměru průměru normovaných starobních důchodů a průměru normované hrubé mzdy.

Tab. 1: Průměrné normované hodnoty hrubé mzdy a starobního důchodu za období 2010-2021 v krajích ČR a jejich poměr

Kraj	Průměr normované hrubé mzdy (a)	Průměr normovaného starobního důchodu (b)	Poměr (b)/(a)
KVK - Karlovarský	85.6	97.3	1.14
ZLK - Zlínský	87.1	98.0	1.13
MSK - Moravskoslezský	90.6	100.6	1.11
PAK - Pardubický	88.6	98.0	1.11
JHC - Jihočeský	90.0	99.1	1.10
ULK - Ústecký	90.3	98.9	1.10
VYS - Vysočina	89.8	97.7	1.09
OLK - Olomoucký	89.3	97.0	1.09
LBK - Liberecký	91.4	99.1	1.08
HKK - Královéhradecký	91.2	98.8	1.08
PLK - Plzeňský	95.9	99.5	1.04
JMK - Jihomoravský	96.5	98.8	1.02
STC - Středočeský	100.3	101.1	1.01
PHA – Hlavní město Praha	128.3	106.9	0.83

Zdroj: vlastní zpracování s využitím dat ČSÚ (2023)

Tab. 1 ukazuje, že v případě průměru normované hrubé mzdy převyšují 100 % celé ČR pouze dva kraje – Hlavní město Praha, a to téměř o 30 %, a Středočeský kraj o cca 3 desetiny procenta. Z hlediska průměru normovaného starobního důchodu sice Hlavní město Praha stále převyšuje normovanou proměnnou, tj. 100 % ČR, ale její převýšení klesá na méně než čtvrtinu převýšení vykázaného u hrubé mzdy. 100 % ČR ještě převyšují Středočeský kraj, který vykazuje převýšení starobních důchodů 3-4krát vyšší než převýšení hrubých mezd, ale nad 100% úroveň ČR se ve starobních důchodech dostává i Moravskoslezský kraj, čímž průměr jeho normovaných starobních důchodů převyšuje průměr jeho normovaných hrubých mezd o plných 10 procentních bodů. Při srovnání normovaných hodnot obou ukazatelů v jednotlivých krajích je patrné, že u všech krajů ČR – s výjimkou Prahy – je úroveň průměru normované hodnoty starobního důchodu nad úrovní průměru normované hodnoty hrubé mzdy.

Průměrný poměr mezi starobními důchody a hrubými mzdami odvozený z hodnot posledního sloupce činí 1,07. Této hodnoty nedosahuje nejen Hlavní město Praha, které se uvedeným poměrem ocitá výrazně pod hodnotu 1 (0,83), ale ani kraje Středočeský, Jihomoravský a Plzeňský. Zatímco ve všech ostatních krajích je daný poměr vyšší než zmíněná průměrná hodnota 1,07.

Toto zjištění lze označit za výraz regionální solidarity v rámci celostátního důchodového systému, který má ale několik důsledkových vzorců:

1. průměrné starobní důchody jsou nižší než průměrné hrubé mzdy, avšak stále nadprůměrné v rámci ČR (Hlavní město Praha) – jde o solidárního dárce;
2. průměrné starobní důchody jsou vyšší než průměrné hrubé mzdy, avšak oba ukazatele se drží nad průměrem celé ČR (Středočeský kraj) – jde o solidárního dárce i příjemce, nicméně čistého příjemce;

3. průměrné starobní důchody jsou vyšší než průměrné hrubé mzdy, přičemž průměrné hrubé mzdy nedosahují průměru celé ČR, avšak průměrné starobní důchody průměr ČR převyšují (Moravskoslezský kraj) – jde o čistého příjemce;
4. průměrné starobní důchody jsou vyšší než průměrné hrubé mzdy, obě hodnoty jsou pod průměrem ČR, avšak jejich poměr je pod celorepublikovým průměrem, tj. i tyto kraje jsou sice v pozici příjemce, ale jde o příjem relativně nižší než ostatních krajů;
5. průměrné starobní důchody jsou vyšší než průměrné hrubé mzdy, obě hodnoty jsou pod průměrem ČR, avšak jejich poměr je nad celorepublikovým průměrem, tj. tyto kraje jsou v pozici příjemce s relativně vyšším příjmem než u předcházejících skupin.

Jak již bylo výše naznačeno, český důchodový systém se vyznačuje výraznou mezikrajskou důchodovou solidaritou. Tu ještě navíc podtrhuje fakt, že ceny produktů jsou vyšší právě v krajích (Hlavní město Praha), které jsou solidárními dárci. Mezi těmito cenami zvyrazňujícími rozdíl regionálních cenových úrovní dominuje cena bydlení. Hrozí-li proto v rámci reformy důchodového systému disharmonie mezi principy solidarity a ekvivalence, projevující se mimo jiné i v odlišném vývoji poměru starobních důchodů a hrubých mezd v jednotlivých regionech, může se stát i tento regionální aspekt spouštěčem sociálních nepokojů. Tyto obavy mohou být snižovány vědomím, že důchodový systém je vnímán jako celostátní a informace o regionálním srovnání nejsou až tak často občanům prezentovány. Je ale otázkou, zda je tento postoj oprávněný.

4. Závěr

Předkládaný příspěvek zaměřuje pozornost na regionální aspekt fungování důchodového systému České republiky. Východiskem je popis vybraných parametrů tohoto systému jako celku, a to i s letnou vazbou na výměnu vládních garnitur v průběhu analyzovaného dvanáctiletého období. Stále zůstává významnou otázkou míra preferencí principu solidarity vzhledem k míře preferencí principu ekvivalence. To má i své regionální projevy, na něž příspěvek poukazuje a identifikuje pět odlišných pozic českých regionů – od čistých solidárních dárců po čisté solidární příjemce, u nichž je potlačen princip zásluhovosti. Nebude-li tomuto aspektu v rámci důchodové reformy věnována patřičná pozornost, a to i v návaznosti na očekávatelný vývoj některých relevantních parametrů, může přestat být dosavadní stav relativní sociální harmonie mezi regiony v tomto ohledu samozřejmostí.

Literatura

- [1] BARR, N., DIAMOND, P., (2009). Reforming pensions: Principles, analytical errors and policy directions. *International Social Security Review*, vol. 62, no. 2, pp. 5-29. ISSN 1468-246X. DOI: 10.1111/j.1468-246X.2009.01327.x.
- [2] BIRNBACHER, D., (2022). How Fair Is the German Old-Age Pension System?. In: Schmitz-Luhn, B., Woopen, C. (eds) *Justice over the Course of Life. Schriften zu Gesundheit und Gesellschaft - Studies on Health and Society*. Cham. Springer, pp. 1-12. ISBN 978-3-030-86449-1. DOI: 10.1007/978-3-030-86449-1_1.
- [3] ČR. (1995). *Zákon 155/1995 Sb. o důchodovém pojištění ve znění pozdějších předpisů*. [online]. [cit. 31.3.2023]. Dostupné z: 155/1995 Sb. Zákon o důchodovém pojištění (zakonyprolidi.cz)
- [4] ČSSZ. (2023). *Otevřená data*. [online]. [cit. 31.3.2023]. Dostupné z: Katalog otevřených dat - Česká správa sociálního zabezpečení - otevřená data (cssz.cz)
- [5] ČSÚ., (2023). *Průměrná výše důchodu – územní srovnání*. Veřejná databáze. [online]. [cit. 5.3.2023]. Dostupné z: Výstupní objekt VDB (czso.cz)
- [6] ČSÚ., (2023). *Časové řady základních ukazatelů statistiky práce*. [online]. [cit. 5.3.2023]. Dostupné z: Časové řady základních ukazatelů statistiky práce - leden 2023 | ČSÚ (czso.cz)
- [7] FRERICKS, P., (2013). Strengthening Market Principles in Welfare Institutions: How Hybrid Pension Systems Impact on Social-risk Spreading. *Journal of Social Policy*, vol. 42, no. 4, pp. 665-683. ISSN 1469-7823. DOI: 10.1017/S0047279413000500.
- [8] JAIME-CASTILLO, A. M., (2013). Public opinion and the reform of the pension systems in Europe: the influence of solidarity principles. *Journal of European Social Policy*, vol. 23, no. 4, pp. 390-405. ISSN 1461-7269. DOI: 10.1177/0958928713507468.
- [9] KREBS, V., (2011a). Solidarity and Equivalence in Social System. *Economic Studies & Analyses/Acta VSFS*, vol. 5, no. 3, pp. 253-264. ISSN 1802-7946.
- [10] KREBS, V., (2011b). Důchodová reforma v České republice. In: *RELIK 2011. Sborník příspěvků*. [online]. [cit. 8.3.2023]. Dostupné z: 133-Krebs-Vojtech-paper (vse.cz).
- [11] MPSV., (2011). *Český důchodový systém*. [online]. [cit. 10.3.2023]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/225485/Analyza.pdf/69192386-f6b6-c780-e2ac-62e16e63cd3f>

- [12] MPSV., (2023). *Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v ČR*. [online]. [cit. 5.3.2023]. Dostupné z: [Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v ČR \(mpsv.cz\)](https://mnav.mpsv.cz/)
- [13] PRŮŠA, L., (2009). Solidarity and Equivalence in the State Benefit System. *Economic Studies & Analyses/Acta VSFS*, vol. 3, no. 2, pp. 124-136. ISSN 1802-7946.
- [14] ROTSCHEDL, J., (2015). Selected Factors Affecting the Sustainability of the PAYG Pension System. *Procedia Economics and Finance*, vol. 30, pp. 742-750. ISSN 2212-5671. DOI: 10.1016/S2212-5671(15)01323-4.
- [15] ÚSTAVNÍ SOUD ČR., (2010). *Nález Ústavního soudu ČR 135/2010 Sb.* [online]. [cit. 10.3.2023]. Dostupné z: [135/2010 Sb. Nález ÚS ČR o zrušení § 15 č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění \(zakonyprolidi.cz\)](https://www.usoud.cz/).

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-6

THE LOCAL ALLOCATION OF EU FUNDS IN SLOVAKIA: DETERMINANTS OF SUCCESS IN PROJECT SUBMISSIONS IN 2014-2020

Alokácia fondov EÚ na lokálnej úrovni: Determinanty úspešnosti pri predkladaní projektov v období 2014-2020

EVA VÝROSTOVÁ¹

TOMÁŠ VÝROST²

¹Katedra ekonomiky a riadenia verejnej správy | ¹Depart. of Economics and Manag. of Public Administr.
Fakulta verejnej správy | Faculty of Public Administration
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach | Pavol Jozef Šafárik University in Košice
✉ Popradská 66, 040 11 Košice, Slovak Republic
E-mail: eva.vyrostova@upjs.sk

²Katedra medzinárodného obchodu | ²Department of International Trade
Obchodná fakulta | Faculty of Commerce
Ekonomická univerzita v Bratislave | University of Economics in Bratislava
✉ Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovak Republic
E-mail: tomas.vyrost@euba.sk

Annotation

The objective of the paper is to identify the determinants of the success rate of submitted projects for European Structural and Investment Funds (ESIF) funding for municipalities in Slovakia in the 2014-2020 programming period. Regressors used in the created econometric model include proxies for project writing experience, municipalities' demographics, and financial indicators. In the model, we also use other characteristics: the share of projects that were submitted by female mayors of municipalities and the share of projects approved for a municipality whose mayor was supported in the previous elections by the parliamentary parties participating in the government between 2014 and 2020. Our results indicate that experience with submitting grants, the unemployment rate, the share of the population in productive age, debt per capita and affiliation to a political party, and women's leadership have a significant relationship with the success rate of municipal project proposals, although not always in the direction we expected.

Keywords

EU funds, local government, success rate determinants, political alignment, Slovakia

Anotácia

Cieľom príspevku je identifikovať determinanty úspešnosti predkladaných projektov na financovanie z európskych štrukturálnych a investičných fondov (EŠIF) pre obce na Slovensku v programovom období 2014-2020. Regresory použité vo vytvorenom ekonometrickom modeli zahŕňajú proxy pre skúsenosti s písaním projektov, demografiu obce a finančné ukazovatele. V modeli využívame aj ďalšie charakteristiky: podiel projektov, ktoré boli predložené starostkami obcí a podiel projektov schválených pre obec, ktorej starostu v predchádzajúcich voľbách podporili parlamentné strany podieľajúce sa na vláde v rokoch 2014 až 2020. Naše výsledky naznačujú, že skúsenosti s podávaním grantov, miera nezamestnanosti, podiel obyvateľov v produktívnom veku, dlh na obyvateľa a príslušnosť k politickej strane a vedenie žien majú významný vzťah k miere úspešnosti návrhov projektov obcí aj keď nie vždy v takom smere ako sme očakávali.

Kľúčové slová

Fondy EU, miestna samospráva, determinanty úspešnosti, politický súlad, Slovensko

JEL Classification: D72, R51, R58

1. Introduction

The European Structural and Investment Funds (ESIF) represent an important financing source for public investments in the Slovak Republic (SR). The absorption performance of these funds is relatively low, as Slovakia is currently the third-lowest country within the EU in the absorption rate of Cohesion policy funds for 2014-2020 programming period. Absorption capacity can be defined as the ability to fully spend the allocated financial resources from EU funds effectively and efficiently (Šumpíková, Pavel a Klazar, 2004; Iatu and Alupului, 2011). It is determined on both the demand and supply sides. The supply side relates to ESIF management's institutional aspects, while the demand side reflects potential beneficiaries' capacity to develop acceptable projects, including securing administrative and financial resources (Cace et al., 2009; Hájek et al., 2017).

We analyze primarily the demand side of EU fund absorption, specifically the applicant's ability to generate acceptable projects. Our objective is to identify the determinants of the success rate of submitted projects for ESIF funding. The analysis is performed on the municipalities as beneficiaries of EU funds. The EU funds are a vital source of financial support for municipalities, aiming to foster economic growth, social cohesion, and environmental sustainability. They play an important role in strengthening local communities by providing additional resources. These funds enable local governments to undertake new projects or expand existing ones without putting high pressure on their budget or increasing local taxes. After fiscal decentralization in Slovakia, the share of personal income tax is the most important revenue source for municipalities, and local taxes represent only around 11% of total income (Papcúnová, Hudáková and Beresecká, 2018). However, EU projects require co-financing from municipal sources, along with additional costs for project preparation and expenses related to liquidity, as the EU funds can be reimbursed based on actual expenses incurred. Thus, a municipality's financial situation may impact its EU funds absorption performance. Despite the potential benefits of EU funds, municipalities often face challenges in accessing and managing them. These challenges also include complex application procedures, the experience of staff, and the lack of general knowledge necessary for a successful application. Šumpíková, Pavel a Klazar (2004) state that large cities typically have experienced staff, while small municipalities depend on external consultants.

There are limited studies on EU fund distribution at the local level, most of them analyzing previous programming periods, e.g., Polish municipalities (Banaszewska and Bischoff, 2017), Portuguese municipalities (Migueis, 2013), Hungarian municipalities (Muraközy and Telegdy, 2016) or Slovak municipalities (Smekalová, 2018). Smekalova clustered municipalities based on their social and economic characteristics and analyzed cohesion policy support for these clusters. Her findings indicate that level of support do not always align with social and economic development levels. One of the recent studies analyses the programming period 2014-2020 for Romanian rural municipalities (Marin et al., 2023). Unlike the other authors (e.g., Smekalova, 2018; Banaszewska and Bischoff, 2017; Dellmuth and Stoffel, 2012), who examine the amount of EU funds per inhabitant, we explore the determinants of success in submitting projects.

Several authors have analyzed the impact of political factors on EU fund allocation and found evidence of national governments favoring regions for political reasons. Results of Bouvet and Dall'erba (2010) indicate that economic criteria are not the sole determinants of the allocation of funds in EU regions; the political situation within a country and region, as well as relations between various layers of governance, also impact the allocation process. Dellmuth and Stoffel (2012) investigate the relationships between electoral incentives, European funding objectives, and ESIF grant allocation in Germany's local districts. Veiga (2012) investigated the determinants of EU fund allocation to Portuguese municipalities over 15 years. Empirical results show that political motivations, alongside normative objectives, influence fund allocation by the national government. Municipal grants increase during local election years and favor municipalities with closely contested legislative elections and where the ruling party is supported. Muraközy and Telegdy (2016) analyzed application-level data from ESIF in Hungary and found that townships with governing party-endorsed mayors receive 10% higher grant value per capita. Migueis (2013) came to the same conclusion regarding total transfers, suggesting that municipalities in Portugal aligned with the central government receive more transfers from the central government. Still, on the contrary, in the case of EU transfers, he found that a municipality's alignment with the ruling party does not significantly impact per capita European transfer allocation.

2. Objective, data and methodology

The objective of the paper is to identify the determinants of the success rate of submitted projects for ESIF funding for municipalities in Slovakia in the 2014-2020 programming period. We explore the municipalities (including cities) in the Slovak Republic and their applications for a non-repayable financial contribution from ESIF. Municipalities are among the most important beneficiaries of ESI Funds in the Slovak Republic.

According to ITMS2014+ data, their share in approved project applications in the 2014-2020 program period reached 48% at the end of March 2023. Lower absorption of EU funds is caused, among other things, by the late start of the implementation of the 2014-2020 program period, which is the object of our analysis. The first applications for a non-refundable financial contribution were submitted by the municipality at the end of September 2015, and the first approvals for the 2014-2020 programming period were on January 20, 2016. According to the "n+3" rule, the period 2014-2020 is not completed yet (the period ends at the end of 2023). Our analysis thus presents partial results for the success rate of municipalities. The total number of eligible applicants is 2 929 municipalities. In the case of Bratislava and Košice, which are the only cities divided into city boroughs, applications submitted by both the individual city boroughs and the cities themselves were the subject of examination (as Bratislava and Košice are separate legal entities established by a special law, they are eligible as applicants on their own). By the end of March 2023, 2357 municipalities or city boroughs have applied for ESIF funds.

Data description

We explore the determinants of success in submitting ESIF project applications by municipalities in the Slovak Republic. We model the *success rate*, a ratio of the number of project proposals approved for financing to the number of submitted proposals. Data are obtained from ITMS2014+ for January 2014 to March 2023, aggregated by municipalities or city boroughs. The explanatory variables (Table 1) include the following:

- The *number of submitted projects* and the size of the municipality, which is measured by the *number of inhabitants*, which may be considered a proxy for the municipalities' ability to submit quality projects. Šumpíková, et al. (2004) suggest that while bigger cities often have highly experienced staff, small municipalities more often rely on external consultancy,
- social-economic characteristics of municipalities, which are represented by the *unemployment rate* (proxy calculated as the number of unemployed divided by the number of inhabitants in the productive age) and *share of inhabitants within the 15-64 years of age*. Both variables are obtained from the Statistical Office of the Slovak Republic (ŠÚ SR, 2023),
- financial indicators and accounting information for municipalities, aggregated by INEKO (2023) from the information of Slovakia's Ministry of Finance. These factors reflect the ability of municipalities to co-finance projects as well as their ability to finance consultancy in project preparation. The financial indicators include (INEKO, 2023):
 - *Total debt per inhabitant* - the total debt of municipalities concerning current income for the previous year, expressed per inhabitant,
 - *Investment intensity* - calculated as (capital expenditure - capital income) / (current income). If the indicator's value is negative, it indicates higher capital income than capital expenditure.
 - *Current liquidity* - calculated as (financial accounts + short-term receivables) / (short-term liabilities),
 - *Profit/loss after tax per inhabitant*,
 - *Surplus/deficit per inhabitant*,
 - *Net assets per inhabitant* - the value of the municipal property (adjusted for its debt) to its current income.
- political factors, represented by the mayor's *political party alignment* with one of the political parties from the ruling government coalition 2014-2020,
- *mayor gender*, identifying female mayors by the suffix "-ová" in the name, as is customary in Slovakia. The data was obtained from the Slovak Statistical Office and adjusted for the municipal elections in 2014 and 2018.

Methodology

To adequately describe the initial state of each municipality devoid of random events before the 2014-2020 programming period, the descriptive statistics and financial indicators on individual municipalities have been averaged for three preceding years, i.e., years 2011-2013. As it would be cumbersome to model the success and failure of individual project proposals using the invariant municipality characteristics, we have opted for a model explaining the overall performance of each municipality by the ratio of the project applications to the number of submitted funding proposals.

In general, there are two methods commonly used to model fractional outcomes. The beta regression of Ferrari and Cribari-Neto (2004) is a highly versatile tool for modeling due to its ability to accommodate a wide range of shapes for the overall distribution, thanks to the properties of the method's underlying beta distribution. However, it is only suitable for data strictly within the unit interval. As the success ratio is a limited dependent variable constrained to the unit interval, OLS estimation should not be used.

To avoid disregarding the observations with zero or 100% success rates, a fractional logistic regression model is used instead, capable of accommodating boundary value cases. Fractional logistic regression extends the traditional logistic regression, which is designed for binary outcomes, to handle dependent variables representing proportions. It employs a link function, in our case logit, to model the relationship between the fractional outcome (the success rate) and a set of explanatory variables (see Table 1) while ensuring that the predicted values remain within the 0-1 range.

Tab. 1: Summary statistics of variables

	(1) N	(2) mean	(3) sd	(4) min	(5) max
Success rate	2 357	0.69	0.31	0.00	1.00
Number of submitted projects	2 357	4.97	5.94	1.00	65.00
Size (number of inhabitants)	2 357	2 466.31	11 727.65	12.67	414 130.67
Share of inhabitants (15-64 years)	2 357	0.70	0.04	0.42	0.84
Debt per inhabitant	2 356	73.06	94.70	0.00	828.94
Investment intensity	2 357	0.05	0.22	-0.93	2.30
Current liquidity	2 338	19.09	182.32	0.01	6 857.85
Profit/loss per inhabitant	2 357	20.52	89.09	-343.29	1 349.01
Surplus/deficit per inhabitant	2 357	15.60	83.88	-1 004.07	533.04
Net assets per inhabitant	2 357	1 857.83	1 851.13	0.00	45 285.83
2014-2020 ruling parties affiliation	2 357	0.32	0.43	0.00	1.00
Female representative	2 357	0.21	0.39	0.00	1.00
Unemployment rate	2 354	0.14	0.09	0.02	0.68

Note: N – number of municipalities or city boroughs that have applied for ESIF funds until the end of March 2023 and that have already been evaluated (approved or not-approved) without European Territorial Cooperation and technical assistance projects

Source: data from ŠÚ SR, INEKO (2023), ITMS2014+

3. Results

In the 2014-2020 programming period, municipalities submitted 11 777 applications (proposals) as of the end of March 2023, including applications for additional contributions to already implemented projects, of which 7 839 were approved. We only consider applications that have already been evaluated (approved or not-approved). We exclude European Territorial Cooperation and technical assistance projects. Most applications were submitted in the OP Quality of Environment, where municipalities were the least successful (Table 2).

Tab. 2: Project applications and the success rates for municipal project financing requests

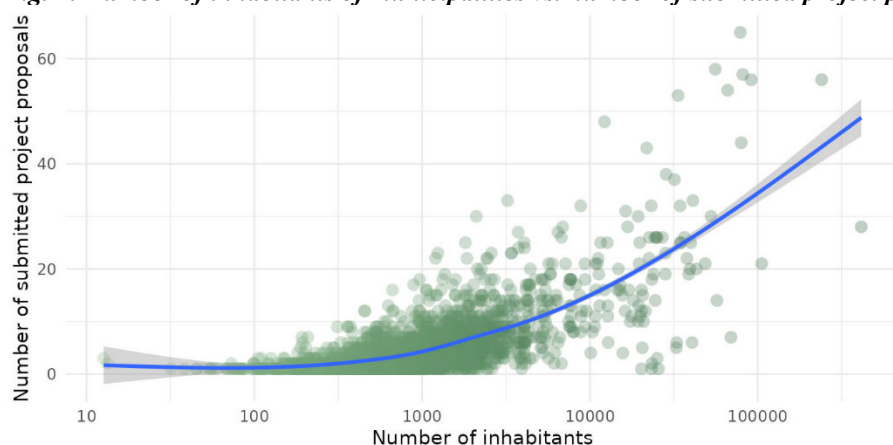
Operation programme (OP)	Number of submitted project proposals	Number of approved project proposals	Success rate	The ratio of approved to requested funds
OP Quality of Environment	3 667	2 012	55 %	55 %
OP Human resources	2 843	2 053	72 %	60 %
Integrated regional operational programme	2 670	1 827	68 %	68 %
Rural development programme	1 658	1 132	68 %	67 %
OP Integrated infrastructure	912	793	87 %	97 %
OP Effective Public administration	20	15	75 %	75 %
Additional contributions 2014-2020	7	7	100 %	100 %
Total	11 777	7 839	67 %	63 %

Source: own processing, data from ITMS2014+ as of the end of March 2023.

Figure 1 shows the positive relationship between the number of submitted projects and the size of the municipality. It demonstrates the activity of the municipal authority, not the total number of project proposals by the

municipality. Municipalities can draw ESIF funds through their budgetary organizations, municipal enterprises, or microregions, which were not the subject of our analysis.

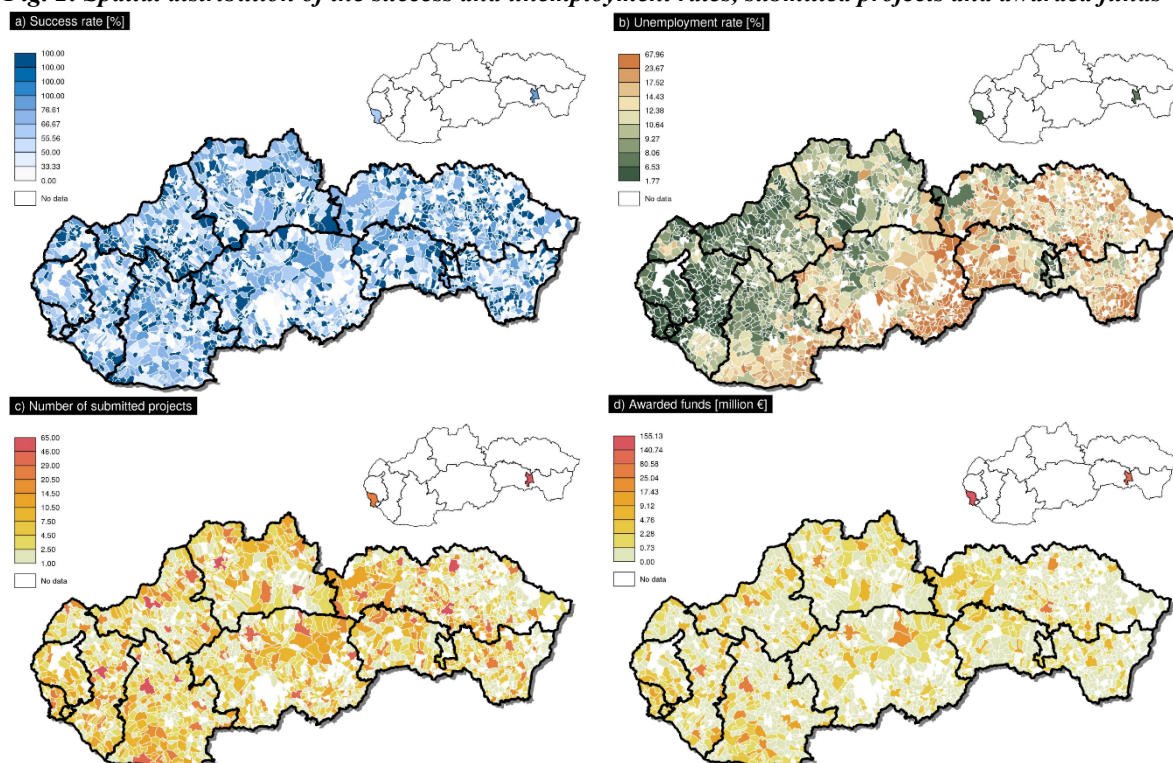
Fig. 1: Number of inhabitants of municipalities vs. number of submitted project proposals

Source: own processing, data from ŠÚ SR, ITMS2014+, as of end of March 2023.

From the following maps (Figure 2), we can see that the success rate, the number of submitted projects or the amount of approved EU funds do not correspond to spatial differences in ratio of number of unemployed to the number of inhabitants in the productive age on municipal level in Slovakia.

Fig. 2: Spatial distribution of the success and unemployment rates, submitted projects and awarded funds

Note: Data for 2357 municipalities or city boroughs, which are the object of our analysis. To distinguish the city boroughs of Bratislava and Košice from the cities of Bratislava and Košice, which are separate legal entities filing individual funding requests, the values for the two cities are displayed as an inset of each panel. Panels a) and b) use percentiles, and panels c) and d) use Fisher's natural breaks.

Source: own processing, data from ŠÚ SR, and ITMS2014+.

To explore the determinants of success in submitting ESIF project applications by municipalities, we employ two different ways to check for the robustness of our results and possibly provide a more profound explanation of our results. First, we estimate a baseline model, with regressors including the number of submitted projects (a proxy for project writing experience), demography including the size of the municipality (measured as the number of

inhabitants), the unemployment rate, and share of inhabitants in the productive age and debt per inhabitant as a key financial indicator. We also include two additional characteristics: the proportion of projects that have been submitted under female mayors and the proportion that were approved for the municipality while the incumbent mayor was supported in the previous election by the government ruling parties during 2014-2020. For context, Slovakia had a major change in the parliamentary setup in 2020. We test for political party-related effects on the municipality success rates. This baseline model is accompanied by an extended model, which includes several other financial indicators to test for the stability and robustness of our results.

The main estimation results may be found in Table 3. Our baseline model contained seven regressors; the augmented extended version brought the number of regressors to 12. The results vary only slightly between the two models, and all the statistically significant coefficients remain significant, with no alternating signs between the estimates. The baseline models, therefore, seem to be robust to the inclusion of additional control variables.

Tab. 3: Estimation results

	(1) Baseline model	(2) Extended model	(3) Baseline model before 2020 election	(4) Baseline model after 2020 election
<i>Project writing experience</i>				
Number of submitted projects	-0.0137* (0.0129)	-0.0147* (0.0101)	0.0188 (0.120)	-0.0571*** (2.24e-09)
<i>Demographics</i>				
Size (number of inhabitants)	5.55e-06 (0.267)	5.96e-06 (0.261)	1.23e-05 (0.111)	7.68e-06 (0.108)
Unemployment rate	-1.823*** (2.81e-06)	-1.671*** (2.22e-05)	-0.522 (0.256)	-1.789*** (1.30e-05)
Share of inhabitants (15-64 years)	-1.630 (0.0762)	-1.584 (0.0876)	-0.409 (0.730)	-2.649** (0.00426)
<i>Financials</i>				
Debt per inhabitant	-0.000664* (0.0375)	-0.000819* (0.0124)	-0.00127** (0.00160)	-0.000512 (0.127)
Investment intensity		0.166 (0.498)		
Current liquidity		1.82e-05 (0.925)		
Profit/loss per inhabitant		-0.000121 (0.756)		
Surplus/deficit per inhabitant		0.000293 (0.638)		
Net assets per inhabitant		3.69e-05 (0.0831)		
<i>Other characteristics</i>				
2014-2020 ruling parties	-0.179* (0.0135)	-0.183* (0.0119)	-0.160 (0.0630)	-0.228** (0.00280)
Female representative	0.129 (0.121)	0.137 (0.101)	0.0240 (0.821)	0.240** (0.00648)
Constant	2.325*** (0.000539)	2.209** (0.00114)	0.791 (0.361)	2.582*** (0.000142)
<i>Observations</i>	2,353	2,334	1,766	2,209

Note: Robust *p*-values in parentheses. Significance codes: *** $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, * $p < 0.05$.

Source: own processing

The number of submitted projects has a negative and significant coefficient, suggesting that an increase in submissions lowers the overall success rate. The analysis of subsamples (columns (3) and (4) of Table 3) suggests that the main effect of the variable stems from the period after 2020, that is, towards the end of the programming period. While Slovakia is known to be very slow in implementing ESIF funds, the attempts to use their full potential and maximize the spending towards the end of the period may be related to the falling success rate.

The result of the negative relation to the unemployment rate is somewhat contrary to the cohesion policy objectives. Further analysis, which takes into account the development status of the region, is needed. The significantly negative effect of the proportion of the productive age population in the post-2020 period may, on the other hand, be related to the drawing of EU funds in more economically passive areas towards the end of the programming period. The only statistically significant indicator of municipality financials is the debt per inhabitant, suggesting that the less financially sound municipalities may have difficulties raising additional capital for investments through ESIF funds.

Finally, we note some statistically significant results for two additional variables in the "other" category. The variable for the political alignment of the mayors with the 2014–2020 government ruling parties has a significant and negative effect. Several aspects might have affected our results. First, on the municipality level, the politics in Slovakia is significantly different from that on the parliamentary level. It is not unusual to have candidates for mayor supported in an election by several political parties, including opponents on the parliamentary level. Second, particularly in the 2018 municipal elections, many elected municipality officials have not been affiliated with any political party. After 2020, only about a hundred mayors had a formal affiliation with the government's ruling parties. Our proposed model is not detailed enough to explain the impact of political affiliation more deeply, as this was not our primary objective. It nevertheless provides insight that the political background plays a (statistically) significant role in the EU funds application success rate.

Similarly, we show a significant relationship between the success rate and the project proposals submitted by municipalities led by female representatives. Interestingly, the effect seems to develop over time, as it was not significant in the pre-2020 period.

4. Conclusion

Despite the potential the EU funds have, the successful use of EU funds depends largely on the municipalities themselves. There are multiple steps that the municipality needs to pass to succeed in its application for EU funding. First, municipal management needs to identify projects that align with EU funding objectives. An understanding of local background and needs, combined with knowledge of available funding programs, enables management to develop proposals with a higher chance of success. Preparing a competitive EU fund application requires a clear and well-structured proposal demonstrating the project's relevance, feasibility, and potential impact. Municipal management must possess sufficient proposal writing skills or collaborate with external experts who can help prepare a project proposal that meets the call's requirements. Fulfilling these requirements may be difficult, particularly for smaller municipalities in less developed regions of Slovakia.

Our analysis provides an ex-post overview of the municipalities' success in securing EU funding in the 2014–2020 programming period. Higher project submissions have led to a lower success rate within our sample, especially after 2020. Slovakia's slow implementation of ESIF funds may have contributed to this decrease, when a number of projects are submitted towards the end of the programming period. A negative relationship between the success rate and the municipality's unemployment rate contradicts Cohesion policy objectives. Further analysis, which considers the proposal's structure and the region's development status, is needed to answer the question of targeting EU funds for EU cohesion policy goals. On the other hand, the significant negative effect of the productive age population after 2020 might relate to EU fund allocations in economically less active areas. Additionally, assessing the challenges faced by municipalities with high debt per inhabitant can help develop strategies for improved financial management and access to investment funds. Investigating the factors behind the success of female-led municipalities in securing funds can provide insights into effective leadership and management styles. Political alignment with the 2014–2020 ruling parties had a negative effect on success rates. Municipal politics in Slovakia are complex, and the model doesn't explore political affiliation's impact in depth.

Literature

- [1] BANASZEWSKA, M., BISCHOFF, I., (2017). The political economy of EU-funds: Evidence from Poland. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, vol. 237, no. 3, pp. 191–224. ISSN 2366-049X. DOI: 10.1515/jbnst-2017-1105.
- [2] BOUVET, F., DALL'ERBA, S., (2010). European regional structural funds: How large is the influence of politics on the allocation process? *JCMS: Journal of Common Market Studies*, vol. 48, no. 3, pp. 501–528. ISSN 00219886. DOI: 10.1111/j.1468-5965.2010.02062.x.
- [3] CACE, C., CACE, S., IOVA, C., NICOLAESCU, V., (2009). Absorption capacity of the structural funds. Integrating perspectives. *Revista de cercetare si interventie sociala* [Review of Research and Social Intervention], vol. 27, pp. 7–28. ISSN 1584-5397.

- [4] DELLMUTH, L. M., STOFFEL, M. F., (2012). Distributive politics and intergovernmental transfers: The local allocation of European Union structural funds. *European Union Politics*, vol. 13, no. 3, pp. 413-433. ISSN 1741-2757. DOI: 10.1177/1465116512440511.
- [5] FERRARI, S., CRIBARI-NETO, F., (2004). Beta regression for modelling rates and proportions. *Journal of Applied Statistics*, vol. 31, no 7, pp.799-815. ISSN 13600532. DOI: 10.1080/0266476042000214501.
- [6] HAJEK, O., NOVOSÁK, J., HORVÁTH, P., NOVOSÁKOVÁ, J., (2017). Absorption capacity of structural funds (2007-2013): Typology of Czech microregions. *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series D: Faculty of Economics and Administration*, vol. 25, no. 1. ISSN 1211555X.
- [7] IATU, C., ALUPULUI, C., (2011). Structural funds' absorption in Romania: factor analysis of NUTS 3 level. *Transformations in Business & Economics*, vol. 10, no. 2B, pp. 612-630. ISSN 16484460.
- [8] INEKO, (2023). *Hospodárenie obcí*. [online]. [cit. 2023-03-31] Available from: <http://www.hospodarenieobci.sk/mesta-a-obce>
- [9] ITMS2014+, (2023). *Informácie o eurofondoch, grantoch a projektoch* [online]. [cit. 2023-03-31]. Available from: <https://www.itms2014.sk>
- [10] MARIN, A. M., GLĂVAN, E., CHIȘ, A., CORAD, B., (2023). EU funds absorption for Romanian rural municipalities: a spatial distribution. *Research Square* [cit. 2023-04-8]. DOI: 10.21203/rs.3.rs-2520338/v1. Available from: <https://www.researchsquare.com/article/rs-2520338/v1>
- [11] MIGUEIS, M., (2013). The effect of political alignment on transfers to Portuguese municipalities. *Economics & Politics*, vol. 25, no. 1, pp. 110-133. ISSN 09541985. DOI: 10.1111/ecpo.1200.
- [12] MURAKÓZY, B., TELEGDY, Á., (2016). Political incentives and state subsidy allocation: Evidence from Hungarian municipalities. *European Economic Review*, vol. 89, pp. 324-344. ISSN 00142921. DOI: 10.1016/j.euroecorev.2016.07.003.
- [13] PAPCUNOVÁ, V., HUDÁKOVÁ, J., BERESECKÁ, J., (2018). Changes in the local self-government in the conditions of Slovak republic per 25 years. *Geographical Information*, vol 22, no.2, pp. 223-231. ISSN 1337-9453. DOI: 10.17846/GI.2018.22.2.223-231.
- [14] SMÉKALOVÁ, S., (2018). Evaluating the cohesion policy: targeting of disadvantaged municipalities. *Administratie si Management Public*, vol. 31, pp. 143-154. ISSN 15839583. DOI: 10.24818 /amp/2018.31-10.
- [15] ŠŮ SR, (2023). *DATAcube*. [online]. [cit. 2023-03-31]. Available from: <https://slovak.statistics.sk>
- [16] ŠUMPÍKOVÁ, M., PAVEL, J., KLAZAR, S., (2004). EU funds: absorption capacity and effectiveness of their use, with focus on regional level in the Czech Republic. In *12th NISPAcee Annual Conference* [online]. Vilnius: Network of Institutes and Schools of Public Administration in Central and Eastern Europe. [cit. 2023-03-15]. Available from: https://www.nispa.org/conf_papers_list.php?cid=2
- [17] VEIGA, L. G., (2012). Determinants of the assignment of EU funds to Portuguese municipalities. *Public Choice*, vol. 153, pp. 215-233. ISSN 00485829. DOI: 10.1007/s11127-011-9786-y.

This work was supported by the Vedecká Grantová Agentúra MŠVVaŠ SR a SAV (VEGA), grant number 1/0837/21.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-7

ZHODNOTENIE ČERPANIA FINANČNÝCH PROSTRIEDKOV KOHÉZNEJ POLITIKY V PROGRAMOVOM OBDOBÍ 2014-2020 NA ÚZEMÍ SLOVENSKA

Evaluation of the Use of Cohesion Policy Funds in the 2014-2020 Program Period on the Territory of Slovakia

ROMANA GAŠPARÍKOVÁ

Katedra regionální ekonomie a správy | *Department of Reg. Economics and Administration*
Ekonomicko-správní fakulta | *Faculty of Economics and Administration*
Masarykova univerzita | *Masaryk University*
✉ *Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic*
E-mail: 538232@mail.muni.cz

Anotace

V programovom období 2014 – 2020 sa z kohéznej politiky (KP) v rámci EÚ financovalo viac ako 392 operačných programov (OP) a cca. 1,5 mil. projektov spravovaných približne 500 000 príjemcami projektov. Cieľom príspevku je analýza využívania finančných prostriedkov KP v období 2014-2020 na území Slovenska (SR) a následná identifikácia úspešnosti čerpania finančných prostriedkov z vybraných OP a príslušných tematických cieľov, v danom programovom období podľa typu územia. Na komparáciu údajov boli použité metódy analýzy a syntézy údajov z platformy EŠIF Open Data a riadiacich orgánov SR kde sú informácie o pridelovaní, využívaní finančných prostriedkov v členských štátoch EÚ v rokoch 2014-2020 na základe viac ako 350 programov, ktoré sú financované z Európskych štrukturálnych fondov. Najvyššia miera čerpania finančných prostriedkov z fondov EÚ v rámci SR bola v OP Integrovaná infraštruktúra (OP II). V závislosti od typológie územia sa menila miera čerpania jednotlivých OP, najvyššiu mieru čerpania prostriedkov z fondov EÚ dosiahli vidiecke oblasti v OP Kvalita životného prostredia na rozdiel od veľkých mestských oblastí kde bola najvyššia alokácia v OP II.

Klíčová slova

kohézna politika, európske štrukturálne fondy, programové obdobie 2014-2020, politika súdržnosti na Slovensku

Annotation

In the 2014-2020 programming period, more than 392 operational programs (OP) and approx 1.5 million were financed from the cohesion policy (KP) within the EU of projects managed by approximately 500 000 project beneficiaries. The aim of the contribution is the analysis of the use of KP funds in the period 2014-2020 on the territory of Slovakia (SK) and the subsequent identification of the success of drawing funds from selected OPs and relevant thematic goals in the given program period according to the type of territory. To compare the data, methods of data analysis and synthesis were used from the EŠIF Open Data platform and the governing bodies of SK, where there is information on the allocation and use of financial resources in the EU member states in the years 2014-2020 based on more than 350 programs that are financed from the EU fund structures. The highest rate of drawing funds from EU funds within SK was in the OP Integrated Infrastructure (OP II). Depending on the type, the drawdown rate of individual OPs varied, and the possibility of drawdown rates from EU funds reached rural areas in the OP Environmental Quality, compared to large urban areas, where the highest allocation was in the OP II.

Keywords

cohesion policy, European structural funds, program period 2014-2020, cohesion policy in Slovakia

JEL Classification: R12

1. Úvod

Poslaním politiky súdržnosti je posilniť ekonomickú a sociálnu situáciu v členských štátoch EÚ znižovaním rozdielov v rozvoji medzi regiónmi podporou zamestnanosti vytváraním konkurencieschopnosti, ekonomického rastu, trvalo udržateľného rozvoja a zlepšovaním kvality života občanov (Crucitti et al., 2021). V kontexte využívania EŠIF existujú rôzne typy formálnych pravidiel, ktoré tvoria rámec hodnotenia politiky súdržnosti na

úrovni EÚ v podobe nariadení a delegovaných a vykonávacích aktov, ktoré sa uplatňujú priamo v členských štátoch bez transpozície do vnútroštátnych pravidiel (Pellegrin, Colnot, Pedralli, 2020).

Implementácia finančných prostriedkov kohéznej politiky sa uskutočňuje prostredníctvom takzvaného zdieľaného hospodárenia predstavuje viacročné programy, vytvárané a implementované národnými a regionálnymi orgánmi pod dohľadom Európskej komisie realizované formou projektov, ktoré spĺňajú špecifické strategické ciele a zámery (Bachtler, 2022). V rámci kohéznej politiky dochádza k mobilizácii miestnych zainteresovaných strán a viacúrovňový systém riadenia, v ktorom sú medziregionálne interakcie s ďalšími európskymi členskými krajinami (Fratesi, Perucca, 2018). Kohézna politika poskytuje ciele investície prispôbené miestnym a regionálnym kontextom, zaoberá sa vzájomne prepojenými mestskými výzvami v celej EÚ, ktoré predstavujú sociálne začlenenie a regeneráciu mestských štvrtí, v období 2014 – 2020 bolo prostredníctvom finančných prostriedkov kohéznej politiky v rámci miest, obcí alebo prímestských oblastí EÚ investovaných približne 115 miliárd EUR (Takács, 2023). Mestá a mestské oblasti sú dôležitým zdrojom riešenia súčasných hospodárskych, environmentálnych a sociálnych výziev, európske mestské oblasti vytvárajú až 85 % európskeho HDP sú zdrojom európskeho hospodárstva a pôsobia ako katalyzátory kreativity a inovácií v celej EÚ, avšak predstavujú aj nedostatky akými sú znečistenie ovzdušia, nezamestnanosť, segregácia a chudoba (Takács, 2023).

Cieľom daného príspevku je zhodnotenie čerpania alokovaných finančných prostriedkov kohéznej politiky v programovom období 2014-2020 na úrovni Slovenskej republiky. V prvej časti sú analyzované a hodnotené údaje z platformy EŠIF Open Data, ktorá disponuje s údajmi jednotlivých operačných programov a tematických cieľov pre príslušný členský štát EÚ pridelený k jednotlivým časovým obdobiam a európskym štrukturálnym fondom (EFRR/ESF/KF/YEI), ktoré sú pravidelne aktualizované na základe monitorovacích správ členských štátov EÚ. Pre zhodnotenie implementácie OP SR sú kategorizované údaje, ktoré zachytávajú celkový objem investícií Slovenska v rámci KP, jedná sa o 3 premenné: plánovaný celkový rozpočet zachytáva objem investícií vrátane financovania EÚ a financovania na národnej úrovni, rozhodnuté celkové finančné zdroje predstavujú pridelené finančné zdroje na vybrané projekty (hodnota zásobníka projektov, o ktorých sa rozhodlo k určitému dátumu), výdavky predstavujú celkové využité investičné výdavky v jednotlivých oblastiach prislúchajúcich fondov EÚ. Čerpanie finančných prostriedkov v prípade tematických cieľov Kohéznej politiky v SR v období 2014-2020 je porovnávané v rámci jednotlivých kategórií pridelených a oprávnených výdavkov a čerpaných oprávnených výdavkov EÚ. Pre zistenie miery napredovania a plnenia cieľov KP podľa typu územia v SR sú porovnávané podľa kategórií a stupňa urbanizácie územia SR spolu s pridelenými a alokovanými finančnými prostriedkami z fondov EÚ s následnými interpretáciami jednotlivé intervencie v rámci vybraných operačných programov SR v rámci príslušných strategických dokumentov.

2. Hodnotenie kohéznej politiky v programovom období 2014-2020 na úrovni Slovenska

Slovenská republika (SR) využívala prostredníctvom nástrojov podpory EÚ v programovom období 2014-2020 finančné prostriedky v objeme presahujúcom 100 mld. EUR (ÚV SR, 2015). V rámci Partnerskej dohody SR bolo schválených 9 OP a tematických cieľov prostredníctvom ktorých, boli využívané finančné prostriedky z Európskych štrukturálnych fondov v rámci SR.

Tab. 1: Implementácia vybraných operačných programov Kohéznej politiky na Slovensku v rokoch 2014-2020

Operačný program	Celkové rozhodnuté oprávnené výdavky EÚ, EUR	Celkové rozhodnuté oprávnené výdavky SR, EUR	Čerpanie oprávnených výdavkov SR, EUR	Počet zazmluvnených projektov
Efektívna verejná správa ESF	1 163 979 713,97	336 765 426	195 023 176	160
Ľudské zdroje ESF/EFRR/YEI	10 850 867 822,45	2 929 999 08	1 866 365 473	3572
Integr.infraštruktúra EFRR/KF Výskum a vývoj (od 2019 zlúčené s „Integr. Infraštrukt.“)	26 753 470 916,64	6 009 937 611	2 715 187 247	2449
Integrovaný regionálny program EFRR/	5 181 973 867,76	1 894 842 772	743 516 890	2354
Rybné hospodárstvo	10 878 129,33	9 676 595	2 253 443	26
Kvalita životného prostredia EFRR/KF	8 873 691 295,73	2 832 531 290	1 424 675 480	2317
Slovensko – Program rozvoja vidieka	7 613 623 472,40	2 276 074 822	1 162 680 992	4490
Technická pomoc EFRR	628 818 816,62	159 071 912	130 559 304	211
Spolu	52 203 612 739,17	13 182 135 002	7 077 581 013	15 579

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov z Walsh, Regio B. (2023), MIRRI (2022), ŽSK (2022)

V Tab. 1 sa nachádza prierez čerpania finančných prostriedkov Slovenska na základe operačného programu financovaného z fondu (ESF, EFRR, KF, YEI) v programovom období 2014-2020. V rámci Slovenska bola dosiahnutá najvyššia miera čerpania finančných prostriedkov v OP Integrovaná infraštruktúra medzi ostatnými programami financovania, v rámci danej oblasti bolo zhotovených celkovej dĺžky rekonštruovaných alebo zrenovovaných železničných tratí v sieti TEN-T 27,1 km, celková dĺžka novovybudovaných ciest v sieti TEN-T 111,7 km, celková dĺžka nových alebo zmodernizovaných tratí pre električky 18,5 km, v rámci daného programu bolo vytvorených 2734 pracovných miest oproti plánovaným 7 235 (MDVSR, 2020). Prostredníctvom OP Kvalita životného prostredia boli splnené čiastkové ciele ako Zvýšená kapacita pre triedenie komunálnych odpadov t/rok 8 632 82 524, Zvýšená kapacita pre zhodnocovanie odpadov t/rok 34 579 329 676, Zvýšený počet obyvateľov so zlepšeným čistením komunálnych odpadových vôd 285 231 (MŽPSR, 2022). Z OP Slovensko Program rozvoja vidieka bola posilnená konkurencieschopnosť v oblasti poľnohospodárstva, lesníctva a potravinárstva aj prostredníctvom financovania odborných školení, kurzov a poradenských služieb. Zámerom je zvýšiť odbornosť jednotlivých poľnohospodárov, spracovateľov a prijímateľov pomoci z fondov EÚ. Investície boli alokované do vidieckeho cestovného ruchu a agroturistiky (MPRVSR, 2019). Z hľadiska očakávaných výsledkov programu Výskum a inovácie boli naplnené intervencie bol zaznamenaný prostredníctvom 229 grantov nárast vzniku a rozvoja inovatívnych, technologických firiem, vrátane start-up a spin-off v regiónoch. Ciele boli naplnené znížením miery nezamestnanosti prostredníctvom tvorby nových pracovných miest v regiónoch SR sa zvýšil počet konkurencieschopných podnikov znevýhodnených skupín vytvorením 88 pracovných miest obsadených osobami zo znevýhodnených sociálnych skupín. Počet podporených podnikov formou poradenských centier pre MSP bol v roku 2018 v počte 800 (Obuch, et. al., 2022).

Tab. 2: Implementácia tematických cieľov Kohéznej politiky na Slovensku v rokoch 2014-2020

Tematický cieľ	Celková plánovaná suma EÚ, EUR	Celkové rozhodnuté oprávnené výdavky EÚ, EUR	Celkové oprávnené výdavky SR, EUR
Podpora trvalo udržateľnej dopravy a zlepšovanie sieťových infraštruktúr	3 655 006 925	5 037 267 191	1 792 783 063
Posilnenie výskumu, technologického vývoja a inovácií	1 143 408 961	984 483 275	335 444 085
Zachovanie a ochrana životného prostredia a podpora efektívneho využívania zdrojov	1 498 481 123	964 279 913	662 329 302
Podpora trvalo udržateľnej a kvalitnej zamestnanosti a podpora pracovnej mobility	1 625 621 299	1 879 034 742	999 485 384
Zvýšenie konkurencieschopnosti malých a stredných podnikov	761 611 401	688 213 199	249 878 103
Podpora prechodu na nízko uhlíkové hospodárstvo	787 772 813	600 270 668	350 903 795
Podpora prispôsobenia sa zmene klímy, prevencie a riadenia rizík	469 277 354	290 507 340	92 221 742
Podpora sociálneho začlenenia, boj proti chudobe a ľubovoľnej diskriminácii	771 446 598	723 736 208	286 352 019
Zlepšenie prístupu k informačným a komunikačným technológiám a zvýšenie ich používania a kvality	676 940 302	664 299 809	143 795 284
Zlepšenie efektívnosti verejnej správy	238 338 525	254 378 564	102 693 900
Investície do vzdelávania, školení a celoživotného vzdelávania	348 741 004	335 651 164	110 947 068
Spolu	11 976 646 305	12 422 122 073	5 126 833 745

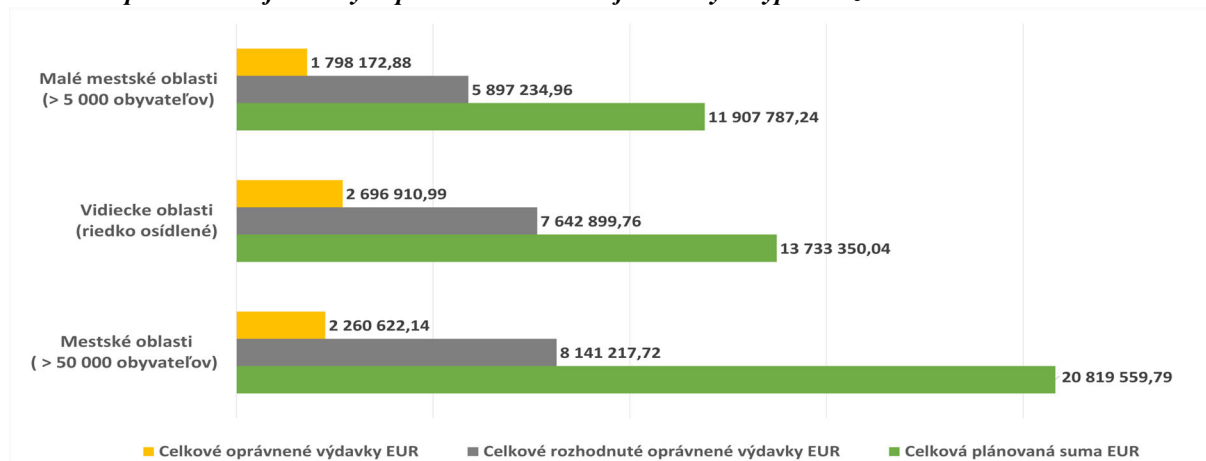
Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov z Walsh (2020)

Na základe údajov z Tab. 2 možno konštatovať, že v programovom období 2014-2020 bola najvyššia miera čerpania finančných prostriedkov v tematickom ciele Podpora trvalo udržateľnej dopravy a zlepšovanie sieťových infraštruktúr v rámci tohto cieľa dosiahol najvyšší počet intervencií v hodnote 937 094 292 EUR určených na vybudovanie diaľnice a cesty TENT-T. Najnižšie výdavky boli vynaložené na Podpora prispôsobenia sa zmene klímy, prevencie a riadenia rizík (Walsh, 2020).

2.1. Čerpanie finančných prostriedkov kohéznej politiky na úrovni Slovenska podľa typu územia

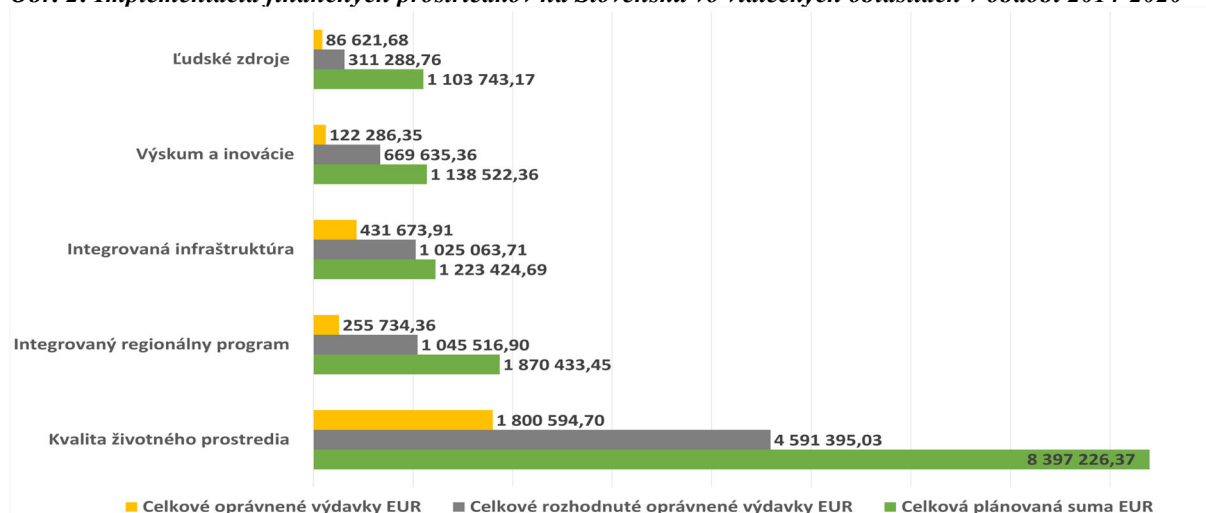
V SR predstavuje podiel obyvateľstva podľa stupňa urbanizácie v mestách 14,8 %, mestá a predmestia 44,2 %, vidiecke oblasti 41,0 %. V rámci klasifikácie regiónov podľa stupňa ekonomického a sociálne rozvoja sú v SR zadané 2 kategórie regiónov na menej rozvinuté a viac rozvinuté regióny, okrem Bratislavského samosprávneho kraja všetky ostatné regióny spadajú do kategórie menej rozvinutých (Európska Komisia, 2023). V danej podkapitole boli analyzované údaje získané z nižšieho množstva sledovaných projektov z databázy EŠIF Open Data ako v predchádzajúcej kapitole za príslušné programové obdobie, preto miera čerpania jednotlivých operačných programov v rámci typológie územia nedosahuje rovnaké hodnoty ako v Tab.1 a zároveň sú údaje v Tab.1 doplnené o aktuálne čerpanie fondov EÚ z riadiacich orgánov SR.

Obr. 1: Implementácia finančných prostriedkov v SR v jednotlivých typoch územia v období 2014-2020

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov z Walsh (2019a)

Obr. 2: Implementácia finančných prostriedkov na Slovensku vo vidieckych oblastiach v období 2014-2020

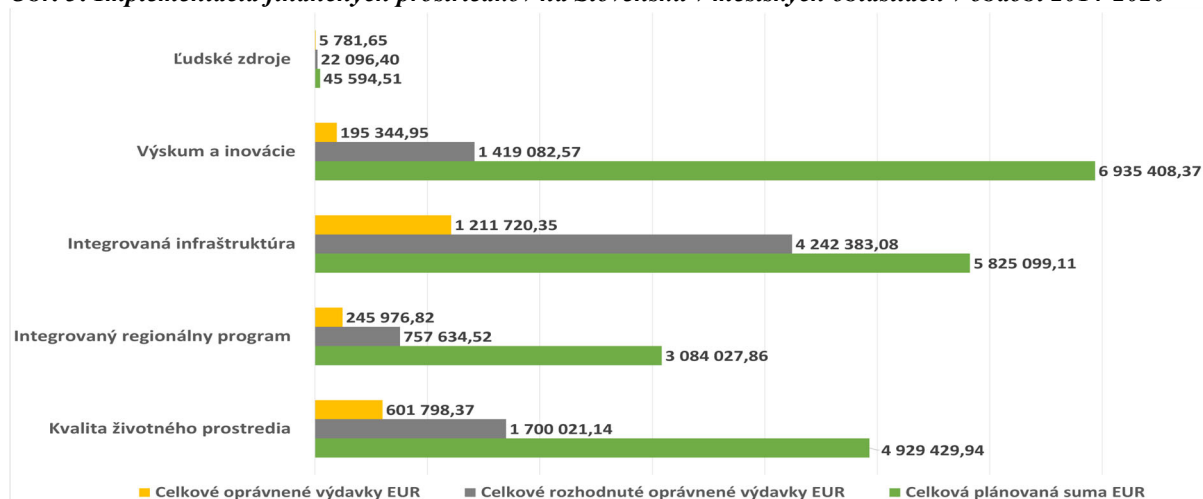

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov z Walsh (2019b)

Na Obr.1 a Obr. 2 je reflektované čerpanie finančných prostriedkov prostredníctvom EŠIF v období 2014-2020 vo vybraných OP v jednotlivých typoch územia SR, najvyššiu mieru čerpania dosiahli vidiecke oblasti alokáciou finančných prostriedkov z OP Kvalita životného prostredia. Veľké mestské oblasti na úrovni SR dosiahli druhú najvyššiu mieru čerpania finančných prostriedkov kde dominoval v alokácii finančných prostriedkov OP Integrovaná infraštruktúra. V menej rozvinutých regiónoch je poskytovanie finančných prostriedkov poprepájané s opatreniami v iných rozvojových oblastiach ako napr. vzdelávanie, rozvoj podnikania a propagácia inovácie čím rastie význam pre definovanie rozvojových stratégií pre miestnych a regionálnych aktérov (Di Cataldo, Monastiriotes, 2020). Vidiecke oblasti pokrývajú až 83 % územia EÚ a v roku 2018 v nich žilo 29,1 % obyvateľov EÚ, pričom 39,3 % obyvateľov žilo v mestách a 31,6 % žilo v mestách a predmestiach. (Európska Komisia, 2023). Na obr. 2 je zachytená miera pokroku v rámci vybraných OP, ktorých intervencie boli využité vo vidieckych oblastiach, z údajov Výročnej správy Programu rozvoja vidieka SR za obdobie 2014-2020 je možné zhodnotiť nasledovné vybrané výsledky plnenia cieľov OP, do poľnohospodárskej prvovýroby bolo podporených celkovo

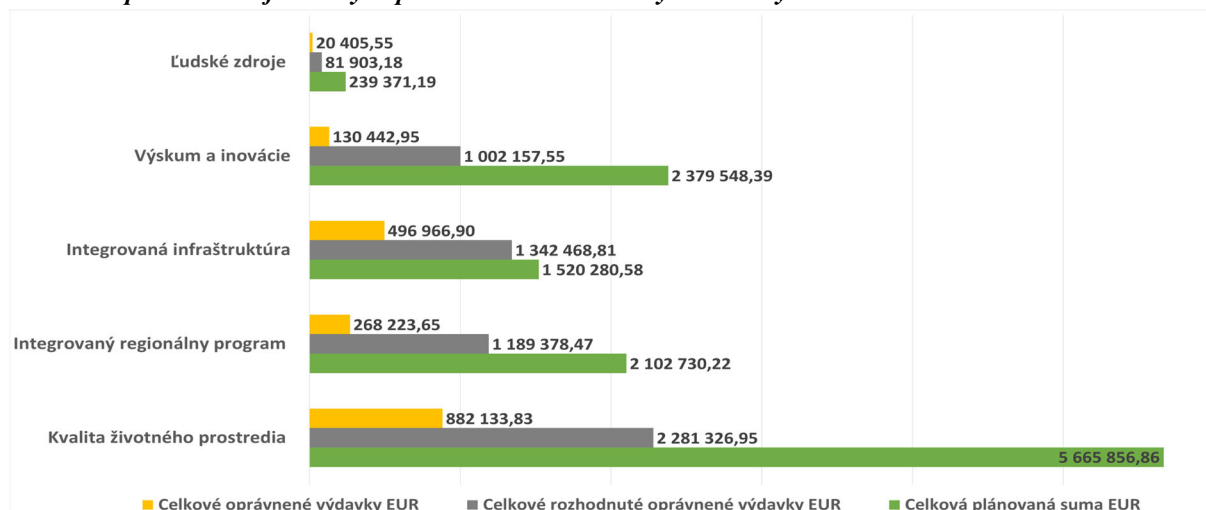
571 projektov, ktoré sú zamerané na investície do modernizácie technického a technologického vybavenia vrátane inovácií a výstavby objektov v oblasti špecializovanej rastlinnej výroby a živočíšnej výroby, opatrenie Výnimočná dočasná podpora pre poľnohospodárov a malé, stredné podniky (MSP), ktorých činnosti a ciele boli ohrozené v dôsledku ochorenia COVID-19 pôsobiacich v oblasti spracovania poľnohospodárskych výrobkov na Slovensku sa do projektovej výzvy financovanej z fondov EÚ v gescii Ministerstva pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR zapojili v počte 338 žiadateľov implementovaných bolo 160 projektov v rámci aktivít bolo podporených 26 poľnohospodárov a 134 MSP pôsobiacich v oblasti spracovania poľnohospodárskych produktov podopatrením Podpora na investície do vytvárania, zlepšovania alebo rozširovania všetkých druhov infraštruktúr malých rozmerov vrátane investícií do energie z obnoviteľných zdrojov a úspor energií bolo v roku 2021 ukončených 463 projektov (MPRVSR, 2022). Ukončené projekty, ktoré boli zamerané na úpravu verejných priestranstiev a na výstavbu a rekonštrukciu obecnej infraštruktúry, miestnych komunikácií svojimi aktivitami zabezpečili úžitok 434 916 obyvateľom zo zlepšenia služieb alebo infraštruktúry (MPRVSR, 2022).

Obr. 3: Implementácia finančných prostriedkov na Slovensku v mestských oblastiach v období 2014-2020

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov z Walsh (2019c)

V SR sa celkovo podľa územnej definície, z 2011 prijatou Európskou komisiou a OECD, nachádza 140 miest, medzi najväčšie mestá v SR patria Bratislava a Košice. Do kategórie miest s hustotou obyvateľstva nad 50 000 je možné zaradiť 10 slovenských miest, pričom 8 z nich vrátane hlavného mesta je zároveň sídlom samosprávneho kraja (MINDOP, 2018). Z údajov nachádzajúcich sa na Obr.3 môžeme potvrdiť, že najvyššia miera čerpania finančných prostriedkov bola dosiahnutá prostredníctvom OP Integrovaná infraštruktúra čím boli vytvorené projekty zamerané na modernizáciu železničnej dopravnej infraštruktúry, ktoré majú dôležitý význam pre ekonomiku a mobilitu obyvateľov SR a EÚ v trase Žilina – Košice v trase Bratislava – štátna hranica SR/ČR prevádzkovaním zmodernizovaných úsekov rýchlosťou 160 km/h (MIRRI, 2019). V roku 2017 hustota diaľničnej siete v SR 10 km na 1 tisíc km² rozlohy cesty II. a III. triedy zabezpečujú dopravné napojenie regiónov Slovenska na hlavnú a medzinárodnú cestnú sieť zabezpečujú dopravné spojenia obcí so strediskami priemyslu, ekonomiky a vzdelaní v rámci jednotlivých sídiel regiónov, v roku 2019 predstavovala dĺžka ciest II. a III. triedy spolu 13 968 km, čo tvorilo 77,3 % z celkovej dĺžky ciest na území SR (MIRRI, 2019). OP Kvalita životného prostredia bol implementovaný národný projekt Podpora biodiverzity prvkami zelenej infraštruktúry v obciach Slovenska – Zelené obce Slovenska od spustenia projektu bolo zrealizovaných 86 prvkov zelenej infraštruktúry ďalším úspešným bol národný projekt Zlepšovanie informovanosti a poskytovanie poradenstva v oblasti zlepšovania kvality životného prostredia na Slovensku prostredníctvom ktorého bolo zrealizovaných 355 informačných aktivít (OP-KZP, 2022). OP Výskum a inovácie dopytovo orientovaným projektom Výskum vývoja a inovácií v podnikoch, MSP patriace do Bratislavského samosprávneho kraja bolo podporených 17 projektov finančné nástroje vo forme priamych úverov čerpali podniky pôsobiace s sektore Ostatný výskum a experimentálny vývoj v oblasti prírodných a technických vied v hodnote 79,38 %, Počítačové programovanie 11,39 % (SBA, 2022). V rokoch 2014-2020 sa kládol dôraz aj na intervencie určené pre rozvoj miest, SR plnilo tieto ciele v podobe vybraných intervencií, v ktorých najvyššie plnenie dosiahla v kategórii Čistá mestská dopravná infraštruktúra a propagácia, Ochrana, rozvoj a podpora verejného a kultúrneho dedičstva a cyklotrasy (Takács, 2023).

Obr. 4: Implementácia finančných prostriedkov v SR v malých mestských oblastiach v období 2014-2020

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov z Walsh (2019d)

Aj na základe údajov obsiahnutých v Obr. 4 môžeme konštatovať, že najvyššie čerpanie finančných prostriedkov bolo v OP Kvalita životného prostredia. V priebehu čerpania finančných prostriedkov z OP Kvalita životného prostredia bol implementovaný národný projekt Zelená domácnostiam II, v rámci ktorého bolo vytvorených 16 710 inštalácií zariadení obnoviteľných zdrojov energie využívaných v domácnostiach s mierou plnenia 103,46%, národný projekt Zelená domácnostiam svojimi aktivitami prispel k inštalácii 18 507 malých zariadení na využívanie OZE (OP-KZP, 2022). Vyhlásením výzvy formou OP Integrovaná infraštruktúra boli alokované finančné prostriedky na podporu rozvoja cyklistickej dopravy a cykloturistiky v roku 2019 o dotáciu vyplývajúcu z výzvy prejavilo záujem 99 žiadateľov (obce, mestá, VÚC a združenia obcí). Podporených bolo 60 projektov (MINDOP, 2018). Medzi najúspešnejšie intervencie patrí projekt financovaný z Integrovaného regionálneho OP s názvom Bikesharing v Smoleniciach s alokáciou vo výške 90 000 EUR a zakúpením 30 bicyklov, projekt predstavuje systém zapožičania bicyklov v Smoleniciach, ktorý môžu využívať turisti a domáci obyvatelia, bicykel po použití vrátiť na obecnej železničnej stanici (Eurofondy, 2023). V programe Horizont 2020 bolo do roku 2019 zapojených 116 účastí MSP čo predstavuje jednu z najnižších intervencií v rámci EÚ (MIRRI, 2019).

3. Nedostatky politiky súdržnosti v programovom období 2014-2020

Vznikla potreba zjednodušiť a flexibilnejšie využívať kohézne fondy zo strany príjemcov a zároveň posilniť príspevok kohéznej politiky k zlepšeniu riadenia hospodárnosti EÚ. Je dôležité zamerať sa na riešenie nových výziev, akými sú migrácia, ochrana životného prostredia a digitalizácia. Vzniká otázka najefektívnejšej formy podpory pre príjemcov v podobe grantov, finančných nástrojov, alebo v ich kombinácií (Margaras, 2018).

Dopady kohéznej politiky na úrovni podnikov nie sú v celej Európe jednotné, pretože ich ovplyvňujú národné a územné rozdiely a politická podpora nie je jednotná vo všetkých územiach. Komplementárnosť grantu s miestnymi aktivitami by mohla posilniť vplyv politiky vo vyspelých regiónoch, no na druhej strane firmy v ekonomicky zaostalých regiónoch môžu viac profitovať z fondov kohéznej politiky, pretože sú od nich viac závislé. Podpora firiem v rámci nástrojov kohéznej politiky je efektívnejšia v chudobnejších krajinách a regiónoch a je indikátorom zachovania princípu koncentrácie kohéznej politiky (Bachtrögl, Fratesi, Perucca, 2020). Vanhercke, Ghailani Spasova a Pochet, 2020 odporúčajú komplexnejšie formy hodnotenia ekonomického a sociálneho sektora kohéznej politiky EÚ prostredníctvom konkrétnejšieho zberu dát s dopadom na zmiernenie chudoby v jednotlivých regiónoch EÚ. Navrhujú tiež zavedenie systematického financovania zdrojov a opatrení na zmiernenie chudoby a sociálneho začlenenia podporou administratívnych kapacít na národnej a regionálnej úrovni s včasným zameraním na výsledky. Politika súdržnosti bola tiež kritizovaná za komplikované a zdĺhavé administratívne postupy (Povlverari, 2014). V rámci hodnotenia KP je potrebné zamerať sa na implementáciu komplexných regionálnych politik prostredníctvom prijatia manažérskych inovácií a akumulácie ľudského kapitálu, čo bude mať pozitívny vplyv na inštitucionálne prostredie. Politiky regionálneho rozvoja využívajúce dotácie zo štrukturálnych fondov EÚ mali malý vplyv na znižovanie regionálnych rozdielov, ale dotácie neboli efektívne zamerané na podniky v najmenej rozvinutých regiónoch (Butkus et al., 2021). Miestne samosprávy boli uznané ako kľúčové zainteresované strany pri formulovaní a implementácii politiky miestneho hospodárskeho rozvoja (Uvalic, Bartlett, 2021). V rámci EÚ prebiehajú dlhodobé konvergenčné procesy prostredníctvom šírenia informácií a integrácie miestnych kultúr a know-how, ktoré majú pozitívny vplyv na posilňovanie slabších regiónov a znižovanie medzinárodných rozdielov. Zároveň sa rozdiely prehĺbili, keďže silné mestské oblasti

najrýchlejšie využili výhody integračného procesu, čím sa rozdiely so slabšími regiónmi prehlbili (Camagni, et al., 2021). Výsledky účinkov kohéznej politiky sú nerovnomerné a ťažko presne merateľné. Mnohí autori pri pokuse získať dôkazy o efektoch kohéznej politiky narazili na metodologické problémy pri odhadovaní efektívnosti štrukturálnych fondov na regionálny rozvoj (Fayolle, Lecuyer 2000).

3.1 Návrhy a odporúčania kohéznej politiky v novom programovom období 2021-2027

Výmena skúseností zefektívňuje zviditeľnenie projektov, čo by viedlo k vzniku strategických partnerstiev (Nikitovič, Radovič-Markovič, Vujičić, 2021). Je dôležité aby členské štáty EÚ zvýšili komunikačné požiadavky organizovaním podujatí financovaných EÚ a plánmi rozvoja sociálnych sietí vytvorením jednotného portálu s informáciami o dostupnosti finančných prostriedkov s vytvorením databázy projektov, ktorej obsah by spravovala Európska komisia (Mutafov, 2019). Empirické dôkazy naznačujú, že inteligentná špecializácia môže zlepšiť postupy riadenia v regiónoch, kde je zavedená, a politický vplyv stratégií inteligentnej špecializácie môže byť oveľa väčší. Napriek pokroku súvisiacemu s riadením by obmedzený vplyv politiky mohol súvisieť aj s vysokým dopytom po implementácii prístupu, ktorému regionálni aktéri zainteresované strany čelia značným výzvam (Benner, 2022).

Tab. 3: Odporúčania pre nové programové obdobie politiky súdržnosti

Odporúčania pre všetkých aktérov v rôznych fázach cyklov politiky súdržnosti
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Zlepšiť návrh procesov a zaistiť stabilitu a spoľahlivosť. ▪ Identifikovať potreby zainteresovaných aktérov a ich špecifické potreby rozvoja strategických a metodologických kompetencií na pochopenie implementácie politiky. ▪ Vypracovať opatrenia na budovanie kompetencií pre široké spektrum aktérov v regiónoch EÚ.
Odporúčania pre orgány verejnej správy
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Priebežné metodické usmerňovanie alebo pokročilé metodické kompetencie nad rámec SWOT. Využite výhody iniciatív, ktoré považujú dokončené RIS3 za základ inštitucionalizácie. ▪ Strategické výskumné programy (SRA) a strategické inovačné plány (SIP) podporujú a vstupujú do implementácie RIS3. ▪ Vytvoriť a posilniť spoluprácu s komunitami v iných oblastiach politiky, programoch súvisiacich so stratégiou EÚ 2020. ▪ Výrazne investovať do medziregionálnych a medzinárodných rozmerov a príležitostí vyplývajúcich zo škálovania miestnych inovácií. ▪ Využiť príležitosti na rozvoj synergií s národnými a regionálnymi programami EÚ. ▪ Zapojenie technickej pomoci a iných podporných mechanizmov EŠIF: zlepšiť administratívne a riadiace kapacity. ▪ Zvýšiť výskum a inovácie v sociálnej, ekonomickej, zdravotnej alebo dopravnej politike.

Zdroj: upravené podľa Neto, Serrano, Santos (2018)

4. Záver

Štrukturálne fondy v rokoch 2014 – 2020 boli rozdelené medzi Európsky fond regionálneho rozvoja (55 %), Európsky sociálny fond (23 %), Kohézny fond (20 %) a iniciatíva na podporu zamestnanosti mladých ľudí (1 %). Operačné programy prispievajú k širšiemu spektru cieľov, od výskumných a vývojových činností v malých a stredných podnikoch, verejnej správy a sociálnej inklúzie (Darvas, Mazza, Mídoes, 2019). Cieľom príspevku bolo zanalyzovať a zhodnotiť kohéznú politiku v prostredí Slovenskej republiky prostredníctvom čerpania finančných prostriedkov z jednotlivých fondov EÚ, ktoré prostredníctvom operačných programov a tematických cieľov prispievajú k zabezpečeniu a plneniu cieľov politiky súdržnosti. V rámci SR bolo najvyššie čerpanie finančných prostriedkov z fondov EÚ v OP Integrovaná infraštruktúra kde najvyššie čerpanie dosahoval tematický cieľ Podpora trvalo udržateľnej dopravy a zlepšovanie sieťových infraštruktúr v rámci tohto cieľa dosiahol najvyšší počet intervencií v hodnote 1 792 783 063 EUR na diaľnice a cesty TENT-T. Najnižšie čerpanie finančných prostriedkov v rámci SR bolo zaznamenaných v tematickom celi Podpora prispôsobenia sa zmene klímy, prevencia a riadenia rizík v hodnote 92 221 742 EUR. Vidiecke oblasti dosiahli najvyššiu mieru alokácie finančných prostriedkov z operačných programov SR v hodnote 2 696 910, 99 EUR kde najvyššiu mieru čerpania dosiahol OP Kvalita životného prostredia. Veľké mestské oblasti na úrovni SR dosiahli druhú najvyššiu mieru čerpania prostriedkov z EŠIF v podobe 2 262 825,12 EUR kde dosiahol najvyššie plnenie finančných prostriedkov OP Integrovaná infraštruktúra.

Literatura

- [1] BENNER, M. (2022). Inštitucionalistický pohľad na inteligentnú špecializáciu: Smerom k politickej ekonomii regionálnej inovačnej politiky. *Science and Public Policy*. vol.49, no. 6, pp. 878 – 889. ISSN 0302-3427. DOI: 10.1093/scipol/scac035.
- [2] BÖHME, K., (2022). *Cohesion Policy scenarios*. [online]. [cit. 2023-03-25]. Dostupné na: <https://steadyhq.com/en/spatialforesight/posts/0c45f6b7-e45c-4aae-a839-71e4aff5ca87>.
- [3] BUTKUS, M., MACIULYTE-SNIUKIENE, A., MACAITIENE, R., MATUZEVICIUTE, K. (2021) A New Approach to Examine Non-Linear and Mediated Growth and Convergence Outcomes of Cohesion Policy. *Economies* 2021, vol. 9, no.3, pp. 103. DOI:10.3390/economies9030103.
- [4] CAMAGNI, R., CAPELLO, R., CERISOLA, S., FRATESI, U., (2021). Fighting Gravity: Institutional Changes and Regional Disparities in the EU. *Economic Geography*, vol. 96, no. 2, pp. 108-136. ISSN 0048-7333. DOI: 10.1080/00130095.2020.1717943.
- [5] CRUCITTI, F., MONFORT, N, J., SALOTTI, P. S., (2021): *A scenario analysis of the 2021-2027 European Cohesion Policy in Bulgaria and its regions*. [online]. [cit. 2023-03-25]. Dostupné na: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/publications/scenario-analysis-2021-2027-european-cohesion-policy-bulgaria-and-its-regions_sk.
- [6] DARVAS, Z., MAZZA, J., MIDOES, C., (2019). Research Report How to improve European Union cohesion policy for the next decade. *Policy Contribution*, no, 8, Dostupné na: https://www.bruegel.org/sites/default/files/wp_attachments/PC-08_2019.pdf.
- [7] DI CATALDO., MONASTIRIOTIS, V., (2020). Regional needs, regional targeting and regional growth: an assessment of EU Cohesion Policy in UK regions. *Regional Studies*, vol. 54, no. 1, pp. 35-47. ISSN 0048-7333. DOI: 10.1080/00343404.2018.1498073.
- [8] EUROPEAN COMMISSION, (2023). *STRAT-Board*. [online]. [cit. 2023-04-10]. Dostupné na: <https://urban.jrc.ec.europa.eu/strat-board/?lng=sk>.
- [9] EUROFONDy, (2023). *Bicyklujeme v Smoleniciach vďaka eurofondom*. [online]. [cit. 2023-04-12]. Dostupné na: <https://www.eurofondy.gov.sk/uspesny-projekt/bicyklujeme-v-smoleniciach-vdaka-eurofondom/index.html>.
- [10] FAYOLLE, J., LECUYER, A., (2000). Croissance régionale, appartenance nationale et fonds structurels européens: un bilan d'étape, *Revue de l'OFCE*, vol. 73, pp. 165–196. Dostupné na: https://www.persee.fr/doc/ofce_0751-6614_2000_num_73_1_1591.
- [11] FRATESI, U., PERUCCA, G., (2018). EU regional development policy and territorial capital: A systemic approach. *Regional science*, vol. 17, no.1, pp. 265-281. DOI: 10.1111/pirs.12360.
- [12] MARGARAS, V., (2017). *Challenges for EU cohesion policy Issues in the forthcoming post-2020 reform*. [online]. [cit. 2023-03-27]. Dostupné na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/614703/EPRS_BRI\(2018\)614703_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/614703/EPRS_BRI(2018)614703_EN.pdf).
- [13] MDVSR, (2020). *Operačný program Integrovaná infraštruktúra 2014 – 2020*. [online]. [cit. 2023-03-28]. Dostupné na: https://www.opii.gov.sk/download/d/9-0/opii_9_0.pdf.
- [14] MINDOP, (2018). *Koncepcia mestského rozvoja Slovenskej republiky do roku 2030, Bratislava, Ministerstvo dopravy a výstavby SR*. ISBN 978-80-971914-6-7.
- [15] MIRRI, (2022). *Informácia o implementácii EŠIF k 28.02.2022*. [online]. [cit. 2023-04-22]. Dostupné na: <https://www.mindop.sk/uploads/media/dc4765f0d90557fb2f4eeced9bdf13c78f58f128.pdf>.
- [16] MIRRI, (2019). *Východiskový návrh priorit SR pre politiku súdržnosti na programové obdobie 2021 – 2027*. [online]. [cit. 2023-04-11]. Dostupné na: <https://www.mirri.gov.sk/wp-content/uploads/2019/11/V%3%bdchodiskov%3%bd-n%3%a1vrh-prior%3%adt-SR-pre-PS-2021-2027-final-upraven%3%bd-po-RV.pdf>.
- [17] MPRVSR, (2019). *Slovakia - Rural Development Programme (National)*. [online]. [cit. 2023-03-29]. Dostupné na: <https://www.partnerskadohoda.gov.sk/program-rozvoja-vidieka-sr-na-programove-obdobie-2014-2020-5-modifikacia/>.
- [18] MPRVSR, (2022). *Výročná správa o vykonávaní Slovakia - Rural Development Programme (National)*. [online]. [cit. 2023-04-10]. Dostupné na: <https://www.mpsr.sk/vyrocná-správa-o-vykonavani-prv-sr-2014-2022-za-rok-2021/1192-43-1192-17822/>.
- [20] MUTAFOV, E. (2019). Regional development and cohesion policy of eu 2021-2027. In *Trakia Journal of Sciences* vol. 17, no.1, pp 82-85, ISSN 1313-3551. DOI:10.15547/tjs.2019.s.01.015.
- [21] MŽPSR, (2022). *Operačný program kvalita životného prostredia na obdobie 2014 – 2020*. [online]. [cit. 2023-03-27]. Dostupné na: https://www.op-kzp.sk/wp-content/uploads/2022/06/OPKZP-vz-13-sk_na_zverejnenie.pdf.%
- [22] NETO, P., SERRANO, M., MARIA- SANTOS, A., (2018). Renewed challenges for public policies in post-2020 Cohesion Policy: From RIS3 to RIS4 and a new social dimension for smart specialization. *Public Policy Portugese Journal*, vol.3, no.1, pp. 8-26. ISSN 2183-8992.

- [23] NIKITOVIC, Z., RADOVIC-MARKOVIC, M., VUJICIC, S., (2021) Employment, education, and entrepreneurship. In *Employment, education, and entrepreneurship*. Belgrade: Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, (pp.125-132) ISBN 978-86-6069-187-5.
- [24] OP-KZP, (2022). *Výročná správa o vykonávaní cieľa Investovanie do rastu a zamestnanosti ČASŤ A*. [online]. [cit. 2023-04-12]. Dostupné na: <https://www.op-kzp.sk/wp-content/uploads/2021/05/Vyrocnasprava-o-vykonavani-OP-KZP-za-rok-2021.pdf>.
- [25] OBUCH, M., (2022). *Hodnotenie dopadov operačného programu integrovaná infraštruktúra: špecifických cieľov a prioritných osí v gescii mh sr záverečná správa*. [online]. [cit. 2023-03-27]. Dostupné na: <http://files.evaluationhelpdesk.eu/evaluations/SKE54.pdf>.
- [26] ÚV SR, (2015). *Fondy EÚ*. [online]. [cit. 2023-03-31]. Dostupné na: <https://www.partnerskadohoda.gov.sk/fondy-eu/>.
- [27] PELLEGRIN, J., COLNOT, L., (2020). Research for REGI Committee – The Role of Evaluation In *Cohesion Policy*. Brussels: Policy Department for Structural and Cohesion Policies. Dostupné na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/629219/IPOL_STU\(2020\)629219_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/629219/IPOL_STU(2020)629219_EN.pdf)
- [28] POLVERARI, L., BACHTLER, J., DAVIES, S., KAH S., MENDEZ, C., MICHIE, R., VIRONEN, H., (2014). *Balance of Competences Cohesion Review: Literature Review on EU Cohesion Policy, Final Report to the Department for Business, Innovation, and Skills, February 2014*. Dostupné na: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/336227/bis_14_988_BALANCE_OF_COMPETENCES_COHESION_REVIEW_2.pdf.
- [29] SBA, (2022). *Analýza ukazovateľov finančnej výkonnosti MSP 2020*. [online]. [cit. 2023-04-12]. Dostupné na: <https://monitoringmsp.sk/wp-content/uploads/2022/04/Final-Analyza-ukazovate%C4%BEov-finan%C4%8Dnej-v%C3%BDkonnosti-MSP-2020.pdf>.
- [30] TAKÁCS, P., (2023). *How does Cohesion Policy support cities and local communities?*. [online]. [cit. 2023-04-12]. Dostupné na: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/How-does-Cohesion-Policy-support-cities-and-local-rgzr-e44d#author-p%C3%A9ter-tak%C3%A1cs>.
- [31] UVALIĆ, M., BARTLETT, W., (2021). *Regional disparities and regional development policies in Serbia*. Friedrich-Ebert-Stiftung. Belgrade, RS. ISBN 978-86-83767-69-4. [cit. 2023-02-3].
- [32] VANHERCKE, B., GHAILANI, D., AND SPASOVA, S., WITH POCHEP, P., (2020). *Social policy in the European Union 1999-2019: the long and winding road*, Brussels, European Trade Union Institute (ETUI) and European Social Observatory (OSE). pp. 230. ISBN 978-2-87452-550-6.
- [33] WALSH, J., (2019). *Tracking cohesion policy investment by type of territory*, [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné na: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/Tracking-cohesion-investments-by-type-of-territory/kff5-7ask#5.-contact>.
- [34] WALSH, J., (2020). *Tracking progress with detailed cohesion investment themes*. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné na: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/Tracking-progress-with-detailed-cohesion-investmen/e7u2-9gu2>.
- [35] WALSH, J., (2019a). *2014-2020 - Territorial Dimension: implementation rate overview*. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné na: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/2014-2020/2014-2020-Territorial-Dimension-implementation-rat/dxj3-avmc>.
- [36] WALSH, J., (2019b). *2014-2020 - Territorial Dimension: implementation rate overview* [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné na: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/2014-2020/2014-2020-Territorial-Dimension-implementation-rat/dxj3-avmc>.
- [37] WALSH, J., (2019c). *2014-2020 - Territorial Dimension: implementation rate overview areas*. [online]. [cit.2023-04-10]. Dostupné na: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/2014-2020/2014-2020-Territorial-Dimension-implementation-rat/dxj3-avmc>.
- [38] WALSH, J., (2019d). *2014-2020 - Territorial Dimension: implementation rate overview areas*. [online]. [cit. 2023-04-10]. Dostupné na: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/2014-2020/2014-2020-Territorial-Dimension-implementation-rat/dxj3-avmc>.
- [39] WALSH, J., REGIO, B., (2023) *Finances decided/spent by programme*. [online]. [cit. 2023-03-25]. Dostupné na: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/Information-maps-tracking-progress-in-investment-a/wjiv-jyr9>.
- [40] ŽSK, (2022). *Program hospodárskeho rozvoja a sociálneho rozvoja žilinského samosprávneho kraja 2021+*. [online]. [cit. 2023-03-21]. Dostupné na: https://www.hrajzakraj.sk/wp-content/uploads/2022/10/20220614_PHSR-ZSK-2021_Financna-cast_FINAL.kor_.pdf.

Príspevek byl zpracován v rámci projektu Konkurenceschopnost a odolnost regionů: příležitosti a hrozby (MUNI/A/1223/2022).

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-8

FINANČNÍ ASPEKTY REGIONÁLNÍCH ROZVOJOVÝCH PROJEKTŮ – KOUPALIŠTĚ A KOUPACÍ BIOTOPY

Financial Aspects of Regional Development Projects – Outdoor Swimming Pools and Bathing Biotopes

PETR HALÁMEK

NATÁLIE LACINOVÁ

Katedra regionální ekonomie a správy | *Dept. of Regional Economics and Administration*
Ekonomicko-správní fakulta | *Faculty of Economics and Administration*
Masarykova univerzita | *Masaryk University*
✉ *Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic*
E-mail: halamek@econ.muni.cz, 482929@mail.muni.cz

Anotace

Cílem příspěvku je ověření finanční návratnosti projektů výstavby nebo modernizace veřejných venkovních koupališť. Ověření návratnosti je založeno na identifikaci jednotkových investičních nákladů a salda provozních cash-flow. Hodnocení je zpracováno souboru 23 venkovních koupališť v Jihomoravském kraji. Jako finančně nejméně náročné řešení se jeví výstavba biotopů, které vykazují výrazně nejnižší jednotkové investiční náklady na jednotku vodní plochy i nejnižší provozní výdaje. S tímto souvisí i nejnižší jednotkové příjmy ze vstupného. Převážná část koupališť vykazuje záporné saldo provozního cash-flow, kladné saldo provozního cash-flow bylo identifikováno pouze u 3 koupališť. I u těchto koupališť ale doba návratnosti vložených investičních prostředků významně přesahuje referenční období. Všechna koupaliště jsou tak závislá na veřejném financování v investiční fázi, převážná část i na provozních dotacích.

Klíčová slova

regionální rozvojové projekty, finanční analýza, investiční výdaje, provozní cash-flow, koupaliště, koupací biotopy

Annotation

The aim of the contribution is to verify the financial rentability of projects for the construction or modernization of public outdoor swimming pools. Verification of rentability is based on the identification of unit investment costs and the balance of operating cash-flows. The evaluation is processed for a set of 23 outdoor swimming pools in the South Moravian region. The least financially demanding solution appears to be the construction of swimming biotopes, which show the significantly lowest unit investment costs per unit of water area and the lowest operating costs. But also, the lowest unit income from entrance fees is related to this. Most swimming pools show a negative balance of operating cash-flow, a positive balance of operating cash-flow was identified only at 3 swimming pools. Even for these swimming pools, however, the payback period of invested investment funds significantly exceeds the reference period. Thus, all swimming pools are dependent on state aid in the investment phase, the majority also on operating subsidies.

Keywords

regional development projects, financial analysis, investment costs, operational cash-flow, outdoor swimming pool, bathing biotopes

JEL Classification: H42, H43

1. Úvod do problematiky

Finanční aspekty regionálních rozvojových projektů mohou hrát významnou roli v rozhodovacím procesu o jejich realizaci. Projekty umožňující plnou návratnost vložených prostředků včetně zajištění odpovídajícího zisku mohou být realizovány soukromým sektorem bez účasti veřejných prostředků. Výše investičních nákladů a finanční charakteristika provozu je významným faktorem i pro veřejný sektor. De Mare et al (2015) řadí finanční aspekty veřejných projektů v oblasti výstavby veřejných bazénů mezi 3 klíčové kategorie (spolu se sociálními a environmentálními faktory) ovlivňující jejich udržitelnost. Aspekty ovlivňující volbu investora v oblasti

výstavby veřejných bazénů se zabýval i Rahmani (2015). Na příkladu 18 veřejně přístupných bazénů v Íránu doporučuje podporu soukromým investorům v oblasti výstavby veřejně přístupných bazénů z důvodu vyšší efektivity soukromého sektoru (výstavba s nižšími investičními výdaji na jednotku vodní plochy) a vyšší kvality poskytovaných služeb. Jako vhodnou formu podpory doporučuje např. snížení úrokové míry (poskytnutí zvýhodněného úvěru). Obdobným problémem se zabýval i Fawad (2015) na příkladu 6 veřejných bazénů v Pákistánu. Na základě provedené analýzy došel k závěru, že veřejná koupaliště jsou z velké většiny závislá na státních dotacích, protože nejsou finančně udržitelná. Příjmy ze vstupného a dalších zdrojů nejsou u těchto koupališť dostatečně vysoké na pokrytí provozních výdajů. Jeho doporučením je zaměřením se na příjmy z reklamy nebo sponzoringu.

Provozní charakteristikou veřejných bazénů se zabýval i Gialoglou (2016). Na základě analýzy 34 veřejných bazénů v Řecku identifikuje nenávratnost finančních prostředků vložených do jejich výstavby a doporučuje úsporná opatření v oblasti administrativních výdajů a zlepšení energetické účinnosti provozu. Záporné saldo provozního cash-flow veřejných bazénů jako závažný problém identifikoval i Dallmeyer et al. (2018), který se zabýval vztahem mezi investicí veřejných prostředků do sportovní infrastruktury a účastí veřejnosti na sportovních aktivitách. Na příkladu několika veřejných bazénů v Německu, která musela být uzavřena z důvodu neschopnosti pokrýt provozní výdaje na údržbu a opravy, definuje požadavek na konzistentní financování ze strany veřejného sektoru. Dle jeho závěrů pro realizované projekty musí být zajištěny zdroje financování na jejich průběžnou údržbu, opravy a renovace, protože nabídka veřejných bazénů pozitivně ovlivňuje účast veřejnosti na sportovních aktivitách.

V souladu s výše uvedenými východisky je definován i cíl tohoto příspěvku. Cílem příspěvku je identifikace návratnosti investičních prostředků vložených do výstavby nebo modernizace veřejných venkovních koupališť. Nezbytným předpokladem pro dosažení tohoto cíle je identifikace investičních výdajů a provozního cash-flow a ověření závislosti na financování z prostředků veřejného sektoru.

2. Použitá metodika

Veřejná koupaliště jsou definována v souladu se zákonem 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví jako přírodní koupaliště (biotop), které je definováno jako nádrž ke koupání nebo stavba povolená ke koupání, kde službu koupání nabízí provozovatel, voda na těchto koupalištích je obměňována řízeným nebo trvalým odtokem a přítokem vody pitné, podzemní nebo povrchové bez chemických úprav a umělé koupaliště, kterým se rozumí plavecký bazén, koupelový bazén, brouzdaliště nebo bazén pro kojence a batolata., mezi umělá koupaliště patří kryté bazény a bazény venkovní, ve kterých je voda upravována. Na umělých koupalištích jsou požadavky na jakost vody přísnější než v u koupališť přírodních. Na umělých koupalištích je voda neustále upravována a její jakost neustále sledována. Pro potřeby výzkumu jsou veřejná venkovní koupaliště rozdělena do 3 samostatných kategorií: koupací biotop (nádrž s přírodním charakterem určená ke koupání bez chemické úpravy vody), koupaliště (umělý bazén s chemicky upravovanou vodou a maximálně 2 dalšími atrakcemi typu skluzavka apod.) a vybavené koupaliště (umělý bazén s chemicky upravovanou vodou a 3 nebo více doprovodnými atrakcemi).

Vstupy do finanční analýzy jsou identifikovány v souladu s metodikami EU závaznými pro hodnocení investičních projektů realizovaných s podporou z prostředků EU v programovacím období 2014–2020 (zejména EK, 2014), v souladu s národními metodikami pro přípravu podnikatelských plánů a hodnocení investičních projektů (Fotr a Souček, 2005) a v souladu s národními účetními standardy.

Investiční výdaje jsou definovány jako kapitálové náklady nezbytné k realizaci díla zahrnující zejména pořizovací náklady stavby včetně pozemkových úprav a související infrastruktury, technologií, vnitřního a venkovního vybavení a mobiliáře, sadových úprav, výdajů na projektovou přípravu a management projektu ve fázi realizace. Rozlišovány jsou výdaje na novou výstavbu a výdaje na významnou modernizaci (technické zhodnocení). Investiční výdaje jsou zkoumány bez zohlednění hodnoty vkládaných nebo pořizovaných pozemků nebo jiných nemovitostí. Jednotkové investiční výdaje jsou kalkulovány na jednotku vodní plochy a na návštěvníka za celé referenční období. Referenční období je v souladu s Evropská komise (2014) definováno v délce 15 let (ostatní odvětví), předpokládaný počet návštěvníků za rok je stanoven jako aritmetický průměr počtu návštěvníků v období 2018 až 2022. Investiční výdaje jsou uváděny bez DPH a převáděny na cenovou hladinu 2022 s využitím vývoje cen stavebních prací dle MPO (2020) a ČSÚ (2023a).

$$\text{jednotkové investiční výdaje (1)} = \frac{\text{investiční výdaje}}{\text{vodní plocha (m}^2\text{)}} \quad (1)$$

$$\text{jednotkové investiční výdaje (2)} = \frac{\text{investiční výdaje}}{\text{počet návštěvníků * referenční období}} \quad (2)$$

$$\text{počet návštěvníků} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \text{počet návštěvníků}_i \quad (3)$$

Struktura provozních příjmů a výdajů je s ohledem na snadné zajištění dat definována v souladu s uspořádáním výkazu zisku a ztráty v druhovém členění dle přílohy č. 2 k vyhlášce č. 500/2002 Sb., v platném znění jako příjmy ze vstupného (řádek I., účet 602), příjmy z pronájmů (řádek I., účet 603), příjmy z prodaného zboží (řádek II., účet 604), náklady na vynaložené prodané zboží (řádek A.1.), spotřeba materiálu a energie (řádek A.2.), služby (řádek A.3) a osobní náklady (řádek D.). Všechny vstupy jsou očištěny o DPH (u neplátců) a převedeny na cenovou hladinu 2022 s využitím ČSÚ (2023b). Jako první provozní ukazatel jsou kalkulovány průměrné příjmy ze vstupného na návštěvníka (4).

$$\text{vstupné na návštěvníka} = \frac{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \text{příjmy ze vstupného}_i}{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \text{počet návštěvníků}_i} \quad (4)$$

Čisté provozní cash-flow je kalkulováno jako saldo průměrných provozních příjmů a výdajů bez zohlednění mimořádných položek (ostatní příjmy a výdaje, prodej kapitálového majetku apod.) a položek financování (přijaté provozní dotace, přijaté nebo hrazené úroky apod.). Jako pomocný ukazatel je konstruováno saldo čistého provozního cash-flow na návštěvníka (8). Finanční návratnost je v souladu s Evropská komise (2014) hodnocena s použitím doby návratnosti (9), kdy je požadována doba návratnosti kratší, než použité referenční období (15 let).

$$\text{prov. příjmy} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \text{vstupné}_i + \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \text{pronájmy}_i + \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \text{prodej zboží}_i \quad (5)$$

$$\text{prov. výdaje} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \text{n. zboží}_i + \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \text{spot. mat, en.}_i + \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \text{služby}_i + \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \text{osob. nákl.}_i \quad (6)$$

$$\text{čisté provozní CF} = \text{provozní příjmy} - \text{provozní výdaje} \quad (7)$$

$$\text{saldo CF na návštěvníka} = \frac{\text{čisté provozní CF}}{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \text{počet návštěvníků}_i} \quad (8)$$

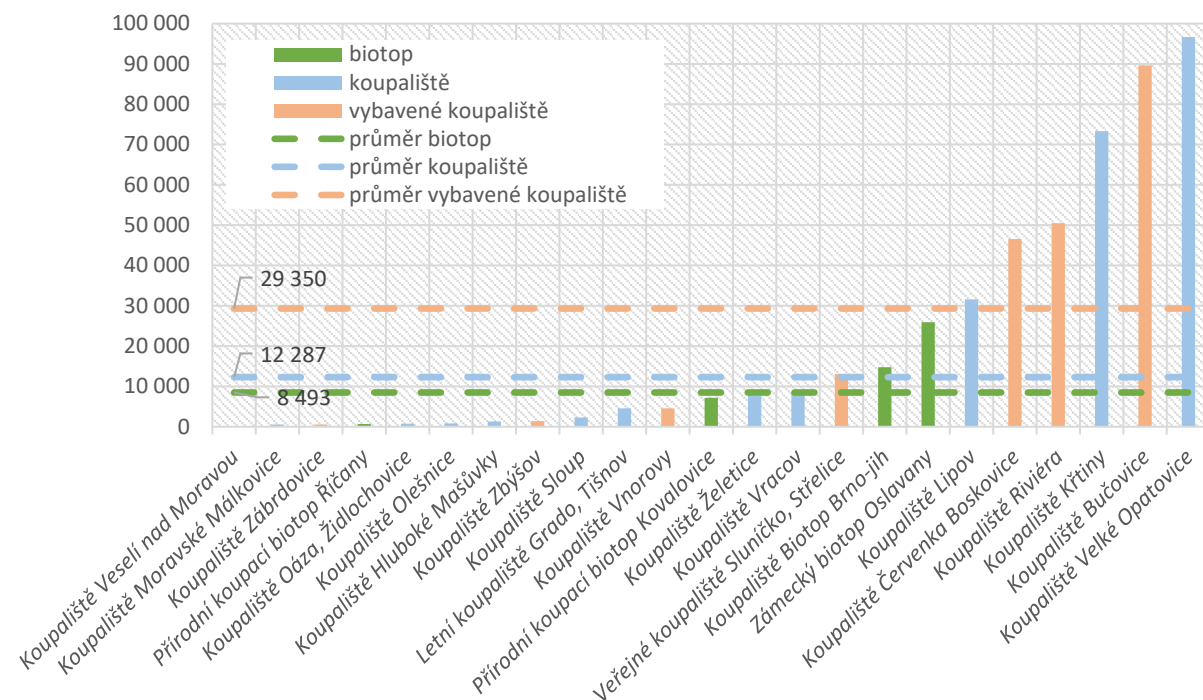
$$\text{doba návratnosti} = \frac{\text{investiční výdaje}}{\text{čisté provozní cash-flow}} \quad (9)$$

Všechna data jsou zajišťována dle žádostí o poskytnutí informací dle zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím a vlastním šetřením prostřednictvím oslovení 63 provozovatelů venkovních veřejných koupališť a biotopů v rámci Jihomoravského kraje.

3. Výsledky hodnocení

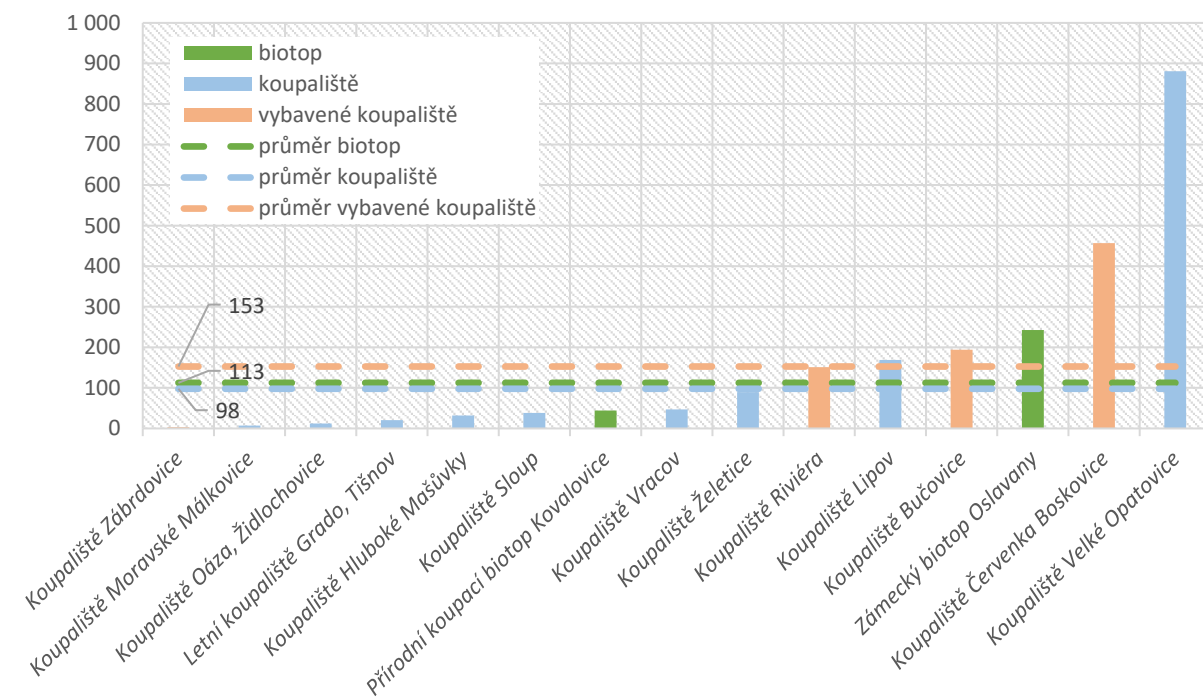
K datu zpracování příspěvku se podařilo zajistit data za 23 koupališť, z toho 4 biotopy, 11 koupališť a 8 vybavených koupališť, nicméně za některá koupaliště data nebyla úplná (data nejsou povinným subjektem sledována nebo nejsou relevantní). Celkové investiční náklady za výzkumný vzorek činí 696,2 mil. Kč a celková vodní plocha 39 493 m². Průměrné investiční náklady za výzkumný vzorek činí 30,3 mil. Kč. V rámci zkoumaného vzorku byly u 15 subjektů investiční náklady označeny jako modernizace (technické zhodnocení), u 8 subjektů jako nová výstavba. Průměrné investiční náklady na novou výstavbu na 1 objekt (29,7 mil. Kč) ale jsou ve výzkumném vzorku prakticky shodné s průměrnými náklady na modernizaci (30,6 mil. Kč). Z tohoto důvodu nejsou v dalším rozboru investiční náklady na novou výstavbu nebo modernizaci rozlišovány.

Jako první ukazatel jsou konstruovány investiční výdaje na jednotku vodní plochy. Nejvyšší investiční výdaje na m² vodní plochy jsou u biotopů a činí 8 493 Kč/m². Průměrné investiční výdaje pro běžná koupaliště činí 12 287 Kč/m² a pro vybavená koupaliště 29 350 Kč/m², tj. cca 3,5násobek investičních výdajů na biotop. Průměrné investiční náklady na 1 m² vodní plochy ve zkoumaném vzorku činí 17 268 Kč/m².

Obr. 1: Investiční náklady (v Kč) na vodní plochu (m²), jednotlivá koupaliště a vážené průměry

Zdroj: vlastní zpracování

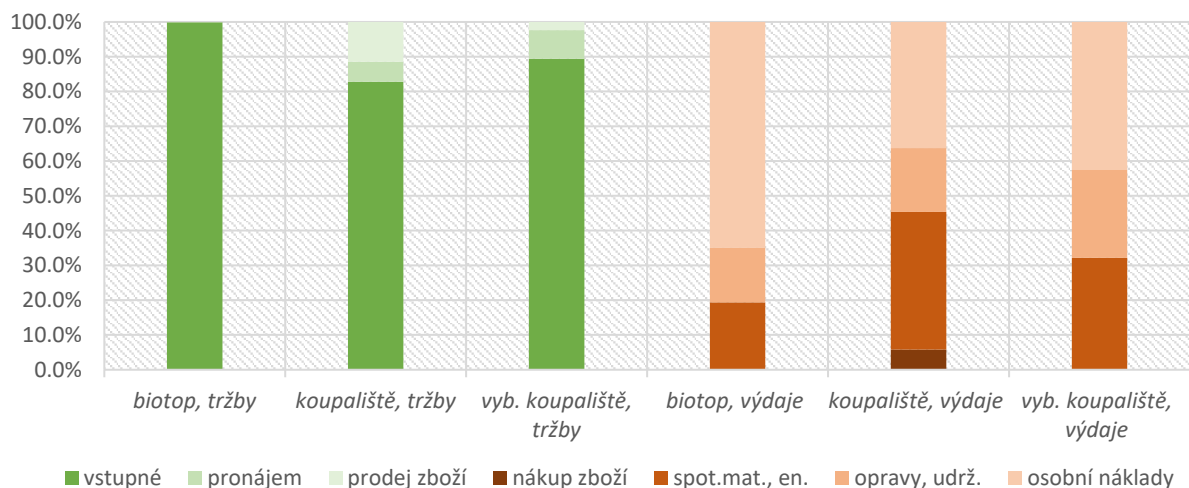
Obdobným způsobem je provedeno i vyhodnocení podílu investičních nákladů na návštěvníka (na předpokládaný počet návštěvníků za referenční období v délce 15 let). Zde již nejsou tak patrné rozdíly mezi jednotlivými typy koupališť, nejnižší investiční náklady na návštěvníka vykazují běžná koupaliště s hodnotou 98 Kč/návštěvník, těsně následovány biotopy s hodnotou 113 Kč/návštěvník. Nejvyšší investiční náklady na 1 návštěvníka vykazují vybavená koupaliště s hodnotou 153 Kč/návštěvník. Průměrná hodnota za zkoumaný vzorek koupališť činí 136 Kč/návštěvník.

Obr. 2: Investiční náklady (v Kč) na počet návštěvníků za 15 let, jednotlivá koupaliště a vážené průměry

Zdroj: vlastní zpracování

Ze struktury provozních příjmů je patrné, že prakticky všechny zkoumané subjekty se soustředí výhradně na vlastní provoz koupaliště a doprovodné služby typu občerstvení, prodej plaveckých a koupacích pomůcek apod. ponechávají v režii třetích subjektů. Průměrný podíl vstupného na provozních příjmech (bez zohlednění provozních dotací) činí ve zkoumaném vzorku 89,1 %, u biotopů dokonce 99,9 %. Průměrný podíl příjmů za pronájem činí 7,0 %. Na prodej zboží tak zůstává pouhých 3,9 % příjmů. Na straně provozních výdajů nejvyšší podíl připadá na osobní výdaje, průměrná hodnota činí 43,4 %. Na druhém místě se pohybuje spotřební materiál a energie s průměrnou hodnotou 32,5 %. Zde je patrný poměrně veliký rozdíl mezi biotopy a koupališti, kdy podíl výdajů na spotřební materiál a energie a biotopů je přibližně poloviční proti koupalištím. Výdaje na nákup služeb (obvykle údržba a běžné opravy) činí 22,9 %. Nákup zboží činí zcela zanedbatelných 1,3 %.

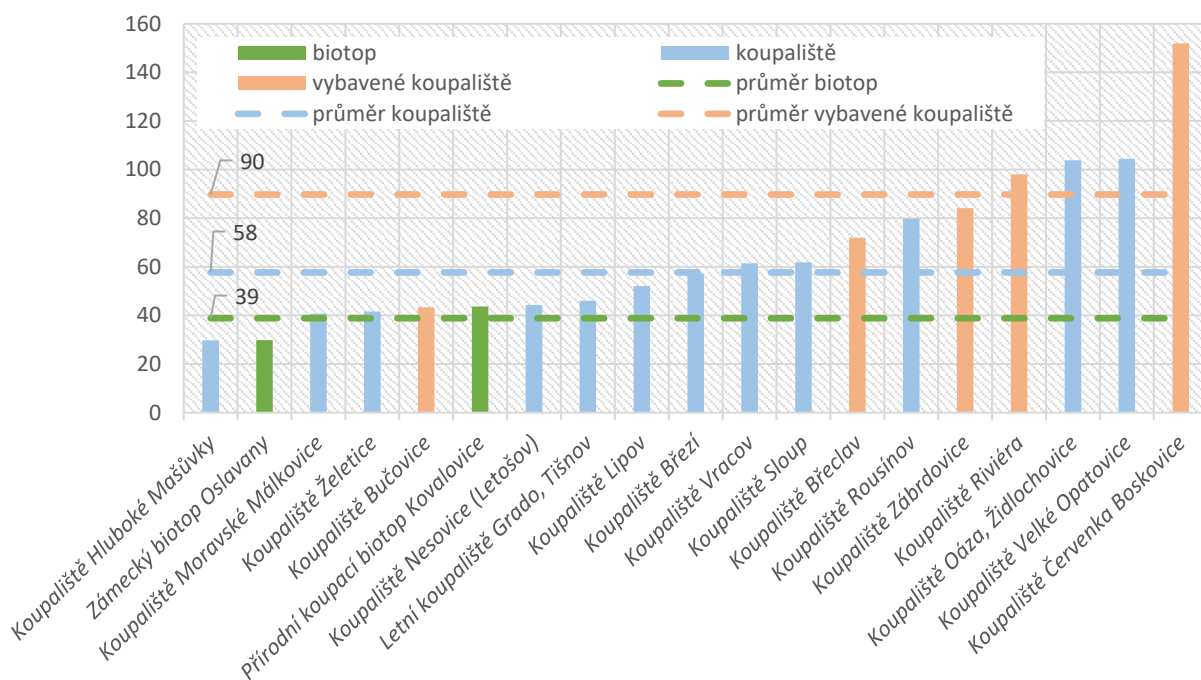
Obr. 3: Struktura provozních příjmů a výdajů (průměr 2018-2022)

Zdroj: vlastní zpracování

Rozdílný stupeň vybavenosti jednotlivých koupališť je zcela jednoznačně reflektován ve vstupném. Nejnižší příjmy ze vstupného na návštěvníka jsou u biotopů ve výši 39 Kč/návštěvník. U běžných koupališť činí příjmy ze vstupného 58 Kč/návštěvník a u vybavených koupališť 90 Kč/návštěvník. Průměrné příjmy ze vstupného ve zkoumaném vzorku činí 77 Kč/návštěvník.

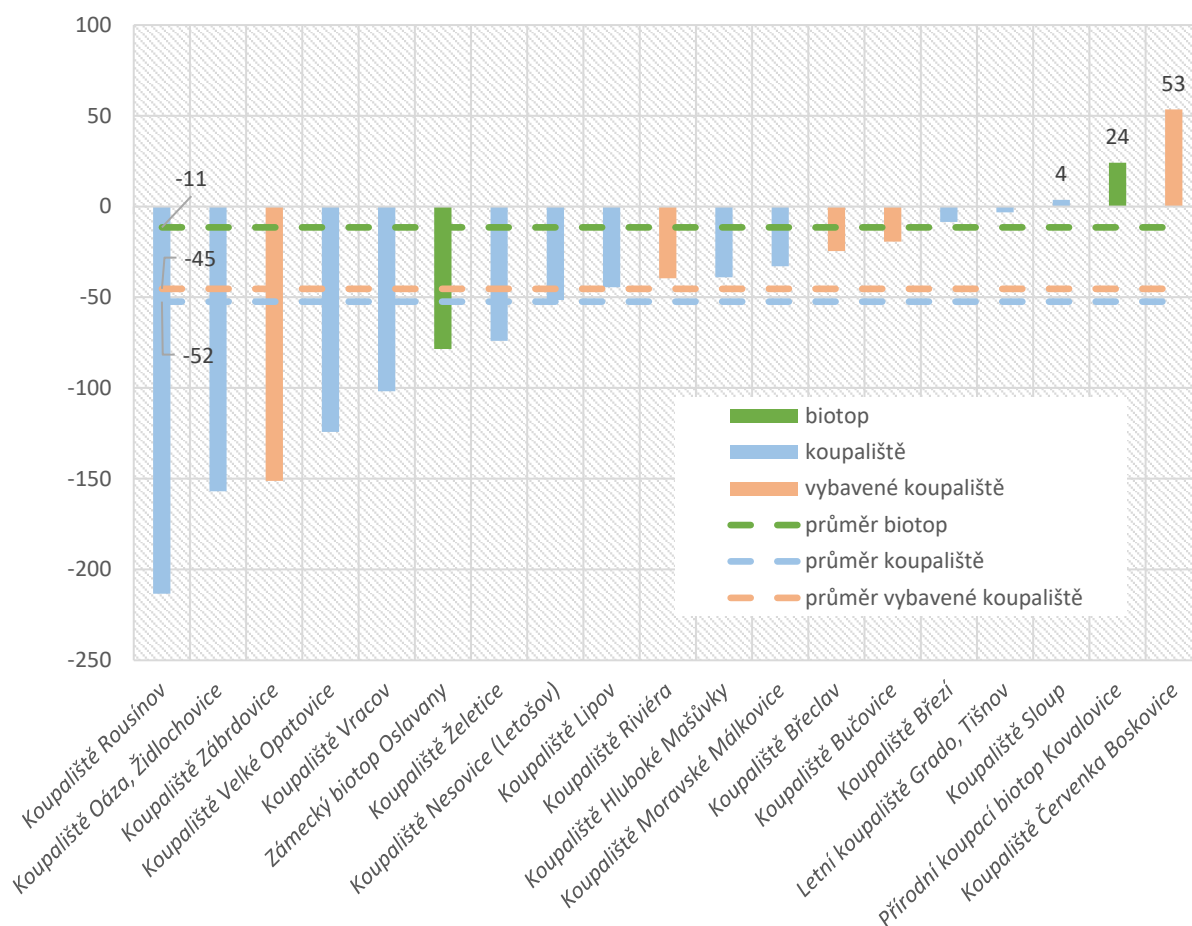
Obr. 4: Vstupné (v Kč) na návštěvníka, jednotlivá koupaliště a vážené průměry

Zdroj: vlastní zpracování

Z kalkulace průměrného čistého cash-flow zkoumaných subjektů je jasně patrný nekomerční charakter provozu. Ze sledovaných subjektů pouze 3 koupaliště vykazují kladné saldo čistého provozního cash-flow, jedná se o koupaliště Červenka v Boskovicích, přírodní koupací biotop Kovalovice a koupaliště Sloup. Všechny ostatní subjekty vykazují provozní ztrátu. Nejnižší průměrnou provozní ztrátu na návštěvníka vykazují biotopy ve výši 11 Kč/návštěvník, s ohledem na nízký počet dat za biotopy ale vypovídací schopnost této hodnoty zůstává omezená. Nejvyšší provozní ztrátu vykazují běžná koupaliště v hodnotě 52 Kč/návštěvník, vybavená koupaliště těsně následují s průměrnou ztrátou 45 Kč/návštěvník. Této hodnotě odpovídá i průměrná ztráta na návštěvníka ve sledovaném vzorku koupališť.

Obr. 5: Čisté provozní saldo CF (v Kč) na návštěvníka, jednotlivá koupaliště a vážené průměry

Zdroj: vlastní zpracování

S ohledem na převažující záporné hodnoty salda čistého provozního cash-flow je kalkulace finanční návratnosti vložených prostředků již jen teoretickým cvičením. Nejnižší dobu návratnosti vykazuje přírodní koupací biotop Kovalovice v hodnotě 27 let. Na druhém, již zcela teoretickém místě, s hodnotou návratnosti 128 let se pohybuje koupaliště Červenka v Boskovicích následované koupalištěm Sloup se 158 lety. U ostatních subjektů finanční návratnost nelze zkonstruovat, resp. neexistuje. Požadavek na návratnost v rámci referenčního období (tj. do 15 let) tak ve zkoumaném vzorku nesplňuje žádné koupaliště.

4. Závěr

Zkoumaný vzorek koupališť nevykazuje prakticky žádné rozdíly mezi investičními výdaji na modernizaci (technické zhodnocení) stávajících objektů nebo novou výstavbu. Poměrně významné rozdíly byly identifikovány ve výši investičních nákladů na jednotku vodní plochy u biotopů, běžných koupališť a vybavených koupališť. V případě potřeby realizace koupaliště s vysokou kapacitou při současné minimalizaci investičních nákladů tak lze jednoznačně doporučit realizaci biotopu, protože kapacita koupaliště na velikosti vodní plochy přímo závisí. Na druhou stranu koupací biotopy jsou dle podílu investičních nákladů na návštěvníka a příjmu ze vstupného na návštěvníka méně atraktivní pro návštěvníky, resp. při srovnatelných podmínkách lze očekávat méně návštěvníků, než v případě běžných nebo vybavených koupališť. Tento nedostatek je ale opět plně kompenzován na straně

provozních výdajů, protože i přes nízké hodnoty tržeb na návštěvníka vykazují biotopy nejnižší provozní ztrátu na návštěvníka. Dosáhnutí kladného salda čistého provozního cash-flow je ale spíše mimořádné, komerční realizace veřejně přístupných koupališť tak bez zásadní změny podmínek na trhu spíše nelze předpokládat. Realizace záměru výstavby koupališť veřejným sektorem je tak možná pouze v případě prokázání odpovídajícího veřejného zájmu a schopnosti zajištění dlouhodobé udržitelnosti prostřednictvím zajištění odpovídajícího provozního financování. Provedená analýza vzorku 23 koupališť tak potvrzuje i zahraniční zkušenosti (např. Dallmeyer et al., 2018) s nutností realizace těchto projektů přímo veřejným sektorem nebo s jeho výraznou pomocí.

Literatura

- [1] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, (2023a). *Indexy cen stavebních děl podle klasifikace CZ-CC*. [online]. [cit. 2023-03-31]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/indexy-cen-stavebnich-praci-indexy-cen-stavebnich-del-a-indexy-nakladu-stavebni-vyroby-ctvrtletni-casove-rady-4-ctvrtleti-2022>.
- [2] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, (2023b). *Inflace, spotřebitelské ceny*. [online]. [cit. 2023-03-31]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/inflace_spotrebiteleske_ceny.
- [3] DALLMEYER, S., WICKER, P., BREUER, CH., (2018). The relationship between sport-related government spending and sport and exercise participation: the role of funding size, period, and consistency. *International Journal of Health Promotion and Education*, 56.4-5: 237-247. ISSN 2164-9545. DOI: 10.1080/14635240.2018.1452623.
- [4] DE MARE, G., GRANATA, M. F., FORTE, F., (2015). Investing in sports facilities: The Italian situation toward an olympic perspective: confidence intervals for the financial analysis of pools. *Computational Science and Its Applications--ICCSA 2015: 15th International Conference*, Banff, AB, Canada, June 22-25, 2015, Proceedings, Part III 15. Springer International Publishing, p. 77-87. ISBN 978-3-319-21470-2. DOI 10.1007/978-3-319-21470-2_6.
- [5] EVROPSKÁ KOMISE, (2014). *Guide to Cost-benefit Analysis of Investment Projects, Economic appraisal tool for Cohesion Policy 2014–2020*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-79-34796-2. DOI:10.2776/97516.
- [6] FAWAD, S. A., (2015). Financial and economic analysis of public swimming pools. *Journal of Accounting and Finance*, vol. 15, no. 5, p. 95-104. ISSN 2158-3625.
- [7] FOTR, J., Souček, I., (2005). *Podnikatelský záměr a investiční rozhodování*. Grada: Praha. ISBN 8024709392.
- [8] GIALOGLU, K. Economic Efficiency of Public Swimming Pools in Greece: An Empirical Study. *International Journal of Economics and Finance*, vol. 8, no. 5, p. 159-169. ISSN 1916-9728.
- [9] MINISTERSTVO PRŮMYSLU A OBCHODU, (2020). *Česká republika – hlavní makroekonomické ukazatele*. [online]. [cit. 2023-03-31]. Dostupné z: <https://www.mpo.cz/assets/cz/zahranicni-obchod/statistiky-zahranicniho-obchodu/2020/5/Makroucr040120.xlsx>
- [10] RAHMANI, F., (2015). Factors Affecting Private Sector Investment in Recreational Attractions (Swimming Pools and Water Parks) in Mashhad. *International Research Journal of Management Sciences*. ISSN 2147-964x.
- [11] VYHLÁŠKA Č. 500/2002 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona č. 563/1991 Sb., o účetnictví, ve znění pozdějších předpisů, pro účetní jednotky, které jsou podnikateli účtujícími v soustavě podvojného účetnictví.
- [12] ZÁKON Č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím.
- [13] ZÁKON Č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví a o změně některých souvisejících zákonů.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-9

REKULTIVACE JAKO PŘÍLEŽITOST PRO ZVÝŠENÍ RESILIENCE TRANSFORMUJÍCÍCH SE REGIONŮ

Reclamation as an Opportunity to Increase the Resilience of Regions in Transition

MARTIN DOMÍN**JAN HOLUB****TOMÁŠ SÝKORA****PETR HLAVÁČEK**

Katedra regionálního rozvoje a veřejné správy | *Depart. of Reg. Develop. and Public Administration*
Forpolis – Institut pro rozvoj společenství a sídel | *Forpolis – Inst. for Community and Settlement Devel.*
Fakulta sociálně ekonomická | *Faculty of Social and Economic Sciences*
Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem | *J. E. Purkyně University in Ústí nad Labem*
✉ *Moskevská 54, 434 01 Ústí nad Labem, Czech Republic*
E-mail: *martin.domin@ujep.cz, jan.holub@ujep.cz, tomas.sykora@ujep.cz, petr.hlavacek@ujep.cz*

Anotace

Evropa se nyní nachází v časech, kdy se aktivně ustupuje od těžby uhlí a ekonomika se transformuje ideálně na bezuhlíkovou. Tato opatření se dotýkají nejen celých členských států v Evropské unii, ale nejvíce i jejich regionů a municipalit, přímo se pak dotýkají sociální sféry, která je nejvíce náchylná k sociálním patogenům v důsledku dekarbonizace v uhelných regionech. Cílem příspěvku je identifikovat vývojové procesy rekultivace těžebních ploch spolu s vyhodnocením dopadů na sociální transformaci. V tomto článku kolektiv autorů specifikuje procesy, které ovlivňují budoucí potenciál postižených regionů, a identifikují bariéry, kvůli kterým nedochází k regulační a věcné koordinaci jednotlivých úrovní veřejné správy. Metodicky byly pro analýzu území vybrány reprezentativní ukazatele postihující situaci na území okresů Most a Ústí nad Labem. Data byla čerpána z ČSÚ a komparována napříč velikostními úrovněmi územních jednotek. Okresy Most a Ústí nad Labem zaznamenaly od začátku tisíciletí pozitivní změny v oblasti vzdělanosti a nezaměstnanosti. Tento trend je ale pomalejší ve srovnání s ČR. Oproti tomu byly regiony populačně ztrátové. Na příkladu dvou rekultivovaných jezer v hnědouhelném regionu článek ukazuje, které rozhodovací procesy nejvíce ovlivňují jejich funkci v rámci regionu. Závěrem pak článek poukazuje na možnosti využití ostatních ploch v Ústeckém kraji, mimo jiné i v kontextu nízkouhlíkové Evropy, kde se hnědé uhlí i nadále povrchově těží.

Klíčová slova

dekarbonizace, transformace, rekultivace, veřejná správa

Annotation

Europe is now at a time when coal is being actively phased out and the economy is ideally being transformed to a carbon-free one. These measures affect not only entire Member States in the European Union, but also, and most importantly, their regions and municipalities, and they directly affect the social sphere, which is most susceptible to social pathogens as a result of decarbonisation in coal regions. The aim of this paper is to identify the development processes of mining reclamation together with an assessment of the impacts on social transformation. In this paper, the collective of authors specify the processes that affect the future potential of the affected regions and identify the barriers that lead to a lack of regulatory and substantive coordination between different levels of government. Methodologically, representative indicators affecting the situation in the districts of Most and Ústí nad Labem were selected for the territorial analysis. The data were drawn from the CZSO and compared across the size levels of the territorial units. The districts of Most and Ústí nad Labem have experienced positive changes in education and unemployment since the beginning of the millennium. However, this trend is slower compared to the Czech Republic. In contrast, the regions have been population losers. Using the example of two reclaimed lakes in a brown coal region, the paper shows which decision-making processes most influence their function

within the region. Finally, the article highlights the possibilities for the use of other areas in the Ústí nad Labem region, including in the context of a low-carbon Europe where lignite continues to be strip-mined.

Keywords

decarbonisation, transformation, reclamation, public administration

JEL Classification: R52, R58

1. Úvod

Cílem příspěvku je identifikovat vývojové procesy rekultivace těžebních ploch spolu s vyhodnocením dopadů na sociální transformaci. Zelená transformace, která nás čeká v nadcházejících desetiletích, je jednou z největších společenských změn od dob průmyslové revoluce. Převrat v oblasti využívání zelených technologií je pro Evropu šancí ovládnout významnou technologickou oblast budoucnosti. Tato strategie směřuje evropské ekonomiky do zelenějšího a dlouhodobě udržitelnějšího světa (Garnry, 2021). Implementace Evropské zelené dohody má přínosy pro zdraví a životní prostředí a bude-li správně využita, bude mít přínosy i v oblasti inovací. Vybrané regiony, jejichž ekonomika je do značné míry na těžbě uhlí a návazných odvětvích závislá, však v krátkodobém či střednědobém horizontu pravděpodobně pocítí také negativní (zejména sociální) dopady této tranzice. S ohledem na tuto skutečnost se priority národních politik liší. Příkladem je postupné vyřazování uhlí, které by mělo být prioritou v zemích střední a východní Evropy, kde se stále spaluje značné množství uhlí za účelem získání energie, což se týká i České republiky (Haines a Scheelbeek, 2020).

S útlumem těžby je současně nutné řešit i postupný návrat krajiny do svého původního rázu, adaptovat ji pro potřeby současné společnosti a vynaložit k tomu nemalé prostředky. Otázka revitalizace postiženého území je v České republice velmi aktuálním tématem. Povrchová těžba, která měla svůj vrchol v 70. a 80. letech 20. století v Československu, zanechala negativní vliv nejen na krajině jako takové, ale i na životním prostředí a v neposlední řadě také na společenství, které postižené oblasti obývá.

Území, které je postiženo povrchovou těžbou, je plně potenciálu, který v sobě skrývá leckdy netušené možnosti obnovy regionu ve všech jeho složkách. Právě rekultivace a revitalizace ploch, které dříve z měst a regionů činily upozaděné a neatraktivní, dnes může citlivým přístupem a vhodnou resocializací celých lokalit jejich postavení změnit a zvýšit jejich atraktivitu, což může být příležitost přilákat do území technologicky vyspělé investory, na které bude navázána i žádoucí struktura zaměstnanců, a tudíž obyvatel regionu. Region má možnost orientovat se na zcela nová odvětví, která jsou navázána na bezuhlíkovou energetiku, což je v souladu s evropským trendem.

2. Přeměny prostoru v kontextu dobývání uhlí

Uhlí bylo od 19. století považováno za jednu z nejvíce strategických komodit a surovin vůbec. Na území dnešního Ústeckého kraje se uhlí těžilo (v nesrovnatelném měřítku s 20. stoletím) již ve století patnáctém (Starý et al., 2020). Kromě několika nedůležitých pokusů lze začátek dobývání uhlí v českých revírech situovat do poslední třetiny 18. století. V počátcích dolování nebylo uhlí zajištěným nerostem, ale surovinou, která se dala volně využívat. Proto uhlí zpočátku mohli dobývat poddaní. Velmi brzy (dekrety z roku 1780 a 1789) uhlí začalo podléhat hornímu řádu (Kořan, 1973). Historie těžby surovin byla ve 20. století ovlivněna především několika celosvětovými vojenskými konflikty v první polovině století a rychlým růstem technologických postupů a procesů, které umožnily efektivnější těžbu nerostů a současně zvýšily poptávku po minerálních surovinách. Vládou vymezená přednostní orientace na těžký průmysl vyústila v neúměrně rozsáhlé těžby vybraných nerostů, které reprezentovaly zvýšenou zátěž životního prostředí a v některých nevýjimečných případech byly možné jen díky soustavě přímých a nepřímých dotací. Jako vrchol těžebního snažení socialistického Československa se stala likvidace historického města Mostu, jejímž symbolickým mementem zůstává přesunutý děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie. S koncem studené války a rozvolněním podmínek pak těžba mnoha ložisek (zejména rudních) přestala být ekonomicky atraktivní a byla postupně a soustavně likvidována (Majer, 2004).

2.1 Proměny složení obyvatelstva po II. světové válce

Sledování populačního vývoje má významný vliv na odhad možností dalšího rozvoje regionu, který postihl po skončení válečného konfliktu odsun značného podílu původního obyvatelstva. Po odsunu německého obyvatelstva bylo nutné prázdné pohraničí dosídlit novým obyvatelstvem. Podstatná část obyvatel, kteří se do pohraničí stěhovali, přicházela proto, aby tam našla nový domov a zlepšila si své ekonomické postavení ve společnosti. Nemalá část osídlenců pocházela ze sociálně slabých vrstev a získání majetku po vysídlených Němcích pro ně znamenalo majetkový vzestup. Podstatné také bylo, že se nestěhovali jen jednotlivci, ale celé rodiny, či dokonce společenství. Nacházeli tak svá nová obydlí ve stejné obci nebo v její blízkosti. Jejich sociální vazby tak nebyly

mnohdy zcela přerušeny. Tyto skupiny pak tvořily přirozená sociální jádra nově vznikajících společenství. Za rok ukončení masivního osídlování pohraničí je považován rok 1952, ačkoli ty největší vlny pominuly již s rokem 1947. Avšak i nadále do regionu přicházeli lidé z jiných regionů na základě umístěnek. Nicméně kvantitativní nárůst počtu obyvatel neznamená vždy pro dané území přínos. Příkladem jsou sídla v severočeských pánvích v 70. a 80. letech, kde došlo k relativně velkému nárůstu počtu obyvatel, ale většina z nich byla nekvalifikovaná a disponovala nízkým sociálním statutem. Příchod velkého počtu méně kvalifikovaného obyvatelstva byl determinován také strukturou regionální ekonomiky, která vyžadovala početné dělnictvo do průmyslu. Kvůli odchodu lidí s vysokoškolským vzděláním se zhoršila vzdělanostní struktura (Šašek, 2011). Region ztratil i odborníky ve svých oborech a továrníky, kteří měli již zavedené renomé i s obchodními kontakty, což ovlivňuje sociální prostředí v daném regionu až do dnešní doby. Po nedlouhé době toto obyvatelstvo zažilo další vykořenění ze svých domovů v důsledku povrchové těžby, kdy byly necitlivě likvidovány obce nacházející se nad nalezišti nerostných surovin. Naproti tomu probíhala masivní výstavba panelových domů a sídlišť, kam byli tito lidé hromadně stěhováni. I dnes jsou rozdíly na některých částech území zcela jasně patrné, zejména v periferních oblastech Krušnohoří. Sudety (a pohraničí obecně) patří stále mezi regiony, kde se vyskytují vzájemně podmíněné sociální, ekonomické, demografické a další problémy (Hampl, 2005; Pavlásek, 2022).

2.2 Sociální transformace uhelných regionů

Současné chápání revitalizace v Evropě se v posledních desetiletích významně změnilo. Nejde už jen o regeneraci jednotlivých postižených regionů založenou na obnově infrastruktury, ale o komplexní proces změny, jehož cílem je čelit problémům místních společenství, především z pohledu sociální sféry. Sociální transformace autoři označují jako soubor změn, které postihují či se přímo dotýkají podílu určité sociální vrstvy společnosti. Pro tento proces či jejich množiny neexistuje ale jednotná definice, neboť se jedná o příliš rozšířený termín. Ten je nyní nejvíce skloňován v kontextu dekarbonizace Evropy, kdy změny přechodu od uhlí k čistším zdrojům energetiky se přímo dotýkají jednotlivých sociálních skupin. Takovými skupinami ale nejsou jen pracovníci dolů či přímo horníci, ale i širší vrstva obyvatel, která je přímo napojena na zpracovatelský průmysl či související služby (Nacke et al., 2020). Nedostatečná schopnost post-industriálních těžebních regionů učit se a inovovat je vysvětlována spíše sociokulturními faktory, než čistě ekonomickými faktory (Boschma a Lambooy, 1999; Dawkins 2003; Norton, 2003). V podstatě většina postupů a metod podtrhuje interakce mezi ekonomickými, politickými a institucionálními aktéry, které mohou ovlivnit jejich schopnost reagovat na nové měnící se okolnosti (Hudson a kol., 2005).

Jak uvádí Drobníak (2020), ve většině uhelných a post-uhelných regionů dochází ke ztrátě pracovních míst nebo je jejich dynamika nižší než průměr EU. V případě průmyslových a uhelných regionů s vysokým ekonomickým růstem je růst často doprovázen snižováním zaměstnanosti a s tím souvisejícími negativními sociálními a dalšími jevy. Složitost elementů určujících požadované zvýšení produktivity těchto regionů může být založena na nutnosti posílení inovační činnosti, budování související a nesouvisející rozmanitosti. To vyžaduje odklon od uplatňování pouze odvětvových politik. Správně zvolený „mix“ politik pro tyto regiony lze skládat z cílů, směrů a nástrojů, které vycházejí z předložených moderních teoretických konceptů ke zkoumaným územním ekonomickým podmínkám uhelných a post-uhelných regionů. Tento politický rámec pro přechod uhlí a post-uhelných regionů může zahrnovat například:

- minimalizaci vzdělanostních mezer v souvislosti s vytyčováním budoucnosti zaostávajících regionů pomocí předběžných studií vedoucích k identifikaci rozvojových výzev, které tvoří realistickou vizi opětovného rozvoje;
- minimalizaci či úplnou eliminaci mezer v infrastruktuře: informační a komunikační infrastruktury, environmentální infrastruktura, dopravní infrastruktura (propojení zaostávajícího /post-uhelného/ regionu s výkonnými a jinak orientovanými regiony, z nichž se jejich účinky díky dobré infrastruktuře mohou přelít i do těch zaostalých). Tím se mohou více propojit sociální vazby, pracovní místa nebo např. i rezidenční oblasti k tomu, aby post-uhelný region byl připraven přijmout novou koncepci svého rozvoje, ať už se zaměřením na jinou výrobu či na služby (nebo odvětvový mix, který se jeví z pohledu zvládnutí krize jako optimální);
- lepší využití městských (či obecních) potenciálů na základě konceptu polycentrického městského regionu pomocí strategického, kulturního a funkčního přístupu. Ideální je sdružovat podobně postižená města či regiony do svazů, kde by si mohly vyměňovat nejen zkušenosti, ale například společně růst a překonávat překážky plynoucí z transformací. V těchto společných institucích by se mohly adaptovat i některé dotační programy, kde by mohli lidé opět najít práci a sociální jistoty blíže místu svého bydliště, a omezit tak další vykořenění obyvatel z regionů.

2.3 Transformace jako příležitost pro vyšší resilienci

Revitalizační procesy mohou mít pozitivní vliv na resilienci regionů. Resilience se obecně definuje jako schopnost regionu přizpůsobit se změnám a zvládat stresové situace. Revitalizační procesy mohou pomoci zlepšit resilienci regionů tím, že přináší nové příležitosti pro rozvoj a diverzifikaci ekonomiky, infrastruktury a dalších oblastí (Pavlík, 2016; Svoboda, 2013). Například revitalizace brownfieldů (zemědělsky, průmyslově, administrativně nebo rezidenčně využívané plochy, které byly opuštěny nebo jsou nevyužité) může přinést nové možnosti pro ekonomický růst a rozvoj regionů. Tyto plochy mohou být přeměněny na nová průmyslová centra, parky, sportovní zařízení a další plochy pro aktivity, které mohou přilákat nové investory a pracovní příležitosti pro místní obyvatele. Revitalizace také může pomoci zlepšit infrastrukturu a služby v regionech, což může vést ke zlepšení kvality života pro obyvatele a zvýšení jejich spokojenosti s regionem. Dalším důležitým efektem revitalizace může být zlepšení životního prostředí v regionu. Specifikem daného regionu, který se vymyká standardnímu vývoji, je skutečnost, kdy nejde jen o izolované objekty, ale o celá města a jejich aglomerace. Nejedná se tedy jen o technickou revitalizaci, nýbrž o celkovou resocializaci, která je v kontextu dnešní doby žádoucí. Pouze pokud se tedy tato příležitost uchopí komplexně, programově, koordinovaně a strategicky, může dojít k celkové proměně regionu ve všech jeho souvislostech, a lze tak překonat již popsané negativní dědictví. Existuje tedy možnost, jak zvrátit tento dlouhodobý negativní vývoj, a naopak přejít na zcela novou trajektorii vývoje. Naopak nevyužití této výzvy bude znamenat možné dílčí změny, avšak zachování stávající trajektorie, která je příčinou zaostávání regionu za ostatními, protože se jedná o vzájemně propojené strukturální problémy.

Celkově lze tedy konstatovat, že revitalizační procesy mohou pozitivně ovlivnit resilienci regionů tím, že přináší nové příležitosti pro ekonomický růst, zlepšení infrastruktury a služeb, zlepšení životního prostředí a další výhody. Tyto procesy mohou pomoci regionům přizpůsobit se změnám a zvládat netransitorní situace, což vede k větší stabilitě a udržitelnosti regionu.

3. Sběr dat a metodika výzkumu

Tento článek se zabývá socioekonomickými dopady na území v kontextu dekarbonizace a útlumu těžby ve spojitosti s rekultivovanými plochami. V návaznosti na toto téma byly vybrány dva příklady. Jedná se o útlum těžby na Mostecku (konkrétně na místě, kde stávalo staré město Most, a které bylo díky hydričké rekultivaci přeměněno v jezero Most) a na Ústecku (bývalý lom Chabařovice, na jehož místě bylo vytvořeno jezero Milada). Tyto oblasti byly vybrány z toho důvodu, že se jedná o dva unikátní příklady komplexní proměny krajiny s potenciálním vlivem na společnost. Pro analýzu území dle vybraných ukazatelů, jež popisují situaci na území okresů Most a Ústí nad Labem, byla data čerpána z ČSÚ, a to v rámci sledovaného časového údobí, které bylo pro práci zvoleno v délce 22 let, tzn. od roku 2000 do roku 2021. Toto období bylo zvoleno z důvodu většího důrazu na vývojové změny ve sledovaných územních celcích, a to ve vztahu k těžbě a jejímu vývoji. Data byla sledována za okresy Most a Ústí nad Labem, přičemž výstupy byly relativizovány a komparovány s vyšším územním samosprávným celkem a ČR. Data jsou interpretována za pomoci statistických metod. Tyto celky umožní lépe analyzovat a komparovat jednotlivé změny v těžebních regionech (okres Most a Ústí nad Labem).

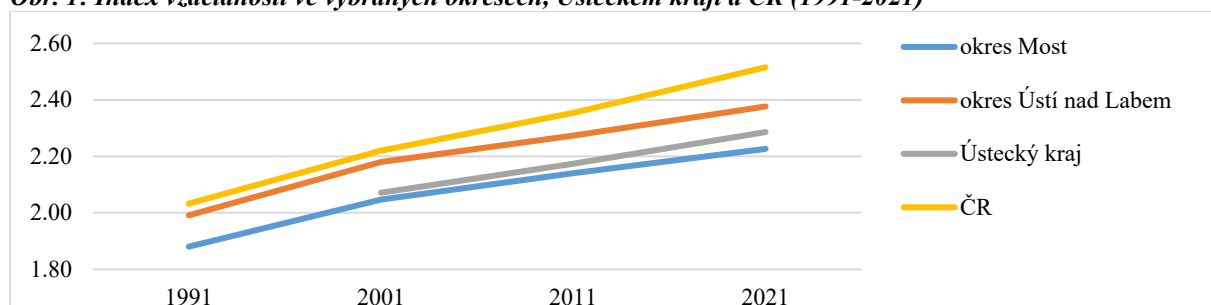
Doplňkovou součástí výzkumu je také dotazníkové šetření, které bylo realizováno na jaře v roce 2022 v okresech Most a Ústí nad Labem. Nejedná se o reprezentativní dotazníkové šetření, proto z něj nelze tvořit obecné závěry. Výsledky šetření však umožňují nahlédnout na vnímání probíhajících proměn pohledem místních obyvatel. Dotazníkové šetření bylo provedeno za účelem identifikovat jednotlivé procesy v kontextu vlivu revitalizovaných post-těžebních ploch. Bylo určeno pro občany a představitele obcí v daných okresech (dotčených těžbou uhlí) za pomoci aplikací, jako je např. Chytrý rozhlas nebo podobnými komunikačními kanály obcí (webové stránky či SMS rozhraní, sociální sítě). Dotazník byl pro občany přístupný od 20. ledna do 3. března 2022. Celkový počet respondentů, kteří odpovídali na deset otázek, byl 200. Z těchto respondentů odevzdalo 161 správně vyplněný dotazník. Ve 39 případech byly otázky vyplněny pouze částečně či nebyly zodpovězeny vůbec.

4. Ilustrace stupně vývoje vybraných okresů

Ústecký kraj se v porovnání s ostatními kraj dlouhodobě specializoval, zejména v části bývalých Sudet, na těžký průmysl a na důlní činnosti. Tyto činnosti se během následujících dekád staly stěžejními odvětvími průmyslu. Tato skutečnost se výrazně podepsala na struktuře zdejšího obyvatelstva, které bylo díky zde přítomným druhům průmyslu úzce specializováno. Struktura zdejší ekonomiky využívala zejména potenciál obyvatel, kteří manuálně přispívali k chodu místních ekonomických odvětví. S nejvíce nabízenými pracovními pozicemi nebyly spjaty vysoké nároky na vzdělání. Vzdělanostní struktura je z výše uvedených příčin dlouhodobě jednou z nejhorších v rámci republikového průměru, jak dokládá níže uvedený obrázek č. 1. Index vzdělanosti, který poskytuje ČSÚ a je definován jako součet vážených podílů obyvatel v jednotlivých vzdělanostních skupinách z celkového počtu obyvatel starších 15 let (ČSÚ SLDB, 2011). V rámci kraje ale existují určité vnitrokrajské rozdíly. Okres Ústí nad

Labem vykazuje v rámci kraje nejlepší výsledky ohledně vzdělanostního indexu (dle ČSÚ). Oproti tomu, okres Most vykazuje z vybraných okresů nejslabší výsledky. Ačkoli ve všech sledovaných jednotkách je trend příznivý, zaostávání okresu Most přetrvává či se dokonce oproti celostátní úrovni prohlubuje. Data za kraje ČR jsou dostupná až od SLDB 2001.

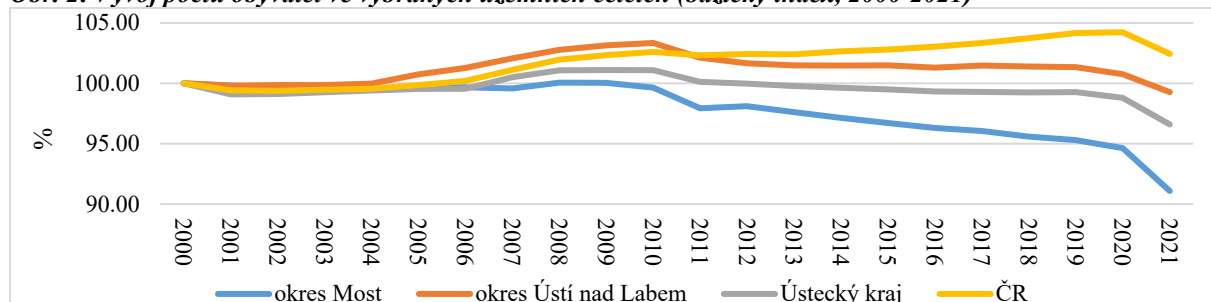
Obr. 1: Index vzdělanosti ve vybraných okresech, Ústeckém kraji a ČR (1991-2021)

Zdroj: ČSÚ VDB (2022); vlastní zpracování

Vývoj počtu obyvatel ve vybraných územních celcích, jak ukazuje obrázek č. 2, se projevuje klesající tendencí, vyjma ČR, která oproti počátku sledovaného období vykázala mírný nárůst počtu obyvatel. Velké početní propady zaznamenal zejména okres Most, který se propadl o téměř 9 % oproti počátku sledovaného období. Okres Ústí nad Labem vykazoval v první dekádě rostoucí tendence, které se od druhé dekády vyvíjely podobně jako ostatní sledované územní celky (vyjma ČR), ale přesto nedosáhly záporných hodnot okresu Most. Propady z konce sledovaného období jsou připisovány pandemii Covid-19.

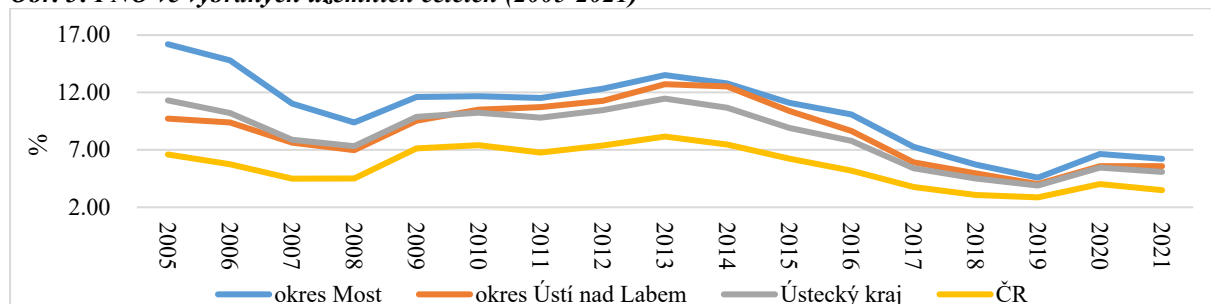
Obr. 2: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných územních celcích (bazický index, 2000-2021)

Zdroj: ČSÚ, časové řady (2022); vlastní zpracování

Nezaměstnanost může být také důležitým indikátorem sociálního a hospodářského napětí v regionu. Znamená zvýšenou závislost na sociálních dávkách a má negativní dopad na vývoj regionální ekonomiky. Z celkového pohledu má podíl nezaměstnaných osob (PNO) klesající tendenci a je zde patrná ekonomická amplituda, která zachycuje hospodářskou krizi mezi roky 2008-2013. Dále je zřejmé, že nejvyšší podíl nezaměstnaných osob byl po celé období ze všech sledovaných územních celků v okrese Most. Slibně se vyvíjející poslední dekáda v kontextu klesající PNO byla přerušena v roce 2019, kdy všechny sledované územní celky vykázaly výkyv PNO. Všechny územní celky strukturálně postiženého regionu se nacházely nad republikovým průměrem.

Obr. 3: PNO ve vybraných územních celcích (2005-2021)

Zdroj: ČSÚ, časové řady (2022); vlastní zpracování

Výše uvedené tři základní ukazatele pouze ilustrují tu skutečnost, že sledované okresy kopírují obecné trendy, ale po celou dobu s výrazně horšími výsledky, než je celostátní průměr. Na základě hodnocených dat lze uvést, že

transformační procesy dosud nepřispěly ke stabilizaci ekonomického vývoje a dosažení míry rozvinutosti na úrovni ČR (trajektorie regionálních křivek nekonvergovaly tak, aby se dostaly na republikový průměr) a okresy Most a Ústí nad Labem si stále drží svou „trajektorii zaostávání“. Přicházející transformace může být jednou z posledních příležitostí, jak se z této cesty vymanit a začít psát zcela nový příběh regionů, jejichž úspěch by byl vyvolán systematickým využitím příležitostí, které přináší odklon od uhlí.

5. Case study – komparace dvou revitalizovaných post-těžebních ploch

Na území Ústeckého kraje, kde se již v minulém století započalo s rekultivacemi post-těžebních ploch, vznikly díky hydričké rekultivaci dvě unikátní vodní plochy, které se ale navzdory stejným úvahám vyvíjejí zcela rozdílně. Jezera Most a Milada se nacházejí v severozápadní části České republiky v Ústeckém kraji v blízkosti měst Mostu a Ústí nad Labem a obě vznikla jako následek těžby hnědého uhlí. Kromě hydričké rekultivace tyto dvě vodní plochy mají ještě jiné podobnosti, a to jak ve svém vývoji, tak ve své geografické poloze a možnostem rozvoje ve strukturálně narušených regionech.

Oba projekty přinášejí mnoho příležitostí pro rozvoj regionu a ekonomickou obnovu. Tato území, jež byla veřejnosti dlouho skryta ve smyslu zapovězeného vstupu, byla přednedávnm zpřístupněna veřejnosti. Obě nabízejí možnosti pro resocializaci celého širšího území a mají potenciál zlepšit negativní image uhelného regionu, který stál dlouhá léta na okraji společenského vnímání.

U těchto jezer ale vznikl zásadní problém, který se týká jejich správy a rozvoje, a to včetně přilehlých území, a to z důvodů vlastnictví pozemků. Zajímavá je vývojová linie jezera Most. Jak uvádí Euroconsultants (2010), politická garnitura města Mostu, která zahájila napouštění jezera (tehdy post-těžební jámy) 24. října 2008, předpokládala, že se po napuštění předá bezúplatně celé jezero do vlastnictví Statutárního města Most, které leží na katastrálním území tohoto města. S drobnými přestávkami se jezero napouštělo dlouhých šest let z řeky Ohře. Lidé byli ale do prostoru jezera poprvé vpuštěni k rekreaci až v září 2020. Majitelem je dosud stát, neboť evropské orgány upozornily na rozpor s právem v oblasti veřejné podpory, bude-li se jednat o bezúplatný převod jezera do majetku města Mostu. Město proto své nynější investiční aktivity prozatím řeší pronájmem dílčích ploch od státu a působí na nich jako stavebník. Již nyní, v roce 2023, existují na jezeře fungující inženýrské sítě, několik dětských hřišť, oblázková pláž, restaurace, kavárny, odpočinkové altány a celkem tři velkokapacitní parkoviště. Pro sportovní aktivity (běh, kolečkové brusle, cyklistika) je zpřístupněna asfaltová stezka kolem jezera a vodní plocha slouží k bezmotorovým vodním sportům. Jezero je přímo obsluhováno městskou hromadnou dopravou v Mostě, kdy Dopravní podnik měst Mostu a Litvínova v letních měsících zintenzivňuje spoje. Vzhledem k problémům spojeným s vlastnickými právy není však rozvoj dostatečně koncepční a není strategicky řízen.

Oproti tomu jezero Milada, které bylo vytvořeno díky hydričké rekultivaci hnědouhelného Dolu Chabařovice, začalo vznikat již v roce 2001. Dokončeno bylo již v roce 2010, tedy o čtyři roky dříve než jezero Most. Po ukončení rekultivačních prací bylo pro veřejnost otevřeno již v roce 2015. Jezero má, stejně jako jezero Most, sloužit zejména k rekreačním účelům pro obyvatele Ústí nad Labem a okolí. Vzniklo zde napojení na již existující cyklostezku a vznikají zde okrajové plochy pro rekreaci na březích jezera. V majetkoprávním směru se zde opakuje situace z jezera Most. Stát měl zrekultivovat post-těžební plochy, obce si jezero následně měly přebrat a dopracovat zázemí (Čtvrtilíková a kol., 2018). Náklady jsou ale na výstavbu v řádech stamilionů korun, a proto jednání probíhají od roku 2015 do současnosti.

Přes značnou míru podobnosti obou revitalizovaných území se ukazuje, že mezi klíčové institucionální bariéry rozvoje lokalit patří odlišné majetkoprávní vztahy. Jezero Most se nachází v katastru města Most, kdežto Milada se rozkládá na katastru více malých obcí. Z hlediska veřejné podpory je to problémová situace v obou případech, ale přesto město Most je velkým „hráčem“ s rozpočtem, institucionálními a personálními možnostmi, tudíž je relativně silným partnerem pro stát. Naopak vlastnické vztahy o kolem Milady je více fragmentované (jezero Milada spadá pod obce – Ústí nad Labem, Chabařovice, Trmice a Řehlovice) a z toho titulu je specifikace společných priorit a realizace rozvojových projektů komplikovanější. Zmíněné nedostatky nelze překonat ani prostřednictvím dobrovolného svazku obcí, neboť se vytváří další institucionální úroveň, vyžadující nové řízení. Protože vlastníkem jezera a přilehlých ploch je i nadále státní podnik Diamo, s. p. (odštěpný závod PKÚ), rozhodly se obce v roce 2010 vstoupit do dobrovolného svazku obcí, který má podpořit jejich snahu o komplexní rozvoj. Dobrovolný svazek obcí Jezero Milada sdružuje obce Trmice, Chabařovice, Řehlovice a Ústí nad Labem, kde svazek oficiálně sídlí. Jezero Milada a stav jeho rozvoje je vinou komplikovaného právního vztahu tří obcí (a města Ústí nad Labem) k zájmovému území v porovnání s jezerem Most poměrně zaostává. Chybí rozsáhlejší infrastruktura, která by podpořila rekreační aktivity v oblasti jezera. Jezero nyní spíše neuspokojuje poptávku veřejnosti, a pokud jsou nějaké snahy ji uspokojit, pak se provádějí dílčími a dočasnými opatřeními (provizorní parkoviště, provizorní stánek, mobilní toalety...). Rozdíly mezi jezery ukazuje následující tabulka 1.

Tab. 1: Rozdíly a podobnosti mezi jezerem Most a Milada v Ústeckém kraji

Jezero Most	Jezero Milada
Majitelem je stát Katastr obce: Statutární město Most Město Most, díky jasné (i když dílčí) koncepci, realizuje sportovně-rekreační funkci ploch Začíná přispívat ke zlepšení image uhelného regionu	Majitelem je stát Katastr obcí: Chabařovice, Trmice, Řehlovice Obce se spojily do dobrovolného svazku obcí kvůli koordinaci, propagaci, organizaci aktivit kolem jezera apod. Jeho neutěšený stav nijak zvlášť nepřispívá k reimage regionu
Díky novým pracovním místům přispívá k resilienci post-těžebního regionu Výrazné přispění ke zlepšení image města Aktivní propagace, vysoká návštěvnost	Pomalá výstavba infrastruktury pro zázemí a návštěvníky Výrazné rezervy v přispění k image Nyní je jezero Milada spíše pasivním hráčem v oblasti propagace regionu
U jezera Most vzniknou díky novému územnímu plánu plochy jak pro rekreaci, tak pro bytovou výstavbu a drobné podnikání a průmysl.	Nekoncepčnost přístupu kvůli vlastnickým právům

Zdroj: vlastní zpracování

Dle dotazníkového šetření, které bylo provedeno v okresech Most a Ústí nad Labem, vyplývá, že respondenti hodnotili revitalizační procesy velmi pozitivně a souhlasili s ukončením těžby v jejich regionech. Celkem 47 % respondentů bylo osloveno v okrese Ústí nad Labem a 53 % v okrese Most. V otázce, zda plánují v blízké době region opustit, se kladně vyjádřila celkem jedna třetina z nich, takřka polovina ale o stěhování z regionu neuvažuje vůbec. Více než polovina respondentů byla spokojena se svou životní úrovní, což může odkazovat na pozvolný růst image obou regionů. Zajímavým zjištěním je fakt, že celkem 68 % respondentů považuje rekultivované plochy za velmi atraktivní, jen 4 % z celkového počtu oslovených jsou proti ukončení těžby. Zbylí respondenti neshledávají ani pozitivita ani negativa. Co se týče využívání ploch na jezerech, bylo prokázáno, že až 56 % respondentů tráví svůj volný čas kolem jezer alespoň jednou v týdnu, intenzivnější využívání ploch se ale pohybuje pod hranicí 5 %. Těch, kteří plochy nenavštěvují vůbec, bylo přes 7 %. Závěrem byla položena otázka, zda sami respondenti nebo někdo z jejich rodiny přišel vinou ukončení těžby v posledních 10 letech o zaměstnání. Takřka 80 % respondentů odpovědělo záporně, jen 7 % odpovědi znělo tak, že práci ztratil někdo z jejich rodiny a celých 14 % pak uvedlo, že ztráta zaměstnání díky konci těžby se týká přímo jich osobně. Při terénním šetření se nejvíce diskutovalo nad otázkou bydlení, stěhování a ztráty zaměstnání. Nejvíce respondenty v regionech trápí sociálně vyloučené lokality a bytová otázka.

Navzdory problémům, které přinášejí regulace a finanční náročnost oběma rekultivovaným plochám, je zřejmé, že obce již na lokální úrovni objevily potenciál rekultivovaných ploch. Budoucnost hydrické rekultivace tak, jak ji naznačuje Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, ukazuje obrázek 4. Pro resilienci regionu je potřeba využít odvětvovou tradici, ale aplikovat ji v nových podmínkách. Nabízí se tedy možnost zůstat vytvořit nové energetické zdroje na bázi vodní energie nebo realizovat projekty přečerpávacích elektráren pro uchování energie. Rekreační funkce jezer by proto měla doplňovat i příležitost využít jejich potenciál i jako zdroj vodní či solární energie.

Obr. 4: Budoucí vývojové linie hydrické rekultivace na post-těžebních plochách v Ústeckém kraji

Zdroj: SPVEZ (2020)

6. Závěr

Příspěvek se zabývá strukturálně postiženými kraji, které leží ve významných uhelných oblastech. V důsledku ukončení těžby uhlí se nyní postižené regiony potýkají s několika problémy. Revitalizační procesy mají zprostředkovaný dopad na sociální transformaci a resilienci regionů. Revitalizované plochy, které nyní slouží

zejména pro rekreaci a sport, mají potenciál přispět k regionální odolnosti, a to nejen z pohledu turismu, možných nových pracovních míst, ale i z pohledu zlepšení životního prostředí a inovace regionální ekonomiky a s tím spojené image regionů. V Ústeckém kraji vznikly v poslední dekádě díky hydričké rekultivaci dvě významné vodní plochy – jezera Most a Milada. Tyto plochy mají společné prvky jak ve svém vývoji, tak ve své geografické poloze a možnostech rozvoje v regionu. Přestože oba projekty přinášejí mnoho příležitostí pro rozvoj regionu a ekonomickou obnovu, vznikl zásadní problém vývojových linií v kontextu majetkových práv. Přestože obě jezera jsou ve vlastnictví státu a ve správě státního podniku Diamo, jejich proměna a využití je do značné míry determinována sídelní strukturou v jejich okolí. Zatímco jezero Most leží na katastru města Most, které je hlavním subjektem zájmu, a tudíž na něm působí jako stavebník, jezero Milada se rozkládá na katastru menších obcí, které mají mnohem menší možnosti přistoupit k proměně zájmového území komplexně. Přestože se dotčené obce sdružily do Dobrovolného svazku obcí Jezero Milada, nedaří se využívat revitalizovaný prostor v plném potenciálu, který nabízí. Nicméně obě jezera přinášejí již nyní možnosti pro resocializaci a poskytují rozvojové plochy, které mají potenciál zlepšit negativní image regionu. Pozitivní vnímání proměny měsíční krajiny v krajinu jezer dokládá také průzkum provedený mezi respondenty v daném území. Jezera Most a Milada představují atraktivní turistické cíle a nabízejí široké spektrum aktivit pro návštěvníky všech věkových kategorií. Současně by využití jezer a dalších nových vodních ploch v kraji mělo vést k produkci obnovitelných energetických zdrojů a k uchování energie pro stabilizaci energetické sítě, což by v kontextu path dependency znamenalo i přetrvání role regionu jako významného producenta energií i do budoucna.

Literatura

- [1] BOSCHMA, R., LAMBOY, J. (1999). Why do old industrial regions decline? An exploration of potential adjustment strategies. Dublin: European RSA-congress.
- [2] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, (2022). *Časové řady*. [online]. [cit. 2023-03-12]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casove_řady.
- [3] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD VEŘEJNÁ DATABÁZE, (2022). *Veřejná databáze ČSÚ*. [online]. [cit. 2023-03-12]. Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/>.
- [4] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD SLDB, (2022). *Sčítání lidu, domů a bytů*. [online]. [cit. 2023-03-12]. Dostupné z: <https://sldb.czso.cz/>.
- [5] ČTVRTLÍKOVÁ, M., KUČEROVÁ, A., RYCHTECKÝ, P., BLABOLIL, P., BOROVEC, J., (2018). Hydrobotanický průzkum umělých jezer Medard, Most a Milada. *Zpravodaj Hnědé uhlí*, vol. 2018, no 4, pp. 16-24. ISSN 1213-1660.
- [6] DAWKINS, C. (2003). Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments. *Journal of Planning Literature*, vol. 18, no. 2, pp. 131-172. DOI:10.1177/0885412203254706.
- [7] DROBNIÁK, A., (2020). Development in regions lagging behind – the case of coal and post-coal regions. *Biblioteka Regionalisty*, vol. 2020, no. 20, pp. 20-37. ISSN 20814461. DOI:10.15611/br.2020.1.02.
- [8] EUROCONSULTANTS, (2010). *Ekonomické vyhodnocení území jezera Most*. [Strategický dokument]. Most: Statutární město Most.
- [9] GARNRY, P., (2021). *Dekarbonizace je poslední šancí Evropy na cestu k prosperitě*. [online]. [cit. 2023-03-12]. Dostupné z: <https://www.peak.cz/dekarbonizace-je-posledni-sanci-evropy-na-cestu-k-prosperite/29491/>.
- [10] HAINES, A., SCHEELBEEK, P., (2020). European Green Deal: a major opportunity for health improvement. *The Lancet*, vol. 395, no. 10233, pp. 1327-1329. ISSN 0140-6736. DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30109-4.
- [11] HAMPL, M., (2005). *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Praha: DemoArt, ISBN 80-86746-02-X.
- [12] HUDSON, R., CHAPMAN, K., SCHAMP, E., EICH-BORN, M., GRUNSVEN, L., & SMAKMAN, F. (2005). The restructuring of old industrial areas in Europe and Asia. *Environment and Planning*, vol. 37, no. 4, pp. 571-680.
- [13] KORAŇ, J., (1973). K počátkům uhelného hornictví. *Rozpravy Národního technického muzea v Praze*, vol. 58, no. 3, pp. 46-62.
- [14] MAJER, J., (2004). *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-222-8.
- [15] NACKE, L., (2020). *The cost of phasing out coal*. In: CPR General Conference 2020: Quantifying and comparing compensation costs of coal phase out policies to governments. [diplomová práce]. Lund: Lund University.
- [16] NORTON, R. (2013). *City Life-Cycles and American Urban Policy: Studies in Urban Economics*. Massachusetts: Academic Press.
- [17] PAVLÍK, A., (2016). Odolnost českých nemetropolitních regionů. In *Výroční konference České geografické společnosti: Geografické myšlení jako aktuální společenská výzva*. České Budějovice: JČU, pp. 204-216.

- [18] PAVLÁSEK, M. (2022). Nepohodlné vzpomínky a ozvuky ticha. Problematické implikace reemigrace Čechů z Jugoslávie a odsunu Němců z Československa. *Slovenský národopis / Slovak Ethnology*, vol. 70, no. 1, pp. 69-91. ISSN 13351303. Dostupné z: doi:10.31577/SN.2022.1.06.
- [19] SVOBODA, O. (2013). *Ekonomická odolnost regionů*. [Diplomová práce]. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- [20] SPVEZ. (2020). *Svaz podnikatelů pro využití energetických zdrojů*. [online]. [cit. 2023-03-12]. Dostupné z: <https://www.spvez.cz/cs>.
- [21] ŠAŠEK, M., (2011). *The Changes of Internal Migration in the Czech Republic (with the Focus on Analysis of the Changes in Ústí nad Labem Region)*. Ústí nad Labem: UJEP.
- [22] ŠTERNBERK, K., (2003). *Nástin dějin českého hornictví*. Ostrava: Montanex, ISBN 80-7225-093-0.

Příspěvek byl zpracován za podpory Výzkumného centra Forpolis při Fakultě sociálně ekonomické UJEP v Ústí nad Labem a za přispění Sev.enCommodities AG č. 7COM-BCZ/2022/ a byl zpracován v za podpory SGS UJEP UJEP-SGS-2021-45-002-2.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-10

SPRAVEDLIVÁ TRANSFORMACE JAKO CESTA K UDRŽITELNÉMU ROZVOJI REGIONŮ

Just Transformation as a Way to Sustainable Development of Regions

VLADIMÍR ŽÍTEK**VIKTORIE KLÍMOVÁ**

Katedra regionální ekonomie a správy | *Dept. of Region. Economics and Administration*
Ekonomicko-správní fakulta | *Faculty of Economics and Administration*
Masarykova univerzita | *Masaryk University*
✉ *Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic*
E-mail: *vladimir.zitek@econ.muni.cz, viktorie.klimova@econ.muni.cz*

Anotace

Příspěvek se zabývá spravedlivou transformací regionů. Na některé z nich mohou mít závažný dopad klimatické cíle stanovené Zelenou dohodou. Snaha Evropské unie stát se do roku 2050 klimaticky neutrální ekonomikou může ohrozit regiony závislé na fosilních palivech a odvětvích s vysokými emisemi uhlíku. Hlavní pozornost toho článku je zaměřena na Fond pro spravedlivou transformaci, který má regionům pomoci zmírnit tyto negativní dopady. Cílem příspěvku je zhodnotit na jaké regiony bude mít transformace největší dopad z hlediska dotčených pracovních míst a jak jsou prostředky z Fondu pro spravedlivou transformaci alokovány na jednotlivé státy. Pro analýzu jsou využita zejména data Evropské komise a statistické informace zjišťované Joint Research Centre a Eurostatem. Pokud je dopad transformace vyjádřen v počtu pracovních míst, dotkne se nejvíce polských regionů Śląskie a Łódzkie, rumunského Sud-Vest Oltenia, bulharského Yugoiztochen a českého Severozápad. Na úrovni států se transformace nejvíce dotkne Polska, Německa, České republiky, Rumunska a Bulharska. Stejně země získají z Fondu pro spravedlivou transformaci i nejvíce finančních prostředků.

Klíčová slova

spravedlivá transformace, Zelená dohoda, uhelné regiony, Fond pro spravedlivou transformaci, klimatické cíle

Annotation

The paper deals with the just transformation of regions. Climate targets set by the Green Deal may have a crucial impact on some of them. The European Union's effort to become a climate-neutral economy by 2050 could threaten regions dependent on fossil fuels and industries with high carbon emissions. The main focus of this paper is put on the Just Transition Fund, which is designed to help regions mitigate the mentioned negative impacts. The aim of the paper is to evaluate in which regions the transformation will have the biggest impact in terms of the affected jobs and how the budget of the Just Transition Fund is allocated to individual states. Data from the European Commission and statistical information collected by the Joint Research Center and Eurostat are mainly used for the analysis. If the impact of the transformation is expressed in the number of jobs, the transformation will most affect the Polish regions of Śląskie and Łódzkie, the Romanian Sud-Vest Oltenia, the Bulgarian Yugoiztochen and the Czech Severozápad. At the national level, the transformation will most affect Poland, Germany, the Czech Republic, Romania and Bulgaria. The same countries will also receive the most funding from the Just Transition Fund.

Keywords

just transformation; Green Deal; coal regions; Just Transition Fund; labour market and employment, climate targets

JEL Classification: R12, Q56

1. Úvod

Evropská unie si klade za cíl dosáhnout do roku 2050 klimatické neutrality a vybudovat z Evropy první klimaticky neutrální kontinent stát se prvním a za tímto účelem byla vytvořena strategie Zelená dohoda pro Evropu (Green Deal). Tato dohoda byla představena v prosinci 2019 prostřednictvím Sdělení Evropské komise (Evropská komise, 2019) a je definována jako „nová strategie růstu, jejímž cílem je transformovat EU na spravedlivou a prosperující společnost s moderní a konkurenceschopnou ekonomikou efektivně využívající zdroje, která v roce 2050 nebude produkovat žádné emise skleníkových plynů a ve které bude hospodářský růst oddělen od využívání zdrojů“ (tamtéž).

Je zřejmé, že dosažení klimatické neutrality do roku 2050 může mít pro některé regiony a státy závažné dopady a je to tak pro ně obtížnější než pro jiné (např. Evropská rada, 2022). Jedná se zejména o oblasti, které jsou závislé na fosilních palivech nebo mají průmyslová odvětví s vysokými emisemi uhlíku. V těchto odvětvích je současně zaměstnáno mnoho lidí, a tak jim hrozí značná rizika spojená se stabilitou na trhu práce. Aby byl eliminován dopad na tyto oblasti, zavedla Evropská unie tzv. Mechanismus pro spravedlivou transformaci (Just Transition Mechanism), v rámci kterého má být podpora poskytována obyvatelstvu, podnikům i regionům a státům. Mechanismus je postaven na třech pilířích, kterými jsou Fond pro spravedlivou transformaci (součást politiky soudržnosti), režim pro spravedlivou transformaci v rámci programu Invest EU (rozpočtové záruky) a Úvěrový nástroj pro veřejný sektor (půjčky od Evropské investiční banky).

Tento příspěvek svou pozornost zaměřuje na Fond pro spravedlivou transformaci, který se v programovacím období 2021-2027 stal jedním z tzv. Evropských strukturálních a investičních fondů. Fond financuje projekty v předem definovaných oblastech, které vlivem přechodu ke klimatické neutralitě musí čelit vážným sociálně-ekonomickým problémům. Je tak jedním z opatření pro naplnění Zelené dohody. Takto podporované regiony jsou označovány jako „uhelné regiony“.

2. Spravedlivá transformace regionů

Ekonomická, sociální a environmentální situace uhelných regionů je podobná situaci ve starých průmyslových regionech, kterými se regionální vědy dlouhodobě zabývají (např. Boschma a Lambooy, 1999; Hassink, 2005). Resp. mnoho regionů označovaných v posledních letech jako uhelné (příp. závislé na těžbě surovin) jsou současně dlouhodobě považovány za staré průmyslové regiony. Staré průmyslové regiony jsou oblasti ve vyspělých zemích, které se dlouhodobě specializovaly na určité odvětví, avšak toto území prochází strukturální změnou a v ekonomice klesá význam odvětví, na kterém je region závislý (např. Koutský, 2011). Birch a kol. (2010) tyto regiony charakterizují primárně jako ty, které byly v čele rané industrializace evropské ekonomiky zaměřené na těžbu uhlí a dalších surovin. Z této charakteristiky tedy jasně vyplývá úzká souvislost s dnes diskutovanými uhelnými regiony. Uvedení autoři zmiňují, že staré průmyslové regiony nemusí být výhradně spojeny s těžbou, ale často jsou to i regiony, jejichž historie je vázána s textilním průmyslem, stavbou lodí a strojírenstvím. Pro staré průmyslové regiony jsou typické jevy, které jsou v regionálních teoriích označovány jako path dependence a lock-in. Typickými bariérami, které je nutné při transformaci překonat jsou znalosti a silně propojené sítě aktérů souvisejících s upadajícím odvětvím.

Historická zkušenost se starými průmyslovými regiony v západní Evropě ukazuje, že tyto regiony je možné transformovat na úspěšné znalostní ekonomiky, avšak ne každý region tuto změnu zvládne (Birch a kol., 2010). Například, Trippl a Otto (2009) porovnávají transformaci rakouského Štýrska a německého Sársko a konstatují, že Sársko se s transformací směrem ke znalostní ekonomice nedokázalo vypořádat tak dobře jako Štýrsko. Ostatně, Štýrsko (a jeho hlavní město Graz) je dnes považováno za jeden z nejvíce inovativních regionů Evropy. Provedené výzkumy se nezaměřují pouze na to, zda transformace byla úspěšná či nikoliv, ale zejména tím, jaké faktory k transformaci přispěly či ji naopak potlačily. Mezi nejčastěji diskutované faktory patří role podniků v regionální diverzifikaci (Neffke a kol., 2018), význam firem se zahraničním vlastníkem (Elekes a kol., 2019), klastry (Trippl a Otto, 2009) a přítomnost univerzit (Benneworth a Hospers (2007)). Mezi další diskutované faktory patří například sociální kapitál a internacionalizace (Valdaliso a kol., 2011), sousední regiony, ze kterých se mohou šířit nové technologie (Boschma a kol., 2017), institucionální kapacita regionů (Henderson, 2015) či výzkum a vývoj (Halásková a kol., 2022). Obecně lze ale konstatovat, že transformační doporučení se vztahují k posunu k inovacím a znalostní ekonomice, vytváření nových podniků a přitahování zahraničních firem, posílení pozice místních firem v rámci globálních produkčních sítí a rozvoj nových odvětví, pro která má region dobré výchozí podmínky.

Na podporu transformace uhelných regionů Evropské unie v období 2021-2027 byl vytvořen Fond pro spravedlivou transformaci (Just Transition Fund – JTF). Výzkumy ukazují, že právě zkušenosti s transformací starých průmyslových regionů mohou být využity i k transformaci regionů za pomoci tohoto nového fondu

(Moesker a Pesch, 2022). Současně bylo poukázáno také na to, že probíhající transformace a větší zapojování obnovitelných zdrojů nemusí být jen výzvou pro další prosperitu, ale může také prohloubit stávající regionální disparity (Loewen, 2022). Základní pravidla pro JTF jsou uvedena v Nařízení z června 2021 (Evropská unie, 2021). Dle tohoto Nařízení je cílem fondu „umožnit regionům a lidem řešit sociální, hospodářské a environmentální dopady transformace, která je zaměřena na dosažení cílů Unie v oblasti energetiky a klimatu pro rok 2030 a klimaticky neutrálního hospodářství Unie do roku 2050“. Fond podporuje cíl kohezní politiky 2021+ Investice pro zaměstnanost a růst ve všech členských státech (avšak nikoliv na celém jejich území).

Aktivity, na které je možné čerpat prostředky JTF, jsou uvedeny v Nařízení (Evropská unie, 2021). Jedná se například o investice do podniků, investice do výzkumu a inovací, technologie a infrastrukturu pro cenově dostupnou čistou energii, investice do energie z obnovitelných zdrojů, investice do inteligentní a udržitelné místní mobility, modernizaci dálkového vytápění, digitalizaci, regeneraci brownfieldů, oběhové hospodářství či zvyšování kvalifikace zaměstnanců. Financovat naopak nelze vyřazování jaderných elektráren z provozu a jejich výstavbu.

3. Cíl a metodika

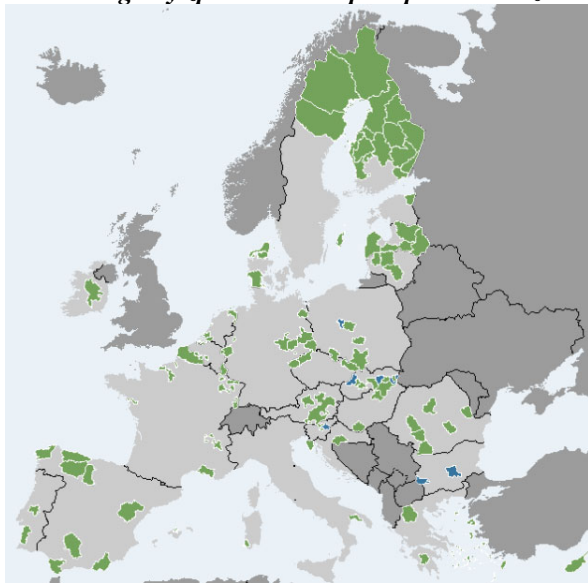
Cílem příspěvku je zhodnotit na jaké regiony bude mít transformace největší dopad z hlediska dotčených pracovních míst a jak jsou prostředky z Fondu pro spravedlivou transformaci alokovány na jednotlivé státy. Ukazatel pracovních míst byl zvolen s ohledem na to, že klíčovou charakteristikou transformace je dopad na pracovní místa. Rušení pracovních míst se proběhne v těžebním sektoru i v energetice založené na zpracování fosilních surovin. V tomto článku používáme termín fosilní zdroje (suroviny), kterými máme na mysli uhlí, ropnou břidlici a rašelinu. Kvůli rušení pracovních míst si lidé budou muset hledat nové uplatnění na trhu práce. Součástí transformace tak musí být i rekvalifikace zaměstnanců a vytvoření nových pracovních míst, obvykle míst s vyššími požadavky na znalosti a dovednosti. Alokace z Fondu pro spravedlivou transformaci je porovnávána na úrovni jednotlivých členských zemí, neboť data za regiony nejsou ve všech zemích zatím zcela přesně známa.

Pro vlastní analýzu jsou využita data Evropské komise (European Commission, 2023a) sumarizující finanční zdroje zapojené do politiky soudržnosti, a to včetně těch, které jsou specificky určeny na zabezpečení procesu spravedlivé transformace. Dalším zdrojem dat jsou statistické informace zjišťované Joint Research Centre a Eurostatem a publikované Kapetakim a kol. (2021). Dílčí komentáře jsou doplněny o statistiky Euracoal (2022).

4. Výsledky

Prostředky z Fondu pro spravedlivou transformaci mohou být čerpány pouze ve vymezených oblastech, a to v regionech na úrovni NUTS 3 (nebo v jejich části), které jsou nejvíce postiženy ekonomickými a sociálními dopady vyplývajícími z transformace (viz Obr. 1). Členské státy tyto regiony definují v tzv. plánech spravedlivé územní transformace, které podléhají schválení Evropské komise.

Obr. 1: Regiony způsobilé k čerpání prostředků z JTF

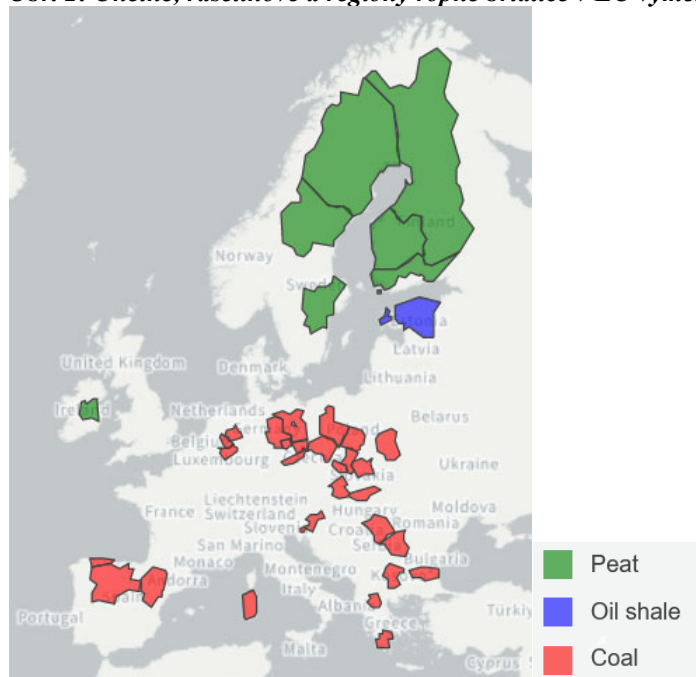

Pozn: Modrá barva = regiony navržené Komisí; zelená barva = schválené regiony navržené státy v transformačních plánech.
Zdroj: European Commission (2023c)

4.1 Pracovní místa v oblastech dotčených spravedlivou transformací

Jedním z klíčových úkolů procesu spravedlivé transformace je eliminovat nepříznivé dopady útlumu ekologicky zatěžujících činností souvisejících s těžbou uhlí a dalších fosilních surovin. Obrázek 2 zachycuje NUTS2 regiony, kde se těží uhlí (coal), ropná břidlice (oil shale) a rašelina (peat). Tyto regiony byly vymezeny Společným výzkumným střediskem (Joint Research Centre) v roce 2018 za účelem implementace regionální politiky a zahrnují území, kde v dotčených odvětvích pracuje alespoň 100 lidí.

Obr. 2: Uhelné, rašelínové a regiony ropné břidlice v EU vymezené pro období 2021-2027

Zdroj: European Commission (2023b)

Samotné uhlí se v Evropské unii stále těží v 11 členských zemích (viz Tab. 1), a to celkově v 29 regionech NUTS2. Celkový počet aktivních uhelných dolů je 45, z toho 16 černouhelných a 29 hnědouhelných (viz Obr. 3). Černé uhlí se těží výhradně v polském regionu PL22 Śląskie. Polsko a polské regiony dominují všem souvisejícím statistikám týkajících se zkoumané oblasti. Tabulka 1 uvádí celkový přehled všech dotčených NUTS2 regionů, který zahrnuje jak regiony s aktivní těžbou tak ty, které již procházejí útlumem. Jsou zde zařazeny také státy, kde dotčenou surovinou není uhlí, ale jiné fosilní suroviny, jako jsou rašelina (regiony v Estonsku, Finsku, Švédsku, Irsku, Litvě a Lotyšsku) a ropná břidlice (region NUTS2 EE00 Estonsko). Transformace má dopad na zaměstnanost jak v primárním odvětví těžby, tak sekundárně v elektrárnách, pro které jsou uhlí a další fosilní suroviny zdrojem pro výrobu elektrické energie. Právě v zemích s významným podílem těžby uhlí tvoří logicky výroba energie z těchto zdrojů největší podíl. Zejména se jedná o Polsko (necelých 70 %), Estonsko (50 %), či Česko (40 %). Podrobnější informace jsou publikovány v Euracoal (2022).

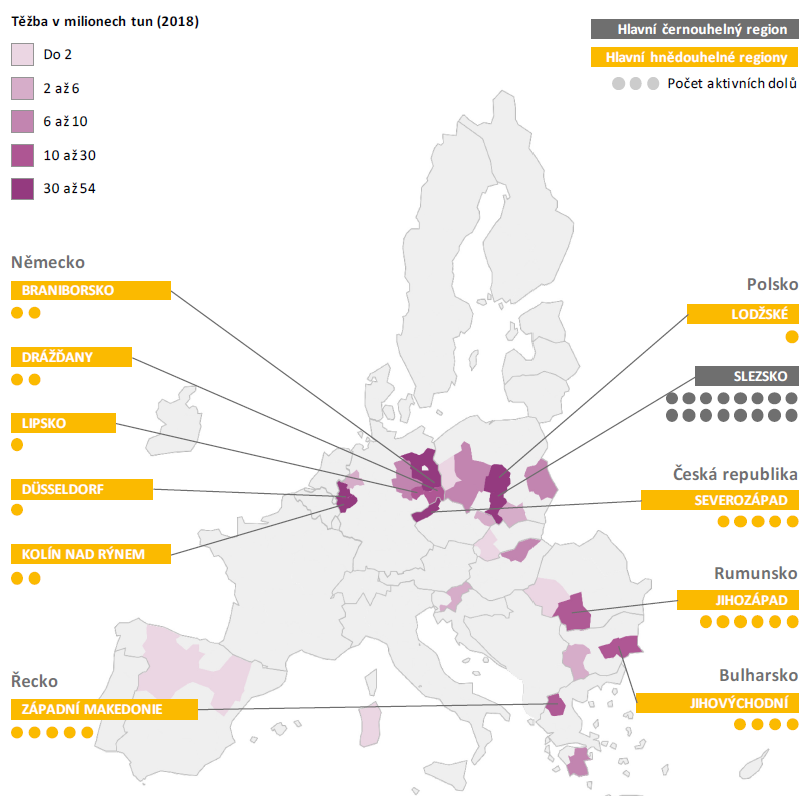
Tabulka 1 dokládá také dokládá, že zaměstnanost v dotčených činnostech ve vymezených regionech dosahuje celkového počtu více než 214 tisíc osob (viz Kapetaki a kol., 2021), přičemž v samotné těžbě je to přes 166 tisíc, v tepelných elektrárnách pak necelých 48 tisíc zaměstnanců. Polovina všech dotčených pracovních pozic se pak nachází v sedmi polských regionech, z hlediska uhelné suroviny jednoznačně dominují regiony zaměřené na těžbu uhlí (95,0 %).

Tab. 1: Počty pracovních míst v činnostech souvisejících s uhlím v uhelných regionech

	Počet pracovních míst			Počet regionů NUTS2	Fosilní surovina
	Těžba	Elektrárny	Celkem		
Polsko	91 426	15 653	107 079	7	uhlí
Německo	20 000	10 385	30 385	7	uhlí
Česko	13 904	3 925	17 829	2	uhlí
Rumunsko	13 622	3 008	16 630	2	uhlí
Bulharsko	10 284	2 660	12 944	2	uhlí
Řecko	4 082	1 605	5 687	2	uhlí
Estonsko	3 927	1 242	5 169	1	ropná břidlice, rašelina
Španělsko	1 733	3 210	4 943	3	uhlí
Finsko	2 806	1 300	4 106	3	rašelina
Itálie	160	2 079	2 239	1	uhlí
Maďarsko	1 400	811	2 211	1	uhlí
Slovensko	1 403	573	1 976	1	uhlí
Slovinsko	1 252	545	1 797	1	uhlí
Švédsko	329	709	1 038	7	rašelina
Irsko	280	46	326	2	rašelina
Litva	19	18	37	2	rašelina
Lotyšsko	13	13	26	1	rašelina
Celkem	166 640	47 782	214 422	45	-

Zdroj: vlastní zpracování dle Kapetaki a kol. (2021)

Z komentářů uvedených v předchozím textu, jakož i tabulky 1, je patrné, že vymezených NUT2 regionů je celkem 45. Dle fosilní suroviny se pak ve 29 těží uhlí, v 15 rašelina a v jednom (Estonsko) rašelina a ropná břidlice. Bližší představu o aktivních uhelných dolech a množství vytěženého uhlí dává Obr. 3. Regiony s nejvyšší těžbou uhlí se nachází v Polsku, Německu a České republice.

Obr. 3: Počty aktivních dolů v uhelných regionech na území členských zemí EU

Zdroj: Kapetaki a kol. (2021), cit. dle Evropský účetní dvůr (2022)

Při pohledu na regionální strukturu je zřejmé, že z hlediska dotčených pracovních pozic v oblasti těžby a uhelných elektráren dominují tři regiony, kde zaměstnanost v těchto odvětvích přesahuje 10 tisíc míst. Kromě již dříve zmíněného regionu PL22 Śląskie (více než 76,5 tisíc zaměstnanců) je to dále rumunský RO41 Sud-Vest Oltenia (necelých 13 tisíc) a bulharský BG34 Yugoiztochen (více než 11 tisíc). V TOP desítce (viz tabulka 2) pak nechybí oba české NUTS2 regiony, tedy CZ04 Severozápad a CZ08 Moravskoslezsko, kde v dotčených profesích pracuje v součtu téměř 16,5 tisíce zaměstnanců.

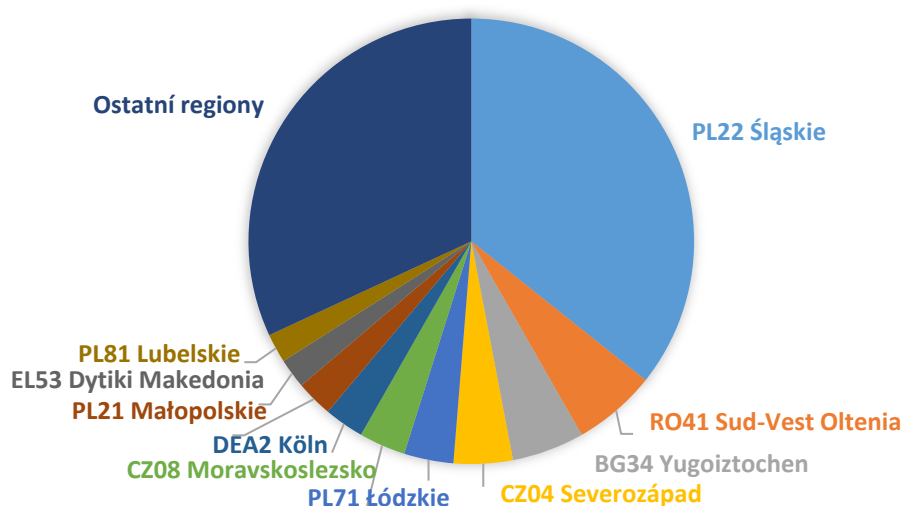
Tab. 2: Uhlé regiony v EU v období 2021–2027 – TOP 10 regionů dle počtu pracovních míst

NUTS 2 region		Těžba	Elektrárny	Celkem
PL22	Śląskie	73 427	3 137	76 564
RO41	Sud-Vest Oltenia	10 600	2 360	12 960
BG34	Yugoiztochen	9 303	1 959	11 262
CZ04	Severozápad	7 147	2 041	9 188
PL71	Łódzkie	4 725	2 956	7 681
CZ08	Moravskoslezsko	6 757	488	7 245
DEA2	Köln	4 791	1 414	6 205
PL21	Małopolskie	4 908	791	5 699
EL53	Dytiki Makedonia	3 254	1 395	4 649
PL81	Lubelskie	4 508	0	4 508
Celkem		129 420	16 541	145 961

Zdroj: vlastní zpracování dle Kapetaki a kol. (2021)

Deset z hlediska zaměstnanosti nejvíce zasažených regionů představuje téměř 70 procentní (přesně 68,9 %) podíl na celkové zaměstnanosti v dotčených odvětvích v uhelných regionech (viz Obr. 4). Zcela dominantní je region PL22 Śląskie má podíl 35,7 %, což je více než zbývajících 35 regionů mimo TOP 10 (jejich podíl je pouze 31,9 %). Pořadí dalších regionů dle jejich podílu na celkové zaměstnanosti v uhelných regionech EU pochopitelně kopíruje pořadí absolutního počtu pracovních míst. Rumunský RO41 Sud-Vest Oltenia má podíl 6,0 %, bulharský BG34 Yugoiztochen 5,3 %, český CZ04 Severozápad 4,3 %, polský PL71 Łódzkie 3,6 % a český CZ08 Moravskoslezsko 3,4 %. Každý další region již nedosahuje ani tříprocentního podílu.

Obr. 4: Podíl uhelných regionů na zaměstnanosti v činnostech souvisejících s uhlím

Zdroj: vlastní zpracování dle Kapetaki a kol. (2021)

4.2 Alokace prostředků z Fondu pro spravedlivou transformaci

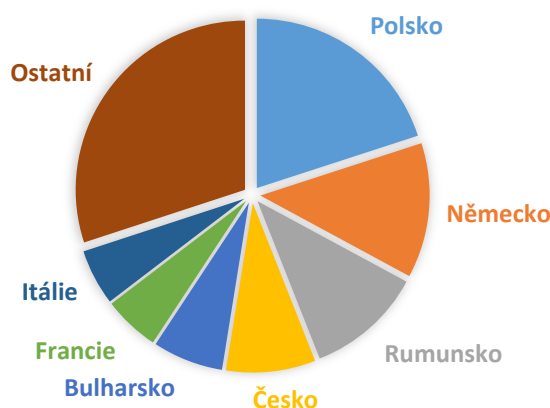
Celková alokace prostředků Evropské unie do Fondu pro spravedlivou transformaci překračuje 19 miliard EUR a příjemcem jsou všechny členské země (tedy nikoliv jen ty, ve kterých se nachází uhelné regiony). Celkový podíl alokace JTF dosahuje 5 % celkového rozpočtu určeného na realizaci politiky soudržnosti (PS). Pro některé země představuje JTF z hlediska podílu na přiděleném rozpočtu politiky soudržnosti velmi významný příspěvek (viz Tab. 3). Více než 10 % rozpočtu politiky soudržnosti získává prostřednictvím JTF Nizozemsko (32 %), Finsko (22 %), Dánsko (15 %), Lucembursko (14 %), Německo a Bulharsko (12 %), Rakousko (11 %), Estonsko a Kypr (10%).

Tab. 3: Celková výše alokace JTF (v mil. EUR) a podíl JTF na politice soudržnosti v období 2021-2027

Stát	Alokace JTF	Podíl na PS	Stát	Alokace JTF	Podíl na PS
Polsko	3 847,3	5 %	Maďarsko	261,1	1 %
Německo	2 477,7	12 %	Slovinsko	258,7	8 %
Rumunsko	2 139,7	7 %	Portugalsko	223,8	1 %
Česko	1 641,5	8 %	Lotyšsko	191,6	4 %
Bulharsko	1 295,0	12 %	Chorvatsko	185,9	2 %
Francie	1 030,0	6 %	Belgie	182,6	6 %
Itálie	1 029,6	2 %	Švédsko	155,7	7 %
Španělsko	868,7	2 %	Rakousko	135,8	11 %
Řecko	829,9	4 %	Kypr	101,1	10 %
Nizozemí	623,1	32 %	Dánsko	89,0	15 %
Finsko	465,7	22 %	Irsko	84,5	7 %
Slovensko	459,0	4 %	Malta	23,3	3 %
Estonsko	353,9	10 %	Lucembursko	9,3	14 %
Litva	273,3	4 %	EU celkem	19 236,7	5 %

Zdroj: vlastní zpracování dle European Commission (2023a)

Obr. 5 zachycuje, jaký podíl na celkovém rozpočtu JTF mají jednotlivé členské země. Sedm zemí získává 70 % všech prostředků. Zcela dominantní je pozice Polska (20,0 %), které je následováno Německem (12,9 %) a Rumunskem (11,1 %). Čtvrtá pozice v pomyslném žebříčku pak náleží Česku, které získává více než 1,6 miliardy EUR, což představuje 8,5 % rozpočtu JTF.

Obr. 5: Podíl jednotlivých zemí na celkové alokaci JTF v období 2021-2027

Zdroj: vlastní zpracování dle European Commission (2023a)

5. Závěr

Zelená dohoda pro Evropu si klade za cíl dosáhnout do roku 2050 klimatické neutrality. To může mít negativní dopad na ekonomickou a sociální situaci v regionech, jejichž ekonomika je spojena s těžbou uhlí, rašeliny a ropné břidlice a s výrobou navazující na tuto těžbu. Fond pro spravedlivou transformaci je jedním z nástrojů, který má těmto regionům pomoci s přeměnou směrem k udržitelnému rozvoji. Fond je jedním z finančních zdrojů pro kohezní politiku v období 2021-2027 a mohou z něho čerpat všechny státy EU, avšak vždy pouze na svých vymezených územích. Celkový rozpočet fondu činí asi 19 miliard EUR. Pokud je dopad transformace vyjádřen v počtu pracovních míst, dotkne se nejvíce polských regionů Śląskie a Łódzkie, rumunského Sud-Vest Oltenia, bulharského Yugoiztochen a českého Severozápad.

Tab. 4: Země nejvíce dotčené transformací

Země	Podíl na pracovních místech (%)	Podíl na alokaci z JTF (%)	Příspěvek na jedno pracovní místo (EUR)
Polsko	49,94	20,00	35 930
Německo	14,17	12,88	81 544
Česko	8,31	8,53	92 069
Rumunsko	7,76	11,12	128 665
Bulharsko	6,04	6,73	100 046
Evropská unie	100,00	100,00	89 714

Zdroj: vlastní zpracování dle Kapetaki a kol. (2021) a European Commission (2023a)

Transformace směrem k nízkouhlíkové ekonomice se nejvíce dotkne Polska, Německa, České republiky, Rumunska a Bulharska, pokud to posuzujeme dle dotčeného počtu pracovních míst. Tabulka 4 uvádí podíl těchto pěti zemí na počtu pracovních míst a na alokaci z Fondu pro spravedlivou transformaci. V tabulce je uveden také přepočtený výše alokované podpory na jedno dotčené pracovní místo. Mezi daty o počtu pracovních míst a výši alokované podpory však nelze hledat jednoznačnou souvislost. Počet pracovních míst není jediným kritériem pro rozdělení prostředků. Současné tyto prostředky neslouží pouze pro tvorbu nových pracovních míst, ale mají podporovat transformaci v širším slova smyslu. Fond tak podporuje například výzkum a vývoj, digitalizaci nebo zateplování budov.

Literatura

- [1] BENNEWORTH, P., HOSPERS, G. J., (2007). The new economic geography of old industrial regions: universities as global-local pipelines. *Environment and Planning C: Government and Policy*, vol. 25, no. 6, pp. 779-802. ISSN 0263-774X. DOI: 10.1068/c0620.
- [2] BIRCH, K., MACKINNON, D., CUMBERS, A., (2010). Old Industrial Regions in Europe: A Comparative Assessment of Economic Performance. *Regional Studies*, vol. 44, no. 1, pp. 35-53. ISSN 0034-3404. DOI: 10.1080/00343400802195147.
- [3] BOSCHMA, R., LAMBOOY, J., (1999). The prospects of an adjustment policy based on collective learning in old industrial regions. *GeoJournal*, vol. 49, no. 4, pp. 391-399. ISSN 0343-2521.
- [4] BOSCHMA, R., MARTÍN, V., MINONDO, A., (2017). Neighbour regions as the source of new industries. *Papers in Regional Science*, vol. 96, no. 2, pp. 227-245. ISSN 1435-5957. DOI: 10.1111/pirs.12215.
- [5] ELEKES, Z., BOSCHMA, R., LENGYEL, B., (2019). Foreign-owned firms as agents of structural change in regions. *Regional Studies*, vol. 53, no. 11, pp. 1603 - 1613. ISSN 1360-0591. DOI: 10.1080/00343404.2019.1596254.
- [6] EURACOAL, (2022). *Eracoal statistics 2002-2022. Electricity generation mix in selected countries*. [online]. [cit. 2023-03-12]. Dostupné na: https://public.euracoal.eu/download/Public-Archive/Library/Charts-Maps/Electricity-in-Europe/Eurostat-EU28-electricity-2020-nrg_bal_peh.pdf.
- [7] EUROPEAN COMMISSION, (2023a). *Available budget of Cohesion Policy 2021-2027*. [online]. [cit. 2023-03-10]. Dostupné na: https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/available-budget_en.
- [8] EUROPEAN COMMISSION, (2023b). *Coal regions in transition*. [online]. [cit. 2023-03-10]. Dostupné na: https://energy.ec.europa.eu/topics/oil-gas-and-coal/eu-coal-regions/coal-regions-transition_en.
- [9] EUROPEAN COMMISSION, (2023c). *Just Transition Platform*. [online]. [cit. 2023-03-10]. Dostupné na: https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/just-transition-fund/just-transition-platform_en.
- [10] EVROPSKÁ KOMISE, (2019). *Sdělení Komise Evropskému parlamentu, Evropské radě, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a Výboru regionů Zelená dohoda pro Evropu (COM/2019/640 final)* [online]. [cit. 2023-03-10]. Dostupné na: <https://eur-lex.europa.eu/>.
- [11] EVROPSKÁ RADA, (2022). *Zelená dohoda pro Evropu*. [online]. [cit. 2023-03-10]. Dostupné na: <https://www.consilium.europa.eu/cs/policies/green-deal/>.
- [12] EVROPSKÝ ÚČETNÍ DVŮR, (2022). *Podpora EU určená pro uhelné regiony. Její zaměření na socioekonomickou a energetickou transformaci je jen omezené*. [online]. [cit. 2023-03-12]. Dostupné na: <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/support-coal-regions-22-2022/cs/index.html>.
- [13] HALÁSKOVÁ, R., HALÁSKOVÁ, M., FRIEDRICH, V., (2022). Evaluation of Key R&D Areas in the Context of Economic Development: Evidence from Self-governing Regions of the Czech Republic. *Lex Localis - Journal Of Local Self-Government*, vol. 20, no. 4, pp. 1083-1111. ISSN 1581-5374. DOI: 10.4335/20.4.1083-1111(2022).
- [14] HASSINK, R., (2005). How to unlock regional economies from path dependency? From learning region to learning cluster. *European Planning Studies*, vol. 13, no. 4, pp. 521-535. ISSN 0965-4313. DOI: 10.1080/09654310500107134.

- [15] HENDERSON, S. R. (2015). Transforming old industrial regions: Constructing collaboration within the Black Country, England. *Geoforum*, vol. 60, no. March 2015, pp. 95-106. ISSN 0016-7185. DOI: 10.1016/j.geoforum.2015.01.010.
- [16] KAPETAKI, Z., ALVES DIAS, P., CONTE, A., KANELLOPOULOS, K., MANDRAS, G., MEDARAC, H., NIJS, W., RUIZ, P., SOMERS, J., TARVYDAS, D., (2021). *Recent trends in EU coal, peat and oil shale regions*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-76-30987-1. DOI: 10.2760/510714.
- [17] KOUTSKÝ, J. (2011). *Staré průmyslové regiony, vývojové tendence – možnosti rozvoje*. Ústí nad Labem: UJEP. ISBN 80-7414-440-0.
- [18] LOEWEN, B., (2022). Coal, green growth and crises: Exploring three European Union policy responses to regional energy transitions. *Energy Research and Social Science*, vol. 93, art. no. 102849. ISSN 2214-6296. DOI: 10.1016/j.erss.2022.102849.
- [19] MOESKER, K., PESCH, U., (2022). The just transition fund – Did the European Union learn from Europe's past transition experiences?. *Energy Research and Social Science*, vol. 91, art. no. 102750. ISSN 2214-6296. DOI: 10.1016/j.erss.2022.102750.
- [20] NEFFKE, F., HARTOG, M., BOSCHMA, R., HENNING, M., (2018). Agents of Structural Change: The Role of Firms and Entrepreneurs in Regional Diversification. *Economic Geography*, vol. 94, no. 1, pp. 23-48. ISSN 0013-0095. DOI: 10.1080/00130095.2017.1391691.
- [21] TRIPPL, M., OTTO, A., (2009). How to turn the fate of old industrial areas: a comparison of cluster-based renewal processes in Styria and the Saarland. *Environment and Planning A*, vol. 41, no. 5, pp. 1217-1233. ISSN 0308-518X.
- [22] VALDALISO, J., ELOLA, A., ARANGUREN, M., LOPEZ, S., (2011). Social capital, internationalization and absorptive capacity. *Entrepreneurship and Regional Development*, vol. 23, no. 9/10, pp. 707-733. ISSN 0898-5626. DOI: 10.1080/08985626.2010.505268.

Příspěvek byl zpracován v rámci projektu Grantové agentury České republiky Návrh dynamického znalostního business modelu založeného na principech otevřených inovací (GA20-03037S).

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-11

PŘESHraniční DOJÍŽDKA ZA PRACÍ Z ČR DO NĚMECKA**Cross-border Commuting to Work from the Czech Republic to Germany****VÁCLAV NOVÁK**

Katedra regionálního rozvoje a veřejné správy | *Depart. of Reg. Development and Public Administr.*
Fakulta sociálně ekonomická | *Faculty of Social and Economic Studies*
Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem | *J. E. Purkyně University in Ústí nad Labem*
✉ *Pasteurova 1, 400 01 Ústí nad Labem, Czech Republic*
E-mail: vaclav.novak@ujep.cz

Anotace

Příspěvek analyzuje vývoj přeshraniční dojíždky za prací z České republiky do Německa v kontextu situace na českém trhu práce. Politika zaměstnanosti je jednou z nejdůležitějších politik Vlády České republiky. Řeší aktuální problémy na českém trhu práce. Problematiku přeshraničního pohybu pracovní síly z České republiky do zahraničí ovšem nereflktuje. Otázka tedy z ní, zda je pendlerství do německého pohraničí pouze záležitostí okrajovou. Nebo zda jde o stupňující se fenomén mající potenciál výrazně ohrožovat trh práce zdrojové země. K analýze byla kombinovaně využita sekundární data o zaměstnanosti pořizována podle jednotné metodiky Eurostatu. Bylo tedy možné porovnávat údaje v přeshraničním geografickém prostoru. Údaje spolkového úřadu práce o pracovní dojíždce nezahrnují samostatně výdělečné osoby. Tento metodologický nedostatek nemá vliv na výsledky analýzy. Objem přeshraniční dojíždky za prací z ČR do Německa v posledním desetiletí několikanásobně vzrostl. Je jasné, že ovlivňuje situaci na regionálních trzích práce českých pohraničních krajů. Existuje potenciál pokračujícího dynamického vývoje, na který by měla česká politika zaměstnanosti reagovat.

Klíčová slova

trh práce, dojíždka za prací, česko-německé pohraničí

Annotation

The contribution analyzes the development of cross-border commuting to work from the Czech Republic to Germany in the context of the situation on the Czech labor market. Employment policy is one of the most important policies of the Government of the Czech Republic. It solves current problems on the Czech labor market. However, it does not reflect the issue of cross-border movement of labor force from the Czech Republic abroad. The question therefore arises whether commuting to the German border is only a marginal task. Or whether it is a escalating phenomenon with the potential to significantly threaten the labor market of the source country. For the analysis, secondary data on employment obtained according to the united methodology of Eurostat was used. It was therefore possible to compare data in a cross-border geographical area. Data from the Federal Labor Office on commuting to work do not include self-employed persons. This methodological insufficiency does not affect the results of the analysis. The volume of cross-border commuting for work from the Czech Republic to Germany has increased several times over the last decade. It is clear that it affects the situation on the regional labor markets of the Czech border regions. There is a potential for continuous dynamic development, to which the Czech employment policy should respond.

Keywords

labor market, commuting to work, Czech-German borderland

JEL Classification: R12

1. Úvod

V důsledku otevření českých hranic počátkem 90. let padly bariéry bránící tokům komodit, služeb, znalostí a lidí (Sohn, 2014). Pohyb osob za prací v přeshraničním měřítku je ústředním tématem tohoto příspěvku. Český trh práce byl za posledních více než 30 let ovlivňován celou řadou vnějších i vnitřních faktorů a čelil v dílčích obdobích mnoha výzvám. Ty by měly být průběžně vyhodnocovány ve strategických dokumentech zaměřených na politiku zaměstnanosti. Ministerstvem práce a sociálních věcí zveřejněný Strategický rámec politiky zaměstnanosti do roku 2030 (dále jen „strategický rámec“) je základním koncepčním a implementačním

dokumentem, který specifikuje aktuální problémy českého trhu práce a navrhuje opatření k jejich řešení v krátkodobém a střednědobém horizontu. V návrhové části se strategický rámec zaměřuje na institucionální zabezpečení služeb zaměstnanosti, osobami znevýhodněnými na trhu práce, monitoringem zaměstnavatelů, podporou zaměstnanosti ve strukturálně postižených regionech, rekvalifikace a další vzdělávání. Z hlediska zahraniční pracovní migrace se strategický rámec zaměřil pouze na cizince působící na českém trhu práce. Zcela ve strategickém rámci chybí analýza zahraniční pracovní migrace, kdy ČR je zemí zdrojovou. Z toho plyne i absence nástrojů, kterými by mohla ČR reagovat na nedostatek pracovní síly ve stále větším objemu profesí na české straně česko-německého pohraničí.

Otázkou je, zda jsou ministerstvem brány v potaz všechny okolnosti a procesy ovlivňující současný dynamický vývoj v prostorovém pohybu pracovní síly. Hlavním cílem tohoto příspěvku je snaha upozornit na poněkud opomíjené téma zahraniční dojížděčky (resp. vyjížděčky) za prací v souvislosti s dostupností pracovní síly v ČR a v příhraničních regionech sousedních států a v návaznosti na asymetrické toky přeshraniční pracovní migrace.

Přístup na německý trh práce byl pro českou pracovní sílu na počátku 90. let 20. století poměrně velmi snadný, a to i pro méně kvalifikované pracovníky. V roce 1995 bylo evidováno 7,5 tis. dojíždějících za prací z České republiky do sousedního Bavorska (Moritz, 2010). Drbohlav s Čermákem (2002) uvádí, že od poloviny 90. let nastaly ze strany Německa omezení v zaměstnávání zahraničních pracovníků vč. těch z České republiky, což zapříčinilo pokles dojíždějících za prací přes hranice s tím že na přelomu tisíciletí došlo ke stabilizaci počtu osob cestujících za prací do Německa. Omezení vstupu pro české občany na německý trh práce trvala i po vstupu do Evropské unie. V této souvislosti poukazují Cyrus a Vogel (2006) na nelegální pracovní migraci směřující ze zemí střední a východní Evropy do Německa. To do značné míry podkopává důvěryhodnost oficiální publikované evidence zahraniční pracovní síly.

K ochraně německého a rakouského trhu práce jako bariéry bránící vstupu pracovní síly z nových členských zemí je třeba připočítat ještě jeden faktor, jenž působil proti výraznějšímu růstu přeshraniční pracovní migrace po roce 2004. Jednalo se o nízkou prostorovou flexibilitu pracovní síly v nových členských zemích střední a východní Evropy (Gruber, 2004). Po uvolnění vstupu na německý trh práce po roce 2011 pro obyvatele nových členských zemí střední a východní Evropy bylo jen otázkou času, kdy počet přeshraničních pendlerů začne růst. Jak článek ukáže, nastaly pro tento nárůst i jiné příhodné okolnosti.

2. Data a metody

V příspěvku byly využity údaje z různých zdrojů. Kombinace jejich užití při různé metodice jejich pořizování s sebou přináší riziko omezené vypovídací hodnoty. Přes použití ne zcela kompatibilních dat při sestavování poměrových ukazatelů přinesly výsledky zcela věrohodnou deskripci prostorových procesů.

2.1 Zaměstnanost

Údaje o počtu zaměstnaných osob použité v příspěvku jsou prostorově zcela srovnatelné v přeshraničním záběru, neboť jejich pořizování vychází z jednotné Metodiky ESA (Evropský systém účtů), podle které se řídí národní statistické služby členských zemí EU. Metodika ESA určuje základní rámec postupu sestavování (národních i regionálních) účtů (ČSÚ, 2023). Data o počtu zaměstnaných osob zahrnují údaje o počtu zaměstnanců a osob samostatně výdělečně činných a vychází z údajů o zaměstnání na hlavní pracovní poměr dle místa pracoviště. To je velmi důležité, neboť na rozdíl od údajů z Výběrového šetření pracovních sil (Labour Force Survey - LFS) rovněž sestavovaných podle jednotné metodiky Eurostatu (resp. Mezinárodní organizace práce – ILO), které jsou regionálně publikovány podle místa trvalého pobytu respondentů, lze data o počtu zaměstnanců ze systému ESA považovat za počet pracovních míst v jednotlivých regionech. Navíc data z LFS jsou Eurostatem z prostorového hlediska publikována pouze do úrovně NUTS 2 regionů. Avšak údaje o zaměstnanosti publikována v rámci národních a regionálních účtů (Metodika ESA) jsou zveřejňována i za NUTS 3 regiony.

2.2 Dojížděčka za prací

Spolkový úřad práce (Bundesagentur für Arbeit) se sídlem v Norimberku publikuje od roku 2013 každoročně k 30.6. údaje o počtu dojíždějících a vyjíždějících za prací za všechny německé zemské okresy (Landkreise), tedy regiony na úrovni NUTS 3. Data jsou dostupná za zaměstnané osoby, které podléhají povinné platbě odvodů na sociální zabezpečení. Do statistik jsou zahrnuty všechny osoby, u nichž se na úrovni zemských okresů liší místo výkonu práce od místa trvalého pobytu. Osoby, které pracují ve stejném okrese, nejsou považovány za dojíždějící. Evidován je zemský okres nebo stát pobytu dojíždějícího pendlera. Stejně tak jsou za jednotlivé zemské okresy zveřejňovány počty vyjíždějících za prací do jiných zemských okresů a států.

2.3 Regionální pojetí

Prostorová struktura německých zemských okresů je v dílčím nesouladu s regionálně geografickým pojetím funkčních regionů. V prostoru německých příhraničních regionů v sousedství České republiky mají funkční regiony nodální charakter, i když obecně platí, že nodalita (střediskovost) nemusí být nezbytnou podmínkou pro existenci funkčního regionu (Brown a Holmes, 1971). Na totéž upozorňuje Erlebach (2021). Některá populačně větší města mají zejména v Bavorsku status zemských okresů a jsou tedy zařazena do struktury NUTS 3 regionů samostatně. A tím pádem touto územně administrativní autonomií disponují i okresy prostorově obklopující městské okresy, což je v rozporu s pojetím nodálních (funkčních) regionů, kde středisko a jeho se střediskem interakcemi svázané zázemí tvoří jeden logický prostorový celek. Proto byly v zájmu korektní regionálně geografické komparability městské okresy sloučeny s okolními zemskými okresy do jednoho územního celku.

2.4 Názvosloví

V článku bylo v rozumné míře zvoleno české názvosloví měst a regionů. Jde o kompromis mezi užíváním ryze německých názvů a maximálním možným užitím českých ekvivalentů. Pro názvy saských měst a regionů bylo zvoleno výhradně české názvosloví, protože zdejší geografická pojmenování mají většinou slovanský původ. V Bavorsku byl upřednostněn český ekvivalent pouze u několika větších měst, i když prostor pro české názvosloví byl teoreticky širší (například se v příspěvku uvádí Bayreuth - nikoli Barout nebo Regen – nikoli Řezeň). Názvy všech příhraničních německých vládní obvodů jsou v příspěvku užívány pouze v jazyce českém.

3. Zaměstnanost

V roce 2021 bylo ve sledovaném přeshraničním území zaměstnáno 4,073 mil. osob, což bylo o 126 tis. osob méně, než o osm let dříve v roce 2013. Za poklesem zaměstnanosti stojí německé příhraniční regiony, neboť na české straně počet zaměstnaných osob za sledované období vzrostl o 64 tis. osob. Takže na německé straně se tak jedná o ztrátu 190 tis. pracovních míst, které znamenaly 5% pokles zaměstnanosti.

V relativním vyjádření byl na úrovni regionů NUTS 2 nejvýraznější pokles počtu zaměstnanců zaznamenán v saskokamenickém vládním obvodu, ve kterém jako jediném došlo poklesu o více než 10 %. Druhý saský vládní obvod, Drážďansko, vykázal více než 5% pokles počtu zaměstnanců. To však bylo o něco méně než v Horních Francích na severu Bavorska a v Karlovarském kraji, u kterého byl jako jediného z českých krajů evidován pokles počtu zaměstnaných osob. K 5% poklesu se ještě přiblížilo Dolní Bavorsko, takže jediným vládním obvodem, který si drží relativně stabilní úroveň pracovních míst, je Horní Falc. A to díky ekonomicky nejdynamičtějšímu území v německém pohraničí, jež je představováno Reznem se svým nejužším zázemím, které navazuje na norimberskou metropolitní oblast. Do té v širším prostorovém měřítku spadá i hornofalcký zemský okres Neumarkt in der Oberpfalz, u kterého byl zaznamenán nárůst počtu zaměstnaných osob právě jako v zemském okrese Řezno. V ostatních hornofalckých zemských okresech byl zjištěn úbytek počtu zaměstnaných osob malý. Naopak v Dolním Bavorsku neexistuje jediný zemský okres, jenž by mezi lety 2013 a 2021 vykázal růst počtu zaměstnanců. V zemských okresech Kelheim, Dingolfing-Landau a Rottal-Inn byl dokonce identifikován pokles zaměstnanosti o více než 5 %.

Na norimberskou metropolitní oblast navazují i zemské okresy Bamberg a Forchheim ve vládním obvodu Horní Franky. Ty také vykázaly mezi lety 2013 a 2021 nejnižší pokles zaměstnanosti v tomto regionu NUTS 2. U ostatních zemských okresů ve vládním obvodu Horní Franky byl zjištěn výrazný pokles počtu zaměstnaných osob a z prostorového hlediska tak toto území navazuje na zemské okresy Fojtsko a Saská Kamenice, které se prezentují nejvýraznějším poklesem zaměstnanosti v česko-německém pohraničí. Naopak další saský region kolem zemského hlavního města Drážďany vykázal minimální pokles počtu zaměstnanců. Ani v případě okrajového Zhořelecka nebyl zjištěn tak výrazný úbytek pracovních míst jako na západě Saska.

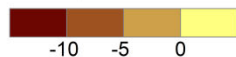
Na negativní vývoj zaměstnanosti na německé straně česko-německého pohraničí může mít vliv více faktorů. Jedním z nich může zcela být populační vývoj, resp. vývoj počtu osob v produktivním věku.

Obr. 1: Změna počtu zaměstnaných osob v českých a německých příhraničních regionech mezi lety 2013 a 2021

ZAMĚSTNANÍ V ČESKÝCH A NĚMECKÝCH PŘÍHRANIČNÍCH REGIONECH, ZMĚNA 2013 - 2021

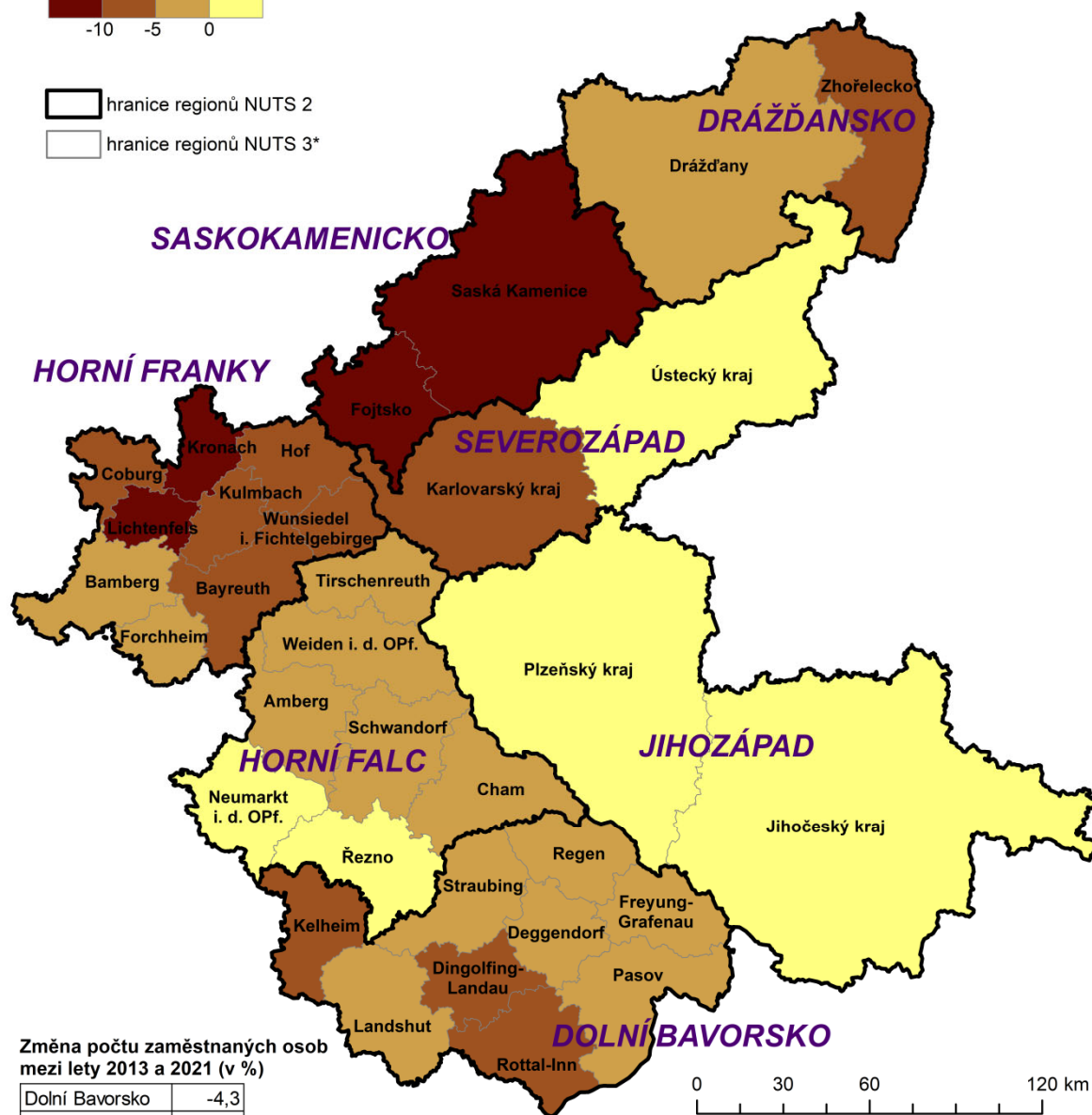
LEGENDA

Změna počtu zaměstnaných osob mezi lety 2013 a 2021 (v %)

hranice regionů NUTS 2

hranice regionů NUTS 3*

Změna počtu zaměstnaných osob mezi lety 2013 a 2021 (v %)

Dolní Bavorsko	-4,3
Horní Falc	-0,6
Horní Franky	-6,4
Saskokamenicko	-11,5
Drážďansko	-5,4
Jihozápad	9,3
Severozápad	4,5

*Pozn.: Městské okresy v Bavorsku byly sloučeny se zemskými okresy, které představují jejich zázemí.

Rovněž v Sasku v případě Drážďan a Saské Kamenice došlo ke sloučení, avšak to se týkalo více okolních zemských okresů.

Zdroj: Statistisches Bundesamt, (2023), ČSÚ (2023) vlastní zpracování

Tab. 1: Počet obyvatel ve věku 15 – 64 let v německých příhraničních NUTS 2 regionech v letech 2013 a 2021

Vládní obvod (NUTS 2)	Počet obyvatel ve věku 15 – 64 let		Nárůst / pokles mezi lety 2013 a 2021 v %
	2013	2021	
Dolní Bavorsko	791 765	817 083	3,2
Horní Falc	726 028	731 968	0,8
Horní Franky	699 983	683 736	-2,3
Drážďansko	1 002 161	949 671	-5,2
Saskokamenicko	921 725	815 510	-11,5
Celkem	4 141 662	3 997 968	-3,5

Zdroj: EUROSTAT, 2023

Na německé straně česko-německého pohraničí dochází k poklesu zaměstnanosti, resp. k poklesu počtu pracovních míst, což může být důsledkem několika faktorů. Jak vyplývá z tabulky 1, příčinou může i nemusí být stárnutí populace. Zatímco v bavorských příhraničních regionech s výjimkou Horních Frank počet osob v produktivním věku mezi lety 2013 a 2021 mírně vzrostl, v Sasku došlo k výraznému úbytku osob ve věku 15 – 64 let. Intenzita poklesu počtu obyvatel v produktivním věku v Saskokamenicku a Drážďansku koresponduje s poklesem zaměstnanosti za sledované období.

4. Pendleři

Počet pendlerů do německých příhraničních vládních obvodů vyjíždějících do zaměstnání z ČR vzrostl od roku 2013 do roku 2022 čtyřnásobně. Celkově jich bylo v roce 2022 evidováno spolkovým úřadem práce téměř 35 tis. Z nich nejvíce směřovalo za prací do Horní Falci, která má z Bavorských NUTS 2 regionů nejdelsí hranici s ČR. Takže dohromady do Dolního Bavorska a Horních Frank nevyjíždělo tolik pendlerů, co do Horní Falci. Třetina ze zaměstnaných osoby vyjíždějících za prací z ČR do německých příhraničních vládních obvodů směřovala do saských regionů. Do Saskokamenicka absolutně překvapivě o něco více než do Drážďanska.

V Horní Falci mají pendleři rovněž nevyšší podíl na počtu zaměstnanců – 2,2 %. Hranici jednoho procenta v podílu na zaměstnanosti pendlerů z Česka překročilo ještě Saskokamenicko a blížilo se jí Dolní Bavorsko. Drážďansko a Horní Franky se prezentují hodnotami kolem 0,8 %. Ochota českých pendlerů hledat si lépe placené pracovní místo se vzrůstající vzdáleností od česko-německých hranic prudce klesá. V podstatě jsou čeští pracovníci ochotni dojíždět za prací pouze do příhraničních zemských okresů. Takže v německých regionech na úrovni NUTS 2, které sousedí s Českou republikou platí, že v zemských okresech nemajících společnou hranici s Českem mají na celkovém počtu pendlerů ze zahraničí občané jiných zemí – zejména Poláků. Ale často i Slováci, Rumuni nebo Chorvaté mají v nepřihraničních zemských okresech počtem dojíždějících za prací vyšší zastoupení než pendleři z Česka.

Pokud jde ale o příhraniční zemské okresy, počtům pendlerů z České republiky se žádný jiný stát v žádném případě nevyrovná. Výjimku představuje zahraniční dojížděka za prací do zemských okresů na východ od Drážďan. Především v dojížděce za prací do Zhořelecka převyšují počty pendlujících osob z Polska několikanásobně počty českých pendlerů. Poláci převažují i v dojížděce do budyšínského zemského okresu zahrnutého do NUTS 3 Drážďany.

Nejvyšší podíl na počtu zaměstnaných osob mají čeští pendleři v bavorských příhraničních zemských okresech. Více než 5% zaměstnanost pendlerů z Česka vykazují hornofalcké okresy Tirschenreuth (8,5 %) a Cham (7,2 %) a hornofranský zemský okres Wunsiedel im Fichtelgebirge (5,6). Následuje dolnobavorské okresy Regen (4,7 %) a Freyung-Grafenau (4,2 %). 3% hranici překračuje ještě hornofalcký zemský okres Weiden in der Oberpfalz (3,5 %). Nejvyšší podíl pendlerů na počtu zaměstnanců v Sasku vyazuje příhraniční zemský okres Saské Švýcarsko-Východní Krušnohoří (2,3 %), který byl zahrnut do NUTS 3 Drážďany. Jen o málo nižší podíl (přes 2 %) vykazují saskokamenické zemské okresy Fojtsko a Krušnohoří, které bylo zahrnuto do zemského okresu Saská Kamenice. Nevyšší zastoupení pendlerů z České republiky v německých regionech NUTS 3, které nesousedí s Českem bylo evidováno v dolnobavorských zemských okresech Pasov (1,42 %) a Deggendorf (0,7 %). V Sasku vykázal nejvyšší podíl městský zemský okres Drážďany (0,3 %).

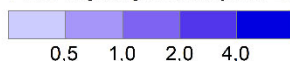
Mezi lety 2013 a 2022 došlo ve všech zemských okresech k nárůstu počtu pendlerů z České republiky. Ovšem k významnému zvýšení počtu dojíždějících zaměstnaných osob došlo pouze v příhraničních zemských okresech. V roce 2013 byly počty pendlerů vyjíždějících za prací z Česka již poměrně vysoké v Bavorsku. V poslední dekádě došlo k dramatickému zvýšení přeshraniční pracovní migrace do saských zemských okresů.

Obr. 2: Vyjíždka za prací z ČR do zemských okresů příhraničních německých NUTS 2 regionů v letech 2013 a 2022.

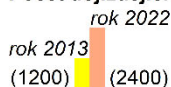
VYJÍŽDKA ZA PRACÍ Z ČR DO ZEMSKÝCH OKRESŮ PŘÍHRANIČNÍCH NĚMECKÝCH VLÁDNÍCH OBVODŮ

LEGENDA

Podíl dojíždějících za prací z ČR na počtu zaměstnaných v roce 2022 (v %)

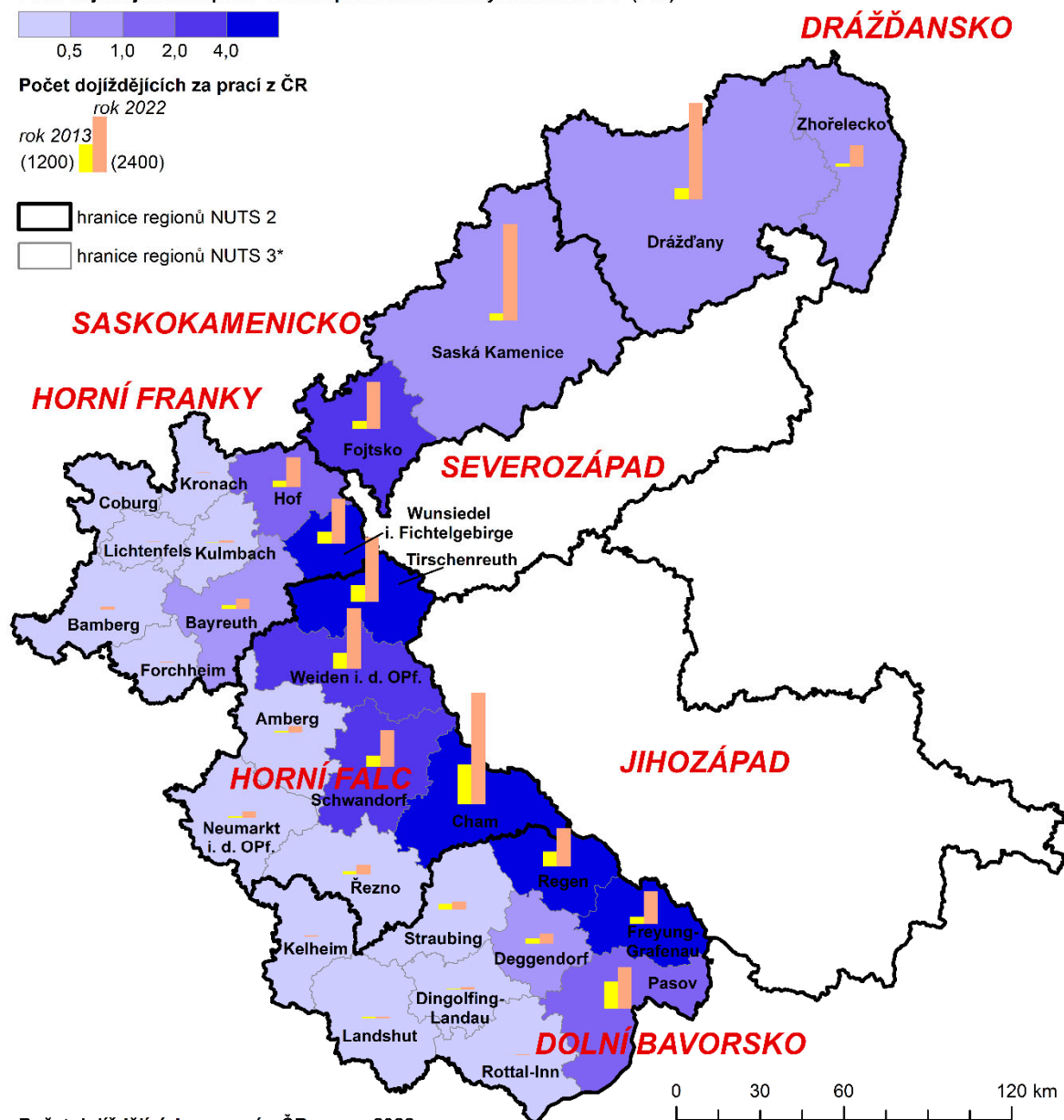

Počet dojíždějících za prací z ČR

hranice regionů NUTS 2

hranice regionů NUTS 3*

Počet dojíždějících za prací z ČR v roce 2022

Dolní Bavorsko	6 055
Horní Falc	12 983
Horní Franky	4 046
Saskokamenicko	6 293
Drážďansko	5 153

*Pozn.: Městské okresy v Bavorsku byly sloučeny se zemskými okresy, které představují jejich zázemí.

Rovněž v Sasku v případě Drážďan a Saské Kamenice došlo ke sloučení, avšak to se týkalo více okolních zemských okresů.

Zdroj: Statistisches Bundesamt, (2023), Bundesagentur für Arbeit, (2023), vlastní zpracování

Při pohledu na celkovou zahraniční vyjížděku za prací vycházející z údajů sčítání lidu 2021 a 2011 vyplývá, že počet vyjíždějících za prací z České republiky za 10 let vzrostl dvojnásobně. Jediný kraj, za kterého zahraniční vyjížděka klesla, byla Praha. Nejdynamičtější nárůst vykázal zcela jednoznačně Karlovarský kraj. Vyjížděka za prací do zahraničí v případě tohoto regionu vzrostla téměř pětinašobně. V roce 2021 vykázal populačně nejmenší kraj ČR absolutně vůbec nejvyšší počet vyjíždějících za prací. Druhý nejvyšší nárůst zahraniční pracovní vyjížděky byl zaznamenán v Ústeckém kraji. Absolutní počet vyjíždějících z Ústeckého kraje byl v roce 2021 evidován na stejné úrovni jako v Plzeňském kraji. Těsně pod hranici 10 tis. vyjíždějících osob za prací vykázaly ještě Jihočeský kraj a Jihomoravský kraj. V žádném jiném kraji nebyl zjištěn počet osob mající hlavní zaměstnání v zahraničí vyšší než 5 tis.

Tab. 2: Vyjížděka za prací do zahraničí z krajů ČR v roce 2011 a 2021

Kraj	Počet vyjíždějících za prací do zahraničí		Nárůst / pokles mezi lety 2011 a 2021 v %
	2011	2021	
Hl. město Praha	4 676	4 076	-12,8
Středočeský kraj	2 504	3 382	35,1
Jihočeský kraj	3 699	9 255	150,2
Plzeňský kraj	3 183	10 630	234,0
Karlovarský kraj	1 976	11 108	462,1
Ústecký kraj	2 812	10 610	277,3
Liberecký kraj	1 072	1 879	75,3
Královéhradecký kraj	1 101	1 349	22,5
Pardubický kraj	1 208	1 375	13,8
Kraj Vysočina	1 281	1 803	40,7
Jihomoravský kraj	5 411	9 379	73,3
Olomoucký kraj	1 821	2 029	11,4
Zlínský kraj	2 184	2 325	6,5
Moravskoslezský kraj	4 320	4 998	15,7
Celkem	37 248	74 198	99,2

Zdroj: SLDB 2021, ČSÚ, 2023

5. Závěr

I přes problémy v průběhu pandemie COVID-19, bude německý trh práce stále přitahovat českou pracovní sílu. A to i přesto, že pandemie přinesla velkou nejistotu spojenou s překračováním hranic (Novotný, Böhm, 2022). Přeshraniční dojížděka za prací v česko-německém pohraničí má významně asymetrický charakter. Objem vyjíždějících do zaměstnání do příhraničních zemských okresů se za posledních 10 let zvýšil čtyřikrát. S ohledem na to, že Česko se v rámci EU prezentuje nejnižší nezaměstnaností, je zvyšující se pohyby za prací do Německa důsledkem pull-faktorů. Česká pracovní síla je již nezbytnou součástí regionálních trhů práce v bavorských i saských příhraničních okresech. V některých regionech se podíl pendlerů z Česka na počtu zaměstnaných osob blíží hranici 10 %.

Populace v německém pohraničí stárne a tento proces je zde v pokročilejším vývojovém stadiu než v českých regionech. Ukazuje se, že odliv mladých lidí z východoněmeckých spolkových zemí, tzn. i ze Saska, který intenzivně započal již v 90. letech (Novák a kol., 2013) přináší razantní úbytek průceschopné populace v produktivním věku. To nutně vede k cílenému angažování zahraniční pracovní síly nejen z Česka, ale i z Polska a dalších zemí střední a východní Evropy. Nelze očekávat, že se popsany trend změní. Nemůžeme si být jisti, že se zmírní. Dopady na český trh práce, který se plošně prezentuje extrémně nízkou nezaměstnaností, jsou již dnes evidentní. Statistiky volných pracovních míst, ač můžeme pochybovat o jejich spolehlivosti, ukazují, že český trh práce je přehřátý. Pracovní síla zejména v českých regionech sousedících s Německem je vysávána z pohledu mezd lukrativnějším trhem práce sousední země.

Je tedy třeba, aby česká politika zaměstnanosti začala reflektovat rostoucí odliv domácí pracovní síly. To je ekonomický problém. Otázky nezaměstnanosti spolu s postavením ohrožených skupin obyvatel na trhu práce jsou problémy sociální. Politika zaměstnanosti by se ovšem na český trh práce měla dívat i pohledem potřeb českého hospodářství. Řešení nejsou jednoduchá. České kraje s výjimkou pražského metropolitního regionu jsou svým charakterem i na poměry střední Evropy výrazně výrobní. Přičemž řídicí struktury vč. výrobního vývoje velkých zaměstnavatelů se nachází mimo území ČR, což vede ke stále vysokým mzdovým rozdílům v česko-německém pohraničí a tím pádem k odchodu průceschopné populace. Není úlohou tohoto příspěvku řešit příčiny. Popsány byly důsledky a trend mající závažné parametry.

Literatura

- [1] BROWN, L.A., HOLMES, J., (1971). The delimitation of functional regions, nodal regions, and hierarchies by functional distance approaches. *Journal of Regional Science*, vol. 11, no. 1, pp. 57–72. ISSN 1467-9787.
- [2] BUNDESAGENTUR FÜR ARBEIT, (2023). *Pendlerverflechtungen der socialversicherungspflichtig Beschäftigten nach Kreisen - Deutschland (Jahreszahlen)*. [online]. [cit. 2023-04-10]. Dostupné z: https://statistik.arbeitsagentur.de/SiteGlobals/Forms/Suche/Einzelheftsuche_Formular.html?nn=24390&topic_f=beschaeftigung-sozbe-krpend.
- [3] CYRUS, N., VOGEL, D., (2006). Managing Access to the German Labour Market: How Polish (Im)migrants Relate to German Opportunities and Restrictions. In Düvell, F. (eds.) *Illegal Immigration in Europe*. London: Palgrave Macmillan, pp. 75-105. ISBN 978-1-349-54624-4. DOI: 10.1057/9780230555020_5.
- [4] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, (2023). *Databáze regionálních účtů*. [online]. [cit. 2023-04-10]. Dostupné z: https://apl.czso.cz/pll/rocenka/rocenka.indexnu_reg.
- [5] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, (2023). *Sčítání lidu, domů a bytu 2021- Zaměstnaní podle místa pracoviště a podle krajů*. [online]. [cit. 2023-04-11]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/scitani2021/misto-pracovisteskoly>.
- [6] DRBOHLAV, D., ČERMÁK, Z., (2002). Current population migration and mobility in the Czech Republic – reflections on some conceptual frameworks. *Acta Universitatis Carolinae, Geographica*, vol. 37, no. 1, pp. 11-26. ISSN 0300-5402.
- [7] ERLEBACH, M., (2021). *Lokální trhy práce České republiky*. [Disertační práce]. Brno: Masarykova univerzita.
- [8] EUROSTAT, (2023). *Regional statistics by NUTS classification*. [online]. [cit. 2023-04-10]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>.
- [9] GRUBER, T., (2004). Employment and labor market flexibility in the new EU member states. *Focus on European Economic Integration*, vol. 1, no. 1, pp. 96-121. ISSN 2310-5291.
- [10] MORITZ, M., (2010). The Impact of Czech Commuters on the German Labour Market. *Prague Economic Papers*, vol. 20, no. 1, pp. 40-58. ISSN 2336-730X. DOI: 10.18267/j.pep.386.
- [11] NOVÁK, V., PALCROVÁ, Š., KOUTSKÝ, J., (2013). *The labor market in the Saxon-Bohemian space*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně. ISBN 978-80-7414-640-4.
- [12] NOVOTNÝ, L., BÖHM, H., (2022). New re-bordering left them alone and neglected: Czech cross-border commuters in German-Czech borderland. *European Societies*, vol. 24, no. 3, pp. 333-353. ISSN 1461-6696. DOI: 10.1080/14616696.2022.2052144.
- [13] SOHN, C., (2014). Modelling Cross-Border Integration: The Role of Borders as a Resource. *Geopolitics*, vol. 19, no. 3, pp. 587-608. ISSN 1465-0045. DOI: 10.1080/14650045.2014.913029.
- [14] STATISTISCHES BUNDESAMT, (2023). *Erwerbstätigenrechnung der Länder*. [online]. [cit. 2023-04-10]. Dostupné z: <https://www.regionalstatistik.de/genesis/online?operation=statistic&levelindex=0&levelid=1681681428688&code=13312#abreadcrumb>.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-12

MULTIKRITERIÁLNÍ HODNOCENÍ ÚČELNOSTI VÝSTAVBY VYSOKORYCHLOSTNÍCH ŽELEZNICE V ČESKÉ REPUBLICE

Multi-Criteria Evaluation of the Feasibility of the Construction of High-Speed Railways in the Czech Republic

MILAN VITURKA

Katedra regionální ekonomie a správy | *Dept. of Regional Economics and Administration*
Ekonomicko-správní fakulta | *Faculty of Economics and Administration*
Masarykova univerzita | *Masaryk University*
✉ *Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic*
E-mail: viturka@econ.muni.cz

Anotace

Hlavním cílem článku je představit výsledky hodnocení účelnosti výstavby vysokorychlostních železničních tratí v České republice. V tomto kontextu byla vytvořena originální metodika multikriteriální analýzy projektů dopravní infrastruktury zahrnující kritéria integrace, relevance, užitečnosti, stimulace a udržitelnosti. Na základě její aplikace byly získány prakticky využitelné informace umožňující komplexně zaměřené srovnání čtyř hlavních plánovaných tras vysokorychlostních železnic v podmínkách výrazné nejistoty o budoucích přínosech a rizicích. Jako nejvíce účelná byla vyhodnocena trasa propojující Prahu s Brnem a Ostravou (s přeshraničním propojením s polskými Katovicemi). Získané poznatky jsou pak následně diskutovány z pohledu nejdůležitějších stakeholderů prostřednictvím relevantních scénářů, tj. investorského, podnikatelského a občanského scénáře. Celkově lze konstatovat, že užitá metodika hodnocení klade hlavní důraz na potenciální produkci pozitivních externalit a minimalizaci nepříznivých dopadů generovaných realizací daných projektů.

Klíčová slova

vysokorychlostní trať, multikriteriální analýza, optimalizační scénáře

Annotation

The main goal of this article is to present the results of evaluation of feasibility of the construction of high-speed rails in the Czech Republic. In this context, an original methodology of multi-criteria analysis of transport infrastructure projects was created, including the criteria of integration, relevance, usefulness, stimulation and sustainability. On the basis of its application, practically usable information was obtained, enabling a comprehensive focused comparison of the four main planned high-speed rails in conditions of objective uncertainty about future benefits and risks. The route connecting Prague with Brno and Ostrava (with a cross-border connection with Polish Katowice) was evaluated as the most useful. The knowledge gained is then discussed from the point of view of the most important stakeholders through relevant scenarios, i.e. investor, business and citizen scenarios. Overall, it can be stated that the used evaluation methodology puts the main emphasis on potential production of positive externalities and minimization of adverse impacts generated by the implementation of the given projects.

Keywords

high-speed rail, multi-criteria analysis, optimization scenarios

JEL Classification: R11, O12

1. Úvod

Výstavba vysokorychlostních železničních tratí/VRT nesporně patří k významným fenoménům rozvoje dopravní infrastruktury. Tuto skutečnost zohledňuje i dlouhodobá vize společné dopravní politiky Evropské unie/EU popsaná v tzv. Bílé knize o dopravě (European Commission, 2011). V této souvislosti jsou zdůrazňovány pozitivní vlivy VRT na zvyšování konkurenceschopnosti železnice se silniční a leteckou dopravou (zejména na vzdálenost 200 až 600 km) a udržitelnost společenského rozvoje. V současnosti provozuje VRT 11 z celkem 27 členských zemí EU a v souladu s tím tak tvoří významnou součást transevropské dopravní sítě TEN-T integrující silniční,

železniční, vodní a leteckou infrastrukturu. Kromě EU je VRT provozována v dalších 4 evropských zemích a dále v 5 asijských zemích (včetně Číny, kde byly vybudovány téměř 2/3 světové sítě VRT) a po jedné zemi v Severní Americe a Africe. V rámci České republiky byl záměr výstavby VRT Ministerstvem dopravy oficiálně představen v roce 2017 a následně schválen vládou jako Program rozvoje tzv. rychlých spojení. Konkrétně jde o trasy 1 Praha – Jihlava – Brno – Ostrava → Katovice, trasu 2 Brno → Vídeň, trasu 3 Praha – Plzeň → Mnichov a trasu 4 Praha – Ústí n. L. → Drážďany (jako alternativní je diskutována i trasa Praha – H. Králové → Vratislav, která není dále analyzována). V tomto kontextu je hlavním cílem článku představení vlastní metodiky multikriteriálního hodnocení účelnosti výstavby VRT v České republice a výsledků její aplikace z pohledu plánovaných tras a dále optimalizačních scénářů reflektujících preference nejvýznamnějších stakeholderovských skupin. Dosažené výsledky umožňují optimalizovat dané projekty a omezit tak potenciální možnosti nevhodné alokace finančních prostředků (při neexistujících zkušenostech s výstavbou VRT).

2. Teoretická a metodická východiska výzkumu

Teoreticko-metodickým základem mého přístupu k hodnocení výstavby VRT je účelnost plánovaných projektů chápaná jako taková alokace disponibilních zdrojů, která zajistí optimální míru naplnění stanovených cílů včetně minimalizace nežádoucích dopadů. Termín účelnost/effectiveness je součástí komplexně orientovaného systému hodnocení veřejných investičních projektů známého pod zkratkou 3E, který dále zahrnuje hodnocení efektivnosti/effectivity a hospodárnosti/economy. Na tomto místě je vhodné zmínit známý citát „účelnost znamená dělat správné věci a efektivnost znamená dělat je správně“ (Drucker, 1993). Z praktického pohledu to znamená, že nevhodný výběr investičního projektu nelze vykompenzovat jeho efektivní realizací. Typickým příkladem je výstavba nové dálnice splňující stanovené technické a provozní normativy jejímž cílem bylo povzbudit ekonomický rozvoj zaostávajícího regionu, kterého však vzhledem k nízké konkurenceschopnosti místních firem nebylo dosaženo.

Pro hodnocení veřejných investičních projektů s významnými dopady na společenský rozvoj se často používá cost-benefit analýza/CBA s případným rozšířením běžného finančního hodnocení o ocenění příslušných externalit prostřednictvím tzv. stínových cen. Tento přístup ovšem díky své orientaci na peněžní ukazatele abstrahuje od zřejmé skutečnosti že prostřednictvím těchto cen nelze objektivně vyjádřit (a tedy ani srovnávat) komplexní užítky plánovaných projektů vznikající v interakci s působením společenských i přírodních zákonitostí. Ve srovnání s hodnocením soukromých projektů jde o podstatně obtížnější záležitost, neboť veřejné projekty jsou primárně zaměřeny na tvorbu pozitivních externalit cílenou na různorodé skupiny uživatelů. Popsaný problém lze účelně řešit pomocí aplikace multikriteriální analýzy účelnosti projektů založené na nepeněžních ukazatelích. V tomto kontextu byla vytvořena originální metodika hodnocení účelnosti projektů výstavby dopravní infrastruktury zahrnující následující kritéria: integrace (politické a obchodní aspekty), relevance (územní a technické aspekty), užitečnost (socio-ekonomické aspekty), stimulace (rozvojové aspekty) a udržitelnost (environmentální aspekty). Její vypovídací schopnost byla úspěšně ověřena na hodnocení projektů výstavby českých dálnic (Viturka, Pařil, 2015) a získané zkušenosti byly využity i pro posouzení projektů výstavby VRT.

V další částech této kapitoly jsou uvedeny základní informace objasňující věcné zaměření všech kritérií popsaných v souladu s výše uvedeným pořadím. Podrobnější informace byly prezentovány ve specializovaných odborných publikacích (Pařil, Viturka, 2020; Viturka, Pařil, 2020; Viturka, Pařil, Löw, 2021).

2.1 Kritérium integrace

Kritérium integrace je zaměřeno na působení VRT na rozvoj integračních procesů jako součástí transformace společenských struktur odvíjejícího se z územní dělby práce a dalších politických a sociálních vazeb. Za hnací síly těchto procesů lze obecně pokládat pracovní interakce na mikroregionální úrovni, produkční interakce na mezoregionální úrovni, politicko-správní interakce na makroregionální úrovni a obchodní interakce na globální úrovni (prezentovaný model hierarchického uspořádání je chápán jako dynamický systém, kdy např. výrazné zvýšení kvality a rychlosti dopravy může indukovat selektivní přesuny integračních procesů na vyšší hierarchickou úroveň). Hodnocení kritéria vychází z gravitačního modelu, který dobře vystihuje všeobecně platnou logiku utváření dálkových dopravních vazeb. Jeho aplikace je založena na výpočtech aktuálních hodnot gravitační přitažlivosti hlavních sídelních center dotčených plánovanou výstavbou VRT (územně vymezených jako funkční urbanistické areály), která je přímo úměrná jejich populační velikosti a nepřímo úměrná jejich vzájemné vzdálenosti vztažené ke směrově korespondujícím stávajícím železničním tratím. V tomto ohledu byly zohledněny i vazby na nejbližší zahraniční metropole lokalizované v souladu s konkurenceschopností VRT s leteckou dopravou v rámci limitní vzdálenosti 600 km od Prahy. Modelový poměr počtu vnitrostátních a mezistátních železničních spojů byl v souladu se zahraničními zkušenostmi s působením tzv. hraničního efektu/border effect stanoven na 1: 0,2 (Beria, 2017).

2.2 Kritérium relevance

Kritérium relevance zohledňuje externí a interní územně-technické faktory charakteristické intenzivními vazbami na projektovou přípravu a realizaci staveb s významnými dopady na náklady výstavby a efektivnost provozu. Skupina externích faktorů primárně interpretuje přírodní tzn. krajinná struktura a výšková členitost reliéfu (viz Kudrnovská, Kousal, 1995) a společenské tzn. urbanistické limity lokalizace VRT.¹ V prvním případě jde zejména o jejich dopady na poloměry traťových oblouků se stanovenými minimálními limity 6,5 km pro osobní a 8,5 km pro smíšenou dopravu a sklon tratí s maximálními limity 35 % pro osobní a 18 % pro smíšenou dopravu (Týfa, 2007). Reflexe společenských externích faktorů se odvíjí z legitimních cílů územního plánování orientovaných na optimální funkční využití území s důrazem na regulaci negativních dopadů. Skupina interních faktorů pak interpretuje výsledky hodnocení propustnosti stávajících tratí včetně percepce potenciálních synergií generovaných výstavbou VRT. Podle propustné výkonnosti tratí, chápané jako základní podklad pro odhady provozní naléhavosti výstavby VRT, jsou stávající tratě řazeny do čtyř skupin: skupina 1 - úseky s využitím propustnosti pod 50 %, skupina 2 - úseky s hodnotami 50-74 %, skupina 3 - úseky s hodnotami 75-99 % a skupina 4 - úseky s hodnotami 100 % a více (Čech, 2019). Konkrétní hodnocení pak vychází z anticipace potenciálních přímých efektů indukovaných výstavbou VRT.

2.3 Kritérium užitečnosti

Kritérium užitečnosti se zabývá ekonomickou komponentou posuzování projektů výstavby expresní dopravní infrastruktury, tj. odhadem perspektivních ekonomických přínosů odvíjejících se od budoucí poptávky. V našem případě byly jako základní zdroj dat využita signální data mobilního operátora T-Mobile Czech Republic o pohybech SIM karet mezi příslušnými destinacemi v rámci plánovaných tras VRT. Tato data byla srovnána se standardními datovými sadami získanými v rámci sčítání konkurenční silniční dopravy a z dalších zdrojů (zejména údajů o prodeji železničních jízdenek). Na základě získaných informací o aktuální poptávce po osobní dopravě, výsledků provedených dotazníkových šetření o ochotě cestujících přejít na VRT a dále zohlednění praktických zahraničních zkušeností s provozováním VRT pak byla posouzena potenciální poptávka podle jednotlivých tras (obecně indukované zejména úsporami cestovního času). V tomto kontextu byla pozornost zaměřena na percepci nejdůležitější komponenty pravidelné osobní dopravy tzn. dojížděky za prací. Pro tento účel byl využit model mezní míry mobility pracovních sil, která je definována poměrem průměrného přírůstu příjmu generovaného dojížděním za prací do vybraných regionálních center a s ním spojených přímých a nepřímých nákladů (včetně tzv. nákladů ztraceného času vyjádřených pomocí fixního podílu na dosažených příjmech, kde byla po provedených rozborech zvolena varianta 30 % podílu na hodinové mzdě při průměrné rychlosti 200 km/hod.). Výrazně vyšší úroveň čistých příjmu z dojíždění za prací ve srovnání s příslušnými náklady je považována za dominantní faktor prohlubování prostorové mobility pracovních sil (Taylor, 1993).

2.4 Kritérium stimulace

Kritérium stimulace vychází z originální teorie integrovaného a udržitelného regionálního rozvoje, jejíž základní komponentou je kvalita podnikatelského prostředí/KPP, která je hodnocena pomocí 16 faktorů členěných do skupin obchodních, pracovních, infrastrukturních, regionálních, cenových a environmentálních faktorů zohledňujících výsledky mezinárodních šetření investičních preferencí velkých firem (Viturka, 2011). V tomto směru pak byly posouzeny potenciální dopady výstavby VRT do úrovně správních obvodů/mikroregionů obcí s rozšířenou působností/ORP. První elementární úroveň hodnocení je zaměřena na percepci výhledových změn v hodnotách dílčího faktoru kvality silnic a železnic. V tomto ohledu je ovšem nutné respektovat skutečnost, že tento infrastrukturní faktor patří pouze mezi středně významné faktory KPP a na jeho základě tudíž nelze objektivně hodnotit příčinné souvislosti mezi výstavbou VRT a ekonomickým růstem (viz např. Bray, 1992; Ministère de l'Ecologie, du Développement Durable et de l'Energie, 2015; Blanquart, Koning, 2017). Druhá úroveň hodnocení pak vychází z premisy, že indukované změny odrážejí dosaženou úroveň KPP dotčených mikroregionů ORP. Tato úroveň se odvíjí od jejich postavení v rámci územních systémů pólů rozvoje a rozvojových os definovaných pozitivními odchylkami KPP od teoreticky příslušných hodnot odvozených z populační velikosti mikroregionů. Rozvojové osy fungují jako hlavní kanály šíření pozitivních „spread effects“ z pólů rozvoje (tato skutečnost byla potvrzena na základě regionálních analýz míry nezaměstnanosti a intenzity bytové výstavby).

2.5 Kritérium udržitelnosti

Kritérium udržitelnosti je primárně zaměřeno na potenciální konflikty mezi plánovanými trasami VRT a ochranou ekosystémů příslušných k evropskému systému Natura 2000 a dále s teritoriálními systémy ekologické stability

¹ Podle relativní výškové členitosti lze reliéf rozdělit na reliéf rovin s členitostí do 30 m, pahorkatin s členitostí 30-150 m, vrchovin s členitostí 150-300 m a hornatin s členitostí 300-600 m.

krajiny/TSES nadregionálního významu. Včasná identifikace těchto územních konfliktů umožňuje regulovat negativní dopady na fragmentaci krajiny jako doprovodného jevu liniových staveb spojené s poklesem biodiverzity dotčených ekosystémů. Soustava Natura 2000 zahrnuje nejhodnotnější biotopy v rámci zemí EU členěné na Special Areas of Conservation/SAC (EU Habitats directive 92/43/EEC) a tzv. ptačí oblasti/Special Protection Areas/SPA (Council directive 2009/147/EC). Hlavní komponenty soustavy TSES pak představují biocentra/BCE a biokoridory/BCO. Výše uvedeným systémům byly v souladu s jejich hierarchickým postavením přiřazeny následující významové váhy: Natura 2000 – váha 2, nadregionální TSES – váha 1. Za další významný problém spojený s VRT je pokládána hluková zátěž, která se projevuje až do vzdálenosti 500 metrů od středu drážního tělesa (Sarikavak, Boxall, 2019).² Řešení tohoto problému je úzce propojeno se systémovou optimalizací územní koexistence výstavby plánovaných VRT s příslušnými přírodními a urbanistickými faktory. Na druhé straně je potřebné připomenout pozitivní faktor spojený s provozem VRT, kterým jsou prakticky nulové emise skleníkových plynů jako stále významnější součásti horizontální a vertikální cirkulace atmosféry (z důvodu jejich volných územních vazeb však tento faktor nelze přímo zahrnout do užitého systému hodnocení).

3. Výsledky řešení

Ve následující části jsou představeny hlavní výsledky komplexního vyhodnocení potenciálních dopadů realizace plánovaných projektů výstavby tras VRT na regionální rozvoj prostřednictvím výše definovaných kritérií.

3.1. Zhodnocení plánovaných tras VRT

Z dále uvedené tabulky 1 prezentující výsledky multikriteriálního hodnocení vyplývá, že do první skupiny s nadprůměrnými hodnotami patří zejména nejdelší trasa 1 Praha – Brno – Ostrava – hranice Česká republika/Polsko (celkem 438 km v rámci stávající železniční trati) s průměrným hodnocením 1,8 a dále trasa 3 Praha – Plzeň – hranice Česká republika/Německo s průměrným hodnocením 2,0. Do druhé skupiny s podprůměrnými hodnotami pak patří trasa 4 Praha – Ústí n. L. – hranice Česká republika/Německo s průměrným hodnocením 2,8 následovaná nejkratší trasou 2 Brno – hranice Česká republika/Rakousko (celkem 65 km podle stávající železniční tratě) s průměrným hodnocením 3,4. V obou posledních případech bylo zjištěno nejlépe druhé pořadí v rámci stanovených kritérií. Stanovené pořadí plánovaných tras lze chápat jako odborný podklad pro objektivní stanovení strategických priorit výstavby VRT jehož praktické využití se projevuje jako účinná bariéra proti neustálému opakování závažných problémů spojených s výstavbou dopravní infrastruktury v České republice (generovaných zejména komplikovaným zněním stavebního zákona a závažnými nedostatky v projektovém managementu odvíjejícími se od dominantního zaměření studií proveditelnosti na lokalizaci plánovaných tras VRT). V následující tabulce pak jsou shrnuty výsledky hodnocení jednotlivých tras VRT s důrazem na syntézu zjištěných skutečností.

Tab. 1: Pořadí navržených tras VRT podle užitých kritérií

trasy	kritérium					součet pořadí	celkové pořadí
	integrace	relevance	užitečnost	stimulace	udržitelnost		
trasa 1	1	1	1	2	4	9	1
trasa 2	4	3	4	4	2	17	4
trasa 3	3	2	3	1	1	10	2
trasa 4	2	4	2	3	3	14	3

Zdroj: vlastní výzkum

Trasa 1:

Trasa perspektivně propojí všechna česká nejvýznamnější sídelní centra, tzn. Prahu jako jedinou českou metropoli nadnárodního významu s Brnem jako vedlejší metropolí a dále s Ostravou a z mezinárodního pohledu pak s polskou sítí VRT ve směru na Katowice (Viturka et al., 2017). V souladu s touto skutečností trasa zaujímá nejlepší pozici podle kritéria integrace (podíl vnitrostátních gravitačních interakcí činí cca 70 %). Pokud jde o kritérium relevance je potřeba zmínit silně nadprůměrné vytížení současných tratí (zejména v ostravské části trasy) a tudíž i vysoký potenciál synergických efektů spojených s perspektivním převedením značné části expresní osobní dopravy ze stávající tratě Praha – Č. Třebová – Brno na VRT a následným využitím uvolněné kapacity pro rozvoj zbývající osobní a nákladní dopravy. Provedené analýzy potvrdily že trasa disponuje nejsilnější poptávkou a má tedy logicky nejlepší pozici i podle kritéria užitečnosti. Denní počet přepravených cestujících, kteří by se měli perspektivně přesunout na VRT ze stávajících železničních a autobusových tras a individuální silniční dopravy/IAD byl modelově odhadnut na cca 7,1 tisíc za den (pro orientační odhad převedené poptávky z IAD byla

² Počet obyvatel výhledově ohrožených hlukem byl v našem případě odhadnut na cca 500 tis. obyvatel.

cestou generalizace zahraničních zkušeností stanovena jednotná hranice 15 %). Z hlediska pracovní atraktivitu příslušných krajských center (doplňených vybranými železničními křižovatkami Přerovem a Břeclaví) stanovené a s přihlédnutím k ukazateli tzv. mezní míry mobility pracovních sil zaujímá pochopitelně nejlepší postavení Praha, za kterou s velkým odstupem následují Brno, Plzeň a Ostrava s přibližně třikrát, šestkrát a desetkrát nižší atraktivitou. V souladu s komparativně příznivými charakteristikami pak trasa vykazuje dobré postavení i v rámci kritéria stimulace, kde díky její výstavbě dojde k výraznějšímu zvýšení úrovně faktoru kvality silnic a železnic v případě Jihlavy (+ 16 %) a Brna (+ 13,5 %), které následují nejméně významnější železniční křižovatky Praha (+ 8 %) a Ostrava (+ 8,5 %). Toto postavení logicky koresponduje s jejími přímými územními vazbami na českomoravskou a východočeskou rozvinutou rozvojovou osu národního významu a v menší míře i na částečně rozvinutou východomoravskou rozvojovou osu národního významu. Nejhorší umístění pak trasa zaujala v případě kritéria udržitelnosti, kde byla identifikována téměř polovina všech potenciálních konfliktů generovaných výstavbou plánovaných VRT s legislativně ukotvenou ochranou přírody: SAC (13 případů), SPA (2 případy), BCE (3 případy) a BCO (9 případů).

Trasa 2:

Trasa výhledově propojí Brno s Břeclaví a návazně pak i s hlavním městem Rakouska Vídní. Vzhledem ke skutečnosti, že na ní není lokalizována žádná další významná česká sídelní aglomerace zaujímá v rámci kritéria integrace až poslední pořadí. V případě kritéria relevance jí potom patří (i přes příznivé hodnoty krajinných a do jisté míry i urbanistických limitů a tomu odpovídajícím menším nákladům výstavby) díky nízkému potenciálu perspektivní tvorby synergických provozních efektů mírně podprůměrná pozice. Pokud jde o kritérium užitečnosti trasa zaujímá v souladu s předpokládanou úrovní potenciální poptávky poslední pořadí, přičemž celkový počet cestujících, kteří by se měli na ní perspektivně přesunout ze směrově korespondujících železničních a autobusových tras a IAD byl odhadnut pouze na 0,5 tis. za den. Vzhledem k specifickému „spojovacímu“ charakteru je pro tuto trasu charakteristická i nejslabší pozice v rámci kritéria stimulace, kde lze nicméně ve vzdálenější budoucnosti očekávat určité rozvojové stimuly generované vazbami na Vídeň s pozitivními vlivy na zlepšování KPP a částečně i kvality sociálního prostředí (residenční atraktivitu) dotčených sídelních center. Pokud jde o kritérium udržitelnosti je možné pozici trasy hodnotit jako příznivou (druhé nejlepší postavení) s následujícím počtem potenciálních konfliktů: SAC (4 případy), SPA (1 případ), BCE (1 případ) a BCO (2 případy).

Trasa 3:

Trasa výhledově propojí Praha s Plzní a v dalším průběhu pak naváže na německou železniční síť ve směru na dynamicky se rozvíjející bavorskou metropoli Mnichov nadnárodního významu. V rámci kritéria integrace tato trasa zaujímá mírně podprůměrné postavení (podíl vnitrostátních interakcí činí cca 65 %). Ze širšího geografického pohledu pak její význam zvyšuje zlepšení dostupnosti jádrového prostoru evropského rozvoje označovaného jako „modrý banán“, zahrnujícího i Mnichov ležící na Rýnsko-Dunajském dopravním koridoru. Pokud jde o kritérium relevance zaujímá trase vcelku dobré postavení, které vychází z příznivých hodnot krajinných limitů a potenciálu synergických efektů (významným problémem je však vedení trasy intravilánem Prahy a hustě osídleným údolím řeky Berounky, který bude nutné řešit prostřednictvím výstavby tunelu). V rámci kritéria užitečnosti potom trasa podle výsledků analýzy potenciální poptávky zaujímá mírně podprůměrné pořadí, přičemž perspektivní počet cestujících převedených ze stávajících železničních a autobusových tras a IAD byl odhadnut na 1,8 tis. cestujících za den (k tomu je vhodné poznamenat, že aglomerace Plzně vykazuje 5,5 x nižší hodnotu pracovní atraktivitu než Praha). Pokud jde o faktor stimulace vykazuje trasa vůbec nejlepší postavení a lze tak očekávat významné zvýšení úrovně faktoru kvality silnic a železnic o cca 10 % s pozitivními dopady na rozvoj krajského města Plzně a šíření rozvojových efektů. Tento závěr potvrzuje dlouhodobě podprůměrná míra nezaměstnanosti a nadprůměrné tempo výstavby bytů zaznamenané podél rozvinuté západočeské rozvojové osy národního významu i navazující rozvojové osy regionálního významu a rovněž prohlubování přeshraničních vazeb s Bavorskem (s téměř čtvrtinovým podílem na celkovém obratu zahraničního obchodu České republiky s Německem). Trasa zaujímá nejlepší postavení i podle kritéria udržitelnosti, kdy celkový počet potenciálních konfliktů se SAC činí 3 případy, u SPA žádný případ, u BCE 1 případ a u BCO 4 případy.

Trasa 4:

Trasa výhledově propojí Prahu a Ústí n. L. a následně se naváže na německou síť VRT ve směru na Drážďany a hlavní město Berlín jako největší středoevropské metropole. V souladu s tím má v rámci kritéria integrace mírně nadprůměrné postavení (podíl vnitrostátních interakcí pak činí pouze cca 20 %). Pokud však jde o kritérium relevance patří trase nejhorší postavení odvíjející se od silných horizontálních limitů vylučujících její vedení údolím řeky Labe, což vyvolává potřebu výstavby dlouhých tunelů pod horskými pásy Krušných hor a Českého středohoří se zásadními dopady na celkové náklady výstavby (předpokládané synergické efekty spojené s využitím plánované trasy i pro nákladní dopravu mohou tyto negativní dopady kompenzovat pouze velmi omezeným způsobem). Podle provedených analýz lze na druhé straně počítat s relativně silnou perspektivní poptávkou po

osobní dopravě a v souladu s tím trase přísluší mírně nadprůměrné postavení v rámci kritéria užitečnosti. Předpokládaný počet cestujících, kteří se výhledově přesunou z relevantních železničních a autobusových tras a IAD pak byl odhadnut na 1,9 tis. cestujících za den. V rámci faktoru stimulace trasa zaujímá třetí pořadí, přičemž v případě krajského města Ústí n. L. je možné počítat s výraznějším posílením faktoru kvality silnic a železnic (+ 13 %) s pozitivními dopady na tvorbu a šíření rozvojových efektů podél pouze částečně rozvinuté severočeské osy národního významu. Podle výsledků hodnocení kritéria udržitelnosti bylo trase přiděleno druhé nejhorší pořadí, kdy počet potenciálních konfliktů (dosahující téměř čtvrtinového podílu na jejich celkovém výskytu) činí v případě SAC 6 případy, SPA 2 případy, BCE 2 případy a BCO 4 případy.

3.2. Optimalizační scénáře zohledňující relevantní priority hlavních zájmových skupin

Výše uvedené poznatky lze perspektivně využít pro podporu šíření různorodých rozvojových efektů z hlavních sídelních center podél jednotlivých tras VRT do jejich širokého okolí stimulujícího rozvoj dotčených regionů ORP. V této souvislosti byly vypracovány optimalizační scénáře vycházející z percepce klíčových zájmů hlavních stakeholderovských skupin/zajímavých stran cílené na identifikaci očekávaných rozvojových efektů a případných střetů zájmů. Metodické pojetí tvorby optimalizačních scénářů není pochopitelně jednotné, obvykle jsou chápány jako vnitřně konzistentní obrazy budoucnosti založené na vybraných souborech vzájemně propojených faktorů a jevů. Základem jejich tvorby by mělo být vymezení realistických a věcně podložených představ o pravděpodobných vývojových trendech na straně jedné a specifikace toho co zatím neznáme tzn. identifikaci klíčových nejistot spojených s budoucím vývojem na straně druhé (Schoemaker, 2002). V našem případě vypracované scénáře kladou důraz na aplikaci projektového přístupu a v tomto duchu navazují na výše představené hlavní výsledky multikriteriální analýzy. Ve shodě s věcným zaměřením projektů byly definovány následující tři základní scénáře:

- A) Investorský scénář** reflektuje zájmy primárních stakeholderů představovaných investory a provozovateli železniční dopravy kladoucích důraz na zvýšení její konkurenceschopnosti prostřednictvím výstavby VRT v intencích kritérií relevance a užitečnosti. V tomto směru považujeme za přínosnou zejména podporu tvorby synergických efektů vycházejících z obecného předpokladu, že výsledný účinek systémově propojených složek je větší než souhrn izolovaných účinků jednotlivých složek. V tomto směru jde především o funkční propojení vysokorychlostní a konvenční železniční dopravy, kdy převedení expresní osobní dopravy na VRT kromě žádoucího zvýšení její kvality uvolní kapacitu směrově korespondujících páteřních konvenčních tratí s pozitivními dopady na operativnost a efektivnost zbyvajících osobní a zejména nákladní železniční dopravy (s podřízeným postavením v rámci tradičního systému předností v jízdě vlaků, které výrazně prohlubuje její konkurenční nevýhody ve srovnání se silniční nákladní dopravou). Největší synergické efekty lze v tomto kontextu předpokládat v případě plánovaných tras 1 a 3. Pokud jde o potenciální střety zájmů je potřebné na prvním místě uvést problém segmentace krajinných a urbanistických celků výstavbou VRT, jejíž závažné negativní účinky na přírodní a residenční prostředí je možné zmírnit prostřednictvím finančně náročných technických opatření jako je výstavba tunelů a hloubených zářezů či tzv. ekoduktů. Tento problém se pochopitelně nejvíce týká vedení tras největšími sídelními aglomeracemi Prahy a dále Brna, Ostravy a Plzně. V této souvislosti je vhodné poznamenat, že v souvislosti se zrychlujícími se globálními změnami klimatu se stále více dostává do popředí veřejný zájem ochrany biodiverzity krajiny jako jednoho z nejdůležitějších mitigačních opatření. Z možných specifických střetů zájmů je pak potřebné uvést např. potenciální konflikty s příměstskou dopravou v případě pražského železničního uzlu.
- B) Podnikatelský scénář** reflektuje zájmy stakeholderů představovaných podnikatelskými subjekty kladoucími důraz na zlepšení kvality podnikatelského prostředí, a tedy i investiční atraktivitu v intencích kritérií integrace a stimulace. V tomto směru je potřebné zmínit především možnost využití VRT pro účelné rozšiřování pracovních trhů generované znalostně založenými odvětvími sekundárního a terciárního sektoru lokalizovanými v dotčených krajských městech (vnik a šíření inovací obecně probíhá podle hierarchického vzorce). V odůvodněných případech lze uvažovat i o využití VRT pro nákladní dopravu motivovaném kontinuálním rozšiřováním obchodních trhů a výrobní kooperace v rámci globálních produkčních řetězců (tato varianta je využívána např. v Německu, kde se průměrná rychlost specializovaných linek nákladní železniční dopravy na VRT pohybuje kolem 120 km/hod).³ Z dlouhodobého pohledu pak pokládáme za kondicio sine qua non aktivace rozvojového potenciálu VRT jejich územní koincidenci s konstituovanými systémy center a os územního rozvoje národního významu představujících hlavní koncentrace potenciální poptávky. V této souvislosti se ovšem nabízí otázka, zda se působení popsaných efektů nedostáváme do rozporu s naplňováním cíle konvergence jako dlouhodobé priority Politiky hospodářské, sociální a územní soudržnosti Evropské unie (European Union, 2021). Rozšiřování sfér vlivu dominantních sídelních center

³ Podle deklarovaného cíle EU by se 30 % nákladní dopravy nad 300 km vzdálenost mělo do roku 2030 přesunout ze silniční na železniční a vodní dopravu.

totiž může vést ke střetům zájmů vyvolaných odsáváním nejvíce kvalifikované části pracovních sil z hospodářsky méně rozvinutých regionů, které pochopitelně podvazuje jejich další ekonomický rozvoj (v dalších fázích však může zejména díky šíření znalostí s pozitivními dopady na jejich investiční atraktivitu dojít k modernizaci ekonomiky a nástupu nové progresivnější etapy jejich rozvoje). Je zřejmé, že úspěšné řešení těchto problémů se neobejde bez jeho systémového propojení s národohospodářskou a regionální politikou.

C) Občanský (residenční) scénář reflektuje zájmy stakeholderů představovaných občany a neziskovými institucemi kladoucími hlavní důraz na zlepšení kvality sociálního prostředí, a tedy i zvýšení residenční atraktivitu v intencích kritérií integrace a udržitelnosti. V tomto ohledu lze počítat s pozitivními dopady indukovanými zejména přesuny cestujících z IAD na VRT zohledňujícími nabízené výhody (rychlost, pohodlí, bezpečnost či bezproblémová doprava do center městských aglomerací). Tyto dopady se týkají jak pravidelných cest (dojíždka do práce a do škol, zejména vysokých) tak nepravidelných cest (turistické cesty, kulturní aktivity a návštěvy). Za významný přínos lze považovat i sekundární benefity indukované podstatně nižšími emisemi z vysokorychlostní železniční dopravy díky elektrické trakci ve srovnání s konkurenčními druhy dopravy (v tomto ohledu lze výhledově počítat i s významnými přesuny cestujících z frekventovaných leteckých linek propojujících Prahu zejména s Mnichovem a Vídní).⁴ V tomto ohledu je potřebné zmínit i negativní efekty vyvolané potenciálními střety zájmů generovanými již zmíněnou segmentací krajiny a městských intravilánů, kterou doprovázejí další kontroverzní jevy spojené s tvorbou hluku, vynucenými změnami ve vlastnictví pozemků (snižujícími cenu sousedních pozemků) či vytvářením bariér urbanistického rozvoje. Pro řešení těchto problémů se vedle standardních technických řešení nabízí i netradiční řešení spojená s podporou výstavby tzv. ekologické infrastruktury (např. promyšlené budování biokoridorů podél vybraných úseků VRT s pozitivními dopady na ekologickou stabilitu krajiny) příp. ekonomickým rozvojem (např. cestovního ruchu). Uvedené příklady lze účelně doplnit řadou jednoduchých technických opatření (např. instalace solárních panelů na protihlukových stěnách) či komplexněji orientovanými projekty a komunitární aktivity uskutečňované v souladu s veřejným zájmem.

Výše uvedené scénáře poskytují metodický základ pro konstruktivní reflexi odpovídajících zájmů hlavních stakeholderů ohledně plánované výstavby VRT jako důležitého nástroje maximalizace budoucích užtků a minimalizace možných konfliktů včetně jejich zohlednění v rámci inovací obchodního modelu. V tomto směru je vhodné upozornit na společné zájmy investorského a podnikatelského scénáře na snižování závislosti dopravy na ropě a zvyšování residenční atraktivitu dotčených sídelních aglomerací jako stále významnějšího faktoru lokalizace a rozvoje znalostně náročných odvětví. Pokud jde o management realizace plánovaných tras VRT lze v intencích vytvořených optimalizačních scénářů a s přihlédnutím k předpokládanému vývoji hlavních ovlivňujících faktorů doporučit následující kombinace scénářů s důrazem na jejich významové pořadí: trasa 1 – investorský, podnikatelský, občanský scénář; trasa 2 – občanský, investorský, podnikatelský scénář; trasa 3 – podnikatelský, investorský, občanský scénář; trasa 4 – občanský, podnikatelský, investorský scénář (uvedená doporučení mají ovšem vzhledem k závažným nejistotám ohledně budoucího vývoje spíše orientační charakter).

4. Závěr

Závěrem je potřebné konstatovat, že výstavba VRT je značně komplikovaným dlouhodobým záměrem, jehož efektivnost nelze posoudit bez komplexní strategie vypracované nezávislými expertními týmy založené na profesionálně formulované vizi nikoliv na obecných politických proklamacích a definovaných technických parametrech plánovaných tras (McNaughton, 2017). Z praktického hlediska je potřebné položit důraz na hledání optimální kombinace nákladů a výnosů s geografickými, technickými a sociálními podmínkami výstavby s pozitivními dopady na konkurenceschopnost železniční dopravy v kontextu udržitelného rozvoje. V tomto ohledu je vhodné upozornit na skutečnost, že podle zprávy Evropského účetního dvora obsahující výsledky šetření 14 VRT v zemích EU vyžaduje zajištění rentability provozu VRT dosažení denní přepravy okolo 25 tis. cestujících za den tzn. cca 9 mil. cestujících za rok. Tento limit ze zkoumaných tratí splňuje pouze 5 z nich a pouze na dvou tratích pak průměrná rychlost převyšovala hranici 200 km/hod. (European Court of Auditors, 2018). Z toho lze logicky vyvozovat, že rozhodování o projektech výstavby VRT často vycházelo z neúplných, resp. nepřesných informací. Získané praktické zkušenosti navíc ukazují, že nákladná výstavba expresní dopravní infrastruktury má pouze omezené vazby na ekonomický rozvoj. Podle výsledků provedených analýz plánovaných projektů výstavby VRT v České republice by potenciální hodnoty denní přepravy na nejzatíženější trase 1 propojující největší české sídelní aglomerace dosáhly podle optimistické varianty přesunu cestujících ze silniční dopravy pouze cca 30 % výše uvedeného limitu rentability. Nezbyvá tak než konstatovat, že dosažení rentability provozu není v podmínkách České republiky pravděpodobné a je proto nezbytné věnovat zásadní pozornost úsporám (např. optimalizaci rychlostních parametrů VRT zohledňující vzdálenosti budoucích stanic či odmítnutí politicky

⁴ Z celkového pohledu je ovšem potřebné připomenout, že produkce těchto benefitů závislá na způsobu výroby spotřebovávané elektrické energie.

motivovaných návrhů výstavby nadbytečných stanic resp. terminálů) a dále systémové podpoře tvorby pozitivních externalit a synergií. V tomto kontextu je potřebné zmínit i důležitou roli cenové politiky budoucích provozovatelů vysokorychlostní železniční dopravy. Na druhé straně je potřebné připomenout, že vysokorychlostní železnice jsou všeobecně považovány za environmentálně nejméně zatěžující druh dopravy. Z pohledu realizace projektů tak bude nepochybně hrát důležitou roli změna základního paradigmatu rozvoje lidské civilizace směrem k udržitelnému rozvoji, která se logicky promítne i do hlavních priorit veřejných rozpočtů včetně veřejných projektů mezinárodního, národního i lokálního významu (viz např. závazek EU přijatý v souladu s tzv. Green Deal o snížení emisí do roku 2030 nejméně o 55 % oproti roku 1990). V tomto kontextu se tak perspektivy dalšího rozvoje VRT jeví jako příznivé.

Literatura

- [1] BERIA, P. (2017). Measuring the long-distance accessibility of Italian cities. *Journal of Transport Geography*, vol. 62, C, pp. 66-79. ISSN 0966-06923.
- [2] BRAY, J. (1992). *The Rush for Roads: a road programme for economic recovery?* London: Transport 2000 Ltd. ISBN 0907347185.
- [3] BLANQUART, C, KONING, M. (2017). The local economic impact of high-speed railways: theories and facts. *European Transport Research Review*, vol. 9, No. 2, pp. 1-14. ISSN 1866-8887.
- [4] ČECH, P. (2019). *Výstavba vysokorychlostních tratí* [online]. [cit. 2020-29-01]. Dostupné z: https://www.ztscb.cz/wp-content/uploads/2019/10/07xcech_SZDC.Pdf.
- [5] DRUCKER, P. (1993). *Management tasks, responsibilities, practises*. New York, Harper Collins, ISBN 0-88730-615-2.
- [6] EUROPEAN COMMISSION (2011). *Roadmap to a Single European Transport Area – Towards a competitive and resource efficient transport system*. Brussels: Directorate-General for Mobility and Transport.
- [7] EUROPEAN COURT OF AUDITORS (2018). *Special report of the European Court of Auditors on high-speed rail*. [online]. [cit. 2018-07-01]. Dostupné z: <https://www.eca.europa.eu/en/Pages/DocItem.aspx?did=46398>.
- [8] EUROPEAN UNION (2021). *Seventh Report on Economic, Social and Territorial Cohesion*. [online]. [cit. 2022-11-09]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/regional_policy/sourcbes/docoffic/official/reports/cohesion7/7cr.pdf.
- [9] KUDRNOVSKÁ, O., KOUSAL, J. (1971). Relief amplitude in the Czech socialist republic, In Institute of geography ČSAV. *Series of maps of physico-geographical regionalization 1:500000*. Brno.
- [10] McNAUGHTON, A. (2017). Česká republika má dobrý potenciál pro vysokorychlostní železnice. *Silnice – železnice*, vol. 12, No.5, pp. 54-57. ISSN 1803-8441.
- [11] MINISTÈRE DE L'ÉCOLOGIE, DU DÉVELOPPEMENT DURABLE ET DE L'ÉNERGIE (2015). *Dessertes TGV et dynamiques économiques locales: un éclairage à partir de la distinction entre territoires productifs, résidentiels ou intermédiaires*. Paris: Rapport final pour le Groupement Opérationnel du Predit.
- [12] PAŘIL, V., VITURKA, M. (2020): Assessment of Priorities of Construction of High-Speed Rail in the Czech Republic in Terms of Impacts on Internal and External Integration. *Review of Economic Perspectives*, vol. 20, No. 2, pp. 217-241. ISSN 1213-2446. DOI: 10.2478/revcep-2020-0010.
- [13] SARIKAVAK, Y., BOXALL, A. (2019). The Aspects of Pollution for New High-Speed Railways: The Case of Noise in Turkey. [online]. [cit. 2021-12-09]. DOI: 10.1007/s40857-019-00154-5.
- [14] SCHOEMAKER, P., RUSSO, J. (2015), J. Decision making. In: *The Palgrave Encyclopaedia of Strategic Management*. [online]. [cit. 2020-10-30]. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication>.
- [15] TAYLOR, J. (2003). Migration. In Demeny, P, McNicoll, G. (eds.) *Encyclopaedia of Population*. New York: Macmillan Reference, pp. 640–644. ISBN 9780028656779.
- [16] TÝFA, L. (2007). Nejnovější trendy v oblasti infrastruktury vysokorychlostních tratí. In *Sborník z odborné konference Vysokorychlostní železniční doprava ve světě a v České republice*. Praha, SUDOP. 1-11 s. CD-ROM.
- [17] VITURKA, M. (2011). Integration Theory of Sustainable Regional Development – Presentation and Application. *Politická ekonomie*, vol. 59, No. 6, pp. 794-809, ISSN 0032-3233. DOI: 10.18267/j.polek.822.
- [18] VITURKA, M., PAŘIL, V. (2015). Regional assessment of the effectiveness of road infrastructure projects. *International Journal of Transport Economics*, vol. 42, No. 4, pp. 507-528, ISSN 3918440.
- [19] VITURKA, M., PAŘIL, V., TONEV, P., ŠAŠINKA P., KUNC J. (2017): The Metropolisation Processes – A Case of Central Europe and the Czech Republic. *Prague Economic Papers*, vol. 26, No 5, pp. 505-522. ISSN 2336730X. DOI: 10.18267/j.pep.624.
- [20] VITURKA, M., PAŘIL V. (2020). Evaluation of the effectiveness of high-speed rail projects in the Czech Republic in terms of their integration potential. *GeoScape*, 14 No. 2, pp. 1-10, ISSN 1802-1115. DOI: 10.2478/geosc-2020-0001.

[21] VITURKA, M., PAŘIL V. LÖW, J. (2021). Territorial assessment of environmental and economic aspects of planned Czech high-speed rail construction. *Folia Geographica*, 63 No. 2, pp. 135-154, ISSN 1336-6157.

Příspěvek byl zpracován v rámci grantu MŠMT ČR (Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání) „Nová mobilita-vysokorychlostní dopravní systémy a dopravní chování obyvatelstva“, MUNI 1312/2017, id CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_026/0008430.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-13

**METROPOLITNÍ SVAZEK JAKO FAKTOR ZVÝŠENÍ
EFEKTIVITY URBÁNNÍHO ROZVOJE V ČESKÉ REPUBLICE****The Metropolitan Unit as a Factor in Increasing the Efficiency
of Urban Development in the Czech Republic****JOSEF KUNC¹****PETR ŠAŠINKA²****MARKÉTA NOVOTNÁ¹****PETR TONEV¹****ZDENĚK DVOŘÁK²****SOŇA RASZKOVÁ²**

¹Katedra regionální ekonomie a správy | ¹Department of Reg. Economics and Administration
Ekonomicko-správní fakulta | Faculty of Economics and Administration
Masarykova univerzita | Masaryk University
✉ Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic
E-mail: josef.kunc@econ.muni.cz, marketa.novotna@econ.muni.cz, petr.tonev@econ.muni.cz

²Oddělení řízení ITI a metropolitní spolupráce | ²Dep. of ITI Management and Metropolitan Cooperation
Magistrát města Brna | Brno City Municipality
✉ Husova 196/12, 601 67 Brno, Czech Republic
E-mail: sasinka.petr@brno.cz, raszkova.sona@brno.cz, dvorak.zdenek@brno.cz

Anotace

Příspěvek reflektuje výsledky výzkumného projektu TA ČR METROSPOL, který se zaměřoval na nalezení vhodných forem organizačního ukotvení metropolitní spolupráce v České republice. Jeho cílem je představit funkce a právní formy tzv. metropolitního svazku a zhodnotit význam této instituce odpovědné za harmonický rozvoj metropolitní oblasti. Příspěvek metodicky vychází z výsledků dílčích šetření, které se váží k tématu vymezení metropolitní oblasti, mezisídelních vztahů a meziobecní spolupráce. V projektu se smíšeným výzkumným designem byly použity standardní metody vědecké práce jako induktivně-deduktivní metody obecné logiky, metody analogie, syntézy a generalizace. Metropolitní svazek byl definován jako specifická právní osoba veřejného práva opírající se o jádrové město, zástupce obcí tvořících zázemí a zohledňující roli kraje. Vzhledem k nutnosti speciální právní úpravy meziobecní spolupráce v aglomeracích se jeví jako nejvhodnější forma institucionalizace metropolitní spolupráce z dlouhodobého hlediska.

Klíčová slova

institucionalizace, funkční městské regiony, Brněnská metropolitní oblast

Annotation

The paper reflects the results of the research project TA ČR METROSPOL, which focused on organizational anchoring of metropolitan cooperation in the Czech Republic. It aims to present the functions and legal forms of the so-called metropolitan unit and evaluate the importance of this institution responsible for harmonious metropolitan area development. It is methodologically based on the results of partial investigations related to the metropolitan areas, inter-settlement relations, and intermunicipal cooperation. The project with a mixed research design used standard methods of scientific work such as inductive-deductive methods, methods of analogy, synthesis, and generalization. The metropolitan unit was defined as a specific legal entity under public law based on the core city, municipalities in the hinterland, and the role of the region. Given the need for the special legal

regulation of intermunicipal cooperation in agglomerations, the unit appears to be the most suitable form of institutionalization of metropolitan cooperation in the long term.

Keywords

institutionalization, functional urban regions, Brno metropolitan area

JEL Classification: R11, R58

1. Úvod

Města jsou ekonomickými a organizačními jádry celků nazývaných funkční městské regiony, spádová území, aglomerace či metropolitní oblasti. Jsou to místa, kde se koncentruje většina obyvatelstva a rovněž hlavní místa vzniku a následně aplikace nových hospodářských a sociálních procesů, místa, odkud se šíří inovace a změny životního stylu. Z ekonomického pohledu charakterizuje metropolitní oblasti vysoká míra ekonomických aktivit a spotřeba, které způsobují rostoucí úspory z rozsahu, vyšší produktivitu práce a vyšší mzdovou hladinu, ale také vyšší ceny vstupů v podobě vysokých mezd, cen pozemků, nemovitostí apod. (Boix et al., 2012). Za rozhodující mechanismus rozvoje metropolitních oblastí jsou považovány urbanizační a aglomerační úspory či výhody (Capello, 2000; Rodríguez-Pose a Fitjar, 2013), které se váží na multiplikační efekty plynoucí z prostorové blízkosti mezi metropolitním jádrem a jeho zázemím (Meijers a Burger, 2015).

Interakce mezi metropolitním jádrem a jeho zázemím jsou v současné době stále provázanější. Hranice mezi městskými, předměstskými, periferními a venkovskými oblastmi se postupně stírají. Politické hranice však zůstávají často po desetiletí nezměněny. Pro řešení velkých urbánních výzev současnosti je proto koordinace a spolupráce na úrovni metropolitních oblastí nezbytností (Heeg et al., 2003). Aby byly tyto činnosti účinné, mnohdy vyžadují systémovou a cílenou intervenci veřejného sektoru (top-down and bottom-up approach) v kontextu nastavených cílů metropolitní politiky a jejích nástrojů (Brezzi et al., 2012; Kaczmarek a Ryder, 2015).

Za účelem hledání efektivních modelů spolupráce a partnerství měst, obcí a dalších institucí v metropolitních oblastech je nutné zaměřit se na koncept governance, který představuje soubor mnoha institucí veřejného i soukromého sektoru na různých územních úrovních, které společně usilují o rozvoj území (Jouve a Lefèvre, 2002). Zatímco samotný pojem governance se nevztahuje k žádnému geografickému měřítku (Jordan, 2008), v případě metropolitní governance dochází k aplikování na konkrétní typ území. Metropolitní governance se podle Krukowské a Lackowské (2017) zabývá otázkou, jak prostorově širší úkoly mohou být prováděny efektivně bez toho, aby byla ohrožena autonomie a místní demokracie. Praxe metropolitan governance je již běžná v mnoha západoevropských zemích. V podmínkách post-socialistických zemí, mezi které patří i Česká republika, se začíná objevovat postupně.

Dosavadní absenci koncepčního rozměru plánování, správy a spolupráce v metropolitních oblastech bylo možné považovat za klíčovou slabou stránku v současné praxi středoevropského prostorového rozvoje (Serbanica a Constantin, 2017). Zvláště absentovala institucionální dimenze metropolitní spolupráce soustředěná na nový rozměr tzv. spatial governance (Finka a Kluvánková, 2015). V současnosti však existuje významný tlak na podporu měst a jejich zázemí ze strany regionální politiky Evropské komise, a to prostřednictvím územního nástroje ITI (integrované teritoriální investice), jenž poskytuje flexibilní mechanismus k integrované implementaci územních strategií jako reakce na rozmanité potřeby specifických druhů území (Evropská komise, 2014).

Implementací nástroje ITI v České republice se naplno projevila synergie top-down a bottom-up přístupu v rozvoji metropolitních oblastí, které začaly následně nutně vyvolávat potřebu určité systematizace, formalizace a dlouhodobosti. Zejména v území modelové Brněnské metropolitní oblasti (BMO) byla postupně iniciována ze strany jádrového města (přístup bottom-up) potřeba určité formalizace spolupráce, a to primárně v kontextu její věcné roviny, tj. řešení konkrétních témat jako udržitelná mobilita, koordinace rezidenční a komerční výstavby, odpadové hospodářství atd.). Zatím se však jednalo o ad hoc řešení s chybějícím koncepčním přístupem, které bylo navíc limitováno chybějícím ukotvením institucionální roviny metropolitní spolupráce v českém prostorovém plánovacím systému.

2. Cíl metodika a zdroje dat

Příspěvek vychází z výše zmíněného chybějícího ukotvení institucionální roviny metropolitní spolupráce v českém prostředí. Jeho cílem je proto představit funkce a právní formy tzv. metropolitního svazku a zhodnotit význam této instituce, která by byla zodpovědná za dlouhodobý harmonický rozvoj území metropolitní oblasti. Tento cíl reflektuje jednu z dílčích výzkumných otázek projektu TAČR METROSPOL: Jakým způsobem lze metropolitní spolupráci v České republice institucionalizovat?

Za účelem naplnění cíle byly realizovány následující kroky:

- Teoreticko-metodické ukotvení institucionalizace metropolitní spolupráce na základě rešerše odborné literatury a zahraničních (španělských, francouzských, polských a německých) zkušeností přenositelných do podmínek České republiky;
- Výzkum v modelovém území BMO za účelem zjištění motivací ke spolupráci a překážek její institucionalizace ze strany obcí nacházejících se v tomto území prostřednictvím elektronicky šířeného dotazníku mezi starosty (návratnost 95 %);
- Stanovení nástrojů pro podporu metropolitní spolupráce a její institucionalizace na základě syntézy předchozích zjištění a následné konfrontace v rámci skupiny dvaceti expertů napříč odborným, akademickým a politickým spektrem (Tab. 1);
- Optimalizace způsobu fungování a činností definované instituce na základě řízených rozhovorů s devíti zástupci obcí, měst a dobrovolných svazů obcí (DSO).

Tab. 1: Složení expertů na workshopu

Status experta	Zastoupení	Afiliace
Akademik	4	Zástupci českých univerzit (MU, UK, ZČU, ČVUT)
Expert z veřejného sektoru: národní úroveň	3	Ministerstvo pro místní rozvoj ČR Ministerstvo vnitra ČR
Expert z veřejného sektoru: regionální a lokální úroveň	6	Zástupci krajů, krajských agentur, dobrovolných svazků obcí, měst a obcí
Expert z právní oblasti	3	Zástupci advokátů – expertů na správní právo
Expert ze soukromého sektoru	2	Poradenské agentury v regionálním rozvoji, architekti
Politik krajské/regionální úrovně	2	Jihomoravský kraj, Magistrát města Brna

Zdroj: vlastní zpracování

Na základě rešerše jednotlivých právních forem adekvátních pro metropolitní spolupráci a správu v tuzemských podmínkách a diskuse konkrétních variant s právními experty a aplikační sférou bylo nutné zpracovat alternativní přístupy ke vzniku nového institutu metropolitního svazku, a to jak v krátkodobém, tak dlouhodobém horizontu, který s sebou zároveň nese nutnost legislativní změny. Preferovanou možností a nejhodnější překlenovací formou institucionalizace metropolitní spolupráce na základě daných požadavků je založení instituce na bázi zapsaného ústavu. Zakladatelem by se stalo příslušné statutární město, příslušný kraj a dobrovolné svazky obcí.

Z dlouhodobého pohledu je nejhodnější ukotvení nové legislativní formy právnické osoby, tzv. metropolitního svazku, jehož podoba vycházející z metodiky institucionalizace metropolitní spolupráce v České republice (Kunc et al., 2022) je představena a zhodnocena z hlediska efektivity urbánního rozvoje v následující kapitole. Tato varianta je stěžejní pro koncepční a univerzální řešení, které je preferované na národní úrovni (tj. Ministerstvem vnitra České republiky i Ministerstvem pro místní rozvoj České republiky, které bylo také aplikačním garantem projektu TA ČR METROSPOL: Institucionalizace metropolitní spolupráce jako faktor zvýšení motivace obcí ke spolupráci v metropolitních oblastech).

3. Metropolitní svazek jako instituce zodpovědná pro rozvoj metropolitní oblasti

Při diskusi s odborníky i zástupci dotčených obcí a DSO o konkrétních aspektech metropolitní instituce v podobě metropolitního svazku byly precizovány zejména jeho kompetence a aktivity, ale i možnosti členství a způsoby financování. Předpokladem plošného celonárodního dlouhodobého řešení problematiky institucionalizace metropolitní spolupráce v České republice na bázi metropolitních svazků je však platná a účinná legislativní úprava, která by mj. umožnila přenést nositelství nástroje ITI na metropolitní svazek. Nositelství nástroje ITI by tak nově nebylo vázáno na jádrové město, ale na nově vzniklý metropolitní svazek a na metropolitní svazek by tak byly přeneseny veškeré kompetence, které aktuálně vykonává jádrové město. Zákonem by byly upraveny zároveň i základní orgány metropolitního svazku a vazby mezi nimi. Nastavení ostatních orgánů metropolitního svazku a případná podrobnější úprava vztahů se předpokládá prostřednictvím stanov. Byla by tak ponechána dostatečná flexibilita upravit fungování metropolitního svazku v kontextu konkrétních územních specifik.

3.1 Financování a kompetence metropolitního svazku

Jednou z klíčových otázek existence a fungování metropolitního svazku je jeho financování. S ohledem na složitost a citlivost finančních vazeb bude nutné vícezdrojové financování (evropské zdroje, národní zdroje, dotace, členské příspěvky apod.). Dotázaní experti jmenovali zejména následující možnosti financování a jejich kombinace:

- Financování z členských příspěvků;

- Financování z vnějších zdrojů v kombinaci s členskými příspěvky;
- Financování ze strany státu, ministerstva, krajů;
- Financování z operačních programů v počátečních fázích.

Metropolitní svazek by byl dle syntézy poznatků uvedených v metodice institucionalizace metropolitní spolupráce (Kunc a kol., 2022) financován prostřednictvím členských příspěvků jednotlivých subjektů, tak že výše členského příspěvku by byla stanovena na základě kritérií daných ve stanovách svazku. Mezi tato kritéria může patřit rozloha nebo počet obyvatel. Výše příspěvku by byla schvalována valnou hromadou, kterou tvoří primátor/primátoři jádrového města/jádrových měst, hejtman kraje/hejtmani krajů a starostové všech členských obcí metropolitního svazku. Valná hromada by rozhodovala většinou přítomných členů a byla by usnášeníschopná za přítomnosti alespoň nadpoloviční většiny svých členů.

Mezi další zdroje příjmů by patřily dotace z rozpočtů územně samosprávných celků. Stát, kraj anebo jednotlivé obce by mohly podporovat rozvoj a činnost metropolitních svazků prostřednictvím rozvojových programů, financovaných každoročně ze státního/krajského/obecního rozpočtu nebo z jiných zdrojů na základě předem stanovených kritérií. Metropolitní svazek by byl zároveň oprávněn vybírat platby za účelem financování veřejných služeb, které jsou jeho prostřednictvím poskytovány. Zastupitelstva územně samosprávných celků členů metropolitní oblasti by v souladu se zákonem stanovila zvláštní místní poplatky za účelem financování veřejných služeb poskytovaných metropolitním svazkem. Metropolitní svazek by byl způsobilým žadatelem anebo partnerem v případě projektů financovaných z evropských fondů. Mohl by být financován jako nositel nástroje ITI prostřednictvím Operačního programu Technická pomoc.

Se způsobem financování a určením výše členských příspěvků souvisí také kontroverzní otázka týkající se váhy hlasů jednotlivých členů metropolitního svazku, která by se taktéž mohla odvíjet od předem určeného klíče (např. počet obyvatel). Patrně největší obava tedy pramení z potenciální mocenské pozice jádrového města, kterou by jádrové město (v modelovém území tedy konkrétně město Brno) mohlo uplatňovat v rámci přerozdělení hlasů v metropolitním svazku. Zástupci obcí a DSO se přiklánějí k názoru, že systém by měl být nastaven tak, aby obce neměly pocit, že jádrové město bude nad nimi mít násobně větší váhu a rozhodovací pravomoci budou do značné míry pouze v jeho kompetenci.

3.2 Aktivity metropolitního svazku vedoucí k efektivitě metropolitní spolupráce

Vzhledem k finančním prostředkům, které musí prostřednictvím členských příspěvků obce vložit do fungování metropolitního svazku, vyvstává logicky požadavek, aby se tyto výdaje obcím v daném časovém horizontu vrátily a aby aktivity svazku cílily a priori na velké strategické projekty. Dále se zástupcům obcí zdá důležitá pomoc s projektovou přípravou ze strany svazku, koordinační a poradenskou činnost při přípravě projektů a implementaci dotačních titulů. Kromě přenosu odpovědnosti za integrované teritoriální investice a strategické plánování v obecné rovině byly nejčastěji zmiňovány různé tematicky zaměřené aktivity, které mají metropolitní rozměr (Obr. 1).

Obr. 1: Aktivity metropolitního svazku

Zdroj: vlastní zpracování

Mezi hlavní úkoly metropolitního svazku by tak dle metodiky institucionalizace metropolitní spolupráce (Kunc a kol., 2022) patřilo kromě nositelství nástroje ITI na úrovni metropolitní oblasti také zpracování, implementace a vyhodnocení integrované strategie rozvoje dané metropolitní oblasti, příprava a koordinace projektů směřujících k jejímu naplňování, stejně jako zpracování, implementace a vyhodnocení dalších strategických a plánovacích dokumentů na úrovni metropolitní oblasti, akčních plánů a programů rozvoje pro celou metropolitní oblast anebo její část. Tyto dokumenty vyplývají z potřeby rozvoje metropolitní oblasti. Může se jednat například o plán udržitelné mobility metropolitní oblasti, prostorovou vizi rozvoje oblasti aj.

Metropolitní svazek by dále zajišťoval provázanost, soudržnost a korelaci různých intervencí v rámci jednotlivých strategických dokumentů v metropolitní oblasti, vyjadřoval by se k různým strategicko-plánovacím dokumentům a veřejným politikám realizovaným na úrovni metropolitního území. Spolupracoval by při řešení dalších úkolů a projektů vyžadujících společný či koordinovaný postup na území metropolitní oblasti, mezi které patří např.:

- Jednotný systém prevence, sběru a likvidace odpadu;
- Integrovaný systém městské a příměstské dopravy, parkoviště P+R a terminály;
- Cyklodoprava a cykloturistika;
- Problematiky sucha a eroze, přizpůsobení se klimatickým změnám;
- Protipovodňová ochrana a revitalizační opatření, zásobování vodou, odkanalizování;
- Vzdělávací a sociální infrastruktury;
- Sportovního a rekreačního využití.

Metropolitní svazek by rovněž poskytoval specializovanou podporu a pomoc místním orgánům a dalším stakeholderům v území v oblastech. Tato specializovaná podpora by se týkala dotačního poradenství, právního poradenství včetně společného zadávání veřejných zakázek, zadávání architektonických a urbanistických soutěží, kultivace veřejného prostoru, zpracování a využívání metropolitních dat, mapování rozvojových lokalit a v neposlední řadě také sdílení dobré praxe. Nedílnou součástí aktivit metropolitního svazku by byla také podpora, předkládání a realizace projektů financovaných z národních, evropských nebo mezinárodních fondů, které se specializují na metropolitní problematiku. V tomto ohledu by působil metropolitní svazek jako koordinátor diskuse průřezových témat v oblastech:

- Rezidenční výstavby;
- Komerční výstavby;
- Modernizace a rozvoje technické a komunální infrastruktury;
- Modernizace, rozvoje a propojení veřejných služeb;
- Integrovaného hospodářského rozvoje, rozvoje inovačního potenciálu a zvyšování hospodářské konkurenceschopnosti;
- Rozvoje lidských zdrojů a boje proti sociálnímu vyloučení a socioekonomické nerovnováze;
- Destinačního managementu;
- Případně i v dalších relevantních oblastech.

V souladu s ustanovením stanov a v souladu s upraveným zákonem č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení), by mohl metropolitní svazek organizovat a vykonávat určité činnosti za účelem plnění úkolů stanovených zákonem místním orgánům veřejné správy zejména v oblastech městského rozvoje. Metropolitní svazek by mohl dále vykonávat veřejné úkoly spadající do působnosti samosprávy obce či kraje nebo koordinovat plnění těchto úkolů na základě dohody uzavřené s daným územním samosprávným celkem. Metropolitní svazek by mohl být dále pověřen výkonem státní správy a zajišťovat další činnosti dle stanov.

4. Závěr

Problematika metropolitní spolupráce a její institucionalizace si zaslouhuje pozornost zejména z důvodu jejího potenciálu k zajištění metropolitního rozvoje, efektivity spolupráce a možného společného řešení témat, která metropolitními oblastmi rezonují. Zároveň je metropolitní spolupráce považována odborníky za nástroj, který může řešit roztržičnost správy, problémy ve funkčním území a přinášet všem stakeholderům určité synergie. Prvotním impulsem k nastartování metropolitní spolupráce se stal nástroj ITI, který přispěl k vymezení metropolitních území a k integrované realizaci územních strategií.

Výsledky analýz, příkladů dobré praxe a zahraničních zkušeností, ale i výzkumů, diskusí a rozhovorů s tuzemskými stakeholdery prokazatelně přispěly k široké debatě a zájmu všech hierarchických úrovní veřejné správy, vč. úrovně národní, ke dříve opomíjené problematice metropolitní spolupráce a její možné institucionalizaci. Byly iniciovány procesy, které povedou k založení metropolitního svazku v modelové Brněnské metropolitní oblasti v blízké budoucnosti (pilotní verze) a v horizontu 2028+ ke koncepční změně řízení rozvoje metropolitních území na bázi univerzálního řešení blízkého modernímu a vyspělému evropskému prostředí.

Metropolitní svazek jako instituce odpovědná za harmonický rozvoj metropolitní oblasti by byl právně ukotveným zastřešujícím subjektem obcí ve vymezeném území. Kromě nesporných výhod má jeho potenciální iniciace však i své limity, k nimž patří nutná legislativní změna. Zásadním předpokladem pro dlouhodobé řešení problematiky institucionalizace metropolitní spolupráce v České republice na bázi vytvoření metropolitního svazku je tak legislativní úprava (např. ve formě novelizace zákona o obcích/krajích nebo schválení samostatného zákona). Tato legislativní úprava by mimo jiné umožnila převod nositelství nástroje ITI na metropolitní svazek. Zákon by upravoval zejména základní orgány metropolitního svazku, vazby mezi nimi, jeho činnosti i způsoby financování. Se zřízením dalších orgánů metropolitního svazku a podrobnější úpravou vztahů by počítaly jeho stanovy.

Vzhledem k extrémně vysokému počtu obcí v metropolitních oblastech České republiky se reálně nebudou moci všechny obce metropolitních oblastí podílet na každodenní exekutivě metropolitního celku; jejich činnost bude probíhat nepřímo prostřednictvím dobrovolných svazků obcí, jejichž jsou tyto obce členy. Vhodnější variantu v současnosti česká legislativa nenabízí.

Literatura

- [1] BOIX, R., VENERI, P., ALMENAR, V., (2012). Polycentric Metropolitan Areas in Europe: Towards a Unified Proposal of Delimitation. In Fernández Vázquez, E., Rubiera Morollón, F. (eds.). *Defining the Spatial Scale in Modern Regional Analysis*. Berlin, Heidelberg: Springer, pp. 45-70. ISBN 978-3-642-31993-8.
- [2] BREZZI, M., PIACENTINI, M., SANCHEZ-SERRA, D., (2012). Measuring Metropolitan Areas: A Comparative Approach in OECD Countries. In Fernández Vázquez, E., Rubiera Morollón, F. (eds.). *Defining the Spatial Scale in Modern Regional Analysis: New Challenges from Data at Local Level*. Berlin, Heidelberg: Springer, pp. 71-89. ISBN 978-3-642-31994-5.
- [3] CAPELLO, R., (2000). The City Network Paradigm: Measuring Urban Network Externalities. *Urban Studies*, vol. 37, no. 11, pp. 1925-1945. ISSN 1360-063X. DOI: 10.1080/713707232.
- [4] EVROPSKÁ KOMISE, (2014). *Integrated Territorial Investment: Cohesion Policy 2014-2020*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-79-37148-6.
- [5] FINKA, M., KLUVÁNKOVÁ, T., (2015). Managing Complexity of Urban Systems: A Polycentric Approach. *Land Use Policy*, vol. 42, no. 2015, pp. 602-608. ISSN 0264-8377. DOI: 10.1016/j.landusepol.2014.09.016.
- [6] HEEG, S., KLAGGE, B., OSSENBRÜGGE, J., (2003). Metropolitan Cooperation in Europe: Theoretical Issues and Perspectives for Urban Networking. *European Planning Studies*, vol. 11, no 2, pp. 139-153. ISSN 0965-4313. DOI: 10.1080/0965431032000072846.
- [7] JOUVE, B., LEFEVRE, C., (2002). *Search of Urban Gargantuas*. London: Routledge. ISBN 978-1-315-03900-8.
- [8] KACZMAREK, T., RYDER, A., (2015). Top-Down and Bottom-Up Metropolitan Integration in Poland. In Buček, J., Ryder, A. (eds.). *Governance in Transition*. Dordrecht: Springer Netherlands, pp. 19-39. ISBN 978-94-007-5503-1.
- [9] KRUKOWSKA, J., LACKOWSKA, M., (2017). Metropolitan Colours of Europeanization. Institutionalization of Integrated Territorial Investment Structures in the Context of Past Cooperation in Metropolitan Regions. *Spatial Research and Planning*, vol. 75, no. 3, pp. 275-289. ISSN 1869-4179. DOI: 10.1007/s13147-016-0447-y.
- [10] KUNC, J., TONEV, P., NOVOTNÁ, M., (2022). *Souhrnná výzkumná zpráva projektu "METROSPOL"*. Brno: Masarykova univerzita.
- [11] MEIJERS, E.J., BURGER, M.J., (2017). Stretching the Concept of Borrowed Size. *Urban Studies*, vol. 54, no. 1, pp. 269-291. ISSN 1360-063X. DOI: 10.1177/0042098015597642.
- [12] RODRÍGUEZ-POSE, A., FITJAR, R.D., (2013). Buzz, Archipelago Economies and the Future of Intermediate and Peripheral Areas in a Spiky World. *European Planning Studies*, vol. 21, no. 3, pp. 355-372. ISSN 0965-4313. DOI: 10.1080/09654313.2012.716246.
- [13] SERBANICA, C., CONSTANTIN, D.L., (2017). Sustainable Cities in Central and Eastern European Countries. Moving towards Smart Specialization. *Habitat International*, vol. 68, no. 2017, pp. 55-63. ISSN 0197-3975. DOI: 10.1016/j.habitatint.2017.03.005.

Příspěvek byl zpracován v rámci grantu *Institucionalizace metropolitní spolupráce jako faktor zvýšení motivace obcí ke spolupráci v metropolitních oblastech (TL03000230)*.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-14

INSTITUCIONALIZACE METROPOLITNÍCH REGIONŮ V NĚMECKU A VE FRANCII VE VZÁJEMNÉM SROVNÁNÍ

The Institutionalisation Metropolitan Regions in Germany and France in Comparison with Each Other

JIŘÍ JEŽEK

Katedra geografie | Department of Geography
Středisko pro výzkum regionálního výzkumu | Centre for Regional Development Research
Fakulta ekonomická | Faculty of Economics
Západočeská univerzita v Plzni | University of West Bohemia
✉ Univerzitní 8, 306 14 Plzeň, Czech Republic
E-mail: jezekji@fek.zcu.cz

Anotace

Článek se snaží identifikovat okolnosti vzniku a vývoje metropolitní správy v Německu a ve Francii (ve dvou klíčových zemích EU s odlišnou správní a politickou kulturou) a poukázat jak na výhody, tak na problémy a limity jednotlivých řešení. Stabilita německého institucionálního rámce kontrastuje s množstvím správních reforem ve Francii v posledních padesáti letech. Francouzské regiony mají ve srovnání s německými spolkovými zeměmi omezenou akční schopnost. Klíčovými aktéry metropolitní správy jsou v Německu obce a města, ve Francii pak meziobecní struktury. V Německu se přitom jedná o proces evolučně pomalý, se zdola nahoru (bottom-up), postupně reagující na vynořující se výzvy a události, zatímco ve Francii došlo k institucionalizaci metropolí se shora dolů. Vznik a rozvoj metropolitní správy je obtížný proces, kterému brání a vzdoruje etablovaná subnárodní mocenské struktury. Jak ukazují především francouzské zkušenosti, tak od teoretické vize (politická legitimita, vysoká míra autonomie a relevantní územní vymezení) k praktické realizaci vede dlouhá a trnitá cesta.

Klíčová slova

metropolitní správa, institucionální vývoj, meziobecní spolupráce, Francie, Německo

Annotation

The paper deals with identifying the circumstances of the emergence and development of metropolitan governance in Germany and France (two key EU countries with different administrative and political cultures) and to highlight both the advantages and the problems and limits of each solution. It draws on a study of German and French literary sources and interviews with German and French colleagues. The stability of the German institutional framework contrasts with the many administrative reforms in France over the last fifty years. French regions have a limited capacity for action compared to German federal states. The key actors in metropolitan governance are municipalities and cities in Germany and inter-municipal structures in France. In Germany, this is an evolutionarily slow, bottom-up process, gradually responding to emerging challenges and events, whereas in France, metropolitan governments have been institutionalised in a top-down manner. The emergence and development of metropolitan governance is a difficult process, hindered and resisted by established sub-national power structures. As the French experience in particular shows, there is a long and thorny road from theoretical vision (political legitimacy, a high degree of autonomy and relevant territorial delimitation) to practical implementation.

Keywords

metropolitan governance, institutional development, inter-municipal cooperation, France; Germany

JEL Classification: R11, R58

Úvod

V poválečném období zaznamenala většina nejenom francouzských a německých městských aglomerací výrazný hospodářský a demografický růst. Vznikly metropolitní regiony, pro něž jsou typické mnohostranné vazby mezi jádrovými městy a jejich zázemími a intenzivními toky uvnitř těchto regionů. Postupem času se také hledají způsoby, jak takové metropolitní regiony spravovat a řídit. Obecně se hovoří o potřebě institucionalizace

metropolitní správy nebo o metropolitním vládnutí (metropolitan governance) (Zimmermann, Galland a Harisson, 2020).

Metropolitní vláda by v ideálním případě měla mít tři hlavní rysy. Za prvé silnou politickou legitimitu, dosažitelnou přímou volbou jejích politických představitelů. Tato legitimita by měla metropolitní vládě umožnit efektivní rozhodování a prosazení nadmístních zájmů. Za druhé by metropolitní vláda měla disponovat potřebnou nezávislostí na ostatních správních úrovních, kterou by získala díky dostatečným finančním a lidským zdrojům a širokým kompetencím (především v oblasti územního a dopravního plánování, hospodářského rozvoje, správy technické infrastruktury, kultury apod.). To by jí mělo umožnit řešit problémy, které přesahují hranice jednotlivých obcí. Konečně za třetí by se metropolitní moc měla opírat o "relevantní" územní základnu, odpovídající funkčnímu městskému regionu.

Některé studie dokládají, že vznik a rozvoj metropolitní správy je dlouhodobý a komplikovaný proces, kterému brání a vzdorují etablované subnárodní mocenské struktury. Od teoretické vize k praktické realizaci vede dlouhá a trnitá cesta (např. Lefèvre, 1998).

1. Cíl a metoda

Institucionální fungování regionů, nejenom metropolitních, stejně tak jako slučování obcí a meziobecní spolupráce, jsou předmětem mého dlouhodobého zájmu. V České republice se o metropolitních regionech a jejich institucionalizaci intenzivněji diskutuje až v posledních přibližně deseti letech. Vzniklo několik případových studií, snažících se shrnout zahraniční zkušenosti. Jejich tvůrci jsou často vedeni snahou o jejich zaškolení podle stanovených kritérií. Přístup použitý při tvorbě tohoto příspěvku je odlišný. Snahou je postihnout kontext, v jakém se o institucionalizaci metropolitních regionů diskutuje ve dvou klíčových zemích EU, které mají navíc značně odlišnou správní a politickou kulturu. Cílem příspěvku je identifikovat okolnosti vzniku a vývoje metropolitní správy v Německu a ve Francii a poukázat jak na výhody, tak na problémy a limity jednotlivých řešení. Přestože mojí snahou bylo zkušenosti obou zemí porovnat, tak větší prostor věnuji Francii, neboť její zkušenosti jsou u nás méně známé, a hlavně v posledních dvou desetiletích došlo k významným reformním změnám ne vždy obecně přijímaným. Vycházím především ze studia německých a francouzských zdrojů (včetně zákonů) a z diskusí s německými a francouzskými kolegy, kteří mi pomohli některé okolnosti a souvislosti lépe pochopit. Omezený prostor článku bohužel neumožňuje uvést případové studie, které budou součástí připravované studie.

2. Teoretická diskuse o institucionalizaci metropolitních regionů

Debata o institucionálním uspořádání metropolí se vyznačuje sporem mezi dvěma myšlenkovými směry (Tomàs, 2020). Na jedné straně zastánci metropolitní správy prosazují institucionální konsolidaci metropolitních regionů prostřednictvím územních strukturálních reforem. V 60. letech 20. století byl příkladem tohoto trendu vznik městských společenství ve Francii nebo metropolitních hrabství v Anglii (*Metropolitan County Councils*). Na druhé straně někteří autoři ovlivnění teorií veřejné volby zdůrazňují hledání způsobu, jak mohou autonomní obce optimalizovat svoji konkurenceschopnost prostřednictvím spolupráce s dalšími nejenom veřejnoprávními, ale i soukromoprávními subjekty. V 90. letech 20. století zastánci nového regionalismu (*new regionalism*) koncipovali metropolitní správu jako měkkou (soft) a flexibilní institucionální strukturu, schopnou řešit různé problémy. Brenner (2004) chápe posilování konkurenceschopnosti obcí v širším kontextu restrukturalizace správních struktur (hovoří o rekonpozici) a ekonomické globalizace. Úsilí o mezinárodní konkurenceschopnost metropolí a metropolitních regionů si totiž vyžaduje jejich institucionální restrukturalizaci.

3. Specifika správních systémů Německa a Francie

3.1 Německo

Federální uspořádání Německa ovlivňuje systém jeho veřejné správy. Německá ústava (*Grundgesetz*) rozlišuje mezi výlučnými pravomocemi spolku nebo spolkových zemích a sdílenými pravomocemi spolku společně se spolkovými zeměmi.

Komunální uspořádání je ve výlučné pravomoci spolkových zemí, podobně jako otázka zemského a regionálního rozvoje. Kromě toho existují tři městské spolkové země (Berlín, Brémy a Hamburg), které mají řadu zvláštností, např. přímo volené městské rady. Mají rovněž statut spolkových zemí, což se projevuje v tom, že mají stejné pravomoci, jako všechny ostatní spolkové země, zejména v legislativní oblasti. Městské rady v těchto třech

městech tak plní dvojí funkci – představují jak městskou, tak zemskou správu. Proto jsou také členy Spolkové rady (*Bundesrat*) na federální úrovni.

V Německu existují obce, které jsou součástí okresů (*Landkreise*) a tzv. samostatná města (*kreisfreie Städte*). Samostatná města jsou zpravidla velká města. Mají široké portfolio kompetencí a značnou míru politické autonomie. Obce, které jsou součástí okresů (většinou se jedná o malá a střední města), mají omezené kompetence. Některé veřejné služby jako například stavební dozor, veřejnou dopravu, školy, zdravotnictví, nemocnice, odpadové hospodářství, silnice apod., pro ně zajišťují okresy. Vzhledem k tomu, že samostatná města plní úlohu jak obce, tak okresu, a mají přímo voleného starostu, tak jsou administrativně i politicky silnější než okresy, které sdružují větší počet obcí. Samostatná města jsou v Německu zodpovědná za téměř všechny veřejné služby (služby obecného zájmu). Týká se to především sociálních a zdravotních služeb, územního plánování, infrastruktury, veřejné dopravy, školství, kultury, ekonomického rozvoje, sociálního bydlení.

Od 60. let 20. století Německo prošlo různými správními reformami, které jsou především v kompetenci spolkových zemí, které si organizují vlastní správu a vytvářejí legislativní rámec pro fungování obcí. Podrobněji Ježek a kol. (2015). Obecně lze říci, že obce mají značnou organizační suverenitu a volnost při výkonu samosprávních funkcí. Německý správní systém se jako celek vyznačuje vysokou mírou kontinuity a ve veřejné správě se stále uplatňují klasické weberiánské byrokratické formy organizace. I když v poslední době dochází k postupným změnám.

3.2 Francie

Ve Francii se v rámci centralizovaného státu, který se značně liší od německého federálního modelu, v 60. letech 20. století postupně prosadily různé regionální iniciativy (*l'action régionale*). V padesátých a šedesátých letech vznikla řada výborů pro regionální expanzi (*comités d'expansion régionaux*), které sdružovaly regionální občanskou společnost a volené zástupce ke společným strategickým úvahám o budoucnosti regionů. Podporovaly především decentralizaci. Vůdčí roli mezi těmito iniciativami sehrál Studijní a styčný výbor pro bretaňské zájmy (*Comité d'étude et de liaison des intérêts bretons – CELIB*).

Francouzský stát na to reagoval v r. 1960 vytvořením akčních regionů (*d'action régionale*), které byly v rámci reformy „dekoncentrace státu“ (1964) podřízeny prefektům a vedeny poradními Komisemi pro regionální hospodářský rozvoj (CODER). Jelikož rozhodování akčních regionů zůstávalo značně centralizované, tak na návrh prezidenta Pompidoua (1972) došlo k reformě a vytvoření regionálních veřejných institucí (*d'Établissements publics régionaux – EPR*), to znamená správních subjektů bez volených zástupců se symbolickým rozpočtem. Ve skutečnosti ale správní uspořádání státu nadále tvořily tři hierarchické úrovně: centrální stát, departementy v čele s prefektem zastupujícím stát a volenou departementální radou (dříve známou jako generální rada – *conseil général*) a obce.

Decentralizace byla velkým tématem na začátku vládnutí Françoise Mitterranda. Zákony z roku 1982 posílily pravomoci obcí (zejména v oblasti územního plánování) a departementů a zavedly regiony jako nové územně samosprávné celky, které mají své vlastní kompetence a nejsou nadřazené departementům. Např. v oblasti školství jsou kompetence rozděleny mezi jednotlivé správní roviny takto: za financování základních škol zodpovídají obcemi, za *collèges* departementy, za lycea a odborné školy regiony, a stát má na starosti učitele a učební plány.

Obdobně jako departementy vytvořené v době Francouzské revoluce, navazují regiony na dědictví bývalých provincií a historických regionů. Původně jich bylo 27, od 1. ledna 2016 byl jejich počet redukován na 13 v metropolitní Francii (včetně Korsiky) a pět zámořských regionů. Při slučování byly uváděny dva argumenty: úspory z rozsahu (ve skutečnosti málo relevantní) a posílení postavení těchto území ve vztahu k ostatním „regionům“ Evropy, zejména německým spolkovým zemím. Sloučení bylo prosazeno i přes nesouhlas veřejného mínění a volených zástupců některých slučovaných regionů. Příkladem je Alsasko, které bylo začleněno do regionu Grand Est, které zahrnuje také Lotrinsko a bývalou Champagne-Ardenne s jejími dvěma departementy (Haut-Rhin a Bas-Rhin), které se v roce 2021 spojily, aby vytvořily Evropské společenství Alsaska (*La collectivité européenne d'Alsace – CEA*) se specifickými pravomocemi zejména v oblasti přeshraniční spolupráce, dvojjazyčnosti a dopravy. Geograficky odpovídá bývalému regionu Alsasko. Otázka jeho setrvání v rámci regionu Grand Est je stále zpochybňována. Dobře přijato bylo naopak spojení Burgundska a Franche-Comté, které si přáli volení zástupci obou bývalých samostatných regionů (Bonnet-Pineau, 2016).

Francie se tradičně vyznačuje silnou atomizací obecních samospráv, což se ukazuje nejenom v kontextu pokračující regionalizace a metropolizace jako problém. Vzhledem k neúspěchu všech pokusů o slučování obcí (naposledy Marcellinův zákon z r. 1971), se problém velkého počtu malých obcí řeší prostřednictvím podpory meziobecní spolupráce. Veřejná zařízení pro meziobecní spolupráci (*Établissement public de coopération intercommunale – EPCI*) tak představují mezistupeň mezi obcemi a departementy. Tvoří je organizace s vlastními

daňovými příjmy, které ovšem nepatří do kategorie územních orgánů veřejné správy. Rozhodovací pravomoci mají volení zástupci členských obcí. Počet těchto struktur a překrývání jejich kompetencí vytváří územní „millefeuille“ (tisíc vrstev – podle proslulého fr. dezertu z listového těsta), které se snaží vlády zjednodušit, zpřehlednit a zefektivnit.

Již koncem 19. století získaly obce možnost spojovat se s ostatními obcemi nebo departementy do syndikátů. V roce 1959 vznikly městské obvody (*les districts urbains*), první forma spolupráce obcí v rámci městských aglomerací, ale jejich úspěšnost byla nízká. Zákonem o vytvoření městských společenství (*le communautés urbaines*) vznikla v r. 1966 nová forma integrované meziobecní spolupráce. Na rozdíl od městských obvodů mohou městská společenství integrovat velké množství kompetencí, které na ně mohou obce přenášet (územní plánování, obchodní a průmyslové parky, komunikace, kanalizace atd.). Stát tuto formu správy zavedl pro městské aglomerace Bordeaux, Lille, Lyon a Štrasburk. Postupem času vzniklo dalších sedm dobrovolných městských společenství.

Zákon Chevènement, navržený Jean-Pierrem Chevènement (1999) o zlepšení a zjednodušení meziobecní spolupráce (*relative au renforcement et à la simplification de la coopération intercommunale*) je dnes jedním z hlavních zákonů podporujících meziobecní spolupráci ve Francii. Definoval role tří nových typů veřejných zařízení pro meziobecní spolupráci (EPCI) s vlastním financováním:

- Společenství obcí (*communautés de communes*).
- Společenství aglomerací (*communautés d'agglomération*)
- Městská společenství (*communautés urbaines*), jehož minimální počet obyvatel je 500 000.

Předpokládalo se, že dřívější struktury, jako *communautés de ville*, *districts* nebo *syndicats d'agglomération nouvelle*, se sloučí do některého z uvedených tří typů EPCI. V plné míře k tomu bohužel nedošlo a nastala situace se stala značně nepřehlednou. Přijetím dalšího zákona MAMPTAM v roce 2014 (*Modernisation de l'action publique territoriale et d'affirmation des métropoles*) se snížila hranice pro vznik městských společenství na 250 000 obyvatel. Postupem času vznikla další společenství. Dnes ve Francii funguje 23 městských společenství.

4. Metropolitní regiony v Německu

V Německu nejsou metropolitní regiony vyhraněnou kategorií. Tento pojem se používá jak v analytickém, tak politickém smyslu. V rámci německé politiky územního rozvoje se stal populárním koncem 90. let 20. století, kdy Společná konference ministrů pro územní plánování a rozvoj (MKRO – *Ministerkonferenz für Raumordnung*) prostřednictvím různých dokumentů zdůraznila novou „prostorovou kategorii“ evropských metropolitních regionů (Blotevogel a Schmitt, 2006). Metropolitní regiony v Německu nepředstavují nové územně-správní celky, ale rozmanité formy spolupráce mezi obcemi, okresy (*Landkreise*) a dalšími veřejnými a soukromými subjekty (včetně univerzit). Diskuse byla poznamenána obavou o ztrátu konkurenceschopnosti německého hospodářství (diskuse o atraktivitě Německa jako místa pro podnikání a investování) a absencí globální metropole (*global city*) srovnatelné s Velkou Paříží nebo Velkým Londýnem. Historicky se německý sídelní systém vyznačuje polycentrickým uspořádáním měst, odrážejícím federální charakter země. Důležité hospodářské funkce jsou rozděleny mezi městské regiony, jako jsou Berlín, Hamburk, Mnichov, Frankfurt nad Mohanem, Stuttgart a Rhein-Ruhr. Posílení těchto metropolitních regionů a upevnění jejich vazeb začalo být považováno za přínosné pro hospodářský rozvoj země.

Původně bylo vymezeno pět metropolitních regionů, později jedenáct, včetně těch, které nepatří do kategorie globálně konkurenceschopných. Téměř všechny německé metropolitní regiony jsou sice územně značně rozsáhlé (např. Berlín-Braniborsko nebo Hamburk), ale jejich schopnosti řídit regionální rozvoj jsou poměrně omezené, což je dáno nedostatkem finančních prostředků a kompetencí.

Diskuse o evropských metropolitních regionech byla doprovázena kritikou výběru globálně konkurenceschopných „národních šampionů“, z nichž téměř všichni se nacházejí v západní části Německa, a také nekonceptnosti, neboť nebylo jasné, jak do tohoto diskursu územní politiky zapadají malé městské regiony jako Karlsruhe, Braunschweig, Kassel, Leipzig, Freiburg nebo Osnabrück, resp. jak koncepčně řešit problémy malých a středně velkých měst? Vznikla také řada konfliktů mezi městskými a venkovskými oblastmi a jejich potřebami a zájmy (Matern, 2013).

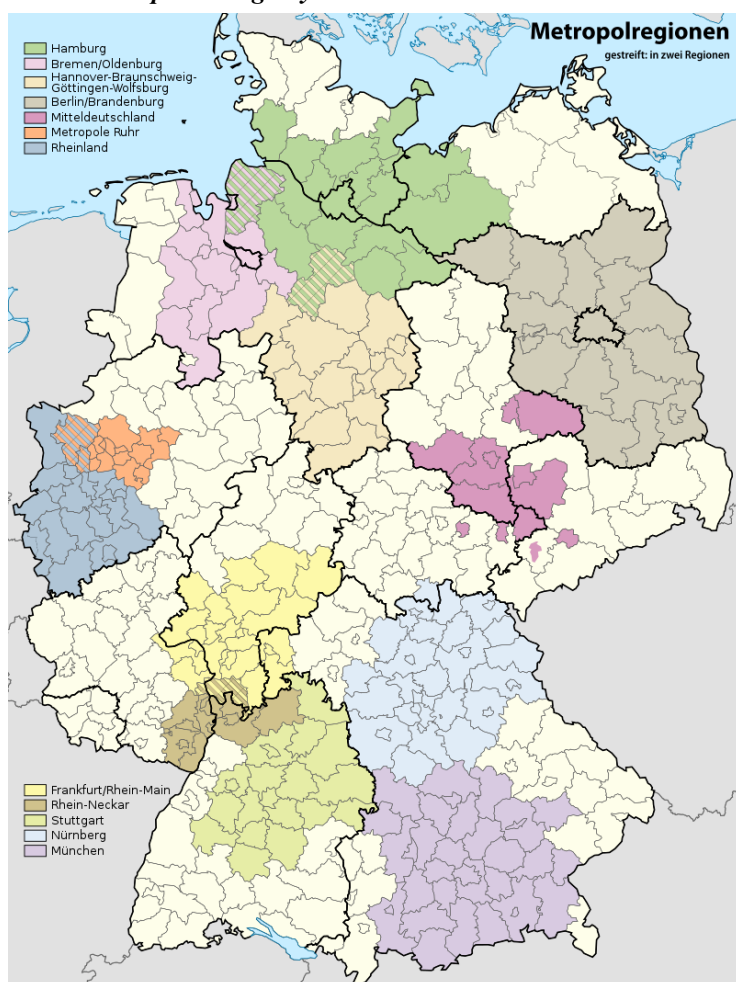
V rámci charakteristiky německých metropolitních regionů je zapotřebí uvést, že v menším měřítku, na úrovni městských regionů, již po desetiletí působí velmi silná regionální plánovací sdružení (*Regionale Planungsverbände*). Jedná se o organizace, které plánují a koordinují územní rozvoj regionů, resp. metropolitních regionů. Např. v Bavorsku jsou regionální plánovací sdružení veřejnoprávními korporacemi odpovědnými za regionální plánování, které tuto činnost vykonávají v přenesené působnosti okresů (*Kreise, Landkreise*) a tzv.

samostatných měst (*kreisfreie Städte*), která mají postavení okresů. Okresy a samostatná města se mohou dohodnout na tom, že budou regionálně plánovat společně. Regionální plánovací sdružení vznikla např. v Bavorsku na základě bavorského zákona o zemském plánování z roku 1970. Regionální plánovací sdružení s podobnými funkcemi existují také v dalších německých spolkových zemích, podobně jako v Rakousku a Švýcarsku.

Tato sdružení mají významné kolektivní kapacity v oblasti územního, strategického a krajinného plánování, veřejné dopravy a hospodářského rozvoje (Stuttgart, Hannover, Rhein-Neckar, Braunschweig). Společně s okresy a samostatnými městy jsou nejdůležitějšími institucionálními aktéry městských regionů.

Obecně lze vznik nových prostorových měřítek v německé metropolitní politice od konce 90. let 20. století chápat jako kombinaci silného institucionálního jádra v malém měřítku (typicky zmíněná plánovací sdružení) a flexibilnějších forem správy ve větším měřítku, na úrovni metropolitních regionů. Nové víceúrovňové uspořádání německých metropolitních regionů není výsledkem koncepčního (plánovitého) vytváření metropolitních struktur, ale je významně závislé na situační konstelaci klíčových aktérů a na iniciativách správních orgánů. Jedná se tudíž o institucionální struktury, které nejsou příliš stabilní a mohou i zanikat. K přeskupování správních kompetencí dochází v závislosti na dynamice decentralizace, regionalizace a hledání úsporných opatření (Blatter, 2006; Zimmermann, 2017; Fricke a Gualini, 2019).

Obr. 1: Metropolitní regiony v Německu

Zdroj: de.wikipedia.org (2023)

Vznik metropolitních regionů v Německu představuje zavedení nové institucionální úrovně (měřítko), která nemusí nutně vést ke změně politických nebo správních funkcí. Přestože se jedná o novou úroveň (větší územní měřítko), která nevznikla na úkor jiných úrovní (je jí možné chápat jako doplněk existujících správních struktur), tak je proces jejího vzniku doprovázen řadou konfliktů. Ačkoli hlavní hnací silou vzniku metropolitních regionů byla konkurenceschopnost (podpora ekonomického rozvoje, marketing investičních a podnikatelských příležitostí apod.), tak problémy jako je udržitelný rozvoj nebo veřejná doprava a dopravní obslužnost jsou optimálně řešitelné

spíše na úrovni městských regionů, to znamená na nižší správní úrovni (v menším správním měřítku). V této souvislosti je nutné podotknout, že německé metropolitní regiony jsou územně rozsáhlejší než tradičně vymezované městské regiony (Zimmermann, 2017).

5. Metropolitní regiony ve Francii

Hlavní reformy meziobecní spolupráce (zákon Chevènement z roku 1999) a územního plánování (zákon o solidaritě a obnově měst z roku 2000 - SRU) se výslovně netýkají metropolitních regionů, ale významným způsobem přispěly k postupnému nárůstu velikosti a kompetencí meziobecních společenství ve Francii a tím k posílení nadmístní správní úrovně. Pinson (2004) v této souvislosti hovoří o významném skoku v rámci správního měřítka. Na základě slibného vývoje se vláda rozhodla pokračovat ve svém reformním úsilí a „vymyslela“ metropole. Nejdříve v roce 2010 prostřednictvím Zákona o reformě místních samospráv vytvořila legislativní podmínky pro zakládání nových, integrovanějších a širších forem meziobecní spolupráce. Respektovala přitom zásadu svobodného sdružování obcí. Tváří v tvář neochotě místních samospráv se sdružovat vláda přitvrdila a Zákonem o modernizaci územní veřejné činnosti (MAPTAM 2014) vznik metropolí nařídila. Metropole tak jsou legislativním produktem a jejich vznik znamenal jasný rozchod s politikou dobrovolného sdružování, která se ve Francii uplatňovala od doby přijetí zákonů o decentralizaci (1964). K 1. lednu 2015 vzniklo deset metropolí, které většinou nahradily existující městská společenství, a další tři metropole se zvláštním statutem: Velká Paříž, Lyon a Aix-Marseille-Provence (Dubois, 2015).

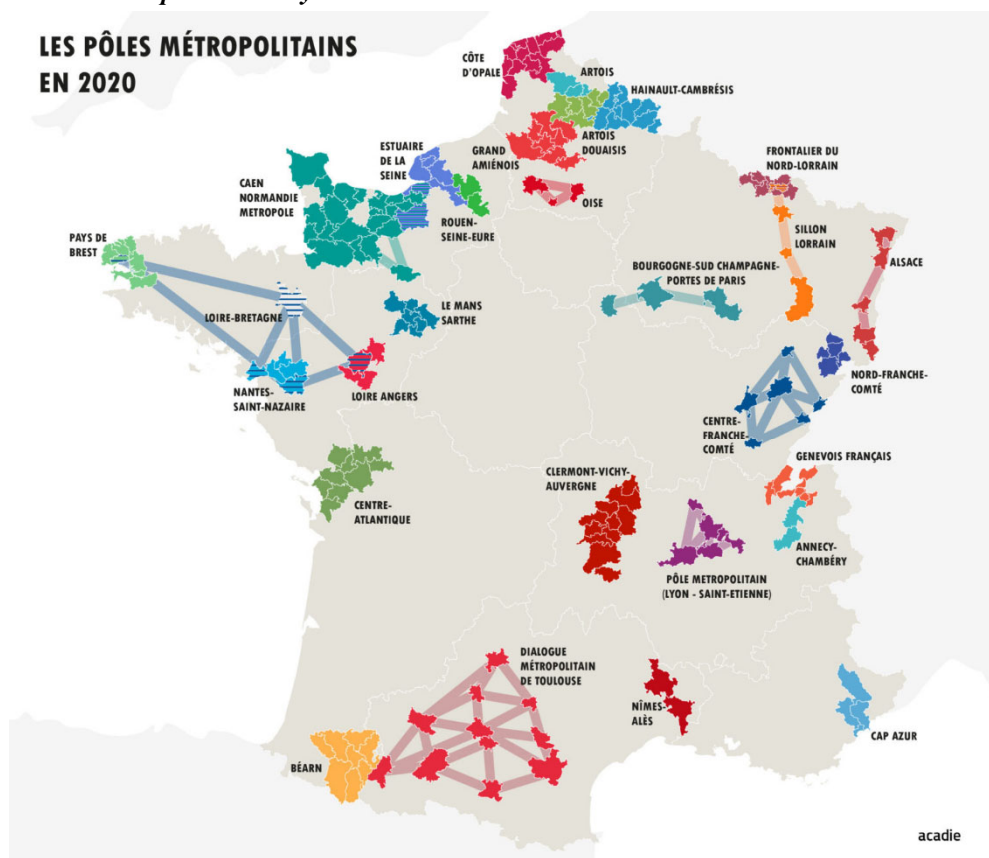
Zákon MAPTAM je výsledkem spojenectví starostů velkých měst, kteří byli zároveň členy parlamentu, a vládou (Demazière a Sykes, 2021). Ve většině případů proběhla změna statusu hladce, neboť metropole jsou pouhým pokračováním existujících městských společenství, s relativně stejnými kompetencemi a územním vymezením, jak již bylo uvedeno. Metropole podobně jako městská společenství spojují strategické kompetence (strategické plánování, územní plánování, hospodářský rozvoj, doprava, sektorové politiky) s každodenním poskytováním veřejných služeb. Novinkou jsou vztahy mezi metropolemi a nadřazenými správními úrovněmi a státem. Zákon MAPTAM předpokládá, že metropole budou v budoucnosti rozšiřovat portfolio svých kompetencí tím, že na základě dohod převezmou některé kompetence, které byly původně svěřeny departementům a regionům, nebo dokonce státu.

Ačkoliv cílem reformy bylo vytvoření silných metropolí, tak tři největší a nejvýznamnější si prosadily zvláštní status (Paříž, Lyon a Marseille). Vzhledem k silnému odporu místních politických elit získaly Velká Paříž (131 obcí a 7 milionů obyvatel) a metropole Aix-Marseille Provence (91 obcí a 1,8 milionu obyvatel) zvláštní statut. V obou případech bylo povinné sloučení bývalých meziobecních samospráv oslabeno vytvořením metropolitních rad, zastupujících jednotlivé obce, které snižují rozhodovací autonomii metropolí. Vedení metropolí musí s radami zastupujícími obce povinně konzultovat všechna rozhodnutí, takže metropolitní rady de facto určují politickou agendu. Dále, v závislosti na politickém rozložení sil mohou metropole na obce zpětně přenášet některé pravomoci. Rozhodování metropolí je tak podle kritiků těžkopádné a nedaří se zcela prosazovat strategická rozhodnutí (Béhar, 2019; Olive, 2015).

Třetí největší francouzská aglomerace, metropole Lyon (59 obcí a 1,4 milionu obyvatel) se nachází v odlišné (opačné) situaci. Vzhledem k místní politické podpoře šel zákonodárce mnohem dál. Metropolitní region vznikl spojením bývalého městského společenství této metropole s departementem Rhône. Posláním nově vytvořené veřejné instituce pro meziobecní spolupráci (EPCI) je podle zákona „zvýšení konkurenceschopnosti a solidarity“, přičemž jí byly svěřeny mj. všechny kompetence v oblasti integrace a ochrany sociálně vyloučených osob, které dosud vykonával departement. Metropole Velký Lyon je jedinou francouzskou metropolí, která získala status územního orgánu veřejné správy. Tyto vysoce integrované kompetence, které jsou vládou často dávány za následováníhodný příklad mají i stinnou stránku. Lyonská metropole je úzce vymezena a zahrnuje pouze část funkčního regionu, a to kvůli odporu části místních politických elit, které se nechtěly k nové metropolitní instituci připojit.

Stručně řečeno, debata o metropolích ilustruje napětí mezi dvěma měřítky, měřítkem řešení každodenních problémů a měřítkem strategického plánování, odpovídajícího metropolitní úrovni, které doposud nebylo vyřešeno. V závislosti na konkrétních případech a konstelacích místních aktérů (politických sil) zákonodárci stále váhají mezi silnými metropolemi s malým územním obvodem, a územně rozsáhlými metropolitními regiony, politicky slabšími, jako jsou Paříž a Marseille. V mnoha metropolích bohužel toto úzké územní vymezení neumožňuje efektivní řešení klíčových problémů jako je rozrůstání měst, sociální segregace, odpadové hospodářství nebo přetížení dopravní infrastruktury (Demazière, 2018).

Obr. 2: Metropolitní klastry ve Francii

Zdroj: fr.wikipedia.org (2023)

V metropolitních oblastech kromě toho existují další formy územní spolupráce jako jsou různé „dialogy“ apod., snažících se řešit jejich problémy. Většina z nich patří do kategorie měkkých s nedostatečnou institucionalizací. V roce 2010 zákonodárce zavedl pojem metropolitní klastr (*Le pôle métropolitain*) pro flexibilní formu správy. Metropolitní klastry mají právní status smíšených syndikátů a skládají se z několika meziobecních společenství (EPCI). V praxi od dvou do dvaceti, jako v případě metropolitního regionu Caen-Normandie. Od roku 2014 (zákon MAPTAM) jsou tyto syndikáty otevřeny spolupráci s dalšími partnery, jako jsou departementy, regiony, ale i univerzity, přístavy, agentury pro hospodářský nebo turistický rozvoj, obchodní a průmyslové komory, agentury pro územní plánování apod. Na rozdíl od metropolí se metropolitní klastry nemusí řídit dvěma zásadami: výlučností kompetencí a územní kontinuitou. Mohou vytvářet sítě obcí a měst geograficky vzdálených, pokud sdílejí problémy a chtějí společně plánovat budoucnost. Tato institucionální forma je místními aktéry hodnocena jako "závan čerstvého větru", neboť neodpovídá obecné logice územních reforem a přitom nabízí větší flexibilitu a možnosti experimentování. Doposud vzniklo asi 20 metropolitních klastrů, z nichž zhruba polovina nemá status metropole podle zákona MAPTAM (2014). Metropolitní klastry tak nelze považovat za alternativní model, ale za doplněk metropolí (Bariol-Mathais, 2017; Dugua, 2015; Vanier, 2017).

Shrnutí a závěr

Vývoj městských regionů a metropolí v obou zemích ilustruje teoretické debaty o této problematice. Vývoj metropolitní správy v Německu a Francii v posledních dvaceti letech je odrazem naznačené teoretické diskuse. V Německu se přitom jedná o proces evolučně pomalý, se zdola nahoru (*bottom-up*), postupně reagující na vynořující se výzvy a události, zatímco ve Francii došlo k institucionalizaci metropolí se shora dolů. Metropolitní regiony se staly nástupci městských společenství (*communautés urbaines*), konkretizující spojení mezi starosty velkých měst a národní (centrální) vládou. Klíčovými požadavky na úspěšnou metropolitní správu jsou politická legitimita, vysoká míra autonomie a "relevantní" územní vymezení. Od této teoretické vize k praxi však vede dlouhá cesta.

Na rozdíl od německého federálního (spolkového) systému, který byl přijat po druhé světové válce, v jehož rámci existuje dělba politické moci mezi státem a spolkovými zeměmi, zůstává Francie centralizovaným unitárním státem. Přestože si od 19. století prošla velkými politickými otřesy, tak si zachovala centralizovaný unitární model

bez ohledu na režim. Pátá republika se nicméně pokouší o decentralizaci, která zatím nebyla dokončena. Ústavní zákon z r. 2003 označuje Francii jako decentralizovaný unitární stát. Přestože je veřejná správa vnímána jako rigidní a chaotická (příliš mnoho úrovní), tak za prezidentování Sarkozyho, Hollanda a Macrona jsme svědky ochoty ke změnám (Demazière a Sykes, 2021).

Stabilita německého institucionálního rámce je v posledních několika desetiletích v kontrastu s řadou institucionálních reforem ve Francii, týkajících se mechanismů místní a regionální správy. Po roce 2000 se tento pohyb zrychlil. O reformách se ve Francii bouřlivě diskutuje a vedou spory, zatímco v Německu dochází k postupným úpravám bez významných kontroverzí.

Motivem správních reforem ve Francii je především zjednodušení a zpřehlednění systému. Kritici ale často namítají, že o tom lze pochybovat, neboť dochází k násobení administrativních vrstev a financování veřejné správy zůstává složité jako dříve.

K dalším motivům, které úzce souvisejí s procesy metropolizace a s vytvářením metropolitní správy, patří v obou zemích ekonomická efektivita, úspory z rozsahu a zvyšování konkurenceschopnosti. Jedná se o faktory, které mají přispět k větší akční schopnosti, flexibilitě a inovacím. Zvláště ve Francii je zřetelná snaha vyrovnat se německým spolkovým zemím. Z hlediska kompetencí a rozpočtů se s nimi však ani regiony ani metropole nemohou příliš srovnávat. Nutno poznamenat, že organizaci nedělá silnou velikost, ale efektivita.

Kdo je hlavním aktérem v metropolitních regionech? V Německu jsou to jednoznačně obce, zvláště samostatná města (*kreisfreie Städte* – 107) a samosprávné okresy (*Landkreise* – 294). Ve většině západoněmeckých spolkových došlo v 70. letech 20. století ke slučování obcí, takže průměrná velikost obcí je v Německu mnohem větší než ve Francii. Počátkem roku 2023 mělo Německo 84,5 mil. obyvatel a 10.773 obcí, zatímco Francie 67,8 mil. obyvatel a 34.945 obcí. To znamená, že na 1 obec ve Francii připadá v průměru 1.940 obyvatel, zatímco v Německu 7.844 obyvatel. Ve Francii jsou obce většinou malé, takže nejvýznamnějšími aktéry metropolitní spolupráce jsou spíše společenství obcí. Budování francouzských metropolí vykazuje hru s nulovým součtem, neboť nové instituce vznikají na úkor obcí. S kompetencemi dochází také k přesunu financí i lidských zdrojů.

Abychom pochopili, jak vznikají různé institucionální formy metropolitní správy, tak se musíme plát, za jakých okolností je místní samospráva (obce) ochotna spolupracovat při plánování a koordinaci? Tuto otázku v osmi evropských zemích, nejenom v Německu a Francii, zkoumali Hulst a van Monfort (2011). Došli k závěru, že obce nejsou příliš ochotné zřizovat společné orgány s formálními rozhodovacími pravomocemi pro koordinaci místních politik. Proto nelze příliš očekávat, že by v našem případě metropolitní samosprávy vznikaly spontánně. Místní samosprávy dávají přednost různým plánovacím fóřům s konsensuálním rozhodováním, která neohrožují jejich autonomii. Tlak na místní samosprávy, aby zajistili metropolitní koordinaci a plánování prostřednictvím spolupráce, je menší, pokud na vyšší správní úrovni existuje vláda, která má odpovídající kompetence, zdroje a formální vůli koordinovat místní aktivity a vytvářet regionální (metropolitní) plány. To je případ některých německých spolkových zemí. Jednotlivé zemské vlády ale své řídicí pravomoci využívají rozdílně. Některé mají snahu uplatňovat hierarchický přístup, jiné zaujímají spíše voluntaristický přístup, zakládající se na přesvědčení, že veškerá spolupráce by měla být dobrovolná.

Naproti tomu ve Francii, kde mají regiony omezený prostor pro rozhodování a žádné pravomoci ve vztahu k místním samosprávám, vychází tlak na formalizaci metropolitní úrovně od národní vlády. Francouzský přístup se vyznačuje kontinuitou. Od 60. let 20. století se názor francouzských vlád na potřebu překročit obecní úroveň nezměnil. Převládá tradiční spolupráce s obcemi, i když postupně, tak jak se na metropolitní úroveň přesouvá více kompetencí, narůstá demokratický deficit.

Německý přístup k metropolitní samosprávě zdola nahoru má své limity. Mnohá meziobecní sdružení sice mají provozní a organizační autonomii, z hlediska rozhodování jsou ale prodlouženou rukou obcí. V praxi se proto uplatňují taková řešení problémů, která jsou vnímána jako výhodná pro všechny obce a okresy. Pouze některé německé metropolitní regiony mají přímo volená regionální zastupitelstva (Stuttgart, Hannover, Porúří).

Literatura

- [1] BONNET-PINEAU, E. (2016). La réforme régionale en France: une occasion manquée? *Ecchogéo*, vol. 35, pp. 1-12. ISSN 1963-1197. DOI: 10.4000/echogeo.14506.
- [2] BARIOL-MATHAIS, B. (2017). *Les pôles métropolitains, accélérateurs de coopérations territoriales*. Paris: Points FNAU, 155 p. ISBN 978-2-07-273092-4.

- [3] BÉHAR, D. (2019). De l'égalité à la cohésion des territoires. Le modèle français à l'épreuve de la métropolisation. *Géographie, économie, société*, vol. 21, no. 3, pp. 251-267. ISSN 1295-926X. DOI: 10.3166/ges.2019.0015.
- [4] BLATTER, J. (2006). Geographic scale and functional scope in metropolitan governance reform: theory and evidence from Germany. *Journal of Urban Affairs*, vol. 28, no. 2, pp. 121-150. ISSN 1467-9906. DOI: 10.1111/j.0735-2166.2006.00264.x.
- [5] BLOTEVOGEL, H., SCHMITT, P. (2006). 'European Metropolitan Regions' as a new discursive frame in strategic spatial planning and policies in Germany. *Die Erde*, vol. 137, no. 1-2, pp. 55-74. ISSN 0013-9998.
- [6] BRENNER, N. (2004). Urban governance and the production of new state spaces in western Europe, 1960–2000. *Review of International Political Economy*, vol. 11, no. 3, pp. 447-488. ISSN 0969-2290. DOI: 10.1080/0969229042000282864.
- [7] DEMAZIÈRE, C. (2018). Le sacre des métropoles? L'institution d'un nouveau palier de gouvernement local dans trois pays européens. *Bulletin de la Société de Géographie de Liège*, vol. 71, no. 2, pp. 37-56. ISSN 0770-7576. DOI: 10.25518/0770-7576.5659.
- [8] DEMAZIÈRE, C., SYKES, O. (2021). *Acting for cities and towns? The perpetual reinvention of categories and tools of national urban policies in France*. In Zimmermann, K., Fedeli, V. (ed.). A modern guide to national urban policies in Europe. London: Elgar, pp. 34-57. ISBN 9781839109041. DOI:10.4337/9781839109058.
- [9] DUBOIS, J. (2015). *Les métropoles, nouvel objet politique français*. In Mattei, M.-F., Pumain, D. (ed.). Données Urbaines 7. Paris: Francés, pp. 11-17. ISBN 978-2717868388.
- [10] DUGUA, B. (2015). *Entre mise en oeuvre et mise à l'épreuve de la planification territoriale. Dynamique des lieux de Projets dans l'inter-Scot de l'aire métropolitaine lyonnaise*. Disertační práce. Grenoble: Université Grenoble-Alpes.
- [11] FRICKE, C., GUALINI, E. (2018). Metropolitan Regions as Contested Spaces: The Discursive Construction of Metropolitan Space in Comparative Perspective. *Territory, Politics, Governance*, vol. 6, no. 2, pp. 199-221. ISSN 2162-2671. DOI: 10.1080/21622671.2017.1351888.
- [12] HULST, R., VAN MONTFORT, A. (2011). Institutional features of inter-municipal cooperation: cooperative arrangements and their national contexts. *Public Policy and Administration*, vol. 27, no. 2, pp. 121-144. ISSN 1648-2603. DOI: 10.1177/0952076711403026.
- [13] JEŽEK, J. ET AL. (2015). *Spolupráce obcí a měst. České a evropské přístupy ke slučování obcí a meziobecní spolupráci*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 211 p. ISBN 978-80-261-0698-2.
- [14] LEFÈVRE, C. (1998). Metropolitan Government and Governance in Western Countries: A Critical Review. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 22, no. 1, pp. 9-25. ISSN 1468-2427. DOI: 10.1111/1468-2427.00120.
- [15] MATERN, A. (2013). *Mehrwert Metropolregion – Stadt-Land-Partnerschaften und Praktiken der Raumkonstruktion in der Metropolregion Hamburg*. Bielefeld: transcript Verlag, 394 p. ISBN 9783839424995.
- [16] OLIVE, M. (2015). Prendre le parti de sa commune. L'opposition à la métropole comme ressource politique et registre de mobilisation électorale. In Le Saout, R., Vignon, S. (ed.). *Une invitée discrète. L'intercommunalité dans les élections municipales de 2014*. Paris: Berger-Levrault, pp. 175-193. ISBN 9782701318745.
- [17] PARIS, D., GUSTEDT, E. (2023). Les différences institutionnelles en Allemagne et en France: entre réforme territoriale et permanences. In Gustedt, E., Grabski-Kieron, U., Demazière, C., Paris, D. (ed.). *Villes et métropoles en France et en Allemagne*. Forschungsberichte der ARL 21. Hannover: ARL, pp. 24-40. ISBN 978-3-88838-113-3.
- [18] TOMÁS, M. (2020). Metropolitan revolution or metropolitan revolution? The (dis)continuities in metropolitan institutional reforms. In Heinelt, H., Razin, E., Zimmermann, K. (ed.). *Metropolitan Regions, Planning and Governance*. Berlin: Springer, pp. 25-39. ISBN 978-3-030-25632-6.
- [19] VANIER, M. (2017). Le soldat pôle métropolitain: itinéraire d'un rescapé. Le point de vue d'un chercheur. In Bariol-Mathais, B. (ed.). *Les pôles métropolitains, accélérateurs de coopérations territoriales*. Paris: Gallimard, pp. 18-19. ISBN 9782072730924.
- [20] ZIMMERMANN, K. (2017). Re-Scaling of Metropolitan Governance in Germany. *Raumforschung und Raumordnung*, vol. 75, no. 3, pp. 253-263. ISSN 1869-4179. DOI: 10.1007/s13147-017-0480-5.
- [21] ZIMMERMANN, K., GALLAND, D., HARRISON, J. (ED.) (2020). *Metropolitan Regions, Planning and Governance*. Cham: Springer Verlag, 270 p. ISBN 978-3-030-25631-9. DOI: 10.1007/978-3-030-25632-6.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-15

AGGLOMERATION AND INNOVATION ACTIVITIES AS A BASE FOR AUTOMOTIVE CLUSTER FORMATION IN THE NITRA REGION

Koncentrácia a inovačné aktivity ako základ formovania automotive klastra v Nitrianskom kraji

LUKÁŠ VARECHA

Ústav regionalistiky a rozvoja vidieka | Institute of Regional and Rural Development
Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja | Faculty of Europ. Studies and Regional Development
Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre | Slovak University of Agriculture in Nitra
✉ Tr. Andreja Hlinku 2, 949 01 Nitra, Slovak Republic
E-mail: xvarecha@uniag.sk

Annotation

The automotive industry has been one of the major contributors to the growth of the Central and Eastern European economies. The paper aims to evaluate the potential of automotive cluster formation in the Nitra region based on spatial agglomeration of automotive industries and innovation activities performed by firms located in the Nitra region. We analyse relative and spatial concentration of automotive, including its suppliers. Analysis of the innovative activities was based on questionnaires/interviews with representatives of automotive companies. Results show that firms that are potentially part of the automotive industry are highly concentrated mainly in the northern part of the Nitra region, and its position has strengthened. LISA indicators show that the northern part of the Nitra region is part of a hot spot of high concentration of automotive. In the case of innovative activities, those were implemented mainly in cooperation with foreign organizations, not with Slovak organisations. In the case of foreign firms, these activities are carried out primarily in research and development centres of parent companies abroad and not in Slovakia. We conclude that the emerging cluster is still immature. It is in the initial stage of forming cooperation with public institutions and establishing cooperation between companies.

Keywords

automotive cluster, spatial concentration, innovation activities

Anotácia

Automobilový priemysel bol jedným z hlavných prispievateľov k rastu ekonomík strednej a východnej Európy. Príspevok si kladie za cieľ zhodnotiť potenciál vzniku automobilového klastra v Nitrianskom kraji na základe priestorovej koncentrácie automobilového priemyslu a inovačných aktivít vykonávaných firmami sídlacimi v Nitrianskom kraji. Analyzujeme relatívnu a priestorovú koncentráciu automobilového priemyslu vrátane jeho dodávateľov. Analýza inovačných aktivít bola založená na dotazníkoch/rozhovoroch so zástupcami firiem z odvetvia. Výsledky ukazujú, že firmy, ktoré sú potenciálne súčasťou automobilového priemyslu, sú vysoko koncentrované najmä v severnej časti Nitrianskeho kraja a pozícia tohto odvetvia sa v nich posilnila. Ukazovatele LISA ukazujú, že severná časť Nitrianskeho kraja je súčasťou hot-spots s vysokou koncentráciou automobilového priemyslu. V prípade inovačných aktivít sa tieto realizovali najmä v spolupráci so zahraničnými organizáciami, nie so slovenskými. V prípade zahraničných firiem sa tieto aktivity realizujú predovšetkým vo výskumno-vývojových centrách materských spoločností v zahraničí a nie na Slovensku. Konštatujeme, že vznikajúci cluster je ešte nezrelý. Je v počiatočnom štádiu formovania spolupráce s verejnými inštitúciami a nadväzovania spolupráce medzi firmami.

Kľúčové slová

automotive cluster, priestorová koncentrácia, inovačné aktivity

JEL Classification: R10, L62

1. Introduction

Clusters have been a popular research topic in recent years, especially in the automotive industry. The automotive industry has been one of the major contributors to the growth of the Central and Eastern European economies

(Molnár et al., 2020; Arias Gomez and Antošová, 2021; Domański et al., 2013). A cluster is defined as a group of firms and other entities that are geographically close to each other and have a common focus, such as a particular industry. They include and connect not only companies but also other supporting institutions. Various forms of cooperation and knowledge transfer should occur between highly concentrated companies and other institutions, which should have a positive effect on the competitiveness of the industry (Porter, 1998). Clusters are known to provide various benefits to the firms that are a part of them, including knowledge spill-overs, access to specialized suppliers, and access to skilled labour (Lazzeroni, 2010). In a cluster, firms can learn from one another through a variety of mechanisms, such as informal meetings, joint projects, and collaboration (Chen et al., 2020).

Spatial concentration alone does not guarantee the creation of a cluster. Intensive ties between companies are crucial. Research has shown that firms located in clusters have a higher likelihood of innovating and bringing new products to market than those that are not (Anokhin et al., 2018; Szymańska 2014). Firms in the cluster can collaborate with other member firms or institutions to implement research projects or other types of innovative activities. Intensive implementation of joint innovation projects can then create a critical mass for achieving international competitiveness (Ybarra and Doménech-Sánchez, 2012). In the automotive industry, clusters have been found to be particularly important for knowledge transfer and innovation. Knowledge transfer in the automotive industry is essential for firms to remain competitive and stay ahead of the curve in terms of technology and product development (Chen et al., 2020). However, research and development and other activities with high added value are located in only a few locations in the world, often in the original country of the manufacturer. It is difficult for countries outside the global economic centres to attract research and development activities (Slušná et al., 2015; Sturgeon and Van Biesebroeck, 2011). Chen et al. (2020) mention the "club of foreigners", a group of foreign companies with localized production in the host country. There is no interaction between these firms and domestic firms, which limits the transfer of knowledge and does not contribute to sustainable economic regional development. Foreign firms are also very mobile and can be reallocated in case of rising labour costs or changes in the legislative environment. The key should therefore be the support of domestic firms embedded in the local environment.

Major car manufacturers are located in Slovakia. These companies have established production facilities in Slovakia to take advantage of the country's skilled workforce, financial stimuli, and strategic location within Europe. In addition to these car manufacturers, there are also many automotive suppliers located in Slovakia (SARIO, 2021). A factor in the creation of these supply chains in Slovakia is the presence of several car manufacturers, the geographical proximity of other companies in the automotive industry abroad, and the presence of various types of suppliers (Slušná et al., 2015). The localization of the car manufacturer Jaguar Land Rover in Nitra in 2018 further deepened the position of the automotive industry in Slovakia (Korec and Popjaková, 2019). On the other hand, it seems that activities with low added value are mainly localized in Slovakia (PwC, 2019).

2. Material and methods

The objective of the paper is to evaluate the potential of automotive cluster formation in the Nitra region based on spatial agglomeration of automotive industries and innovation activities performed by firms located in the Nitra region. We formulate the following research questions: RQ1: How are the economic activities of the automotive industry concentrated in the Nitra region? RQ2: What innovation activities are carried out by firms in the automotive industry in the Nitra self-governing region?

To reveal the concentration tendencies of the automotive industry, we use data from the Database of economic organizations (RES SK). An important factor in the selection of data for analysis was the selection of individual industries falling under automotive. Conventionally, the analysis is limited to the "manufacture of motor vehicles" industry. However, from our point of view, it was important to include a diverse spectrum of suppliers in the entire value chain of the automotive industry. We, therefore, included the following SK NACE groups in the analysis: 22.1, 23.1, 24.2, 24.3, 24.5, 25.2, 25.5, 25.6, 26.1, 27.1, 27.2, 27.3, 27.4, and all groups from division 29. It is obvious that this selection also affects non-automotive businesses. However, it was important for us not to leave out a possible group of suppliers from the analysis. We then interpret the concentration tendencies taking into account mainly the large companies located in the given region.

To analyse agglomeration tendencies, we utilize traditional tools – the location quotient and Moran's index. We use data on the number of employees in individual companies from the RES SK database. The disadvantage of the data is the fact that they are tied to the headquarters of the company, which may not correspond to the spatial distribution of the company's operations. In the case of the Nitra region, an important moment was the location of the car manufacturer Jaguar Land Rover, which is, however, headquartered in Bratislava. To take into account its effect on the industry mix in Nitra, we assigned its employment data to the Nitra district. In the case of the location

quotient, we also take into account its development in the period between 2012 and 2020. In this way, we can detect emerging clusters (Bednarikova et al., 2021; Kaliba, 2014). As a cut-off value, we use a value of 1.25 or a concentration of employment in automotive industries at least 25% higher than the national average. In addition to the global Moran index, we use LISA indicators. We are mainly interested in "hotspots", where we observe districts with high values that are close to each other.

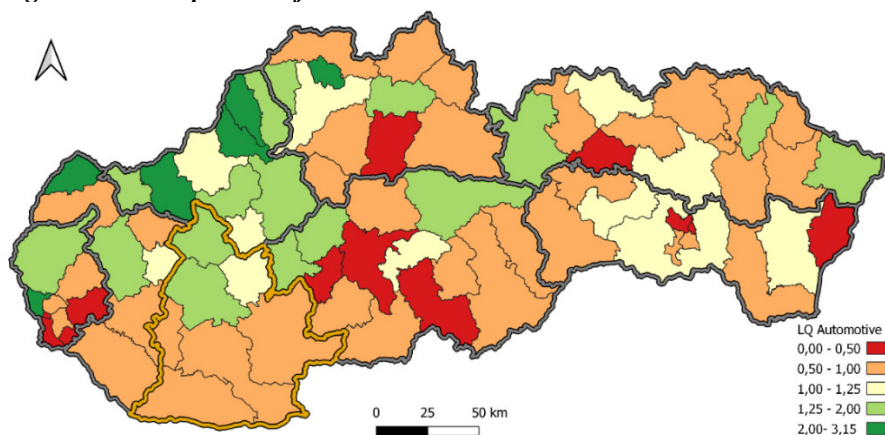
Analysis of the innovative activities of automotive companies is based on questionnaires/interviews with representatives of automotive companies. We asked the respondents about implemented innovative activities and introduced innovations, types of implemented innovative activities, or motivation for implementing innovative activities. Automotive companies are characterized by involvement in global supply chains, and research and development activities are carried out primarily in the home countries of the parent companies (Chen et al., 2020). On the contrary, predominantly production with low added value is localized in Slovakia (PwC, 2019). In the case of types of innovative activities, we, therefore, differentiate between innovative activities implemented in cooperation with a Slovak partner and a foreign partner. These questions were supplemented with open-ended questions that gave us an insight into the perceived problems and barriers in the introduction of innovations and support from the state and the self-governing region. Potential respondents were selected from the RES database in a similar way as in the case of the analysis of concentration mentioned above. The selection of companies as well as the results themselves were consulted with the manager of one of the large companies located in the investigated area. There were a total of 98 enterprises, and we received a response from 10 of them. The responses include both small businesses and an enterprise with 1,500 employees, as well as businesses with different positions in the automotive supply chain.

3. Results

First, we focus on the relative concentration of the automotive industry expressed by the location quotient at the district level (figure 1). For the purposes of the analysis, we include not only the manufacture of motor vehicles but also a variety of industries representing potential suppliers in the automotive industry.

As for the situation in Slovakia, the strong position of the Trenčín region as a traditionally industrial region is evident – districts of Púchov, Ilava, and Nové Mesto nad Váhom are among those with the highest values of the location quotient. Other districts with a high concentration of analysed economic activities are Kysucké Nové Mesto and Bratislava IV. From a historical perspective, this reflects the location of industrial production that has been partially transformed into the automotive industry after 1993, as these regions have had a qualified workforce in industrial production. Thus, Slovakia can be evaluated as a country that is specialized in industrial production. Except for Bratislava, where VOLKSWAGEN SLOVAKIA, a.s. is located, these are not districts where car manufacturers are directly located. However, significant automotive suppliers are located in these regions. For example in the case of Púchov, it is YURA Corporation Slovakia, s.r.o., which is one of the main suppliers of cable bundles and components for the automotive industry. In the districts of Skalica and Kysucké Nové Mesto, it is Schaeffler, which produces precise components and systems in engines, gearboxes, and chassis. In the case of Ilava, it is Hanon Systems Slovakia s.r.o., which manufactures air conditioning equipment in the automotive industry. The selection of industries that were included in the analysis, therefore, reflects their involvement in the automotive industry quite accurately.

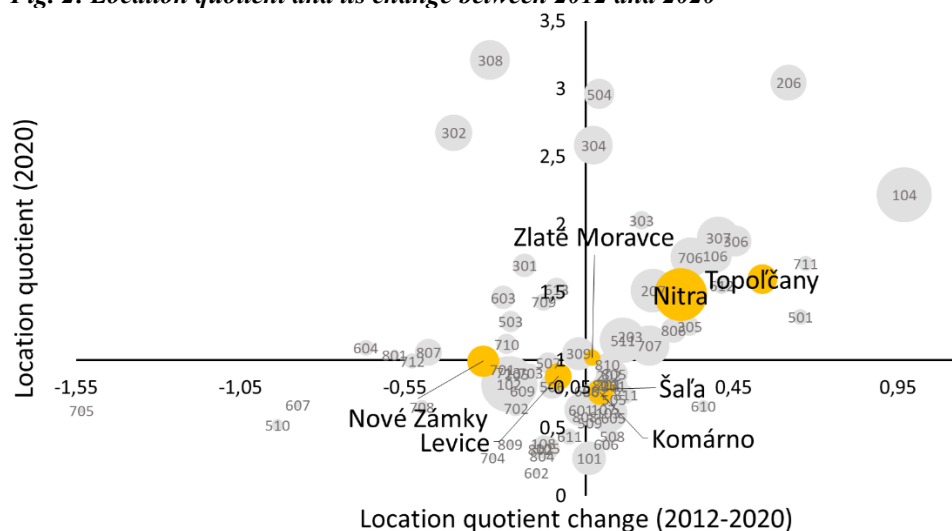
Fig. 1: Location quotient of automotive industries at the district level

Source: own processing based on Database of economic organisations (RES SK)

Although Jaguar Landrover is located in the Nitra region (as mentioned above, we assigned the data on employment to the Nitra district, although it is formally based in Bratislava), a significantly high relative concentration in its districts is not present. In the case of the Nitra region, firms that are potentially part of the automotive industry are highly concentrated mainly in the northern part of the region – the districts of Topoľčany and Nitra are located above the 1.25 level of the location quotient. A slightly lower concentration can be seen in the district of Zlaté Moravce. In the case of the remaining districts of the Nitra region, the concentration was lower compared to the Slovakian average. Although a car manufacturer is located in Nitra, the automotive industry has a higher concentration in the Topoľčany district. For example, lighting systems and electronics supplier ZKW Group is located there. However, the city of Nitra as the urban center of the region is characterized by specific, more developed economic activities with a higher, disproportionate representation of the market and public services, compared to the rest of the region. It, therefore, has a more poly-structural economic base and the concentration of automotive is therefore lower. However, the town of Vrábľe located in this district is a typical industrial town. Figure 2 shows the potential for cluster formation in automotive. In addition to the value of the location quotient, it also shows its change between 2012 and 2020. The size of the circles represents the number of employees in the industry. The districts of Topoľčany and Nitra are located in the upper right quadrant with a high concentration in automotive industries and at the same time with an increase of concentration meaning that its position was strengthened during this period.

Fig. 2: Location quotient and its change between 2012 and 2020

Source: own processing based on Database of economic organisations (RES SK)

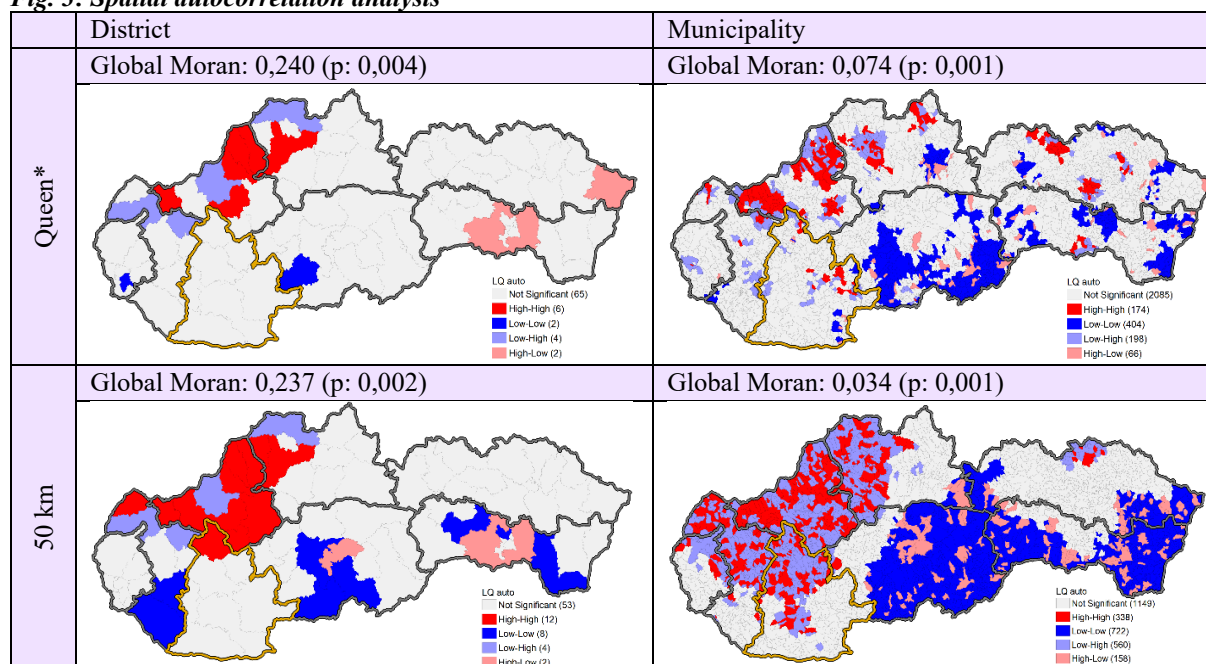
In the case of the Nitra region, further analysis of individual groups of industries included in the analysis revealed a higher concentration of economic activities in the case of the manufacture of electronic components and boards. From the point of the development of the structure of industries, the high concentration of this industry is interesting, in the future it may prove to be a promising industry. In this case, the Nitra district ranked third among the districts, with a location quotient of 7.03. Within Slovakia, these activities are spatially concentrated to a much greater extent.

The classic definition of an industrial cluster does not say anything about the specific spatial proximity of firms and other actors. Supplier-customer relations and other forms of cooperation are not limited to the boundaries of an administrative region. Boundaries of districts determining levels of concentration are arbitrary. In general, the results show that the automotive industry is located in the west and north-west of Slovakia. Firms located in the Nitra region are therefore relatively close to other districts with a high concentration of automotive economic activities. To examine the spatial concentration of these industries more closely, we utilize the global Moran index and local LISA indicators (figure 3).

Spatial concentration was examined at the district level and municipality level. We used two types of spatial weights – firstly the queen type (first and second order) and secondly a distance of 50 km. In the case of both districts and municipalities, a statistically significant positive spatial autocorrelation is observed. The global Moran's statistic was higher in the case of the district spatial level, with values of 0.24 and 0.237. In the case of hotspots, it can be seen that the automotive industry is spatially concentrated mainly in the Trenčín region. Regarding the Nitra region, we can see that the Topoľčany district is part of the hotspots in the case of spatial weights of 50 km. At the level of municipalities, the spatial clusters are more fragmented. In the case of queen

spatial weights (2nd order contiguity), small hot-spots can be observed in the municipalities in the north of the Nitra region (Topoľčany and neighbouring municipalities) and the central to the eastern part of the region. Outside of Topoľčany, these are rural villages in which small and medium-sized companies potentially falling under the automotive sector are located. Cities, where large automotive companies are located, were not evaluated as hotspots. In the case of spatial weights of 50 km, we see that the northern to the central part of the Nitra region is part of a spatial cluster encompassing the traditionally industrial northwest of Slovakia. Therefore if we consider firms located at greater distances within Slovakia to be spatially close, we observe that the Nitra region is part of the structures of high concentration of these industries.

Fig. 3: Spatial autocorrelation analysis

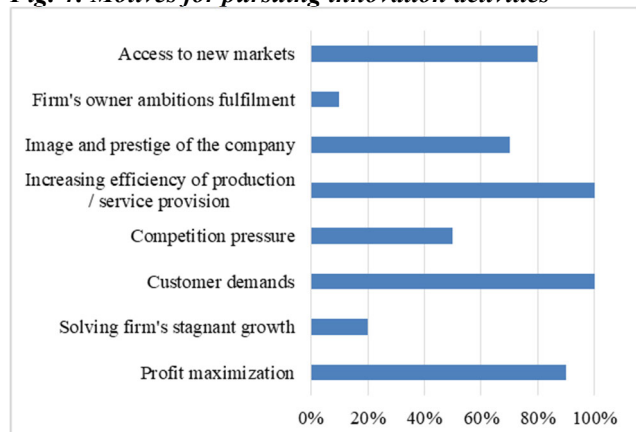

*in the case of district level, 1st-order contiguity Queen spatial weights were utilized (neighbouring districts). However, at the municipal level, we assume spatial effect strongly exceeds neighbouring municipalities, thus 1st-order contiguity Queen spatial weights were utilized (neighbours of neighbouring municipalities, 1st-order included)

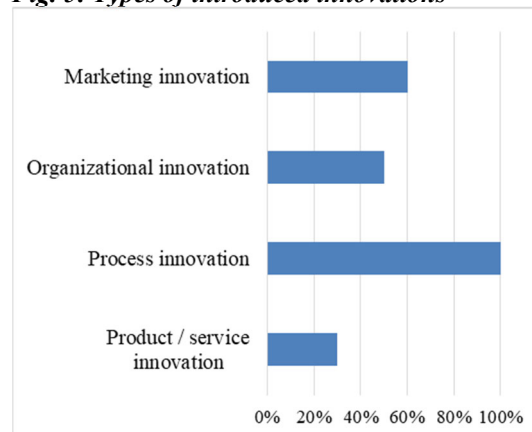
Source: own processing based on Database of economic organisations (RES SK)

The spatial concentration of economic activities itself does not guarantee the formation of a cluster. Knowledge transfer and intensive cooperation between actors are key factors. In the following text, we will evaluate the innovative activities of the respondents. In the case of the interviewed firms, 70% were medium-sized, and one of the respondents was a large company with 1,500 employees. In 60% of cases, these were firms that are not independent organisations (for example, they are subsidiaries of foreign companies). The independent consisted of Slovak firms. The prerequisite for the introduction of innovations is the company's research and development activities. 70% of firms had employees whose job is R&D, but only 20% had a separate R&D department. Those were the aforementioned large firm and a medium-sized Slovak firm.

As for the motives why firms initiated innovative activities (figure 4), all responded firms stated that the motive was to increase the efficiency of production or service provision and to meet customer demands. A high percentage of respondents also stated that profit maximization or gaining access to new markets was important. Firms are not so much pressured by competition pressure and did not have to deal with the firm's stagnant growth. The most frequently introduced innovations in the period of the last three years (figure 5) were process innovations (their introduction was confirmed by all respondents). Roughly half of the respondents introduced marketing and organizational innovations. The least frequently implemented were product innovations. This type of innovation was introduced by the aforementioned large company and Slovak companies. Thus, product innovations were mainly the domain of domestic and larger companies. In the case of reasons and barriers limiting innovative activities, the respondents stated that these are taken over from the headquarters abroad, or that the activities are carried out exclusively within the company to protect know-how. Other reasons were the lack of own resources and qualified workers or the lack of reason to innovate due to low competition. Respondents criticized opportunities of obtaining external resources in Slovakia.

Fig. 4: Motives for pursuing innovation activities

Source: own processing based on responses from a questionnaire survey

Fig. 5: Types of introduced innovations

Source: own processing based on responses from a questionnaire survey

In the case of the actual types of innovative activities implemented (figure 6), we paid a closer look at whether the activities were implemented in cooperation with Slovak or foreign entities because automotive is typically linked to global supply chains. Innovation activities are typically localized in the home states, outside the regions where production is located. In-house research and development were implemented by 70% of companies. It is mainly the domain of larger companies. The most frequently implemented innovation activities were the purchase of machinery, equipment, software, and buildings. In the case of cooperation with Slovak and foreign organizations, this was the case for 90% of the firms. Bigger differences are in the case of Research and development carried out by an external organization. While in the case of a foreign organization, it was undertaken by 60% of companies. Only 20% of firms initiated this activity by cooperating with a Slovak organization.

Similarly, in the case of the purchase of existing knowledge from other organizations, a significantly larger share of companies initiated such activities with foreign organizations. Therefore, companies implemented innovative activities mainly in cooperation with foreign organizations, not within Slovakia. There is a strong connection between foreign companies and their branches in the Nitra Region. From the point of view of research and development, they do not carry out their own activities to a large extent but rather use the knowledge introduced by their parent companies. Therefore, there is mostly no reason to cooperate with other actors in the region in this area, which significantly limits the potential for the creation of a cluster. Companies in the capital-intensive automotive industry are mostly owned by foreign owners. In addition, they may try to maintain a low level of wages, and most of the added value flows abroad. Efforts for more intensive cooperation and the introduction of innovations are visible mainly among Slovak companies. This is evidenced by the establishment of the INOVATO CLUSTER initiative.

Fig. 6: Types of implemented innovation activities

Source: own processing based on responses from a questionnaire survey

In terms of the triple or quadruple helix concept, the cluster should also be supplemented with the support of the public sector. Respondents were asked to state what are the shortcomings of the support of innovation activities by the state and self-governing region. Bureaucracy was a frequently mentioned problem in the case of state

support. They point to the administrative complexity of the processes, for example, the slow issuance of work and residence permits for foreign workers. Several respondents stated that the problem is absent information regarding the available support measures. As one of the respondents stated: "There is no information, there is no way to get it". Actors of the potential cluster environment, such as public administration or the academic sector in the territory of the region, respond to challenges related to the localization of automotive very slowly. The supporting infrastructure in the form of research, development, and educational capacities in the field of engineering, information technology, and other supporting industries is insufficient, thereby missing the opportunities offered by the presence of large companies.

4. Conclusion

The objective of the paper was to evaluate the potential of automotive cluster formation in the Nitra region based on spatial agglomeration of automotive industries and innovation activities performed by firms located in the Nitra region. To reveal the concentration tendencies of the automotive industry, we used data from the Database of economic organizations (RES SK). We utilized traditional tools – the location quotient, global Moran's index, and LISA indicators. Analysis of the innovative activities of automotive companies was based on questionnaires/interviews with representatives of automotive companies. Results show that in the case of the Nitra region, firms that are potentially part of the automotive industry are highly concentrated mainly in the northern part of the region. Between 2012 and 2020, the position of these industries in these districts has strengthened. Further analysis of individual industries revealed a very high concentration of economic activities in the case of the manufacture of electronic components and boards. In the case of spatial concentration, the northern part of the Nitra region is part of a hot spot encompassing the industrial northwest of Slovakia. Product innovations were mainly the domain of domestic and larger companies. Firms implemented innovative activities mainly in cooperation with foreign organizations, not with organisations in Slovakia. The respondents stated that these activities are carried out primarily in research and development centres of parent companies abroad and are transferred from them to Slovakia. Therefore they do not implement their own innovative activities. The region is responding to the challenges arising from the localization of the automotive industry very slowly. Respondents stated that they are overwhelmed by bureaucracy and lack information about possible support schemes. The supporting infrastructure in the form of research, development, and educational capacities in the field of engineering, information technology, and other supporting industries is insufficient, thereby missing the opportunities offered by the presence of large companies. We conclude that the emerging cluster is still immature. It is in the initial stage of forming cooperation with public institutions, and establishing cooperation between companies. The advantage of new structures is their formability, the setting of cooperation and communication and the focus on common goals at the very beginning of the creation of an industrial cluster.

Literature

- [1] ANOKHIN, S., WINCENT, J., PARIDA, V., CHISTYAKOVA, N., OGHAZI, P., (2018). Industrial clusters, flagship enterprises and regional innovation. *Entrepreneurship & Regional Development*, vol. 31, no. 1, pp. 104-118. DOI: 10.1080/08985626.2018.1537150.
- [2] ARIAS GOMEZ, H. Y., ANTOŠOVÁ, G., (2021). Trends in the czech regional manufacturing. In *XXIV. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 157-163. ISBN 978-80-210-9896-1. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-9896-2021-19.
- [3] BEDNARIKOVA, Z., GALLARDO, R., KUMAR, I., BEAULIEU, BO., (2021). The Role of Rural Areas in Regional Clusters: The Case of the Great Lakes Chicago EDA Region. *Research & Policy Insights*.
- [4] DOMAŃSKI, B., GUZIK, R., GWOSDZ, K., DEJ, M., (2013). The crisis and beyond: the dynamics nad restructuring of automotive industry in Poland. *International Journal of Automotive Technology and Management*, vol. 13, no. 2, pp. 151-166. ISSN 1741-5012. DOI: 10.1504/IJATM.2013.052998.
- [5] CHEN, X., WANG, E., MIAO, C., JI, L., PAN, S., (2020). Industrial Clusters as Drivers of Sustainable Regional Economic Development? An Analysis of an Automotive Cluster from the Perspective of Firms' Role. *Sustainability*, vol. 12, no. 1. DOI: 10.3390/su12072848.
- [6] INFOSTAT, (2021). *Database of economic organisations*.
- [7] KALIBA, A., (2014). Industry Cluster Analyses for Capital Region Planning and Development District and the North Delta Regional Planning & Development District, Louisiana, USA. Louisiana: Southern University. DOI: 10.13140/RG.2.1.2639.5282.
- [8] KOREC, P., POPJAKOVÁ, D., (2019). *Priemysel v Nitre: Globálny, národný a regionálny kontext*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. ISBN 978-80-223-4829-4.
- [9] LAZZERONI, M., (2010). High-tech activities, system innovativeness and geographical concentration. Insights into technological districts in Italy. *European Urban and Regional Studies*, vol. 17, no.1, pp. 45-63. DOI: 10.1177/0969776409350795.

- [10] MOLNÁR, E., KOZMA, G., MÉSZÁROS, M., KISS, É., (2020). Upgrading and the geography of the Hungarian automotive industry in the context of the fourth industrial revolution. *Hungarian Geographical Bulletin*, vol. 69, no. 2, pp. 137-155. ISSN 2064-5147. DOI: 10.15201/hungeobull.9.2.4.
- [11] PORTER, M., (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, vol 76, no. 6, pp. 77-90.
- [12] PWC, (2019). *Prieskum dodávateľov automobilového priemyslu 2019*.
- [13] SARIO, (2021). *Automotive sector in Slovakia*. Bratislava: Slovenská agentúra pre rozvoj investícií a obchodu. ISBN 978-80-89786-30-5.
- [14] SLUŠNÁ, E., BALOG, M., BALÁŽ, V., LÁBAJ, M., LÍŠKOVÁ, B., ŠVAČ, V., VRÁBEĽ, R., (2015). *Automobilový priemysel na Slovensku a globálne hodnotové reťazce*. Bratislava: Slovenská inovačná a energetická agentúra. ISBN 978-80-88823-60-5.
- [15] STURGEON, T., VAN BIESEBROECK, J., (2011). Global value chains in the automotive industry: an enhanced role for developing countries?. *International Journal of Technological Learning Innovation and Development*, vol. 4, no. 1, pp. 181-205. ISSN 1753-1950. DOI: 10.1504/IJTLID.2011.041904.
- [16] SZYMAŃSKA, K., (2014). Factors shaping competitiveness of the region. *Megatrend revija*, vol. 11, no. 3, pp. 239-248.
- [17] YBARRA, J., DOMÉNECH-SÁNCHEZ, R., (2012). Innovative business groups: territory-based industrial policy in Spain. *European Urban and Regional Studies*, vol. 19, no. 2, pp. 212-218. DOI: 10.1177/0969776411428558.

This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the Contract no. APW-21-0099.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-16

EXPLORING THE DYNAMICS OF INNOVATION: A COMPARATIVE STUDY OF NORDIC AND WESTERN EUROPEAN COUNTRIES

Studie dynamiky inovací: Srovnávací studie severských a západoevropských zemí

RAMIL NAMAZOV¹**LEYLA SHAHVALADOVA²**

¹Katedra regionální ekonomie a správy | ¹Department of Reg. Economics and Administration
Ekonomicko-správní fakulta | Faculty of Economics and Administration
Masarykova univerzita | Masaryk University
✉ Lipová 41a, 602 00 Brno, Česká republika
E-mail: 525692@mail.muni.cz

²Katedra ekonomie | ²Department of Economics
Ekonomická fakulta (SABAH) | Faculty of Economics (SABAH)
Ázerbájdžánská státní ekonomická univerzita | Azerbaijan State University of Economics
✉ Street, 1000, Baku, Azerbaijan
E-mail: shvaleyla@gmail.com

Annotation

The study aims to employ a comparative analysis of various indicators such as R&D expenditure, patent applications, human resources in R&D, and employment in high-tech sectors to identify similarities and differences in innovation performance between the two groups of countries: the Nordic countries (Finland and Sweden) and Western European countries (Netherlands and Belgium). The researchers collected data from Eurostat to conduct the analysis. The methodology used a comparative approach to identify notable trends or differences between the Nordic and Western European regions based on results from innovation indicators. While the researchers were able to present data on human resources in science and technology (HRST) and the percentage of employment in high-tech sectors for NUTS 2 regions, other two indicators gross domestic expenditure on R&D and patent applications are analyzed from country perspective due to the lack of data available for some regions. Nonetheless, using indicators for both country and NUTS 2 provides valuable insights into the innovation performance from both a country and regional perspective. The study finds that Nordic countries generally perform better in terms of innovation indicators in high sectors compared to the other Western European countries.

Keywords

R&D, science and technology, patent, Nordic countries, Western European countries

Anotace

Cílem článku je použít srovnávací analýzu různých ukazatelů, jako jsou výdaje na výzkum a vývoj, patentové přihlášky, lidské zdroje ve výzkumu a vývoji a zaměstnanost v odvětvích špičkových technologií ke zjištění podobností a rozdílů v inovační výkonnosti mezi dvěma skupinami zemí: severskými zeměmi (Finsko a Švédsko) a zeměmi západní Evropy (Nizozemí a Belgie). Pro analýzu byla využita data z Eurostatu. Dále byl využit komparativní přístup k identifikaci významných trendů nebo rozdílů mezi severskými a západoevropskými regiony na základě výsledků inovačních indikátorů. Zatímco údaje o lidských zdrojích ve vědě a technice (HRST) a procentu zaměstnanosti v high-tech sektorech byly dostupné pro regiony NUTS 2, další dva ukazatele jsou analyzovány z pohledu jednotlivých zemí z důvodu nedostatku dostupných údajů pro některé regiony. Jedná se o ukazatele hrubých domácích výdajů na VaV a patentové přihlášky. Použití indikátorů celostátní úrovně i úrovně NUTS 2 poskytuje cenné poznatky o inovační výkonnosti z pohledu států i regionů. Výsledky ukázaly, že severské země si ve srovnání s ostatními západoevropskými zeměmi vedou lépe v oblasti inovačních ukazatelů u high-tech sektorů.

Klíčová slova

výzkum a vývoj, věda a technologie, patent, severské země, země západní Evropy

JEL Classification: O39

1 Introduction

Innovation is a driving force behind economic growth and social progress, making it an essential factor in a country's development. Innovation indicators such as research and development (R&D) expenditure, patent applications, human resources in R&D, and employment in high-tech sectors provide valuable insights into a country's innovation performance. R&D expenditure measures the amount of resources a country dedicates to research and development, while patent applications reflect the innovative output of a country's research efforts. Human resources in R&D represent the capacity of a country to undertake R&D activities, and employment in high-tech sectors indicates the degree to which a country's economy is oriented towards technology-intensive industries. The occurrence of innovation ensures that the resources of the country and society are transformed into products and services, and it is possible to create economic and social value from these products and services. With innovation, society gains more efficiency from existing resources. Therefore, it can be said that innovation is not only an economic but also a social system (Elçi, 2006).

Nordic and Western European countries have distinct historical, cultural, and institutional contexts that can shape their approaches to innovation. Innovation indicators are essential in tracking a country's progress towards economic development and competitiveness. They provide policymakers, researchers, and businesses with valuable insights into the strengths and weaknesses of an innovation ecosystem, enabling them to identify areas for improvement and promote innovation-driven growth.

2 Literature review

According to Moutinho et al. (2015), industrial sectors that have a high proportion of R&D employment often have numerous new and rapidly growing companies. Additionally, companies with strong capabilities to enhance technological competence can achieve sustained growth by utilizing their accumulated knowledge to develop their technological endowments. Dziallas and Blind (2019) used in their study a wide range of innovation indicators used throughout the innovation process, including inputs such as research and development expenditures, human resources, and intellectual property, as well as outputs such as new products, patents, and revenues. The authors also discussed the use of composite indicators, which combine multiple measures of innovation into a single score. The article highlights the importance of selecting appropriate innovation indicators based on the stage of the innovation process and the specific context of the innovation. In the study by Onea (2020), comprehensive review of the literature on innovation indicators, focusing on their use in measuring different aspects of the innovation process, including inputs, outputs, and outcomes. The author discusses the strengths and weaknesses of various innovation indicators and the challenges of measuring innovation in different contexts was provided. The study showed the findings of an analysis of the EIS data, which provided evidence of the relationship between innovation indicators and the innovation process in the EU. The analysis showed that inputs such as R&D expenditures, human resources, and intellectual property are positively associated with innovation outputs such as patents, new products, and exports.

Barbero et al. (2021) argued that innovation may not always increase linearly with investment and output, and that there may be a point where further investment in innovation leads to diminishing returns. The authors also proposed a conceptual framework for understanding the relationship between decreasing returns to scale and innovation. Oort (2017) highlighted the importance of spatially bounded externalities in shaping urban growth and innovation. These externalities refer to the ways in which firms, individuals, and institutions benefit from being in close proximity to each other, and include knowledge spillovers, labor market pooling, and technology diffusion. While Hall and Mairesse (1995) took R&D as the main innovation indicator in their study, in the following years, Archibugi and Coco, A. (2004) added patent and research publication to this list in their research. Shi, and Yang (2022) additionally used innovation surveys as indicators in their research.

3 Objectives and Methodology

The overarching objective of this research paper is to compare the innovation performance of two groups of countries - the Nordic countries (Finland and Sweden) and Western European countries (Netherlands and Belgium). This objective will be achieved by using various indicators such as R&D expenditure as a percentage of GDP, patent applications, human resources in R&D, and employment in high-tech sectors to compare the innovation performance of these countries. By conducting a comparative analysis of these indicators, the aim is to

identify similarities and differences in innovation performance between the two groups of countries, and provide recommendations for policy-makers and stakeholders in these countries to enhance their innovation performance.

Nordic countries (Sweden and Finland) and Western European countries (Netherlands and Belgium) were selected for comparison based on their geographical proximity and similarities in their economic and social systems. We then compared the regions based on several indicators related to R&D expenditure, patent applications, human resources in R&D, employment in high-tech sectors. For the country comparison, data was collected for R&D expenditure and patent applications to the EPO by country of applicants and inventors. For the NUTS 2 regions comparison, data was collected on human resources in science and technology (HRST) by NUTS 2 regions and employment in high-tech sectors and both data were collected from Eurostat. Researchers used a comparative approach to identify similarities and differences between the Nordic countries and Western European countries based on results from innovation indicators. To compare R&D expenditure as a percentage of GDP between 2016 and 2020, researchers calculated the average and median values for Nordic and Western European regions to compare their innovation performance. To analyze human resources in science and technology (HRST) and employment in high-tech sectors in NUTS 2 regions ranked method is used based on these indicators and presented the results in tables to identify similarities and differences between the Nordic and Western European regions.

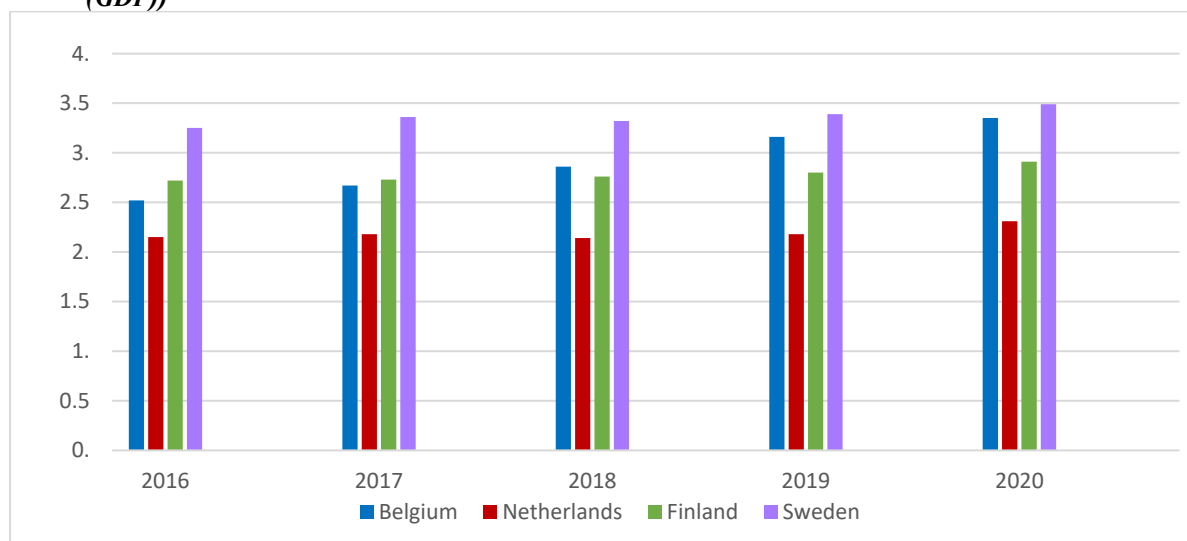
It is important to note that due to the lack of data available for some NUTS 2 regions, only two indicators - human resources in science and technology (HRST) and the percentage of employment in high-tech sectors - were able to be presented for these regions. However, using indicators for both country and NUTS 2 regions provide valuable insights into the innovation performance from both a country and regional perspective.

4 Results

4.1 Gross domestic expenditure on R&D (GERD)

From the dataset provided in Figure 1, it is possible to see that the four countries - Belgium, Netherlands, Finland, and Sweden, have all increased their expenditure on Research and Development (R&D) as a percentage of gross domestic product (GDP) between 2016 and 2020. In 2020, Sweden had the highest expenditure on R&D as a percentage of GDP at 3.49%, followed by Belgium at 3.35%, Finland at 2.91%, and the Netherlands at 2.31%.

Fig. 1: GERD by sector of performance and fields of R&D Source (as a percentage of gross domestic product (GDP))

Source: Eurostat (2023)

Based on calculation of the average and median expenditure on R&D as a percentage of GDP for both groups of countries over the period 2016-2020:

Nordic countries (Finland and Sweden)

- Average: 3.14%
- Median: 3.32%

Western European countries (Belgium and the Netherlands)

- Average: 2.47%

- Median: 2.31%

On average, the Nordic countries have a higher expenditure on R&D as a percentage of GDP compared to the Western European countries. This is also reflected in the median values, where the median for the Nordic countries is higher than the median for the Western European countries.

One possible explanation for the higher R&D expenditure in the Nordic countries is their strong tradition of innovation and technological advancement. Nordic countries have a long history of investing in education and research, which has resulted in a highly educated workforce and a culture that values innovation. The Nordic countries have also implemented policies to encourage R&D investment, such as tax incentives and funding programs for research institutions and private companies. This may have contributed to the higher R&D expenditure as a percentage of GDP in these countries. On the other hand, the Western European countries may have different priorities for their economic policies. For example, Belgium and the Netherlands may be more focused on maintaining their status as trading hubs and investing in infrastructure and logistics. While R&D is important for innovation and economic growth, it may not be a priority in these countries' economic strategies.

4.2 Human resources in science and technology (HRST)

The Table 2 shows the ranking of different regions based on their NUTS 2 score for the years 2016 to 2020. The higher the NUTS 2 score, the more developed and prosperous a region is considered.

Tab. 2: Human resources in science and technology (HRST) by NUTS 2 regions (% of population in the labour force)

NUTS 2	2016	2017	2018	2019	2020
Stockholm	64.2	64.9	65.8	66.7	67.7
Helsinki-Uusimaa	62.1	61.8	63.1	64.3	65.9
Prov. Brabant wallon	61.8	66.2	66.6	66.4	70.5
Prov. Vlaams-Brabant	58.3	61.9	59.1	60.6	63.1
Utrecht	58.1	60.1	61.8	63.3	64.5
Noord-Holland	56.0	56.6	57.2	59.2	60.3
Sydsverige	54.9	56.0	57.7	58.1	57.1
Västsvrige	51.8	52.4	53.5	53.9	55.7
Prov. Oost-Vlaanderen	51.2	54.9	54.2	52.0	55.9
Östra Mellansverige	51.1	51.5	52.0	53.4	54.3
Zuid-Holland	50.6	51.6	52.9	54.0	57.3
Groningen	49.9	49.7	50.3	50.8	53.2
Övre Norrland	48.9	49.1	51.7	51.0	50.6
Åland	48.6	48.2	45.4	45.8	51.3
Länsi-Suomi	48.1	48.8	50.2	51.2	52.9
Prov. Antwerpen	47.9	51.5	52.1	52.0	54.1
Prov. Namur	47.9	53.8	52.5	51.4	53.8
Etelä-Suomi	47.4	48.6	48.9	50.5	53.1
Gelderland	46.6	46.9	48.9	50.9	51.9
Noord-Brabant	46.4	46.6	48.4	50.0	52.1
Prov. Limburg (BE)	46.3	47.8	47.3	49.2	51.6
Prov. Liège	46.3	48.2	49.3	51.9	53.1
Prov. Luxembourg (BE)	46.1	46.5	49.5	50.8	52.9
Prov. West- Vlaanderen	45.8	48.5	47.9	47.3	48.8
Norra Mellansverige	45.7	45.9	46.9	45.5	47.6
Overijssel	45.0	45.6	46.7	48.0	50.0
Flevoland	44.9	47.2	44.9	48.7	51.5
Mellersta Norrland	44.9	47.5	49.8	51.2	52.2
Småland med öarna	44.7	45.1	47.0	47.8	49.1
Pohjois- ja Itä-Suomi	44.5	46.2	47.0	48.1	49.2
Limburg (NL)	43.3	44.2	44.8	46.3	48.1
Prov. Hainaut	42.7	45.3	45.9	46.8	47.6
Drenthe	42.3	42.2	44.5	46.4	48.1
Zeeland	40.0	42.2	42.3	42.2	45.1
Friesland (NL)	39.8	41.2	43.9	45.8	46.6

Source: Authors' calculation with data from Eurostat (2023)

NUTS 2 regions in Nordic countries - The highest HRST values are seen in Stockholm. The Helsinki-Uusimaa and Länsi-Suomi regions of Finland have consistently high HRST, with Helsinki-Uusimaa coming in second after Stockholm in most years.

NUTS 2 regions in Western Europe countries - Regions with high HRST values include Prov. Vlaams-Brabant, Utrecht, and Noord-Holland and regions with lower HRST values include Friesland (NL), Zeeland, Prov. Hainaut, Limburg (NL), Pohjois- ja Itä-Suomi, and Småland med öarna. These regions have HRST values consistently below 50.

The ranking suggests that the Nordic countries are leading in terms of human resources in science and technology, with several regions consistently ranking high in the HRST score. On the other hand, some Western European countries have regions that are lagging behind in terms of human resources in science and technology, indicating that there may be a need for policies that promote education and training in these fields in these regions.

4.3 The percentage of employment in high-tech sectors

The Table 3 shows the percentage of employment in high-tech sectors for various NUTS 2 regions in Europe for the years 2016-2020. The regions with the highest employment in high-tech sectors are Helsinki-Uusimaa, Stockholm, and Prov. Brabant wallon, with percentages ranging from 8.8% to 10.4%. There is a wide variation in the percentage of employment in high-tech sectors among the different regions, with some regions having less than 2% and others having more than 10%. Some regions with weaker high-tech employment include Friesland (NL), Zeeland, and Norra Mellansverige, all of which had employment percentages below 3% in 2020.

Tab. 3: The percentage of employment in high-tech sectors (percentage of total employment)

NUTS 2 regions	2016	2017	2018	2019	2020
Helsinki-Uusimaa	9.5	9.4	9.6	9.7	10.2
Stockholm	7.9	8.4	9.3	9.7	10.4
Prov. Brabant wallon	7.2	6.7	7.8	8.6	8.8
Prov. Vlaams-Brabant	6.5	7.0	6.5	6.5	6.9
Région de Bruxelles-Capitale	5.8	6.1	7.4	6.6	6.6
Utrecht	5.5	5.2	5.7	6.0	6.5
Prov. Antwerpen	5.0	5.5	5.8	6.4	5.7
Noord-Holland	4.9	4.8	4.8	5.3	5.5
Sydsverige	4.9	5.2	4.8	4.6	5.1
Prov. Namur	4.8	5.5	5.9	5.9	5.4
Zuid-Holland	4.4	4.2	4.1	4.1	4.6
Östra Mellansverige	4.3	4.2	4.4	4.9	4.9
Flevoland	4.1	4.1	3.7	4.7	4.8
Noord-Brabant	4.1	3.8	3.6	3.8	4.1
Västsverige	4.1	4.4	4.4	4.3	4.7
Prov. Oost-Vlaanderen	4.0	4.6	4.4	5.0	5.1
Groningen	4.0	3.8	4.1	4.0	4.3
Länsi-Suomi	3.9	4.0	3.8	4.3	4.5
Pohjois- ja Itä-Suomi	3.7	3.9	4.1	4.2	5.1
Etelä-Suomi	3.5	3.4	3.7	4.1	5.1
Prov. Hainaut	3.4	3.2	4.3	4.1	3.8
Gelderland	3.4	3.3	3.7	4.2	4.0
Overijssel	3.1	3.0	3.3	3.3	3.5
Övre Norrland	3.1	2.6	2.9	2.8	3.6
Norra Mellansverige	2.9	2.8	2.5	2.1	1.9
Mellersta Norrland	2.9	3.9	3.8	3.7	4.4
Prov. Limburg (BE)	2.8	3.0	2.5	3.5	4.7
Drenthe	2.8	2.5	2.0	2.2	2.8
Prov. West-Vlaanderen	2.7	2.8	2.6	2.8	2.6
Prov. Liège	2.6	2.4	3.5	3.7	3.9
Limburg (NL)	2.5	2.4	2.6	2.8	2.6
Prov. Luxembourg (BE)	2.3	3.5	2.9	2.7	3.0
Zeeland	2.0	1.8	1.8	2.0	1.4
Småland med öarna	2.0	2.0	2.0	2.5	2.5
Friesland (NL)	1.8	1.5	1.7	1.8	1.8
Åland	:	:	:	:	:

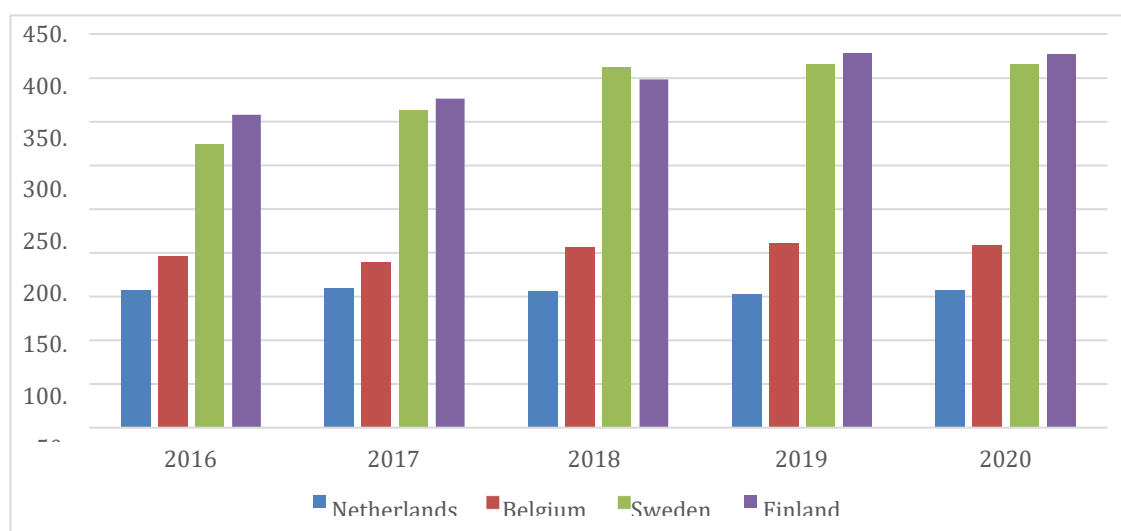
Source: Authors' calculation with data from Eurostat (2023)

Several factors could explain the differences between regions. Firstly, it is essential to note that high-tech sectors require a highly skilled workforce, which is not easily available in every region. Regions with well-established universities and educational institutions offering STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) courses can provide a steady supply of skilled labor to the high-tech sectors. Additionally, regions with a higher concentration of high-tech firms and research centers create a cluster effect that attracts and retains highly skilled workers.

4.4 Patent applications to the EPO by country of applicants and inventors

Looking at the data in Figure 2, it appears that Sweden and Finland have consistently high numbers of patent applications to the European Patent Office (EPO) by both applicants and inventors. Both countries have seen steady growth in their patent applications over the years. On the other hand, the Netherlands has seen a slight decrease in patent applications in recent years, but the numbers have remained relatively stable overall. Belgium, on the other hand, has had a more volatile pattern of patent applications, with highs and lows over the years. The Nordic countries (Sweden and Finland) in the given data have higher patent application numbers compared to the Netherlands and Belgium. In 2020, Finland had the highest number of patent applications at 427.10, followed by Sweden at 414.99. The Netherlands had 157.08, and Belgium had 208.52.

Fig. 2: Patent applications to the EPO by country of applicants and inventors (per million inhabitants)

Source: Eurostat (2023)

The more developed NUTS 2 regions in Finland is Uusimaa, while in Sweden, is more developed. In the Netherlands, the more developed region is Zuid-Holland, while in Belgium, Flemish Brabant (Vlaams Brabant) and Antwerp are more developed. Overall, these regions have a higher concentration of innovative companies, research institutions, and highly skilled professionals, which has led to a greater number of patent applications. Patents are an important measure of innovation, as they represent the legal protection of an invention, and their high numbers suggest a more innovative and economically successful region. These regions have also likely benefited from supportive government policies and investment in research and development.

The results show that the Nordic countries (Sweden and Finland) generally outperform the Western European countries (Netherlands and Belgium) in terms of innovation indicators. Sweden and Finland have higher R&D expenditure as a percentage of GDP than the Netherlands and Belgium, and they also have a higher number of patent applications per capita. Additionally, the Nordic countries have a higher share of employment in high-tech sectors than the Western European countries. The share of GERD as a percentage of GDP is also higher in the Nordic countries. In terms of human resources in R&D, the Nordic countries have a higher number of researchers per capita than the Western European countries. However, when comparing the NUTS 2 regions within the countries, the Western European regions outperform the Nordic regions in terms of human resources in science and technology.

Conclusion

The analysis of the data shows that the Nordic countries generally perform better than the Western European countries in terms of innovation indicators. This suggests that the Nordic countries are investing more in research

and development, which is contributing to their strong innovation performance. One possible explanation for the superior innovation performance of the Nordic countries is their strong institutional support for innovation. The Nordic countries have a long history of supporting innovation through public-private partnerships, research funding, and a supportive business environment. Additionally, these countries have a strong tradition of collaboration between academia and industry, which has facilitated the transfer of knowledge and technology from research to commercial applications. The Western European countries, on the other hand, have a more diverse economic structure with a larger service sector, which may explain their lower levels of R&D expenditure and employment in high-tech sectors. Additionally, these countries may have a more complex institutional landscape, which can create challenges for collaboration and innovation. Despite these differences, both the Nordic and Western European countries have demonstrated the importance of investing in R&D, human resources in R&D, and patent applications for driving innovation. These indicators can serve as useful tools for policymakers and researchers to evaluate a country's innovation performance and identify areas for improvement.

In conclusion, this research paper has compared the innovation performance of Nordic and Western European countries using several indicators related to R&D expenditure, patent applications, human resources in R&D, and employment in high-tech sectors. The analysis has shown that the Nordic countries generally perform better. However, both groups of countries have demonstrated the importance of investing in R&D, human resources in R&D, and patent applications for driving innovation. This research has important implications for policymakers and researchers interested in promoting innovation-driven growth. The indicators used in this study can serve as useful tools for evaluating a country's innovation performance and identifying areas for improvement. By investing in R&D, human resources in R&D, and patent applications, countries can create an innovative ecosystem that supports economic growth and social progress.

References

- [1] ARCHIBUGI, D., COCO, A., (2004). A new indicator of technological capabilities for developed and developing countries (ARCO). *SSRN Electronic Journal*. vol. 15, no. 44. pp. 629-654. DOI: 10.2139/ssrn.487344.
- [2] BARBERO, J., ZABALA-ITURRIAGAGOITIA, J. M., ZOFÍO, J. L., (2021). Is more always better? on the relevance of decreasing returns to scale on innovation. *Technovation*, vol 107, DOI: 10.1016/j.technovation.2021.102314.
- [3] DZIALLAS, M., BLIND, K., (2019). Innovation indicators throughout the Innovation Process: An extensive literature analysis. *Technovation*, vol. 80 no. 81, pp 3–29. DOI:10.1016/j.technovation.2018.05.005.
- [4] ELÇI, Ş. (2006). *Inomer* [online]. [cit. 2023-03-29]. Accessible: <https://docplayer.biz.tr/632948-Inovasyon-kalkinma-ve-rekabetin-anahtari-sirin-elci.html>
- [5] EUROSTAT, (2023). *Research and development expenditure, by sectors of performance* [online]. [cit. 2023-04-25]. Accessible: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tsc00001/default/table?lang=en>
- [6] EUROSTAT, (2023). *Employment in high-tech sectors by NUTS 2 regions* [online]. [cit. 2023-04-25]. Accessible: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tgs00039/default/table?lang=en>
- [7] EUROSTAT, (2023). *Human resources in science and technology (HRST) by NUTS 2 regions* [online]. [cit. 2023-04-25]. Accessible: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tgs00038/default/table?lang=en>
- [8] EUROSTAT, (2023). *Patent applications to the European patent office (EPO) by priority year* [online]. [cit. 2023-04-25]. Accessible: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tsc00009/default/table?lang=en>
- [9] HALL, B. H., MAIRESSE, J., (1995). Exploring the relationship between R&D and productivity in French manufacturing firms. *Journal of Econometrics*, vol. 65, issue 1, pp. 263–293. DOI:0.1016/0304-4076(94)01604-x.
- [10] MOUTINHO, R., AU-YONG-OLIVIERA, M., COELHO, A., MANSO, J.P., (2015). The Role of Regional Innovation Systems (RIS) in Translating R&D Investments into Economic and Employment Growth. *Journal of Technology Management & Innovation*, Vol.10, No.2. pp. 9-23. ISSN 0718-2724.
- [11] ONEA, I. A., (2020). Innovation indicators and the innovation process - evidence from the European Innovation Scoreboard. *Management & Marketing*, vol.15, no.4, pp605–620. DOI:10.2478/mmcks-2020-0035.
- [12] OORT, F.G.V. (2017). *Urban Growth and Innovation: Spatially Bounded Externalities in the Netherlands* (1st ed.). London, UK: Routledge. DOI:10.4324/9781351143646.
- [13] SHI, Y., YANG, C., (2022). How does multidimensional R&D investment affect green innovation? evidence from China. *Frontiers in Psychology*, vol 13. DOI:10.3389/fpsyg.2022.947108.

Paper was supported by the project Competitiveness and resilience of regions: opportunities and threats (MUNI/A/1223/2022)

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-17

ŠPECIFIKÁ CHEMICKÉHO PRIEMYSLU V NITRIANSKOM SAMOSPRÁVNOM KRAJI

Specifics of the Chemical Industry in the Nitra Self-Governing Region

MIROSLAVA TREMBOŠOVÁ**NINA MACHOVÁ**

Katedra geografie, geoinformatiky a reg. rozvoja | *Dep. of Geogr., Geoinformatics and Reg. Develop.*
Fakulta prírodných vied a informatiky | *Faculty of Natural Sciences and Informatics*
Univerzita Konštantína Filozofa | *Constantine the Philosopher University*
Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra, Slovak Republic
E-mail: mtrembosova@ukf.sk, Nina.machova@student.ukf.sk

Anotace

Chemický priemysel má v rámci Slovenska významné postavenie. V roku 2022 dosiahol z celkovej priemyselnej výroby 10% HDP Slovenska čo podľa Sario (2022) je 7,79 mld. €. Na území SR sa koncentruje výlučne do miest s rozvinutou dopravnou infraštruktúrou. Cieľom príspevku je idiografická analýza priestorových vzťahov subjektov chemického priemyslu v Nitrianskom samosprávnom kraji so zreteľom na vybrané lokalizačné faktory, tzn. dopravnú infraštruktúru, suroviny a sídla. Vo vzťahu na vybrané lokalizačné faktory je evidentné, že všetky podniky sú lokalizované v mestách, vo väčšej miere v stredne veľkých mestách, v blízkosti ropovodu, plynovodu a železničnej trate. Duslo a.s. je nosným chemickým podnikom NSK s medzinárodným významom. Medzi jeho významných partnerov patria vyspelé západoeurópske štáty Nemecko, Francúzsko, Taliansko a Holandsko ale aj Rusko. Vojna na Ukrajine spôsobila ukončenie týchto vzťahov a presun na iné trhy. Podľa tempa rastu najdôležitejší trh je v kategórii technických produktov s Holandskom, Francúzskom, Španielskom ako i Maďarskom. V skupine gumárenských produktov je najvyšší export do Českej republiky a Belgicka.

Kľúčové slová

chemický priemysel, lokalizačné faktory, Duslo a.s., tempo rastu, Nitriansky samosprávny kraj

Annotation

The chemical industry has an important position within Slovakia. In 2022, total industrial production reached 10% of Slovakia's GDP, which according to Sario (2022) is 7.79 billion €. On the territory of the Slovak Republic, it is concentrated exclusively in cities with a developed transport infrastructure. The aim of the paper is an idiographic analysis of the spatial relations of chemical industry subjects in the Nitra self-governing region with regard to selected localization factors, i.e. transport infrastructure, raw materials and settlements. In relation to the selected location factors, it is evident that all enterprises are located in cities, to a greater extent in medium-sized cities, near oil pipelines, gas pipelines and railway lines. Duslo a.s. is a leading chemical company of international importance. Among its most important partners are the advanced Western European countries of Germany, France, Italy and the Netherlands, as well as Russia. The war in Ukraine caused the termination of these relations and the transfer to other markets. According to the growth rate, the most important market is in the category of technical products with the Netherlands, France, Spain as well as Hungary. In rubber products, the highest export is to the Czech Republic and Belgium.

Keywords

chemical industry, localization factors, Duslo a.s., Nitrian self-governing region

JEL Classification: L79, R39

1. Úvod

Krajiny V4 vrátane Slovenska, ale aj Čína a India, patria do kategórie krajín „innovation driven“ keď sa ich ekonomika, doteraz založená vo veľkej miere na masovej priemyselnej veľkoprodukcii, posunie k výrobe a službám s vyššou pridanou hodnotou (Korec a Popjaková, 2019; Popjaková a Mintálová, 2020). Nahrádzanie

materiálovo a energeticky náročnej výroby novými sofistikovanými priemyselnými postupmi dostalo v literatúre označenie globálna ekonomická transformácia (Dubcová, 2000; Dicken, 2003; Kulla, 2013).

Literatúra o ekonomickej a priemyselnej geografii výrazne ovplyvnila priemyselno-geografickú analýzu (Uršič a Jelen, 2022). Napríklad geografická blízkosť sa stala hlavným faktorom pri riadení sociálnych synergii v priemyselných odvetviach (Ehrenfeld a Gertler, 1997). Výzvy pre priemysel zostávajú predovšetkým v integrácii výrobných a informačno-komunikačných technológiách (Rojko, 2017; Ustundag a Cevikcan, 2018; Bílik a Kudláč, 2019). Ako píše Korec a Popjaková (2019, s. 13) prebiehajúca štvrtá priemyselná revolúcia „Priemysel 4.0“ je spojená s internetom a bude ovládaná expertmi. Vyvíja sa ako plánovaný koncept stimulovaný štátom - Nemeckom (Schwab, 2017). Chemický priemysel (podľa SK Nace, 2008 má sekcia C a kód divízie 20) patrí k základným odvetviam spracovateľského priemyslu (Uher a kol., 2018, Finančná správa SR, 2017). Zaisťuje nielen materiály a suroviny pre ďalšie priemyselné odvetvia, ale významne sa podieľa aj na produkcii výrobkov pre priamu spotrebu obyvateľstva. Práve chemický priemysel patrí k najväčším znečisťovateľom životného prostredia (Toušek, Kunc, Vystoupil, 2008).

Chemický priemysel má v rámci Slovenska významné postavenie. V roku 2022 dosiahol z celkovej priemyselnej výroby 10% HDP Slovenska čo podľa Sario (2022) je 7,79 mld. €. Na území SR sa koncentruje výlučne do miest s rozvinutou dopravnou infraštruktúrou. Dopravná dostupnosť je jeho prioritným lokalizačným faktorom.

1.1 Ciele, dáta a metodika

Cieľom príspevku je idiografická analýza priestorových vzťahov subjektov chemického priemyslu v Nitrianskom samosprávnom kraji so zreteľom na vybrané lokalizačné faktory, tzn. dopravnú infraštruktúru, suroviny a sídla. Duslo, a.s. je nosným chemickým závozom s medzinárodnou prestížou. Získané dáta o veľkosti exportu prostredníctvom tempa rastu vyjadříme vývoj exportu chemických tovarov vyrobených v Duslo, a.s., tzn. technických produktov a gumárskych chemikálií. Samozrejme uvedieme jeho najdôležitejších svetových partnerov za dva sledované roky 2010 a 2020.

Dáta, ktoré sme mali k dispozícii boli získané po osobnej návšteve podniku Duslo, a.s., kde nám páni ing. Ondrej Marko a ing. Michal Šulek poskytli potrebné dáta a informácie. V práci sme využili niekoľko metód. Základom bolo štúdium historických materiálov, matematicko-štatistická analýza a grafické spracovanie dostupných štatistických údajov o exporte dvoch skupín výrobkov Duslo a.s. v roku 2010 a 2020 (Bartl, 2018). Získané dáta sme použili na stanovenie tempa rastu/poklesu exportu výrobkov v zmysle teórie geometrických priemerov od Bartscha (1987). Ten stanovil priemerné tempo rastu výpočtom: $W = ({}^{n-1}\sqrt{x_n / x_1}) \cdot 100 \%$, kde „n“ je počet rokov v sledovanom období, x_n = export za posledný rok merania, x_1 = export za predchádzajúci rok merania.

2. Chemické podniky a Nitriansky samosprávny kraj

Skúmaným územím je Nitriansky samosprávny kraj (ďalej NSK), ktorý sa nachádza na juhozápade Slovenska a jeho krajským mestom je Nitra. Skladá sa zo 7 okresov: Topoľčany, Nitra, Zlaté Moravce, Šaľa, Levice, Nové Zámky a Komárno. Jeho rozloha je 6 344 km², k 31.12. 2021 tu žilo 673 547 obyvateľov a hustota obyvateľstva v roku 2021 bola 106,52 obyv./km², čo je oproti Slovensku (110,98 obyv./km²) mierny podpriemer (www.datacube.statistics.sk, 2023). Významným a nosným priemyselným odvetvím sa po roku 2018 stáva automobilový priemysel (Jaguar Landrover v meste Nitra), napriek tomu že chemický priemysel sa tu lokalizuje už od 50. tých rokov.

V NSK sa podľa našich výskumov nachádza 16 chemických podnikov (tab. 1), ktoré sa venujú výrobe priemyselných hnojív a dusíkatých zlúčenín, výrobe výrobkov z plastu, výrobe gumových výrobkov a výrobe parfumérskych a toaletných prípravkov. Najviac podnikov sa nachádza v okrese Nitra (7), nasleduje okres Levice a Nové Zámky (3), v okrese Zlaté Moravce sa nachádzajú 2 podniky, v Šalianskom okrese sa nachádza najvýznamnejší chemický podnik Duslo, a.s. a v okresoch Komárno a Topoľčany sa nenachádza žiadny chemický podnik (obr. 1). Počiatky chemického priemyslu v NSK siahajú do roku 1951. Aj z toho vyplýva, že chemický priemysel môžeme v NSK považovať za tradičné odvetvie s takmer 72 ročnou tradíciou

Tab. 1: Základné údaje o subjektoch chemického priemyslu v Nitrianskom samosprávnom kraji

Názov	Sídlo	1951	1958	1962	1993	1997	2000	2004	2005	2006	2008	2013	2020	2023
Novochema, družstvo	Levice													
Duslo, a.s.	Šaľa													
Plastika, a.s.	Nitra													
Nonagate Slovakia s.r.o.	Vráble													
Fenestra Sk., s.r.o.	Zlaté Moravce													
H - COLOR, s.r.o.	Nitra													
BJES, s.r.o.	Šurany													
Monarflex, s.r.o.	Štúrovo													
SIKA, s.r.o.	Zlaté Moravce													
CIKAUTXO, s.r.o.	Nové Zámky													
Albéa Slovakia, s.r.o.	Levice													
LB Slovakia Plastics, s.r.o.	Nitra													
SMRC, s.r.o.	Nitra													
Datamars Slovakia, s.r.o.	Nitra													
MCAMC, s.r.o.	Nitra													
GSK, s.r.o.	Levice													

Zdroj: FOAF, 2023, autori, 2023

3. Zhodnotenie lokalizačných predpokladov NSK pre rozvoj chemického priemyslu

Zo súboru lokalizačných faktorov, teda činiteľov ovplyvňujúce najvýhodnejšiu lokalitu závodu sme pre ciele nášho príspevku vybrali tri: dopravná infraštruktúra, sídla a suroviny.

3.1 Špecifiká lokalizácie chemických závodov NSK vo vzťahu na sídlo

Chemický priemysel je náročný na pracovnú silu, a preto je často lokalizovaný do sídiel s veľkým počtom obyvateľov. Pri analýze lokalizácie chemických podnikov sme si všimli, že sú lokalizované najmä v stredne veľkých mestách. V tabuľke 2 môžeme vidieť počet obyvateľov v mestách, v ktorých sú lokalizované chemické podniky. Najviac podnikov (6) je lokalizovaných v Nitre, ktorá patrí do kategórie 60 000 a viac obyvateľov, a zároveň je najväčším mestom v NSK. Druhý najväčší počet podnikov (3) sa nachádza v Leviciach, ktoré patria do kategórie 20 000 – 40 000 obyvateľov. Do tejto skupiny patrí aj mesto Levice a Šaľa, v ktorých sa nachádza po jednom podniku chemickej výroby. Do kategórie 5 000 – 20 000 obyvateľov patria mestá Štúrovo, Šurany, Zlaté Moravce a Vráble. V Zlatých Moravciach sa nachádzajú 2 chemické podniky a v Štúrove, Šuranoch a vo Vráblach sa nachádza 1 chemický podnik. S výstavbou chemických podnikov sa rozrastali aj mestá, kde sa stavali nové obytné štvrte, ale aj školy, škôlky a priestory na trávenie voľného času. Mnoho ľudí sa do týchto miest prisťahovalo kvôli pracovným príležitostiam. Podľa indexu vyjadrujúceho počet chemických závodov na 1000 obyvateľov vyplýva, že najohrozenejšie sú Zlaté Moravce a Vráble.

Tab. 2: Počet obyvateľov vo vybraných mestách Nitrianskeho samosprávneho kraja

Veľkosť sídla	Sídlo	Počet obyvateľov (k 31.12.2021)	Počet chemických závodov	Počet chemických závodov na 1000 obyvateľov
50 000 - 99 999 obyvateľov	Nitra	77 610	6	0,08
	Nové Zámky	37 270	1	0,03
20 000 - 49 999 obyvateľov	Šaľa	20 820	1	0,05
	Levice	31 440	3	0,09
	Štúrovo	9 591	1	0,10
5 000 - 19 999	Šurany	9 477	1	0,11
	Zlaté Moravce	11 811	2	0,17
	Vráble	8 488	1	0,12

Zdroj: ŠÚ SR, 2023, Spracovala: Machová, N., 2023

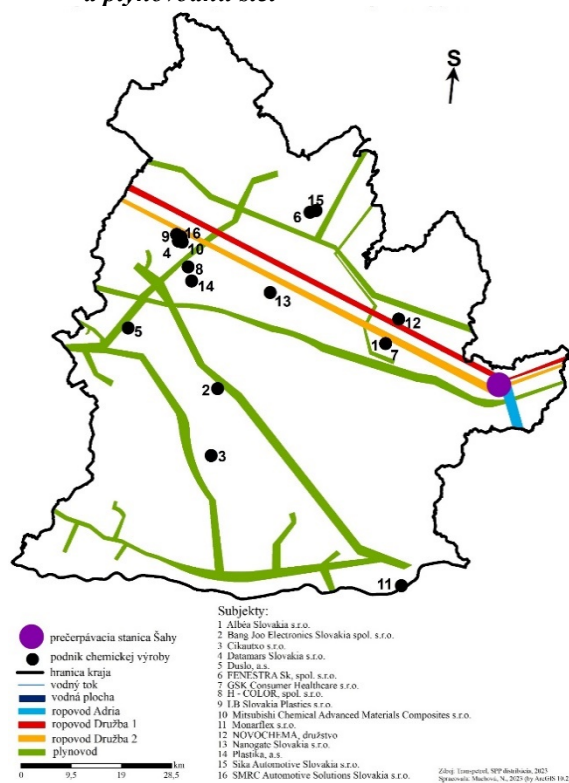
Pre chemický priemysel je veľmi dôležitá pracovná sila s úplným stredným a vysokoškolským vzdelaním. V roku 2021 sa v študovanom území nachádzalo 167 457 obyvateľov (24,7%) s úplným stredným vzdelaním a 108 826 obyvateľov (16,05%) s vysokoškolským vzdelaním (www.scitanie.sk). V kraji sa nachádzajú aj školy, na ktorých sa dá chémia študovať. Sú to napríklad Súkromná stredná odborná škola polytechnická v Nitre, ktorá ponúka učebný odbor chemik, ďalej Spojená škola Nivy 2 v Šali, ktorá ponúka študijný odbor chemik operátor. Táto škola má priamo zmluvu s Duslom, a.s., kam študenti chodia na prax a po ukončení štúdia sú zamestnaní v podniku. Vysokoškolské vzdelanie v odbore chémia možno získať na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre ako i na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite v Nitre.

3.2 Špecifiká lokalizácie chemických závodov vo vzťahu na suroviny

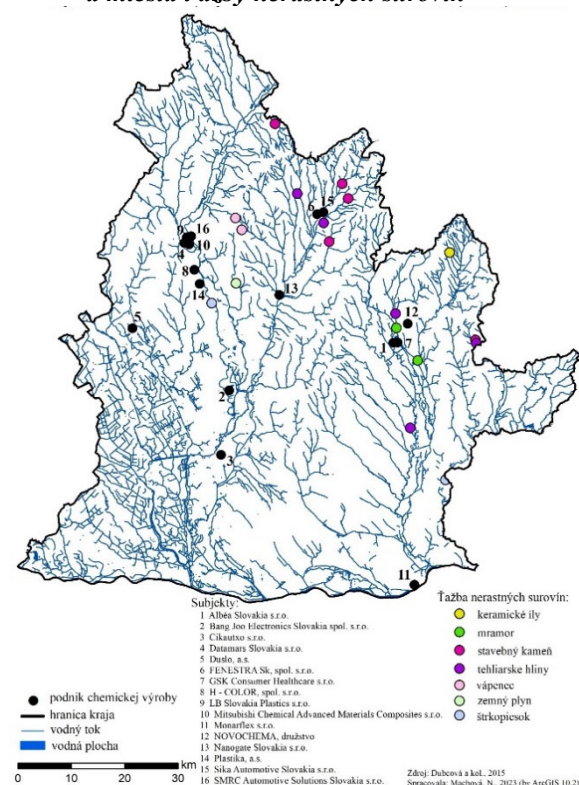
Nerastné bohatstvo sa na území NSK vyskytujú bohaté zásoby stavebného a dekoračného kameňa, vápenec, tehliarska hlina, keramický íl, štrky a štrkopiesky (Dubcová a kol., 2015). V blízkosti NSK sa nachádzajú bane na ťažbu uhlia. Hornonitrianske bane Prievidza sa venujú ťažbe uhlia. Ťažba uhlia ale v posledných rokoch upadala a v roku 2023 sa postupne prestane s ťažbou a bane sa úplne zatvoria (www.hbp.sk, 2023).

Dôležitými surovinami v chemickom priemysle sú ropa, zemný plyn a voda. Ropa a zemný plyn sa prepravujú potrubím. Územím NSK prechádza ropovod Družba, pomocou ktorého k nám prúdi ropa z Ruska. Na tomto území je ropovod zdvojený a dosahuje tu dĺžku 106,1 km. Ďalším ropovodom je ropovod Adria, ktorým sa k nám ropa dostáva z Chorvátska. Tieto ropovody sa spájajú, v prečerpávajúcej stanici Šahy. Najbližšie k ropovodom sú lokalizované podniky Albéa Slovakia s.r.o., Datamars Slovakia s.r.o., LB Slovakia Plastics s.r.o., MCAMC s.r.o., Nanogate Slovakia s.r.o. a SMRC s.r.o. (obr. 1). Plynovodov je na danom území hneď niekoľko a sú navzájom poprepájané. Väčšina chemický podnikov sa nachádza v ich blízkosti a sú na ne napojené. Najbližšie sa k plynovodom nachádzajú podniky Duslo, a.s., kde sa plynovod nachádza hneď pred samotným podnikom, ďalej BJES spol. s.r.o. a H – COLOR, spol. s.r.o., ktoré „ležia“ na trase plynovodu.

Obr. 1: Lokalizácia CHZ vo vzťahu na ropovodnú a plynovodnú sieť

Obr. 2: Lokalizácia CHZ vo vzťahu na riečnu sieť a miesta ťažby nerastných surovín

Spracovala: Machová, N., 2023 by ArcGIS 10.2

Chemický priemysel patrí k najväčším spotrebiteľom vody, ktorá sa predovšetkým využíva ako katalyzátor chemických reakcií, ale aj ako surovina do výroby chemických produktov. Pri analýze lokalizácie chemických podnikov sme si všimli, že väčšina podnikov sa nachádza v blízkosti riek. V zmysle Dubcovej a kol. (2015) bola na vodnom toku rieky Váh vybudovaná vodná nádrž Selice, ktorá zabezpečuje odber vody pre Duslo, a.s. Podniky BJES spol. s.r.o., Cikautxo s.r.o., Duslo, a.s. a Monarflex s.r.o. sa nenachádzajú v blízkosti ťažby nerastných surovín. Naopak, najbližšie k ťažbe nerastných surovín sa nachádza Albéa Slovakia s.r.o., GSK s.r.o., NOVOCHEMA družstvo, ktoré sú lokalizované v blízkosti ťažby mramoru a tehliarskej hlíny. FENESTRA SK, spol. s.r.o. a SIKA s.r.o. sa nachádzajú v blízkosti ťažby mramoru a stavebného kameňa a podniky Datamars Slovakia s.r.o., H-COLOR, spol. s.r.o., LB Slovakia Plastics s.r.o., MCAMC s.r.o., Nanogate Slovakia s.r.o., Plastika, a.s. a SMRC s.r.o. sa nachádzajú v blízkosti ťažby vápenca, štrkopiesku a zemného plynu (obr. 2).

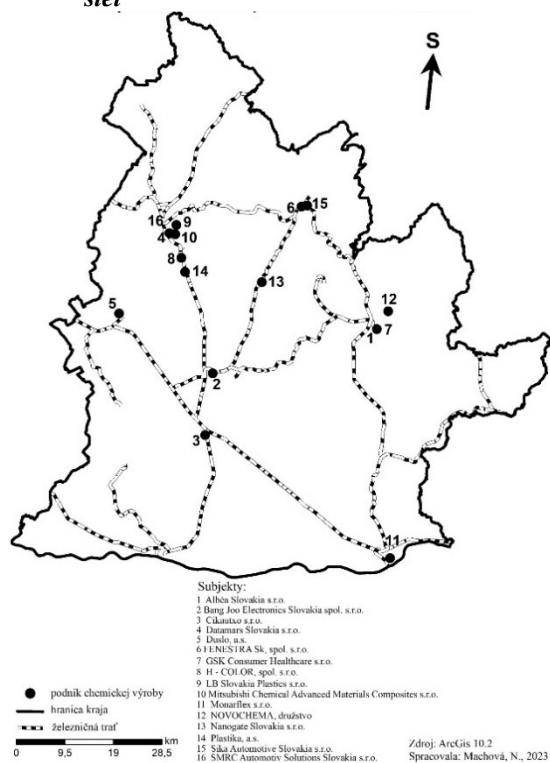
3.3 Lokalizácia vo vzťahu na dopravnú infraštruktúru

Aby sa znížili náklady prepravy, podniky sú lokalizované pri hlavných cestných a železničných ťahoch. V dnešnej dobe si železničná doprava uchováva veľký význam v nákladnej preprave, a to predovšetkým v preprave hromadných substrátov na stredné a veľké vzdialenosti. V prospech železničnej dopravy hovorí aj relatívne vysoká environmentálna priaznivost' (Toušek, Kunc, Vystoupil, 2008). Cestná doprava v súčasnom svete predstavuje vo väčšine štátoch najdôležitejší druh dopravy. V rámci nákladnej dopravy slúži buď ako forma prepravy výrobku z miesta výroby až na miesto spotreby alebo nadväzuje na ostatné druhy dopravy (Toušek, Kunc, Vystoupil, 2008).

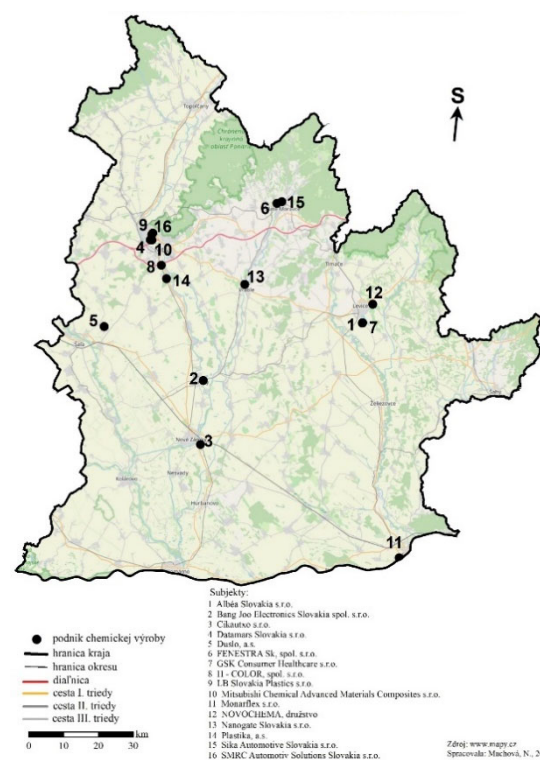
V území NSK je evidentná priama súvislosť chemických závodov voči železničnej sieti (obr. 3). Väčšina podnikov chemického priemyslu v NSK sa nachádza v blízkosti železničnej trate, okrem NOVOCHEMA, ktoré je od železničnej trate značne vzdialené. Duslo, a.s. má železničnú trať až do samotného podniku. V prípravnej fáze výstavby sa vybuďovalo prepojenie podniku so železničnou traťou v Trnovci nad Váhom, a tým sa podnik napojil na železničnú trasu Bratislava – Banská Bystrica.

Všetky chemické podniky sú lokalizované v blízkosti cestnej komunikácie. Podniky Datamars Slovakia, H-COLOR, LB Slovakia Plastics, MCAMS a SMRC sa nachádzajú v blízkosti diaľnice, ktorá prechádza cez Nitru, a taktiež sa nachádzajú v blízkosti ciest I. a II. triedy. V blízkosti ciest I. triedy sa nachádzajú podniky Cikautxo, Monarflex, NOVOCHEMA, Nanogate Slovakia a Plastika. Podniky Albéa Slovakia, BJES a GSK sa nachádzajú v blízkosti ciest II. triedy a podniky FENESTRA a SIKA sa nachádzajú v blízkosti ciest III. triedy. Duslo, a.s. sa nachádza medzi cestami I., II. a III. triedy. Väčšina podnikov sa nachádza v blízkosti ciest I. triedy (obr. 4).

Obr. 3: Lokalizácia CHZ vo vzťahu na železničnú sieť

Obr. 4: Lokalizácia CHZ vo vzťahu na cestnú sieť

Spracovala: Machová, N., 2023 by ArcGIS 10.2

4. Duslo, a.s.

Duslo, a.s. (obr. 5) je nosný chemický podnik NSK, ktorý sa venuje výrobe minerálnych hnojív, technických produktov a gumárskych chemikálií. Pomocou najmodernejších technológií si zabezpečuje výrobu čpavku a kyseliny dusičnej. Produkcia týchto dvoch produktov je základom široko rozvinutej výroby dusíkatých minerálnych hnojív v granulovanej aj kvapalnej forme. Do portfólia produktov patria aj základné druhy stabilizátorov a urýchľovačov pre výrobu pneumatík a výrobcov technickej gummy, taktiež aj výroba PVAC disperzií a lepidiel (www.duslo.sk, 2023). Duslo, a.s. je od roku 2005 Agrofert holding, a.s., ktorého majiteľom je Andrej Babiš.

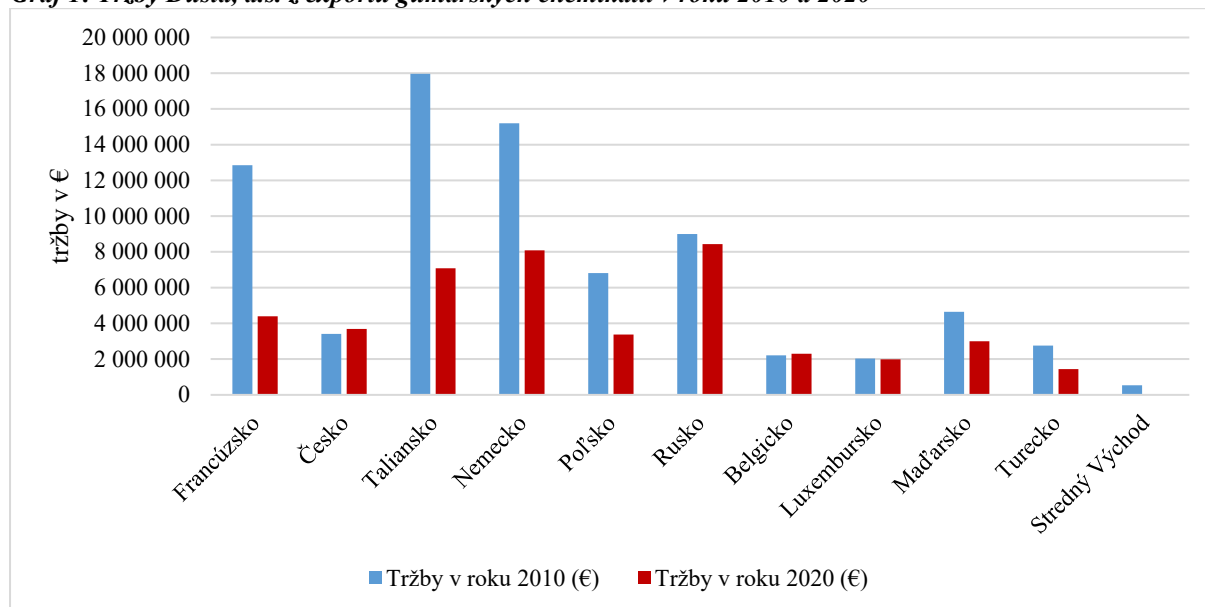
Obr. 5: Chemický podnik Duslo, a.s.

Autorka: Machová, N., 2023

4.1 Gumárske chemikálie

GCH ktoré Duslo vyrába, patria antidegradanty (DUSANTOX 6PPD) a urýchľovače ako Sulfanex CBS a Sulfanex TBBS. Export gumárskych chemikálií poklesol o 42,1% (Graf 1). Kým v roku 2010 bol ich najvyšší dopyt v Taliansku, v roku 2020 bol najvýznamnejším partnerom Rusko s podielom 18,2% z celkového objemu 46 300 000 €.

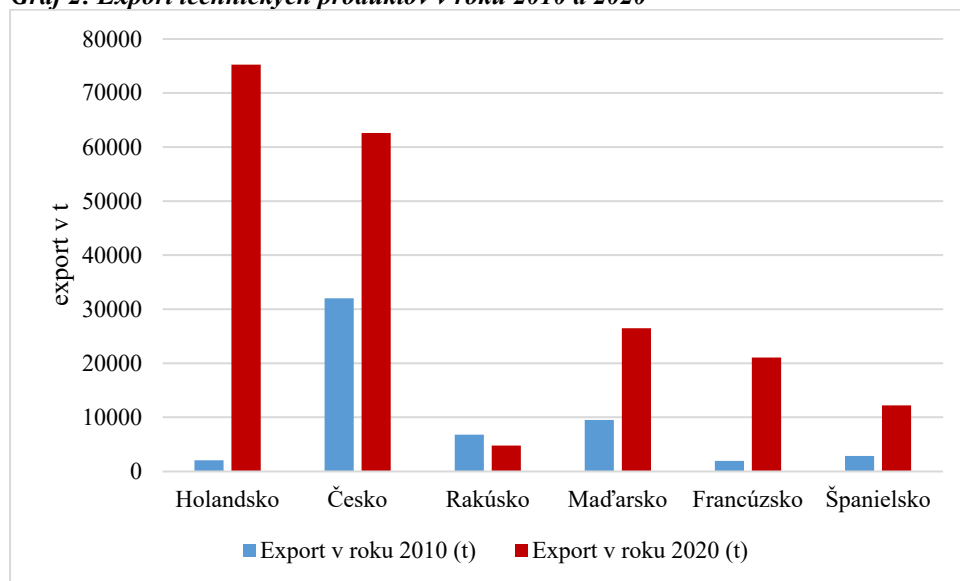
Graf 1: Tržby Dusla, a.s. z exportu gumárskych chemikálií v roku 2010 a 2020

Zdroj: Interné dokumenty Duslo, a.s., 2023, spracovali autorky, 2023

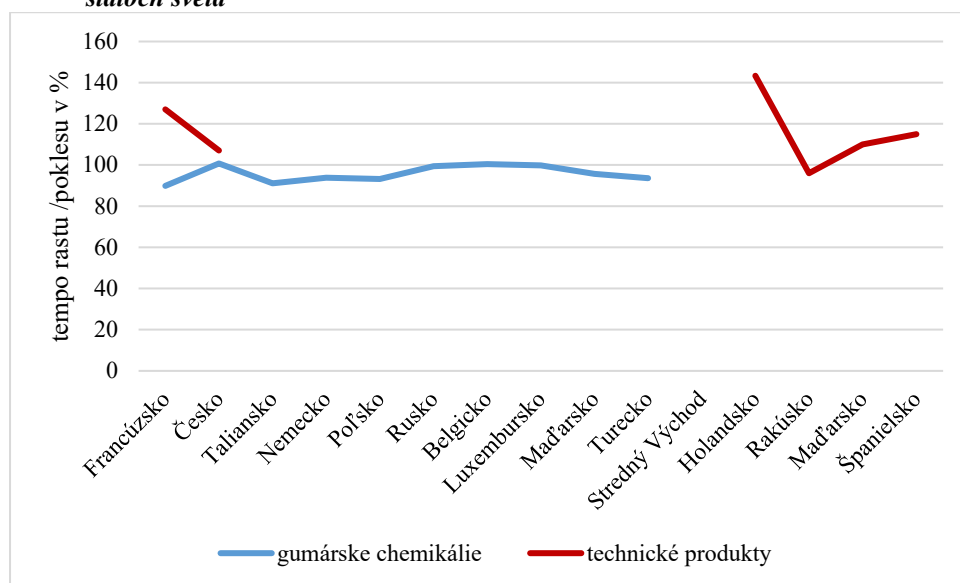
4.2 Technické produkty

Medzi technické produkty, ktoré Duslo, a.s. vyrába, zaradíme disperzné lepidlá, penetračné materiály, disperzné stavebné lepidlá, stavebno-stolárske lepidlá, vinylacetátové lepidlá a disperzné farby. V roku 2020 sa vyvážalo do tých istých krajín ako v roku 2010. Môžeme vidieť, že nastal nárast vyvezených technických produktov, na 202 363 t. Najväčším zákazníkom sa stalo Holandsko, ktoré odobralo 37,2 % surovín. Vývoz technických produktov zaznamenal pokles v Česku o 27,2 %, v Rakúsku o 9,9 % a Maďarsku o 4,2 %. Naopak, nárast bol zaznamenaný vo Francúzsku na 10,4 % a v Španielsku na 6 % (Graf 2).

Graf 2: Export technických produktů v roce 2010 a 2020

Zdroj: Interné dokumenty Duslo, a.s., 2023, spracovali autorky, 2023

Podľa tempa rastu/poklesu (Graf 3) majú výrazný rast práve technické produkty, naopak u gumárskych chemikálií je mierny pokles. Podľa výsledkov najvýznamnejším partnerom Duslo, a.s. je Česká republika a Francúzsko.

Graf 3: Tempo rastu exportu gumárskych chemikálií a technických produktov Duslo, a.s. vo vybraných štátoch sveta

Zdroj: Interné dokumenty Duslo, a.s., 2023, spracovali autorky, 2023

5. Záver

Vo vzťahu na vybrané lokalizačné faktory je evidentné, že všetky chemické podniky sú lokalizované v mestách, vo väčšej miere v stredne veľkých mestách, v blízkosti ropovodu, plynovodu a železničnej trate. Lokality sa taktiež vyznačujú rozvinutou cestnou infraštruktúrou, čo im pomáha znižovať náklady na prepravu surovín a hotových výrobkov. Podľa indexu vyjadrujúceho počet chemických závodov na 1000 obyvateľov vyplýva, že najohrozenejšie sú mestá Zlaté Moravce a Vráble. Vysokoškolské vzdelanie v odbore chémie možno získať aj na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre

Duslo a.s. je nosným chemickým podnikom s medzinárodným významom. Medzi jeho najvýznamnejších partnerov patria vyspelé západoeurópske štáty Nemecko, Francúzsko, Taliansko a Holandsko ale aj Rusko. Vojna na Ukrajine spôsobila ukončenie týchto vzťahov a presun na iné trhy. Podľa tempa rastu najdôležitejší trh je

v kategorii technických produktech s Holandskem (index rastu 143), Francúzskom (127), Španielskom (115) jako i Maďarskom (110). V gumárenských produktoch je najvyšší export do Česka (index rastu 100,8) a Belgickom (100,4).

Rusnák a Lehocký (2019) sa zaoberali geografickou koncentraciou priemyslu podľa technologických náročností jednotlivých odvetví. Prišli so závermi, že regióny s koncentraciou nízkych a stredne nízkych technológií ostali skôr špecializované a regióny zamerané na stredne vysoké a vysoké technológie mali diverzifikovanú priemyselnú štruktúru. Tento aspekt sa potvrdzuje aj na území NSK, ktorý sa prioritne špecializuje na automobilový a chemický priemysel.

Literatúra

- [1] ALBEA GROUP. (2023). *Levice*. [online]. 2023 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: <https://www.albea-group.com/footprint/levice>
- [2] ARCGIS 10.2 BASEMAP, dostupné na internete: <https://www.arcgis.com>
- [3] BARTL, P. (2018). *Čpavok 4*. In: Noviny DUSLO, vol. 7, 2018, no.1, pp. 1.
- [4] BARTSCH, H. (1987). *Matematické vzorce*. 2.vyd. Praha: SNTL. 832 s.
- [5] CIKAUTOXO. (2023). *About us*. [online]. 2023 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: <https://www.cikautxo.es/about-cikautxo/>
- [6] BILÍK, P., KUDLÁČ, M. (2019). *Anatómia inteligentného priemyslu*. Dostupné z: <https://vedanadosah.cvtisr.sk/anatomia-inteligentneho-priemyslu>. [online]. 2023 [cit. 2023-04-25].
- [7] DICKEN, P. (2003). *Global shift*. 4 Ed. Sage Publications, London, New Delhi. 608 s. ISBN 0-7619-7150-5.
- [8] DUBCOVÁ, A. (2000). Vývoj priemyslu a formovanie teritoriálno-priemyselných jednotiek na území Ponitria. *Geografické štúdie* vol. 6. 155 s. ISBN 80-8050-318-4.
- [9] DUBCOVÁ, A., KRAMÁREKOVÁ, H., REPASKÁ, G., VILINOVÁ, K. (2015). *Program hospodárskeho rozvoja a sociálneho rozvoja Nitrianskeho samosprávneho kraja 2014 – 2020*. [online]. 2016 [cit. 2023-03-26]. Dostupné z: <https://www.enviroportal.sk/sk/eia/detail/program-hospodarskeho-rozvoja-socialneho-rozvoja-nitrianskeho-samospra>
- [10] DUSLO. (2023). *Produkty*. [online]. 2023 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: <https://www.duslo.sk/sk/produkty>.
- [11] EHRENFELD, J., GERTLER, N. (1997). Industrial ecology in practice: The evolution of interdependence at Kalundborg. *Journal of Industrial Ecology*, vol. 1, no.1, pp. 67-79. DOI: 10.1162/jiec.1997.1.67.
- [12] EKONOMIKA PRAVDA. (2023). *Duslo Šal'a chystá nový biznis. Vyrábať chce benzín a naftu netradičným spôsobom*. [online]. 2023 [cit. 2023-03-10]. Dostupné z: <https://www.ekonomika.pravda.sk/firmy-atrhy/clanok/658573-dusla-sala-chysta-novy-biznis-vyrabat-chce-benzin-a-naftu-netradicnym-sposobom>
- [13] FINANČNÁ SPRÁVA SR. (2017). *Štatistická klasifikácia ekonomických činností SK NACE Rev. 2*. [online]. 2023 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: https://www.financnasprava.sk/_img/pfsedit/Dokumenty_PFS/Podnikatelia
- [14] FINSTAT. (2023). *Bang Joo Electronics Slovakia spol. s.r.o.* [online]. 2023 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: <https://www.finstat.sk/35879807>
- [15] FINSTAT. (2023). *Datamars Slovakia s.r.o.* [online]. 2023 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: <https://www.finstat.sk/44323182>
- [16] FINSTAT. (2023). *GSK Consumer Healthcare Levice, s.r.o.* [online]. 2023 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: <https://www.finstat.sk/47249153>
- [17] FENESTRA. (2023). *FenestraSK-ZM*. [online]. 2023 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: <https://www.fenestra-zm.sk>
- [18] FOAF. (2023). *Sociálna sieť firiem*. [online]. 2023 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: <https://www.foaf.sk>
- [19] H-COLOR. (2023). *O nás*. [online]. 2023 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: <https://www.h-color.sk>
- [20] INTERNÉ DOKUMENTY DUSLA, A.S. (2022).
- [21] KOREC, P., POPJAKOVÁ, D. (2019). Priemysel v Nitre: globálny, národný a regionálny kontext. Univerzita Komenského v Bratislave, 2019. 210 s. ISBN 978-80-223-4829-4.
- [22] KULLA, M. (2013). Súčasný stav a vývojové trendy v elektrotechnickom priemysle Slovenska. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, vol. 57, no.1, s. 34-49. ISSN 1338-6034.
- [23] MONARFLEX. (2023). *About Monarflex*. [online]. 2023 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: <https://www.monarflex.com/about-monarflex/monarflex-profile.aspx>
- [24] NOVOCHEMA. (2023). *O firme*. [online]. 2023 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: <https://www.novochema.sk/sk/o-firme/>
- [25] PLASTIKA, (2023). *O nás*. [online]. 2023 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: <https://www.plastika.sk/o-nas/>

- [26] POPJAKOVÁ, D., MINTÁLOVÁ, T. (2020). Teoreticko-metodologické kapitoly z geografie priemyslu: Vývoj objektu výskumu geografie priemyslu. *Geografická revue*, vol. 16, no.2, pp. 26-50. ISSN 2585-8955. DOI: 10.24040/GR.2019.15.2.74-93.
- [27] PLASTICPORTAL. (2023). Nanogate Slovakia, s.r.o. [online]. 2023 [cit. 2023-03-10]. Dostupné z: <https://www.plasticportal.sk/sk/podla-cinnosti/nanogate-slovakia-s-r-o/f/501/>
- [28] ROJKO, A. (2017). Industry 4.0 concept: background and overview. *Internatiolan Journal of Interactive Mobile Technologies*, vol. 11, no 5, pp. 77-90. DOI: 10.3991/ijim.v11i5.7072.
- [29] RUSNÁK, J., LEHOCKÝ, F. (2019). Aglomeračné výhody a technologická náročnosť odvetví priemyslu na Slovensku. *Politická ekonomie*, vol. 67, no.4, pp. 426-443. ISSN 2336-8225.
- [30] SARIO. (2022). *Chemicals & Plastics Industry*. [online]. 2022 [cit. 2023-03-27]. Dostupné z: <https://www.sario.sk/en/invest-slovakia/sector-overview/chemicals-plastics-industry>.
- [31] SČÍTANIE 2021. (2022). *Obyvatelia – základné výsledky*. [online]. 2022 [cit. 2023-03-27]. Dostupné z: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-vzdelania/KR/SK023/KR>.
- [32] SCHWAB, K. (2017). *The fourth industrial revolution*. UK: Portfolio Penguin. 172 s. ISBN-13: 978-1-944835-01-9.
- [33] ŠINKOVIČ, P. (2016). *Prevádzka železničnej dopravy v Dusle*. In *Noviny DUSLO*, vol. 5, 2016, no.4, pp. 1.
- [34] TOUŠEK, V., KUNC, J., VYSTOUPIL, J. A KOL. (2008). *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň : Aleš Čeněk. 411 s. ISBN 978-80-7380-114-4.
- [35] TRANSPETROL. (2023). *Ropovodná sieť v Slovenskej republike*. [online]. 2023 [cit. 2023-02-15]. Dostupné z: <https://www.transpetrol.sk/ropny-priemysel/ropovodna-siet-v-sr-transpetrol>.
- [36] UHER, M., MILATA, V. RED. (2018). *Chemický priemysel v zrkadle dejín Slovenska*. 1. vyd. SPEKTRUM STU : Bratislava. 190 s. ISBN 978-80-227-4902-2.z.
- [37] URŠIČ, E.D., JELEN, I. (2022). From industrial district to industrial symbiosis: An opportunity. The case of the Ponte Rosso industrial area, Italy. *Acta geographica Slovenica*, vol. 62, no. 3, pp. 22-32. ISSN 1581-6613. DOI: 10.3986/AGS.10513.
- [38] USTUNDAG, A., CEVIKCAN, E. (eds). (2018). *Industry 4.0 managing the digital transformation*. Cham: Springer. [online]. 2022 [cit. 2023-04-25]. Dostupné z: <https://issuu.com/tiago864/docs/industry-4-0-managing-the-digital-t>.

Príspevok bol spracovaný v rámci grantu VEGA project No 1/0880/21 "Transformation of the Nitra Region in Changing Socio-economic Conditions with Special Focus to the Effects of the COVID-19 Pandemics".

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-18

VÝVOJ A PROGNÓZA POČTU PODNIKOV V REGIONÍCH SLOVENSKA

Development and Forecast of the Number of Enterprises in the Regions of Slovakia

MILAN FILA¹**MICHAL LEVICKÝ²**

¹Vysoká škola aplikované psychologie, s.r.o. | ¹College of Applied Psychology
✉ Karlštejská 11/30, 158 00 Praha, Czech Republic
E-mail: fila@vsaps.cz; milan.fila@gmail.com

²Ústav ekonomiky a manažmentu | ²Institute of Economics and Management
Fakulta prírodných vied a informatiky | Faculty of Natural Sciences and Informatics
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre | Constantine the Philosopher University in Nitra
✉ Trieda Andreja Hlinku 1, 949 01 Nitra, Slovak Republic
E-mail: mlevicky@ukf.sk; mlevicky@gmail.com

Anotace

Vývoj počtu podnikov má veľký význam pre hospodársky rast, vytváranie pracovných miest, odolnosť voči krízam či pre rast produktivity. Cieľom príspevku je kvantitatívne a kvalitatívne zhodnotenie vývoju počtu podnikov a jeho prognóza na Slovensku a v jeho regiónoch. Okrem všeobecných teoretických vedeckých metód sme použili metódy časovej analýzy. Počet podnikov sme prognózovali prostredníctvom lineárneho trendu. Intenzitu rozdielov vo vývoji počtu podnikov v regiónoch SR sme sledovali prostredníctvom variačného koeficientu. Z hlavných výsledkov vyplýva, že počet podnikov na Slovensku dlhodobo rastie. Najväčšiu časť tvoria malé a stredné podniky, pričom najviac ich je dlhodobo sústredených v hlavnom meste a blízkom okolí. Zvyšné regióny dlhodobo zaostávajú a dynamika rastu podnikov nedosahuje úroveň potrebnú na zmiernenie regionálnych rozdielov v porovnaní s Bratislavským samosprávnym krajom. Najmenej priaznivá situácia je v Prešovskom samosprávnom kraji, kde v posledných desiatich rokoch narastal najmä počet mikropodnikov, pričom pri stredných podnikoch bol rast výrazne pomalší.

Klíčová slova

Podnikanie, MSP, počet podnikov, regionálne rozdiely

Annotation

The development of the number of enterprises is of great importance for economic growth, job creation, resistance to crises or productivity growth. The aim of the article is prediction and a quantitative and qualitative analysis of the number of enterprises in Slovakia and its regions. In addition to general theoretical scientific methods, we used time analysis methods. We forecasted the number of enterprises using a linear trend. We monitored the intensity of differences in the development of the number of enterprises in the regions of Slovakia through the coefficient of variation. The main results show that the number of enterprises in Slovakia has been growing for a long time. The largest part is made up of small and medium-sized enterprises, while most of them are long-term concentrated in the capital and the surrounding area. The remaining regions have been lagging behind for a long time, and the dynamics of business growth does not reach the level necessary to mitigate regional disparities compared to the Bratislava self-governing region. The least favorable situation is in the Prešov self-governing region, where in the last ten years the number of micro-enterprises has grown, while the growth of medium-sized enterprises has been significantly slower.

Keywords

entrepreneurship, SME, number of enterprises, regional disparities

JEL Classification: R11

1. Úvod

Vývoj počtu podniků má velký význam pro hospodářský růst a vytváření pracovních míst v ekonomice krajiny a regionu. Ak počet podniků roste, zvyšuje se aj konkurence mezi nimi, čo může vést k nižším cenám pro spotřebitelův a k zlepšení kvality produktů a služeb. Růstující počet podniků tiež znamená větší rozmanitost v hospodářství, čo pozitivně vplývá na jeho odolnost vůči krizám a na zvyšování produktivity. Podnikání může být pro mnohých lidí cestou k zlepšení svých životných podmínek. Na druhé straně, pokles počtu podniků může mít negativní vplýv na hospodářství a zaměstnanost. Znižování počtu podniků může znamenat koncentraci trhu a zvyšování monopolní pozice některých firem, čo může vést k vyšším cenám pro spotřebitelův a k horší kvalitě produktů a služeb.

Špecificky stav malého a středního podnikání a počet podniků v této kategorii sa považuje za hlavný ukazovateľ ekonomického rozvoja krajiny a regiónov. Malé a středné podniky majú významný vplýv na sociálny rozvoj krajiny, vytvárajú pracovné miesta, konkurujú veľkým podnikom, stávajú sa súčasťou globálneho trhu, prispievajú k zmiernovaniu chudoby v rozvojových krajinách (Myslimi & Krisdela, 2015). Malé a středné podniky sú vnímané ako hnacia sila zmeny pre inkluzívny hospodársky rast, regionálny rozvoj, vytváranie pracovných miest a znižovanie chudoby. Reorganizácia výroby na medzinárodnej úrovni má významný vplýv na malé a středné podniky, najmä prostredníctvom rozšírenia ich obchodných príležitostí a sú silnou posilou pre rozvoj ekonomiky krajiny (Sanjeewa, 2021). Význam malých a středných podniků je však dôležitý aj z hľadiska národnej ekonomiky, kdeže vytvárajú najväčšiu časť HDP v každom kraji (medzi 55–95 %), sú tvorcami nových pracovných miest a vytvárajú najviac inovácií použiteľných v ekonomike a zároveň predstavujú jeden z najdôležitejších zdrojov príspevků do miestnych a národných rozpočtov (Chasovschi et al., 2021). Malé a středné podniky sú flexibilnejšie a vytvárajú priestor pre personalizáciu. Majú jednoduchú vnútornú štruktúru a vysoký stupeň transparentnosti informácií. Sú flexibilnejšie a dokážu sa lepšie prispôbiť zmenám na trhu. Dokážu nájsť medzeru na trhu, vyvíjať riešenia pre individuálne potreby spotrebiteľův, a tým rozširovať rozsah svojej pôsobnosti. Avšak na druhej strane malé a středné podniky majú problémy s financovaním a sú náchylné na nedostatok kapitálu (Liu, 2020). Mikropodniky a malé podniky majú dominantné postavenie vo vidieckom prostredí a významne prispievajú k regionálnemu rozvoju. Vidiecke oblasti špecificky v oblasti Slovenska sa považujú za málo využívané a ich využitie je kľúčom k obnove vidieckych podnikův (Ágh et al., 2021; Mura & Ključnikov, 2018). Malé a středné podniky sú tiež považované za akcelerátory inovácií, ktoré sú základným zdrojom rastu konkurencieschopnosti regionálnej ekonomiky. Medzi Indexom regionálnej konkurencieschopnosti a inovačnou výkonnosťou je pritom veľmi silná korelácia (Hudáková & Maroš, 2019). Príležitosťou sú zmeny v oblasti rozvoja a širokého využívania nových technológií, ktoré majú uplatnenie vo všetkých sférach ekonomiky (Stacho et al., 2021). Inovačnému potenciálu malých a středných podnikův môže napomôcť implementácia nástroja na Riadenie výkonnosti podniku (Gruenbichler et al., 2021). Pozitívne možno hodnotiť zistenia dotazníkového prieskumu, na základe ktorých pandémie koronavírusu pozitivne ovplyvnila inovačné aktivity až v tretine malých a středných podnikův (Urbaníková et al., 2020). Vplyvy pandémie koronavírusu sa podľa viacerých autorův líšili podľa odvetvia, pričom maloobchod, služby, stravovanie a pohostinstvo či printové média uvádzali najväčšie prepady. Naopak podniky zaoberajúce sa financiami, či podniky súvisiace so správou a obchodom s nehnuteľnosťami zaznamenali menej negativné dopady. Viaceré výsledky tiež poukazujú na finančnú nestabilitu potrieb mnohých podnikův (Bartik et al., 2020; Lincényi et al., 2021). Nepriaznivý vplýv na vývoj počtu podnikův môžu mať viaceré faktory. V prípade malých a středných podnikův sa najčastejšie jedná o príčiny súvisiace s financovaním podnikův. Ako uvádzajú (Mura & Buleca, 2012), každý podnik potrebuje na svoju činnosť vlastné finančné zdroje. Mnohé firmy však formou samofinancovania nedokážu zabezpečiť bezproblémový chod podnikania a využívajú rôzne formy externých zdrojův vyrovnania. Externé zdroje financovania malých a středných podnikův sú však obmedzené a existuje rozdiel medzi dopytom po finančných zdrojoch a ich ponukou. Komplikovanejší prístup malých a středných podnikův k externému financovaniu možno vysvetliť preferenciou veľkých podnikův zo strany bánk, problémom nesplácaných úverův bánk, vysokými úrokovými sadzbami a vysokými požiadavkami bánk (Hadžić & Paunović, 2021). Je preto potrebné, aby sa prístup malých a středných podnikův k externému financovaniu podporoval zo strany subjektův hospodárskej politiky (Rao et al., 2021).

Sledovanie počtu podnikův v regiónoch je dôležité pre lepšie porozumenie hospodárskej situácii a potenciálu v danom regióně. Tieto informácie môžu byť použité pre podporu hospodárskeho rastu, vytváranie pracovných miest a na podporu rozvoja nových podnikateľských príležitostí v regióně. Ak počet podnikův v danom regióně klesá, môže to znamenať, že sa v danom regióně klesá počet pracovných miest a hospodárska aktivita klesá. To môže mať negativný vplýv na miestne obyvateľstvo a miestne komunity. Na druhej strane, ak počet podnikův v regióně rastie, môže to znamenať, že daný región má perspektívu na hospodársky rast a vytváranie nových pracovných miest.

2. Cíl a metody

Cieľom príspevku je kvantitatívne a kvalitatívne zhodnotenie vývoja počtu podnikov a jeho prognóza na Slovensku a v jeho regiónoch. Pri spracovaní tohto vedeckého článku sme vychádzali tak z teoretických poznatkov, ako aj z informácií získaných z dostupných domácich a zahraničných literárnych zdrojov pozostávajúcich predovšetkým zo sekundárnych informačných zdrojov. Sekundárnym zdrojom informácií boli údaje a poznatky získané štúdiom, spracovaním a analýzou vedeckých a odborných publikácií, ako aj dostupných štatistík. Údaje o vývoji počtu podnikov sme čerpali z databázy FinStat, ktorá predstavuje online platformu na prácu s dátami o slovenských podnikoch. FinStat predstavuje komerčný projekt, ktorý automatizovane spracováva dáta z verejného Registra účtovných závierok. Zhodnotenie bolo zamerané teda len na podniky, ktoré povinne zverejňujú svoje účtovné závierky v Registri účtovných závierok, čo sú prevažne právnické osoby (obchodné spoločnosti). Okrem uvedeného zdroja sme pri vlastnom zhodnotení použili vybrané údaje z databázy Štatistického úradu Slovenskej republiky.

Okrem všeobecných teoretických vedeckých metód sme použili niektoré základné matematicko-štatistické metódy (napr. metódy popisnej štatistiky). V príspevku sme sledovali rozdiel vo vývoji počtu podnikov v jednotlivých regiónoch Slovenska, ktoré boli reprezentované jeho krajmi. Rozdiely vo vývoji sme sledovali prostredníctvom variačného koeficientu. Tento patrí medzi relatívne miery variability, pretože nevyjadruje variabilitu v pôvodných merných jednotkách, ale ako pomer smerodajnej odchýlky a priemeru, ktorý sa prezentuje v percentách. Hodnota koeficientu potom udáva, o koľko percent sa v priemere odchyľujú jednotlivé hodnoty od aritmetického priemeru (Souček, 2007). Možno ho vypočítať podľa nasledovného vzťahu:

$$Vk = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n}} \cdot \frac{1}{\bar{x}} = \frac{1}{\bar{x}} \cdot \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n}}$$

kde: Vk je hodnota variačného koeficientu
 n je počet pozorovaných jednotiek,
 x_i je hodnota indikátora x pre i -tu oblasť,
 \bar{x} je priemerná miera indikátora v celku vyššieho rádu

Pomocou variačného koeficientu možno posúdiť nielen veľkosť rozdielov vo vývoji počtu podnikov, ale je tiež možné tieto rozdiely vzájomne porovnať, prípadne analýzou časových radov variačných koeficientov identifikovať zmenu pozície regiónov z hľadiska počtu podnikov (Hamada, 2014). Regionálne rozdiely vo vývoji podnikov možno merať i štandardnou odchýlkou, ale v prípade ak disparity vyjadrujeme na základe premennej s vyššími hodnotami (napr. celkový počet podnikov) je vhodnejšie ich posúdenie na základe variačného koeficientu (Mičúch & Tvrz, 2015; Monfort, 2008). Navrhovaný postup budeme používať i v našom prípade.

Vyrovňovanie časových radov pomocou trendových funkcií patrí k najčastejšie používaným metódam v prognostike, pomocou ktorých vieme vystihnúť vývojovú tendenciu skúmaného javu. Metódu uplatňujeme pre vytváranie krátkodobých prognóz na niekoľko období dopredu. V modeloch trendu vyjadrujeme závislosť skúmanej premennej od časovej premennej t , ktorá nadobúda hodnoty $t=1,2,\dots,n$. Využívame pritom metódu najmenších štvorcov pre odhad parametrov trendových funkcií lineárnych v parametroch (Mikolaj et al., 2005). Vývoj skúmanej premennej v závislosti od symptomatickej časovej veličiny, môžeme popísať lineárnym trendom. Ide o dvoj-parametrickú funkciu typu:

$$y_t = b_0 + b_1 t + u_t$$

kde: b_0 je východisková konštanta, udáva hodnotu závisle premennej v čase $t = 0$,
 b_1 je parameter, ktorý vyjadruje konštantnú zmenu závisle premennej vyvolanú zvýšením hodnoty časovej premennej, u_t je náhodná zložka modelu.

Prognózu sme uskutočnili na intervale spoľahlivosti 95 %. Interval spoľahlivosti je rozsah, ktorý ohraničuje každú predpokladanú hodnotu, kde sa očakáva, že 95 % budúcich bodov bude spadať do tohto okruhu, ktorý vznikol na základe prognózy (pri normálnom rozdelení).

3. Výsledky

Počet podnikateľských subjektov na Slovensku dlhodobo rastie, a to vo všetkých regiónoch (samosprávnych krajoch). Tento rast je v rámci predmetného výskumu sledovaný na úrovni právnických osôb. Pri fyzických osobách – podnikateľoch (živnostníci, samostatne zárobkovo činné osoby, či samostatne hospodáriaci roľníci

zaznamenávají naopak dlhodobý pokles, jediný rast je v kategórii slobodných povolání v dôsledku rastu kultúrneho a kreatívneho priemyslu na Slovensku a v Európe).

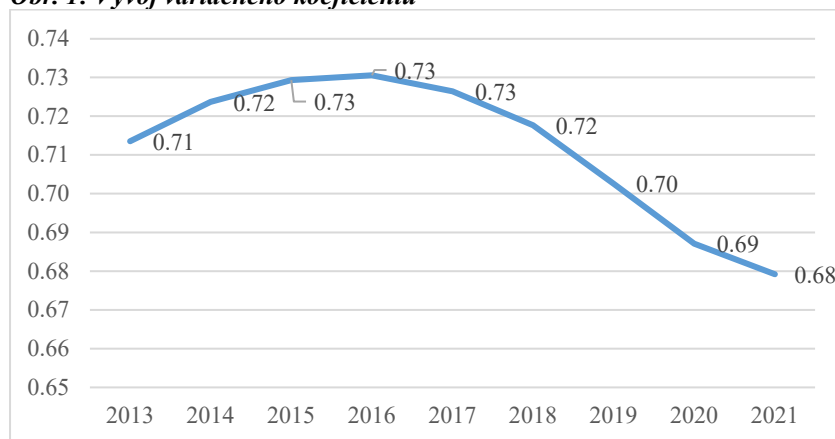
Tab. 1: Vývoj počtu podnikov právnických osôb v jednotlivých krajoch SR

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Bratislavský kraj	57 770	65 420	67 139	70 060	73 432	77 339	80 074	82 547	84 686
Trnavský kraj	13 705	15 811	16 169	17 003	18 182	19 362	20 618	21 764	22 686
Nitriansky kraj	18 341	20 067	20 388	21 172	22 235	23 529	24 733	26 068	26 973
Trenčiansky kraj	13 051	14 186	14 459	15 008	15 816	16 947	17 987	18 860	19 619
Žilinský kraj	16 874	18 824	19 191	20 097	21 221	22 721	24 155	25 646	26 909
Banskobystrický kraj	14 779	16 471	16 720	17 343	18 332	19 507	20 398	21 306	21 859
Prešovský kraj	14 961	16 392	16 791	17 541	18 489	19 728	20 912	22 208	22 930
Košický kraj	17 091	19 954	20 203	20 968	21 859	23 397	24 775	26 056	27 081

Zdroj: vlastný výskum na základe údajov z FinStat (2023)

Ako môžeme vidieť v Tabuľke 1, každý kraj zaznamenal za posledných 10 rokov značný nárast počtu podnikov, pričom ten za obdobie rokov 2013 – 2021 predstavuje viac ako 50%, a to vo všetkých regiónoch. Najnižší dlhodobý rast bol v regiónoch Bratislavského, Banskobystrického a Trenčianskeho samosprávneho kraja na úrovni cca. 46 – 48 %. Naopak najvyšší rast zaznamenal v sledovanom období Trnavský samosprávny kraj, a to až na úrovni približne 65,5%, nasledovaný Žilinským samosprávnym krajom (60%). V absolútnom raste počtu podnikov však v sledovanom období stále dominuje Bratislava, kde pribudlo cca. 27.000 subjektov.

Obr. 1: Vývoj variačného koeficientu

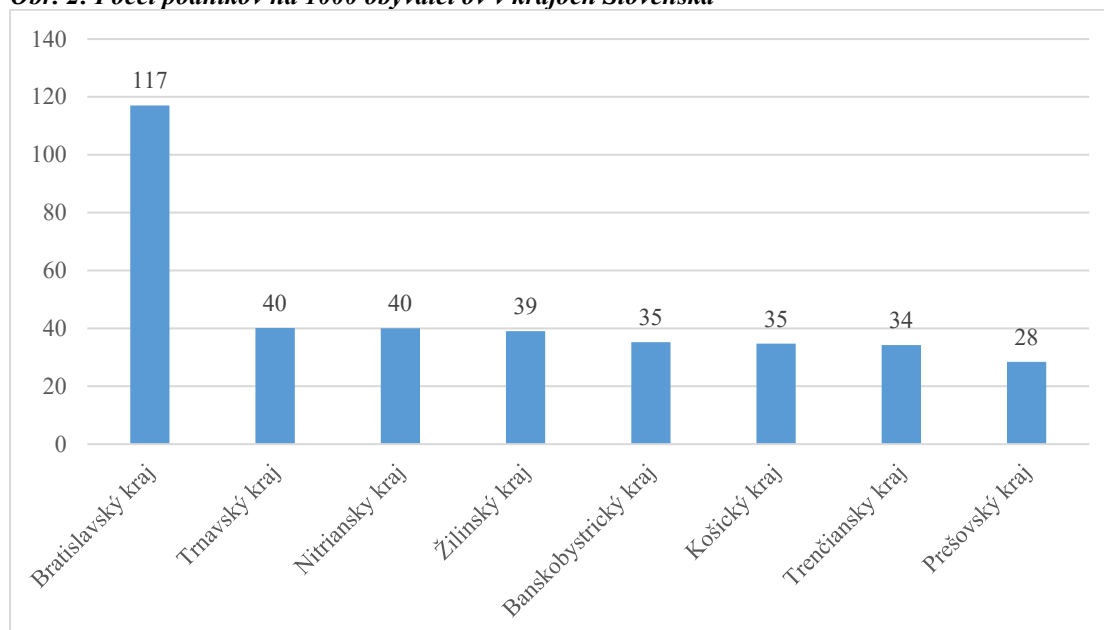
Zdroj: vlastný výskum na základe údajov z FinStat (2023)

Z hľadiska rozdielnosti vývoja počtu podnikov v jednotlivých krajoch Slovenska sme tento sledovali prostredníctvom variačného koeficientu. Ako môžeme vidieť na Obr. 1, variačný koeficient v prvej časti skúmaného obdobia (roky 2013 – 2016) veľmi mierne rástol, následne začal od roku 2016 klesať, pričom tento kontinuálny pokles pokračoval až do konca dostupnosti dát (rok 2021). Pokles bol pritom výraznejší, ako pôvodný rast. Na základe uvedeného je možné dedukovať, že rozdielnosť vývoja (rastu) počtu podnikov v jednotlivých krajoch sa postupne znižuje, čo potvrdzuje vyššie uvedené skutočnosť, že väčšina mimobratislavských regiónov rastie z hľadiska počtu podnikov v relatívnom vyjadrení rýchlejšie ako je tomu v Bratislavskom samosprávnom kraji. Napriek tomu sú rozdiely v početnosti medzi Bratislavou a ostatnými regiónm SR veľmi vysoké a v absolútnej hodnote stále Bratislava prekonáva všetky ostatné regióny Slovenska.

Ak sa pozrieme na vývoj počtu podnikov z hľadiska ich podielu na obyvateľstvo, tak môžeme konštatovať, že v roku 2021 sa opäť potvrdila dlhodobá dominancia Bratislavského kraja, v ktorom na 1000 obyvateľov pripadá až 117 podnikov, čo je 3-krát viac ako priemer Slovenskej republiky. Zároveň z regionálneho hľadiska nasledujú kraje západného Slovenska (Trnavský a Nitriansky kraj). Vo všeobecnosti tiež platí skutočnosť, že čím ďalej od Bratislavy, tým redší je výskyt aktívnych podnikov v rámci Slovenska. Najmenej ich na 1000 obyvateľov pripadá v najväčšom Prešovskom samosprávnom kraji, a to len 28, čo predstavuje len necelých 24% v porovnaní s Bratislavským krajom. Treba však uviesť, že množstvo podnikov so sídlom v Bratislave má svoje reálne

působenie (prevádzky, obchod, distribúciu) aj mimo hlavné mesto po celom území SR, čo teda čiastočne, no len veľmi mierne, kompenzuje túto regionálnu nerovnosť.

Obr. 2: Počet podnikov na 1000 obyvateľov v krajoch Slovenska

Zdroj: vlastný výskum na základe údajov zo Štatistického úradu SR a FinStat (2023)

Z hľadiska prognózovania budúceho vývoja počtu podnikov na Slovensku a v jednotlivých krajoch na základe zostaveného štatistického modelu predpokladáme, že celkový počet podnikov sa bude zvyšovať naprieč všetkými regiónmi Slovenska, a teda aj celkový počet podnikateľských subjektov (právnických osôb) v krajine. Vysoký predpoklad pre dynamickejší rozvoj má predovšetkým Trnavský samosprávny kraj, a to najmä vďaka blízkosti hlavného mesta Bratislava, a teda vďaka efektu tzv. „priťahovania“ k najväčšiemu pólu rastu v krajine. Taktiež rozvoj zrejme podporí vhodná a vybudovaná infraštruktúra, geografická poloha a prítomnosť významných investorov v regióne. Relatívne nárasty v ostatných krajoch však nebudú výrazne zaostávať, nakoľko ich prognózueme v rozmedzí 2,90 – 3,46% ročne. Zároveň z hľadiska absolútnych počtov očakávame aj naďalej najvyšší nárast v Bratislavskom samosprávnom kraji.

Tab. 2: Časová analýza a prognóza vývoja podnikov právnických osôb v krajoch SR

	absolútna zmena	zmena v percentách	prognóza			prognózovaný čistý ročný prírastok	
	2013 - 2021	2013 - 2021	2023	2025	2030	absolútny	v %
Bratislavský kraj	26 916	46,6%	91 414	97 825	113 851	3205	2,90%
Trnavský kraj	8 981	65,5%	24 859	27 029	32 455	1 085	3,46%
Nitriansky kraj	8 632	47,1%	28 940	31 059	36 359	1 060	3,00%
Trenčiansky kraj	6 568	50,3%	21 267	22 910	27 017	821	3,14%
Žilinský kraj	10 035	59,5%	29 066	31 504	37 600	1 219	3,24%
Banskobystrický kraj	7 080	47,9%	23 742	25 488	29 855	873	3,01%
Prešovský kraj	7 969	53,3%	24 915	26 906	31 882	995	3,12%
Košický kraj	9 990	58,5%	29 336	31 669	37 501	1 166	3,21%

Zdroj: vlastný výskum na základe údajov z FinStat (2023)

Ak nedôjde k výrazným zmenám v geografickom rozložení investícií, či výraznej zmene regionálnej politiky a dôraznej pomoci menej rozvinutým regiónom v oblasti inovácií a konkurencieschopnosti, nedá sa očakávať, že dôjde k výraznej zmene regionálneho rozloženia podnikov. Ako uvádza napríklad (Urbaniková et al., 2020), inovácie sa stali hybnou silou budúcich príležitostí podnikov. Určitú pozitívnu zmenu môže priniesť investícia

automobilky Volvo v obci Valaliky a tesnej blízkosti druhého najväčšieho mesta Slovenska Košice, ktoré ležia na východe Slovenska, kde rozvoj výrazne zaostáva. Samotná automobilka však stačiť nebude.

Osobitnú pozornosť sme v našom výskume zamerali na Prešovský samosprávny kraj, ktorý je geograficky najväčším regiónom Slovenska a zároveň najmenej rozvinutým regiónom krajiny. Región v sledovanom období rokov 2013 – 2021 zaznamenal kontinuálny rast podnikateľských subjektov PO z kategórie mikropodnikov (do 9 zamestnancov/do 2 mil. EUR obratu) vo všetkých sledovaných odvetviach vrátane poľnohospodárstva, pričom najrýchlejšie rástli služby, priemysel a stavebníctvo.

Tab. 3: Vývoj počtu mikropodnikov v Prešovskom kraji podľa zamerania

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Služby	252	280	312	340	399	446	511	572	612
Poľnohospodárstvo	283	296	307	319	338	357	367	378	387
Priemysel	549	613	644	698	781	872	955	1 030	1 067
Stavebníctvo	1 127	1 240	1 305	1 425	1 572	1 749	1 941	2 073	2 153
Obchod	1 103	1 212	1 252	1 325	1 397	1 472	1 549	1 602	1 616

Zdroj: vlastný výskum na základe údajov z FinStat (2023)

V kategórii stredne veľkých podnikov, t.j. do 250 zamestnancov a do 50 mil. EUR ročného obratu, je vývoj v sledovanom období rokov 2013 – 2021 značne odlišný. V sektore poľnohospodárstva sa rast v roku 2015 úplne zastavil a ostal konštantný až do konca sledovaného obdobia. Veľmi podobne je na tom aj sektor služieb, kde je stav od roku 2014 prakticky nemenný. Priemyselné a stavebné podniky zaznamenali za sledované obdobie rast v rozmedzí 20 – 30%, pričom najvyšší rast mali podniky služieb, a to až o 66%. Ich celkový počet je však v regióne celkovo veľmi nízky, a celkovo len 50 subjektov, čo je najnižší počet zo všetkých sledovaných odvetví v kraji, a teda aj menej ako v odvetví poľnohospodárstva, ktoré je na Slovensku dlhodobo na útlme.

Tab. 4: Vývoj počtu stredných podnikov v Prešovskom kraji podľa zamerania

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Služby	30	35	35	35	41	46	50	51	50
Poľnohospodárstvo	91	97	100	99	99	100	100	99	100
Priemysel	247	266	269	274	278	279	287	292	293
Stavebníctvo	173	184	187	198	205	217	232	237	237
Obchod	159	170	173	173	169	173	173	175	178

Zdroj: vlastný výskum na základe údajov z FinStat (2023)

Z hľadiska hodnotenia vývoja veľkých podnikov v Prešovskom samosprávnom kraji je situácia ešte o čosi odlišnejšia. V odvetviach služieb a poľnohospodárstva za posledných 10 rokov totiž nepribudol žiaden podnik a v sektoroch obchodu a stavebníctva pribudli len 3-4 veľké podniky. Najvýznamnejší nárast bol len v oblasti priemyselnej výroby, kde pribudlo 17 subjektov, čo predstavuje rast o cca. 15% za 10-ročné obdobie. Treba si však uvedomiť, že moderná ekonomika stojí primárne na stabilite malých a stredných podnikov a ich prosperite. Na druhej strane to však svedčí v kraji o tom, že pre veľkých investorov stále nie je región dostatočne zaujímavý. Príčiny môžeme hľadať v nedostatočnej infraštruktúre, nevhodnej štruktúre a kvalifikácii pracovnej sily, slabému prepojeniu vzdelávania a praxe, či odlive mozgov smerom do západných regiónov Slovenska či iných krajín EÚ.

Tab. 5: Vývoj počtu veľkých podnikov v Prešovskom kraji podľa zamerania

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Služby	4	4	4	3	3	3	3	4	4
Poľnohospodárstvo	9	9	9	9	9	9	9	9	9
Priemysel	114	125	125	125	126	128	130	131	131
Stavebníctvo	19	22	19	20	21	22	22	23	23
Obchod	17	18	18	17	17	17	18	19	20

Zdroj: vlastný výskum na základe údajov z FinStat (2023)

Z predmetného hodnotenia vývoja počtu podnikov v Prešovskom samosprávnom kraji vyplýva, že rast je založený primárne na kategórii mikropodnikov. Tu je na mieste otázka, koľko z nich založilo reálne podnikanie a koľko len rieši podnikanie „z dôvodu optimalizácie nákladov“ z dôvodu rastu minimálneho vymeriavacieho základu pre zdravotné a sociálne odvody, ktoré sa podnikaním cez právnickú osobu dajú regulovať, čo však vedie k poklesu počtu živnostníkov, alebo či sa nejedná o podnikanie „z donútenia“, kedy zamestnávateľ „tlačí na zamestnanca“, aby pre neho pracoval ako dodávateľ, čím opäť optimalizuje daňovo-odvodové povinnosti, či ďalšie náklady z titulu zákonníka práce. Po zohľadnení týchto faktov je tak rast podnikateľských subjektov v najmenej rozvinutom regióne Slovenska nedostatočný. Chýba systematická podpora, pričom zjavne nestačí ani príspevok pri začatí podnikania, či pri vytváraní pracovných miest pre dlhodobo nezamestnaných, poskytovaný úradmi práce či konzultačné služby a iná pomoc Národného podnikateľského centra v gescii Slovak Business Agency.

4. Závěr

Celkovo je možné z výsledkov výskumu konštatovať, že počet podnikateľských subjektov na Slovensku dlhodobo rastie a podnikanie tak naberá čoraz na väčšom význame z hľadiska domácej ekonomiky. Najväčšiu časť tvoria malé a stredné podniky, pričom najviac ich je dlhodobo sústredených v hlavnom meste a blízkom okolí. Zvyšné regióny dlhodobo zaostávajú a dynamika rastu podnikov nedosahuje úroveň potrebnú na zmiernovanie regionálnych rozdielov v porovnaní s Bratislavským samosprávnym krajom. Príliš pozitívne sa nevyvíja ani situácia v najväčšom a zároveň najchudobnejšom Prešovskom samosprávnom kraji, kde v posledných 10-tich rokoch narastal najmä počet mikropodnikov, pričom v stredných podnikoch bol rast výrazne pomalší a len v niektorých odvetviach a v prípade veľkých podnikov bol rast minimálny, a len v odvetviach priemyslu a stavebníctva. Je tak potrebné reformovať a zlepšiť podmienky z hľadiska kvality podnikateľského prostredia a vytvoriť osobitné nástroje pre podporu podnikania v menej rozvinutých regiónoch Slovenska, nakoľko aktuálna regionálna investičná pomoc či pomoc prostredníctvom nástrojov a národných projektov MPSVaR a MH SR sa javia ako nedostatočné a nekoncepčné. To potvrdzuje aj (Korenková, 2016), ktorá uvádza, že podpora podnikania na Slovensku je nevyhnutná. Zároveň však, ako uvádza (Kučera & Nemeč, 2021), mnohé oblasti hospodárskej činnosti by v súčasnom krízovom období bez podpory z verejných zdrojov prestali fungovať, a preto najmä v dnešnej dobe v dôsledku energetickej krízy, je potrebné dbať na hospodárne, efektívne, účelné, ale najmä efektívne využívanie týchto prostriedkov (Kučera & Nemeč, 2022), čo môže viesť aj k vhodnej podpore podnikateľského prostredia najmä v menej rozvinutých regiónoch.

Literatura

- [1] ÁGH, P., VAVREK, R., DVOŘÁK, M., PÁPUNOVÁ, V., (2021). Economic Evaluation of the Management of Municipal Firms at the Level of Rural Local Self-Governments (Case Study). *Economies*, vol. 9, no. 3, pp. 1-17. ISSN 2227-7099. DOI: 10.3390/ECONOMIES9030130.
- [2] BARTIK, A. W., BERTRAND, M., CULLEN, Z., GLAESER, E. L., LUCA, M., STANTON, C., (2020). The impact of COVID-19 on small business outcomes and expectations. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, pp. 17656–17666. DOI: 10.1073/PNAS.2006991117.
- [3] CHASOVSCI, C. E., NASTASE, C., POPESCU, M., SCUTARIU, A.-L., CONDRATOV, I.-A., (2021). Human Resources Training Needs in the Small and Medium Enterprises from Cross-Border Area Romania-Ukraine-Republic of Moldova. *Sustainability*, vol. 4, no. 12, pp. 1-28. ISSN 2071-1050. DOI: 10.3390/su13042150.
- [4] FINSTAT, (2023). *Finstat*. [online]. [15.3.2023] Dostupné z: <https://finstat.sk/>.
- [5] GRUENBICHLER, R., KLUCKA, J., HAVIERNIKOVA, K., STRELCOVA, S., (2021). Business performance management in small and medium-sized enterprises in the slovak republic: An integrated three-phase-framework for implementation. *Journal of Competitiveness*, vol. 13, no. 3, pp. 42–58. ISSN 1804-1728. DOI: 10.7441/JOC.2021.01.03.
- [6] HADŽIĆ, M., & PAUNOVIĆ, B., (2021). Strengthening SME competitiveness through financial support. *International Review*, vol. 3–4, pp. 165–170. ISSN 2560-3353. DOI: 10.5937/INTREV2103163H.
- [7] HAMADA, R., (2014). Analýza stavu a vývoja regionálnych disparít v okresoch Trenčianskeho kraja v rokoch 2001 – 2011. *Geographia Cassoviensis*, vol. 8, no. 1, pp. 18–32. ISSN 1804-1728. DOI: 10.7441/joc.2021.01.03.
- [8] HUDÁKOVÁ, J., MAROŠ, M., (2019). Innovation and competitiveness in regions of the Slovak Republic. In *XXII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Sborník příspěvků. Brno: Masarykova univerzita, pp. 146–152. ISBN 978-80-210-9268-6. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-9268-2019-18.
- [9] KORENKOVÁ, M. (2016). Business in Slovakia. *International Scientific Conference on Region in the Development of the Society*. Sborník příspěvků. Brno: Mendelova univerzita, pp. 459-469. ISBN 978-80-7509-459-9.
- [10] KUČERA, J., NEMEC, J., (2021). Financovanie športu z verejných prostriedkov v Slovenskej republike. *Acta Aerarii Publici*, vol. 18, no. 1, pp. 4-23. ISSN 1336-8818.

- [11] KUČERA, J., NEMEC, J., (2022). Allocation of Public Funds from The State Budget to The National Sports Associations in Slovakia. *SciPap 2022*, vol. 30, no. 1, pp. 1-13. ISSN 1211-555X. DOI: 10.46585/SP30011405.
- [12] LINCÉNYI, M., KABÁT, L., FABUŠ, M., (2021). Sustainability of print media in the Slovak Republic with regard to the economic and technological development. *Sustainability*, vol. 13, no. 22. ISSN 2071-1050. DOI: 10.3390/SU132212876.
- [13] LIU, R., (2020). Research on the Export Development of Small and Medium-sized Enterprises Cross-border E-commerce: Based on SWOT analysis. In *2020 International Conference on Big Data Economy and Information Management (BDEIM)*. Sborník příspěvků. Zhengzhou: IEEE, pp. 112–115. DOI: 10.1109/BDEIM52318.2020.00035.
- [14] MIČÚCH, M., TVRZ, S., (2015). *Konvergenca slovenských regiónov v pokrízovom období pokračuje: analytický komentár NBS*. [online]. [15.3.2023] Dostupné z: http://www.nbs.sk/_img/Documents/_komentare/AnalytickeKomentare/2015/AK23_konvergenca.pdf.
- [15] MIKOLAJ, J., KLUČKA, J., VANČO, B., (2005). *Plánovanie a prognostika*. Košice: Multiprint. ISBN 80-969148-3-9.
- [16] MONFORT, P., (2008). *Convergence of EU regions – Measures and evolution*. [online]. [18.3.2023] Dostupné z: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/work/200801_convergence.pdf.
- [17] MURA, L., BULECA, J. (2012). Evaluation of Financing Possibilities of Small and Medium Industrial Enterprises. *Procedia Economics and Finance*, vol. 3, pp. 217–222. DOI: 10.1016/S2212-5671(12)00143-8.
- [18] MURA, L., KLJUČNIKOV, A., (2018). Small businesses in rural tourism and agro tourism: Study from Slovakia. *Economics and Sociology*, vol. 11, no. 3, pp. 286–300. ISSN 2071-789X. DOI: 10.14254/2071-789X.2018/11-3/17.
- [19] MYSLIMI, G., KRISDELA, K., (2015). Impact of SMEs in economic growth in Albania. *European Journal of Sustainable Development*, vol. 5, no. 3, pp. 151–158. ISSN 1913-9071. DOI: 10.14207/ejsd.2016.v5n3p151.
- [20] RAO, P., KUMAR, S., CHAVAN, M., LIM, W. M., (2021). A systematic literature review on SME financing: Trends and future directions. *Journal of Small Business Management*. ISSN 1540-627X. DOI: 10.1080/00472778.2021.1955123.
- [21] SANJEEWA, C., (2021). Impact of Global Value Chain on the Performance of Small and Medium-sized Enterprises. *SSRN*, pp. 1-11. DOI: 10.2139/ssrn.3939299. [online]. [12.3.2023] Dostupné z: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3939299
- [22] SOUČEK, E., (2007). *Statistika pro ekonomy*. Praha: Vysoká škola ekonomie a managementu. ISBN 978-80-86730-066.
- [23] STACHO, Z., STACHOVÁ, K., VAREČKOVÁ, L., MATUŠOVÁ, J. G., (2021). Direction of businesses operating in Slovakia to develop key managerial competencies. *Production Engineering Archives*, vol. 27, no. 4, pp. 291–295. ISSN 2353-7779. DOI: 10.30657/PEA.2021.27.39.
- [24] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY, (2023). *DataCube*. [online]. [23.3.2023] Dostupné z: <https://datacube.statistics.sk/>.
- [25] URBANÍKOVÁ, M., ŠTUBŇOVÁ, M., PAPCUNOVÁ, V., HUDÁKOVÁ, J., (2020). Analysis of Innovation Activities of Slovak Small and Medium-Sized Family Businesses. *Administrative Sciences*, vol. 10, no. 4, pp. 80. ISSN 2076-3387. DOI: 10.3390/ADMSCI10040080.

Příspěvek byl zpracován v rámci grantu VEGA 1/0466/21 Hodnotenie kvality podnikateľského prostredia na Slovensku s akcentom na vstup do podnikania v pred a po-pandemickom období a grantu KEGA 029UKF-4/2022 Príprava štruktúry a obsahu predmetu, učebnice a e-learningového kurzu "Podnikateľské zručnosti" pre neekonomické študijné programy s fokusom na online prostredie.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-19

APLIKACE METOD VÍCEKRITÉRIÁLNÍHO ROZHODOVÁNÍ V OBLASTI LOKALIZACE MALOOBCHODNÍCH JEDNOTEK NA ÚZEMÍ MĚSTA BRNA

Application of Multi-Criteria Decision-Making Methods in the Area of Localization of Retail Units in the City of Brno

KLÁRA CHARVÁTOVÁ

Katedra regionální ekonomie a správy | *Dept. of Regional Economics and Administration*
Ekonomicko-správní fakulta | *Faculty of Economics and Administration*
Masarykova univerzita | *Masaryk University*
✉ *Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic*
E-mail: klara.charvatova@mail.muni.cz

Anotace

Lokalizace je jedním z klíčových faktorů, které ovlivňují úspěch maloobchodních jednotek. Vhodně zvolená poloha může výrazně zvýšit atraktivitu dané prodejny a v konečném důsledku i její ziskovost. Nicméně rozhodování o lokalizaci je velmi komplexní, neboť zahrnuje zhodnocení mnoha faktorů. Tento příspěvek si proto klade za cíl porovnat a analyzovat více faktorů, které jsou relevantní pro rozhodování o lokalizaci maloobchodní jednotky v nákupních centrech na území města Brna za pomoci metod vícekritériálního hodnocení variant. Na začátku výzkumu byla stanovena jednotlivá kritéria včetně vah. K výpočtu byly využity tři přístupy využívající kardinální informace o variantách podle každého kritéria (metoda váženého součtu, metoda bazické varianty a metoda TOPSIS). Dále byl využit jeden přístup vyžadující ordinální informace o variantách podle každého kritéria (metoda pořadí). Tyto metody umožnily systematicky srovnat a zhodnotit více kritérií souvisejících s lokalizací maloobchodní jednotky současně a zjistit pořadí nákupních center v Brně z hlediska jejich atraktivnosti. Bylo zjištěno, že nejvíce atraktivním nákupním centrem z hlediska lokalizace maloobchodní jednotky je nákupní a společenské centrum Galerie Vaňkovka, následované obchodním a zábavním centrem Olympia.

Klíčová slova

metody vícekritériálního rozhodování, lokalizace, maloobchod, nákupní centra, město Brno

Annotation

Localization is one of the key factors influencing the success of retail units. A well-chosen location can significantly increase the attractiveness of a given retail unit and consequently its profitability. However, the decision on location is very complex, as it involves the evaluation of many factors. Therefore, the aim of this paper is to compare and analyze multiple factors that are relevant for the decision on the location of a retail unit in shopping centres in the city of Brno, using multi-criteria decision-making methods. At the beginning of the research, individual criteria, including their weights, were determined. Three approaches using cardinal information on the alternatives according to each criterion (weighted sum method, basic variant method, and TOPSIS method) were used for the calculation. In addition, one approach requiring ordinal information on the alternatives according to each criterion (ranking method) was used. These methods allowed to systematically compare and evaluate multiple criteria related to the location of a retail unit simultaneously and to determine the ranking of shopping centres in Brno in terms of their attractiveness. It was found that the most attractive shopping centre in terms of retail unit location is the Galerie Vaňkovka shopping and community centre, followed by the Olympia shopping and entertainment centre.

Keywords

multi-criteria decision-making methods, localization, retail, shopping centres, city of Brno

JEL Classification: C02, L81, R32

1. Úvod

Úspěch ekonomických subjektů dle Fuskové a kol. (2018) tkví ve správně zvolené lokalizační strategii, což je proces zabývající se výběrem místa, na kterém se bude daná ekonomická aktivita nacházet. Výběr umístění se řadí

mezi dlouhodobá rozhodnutí, které nelze snadno měnit ani napodobit, vhodně zvolená poloha má proto strategický význam a může vést k silným konkurenčním výhodám (Zentes a kol., 2017). Tuto skutečnost potvrzují i Kimeli a kol. (2020), kteří uvádějí, že je nezbytné při výběru umístění brát v úvahu potřeby dané společnosti v souladu s potřebami a preferencemi zákazníků, neboť to může vést k získání konkurenční výhody v porovnání s ostatními subjekty, které vybírají své umístění libovolně. Prostředí maloobchodu se rychle mění, jelikož je ovlivňováno mnoha faktory, ať už je to konkurence, měnící se demografická struktura a chování spotřebitelů, technologie či globalizace (Yıldız a Tüysüz, 2019). Změny těchto faktorů musí společnosti zohledňovat v jejich lokalizačních strategiích, neboť mohou v budoucnu ovlivnit jejich chod (Ghosh a Craig, 1983). Lokalizační strategie zohledňující budoucí změny prostředí jsou dle těchto autorů kritickým prvkem strategického plánu každého obchodníka.

Lokalizační rozhodování je velmi náročný a složitý proces, který vyžaduje použití výzkumných, analytických a plánovacích technik, neboť je při něm posuzováno více faktorů pro velký počet potenciálních míst (Ježek, 2002), jedná se tedy o složitý vícekriteriální problém (Erbiyik a kol., 2012). Vznik složitého mezinárodního konkurenčního prostředí však vedl maloobchodníky k investicím do vývoje nástrojů, které jim umožňují zpracovávat více dat (Theodoridis a Benninson, 2009). Společnosti v současnosti mohou využívat pro volbu svého umístění kromě manažerských zkušeností, i sofistikovanější techniky a analytické nástroje jako jsou např. kontrolní seznamy pro hodnocení lokalit, analogické metody, vícerozměrné statistické metody (mnohonásobná regresní analýza, diskriminační analýza, shluková analýza a faktorová analýza), modely prostorové interakce (gravitační modelování), techniky založené na znalostech (expertní systémy a modely založené na základě umělé inteligence) a další (Zentes a kol., 2017). Pokud má maloobchodní společnost více prodejen, s velkou pravděpodobností dle těchto autorů používá více lokalizačních technik, na druhou stranu dostupnost nástrojů nemusí nutně znamenat, že budou danými společnostmi využívány. Sofistikované techniky však mají své limity, neboť ne všichni maloobchodníci si je mohou dovolit, a ne na všech místech, kde maloobchodníci působí, jsou data pro tyto techniky k dispozici (Theodoridis a Benninson, 2009). I přes to, že lze využívat složitější techniky Wood a Tasker (2008) upozorňují na to, že je potřeba navštívit danou lokalitu osobně, aby ji bylo možné posoudit v širším kontextu. Návštěva daného místa může dle těchto autorů poskytnout přesnější údaje o dané lokalitě a odhalit problémy, které navzdory obrovskému pokroku v nástrojích a technikách nemusí být možné kvantitativními modely zachytit.

Proces hledání vhodného umístění začíná specifikací požadavků, které musí daná lokalita splňovat (Szymańska a Płaziak, 2014). Na základě těchto předem definovaných kritérií se vyberou možné lokality, které následně projdou podrobnou analýzou, aby mohlo být vybráno neoptimálnější místo. Dle Bermána a kol. (2018) by měli maloobchodníci postupovat při výběru lokality následovně:

- vyhodnotit možná prodejní místa (z hlediska obyvatelstva a konkurence),
- určit typ lokality (umístění izolované, v neplánované obchodní čtvrti nebo v plánovaném obchodním centru),
- vyselektovat a následně analyzovat vhodné lokality.

Pokud společnost vybere místo, které je příliš vzdálené od dodavatelů, výrobců nebo trhu, může v dlouhodobém horizontu čelit zvyšujícím se nákladům, naopak správné rozhodnutí o umístění může náklady snižovat (Çelikbilek, 2020) a může dané společnosti zajistit dlouhodobý a úspěšný rozvoj v budoucnu (Cifranič, 2016). Jak uvádí Sardana a kol. (2012) rozdíl mezi výběrem správné a špatné lokality obvykle znamená rozdíl mezi úspěchem a neúspěchem, neboť dobrá lokalita poskytuje maloobchodníkovi strategické výhody, které konkurence může jen stěží napodobit. Ačkoli některé subjekty při výběru lokality smýšlejí podobně, je zřejmé, že každý z nich si vybírá umístění na základě jiných hledisek (Smith a Clinton, 2009). Každá ekonomická aktivita má totiž dle Damborského a Wokouna (2010) specifické potřeby vyžadující pro své správné fungování takové místo, které disponuje optimálními zdroji. Dle těchto autorů se však potřeby a zdroje v čase mění a díky tomu dochází ke změně prostorového umístění daných aktivit. Proces lokalizace je tedy ovlivňován řadou neustále se měnících lokalizačních faktorů, díky kterým je možné charakterizovat atraktivitu daného místa (Jirásková a Žižka, 2011).

Důležitým krokem pro nejlepší umístění dané společnosti je správný výběr lokalizačních faktorů (Cifranič, 2016). Lokalizační faktory mohou být popsány jako určité síly, které ovlivňují proces lokalizace subjektu na daném území nebo jako výhoda, kterou subjekt získá, pokud se lokalizuje na určitém místě (Jirásková, 2015). V důsledku současného rozvoje společnosti, a především technologického pokroku se objevují stále nové faktory (Płaziak a Szymańska, 2014). Nicméně za klasické lokalizační faktory jsou dle těchto autorů považovány takové, které souvisí s blízkostí surovinové základny, odbytových trhů, přístupem k nemovitostem, dopravní základnou a pracovní silou. Tyto faktory jsou v rozhodovacím procesu stále platné a důležité, nicméně dle Jiráskové (2015) jejich vliv na rozhodování o umístění ztrácí na významu. Jakmile společnost posoudí všechny lokalizační faktory a provede průzkum trhu, tak se může definitivně rozhodnout, zda se v dané oblasti umístí či nikoli (Cifranič, 2016). Při rozhodování o umístění je dle tohoto autora třeba plánovat nejen plochy, které jsou bezprostředně určeny pro

účely prodeje, ale i plochy sekundární, mezi které lze řadit např. plochy parkovací, skladovací, administrativní a další. Dle Ježka (2002) se odvětví maloobchodu obvykle lokalizuje podle optimálních odbytových možností, přičemž klíčový význam při lokalizaci maloobchodu má především druh nabízeného zboží.

2. Cíl a metodika

Vícekritériální metody hodnocení zohledňují subjektivitu, která je mnoha rozhodovacím problémům vlastní (Szeremeta-Spak a Colmenero, 2014). Při rozhodování se lze setkat s případy, kdy je potřeba zhodnotit více než jedno kritérium a vybrat tu neoptimálnější ze všech možných variant. Výběr nejatraktivnějšího nákupního centra pro lokalizaci maloobchodní jednotky proto může být jedním z případů, ve kterých lze vícekritériální rozhodování využít, jelikož umožňuje zvážit a porovnat různá kritéria a najít optimální řešení na základě priorit rozhodovatele. Cílem tohoto příspěvku je za pomoci metod vícekritériálního hodnocení variant stanovit pořadí jednotlivých variant z hlediska zvolených kritérií na území města Brna. K výpočtu byly využity podle Brožové a kol. (2003) a Šubrt (2019) dva přístupy vyžadující kardinální informace o variantách podle každého kritéria:

- maximalizace užítka (metoda váženého součtu a metoda bazické varianty),
- minimalizace vzdálenosti od ideální varianty, popř. metoda maximalizace vzdálenosti od bazální varianty (TOPSIS).

Dále byl využit jeden přístup vyžadující ordinální informace o variantách podle každého kritéria (metoda pořadí).

Konkrétní rozhodovací možnosti (varianty či alternativy) jsou v tomto příspěvku zapsány jako A_i (pro $i = 1, 2, \dots, m$). Hodnocenými variantami jsou nákupní centra:

- A_1 ... Avion Shopping Park,
- A_2 ... Campus Square,
- A_3 ... Galerie Vaňkovka,
- A_4 ... Futurum,
- A_5 ... Královo Pole,
- A_6 ... Olympia,
- A_7 ... Velký Špalíček.

Na základě odborné literatury a spolupráce se čtyřmi experty z akademického a podnikatelského prostředí (dále jen expertní tým) bylo stanoveno několik hledisek (kritérií), podle kterých lze výše zmíněné varianty posuzovat.

Kritéria jsou v tomto příspěvku označena jako K_j (pro $j = 1, 2, \dots, n$):

- K_1 ... obsazenost nákupního centra maloobchodními jednotkami v %,
- K_2 ... typ silnic v blízkosti nákupního centra,
- K_3 ... počet linek veřejné dopravy,
- K_4 ... dojezdová vzdálenost osobním automobilem od konkurence v km,
- K_5 ... spádová oblast na počet obyvatel v katastrálních územích,
- K_6 ... spádová oblast na počet obyvatel v katastrálních územích ve věku 15 a více let,
- K_7 ... průměrná denní návštěvnost,
- K_8 ... rozloha v m^2 ,
- K_9 ... počet nájemních jednotek,
- K_{10} ... počet parkovacích míst,
- K_{11} ... otevírací doba v týdnu,
- K_{12} ... otevírací doba o víkendu,
- K_{13} ... počet maloobchodních jednotek se zbožím,
- K_{14} ... počet maloobchodních jednotek se službami.

Vzhledem k vysokému počtu byla jednotlivá kritéria sdružena do osmi dílčích skupin S_j (pro $j = 1, 2, \dots, n$) na základě obsahové příbuznosti:

- obsazenost (skupina S_1 s kritériem K_1),
- dopravní dostupnost (skupina S_2 s kritérii K_2 a K_3),
- vzdálenost od konkurence (skupina S_3 s kritériem K_4),
- spádová oblast (skupina S_4 s kritérii K_5 a K_6),
- návštěvnost (skupina S_5 s kritériem K_7),
- kapacita (skupina S_6 s kritérii K_8 , K_9 , K_{10}),
- otevírací doba (skupina S_7 s kritérii K_{11} a K_{12}),
- mix nájemců (skupina S_8 s kritérii K_{13} a K_{14}).

2.1 Stanovení vah kritérií

Před zahájením hodnotícího procesu byla všechna kritéria převedena na maximalizační typ, který zobrazuje nejvyšší hodnoty jako nejlepší. Vzhledem k tomu, že každé kritérium v hodnotícím procesu vykazuje odlišnou úroveň významnosti, bylo nutné přistoupit ke stanovení relevantních vah. Tyto váhy byly ke každému kritériu přiděleny empirickým odhadem expertního týmu, který zohlednil významnost každého z nich v rámci celého hodnotícího procesu. Tímto krokem byl dosažen objektivní systematický přístup k posouzení (kvantifikaci) významu každého kritéria s ohledem na jeho specifickou úlohu v celkovém hodnocení. Jelikož byly využity kardinální informace, bylo nutné pečlivě zvážit a zvolit vhodné metody kvantifikace. K přesnému stanovení vah byla využita bodovací metoda a metoda postupného rozvrhu vah. Normované váhy pak byly vypočteny podle vztahu

$$w_j = \frac{v_j}{\sum_{j=1}^n v_j}, \quad (2.1)$$

kde v_j (pro $j = 1, 2, \dots, n$) označuje nenormovanou váhu j -tého kritéria a w_j vyjadřuje normovanou váhu j -tého kritéria. Celkový součet těchto vah je roven 1.

2.2 Metoda váženého součtu

Ke každé hodnotě kritéria K_j tato metoda přiřazuje dílčí užítkovou funkci u_j , která pro variantu A_i nabývá hodnoty

$$u_j(A_i) = u_{ij}. \quad (2.2)$$

Pro dílčí užitek u_{ij} hodnoty y_{ij} pak platí

$$u_{ij} = \frac{y_{ij} - d_j}{h_j - d_j}, \quad (2.3)$$

kde d_j představuje nejhorší hodnotu j -tého kritéria, které je přiřazen užitek 0 a h_j představuje nejlepší hodnotu j -tého kritéria, které je přiřazen užitek 1. Následuje výpočet agregované funkce užítku podle vztahu

$$u(A_i) = \sum_{j=1}^n w_j u_{ij}. \quad (2.4)$$

Jednotlivé varianty jsou pak seřazeny dle hodnot $u(A_i)$, přičemž nejlepší varianta má tuto hodnotu největší.

2.3 Metoda bazické varianty

V této metodě je vytvořena užítková funkce, která spočívá v porovnání hodnot důsledků jednotlivých variant s hodnotami v bazické variantě. Bazická varianta dosahuje nejlepších hodnot z hlediska všech kritérií a je v tomto příspěvku označena pro hodnotu j -tého kritéria jako $y_j^{(b)}$. Pro užitek kritéria maximalizačního typu je dílčí užitek při volbě i -té varianty dán vztahem

$$u_{ij} = \frac{y_{ij}}{y_j^{(b)}}. \quad (2.5)$$

Pro jednotlivé varianty jsou následně vypočítány (stejně jako u metody váženého součtu) agregované funkce užítku, podle nichž jsou hodnoty variant seřazeny sestupně.

2.4 TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution)

Výběr varianty, která je nejbliž od ideální varianty a nejdál od bazální varianty, umožňuje metoda TOPSIS. Nejdříve je zkonstruována normalizovaná kritériální matice $\mathbf{R} = (r_{ij})$ podle vztahu

$$r_{ij} = \frac{y_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m y_{ij}^2}} \quad (2.6)$$

která se převede na normalizovanou kritériální matici $\mathbf{Z} = (z_{ij})$ podle vztahu

$$z_{ij} = w_j r_{ij}. \quad (2.7)$$

Dále je pomocí prvků matice \mathbf{Z} určena ideální varianta (h_1, h_2, \dots, h_n) a bazální varianta (d_1, d_2, \dots, d_n) , kde

$$h_j = \max_i z_{ij}, \quad (2.8)$$

$$d_j = \min_i z_{ij}. \quad (2.9)$$

Následně jsou vypočteny vzdálenosti od ideální (d_i^+) a bazální (d_i^-) varianty podle vztahu

$$d_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (z_{ij} - h_j)^2}, \quad (2.10)$$

$$d_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (z_{ij} - d_j)^2}. \quad (2.11)$$

Nakonec je vypočten relativní ukazatel vzdálenosti variant od bazální varianty (c_i) podle vztahu

$$c_i = \frac{d_i^-}{d_i^+ + d_i^-} \quad (2.12)$$

a varianty jsou uspořádány sestupně podle klesajících hodnot ukazatele c_i .

2.5 Metoda pořadí

Při vícekritériálním hodnocení variant je doporučováno uplatňovat více metod, aby bylo možné ověřit citlivost preferenčního pořadí variant. Závislost pořadí variant na použité metodě je dána tím, že se v jednotlivých metodách využívají rozdílné zjednodušující předpoklady a výpočetní postupy. V tomto příspěvku proto byla využita v závěrečném hodnocení metoda pořadí, která pro každou variantu sečte všechna zjištěná pořadí. Nejlepší variantou je ta, která má nejnížší součet.

3. Výsledky a diskuse

Vzhledem k tomu, že bude dále kalkulováno s citlivými údaji o jednotlivých nákupních centrech, nejsou vstupní údaje v tomto příspěvku zpřístupněny, aby byla zajištěna jejich bezpečnost. Vícekritériální hodnocení variant bylo v tomto příspěvku řešeno kombinací více metod. Jako první byla ke stanovení vah kritérií využita bodovací metoda a metoda postupného rozvrhu vah. Na základě odhadu expertního týmu byly vypočteny podle vztahu 2.1 výsledné normalizované váhy kritérií, které jsou zobrazeny v Tab. 1.

Tab. 1: Výsledné normované váhy kritérií

Skupina kritérií	S ₁	S ₂	S ₃	S ₄	S ₅	S ₆	S ₇	S ₈						
Váhy skupin kritérií	0,1875	0,1250	0,1000	0,1250	0,2375	0,1250	0,5000	0,5000						
Kritéria	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄
Váhy kritérií	0,1000	0,5000	0,5000	0,1000	0,5500	0,4500	0,1000	0,4500	0,3000	0,2500	0,5000	0,5000	0,5500	0,4500
Výsledné váhy kritérií	0,1875	0,0625	0,0625	0,1000	0,0688	0,0563	0,2375	0,0563	0,0375	0,0313	0,0250	0,0250	0,0275	0,0225

Zdroj: vlastní zpracování

Následovalo řešení metodou váženého součtu, kde byly nejdříve pro každé kritérium vybrány nejlepší a nejhorší hodnoty (Tab.2).

Tab. 2: Nejlepší a nejhorší hodnoty j-tého kritéria

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄
h _j	0,985	13	16	5,1	179874	152050	40000	87100	210	4027	75	30	83	46
d _j	0,624	3	1	1,5	1891	1 597	7667	12800	35	108	50	16	54	17

Zdroj: vlastní zpracování

Poté byly podle vztahu 2.3 vypočteny kritériální hodnoty (Tab. 3) a pro každou variantu byly podle vztahu 2.4 vypočteny agregované funkce užítka, které byly sestupně seřazeny pro jednotlivé varianty (Tab. 4).

Tab. 3: Výsledné hodnoty dílčího užítka u_{ij}

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄
A ₁	0,6114	0,3000	0,0000	0,8611	0,1361	0,1332	0,0000	0,3459	0,0571	0,5593	0,2000	0,4286	0,4138	0,5862
A ₂	1,0000	0,4000	0,5333	1,0000	0,3065	0,3076	0,0567	0,1247	0,1771	0,1153	0,0000	0,0000	0,0000	1,0000
A ₃	0,0000	1,0000	0,1333	1,0000	0,0000	0,0000	0,0474	0,2476	0,2857	0,3297	1,0000	1,0000	0,4828	0,5172
A ₄	0,8767	0,3000	1,0000	0,2778	1,0000	1,0000	1,0000	0,3257	0,5657	0,2276	0,4000	0,4286	0,6552	0,3448
A ₅	0,9000	0,3000	0,0000	0,7778	0,6484	0,6484	0,1018	0,1838	0,2457	0,1924	0,4000	0,5714	0,5862	0,4138
A ₆	0,9892	0,9000	0,2000	0,8611	0,0494	0,0484	0,3814	1,0000	1,0000	1,0000	0,2000	0,5714	0,7931	0,2069
A ₇	0,6466	0,0000	0,2667	0,0000	0,2846	0,2996	0,0660	0,0000	0,0000	0,0000	0,4000	0,5714	1,0000	0,0000

Zdroj: vlastní zpracování

Tab. 4: Výsledné hodnocení variant dle metody váženého součtu

	$u(A_i)$	pořadí
A ₁	0,3157	5.
A ₂	0,4374	4.
A ₃	0,2920	6.
A ₄	0,7290	1.
A ₅	0,4458	3.
A ₆	0,6078	2.
A ₇	0,2418	7.

Zdroj: vlastní zpracování

Jako další byla využita metoda bazické varianty. Zvažována byla bazická neboli ideální varianta, která podle každého kritéria dosahovala nejlepší možné hodnoty. Kriteriační matice byla v tomto případě přepočtena podle vztahu 2.5 a její výsledné hodnoty jsou zaznamenány v Tab. 5.

Tab. 5: Výsledné hodnoty dílčího užítku u_{ij} u kritérií maximalizačního typu

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄
A ₁	0,8574	0,4615	0,0625	0,9020	0,1451	0,1423	0,1917	0,4420	0,2143	0,5711	0,7333	0,7333	0,7952	0,7391
A ₂	1,0000	0,5385	0,5625	1,0000	0,3138	0,3149	0,2375	0,2534	0,3143	0,1391	0,6667	0,5333	0,6506	1,0000
A ₃	0,6331	1,0000	0,1875	1,0000	0,0105	0,0105	0,2300	0,3582	0,4048	0,3477	1,0000	1,0000	0,8193	0,6957
A ₄	0,9548	0,4615	1,0000	0,4902	1,0000	1,0000	1,0000	0,4248	0,6381	0,2483	0,8000	0,7333	0,8795	0,5870
A ₅	0,9633	0,4615	0,0625	0,8431	0,6521	0,6521	0,2740	0,3038	0,3714	0,2141	0,8000	0,8000	0,8554	0,6304
A ₆	0,9960	0,9231	0,2500	0,9020	0,0594	0,0584	0,5000	1,0000	1,0000	1,0000	0,7333	0,8000	0,9277	0,5000
A ₇	0,8703	0,2308	0,3125	0,2941	0,2922	0,3070	0,2450	0,1470	0,1667	0,0268	0,8000	0,8000	1,0000	0,3696

Zdroj: vlastní zpracování

Stejně jako u metody váženého součtu byly dále podle vztahu 2.4 počítány hodnoty agregovaného užítku. Jednotlivé varianty byly následně podle těchto hodnot seřazeny sestupně.

Tab. 6: Výsledné hodnocení variant dle metody bazické varianty

	$u(A_i)$	pořadí
A ₁	0,4731	6.
A ₂	0,5528	4.
A ₃	0,4832	5.
A ₄	0,8132	1.
A ₅	0,5597	3.
A ₆	0,6765	2.
A ₇	0,4133	7.

Zdroj: vlastní zpracování

Dále byla uplatněna metoda TOPSIS, při níž byla vytvořena podle vztahu 2.6 normalizovaná kriteriační matice (Tab. 7). Tato matice byla dále znormována váhami získanými odhadem expertního týmu (Tab.8) podle vztahu 2.7.

Tab. 7: Normalizovaná kriteriační matice r_{ij}

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄
A ₁	0,3584	0,2741	0,0507	0,4176	0,1135	0,1110	0,1549	0,3408	0,1562	0,4552	0,3480	0,3545	0,3524	0,4159
A ₂	0,4179	0,3198	0,4563	0,4630	0,2455	0,2457	0,1919	0,1953	0,2291	0,1108	0,3164	0,2578	0,2883	0,5627
A ₃	0,2646	0,5940	0,1521	0,4630	0,0082	0,0082	0,1859	0,2762	0,2951	0,2771	0,4746	0,4834	0,3630	0,3914
A ₄	0,3990	0,2741	0,8112	0,2270	0,7824	0,7803	0,8082	0,3275	0,4652	0,1979	0,3797	0,3545	0,3897	0,3303
A ₅	0,4026	0,2741	0,0507	0,3904	0,5101	0,5088	0,2214	0,2342	0,2708	0,1706	0,3797	0,3867	0,3791	0,3547
A ₆	0,4163	0,5483	0,2028	0,4176	0,0465	0,0456	0,4041	0,7710	0,7290	0,7969	0,3480	0,3867	0,4111	0,2813
A ₇	0,3637	0,1371	0,2535	0,1362	0,2286	0,2395	0,1980	0,1133	0,1215	0,0214	0,3797	0,3867	0,4431	0,2079

Zdroj: vlastní zpracování

Tab. 8: Normalizovaná kriteriační matice z_{ij}

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄
A ₁	0,0672	0,0171	0,0032	0,0418	0,0078	0,0062	0,0368	0,0192	0,0059	0,0142	0,0087	0,0089	0,0097	0,0094
A ₂	0,0784	0,0200	0,0285	0,0463	0,0169	0,0138	0,0456	0,0110	0,0086	0,0035	0,0079	0,0064	0,0079	0,0127
A ₃	0,0496	0,0371	0,0095	0,0463	0,0006	0,0005	0,0441	0,0155	0,0111	0,0087	0,0119	0,0121	0,0100	0,0088
A ₄	0,0748	0,0171	0,0507	0,0227	0,0538	0,0439	0,1919	0,0184	0,0174	0,0062	0,0095	0,0089	0,0107	0,0074
A ₅	0,0755	0,0171	0,0032	0,0390	0,0351	0,0286	0,0526	0,0132	0,0102	0,0053	0,0095	0,0097	0,0104	0,0080
A ₆	0,0781	0,0343	0,0127	0,0418	0,0032	0,0026	0,0960	0,0434	0,0273	0,0249	0,0087	0,0097	0,0113	0,0063
A ₇	0,0682	0,0086	0,0158	0,0136	0,0157	0,0135	0,0470	0,0064	0,0046	0,0007	0,0095	0,0097	0,0122	0,0047

Zdroj: vlastní zpracování

Poté byla pro každé kritérium vybrána ideální a bazální hodnota (Tab. 9). Podle vztahu 2.10 a 2.11 byla vypočtena vzdálenost od ideální a bazální varianty a podle vztahu 2.12 byla vypočtena relativní vzdálenost od bazální varianty. Varianty pak byly seřazeny sestupně podle relativní vzdálenosti od bazální varianty (Tab. 10).

Tab. 9: Ideální a bazální hodnoty j-tého kritéria

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉	K ₁₀	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄
h _j	0,0784	0,0371	0,0507	0,0463	0,0538	0,0439	0,1919	0,0434	0,0273	0,0249	0,0119	0,0121	0,0122	0,0127
d _j	0,0496	0,0086	0,0032	0,0136	0,0006	0,0005	0,0368	0,0064	0,0046	0,0007	0,0079	0,0064	0,0079	0,0047

Zdroj: vlastní zpracování

Tab. 10: Výsledné hodnocení variant dle metody TOPSIS

	d _i ⁺	d _i ⁻	c _i	pořadí
A ₁	0,1778	0,0405	0,1856	6.
A ₂	0,1625	0,0574	0,2612	4.
A ₃	0,1744	0,0473	0,2134	5.
A ₄	0,0457	0,1795	0,7972	1.
A ₅	0,1560	0,0613	0,2819	3.
A ₆	0,1225	0,0915	0,4274	2.
A ₇	0,1707	0,0323	0,1590	7.

Zdroj: vlastní zpracování

Pro ověření citlivosti preferenčního pořadí variant byla, vzhledem k uplatněným metodám, využita metoda pořadí. Při použití této metody již nebyly zvažovány váhy a pořadí se pouze sečetlo v rámci jednotlivých kritérií. V Tab. 11 je uvedeno pořadí jednotlivých nákupních center, které bylo určeno na základě výše zmíněných metod. Z uvedené tabulky je zřejmá citlivost pořadí variant v závislosti na použité metodě. Metoda váženého součtu je svými výsledky odlišná od metody bazické varianty a metody TOPSIS. Proto pouze ta varianta, která zůstává stále na 1. místě může být považována za nejhodnější.

Tab. 11: Výsledné hodnocení variant dle metody pořadí

	Metoda váženého součtu	Metoda bazické varianty	TOPSIS	pořadí
Avion Shopping Park	5.	6.	6.	6.
Campus Square	4.	4.	4.	4.
Futurum	6.	5.	5.	5.
Galerie Vaňkovka	1.	1.	1.	1.
Královo Pole	3.	3.	3.	3.
Olympia	2.	2.	2.	2.
Velký Špalíček	7.	7.	7.	7.

Zdroj: vlastní zpracování

Z Tab. 11 je patrné, že matematické modely stanovily nákupní a společenské centrum Galerie Vaňkovka jako nejlepší variantu, druhou nejlepší variantou bylo obchodní a zábavní centrum Olympia a třetí nákupní centrum Královo Pole. Jelikož byl do rozhodovacího procesu zapojen expertní tým, který se podílel na výběru kritérií a adekvátním zohlednění významu každého kritéria, je možné optimální variantu považovat za racionálně nejlepší rozhodnutí. Nicméně odhad expertního týmu lze v tomto příspěvku považovat také za limitující faktor, neboť odborníci z různých oborů hodnotili důležitost vah jednotlivých kritérií na základě svých znalostí a zkušeností. Je nutné si tedy uvědomit, že hodnocení vah jednotlivých kritérií mohlo být ovlivněno subjektivním pohledem jednotlivých expertů. Druhým omezujícím faktorem je skutečnost, že existuje mnoho metod, které se dají využít pro stanovování vah a mnoho metod vícekritériálního rozhodování, které v tomto příspěvku nebyly využity a jejichž výsledky by se mohly lišit v závislosti na použité metodě. V tomto příspěvku proto bylo aplikováno více metod a bylo zapojeno více hodnotitelů, aby se zmenšil vliv limitujících faktorů a bylo dosaženo objektivního výsledku.

4. Závěr

V příspěvku byly využity metody vícekritériálního hodnocení variant, pomocí nichž bylo porovnáno a analyzováno více faktorů relevantních při rozhodování o lokalizaci maloobchodní jednotky. Konkrétně byla hodnocena atraktivnost sedmi nákupních center na území města Brna na základě čtrnácti kritérií, které byly stanoveny za pomoci odborné literatury a spolupráce s expertním týmem. K určení vah byla využita bodovací metoda a metoda postupného rozvrhu vah. Pro výpočet byly využity čtyři různé přístupy hodnocení lokalizace maloobchodních jednotek. Tři z nich využívaly kardinální informace o variantách podle jednotlivých kritérií (metoda váženého součtu, metoda bazické varianty a metoda TOPSIS), zatímco jeden přístup využíval ordinální informace o variantách podle každého kritéria (metoda pořadí). Tyto metody umožnily systematicky zhodnotit více kritérií souvisejících s výběrem umístění maloobchodní jednotky zároveň a určit pořadí nákupních center

v Brně z hlediska jejich atraktivity. Výsledky ukázaly, že nejatraktivnějším nákupním centrem z hlediska rozhodování o lokalizaci maloobchodních jednotek je nákupní a společenské centrum Galerie Vaňkova, následované obchodním a zábavním centrem Olympia.

Literatura

- [1] BERMAN, B., EVANS, J.R., CHATTERJEE, P., (2018). *Retail Management: A Strategic Approach*. Harlow GB: Pearson Education Limited. ISBN 978-1-292-21467-2.
- [2] BROŽOVÁ, H., HOUŠKA, M., ŠUBRT, T., (2003). *Modely pro vícekritériální rozhodování*. Praha: Credit. ISBN 80-213-1019-7.
- [3] ČELÍKBÍLEK, Y., (2020). Facility Location Selection Using Clustering Based Genetic Algorithm. *The Journal of International Scientific Researches*, pp. 90-98. ISSN 2458-8725. DOI: 10.23834/isrjournal.689861.
- [4] CIFRANIČ, M., (2016). Localization factors in decision making of location of selected enterprises. In *International Scientific days 2016 : The Agri-Food Value Chain: Challenges for Natural Resources Management and Society : Proceedings*. Nitra: Slovak University of Agriculture, pp. 305-314. ISBN 978-80-552-1503-7. DOI: 10.15414/isd2016.s4.09.
- [5] DAMBORSKÝ, M., WOKOUN, R., (2010). Lokalizační faktory malého a středního podnikání v podmínkách ekonomiky ČR. *E+M Ekonomie a Management*, vol. 13, no. 2, pp. 32-43. ISSN 1212-3609.
- [6] ERBIYIK, H., ÖZCAN, S., KARABOĞA, K., (2012). Retail Store Location Selection Problem with Multiple Analytical Hierarchy Process of Decision Making an Application in Turkey. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 58, pp. 1405-1414. ISSN 1877-0428. DOI: 10.1016/j.sbspro.2012.09.1125.
- [7] FUSKOVÁ, M., HANÁČKOVÁ, D., GUBÁŇOVÁ, M., (2018). Location factors and their importance in location decision making of enterprises (in conditions of Slovak republic) case study. *Economics Management Innovation*, vol. 10, no. 1, pp. 5-18. ISSN 1805-353X.
- [8] GHOSH, A., CRAIG, C.S., (1983). Formulating Retail Location Strategy in a Changing Environment. *Journal of Marketing*, vol. 47, no. 3. ISSN 0022-2429. DOI: 10.2307/1251197.
- [9] JEŽEK, J., (2002). *Prostorová a regionální ekonomika*. Plzeň: Západočeská univerzita. ISBN 80-7082-575-8.
- [10] JIRÁSKOVÁ, E., (2015). A comparison of location factors evaluation in the secondary and tertiary sectors. *E+M Ekonomie a Management*, vol. 18, no. 1, pp. 46-56. ISSN 1212-3609. DOI: 10.15240/tul/001/2015-1-004.
- [11] JIRÁSKOVÁ, E., ŽIŽKA, M., (2011). The Significance of Business Localization Factors in the Czech Republic. *Creative and Knowledge Society*, vol. 1, no. 2, pp. 16-36. ISSN 1338-5283. DOI: 10.2478/v10212-011-0006-4.
- [12] KIMELI, K., BURUGU, R., KORIR, J., (2020). Business Location as a Catalyst for Competitive Advantage of Small Hospitality Enterprises in Eldoret, Kenya. *African Journal of Education Science and Technology (AJEST)*, vol. 6, no. 1, pp. 209-220. ISSN 2309-9240.
- [13] PŁAZIAK, M., SZYMAŃSKA, A.I., (2014). Role of Modern Factors in the Process of Choosing a Location of an Enterprise. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 120, pp. 72-83. ISSN 1877-0428. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.02.083.
- [14] SARDANA, G.D., MOHD ROSLIN, R., ROSNAN, H., (2012). Location as a strategic retail decision: the case of the retail cooperative. *International Journal of Commerce and Management*, vol. 22, no. 2, pp. 152-158. ISSN 1056-9219. DOI: 10.1108/10569211211239458.
- [15] SMITH, A.D., CLINTON, S.R., (2009). Case studies of successful location strategies and their operational effectiveness. *International Journal of Management and Enterprise Development*, vol. 6, no. 3. ISSN 1468-4330. DOI: 10.1504/IJMED.2009.023657.
- [16] SZEREMETA-SPAK, M. D., COLMENERO, J. C., (2015) A two-stage decision support model for a retail distribution center location. *Revista Facultad de Ingeniería*, vol. 1, no. 74, pp. 177-187. ISSN 2422-2844.
- [17] SZYMAŃSKA, A.I., PŁAZIAK, M., (2014). Enterprise and Classical Factors of its Location on the Market. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 120, pp. 13-22. ISSN 1877-0428. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.02.076.
- [18] ŠUBRT, T., (2019). *Ekonomicko-matematické metody*. Plzeň: vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-762-7.
- [19] THEODORIDIS, C., BENNISON, D., (2009). Complexity theory and retail location strategy. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, vol. 19, no. 4, pp. 389-403. ISSN 0959-3969. DOI: 10.1080/09593960903331386.
- [20] WOOD, S., TASKER, A., (2008). The importance of context in store forecasting: The site visit in retail location decision-making. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, vol. 16, no. 2, pp. 139-155. ISSN 1479-1862. DOI: 10.1057/jt.2008.3.

- [21] YILDIZ, N., TÜYSÜZ, F., (2019). A hybrid multi-criteria decision making approach for strategic retail location investment: Application to Turkish food retailing. *Socio-Economic Planning Sciences*, vol. 68. ISSN 0038-0121. DOI: 10.1016/j.seps.2018.02.006.
- [22] ZENTES, J., MORSCHEIT, D., SCHRAMM-KLEIN, H., (2017). Store Location – Trading Area Analysis and Site Selection. In Zentes, J., MORSCHEIT, D., SCHRAMM-KLEIN, H. (eds.). *Strategic Retail Management*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, pp. 229-252. ISBN 978-3-658-10182-4. DOI: 10.1007/978-3-658-10183-1_11.

Příspěvek byl zpracován v rámci projektu MUNI/A/1138/2022: Brněnská metropolitní oblast jako výsledek transformace maloobchodního prostředí a spotřebitelského chování.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-20

ANALÝZA ORGANIZAČNÝCH MODELOV ALTERNATIVNÝCH POTRAVINOVÝCH SIETÍ VO VIDIECKO- MESTSKOM ROZHRAŇÍ

An Analysis of the Organizational Models of Alternative Food Networks in the Rural-Urban Interface

LUCIA LAGINOVÁ**JANA JARÁBKOVÁ****MICHAL HRIVNÁK****PETER MORITZ**

Ústav regionalistiky a rozvoja vidieka Institute of Regional Studies and Rural Development
Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja Faculty of European Studies and Reg. Development
Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre Slovak University of Agriculture in Nitra
✉ Tr. Andreja Hlinku 2, 949 76 Nitra, Slovak Republic
E-mail: xlaginova@uniag.sk, jana.jarabkova@uniag.sk, michal.hrivnak@uniag.sk, xmoritz@uniag.sk

Anotácia

S narastajúcim záujmom o krátke potravinové reťazce zo strany farmárov, spotrebiteľov, súkromných a verejných inštitúcií na celom svete dokazuje, že je potrebné hľadať alternatívne potravinové systémy schopné poskytnúť niektoré „požiadavky“, ktoré tradičný krátky potravinový reťazec v súčasnosti nespĺňa. Alternatívne potravinové siete (APS) predstavujú miestne potravinové systémy a siete s krátkym dodávateľským reťazcom nahrádzajúce globálne potravinové systémy. Často sa nachádzajú na rozhraniach medzi vidiekom a mestom a v dôsledku vysokej snahy k inovatívnej organizácii siete majú rôzne formy. Keďže dopyt po udržateľných potravinách z miestnych zdrojov neustále rastie, alternatívne potravinové siete sa ukázali ako sľubné riešenie na prepojenie malých výrobcov s mestskými spotrebiteľmi. Cieľom prípadovej štúdie je zistiť organizačné modely alternatívnych potravinových sietí v Európe a identifikovať konkrétne parametre týchto sietí pomocou prípadových štúdií. Ďalším cieľom príspevku je identifikovať a popísať potravinové iniciatívy na území Slovenskej republiky na základe dostupných zdrojov. Na dosiahnutie týchto cieľov bolo potrebné vykonať systematický prehľad literatúry na túto tému. Obsahová analýza má za úlohu zmapovať alternatívne potravinové reťazce a dokázať, že tieto reťazce môžu byť vhodným spôsobom pre krátke potravinové reťazce. Zistenia ukazujú, že alternatívne potravinové siete majú možnosť podporovať potravinový systém, ktorý je udržateľnejší a spravodlivejší. Avšak úspech týchto sietí závisí od toho, ako dobre dokážu pracovať na rozhraní medzi mestom a vidiekom.

Kľúčové slová

krátke potravinové reťazce, alternatívne potravinové reťazce, vidiecko-mestské rozhranie

Annotation

With the growing interest in short food chains from farmers, consumers, private and public institutions around the world, it proves that it is necessary to look for alternative food systems which are able to provide some of the "requirements" that the traditional short food chain does not currently meet. Alternative food networks (AFN) are local food systems and networks with short supply chains replacing global food systems. They are often located at the interface between the countryside and the city and, as a result of the high effort towards innovative network organization, they have different forms. As the demand for locally sourced, sustainable food continues to grow, alternative food networks have emerged as a promising solution to connect small producers with urban consumers. The aim of the case study is to find out the organizational models of alternative food networks in Europe and to identify the specific parameters of these networks using case studies. Another goal of the study is to identify and describe food initiatives on the territory of the Slovak Republic based on available sources. To achieve these goals, it was necessary to conduct a systematic review of the literature on this topic. Content analysis has the task of mapping alternative food chains and proving that these chains can be a suitable way for short food chains. The

findings show that alternative food networks have the potential to support a food system that is more sustainable and equitable. However, the success of these networks depends on how well they can work at the urban-rural interface.

Keywords

short food supply chains, alternative food chains, rural-urban interface

JEL Classification: Q12, Q13, Z32

1. Úvod

Vývoj krátkých, alternativních potravinových reťazcov alebo sietí priťahuje značnú pozornosť vo vedeckej literatúre už niekoľko desaťročí. S rastúcim záujmom verejnosti o pôvod a zaobchádzanie s potravinami predstavujú alternatívne potravinové siete odpoveď na požiadavku oživenia záujmu o „prírodnejšie“, „lokálne“ či „zdravšie“ potraviny. Marsden a kol., (2000) boli na prelome tisícročí prví, ktorí reagovali na potrebu definovať krátke potravinové reťazce na základe počtu štádií, či sprostredkovateľov v rámci potravinových sietí, alebo geografickej blízkosti medzi výrobcami a spotrebiteľmi. Alternatívne potravinové siete možno definovať predovšetkým ako potravinové systémy alternatívne ku globálnym potravinovým systémom (Jarosz, 2008), ktoré sa vyznačujú kontrolou agropodnikania, veľkoplošným pestovaním monoplodín závislých od mechanizácie a chemických vstupov, globálnymi zásobovacími a marketingovými stratégiami a značnými vzdialenosťami medzi produkciou a miestom spotreby (Brunori a kol., 2011).

V posledných rokoch sa alternatívnym potravinovým sieťam venuje zvýšená pozornosť ako iniciatívam, ktoré mobilizujú aktérov, s cieľom doceliť taký spôsob výroby, distribúcie alebo spotreby potravín, ktorý sa líši od veľkých výrobných a distribučných sietí (Béne, 2020; Brunori a kol., 2011; Clapp, Moseley, 2020; Forssell, Lankoski, 2015). Potravinové družstvá, skupiny nakupujúce potraviny, farmárske trhy, komunitou podporované poľnohospodárstvo a mestské poľnohospodárstvo sú príkladmi alternatívnych potravinových sietí, ktoré prospievali počas niekoľkých posledných desaťročí. Medzi ich hlavné ciele APS patrí zníženie vplyvu globálnych výrobných reťazcov na životné prostredie, obnovenie blízkosti medzi výrobcami a spotrebiteľmi, demokratizácia potravinových systémov a zlepšenie ich odolnosti (Clapp, Moseley, 2020; Goodman, 2003; Goodman a kol., 2013). Diskusia o APS nabrala na pozornosti aj kvôli kríze COVID-19. Pandémia ukázala zraniteľnosť globálnych dodávateľských reťazcov a dôležitosť krátkych a flexibilných kanálov na zaistenie potravinovej bezpečnosti (Jarosz, 2008; Kolodinsky a kol., 2020; Marsden a kol., 2000).

Medzi základné charakteristiky týchto alternatívnych potravinových sietí patrí malý rozsah výrobných aktivít, zapojenie miestnych komún, alternatívne vnímanie kvality, osobné či neformálne väzby, ekologické postupy, blahobyt, či aplikácia alternatívnych modelov predaja a logistiky (Goodman, 2003; Watts a kol., 2005; Holloway a kol., 2007). APS prispievajú k rozvoju udržateľnej a environmentálne zodpovednej výroby nielen prostredníctvom výrobných prístupov, ale aj tým, že prispievajú k minimalizácii prepravných vzdialeností, spotreby ropy a spotreby energie pri dlhodobom skladovaní. Majú obrovský vplyv na budovanie sociálneho kapitálu, keďže sú založené na dôvere, ktorá funguje ako mechanizmus, ktorý vytvára koherenciu a ktorý uľahčuje spoluprácu v potravinových sieťach (Thorsøe a Kjeldsen, 2016).

Tento príspevok predstavuje komparatívnu štúdiu založenú na sérii prípadových štúdií v rámci EÚ a príkladoch iniciatív na území Slovenskej republiky, v rámci ktorých je možné identifikovať modely vidiecko-mestských APS. Hlavným zámerom je teda priniesť komplexné porovnanie týchto modelov aplikovaných v podmienkach vybraných miest Európy a SR. Takýto výskumný rámec by mal predovšetkým poskytnúť nielen silné implikácie pre politickú a manažérsku prax. Naším zámerom je tak isto odhaliť kľúčové faktory pri vzniku a rozvoji procesov APS, ktoré dávajú vznik novým organizačným vzorcom medzi výrobcami a spotrebiteľmi, a tým prispievajú ku koordinácii a efektívnosti zásobovania potravinami v APS. Štúdia je štruktúrovaná nasledovne. V prvej časti konceptualizujeme alternatívne potravinové reťazce. Časť 2 potom predstavuje metódy a materiály použité v empirickej analýze, ktorá generovala modely z prípadových štúdií v Európe a charakteristiky iniciatív na území Slovenskej republiky. Výsledky sú uvedené v časti 3 a napokon časť 4 poskytuje závery.

2. Cieľ a metodika

Cieľom štúdie je zmapovať organizačné modely alternatívnych potravinových sietí v Európe a identifikovať špecifické parametre týchto sietí v dostupných prípadových štúdiách. Čiastkovým cieľom príspevku je identifikovať a charakterizovať potravinové iniciatívy na území Slovenskej republiky z dostupných zdrojov. Na dosiahnutie hlavného a čiastkového cieľa bolo potrebné vykonať systematický prehľad literatúry na danú tému. Objem dostupnej literatúry pre kľúčové slovo „Alternatívna potravinová sieť“ alebo skratka „APS“ je však stále veľmi

nízky. Cieľom tejto štúdie je zistiť organizačné modely alternatívnych potravinových sietí v Európe a identifikovať konkrétne parametre týchto sietí pomocou prípadových štúdií. Ďalším cieľom príspevku je identifikovať a popísať potravinové iniciatívy na území Slovenskej republiky na základe dostupných zdrojov. Na dosiahnutie týchto cieľov bolo potrebné vykonať systematický prehľad literatúry na túto tému.

Počiatočný filter dostupnej literatúry bol implementovaný prostredníctvom databázy Scopus. V prvom kroku výberu sme pomocou kombinácie kľúčových slov „Alternatívne potravinové siete“ alebo „AFC“ a „mestské“ identifikovali celkovo len 37 článkov. Ďalších 6 článkov (celkovo n=43) sme identifikovali dodatočným vyhľadávaním pomocou služby Research Gate a Google Scholar. V prípade týchto 43 článkov sme zhodnotili ciele štúdie, použitý metodický aparát a hlavné závery pre realizáciu druhého kola znižovania počtu štúdií. V rámci druhého kola boli na porovnanie ponechané len prípadové štúdie, ktoré popisovali špecifické parametre sietí APS. Zvyšná časť literatúry slúžila najmä na spracovanie teoretických východísk.

Vo finále bude naša komparatívna štúdia založená na 10 modeloch APS identifikovaných v 7 prípadových štúdiách. Použijeme metódy obsahovej analýzy (Given, 2008) a tzv. “text mining” metódu (Salloum a kol., 2018) na identifikáciu „parametrov“ APS. Budeme vychádzať z Von Thunenovho chápania priestorových úrovní ako koncentrických zón, aby sme pomocou modelov vyhodnotili väzby medzi výrobcami, sprostredkovateľmi a spotrebiteľmi vo vnútri mesta, v okolitom nodálnom regióne a v širšom priestore (Bonabeau, 2002). Následná schéma bude predstavovať istú formu demonštrácie mixu príležitostí, ako sa mestský spotrebiteľ môže vďaka alternatívnym potravinovým sieťam „dostať“ k čerstvým potravinám v meste. Výsledkom príspevku je zmapovanie organizačných modelov alternatívnych potravinových sietí identifikáciou špecifických parametrov týchto sietí v dostupných prípadových štúdiách. Cieľom obsahovej analýzy je zmapovať alternatívne potravinové reťazce a dokázať, že tieto reťazce predstavujú vhodný prostriedok v rámci krátkych potravinových reťazcov.

Preto sme predložili hlavné výskumné otázky komparatívnej štúdie:

Otázka 1: Ako možno konceptualizovať rôzne modely APS a ako sú tieto APS riadené?

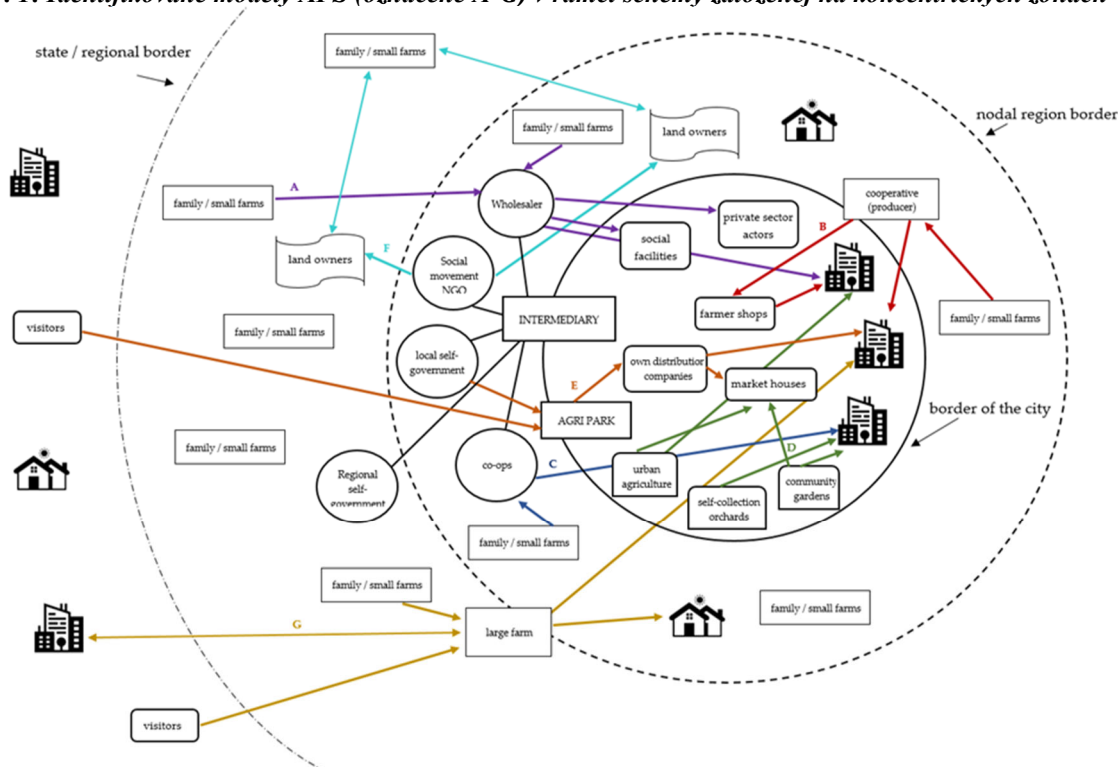
Otázka 2: Aké inovatívne prístupy k založeniu APS možno identifikovať v EÚ?

Otázka 3: Aké inovatívne APS identifikujeme na území Slovenskej republiky?

3. Výsledky

V prvej časti tejto kapitoly predstavíme výsledky porovnávejcej analýzy. Táto analýza zahŕňala 7 prípadových štúdií. Každá z 10 identifikovaných APS predstavuje „špeciálny“ typ alternatívneho potravinového systému a každá spĺňa kritérium spájania výrobcov v prímestských oblastiach so spotrebiteľmi v meste. Konkrétne budeme hodnotiť alternatívne potravinové siete: Willem&Drees, Švajčiarsky maloobchod Pico Bio, Agricoltura Nuova, BLAP Barcelona & Parc Agrari, Bioagriturismo farma, Fødevarefællesskaberne a FOOPLE projekt v Austrálii. V druhej časti tejto kapitoly sa zameriame na iniciatívy a APS pôsobiace na území Slovenskej republiky. Identifikovali sme nasledovné potravinové siete: Farma Poživeň – debničkový predaj, Farmársky obchod Lasičky, Klub BIO PaPa a Hnutie Slowfood. Spomenuté APS v zahraničí a na Slovensku sa líšia svojou filozofiou, modelom riadenia siete a koordinácie, štruktúrou kompetencií zainteresovaných aktérov, priestorovým rozložením zúčastnených aktérov, tým, kto zastupuje sprostredkovateľa a aké sú úlohy sprostredkovateľov, alebo aké sú úlohy a povinnosti spotrebiteľov.

Obr. 1: Identifikované modely APS (označené A-G) v rámci schémy založené na koncentrických zónách

Zdroj: vlastné spracovanie (2023)

Príklad Willem&Drees predstavuje model A v schéme 1. Možno ho považovať za relatívne konvenčný model ASP na osi vidiek – mesto, kde veľkosklad predstavuje sprostredkovateľa, ktorý zabezpečuje nákup biopotravín na malých farmách umiestnených prevažne na úrovni vidieckych obcí v rámci nodálneho regiónu mesta, prípadne na úrovni o niečo vzdialenejších lokalít, stále však väčšinou na úrovni kraja. Inovácia, alebo „alternatívny“ aspekt modelu Willem&Drees spočíva v balení potravín priamo na farmách a ich preprave do vlastného skladu, čo je príklad systému krížového dokovania (t. j. bez skladovania – z jednej strany skladu prichádzajú zásielky čerstvých potravín, z druhej sú priamo naložené na doručenie do mesta). Čerstvé potraviny dodávajú do škôl a iných sociálnych zariadení, prípadne priamo do kuchýň a jedální firiem v súkromnom sektore. Zároveň na svojej stránke umožňujú aj objednávky z domácností.

Model B je postavený na ústrednom aktérovi – poľnohospodárskom družstve Agricoltura Nuova. Družstvo vystupuje ako výrobca a dovozca z iných malých fariem s aktívnym zapojením spotrebiteľov. Družstvo distribuuje produkty širokou škálou kanálov (4 priame predajné miesta; 2 vlastné farmárske predajne s rozšíreným sortimentom - napr. bio liečivá, distribuuje aj do siete zdravých predajní, prípadne poskytuje služby mestu v oblasti údržby zelených plôch). Družstvo sa zaoberá predovšetkým prvovýrobou, ale poskytuje mestu aj tzv. „zelené služby“ nie len priamo z farmy (priamy predaj, pohostinstvo, miesta na pikniky a večierky, didaktické farmárčenie atď.) ale tiež mimo farmy (zber a kompostovanie biomasy, údržba záhrad). Farma tiež experimentuje s udržateľnejším využívaním zdrojov (slnecná energia, organický odpad, biodynamické poľnohospodárstvo).

Model C predstavuje potravinové družstvá - združenia alebo družstvá spotrebiteľov, ktorí chcú zabezpečiť spoločné nákupy čerstvých potravín od malých farmárov s bioprodukciami. Možno ich považovať za „komunitné mimovládne organizácie“ alebo „komunitne vedené podniky“ s hierarchickou štruktúrou bez rozhodovacích orgánov. Spotrebiteľia plne definujú činnosť potravinárskych družstiev. Stanovujú takzvané „pracovné plány“, aby si medzi sebou rozdelili úlohy (nákup, logistika, balenie). V prípade dánskeho Fødevarfællesskaberne tieto komunity zvyčajne nakupujú od 3 – 15 fariem a vytvárajú „balíčky jedla“. Balenie, logistiku, marketing, podujatia a administratívu zabezpečujú členovia. Každá osoba platí jednorazový členský poplatok vo výške 100 DDK (15 EUR) a zaväzuje sa, že každý mesiac odvedie minimálne 3 hodiny práce v službe Food Communities. Objednávky sa zadávajú z jedného týždňa na druhý a neuzatvárajú sa žiadne dlhodobé zmluvy o dodávke. Členovia zaplatia 100 DDK za vrece produktov a na nasledujúci týždeň si môžu vyzdvihnúť vrece miestne vyprodukovanej biozeleniny.

Existuje niekoľko modelov označených ako D. Ide o takzvané modely mestského poľnohospodárstva, kedy sa čerstvé potraviny vyrábajú priamo v meste a v meste sa aj konzumujú. Príkladom mestského poľnohospodárstva sú rozvíjajúce sa firmy a aktivity, ktoré sa venujú hydroponii (konvenčné mestské poľnohospodárstvo), ale aj komunitné záhrady, samozberné záhrady či mestské jedlé záhrady. Charakteristickou črtou týchto APS je, že spotrebiteľ buď vykonáva samozber, alebo je sám v pozícii výrobcu a spotrebiteľa. Produkty komunitných záhrad môžu byť základom aj pre spoločný debničkový predaj z komunitnej záhrady.

Model E v našej schéme predstavuje poľnohospodársky park spravovaný verejno-súkromným konzorciom BLAP Barcelona, ktorý tvoria združenia malých farmárov, združenia obcí, regionálna samospráva, spolupracujúca s odborníkmi a univerzitami, pričom väčšina farmárov sa nachádza v jednej oblasti - poľnohospodársky park Baix Llobregat. Poľnohospodársky park vznikol v dôsledku vysokej koncentrácie malých fariem v blízkosti Barcelony. Pôdu tu obrába veľké množstvo farmárov, ktorí sú spoločne napojení na centrálné organizované predajné siete. Predaj je realizovaný formou niekoľkých priamych predajných miest a 4 podnikov s vlastnými boxovými schémami. Tento park je označovaný ako „Barcelonské nádvorie“. Oblasť parku Baix Llobregat dnes zahŕňa takmer 3 000 hektárov obrábanej pôdy a počas celého roka sa tu na barcelonské stoly kladie čerstvý šalát, paradajky, mrkva, kapusta, karfiol a množstvo ovocia.

Za určitých okolností môže byť iniciátorom vzniku AFS aj sociálne hnutie. Model F je príkladom činnosti hnutia Food Sovereignty v Austrálii, ktoré iniciovalo projekt FOOPLE. Podstatou projektu sú počiatkové aktivity, ktoré podporujú a povzbudzujú nové poľnohospodárske podniky na existujúcich farmách a nedostatočne využívanej pôde, vrátane podpory mladých a nových farmárov na rozvoj zručností a nástrojov pre úspešné farmárske podniky. Model je jednoduchý – hnutie funguje ako sprostredkovateľ medzi vlastníkmi pôdy a budúcimi producentmi. Majitelia pozemkov môžu získať ďalší príjem alebo prístup k potravinám prostredníctvom prenájmu pozemkov, aj keď sa nachádzajú v meste. Malý farmár organizuje predaj rôznymi spôsobmi.

V poslednom modeli G sú vďaka inovatívnemu riešeniu prepojené rôzne priestorové úrovne. Výrobca je veľká farma, ale je súčasťou konzorcia s mnohými ďalšími malými farmami (140) v regióne Abruzzo v Taliansku. Farma predstavila inovatívny produkt „Adoptuj si ovečku“ s cieľom podporiť malých farmárov v partnerstve a podporiť udržiavanie tradície pasenia oviec. Obyvatelia miest, ale aj obyvatelia veľmi vzdialených miest si môžu ovečku osvojiť a prispieť tak na chod farmy a na oplátku dostanú balíček sterilizovaných alebo konzervovaných, no kvalitných produktov priamo domov a zľavu na nákup iného tovaru a služieb na farme. Tento prístup zároveň podporuje rast návštevnosti agropenziónov či reštaurácií v regióne, ktorý vznikol ako dôsledok úspešnej propagácie územia týmto inovatívnym nástrojom. Okrem priameho predaja na farme je toto konzorcium schopné distribuovať svoje produkty do celého sveta prostredníctvom distribučných spoločností, ktoré tiež pomáhajú pri „adoptovaní ovečky“. Adopcia ovce sama o sebe prináša malý zisk, ale je základom pre to, aby všetky ostatné činnosti boli životaschopné a udržateľné.

Farma Poživeň – debničkový predaj, sa nachádza v obci Hlboké pri Senci – na hranici Borskej nížiny a Myjavskej pahorkatiny. Farma produkuje lokálne potraviny a výrobky, pestované bez chemických hnojív a postrekov. Postupnými krokmi sa cez prvé permakultúrne vyvýšené záhony, včelárenie, sadenie ovocných stromov dostali k pestovaniu zeleniny moderným, bezorebným spôsobom. Podľa sezóny, a teda podľa aktuálnej ponuky, vyskladajú každý týždeň pestré zeleninové debničky. Menšiu alebo väčšiu, podľa spotreby konkrétneho odberateľa. Túto debničku si môže ktokoľvek z blízkeho okolia objednať a vyzdvihnúť na odberných miestach v Senici, v Hlbokom, alebo si ich môže jednoducho objednať cez portál ZeZáhorá, ktorý ho rozváža aj do širšieho okolia. V debničkách sa dá nájsť skoro všetko, od šalátov a reďkoviek cez cukety, hrach, fazuľky, mrkvu, petržlen, rajčiny, papriku a baklažán až po rôzne bylinky či menej známe druhy zeleniny, ako napr. fenikel alebo čínska kapusta pak choi. Farma je schopná dodávať približne 40 debničiek týždenne.

Farmársky obchod Lasičky sú farmárske potraviny v Senici s kvalitnými, domácimi, tradičnými, poctivými, chutnými a výnimočnými farmárskymi výrobkami od maloproducentov, farmárov a rodinných firiem. Hlavnou aktivitou je hľadanie a sprostredkovanie potravinových produktov, ktoré vychádzajú z hodnôt a úcte k všetkému živému okolo nás. Obchod funguje na princípe debničkového systému. Zákazník-debničár má možnosť vyskladať si svoju vlastnú potravinovú debničku podľa svojej chuti z ponuky ktorá je uverejnená aj na e-shope. Na webovej stránke obchodu ako aj na FB stránke zverejňujú zloženie debničky na každý týždeň, ktorá obsahuje čerstvé lokálne a sezónne potraviny. Oznamia termín do kedy si je možné debničku objednať, aby na 100 % dokázali objednané potraviny u farmárov zjednať. Debničkovým dňom je zvyčajne štvrtok. Vtedy vyzdvihujú čerstvé potraviny a následne rozvážajú debničky. Debničky je možné si vyzdvihnúť buď v obchode v Senici, odberné miesto debničiek majú však aj v Skalici. Po spoločnom dohovore s majiteľkami obchodu je možné dopraviť debničku aj priamo domov ku odberateľom.

Klub BIO PaPa je klub přátel'ov ekologického poľnohospodárstva, bioproduktov a biopotravin, ktorý plní funkciu mostu medzi bio/rodinnými farmami a spotrebiteľmi. Klub BIO PaPa vznikol pod hlavičkou Centra environmentálnych aktivít (CEA) v Trenčíne v roku 2001, kedy sa na trhu objavili prvé slovenské biopotraviny. Fungovanie klubu je nasledovné: členovia pravidelne dostávajú ponuku aktuálnych bio a gazdovských produktov (ovocie, zemiaky, zelenina, mäso, syry), z ktorej si môžu objednať. Čerstvé produkty si v určený deň buď môžu vyzdvihnúť v Centre environmentálnych aktivít v Trenčíne, alebo si ich môžu nechať aj doviezť na vopred dohodnuté miesto a čas. Členom Klubu sa môže automaticky pri prvej objednávke biopotravin stať hoci kto. Prostredníctvom Klubu je možné si nakúpiť obilie a múku, zemiaky, mrkvu, petržlen, cibuľu, jablká a mliečne produkty (jogurt, zákvas, maslo, tvaroh, bryndza, korbáčiky, syr čerstvý a údený).

Hnutie Slowfood je hnutie, ktoré si kladie za svoj prvoradý cieľ chrániť tradičné, lokálne potraviny, zachovať kultúru jedla, jeho prípravy a stolovanie. Bojuje proti potravinovej globalizácii a gigantickým fast food reťazcom, ktoré radikálne zmazávajú špecifikum národných kuchýň. Na Slovensku aktívne v súčasnosti fungujú tri konvivia, ktoré sa nachádzajú na západnom, strednom a severnom Slovensku – konvívium Pressburg (Bratislava), Banská Bystrica a Vysoké Tatry. Aktivity každého konvivia sa líšia, čo vyplýva práve z rozdielného pôsobenia v krajine. Jednou z hlavných aktivít konvivia je vytvorenie konceptu lokálnych potravín tzv. „debničiek“. Ide o systém, ktorý priamo spája producentov a spotrebiteľov, čo je jednou z najdôležitejších charakteristík Slow Food. Zákazník má možnosť zakúpiť čerstvé sezónne ovocie a zeleninu od konkrétnych výrobcov podľa svojho vlastného vkusu a potreby. Svojím nákupom podporí farmárov, ktorých produkciu konzumuje a tým podporí aj drobných hospodárov, ktorých práca má vplyv na okolitú prírodu a krajinu. Zaručená je vysoká kvalita produktov (certifikát bio) a cena primeraná kvalite. Hnutie tak isto organizuje množstvo prednášok a seminárov, na ktorých vysvetľuje ciele a princípy fungovania hnutia, propaguje svoje aktivity prostredníctvom masmédií, pravidelne sa zúčastňuje gastronomických podujatí, kde prezentuje potraviny vyrobené v zmysle princípov Slow Food.

Alternatívne potravinové siete môžu predstavovať kombináciu rôznych typov výrobcov, od malých ekologických fariem, cez veľké ekologické farmy a ekologické družstvá až po hobby farmy. Zoznam potenciálnych sprostredkovateľov medzi výrobcami a spotrebiteľmi je ešte širší. V niektorých modeloch sa sprostredkovateľ nevyskytuje vôbec, v iných je to jeden alebo viaceri výrobcov, združenia výrobcov, medzisektorové partnerstvá, sociálne hnutia, spotrebiteľské organizácie alebo samospráva. Medzi hlavné determinanty patrí tradične uvádzaný počet krokov v sieti, priestorový rozsah APS, sezónnosť – teda či sa potraviny distribuujú celoročne alebo len v určitej časti roka v závislosti od charakteru a vlastností potravín, aplikované modely skladovania, logistiky a objednávania. Tieto príklady vhodne demonštrujú značný stupeň diverzity v APS. Zdá sa, že vznikajú tak na princípe zdola nahor z iniciatívy farmárov a ich združení, prípadne sprostredkovateľov, ktorí hľadajú prístup na trhy v urbanizovanom území s cieľom zvýšiť tvorbu hodnoty z produkcie, napr. ako aj na princípe zhora nadol, keď samospráva alebo medzisektorové miestne rozvojové partnerstvá môžu hľadať príležitosti na zabezpečenie prístupu k čerstvejším potravinám, než aké ponúkajú štandardné veľkoobchodné reťazce. Je teda možné rozlíšiť APS riadené potrebami strany dopytu a strany ponuky, uspokojujúce obe strany trhu. Najuššie siete APS môžu byť vytvorené priamo v rámci mestských systémov alebo na základe interakcie malého objemu spotrebiteľov s malým objemom výrobcov v priľahlých vidieckych sídlach. Priestorový rozsah týchto sietí je daný požiadavkami na čerstvosť a rýchlosť presunu potravín naprieč sieťou.

APS sa však tiež značne líšia v miere, do akej je spotrebiteľ zapojený do činností spojených s APS. V niektorých prípadoch ide len o spotrebu, v iných o samo zber, poskytnutie pôdy výrobcovi, účasť na plánovaní APS, priame rozhodovanie v rámci APS, priama účasť na logistike, či príprave potravín a obalov. Zapojenie vertikálnych partnerov, najmä miestnej, resp. regionálnej samosprávy viedlo k posilneniu vzájomnej spolupráce medzi sieťovými aktérmi, podporilo vytváranie sociálneho kapitálu, vzájomnú výmenu poznatkov a know-how, propagáciu a publicitu APS, zlepšenie prístupu k externým zdrojom financovania aktivít v rámci siete, alebo umožnilo farmárom vstup do plánovacích procesov (napr. pri tvorbe legislatívy ochrany pôdy) alebo im umožnilo získať regionálnu značku kvality. APS zároveň nie sú len jednoduchým dodávateľsko-odberateľským logistickým modelom. V rámci APS je distribúcia čerstvých potravín spojená aj s doplnkovými aktivitami. Na rôznych „bodoch“ siete sa vytvárajú alternatívne predajne – napr. obchody so zdieľanou ekonomikou, zariadenia agroturistiky a gastroturistiky, alternatívne programy pre spotrebiteľov - napr. starostlivosť o hospodárske zvieratá, vzdelávacie aktivity na strane výrobcov aj spotrebiteľov (napr. vzdelávanie detí z mestských škôl na farme, ale aj vzdelávacie podujatia zamerané na zdravý životný štýl či vegánsku kultúru na strane občianskych združení či spotrebiteľských družstiev). V sieti sú často kľúčové miesta spojené s rozvojom vedľajších aktivít gastroturistiky, agroturistiky, zážitkovej turistiky, či dokonca filmovej turistiky. Vzhľadom na to, čo bolo povedané, väčšina APS môže byť považovaná za inovatívnu v organizačnom a procesnom kontexte. Fødevarefællesskaberne, park Baix Llobregat, projekt FOOPLE a farmy Abruzzo možno považovať za prípad, keď najprv konzorcium aktérov dodalo inovatívne riešenie a potom sa toto riešenie stalo ústrednou súčasťou rozvíjajúcich sa alternatívnych potravinových sietí.

Aktéři, kteří vstupují do těchto alternativních potravinových sítí môžu vďaka nim nielen vyhľadávať konkrétne potraviny o ktoré majú záujem, ale majú tiež možnosť zapojiť sa do spoločenského života prostredníctvom týchto APS. Producenti a výrobcovia môžu zlepšiť pridanú hodnotu a kvalitu produktov, pričom tak isto zohrávajú dôležitú úlohu v komunite. Alternatívne potravinové siete sa často zameriavajú na lokálne vypestované alebo vyrobené potraviny, ktoré môžu byť čerstvejšie a zdravšie ako potraviny dovážané z diaľky. Podporujú malých farmárov a výrobcov, ktorí môžu mať problém konkurovať väčším priemyselným sieťam. To pomáha udržiavať miestne potravinové systémy a zachovať miestne poľnohospodárske znalosti. Alternatívne potravinové siete tak isto môžu pomôcť zvýšiť potravinovú bezpečnosť znížením závislosti od globálnych potravinových dodávateľských reťazcov, ktoré sú náchylné na ekonomickú či politickú a v neposlednom rade ekologickú nestabilitu. Zameraním sa na miestne potravinové systémy môžu alternatívne potravinové siete pomôcť zabezpečiť, aby komunity mali prístup k jedlu aj v čase krízy. APS uprednostňujú udržateľné a ekologické postupy, ako je napríklad ekologické poľnohospodárstvo, znižovanie potravinového odpadu a minimalizácia emisií z dopravy. To napomáha znížiť uhlíkovú stopu výroby a distribúcie potravín. Spájajú členov komunity okolo spoločných hodnôt a záujmov, ako je udržateľné poľnohospodárstvo alebo zdravé stravovanie. To môže pomôcť vybudovať silnejšie komunity a posilniť sociálne väzby. Často vzdelávajú spotrebiteľov o tom, odkiaľ ich potraviny pochádzajú a ako sa vyrábajú vďaka čomu sa zvyšuje informovanosť spotrebiteľov a ich angažovanosť v otázkach súvisiacich s výrobou, distribúciou a spotrebou potravín.

Alternatívne potravinové siete často uprednostňujú lokálne vypestované alebo vyrobené potraviny, ktoré sú čerstvejšie a kvalitnejšie ako potraviny, ktoré sa posielajú z diaľky. Vďaka získavaniu surovín z alternatívnych potravinových sítí môžu reštaurácie svojim zákazníkom ponúkať čerstvé, chutné jedlá, ktoré sú vyrobené z kvalitných sezónnych surovín. Získaním surovín od miestnych výrobcov môžu reštaurácie na jednej strane znížiť uhlíkovú stopu svojho dodávateľského reťazca. Zabezpečením surovín od miestnych výrobcov podporujú reštaurácie miestnu ekonomiku a pomáhajú zachovať miestne poľnohospodárske znalosti a tradície. Na druhej strane sú reštaurácie schopné ponúkať flexibilnejšie menu, ktoré sa mení podľa ročného obdobia a odráža miestne kultúry jedla. To môže prispieť k vytvoreniu jedinečného kulinárskeho zážitku, ktorý nemôžu napodobniť reťazové reštaurácie. Vďaka spolupráci s lokálnymi výrobcami a dodávateľmi môžu reštaurácie ľahšie vystopovať pôvod svojich surovín. To môže byť dôležité pre bezpečnosť potravín a môže tiež pomôcť vybudovať dôveru zákazníkov. Podporou používania alternatívnych potravinových sítí sa reštaurácie môžu prezentovať ako sociálne zodpovedné a ohľaduplné k životnému prostrediu. To môže pomôcť prilákať zákazníkov, ktorí majú záujem podporovať udržateľné a miestne potravinové systémy. Alternatívne potravinové siete často uprednostňujú udržateľné a bezpečné postupy výroby potravín. Nákupom ingrediencií z týchto sítí môžu reštaurácie znížiť riziko alimentárnych chorôb a zlepšiť bezpečnosť ich zásobovania potravinami. Na základe uvedených výhod je zrejmé, že účasť v sieťach alternatívnych potravín môže reštauráciám priniesť významné výhody. Získaním surovín od miestnych výrobcov reštaurácie ponúkajú zákazníkom čerstvé, vysokokvalitné a sezónne suroviny, ktoré nie sú vždy dostupné prostredníctvom priemyselných potravinových systémov. Vďaka tomu sa odlišia sa od konkurencie, vytvoria jedinečný kulinársky zážitok a prilákajú zákazníkov, ktorí majú záujem podporovať udržateľné a miestne potravinové systémy. Účasť v sieťach alternatívnych potravín môže tiež pomôcť reštauráciám znížiť ich vplyv na životné prostredie, zlepšiť bezpečnosť potravín a znížiť plytvanie potravinami. Celkovo môže účasť v sieťach alternatívnych potravín poskytnúť reštauráciám celý rad výhod, ktoré im môžu pomôcť vybudovať silné vzťahy so zákazníkmi, dodávateľmi a ich miestnymi komunitami.

4. Záver

Alternatívne potravinové siete predstavujú viacerozmernú príležitosť, ktorá na jednej strane vedie k uspokojeniu dopytu spotrebiteľov po kvalitných potravinách a umožňuje malým farmárom zvyšovať tvorbu hodnôt z produkcie. Aktéři zapojení do siete môžu byť zapojení do rôznych „bodov“ siete, spôsob ich zapojenia sa môže tiež meniť s rozvojom siete. Evolúcia sítí prináša rozširovanie ich priestorového rozmiestnenia a postupnú implementáciu nových a inovatívnych riešení v logistike, skladovaní, marketingu, objednávkových systémoch, či zapájaní spotrebiteľov do procesu. Variabilita v APS je najmä dôsledkom odlišného usporiadania siete v priestore, rôznych typov zainteresovaných výrobcov, modelov koordinácie a riadenia APS, sezónnosti APS, sprostredkovateľov v rámci APS, aplikovaných úložných modelov a distribučných modelov, modelov zapojenie spotrebiteľov a alternatívnych sekundárnych aktivít v rámci APS. Jedinečné výzvy vidiecko-mestského rozhrania si však vyžadujú alternatívne potravinové siete na rozvoj organizačných modelov, ktoré sú prispôbené potrebám výrobcov aj spotrebiteľov. Tieto zistenia naznačujú, že alternatívne potravinové siete majú potenciál podporovať udržateľnejší a spravodlivejší potravinový systém, ale že ich úspech závisí od ich schopnosti efektívne sa orientovať na rozhraní medzi vidiekom a mestom. Budúci výskum a rozvoj politiky by mali v tejto súvislosti uprednostňovať stratégie na podporu rastu a udržateľnosti alternatívnych potravinových sítí, aby sa podporil udržateľnejší potravinový systém pre všetkých.

Literatura

- [1] BÉNÉ, C., (2020). Resilience of local food systems and links to food security – A review of some important concepts in the context of COVID-19 and other shocks. *Food Security*, vol. 12, no. 4, pp. 805-822. ISSN 1876-4517. DOI: 10.1007/s12571-020-01076-1.
- [2] BONABEAU, E., (2002). Agent-based modeling: Methods and techniques for simulating human systems. *PNAS*, vol. 99, no. 3, pp. 7280-7288. ISSN 0027-8424. DOI: 10.1073/pnas.082080899.
- [3] BRUNORI, G., ROSSI, A., MALANDRIN, V., (2011). Co-producing transition: Innovation processes in farms adhering to solidarity-based purchase groups (GAS) in Tuscany, Italy. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, vol. 18, no.1, pp. 28-53. ISSN 0798-1759. DOI: 10.48416/ijfsaf.v18i1.257.
- [4] CLAPP, J., MOSELEY, W.G., (2020). This food crisis is different: COVID-19 and the fragility of the neoliberal food security order. *The Journal of Peasant Studies*, vol. 47, no. 7, pp. 1393-1417. ISSN 0306-6150. DOI: 10.1080/03066150.2020.1823838.
- [5] FORSELL, S., LANKOSKI, L., (2015). The sustainability promise of alternative food networks: an examination through “alternative” characteristics. *Agriculture and Human Values*, vol. 32, no. 1, pp. 63-75. ISSN 0889-048X. DOI: 10.1007/s10460-014-9516-4.
- [6] GIVEN, L. M., (2008). *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications, pp.1072. ISBN 9781412941631. DOI: 10.4135/9781412963909.
- [7] GOODMAN, D. (2003). The quality ‘turn’ and alternative food practices: reflections and agenda. *Journal of Rural Studies*, vol. 19, no. 1, pp. 1-7. ISSN 0743-0167. DOI: 10.1016/S0743-0167(02)00043-8
- [8] GOODMAN, D., DUPUIS, M., GOODMAN, M., (2013). *Alternative Food Networks: Knowledge, Practice and Politics*. Routledge: New York. pp. 320. ISBN 978-0-415-67146-0.
- [9] HOLLOWAY, L., KNEAFSEY, M., VENN, L., COX, R., DOWLER, E., TUOMAINEN, H., (2007). Possible food economies: A methodological framework for exploring food production–consumption relationships. *Sociologia Ruralis*, vol. 47, no. 1, pp. 1-19. ISSN 1467-9523. DOI: 10.1111/j.1467-9523.2007.00427.
- [10] JAROSZ, L., (2008). The city in the country: Growing alternative food networks in Metropolitan areas. *Journal of Rural Studies*, vol. 24, no. 3, pp. 231-244. ISSN 0743-0167. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2007.10.002.
- [11] KOLODINSKY, J., SITAKER, M., CHASE, L., SMITH, D., WANG, W., (2020). Food systems disruptions: Turning a threat into an opportunity for local food systems. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, vol. 9, no. 3, pp. 5-8. ISSN 2152-0801. DOI: 10.5304/jafscd.2020.093.013.
- [12] MARSDEN, T., BANKS, J., AND BRISTOW, G., (2000). Food supply chain approaches: Exploring their role in rural development. *Sociologia Ruralis*, vol. 40, no. 4, pp. 425-438. ISSN 1467-9523. DOI: 10.1111/1467-9523.00158.
- [13] SALLOUM, S. A., AL-EMRAN, M., MONEM, A. A., SHAALAN, K., (2018). Using Text Mining Techniques for Extracting Information from Research Articles. In: Shaalan, K., Hassanien, A., Tolba, F. (eds.). *Intelligent Natural Language Processing: Trends and Applications*. Switzerland. Springer: Cham, pp. 373–397. ISBN 978-3-319-67056-0. DOI: 10.1007/978-3-319-67056-0_18.
- [14] THORSØE, M., KJELDSEN, CH., (2016). The Constitution of Trust: Function, Configuration and Generation of Trust in Alternative Food Networks. *Sociologia Ruralis*, vol. 56, no. 2, pp. 157-175. ISSN 1467-9523. DOI: 10.1111/soru.12082.
- [15] WATTS, D.C.H., ILBERY, B., AND MAYE, D., (2005). Making reconnections in agro-food geography: Alternative systems of food provision. *Progress in Human Geography*, vol. 29, no. 1, pp. 22-40. ISSN 0309-1325. DOI: 10.1191/0309132505ph526o.

Táto práca bola podporená Agentúrou pre výskum a vývoj na základe zmluvy č. APVV-21-0099 „Efektívny manažment inováčne orientovaných územných klastrov“.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-21

POTENCIÁL PŘÍRODNÉHO KAPITÁLU POSKYTOVAT PRODUKČNÉ EKOSYSTÉMOVÉ SLUŽBY V REGIÓNOCH SR

The Potential of Natural Capital to Provide Provisioning Ecosystem Services in Slovak Regions

JARMILA MAKOVNÍKOVÁ¹**BORIS PÁLKA¹****STANISLAV KOLOŠTA²****FILIP FLAŠKA²**

¹Národné poľnohospod. a potravinárske centrum | ¹National Agricultural and Food Centre
Výskumný ústav pôdoznalectva a ochrany pôdy | Soil Conservation and Research Institute
✉Trenčianska 55, 821 09 Bratislava, Slovak Republic
E-mail: jarmila.makovnikova@nppc.sk, boris.palka@nppc.sk

²Katedra verejnej ekonomiky a regionálneho rozvoja | ²Depart. of Public Economy and Regional Develop.
Ekonomická fakulta | Faculty of Economics
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici | Matej Bel University in Banska Bystrica
✉ Tajovského 10, 975 90 Banská Bystrica, Slovak Republic
E-mail: stanislav.kolosta@umb.sk, filip.flaska@umb.sk

Anotace

Produkčné ekosystémové služby priamo súvisia so životnou úrovňou ľudí a ich znehodnotenie znižuje kvalitu ľudského blahobytu. Hodnotenie a mapovanie jednotlivých ekosystémových služieb je jedným z hlavných cieľov Stratégie biodiverzity 2030 v rámci EÚ. Cieľom príspevku je poskytnúť alternatívny pohľad na vyhodnocovanie a oceňovanie potenciálu prírodného kapitálu poskytovať produkčné ekosystémové služby v štyroch modelových regiónoch SR s rôznorodými prírodno-geografickými charakteristikami. Pri hodnotení sme vychádzali z kartografickej vrstvy ekosystémov v modelových okresoch a modifikovanej matice ekosystémových služieb. Výrazne vyššie bodové aj peňažné vyjadrenie potenciálu prírodného kapitálu regiónu poskytovať produkčné ekosystémové služby bolo v regiónoch Brezno a Michalovce.

Klíčová slova

produkčné ekosystémové služby, hodnotenie, oceňovanie, potenciál

Annotation

Provisioning ecosystem services are directly related to people's living standards, and their degradation reduces the quality of human well-being. Evaluation and mapping the individual ecosystem services is one of the main objectives of the Biodiversity Strategy 2030 within the EU. The aim of the paper is to provide an alternative perspective on the evaluation and assessment of the potential of natural capital to provide provisioning ecosystem services in four model regions of the Slovak Republic with diverse natural and geographical characteristics. The evaluation was based on the cartographic layer of ecosystems in model districts and a modified matrix of ecosystem services. The Brezno and Michalovce regions had a significantly higher point and monetary value of the potential of the region's natural capital to provide provisioning ecosystem services.

Keywords

provisioning ecosystem services, assessment, evaluation, potential

JEL Classification: R11, O13

1. Úvod

Ekosystémy poskytující služby sú označované ako prírodný kapitál (Costanza, Daly, 1992). Ekosystémové služby (ES) sú určené vzájomnou interakciou medzi ekologickými a sociálnymi systémami, čím prispievajú k naplneniu ľudských potrieb (Birghofer et al., 2015). Z širšieho spektra definícií ES (Reid et al., 2005; TEEB, 2010; Haines-Young a Potschin, 2018; Costanza et al., 1997) poskytuje najkomplexnejšiu Miléniové posudzovanie ekosystémov (MEA, 2005), v ktorom sa rozlišujú štyri hlavné skupiny ES: zásobovacie služby (provízné služby, ekosystémové statky), regulačné služby (úžitky vytvorené samoudrżujúcimi schopnosťami ekosystémov), kultúrne služby (nemateriálne úžitky odvodené z ekosystémov) a podporné služby (nevyhnutné na produkciu a udržanie všetkých iných ekosystémových služieb). Jednou z kľúčových ES podieľajúcich sa na ekonomickej činnosti a zamestnanosti je produkcia potravín, ktorá od roku 2000 predstavuje 3% svetového HDP, výrazne vyšší podiel sa odhaduje v rozvojových krajinách (MEA, 2005). ES priamo súvisia so životnou úrovňou ľudí a ich znehodnotenie znižuje kvalitu ľudského blahobytu, ktorého určujúce prvky sú priamo previazané s ES.

Medzi produkčné ES zaraďujeme napríklad potraviny, vodu, drevo a biomasu, vláknu, suroviny, energiu, biochemikálie či genetické zdroje. Sú predmetom záujmu na trhu, kde sú jednotlivé komodity obchodovateľné. Sú dôležité pre každodenný život ľudí. Potenciál prírodného kapitálu územia je určujúci pre ich kvantitu aj kvalitu. Hodnotenie a mapovanie jednotlivých ES je jedným z hlavných cieľov Stratégie biodiverzity 2030 v rámci EÚ.

Cieľom príspevku je poskytnúť alternatívny pohľad na vyhodnocovanie a oceňovanie potenciálu prírodného kapitálu poskytovať produkčné ekosystémové služby v štyroch modelových regiónoch SR s rôznorodými prírodno-geografickými charakteristikami – okresy Krupina, Brezno, Michalovce a Piešťany (okresná úroveň NUTS IV).

2. Materiál a metódy

Dátovú základňu predstavovala vrstva kategórií ekosystémov Corine Land Cover (CLC), vrstva krajinej pokrývky LPIS (Land Parcel Identification System; register poľnohospodárskej pôdy a register chránených území) a geodatabáza NFC (National Forest Centre; podklady pre kategorizáciu lesov). Základnou priestorovou jednotkou pre reprezentáciu geopriestorových údajov bol raster o veľkosti 100 m. Výsledná vrstva je spracovaná pre modelové regióny s využitím metód a nástrojov, ktoré ponúkajú geografické informačné systémy (GIS, ArcGIS for Desktop Advanced verzia 10.3 od firmy ESRI).

Hodnotenie potenciálu prírodného kapitálu poskytovať produkčné ES v skúmaných regiónoch SR sme realizovali s využitím maticového systému, aký je možné použiť na hodnotenie a mapovanie ES, následne na ich implementáciu do politiky, inštitucionálneho riadenia a udržateľného manažmentu ekosystémov. Priestorové proxy modely, ktoré spájajú triedy krajinej pokrývky alebo typy ekosystémov s ekosystémovými službami sú veľmi flexibilné a ľahko prispôsobiteľné rôznym zdrojom údajov a technikám modelovania. Maticový prístup sa ukazuje ako jeden z vhodných prístupov pri krajinnom plánovaní a ochrane prírody na regionálnej aj národnej úrovni (Müller a kol., 2020). Matica potenciálu ekosystémových služieb je v podstate vyhľadávacia tabuľka, ktorá spája typy krajinej pokrývky, ekosystém, s jeho potenciálom poskytovať ekosystémové služby. Maticový systém hodnotenia ekosystémových služieb môže byť aj vhodným podkladom pre ocenenie ekosystémových služieb. Bodové hodnoty pre jednotlivé ekosystémy sú v tabuľke 1.

Tab. 1: Modifikovaná matica hodnotenia produkčných ekosystémových služieb

Ekosystém	Bodová hodnota indexu produkčných ekosystémových služieb						
	Produkcia plodín	Biomasa na energetické účely	Pastva dobytká, chov	Produkcia dreva	Lov zveriny	Lov rýb	Krmivo pre dobytok a zver
Orné pôdy	90	90	5	5	10	0	90
Trvalé trávne porasty	10	50	90	5	10	0	45
Vínice	80	10	40	40	50	0	10
Ovocné sady	80	10	40	40	50	0	10
Rýchlorastúce dreviny	5	90	5	5	20	0	10
Vodné plochy	5	5	0	0	5	90	10
Mokrade národného významu	5	5	0	20	5	0	10
CHVU	5	10	10	70	50	0	20
Les hospodársky	5	10	10	90	90	0	20
Les ochranný	5	10	10	70	70	0	20
Les s inou funkciou	5	10	10	70	70	0	20

Zdroj: vlastné spracovanie podľa Müller a kol., 2020; Černecký a kol., 2020; Burkhard a kol. 2014; expertný odhad NPPC

Hodnotenie produkčných ekosystémových služieb sme realizovali na modelových regiónoch. Modelové regióny (región Brezno, Michalovce, Piešťany a Krupina) reprezentujú 4 základné prírodno-demografické oblasti Slovenska, západnú, východnú, južnú a severo-centrálne časť v rámci Slovenska, čo sa týka klimatických podmienok, nadmorskej výšky, prírodného kapitálu, demografických podmienok.

Prepojením výmery jednotlivých ekosystémov (tabuľka 2) s bodovou hodnotou indexu v matici je následne možné stanoviť pre modelové územie komplexnú bodovú hodnotu produkčných ES ako sumu:

$$CBH ES = (\sum BHe \cdot Pe), \quad (1)$$

kde BHe je index potenciálu produkčnej ES konkrétneho ekosystému, Pe je plošné zastúpenie konkrétneho ekosystému v danom okrese.

Stanovenie priemernej hodnoty na ha (CBHESha) (vážený priemer) potenciálu prírodného kapitálu pre každú produkčnú ES bolo nasledovné:

$$CBHESha = (\sum BHe \cdot Pe) / P, \quad (2)$$

kde BHe je index potenciálu produkčnej ES konkrétneho ekosystému, Pe je plošné zastúpenie konkrétneho ekosystému v danom okrese a P celková plocha ekosystémov v danom okrese. Jednotlivým ekosystémom je priradená hodnota indexu potenciálu 0 až 100. Nulovú hodnotu majú ekosystémy, ktoré ekosystémovú službu neprodujú v signifikantnej miere a preto sú z pohľadu hodnotenia nevýznamné. Pre stanovenie peňaznej hodnoty potenciálu jednotlivých kultúrnych služieb sme využili metódu Value transfer (Burkhard, Maes, 2017). Hodnote indexu 1 bola priradená suma 36,586 EURO za hektár (Frélichová a kol., 2014; upravená o infláciu v ďalších rokoch).

Tab. 2: Plošné zastúpenie ekosystémov (v ha) a dopravná infraštruktúra (v km) v modelových okresoch

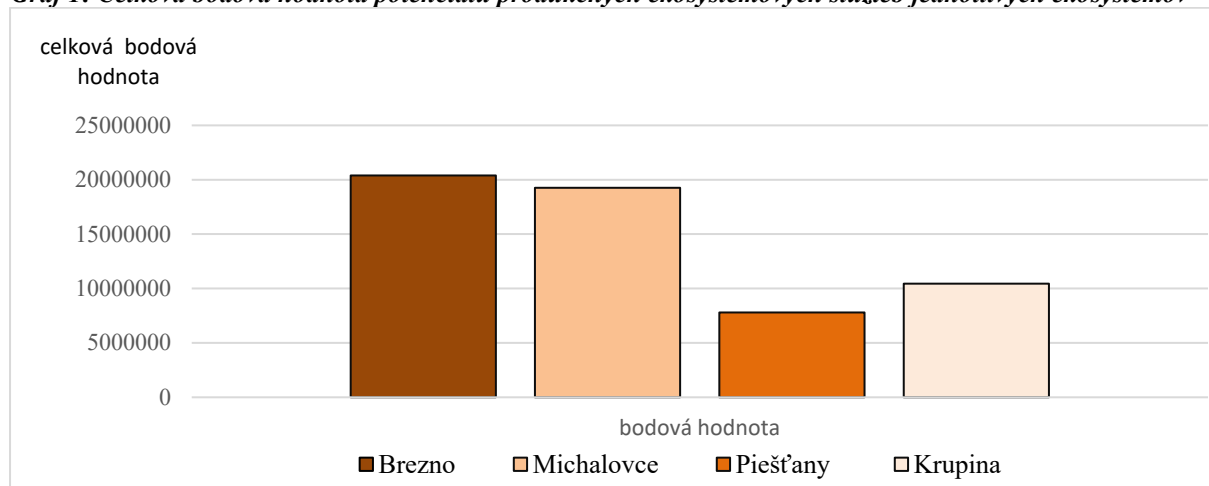
Ekosystém / Región	Krupina	Brezno	Michalovce	Piešťany
Orné pôdy	15266,6	3221,7	50260,8	21022,1
Trvalé trávne porasty	9362,1	17455,6	11295,5	726,9
Vinice	73,2	0	62,3	43
Ovocné sady	30,5	0,5	64,5	179
Rýchlorastúce dreviny	163,7	0	13,9	1
Vodné plochy	60,1	20,2	3618,8	403
Mokrade národného významu	0,3	3,2	186,7	4,1
CHU	5725,9	31528,73	6243,7	4050,9
Les hospodársky	8019,06	18027,9	2081,6	813,57
Les ochranný	2156,7	10608,4	59,92	34,79
Les osobitného určenia	4561,05	24759,3	1831,1	3150,4
cesty 1. triedy	58,26	117,2	48,19	17,23
cesty 2. triedy	23,9	40,32	114,61	72,16
cesty 3. triedy	138,56	77,89	223,4	53,23
hustota cestnej siete (km/km ²)	0,38	0,186	0,379	0,425

Zdroj: vlastné spracovanie s využitím databázy CLC a databázy LPIS

Uvedená distribúcia ekosystémov odráža najmä vplyv klimatických faktorov, aktuálneho využívania poľnohospodárskych pozemkov v modelových okresoch (orná pôda, trávny porast) ako aj ich historického vývoja (formovanie národných parkov). Najväčšou rozlohou lesov, chránených území a trvalých trávnych porastov disponuje okres Brezno v strede Slovenska. Orné pôdy a vodné plochy vrátane mokradí národného významu majú výrazne najväčšie zastúpenie v okrese Michalovce na východe Slovenska. Okres Krupina má najväčšiu rozlohu viníc a rýchlorastúcich drevín v južnej časti Slovenska. Okres Piešťany má výrazne najväčšiu rozlohu ovocných sádov v západnej časti Slovenska (Makovníková a kol., 2021).

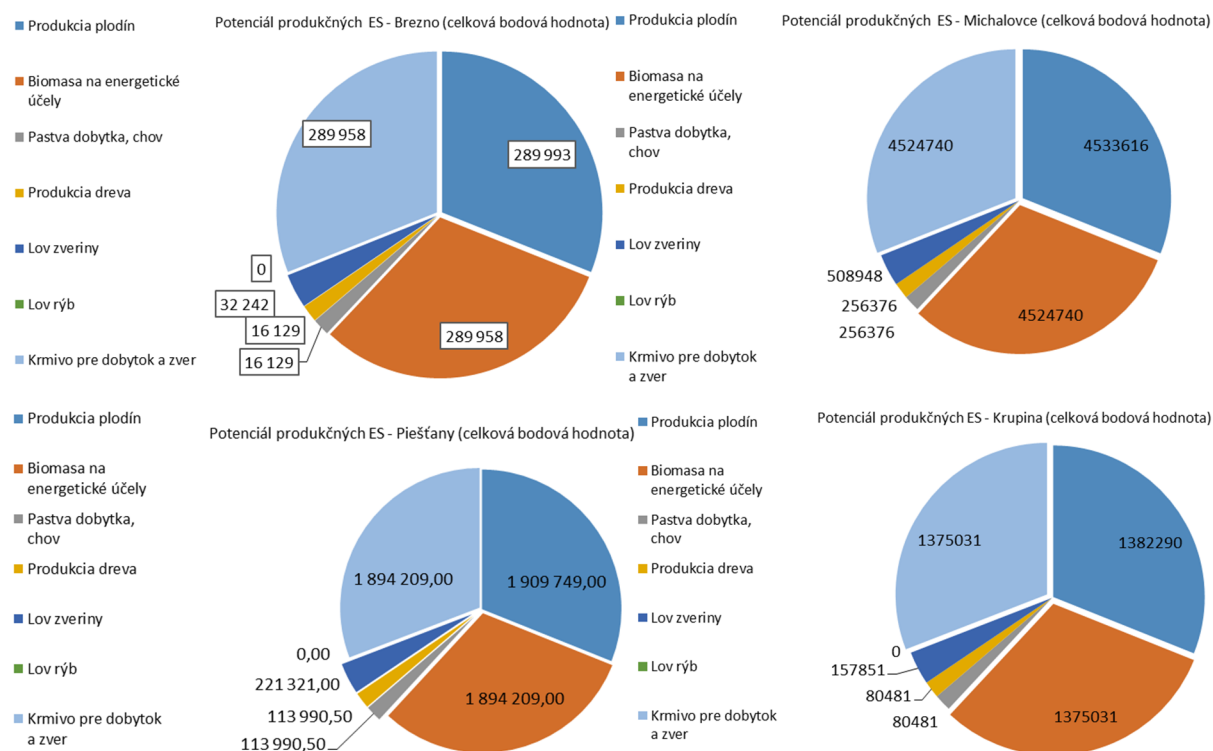
3. Výsledky a diskusia

V rámci regionálneho porovnania majú najvyššiu bodovú hodnotu produkčné ES v okresoch Brezno a Michalovce, o polovicu nižšia hodnota produkčných ES je v okrese Krupina a tretinová v okrese Piešťany (graf 1).

Graf 1: Celková bodová hodnota potenciálu produkčních ekosystémových služeb jednotlivých ekosystémů

Zdroj: vlastné spracovanie

V okrese Brezno majú výrazne najvyššiu bodovú hodnotu lesné porasty, a to vo všetkých skúmaných typoch produkčných ES s výnimkou lovu rýb. S výrazným odstupom nasledujú chránené územia a trvalé trávnaté porasty (graf 2). V okrese Michalovce je hodnota typov ekosystémov rôznorodnejšia. Pri produkcii dreva a love zveriny majú najvyššiu bodovú hodnotu potenciálu produkčných ES lesy, avšak mokrade národného významu majú najväčší produkčný potenciál ES pri produkcii plodín, produkcii biomasy na energetické účely a krmivo pre dobytok a zver. V okresoch Krupina a Piešťany je podobný potenciál produkčných ES s najvyššími bodovými hodnotami pre lesné ekosystémy dôležité pre produkciu dreva, krmiva pre dobytok a zver, lov zveriny, produkciu biomasy a pastvy pre dobytok.

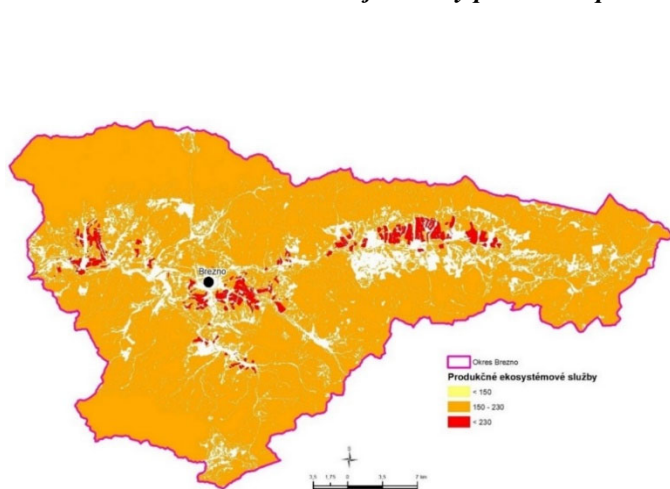
Graf 2: Produkčné ekosystémové služby - celková bodová hodnota potenciálu ekosystémových služieb jednotlivých ekosystémov – okresy Brezno, Michalovce, Piešťany, Krupina

Zdroj: vlastné spracovanie

Obrázok 1 a-d vyjadruje mapové zobrazenie v modelových regiónoch SR z pohľadu produkčných ekosystémových služieb. Najnižšie zastúpenie kategórie nad 200 bodov v porovnaní s ostatnými skúmanými

regiónmi má okres Brezno, lokalizované sú prevažne v povodí rieky Hron v centrálnej časti regiónu. Vyššie plošné zastúpenie tejto kategórie je v okresoch Michalovce a Piešťany, ktoré majú nižšiu nadmorskú výšku a dostatok vhodných pôd na pestovanie rôznych plodín.

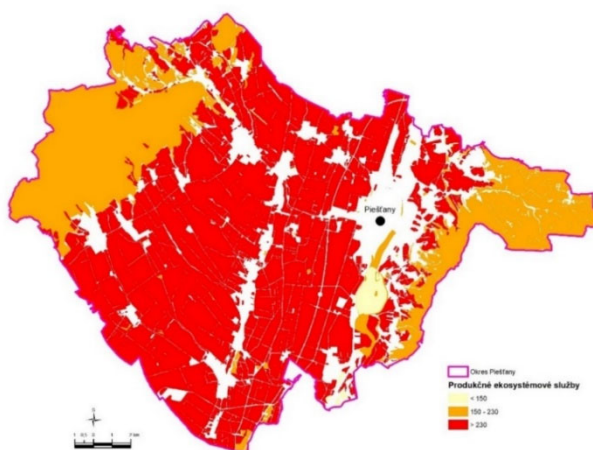
Obr. 1a-d: Plošná distribúcia bodovej hodnoty potenciálu produkčných ekosystémových služieb

(a) Brezno

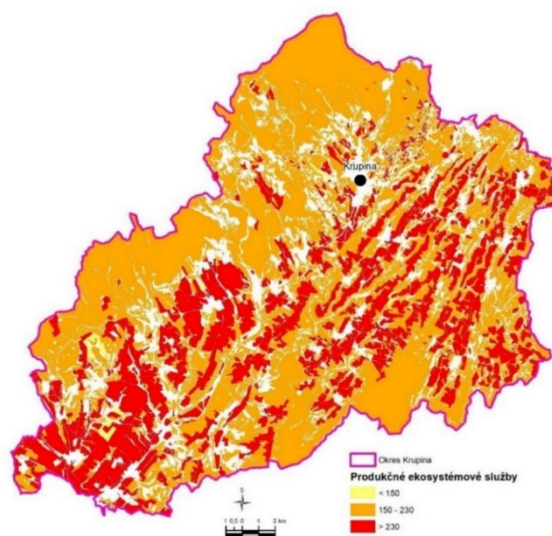

(b) Michalovce

(c) Piešťany

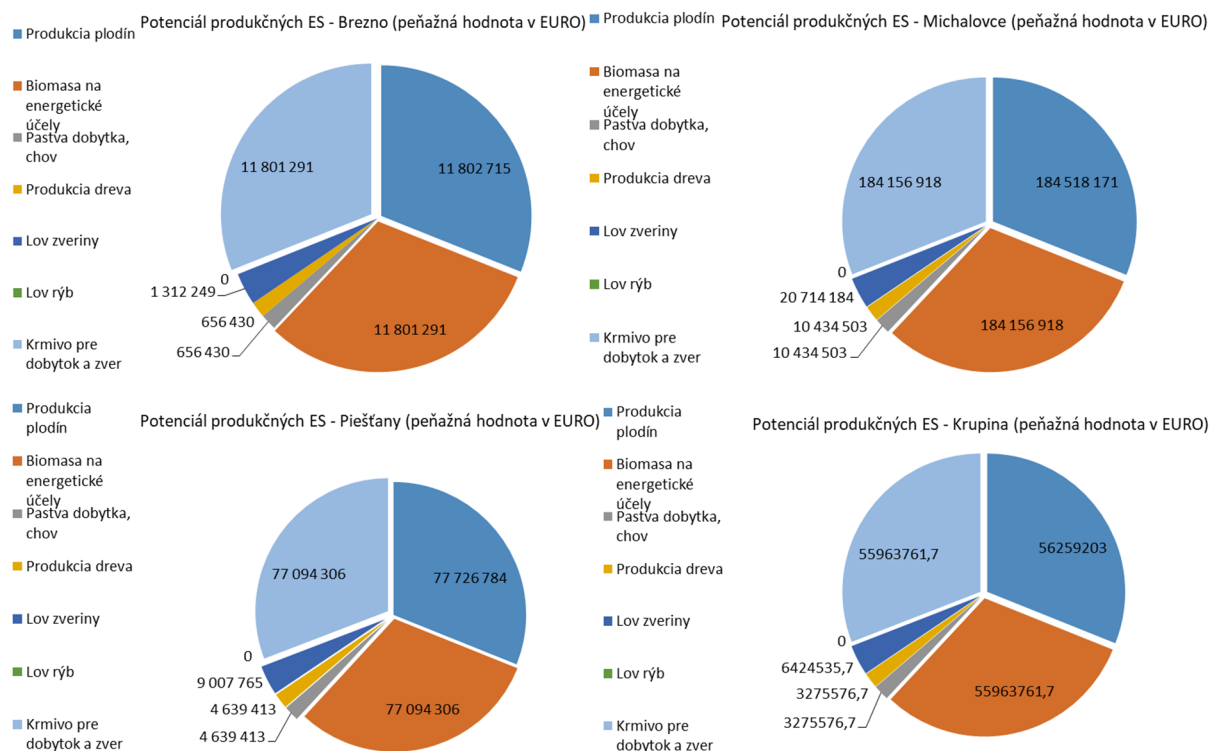
Zdroj: vlastné spracovanie

(d) Krupina

Monetárne vyjadrenie vychádza z bodovej hodnoty jednotlivých druhov produkčných ES v skúmaných regiónoch. V okrese Brezno mali najvyššiu hodnotu lesy najmä v oblasti produkcie drevnej hmoty, lovu zveriny, biomasy, pastvy a krmiva pre dobytok. V okrese Michalovce mali najvyššiu peňažnú hodnotu v rámci potenciálu produkčných služieb lesy (najvyššie pri produkcii dreva a love zveriny), ako aj mokrade národného významu (najvyššie pri produkcii plodín, biomasy a krmiva pre dobytok). V okresoch Piešťany a Krupina boli peňažné odhady veľmi podobné; najhodnotnejšie boli lesy pri produkcii dreva a love zveriny či krmiva pre dobytok. Významnú úlohu zohrávajú v oboch okresoch aj mokrade národného významu, avšak v porovnaní s okresom Michalovce je ich peňažná hodnota o viac ako 50% nižšia (graf 3).

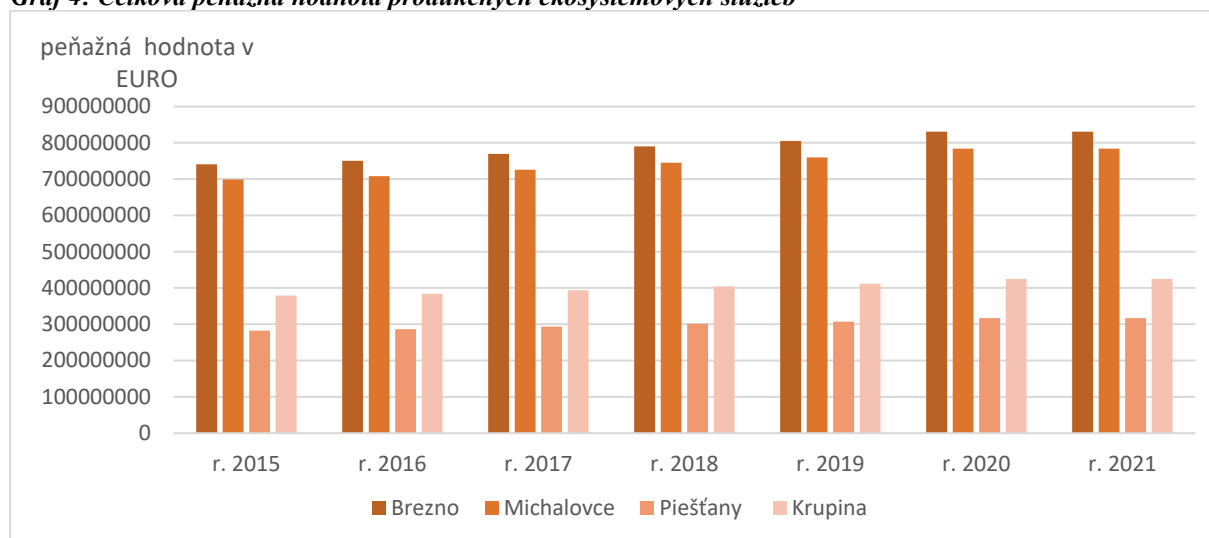
Graf 3: Celková peňažná hodnota potenciálu produkčných ekosystémových služieb jednotlivých ekosystémov – okresy Brezno, Michalovce, Piešťany, Krupina (v Euro)

Zdroj: vlastné spracovanie

Produkčné ES mali najvyššiu peňažnú hodnotu v regiónoch Brezno a Michalovce. Okres Krupina mal o polovicu nižšiu hodnotu ako okres Brezno a okres Piešťany mal celkovú hodnotu produkčných ES približne na úrovni 300 mil. euro v priebehu rokov 2015-2021. V skúmanom období sme namerali kontinuálny mierny nárast monetárneho vyjadrenia produkčných ES vo všetkých skúmaných okresoch. Vo všetkých skúmaných okresoch vzrástla vplyvom inflácie hodnota produkčných ES za sedem rokov o viac ako 12% (graf 4).

Graf 4: Celková peňažná hodnota produkčných ekosystémových služieb

Zdroj: vlastné spracovanie

4. Závěr

Aplikácia maticových metód zahŕňa mnoho neistôt, napr. expertný odhad, metódy modelovania vrátane vstupných údajov, dynamiku ekosystémov a krajiny, faktory subjektivity a politické prostredie, obmedzené regionálne znalosti, technické problémy a ďalšie. Zameranie na špecifické regionálne okolnosti sťažuje zovšeobecnenie výsledkov. Je ťažké jednoznačne určiť optimálnu hodnotu prírodného potenciálu kultúrnych ES nakoľko je to špecifická oblasť pre každú krajinu či región, jeho podmienky, infraštruktúru, zvyky a pod. Použili sme modifikovaný maticový prístup ako jeden z vhodných spôsobov využiteľných pri krajinnom plánovaní a ochrane prírody na regionálnej a národnej úrovni (Müller et al., 2020). Ide o systém otvorený, ktorý sa neustále vyvíja, založený na expertnom systéme odhadu potenciálov ES. Napriek tomu je aplikácia maticového prístupu ako nástroja trvalo udržateľného manažmentu krajiny prínosom a môže sa ďalej rozvíjať, najmä na uľahčenie praktickej aplikácie konceptu ES. Najvyššie bodové aj peňažné vyjadrenie je v regiónoch Brezno a Michalovce. Naše výsledky poskytujú alternatívny pohľad pre hodnotenie produkčných ekosystémových služieb, ktoré zohľadňujú regionálny špecifický kontext a dostupnosť údajov. Budúci výskum by sa mohol zamerať na zmeny vo využívaní krajiny v rámci potenciálu regulácie ekosystémových služieb (ako je zatrávenie málo produkčnej ornej pôdy, zalesňovanie nevyužívaných trávnych porastov a zmeny v obhospodarovaní lesných porastov) a ako sa tieto zmeny vo využívaní krajiny prejavujú v hodnote regionálneho prírodného kapitálu v čase z hľadiska trvalo udržateľného manažmentu krajiny a tvorby verejných politík.

Literatúra

- [1] BIRGHOFER, K., DIEHL, E., ANDERSSON, J., EKROOS, J., FRÜH-MÜLLER, A., MACHNIKOWSKI, F., MADER, V. L., NILSSON, L., SASAKI, K., RUNDLÖF, M., WOLTERS, V., SMITH, H. G., (2015). Ecosystem services - current challenges and opportunities for ecological research. *Frontiers in Ecology and Evolution*, vol. 2, pp. 1-12. ISSN 2296-701X. DOI: 10.3389/fevo.2014.00087.
- [2] BURKHARD, B., KANDZIORA, M., HOU, Y., MÜLLER, F., (2014). Ecosystem Service Potentials, Flows and Demands-Concepts for Spatial Localisation, Indication and Quantification. *Landscape Online*, vol. 34, pp. 1–32. ISSN 1865-1542. DOI:10.3097/lo.201434.
- [3] BURKHARD, B., MAES, J., (2017). *Mapping Ecosystem Services*. Eds., Pensoft Publishers. ISBN 9546428523. DOI:10.3897/ab.e12837.
- [4] COSTANZA, R., d'ARGE, R., DE GROOT, R., FARBER, S., GRASSO, M., HANNON, B., LIMBURG, K., NAEEM, S., O'NEILL, R., a kol. (1997). The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital. *Nature*, vol. 387, pp. 253-260. ISSN 1476-4687. DOI 10.1038/387253a0.
- [5] COSTANZA, R., DALY, H., E., (1992). Natural capital and sustainable development. *Conservation Biology*, vol. 6, no. 1, pp. 37-46. ISSN 1523-1739. DOI: 10.1046/j.1523-1739.1992.610037.x.
- [6] ČERNECKÝ, J., GAJDOŠ, P., ĎURICOVÁ, V., ŠPULEROVÁ, J., ČERNECKÁ, L., ŠVAJDA, J., ANDRÁŠ, P., ULRYCH, L., RYBANIČ, R., POVAŽAN, R., (2020). *Hodnota ekosystémov a ich služieb na Slovensku*. Banská Bystrica: ŠOP SROV. ISBN 978-80-8184-078-4.
- [7] FRÉLICOVÁ, J., VAČKÁŘ, D., PÁRTL, A., LOUČKOVÁ, B., HARMÁČKOVÁ, Z. V., LORENCOVÁ, E., (2014). Integrated Assessment of Ecosystem Services in the Czech Republic. *Ecosystem Services*, vol. 8, pp. 110-117. ISSN 2212-0416. DOI:10.1016/j.ecoser.2014.03.001.
- [8] HAINES-YOUNG, R., POTSCHEIN, M., (2018). *Common International Classification of Ecosystem Services (CICES) V5.1*. Guidance on the Application of the Revised Structure. [online]. [cit. 2023-01-25]. Dostupné z: <https://cices.eu/content/uploads/sites/8/2018/01/Guidance-V51-01012018.pdf>.
- [9] MAKOVNÍKOVÁ, J., PÁLKA, B., SIRÁŇ, M., KOLOŠTA, S. 2021. Regulating ecosystem service (filtering/ immobilization of inorganic pollutants) supplied by soil in model regions of Slovakia. *Journal of Geoscience and Environmental Protection*, vol. 9, no. 11, pp. 61-72. ISSN 2327-4336. DOI: 10.4236/GEP.2021.911005.
- [10] MEA (Millennium Ecosystem Assessment), (2005). *Ecosystems and Human Well-Being*. The Millennium Ecosystem Assessment Series, vol. 5, Washington DC: Island Press. ISBN 1-59726-040-1.
- [11] MÜLLER, F., BICKING, S., AHRENDT, K., KINH-BAC, D., BLINDOW, I., FÜRST, C., a kol. (2020). Assessing Ecosystem Service Potentials to Evaluate Terrestrial, Coastal and Marine Ecosystem Types in Northern Germany – an Expert-Based Matrix Approach. *Ecological Indicators*, vol. 112, 106116. ISSN 1872-7034. DOI: 10.1016/j.ecolind.2020.106116.
- [12] REID, W.V., MOONEY, H.A., CROPPER, A., CAPISTRANO, D., CARPENTER, S.R., CHOPRA, K., DASGUPTA, P., DIETZ, T., DURAIAPPAH, A.K., HASSAN, R., KASPERSON, R., LEEMANS, R., MAY, R. M., MCMICHAEL, A.J., PINGALI, P., SAMPER, C., SCHOLLES, R., WATSON, R.T., ZAKRI, A.H., SHIDONG, Z., ASH, N.J., BENNETT, E., KUMAR, P., LEE, M.J., RAUDSEPP-HEARNE, C., SIMONS, H., THONELL, J., ZUREK, M.B., (2005). Millennium Ecosystem Assessment Synthesis Report (MEA). *Ecosystems and Human Well-Being: Our Human Planet, Summary for Decision Makers*, vol. 5. Washington DC: Island Press.

[13] TEEB, (2010). *The Economics of Ecosystems and Biodiversity Ecological and Economic Foundations*. Edited by Pushpam Kumar. London, UK: Earthscan. ISBN 978-0-41550-108-8.

Příspěvek byl zpracován v rámci grantu APVV-18-0035 Oceňovanie ekosystémových služieb prírodného kapitálu ako nástroja hodnotenia sociálno-ekonomického potenciálu území.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-22

DOPAD KLIMATICKÝCH ZMIEN NA VINOHRADNÍCTVO NITRIANSKEHO KRAJA – PREDIKCIE VÝVOJA A TERÉNNY VÝSKUM

The Impact of Climate Change on the Viticulture of the Nitra Region – Predictions of Development and Field Research

JANA NÉMETHOVÁ

FILIP KRAJČI

Kat. geografie, geoinformatiky a reg. rozvoja | Depart. of Geogr. Geoinform. and Reg. Develop.
Fakulta prírodných vied a informatiky | Faculty of Natural Sciences and Informatics
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre | Constantine the Philosopher University in Nitra
✉ Trieda Andreja Hlinku 1, 949 01 Nitra, Slovak Republic
E-mail: jnemethova@ukf.sk, filip.krajci@student.ukf.sk

Anotácia

Prebiehajúce globálne klimatické zmeny prinášajú nové výzvy aj pre vinohradnícky sektor. Cieľom príspevku bolo skúmať vplyv klimatických zmien na vinohradníctvo v Nitrianskom kraji, s využitím predikcii priemernej ročnej teploty vzduchu a úhrnu atmosférických zrážok na roky 2050 a 2080 pri miernom emisnom scenári (RCP4.5) a výsledkov terénneho výskumu. K spracovaniu štatistických dát sme aplikovali štatisticko-matematické metódy. Pri porovnaní viacročných a ročných klimatických javov sme použili historicko-geografickú, komparatívnu a kartografickú metódu. Získané informácie dotazníkovým prieskumom, ktorým sme oslovili vinárske subjekty v kraji, sme textovo spracovali a graficky vyjadrili. Po aplikácii emisného scenára na Nitriansky kraj v prognózovaných rokoch 2050 a 2080 sa potvrdilo očakávané zvýšenie priemernej ročnej teploty vzduchu a zistili sme zníženie rozdielu v úhrne zrážok v oblastiach s rôznou nadmorskou výškou. 29 vinárskych subjektov kraja vníma súčasné prejavy klimatických zmien nižším úhrnom zrážok a suchšou klímou a 22 subjektov vyššími teplotami vzduchu a sumou slnečného svitu. Väčšina subjektov aj v budúcnosti očakáva rovnaké dôsledky klimatických zmien. Každý subjekt problémy s klimatickými zmenami rieši rôzne, napr. skorším zberom hrozna, zvýšením ochrany proti vyššiemu výskytu chorôb a škodcov, alebo začali pestovať odrody viniča odolné vyšším teplotám a suchu.

Kľúčové slová

klimatické zmeny, vinárske subjekty, Nitriansky kraj

Annotation

Ongoing global climate changes bring new challenges for the viticulture sector as well. The aim of the paper was to explore the impact of climate change on viticulture in the Nitra Region, using the prediction of the average annual air temperature and total atmospheric precipitation for the years 2050 and 2080 under a moderate emission scenario (RCP4.5) and the results of field research. We applied statistical-mathematical methods to the processing of statistical data. When comparing multi-year and annual climatic phenomena, we used the historical-geographical, comparative, and cartographic method. After applying the emission scenario to the Nitra Region in the forecast years 2050 and 2080, the expected increase in the average annual air temperature was confirmed and we found a reduction in the difference in total precipitation in areas with different altitudes. 29 winemaking entities of the region perceive the current impacts of climate change as a lower amount of precipitation and a drier climate, and 22 entities as higher air temperatures and the amount of sunshine. Each entity solves climate change problems differently, e.g. by harvesting grapes earlier, by increasing protection against a higher incidence of diseases and pests, or they started growing vine varieties resistant to higher temperatures and drought.

Keywords

climate changes, winemaking entities, Nitra Region

JEL Classification: Q10, Q18

1. Úvod

Vinohradnícke oblasti Slovenského vinohradníckeho regiónu sú situované v južných regiónoch Slovenska, ktoré sa vyznačujú vhodnejšími pôdno-klimatickými podmienkami pre pestovanie viniča hroznorodého (*Vitis vinifera*) a priaznivým charakterom reliéfu. Hlavne južná časť Nitrianskeho kraja je charakteristická najpriaznivejšími klimatickými podmienkami pre pestovanie tejto kultúry. V roku 2022 sa Nitriansky kraj podieľal 41 % na celkovej výmere viníc Slovenska a dosahoval zhruba 50 % podiel na celkovej produkcii hrozna na Slovensku. Na jeho území bolo registrovaných 31 % vinárskych subjektov. Aj napriek jeho celoslovenskému významu v sektore vinohradníctva a vinárstva, klimatické podmienky severnej časti kraja sú pre pestovanie viniča menej priaznivé. Kraj patrí medzi najsuchšie oblasti Slovenska vzhľadom na jeho vysoké priemerné teploty vzduchu a menej zrážok vo vegetačnom období. Vinohradnícke oblasti Slovenského vinohradníckeho regiónu sa nachádzajú na severnej hranici pestovania viniča hroznorodého v Európe. Ich prírodné podmienky nedovoľujú dosahovať produkciu a hektárovú úrodu hrozna porovnateľnú s vinohradníckymi oblasťami štátov napr. Talianska, Francúzska alebo Španielska, pre ktoré sú charakteristické vyššie priemerné teploty vzduchu a dlhšia doba slnečného svitu. Slovenskí vinári sa preto zameriavajú na produkciu vín, zameraných na ich kvalitu a „terroir“. Situácia sa však môže v nasledujúcich desaťročiach zmeniť vplyvom klimatických zmien. Predpokladá sa, že z pohľadu vinohradníctva sa budú zmeny klímy viac prejavovať vo vinohradníckych oblastiach južnej Európy, kde už v súčasnosti odolávajú vinohradníci problémom s extrémnymi teplotami vzduchu a suchom. Naopak, v prípade vinohradníckych oblastí v severnejších regiónoch Európy je priestor na zlepšovanie klimatických podmienok v podobe zvyšovania priemernej ročnej teploty vzduchu, znižovania úhrnu atmosférických zrážok, zvyšovania sumy doby trvania slnečného svitu alebo predlžovania dĺžky vegetačného obdobia. Môžeme očakávať, že podobné zmeny sa vo vinohradníctve prejavujú pozitívne – pestovanie viniča sa bude posúvať smerom do severnejších regiónov Slovenska, resp. Európy a do vyšších nadmorských výšok a súčasné vinohradnícke oblasti budú vhodné pre pestovanie muštových odrôd hrozna náročnejších na teplo.

2. Materiál, metódy a cieľ

Okrem skúmania vplyvu klimatických zmien na vinohradníctvo v Nitrianskom kraji pomocou využitia predikcii priemernej ročnej teploty vzduchu a úhrnu atmosférických zrážok na roky 2050 a 2080 pri miernom emisnom scenári, je príspevok zameraný aj na zhodnotenie výsledkov terénneho výskumu formou dotazníkového prieskumu vinárskych subjektov. V kraji pôsobilo k 31. 12. 2022 spolu 242 registrovaných vinárskych subjektov. Dotazníkovým prieskumom sme oslovili 112 subjektov, z ktorých sa do prieskumu zapojilo 35 subjektov s rôznou právnou formou. Prevládali spoločnosti s ručením obmedzeným (18 subjektov, 51,4 %), ale do prieskumu sa zapojili aj fyzické osoby (13 subjektov, 37,1 %), družstvá (3 subjekty, 8,6 %) a akciové spoločnosti (1 subjekt, 2,9 %). Zoznam registrovaných vinárskych subjektov sme čerpali z Ústredného kontrolného a skúšobného ústavu poľnohospodárskeho (ÚKSÚP, 2023). Na základe, ktorého sme jednotlivé subjekty zaradili podľa sídla prevádzky v zmysle administratívneho členenia a vinohradníckej regionalizácie Slovenska. Terénny výskum prebiehal v období rokov 2021 – 2023 na území vinohradníckych oblastí kraja. Vplyvy klimatických zmien na sektory vinohradníctva a vinárstva sú aktuálnou celosvetovou témou, a preto sme sa okrem terénneho výskumu zamerali na štúdium dostupnej odbornej domácej a zahraničnej literatúry. Prehľad o skúmanej problematike vo svete nám poskytli práce od Galbreatha (2016) a Firthovej et al. (2017), ktoré sa venovali problematike klimatických zmien na vinohradníctvo v Austrálii. Adaptívnym stratégiám viniča proti zmene klímy sa venujú Mosedal et al. (2016) a Gutiérrez-Gamboa et al. (2020). V rámci Európy sa vplyvu klimatických zmien na zonálnosť vinohradníctva venujú Malheiro et al. (2010). Budúci efekt klímy na vinohradníctvo študujú vo svojich prácach Cardell et al. (2019), Santos et al. (2020a) a Droulia a Charalampopoulos (2021, 2022). Vplyvom globálneho otepľovania a teplotným vlnám na európske vinohradníctvo sa zaoberajú Sgubin et al. (2019) a Fraga et al. (2020). Konkrétne dopad klimatických zmien na vinohradníctvo v Portugalsku skúmajú autori Fraga et al. (2014), Santos et al. (2020b) a Wunderlich et al. (2023). Neethling et al. (2017) hodnotia klimatickú zraniteľnosť a adaptačné procesy vinohradníkov vo vybraných francúzskych vinohradníckych oblastiach, v kontexte klimatických zmien, a Buzási (2021) v maďarskom vinohradníckom regióne. Vplyv klimatických zmien na vinohradníctvo v Poľsku skúma Maciejczak a Mikiciuk (2018). Autori Santillán et al. (2020) študujú riziká klimatických zmien a adaptáciu stredomorského vinohradníctva. Slovenský vinohradnícky región je súčasťou tzv. „Cool-Climate“ oblasti, ktorú z hľadiska klimatických zmien analyzujú Schultze a Sabbatini (2019, 2022). Dopadu neskorých jarných mrazov na pestovanie viniča v Európe je predmetom záujmu autorov Leolini et al. (2018). Vplyvu otepľovania klímy na vinič hroznorodý v podmienkach strednej Európy, so zameraním na Slovensko, sa zaoberajú Bernáth et al. (2021). Na základe práce Marchiho et al. (2020) sme skúmali predikcie zmien priemernej ročnej teploty vzduchu a úhrnu atmosférických zrážok, za predpokladu mierneho emisného scenára (RCP4.5), ktorý počíta do roku 2050 s priemerným nárastom globálneho otepľovania $+1,4\text{ }^{\circ}\text{C}$ ($\pm 0,5\text{ }^{\circ}\text{C}$) a do roku 2080 s nárastom $+1,8\text{ }^{\circ}\text{C}$ ($\pm 0,7\text{ }^{\circ}\text{C}$). Predikcie klimatických javov sme porovnávali s viacročnými meraniami rokov 1961 – 2010 a 1981 – 2010 zo Slovenského hydrometeorologického ústavu (SHMÚ, 2015) v Bratislave, a s rokom 2020 od Marchiho et al. (2020).

Pri spracovávaní dostupných dát z odbornej literatúry a informácií, ktoré sme získali terénnym výskumom, sme použili niekoľko metód. K spracovaniu štatistických dát sme aplikovali štatisticko-matematické metódy. Pri porovnaní viacročných a ročných klimatických javov sme použili historicko-geografickú a komparatívnu metódu. Kartografickými metódami sme klimatické javy spracovali do mapových výstupov s využitým geografického informačného systému QGIS. Na získanie dát zameraných na vplyv klimatických zmien na vinohradníctvo Nitrianskeho kraja sme použili dotazník, ktorým sme oslovili vinohradnícke subjekty pôsobiace v kraji. Získané informácie sme dotazníkovým prieskumom textovo analyzovali a vyjadрили formou grafov.

Cieľom príspevku bolo skúmať vplyv klimatických zmien na vinohradníctvo v Nitrianskom kraji s využitím predikcii priemernej ročnej teploty vzduchu a úhrnu atmosférických zrážok na roky 2050 a 2080 pri miernom emisnom scenári (RCP4.5). Vplyv zmien klímy na vinohradníctvo sme zhodnotili aj na základe výsledkov terénneho výskumu.

3. Vývoj priemernej ročnej teploty vzduchu a úhrnu atmosférických zrážok pri miernom emisnom scenári klimatických zmien (RCP4.5) na území Nitrianskeho kraja

Na úrodu viniča a kvalitu bobúľ hrozna má silný vplyv počasie a klimatické pomery, preto môžu súčasné zmeny klímy výrazne ovplyvňovať pestovanie viniča (Fraga, 2019). Klimatické zmeny teda prinášajú nové výzvy, ktorým musia vinohradníci a vinári čeliť. Podľa Malheira et al. (2010) nastane v Európe počas 21. storočia nadpriemerné oteplenie klímy. Predpokladá sa, že priemerná teplota vzduchu sa bude zvyšovať o 2,2 až 5,1 °C. Zmeny v úhrne atmosférických zrážok nastanú najmä v južnej Európe – očakáva sa pokles zrážok o 4 až 27 %. Južná Európa je v súčasnosti vystavovaná negatívne dopadu počasia, čo sa prejavuje nadmerným výskytom tropických dní a nízkym úhrnom atmosférických zrážok. Naopak, v západnej a strednej Európe môžu klimatické zmeny pozitívne ovplyvniť pestovanie viniča, čo sa môže prejavovať vyššou produkciou a hektárovou úrodou hrozna a priaznivejšími podmienkami pre pestovanie muštových odrôd viniča náročnejších na teplo. Predpokladá sa, že môže dôjsť ku vzniku nových vinohradníckych oblastí v územiach, kde doteraz nebolo pestovanie viniča rentabilné (Malheiro et al., 2010, Fraga et al., 2020, Droulia – Charalampopoulos, 2021).

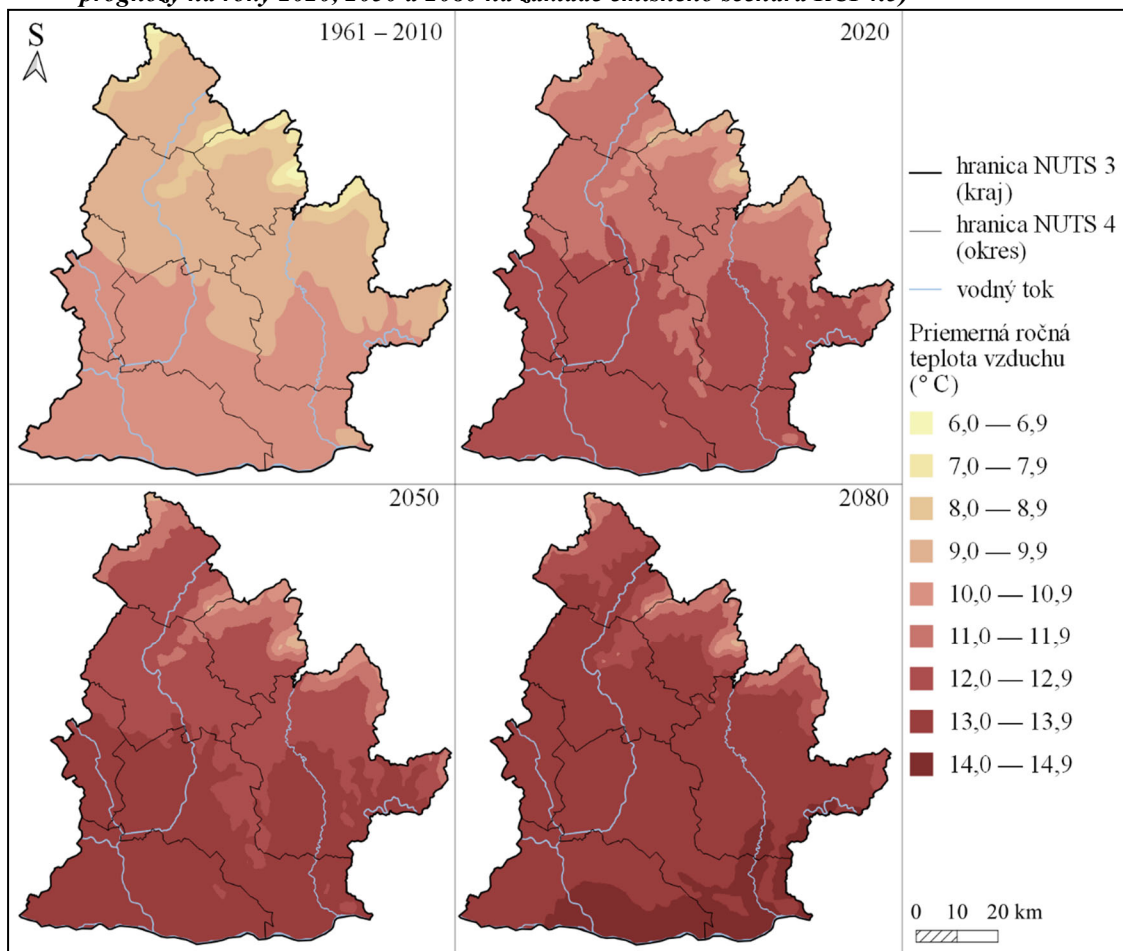
Spomedzi všetkých prvkov atmosféry sa považuje teplota vzduchu za najdôležitejšiu pri raste a vývoji viniča v prípade, že sú splnené požiadavky rastliny na vodu, slnečné žiarenie a živiny. Z klimatologického hľadiska sú tradičné vinohradnícke oblasti sveta prevažne ohraničené pásom, definovaným izotermami priemerných teplôt vzduchu počas vegetačného obdobia, čo zdôrazňuje kľúčovú úlohu teploty vzduchu vo vinohradníctve. Príliš nízke teploty vzduchu počas vegetačného obdobia (pod 12 – 13 °C) sa bežne vyskytujú v regiónoch, s príliš krátkym vegetačným obdobím, s typicky nízkou úrovňou slnečného žiarenia a nedostatočnou akumuláciou tepla. Na druhej strane vysoké teploty vegetačného obdobia (nad 22 – 24 °C) často vedú k nadmernému tepelnému stresu viniča, čo v suchom podnebí vytvára silný vodný stres, alebo vo vlhkom období silný výskyt škodcov a chorôb (Santos et al., 2020a). Na území Slovenska, môže byť jedným z dopadov klimatických zmien, predĺžovanie a skorší nástup vegetačného obdobia, ktoré spôsobí výskyt vyšších teplôt vzduchu v mesiacoch február a marec (Bernáth et al., 2021). Kľúčovými pre vinič sú aj atmosférické zrážky, pretože majú vplyv na bilanciu vody v pôde, čo poskytuje potrebné množstvo vody pre vinič. Nedostatok vody spôsobuje široké spektrum účinkov, ktoré závisia od štádia vývoja viniča. Napr. nadmerná vlhkosť v počiatočných vývojových štádiách môže viesť k zastaveniu rastu výhonkov (Santos et al., 2020a). Teplota vzduchu a úhrn atmosférických zrážok spolu priamo súvisia. Zvyšovanie teploty môže viesť k vyššej miere evapotranspirácie, čo môže ovplyvniť vodný stav viniča. Vyššie teploty teda môžu vytvoriť suchšie podnebie aj v prípade, že nenastane zníženie úhrnu atmosférických zrážok. Vinič môže mať v teplejšom podnebí vyššie nároky na vodu a preto môže vznikáť stres so sucha. Extrémne suchá sú rizikové, avšak mierna suchosť môže naopak viesť k zvýšeniu kvality úrody hrozna (Droulia – Charalampopoulos, 2022).

Nitriansky kraj je pre jeho prevládajúci nížinný charakter reliéfu a geografickú polohu najteplejším krajom Slovenska. Na základe priemernej ročnej teploty vzduchu (priemer rokov 1961 – 2010) sa územie Nitrianskeho kraja rozdeľuje na dve oblasti: prvá, vhodnejšia pre vinohradníctvo, zaberá územie Podunajskej nížiny, kde prevláda priemerná ročná teplota vzduchu od 9,0 do 10,9 °C a druhá, menej vhodná pre pestovanie viniča, prevláda vo vyšších polohách, kde priemerná ročná teplota vzduchu dosahuje 6,0 až 8,9 °C (SHMÚ, 2015, obr. 1)

Podľa mierneho emisného scenára (RCP4.5) v sledovaných rokoch 2020, 2050 a 2080 nastane zvýšenie priemernej ročnej teploty vzduchu na celom území Nitrianskeho kraja. Predikcie poukazujú na intenzívnejšie zvýšenie priemernej ročnej teploty vzduchu najmä v nižších polohách na juhu kraja, kde sa očakáva v roku 2080 zvýšenie najvyššej priemernej dennej teploty vzduchu na 14,0 až 14,9 °C (nárast o 4,0 až 4,9 °C oproti priemeru rokov 1961 – 2010) (obr. 1). K teplotnému zvýšeniu dôjde aj vo vyšších polohách – najnižšia priemerná ročná teplota vzduchu stúpne na 9,0 až 9,9 °C (nárast o 3,0 až 3,9 °C oproti priemeru rokov 1961 – 2010) (Marchi et al.,

2020). V případě naplnění prognóz zvýšení průměrné roční teploty vzduchu by to znamenalo zlepšení klimatických podmínek pro pestování vinníka v Nitrianském kraji. Změny by se mohli projevit např. zvýšením hektárové úrody hrozna, rentabilnějším pestováním teplotně náročnějších muštových odrůd vinníka a posunom hranice pestování vinníka do vyšších poloh.

Obr. 1: Průměrná roční teplota vzduchu na území Nitrianskeho kraja (priemer rokov 1961 – 2010 a prognózy na roky 2020, 2050 a 2080 na základe emisného scenára RCP4.5)

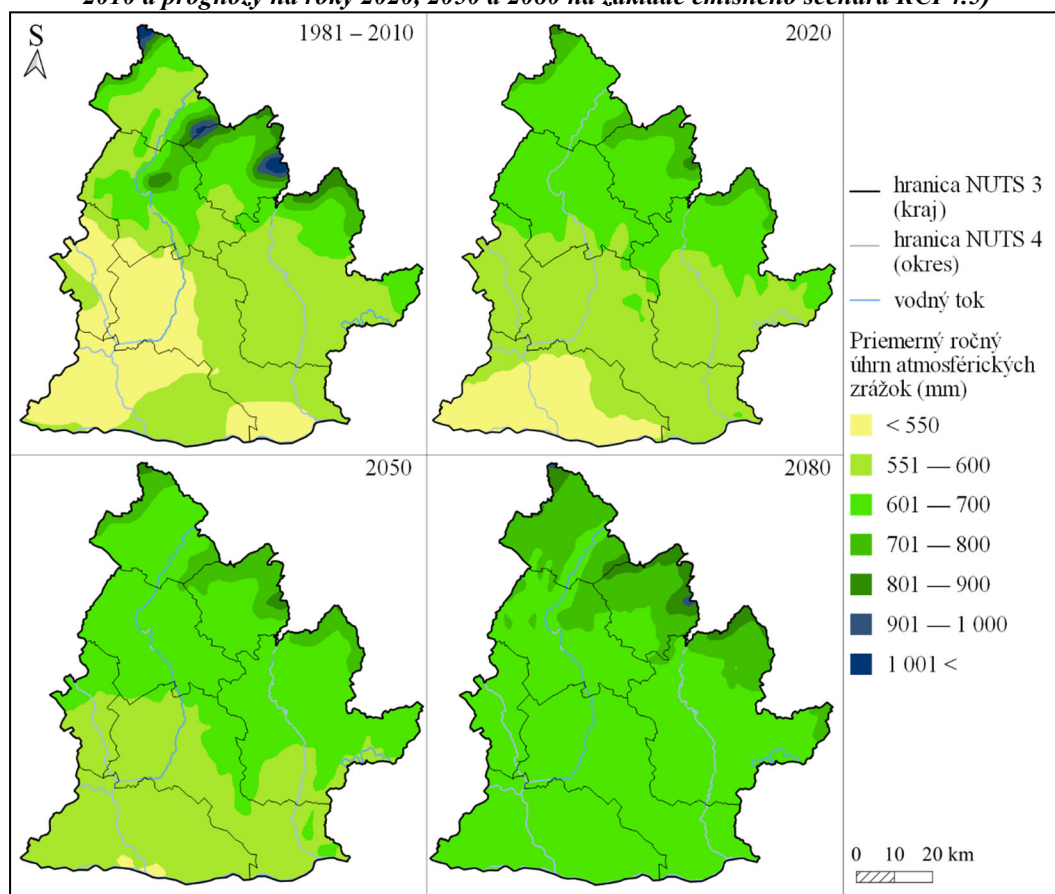

Zdroj: vlastné spracovanie na základe SHMÚ, 2015, Marchi et al., 2020 s využitím programu QGIS

Úhrn atmosférických zrážok stúpa spolu s nadmorskou výškou. Najvyšší ročný úhrn atmosférických zrážok na území Nitrianskeho kraja preto dosahujú výbežky pohorí, ktoré prevládajú na severe až severovýchode kraja. Za priemer rokov 1981 – 2010 sa tu ročný úhrn atmosférických zrážok pohyboval v rozpätí 701 až viac ako 1 001 mm (obr. 2). Vyššie polohy pahorkatín smerom k pohoriam dosahovali 601 až 700 mm zrážok, a naopak, najnižšie úhrny zrážok (menej ako 550 mm) boli zaznamenané v nižších polohách Podunajskej pahorkatiny a na Podunajskej rovine (SHMÚ, 2015).

Na základe emisného scenára RCP4.5, bude v rokoch 2020, 2050 a 2080 prevládať postupné znižovanie rozdielu medzi najnižším a najvyšším priemerným ročným úhrnom atmosférických zrážok na území Nitrianskeho kraja. Najnižší úhrn atmosférických zrážok v roku 2080 sa bude postupne zvyšovať z menej ako 550 mm na 601 až 700 mm (obr. 2). Podľa predikcii bude situácia vo vyšších polohách premenlivá – v rokoch 2020 a 2050 nastane vyrovnávanie rozdielu a znižovanie priemerného ročného úhrnu atmosférických zrážok, avšak v roku 2080 sa začne priemerný ročný úhrn zrážok vo vyšších polohách znova zvyšovať až na 901 až 1 000 mm (Marchi et al., 2020). Podľa prognóz mierneho emisného scenára môžeme predpokladať, že územie Nitrianskeho kraja nebude čeliť extrémnemu znižovaniu úhrnu zrážok, ako napr. v prípade vinohradníckych oblastí južnej Európy. Avšak v nižších polohách môžu dlhotrvajúce suchá vo vegetačnom období spôsobiť škodu na poraste vinníka a celkovej produkcii hrozna. Pokles úhrnu zrážok vo vyšších polohách skvalitní podmienky pre pestovanie vinníka. Jedným z prejavov môže byť napr. zníženie rizika výskytu hubových ochorení vinníka.

Obr. 2: Priemerná ročný úhrn atmosférických zrážok na území Nitrianskeho kraja (priemer rokov 1981 – 2010 a prognózy na roky 2020, 2050 a 2080 na základe emisného scenára RCP4.5)

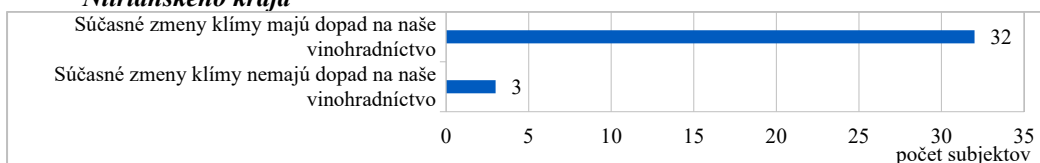

Zdroj: vlastné spracovanie na základe SHMÚ, 2015, Marchi et al., 2020 s využitím programu QGIS

4. Výsledky terénneho výskumu

Terénny výskum formou dotazníkového prieskumu bol zameraný na registrované vinárske subjekty Nitrianskeho kraja. Skúmali sme, či vinárske subjekty vnímajú vplyv klimatických zmien na vinohradníctvo. Zaujímali nás aj spôsoby prejavu klimatických zmien v súčasnosti a možný dopad na vinohradníctvo v budúcnosti. Podľa Mosedaleho et al. (2016) klimatické zmeny spôsobia, že pestovatelia viniča budú zavádzať nové odrody hrozna, odolné voči vyšším teplotám a budú presúvať pestovanie viniča do nových vinohradníckych regiónov alebo vyšších nadmorských výšok. Potrebné zmeny, ktoré budú musieť vinohradníci vykonať, sa budú líšiť vzhľadom na rozdielny dopad klimatických zmien na jednotlivé vinohradnícke oblasti sveta. Dopad súčasných klimatických zmien na vinohradníctvo pociťuje 32 z 35 vinárskych subjektov Nitrianskeho kraja. Podľa 3 subjektov súčasné zmeny klímy nemajú dopad na vinohradníctvo v ich podniku (obr. 3).

Obr. 3: Dopad klimatických zmien na vinohradníctvo podľa 35 registrovaných vinárskych subjektov Nitrianskeho kraja

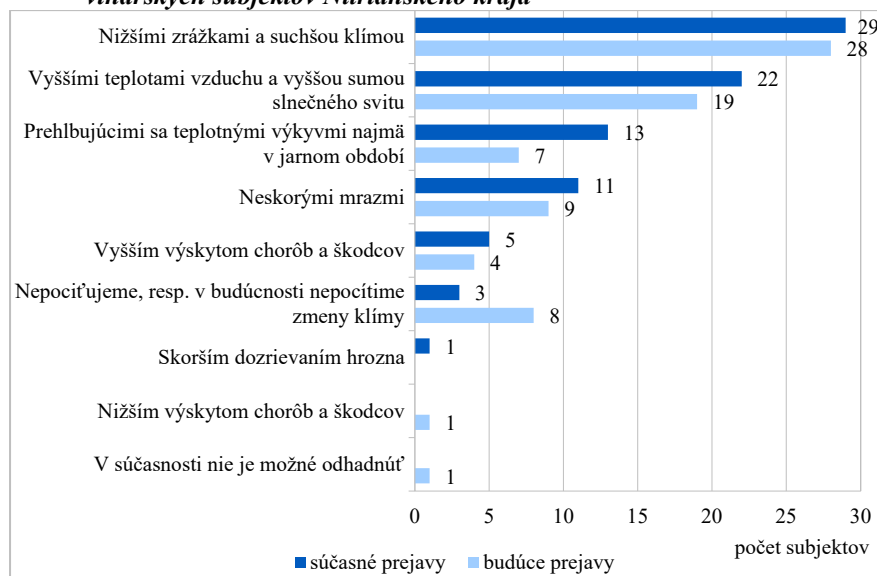

Zdroj: vlastné spracovanie na základe terénneho výskumu, 2021 – 2023

29 vinárskych subjektov vníma súčasné prejavy klimatických zmien nižším úhrnom zrážok a suchšou klímou a 22 subjektov vyššími teplotami vzduchu a dĺžkou slnečného svitu. Podobne pri budúcich prejavoch zmien klímy subjekty očakávajú rovnako problémy s nižším úhrnom zrážok, uviedlo 28 subjektov a 19 subjektov očakáva problémy s vyššími teplotami vzduchu. Tie môžu nastať najmä v letných mesiacoch počas vegetačného obdobia. Problémy vytvoria aj prehlbujúce sa teplotné výkyvy v jarnom období, ktoré v súčasnosti vníma 13 subjektov a ich

vplyv v budúcnosti očakáva 7 subjektov. S teplotnými výkyvmi súvisia aj neskoré jarné mrazy (odpovedalo 11 subjektov. 9 subjektov predpokladá ich pretrvávajúci výskyt v budúciach obdobiach (obr. 4). Podľa Leoliniho et al. (2018) je možné očakávať zvyšovanie neskorých jarných mrazov v strednej Európe a, naopak, jeho znižovanie napr. v štátoch západnej Európy. 5 subjektov uvádza vyšší výskyt chorôb a škodcov v dôsledku klimatických zmien a podľa 4 subjektov budú tieto problémy pretrvávať aj v budúcnosti. Naopak, 1 subjekt si myslí, že očakávané suchšie podnebie prinesie vyšší výskyt nových chorôb a škodcov. Podľa 1 subjektu sa zmeny klímy prejavujú skorším dozrievaním hrozna. 3 zo všetkých subjektov si myslia, že v súčasnosti nepocitujú žiadne vplyvy, resp. 8 subjektov uvádza, že v budúcnosti pravdepodobne nepocítia dopad klimatických zmien na ich vinohradníctvo alebo 1 subjekt odpovedal, že ich nie je možné odhadnúť (obr. 4).

Obr. 4: Súčasná a budúca spôsoby prejavu klimatických zmien na vinohradníctvo podľa 35 registrovaných vinárskych subjektov Nitrianskeho kraja

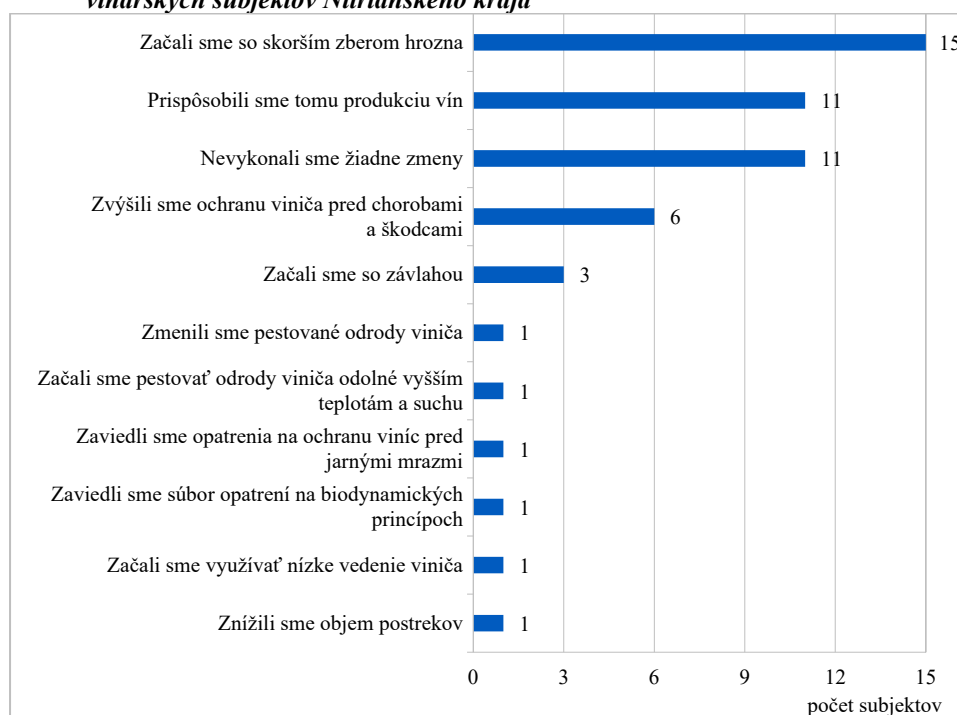

Zdroj: vlastné spracovanie na základe terénneho výskumu, 2021 – 2023

Pestovatelia viniča vyvíjajú rôzne, napr. technologické riešenia na zmiernenie negatívnych dopadov globálneho otepľovania. Nižšie teploty vzduchu možno docieľiť výsadbou viniča na lokalitách s vyššou nadmorskou výškou. Pre pestovanie kvalitného hrozna sú vhodné aj vysokohorské vinice, pretože pre väčší rozdiel medzi dennou a nočnou teplotnou amplitúdou hrozno dozrieva pomalšie. Klimatické zmeny spôsobujú skoršie dozrievanie hrozna, preto je vhodné naplánovať jeho zber výsadbou viniča v rozdielnych nadmorských výškach. Vyššia nadmorská výška znamená oneskorenie dozrievania, pričom rozdiel v zbere hrozna môže byť približne 7 dní na každých 100 m nadmorskej výšky. Stratégiu ocenia predovšetkým väčšie vinárstva, prípadne tie s využívaním ručného zberu hrozna. Dôležitá je aj expozícia svahu, ktorá ak je menej priaznivá z hľadiska slnečného svitu, je vhodná skôr pre produkciu hrozna s nízkym obsahom cukru. V minulosti boli pre čo najpriaznivejšie teplotné požiadavky vysádzané vinice s orientáciou na juh, v nižších nadmorských výškach. V období súčasných klimatických zmien môže byť pre pestovanie určitých odrôd hrozna vhodnejšie vyhľadávať lokality na výsadbu s orientáciou na sever, vo vyšších nadmorských výškach. Pre zmiernenie dopadu klimatických zmien je vhodné tiež zvoliť vhodnú odrodu hrozna alebo prispôbiť orientáciu a rozstup radov viniča (Gutiérrez-Gamboa et al., 2020). Na ochranu viniča pred extrémnymi teplotami sú podľa Mosedaleho et al. (2016) vhodné napr. tieniace siete alebo listové opaľovacie prípravky. Neskorým jarným mrazom možno predísť zmenou kultivarov, vinohradníckych postupov alebo aplikovaním neskorého jarného rezu viniča. Odstránením strapcov hrozna alebo preriedením koruny môže vinohradník reagovať na príliš nízke alebo príliš vysoké teploty (Mosedale et al., 2016).

Reakcia vinárskych subjektov na klimatické zmeny spočívala najmä v skoršom zbere hrozna (odpovedalo 15 subjektov) a prispôbením produkcie vín na nové podmienky (uviedlo 11 subjektov). 6 subjektov zaznamenalo vyšší výskyt nových chorôb a škodcov, preto sa rozhodli pre zvýšenie ochrany proti tomuto negatívne javu. Pre pokles zrážok počas vegetačného obdobia 3 vinári začali používať vo viniciach závlahy. Ďalšie subjekty sa rozhodli pre zmenu pestovaných odrôd viniča (1 subjekt), resp. pre pestovanie odrôd viniča odolných vyšším teplotám a suchu (1 subjekt). Proti jarným mrazom 1 subjekt zaviedol opatrenia a rovnako 1 subjekt sa rozhodol pre nízke vedenie viniča, ktoré sa vyznačuje vysokou odolnosťou proti mrazom. Subjekty ďalej uviedli, napr. zavedenie opatrení na biodynamických princípoch (1 subjekt) alebo zníženie objemu postrekov (1 subjekt). Žiadne zmeny nevykonalo 11 vinárskych subjektov (obr. 5).

Obr. 5: Zmeny vo vinárskych podnikoch vykonané z dôvodu klimatických zmien podľa 34 registrovaných vinárskych subjektov Nitrianskeho kraja

Zdroj: vlastné spracovanie na základe terénneho výskumu, 2021 – 2023

5. Záver

Po aplikácii emisného scenára RCP4.5 na územie Nitrianskeho kraja sme zistili, že v prognózovaných rokoch 2050 a 2080 je možné očakávať v kraji zvýšenie priemernej ročnej teploty vzduchu, pričom intenzívnejšie nastane v nižších polohách na juhu kraja. V prípade naplnenia prognóz zvýšenia priemernej ročnej teploty vzduchu by to znamenalo zlepšenie klimatických podmienok pre pestovanie viniča v kraji. Zmeny by sa mohli prejaviť napr. zvýšením hektárovej úrody hrozna, rentabilnejším pestovaním teplotne náročnejších muštových odrôd viniča a posunom hranice pestovania viniča do vyšších polôh. Pri prognózovaní ročného úhrnu atmosférických zrážok sme zistili zníženie rozdielu v úhrne zrážok v oblastiach s rôznou nadmorskou výškou. V nižších polohách môžu dlhotrvajúce suchá vo vegetačnom období spôsobiť škodu na poraste viniča a celkovej produkcii hrozna. Pokles úhrnu zrážok vo vyšších polohách skvalitní podmienky pre pestovanie viniča. Väčšina vinárskych subjektov kraja vníma súčasné prejavy klimatických zmien vyššími teplotami vzduchu a dĺžkou slnečného svitu a tiež nižším úhrnom zrážok a suchšou klímou. Subjekty sa snažia reagovať na klimatické zmeny rôznymi spôsobmi, napr. skorším zberom hrozna, zvýšením ochrany viniča proti vyššiemu výskytu chorôb a škodcov, pestovaním odrôd viniča odolných vyšším teplotám a suchu alebo používaním závlahy vo viniciach.

Literatúra

- [1] BERNÁTH, S., PAULEN, O., ŠIŠKA, B., KUSÁ, Z., TÓTH, F., (2021). Influence of Climate Warming on Grapevine (*Vitis vinifera* L.) Phenology in Conditions of Central Europe (Slovakia). *Plants*, vol. 10, no. 5, pp. 1020. ISSN 2223-7747. DOI: 10.3390/plants10051020.
- [2] BUZÁSI, A., (2021). Climate Vulnerability and Adaptation Challenges in Szekszárd Wine Region, Hungary. *Climate*, vol. 9, no. 2, pp. 25. ISSN 2225-1154. DOI: 10.3390/cli9020025.
- [3] CARDELL, M. F., AMENGUAL, A., ROMERO, R., (2019). Future effects of climate change on the suitability of wine grape production across Europe. *Regional Environmental Change*, vol. 19, no. 8, pp. 2299-2310. ISSN 1436-3798. DOI: 10.1007/s10113-019-01502-x.
- [4] DROULIA, F., CHARALAMPOPOULOS, I., (2021). Future Climate Change Impacts on European Viticulture: A Review on Recent Scientific Advances. *Atmosphere*, vol. 12, no. 4, pp. 495. ISSN 2073-4433. DOI: 10.3390/atmos12040495.
- [5] DROULIA, F., CHARALAMPOPOULOS, I., (2022). A Review on the Observed Climate Change in Europe and Its Impacts on Viticulture. *Atmosphere*, vol. 13, no. 5, pp. 837. ISSN 2073-4433. DOI: 10.3390/atmos13050837.

- [6] FIRTH, R., KALA, J., LYONS, T. J., ANDRYS, J., (2017). An Analysis of Regional Climate Simulations for Western Australia's Wine Regions – Model Evaluation and Future Climate Projections. *Journal of Applied Meteorology and Climatology*, vol. 56, no. 7, pp. 2113-2138. ISSN 1558-8424. DOI: 10.1175/JAMC-D-16-0333.1.
- [7] FRAGA, H., MALHEIRO, A. C., MOUTINHO-PEREIRA, J., JONES, G. V., ALVES, F., PINTO, J. G., SANTOS, J. A., (2014). Very high resolution bioclimatic zoning of Portuguese wine regions: present and future scenarios. *Regional Environmental Change*, vol. 14, no. 1, pp. 295-306. ISSN 1436-3798. DOI: 10.1007/s10113-013-0490-y.
- [8] FRAGA, H., MOLITOR, D., LEOLINI, L., SANTOS, J. A., (2020). What Is the Impact of Heatwaves on European Viticulture? A Modelling Assessment. *Applied Sciences*, vol. 10, no. 9, pp. 3030. ISSN 2076-3417. DOI: 10.3390/app10093030.
- [9] GALBREATH, J., (2016). Exploratory Study of Climate Change Innovations in Wine Regions in Australia. *Regional Studies*, vol. 50, no. 11, pp. 1903-1918. ISSN 1360-0591. DOI: 10.1080/00343404.2015.1073849.
- [10] GUTIÉRREZ-GAMBOA, G., ZHENG, W., MARTÍNEZ DE TODA, F., (2020). Strategies in vineyard establishment to face global warming in viticulture: a mini review. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, vol. 101, no. 4, pp. 1261-1269. ISSN 1097-0010. DOI: 10.1002/jsfa.10813.
- [11] LEOLINI, L., MORIONDO, M., FILA, G., COSTAFREDA-AUMEDES, S., FERRISE, R., BINDI, M., (2018). Late spring frost impacts on future grapevine distribution in Europe. *Field Crops Research*, vol. 222, pp. 197-208. ISSN 0378-4290. DOI: 10.1016/j.fcr.2017.11.018.
- [12] MACIEJCZAK, M., MIKICIUK, J., (2018). Climate change impact on viticulture in Poland. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, vol. 11, no. 2, pp. 254-264. ISSN 1756-8692. DOI: 10.1108/IJCCSM-02-2018-0021.
- [13] MALHEIRO, A. C., SANTOS, J. A., FRAGA, H., PINTO, J. G., (2010). Climate change scenarios applied to viticultural zoning in Europe. *Climate Research*, vol. 43, no. 3, pp. 163-177. ISSN 1616-1572. DOI: 10.3354/cr00918.
- [14] MARCHI, M., CASTELLANOS-ACUÑA, D., HAMANN, A., WANG, T., RAY, D., MENZEL, A., (2020). ClimateEU, scale-free climate normals, historical time series, and future projections for Europe. *Scientific Data*, vol. 7, no. 1, pp. 428. ISSN 2052-4463. DOI: 10.1038/s41597-020-00763-0.
- [15] MOSEDALE, J. R., ABERNETHY, K. E., SMART, R. E., WILSON, R. J., MACLEAN, I. M. D., (2016). Climate change impacts and adaptive strategies: lessons from the grapevine. *Global Change Biology*, vol. 22, no. 11, pp. 3814-3828. ISSN 1365-2486. DOI: 10.1111/gcb.13406.
- [16] NEETHLING, E., PETITJEAN, T., QUÉNOL, H., BARBEAU, G., (2017). Assessing local climate vulnerability and winegrowers' adaptive processes in the context of climate change. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*, vol. 22, no. 4, pp. 777-803. ISSN 1573-1596. DOI: 10.1007/s11027-015-9698-0.
- [17] SANTILLÁN, D., GARROTE, L., IGLESIAS, A., SOTES, V., (2020). Climate change risks and adaptation: new indicators for Mediterranean viticulture. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*, vol. 25, no. 5, pp. 739-761. ISSN 1573-1596. DOI: 10.1007/s11027-019-09899-w.
- [18] SANTOS, J. A., FRAGA, H., MALHEIRO, A. C., MOUTINHO-PEREIRA, J., DINIS, L.-T., CORREIA, C., MORIONDO, M., LEOLINI, L., DIBARI, C., COSTAFREDA-AUMEDES, S., KARTSCHALL, T., MENZ, CH., MOLITOR, D., JUNK, J., BEYER, M., SCHULTZ, H. R., (2020a). A Review of the Potential Climate Change Impacts and Adaptation Options for European Viticulture. *Applied Sciences*, vol. 10, no. 9, pp. 3092. ISSN 2076-3417. DOI: 10.3390/app10093092.
- [19] SANTOS, M., FONSECA, A., FRAGA, H., JONES, G. V., SANTOS, J. A., (2020b) Bioclimatic conditions of the Portuguese wine denominations of origin under changing climates. *International Journal of Climatology*, vol. 40, no. 2, pp. 927-941. ISSN 1097-0088. DOI: 10.1002/joc.6248.
- [20] SGUBIN, G., SWINGEDOUW, D., GARCÍA DE CORTÁZAR-ATAURI, I., OLLAT, N., VAN LEEUWEN, C., (2019). The Impact of Possible Decadal-Scale Cold Waves on Viticulture over Europe in a Context of Global Warming. *Agronomy*, vol. 9, no. 7, pp. 397. ISSN 2073-4395. DOI: 10.3390/agronomy9070397.
- [21] SCHULTZE, S. R., SABBATINI, P., (2019). Implications of a Climate-Changed Atmosphere on Cool-Climate Viticulture. *Journal of Applied Meteorology and Climatology*, vol. 58, no. 5, pp. 1141-1153. ISSN 1558-8424. DOI: 10.1175/JAMC-D-18-0183.1.
- [22] SCHULTZE, S. R., SABBATINI, P., (2022). Impact of Early Season Temperatures in a Climate-Changed Atmosphere for Michigan: A Cool-Climate Viticultural Region. *Atmosphere*, vol. 13, no. 2, pp. 251. ISSN 2073-4433. DOI: 10.3390/atmos13020251.
- [23] SLOVENSKÝ HYDROMETEOROLOGICKÝ ÚSTAV (SHMÚ), (2015). *Klimatický atlas*. [online]. [cit. 2023-02-05]. Dostupné z: <https://klimat.shmu.sk/kas/>.
- [24] ÚSTREDNÝ KONTROLNÝ A SKUŠOBNÝ ÚSTAV POĽNOHOSPODÁRSKY (ÚKSÚP), (2023). *Zoznam registrovaných vinárov*. [online]. [cit. 2023-01-04]. Dostupné z: <https://www.uksup.sk/vinari>.

[25] WUNDERLICH, R. F., LIN, Y.-P., ANSARI, A., (2023). Regional Climate Change Effects on the Viticulture in Portugal. *Environments*, vol. 10, no. 1, pp. 5. ISSN 2076-3298. DOI: 10.3390/environments10010005.

Táto práca bola podporená projektom VEGA č. 1/0880/21 Transformácia Nitrianskeho kraja v meniacich sa spoločensko-ekonomických podmienkach so zvláštnym zreteľom na dopady pandémie COVID-19.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-23

TOWARDS INCLUSIVE PROSPERITY AND DEVELOPMENT IN EUROPEAN COUNTRIES USING THE TRANSITIONING PERFORMANCE INDEX

Sledování inkluzivní prosperity a rozvoje v evropských zemích pomocí Indexu výkonnosti přechodu

RASHIDATU BASSABI

Katedra regionální ekonomie a správy | *Department of Regional Economics and Administration*
Ekonomicko-správní fakulta, | *Faculty of Economics and Administration*
Masarykova univerzita | *Masaryk University*
✉ *Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic*
E-mail: 525691@muni.cz

Annotation

The need to assess sustainable processes and states is a driving assumption for the paper, having as an objective to explore the assessment model of the Transitioning Performance Index by the European Union. The purpose is to analyze for 24 out of the EU-27 countries for the year 2020 using multivariate, the distribution of performance within the 37 indicators used for the estimation of the transitioning performance index. The results produced 24 principal components of which the first 8 accounted for 89 percent cumulative variation and 10 accounted for 93 percent. The 24 countries selected were further classified into 4 groups based on the PCA results and the observable correlations between the original variables and the PCA were also determined. The results showed that the main indicators and the new PCA could be used as policy and decision-making guidelines for individual countries to determine strengths, weaknesses and opportunities for inclusive and sustainable development initiatives and programmes.

Keywords

sustainability performance, inclusive development, Transitioning performance index

Anotace

Základním předpokladem tohoto článku je potřeba hodnotit udržitelné procesy a jejich aktuální stav, a tudíž cílem je prozkoumat model hodnocení udržitelnosti, tzv. index výkonnosti přechodů (TPI index) sestavený Evropskou unií. Účelem je pro 24 zemí z celkových 27 států EU pomocí vícerozměrné analýzy zkoumat rozložení výkonnosti v rámci 37 ukazatelů používaných pro odhad indexu výkonnosti přechodů pro rok 2020. Výsledky poskytly 24 hlavních komponent, z nichž prvních 8 představovalo 89 % kumulativní variace a 10 představovalo 93 %. Vybraných 24 zemí bylo dále klasifikováno do 4 skupin na základě výsledků analýzy hlavních komponent (PCA) a byly také stanoveny pozorovatelné korelace mezi původními proměnnými a PCA. Výsledky ukázaly, že hlavní indikátory a nové PCA mohou být využity jako metodická vodítka pro stanovení politik a rozhodovací procesy v jednotlivých zemích k určení silných a slabých stránek a příležitostí pro iniciativy a programy inkluzivního a udržitelného rozvoje.

Klíčová slova

hodnocení udržitelnosti, inkluzivní rozvoj, Index výkonnosti přechodu

JEL Classification: O40, O52, O32

1. Introduction

Several sustainability indicators are increasingly being developed, and as public policy and programmes making decisions increasingly become decentralized their significance becomes obvious. To ensure the effectiveness of initiatives at the local, regional, national, and international levels, sustainability indicators must reflect the shared values, concerns and hopes for the future as well as ensuring meaningful interactive participation in the development of a set of indicators Vilcina & Boronenko. (2011); Galgóczi. (2009); Falciola et al. (2020). This also requires enduring and effective communication between researchers, policymakers, user and interest groups Kelly & Moles. (2002) in Coelho et al. (2010).

The relevance of sustainable development is that it plays a central role in the creation of regional, national and international strategies for most public and private organizations as well as countries and local governments Pawlonka. (2019); Jones. (2006). As such, using sustainable development as a planning goal will also necessitate building indicators that can assist policy-makers in identifying appropriate policies as well as monitoring the effectiveness of said policy actions Gustavson et al. (1999) in Coelho et al. (2010). Moreover, indicators in themselves are powerful tools of growing interest and with varying interesting applications Parris & Kates, (2003) in Coelho et al. (2010), which help to assess progress made towards targets, highlight key policy initiatives needed to be taken, raise public awareness of actions made that can contribute to sustainability in target areas, educate the public and interest groups about sustainable development, and ensure transparency in the trade-offs and synergies between different objectives Horvath et al. (2012); Satrovic & Muslija. (2019); EU. (2022).

The aim of the paper is to analyse the various indicators for the transitioning performance published by the European Commission for the year 2020 using multivariate analysis. This is to enable on one hand to examine and classify the indicators into smaller components that will keep the original variation and allow for better understanding of the efforts that go into the performance. On the other hand, the aim is to make it possible to break down the original four dimensions into more finer dimensions and give a better understanding of the relationships among the indicators. To achieve this, the paper is organized as follows: a literature review on sustainability performance, followed by methodology and analysis of the results of the transitioning performance index and finally a conclusion and recommendation.

2. Literature Review

Several attempts have been made to measure economic progress, economic and social welfare, or quality of life using methods other than Gross Domestic Product (GDP), which is a basic measure of a country's overall economic output. As a result, new requirements have gradually been incorporated to make such measurements as comprehensive, sustainable and all-embracing as possible Anielski. (2001) and Hecht. (2002) in Bilbao-Ubillos. (2013); Vondrova & Fifekova. (2015); Sloka et al. (2019). The concept of 'development' as currently used by the United Nations Development Programme (2001) in Bilbao-Ubillos. (2013) is more comprehensive yet more stringent than the traditional concept since it comprises a process of broadening the options open to the people of a country as well as increasing their functions and abilities to ensure that the level of development is measured in terms of the real freedoms that people enjoy Freidenfelde. (2011); Madaleno. (2008).

Since the early 1990s, sustainability has been one of the most addressed goals for the design of policies, programs, plans and projects in different sectors of governments, business and non-governmental organizations. This is due to issues of environmental quality and social exclusion in international political and scientific debates Rodrigues-Filho et al. (2013); Zadoroznaja. (2010). It should be noted that, important international initiatives on the development of sustainability assessment systems are acknowledged, including the Millennium Development Goals UNDP. (2011), the Index of Sustainable Economic Welfare – ISEW Lawn. (2003), and the Dashboard of Sustainability IISD. (2007), and also the Transitioning Performance Index by the European Union Rodrigues-Filho et al. (2013); Ruiz et al. (2013); Odugbesan et al. (2022). Scoreboards and composite indicators, like the new Transitions Performance Index, are powerful tools for informing and mobilizing citizens in the EU and for monitoring the impact of national policies EU. (2020, (2022).

2.1 Relevance of sustainability measures and introducing the Transitioning Performance Index

In times of increasing interest in sustainability topics exaggerated due to depletion of resources, global warming and social inequalities, various concepts and projects that aim at the goals of sustainable development experience high popularity. Moreover, issues of globalization and urbanization have resulted in central, environmentally deprived areas and long, interregional/international value chains with winning global players and an ever-growing gap between rich and poor. This can be because urban growth has outpaced the ability of governments to build essential infrastructures and create value Carius et al. (2018). It is established that value creation either at local or grand scales can be facilitated by using relevant trans-sectoral synergies which is fundamental to sustainable development and the strengthening of target economies. This visualization of the economic, environmental and social impacts will not only support decision-making processes, but can be used as a political argument aimed at promoting and fostering planning and development initiatives Carius et al. (2018).

The Transitions Performance Index shortened as (TPI) is a composite indicator that measures the performance of countries along four main transitions, namely, economic, social, environmental and governance. Most of the indicators for this index are outcome-oriented to present a combined impact of the policy mix implemented in each country. Each of the four transitions adds an important element to the overall assessment of performance,

challenges, and opportunities EU. (2020). The TPI does not present geographical predetermination therefore there is no clear-cut North-South, East-West divide, including on the European continent. Scoreboards have proved to have a powerful influence for informing and for monitoring the impact of national policies EU. (2022). However, since challenges are global, the TPI also presents the data at the global level, so that best performances and challenges all over the world can be identified and be a source of inspiration and action. It uses comparable international data and covers countries which in total represent approximately 76% of the total population EU. (2020). It provides a 'beyond GDP' approach that enables a comparison of country performances in progressing towards fair, equitable and sustainable prosperity. It contributes to providing a broader perspective on prosperity that focuses on resilience, inclusiveness, sustainability, and prosperity and that supports the EU's 2022 Annual Sustainable Growth Strategy EU. (2020, (2022)).

2.2 Feasibility and relevance the Transitioning Performance Index and TPI Selection for the year 2020

Normally there are concerns on the feasibility and/or robustness of measures developed to measure economic and social trends and performances. The TPI is not without these concerns too and as such the European Commission's Competence Centre on Composite Indicators and Scoreboards normally shortened as (JRC-COIN) performed an independent statistical audit to validate the TPI's methodological process and answer queries related to whether it met these concerns of robustness and made recommendations for future releases of the index EU. (2020, (2022)). It should be noted that, first and foremost, the statistical assessment of the JRC is independent. Also, it is based on the strict accordance and recommendations of the Handbook on Constructing Composite Indicators and the review of more than 100 international composite indicators and scoreboards. Thus covering a wide array of policy domains and experience gained from them EU. (2021). JRC-COIN, with its statistical expertise and experience developing these tools, provides the needed expert assistance for informed policy decisions and progress monitoring which helps policymakers in monitoring the impact of the EU strategies and policies at their national, regional, and local levels. Therefore, with such robust composite indicators, policymakers can shape policy and monitor progress in many different areas EU. (2020, (2022)).

In the European Union, programming is one of the essential elements of the functioning of the Structural Funds and involves the preparation of multi-annual development plans. It is undertaken through a partnership-based decision-making process through several stages, until the measures are taken over by the public or private bodies entrusted with carrying them out. Moreover, the programming period for a single period lasts for seven years in order to maintain the simplification of the management system defined in Regulation (EC) No 1260/1999. The seven-year periods began in 2000, hence the previous programming periods were 2000-2006 2007-2013, and 2014 – 2020 and the current one is 2021-2027 EU. (2021, (2022)). It should be noted that the index uses indicators with specific goalposts to follow the path taken by various countries towards fair and prosperous sustainability over the past decade. It illustrates the contributions of each transition to the overall performance of a country, indicating strengths and weaknesses, opportunities, and possible trade-offs.

3. Methodology and Analysis

The TPI index indicators for the year 2020 lists 37 indicator scores between 0 to 100. Greece, Malta and Luxembourg were not included in the analysis due to missing data from the set. To reduce bias from the multivariate analysis, countries without complete data in the TPI indicators set were excluded from the principal component analysis. Secondly the index for the year 2020 were used because it is the most recent information and provides data after recent economic and social challenges.

Tab. 1: Details of the year, variables, and countries for analysis.

Year	Variables	Countries
2020	1. Education	Austria
	2. Wealth	Belgium
	3. Productivity	Bulgaria
	4. Industrial base	Croatia
	5. Health	Cyprus
	6. Work and inclusion	Czechia
	7. Free time	Denmark
	8. Equality	Estonia
	9. Emission reduction	Finland
	10. Biodiversity	France
	11. Resource productivity	Germany
	12. Energy productivity	Greece
	13. Fundamental rights	Hungary
	14. Security	Ireland
	15. Transparency	Italy
	16. Sound public finances	Latvia
	17. Gov. expenditure in education per student (% of GDP per capita)	Lithuania
	18. Internet users (%)	Luxembourg
	19. Proportion of people with ICT skills (composite)	Malta
	20. Output per worker (2011 constant GDP PPP\$)	Netherlands
	21. Gross expenditure on R&D (% of GDP)	Poland
	22. Gross value added of manufacturing (% of GDP)	Portugal
	23. Patent families filed in two offices (per billion PPP\$ GDP)	Romania
	24. Employment rate of the population aged 20-64 (%)	Slovakia
	25. Employment-to-population ratio gender gap 25+ (%)	Slovenia
	26. Gross enrolment ratio, pre-primary (%)	Spain
	27. Gini coefficient disposable income post taxes and transfers (0-100)	Sweden
	28. Income share held by the poorest quintile (%)	(Greece, Malta
	29. Terrestrial key biodiversity areas (KBAs) protected (%)	and Luxembourg
	30. Freshwater key biodiversity areas (KBAs) protected (%)	were removed
	31. Pesticide use per area of cropland (kg/ha)	from the data set
	32. Resource productivity (PPP\$ per kg)	due to missing
	33. Material footprint (tonnes per capita)	data.)
	34. Voice and accountability index (z-score)	
	35. Rule of law Index (z-score)	
	36. Corruption perceptions index (0-100)	
	37. Basel anti-money laundering index (0-10)	

Source: EU. (2022)

3.1 Determining number of new components to replace original variables.

Using the PCA, the original variables are reduced to 24 principal components with number of eigenvalues >1 using the code $\text{sum}(p\text{\$}s\text{\$}dev^2 > 1)$ as 8, and the summaries shown in Fig. 1 and Tab. 2. In figure and tabular forms. The first 8 components account for approximately 89% of the variation while the first 10 components accounted for approximately 93% of the cumulative variation which means we can use these 8 components to explain the changes in the sustainability performance according to the TPI methodology. These components will reduce the total indicators needed for the measurements and make it easier to observe the relationships between the indicators. Fig. 1 shows the same information in a graphical method but for the first 10 components using the drop of the λ /variances. The new components are in descending order according to their weight in influencing the variation, and there is no correlation between the new components, therefore they can be used to fix the issue of multicollinearity. The first eigenvalue calculated from the matrix is the variance / dispersion of the first principal component and so forth until last principal component.

Based on the results of the analysis there were observable correlations between the original variables and the principal components. Some observable results showed that the first PCA had very strong negative correlations of -0.8 and -0.9 with initial variables Education, Corruption perceptions index, Rule of law Index, Voice and accountability index, Patent families filed in two offices, Gross expenditure on R&D, Proportion of people with ICT skills, Fundamental rights, Productivity and wealth. This group of original variables can be classified in a set

because they have similar influences. An average positive correlation was observed with Material footprint (in tonnes per capita) and a weak positive correlation of approximately 0.2 and 0.3 were observed with Emission reduction and Biodiversity. This group of original variables also has similar influences.

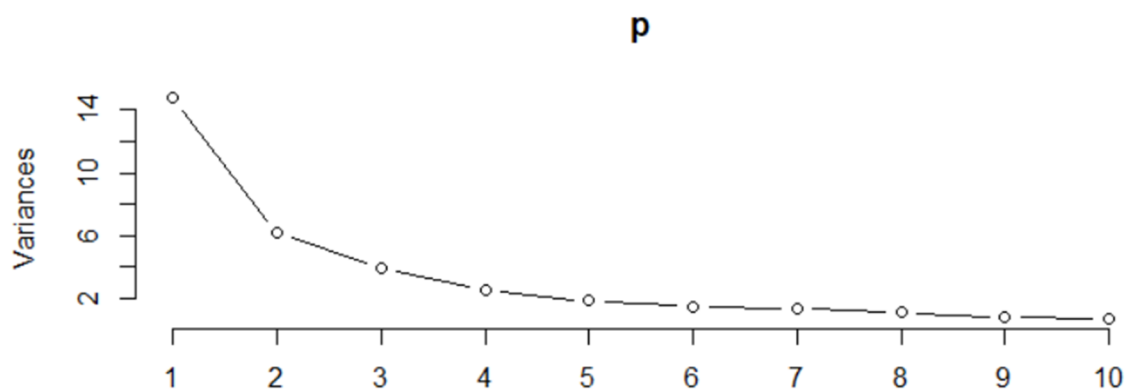
For the second PCA an average to a strong positive correlation of approximately 0.5 and 0.7 were observed with variables Health, Resource productivity, Energy productivity, Security, Resource productivity (PPP\$ per kg). Alternatively, an average to strong negative correlations of approximately -0.5 and -0.7 were observed with variables Basel anti-money laundering index, Pesticide use per area of cropland (kg/ha), Terrestrial key biodiversity areas (KBAs) protected, Employment rate of the population aged 20-64, Gov. expenditure in education per student (% of GDP per capita), Sound public finances, Biodiversity. Hence. These variables can also be placed in similar groups due to their shared influences. This provides a guideline for countries that seek to evaluate their sustainability performance by allowing them to observe beforehand the potential influences these indicators will have should they focus attention on their problem areas.

The trends for the correlations are observed for all the PCA and the original variables but after the first 8 PCA, the following components show very weak to weak positive or negative relationships without any strong correlations observed. Hence, variables sharing strong relationships as explained in the previous paragraphs can be the focus of attention for countries striving to improve sustainability performance. This also expands on the original 4 dimensions into 8 main components with having degrees of relationship observed with original indicators.

Tab. 2: Summary Results of Principal Component Analysis

PCA	Standard deviation	Proportion of Variance	Cumulative Proportion
PCA 1	3.8401	0.3985	0.3985
PCA 2	2.4790	0.1661	0.5646
PCA 3	1.9744	0.1054	0.6700
PCA 4	1.57875	0.06736	0.73736
PCA 5	1.34998	0.04926	0.78662
PCA 6	1.21874	0.04014	0.82676
PCA 7	1.14906	0.03568	0.86245
PCA 8	1.04703	0.02963	0.89207
PCA 9	0.89866	0.02183	0.91390
PCA 10	0.80879	0.01768	0.93158
PCA 11	0.78021	0.01645	0.94803
PCA 12	0.7067	0.0135	0.9615
PCA 13	0.62759	0.01065	0.97218
PCA 14	0.54453	0.00801	0.98019
PCA 15	0.49358	0.00658	0.98677
PCA 16	0.39843	0.00429	0.99106
PCA 17	0.33466	0.00303	0.99409
PCA 18	0.3042	0.0025	0.9966
PCA 19	0.21781	0.00128	0.99788
PCA 20	0.19007	0.00098	0.99885
PCA 21	0.16350	0.00072	0.99957
PCA 22	0.11236	0.00034	0.99992
PCA 23	0.05595	0.00008	1.00000
PCA 24	1.358e-15	0.000e+00	1.000e+00

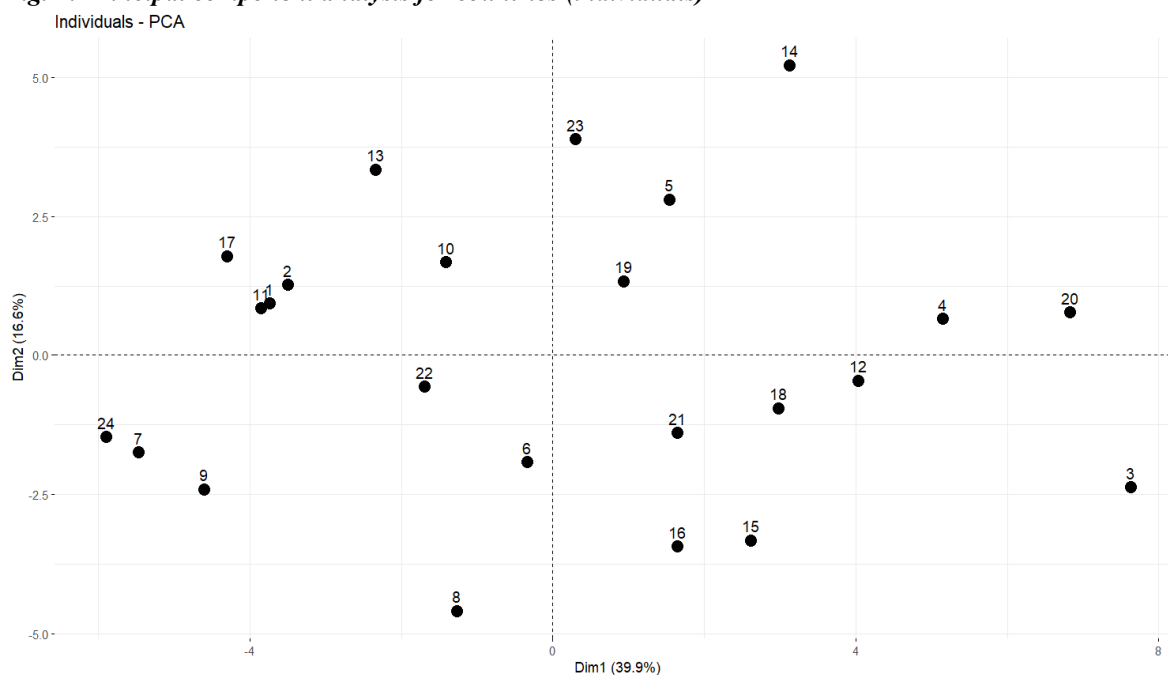
Source: author's own processing

Fig. 1: Variance of Principal Component Analysis

Source: author's own processing

3.3 Classification of countries based on PCA results.

The PCA also attempts to classify the countries (denoted as individuals) according to relationships observed with the new components. In this case, countries that have their indicators performing similarly will be observed close to each other in the central axes, while those that perform out of sync will be observed as outliers and further from the central axes. It should be noted that the classification of the countries is done with the new components deduced from the analysis as shown in the Tab. 2. Which means that countries in similar or close grouping will have their transitioning performance influenced by similar indicators. As observed in Fig. 2, the countries are placed in a two-dimensional plane (shortened as Dim1 and Dim2 respectively) and based on the dependencies and relationships of variables with the principal components of Tab. 2. Fig. 2 shows this classification of countries and Tab.3 gives the corresponding countries represented by the numbers. It should be noted that the numbering of countries has no rule, and it is purely alphabetically numbered.

Fig. 2: Principal component analysis for countries (individuals)

Source: author's own processing

Tab. 2: Summary Results of Principal Component Analysis

Group 1	Group 2	Group 3	Group 4
1 - Austria	4 - Croatia	6 - Czech Republic	3 - Bulgaria
2 - Belgium	5 - Cyprus	7 - Denmark	12 - Hungary
10 - France	14 - Italy	8 - Estonia	15 - Latvia
11 - Germany	19 - Portugal	9 - Finland	16 - Lithuania
13 - Ireland	20 - Romania	22 - Slovenia	18 - Poland
17 - Netherlands	23 - Spain	24 - Sweden	21 - Slovakia

Source: author's own processing

Group 1 are observed for mostly central and western European countries. Group 2 is observed for mostly southern and south-eastern European countries. Group 3 is observed for mostly North European countries with the Czech Republic and Slovenia which are geographically demarcated in central Europe being included. Group 4 is observed for south-eastern and northern European countries with Slovakia and Poland which are geographically demarcated as central European countries included. This confirms the issue of outliers that may not be bound by geographical locations but rather indicator performances for the measurement.

4. Conclusion

The results for the paper show that individual countries can use the Transitioning performance index indicators and the PCA to determine areas of strengths in their endeavors towards inclusive and sustainable development. Also, it will help in identifying areas of weakness that could negatively affect initiatives and actions or that will need to be addressed to ensure inclusiveness towards prosperity. This can be done by observing the relationships that exist among the variables, and since there are no correlations observed among the new components, the indicators can be better distributed, and their performance better understood. Moreover, certain indicators are correlated and influence performance in similar directions as observed for the original variables with strong negative or positive influences for the principal components. This means that countries focusing on areas of concern to them such as Education, Corruption perceptions index, Rule of law Index, Voice and accountability index, Patent families filed in two offices, Gross expenditure on R&D, Proportion of people with ICT skills, Fundamental rights, Productivity and wealth can expect to have close or similar influences on their total performance, since working on one or more could inadvertently influence other areas in the same group.

The results also show that countries are not bound by geographical demarcations in terms of performance. Although majority of countries in similar geographical locations share common socio-economic and cultural characteristics that might influence decisions and performance orientation, ultimately, indicators performance should be based on the individual needs and challenges for the countries. This will mean that countries in clear geographical locations will still perform differently as observed for central European countries falling into dispersed groups across the four, a trend that is observed in most countries as well. Finally, these can also provide areas of opportunities that would need to be taken advantage of to ensure that actions are targeted to what is particularly needed for each individual country, rather bulk geographical expectations. This can also be extended towards more local levels so that more refined results and guidelines can be achieved during policy and decision making at grassroots levels.

Literature

- [1] BILBAO-UBILLOS, J., (2013). The Limits of Human Development Index: The Complementary Role of Economic and Social Cohesion, Development Strategies and Sustainability. *Sustainable Development*, vol. 21, no. 6, pp. 400-412. DOI:10.1002/sd.525.
- [2] CARIUS, N., SPECK, M., & LAUB, K., (2018). Regional Impact Assessment: A Methodology to Measure the Regional Value Added of Trans-Sectoral Urban Planning. *In Smart and Sustainable Planning for Cities and Regions*, Cham.
- [3] COELHO, P., MASCARENHAS, A., VAZ, P., DORES, A., & RAMOS, T. B., (2010). A framework for regional sustainability assessment: developing indicators for a Portuguese region. *Sustainable Development*, vol. 18, no. 4, pp. 211-219. DOI:10.1002/sd.488.
- [4] EU. (2021). EU regional and urban development. [online] [cit. 2023.03.30] Accessible: https://ec.europa.eu/regional_policy/home_en.
- [5] EU. (2020). *Towards fair and prosperous sustainability : transitions performance index 2020*.
- [6] EU. (2022). *Transitions performance index 2021 : key findings and rankings*.
- [7] FALCIOLA, J., JANSEN, M., & ROLLO, V., (2020). Defining firm competitiveness: A multidimensional framework. *World Development*, 129. DOI: 10.1016/j.worlddev.2019.104857

- [8] FREIDENFELDE, I., (2011). Highly Qualified Workforce Attraction from Abroad - Issues in the European Union. In *12th International Scientific Conference on Economic Science for Rural Development*. Latvia Univ Agr, Fac Econ, Jelgava, LATVIA.
- [9] GALGOCZI, B., (2009). Boom and Bust in Central and Eastern Europe: Lessons on the Sustainability of an Externally Financed Growth Model. *Journal of Contemporary European Research*, vol. 5, no. 4, pp. 614-625.
- [10] HORVATH, B., IVANOV, A., & PELEAH, M., (2012). The Global Crisis and Human Development: A Study on Central and Eastern Europe and the CIS Region. *Journal of Human Development and Capabilities*, vol. 13, no. 2, pp. 197-225. DOI: 10.1080/19452829.2011.645531.
- [11] JIANG, Y. Q., (2014). Knowledge economy and knowledge-based development: a tentative discussion. In *China: Trade, Foreign Direct Investment, and Development Strategies* (pp. 205-210).
- [12] JONES, E., (2006). Europe's market liberalization is a bad model for a global trade agenda. *Journal of European Public Policy*, vol. 13, no. 6, pp. 943-957. DOI: 10.1080/13501760600838714.
- [13] MADALENO, I. M., (2008). *How the resource curse affects urban development in East Timor*. In *5th International Conference on Urban Regeneration and Sustainability (The Sustainable City)*. Skiathos Isl, Greece.
- [14] ODUGBESAN, J. A., IKE, G., OLOWU, G., & ADELEYE, B. N., (2022). Investigating the causality between financial inclusion, financial development and sustainable development in Sub-Saharan Africa economies: The mediating role of foreign direct investment. *Journal of Public Affairs*, vol. 22, no. 3. DOI: 10.1002/pa.2569.
- [15] OZGUR, G., ELGIN, C., & ELVEREN, A. Y., (2021). Is informality a barrier to sustainable development? *Sustainable Development*, vol. 29, no. 1, pp. 45-65. doi:10.1002/sd.2130.
- [16] PAWLONKA, C., (2019). Flexicurity In The Central Eastern Europe, Decade After Economic Crisis. In *39th International Scientific Conference on Economic and Social Development - Sustainability from an Economic and Social Perspective*. Lisbon, Portugal.
- [17] RODRIGUES-FILHO, S., LINDOSO, D. P., BURSZTYN, M., BROUWER, F., DEBORTOLI, N., & DE CASTRO, V. M., (2013). Regional sustainability contrasts in Brazil as indicated by the Compass of Sustainability – CompasSus. *Environmental Science & Policy*, vol. 32, pp. 58-67. DOI: 10.1016/j.envsci.2013.01.014.
- [18] RUIZ, V. R. L., NAVARRO, J. L. A., & PENA, D. N., (2013). *Index Knowledge Cities Or Growth Capacity From Intellectual Capital Outlook*. In *6th Knowledge Cities World Summit (KCWS)*. Istanbul, Turkey.
- [19] SATROVIC, E., & MUSLIJA, A., (2019). *Fresh Evidence On The Investment-Economic Freedom-Growth Nexus In Oecd Member States*. In *39th International Scientific Conference on Economic and Social Development - Sustainability from an Economic and Social Perspective*. Lisbon, Portugal.
- [20] SLOKA, B., JEKABSONE, I., CIPANE, K., & VASINA, S. A., (2019). Income Differences in Regions of Latvia - Problems and Challenges. *European Integration Studies*, vol. 13, pp. 52-60. DOI: 10.5755/j01.eis.0.13.23562.
- [21] VILCINA, A., & BORONENKO, V., (2011). Actual Clustering Paths of Economic Sectors in Latvia by the Labour Flows. In *12th International Scientific Conference on Economic Science for Rural Development*. Latvia Univ Agr, Fac Econ, Jelgava, Latvia.
- [22] VONDROVA, A., & FIFEKOVA, E., (2015). The Impact of the Transformation Process to the Institutional Complementarity of Transition Countries. In *25th International-Business-Information-Management-Association Conference*. Amsterdam, Netherlands.
- [23] ZADOROZNAJA, O., (2010). Methodological Aspects for Estimation of the Nation's Competitiveness. In *International Scientific Conference on Economic Science for Rural Development*, Latvia Univ Agr, Fac Econom, Jelgava, Latvia.

The paper was supported by the project Assessing Innovation development in metropolitan areas in developed EU countries (MUNI/A/1103/2022).

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-24

VZNIK SOCIÁLNÝCH INOVACÍ V KONTEXTE FORMOVANIA INOVAČNÝCH SOCIÁLNÝCH KLASTROV

The Emergence of Social Innovations in the Context of the Formation of Innovative Social Clusters

MICHAL HRIVNÁK**PETER MORITZ****LUCIA LAGINOVÁ****JANA JARÁBKOVÁ**

Ústav regionalistiky a rozvoja vidieka | Institute of Regional Studies and Rural Development
Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja | Faculty of European Studies and Reg. Development
Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre | Slovak University of Agriculture in Nitra
✉ Tr. Andreja Hlinku 2, 949 76 Nitra, Slovak Republic
E-mail: michal.hrivnak@uniag.sk, xmoritz@uniag.sk, xlaginova@uniag.sk, jana.jarabkova@uniag.sk

Anotácia

Grassroots iniciatívy predstavujú inštitúcie s rozličnou mierou formálnosti, vznikajúce z iniciatívy aktívnych miestnych komunít, za účelom adresovania miestnych výziev, či globálnych výziev na miestnej úrovni. Na základe teórie, i existujúcich empirických výsledkov ich možno pokladať za významných sociálnych inovátorov, ktorí kapitalizujú zdroje občianskych komunít a znalosti akumulované prostredníctvom tvorby bohatých medzi-sektorových väzieb za účelom generovania nových, spoločensky prospešných produktov a služieb. Príspevok sa zameriava na hodnotenie významu medzi-sektorových väzieb pre zavádzanie inovatívnych produktov a služieb s verejne-prospešným charakterom grassroots iniciatívami. Vplyv šírky medzi-sektorových sietí na sociálne inovovanie je skúmaný s využitím nástrojov ekonometrie. Na prípade konkrétnych 5 sociálnych inovátorov demonštrujeme formovanie sociálnych inovačných klastrov a porovnávame ich sektorovú skladbu. Výsledky indikujú, že sociálne inovácie sa darí grassroots iniciatívam zavádzať najmä vďaka akumulácii skúseností, ľudského kapitálu a medzi-sektorovej spolupráci.

Kľúčové slová

grassroots komunity, komunity, sociálne inovácie, sociálne klastre, medzi-sektorová spolupráca

Annotation

Grassroots initiatives represent various formalized institutions emerging from the initiative of active local communities, in order to address local challenges or global challenges at the local level. Based on theory and existing empirical results, they can be considered as important social innovators who capitalize the resources of civic communities and the knowledge accumulated through the rich cross-sectoral ties in order to generate new, socially beneficial products and services. The contribution focuses on the evaluation of the importance of cross-sectoral ties for the introduction of innovative products and services with a public-beneficial character by grassroots initiatives. The influence of the breadth of inter-sector networks on social innovation is investigated using econometric tools. In the case of specific 5 social innovators, we demonstrate the formation of social innovation clusters and compare their sectoral composition. The results indicate that grassroots initiatives manage to introduce social innovations mainly due to the accumulation of experience, human capital and inter-sectoral cooperation.

Keywords

grassroots communities, communities, social innovation, social clusters, cross-sector cooperation

JEL Classification: B55, O35, O43

1. Úvod

Miestny ekonomický rozvoj je spoločne cieleňou aktivitou podnikov, miestnych samospráv, občianskych organizácií a ďalších lokálnych skupín, zameraný na dosiahnutie územnej konkurencieschopnosti lokality a rast kvality života v lokalite, pri rešpektovaní princípov udržateľného rozvoja (Melichová a Varecha, 2021). Potreba miestnej participácie miestnych komunit pri prekonávaní lokálnych rozvojových výziev sa postupne v krajinách Európy premieta do politik miestneho rozvoja (Schachter a Yang, 2012). Najmä záujmové komunity obvykle prechádzajú emancipačným procesom, kedy sa ich nosný cieľ posúva od uspokojovania spoločných potrieb k sofistikovanejším cieľom (Voorberg et al., 2015), ako napr. preberať role nositeľa miestnej zmeny, riešenia miestnych problémov, kompenzovania neexistujúcich sociálnych služieb, či samosprávnych funkcií (Igalla et al., 2019). Seyfang a Smith (2007) prichádzajú s konceptom tzv. grassroots komunit (či iniciatív grassroots komunit), pod ktorými chápeme aktívne miestne rozvojové iniciatívy formované na princípe zdola-nahor. V podmienkach západnej Európy možno pozorovať snahu o podporu inštitucionalizácie grassroots hnutí (Lewis a Kanji, 2009), ktoré zohrávajú kľúčové úlohy v procesoch plánovania miestneho a regionálneho rozvoja (Cerreta et al., 2016), podporujú prostredníctvom svojich projektov rast občianskej participácie a angažovanosti (Fenn et al., 2021), a stávajú sa implementátorom nových sociálnych riešení (Yan et al., 2018). Vzhľadom na potrebu „formálnej strechy“ pre možno získať prístup k externým zdrojom financovania sa aktívne občianske komunity často inštitucionalizujú v neziskom sektore (Seyfang et al. 2010).

Koncept sociálnej inovácie sa objavuje zhruba 70 rokov po uverejnení prvých významných prác inovačnej ekonomiky (Oeij et al., 2019). Sociálna inovácia je široko-definovaný konštrukt, ktorý sa používa na označenie rôznych činností (Mason et al., 2015). V literatúre však dominuje ich chápanie ako (Pol a Ville, 2009): (1) procesov spoločenskej transformácie, (2) modelov organizačného manažmentu, (3) sociálneho podnikania, (4) vývoja nových produktov, služieb a programov a (5) modelov riadenia, splnomocnenia a budovania kapacít. Anheier et al. (2019) poukazujú na výnimočné postavenie tretieho sektora pri kreovaní sociálnych inovácií, nakoľko ich činnosť zasahuje do rôznych sfér ako: ekológia, kultúra, sociálne problémy, problémy komunit, inklúzie a pod., či ich pozitívne ovplyvňovanie politiky, či podnikov čím prispievajú k vývoju nových noriem a postupov. Aj v podmienkach Slovenska platí to, že sociálne inovácie sa častokrát kujú práve na úrovni tretieho sektora, ktorý má bližšie k obyvateľom ako štátna správa a pozná ich potreby a požiadavky (Bútora et al., 2012).

V literatúre však zatiaľ vieme len málo o význame sietí a procesoch ko-kreácie pri sociálne-orientovanej inovačnej aktivite (Seyfang a Smith; 2007; Seyfang et al. 2010; Seyfang a Haxeltine, 2012). Podľa našich najlepších znalostí, v literatúre kompletne absentuje diskusia na tému, ako dokážu grassroots komunity formovať pomyselné medzi-sektorové klastre orientované na tvorbu sociálnych inovácií. V tomto príspevku budeme objasňovať, akú úlohu zohrávajú medzi-sektorové siete pri vzniku sociálnych inovácií a do akej miery možno spolu so vznikom sociálnych inovácií pozorovať formovanie sociálnych inovačných klastrov. Sociálny klaster chápeme v súlade s Bembenek a Kowalska (2015) ako partnerstvo, či platformu pre spoluprácu medzi kľúčovými zainteresovanými stranami v socio-ekonomickom systéme.

2. Cieľ a metodika

Cieľom príspevku je zhodnotiť, do akej miery vznikajú sociálne inovácie v procesoch ko-kreácie, ako dôsledok medzi sektorovej spolupráce iniciovanej sociálnym inovátorom a demonštrovať formovanie sociálnych inovačných klastrov v podmienkach Slovenska. Tento cieľ naplníme s využitím primárnych údajov o aktivitách inovatívnych, komunitne-vedených občianskych iniciatív, ktoré možno označiť ako tzv. grassroots komunity. Predpokladáme, že väčšina inštitucionalizovaných grassroots iniciatív je ukotvená v neziskovom sektore a z tohto dôvodu sa rozhodli ich práve v neziskovom sektore manuálne identifikovať. Spomedzi všetkých 20 734 organizácií spadajúcich pod tretí sektor na Slovensku (RES, 2021) sme manuálne identifikovali 462 iniciatív, ktoré spĺňajú nasledovné kritériá:

- ich deklarovaná činnosť súvisí so sociálnymi, environmentálnymi, kultúrnymi, či ekonomickými problémami širšej spoločnosti
- definujú sa ako komunitne-vedené iniciatívy, či jasne odkazujú na existenciu vlastnej komunity podporovateľov
- majú potenciál byť zdrojom sociálnych inovácií

Overovanie prebiehalo kontrolou verejne dostupných informácií na webe iniciatívy, v Registri neziskových organizácií, či na sociálnych sieťach iniciatívy. Pri respondovaní daných 462 iniciatív sme zbierali odporúčania na respondovanie ďalších aktérov iných sektorov, ktorí spĺňajú tieto kritériá (boli to najmä neformálne skupiny občanov, sociálne podniky, či komunitne-vedené rozpočtové, či príspevkové organizácie samospráv). Prostredníctvom tzv. techniky snehovej gule (z angl. snowball-sampling) sme teda získali údaje o ďalších 40 grassroots iniciatívach. Za základný súbor teda pokladáme 502 grassroots iniciatív v podmienkach Slovenska,

ktorých zoznam je výsledkom kombinácie manuálneho triedenia registra RES (ŠÚSR, 2021) a odporúčaní získaných technikou snehovej gule. V období medzi septembrom 2021 a novembrom 2022 sme úspešne vykonali zber dát v prípade 106 grassroots iniciatív – získali sme 106 rozsiahlych dotazníkov, z 89 z nich sme vykonali hĺbkové riadené rozhovory v trvaní viac ako 200 hodín a realizovali 15 fokusových skupín. Kvantifikované údaje (prostredníctvom dotazníka) sme však získali v prípade všetkých 106 grassroots iniciatív vo vzorke. Nie všetky respondované iniciatívy boli zdrojom sociálnych inovácií. Za zdroj sociálnych inovácií možno pokladať 48 z celkového počtu 106 iniciatív vo vzorke. So všetkými týmito iniciatívami prebehol aj riadený rozhovor, nie len zber dát formou dotazníka.

Formulujeme nasledovnú výskumnú otázku:

VO: Dokážu občianske iniciatívy sami riadiť proces vzniku sociálnych inovácií interne, alebo sú tieto sociálne inovácie prevažne dôsledkom schopnosti grassroots iniciatív formovať medzi-sektorové sociálne klastre?

Na túto otázku odpovieme s využitím primárnych údajov predstavených v úvode kapitoly. Informácie získané od manažérov grassroots iniciatív budeme spracovávať s využitím štandardného metodického aparátu deskriptívnej analýzy (charakteristiky polohy a variability), spolu s interpretáciami odpovedí v riadených rozhovoroch, využívajúc najmä techniky obsahovej analýzy (Given, 2008) a selektívneho kódovania (Holton, 2007). Formovanie inovačných sociálnych klastrov demonštrujeme na príklade 5 vybraných grassroots iniciatív, pričom inovačné siete vyobrazujeme prostredníctvom sieťového diagramu (Yoon, 2011), špecificky skonštruovaného pre naše potreby. Význam generovania medzi-sektorových väzieb pre vznik sociálnych inovácií chceme testovať aj s využitím ekonometrie. Formulujeme nasledovnú vedeckú hypotézu:

H1: S rastom ŠÍRKY medzi-sektorových väzieb rastie pravdepodobnosť, že grassroots komunita bude zdrojom vzniku nových, inovatívnych verejne-prospešných riešení - sociálnych inovácií

Skonštruovali sme premennú SOC_INOV, ktorá predstavuje binárnu premennú vyjadrujúcu, či bola daná grassroots iniciatíva zdrojom sociálnej inovácie, alebo nie. Vzhľadom na povahu závislej premennej využijeme logistickú regresiu – konkrétne logit model. Interpretovať budeme koeficienty transformované na logaritmy šancí (log odds):

$$p = \frac{b\beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k}{b\beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k + 1} + \frac{1}{1 + b - (b\beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k)} \quad (1)$$

V rámci post-estimačnej diagnostiky testujeme najmä špecifikáciu modelu, klasifikačné schopnosti modelu, či prítomnosť multikolinearity, alebo vysoko-influenčných pozorovaní (Hilbe, 2015). Analýza bude vykonaná v softvéri Stata.

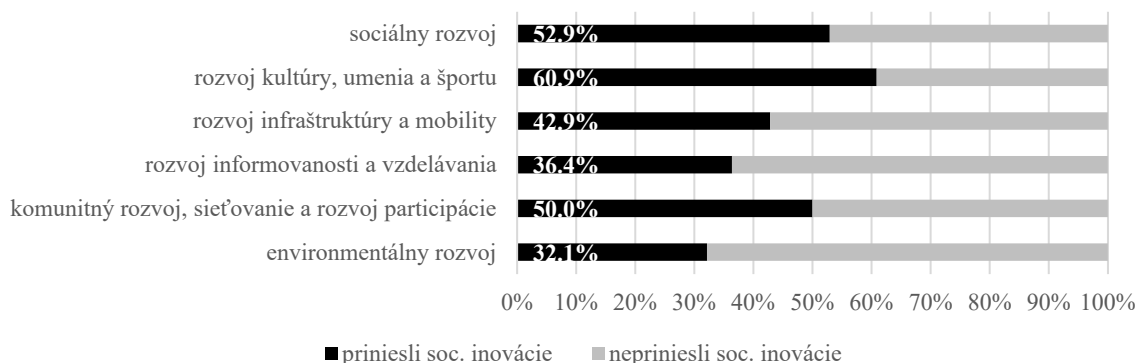
3. Výsledky

Existuje celá rada prístupov k chápaniu sociálnej inovácie. Pre potreby nášho skúmania sme stanovili definíciu, podľa ktorej budú sociálne inovácie určované. Aby sme zbytočne neprichádzali o informácie o inováciách, ktoré nemusia z istého uhla pohľadu spĺňať užšie definície, sme zvolili širšiu definíciu Ministerstva regionálneho rozvoja a investícií: „Sociálne inovácie sú inovácie spoločenské a predstavujú nové, v porovnaní s dostupnými alternatívami účinnejšie, efektívnejšie, udržateľnejšie a spravodlivejšie riešenia spoločenských problémov a napĺňanie spoločenských potrieb. Môžu zahŕňať vytváranie nových produktov, služieb, zavádzanie technológií, ale i vytváranie nových spoločenských procesov, organizačných štruktúr, zmenu nastavených pravidiel či vytvorenie nových rolí v spoločenskom systéme. Ich cieľom je kvalitatívna zmena života spoločnosti“ (MIRRI SR, 2022).

V rámci riadených rozhovorov sa nám podarilo identifikovať 48 konkrétnych príkladov inovatívnych produktov a služieb, ktoré bolo možné klasifikovať ako sociálne inovácie. Inými typmi sociálnych inovácií (technickými, organizačnými, či procesnými) sa v štúdiu zaoberať nebudeme. Demonštrатívnymi príkladmi týchto komunitne-vedených sociálnych inovácií (produkty a služby) sú: komunitné záhrady, cyklo-depá, bike-sharingy, komunitné školy, alternatívne vzdelávacie programy, komunitné chladničky, či inovatívne sociálne služby (napr. adopcie postelí pre bezdomovcov, služby klop-klop pre seniorov pod.). Napriek skutočnosti, že sa jedná o prípady „deklarované“ respondentmi boli prakticky všetky tieto prípady vyhodnotené aj ako sociálne inovácie spĺňajúce kritériá načrtnutej definície. Graf č. 1 hodnotí identifikovaný podiel sociálnych inovátorov vo vzorke podľa kategórie hlavného vplyvu iniciatívy na miestny rozvoj. Nadpriemerný podiel sociálnych inovátorov sme identifikovali medzi grassroots iniciatívami, ktoré adresovali sociálne výzvy, či výzvy v oblasti kultúry, umenia

a športu. Najnižší podiel sociálnych inovátorov bol zaznamenaný medzi komunitne-vedenými environmentálnymi iniciatívami.

Graf 1: Identifikovaný podiel sociálnych inovátorov vo vzorke podľa kategórie hlavného vplyvu iniciatívy na miestny rozvoj

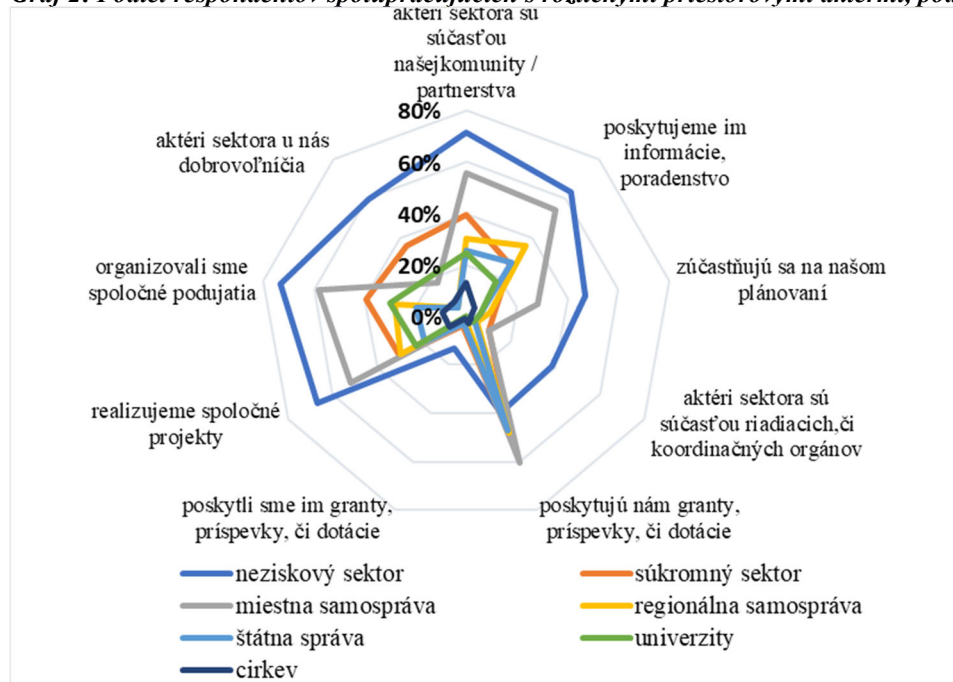
Zdroj: vlastné spracovanie

Grassroots iniciatívy sú iniciátorom riešení, ktoré navrhujú občania vzhľadom na ich percepciu miestnych problémov a absencie rozličných služieb v miestnom prostredí, či širšom priestore. Tieto riešenia aktivujú najmä potenciál miestneho sociálneho, kultúrneho, environmentálneho rozvoja a rozvoja miestnej komunity ako takej.

Z riadených rozhovorov vyplynulo, že vznik inovatívnych produktov a služieb, ktoré majú charakter sociálnej inovácie je dôsledkom akumulácie znalostí v kombinácii s adekvátnymi ľudskými, materiálno-technickými a finančnými zdrojmi. Komunita zohráva centrálnu úlohu pri iniciovaní, plánovaní, no zároveň aj implementácii sociálnej inovácie. Stáva sa zdrojom ko-dizajnu a ko-managmentu daného inovatívneho riešenia.

Napriek povedanému však nemožno komunitne-vedené sociálne inovácie pokladať v prevažnej časti prípadov za riešenia vznikajúce a implementované „vo vnútri“ danej občianskej komunity. Grassroots iniciatívy sú pri inovovaní výrazne motivované vstupovať do inovačných partnerstiev najmä z dôvodu zabezpečovania prístupu k finančným zdrojom, znalostiam, sociálnemu kapitálu, verejnemu priestoru, či povoleniam.

Graf 2: Podiel respondentov spolupracujúcich s rozličnými priestorovými aktérmi, podľa typu spolupráce

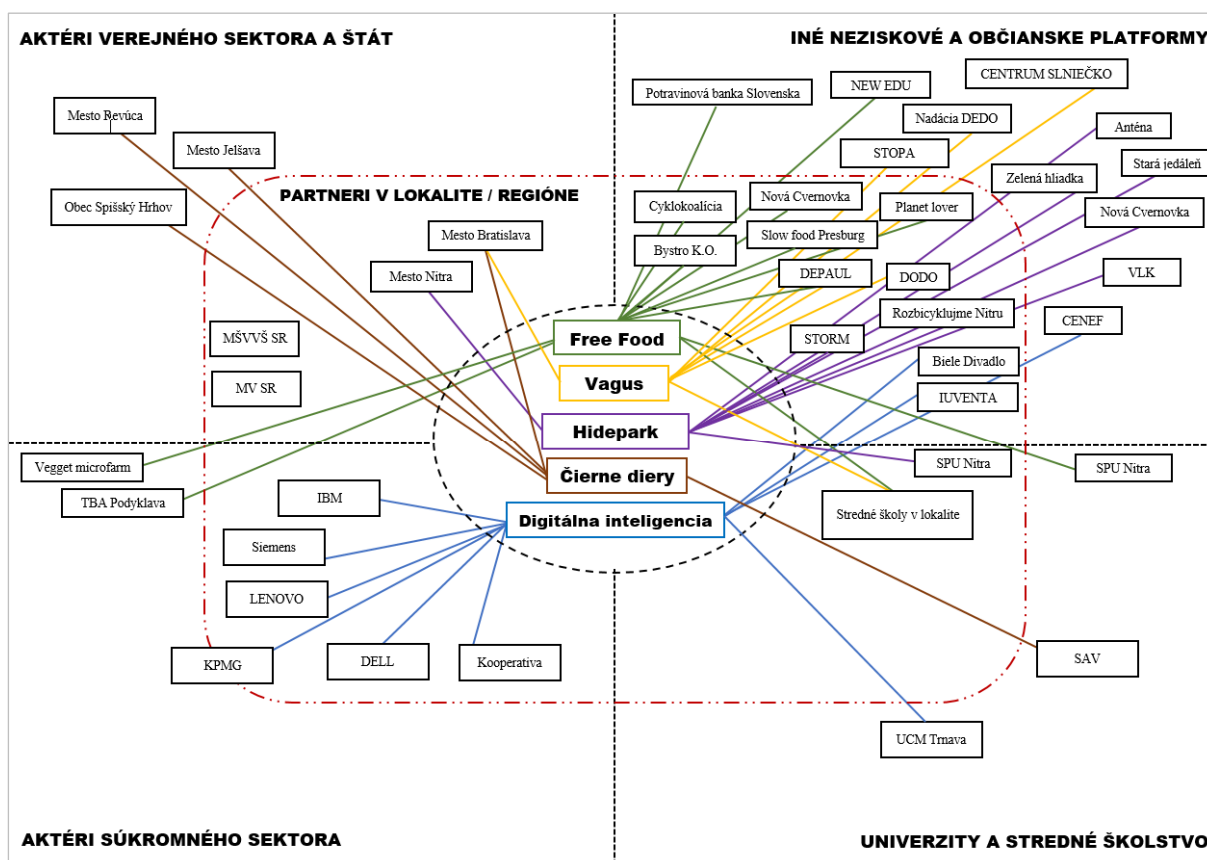

Zdroj: vlastné spracovanie

Pre grassroots iniciatívy v našej vzorke boli najvýznamnejšími partnermi iné organizácie inštitucionalizované vo neziskovom sektore, miestna samospráva a súkromný sektor. Graf č. 2. vyjadruje podiel grassroots iniciatív vo vzorke, ktorý udržiaval vybrané typy spolupráce s inými typmi aktérov v rozvoji územia. Neziskový sektor je veľmi významným partnerom grassroots iniciatív, nakoľko neziskové organizácie často zdieľajú ľudský kapitál (nielen dobrovoľníkov, ale aj odborný ľudský kapitál), spoluorganizujú podujatia, či projekty a zúčastňujú sa navzájom aj na strategickom plánovaní. Až 47% grassroots iniciatív získalo od aktérov neziskového sektora granty a dotácie, či ich poskytlo aktérom neziskového sektora. Druhým najvýznamnejším partnerom sú miestne samosprávy. Význam týchto väzieb je pre grassroots iniciatívy kľúčový, nakoľko informačná symetria medzi nimi a samosprávami je významným predpokladom, že dokážu presadiť svoje riešenia do praxe. Zároveň sa veľmi frekventovane uchádzajú aj o granty samospráv, či iné formy účelového financovania činnosti. Grassroots iniciatívy samosprávam často poskytujú poradenstvo, či informácie. Čo sa týka spoluprác so súkromným sektorom, ten je často zdrojom príjmov pre komunitou-vedené aktivity. Zaznamenali sme, že aktéri zo súkromného sektora v menšej miere dokonca aj vykonávajú dobrovoľnícku prácu pre aktivity iniciatív, sú členmi komunity, alebo spoluorganizovali projekty, či podujatia. Významným zdrojom grantov a dotácií je pre grassroots komunitu regionálna samospráva, či centrálna vláda, ktorá taktiež naopak od grassroots iniciatív získava najmä expertízu.

V ďalšom kroku interpretácie našich výsledkov sa už budeme opierať o identifikované údaje o sieťach, ktoré grassroots iniciatívy generovali za účelom dosiahnutia sociálnych inovácií. Iniciatívy boli vyzvané, aby uviedli partnerov pri inovovaní. Pre komparáciu sme zvolili príklady 5 grassroots iniciatív, ktoré boli zdrojom inovatívnych sociálnych riešení, pričom predstavujú vhodné demonštratívne príklady formovania inovačných partnerstiev. Práve tieto inovačné partnerstvá, pokladáme za formu sociálneho klastra. Inovačný sociálny cluster tak v našom ponímaní predstavuje sieť funkčných väzieb medzi aktérmi viacerých sektorov, ktorý zahŕňa, či je dokonca iniciovaný občianskymi iniciatívami. Spoločný cieľ aktérov v inovačnom sociálnom klasteri je generovať sociálne riešenia, ktoré prispievajú k zvyšovaniu úrovne kvality života miestnych komunit. Sociálne inovácie, ktoré implementovali nami vybraných 5 grassroots iniciatív v sieťovom grafe nižšie prezentujeme ako dôsledok formovania sociálnych klastrov.

Schéma 1: Kompozícia inovačných partnerstiev vybraných sociálnych inovátorov

Zdroj: vlastné spracovanie

Občianske združenie Free Food bolo v uplynulých rokoch zdrojom sociálnej inovácie, ktorú označujú ako „komunitnú chladničku“. Komunitné chladničky sú miestom odloženia prebytočných, nepotrebných, či účelovo kúpených potravín, ktoré chcú poskytovatelia potravín venovať marginalizovaným komunitám so zhoršeným prístupom k potravinám. Občianske združenie Vagus pôsobí v Bratislave a adresuje problém bezdomovectva. Za sociálnu inováciu možno pokladať viacero z ich programov – vyberáme program MEDZIMIESTO, ktorý predstavuje poskytovanie krízových bytov spolu s vstupom daného bezdomovca do špecifického integračného programu. Hidepark Nitra je slovenským kultúrno-komunitným centrom, ktoré prinieslo sociálne inovácie v podobe verejnej cyklotrafie, komunitnej školy, či komunitnej záhrady. Čierne diery sú zase občianskou platformou, ktorá sa snaží poukázať na chátranie kultúrneho dedičstva na Slovensku, pričom neignorujú aj málo sledované typy architektúry – napr. priemyselnú architektúru a technické pamiatky. Za sociálnu inováciu možno pokladať budovanie povedomia prostredníctvom sieťovania umelcov, ktorí zachytávajú tieto pamiatky na unikátnych grafikách, ktoré vychádzajú len v limitovanom objeme kópií a stávajú sa významným zdrojom zberateľstva. Združenie Digitálna inteligencia zase generuje inovatívne vzdelávacie programy na princípe peer to peer vzdelávania, kedy rovesníci vzdelávajú mládež v oblasti digitálnych zručností a digitálnej bezpečnosti.

Schéma č. 1. demonštruje, že sociálne riešenia prezentované vyššie vzišli nie len z komunitných požiadaviek, ale aj zo spolupráce v inovačných partnerstvách. Inovačná aktivita v treťom sektore teda vedie k vzniku sociálnych klastrov v neinstitucionalizovanom ponímaní. Vo väčšine prípadov majú v týchto klastroch aktéri neziskového sektora centrálnu pozíciu. V závislosti od charakteru sociálnej inovácie (napr. toho, či adresuje miestne výzvy, alebo výzvy v širšom priestore, či je implementovaná vo verejnom priestore, alebo v podmienkach škôl, či z nej získavajú aktéri iných sektorov benefity a.i.) je však zdrojom formovania rozličných sociálnych inovačných klastrov. Kým inovačné partnerstvá Free Foodu, alebo Digitálnej inteligencie predstavovali formu širokej medzi-sektorovej spolupráce, v prípade inovačného partnerstva Čiernych dier sa jedná o klastor grassroots iniciatívy so samosprávami. Potvrdil sa predpoklad významnej pozície iných aktérov neziskového sektora v týchto sociálnych klastroch, či dôležitá úloha samospráv obcí, v ktorých sú dané grassroots iniciatívy lokalizované. Digitálna inteligencia a ich digiPEERS program je zase príkladom, ako sa do inovačných sociálnych klastrov môže zapojiť súkromný sektor, pokiaľ dané podniky adoptujú určité sociálne ciele – podporiť rozvoj digitálneho vzdelávania mladej generácie, ktorá bude v dohľadnej dobe k dispozícii na trhu práce.

Aby sme potvrdili načrtnutý potenciálny význam tvorby medzi-sektorových väzieb pre tvorbu sociálnych inovácií občianskymi iniciatívami, adoptujeme deduktívny analytický prístup. Využijeme údaje za celú vzorku 106 respondovaných grassroots iniciatív a budeme odhadovať vzťah medzi premennou objemom rozličných typov medzi sektorových väzieb (SKORE_SIETE) a binárnou závislou premennou, ktorá vyjadruje, či grassroots iniciatíva priniesla počas doby svojej existencie produkt, alebo službu, ktoré možno pokladať za sociálne inovácie alebo nie (SOC INOV). Nezávislá premenná SKORE_SIETE je vytvorená prostredníctvom techniky skórovania. Sledovali sme vyššie spomínaných 9 typov spoluprác s celkovo 7 typmi iných priestorových aktérov. Za každý typ spolupráce s jedným zo sektorov je vo finálnom skóre udelený bod, teda maximálne skóre šírky väzieb bolo $9 \cdot 7 = 63$, minimom 0. Prehľad a popis premenných využitých pre logistickú regresiu uvádzame v Tabuľke č. 1.

Tab. 1: Prehľad a popis premenných využitých pre logistickú regresiu

názov premennej	popis premennej	charakter hodnôt	typ premennej
SOC INOV	priniesli sociálne inovácie	áno / nie (1-0)	binárna
VEK	počet rokov existencie grassroots komunity	abs. počet	spojitá
TPP	počet zamestnancov na TPP	abs. počet	spojitá
PRIJMY	afiliácia k veľkostnej kategórii príjmov	kategórie	ordinálna
DOBROVOLNICI	priem. počet dobrovoľníkov 2019-2022	abs. počet	spojitá
PR_UR AKTIVITY	najvyššia priestorová úroveň aktivít (miestna-národná)	kategórie	ordinálna
KOMERC SLUZBY	poskytujú produkty a služby za odplatu – čiast. komerčné aktivity	áno / nie (1-0)	binárna
SKORE_SIETE	skóre spolupráce s inými typmi priestorových aktérov	abs. počet	spojitá

Zdroj: vlastné spracovanie

Kontrolné premenné využité v modeli vychádzajú skôr z odhadov, či postojov respondentov počas testovania prieskumu, ako z literatúry. Kontrolujeme efekty veku iniciatívy, schopnosti zamestnávať, kategóriu výšky príjmu, počet dobrovoľníkov, ktorí sú hlavným ľudským kapitálom grassroots iniciatív a skúsenosti grassroots iniciatívy s pôsobením na trhu a zabezpečovaním komerčných služieb. Sumarizačnú tabuľku so základnými charakteristikami polohy a variability využitých premenných uvádzame v Tabuľke č. 2.

Tab. 2: základné deskriptívne charakteristiky premenných

	obs.	mean	std. dev.	min	max
SOC INOV	106	0,462264	0,500943	0	1
VEK	106	11,13208	9,937975	1	65
TPP	106	4,660377	12,85664	0	90
PRIJMY	106	3,028302	2,609351	1	9
DOBROVOLNICI	106	58,91509	49,35047	2	250
PR_UR AKTIVITY	106	5,481132	2,802146	1	9
KOMERC SLUZBY	106	0,358491	0,481835	0	1
SKORE SIETE	106	18,63208	9,983153	2	43

Zdroj: vlastné spracovanie

Výsledky modelu prezentujeme v Tabuľke č. 3. Na hladine spoľahlivosti 95% sa nám podarilo preukázať existenciu vzťahu medzi objemom typov generovaných medzi-sektorových väzieb grassroots iniciatívou a jej schopnosťou prinášať sociálne inovácie. S dodatočným prípadom medzi-sektorovej spolupráce sa šanca, že grassroots úspešne implementuje inovatívny verejne-prospešný produkt, či službu zvyšuje 2,2 násobne. Vedeckú hypotézu 1 teda prijímame. Sociálne inovácie vznikajú v rámci sociálnych klastrov, avšak pokiaľ zoráva v jej nasadení kľúčovú úlohu grassroots iniciatíva, kľúčovými faktormi budovania kapacít pre vznik sociálnych inovácií sú odborný ľudský kapitál zamestnaný na trvalý pracovný pomer grassroots iniciatívou a jej skúsenosti s komerčnými aktivitami (teda napr. skutočnosť, že nezisková organizácia podniká). Šancu, že grassroots iniciatíva bude zdrojom sociálnych inovácií zvyšuje aj rast počtu dobrovoľníkov.

Tab. 3: Výsledky logistickej regresie

	coef.	odds ratio	z
VEK	-0,2215 (0,2892)	0,8013 (0,2318)	-0,77
TPP	3,2987* (1,4884)	17,0764* (14,3004)	2,22
PRIJMY	-0,2246 (0,3924)	0,7989 (0,3135)	-0,57
DOBROVOLNICI	0,6256* (0,3998)	1,8693* (0,7474)	1,56
PR_UR AKTIVITY	0,0098 (0,2800)	1,0098 (0,2827)	0,03
KOMERC_SLUZBY	1,6035** (0,5260)	4,9703** (2,6142)	3,05
SKORE_SIETE	0,7963* (0,3834)	2,2172* (0,8501)	2,08
_cons	-0,1256 (0,4386)	0,8820 (0,3869)	-0,29
pozorovania	106		
LR chi2	44,61***		
priemer VIF	1,66		
linktest	1,02***		
_hatsq	0,54		
AUC	0,8421		

Zdroj: vlastné spracovanie

4. Záver

V príspevku sme hľadali odpoveď na otázku (Seyfang a Smith; 2007; Seyfang et al. 2010; Seyfang a Haxeltine, 2012) do akej miery vznikajú sociálne inovácie v procesoch ko-kreácie, ako dôsledok medzi sektorových inovačných partnerstiev. Z výsledkov vyplýva, že aj vznik sociálnych inovácií je spojený s formovaním inovačných partnerstiev. Aktívne miestne komunity identifikujú spoločenské výzvy v miestnom a regionálnom rozvoji, a s pomocou aktívnej miestnej komunity a inovačných partnerov v rámci iniciovaných sociálnych klastroch, prinášajú nové verejne-prospešné produkty a služby. Komunitne-vedené inštitúcie sú mostom

a sprostředkovatelem komunikácie, či výmeny medzi sektormi (Castangola a Yawson, 2021). Generujú bohaté siete tokov znalostí naprieč sektormi a sami sú významným zdrojom znalostí pre samosprávu a štát. Akumulácia znalostí v kombinácii s adekvátnymi ľudskými, materiálno-technickými a finančnými zdrojmi vedie k vzniku komunitou-vedených sociálnych inovácií (Yan et al., 2018), riešení v podobe nových produktov, služieb, organizačných, procesných, či technických riešení vedených komunitou, ktoré adresujú rozličné sociálne a spoločenské potreby a súčasne posilňujú kapacity marginalizovaných komunit. Preukázal sa teda predpoklad Seyfang a Smith (2007), že grassroots komunity získavajú finančné zdroje zvnútra komunity (z angl. community pooling). Tieto sociálne inovácie sú schopné adresovať rozličné sociálne potreby v spoločnosti. Rozširujeme tak teóriu inovačných klastrov (Li et al. 2019) o pozorovaný fenomén formovania sociálnych orientovaných medzi-sektorových klastrov, zameraných na produkciu nových, udržateľných verejných produktov a služieb v miestnom a regionálnom rozvoji.

Literatúra

- [1] ANHEIER, H. K., KRLEV, G., MILDENBERGER, G., (2019). *Social Innovation Comparative Perspectives*. New York: Routledge. ISBN 978-1-138-06836-0.
- [2] BEMBENEK, B., KOWALSKA, K., (2015). Social Clusters – Open Space for Social Innovations Development. *Humanities and Social Sciences*, vol. 22 no. 4, pp. 27-44. ISSN 2690-0688. DOI: 10.7862/rz.2015.hss.45.
- [3] BÚTORA, M., BÚTOROVÁ, Z., STREČANSKÝ, B., (2012). *Aktívne občianstvo a mimovládny sektor na Slovensku. Trendy a perspektívy*. Bratislava: Občianske združenie Včelí dom. ISBN 978-80-970885-0-7.
- [4] CASTANGOLA, L., YAWSON, R. M., (2021). Corporate – Nonprofits Partnerships to Improve Social Innovation and Corporate Social Responsibility. MPRA Paper No. 107997. Dostupné na internete: https://mpa.ub.uni-muenchen.de/107997/1/MPRA_paper_107997.pdf
- [5] CERRETA, M., INGLESE, P., MANZI, M. L., (2016). A Multi-Methodological Decision-Making Process for Cultural Landscapes Evaluation: The Green Lucania Project. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 216, no. 1, pp. 578-590. ISSN 1877-0428. DOI: 10.1016/j.sbspro.2015.12.026.
- [6] FENN, N., ROBBINS, M. L., HARLOW, L., PEARSON-MERKOWITZ, S., (2021). Civic Engagement and Well-Being: Examining a Mediation Model Across Gender. *American Journal of Health Promotion*, vol 35, no. 7, pp. 917-928. ISSN 0890-1171. DOI: 10.1177/08901171211001242.
- [7] GIVEN, L. M., (2008). *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. London: SAGE Publications. ISBN 978-1412941631.
- [8] HILBE, J. M., (2015). *Practical Guide to Logistic Regression*. Boca Raton: CRC Press Taylor & Francis Group, LLC. ISBN 978-1-4987-0958-3.
- [9] HOLTON, J. A., (2007). The coding process and Its Challenges. In Bryant, A., Charmaz, K. (eds.). *The SAGE Handbook of Grounded Theory Grounded Theory Review*. London: SAGE Publications Ltd, pp. 21-40. ISBN 9781412923460. DOI: 10.4135/9781848607941.
- [10] IGALLA, M., EDELENBOS, J., VAN MEERKERK, I., (2019). What explains the performance of community-based initiatives? Testing the impact of leadership, social capital, organizational capacity, and government support. *Public Management Review*, vol. 22, no. 4, pp. 1-31. ISSN 1471-9045. DOI: 10.1080/14719037.2019.1604796.
- [11] LEWIS, D., KANJI, N., (2009). *Non-Governmental Organizations and Development*. London: Routledge. ISBN 9780415454308.
- [12] LI, J., DOUGLAS W., JIANMING C., MULLER, L., (2019). Innovation Clusters Revisited: On Dimensions of Agglomeration, Institution, and Built-Environment. *Sustainability*, vol. 11, no. 12, pp. 1-15. DOI: 10.3390/su11123338
- [13] MASON, Ch., BARRAKET, J., FRIEL, S., O'ROURKE, K., STENTA, Ch-P., (2015). Social innovation for the promotion of health equity. *Health Promotion International*, vol. 30, no suppl_2, pp. 116-125. ISSN 0957-4824. DOI: 10.1093/heapro/dav076.
- [14] MELICHOVÁ, K., VARECHA, L., (2021). *Regionálny a miestny rozvoj*. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre. ISBN 978-80-552-2321-6.
- [15] MINISTERSTVO INOVÁCIÍ, REGIONÁLNEHO ROZVOJA A INFORMATIZÁCIE SR (2022). Príručka sociálnych inovácií a projektov dobrej praxe v oblasti sociálnych inovácií. Dostupné na internete: https://www.mirri.gov.sk/wp-content/uploads/2021/03/Prirucka-socialnych-inovacii_23032021-fin.pdf
- [16] OEIJ, P. R. A., VAN DER TORRE, W., VAAS, F., DHONDT, S., (2019). Understanding social innovation as an innovation process: Applying the innovation journey model. *Journal of Business Research*, vol. 101, pp. 243-254. ISSN 1873-7978. DOI: 10.1016/j.jbusres.2019.04.028.
- [17] POL, E., VILLE, S., (2009). Social innovation: Buzz word or enduring term? *The Journal of Socio-Economics*, vol. 38, no. 6, pp. 878-885. ISSN 1053-5357. DOI: 10.1016/j.socec.2009.02.011.

- [18] RASZKOVÁ, S., (2022). Mission-Oriented Inovační politika ve vybraných evropských regionech. In XXV. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků. Brno: Masarykova univerzita, pp. 61-69. ISBN 978-80-280-0068-4. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0068-2022-8.
- [19] SEYFANG, G., SMITH, A., (2007). Grassroots innovations for sustainable development: Towards a new research and policy agenda. *Environmental Politics*, vol. 16, no. 4, pp. 584-603. ISSN 1743-8934. DOI: 10.1080/09644010701419121.
- [20] SEYFANG, G., SMITH, A., LONGHURST, N., (2010). Grassroots Innovations for Sustainable Development: a New Research Agenda. *Economic sociology_the european electronic newsletter*, vol. 12, no. 1, pp. 68-72. ISSN 1871-3351.
- [21] SEYFANG, G., HAXELTINE, A., (2012). Growing Grassroots Innovations: Exploring the Role of Community-Based Initiatives in Governing Sustainable Energy Transitions. *Environment and Planning C: Government and Policy.*, vol. 30, no. 3, pp. 381-400. ISSN 1472-3425 DOI: 10.1068/c10222
- [22] SCHACHTER, H. L., YANG, K., (2012). *The State of Citizen Participation in America*. Charlotte: Information Age Publishing. ISBN 978-1617358340.
- [23] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2021). Register inštitucionálnych jednotiek v SR. [databáza na CD nosiči]
- [24] VOORBERG, W. H., BEKKERS, V. J. J. M., TUMMERS, L. G., (2015). A Systematic Review of Co-Creation and Co-Production: Embarking on the social innovation journey. *Public Management Review*, vol. 17, no. 9, pp. 1333-1357. ISSN 1471-9037. DOI: 10.1080/14719037.2014.930505.
- [25] YAN, X., HAIYING, L., AMELIA, C., (2018). Cross-Sector Social Partnerships for Social Change: The Roles of Non-Governmental Organizations. *Sustainability*, vol. 10, no. 2, pp. 1-17. ISSN 2071-1050. DOI: 10.3390/su10020558.
- [26] YOON, S. A., (2011). Using Social Network Graphs as Visualization Tools to Influence Peer Selection Decision-Making Strategies to Access Information About Complex Socioscientific Issues. *Journal of the Learning Sciences*, vol. 20, no. 4, pp. 549-588. ISSN 1050-8406. DOI: 10.1080/10508406.2011.563655.
- [27] MIRRI SR., Platforma sociálnych inovácií., (2022). *Príručka sociálnych inovácií a projektov dobrej praxe v oblasti sociálnych inovácií*. [online]. [cit. 2023-02-18]. Dostupné z: https://www.mirri.gov.sk/wp-content/uploads/2021/03/Prirucka-socialnych-inovacii_23032021-fin.pdf.

Táto práca bola podporená Agentúrou pre výskum a vývoj na základe zmluvy č. APVV-21-0099 „Efektívny manažment inovačne orientovaných územných klastrov“.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-25

ANALÝZA SOCIÁLNÍHO PODNIKÁNÍ V JIHMORAVSKÉM KRAJI**An Analysis of Social Entrepreneurship in the South Moravian Region****TEREZA LELKOVÁ****TEREZA DĚČKÁ****LUCIE HERBOČKOVÁ****PETR TONEV**

*Katedra regionální rozvoje a správy | Department of Reg. Economics and Administration
Ekonomicko-správní fakulta | Faculty of Economics and Administration
Masarykova univerzita | Masaryk University
✉ Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic*

*E-mail: tereza.lelkova@econ.muni.cz, 513780@mail.muni.cz, lucie.herbockova@mail.muni.cz,
tonev@econ.muni.cz*

Anotace

Výzkumy v oblasti sociální ekonomiky ukazují, že sociální podnikání může být důležitým nástrojem pro dosažení rovnováhy mezi udržitelným rozvojem sociálního systému a životního prostředí a hospodářským růstem. V posledních letech proto sociální podnikání získává na popularitě jak mezi sociálně (a environmentálně) odpovědnými podnikateli, tak tvůrci politik. Cíl článku je dvojitý: za prvé kvantifikovat, analyzovat a zhodnotit rozsah a strukturu sociálního podnikání na území Jihomoravského kraje, za druhé ukázat jeho význam z hlediska udržitelného místního rozvoje. Databáze sociálních podniků byla vytvořena na základě analýzy Adresáře sociálních podniků, Komory sociálních podniků a seznamu příjemců podpory z evropských fondů v období 2014-2020 a manuálního vyhledávání. Identifikované subjekty jsou klasifikovány podle právní formy, počtu zaměstnanců, obrátu, převažující ekonomické činnosti a roku založení. Pozitivní dopady sociálního podnikání na udržitelný místní rozvoj následně ilustrují případové studie dvou vybraných sociálních podniků. Celkem bylo na území Jihomoravského kraje nalezeno 98 provozoven sociálních podniků. Provozované činnosti jsou velmi různorodé a pokrývají prakticky všechna odvětví. Zpracované případové studie naznačují, že sociální podniky mají velký potenciál stát se plnohodnotnými aktéry udržitelného rozvoje na místní úrovni.

Klíčová slova

sociální podnikání, sociální ekonomika, udržitelný místní rozvoj

Annotation

Research on the social economy shows that social entrepreneurship can be an important tool for balancing sustainable social and environmental development with economic growth. In recent years, therefore, social entrepreneurship has been gaining popularity among both socially (and environmentally) responsible entrepreneurs and policy-makers. The aim of the paper is twofold: firstly, to quantify, analyse and assess the scale and structure of social entrepreneurship in the South Moravian Region, and secondly, to highlight its importance in terms of sustainable local development. The database of social enterprises was created based on the analysis of the Social Enterprise Directory, the Social Enterprises Chamber and the list of beneficiaries of EU funding in the period 2014-2020, and a manual search. The identified entities are classified according to their legal form, number of employees, turnover, predominant economic activity and year of establishment. The positive impacts of social entrepreneurship on sustainable local development are then illustrated by case studies of two selected social enterprises. A total of 98 establishments of social enterprises were found. The economic activities are very diverse and cover almost all industries. The case studies suggest that social enterprises have great potential to become full-fledged actors of sustainable development at the local level.

Keywords*social entrepreneurship, social economy, sustainable local development***JEL Classification:** L31**1. Úvod**

Sociální podniky jsou díky své schopnosti vytvářet ekonomickou, sociální a environmentální hodnotu považovány za možnou hnací sílu sociálně odpovědné (Bellostas et al., 2016) a nízkouhlíkové ekonomiky (Hillman et al., 2018). Mají důležitou roli ve zmírňování nerovností, sociálního vyloučení a chudoby, neboť vykonávají ekonomickou činnost v podobě zajišťování pracovních míst či poskytování sociálních služeb (Qureshi et al., 2023; Halsall et al., 2022; Datta a Gailey, 2012). Ve vědecké literatuře lze nalézt široké spektrum témat výzkumu sociálního podnikání, mezi nimi i sociální rozměr, který zahrnuje porozumění sociálním dopadům (Gupta et al., 2020). Článek přispívá do této diskuse a analyzuje a hodnotí, jak vybrané sociální podniky na území Jihomoravského kraje propojují vlastní aktivity s místními potřebami, schopnostmi a zdroji, a tak podporují naplňování cílů udržitelného rozvoje.

Sociální podniky vznikají ve velmi odlišných kontextech. V České republice, na rozdíl od dalších evropských států (Defourny, 2014), chybí právní rámec sociálního podnikání. Hlavním zdrojem informací o sociálních podnicích je Adresář sociálních podniků dostupný na webových stránkách MPSV České sociální podnikání (ČSP, 2023), který funguje na bázi dobrovolnosti a neobsahuje všechny podniky naplňující principy sociálního podnikání. Proto článek vychází z vlastního vymezení množiny subjektů popsaného níže.

2. Cíl a metodika

Cíl článku je dvojitý: za prvé kvantifikovat, analyzovat a zhodnotit rozsah a strukturu sociálního podnikání na území Jihomoravského kraje, za druhé na příkladu Sociálního podniku Jasan s.r.o. a Anavy ukázat jeho význam z hlediska udržitelného místního rozvoje. Byla vytvořena databáze čítající 98 provozoven sociálních podniků (z toho 93 provozoven patřilo 58 sociálním podnikům se sídlem v Jihomoravském kraji, zbylých pět provozoven třem sociálním podnikům se sídlem mimo Jihomoravský kraj), která obsahuje:

- podniky registrované v Adresáři sociálního podnikání;
- podniky podpořené z ESI fondů v období 2014–2020 (IROP, OP Zaměstnanost a výzvy MAS);
- podniky, které jsou členy Komory sociálních podniků;
- podniky vyhledané manuálně na základě definovaných klíčových slov.

Podmínkou zařazení sociálního podniku do databáze bylo, aby se v zakladatelské listině hlásil k principům sociálního podnikání. Nalezené subjekty byly dále klasifikovány podle právní formy, počtu zaměstnanců (kategorie EK), obratu (kategorie ČSÚ), převažující ekonomické činnosti (oddíl CZ-NACE) a roku založení (pětileté skupiny). Data byla získána z aplikace MagnusWeb a zpracována v programu Microsoft Excel. Ke znázornění prostorové struktury sociálního podnikání v Jihomoravském kraji byla využita kartografická vizualizace dat zpracovaná v programu ArcGIS Pro.

Případové studie vycházejí z odpovědí poskytnutých zakladatelkami zkoumaných podniků, kterým byly rozeslány otázky týkající se prospěchu plynoucího z jejich působení. Otázky byly rozděleny do čtyř skupin (ekonomický prospěch, sociální prospěch, environmentální prospěch a lokální prospěch) tak, aby korespondovaly s principy sociálního podnikání vytvořenými Tematickou sítí pro sociální ekonomiku (TESSEA), které udávají základní směr rozvoje sociálního podnikání v České republice. Sekundární data byla získána z webových stránek sociálních podniků a portálu justice.cz.

3. Teoretická východiska

Fenomén sociálního podnikání prochází neustálým vývojem v závislosti na vnějších okolnostech (Teasdale et al., 2023). Od „klasických“ podniků, které jsou primárně orientovány na finanční výsledky, se sociální podniky odlišují v charakteru cílů, měření výkonnosti či způsobu reinvestování zisku (Sahasranamam a Nandakumar, 2020). Jejich posláním je reagovat na sociální požadavky a společenské výzvy (Hlady-Rispal a Servantie, 2018; Peredo a McLean, 2006). Ze své podstaty využívají tzv. rámec trojích výsledků, který integruje ekonomickou, sociální a environmentální dimenzi (pův. Elkington, 1997). V centru pozornosti je působení organizace na společnost, „*at' už jde o to, jak výrobek uspokojuje potřeby lidí, jak výrobní závod ovlivňuje komunitu nebo jak se zaměstnanci cítí ve své práci* (Agarwal et al., 2018: 60)“. K jejich vzniku a rozvoji vede podle některých autorů (Rieger et al., 2021; Chandra et al., 2021; Grimes et al., 2013) především soucit a sociální (příp. ekologický) závazek zakladatelů. Společně se sociálními inovacemi (Campopiano a Bassani, 2021) je sociální podnikání

začleněno do ekosystému sociální ekonomiky (Catala et al., 2023). O konceptualizaci sociálního podnikání se zasadila mezinárodní síť EMergence des Entreprises Sociales en Europe (EMES), která v roce 2009 vytvořila (a v roce 2012 aktualizovala) soubor indikátorů popisujících ideální typ sociálního podniku (viz Tab. 1). Tato kritéria tvoří teoreticko-metodologické jádro sociálního podnikání a měla by být uplatňována i při tvorbě politik. Sociální podniky, které se soustředí na zaměstnávání zranitelných pracovníků, se nazývají jako integrační (work integration social enterprises, WISEs).

Dopadům sociálního podnikání na ekonomický růst, sociální začleňování a ochranu životního prostředí se věnují např. Mongelli a Rullani (2017), kteří uvádějí, že sociální podniky posilují postavení osob znevýhodněných na trhu práce, přičemž účinně snižují riziko příjmové chudoby nebo sociálního vyloučení. Zvyšují také kvalitu života a přispívají k fyzické a duševní pohodě (Barraket, 2014; Roy et al., 2014). Park a Kim (2020) prokazují, že sociální podniky nepřispívají pouze ke kvantitě pracovních míst, ale i k jejich kvalitě; sociální podniky s vyššími vládními dotacemi a vyšší rentabilitou aktiv (ROA) poskytují důstojná pracovní místa, resp. důstojnou mzdu. Sociální podniky jsou zdrojem odpovědných inovací, které vytvářejí přímo pro konečné uživatele (Lubberink et al., 2019). Sociální podniky jsou zpravidla spojené s lokalitou, v níž působí (např. Haugh, 2005), proto na ně může být pohlíženo jako na aktéry komunitního rozvoje (Barraket et al., 2019). Zaměřují se na uspokojování místních potřeb, přednostně využívají místní zdroje (zaměstnávají místní obyvatele a spolupracují s místními dodavateli a odběrateli) a cílí na místní zákazníky (TESSEA, 2014).

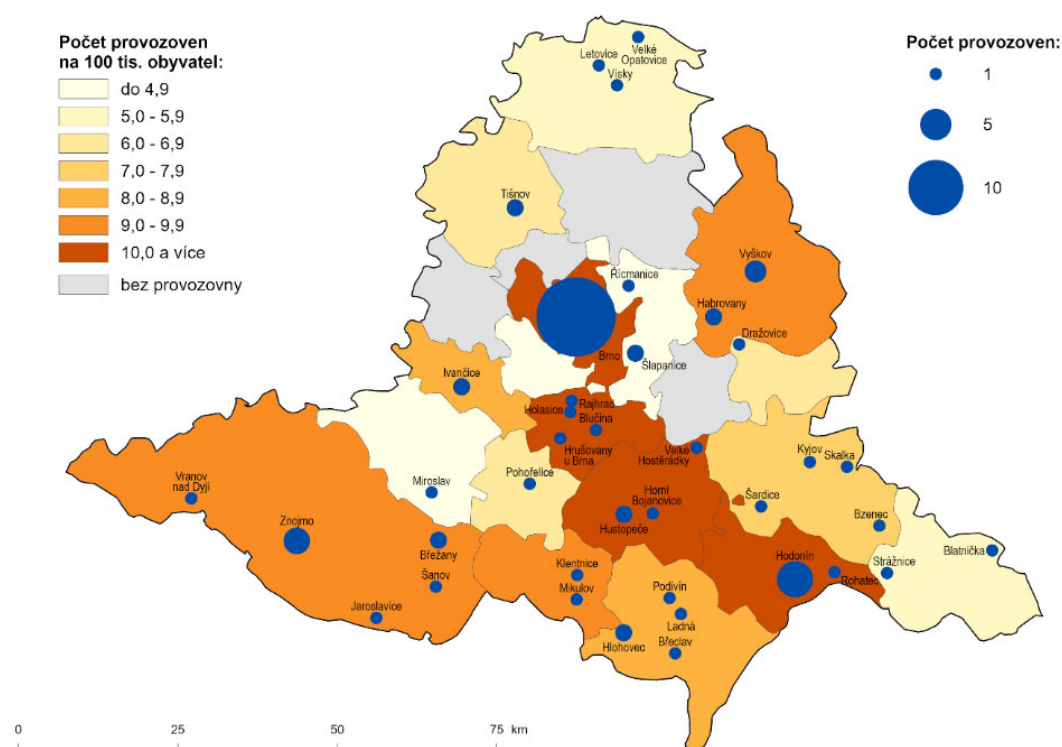
Tab. 1: Indikátory sociálního podnikání (SP) podle EMES

Ekonomický a podnikatelský rozsah	Sociální rozsah	Participativní řízení
Nepřetržitá výroba statků nebo poskytování služeb	Jednoznačný cíl ve prospěch komunity/společnosti	Vysoký stupeň autonomie
Existence SP závisí na produkci výrobků nebo poskytování služeb.	Jedním z hlavních cílů SP je pomáhat lidem a komunitám a podporovat smysl pro společenskou odpovědnost.	SP si zachovávají nezávislost na veřejných orgánech.
Značná míra ekonomického rizika	Iniciativa zahájená jednotlivcem, skupinou nebo organizací občanské společnosti:	Rozhodovací pravomoc, která není založena na vlastnictví kapitálu
Zakladatelé na sebe berou rizika spojená s podnikáním.	SP je výsledkem společného úsilí těch, kteří sdílí stejnou potřebu nebo cíl.	Rozhodování uvnitř podniku není založeno na kapitálových podílech, platí zde zásada jeden člen, jeden hlas.
Minimální množství placené práce	Omezené rozdělování zisku	Participativní charakter, který pojímá různé zainteresované strany
Kombinace placených a dobrovolných pracovníků, přičemž by měli převažovat dobrovolníci a placených pracovníků by mělo být minimum.	Omezené rozdělování zisku brání v zaměření na maximalizaci zisku.	Pro SP je charakteristický participativní styl řízení, na které mají vliv i různé zainteresované osoby.

Zdroj: vlastní zpracování na základě Defourny a Nyssens (2012)

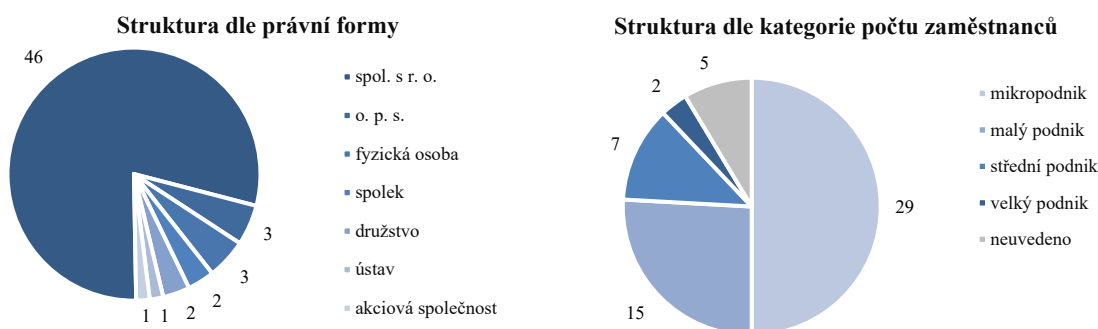
4. Sociální podnikání v Jihomoravském kraji

V Jihomoravském kraji se k 1. 1. 2023 nacházelo 98 provozoven sociálních podniků. Pět provozoven zde mají podniky se sídlem mimo Jihomoravský kraj. Jedná se o síť second handů Fashion for Help v Brně, Strážnici a Letovicích (Broome s.r.o.), farmu ve Velkých Hostěrádkách (Sociální podnik Jasan s.r.o.) a občerstvení Bistro Romano v Brně (Držíme spolu, s.r.o.).

Obr. 1: Prostorová struktura sociálního podnikání v JMK k 1. 1. 2023

Zdroj: vlastní zpracování na základě vytvořené databáze sociálních podniků

Sociální podnikání nepokrývá území Jihomoravského kraje zcela rovnoměrně (Obr. 1). Vyšší zastoupení provozoven (v absolutním i relativním vyjádření) má jižní část kraje. Ve čtyřech správních obvodech ORP nebyla nalezena žádná provozovna, která by splňovala podmínky uvedené v metodice (tři z těchto ORP ale patří k těm nejmenším a svoji roli také může hrát blízkost či dobrá dostupnost Brna). Podle předpokladu je nejvyšší koncentrace provozoven v Brně, které je jednoznačně největším městem kraje, a kde má zhruba polovina sociálních podniků i své sídlo a administrativní zázemí. Odvětvová struktura brněnských provozoven je poměrně pestrá, nicméně většinou odpovídá ekonomice dominantního krajského centra s převahou služeb (Obr. 4). I v dalších případech převažuje lokalizace provozoven spíše ve větších sídlech (ačkoliv ne tak markantní), na druhé straně, především v případech sociálních podniků zaměřených na primární sektor, jsou provozovny umístěny i v menších obcích.

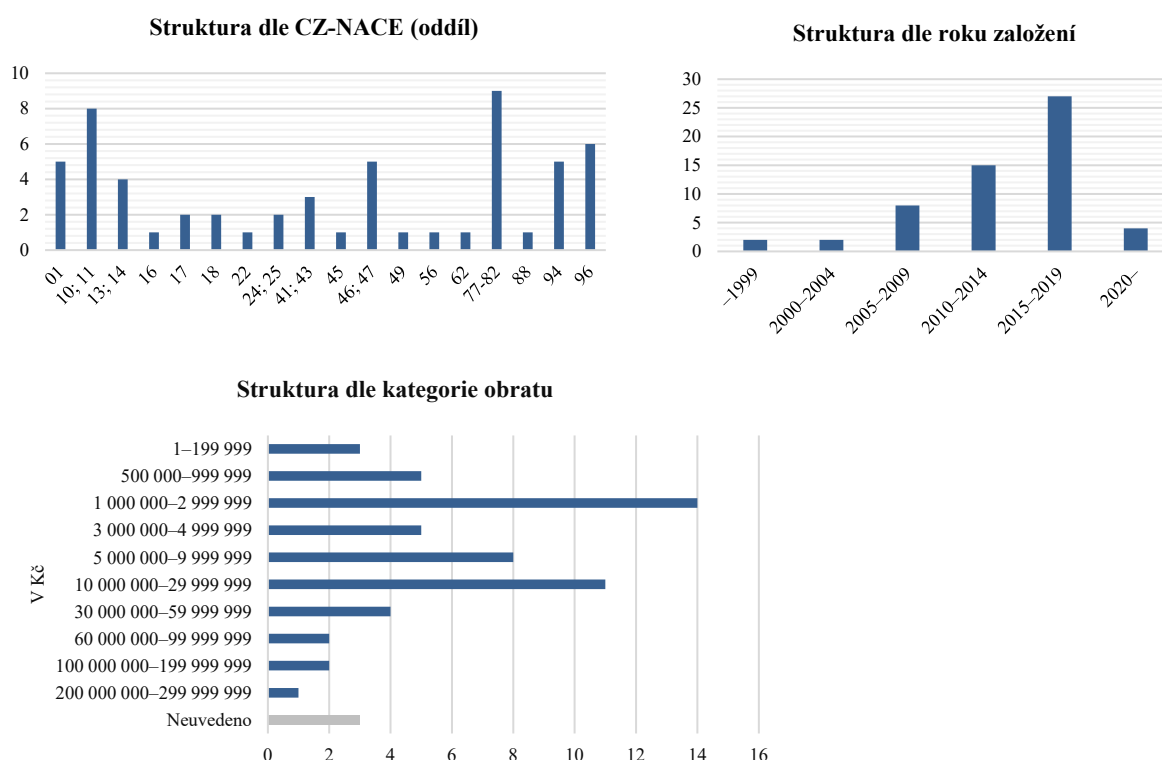
Obr. 2-3: Struktura sociálního podnikání v Jihomoravském kraji dle sledovaných ukazatelů (1)

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z aplikace MagnusWeb

Dominantní právní formou v oblasti sociálního podnikání je společnost s ručením omezením (79 %; Obr. 2), která zjevně vyhovuje z důvodu jednoduchého založení a způsobu a rozsahu ručení společníků. Z pohledu velikostní struktury patří naprostá většina subjektů do kategorie mikropodniku či malého podniku, velké firmy jsou v oblasti sociálního podnikání spíše výjimkou (Obr. 3) a totéž platí i o struktuře dle dosahované kategorie obrátu (Obr. 6). Vzhledem k dostupnosti zdrojů z ESI fondů vzniklo nejvíce sociálních podniků v období 2015–2019 (Obr. 5).

Proto lze s vyhlášením výzvy OP Zaměstnanost plus Podpora sociálního podnikání (20. 9. 2022–20. 10. 2023) s cílem podpořit vznik nových a rozvoj stávajících sociálních podniků očekávat další růst jejich počtu.

Obr. 4-6: Struktura sociálního podnikání v Jihomoravském kraji dle sledovaných ukazatelů (2)

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z aplikace MagnusWeb

5. Případové studie vybraných sociálních podniků

5.1 Sociální podnik Jasan s.r.o.

Sociální podnik Jasan s.r.o. se nachází v obci Velké Hostěradky (500 obyv.) v okrese Břeclav (Tab. 2). Vznikl v roce 2019 jako environmentální sociální podnik díky finanční podpoře EU (OP Zaměstnanost). Jeho zakladateli jsou Jiří Hřevna a Renáta Jandová, kteří se inspirovali filozofií Camphillského hnutí, jejíž podstatou je vytvořit lidem se speciálními potřebami přátelské a respektující prostředí (např. Camphill na soutoku, 2023).

Tab. 2: Sociální podnik Jasan s.r.o.

Název podniku (IČO)	Sociální podnik Jasan s.r.o. (08021805)
Adresa provozovny	Velké Hostěradky 224, okr. Břeclav
Rok založení	2019
Právní forma	Společnost s ručením omezeným
Počet zaměstnanců (k 1. 2. 2023)	3
Z toho znevýhodněných	2
Převažující ekonomická činnost	Výroba potravinářských výrobků
Kategorie obrátu	3 000 000–4 999 999 Kč
Poskytnuté dotace (příspěvek EU)	4 874 194 Kč (2019–2021) CZ.03.2.60/0.0/0.0/17_129/0011792
Veřejně prospěšný cíl	Zaměstnávání osob znevýhodněných na trhu práce

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z portálu justice.cz a údajů poskytnutých zakladatelkou R. Jandovou

Sociální podnik se zaměřuje na výsadbu extenzivních agrolesnických ekosystémů a mezí, které jsou vysazovány za pomoci zaměstnanců znevýhodněných na trhu práce. Mimo jiné chce obnovou těchto krajinných prvků pomoci návratu koroptve polní zpět do katastru Velkých Hostěradek. Věnuje se ekologickému zemědělství a výrobě potravin v BIO kvalitě za použití lokálních surovin (SP Jasan, 2023a). Výrobky prodává na regionálních trzích, v bezobalových prodejnách či prostřednictvím e-shopu. Nabízí také předplacené pravidelné odběry čerstvé sezónní zeleniny a ovoce (tzv. KPZ bedýnky) (SP Jasan, 2023b).

Obr. 7: Sociální podnik Jasan s.r.o.

Zdroj: SP Jasan (2023a)

Aktuálně má tři zaměstnance, z toho dva znevýhodněné. Přes hlavní sezónu se počet zaměstnanců, brigádníků a dobrovolníků zvyšuje i několikanásobně, přičemž podíl znevýhodněných zaměstnanců vždy zůstává nejméně 50 %. Znevýhodněným zaměstnancům jsou přizpůsobovány pracovní podmínky a poskytována psychosociální podpora (SP Jasan, 2023a). Jejich začleňování je podpořeno pravidelnými poradami a supervizí, neformálně potom společnou prací. Všichni zaměstnanci jsou zapojeni do rozhodování o každodenním chodu podniku a jeho směřování. Případný zisk je využit pro další rozvoj sociálního podniku (v minulosti např. nákup vlečky za traktor).

Jak zdůrazňuje zakladatelka R. Jandová, všechny aktivity jsou prováděny s ohledem na životní prostředí. Ze střech v areálu je zachytávána dešťová voda, která je posléze využívána k zalévání rostlin a prvotnímu čištění zeleniny. Množství vyprodukovaného obalového odpadu je snižováno nákupem velkoobjemových balení. Za relativně krátkou dobu se sociální podnik stal viditelným aktérem místního rozvoje. Nakupuje suroviny od místních malých zemědělců a podnikatelů. Ve spolupráci s obcí a skautským oddílem vysadil nové remízky v okolních polích a plánuje výstavbu nové naučné stezky. Farmu několikrát do roka navštěvují za účelem osvěty děti z MŠ Velké Hostěradky.

5.2 Anavy

Sociální podnik Anavy se nachází v obci Ivančice (9 737 obyvl.) v okrese Brno-venkov (Tab. 3). Impulzem pro jeho vznik bylo hledání ekologičtější varianty jednorázových plen. V roce 2008 se Ivana Filipovičová rozhodla založit vlastní šicí dílnu pro výrobu látkových plen.

Tab. 3: Anavy

Název podniku (IČO)/Podnikatel	Anavy (87249197)/Ivana Filipovičová
Adresa provozovny	Tovární 1/5, Ivančice, okr. Brno-venkov
Rok založení	2008
Právní forma	Fyzická osoba
Počet zaměstnanců (k 1. 2. 2023)	3
Z toho znevýhodněných	3
Převažující ekonomická činnost	Výroba textilních výrobků a oděvů
Kategorie obrátu	5 000 000–9 999 999 Kč
Veřejně prospěšný cíl	Zaměstnávání osob se ztíženým uplatněním na trhu práce

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z portálu justice.cz a údajů poskytnutých zakladatelkou I. Filipovičovou

Sociální podnik se zabývá výrobou látkových plen, pytlů na pleny, pomůcek bezodpadové domácnosti a dalších látkových výrobků (Anavy, 2023). V letech 2011, 2012 a 2013 se stal absolutním vítězem ankety Plena roku. Veřejně prospěšným cílem je zaměstnávání osob se ztíženým uplatněním na trhu, konkrétně matek na rodičovské dovolené, matek samoživitelek či matek s malými dětmi. Výhodu spatřuje zakladatelka I. Filipovičová i ve skutečnosti, že rodiče malých dětí mají blíže k charakteru výrobků. Aktuálně zaměstnává čtyři osoby, kterým nabízí benefity v podobě možnosti zkráceného úvazku, flexibilní pracovní doby a možnosti vzít si dítě s sebou do práce. O zásadních rozhodnutích probíhají porady za účasti všech zaměstnanců. Případný zisk je reinvestován do rozvoje sociálního podniku, vč. zušlechťování zázemí pro zaměstnance.

Obr. 8: Anavy

Zdroj: Anavy (2023)

Všechny výrobky tohoto sociálního podniku jsou šetrné k životnímu prostředí a představují udržitelnou alternativu k jednorázovým plastům. Úsilí o ochranu životního prostředí se promítá do všech relevantních činností, od návrhu přes výrobu po prodej a distribuci. Prioritou je také osvěta s cílem zvýšit povědomí o ekologicky šetrných výrobcích a praktikách, která je zároveň užívána jako marketingový nástroj. Sociální podnik upřednostňuje místní dodavatele, od kterých pochází více než 90 % materiálů.

6. Závěr

Přínos sociálních podniků k dosahování cílů udržitelného rozvoje se ukazuje jako nezanedbatelný (např. Diaz-Sarachaga a Ariza-Montes, 2022). Cílem článku bylo kvantifikovat, analyzovat a zhodnotit rozsah a strukturu sociálního podnikání na území Jihomoravského kraje a na příkladu Sociálního podniku Jasan s.r.o. a Anavy ukázat jeho význam z hlediska udržitelného místního rozvoje. Výsledkem analýzy datových zdrojů a manuálního vyhledávání bylo vytvoření databáze 98 provozoven sociálních podniků (z nichž pět provozoven vlastní sociální podniky se sídlem mimo Jihomoravský kraj). Rozmístění provozoven není zcela rovnoměrné. Pokud pomineme Brno se zdaleka nejvyšší koncentrací, relativně vyšší zastoupení provozoven pozorujeme v jižní části Jihomoravského kraje a ve čtyřech správních obvodech ORP nebyla na základě stanovené metodiky nalezena žádná provozovna. Sociální podnikání tedy vykazuje tendenci koncentrovat se ve větších sídlech a v tom se neliší od většiny jiných ekonomických subjektů. Výjimku tvoří sociální podniky zaměřující se na aktivity spojené s primárním sektorem, které působí hlavně ve venkovských obcích.

Z pohledu právní formy převažuje společnost s ručením omezeným (79 %). Zhruba tři čtvrtiny sociálních podniků spadají do kategorie mikropodnik a malý podnik (50 %, resp. 26 %). V souvislosti s velikostní strukturou a předpokladem, že primárním účelem není vytváření zisku, sociální podniky obvykle nedosahují vysokých obrátů (90 % spadá do kategorie obrátů do 30 mil. Kč, 50 % do 3 mil. Kč). Škála odvětví, ve kterých sociální podniky působí pokrývá téměř celou klasifikaci CZ-NACE s určitými logickými výjimkami (těžba a dobývání, výroba a rozvod energií apod.). Významné zastoupení má rostlinná a živočišná výroba, vč. podpůrných činností pro zemědělství, výroba potravin a nápojů, skupina administrativních a podpůrných služeb a poskytování opravárenských a ostatních osobních služeb.

Zpracované případové studie Sociálního podniku Jasan s.r.o. a Anavy ilustrovaly pozitivní přínosy sociálního podnikání: sociální začleňování a utváření komunity, zlepšování životního prostředí a posilování místní ekonomiky. Oba sociální podniky naplňují veřejně prospěšný cíl zaměstnávání osob se ztíženým uplatněním na trhu práce a kladou důraz na jejich zapojení do budoucího rozvoje. V případě Anavy je preferována konkrétní skupina (matky s malými dětmi), zatímco Sociální podnik Jasan s.r.o. při výběru pracovníka komplexně posuzuje jeho stav a situaci (a do rozhodování dokonce zapojuje stávající zaměstnance). Environmentální cíle těchto sociálních podniků se promítají nejen do konečného produktu (látkové pleny, biopotraviny aj.) a každodenního provozu (opatření na snížení množství odpadu, hospodaření s dešťovou vodou aj.), ale jsou i součástí jejich širšího působení v lokalitě (zušlechťování místní krajiny aj.). V rámci dodavatelsko-odběratelského řetězce spolupracují s dalšími místními podniky. Příklad Sociálního podniku Jasan s.r.o. také ukazuje, že spolupráce s místní samosprávou může vést k iniciaci projektů se sociální a environmentální hodnotou.

Limity výzkumu jsou spojeny především s neuspokojivým stavem datové základny pro vytvoření vstupní databáze. Jak již bylo zmíněno v Úvodu, v České republice neexistuje oficiální seznam sociálních podniků a zároveň nejsou k dispozici údaje o tom, zda jsou všechny ekonomické subjekty nepřetržitě aktivní (resp. zda naplňují principy, ke kterým se v zakladatelské listině přihlásily). Za další, vykazovaný kód CZ-NACE je určitým zjednodušením, neboť při došetřování bylo zjištěno, že ve skutečnosti sociální podniky často vyvíjejí činnost v celé řadě odvětví. V některých případech navíc hlavní CZ-NACE neodpovídá aktuální převažující činnosti subjektu.

Literatura

- [1] AGARWAL, V., BERSIN, J., LAHIRI, G., SCHWARTS, J., VOLINI, E., (2018). *The rise of the social enterprise: 2018 Deloitte global human capital trends. Deloitte Insights*. [online]. [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/HCTrends2018/2018-HCTrends_Rise-of-the-social-enterprise.pdf.
- [2] ANAVY, (2023). *Anavy*. [online]. [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: <https://www.anavy.cz/>.
- [3] BARRAKET, J., (2014). Fostering the wellbeing of immigrants and refugees? Evaluating the outcomes of work integration social enterprise. In Denny S., Seddon F. (eds.). *Social enterprise: Accountability and evaluation around the world*. Abingdon, UK: Routledge, pp. 102-119.
- [4] BARRAKET, J., EVERSOLE, R., LUKE, B., BARTH, S., (2019). Resourcefulness of locally-oriented social enterprises: Implications for rural community development. *Journal of Rural Studies*, vol. 70, pp. 188-197. ISSN 0743-0167. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2017.12.031.
- [5] BELLOSTAS, A. J., LÓPEZ-ARCEIZ, F. J., MATEOS, L., (2016). Social Value and Economic Value in Social Enterprises: Value Creation Model of Spanish Sheltered Workshops. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, vol. 27, no. 1, pp. 367-391. ISSN 0957-8765. DOI: 10.1007/s11266-015-9554-6.
- [6] CAMPHILL NA SOUTOKU, (2023). Co je to camphill. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: <https://www.camphill-na-soutoku.cz/article/co-je-to-camphill>.
- [7] CAMPOPIANO, G., BASSANI, G., (2021). Social innovation: Learning from social cooperatives in the Italian context. *Journal of Cleaner Production*, vol. 291. ISSN 0959-6526. DOI: 10.1016/j.jclepro.2020.125253.
- [8] CATALA, B., SAVALL, T., CHAVES-AVILA, R., (2023). From entrepreneurial and innovation ecosystems to the social economy ecosystem. *Journal of Business Research*, vol. 163. ISSN 0148-2963. DOI: 10.1016/j.jbusres.2023.113932.
- [9] ČSP, (2023). *České sociální podnikání*. [online]. [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: <https://ceske-socialni-podnikani.cz/>.
- [10] DATTA, P. B., GAILEY, R., (2012). Empowering Women through Social Entrepreneurship: Case Study of a Women's Cooperative in India. *Entrepreneurship Theory and Practice*, vol. 36, no. 3, pp. 569-587. ISSN 1042-2587. DOI: 10.1111/j.1540-6520.2012.00505.x.
- [11] DEFOURNY, J., (2014). From third sector to social enterprise: A European research trajectory. In Defourny, J., Hulgård, L., Pestoff, V. (eds.). *Social Enterprise and the Third Sector*. 1st Edition. London: Routledge, pp. 17-41. ISBN 978-0-203-48774-7.
- [12] DEFOURNY, J., NYSSSENS, M., (2012). The EMES Approach of Social Enterprise in a Comparative Perspective. EMES European Research Network, *WP no. 2/03*, p. 28.
- [13] DIAZ-SARACHAGA, J. M., ARIZA-MONTES, A., (2022). The role of social entrepreneurship in the attainment of the sustainable development goals. *Journal of Business Research*, vol. 152, pp. 242-250. ISSN 0148-2963. DOI: 10.1016/j.jbusres.2022.07.061.
- [14] ELKINGTON, J., (1997). *Cannibals with Forks: The triple bottom line of 21st century business*. Capstone, UK: Oxford. ISBN 978-1-841-12084-3.
- [15] GRIMES, M. G., MCMULLEN, J. S., VOGUS T. J., MILLER, T. L., (2013). Studying the Origins of Social Entrepreneurship: Compassion and the Role of Embedded Agency. *Academy of Management Review*, vol. 38, no. 3, pp. 460-463. ISSN 0363-7425. DOI: 10.5465/amr.2012.0429.
- [16] GUPTA, P., CHAUHAN, S., PAUL, J., JAISWAL, M. P., (2020). Social entrepreneurship research: A review and future research agenda. *Journal of Business Research*, vol. 113, pp. 209-229. ISSN 0148-2963. DOI: 10.1016/j.jbusres.2020.03.032.
- [17] HALSALL, J. P., SNOWDEN, M., CLEGG, P., MSWAKA, W., ALDERSON, M., HYAMS-SSEKASI, D., OBEROI, R., WINFUL, E. C., (2022). Social enterprise as a model for change: mapping a global cross-disciplinary framework. *Entrepreneurship Education*, vol. 5, no. 4, pp. 425-446. ISSN 2520-8144. DOI: 10.1007/s41959-022-00084-w.
- [18] HAUGH, H., (2005). The role of social enterprise in regional development. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, vol 2, no. 4. ISSN 1476-1297. DOI: 10.1504/IJESB.2005.007085.
- [19] HILLMAN, J., AXON, S., MORRISSEY, J., (2018). Social enterprise as a potential niche innovation breakout for low carbon transition. *Energy Policy*, vol. 117, pp. 445-456. ISSN 0301-4215. DOI: 10.1016/j.enpol.2018.03.038.
- [20] HLADY-RISPAL, M., SERVANTIE., V., (2018). Deconstructing the Way in which Value Is Created in the Context of Social Entrepreneurship. *International Journal of Management Reviews*, vol. 20, no. 1, pp. 62-80. ISSN 1460-8545. DOI: 10.1111/ijmr.12113.

- [21] CHANDRA, Y., MAN LEE, E. K., TJIPTONO, F., (2021). Public versus private interest in social entrepreneurship: Can one serve two masters?. *Journal of Cleaner Production*, vol. 280. ISSN 0959-6526. DOI: 10.1016/j.jclepro.2020.124499
- [22] LUBBERINK, R., BLOK, V., VAN OPHEM, J., OMTA, O., (2019). Responsible innovation by social entrepreneurs: an exploratory study of values integration in innovations. *Journal of Responsible Innovation*, vol. 6, no. 2, pp. 179-210. ISSN 2329-9460. DOI: 10.1080/23299460.2019.1572374.
- [23] MONGELLI, L., RULLANI, F., (2017). Inequality and marginalisation: social innovation, social entrepreneurship and business model innovation. *Industry and Innovation*, vol. 24, no. 5, pp. 446-467. ISSN 1366-2716. DOI: 10.1080/13662716.2017.1295365.
- [24] PARK, J. H., KIM, C. J., (2020). Social Enterprises, Job Creation, and Social Open Innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, vol. 6, no. 4. ISSN 2199-8531. DOI: 10.3390/joitmc6040120.
- [25] PEREDO, A. M., McLEAN, M., (2006). Social entrepreneurship: A critical review of the concept. *Journal of World Business*, vol. 41, no. 1, pp. 56-65. ISSN 1090-9516. DOI: 10.1016/j.jwb.2005.10.007.
- [26] QURESHI, I., BHATT, B., SUTTER, C., SHUKLA, D. M., (2023). Social entrepreneurship and intersectionality: Mitigating extreme exclusion. *Journal of Business Venturing*, vol. 38, no. 2. ISSN 0883-9026. DOI: 10.1016/j.jbusvent.2022.106283.
- [27] RIEGER, V., GRÜNDLER, A., WINKLER, H.-J., TSCHAUNER, B., ENGELEN, A., (2021). A cross-national perspective of compassion's role in driving social entrepreneurial intentions. *Journal of International Management*, vol. 27, no. 1, 100824. ISSN 1075-4253. DOI: 10.1016/j.intman.2021.100824.
- [28] ROY, M. J., DONALDSON, C., BAKER, R., KERR, S., (2014). The potential of social enterprise to enhance health and well-being: A model and systematic review. *Social Science & Medicine*, vol. 123, pp. 182-193. ISSN 0277-9536. DOI: 10.1016/j.socscimed.2014.07.031.
- [29] SAHASRANAMAM, S., NANDAKUMAR, M. K., (2020). Individual capital and social entrepreneurship: Role of formal institutions. *Journal of Business Research*, vol. 107, pp. 104-117. ISSN 0148-2963. DOI: 10.1016/j.jbusres.2018.09.005.
- [30] SP JASAN, (2023a). *Sociální podnik Jasan*. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: <https://spjasan.cz/>.
- [31] SP JASAN, (2023b). *Sociální podnik Jasan*. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: <https://www.instagram.com/socialnipodnikjasan224/>.
- [32] TEASDALE, S., BELLAZZECCA, E., DE BRUIN, A., ROY, M. J., (2023). The (R)evolution of the Social Entrepreneurship Concept: A Critical Historical Review. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, vol. 52, no. 1 SUPPL, p. 212S-240S. ISSN 0899-7640. DOI: 10.1177/08997640221130691.
- [33] TESSEA, (2014). *Definice TESSEA*. [online]. [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: <https://www.tessea.cz/cz/socialnipodnikani/definice-tessea>.

Článek byl zpracován v rámci projektu *Application of the Responsible Research and Innovation approach at the regional level (MUNI/A/1228/2022)*.

CHANGES IN HEALTH FACILITIES IN THE REGIONS OF SLOVAKIA**Zmeny v zdravotníckych zariadeniach na úrovni regiónov Slovenska****VIERA PAPCUNOVÁ^{1,2}****JARMILA HUDÁKOVÁ²****ROMAN VAVREK³****INGRID VAREŠINSKÁ⁴**

¹*Katedra regionální ekonomie a správy
Ekonomicko – správní fakulta
Masarykova univerzita
Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic
E-mail: vpapcunova@ukf.sk*

¹*Depart. of Regional Economics and Administration
Faculty of Economics and Administration
Masaryk University*

²*Ústav ekonomiky a manažmentu
Fakulta prírodných vied a informatiky
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
☒ Tr.A. Hlinku 1, 949 74 Nitra, Slovak Republic
E-mail: jhudakova@ukf.sk*

²*Institute of Economics and Management
Faculty of Natural Sciences and Informatics
Constantine the Philosopher University in Nitra*

³*Katedra veřejné ekonomiky
Ekonomická fakulta
Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava
☒ Sokolská třída 33, 702 00 Ostrava, Czech Republic
E-mail: roman.vavrek@vsb.cz*

³*Department of Public Economics
Faculty of Economics*

⁴*Katedra manažmentu
Fakulta manažmentu, ekonomiky a obchodu
Prešovská univerzita v Prešove
☒ Konštantínova 16, 080 01 Prešov, Slovak Republic
E-mail: ingrid.strbkova26@gmail.com*

⁴*Department of Management
Faculty of Management and Business
University of Prešov*

Annotation

The health systems of individual countries differ not only in terms of organizational security, but also in terms of financing. Significant changes in the healthcare system began to be implemented in Slovakia after 1989, when healthcare services became mixed goods from purely public goods. In practice, this meant the entry of the private sector into the field of providing health services. The aim of the article is to evaluate the development in the field of health facilities in the regions of Slovakia on the basis of selected indicators. On the basis of the analysis of secondary data obtained from the Statistical office of the Slovak Republic for the period 2000-2021, it emerged that there were significant changes in the number of health facilities in individual regions in 2009, also as a result of legislative changes regarding the location and scope of these facilities. At the level of Slovakia, in 2021, compared to the year 2000, the number of health facilities increased by 20%, but the number of health workers increased only slightly by 0.6%.

Keywords

health facilities, hospitals, ambulances, regions of Slovakia

Anotácia

Zdravotné systémy jednotlivých krajín sa líšia nielen v organizačnom zabezpečení, ale aj v rámci financovania. Výrazné zmeny v systéme zdravotníctva sa začali v podmienkach Slovenska realizovať po roku 1989, kedy sa z čisto verejných statkov stali zdravotnícke služby statkami zmiešanými. V praxi to znamenalo vstup súkromného sektora do oblasti poskytovania zdravotníckych služieb. Cieľom článku je zhodnotiť vývoj v oblasti zdravotníckych zariadení na úrovni regiónov Slovenska na základe vybraných ukazovateľov. Na základe analýzy sekundárnych dát získaných zo ŠÚ SR za obdobie 2000–2021 vyplynulo, že v jednotlivých regiónoch došlo k výraznejším zmenám v počte zdravotníckych zariadení v roku 2009 aj dôsledkom legislatívnych zmien týkajúcich sa rozmiestnenia a pôsobnosti týchto zariadení. Na úrovni Slovenska sa v roku 2021 v porovnaní s rokom 2000 zvýšil počet zdravotníckych zariadení o 20%, avšak počet zdravotníckych pracovníkov sa zvýšil iba nepatrne o 0,6%.

Kľúčové slová

zdravotnícke zariadenia, nemocnice, ambulancie, regióny Slovenska

JEL Classification: I18, H41, R50

1. Introduction

A specific feature of the healthcare market is its inability to allocate resources efficiently on its own (Kuvíková et al., 1995). Closely related to this is the fact that there is a lack of resources in the health sector. The lack of these resources in society means that people cannot obtain all the goods they desire, so they choose between different options according to the benefits they bring to them (Mankiw, 2010). Morvay (2014) notes as potential barriers in healthcare: restrictions in the performance of the profession, restrictions through professional associations and financial restrictions. Other barriers include the difficulty of study, administrative obstacles in the form of certificates and licenses, as well as the need for high initial capital in private practice. The financial sustainability of healthcare, the method of financing and healthcare systems thus represent one of the main problems of most countries. The health systems of both rich and poor countries today play an important role in people's lives, they have a lifelong responsibility towards them and are a decisive link for the healthy development of both individuals and countries and communities around the world. A country's healthcare delivery depends on the model the country uses (Pobudová, 2019).

The main features of the Slovak healthcare system according to Szalay et al. (2011) include mandatory health insurance, a basic package of services and a competitive model of health insurance companies with selective contracting and flexible pricing. In the system of organizations of health systems, the Slovak one can be included among the Bismarck models of social health insurance, in which public and private resources are mixed (Colombo, Tapay, 2004). In Bismarck's model, consumers are more willing to pay health taxes, as they do not become the subject of interdepartmental negotiations for state budget funds. The selection is simple and effective, calculated directly from the income (Balaži, 2012). In this model, doctors are rated based on the number of procedures, but what Karpiš et al. (2007) considers it negative because it encourages them to excessive, unnecessary actions. Another problem is high administrative costs and excessive visits to doctors by patients. According to Szalay (2011) the health care system of the Slovak Republic does not cover the trends of increasing expenses. This is a long-term problem that the healthcare system has been struggling with basically since the "launch" of public health insurance in Slovakia in the early nineties. The unfavorable state of public finances immediately after the creation of an independent state did not allow payments for the state's insured persons to be transferred to the healthcare system in a sufficient amount. So far, the most complete reform of the healthcare system took place in the Slovak Republic in 2002–2006. Its important element was the introduction of patient participation through cash payments in order to bring more resources to the healthcare system and, above all, to reduce the demand for healthcare services. However, the adopted measures caused the Slovak Republic to record clearly the fastest growth in private spending among the OECD countries (Sivák et al., 2014). However, a fundamental but unanswered question is whether the public is satisfied with the milestones that the health sector has achieved so far. This question is important because recent trends point to a change in the demographic and epidemiological profile (e.g. the increase of non-communicable diseases in addition to various infectious diseases), which place new demands on the health care system, which must be even more sensitive (Amoah et al., 2021). Healthcare system does not have exact outputs, which, moreover, cannot be fully estimated. The unpredictability of health system in society is responsible for the uncertainty in the health sector. Outputs are often difficult to quantify, and the complication of measurability is primarily in diagnostics, the result of which can have almost zero reportable value, although its costs are high (Ozorovský et al., 2016). The evaluation of patients' satisfaction with the system is closely related to this. People tend to rate their satisfaction with the health care system by comparing it with others in their social networks to make sure their opinions are "right" (Linder-Pelz, 1982). Increasing use of health services is a common issue in European health care systems, especially increasing use of primary health care

(Luppa et al., 2020). Chronic patients consume a large amount of primary health care resources, resulting in high costs for the health care system (Smits et al., 2013, Roos, 1989). Thus, health financing reforms directly affect equity by changing the way resources are distributed across income and age groups. They also affect well-being, as health care expenditures are a frequent cause of household poverty and the expected cost of treatment can be an important barrier to seeking health care (Sparkes et al., 2019). Healthcare financing reforms are important to better support the required changes in service delivery. The base is better financial protection and sustainable financing of the health system, relying on the joint work of all ministries and other sectors to address the changing health requirements in the region (Chu et al., 2019).

2. Objectives and methods

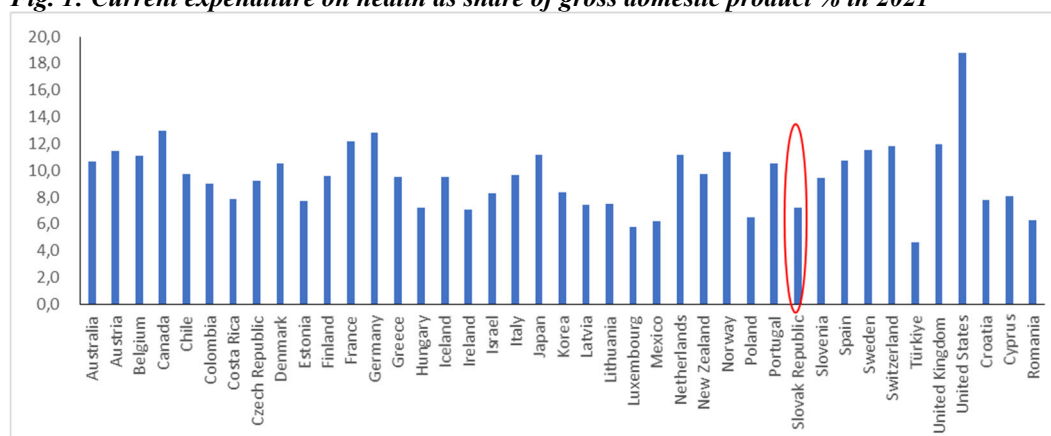
The aim of the article is to evaluate the development in the field of health facilities in the regions of Slovakia on the basis of selected indicators. From the point of view of material security, we evaluated the number of health facilities, the number of hospitals, the number of beds in hospitals. From the personnel point of view, we evaluated the number of health workers. During the analyzed time period 2007-2021, Slovakia had the opportunity to draw financial resources for the health sector. In the program period of the 2007-2013, 250 million € was allocated for Slovakia within the framework of Operational program Health from the European Regional Development Fund. One of the priority axes was also the modernization of the healthcare system of hospitals. In the following program period 2014-2020, the Integrated Regional Operational Program was designated for the modernization of hospitals and the construction of health care centers. Since according to the n+3 rules it is possible to draw financial support from the program period 2014-2020 until the end of 2023, we also included this period in the analysis. The results were processed in MS Excel.

The health facilities indicator includes hospitals; health clinics, hospice, home for nursing care and biomedical research facility. The hospital indicator includes health facilities with the type of facility general hospital and specialized hospital. The number of jobs is recorded as the registered number of workers in both working and non-working relationships, calculated as full-time workers in the medical professions of doctor and dentist.

3. Results

Many countries have recently undertaken a series of health system reforms, for example in Great Britain, Finland and many other countries the system of integrated provision of primary health care is beginning to prevail. However, it also has a significant impact on the hospital sector. The combination of the transfer of patients with chronic diseases to primary care, several specialized outpatient clinics as well as the increased number of seniors with associated diseases (comorbidities) means that when developing a new integrated health care, one must not forget about the reform, which will be focused on the acute hospital sector (Ministry of Health of the Slovak Republic, 2023).

Fig. 1: Current expenditure on health as share of gross domestic product % in 2021

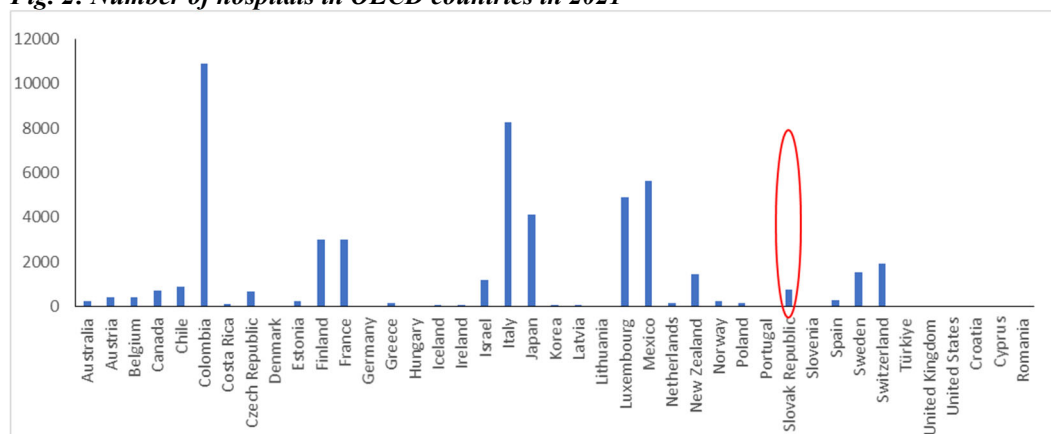

Source: authors' own processing based on OECD.Stat (2023)

Health care is financed primarily from public financial resources. Of the OECD countries, in 2021, the highest share of healthcare expenditure is spent by Canada - 12.9% of GDP, Germany - 12.8%, United States - 18.8%. Slovakia spends 7.2% of GDP on health care. Of the V4 countries, Hungary spends more than Slovakia on health care - 7.3% of GDP and the Czech Republic - 9.2%. On the contrary, Poland spends 6.5% of GDP on healthcare (Figure 1). (Sivák et al., 2014) states that the health care system faces several challenges. For example in the OECD countries, in recent decades, the expenditure of the system has been growing too fast. The OECD forecast states

that if the current trends continue, the public expenditures of the healthcare system in 2050 will reach almost double the current value. The main external factors of growth are the demographic factor and non-demographic factors, namely progress in medical technologies, rising prices, which result in an increase in the demand for health care. This is also confirmed by Pobudová (2019), who states that in OECD countries we can observe a faster growth of total health care expenses compared to economic growth. This brings to the fore the necessity of efficient spending of funds due to the financial sustainability of health systems. This trend is currently one of the most important problems of the sustainability of public finances, next to the pension system. Due to the low birth rate and the stabilization of death rates, the demographic development of most countries is characterized by the aging of the population, which is manifested by an increase in the demand for health services and a constant growth of expenses in health and social policy.

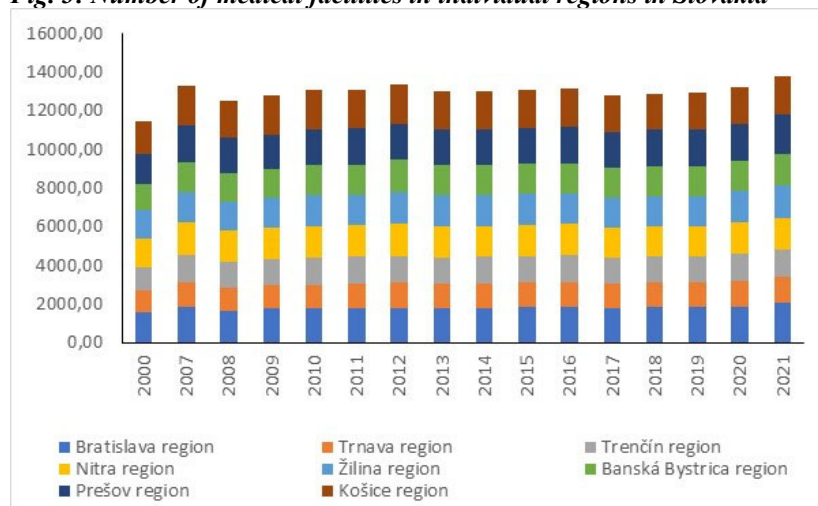
Fig. 2: Number of hospitals in OECD countries in 2021

Source: authors' own processing based on OECD.Stat (2023)

The most important indicator within institutional health care is the number of hospitals in the country. Within OECD countries, hospitals are monitored in the following categories: publicly owned hospitals, not-for-profit privately owned hospitals, for-profit privately owned hospitals, general hospitals. Of the countries that had available data for 2021, the most hospitals exist in Colombia – 10,899, in Italy – 8,238 and Luxembourg – 4,909. In Slovakia, 771 hospitals operated in 2021, which was the most among the V4 countries. 667 hospitals were registered in the Czech Republic, 132 in Poland and 8 in Hungary (Figure 2).

Fig. 3: Number of medical facilities in individual regions in Slovakia

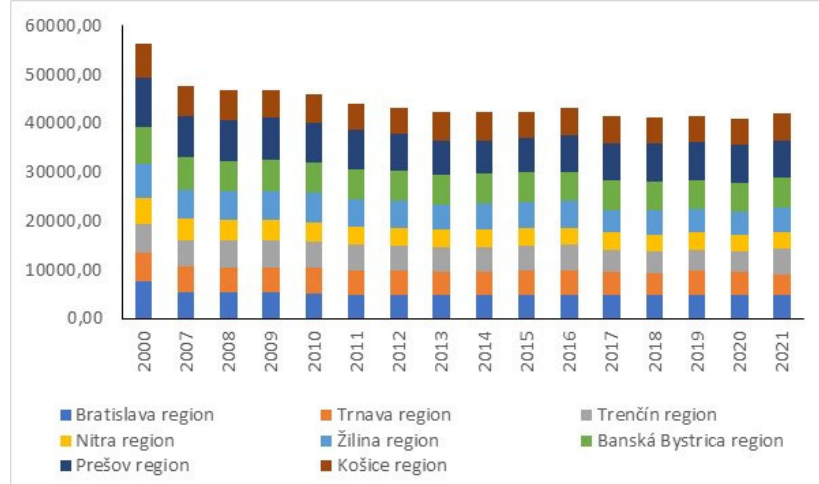
Source: authors' own processing based on Statistical office of the Slovak Republic (2023)

During the monitored time period, a significant decrease in the number of health facilities in all regions occurred in 2008 compared to the previous year. In 2009, in all regions with the exception of Prešov region, we observe a slight increase in the number of health facilities. The reason for the changes in 2009 was the Decree of the Government of the Slovak Republic No. 640/2008 on the public minimum network of health care providers, which entered into force on January 1, 2009. This regulation established a public minimum network of health care providers who provide ambulatory health care and providers who provide institutional health care. In the following

years, changes in the number of medical facilities were minimal. In comparison between 2000 and 2021, the number of health facilities increased in all regions. Most significantly in the Prešov region by 30% and in the Bratislava region by 29%. The lowest increase in the number of health facilities was recorded in the Nitra region (an increase of 113 facilities, which represents a 0.7% increase). (Figure 3).

We are following a different development in terms of the number of beds in health facilities. Despite the fact that the number of health facilities in Slovakia increased by 20% in 2021, the number of beds in these facilities decreased by 25%. This situation was also reflected within the individual regions, when in each region the number of beds in health facilities decreased in 2021 compared to the year 2000. The most significant decrease at the level of 40% was recorded in the Trnava region, the Nitra region and the Žilina region. On the contrary, only a 10% decrease was recorded in the Trenčín region (Figure 4).

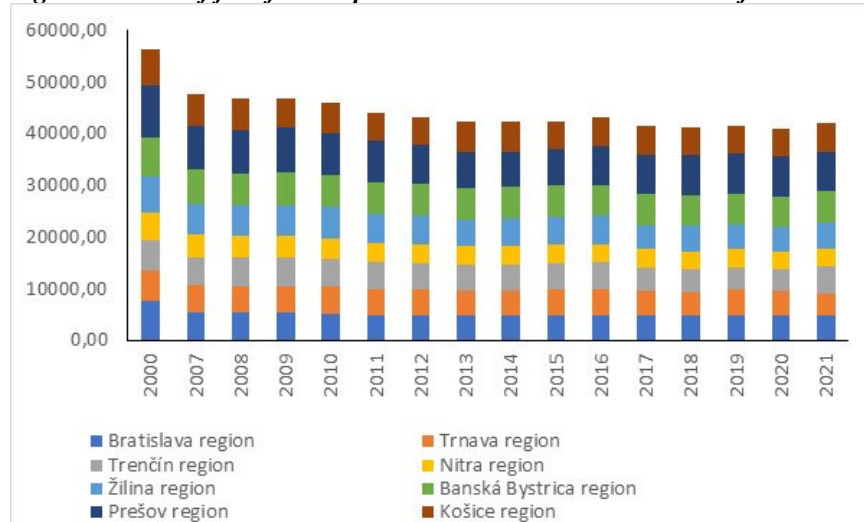
Fig. 4: Number of beds in medical facilities in individual regions in Slovakia

Source: authors' own processing based on Statistical office of the Slovak Republic (2023)

In addition to material equipment, health workers are also an important part. The number of health workers changed in individual regions only minimally during the entire period. At the level of Slovakia, in 2021, compared to the year 2000, the number of medical facilities increased by 20%, the number of medical workers increased only slightly by 0.6%. In the Nitra Region, the number of medical facilities increased by 0.7% in 2021 compared to 2000, but despite this, the number of these workers in the region decreased by 10%. A minimal increase in the number of health workers (less than 1%) was recorded in the other regions. The most significant increase was in the Žilina region by 20%, which was caused by an increase in the number of medical facilities by 18% in this region (Figure 5).

Fig. 5: Number of jobs for independent health workers in medical facilities in individual regions in Slovakia

Source: authors' own processing based on Statistical office of the Slovak Republic (2023)

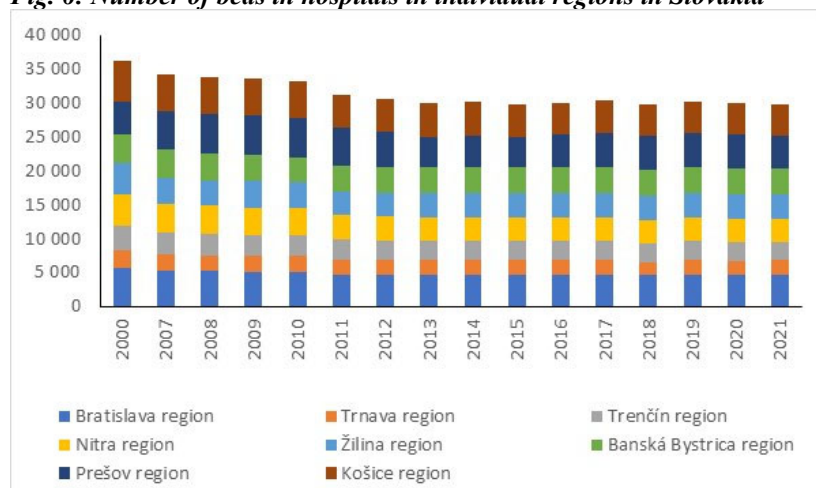
The biggest number of hospitals are located in the Bratislava and Banská Bystrica regions, the fewest in the Trnava region. During the analyzed period, the number of hospitals in individual regions changed only minimally. Lepej, Lepejová (2020) note that until 1993 we in Slovakia had the same organizational structure of hospitals as the Czechs. Similar to the Czechs, the Dutch, the English and the Danes have it. We broke ours and rebuilt it into a structure like the Germans have. Comparing the years 2000 and 2021, the number of hospitals in the Bratislava region increased by 60%, by 31% in the Prešov region and by 25% in the Žilina region. Only the Trenčín region recorded a decrease in the number of hospitals. In the Trnava and Nitra regions, the number of hospitals in 2021 did not change compared to 2000. In the Bratislava and Banská Bystrica regions, hospitals make up more than 1% of the total number of health facilities in Slovakia. In the other regions, the share of hospitals in the total number of health facilities was at the level of 0.5-0.8%. The biggest number of residents per hospital is in the Trnava region (81,000), in the Žilina region (68,000) and in the Nitra region (61,000). On the other hand, in the Banská Bystrica region, there are 29,000 inhabitants per 1 hospital (Table 1).

Tab. 1: Number of hospitals and ambulances in individual regions in Slovakia

	Bratislava region		Trnava region		Trenčín region		Nitra region		Žilina region		Banská Bystrica region		Prešov region		Košice region	
	H	A	H	A	H	A	H	A	H	A	H	A	H	A	H	A
2000	14	1382	7	956	11	1064	11	1348	9	1285	15	1159	13	1369	16	1541
2007	24	1369	6	899	11	1052	13	1222	9	1181	18	1183	21	1404	20	1526
2008	20	1258	6	908	10	1055	13	1338	9	1145	17	1185	19	1397	20	1488
2009	20	1371	6	929	10	1070	13	1266	11	1211	18	1196	22	1272	18	1595
2010	20	1358	6	919	10	1073	12	1319	10	1226	19	1210	22	1406	18	1618
2011	21	1364	6	949	10	1082	12	1285	10	1293	20	1216	22	1428	19	1574
2012	20	1387	6	971	10	1082	12	1397	10	1240	20	1286	20	1438	19	1606
2013	20	1370	6	962	10	1081	12	1285	10	1238	20	1194	20	1451	19	1545
2014	21	1384	6	959	10	1078	11	1280	10	1204	21	1204	19	1444	19	1577
2015	21	1398	6	967	10	1068	11	1276	10	1205	21	1196	19	1430	18	1549
2016	21	1392	6	977	10	1060	11	1272	10	1298	21	1191	18	1434	18	1538
2017	20	1363	6	945	10	1025	11	1228	11	1176	21	1164	18	1444	18	1482
2018	21	1381	6	948	10	1045	11	1206	11	1200	20	1178	18	1428	17	1463
2019	20	1384	7	966	10	1059	11	1212	11	1184	20	1164	16	1516	17	1454
2020	22	1433	7	989	10	1094	11	1290	10	1254	20	1201	17	1531	17	1490
2021	23	1606	7	1058	10	1104	11	1297	10	1325	21	1335	17	1613	17	1562

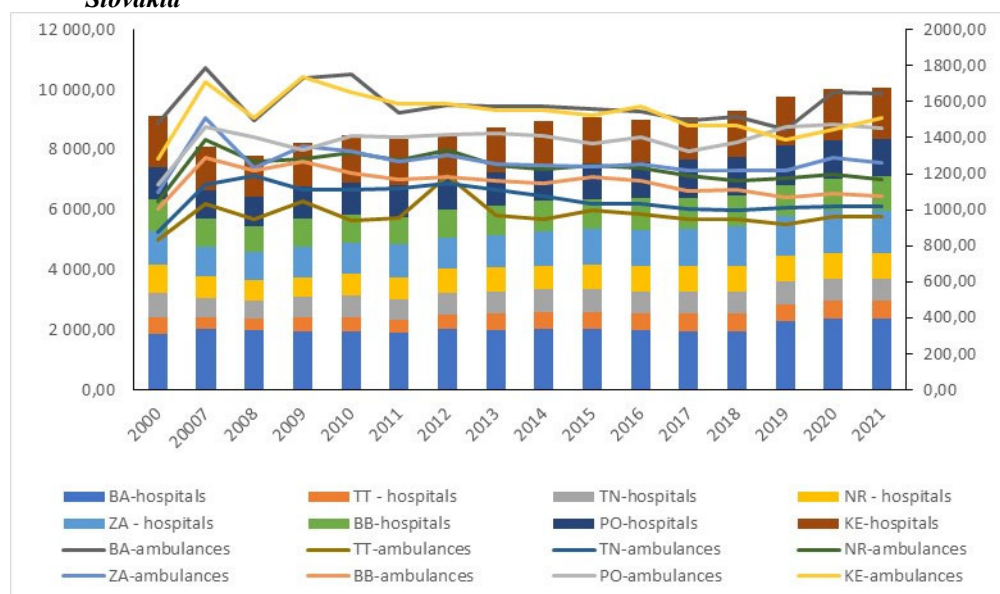
Source: authors' own processing based on Statistical office of the Slovak Republic (2023)

Similar development we see in ambulatory care. During the time period 2007-2021, the number of ambulances changed only minimally from year to year. However, in 2021, compared to the year 2000, the most significant increase in the number of ambulances was recorded by the Bratislava region by 16% and the Prešov region by 17%. In the Nitra region, the number of ambulances decreased by 10%. In the other regions, only a minimal increase in the range of 0.1-0.3% was recorded. Even if the analysis includes 2021 as the latest year, more significant changes in ambulance can be expected from 2022. From February 1, 2022, Government Regulation No. 11/2022, which provides details on the method of establishing a minimum network of providers of general ambulatory care, applies. The minimum network of providers of general ambulatory care is established separately for general ambulatory care for adults and children and adolescents. The minimum network of providers of general ambulatory care is established annually for the territory of the district in order to ensure the necessary capacity of providers of general ambulatory care in the district and the local availability of providers of general ambulatory care in the district. Local accessibility in the district is ensured if the travel time does not exceed 25 minutes. The arrival time is determined according to the arrival time matrix published on the website of the Ministry of Health of the Slovak Republic.

Fig. 6: Number of beds in hospitals in individual regions in Slovakia

Source: authors' own processing based on Statistical office of the Slovak Republic (2023)

During the time period 2007-2021, the number of beds in hospitals in individual regions changed only slightly. However, in comparison between 2000 and 2021, the number of beds decreased by 20-30% in all regions with the exception of Prešov region. However, in the Prešov region, the increase in hospital beds was only minimal at the level of 0.1%, which represented 94 beds. There are 267 inhabitants per hospital bed in the Trnava region and 206 inhabitants in the Trenčín region. In the Bratislava region, there are 154 inhabitants per bed, and in the Banská Bystrica region, it is 159 inhabitants. Mesežnikov, Kollár (2001) state that the inappropriate structure of health facilities is also clearly reflected in the financial flows, as the chronic component of hospitals is completely undersized. The acute care component is oversized with an excess of medical and service personnel. On the other hand, non-motivational remuneration in the form of general funds allocated to hospitals and tabular salaries of medical staff do not create any pressure for increasing efficiency, differentiating hospitals and finally reducing costs.

Fig. 7: Number of jobs for independent health workers in hospitals and ambulances in individual regions in Slovakia

Source: authors' own processing based on Statistical office of the Slovak Republic (2023)

Although in all regions in 2021 we recorded a decrease in the number of beds in hospitals, the number of health workers in hospitals recorded the most significant increase in the Žilina region by 30% and the Bratislava region by 28%. In the Trenčín region, on the other hand, the number of ambulances decreased by 10% and in the Nitra region by up to 20%. In other regions, we see a minimal increase in the number of healthcare workers in hospitals in the range of 0.1-0.3%. The increase in the number of ambulances in 2021 compared to 2000 was only minimal in individual regions. A decrease in the number of ambulances was even recorded in the Nitra region. The

development of the number of healthcare workers did not follow this trend. The most significant increase in the number of health workers in ambulances in 2021 compared to 2000 was recorded by the Trenčín region (70%). In Trnava region, Banská Bystrica region and Prešov region, the increase was 60%. In 2021, compared to the year 2000, only the Bratislava region saw a decrease in the number of health workers in ambulances by 30%, despite the fact that the number of ambulances in the region increased by 16%. In other regions, the increase in the number of health workers in outpatient clinics was from 17% to 30% (Figure 7).

Conclusion

Despite the fact that, since 2007, Slovakia has been able to draw financial resources from European structural and investment funds for the modernization and reconstruction of hospitals and health facilities, this fact has not been reflected in the number of health facilities. In the recovery and resilience plan, one of the areas of support is also the area of health, where modern and accessible health care is one of the components. In addition, a major reform of hospitals is currently underway, the essence of which is a new categorization of hospitals. It should increase the quality of hospitals, and this is expected to improve services for inhabitants. The reform is also supposed to increase the safety and quality of health care. Hospitals will have set levels, which, according to the Slovak Ministry of Health, means that it will be determined what they must perform and what conditions they must meet, for example what material and technical equipment they must have. Maximum waiting periods and quality criteria will also be determined, which will be evaluated and published annually. The first real changes in practice will begin to be implemented in 2024.

Literature

- [1] AMOAH, P. A., NYAMEKYE, K. A., OWUSU-ADDO, E., (2021). A multidimensional study of public satisfaction with the healthcare system: a mixed-method inquiry in Ghana. *BMC Health Services Research*, vol. 21, no. 1. ISSN 1472-6963. DOI: 10.1186/s12913-021-07288-1.
- [2] BALAŽI, P., (2012). *Komparácia systémov financovania zdravotníctva*. [online]. [cit. 2023-03-12]. Available at: https://www.derivat.sk/files/casopis%202012/2012_Sept_Balazi_2.pdf.
- [3] COLOMBO, F., TAPAY, N., (2004). *The Slovak Health Insurance System and the Potential Role for Private Health Insurance: Policy Challenges*. *OECD Health Working Papers*. [online]. [cit. 2023-03-12]. Available at: <https://www.oecd.org/slovakia/29878719.pdf>.
- [4] CHU, A., KWON, S., COWLEY, P., (2019). Health Financing Reforms for Moving towards Universal Health Coverage in the Western Pacific Region. *Health Systems & Reform*, vol. 5, no. 1, pp. 32-47. ISSN 2328-8604. DOI: 10.1080/23288604.2018.1544029.
- [5] KARPIŠ, J., ĎURANA, R., ĎURANA, R., (2007). *Zdravý zisk*. Bratislava: INESS - Inštitút ekonomických a spoločenských analýz. ISBN 978-80-9697-650-8.
- [6] KUVÍKOVÁ, H., MURGAŠ, M., NEMEC, J., (1995). *Ekonomia zdravotníctva*. Banská Bystrica: Phoenix. ISBN 80-900563-1-8.
- [7] LEPEJ, J., LEPEJOVÁ, K., (2020). Financie & kvalita v zdravotnej starostlivosti III. Dôsledky transformácie na kvalitu v zdravotníctve. *Laboratórna Diagnostika*, vol. 15, no. 1, pp. 65–73. ISSN 1335-2644.
- [8] LINDER-PELZ, S., (1982). Toward a theory of patient satisfaction. *Social Science & Medicine*, vol. 16, no. 5, pp. 577–582. ISSN 0277-9536. DOI: 10.1016/0277-9536(82)90311-2.
- [9] LUPPA, M., GIERSDORF, J., RIEDEL-HELLER, S., PRÜTZ, F., ROMMEL, A., (2020). Frequent attenders in the German healthcare system: determinants of high utilization of primary care services. Results from the cross-sectional German health interview and examination survey for adults (DEGS). *BMC Family Practice*, vol. 21, no. 1. ISSN 1471-2296. DOI: 10.1186/s12875-020-1082-9.
- [10] MANKIW, N., G., (2010). *Principles of economics*. Stamford, CT: Cengage Learning. ISBN 978-12-8516-587-5.
- [11] MESEŽNIKOV, G., KOLLÁR, M., (2001). *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, Bratislava: IVO.
- [12] MINISTERSTVO ZDRAVOTNÍCTVA SR, (2023). *Strategický rámec starostlivosti o zdravie pre roky 2014-2030*. [online]. [cit. 2023-03-12]. Available at: <https://www.health.gov.sk/?strategia-v-zdravotnictve>.
- [13] MORVAY, K., (2014). *Nedokonalé trhy v zdravotníctve*. *HPI Think Tank*. [online]. [cit. 2023-03-12]. Available at: <http://www.hpi.sk/2014/03/nedokonale-trhy-v-zdravotnictve/>.
- [14] OZOROVSKÝ, V., VOJTEKOVÁ, I., (2016). *Zdravotnícky manažment a financovanie*. Bratislava: Wolters Kluwer. ISBN 978-80-8168-522-4.
- [15] POBUDOVOVÁ, D., (2019). Health Care Models and their Effectiveness. In *International Scientific Conference Economic and Social Policy: Economic and Social Challenges for European Economy*, pp. 455-468. [online]. [cit. 2023-03-12]. Available at: https://www.narodacek.cz/wp-content/uploads/2019/12/Proceedings-of-the-International-Scientific-Conference_2019-467-480.pdf.

- [16] ROOS, N. P., SHAPIRO, E., TATE, R., (1989). Does a small minority of elderly account for a majority of health care expenditures? A sixteen-year perspective. *Milbank Quarterly*, vol. 67, no. 3/4. ISSN 0887-378X. DOI: 10.2307/3350220.
- [17] SIVÁK, R., OCHOTNICKÝ, P., KUCHTA, L., (2014). Fiškálna udržateľnosť systému zdravotníctva SR. *Politická ekonomie*, vol. 62, no. 4, pp. 480-499. ISSN 0032-3233. DOI: 10.18267/j.polek.965.
- [18] SMITS, F. T., BROUWER, H. J., ZWINDERMAN, A. H., MOHRS, J., SMEETS, H. M., BOSMANS, J. E., SCHENE, A. H., VAN WEERT, H. C., TER RIET, G., (2013). Morbidity and doctor characteristics only partly explain the substantial healthcare expenditures of frequent attenders: A record linkage study between patient data and reimbursements data. *BMC Family Practice*, vol. 14 no. 1, pp. 1–8. ISSN 1471-2296. DOI: 10.1186/1471-2296-14-138.
- [19] SPARKES, S. P., BUMP, J. B., ÖZÇELİK, A. E., KUTZIN, M., REICH, M. R., (2019) Political Economy Analysis for Health Financing Reform. *Health Systems & Reform*, vol. 5, no. 3, pp. 183-194. ISSN 2328-8604. DOI: 10.1080/23288604.2019.1633874.
- [20] SZALAY, T., PAŽITNÝ, P., SZALAYOVÁ, A., FRISOVÁ, S., MORVAY, K., PETROVIČ, M., GINNEKEN, E. V., (2011). Slovakia: Health system review. *Health Systems in Transition*, vol. 13, no. 2, pp. 5-23. ISSN 1817-6127.

This research was supported by the Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic under project number VEGA 1/0517/22 and also by the VSB - Technical University of Ostrava under project number SP2023/64.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-27

CAPACITY AVAILABILITY OF PSYCHIATRIC CARE IN THE CZECH REPUBLIC: REGIONAL DIFFERENCES

Kapacitní dostupnost psychiatrické péče v České republice: Regionální rozdíly

IVANA VAŇKOVÁ**IVETA VRABKOVÁ**

Katedra veřejné ekonomiky | Department of Public Economics
Ekonomická fakulta | Faculty of Economics
Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava | VSB – Technical University of Ostrava
✉ Sokolská třída 33, 702 00 Ostrava, Czech Republic
E-mail: ivana.vankova@vsb.cz, iveta.vrabkova@vsb.cz

Anotace

Koncepce psychiatrické péče byla formulována již v roce 2000. V roce 2013 byla tato původní koncepce revidována pod názvem Strategie reformy psychiatrické péče, jejímž hlavním cílem je deinstitucionalizace psychiatrické péče, doplnění kapacit ambulantních psychiatrických služeb a navýšení kapacit akutní lůžkové péče. Cílem článku je vyhodnotit regionální rozdíly v kapacitní dostupnosti psychiatrické péče v krajích České republiky za roky 2012 a 2022. Za účelem zhodnocení kapacitní dostupnosti psychiatrické péče byla využita TOPSIS technika v rámci dvou modelů, M1 a M2. Z výsledků vyplývá, že nejlepší kapacitní dostupnost psychiatrické péče mělo Hlavní město Praha, dále Plzeňský kraj a Kraj Vysočina. Naopak mezi nejhůře hodnocené kraje z hlediska kapacitní dostupnosti patří Středočeský kraj a Zlínský kraj. V rámci sledovaných let (2012, 2021) došlo ke zlepšení dostupnosti kapacit ve všech krajích ČR s výjimkou Olomouckého kraje.

Klíčová slova

dostupnost, duševní zdraví, psychiatrická péče, kraj, TOPSIS technika

Annotation

The concept of psychiatric care was formulated already in 2000. In 2013, this original concept was revised under the name of the Strategy for the Reform of Psychiatric Care, the main goal of which is the deinstitutionalization of psychiatric care, the provision and increase of ambulatory and acute inpatient care capacities. The aim of the article is to evaluate regional differences in the capacity availability of psychiatric care in the regions of the Czech Republic for the years 2012 and 2021. To evaluate the availability of psychiatric care capacities in the regions of the Czech Republic, the TOPSIS Technique was used within two models, M1 and M2. The models differed in the set weight of individual criteria. The results show that the best availability of psychiatric care capacities was in the capital city of Prague, followed by the Pilsen Region and the Vysočina Region. Conversely, the worst rated regions in terms of capacity availability include the Central Bohemian Region and the Zlin Region. Within the monitored years (2012, 2021), there was an improvement in the availability of capacities in all regions of the Czech Republic, with the exception of the Olomouc region.

Keywords

availability, Mental health, Psychiatric care, Region, TOPSIS Technique

JEL Classification: C02, I12, H10

1. Introduction

The mental health of the population is one of the fundamental pillars and values of public health in all democratic countries. It is one of the components of the general health of the population. Being mentally healthy means participating in public life, being productive at work, self-realization, establishing social relationships etc. (European Commission, 2023). If an individual develops mental health problems, it can have a significant impact on the quality of their entire life. The issue of mental health is coming to the forefront of the interests of individual states, as the number of people with mental illness, especially young people, is growing. The number of people

with mental illness has doubled in many European countries during the COVID-19 pandemic, according to an OECD report *Health at a Glance: Europe* (OECD/European Union, 2022).

Mental illness affects a wide range of people across age categories and gender, who come from different socio-economic conditions. At the end of 2021, the Institute of Health Information and Statistics of the Czech Republic recorded a total of 652,277 patients treated in psychiatric outpatient clinics. Since 2012, this is an increase of 16.8% of treated patients. The largest number of treated patients according to groups of psychiatric diagnoses was in 2021 within dg. F4 (without F42) – Neurotic, stress-related and somatoform disorders (34.6%) and dg. F0 and G30 – Organic, including symptomatic, mental disorders and Alzheimer disease (41.3%). The number of hospitalization cases of acute inpatient care was a total of 27,513 as of 31/12/2021, which represents an increase in the number of cases by 38.34 % compared to 2012. Conversely, the number of completed hospitalizations at workplaces specializing in long-term psychiatric care recorded a decrease in 2021 within the monitored years by 37.78%.

Public policies and their strategies at the state level respond to the issue of health, i.e. health care, following the needs of the population, the development of modern technologies and procedures in practice, as well as the findings of science and research. In the Czech Republic, strategic documents in the field of mental health care take into account not only the above assumptions, but also international declarations and conventions (e.g. Declaration of Helsinki, Green Book: Improving the Mental Health of the Population). The Strategy for the Reform of Psychiatric Care was approved in the Czech Republic on October 7, 2013 and responds to the current problems stated in the expert report "Mapping the state of psychiatric care and its direction in accordance with the strategic documents of the Czech Republic (and abroad)" (Raboch, Wenigová, 2012). The expert report points to the fact that psychiatric illnesses represent the greatest socio-economic burden for society in almost all states. The report further discusses the assessment of the state of psychiatry in the Czech Republic, especially the supply side of care, and points to the uneven distribution of outpatient psychiatric services in the regions, the outdated structure of inpatient capacities, the insufficient interconnection of health and social services, and the underestimation of the funding of psychiatric care. One of the goals of psychiatric care reform is deinstitutionalization, which Winkler et al. (2013) defines as the transformation of the psychiatric care system, where the primary goal is to shift the focus of care from subsequent long-term care towards community-type care. The aim of the reforms of psychiatric care both abroad and in the Czech Republic is the implementation of systemic changes that will mainly lead to an increase in the quality of life of people suffering from mental illness. This is mainly about setting up the optimal psychiatric care infrastructure, which will provide this care in sufficient quality, efficiency and will be available to the residents. Setting these parameters is an essential goal of public policy actors not only at the national level, but also at the regional level.

Ensuring the availability of health services is a very important task, as availability is, in addition to other parameters, an important factor in the quality and performance of public services as such. As reported by Ivanova (2018), the availability of health care is a prerequisite for fairly provided care, and therefore one of the basic goals of health policy. The availability of health services can be viewed from many points of view, such as local (geographical), temporal, capacity, financial, medical, psychosocial or informational availability (Vrabková, Vaňková, 2015; Maláková, Šídlo, Bělohádek, 2020). Individual availability formats can be characterized by means of a determining and limiting feature of availability. The subject of the contribution is the assessment of capacity availability, which expresses the type and extent of health care in the conditions of a given region. It is defined by a set of providers and their available professional and technical capacities. The density of the network of health care providers in the given territory is limited primarily by economic and political interests. Economic interests take into account existential assumptions, the common denominator of which is efficiency, social interests are determined by the nature of health services, and health care guarantors are promoted based on the legitimate expectations of the public (demand for health services).

The aim of the article is to evaluate regional differences in the capacity availability of psychiatric care in the regions of the Czech Republic for the years 2012 and 2021. This is therefore the year before the approval of the Strategy for the Reform of Psychiatric Care in the Czech Republic and the year 2021, i.e. the last available year from the point of view of the published data of the VZP of the Czech Republic in as part of their Yearbooks.

To support the aim of the paper, the following research questions were set:

RQ1: Within the M2 model, was there a significant improvement in the capacity availability of psychiatric care in all regions of the Czech Republic in 2021 compared to 2012?

RQ2: Do the regions of the Czech Republic achieve better capacity availability results according to the TOPSIS Technique multi-criteria analysis in the M2 model compared to the results of the M1 model?

A number of authors deal with the evaluation of the availability of health services. Inspiring examples of possible solutions and insights on this topic can be found in foreign and domestic articles and studies. Dlouhý (2021) dealt with the assessment of regional inequality in the Czech Republic from the point of view of the utilization of resources (physicians in FTE (per 1000), nurses and midwives in FTE (per 1000)). He used 5 models for the purposes of the assessment. In conclusion, he stated that both researchers, so policy makers should consider the possibility of resource substitutions in the assessment of regional inequalities. Šídlo et al. (2017) prepared a comprehensive study of assessment and modeling of the availability of primary health care. Their work was focused on the assessment of the local availability of health services and the definition of the limits associated with this assessment. They state that it is very difficult to quantify the availability of health care, as there are many groups of factors that influence it (e.g. the amount of capacity of the doctor at the workplace, the age of the doctor, the demands on the use of health services by patients, the type of the evaluated territory). Health care was also addressed by Al Saffer et al. (2021), whose research resulted in the establishment of indices of service availability and drug availability within urban and rural areas. Shortt, Moore (2006) addressed spatial accessibility to ensure planned health care. They did not only address the location of the provided health service, but also evaluated the spatial interaction between health services and the preferences of the population using the Geographical Information Science technique

2. Metods

The research methodology is based on the defined goal of the contribution, which is the evaluation of regional differences in the availability of psychiatric care capacities in the regions of the Czech Republic using the TOPSIS Technique multi-criteria analysis within the years 2012 and 2021.

2.1 Criteria indicators and weights

The data used for modeling (evaluation) capacity availability of psychiatric care at the level of individual regions of the Czech Republic are based on the statistics of the Czech Statistical Office and the General Health Insurance Company of the Czech Republic (VZP ČR). Data on the number of inhabitants as of the last day of the given year were used from the Czech Statistical Office. Data on the network of healthcare facilities for ambulatory care, acute inpatient care and subsequent inpatient care were obtained from the yearbooks of the VZP CR. Within the framework of specialized outpatient care, specialties 305 – psychiatry, 306 – child and adolescent psychiatry, 307 – addictive substances, 309 – sexology were monitored. Inpatient care was divided into acute care of the field of psychiatry 3_5 and follow-up care of OLÚ psychiatry (specialties 3U5, 3U6, 3U7, 3U8).

The evaluated file contains 28 observations, which are marked as variants in the TOPSIS Technique model (14 regions for 2012, 14 regions for 2021). Variants are marked with the abbreviation of the given region and the relevant year of examination. Each variant works with 10 criteria (data on psychiatric care)

The criteria were chosen with regard to the goals of the psychiatric reform strategy in the Czech Republic, which point to systemic changes in the organization of psychiatric care provision, i.e. greater provision of capacities in ambulatory care and a reduction in the bed pool of follow-up psychiatric care. The purpose of these organizational changes is to ensure greater humanization of psychiatric care and the interconnectedness of health and social care for patients in the Czech Republic.

All data were converted to 100,000 inhabitants of the given region as of December 31 of the monitored year. Each criterion was assigned a weight (w) and a maximization or minimization characteristic was determined. From the point of view of evaluating the capacity availability of psychiatric care, two models, M1 and M2, were determined, which are distinguished by the distribution of weights between the individual criteria. The weights express the importance of an individual criterion, the sum of which represents a value of 1, or 100%. As part of the modeling, the weights were determined by subjective estimation, which reflects the decision maker's perception of the importance of the given criteria and their individual preferences.

- **Criterion C1** Total number of workplaces of the ambulatory specialized care provider.
- **Criterion C2** Calculated number of physicians according to full-time capacity. The working time of one worker is capped at a maximum of 1.0 working hours per workplace. According to the VZP CR methodology for concluding contracts with health service providers, for ambulatory specialists, a working time of 1.0 corresponds to 30 doctor's office hours a week.
- **Criterion C3** Number of workplaces of providers of acute inpatient care in the field of psychiatry according to the main field of activity of the given primacy.
- **Criterion C4** Total number of acute psychiatric care. Total number of acute psychiatric care beds. These are beds for standard and intensive resuscitation care.

- **Criterion C5** Calculated number of acute psychiatric care physicians according to full-time capacity. In this case, a capacity of 40 hours per week is taken as 1.0 hours.
- **Criterion C6** Calculated number of acute psychiatric care nurses according to full-time capacity. Methodologically, it corresponds to the definition of employment as in the case of physicians.
- **Criterion C7** Number of workplaces of providers of follow-up inpatient care in the field of psychiatry (OLÚ psychiatry).
- **Criterion C8** Total number of follow-up psychiatric care beds.
- **Criterion C9** Calculated number of physicians in psychiatric follow-up care according to full-time capacity. In this case, a capacity of 40 hours per week is taken as 1.0 hours.
- **Criterion C10** Recalculated number of psychiatric follow-up care nurses according to full-time capacity. Methodologically, it corresponds to the definition of employment as in the case of physicians.

Table 1 documents the basic definition of the individual criteria, their assigned weight and characteristics according to the M1 and M2 models

Tab. 1: Criteria for Multi Criteria Evaluation

Models		M1 (2012, 2021)		M2 (2012, 2021)	
Type		Weight (W _{c1-c10})	Charakteristic (C1-C10)	Weight (W _{c1-c10})	Charakteristic (C1-C10)
Ambulatory care	C1	0.1	Max.	0.2	Max.
	C2	0.1	Max.	0.2	Max.
Acute bed care	C3	0.1	Max.	0.1	Max.
	C4	0.1	Max.	0.1	Max.
	C5	0.1	Max.	0.1	Max.
	C6	0.1	Max.	0.1	Max.
Long term bed care	C7	0.1	Max.	0.05	Max.
	C8	0.1	Max.	0.05	Max.
	C9	0.1	Max.	0.05	Max.
	C10	0.1	Max.	0.05	Max.

Source: Own processing

From Table 1, it can be seen that all criteria are of a maximizing nature and the weights of individual criteria are determined by the scoring method, where in the case of the M1 model, each monitored area was assigned the same number of points (equal weights method) and in the M2 model, the weights were determined with regard to the goals of the Strategy for the Reform of Psychiatric Care in the Czech Republic.

Tab. 2: Descriptive statistic of the criteria (C1-C10) of the year 2012 a 2021

Criterion/Characteristic	Min	Max	Mean	Median	St. dev.
C1 2012, C1 2021	5.96 / 6.81	19.65 / 20.31	9.22 / 9.85	8.53 / 9.67	3.44 / 3.41
C2 2012, C2 2021	4.45 / 4.72	19.07 / 20.95	7.00 / 7.76	5.65 / 6.36	3.72 / 4.09
C3 2012, C3 2021	0 / 0.14	0.90 / 1.10	0.33 / 0.50	0.34 / 0.46	0.24 / 0.26
C4 2012, C4 2021	0 / 2.16	25.43 / 37.32	11.42 / 18.15	12.02 / 17.81	7.80 / 8.72
C5 2012, C5 2021	0 / 0.48	6.52 / 9.92	2.69 / 3.72	2.47 / 3.51	1.96 / 2.25
C6 2012, C6 2021	0 / 1.28	19.09 / 27.91	7.91 / 12.17	8.51 / 13.28	5.95 / 6.65
C7 2012, C7 2021	0 / 0	6.46 / 5.56	1.47 / 1.28	1.05 / 0.97	1.72 / 1.46
C8 2012, C8 2021	0 / 0	267.02 / 225.19	86.87 / 74.32	69.52 / 58.26	81.54 / 70.24
C9 2012, C9 2021	0 / 0	14.47 / 11.92	4.74 / 3.99	3.57 / 3.06	4.43 / 3.62
C10 2012, C10 2021	0 / 0	160.58 / 145.39	48.05 / 42.63	37.65 / 31.75	47.16 / 43.88

Source: Own processing

The statistical characteristics of the individual criteria for the years 2012 and 2021 are defined in Table 2. It is clear from Table 2 that the values of the individual criteria (data converted to 100,000 inhabitants of the region) are very different. The largest number of workplaces of outpatient psychiatric care providers is located in both years in the capital city of Prague (19.65 in 2012, 20.31 in 2021) and the Pilsen region (12.05 in 2012, 12.44 in 2021). On the other hand, the smallest number of workplaces is located in the Central Bohemian Region and the Zlín Region (5.96 in 2012, 6.81 in 2021). In terms of acute inpatient care, psychiatric care was provided in 2021 at a total of 54 workplaces with a total number of acute beds with expertise in the field of psychiatry of 1,869 beds. The largest number of workplaces in 2021 was recorded in the capital city of Prague, with 476 beds (25.43 in 2012, 37.32 in 2021). On the contrary, the smallest number of workplaces was in the Karlovy Vary Region with

77 beds and the Zlín Region with 25 beds in 2021. In 2012, the Central Bohemian Region and the Vysočina Region did not have any acute psychiatric care beds, in 2021 acute care beds are already registered in these regions (in Central Bohemia region 2.16 beds per 100,000 inhabitants). Compared to 2012, the total number of acute psychiatric care beds increased by 684 beds. In the area of subsequent inpatient care, the number of beds in 2021 decreased by 1,464 compared to 2012, i.e. by 16.1%. In both monitored years, no beds were registered in the Karlovy Vary and Liberec regions. The largest number of beds per 100,000 inhabitants is in the Vysočina Region (225.19 in 2021) and in the Pilsen Region (189.21 in 2021).

2.2 The TOPSIS Technique as a tool for assessing the capacity availability of regions

The TOPSIS Technique (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) belongs to multi-criteria decision-making methods, which evaluate variants (subjects) based on selected criteria in such a way that the variant that achieves the best combination of all monitored criteria is selected (Kovářová, Vavrek, Vaňková, 2019).

The first step in the calculation is the compilation of a criteria matrix, which contains data on 28 entities (14 regions for 2012 and 14 regions for 2021), i.e. variants (A_1, \dots, A_{28}) and criteria (10 criteria). In total, 280 variables are assessed, which can be interpreted in the following matrix (2.1):

$$D = \begin{pmatrix} & X_1 & X_{2\dots} & X_{j\dots} & X_n \\ A_1 & x_{11} & x_{12\dots} & x_{1j\dots} & x_{1n} \\ A_2 & x_{21} & x_{22\dots} & x_{2j\dots} & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ A_i & x_{i1} & x_{i2\dots} & x_{ij\dots} & x_{in} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ A_m & x_{m1} & x_{m2\dots} & x_{mj\dots} & x_{mn} \end{pmatrix}, \quad (2.1)$$

where: A_i = i -th alternative, x_{ij} = value of the j -th criterion achieved by the i -th alternative.

The original criterion value x_{ij} are transformed to values r_{ij} according to the following formula:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{(\sum_{j=1}^n x_{ij}^2)^{1/2}} \quad (2.2)$$

where: r_{ij} – normalized evaluation of the j -th criterion, x_{ij} – value of the j -th criterion achieved by the i -th alternative.

The obtained data matrix is multiplied by the weights of the given criteria according to relation (2.3):

$$v_{ij} = w_{ij} * r_{ij} \quad (2.3)$$

where v_{ij} – weighted normalized value, w_{ij} – criterion weight.

In order to compare individual variants with each other (regions for 2012 and 2021), it is necessary to identify the best and worst achieved results across individual variants and criteria, which are implemented as follows (2.4):

$$H_j = \max(w_{ij}), D_j = \min(w_{ij}), \quad (2.4)$$

Where: H_j = PIS, D_j = NIS.

The next step is to calculate the distance of the variants from the ideal (PIS, Positive Ideal Solution) and the basal variant (NIS, Negative Ideal Solution) according to formulas (2.5) and (2.6):

$$d_i^+ = [\sum_{j=1}^k (w_{ij} - H_j)^2]^{1/2}, \quad i = 1, 2, \dots, n, \quad (2.5)$$

$$d_i^- = [\sum_{j=1}^k (w_{ij} - D_j)^2]^{1/2}, \quad i = 1, 2, \dots, n. \quad (2.6)$$

Where: d^+ = distance from PIS, d^- = distance from NIS.

The following is the calculation of the c_i indicator as the relative distance of the variants from the basal variant (2.7):

$$c_i = \frac{d_i^-}{d_i^- + d_i^+}, \quad i = 1, 2, \dots, n. \quad (2.7)$$

The resulting value of the c_i is from the interval $\langle 0, 1 \rangle$, where the value 0 is for the basal variant and the value 1 is for the ideal variant. In the final stage, a ranking is compiled based on the relative proximity of the alternative to the ideal variant (Jablonský, Dlouhý, 2015). The best evaluated alternative (subject) is the alternative with the highest achieved value of the c_i indicator.

3. Results

Partial results, i.e. evaluation of capacity availability of psychiatric care in individual regions of the Czech Republic for 2012 and 2021 according to model M1 and M2, are interpreted below.

Results of the M1 model

Model M1 was based on the assumption that the weights of individual criteria are identical, i.e. each criterion was evaluated with a weight of 0.1. The structure of the results shows that there are significant differences between the regions of the Czech Republic and the monitored years in ensuring the capacity availability of psychiatric care. Among the best-rated regions are the capital Prague ($c_i = 0.615$, 2021), the Vysočina region ($c_i = 0.590$, 2021) and the Pilsen region ($c_i = 0.503$, 2021), which have both specialized outpatient care and sufficient facilities for inpatient care. The worst-rated regions clearly include the Central Bohemian Region ($c_i = 0.120$, 2021), as well as the Pardubice Region, the Karlovy Vary Region, and the Liberec Region. The results also show that capacity availability improved between 2012 and 2021 in almost all regions of the Czech Republic, with the exception of four regions, namely South Moravian Region, Olomouc Region, Zlín Region and Central Bohemia Region. The average value of the c_i indicator reaches 0.319, 18 evaluated entities (regions) are below this value.

Results of the M2 model

Within the M2 model, the weights of the criteria were determined differently. The weight of the indicators related to outpatient psychiatric care (C1, C2) was set at the level of 0.2, the weight of the indicators of acute inpatient care (C3-C6) was rated 0.1 points, and the weight of the indicators for subsequent inpatient care (C7-C10) was set at 0.05. The average value of the c_i indicator in this set reached 0.299, which is above the median value (0.275). From the results, it can be deduced that the capital city of Prague again belongs to the best rated regions of the Czech Republic in both years, as well as the Vysočina Region and the Pilsen Region. Out of 14 regions, 13 regions achieved an improvement, i.e. a higher value of the indicator, only the Olomouc region in 2021 is characterized by a worse capacity availability of psychiatric care compared to 2012. The largest improvement in 2021 compared to 2012 was achieved by the capital city of Prague (0.133) and the Karlovy Vary region (0.130).

Tab. 3: Order of variants (regions of the year 2012 a 2021) according to the TOPSIS Technique, model M1 and M2

Model M1			Model M2		
Rank	Variants	c_i	Rank	Variants	c_i
1	PRA 2021	0.615	1	PRA 2021	0.796
2	VYS 2021	0.590	2	PRA 2012	0.663
3	PRA 2012	0.527	3	PLK 2021	0.476
4	VYS 2012	0.510	4	VYS 2021	0.394
5	PLK 2021	0.503	5	PLK 2012	0.381
6	PLK 2012	0.463	6	JHM 2021	0.364
7	JHM 2012	0.369	7	HKK 2021	0.363
8	JHM 2021	0.343	8	JHM 2012	0.357
9	HKK 2021	0.329	9	HKK 2012	0.353
10	HKK 2012	0.325	10	KVK 2021	0.329
11	OLK 2012	0.314	11	JHC 2021	0.322
12	ULK 2021	0.313	12	VYS 2012	0.311
13	OLK 2021	0.310	13	OLK 2012	0.290
14	ZLK 2012	0.304	14	OLK 2021	0.279
15	ULK 2012	0.303	15	ULK 2021	0.271
16	JHC 2021	0.300	16	LBK 2021	0.264
17	ZLK 2021	0.291	17	PAK 2021	0.243
18	KVK 2021	0.285	18	LBK 2012	0.242
19	LBK 2021	0.251	19	MSK 2021	0.237
20	MSK 2021	0.243	20	ULK 2012	0.218
21	PAK 2021	0.231	21	JHC 2012	0.214
22	JHC 2012	0.231	22	KVK 2012	0.200
23	LBK 2012	0.227	23	PAK 2012	0.185
24	KVK 2012	0.190	24	ZLK 2021	0.169
25	MSK 2012	0.182	25	ZLK 2012	0.161
26	PAK 2012	0.157	26	MSK 2012	0.139
27	STC 2012	0.121	27	STC 2021	0.088

28	STC 2021	0.120
----	----------	-------

Mean	0.319
Median	0.304
St. dev.	0.131
Minimum	0.120
Maximum	0.615

28	STC 2012	0.070
----	----------	-------

Mean	0.299
Median	0.275
St. dev.	0.152
Minimum	0.070
Maximum	0.796

Source: own calculations and processing

4. Conclusion and discussion

Assessing the availability of health care is a very important goal, but it faces a number of problems. One of the problems is the concept of accessibility in legislative regulations, but also in public policy strategies. Availability assessment methodologies often come up against fundamental limits, such as the very definition of the places where health services are provided, the relationship between the patient and the doctor, the definition of catchment areas, and the doctor's capacity. Within the framework of the legislation, availability is expressed by Government Regulation No. 307/2012 Coll., on local and temporal availability of paid health services, for which they are responsible according to § 40 of Act No. 48/1997 Coll., on public health insurance, as amended, health insurance. VZP ČR has the densest network of all health insurance companies operating in the territory of the Czech Republic.

The assessment of capacity availability was carried out on the basis of data obtained from the Yearbook of the VZP ČR, which covers the entire territory of the Czech Republic with its range of services, so it is possible to perceive this assessment as comprehensive. The regions of the Czech Republic (variants) for the years 2012 and 2021 were the subject of an assessment of the capacity availability of psychiatric care. Using the TOPSIS technique, the best and worst rated regions were defined on the basis of ten criteria that reflect the capacities of both outpatient specialized care and inpatient care in the given regions.

To support the fulfillment of the paper's objective, two research questions were established. The first research question dealt with the answer to whether, within the framework of the M2 model, there was a significant improvement in the capacity availability of psychiatric care in all regions of the Czech Republic in 2021 compared to 2012. The results show that only in the Olomouc region there was a deterioration in the capacity availability of psychiatric care, in the other 13 regions, the value of the c_i indicator increased. The average c_i value for 2021 was 0.328, the average value for 2012 was 0.270. Among the best-rated regions are the capital city of Prague (1st place in 2021, 2nd place in 2012 within the rated group), Pilsen Region and Vysočina Region. The worst rated regions include the Central Bohemian Region and the Zlín Region.

The second research question was aimed at comparing the values of the c_i indicator within the M1 model, where the individual criteria had the same weight (the importance of the given indicator within the overall assessment) and the M2 model, where the weight of the criteria was different, determined by expert estimation according to the objectives of the Strategy for the Reform of Psychiatric Care in Czech Republic. It is clear from the results of the evaluation that in both models, the capital city of Prague is in first place for the year 2021, which has thus become the best-rated region of the Czech Republic in terms of capacity availability of psychiatric care. The worst-rated regions in both models again include the Central Bohemian Region and the Zlín Region. These are the regions with the smallest number of outpatient psychiatric service providers per 100,000 inhabitants and the lowest number of beds for acute psychiatric care in hospital departments.

The current reform of psychiatric care is trying to respond to regional differences in the provision of psychiatric care, but at a gradual pace. The effort is to complete the network of psychiatric outpatient clinics in the regions of the Czech Republic where it is insufficient, to support the creation of new acute care departments and to create additional mental health centers, as documented by the Psychiatric Society ČLS JEP, which is the professional guarantor of this reform.

Literature

- [1] AL SAFFER, Q., AL-GHAITH, T., ALSHEHRI, A., AL-MOHAMMED, R., AL HOMIDI, S., HAMZA, M. M., HERBST, C. H., ALAZEMI, N., (2021). The capacity of primary health care facilities in Saudi Arabia: infrastructure, services, drug availability, and human resources. *BMC Health Services Research*, vol. 21, no. 1. ISSN 1472-6963. DOI: 10.1186/s12913-021-06355-x.
- [2] CZECH STATISTICAL OFFICE, (2023). *Krajské ročenky*. [online]. [cit. 2023-03-15]. Available from: <https://www.czso.cz/csu/czso/krajske-rocenky#10a>.

- [3] DLOUHÝ, M., (2021). Regional inequalities and substitutability of health resources in the Czech Republic: a five methods of evaluation. *Human Resources for Health*, vol. 19, no. 1. ISSN 1478-4491. DOI: 10.1186/s12960-021-00630-y.
- [4] EUROPEAN COMMISSION, (2023). *Mental Health*. [online]. [cit. 2023-03-20]. Available from: https://health.ec.europa.eu/non-communicable-diseases/mental-health_en.
- [5] GENERAL HEALTH INSURANCE COMPANY OF THE CZECH REPUBLIC, (2023). *Ročenky 2012, 2021*. [online]. [cit. 2023-03-10]. Available from: <https://www.vzp.cz/o-nas/dokumenty/rocenky>.
- [6] IHIS CZ, (2023). *Psychiatrická péče 2012*. [online]. [cit. 2023-03-25]. Available from: <https://www.uzis.cz/sites/default/files/knihovna/psych2012.pdf>.
- [7] IHIS CZ, (2023). *Psychiatrická péče 2021*. [online]. [cit. cit. 2023-03-25]. Available from: <https://www.uzis.cz/index.php?pg=vystupy--statistika-vybranych-oboru-lekarske-pece--psychiatrie>.
- [8] IVANOVÁ, K., (2018). *Sociální lékařství*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-5326-2.
- [9] JABLONSKÝ, J., DLOUHÝ, M., (2015). *Modely hodnocení efektivnosti a alokace zdrojů*. Praha: Professional Publishing. ISBN 978-80-7431-155-0.
- [10] KOVÁŘOVÁ, E., VAVREK, R., VAŇKOVÁ, I., (2019). *Společensko-ekonomické předpoklady sociálního vyloučení dětí a mládeže v České republice*. Series on Advanced Economic Issues, vol. 62. Ostrava: VŠB TUO. ISBN 978-80-248-4396-4.
- [11] MALÁKOVÁ, K., ŠÍDLO, L., BĚLOBRÁDEK, J., (2020). The Regions, Age and Availability of Health Services: General Practical Medicine in Czechia. *Demografie*, vol. 62, no. 1, pp. 14–26. ISSN 1805-2991.
- [12] MINISTRY OF HEALTH OF THE CZECH REPUBLIC, (2013). *Strategie reformy psychiatrické péče*. [online]. [cit. 2023-03-20]. Dostupné z: <https://www.reformapsychiatrie.cz/sites/default/files/2021-03/Strategie%20reformy%20psychiatrick%C3%A9%20p%C3%A9%C4%8De.pdf>.
- [13] OECD/EUROPEAN UNION, (2022). *Health at a Glance: Europe 2022: State of Health in the EU Cycle*. Paris: OECD Publishing. ISBN 978-92-64-67515-5. DOI: 10.1787/507433b0-en.
- [14] RABOCH, J., WENIGOVÁ, B. (eds.), (2012). *Mapování stavu psychiatrie a jejího směřování v souladu se strategickými dokumenty České republiky (a zahraničí)*. Odborná zpráva z projektu. [online]. [cit. 2023-03-20]. Dostupné z: https://www.psychiatrie.cz/images/stories/OZ_zkr_komplet.pdf.
- [15] SHORTT, N. K., MOORE, A. J., (2006). Functional localities: an integrated spatial approach towards health care locality definition. *GeoJournal*, vol. 67, no. 1, pp. 27-40. ISSN 0343-2521. DOI: 10.1007/s10708-006-9005-4.
- [16] SOUKUPOVÁ, J. a kol., (2022). *Systém map a časoprostorových modelů dostupnosti psychiatrické péče*. [online]. [cit. 2023-03-20]. Available from: <https://psychiatrie.uzis.cz/res/file/mapy-modely-dostupnost-psychiatricka-pece.pdf>.
- [17] ŠÍDLO, L., NOVÁK, M., ŠTYCH, P., BURCIN, B., (2017). *Hodnocení a modelování dostupnosti primární zdravotní péče*. [cit. 2023-03-20]. Dostupné z: <https://www.natur.cuni.cz/geografie/demografie-a-geodemografie/veda-a-vyzkum/vybrane-projekty/hodnoceni-a-modelovani-dostupnosti-primarni-zdravotni-pece-jako-klicoveho-aspektu-zdravotni-pece-v-cr/souhrnna-studie.pdf>.
- [18] VAŇKOVÁ, I., VRABKOVÁ, I., ARDIELLI, E., (2021). *Evaluace ekonomických determinantů zdravotnictví: možnosti multikriteriálního rozhodování*. Praha: Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7676-380-7.
- [19] VRABKOVÁ, I., VAŇKOVÁ, I., (2015). *Evaluation models of efficiency and quality of bed care in hospitals*. Ostrava: VŠB, Technical University of Ostrava, Faculty of Economics. ISBN 978-80-248-3755-0.
- [20] WINKLER, P., ŠPANIEL F., CSÉMY, L., JANOUŠKOVÁ, M., KREJNÍKOVÁ, L., (2013). *Reforma systému psychiatrické péče: mezinárodní politika, zkušenosti a doporučená*. Praha: Psychiatrické centrum Praha. ISBN 978-80-87142-21-9.

This paper was supported by project NO. SP2023/033 „Evaluation of socio-economic factors of mental health of the population in the Czech Republic“, Faculty of Economics, VSB – Technical University of Ostrava.

VÝVOJ SUBURBÁNEJ ZÓNY MESTA NITRA ZA OBDOBIE POSLEDNÝCH 20 ROKOV

The Development of Suburban Zone of the Nitra City Over the Last 20 Years

GABRIELA REPASKÁ

KATARÍNA VILINOVÁ

Katedra geografie, geoinformatiky a reg. rozvoja | *Dept. of Geography, Geoinform. and Reg. Devel.*
Fakulta prírodných vied a informatiky | *Faculty of Natural Sciences and Informatics*
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre | *Constantine the Philosopher University in Nitra*
✉ *Trieda A. Hlinku 1, 949 01 Nitra, Slovak Republic*
E-mail: grepaska@ukf.sk, kvilinoval@ukf.sk

Anotácia

V prímestskej zóne mesta Nitra vyrastajú nové obytné súbory, ako aj nové obchodné zóny. Cieľom príspevku je analýza vývoja suburbanizácie mesta Nitra sa posledné dve dekády od roku 2001 do roku 2020, hodnotenie jej expanzie na základe postupného sťahovania obyvateľstva z mesta Nitra do vidieckych obcí, ako aj rast vidieckych obcí zasiahnutých suburbanizáciou. V príspevku boli využité štandardné geografické metódy, pričom sa sledovali viaceré indikátory suburbanizácie. Medzi indikátory suburbanizácie, ktoré boli sledované, patrili: emigrácia obyvateľstva z mesta, migračné saldo, vývoj počtu obyvateľov v meste Nitra a vo vidieckych obciach, kľúčovým indikátorom bol podiel prisťahovaných vo vidieckej obci z mesta Nitra z celkového počtu prisťahovaných danej vidieckej obce. Smerodajné bolo, aby tento podiel prisťahovaných z iných smerov. Z porovnania výsledkov možno zistiť, že na začiatku sledovaného obdobia došlo k nárastu počtu obcí suburbannej zóny mesta Nitra (tvorilo ju 23 obcí), ale zároveň ku koncu sledovaného obdobia od roku 2016 do roku 2020 zároveň k poklesu obcí v tejto zóne (tvorí ju 14 obcí).

Kľúčové slová

suburbanizácia, mesto Nitra, suburbánna zóna, vidiecke obce

Annotation

In Nitra suburban zone, new residential complexes as well as new commercial zones are springing up. The aim of the paper is the analysis of the development of the suburbanization of Nitra city in the last two decades from 2001 to 2020, the evaluation of its expansion based on the gradual migration of the population from the Nitra city to rural municipalities, as well as the rural municipalities growth affected by suburbanization. In the paper were used standard geographic methods focused on several suburbanization indicators: emigration of population from the city, migration balance, population development but the key indicator was the proportion of immigrants into a rural municipality from Nitra city of the total number of immigrants into a given rural municipality. This proportion of immigrants from the Nitra city reaches higher values than the proportion of immigrants from other directions. From a comparison of the results, it can be seen that at the beginning of the monitored period there was an increase in the number of municipalities in the suburban zone (23), but at the same time, at the end of the monitored period from 2016 to 2020, there was also a decrease in municipalities in this zone (13).

Keywords

suburbanization, Nitra city, suburban zone, rural municipalities

JEL Classification: O18, O15

1. Úvod

V rámci geografického výskumu je problematika procesu suburbanizácie v postsocialistických krajinách, akou je aj Slovensko, veľmi diskutovanou témou. Predstavuje jednu z najvýraznejších a najfrekvencovanejších

výskumných tém. V Amerike a krajinách západnej Európy bola táto problematika na vrchole už v 50. rokoch 20. storočia, kedy aj dosahovala najväčší rozmach.

Geografická literatúra na Slovensku venuje tejto problematike pozornosť v posledných rokoch, keď suburbanizácia nadobudla dynamickejší charakter. Najdynamickejšie sa tento proces prejavuje na území mesta Bratislava, kde sa tejto problematike venovali autori aj v minulosti (napr. Slavík a Kurta, 2007; Slavík a i., 2011; Gajdoš a Moravanská, 2011 a i.) a venujú sa jej aj v súčasnosti (Podolák a Šveda, 2019; Michniak 2019 a i.). V minulosti bola problematika rozpracovaná aj na príklade mesta Košice a Prešov. Suburbanizácia sa na úrovni mesta Nitra začala prejavovať po roku 2001, na problematiku tohto procesu systematicky poukazuje vo svojich geografických prácach Repaská (napr. Hardi, Repaská a i., 2020; Repaská a i., 2017; Repaská a i., 2015a; Repaská a i., 2015b; Repaská, 2013 a pod.).

V českej literatúre je proces suburbanizácie rozpracovaný v príspevkoch autorov Ouředníček a i. (2018), Ouředníček a i. (2019), ktorí poukazujú na suburbaný rozvoj mesta Praha, prípadne v príspevkoch od autorov Sýkora a Mulíček (2014), ktorí poukázali na rozvoj suburbanizácie mesta Brno. Mesto Olomouc spracovali vo svojich príspevkoch Halás, Roubínek, Kladivo (2012). Ako príklad rozpracovanej problematiky suburbanizácie a s ňou spojenej expanzie mesta do priestoru v zahraničí môžeme uviesť práce autorov Hardi (2022), Angel a i. (2011), Bajmócy (2012), Dumitrache a i. (2016), Haase a i. (2013), Marshall (2007), Timár, Váradi (2001) a i.

Cieľom príspevku je analýza vývoja suburbanizácie a suburbánneho zázemia mesta Nitra sa posledné dve dekády od roku 2001 do roku 2020, ako aj prejavy dekoncentračných procesov v súvislosti s priestorovým pohybom obyvateľstva, najmä so sťahovaním obyvateľov z mesta Nitra do vidieckych obcí v jeho bezprostrednom či širšom zázemí. Zároveň bude poukázané na rast a rozvoj vidieckych obcí zasiahnutých suburbanizáciou. Stanovený cieľ odráža i štruktúru príspevku, ktorá vychádza z teoreticko-metodických východísk, ako aj výsledkov výskumu. Teoreticko-metodické východiská príspevku sú zamerané na všeobecnú charakteristiku suburbanizácie, metodika práce vychádza z charakteristiky jednotlivých využitých metód a výsledky výskumu charakterizujú vývoj suburbanizácie na príklade mesta Nitra za posledné 2 dekády.

2. Teoreticko – metodické východiská problematiky

V období po r. 1950 až do polovice 80. rokov minulého storočia sa na Slovensku vo vnútornej migrácii a jej územnej charakteristike prejavovala takmer jednostranná koncentračná tendencia. Rozvoj priemyslu, terciárnych aktivít i bývania a ich centrálne plánovaná lokalizácia predovšetkým v mestských sídlach vyvolali rozsiahle presuny vidieckeho obyvateľstva do miest (Podolák, 2007). Vývoj a charakteristiky vnútornej migrácie najvýraznejšie ovplyvňovala realizácia bytovej výstavby v mestách a od druhej polovice 70. rokov aj vytvorenie strediskovej sústavy osídlenia. Rozsah a smer migračných tokov bol ovplyvnený plánovými presunmi obyvateľstva z regiónov s bilančnými prebytkami pracovných síl do nedostatkových alebo „rozvojových“ regiónov, ktoré sa potom zahŕňali do perspektívnych bilancií potrieb výstavby bytov. To znamenalo, že v imigračných regiónoch sa bytová výstavba podporovala a v emigračných sa jej rozsah obmedzoval. Časť plánovaných presunov bola motivovaná objektívnymi potrebami vyrovnávania regionálnych rozdielov v prirodzenej reprodukcii obyvateľstva, časť odrážala rôzne zámery týkajúce sa „prednostného“ rozvoja niektorých miest alebo vybraných území. Regionálne rozdiely v migrácii boli preto podmienené nielen prirodzenou diferenciáciou atraktivity jednotlivých regiónov, ale aj rôznymi problematickými preferenciami a kompenzáciami (Švecová, 2006). Niektoré sídla boli odkázané na stagnáciu a postupný zánik ako tzv. „neperspektívne sídla“. Tieto sídla boli najviac zasiahnuté centralizáciou a s ňou spojeným administratívnym zlučovaním - integráciou obcí. Z celkového počtu takmer 800 územnosprávnych zmien obcí v SR za toto obdobie malo 86 % integračnú povahu. Proces integrácie obcí prebiehal najintenzívnejšie v rokoch 1970 – 1980 (na Slovensku vrcholila kvantitatívna urbanizácia), a to aj v okrese Nitra (Repaská, 2012). V období 80. rokov mala migrácia pomerne stabilizovaný charakter, na čom mala svoj podiel centrálne plánovaná ekonomika. Išlo najmä o riadené, plánované rozmiestnenie priemyslu, službových zariadení a funkcií. Centrálne plánovanie a riadenie sa týkalo i celého stavebného cyklu bytovej výstavby, ktorej prejavom boli rovnaké bytové domy. Zásadný obrat v migračnej bilancii najväčších miest je jedným z najcharakteristickejších znakov zmien, ktoré sa prejavili v priestorovom pohybe obyvateľstva po r. 1990, kedy sa čoraz výraznejšie začalo prejavovať sťahovanie obyvateľstva z miest na vidiek. Suburbanizácia prináša významné zmeny v spôsobe využívania krajiny. Poľnohospodársku výrobu na veľkej rozlohe postupne nahrádza bývanie i komerčné funkcie. Popri rodinných domoch sa stavajú hypermarkety, nákupné centrá a priemyselné zóny so skladmi, distribučnými centrami i výrobou (Repaská, 2017). Rezičenčná výstavba dáva vznik formovaniu suburbií, teda nových rezidenčných areálov, ktoré sú v súčasnosti badateľné v zázemí miest. Expanzia mesta do prímestskej krajiny sa realizovala aj v minulosti. Mestá vždy určitým spôsobom ovplyvňovali svoje zázemie prostredníctvom tokov ľudí, tovarov a informácií (Šveda, 2019). Požiadavky rastúcej strednej triedy na kvalitnejšie a modernejšie bývanie priniesli

rastúci záujem o bývanie v prímestskej krajine. Výstavba typizovaných rodinných domov v samostatných rezidenčných areáloch priniesla nielen cenovo dostupné bývanie, ale aj nové sídelné formy. Symbolom nového bývania sa stali prevažne samostatne stojace rodinné domy, oddelené od seba malými záhradami.

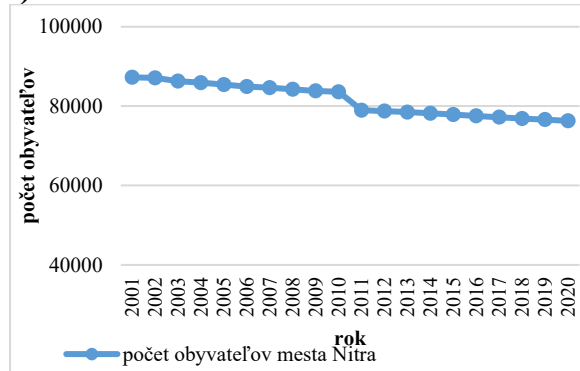
V predkladanom príspevku bol vývoj suburbánnej zóny mesta Nitra hodnotený na základe vybraných indikátorov suburbanizácie. Keďže sme sledovali 2 dekády vývoja suburbanizácie od roku 2001 do roku 2020, pre prehľadnosť a vyššiu výpovednú hodnotu sme hodnotili 4 obdobia: 2001 – 2005, 2006 – 2010, 2011 – 2015 a 2016 – 2020. Jeden z najvýznamnejších indikátorov, ktorý sa sledoval, bolo zistenie vývoja počtu obyvateľstva v meste Nitra v sledovaných obdobiach. Pokles počtu obyvateľov v mestách a následný nárast počtu obyvateľov vo vidieckych obciach je jeden z najdôležitejších ukazovateľov suburbanizácie. Do výskumu vstúpili všetky vidiecke obce Nitrianskeho samosprávneho kraja, nakoľko mesto Nitra má v rámci kraja centrálnu polohu a predpokladáme, že suburbánna zóna môže presiahnuť aj hranice okresu. Ďalším dôležitým ukazovateľom bolo migračné saldo, nakoľko migračný úbytok v meste Nitra a následný migračný prírastok v obciach predpokladá proces suburbanizácie. Následne sa zisťovala emigrácia z mesta Nitra a smer sťahovania emigrantov. Posledný kľúčový indikátor suburbanizácie vychádzal z podielu prisťahovaných do vidieckej obci z mesta Nitra z celkového počtu prisťahovaných danej vidieckej obce, pričom tento podiel prisťahovaných z daného sledovaného mesta musel dosahovať vyššie hodnoty ako podiel prisťahovaných z iných smerov. Štatistické databázy pre hodnotenie procesu boli poskytnuté Štatistickým úradom SR a následne spracované v programoch STATISTIKA CZ a ArcMAP 10.2.2.

3. Vývoj suburbanizácie mesta Nitra v rokoch 2001 - 2020

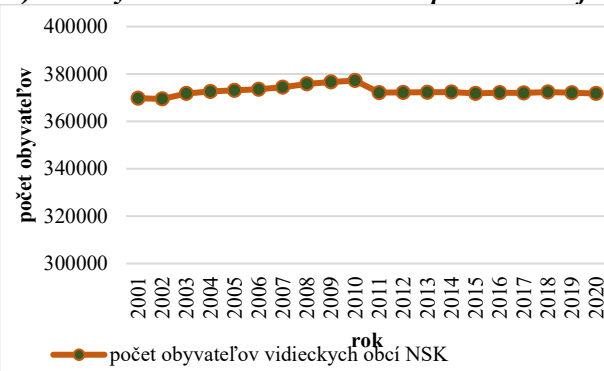
Veľkosť a vývoj suburbanizácie možno hodnotiť viacerými spôsobmi. Z geografického pohľadu možno práce zaoberajúce sa vývojom suburbanizácie rozčleniť na štúdie venované celému systému osídlenia (napr. Čermák, 2005) a tie, ktoré sa podrobne venujú mestám. Na území Slovenska nastal suburbánny proces po roku 1989 v zázemí veľkomiest Bratislavy a Košíc, po roku 2000 sa začal formovať aj v rámci Nitrianskeho samosprávneho kraja. Pre sledovanie veľkosti a územného rozsahu suburbanizácie sú využívané metódy sledovania populačného rastu obcí. Kým v roku 2001 žilo v meste Nitra 87 262 obyvateľov, v roku 2020 tento počet poklesol na 76 281 obyvateľov, čo je pokles až o 12,6 % (graf 1).

Graf 1: Vývoj počtu obyvateľov (2001 – 2020)

a) mesta Nitra

b) vidieckych obcí Nitrianskeho samosprávneho kraja

Zdroj: Štatistický úrad SR, 2023, spracované autormi

Od roku 2001 do roku 2010 klesal počet obyvateľov mierne, tento pokles umocnil pokles počtu obyvateľov v roku 2011 a následný mierny pokles počtu obyvateľov až do roku 2020. Vo vidieckych obciach Nitrianskeho samosprávneho kraja počet obyvateľov mierne rástol až do roku 2010. V roku 2011 nastal, podobne ako aj v meste Nitra, prepád počtu obyvateľov. Podľa Štatistického úradu SR (2014) štatistika obyvateľstva za tento rok vychádza zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov, pričom v Slovenskej republike bolo sčítanie 2011 výnimočné tým, že sa konalo formou samosčítania obyvateľstva (bez účasti sčítacích komisárov). Po roku 2011 možno opäť evidovať mierny nárast počtu obyvateľov vidieckych obcí až do roku 2019. Po tomto roku nastal mierny pokles obyvateľov aj na vidieku. Práve v prvom štvrtroku tohto roka bol na Slovensku potvrdený prvý prípad ochorenia COVID 19, ktoré si postupne do roku 2020 vyžiadalo viacero úmrtí. Úmrtnosť stúpila na celom území Slovenska a teda aj v obciach Nitrianskeho kraja. Opatrenia zavedené vládou SR boli zamerané aj na zníženie mobility obyvateľstva a toto opatrenie negatívnym spôsobom ovplyvnilo aj trh s nehnuteľnosťami, nakoľko kúpyschopnosť obyvateľstva bola nižšia. Preto predpokladáme, že pokles počtu obyvateľov v tomto období v meste Nitra, ako aj vo vidieckych obciach bol spôsobený práve zvýšenou úmrtnosťou obyvateľov a zníženou migráciou. V priemere však v období 2001 – 2020 došlo k nárastu počtu obyvateľov vo vidieckych obciach 0,54 %.

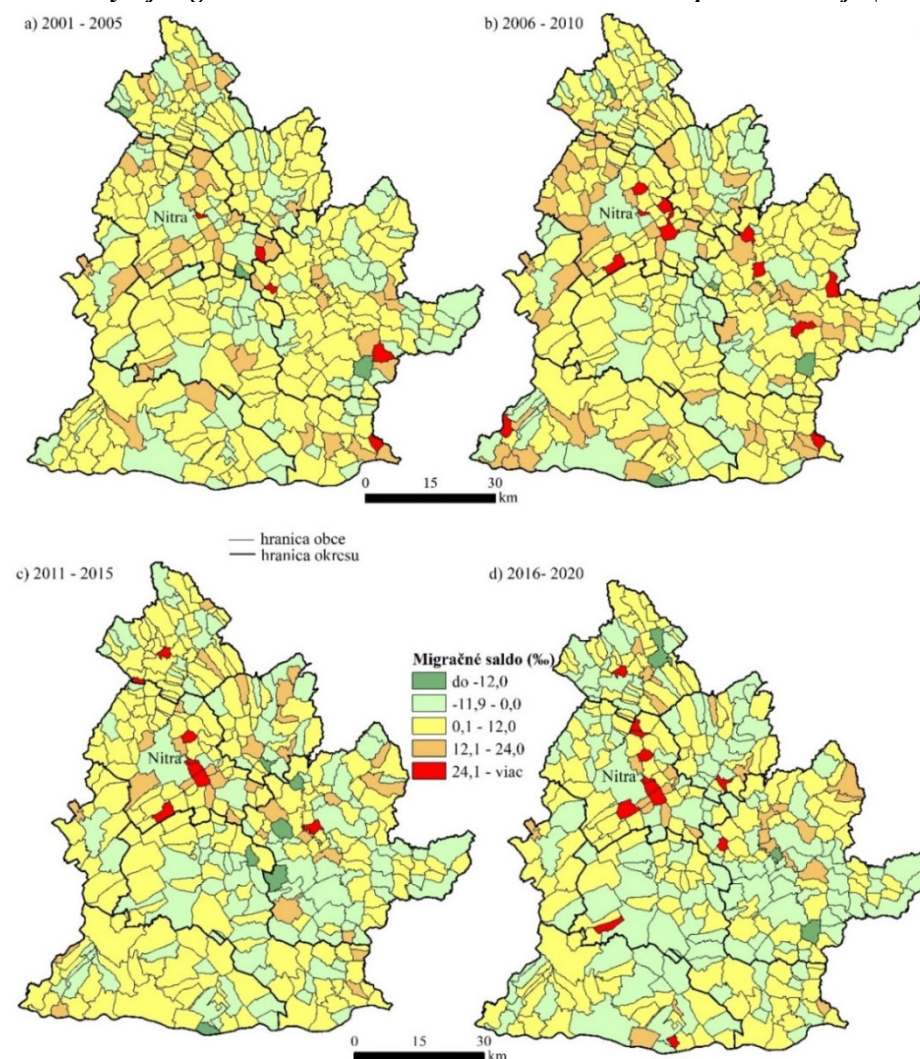
Na celkovom poklese obyvateľstva sa podieľa predovšetkým emigrácia obyvateľstva z mesta. Mesto sa tak vyznačuje migračným úbytkom a naopak, okolité vidiecke obce zaznamenávajú migračný prírastok. Z aspektu suburbanizácie obyvateľstva je zaujímavé, že všetky vidiecke obce v jednotlivých veľkostných kategóriách získali v sledovanom období migračný prírastok, naopak v mestách sa prejavuje migračný úbytok (tab. 1). Najvyšší migračný prírastok majú malé a stredne veľké obce. S veľkosťou obce migračný prírastok klesá, avšak stále si zachováva kladnú hodnotu. Najväčšie mesto Nitra malo v období rokov 2001 – 2020 migračný úbytok -4,4 %.

Tab. 1: Priemerné migračné saldo obyvateľstva vo veľkostných kategóriách obcí Nitrianskeho samosprávneho kraja (2001 – 2020)

Veľkostné kategórie obcí		počet obcí	počet obyv. v obciach	migračné saldo
vidiecke obce	do 199	12	1868	5,2
	200-499	83	28879	5,2
	500-999	100	70929	4,9
	1000-1999	99	139678	4,7
	2000-4999	42	116042	3,9
	5000-9999	3	15366	1,8
mestá	do 4999	1	3893	-7,7
	5000-19999	8	76229	-2,1
	20000 -49999	5	160558	-5,2
	50000 -99999	1	81347	-4,4
spolu		354	694 789	0,63

Zdroj: Štatistický úrad SR, 2023, spracovala: Repaská, 2023

Vývoj migračného salda v prípade mesta Nitra nepriniesol žiadne výrazné zmeny a vo všetkých porovnávaných obdobiach rokov 2001 – 2005, 2006 – 2010, 2011 – 2015 a 2016 – 2020 zostalo záporné. Výraznejšie zmeny však zaznamenali obce v okolí mesta Nitra, kým v období rokov 2001 – 2005 v nich dosahovala hodnota migračného salda len do 12 %, postupne imigrácia do obcí silnela, emigrácia klesala, čo malo za následok rast migračného salda až na hodnotu vyššiu ako 24 %. Tieto obce v bezprostrednom okolí mesta Nitra možno z hľadiska indikátoru migračného salda považovať za obce s prebiehajúcim procesom suburbanizácie (obr. 1).

Obr. 1: Vývoj migračního salda v obcích Nitrianskeho samosprávneho kraja (2001 – 2020)

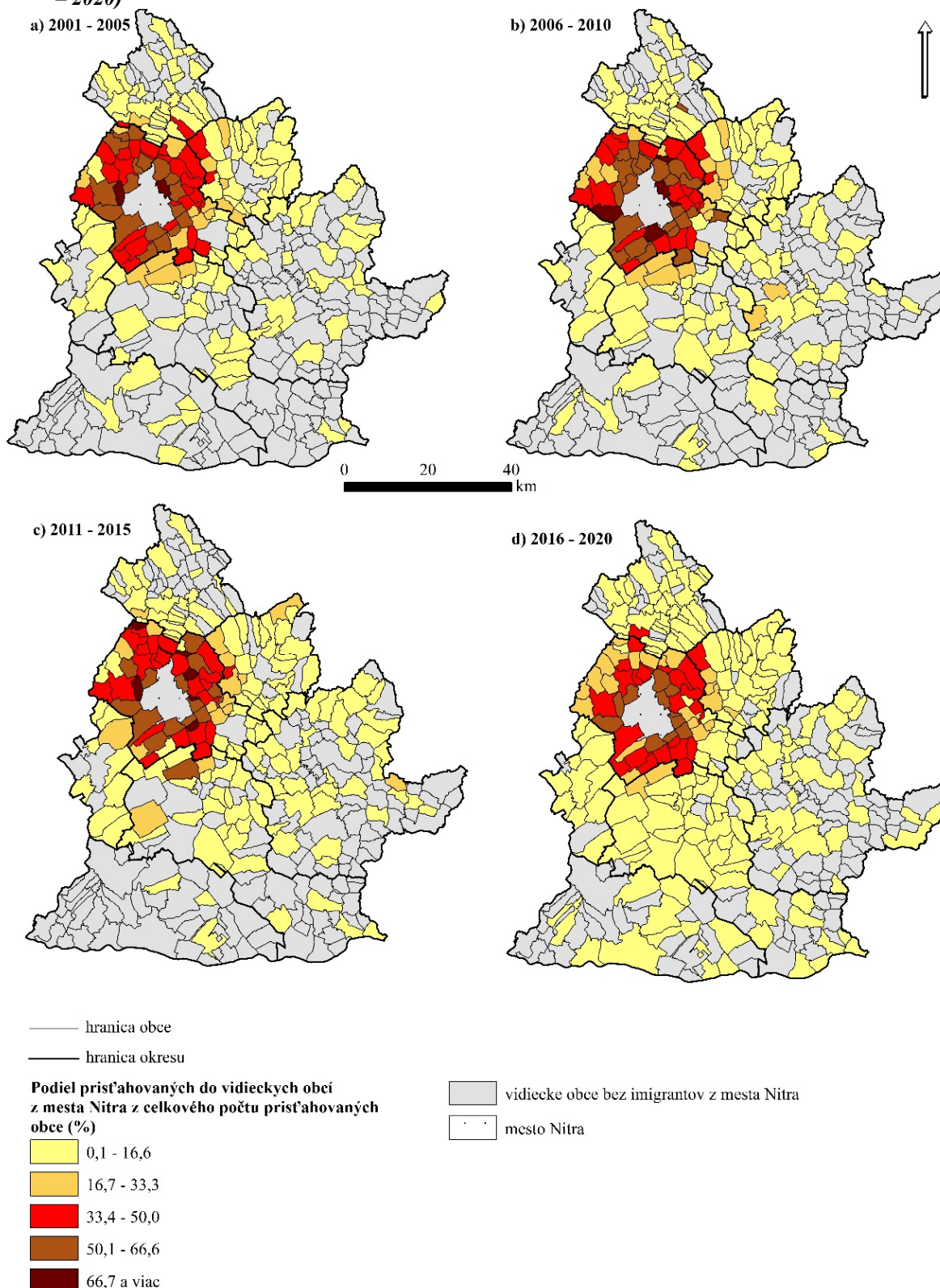
Zdroj: Štatistický úrad SR, 2023, spracované autormi

© Repaská, G. by ArcMap 10. 2. 2

Tento predpokladaný prebiehajúci proces suburbanizácie však treba potvrdiť, preto je potrebné sa zamerať len na tie vidiecke obce, ktoré prijali migrantov z mesta Nitra. Pre proces suburbanizácie je podstatné vyčleniť sťahovanie obyvateľov len z mesta Nitra na vidiek, k čomu je dôležité získať údaje o počte migrujúcich obyvateľov do vidieckych obcí Nitrianskeho samosprávneho kraja. Preto do nášho výskumu vstúpi ďalší ukazovateľ suburbanizácie, a to podiel prisťahovaných do vidieckej obce z mesta Nitra z celkového počtu prisťahovaných danej vidieckej obce, pričom tento podiel prisťahovaných z mesta Nitra musí dosahovať vyššie hodnoty ako podiel prisťahovaných z iných smerov. Pre porovnanie budeme tento podiel sledovať v obdobiach rokov 2001 – 2005, 2006 – 2010, 2011 – 2015 a 2016 a 2020 (obr. 2).

Je predpoklad, že najviac prisťahovaných zo sledovaného mesta budú mať obce v jeho blízkom okolí. Takto sa v zázemí mesta vyformuje suburbánna zóna. Suburbánne obce by sa mali lokalizovať v blízkej dostupnosti k mestu, prípadne budú mať s mestom spoločné administratívne hranice. V okolí mesta môžu vyformovať plynulý nodálny región. Podiel imigrantov z mesta Nitra z celkového počtu imigrantov vidieckej obce bol vo všetkých sledovaných obdobiach v obciach lokalizovaných v blízkej dostupnosti k mestu, z čoho možno jednoznačne poukázať na suburbánnu vplyv tohto mesta.

Obr. 2: Podiel prisťahovaných z mesta Nitra vo vidieckych obciach Nitrianskeho samosprávneho kraja (2001 – 2020)

Zdroj: Štatistický úrad SR, 2023, spracované autormi

© Repaská, G. by ArcMap 10. 2. 2

Tieto obce majú z celkového počtu prisťahovaných nadpolovičný podiel prisťahovaných práve z mesta Nitra a vytvárajú okolo mesta prstenec. V období rokov 2001 – 2005 malo nadpolovičnú väčšinu imigrantov z Nitry 25 obcí, v období 2006 – 2010 počet obcí narástol na 30, práve toto obdobie bolo z hľadiska sťahovania obyvateľov z Nitry najintenzívnejšie. Súviselo to s hlavne s intenzívnou individuálnou výstavbou práve v tomto období, keďže

počiatky suburbanizácie mesta Nitra možno datovať od roku 2001. Nastala parcelácia a následný predaj pozemkov pre individuálnu výstavbu a výstavbu na kľúč prostredníctvom developerov, ako aj následná kúpa týchto nehnuteľností a postupné sťahovanie do nich.

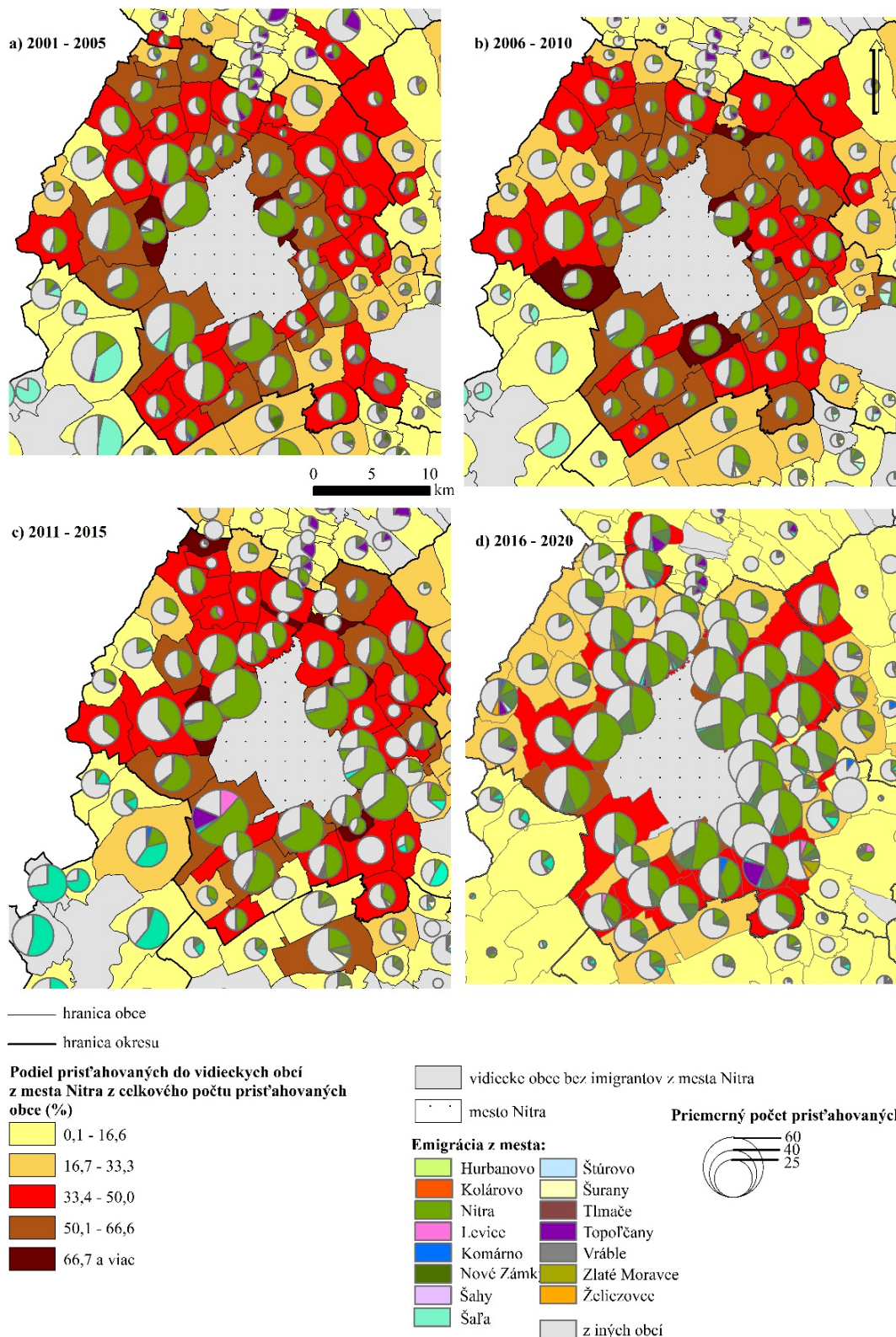
Nasledujúce obdobie rokov 2011 – 2015 bolo charakteristické poklesom počtu obcí, ktoré dosiahli nadpolovičný podiel prisťahovaných z Nitry, v tomto období ich bolo len 23. Došlo však k intenzívnejšiemu sťahovaniu v rámci obcí, ktoré majú s mestom spoločné administratívne hranice, podiel prisťahovaných sa v nich pohyboval aj nad 80 % (napr. Lehota, Štitáre).

V poslednom období rokov 2016 – 2020 došlo celkovo k poklesu sťahovania obyvateľov z Nitry, nadpolovičnú väčšinu imigrantov z tohto mesta malo len 14 obcí (obr. 2). Súviselo to hlavne s vyvolanou pandémiou COVID 19 a následnými opatreniami, ktoré boli prijaté. Medzi prvé opatrenie, ktoré bolo vládou SR prijaté, bol zákaz vychádzania, čím sa výrazne obmedzila mobilita a tým aj riešenie kúpy nových nehnuteľností. Rozšírilo sa však sťahovanie do iných okresov, hlavne do okresu Nové Zámky a Komárno, podiel prisťahovaných z mesta Nitra bol však nízky, pohyboval sa do 16 %.

3.1 Suburbánna zóna mesta Nitra

Predchádzajúca analýza poukázala na dôležitý indikátor suburbanizácie, ktorý hodnotil podiel prisťahovaných z mesta Nitra z celkového počtu prisťahovaných v obci. Pre potvrdenie suburbanizácie však tento indikátor nemožno považovať za postačujúci, nakoľko nehodnotí (s výnimkou obcí, kde je podiel z mesta Nitra nad 50 %), či ten podiel prisťahovaných z Nitry prevažuje nad podielom prisťahovaných z iných smerov. Preto sa v príspevku hodnotili aj smery sťahovania. V zázemí mesta Nitra sa vyskytujú aj obce, kde podiel prisťahovaných z mesta Nitra nedosahoval 50 %, napriek tomu však prevažoval nad podielom prisťahovaných z iných smerov – z iných miest alebo vidieckych obcí (obr. 3).

Obr. 3: Priestorové rozmiestnenie imigrantov v obciach s intenzívnym podielom príst'ahovaných z mesta Nitra v rokoch 2001 - 2020

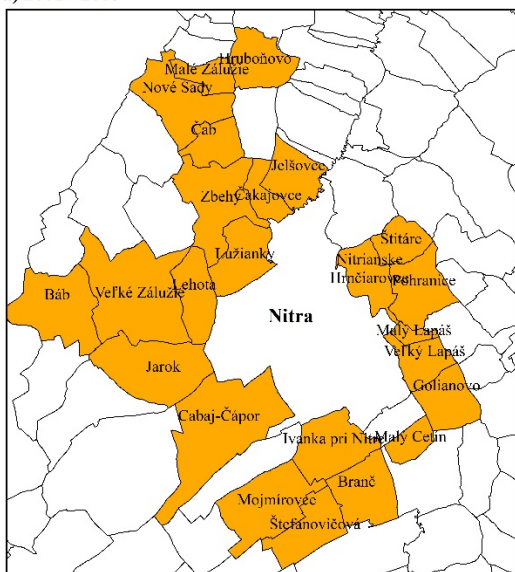
Zdroj: Štatistický úrad SR, 2023, spracované autormi

© Repaská, G. by ArcMap 10. 2. 2

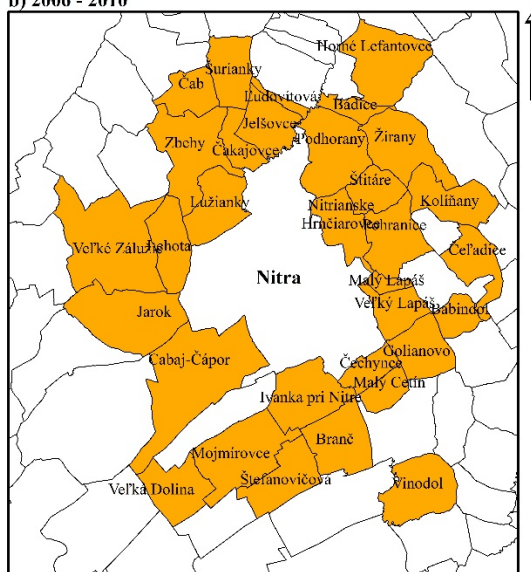
Vo vývoji suburbánnej zóny mesta Nitra možno sledovať jej postupné rozrastanie, ale aj postupné ubúdanie obcí. Na základe sledovaných indikátorov bola vyčlenená suburbánna zóna mesta Nitra vo všetkých sledovaných obdobiach, pričom suburbánne obce vytvárali prstenec v okolí mesta Nitra (obr. 4).

Obr. 4: Suburbánná zóna mesta Nitra v rokoch 2001 – 2020

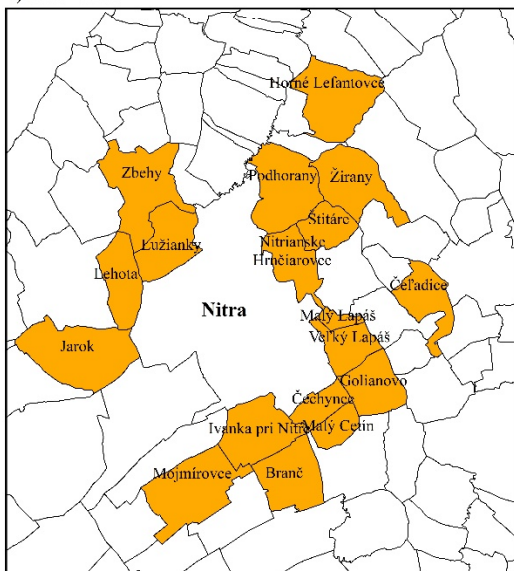
a) 2001 - 2005

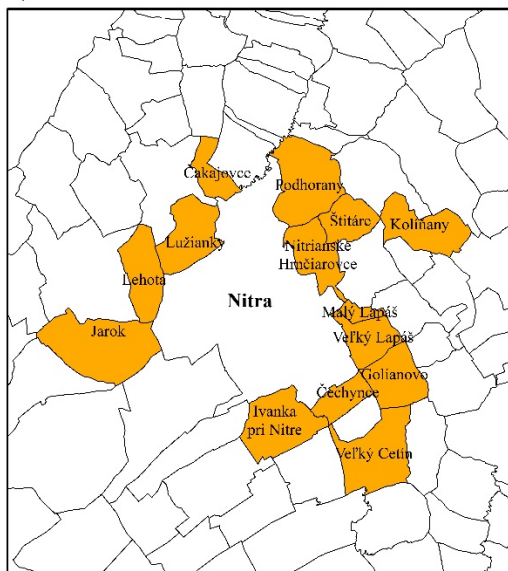
b) 2006 - 2010

c) 2011 - 2015

d) 2016 - 2020

0 5 10 km

 suburbánná zóna mesta Nitra

Zdroj: spracované autormi, 2023

© Repaská, G. by ArcMap 10. 2. 2

V období rokov 2001 – 2005 mala suburbánná zóna mesta Nitra 23 obcí, rozširovala sa smerom na sever popri hlavnom dopravnom ťahu medzi mestami Nitra a Topoľčany, ale aj smerom na západ od mesta Nitra popri dopravnom ťahu Nitra – Trnava. Intenzívne sťahovanie bolo aj v obciach na východ od mesta, išlo o obce Nitrianske Hrnčiarovce a Štitáre. Tieto obce sú bývalými mestskými časťami, ich poloha je do 6 km od Nitry a ich atraktivitu zvyšuje ešte vrch Zobor a Pyramída. V období rokov 2006 – 2010 sa suburbánná zóna rozšírila až na 34 obcí, stratila niekoľko malých obcí (napr. Hruboňovo, Nové Sady, Malé Zálužie), intenzita sťahovania klesla aj v stredne veľkých obciach ako sú napr. Kolíňany a Žirany. Niektoré tieto obce si získali späť svoju pozíciu v neskoršom období, intenzita sťahovania do nich však bola menej výrazná ako v obciach, ktoré majú spoločné administratívne hranice s mestom Nitra. V tomto období však došlo k najintenzívnejšej suburbanizácii, suburbánná zóna rástla na východ, severovýchod a juh od mesta Nitra. V rokoch 2011 – 2015 stratila suburbánná zóna mesta Nitra vyčlenená v predchádzajúcom období na svojej rozlohe. Tvorilo ju už len 19 obcí s intenzívnym sťahovaním. Všetky obce disponujú novými lokalitami alebo novými ulicami s individuálnou výstavbou rodinných domov, stavajú sa nízko podlažné byty aj pre prisťahovaných z Nitry. Najintenzívnejšie sťahovanie z Nitry prebiehalo v obciach Malý Lapáš a Štitáre, podiel prisťahovaných z Nitry tu tvoril viac ako 70 %. Výrazný

podiel prisťahovaných z mesta Nitra (nad 60 %) mali obce Lehota, Nitrianske Hrnčiarovce, Lužianky, Ivanka pri Nitre, Veľký Lapáš a Golianovo. Aktuálnu suburbánnu zónu mesta Nitra hodnotenú za obdobie rokov 2016 - 2020 tvorí 14 obcí: Podhorany, Nitrianske Hrnčiarovce, Štitáre, Koliňany, Malý Lapáš, Veľký Lapáš, Golianovo, Čechynce, Veľký Cetín, Ivanka pri Nitre, Jarok, Lehota, Lužianky a Čakajovce. Ako sme už v predchádzajúcej analýze spomínali, podiel prisťahovaných z mesta Nitra je v porovnaní s predchádzajúcim obdobím výrazne nižší. Najvyšší podiel prisťahovaných z mesta Nitra (51 %) je obci Štitáre, v ostatných obciach sa tento podiel pohybuje od 41 do 49 %. Tieto obce sa stali koncentračnými územiaми pre mnohých obyvateľov mesta. Ich poloha, dobrá dopravná dostupnosť, atraktivita prírodného prostredia, intenzívna výstavba rodinných domov a bytov, dobrá vybavenosť, možnosť vlastniť záhradu a iné motivačné faktory sa stali lákadlom pre bývanie na vidieku.

4. Záver

V príspevku sme poukázali na vývoj suburbanizácie mesta Nitra, pričom sme hodnotili 4 obdobia: 2001 – 2005, 2006 – 2010, 2011 – 2015 a 2016 – 2020. Na základe stanovených indikátorov, ktoré sme sledovali, sme potvrdili prebiehajúci proces suburbanizácie aj v súčasnosti. Do suburbánnej zóny mesta Nitra patrí v súčasnosti 14 obcí: Jarok, Lehota, Lužianky, Čakajovce, Podhorany, Nitrianske Hrnčiarovce, Štitáre, Koliňany, Malý Lapáš, Veľký Lapáš, Golianovo, Čechynce, Ivanka pri Nitre a Veľký Cetín. Sú to všetko obce do vzdialenosti cca 15 km od mesta, resp. majú s mestom spoločné administratívne hranice. Na imigráciu obyvateľov do týchto obcí však okrem blízkosti k mestu môžu mať vplyv aj iné faktory, napr. cena pozemkov, domov a bytov, individuálna bytová výstavbu, výstavba bytov, revitalizácia starších domov, atraktivita pohoria Trábeč a vrchu Zobor a pod.

Migrácia obyvateľstva z mesta Nitra do okolitých vidieckych obcí prebieha, aj keď v poslednom hodnotenom období sa preukázalo, že intenzita poklesla a podiel prisťahovaných z mesta Nitra z celkového počtu prisťahovaných vidieckej obce sa pohyboval do 51 %. V porovnaní s predchádzajúcimi obdobiami bola táto intenzita v niektorých vidieckych obciach vyššia a dosahovala nad 70 %. Tento pokles však nemusí znamenať končiaci sa prebiehajúci proces suburbanizácie, nakoľko obce stále ponúkajú nové lokality a ulice na výstavbu, v niektorých z nich sa v súčasnosti budujú kolónie rodinných domov na kľúč (napr. Lužianky), ktoré postupne získavajú nových majiteľov. Obce na východ od mesta Nitra - Nitrianske Hrnčiarovce a Štitáre sú pre obyvateľstvo lákavé z dôvodu dobrej dopravnej polohy, mestskej autobusovej dopravy, atraktivity vrchu Zobor. Obec Podhorany je lokalizovaná blízko priemyselnému parku Nitra – Sever, kde práve Jaguar Land Rover zamestnáva vysoký podiel obyvateľstva. Obce Malý Lapáš, Veľký Lapáš a Golianovo sú obce nížinatého charakteru, disponujú ornou pôdou, ktorá sa v súčasnosti transformuje na stavebné pozemky. Vzdialenejšie obce Koliňany a Veľký Cetín majú nehnuteľnosti cenovo dostupné, v oboch obciach prebieha okrem individuálnej výstavby rodinných domov aj silná revitalizácia. Obec Lehota má dobrú dopravnú polohu popri rýchlostnej ceste R1, v obci Lužianky, ktorá sa nachádza na hlavnom dopravnom ťahu Nitra – Hlohovec sú lokalizované 2 priemyselné parky, ktoré boli postavené na zelenej lúke. Všetky obce suburbánnej zóny mesta Nitra posilňujú svoje služby, otvárajú materské školy, detské rodinné centrá a prispôbujú sa zvýšenému počtu obyvateľov. Suburbanizácia prináša okrem iného aj významné zmeny v spôsoboch využitia zeme, pretože poľnohospodárska a lesná pôda v zázemí mesta Nitra je postupne nahradená výstavbou rodinných domov. Rozvíjajúce sa vidiecke obce sú obcami s vysokými perspektívami pre rozvoj.

Literatúra

- [1] ANGEL, S., PARENT, J., CIVCO, D.L., BLEI, A.M., POTERE, D., (2011). The dimensions of global urban expansion: Estimates and projections for all countries, 2000-2050. *Progress in Planning*, vol. 2, pp. 53-107. DOI: 10.1016/j.progress.2011.04.001.
- [2] BAJMÓCY, P., (2005). Suburbanisation and suburban regions in Hungary after 1990. In Csapó, T., Balogh, A. (eds.). *Development of the Settlement Network in the Central European Countries: Past, Present, and Future*. Springer: Heidelberg, pp. 207-221. DOI: 10.1007/978-3-642-20314-5_15.
- [3] DUMITRACHE, L., ZAMFIR, D., NAE, M., SIMON, G., STOICA, I. V., (2016). *The Urban Nexus: Contradictions and Dilemmas of (Post)Communist (Sub)Urbanization in Romania*. Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography, vol. 1, pp. 39-58. DOI: 10.5719/hgeo.2016.101.3.
- [4] ČERMÁK, Z. (2005). Migrace a suburbanizační procesy v České republice. *Demografie*, roč. 47, č. 3, s. 169–176. ISSN 1805-2991.
- [5] GAJDOŠ, P., MORAVANSKÁ, K. (2013). *Suburbanizácia a jej podoby na Slovensku*. Bratislava: SAV, 2013. 205 s. ISBN 978-80-85544-67-1.
- [6] HALÁS, M., ROUBÍNEK, P., KLADIVO, P., (2012). Urbánní a suburbánní prostor olomouce: teoretické přístupy, vymezení, typologie. *Geografický časopis*, roč. 64, č. 4, s. 289-310. ISSN 0016-7193.
- [7] HARDI, T., REPASKÁ, G., VESELOVSKÝ, J., VILINOVÁ, K., (2020). Environmental Consequences of the Urban Sprawl in the Suburban Zone of Nitra : An Analysis Based on Landcover. *Geographica Pannonica*, vol. 24, no. 3, pp. 205-202. ISSN 0354-8724. DOI 10.5937/gp24-25543.

- [8] HARDI, T., (2022). Differences and similarities in the expansion of suburban built-up areas around the different city regions of three Central European countries. *Tér és Társadalom*, vol. 36, no. 3, pp. 165-193. ISSN 2062-9923. DOI: 10.17649/TET.36.3.3429
- [9] HAASE, D., KABISCH, N., HAASE, A., (2013). Endless Urban Growth? On the Mismatch of Population, Household and Urban Land Area Growth and Its Effects on the Urban Debate. *PLoS One*, vol. 6. DOI: 10.1371/journal.pone.0066531
- [10] MARSHALL, J. D., (2007). Urban Land Area and Population Growth: A New Scaling Relationship for Metropolitan Expansion. *Urban Studies*, vol. 10, pp. 1889-1904. DOI: 10.1080/00420980701471943.
- [11] MICHNIAK, D., (2019). Ako suburbanizácia mení dopravu v zázemí Bratislavy. In Šveda, M., Šuška, P. (eds.). *Suburbanizácia – ako sa mení zázemie Bratislavy*. Bratislava: SAV, pp. 250-276. ISBN 978-80-89548-08-8.
- [12] OUŘEDNÍČEK, M., NEMEŠKAL, J., ŠPAČKOVÁ, P., HAMPL, M., NOVÁK, J., (2018). A synthetic approach to the delimitation of the Prague Metropolitan Area. *Journal of Maps*, vol. 14, no. 1, pp. 26-33. ISSN 1744-5647. DOI: 10.1080/17445647.2017.1422446
- [13] OUŘEDNÍČEK, M., KLSÁK, A., ŠPAČKOVÁ, P., (2019). In between city and village: the development of spatial patterns of Czech suburbanisation 1997-2016. *Demografie*, vol. 61, no. 4, s. 299-308. ISSN 1805-2991.
- [14] PODOLÁK, P. (2007). Geographical Aspects of Suburbanization and Spatial Movement of Population. *Životné prostredie*, vol. 41, no. 6, pp. 298-302. ISSN 0044-4863.
- [15] PODOLÁK, P., ŠVEDA, M. (2019). Suburbanizácia len pre Bratislavčanov? Komponenty populačného vývoja zázemia Bratislavy v kontexte suburbanizačných procesov. In Šveda, M., Šuška, P. (eds.). *Suburbanizácia – ako sa mení zázemie Bratislavy*. Bratislava: SAV, pp. 104-134. ISBN 978-80-89548-08-8.
- [16] REPASKÁ, G. (2012). *Rezidenčná suburbanizácia miest nitrianskeho samosprávneho kraja* (empirický príklad mesta Nitra). Nitra: UKF, 127 s. ISBN 978-80-558-0057-8.
- [17] REPASKÁ, G. (2013). Sociálne dôsledky suburbanizácie v suburbánnej zóne mesta Nitra v období rokov 1998 – 2009. *Geographia cassoviensis*, roč. 7, č. 1, s. 122-136. ISSN 1337-6748.
- [18] REPASKÁ, G., VILINOVÁ, SVORAD, A., DUBCOVÁ, A., (2015a). Imigrácia obyvateľstva Nitrianskeho samosprávneho kraja hodnotená metódou priestorovej autokorelácie. In *XVIII. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno : Masarykova univerzita, pp. 558-565. ISBN 978-80-210-7861-1.
- [19] REPASKÁ, G., VILINOVÁ, K., DUBCOVÁ, A., KRAMÁREKOVÁ, H., (2015b). Sídlná identita ako fenomén v kontexte suburbanizácie (prípadová štúdia suburbia mesta Nitra). *Geografický časopis*, roč. 67, č. 2, s. 107-126. ISSN 0016-7193.
- [20] REPASKÁ, G., VILINOVÁ, K., ŠOLCOVÁ, L., (2017). Trends in Development of Residential Areas in Suburban Zone of the City of Nitra (Slovakia). *European Countryside*, vol. 9, no. 2, pp. 287-301. ISSN 1803-8417.
- [21] SLAVÍK, V., KURTA, T., (2007). Rezidenčná suburbanizácia v zázemí Bratislavy – nový trend v migrácii obyvateľstva. *Forum Statisticum Slovacum*, vol. 3, no. 3, pp. 201-207. ISSN 1336-7420.
- [22] SLAVÍK, V., GRÁC, R., KLOBUČNÍK, M., KOHÚTOVÁ, K., (2011). Development of Suburbanizations of Slovakia on the Example of the Bratislava Region. In Marszal, T. (ed.). *Urban Regions as Engines of Development*. Warsaw: Polish Academy of Science, Ccommittee for Spatial Economy and Regional Planning, pp. 35-38.
- [23] SÝKORA, L., MULÍČEK, O., (2014). Prague: Urban Growth and Regional Sprawl. In Stanilov, K., Sýkora, L. (eds.). *Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe*. Chichester: Wiley Blackwell, pp. 133-162. ISBN 978-1-4051-8548-6. DOI:10.1002/9781118295861.ch5.
- [24] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2014). *Budúce sčítanie musí byť celospoločenskou záležitosťou*. [online]. [cit. 18. 4. 2023]. Dostupné z: https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/a13b732e-bef8-494d-9d9c-7287b2666230/Slovenska_statistika_a_demografia_3_2014.pdf?MOD=AJPERES&CVID=kAeAex
- [25] ŠVECOVÁ, A. (2006). Zmeny migračných pohybov na Slovensku v rokoch 1991 – 2000. *Geografická revue*, roč. 2, č. 2, s. 463-478. ISSN 1336-7072.
- [26] ŠVEDA, M. (2019). Paneláky naležato? Bytová výstavba a jej priestorové formy v zázemí Bratislavy. In Šveda, M., Šuška, P. (eds.). *Suburbanizácia – ako sa mení zázemie Bratislavy*. Bratislava: SAV, pp. 20-56. ISBN 978-80-89548-08-8.
- [27] TIMÁR, J., VÁRADI, M. M., (2001). The uneven development of suburbanization during transition in Hungary. *European Urban and Regional Studies*, vol. 4, pp. 249-260. DOI: 10.1177/096977640100800407.

Príspevok bol spracovaný v rámci grantu VEGA 1/0880/21 – Transformácia Nitrianskeho kraja v meniacich sa spoločensko-ekonomických podmienkach so zvláštnym zreteľom na dopady pandémie COVID-19.

SUBURBÁNNÍ TLAK HL. M. PRAHY NA OBCE V CHKO ČESKÝ KRAS

Suburban Pressure of the Capital City Prague to Municipalities in the Czech Karst PLA

MICHAEL PONDĚLÍČEK

VLADIMÍRA ŠILHÁNKOVÁ

Institut veřejné správy a regionálních studií | *Institute of Public Governance and Regional Studies*
Masarykův ústav vyšších studií | *Masaryk Institute of Advanced Studies*
České vysoké učení technické v Praze | *Czech Technical University Prague*
✉ *Kolejní 2637/2a, 160 00 Praha, Czech Republic*
E-mail: michael.pondelicek@cvut.cz, vladimira.silhankova@cvut.cz

Anotace

CHKO Český kras je v posledních 30 letech stále silněji ohrožená suburbanizací a jejími negativními vlivy, protože je pod velkým, a ne vždy dostatečně kontrolovaným vlivem Prahy. Cílem článku je na základě analýzy statistických dat zhodnotit nárůst počtu obyvatel k obcím na východním okraji CHKO Český kras v souvislosti s neudržitelnými suburbanizačními trendy vytvořenými nízkou bytovou výstavbou a opožděným vývojem infrastruktury na území hlavního města, a také relativně nízkou cenou pozemků v méně rozvinutém okolí hl. m. Prahy. V rámci výzkumu v části CHKO přiléhající k území hl. m. Praha se zjistilo, že počet obyvatel u sedmi obcí vzrostl mezi lety 1992–2022 o 1680 osob tj. 61,5 %. Zcela neúměrně k tomu narostl v období 2001–2011 i počet nových domů, a to o 772 domů, tj. o 101,6 %. Nejvíce nových domů je v obcích Třebotov a Karlík. Z počtu domů oproti počtu obyvatel s trvalým bydlištěm v obci je patrné, že opět jako v Praze existuje nejméně 20 % osob, které v rámci CHKO bydlí, mají zde nemovitost, ale nejsou zde registrováni. To potvrzuje jednak silný negativní vliv suburbanizace v sociální i environmentální oblasti na CHKO, a také širší působení ovlivňující negativně udržitelný rozvoj i místní kvalitu života.

Klíčová slova

suburbanizace, chráněná krajinná oblast, CHKO Český kras, Praha

Annotation

In the last 30 years, the Czech Karst PLA has been increasingly threatened by suburbanization and its negative influence due to the large influence of Prague. The aim of the article is, based on the analysis of statistical data, to evaluate the increase in the number of inhabitants of municipalities on the eastern edge of the Czech Karst PLA in connection with suburbanisation trends created by low housing construction in the capital. As part of the research in the part of the PLA adjacent to Prague, the population of seven municipalities increased by 1680 people between 1992 and 2022, that is, 61.5%. In the period 2001–2011, the number of new houses also increased disproportionately, by 772 houses, that is, by 101.6%. Most new houses are in the villages of Třebotov and Karlík. From the number of houses compared to the number of inhabitants with permanent residence in the municipality, it is evident that there are at least 20% of people who live within the PLA, have real estate but are not registered here. This confirms both the strong negative impact of suburbanisation in social and environmental areas and the negative impact on sustainable development and local quality of life.

Keywords

suburbanization, Protected Landscape Area, Czech Karst PLA, Prague

JEL Classification: Q26

1. Úvod

Problematika suburbanizace je v odborné veřejnosti dlouhodobě intenzivně diskutována. Termín sám je odvozen z anglického slova suburb, tedy předměstí, které vzniklo jako složenina z latinského základu urbs znamenající město a předpony sub, která označuje umístění vedle, za nebo pod městem. Nejstarší publikace vztahující se

k tomuto tématu jsou již téměř sto let staré (Fischer, 1925), nicméně šířeji se tato problematika diskutuje v celosvětovém měřítku přibližně od poloviny od 50. let 20. století, v Evropě víceméně od let 70. a v kontextu České republiky od 2. poloviny 90. let 20. století (Sýkora, 2002, Hnilička, 2005, Šilhánková a kol. 2007 aj.).

Přestože je suburbanizace tak široce diskutována v odborné veřejnosti, a i poměrně výrazně kritizována z hlediska jejího negativního vlivu na životní prostředí, a zejména na zábory nezastavěné krajiny (Byun a Esparza, 2005, Šilhánková a kol., 2013, Bastian a kol., 2014 aj.) je až s podivem, že jen velmi málo autorů se věnuje problematice vztahu či lépe konfliktu mezi suburbanizací a chráněnými územími přírody a krajiny. V této souvislosti lze zmínit jen velmi málo autorů jako je např. Raszka a Kalbarczyk, (2013), které se zabývají výzkumem ekosystémových služeb v obcích v blízkosti Wrocławu, které leží v chráněných oblastech krajinných parků a podléhají suburbanizaci, nebo Budnicka-Kosior a kol. (2019), kteří řeší problematiku ochrany lesních ploch ve vztahu k rostoucímu problému suburbanizace. Asi nejbliže k tématu, kterým se zabývá tento článek je pak práce Hubelové a kol. (2020) věnující se problematice Moravského krasu, nicméně cíl jejich práce byl zúžen na vývoj vlivu člověka na kvalitu vody. Lze tedy konstatovat, že ačkoli je otázka suburbanizace řešena dlouho a rozsáhle, dílčí studie věnující se konfliktu suburbanizace a ochrany přírody a krajiny jsou řešeny velmi málo, a pokud, tak zejména v kontextu území střední Evropy – Česko, Polsko a částečně i Slovensko (Pazurová a kol., 2018), jak vyplynulo z rešerše odborné literatury.

Obzvláště citlivá je tato otázka v případě Prahy, neboť Chráněná krajinná oblast Český kras (dále jen CHKO) zasahuje na jihozápadě zčásti také na území hlavního města. Přestože existuje relativně velké množství prací věnovaných otázce suburbanizace Prahy (Ouředníček, 2007, Posová a Sýkora, 2011, Kopečná 2014, Ouředníček a kol. 2018 aj.), obdobně jako v případě zkoumání jinde ve světě, ani zde se žádný z autorů nevěnuje konfliktu mezi suburbanizací Prahy a CHKO. Přitom CHKO Český kras v roce 2022 oslavila již 50 let své existence a vývoje (vznikla na základě Vyhlášky KÚ Středočeského kraje v květnu 1972). Území CHKO Český kras je geologicky významné, stejně jako vápencová kra Barrandienu a její geomorfologické zvláštnosti, které provázejí krasová území jako jsou mizející potoky, vyvěračky, jeskyně s krápníky a další. CHKO je jako zvláště chráněná oblast mimo jiné ohrožená také aktivní těžbou vápence, která zde probíhá celkem v devíti aktivních lomech (v různém rozsahu). (Hřebík, Pondělíček, Zima, 1998).

Z výše uvedeného tedy jednoznačně vyplývá, že konfliktu rostoucí suburbanizace v zázemí metropole Prahy a ochraně velmi cenného přírodního prostředí Českého krasu je třeba věnovat pozornost.

2. Cíl a metodika práce

Jak již bylo naznačeno výše, CHKO Český kras je v posledních třiceti letech stále silněji ohrožována suburbanizací a jejími negativními vlivy, protože je pod velkým, a ne vždy dostatečně kontrolovaným tlakem hlavního města Prahy. **Cílem článku je, na základě analýzy statistických dat, zhodnotit nárůst počtu obyvatel v obcích na východním okraji CHKO Český kras v souvislosti s neudržitelnými suburbanizačními trendy** vytvořenými nízkou bytovou výstavbou a opožděným vývojem infrastruktury na území hlavního města, a také relativně nízkou cenou pozemků v méně rozvinutém okolí hl. m. Prahy. Tlak je v obecné míře soustředěn do okolí Prahy, a to zejména na okresy Praha – Západ a Praha – Východ (Lupač, Pondělíček, 2000). Na rozdíl od volné krajiny by měl být prostor Českého krasu chráněn státní ochranou přírody dle Zákona č. 114/1992 Sb. v aktuálním znění proti nadměrné výstavbě a budování jak obytných souborů, tak infrastruktury pro Prahu. Článek proto zhodnotí bilanci počtu obyvatel a počtu domů z pohledu zachování přírodních a krajinných kvalit CHKO Český kras.

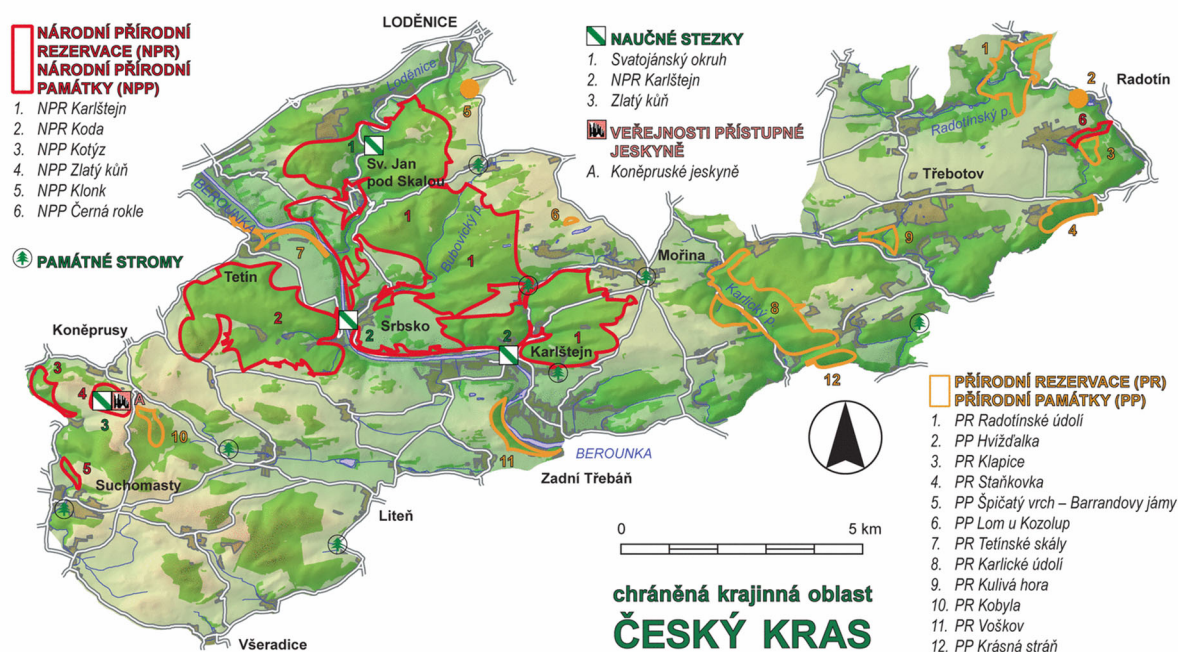
Metoda výzkumu spočívá v analýze statistických dat počtů obyvatel u vybraných obcí ve východní části CHKO Český kras. Tyto údaje z analýzy budou dále podrobeny komparaci a srovnání trendů a možností obcí v rámci udržitelného rozvoje uvnitř CHKO. Po odfiltrování limitujících prvků rozvoje u vybraných obcí bude konstatováno, jak silný byl urbanizační trend v posledních 30 letech a jaký tlak nárůstem obyvatel vznikl celkově na infrastrukturu a síť v rámci CHKO, kde je ze Zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny chráněna krajina a krajinný ráz jako celek. Celkově nám tento pohled do statistik umožní bilancovat, jak úspěšné byly požadavky na omezení rozvoje a jeho tlumení ze strany CHKO Český kras a jak silně se rozrostla jednotlivá sídla v CHKO, která jsou v dosahu suburbanizace Prahy. Článek toto v textu dále bilancuje a hodnotí na základě dostupných statistických údajů, kde hlavní zdrojem byla data ČSÚ.

3. CHKO Český kras

Chráněná krajinná oblast Český kras se rozprostírá na obou březích řeky Berounky u Berouna a dolů po proudu, pak již jen na levém břehu. CHKO má rozlohu asi 128 km² a jak již bylo uvedeno, tak má zejména geologický a také lesnicko-botanický význam. V území historicky vznikaly postuláty pro základy české paleontologie (zejm. práce francouzského geologa J. Barranda), ale i geobotaniky a entomologie a vycházky do území

organizovali zejména profesori Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Soustava zalesněných údolí s malými vodními toky se silně kolísajícím průtokem na krasovém podloží byla příčinou vyhlášení CHKO. CHKO je začleněna pod Středočeské středisko Agentury ochrany přírody a krajiny (dále AOPK). Správa CHKO sídlí v Karlštejně a Správa jeskyní Českého krasu pak sídlí u vchodu do Koněpruských jeskyní na Zlatém koni nad obcí Koněprusy. CHKO Český kras patří spíše k menším z 25 CHKO v České republice, ale přesto má určitou rozmanitost prostředí a patří mezi Evropská vápencová území na hranici nejsevernějšího rozšíření řady krasových druhů rostlin a hub, ale i hmyzu a netopýrů. Kromě řeky Berounky v CHKO nejsou větší vodní toky a plochy a celkově je území nedostatečně zásobeno vodou z podzemních kolektorů, což je pro krasová území typické. V centru CHKO se nachází Národní přírodní rezervace Karlštejn, která obdržela v roce 2000 jako ocenění druhové pestrosti Diplom Rady Evropy. Mezi další zvláště chráněná území patří Národní přírodní rezervace Koda na pravém břehu Berounky, dále pak stratigrafický mezinárodní profil Klouk a druhově pestré Radotínské údolí. Další chráněná území jsou již menší jak rozlohou, tak významem (Hřebík, Pondělíček, Zima, 1998).

Obr. 1: Mapka CHKO Český kras

Zdroj: AOPK 2023

Největší ohrožení existence CHKO Český kras mají na svědomí funkční a rozsáhlé vápencové lomy, patrná je i silná zátěž území víkendovým turismem z Prahy. Plíživě ovšem ubírá na rozloze přírodních ploch právě suburbanizace v obcích, které díky liknavosti a nedostatku kontroly ze strany orgánů ochrany přírody a krajiny nejsou dostatečně kladeny meze (Lupač, Pondělíček, 2000). Území má málo kvalitní a dnes už nedostatečnou dopravní infrastrukturu, chybí zde dostatek sítí a dostupný mobilní signál i internet, jediná a kapacitní hromadná osobní doprava je v území realizována na železniční trati Praha – Beroun. Řada míst a dopravních spojení je při zhoršených povětrnostních podmínkách neodstupná (sníh, náledí, přívalové srážky) a například i povodeň v roce 2002 prokázala, že příroda dokáže území CHKO ovlivnit i dnes stejně jako v minulosti.

4. Suburbanizace v CHKO Český kras

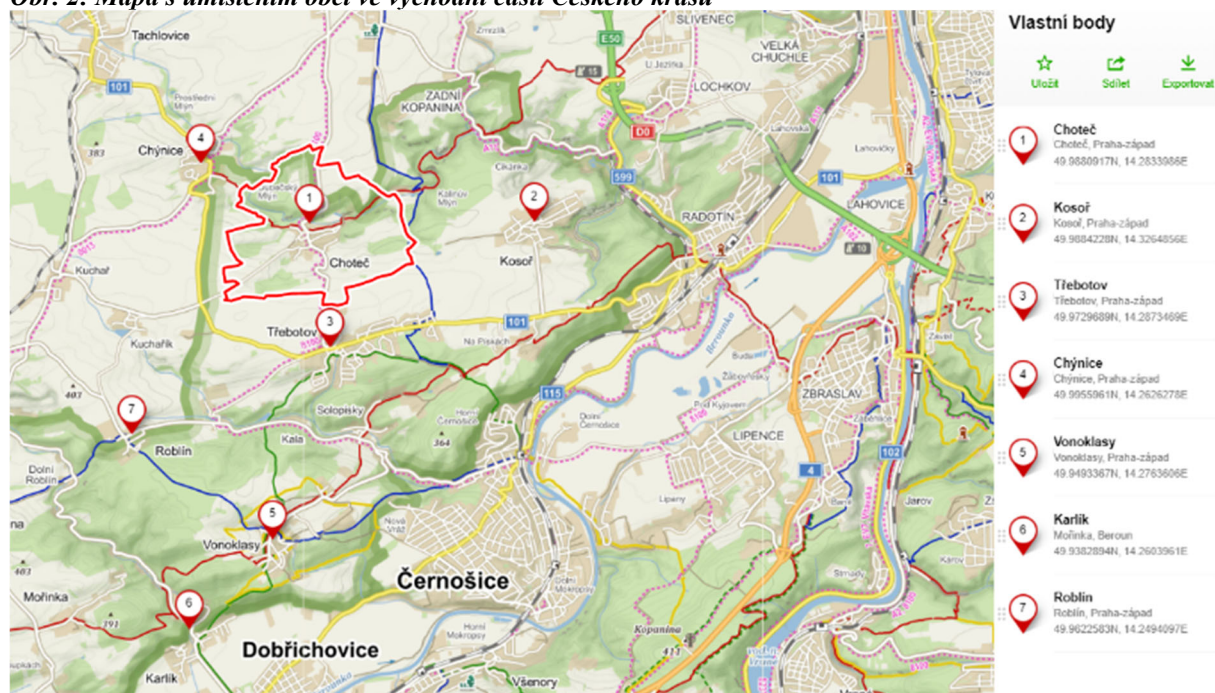
V případě suburbanizace zasahující na území CHKO Český kras se jedná o typický proces rozšiřování území města, v tomto případě hlavního města Prahy. V případě suburbanizace zasahující do zkoumaného území CHKO jde o rezidenční suburbanizaci, tedy především o výstavbu nového bydlení v zázemí města a postupný odliv lidí z jádrového města do nových rodinných domů v okolních obcích. (Posová, Ouředníček, 2006). Jak je všeobecně známo, suburbanizace je jev, který doprovází rozvoj území ve všech větších aglomeracích a městech v Evropě i jinde. Praha není samozřejmě výjimkou. Problémem ovšem je, že Praha nemá v současnosti díky nekoordinovanému rozvoji dostatek bytů, a tak se naplňují touhy původních Pražanů po příměstském bydlení všude v jejím okolí. Vzniká tak značný tlak na vznik a rozvoj příměstských sídel a vilových čtvrtí, který je jen těžko koordinovatelný a jedině v rámci území CHKO existují určitá omezení růstu zastavěných ploch. Suburbánní zóny, jak již bylo v minulosti mnohokrát řečeno, mají řadu negativních dopadů na krajinu a nejde jen o narušení charakteru krajinného rázu a rozbití struktury původních sídel. Jen namátkou lze uvést, že díky suburbánní

výstavbě klesá podíl ploch zemědělské půdy v krajině a mizí krajinná mozaika a zvyšuje se podíl ploch uzavřených z hlediska zasakování srážek. Trvale vzrůstá odtok vody z území, zvyšuje se doprava, stoupá spotřeba vody a elektřiny a vzniká tlak na infrastrukturu jako takovou. Výtoky z čistíren a kanalizací rozkolísávají malé vodní toky a v krajině dochází k plazivé revoluci v rozvrstvení krajinných ploch, tvarů a ploch urbanizovaných (Šilhánková a kol., 2013). V chráněné krajinné oblasti jde zejména o úbytek zemědělských a přírodních ploch a o zvýšený odtok vody a vysychání krasových území, které se i s poměrně velkým oteplením v oblasti (podle některých autorů až o 2°C za posledních 15 let). Dopady urbanizace území CHKO jsou patrné zejména v provozování turismu v území, kdy klesá počet návštěv a délka ubytovaných hostů (Lupač, Pondělíček, 2000).

5. Výzkum růstu počtu obyvatel a domů v obcích ve východní části CHKO Český kras

Jak již bylo výše uvedeno, předmětem výzkumu jsou obce nacházející se ve východní (přípražské) části CHKO Český kras. Pro analýzu byly vybrány následující obce: Choteč, Chýnvice, Karlík, Kosoř, Roblín, Třebotov a Vonoklasy. Jde o celkem 7 obcí, které jsou uvnitř CHKO jako urbanizovaná část i většina katastrálního území uvedené obce. Jde o velmi staré obce, které jsou často doloženy (i podle svých jmen) již z období keltského osídlení území, a zřejmě sloužily k zásobování a podpoře okolních hradišť i města na Závisti u Zbraslavi a v Břežanském údolí. Do začátku 90. let 20. století zde nebyla dostatečně rozvinutá hromadná doprava, nebyla k dispozici dostatečná infrastruktura a obchod. Síť energetické, dopravní a datové nejsou rozvinuty dodnes (Hřebík, Pondělíček, Zima, 1998). Velká část uvedených obcí se nachází prakticky nad hranicí svahů údolní Berounky, pouze obec Karlík je pod svahem a na okraji nivy Berounky.

Obr. 2: Mapa s umístěním obcí ve východní části Českého krasu

Zdroj: vlastní zobrazení v Mapy.cz, 2023

5.1. Nárůst počtu obyvatel v oblasti východního CHKO Český kras

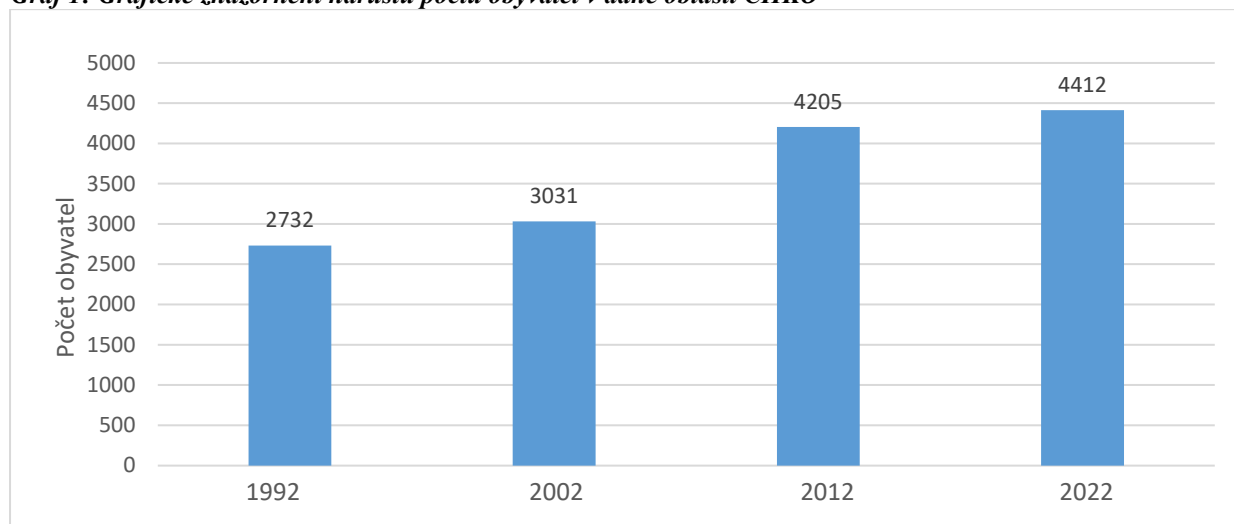
V rámci výzkumu údajů z Českého statistického úřadu (dále jen ČSÚ) - pro obce východní části Českého krasu jako oblasti nejvíce postižené vlivem Prahy a děním na území hlavního města byla vytvořena tabulka nárůstu počtu obyvatel v obcích za posledních 30 let. Jak bylo očekáváno, tak obce v této části území i přes jisté drobné restriktce za strany CHKO měly vysoký nárůst počtu obyvatel.

Tab. 1: Vývoj růstu počtu obyvatel ve východní části CHKO Český kras

Rok	1972	1982	1992	2002	2012	2022	Změna 2022/1992	Změna v %	Průměr v %
Obec									
Choteč	532	497	274	291	373	376	102	137,2	
Chýnice	244	232	202	238	364	439	237	217,3	
Karlík	194	220	192	285	523	488	296	254,1	
Kosoř	646	649	637	659	910	860	223	135	
Roblín	186	150	148	175	225	238	90	160,1	
Třebotov	908	1173	946	1000	1306	1450	504	153,2	
Vonoklasy	384	308	333	383	504	561	228	168,5	
Celkem	3094	3229	2732	3031	4205	4412	1680	161,5	204,20%

Zdroj: vlastní zpracování z dat ČSÚ

Z výše uvedené tabulky je pro uvedenou část CHKO patrné, že suburbanizační tlak hl. m. Prahy přinesl za postupně do území východní části CHKO Český kras celkem 1680 osob v místě hlášených k pobytu oproti roku 1992. Nárůst počtu obyvatel tak za posledních 30 let tvořil 61,5 % z původního počtu, tedy lze konstatovat že v místě nově hlášených obyvatel přibýlo v území v poměru cca 1:2. Jednoznačně největší přírůstek obyvatel je uveden mezi lety 2002–2012, kdy do území přibýlo přes 1100 obyvatel. Rekordmany v nárůstu počtu obyvatel jsou obce Chýnice a Karlík.

Graf 1: Grafické znázornění nárůstu počtu obyvatel v dané oblasti CHKO

Zdroj: Vlastní zpracování z dat ČSÚ

5.2 Nárůst počtu domů v oblasti východního CHKO Český kras

Dalším sledovaným, ukazatelem ve sledované oblasti Českého krasu byl zejména přírůstek počtu domů, který má pravděpodobně lepší vypovídací schopnost o procesu suburbanizace, než počet nebo přírůstek počtu obyvatel. V novém domě, který prošel kolaudací musí být alespoň jedna trvale hlášená a žijící osoba, a to bez ohledu na to, kde čerpá služby poskytované obcí nebo městem.

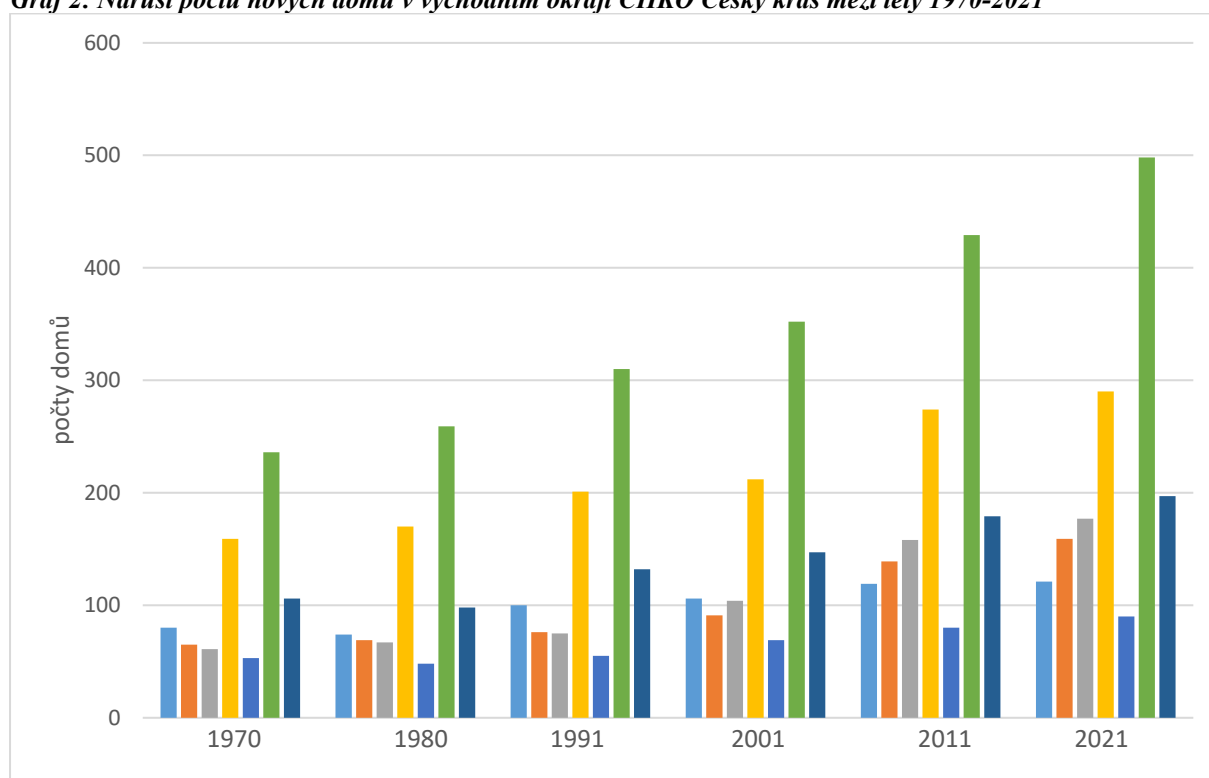
Tab. 2: Nárůst počtu domů v oblasti CHKO Český kras

Obec	1970	1980	1991	2001	2011	2021	Změna 1991/2021	Změna v %
Choteč	80	74	100	106	119	121	21	151,20
Chýnice	65	69	76	91	139	159	83	244,60
Karlík	61	67	75	104	158	177	102	290,10
Kosoř	159	170	201	212	274	290	89	182,40
Roblín	53	48	55	69	80	90	45	169,80
Třebotov	236	259	310	352	429	498	188	211,00
Vonoklasy	106	98	132	147	179	197	65	185,80
Celkem	760	785	949	1081	1378	1532	772	101,60

Zdroj: Vlastní zpracování z dat ČSÚ

Podle zjištění z dat ČSÚ, počet nově registrovaných, tedy postavených domů ve východní části CHKO ČK narostl za posledních 30 let výrazně více a neodpovídá počtu registrovaných obyvatel v obcích (ten by měl být minimálně 2300 osob, tedy alespoň o více jak 600 osob vyšší, tedy pokud u nově přistěhovaných počítáme s nejméně tříčlennými domácnostmi). Znamená to, mimo jiné, že suburbanizace se v přípražském prostoru uvnitř CHKO projevila zejména zábory plochy pro stavbu rodinných domů. Z disproporce u registrovaných obyvatel, lze odvodit, že zde je množství osob, které čerpají nadále služby v hl. m. Praze (IPR, 2021). K největšímu nárůstu počtu nových domů opět došlo v letech 2001-2011 (mezi politickou a finanční krizí) a to prakticky celkově o 101,6 %, což je na „Chráněnou krajinnou oblast“ opravdu hodně. Správa chráněné krajinné oblasti by mělo mít dlouhodobě vybudované mechanismy na omezení tak vysokého počtu nově stavěných domů. Rekordmany mezi vybranými obcemi jsou obce Třebotov a Kosoř (v počtu skutečně postavených domů), které mají nejvyšší nárůsty v počtu nových domů, a to zejména z důvodu vhodných ploch k výstavbě a nedostatečnému dozoru územně plánovacích orgánů i orgánů ochrany přírody a krajiny.

Graf 2: Nárůst počtu nových domů v východním okraji CHKO Český kras mezi lety 1970-2021

Legenda: Choteč – modrá, Chýnice – oranžová, Karlík – šedá, Kosoř – žlutá, Roblín – azurová, Třebotov – zelená, Vonoklasy – tmavomodrá

Zdroj: Vlastní zpracování z dat ČSÚ

V souhrnu lze konstatovat, že příčiny nárůstu výstavby v přípražské části CHKO jsou systémové a vnitřní. Obojí napomohlo na CHKO k neúměrnému nárůstu počtu domů a samozřejmě i dalších projevů spojených s tímto jevem. Negativní projevy tohoto neblahého trendu řeší obce již dnes, ale není důvodu, proč by je měl řešit stát, když selhala místní správa na úrovni obce a Správy CHKO, a i na úrovni Středočeského kraje a obce s rozšířenou působností Černošice. V takové atmosféře lze pouze ocenit obce, které zůstaly konzervativní a kde starostové masivní výstavbu na úkor kvality života nepodpořili, jako je tomu u obcí Roblín a Choteč.

Závěr

Na základě statisticky potvrzených údajů o zvyšování počtu obyvatel a počtu nových domů ve východní části CHKO Český kras lze konstatovat následující:

- V rámci východní části CHKO narostl počet trvale hlášených obyvatel o 61,5 %.
- V rámci rozvoje ve východní části CHKO narostl počet domů o 101,6 %, což neodpovídá počtu registrovaných obyvatel (odpovídá to trendu, kdy se zejména mladší lidé neregistrují k pobytu v místě, kde trvale bydlí a pracují (IPR 2021).
- Pokud počítáme běžný počet osob na dům – alespoň 3 osoby na dům, tak by měl nárůst obyvatel být o 636 osob vyšší, ale je jen 1680 osob, v praxi to znamená, že cca 30 % osob je k trvalému pobytu hlášena jinde

(zřejmě v Praze), kde zřejmě také čerpají služby a urbanitu – školy, doprava, sítě, péče – a snižují tím kvalitu života metropole a daňové příjmy i další poplatky v obcích (odpady, psi, služby atp.).

- Výsledky průzkumu svědčí o zjevně neudržitelném nárůstu zástavby v chráněné krajinné oblasti a o tom, že systémový nástroj ochrany přírody – Zákon č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny v akt. znění – není dostatečně aplikován nebo je již v této podobě nefunkční a Správa CHKO Český kras nedokáže plně ovlivnit vývoj situace ve výstavbě na svém svěřeném území. Jako vnější systémovou příčinu lze tedy uvažovat nedostatečnou funkci úřadů a nevyhovující (přežitou) legislativu.
- Vnitřní příčinou byly změny ve Stavebním zákoně mezi lety 2001–2011 a s nimi spojená benevolence Správ CHKO, včetně reorganizace pracoviště a změna pravomocí Správ CHKO a Regionálních pracovišť Agentury ochrany přírody a krajiny.
- Rekordní nárůsty v počtech domů i obyvatel byly realizovány mezi lety 2001–2011, kdy zřejmě jednak došlo ke stavebnímu boomu ve stabilním období před finanční krizí, a také se uvolnily ceny pozemků a došlo i k usnadnění vynětí ploch ze ZPF, územní plány, do té doby konzervativní se silně uvolnily a byly méně pod kontrolou státu.
- Rekordmanky v růstech jsou jednoznačně obce Karlík, Chýnice, Kosoř a Třebotov, kde územní plány zejména v posledních 20 letech různým způsobem umožnily zásadní růst výstavby nových domů a lze i připomenout aktivitu právě vedení těchto obcí, která vedla k rozšíření stavebního rozvoje uvedených obcí, samozřejmě ve spolupráci s menšími developery.

Nárůst počtu nově postavených domů znamená, že se počet obyvatel skutečně žijících v daném území zvýší a bude zde trávit čas a čerpat služby, a tím se zvýší stávající životní komfort místních obyvatel. Obce, doprava, zásobování a další se budou stávat neudržitelnými, a to nejen pro odpřírodnění chráněné krajinné oblasti a špatnou dostupnost služeb. Bazény v bezvodé oblasti časté sníží schopnost zásobování vodou, nedostatečné sítě budou sloužit hůře a dnes špatně udržované cesty budou více devastovány. Lze tedy očekávat, že pokud nedojde ke zvýšení tlaku na regulaci výstavby a obecně využití neurbanizovaného území nejen v této části CHKO Český kras, tak se budou jednotlivé předměty ochrany v území vytrácet a krajina pozbyde svých charakteristik a nebude nutno Chráněnou krajinnou oblast dále udržovat při existenci, což se děje na více lokalitách v ČR.

Literatura

- [1] BASTIAN, CH. T. A KOL., (2014). Priority of nature versus finances in land management attitudes of rural exurban landowners. *Landscape and Urban Planning*, vol. 127, pp. 65-74. DOI: 10.1016/j.landurbplan.2014.04.001.
- [2] BUDNICKA-KOSIOR, J. A KOL., (2019) Protection of forests in the face of the progressive urbanization process - Jablonna commune case study. *SYLWAN*, vol. 163, no. 2, pp. 150-157.
- [3] BYUN, P. a ESPARZA, AX., (2005). A revisionist model of suburbanization and sprawl. *Journal of Planning Education and Research*, vol. 24, no. 3, pp. 252-264. DOI: 10.1177/0739456X04272252.
- [4] FISHER, I., (1925). The Decentralization and Suburbanization of Population. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 118, pp. 96-96. DOI: 10.1177/000271622511800118.
- [5] HNILÍČKA, P., (2005). *Sídlení kaše – Otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů*. Brno: ERA, ISBN 80-7366-028-8.
- [6] HŘEBÍK, Š., PONDĚLÍČEK, M., ZIMA, F., (1998). *Region českého krasu a AGENDA 21*, pracovní materiál Správy CHKO Český kras. Praha: Agentura Aladin.
- [7] HUBELOVÁ, D. A KOL., (2020). Influence of Human Activity on Surface Water Quality in Moravian karst. *Polish Journal of Environmental Studies*, vol. 29, no. 5, pp. 3153-3162. DOI: 10.15244/pjoes/114233.
- [8] IPR PRAHA (2021). *Interní studie rozložení neregistrovaných obyvatel hl. m. Prahy*
- [9] KOPEČNÁ, M., (2014). Rating of residential mobility of the population in suburban location in Prague metropolitan region. *Region in The Development of Society 2014*, pp. 447-454.
- [10] LUPAČ, M., PONDĚLÍČEK, M. (eds.), (2000). *Landscape Stewardship Exchange – pracovní a závěrečné dokumenty Český Kras 2000*. Praha Agentura Aladin.
- [11] OUŘEDNÍČEK, M., (2007). Differential suburban development in the Prague urban region. *Geografiska Annaler Series B-Human Geography*, vol. 98B, no. 2, pp. 111-126. DOI: 10.1111/j.1468-0467.2007.00243.x.
- [12] OUŘEDNÍČEK, M. A KOL., (2018). A synthetic approach to the delimitation of the Prague Metropolitan Area. *Journal of Maps*, vol. 14, no. 1, pp. 26-33. DOI: 10.1080/17445647.2017.1422446.
- [13] PAZUROVÁ, Z. A KOL., (2018). Effects of Landscape Changes on Species Viability: A Case Study from Northern Slovakia. *Sustainability*, vol. 10, no. 10. DOI: 10.3390/su10103602.
- [14] POSOVÁ, D., OUŘEDNÍČEK, M. (2006). Suburbánní bydlení v Pražském městském regionu: etapy vývoje a prostorové rozmístění, In: Ouředníček, M. (ed.) *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. ISBN 80-86561-94-1.

- [15] POSOVÁ, D. A SÝKORA, L., (2011). Urbanization and Suburbanization in the Urban Regions of Prague and Vienna: Structural Differences in the Presence of Different Political-Economic Regimes. *Geografie*. vol. 116, no. 3, pp. 276-299.
- [16] RASZKA, B., KALBARCZYK, E., (2013). Methodological assumptions made in research into the benefits of ecosystem services in protected areas in the suburbs of Wrocław, Poland in Kim, Y. (ed.) *Proceedings of the 2013 International Conference On Advances In Social Science, Humanities, and Management*. vol. 43, pp. 1-6.
- [17] SÝKORA, L. (ed.), (2002). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*, Praha: Ústav pro ekopolitiku
- [18] ŠILHÁNKOVÁ, V. A KOL., (2007). *Suburbanizace – hrozba fungování malých měst*, Hradec Králové: Civitas per Populi. ISBN 978-80-903813-3-9.
- [19] ŠILHÁNKOVÁ V., PONDĚLÍČEK M., MAŠTÁLKA M., PAVLAS M., (2013). *Ekonomické a bezpečnostní aspekty (sub)urbanizace*. Hradec Králové: Civitas per Populi. ISBN 978-80-87756-04-1.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-30

EKONOMICKÉ, SOCIÁLNÍ A ENVIRONMENTÁLNÍ DOPADY ROZVOJE MĚSTA NA PŘÍKLADU MĚSTA KUŘIM

Economic, Social and Environmental Impacts of City Development on the Example of the City Kuřim

JAROSLAVA HÉDLVÁ

DOMINIKA TÓTHOVÁ

Katedra regionální ekonomie a správy | Depart. of Regional Economics and Administration
Ekonomicko-správní fakulta | Faculty of Economics and Administration
Masarykova univerzita | Masaryk University
Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic
E-mail: jaroslava.hedlova@gmail.com, dominika.tothova@econ.muni.cz

Anotace

V současné době dochází u některých menších měst v České republice k výraznému územnímu rozvoji. Rychlý růst města v kombinaci se socioekonomickými změnami ale vede k významnému tlaku na ekonomiku města, obyvatele a životní prostředí. Proto je při dalším zastavování území třeba klást důraz na jeho udržitelný rozvoj. Tento článek ukazuje na příkladu města Kuřim, jaké dopady může přinést jeho růst. V současné době dochází k výstavbě nové obytné čtvrti Záhoří, jejíž dokončení zapříčiní rychlý nárůst počtu obyvatel v Kuřimi. Hlavním cílem příspěvku je na základě analýzy aktuální situace ve městě Kuřim zhodnotit dopady jeho plánovaného rozvoje v následujících letech. Toto hodnocení je provedeno z hlediska základních pilířů udržitelného rozvoje, tedy z pohledu ekonomického, sociálního a environmentálního. S nově budovaným obytným souborem vznikne městě nový veřejný prostor, který bude fungovat jako samostatný celek. Při výstavbě dojde k hospodárnému záboru půdy a vznikne zde potřebná občanská vybavenost. Vzhledem ke geografické blízkosti města Brna, současné vysoké nabídce pracovních míst a vzniku nových, se nepředpokládá zvyšování míry nezaměstnanosti.

Klíčová slova

územní rozvoj, udržitelný rozvoj, Kuřim

Annotation

Some smaller cities in the Czech Republic are undergoing significant territorial development. However, the rapid growth of the city, in combination with socio-economic changes, leads to substantial pressure on the city's economy, residents and the environment. Therefore, in further developing the territory, emphasis must be placed on its sustainable development. Using the example of Kuřim, this article shows what effect its growth can bring. Currently, the construction of a new residential district of Záhoří is taking place, the completion of which will cause a rapid increase in the number of inhabitants in Kuřim. The paper's main goal is to evaluate the impact of its planned development in the following years based on the analysis of the current situation in the city of Kuřim. This evaluation is based on the fundamental pillars of sustainable development, i.e. economic, social and environmental. The newly built residential complex will create a new public space in the city, which will function as an independent unit. The land will be taken economically during construction, and the necessary civic amenities will be created. Due to the geographical proximity of the city of Brno, the current high offer of jobs and the creation of new ones, the unemployment rate is not expected to increase.

Keywords

territorial development, sustainable development, Kuřim.

JEL Classification: O1, R1

1. Úvod

Otázka udržitelného rozvoje a důraz na ochranu hodnot území zaujímá v posledních letech čím dál silnější místo. Je kladen důraz na efektivní využití půdy, ochranu životního prostředí, minimalizaci dopadů na ekologický systém. Problematické může být zejména zastavování území v souvislosti s rozvojem obcí a měst. Tyto procesy mění

charakter krajiny, která mohla být využívána jako zemědělská půda či les. Dochází k omezení ekologické funkce životního prostředí. Nová výstavba s sebou nese nároky na technickou infrastrukturu, místní zdroje, nabídku vybavení, služeb a pracovní místa (Maier, 2012).

V současné době dochází u některých menších měst v České republice k výraznému územnímu rozvoji, což sebou může nést pozitivní i negativní dopady. Proto je při dalším zastavování území třeba klást důraz na jeho udržitelný rozvoj. Tento článek ukazuje na příkladu města Kuřim, jaké dopady na ekonomiku, obce a životní prostředí může přinést jeho růst. Město Kuřim se nachází v blízkosti krajského města Brna, což v kombinaci s lepší cenovou dostupností nemovitostí a dobrým dopravním napojením na Brno vytváří příležitost pro rozvoj města. V současné době dochází k výstavbě nové obytné čtvrti Záhoří, jejíž dokončení zapříčiní rychlý nárůst počtu obyvatel v Kuřimi. Hlavním cílem příspěvku je na základě analýzy aktuální situace ve městě Kuřim zhodnotit dopady jeho plánovaného rozvoje v následujících letech. Toto hodnocení je provedeno z hlediska základních pilířů udržitelného rozvoje, tedy z pohledu ekonomického, sociálního a environmentálního.

Podle Risk and Disaster Management Unit (United Nations, 2001) vstoupil svět do urbanistického milénia. Města stále rostou a rozvíjí se. Stoupá počet obyvatel, počet ekonomických a kulturních příležitostí. Tento proces však není udržitelný. V České republice, stejně jako v ostatních zemích, dochází k transformaci ekonomiky, politiky a celé společnosti. Dochází ke změně lokalizace práce, přeměny sídel a společenských preferencí. Růst suburbánních oblastí není rovnoměrný. Největší růst můžeme vidět v okolí významných měst a v blízkosti významných dopravních uzlů. V blízkosti silnic přibývá především skladovacích hal, komerčních prostor nebo nákupních středisek (Piskáčková, 2010). Ministerstvo vnitra (2008) poukazuje na to, že jsou suburbánní zóny atraktivní především pro mladé rodiny upřednostňující zdravější prostředí. Popularita těchto oblastí vede ke změnám v krajině a ovlivňuje životní prostředí. Dochází ke změnám půdních, vodních a klimatických mikrosystémů. Zemědělské plochy a plochy pro rekreaci jsou nahrazovány vznikajícími sídly. Pro tato sídla jsou typické rodinné domy. Nově vzniklé zóny jsou často nedostatečně propojeny s existující zástavbou, a tak mezi existující a novou zástavbou bývají fyzické i demografické rozdíly. Důsledkem tohoto procesu bývá zvýšený zájem o sociální vyžití, vzdělávací zařízení a o požadavky na péči o infrastrukturu nebo veřejné osvětlení. Důležitost územního plánování a funkčního uspořádání města vyzdvihují také například Bosselmann (2010), Roy (2009), Sýkora (2002) či Seeliger a Turok (2013).

Strategické plánování je podle Ministerstva vnitra jednou z podmínek rozvoje měst (Malík, 2020). Roy (2009) se zabýval důležitostí strategického plánování a udržitelnou urbanizací. Vyzdvihl nutnost vnímat každé území jako jedinečné. Pro udržitelný rozvoj je důležitá podpora ze strany státu, věda a výzkum. Při rozvoji by se mělo postupovat podle strategického plánu, který zabrání poškození životního prostředí a zajistí udržitelnost. V souvislosti s chytrým udržitelným růstem měst by se pak měl brát ohled také na životní prostředí, klimatické změny a infrastrukturu (Ruth, 2006).

Seeliger a Turok (2013) zmiňují, že města musí v každé fázi svého vývoje nabízet lidem dostatečné množství pracovních příležitostí, dostatek služeb, sociálního vybavení a zdrojů. Každé město má osobitý vývoj, jiné geografické a klimatické příležitosti, jiný historický vývoj, a není možné postupovat podle jednoho vzorce. Zdůrazňuje důležitost inovací, udržitelnosti, rovnováhy sociálních, ekonomických a ekologických cyklů. Při růstu části města by územní plánování mělo dbát na dostatek pracovních příležitostí a dobu dojížděky do zaměstnání. Růst by měl vést ke zlepšení místní ekonomiky a zvýšení kvality života (Wogan, 2017). Bhatta (2010) uvádí, že rozvoj města má pozitivní vliv na ekonomiku, zaměstnanost a kvalitu života, protože s rozvojem města dochází ke zkvalitnění služeb a infrastruktury, a také vznikají nové příležitosti pro specializované služby. Za negativní důsledek bývá označováno zvýšení intenzity dopravy vedoucí ke zhoršení stavu životního prostředí, degradace původní krajiny vlivem zástavby, vyčerpání místních zdrojů.

Rozvoj území bývá ovlivněn vysokým civilizačním tlakem, který je způsobený blízkostí velkého města a množstvím dopravní infrastruktury. Nezbytnou částí tvorby prosperujícího území je důraz na územní plánování a management rozvoje. Pro zmírnění nežádoucích důsledků je třeba vždy potřeba zhodnocení dané lokality a zaměření na efektivní využití území, ochranu životního prostředí, prevenci před katastrofami, důsledné dodržování zákonů a povinností. Je nezbytné dbát na dostupnost pitné vody a inženýrských sítí, dostatečnou infrastrukturu, občanskou vybavenost a informovanost. Důraz na udržitelnost města a strategické plánování klade i Ministerstvo vnitra (2008), které doporučuje zpracování strategických plánů. Tento plán by měl sloužit jako nástroj pro rozhodování místní samosprávy a měl by zajistit jednotnou koncepci vývoje města. Strategický plán by měl být jedním z cílů vlády a neměl by být podřízený konkurenčním prioritám rozvoje.

Velice důležitým faktorem rozvoje obcí je dobrá dopravní dostupnost, protože vlivem velké dojížděky může být snížena atraktivita oblastí, velkou roli hraje i provázanost s větším městem. Obce s rychlým nárůstem počtu

obyvatel musí myslet na zajištění dostatečné infrastruktury, obslužnost oblastí městskou hromadnou dopravou, inženýrské sítě. Obce musí nabízet dostatek služeb, občanskou vybavenost a měly by disponovat veřejným prostorem, spojeným s příležitostmi pro posílení sociálních vazeb. Důležitá je nabídka školské infrastruktury a dostatečné množství pracovních příležitostí. Nutnost přizpůsobení nabídky školské infrastruktury vyzdvihuje Downs (2000), Nechyba a Walsh (2004). Ouředníček a Temelová (2008), Matoušek (2014) poukazují také na některá rizika spojená s monofunkčním využíváním nově vybudovaných čtvrtí jako je riziko rezidenční segregace spojené se sociální polarizací způsobené izolací čtvrti od obce nebo koncentrace sociální skupiny do jedné oblasti. Rozvoj města by neměl výrazně zasahovat do krajiny, aby nedošlo ke zhoršení životního prostředí v oblasti. Před zhoršováním stavu životního prostředí varují autoři Ouředníček a Temelová (2008). Obce by také měly myslet na zvýšení finanční náročnosti oprav a zvýšení výdajů na údržbu.

1.1. Data a metody

Článek se zaměřuje na hodnocení rozvoje města Kuřim z pohledu ekonomického, sociálního a environmentálního. Hodnotící kritéria jsou stanovena na základě podkladů o územním rozvoji města. K hodnocení dopadů rozvoje města byla použita data převážně z Českého statistického úřadu, individuálně z městského úřadu a dat od developera nové městské části. Dále vychází z elektronického katalogu sociálních služeb a Ministerstva práce a sociálních věcí. Budoucí predikce uvažuje stav po dokončení první části obytného souboru Záhoří.

Ze sociálního hlediska je posuzován vývoj počtu obyvatel a jeho důsledky. Článek hodnotí připravenost města na navýšení počtu obyvatel především v oblasti sociální vybavenosti a školství se zaměřením na dostatečné kapacity mateřských a základních škol, občanské vybavenosti. S ohledem na trend stárnutí populace je hodnocena vybavenost sociálními službami pro seniory. Aspekty sociálního hlediska jsou hodnoceny také podle počtu domů a bytů a průměrné plochy bytu.

Z hlediska ekonomického je provedena analýza z dat městského rozpočtu. Sledována je míra nezaměstnanosti, počet a struktura pracovních míst. Hodnocení je také zaměřeno na průměrný příjem města z daní na osobu a průměrné výdaje na osobu. Jsou přiblíženy probíhající i do budoucna plánované investice města.

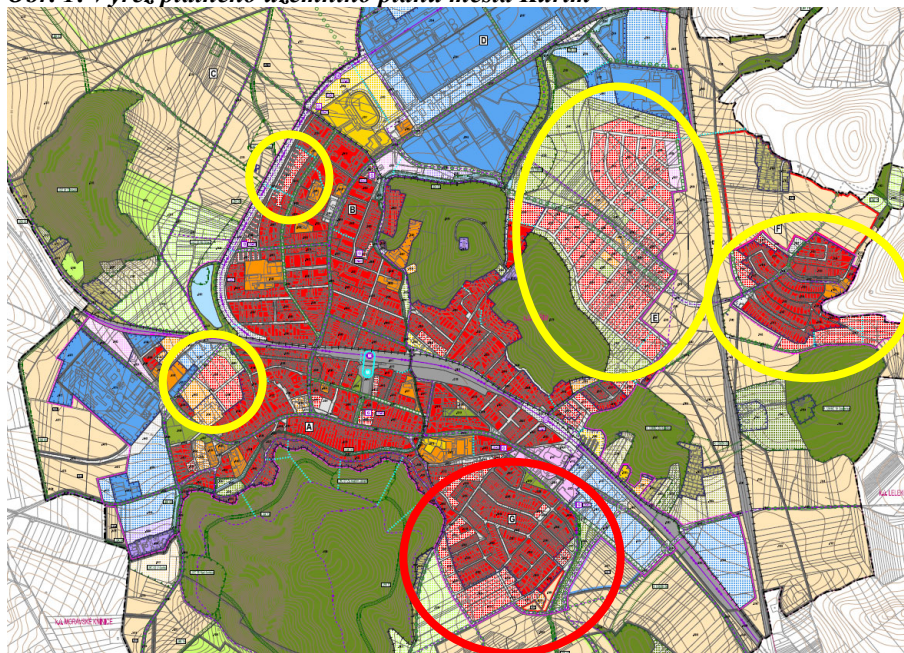
Zhodnocení environmentálního hlediska je zaměřeno na přiblížení územního plánu města, popis nakládání města s odpady a vodou. Dále je zhodnoceno množství výsadby zeleně v intravilánu obce, zmíněno je téma vybudování zelených střech. Hodnocení environmentálních aspektů je provedeno na základě podílu zastavěné a zemědělské plochy města. Dále jsou uvedeny dopady vybudování nové obytné čtvrti Záhoří a dopady změn v dopravní infrastruktuře.

2. Základní charakteristika a rozvoj města Kuřim

Město Kuřim se nachází v Jihomoravském kraji v okrese Brno-venkov, přibližně 14 km severně od Brna. K 1. 1. 2022 Kuřim čítala 10 847 obyvatel, téměř tři čtvrtiny obyvatel v produktivním věku 15–64 let. Průměrný věk obyvatel v Kuřimi se stále zvyšuje, kopíruje tak celorepublikový trend. Toto město je spádovým městem kuřimského regionu. Je to územní, správní, ekonomické, průmyslové i kulturní centrum. Průmyslová zóna se nachází v severní části města u sjezdu ze silnice I/43. K 1. 1. 2003 se Kuřim stala obcí s rozšířenou působností (ORP). Do jejího správního obvodu spadají obce Čebín, Česká, Hvozdec, Chudčice, Jinačovice, Lelekovice, Moravské Knínice, Rozdrojovice, Veverská Bítýška. Roku 2005 došlo ke vzniku Mikroregionu Kuřimka, do kterého patří Kuřim, Moravské Knínice, Chudčice a Veverská Bítýška. (ČSÚ, 2021)

Město má zpracované rozvojové koncepce, které jsou pro jeho budoucí vývoj klíčové. Základním strategickým dokumentem je Strategický plán rozvoje města Kuřim, zpracovaný v roce 2015, dalším dokumentem je Místní akční plán vzdělávání pro ORP Kuřim z roku 2017 a Komunitní plán rozvoje sociálních služeb 2021–2023.

Město Kuřim patří mezi rychle se rozvíjející se města především díky narůstající výstavbě (Obr. 1). V 80. letech 20. století byla dostavěna sídliště Na Loučkách a Brněnská. V 90. letech mělo město vysokou úroveň občanské vybavenosti a nabízelo množství pracovních příležitostí. V roce 1993 byla založena společnost Tyco Electronics Czech s.r.o. Na počátku 21. století zde začala intenzivní bytová výstavba, především sídliště Díly za sv. Janem, došlo k rozvoji lokalit Podlesí a Na Vyhlídce. Kuřim se stala jedním z nejrychleji rostoucích měst v ČR. (Kuřim, 2006) V současnosti si město stále udržuje tradici průmyslového střediska a dále se rychle rozvíjí. V posledních letech je prováděna rozsáhlá výstavba v lokalitě Díly za svatým Janem (lokalita značena červeným kruhem). Z výřezu územního plánu města vyplývá, že dojde k rozvoji dalších oblastí – Záhoří, Na Vlečce, lokalita za hřbitovem a Podlesí (lokality značeny žlutě).

Obr. 1: Výřez platného územního plánu města Kuřim

Zdroj: Kuřim, 2021

Podle predikce ČSÚ se bude v Jihomoravském kraji (JMK) počet obyvatel růst, především díky stěhování. Do roku 2070 by se měl počet obyvatel JMK zvýšit oproti současnosti o 2 % na téměř 1,2 milionu obyvatel, čímž se Jihomoravský kraj stane třetím nejlidnatějším. Počet obyvatel Kuřimi se bude díky dostavbě nových čtvrtí zvyšovat. Podle odhadů by se měl v následujících třech letech tento počet zvýšit přibližně o 500 obyvatel v lokalitě Záhoří a o 320 obyvatel na jihu Kuřimi. Další nárůst počet obyvatel bude znatelný díky možnosti výstavby Na Vlečce nebo za hřbitovem. (Ondrášek, 2021) Vývoj počtu obyvatel v Kuřimi a předpoklad tohoto vývoje do dalších let v kombinaci se zvyšující se nadějí na dožití bude mít rostoucí trend.

3. Výsledky

3.1. Hodnocení dopadů rozvoje města ze sociálního hlediska

Ze sociálního hlediska je hodnocení zaměřeno na počet domů a bytů, průměrné plochy bytu, počet vzdělávacích institucí a průměrný počet žáků, počet zdravotních zařízení, počet parkovacích míst a délku cyklostezek. Predikce uvažuje budoucí stav Kuřimi po ukončení výstavby první etapy obytného souboru Záhoří (Tab. 1).

Tab. 1: Hodnocení sociálních aspektů

Indikátor	Současný stav (2020)	Budoucí stav, predikce
Průměrná plocha bytu	84 m ²	82,8 m ²
Počet domů a bytů	1 707	1 876
Počet ZŠ	4 ZŠ	5 ZŠ
Průměrný počet žáků na ZŠ	355 žáků	322 žáků
Počet MŠ	6 MŠ	7 MŠ
Průměrný počet dětí	97 dětí	94 dětí
Počet SŠ	1 SŠ	1 SŠ
Počet zdravotních zařízení	1	1
Délka cyklostezek	16,23 km	21,88 km
Počet parkovacích míst	1 066	4 766

Zdroj: ČSÚ (2021), IMOS development (2021), data městského úřadu

Počet obyvatel Kuřim se bude díky dostavbě bytových i rodinných domů a plánované výstavbě nového obytného komplexu Záhoří zvyšovat. Průměrná plocha dokončeného bytu v Kuřimi je v současnosti 84 m². Průměrná plocha bytu v nově čtvrti Záhoří je 71,03 m² (Knesl Kynčl Architekti, 2020). Výstavbou v současnosti započaté části obytného souboru Záhoří se průměrná plocha bytu sníží. V souvislosti s výstavbou nových čtvrtí dojde kromě

navýšení počtu obyvatel i k růstu poptávky po školách, pracovních místech i sociálních službách. Město v této oblasti počítá s výstavbou mateřské školy a sociálních bytů.

V současnosti se v Kuřimi nachází 6 mateřských škol, přičemž s výstavbou obytného souboru Záhoří se tento počet zvýší na 7. V Kuřimi jsou v současné době zřízeny 4 základní školy. Po vybudování části obytného souboru Záhoří se tento počet zvýší na 5. Za předpokladu navýšení počtu obyvatel, nezměněného poměru věkového složení obyvatelstva a zřízení jedné nové základní školy by to znamenalo, že se průměrný počet žáků v základních školách sníží o 34 žáků na 322. Snížení počtu žáků ve školách může vést k rozvoji odborných učeben a zvýšení kvality vzdělávání. Základní školy jsou nyní kapacitně dostačující pro aktuální počet žáků. Do budoucna je uvažována výstavba nové školy v lokalitě Záhoří nebo u stávající školy Komenského. (Ondrášek, 2021) Aktivitu města v problematice rozvoje školství můžeme díky plánování a snaze o získání finanční podpory z národních i evropských zdrojů hodnotit pozitivně.

Díky trendu stárnutí populace a zvyšování cen nemovitostí vzniká silný tlak na sociální bydlení. V současnosti město nabízí 25 sociálních bytů, ale tento počet nepokryje potřeby všech obyvatel. Množství sociálních bytů hodnotíme kvůli jejich nedostatku spíše negativně. Přestože je v Kuřimi kolísavý nárůst počtu obyvatel, je zde patrný celorepublikový trend stárnutí populace. Díky zvyšujícímu se počtu obyvatel v poproduktivním věku dochází ke zvýšení sociálních nároků. Je nutné navyšovat kapacitu sociální péče a zdravotnictví. (Knesl Kyněl Architekti, 2020) Podle integrované strategie rozvoje Brněnské metropolitní oblasti 2021+ město připravuje projekt na výstavbu domova pro seniory a výstavbu sociálních bytů. (Brněnská metropolitní oblast, 2021)

Město nadále usiluje o další rozvoj sportu ve městě. V současnosti je v Kuřimi 16,23 km cyklotras. V následujících letech město plánuje vystavit dalších téměř 6 km, a to ve směru na Veverskou Bítýšku, Medlánky, na Podlesí a v Záhoří. Kulturní a sportovní příležitosti, které město nabízí, lze díky dostatečnému množství hodnotit spíše pozitivně.

3.2. Hodnocení dopadů rozvoje města z ekonomického hlediska

Z ekonomického hlediska je hodnocen počet volných pracovních míst včetně míry nezaměstnanosti, dále sféry podnikání a rozpočet města vzhledem k narůstajícímu počtu obyvatel. Predikce uvažuje budoucí stav Kuřimi po ukončení výstavby první etapy obytného souboru Záhoří (Tab. 2).

Tab. 2: Hodnocení ekonomických aspektů

Zvolený aspekt	Současný stav (2020)	Budoucí stav, predikce
Podíl nezaměstnaných osob	3,6 %	Předpoklad snížení
Sféry podnikání	Současně převážně průmysl	V nově vzniklé čtvrti Záhoří převážně komerce
Největší zaměstnavatel	Tyco Electronics Czech s.r.o.	nezměněno
Rozpočet města – daňové příjmy	203,25 mil. Kč	230 mil. Kč
Rozpočet města – daňové výdaje	308,52 mil. Kč	350 mil. Kč

Zdroj: ČSÚ (2021), Monitor státní pokladny (2021), data městského úřadu

Zvýšení počtu obyvatel v obci přináší ekonomické výhody i nevýhody. Obcím se zvyšují náklady na provoz, infrastrukturu, veřejné osvětlení, odvoz odpadu, dochází ke zvýšení hluku a navýšení nároků na časovou správu obce. Na druhou stranu nárůst obyvatel přináší i pozitiva. Navýšení počtu obyvatel souvisí také s velkými investičními akcemi, jako je například úprava a rozšíření infrastruktury, zajištění kvalitních služeb pro všechny obyvatele (zdravotnictví, školství, sociální služby, kultura) nebo zajištění odvozu a zpracování vyprodukovaného odpadu. S navýšením počtu obyvatel souvisí zvýšení daňových příjmů města i zvýšené výdaje. V rozpočtu města v současné době i v predikci do budoucna převažují daňové výdaje nad příjmy. V současné době bývá tento rozdíl doplněn z dalších zdrojů jako jsou státní, krajské i evropské finanční zdroje, například zdroje Jihomoravského kraje, finance z programu SFŽP či IROP. Z ekonomického hlediska je toto navýšení hodnoceno neutrálně.

V Kuřimi je v porovnání s republikovým průměrem velice nízká nezaměstnanost (2,95 % k 31. 12. 2021) (ČSÚ, 2022), která vykazuje spíše klesající trend. Největším zaměstnavatelem je v Kuřimi společnost Tyco Electronics Czech s.r.o., která zaměstnává více než 2 800 zaměstnanců (TE Connectivity, 2021). Dalším velkým zaměstnavatelem je TOS Kuřim, která v současnosti nabízí do 500 pracovních míst (Finance.cz, 2021). V Kuřimi se podle údajů Ministerstva práce a sociálních věcí od roku 2018 zvyšoval počet volných pracovních míst. Navzdory meziročně rostoucímu počtu pracovních míst se počet uchazečů o zaměstnání meziročně snižoval.

K lednu 2018 bylo volných pracovních míst 285, v lednu 2021 jich bylo 974. Do budoucna je předpokládáno, že nejen po obyvatele Záhoří vzniknou nová pracovní místa v komerční sféře v nově vybudované čtvrti, přistěhovalí také budou moct využít již volná pracovní místa v Kuřimi. Existuje předpoklad, že obyvatelé Záhoří budou za práci vyjíždět do Brna a okolních obcí. Při srovnání míry nezaměstnanosti v Kuřimi s krajským i republikovým průměrem je Kuřim hodnocena pozitivně.

3.3. Hodnocení dopadů rozvoje města z environmentálního hlediska

Z environmentálního hlediska je hodnocena rozloha zastavěné plochy a orné půdy, výsadba nové zeleně, nakládání města s přečištěnými vodami a rozloha ploch ÚSES. Je zde přiblížena v současnosti připravovaná Adaptační strategie na změnu klimatu regionu Kuřimska. Hodnocení je dále věnováno energetice, zeleným střechám a alternativním zdrojům energie. Predikce uvažuje budoucí stav Kuřimi po ukončení výstavby první etapy obytného souboru Záhoří (Tab. 3).

Tab. 3: Hodnocení environmentálních aspektů

Zvolený aspekt	Současný stav (2020)	Budoucí stav, predikce
Zastavěná plocha	95,07 ha	98,02 ha
Orná půda	804,18 ha	801, 23 ha
Nakládání s přečištěnými vodami	Nyní odtok z území	Zadržovací systémy
ÚSES	Záhořím se nezmění	

Zdroj: Kuřim (2021), data městského úřadu

Přestože Záhoří musí respektovat preferenci nemotorové dopravy, pro město bude výstavba obytné čtvrti Záhoří z environmentálního hlediska velkým zásahem. Současná orná půda bude nahrazena zástavbou a dojde tak ke změně funkčního využití území. Přestože mezi některými bloky nebude dostatek veřejného prostoru, zástavba počítá s plochami zeleně podél cest a s parky, čímž bude negativní vliv výstavby na krajinu zmírněn. Rozvojová lokalita Záhoří je budována s důrazem na modrozelenou infrastrukturu a měla by plnit ekologické standardy. Od počátku výstavby se počítá s energetickými řešeními, plnění standardy očekávané legislativy v roce 2024. Domy budou zateplené a měly by plnit nízkoenergetické nebo pasivní standardy. U domů s plochými střechami se počítá s tím, že tyto střechy budou zelené. Zpevněné a parkovací plochy by měly být řešeny formou zpevněných propustných povrchů namísto asfaltu. V prostoru s domy, kde bude umožněno podzemní parkování, by měly vzniknout společné zahrady. U projektu Záhoří se počítá se spolufinancováním ze strany Brněnské metropolitní oblasti. V Záhoří dojde k revitalizaci Podlesního potoka a vytvoření polosuchého poldru Záhoří (Brněnská metropolitní oblast, 2021). Výstavba nové obytné čtvrti nezasáhne oblasti, spadající do územního systému ekologické stability. Město zvyšuje podíl podzemního vedení elektřiny, mezi jehož nevýhody patří, že může způsobovat vysušování půdy díky zvýšené teplotě vedení a může dojít k narušení hydrogeologických podmínek. Použití podzemního vedení preferuje i stavební zákon. (ČEZ, 2020)

Problematikou udržitelnosti, změny klimatu a systému nakládání s vodou se zabývá projekt Adaptační strategie na změnu klimatu Kuřimska. Výsledkem této akce bude určení ploch s potenciálem zadržovat vodu, návrh na vytvoření vodních ploch v krajině a efektivního systému nakládání s vodou. Splaškové vody z Kuřimi nyní odtékají do brněnské čistíčky odpadních vod v Modřicích, ale do budoucna Kuřim plánuje tyto vody ponechat na svém území a dále s nimi pracovat. Tyto akce povedou ke zlepšení environmentálního stavu města a jeho okolí.

Změna územního plánu je zaměřena na udržitelný rozvoj území. Vliv na udržitelný rozvoj lze hodnotit jako mírně pozitivní. Jako přínos je hodnoceno zlepšení podmínek pro hospodářský rozvoj a soudržnost společenství obyvatel území. Tato změna by měla tvořit podmínky pro harmonický vývoj území. Podle vyhodnocení vlivů změna územního plánu Kuřimi Změna č. 4 územního plánu nevyvolá významné negativní vlivy na životní prostředí a veřejné zdraví (Knesl Kynčl Architekti, 2020).

Město Kuřim se soustředí na výsadbu městské zeleně. V rámci revitalizace bylo vysazeno 180 stromů napříč všemi lokalitami města. Dále probíhá výsadba zeleně v intravilánu obce a po městě je vysazováno přes 40 geograficky původních listnatých stromů. Díky tomu, že město aktivně vysazuje městskou zeleň, zlepšuje stav životního prostředí a zmírňuje jeho poškozování. Množství zeleně v Kuřimi se stále zvyšuje.

4. Diskuse a závěr

Strategické plánování je jednou z podmínek rozvoje měst (Malík, 2020). V souvislosti s přípravami dalších etap a úprav stávajících projektů pravidelně probíhají jednání developera se zástupci města. Projekt byl mnohokrát projednáván i v Komisi výstavby a dopravy Rady města Kuřimi a projednáván v Zastupitelstvu a Radě města.

Rychlý růst města v kombinaci se socioekonomickými změnami však může vytvářet velký tlak na území města i jeho obyvatele. S tím se pojí nárůst intenzity dopravy a rozšiřování zastavěné plochy, které negativně ovlivňuje životní prostředí ve městě. Rozvoj města pak vede ke zvýšení energetické náročnosti obce, zvýšení produkce odpadů. Tento vývoj vytváří zvýšenou potřebu koordinace činností na území města, a to nejen z krátkodobého hlediska (Kuřim, 2006). Mezi pozitiva rozvoje města patří naopak zlepšení infrastruktury a obnova veřejné vybavenosti, možnost tvorby nových pracovních příležitostí. Někteří autoři (Šimek, 2009; Hnilička, 2009) poukazují na rizika spojená s monofunkčním využíváním nově vybudovaných čtvrtí. Díky tomu, že v lokalitě Záhoří budou zavedeny služby a veřejná vybavenost, nemělo by zde hrozit využívání území pouze pro bydlení.

Kuřim je město s výhodnou geografickou polohou v blízkosti Brna, což spolu s rozvinutou dopravní infrastrukturou včetně značné četnosti pravidelných vlakových i autobusových spojů vytváří vhodné podmínky pro jeho rozvoj. V Kuřimi je patrný kolísavý vývoj počtu obyvatel. Nejen díky vybudování obytného souboru Záhoří zde dojde k významnému navýšení počtu obyvatel, s čímž je spojené zvýšení nároků na občanskou vybavenost, dostatek sociálních a komerčních služeb i nároků na dostatečnou technickou a dopravní infrastrukturu. Jelikož systém financování obce závisí na počtu trvale žijících obyvatel, zvýšení jejich počtu s sebou přináší vyšší příjmy obce i vyšší výdaje. Díky plánovaným změnám v dopravní infrastruktuře v okolí Kuřimi – výstavbě tří mimoúrovňových křižovatek a výstavbě dálnice, tomuto problému předejdou. Nově vystavěné obytné celky budou napojeny na centrum Kuřimi i na hlavní dopravní tahy a dojde tak ke kompletnímu propojení Kuřimi. Výstavbou Záhoří bude lépe napojená i v současnosti oddělená část Kuřimi, Podlesí. Město investuje do zkvalitnění dopravní i technické infrastruktury a jejího okolí. Investuje také do sportovní vybavenosti, do kultury i sociální sféry. Kuřim čekají změny, na které se město v posledních letech postupně připravuje. Díky předpokladu nárůstu počtu obyvatel město v předchozích letech rozvinulo síť obchodních prodejen a vybudovalo nové obchodní centrum.

Vznikem nového obytného souboru Záhoří by měla vzniknout organizovaná zástavba. Tento obytný soubor je plánován s ohledem na udržitelnost. Vznikne zde veřejný prostor, občanská vybavenost, obchody, služby a bude zde vybudovaná mateřská a základní škola. Díky promyšlenosti zástavby v této lokalitě by neměla hrozit rizika vzniku sídelní kaše spojovaná s rozšiřováním obcí (Weilenmann, 2019; Couch a kol., 2008). Jelikož je Záhoří projektováno postupně jako na sebe navazující celky, nemělo by dojít k nevhodnému záboru půdy a s tím souvisejícími negativními vlivy.

Kuřim je město s vysokým podílem zeleně v zastavěném území, v okolí města se nachází množství významných krajinných prvků a chráněných území. Dlouhodobě se zde zlepšuje kvalita životního prostředí. Město zavedlo systém odpadového hospodářství, který nadále rozvíjí. Hrozbou pro životní prostředí zůstává urbanizace volné krajiny, ostré přechody mezi zastavěnou plochou a krajinou a její rozdělení dopravními stavbami, například výstavbou dálnice a zásadních stavebních úpravách na hlavním dopravním tahu. Tímto dojde k ohraničení města frekventovanými dopravními průtahy. Díky rozvinutí infrastruktury, napojení nové lokality z ulice Blanenská a napojení směrem od Podlesí přes silnici I/43, bude každá část města obsluhována městskou hromadnou dopravou. Kromě motorové dopravy zde bude vybudovaná cyklostezka, spojující Záhoří s centrem Kuřimi a Podlesím. Napojení souboru Záhoří na hlavní tah podle vyhodnocení vlivů změny č. 2 územního plánu na životní prostředí (Kuřim, 2021) výrazně zredukuje intenzitu provozu v centru města. Vybudování mimoúrovňových křižovatek podle tohoto hodnocení výrazně přispěje k omezení rizik, způsobených dopravou, ke snížení nehodovosti, zvýšení bezpečnosti a plynulosti provozu. Díky změnám infrastruktury dojde i ke zvýšení bezpečnosti chodců a cestujících, využívající hromadnou dopravu.

Město by mělo při dalším rozvoji i stávajících částí uplatňovat princip udržitelnosti, reflektovat nové trendy, zaměřit se více na snižování spotřeby a na rozvoj modrozelené infrastruktury. Důležitým krokem z hlediska životního prostředí by mělo být naplňování v současnosti zpracovávané Adaptační strategie na změnu klimatu regionu Kuřimska. Základními kroky ke zvyšování životního standardu by měla být revitalizace veřejného prostranství, vytvoření veřejného prostoru a zkvalitňování příležitostí pro volnočasové vyžití. Příležitostí města je rekonstrukce náměstí Osvobození a revitalizace městských sídlišť, například sídliště Nádražní nebo Brněnská. Město by se také mělo vzhledem k trendu stárnutí populace zaměřit na rozvoj a rozšíření celkové kapacity a nabídky sociálních služeb, která je nyní v Kuřimi nedostatečná. Ve městě chybí především nabídka chráněného bydlení, domovů se zvláštním režimem, odlehčovacích služeb, sociálních rehabilitací, nabídka sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi nebo paliativní péče. Díky zvyšování počtu obyvatel, zvyšující se poptávce po těchto službách a trendu stárnutí populace je nezbytné nabídku a kapacitu sociálních služeb stále zvyšovat.

Literatura

- [1] BHATTA, B., (2010). *Analysis of Urban Growth and Sprawl from Remote Sensing Data*. Berlin, Heidelberg: Springer. ISBN 978-3-642-05298-9.

- [2] BOSSELMANN, P., (2002). Transformations and City Extensions: Some Observations of Copenhagen's City Form at a Time of Global Change. *Journal of Urban Design*, vol. 7, no. 1, pp. 75-97. ISSN 1469-9664. DOI: 10.1080/13574800220129240.
- [3] BRNĚNSKÁ METROPOLITNÍ OBLAST, (2021). *Integrovaná strategie rozvoje Brněnské metropolitní oblasti 2021+*. Dostupné z: https://metropolitni.brno.cz/wp-content/uploads/2021/08/ISR-BMO-21_po-pripominkach-6_8_21.pdf.
- [4] ČEZ, (2020). *Výklad - energetika zblízka*. [online]. [cit. 2021-9-16]. Dostupné z: <https://www.svetenergie.cz/cz/energetika-zblizka/distribuce-elektriny/distribuce-elektricke-energie-podrobne/kabelova-vedeni/vyklad>.
- [5] ČSÚ, (2021, 2022). *Veřejná databáze* [online]. [cit. 2021-9-16]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=profil-uzemi&uzemiprofil=31588&u=__VUZEMI_43_583251#.
- [6] DOWNS, A., (2009). *Dealing Effectively With Fast Growth*. [online]. [cit. 2021-9-17]. Dostupné z: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/pb67.pdf>.
- [7] FINANCE.CZ, (2021). *Detail závodu Kuřim*. [online]. [cit. 2021-12-25]. Dostupné z: <https://rejstriky.finance.cz/firma-tos-kurim-os-a-s-26231522>.
- [8] IMOS DEVELOPMENT, (2021). *Kuřim záhoří*. [online]. [cit. 2021-10-4]. Dostupné z: <https://kurimzahori.cz/lokalita-bydleni-kurim/>.
- [9] KNESL KYNČL ARCHITEKTI S.R.O., (2021). *Vyhodnocení vlivů změny č. 4 Územního plánu Kuřim na udržitelný rozvoj území*. Dostupné z: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Hizes5zCO4IJ:www.kurim.cz/filemanager/files/file.php%3Ffile%3D992598+&cd=1&hl=cs&ct=clnk&gl=c>.
- [10] KRAJSKÝ ÚŘAD JIHOMORAVSKÉHO KRAJE, (2021). *Elektronický katalog sociálních služeb*. [online]. [cit. 2021-12-12]. Dostupné z: <https://prostedoma.jmk.cz>.
- [11] KUŘIM, (2006). *Strategický plán rozvoje města Kuřimi*. Dostupné z: <https://www.kurim.cz/filemanager/files/22121.pdf>.
- [12] KUŘIM, (2021). *Územní plánování obcí správního obvodu včetně Kuřimi* [online]. [cit. 2021-12-25]. Dostupné z: <https://www.kurim.cz/cs/zajima-me/rozvoj-mesta/uzemni-planovani-obci-spravniho-obvodu-vcetne-kurimi.html>.
- [13] MAIER, K., (2012). *Udržitelný rozvoj území*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4198-7.
- [14] MALÍK, K., (2020). *Strategické plánování: Jedna z podmínek rozvoje měst*. [online]. [cit. 2021-9-11]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/webpm/clanek/dobra-praxe-strategicke-planovani-jedna-z-podminek-rozvoje-mest.aspx>.
- [15] MATOUŠEK, R., (2014). Nová výstavba obecního bydlení, rozhodování a rizika segregace. *Sociologický časopis*, vol. 50, no. 2, pp. 211-232. ISSN 2336-128X. DOI: 10.13060/00380288.2014.502.7.
- [16] MINISTERSTVO VNITRA, (2008). *Současná česká suburbanizace a její důsledky* [online]. [cit. 2021-9-10]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/clanek/soucasna-ceska-suburbanizace-a-jeji-dusledky.aspx>.
- [17] MONITOR STÁTNÍ POKLADNY, (2021). Dostupné z: <https://monitor.statnipokladna.cz>.
- [18] NECHYBA, J. T., WALSH, R. P., (2004). Urban Sprawl. *Journal of Economic Perspectives*, vol. 18, no. 4, pp. 177–200. ISSN 1944-7965. DOI: 10.1257/0895330042632681.
- [19] ONDRÁŠEK, P. (2021). *Městský úřad Kuřim*. [ústní sdělení]. Kuřim, 29. 10. 2021.
- [20] OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J., (2008). Současná česká suburbanizace a její důsledky. *Veřejná správa*, vol. 11, no. 4, pp. 1-4. ISSN 1213-6581.
- [21] PISKÁČKOVÁ, Z., (2010). *Budoucí kapacity základního školství na úrovni obce v suburbánním pásu Prahy*. Případová studie obce. Suburbanizace. cz. ISSN 1803-8239.
- [22] ROY, M., (2009). Planning for sustainable urbanisation in fast growing cities: Mitigation and adaptation issues addressed in Dhaka, Bangladesh. *Habitat international*, vol. 33, no. 3, pp. 276-286. ISSN 1873-5428. DOI: 10.1016/j.habitatint.2008.10.022.
- [23] RUTH, M., (2006). *Smart Growth and Climate Change: Regional Development*, Infrastructure and Adaption. Northampton: Edward Elgar Publishing. ISBN 184542509X.
- [24] SEELIGER, L., TUROK, I., (2013). Towards Sustainable Cities: Extending Resilience with Insights from Vulnerability and Transition Theory. *Sustainability*, vol. 5, no. 5, pp. 2108-2128. ISSN 2071-1050. DOI: 10.3390/su5052108.
- [25] SÝKORA, L. (2002). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku, o.p.s. ISBN 80-901914-9-5.
- [26] TE CONNECTIVITY, (2021). *Detail závodu Kuřim*. [online]. [cit. 2021-12-25]. Dostupné z: <https://te.jobs.cz/kurim>.
- [27] UNITED NATIONS, INTERNATIONAL STRATEGY FOR DISASTER REDUCTION, (2001). *Growing cities - growing threats*. [online]. [cit. 2021-10-8]. Dostupné z: https://www.eird.org/eng/info-publica/world_camp/2001/pdf/kit-3-building-disaster-resistant-infrastructures.pdf.

[28] WOGAN, J.B., (2017). *Population growth means a city is thriving, or does it?* [online]. [cit. 2021-10-8].
Dostupné z: <https://www.governing.com/archive/gov-population-city-growth-thriving.html>.

Příspěvek byl zpracován v rámci grantu MUNI/A/1478/2022.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-31

HISTORICKÝ A URBANISTICKÝ VÝVOJ MESTA BANSKÁ BYSTRICA A JEHO REFLEXIA V ULIČNEJ NOMENKLATÚRE

The Historical and Urban Development of Banská Bystrica and its Reflection in the Street Nomenclature

JOZEF PETRIKOVIČ¹

LUCIA PETRIKOVIČOVÁ²

HENRICH GREŽO¹

FRANTIŠEK PETROVIČ¹

¹Katedra ekológie a environmentalistiky

¹Department of Ecology and Environmental Sciences

²Katedra geografie, geoinformatiky a reg. rozvoja

²Depart. of Geography, geoinf. and Reg. Develop.

Fakulta prírodných vied a informatiky

Faculty of Natural Sciences and Informatics

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Constantine the Philosopher University in Nitra

✉ Tr. A. Hlinku 1, 949 01 Nitra, Slovak Republic

E-mail: jpetrikovic@ukf.sk, lpetrikovicova@ukf.sk, hgrezo@ukf.sk, fpetrovic@ukf.sk

Anotácia

Urbanonymy ako súčasť mestskej toponymie podliehajú neustálym zmenám. Do konca 19. storočia plnili v rámci mesta najmä orientačnú funkciu. Začiatkom 20. storočia sa však stali účinným nástrojom politickej propagandy. Urbanonymy boli v turbulentnom 20. storočí jedným z najdôležitejších spôsobov, ako sa každá politická sila pôsobiaca na Slovensku vymedzila v rámci určitej politickej ideológie. Cieľom príspevku je historicko-urbanistický vývoj mesta Banská Bystrica v kontexte vývoja názvov ulíc v jeho historickom jadre. V príspevku sme pri identifikácii určitých trendov v pomenovaní ulíc a námestí využili historicko-geografickú metódu. Považujeme ju za jednu z najdôležitejších metód používaných pri takomto type prác, keďže bola aplikovaná na viacerých úrovniach. Výsledkom analýz je historický prehľad vývoja a zmien v názvoch ulíc a ich za obdobie od roku 1918 po súčasnosť. V Banskej Bystrici prevládajú sociálne nemotivované názvy ulíc. Mesto teda pri pomenovaní a premenovaní ulíc využívalo najmä miestne a historické názvy. Bolo ovplyvňované najmä meniacou sa politickou situáciou. Napriek tomu má najväčšie zastúpenie kategória umenie a kultúra, v názvoch ulíc dominujú mená spisovateľov.

Kľúčové slová

urbanonymia, mestský priestor, religiozita, politická situácia, Banská Bystrica

Annotation

As part of urban toponyms, urbanonyms are subject to constant changes. Until the end of the 19th century, they mainly served an orientation function within the city. However, at the beginning of the 20th century, they became an effective tool for political propaganda. The aim of the contribution is the historical-urbanistic development of the city of Banská Bystrica in the context of the development of street names in its historical core. In the article, we used the historical-geographical method to identify certain trends in the naming of streets and squares. We consider it one of the most important methods used in this type of work, as it has been applied on several levels. The result of the analysis is a historical overview of the development and changes in street names and their names for the period from 1918 to the present. Socially unmotivated street names prevail in Banská Bystrica. Thus, the city mainly used local and historical names when naming and renaming streets. It was mainly influenced by the changing political situation. Despite this, the art and culture category has the largest representation, with the writer's names dominating street names.

Keywords

urbanonymy, urban space, religiosity, political situation, Banská Bystrica

JEL Classification: R5

1. Úvod

Urbanonymia vzniká prirodzene a bezprostredne so vznikom miest. Objekty charakteristické pre sídlisko mestského typu – námestie (rínok), ulice, miesta trhov (trhoviská), kostoly, kláštory, najvýznamnejšie časti mestského opevnenia, mestské brány, bašty – dostávajú jedinečné pomenovania, ktoré sa stávajú názvami týchto objektov (Majtán, 1996). Tieto názvy odborne nazývame urbanonymá. Tieto urbanonymá sa postupom času a vplyvom zmien v spoločnosti môžu meniť. Onomastika je veda o vlastných menách (Šrámek, 1999). Toto je najjednoduchšia a najvýstižnejšia definícia. Kuba (1984) túto definíciu rozširuje a dodáva, že onomastika sa zaoberá povahou, tvorením, vznikom a rozšírením vlastných mien. Komplexnejší pohľad na definíciu pojmu onomastika nám ponúka Blanár (1976).

Toponomastika alebo zriedkavo toponymia je náuka o vlastných menách neživých objektov, predstavuje jednu z hlavných onomastických subdisciplín. Jej cieľom je štúdium geografických názvov – toponým. Podrobnejšiemu deleniu toponým sa na Slovensku venujú Blichá - Majtán (1986). Výskum slovenskej urbanonymie sa profiluje od 30. a 40. rokov 20. storočia. Systematický výskum slovenskej urbanonymie sa realizuje od 70. rokov 20. storočia. V jazykovede sa často okrem termínu urbanonymum používa termín ojkonymum. Ojkonymum predstavuje miestny alebo osadný názov, resp. je to vlastné meno sídelného geografického objektu alebo jeho časti. Urbanonymum sa však v onomastickej terminológii používa na pomenovávanie názvov ulíc a iných verejných priestorov v rámci vnútromestskej toponymie. Pri klasifikácii urbanonym prichádzame do kontaktu s rôznymi autormi, ktorí si na základe vlastných klasifikačných znakov vytvárajú nové druhy klasifikácií urbanonym. Odaloš (1996) člení urbanonymá, na základe spoločenskej motivácie, na spoločensky motivované a spoločensky neutrálne (nemotivované). Najaktuálnejšia a najnovšia klasifikácia je od Buchera (2015). Pri pohľade na ňu môžeme povedať, že pripomína zjednodušenú formu klasifikácie od Krošlákovej (1988). V jeho klasifikácii nachádzame aj skupinu religióznych urbanonym. Rozdeľuje urbanonymá podľa toho, či sú ich názvy spoločensky motivované alebo spoločensky nemotivované. Ďalej tieto názvy zaraďuje podľa, toho či sú domáce alebo zahraničné. Uličnému názvosloviu v meste Banská Bystrica sa podrobne venovala (Bitušiková, 2011, 2022). Vývoju uličného názvoslovia sa venovalo viacero autorov v Nemecku napr. Azaryahu (1997), v Bielorusku Basik, Rahautsou (2019), na Ukrajine Gnatiuk, Glybovets (2020), v Česku Mácha, Lassak, Krtička, (2018), v Rumunsku Rusu (2020), Light (2004), na Slovensku Bitušiková (1998), Bucher et al. (2013), Chloupek (2019), Forgács (2020). Aj z urbanistického pohľadu sa využitiu krajiny na príklade Slovenska venovali napr. Vano, Olafsson, Mederly (2021), Lieskovský et. al. (2018), ďalej na príklade mesta Nitra Bugár, Pucherová, Veselovská (2020).

2. Materiál a metódy

Jedna z metód bola metóda pozorovania a terénneho výskumu. Bola nenahraditeľnou pri získavaní informácií o meste. Využili sme ju pri návšteve Mestského úradu v Banskej Bystrici, kde sme získali informácie o urbanistickom vývoji mesta. Niektoré dôležité informácie nám boli poskytnuté aj v Informačnom centre mesta Banská Bystrica. Do tejto metódy môžeme zahrnúť aj rekognoskáciu terénu samotného mesta a mapovanie ulíc a námestí, ktoré bolo dôležité pre porovnávanie vzhľadu ulíc v minulosti a súčasnosti. Pri analýzach zmien sme sa zamerali hlavne na územie historického centra - jadra mesta Banská Bystrica. Nakoľko v tejto časti mesta bola najväčšia dynamika zmien v názvoch ulíc a námestí v súvislosti s prebiehajúcimi spoločensko - politickými zmenami.

Vývoj v urbanonymie ulíc sme rozdelili do nasledujúcich období: do roku 1918 – naše územie patrilo do Rakúsko-Uhorska, obdobie rokov 1918-1938 – 1. Česko-Slovenská republika, obdobie rokov 1938-1945 – Slovenský štát, obdobie rokov 1945-1948 – zmeny po 2. svetovej vojne, obdobie rokov 1948-1990 – nástup komunizmu, od roku 1990 – pád komunizmu, vznik Slovenskej republiky. Pri analýze zmien názvov ulíc a námestí sme sa zamerali na historické centrum Banskej Bystrice. Centrum mesta sme vymedzili na základe historických máp (Baláž, 2002) a informácií z kancelárie primátora mesta, ktoré nám presne definovali historické centrum s ulicami a námestiami, ktoré tam patria podľa súčasného Územného plánu mesta. Cieľom príspevku je na základe získaných informácií z odbornej literatúry, ako i terénneho výskumu charakterizovať komplexný obraz o vývoji a význame spoločensky a inak motivovaných názvov urbanonymie v meste Banská Bystrica po politických a spoločenských zmenách, ktoré nastali najmä po roku 1989.

3. Výsledky

3.1 Urbanistický vývoj územia

Za najstaršie jadro mesta možno považovať hradnú vyvýšeninu s komplexom cirkevných a svetských budov, ktorá sa nachádza v centrálnej časti terénnej terasy nad sútokom rieky Hron a potoka Bystrica. Južne od hradného areálu sa križovali dve významné cesty. Domy sa začali budovať okolo cesty a uličná zástavba sa tak tiahla južne od hradného areálu, kde sa zástavba rozširovala. Táto rozšírená plocha sa postupne stávala námestím – rínom. S klesajúcim terénom sa rozšírená plocha opäť začala zužovať a vytvorila opäť ulicu, ktorá sa tiahla juhozápadným smerom až po sútok Hrona a Bystrice. Uličková zástavba sa tiahla aj po oboch stranách stredovekej cesty (Lazovnej ulice) smerujúcej na sever. Rozširovanie zástavby na tomto mieste podmienili najmä jeho terénne danosti. V hornej časti osídlenia, na mierne vyvýšenom mieste, sa začalo so stavbou románskeho kostola, ktorého počiatky sa dávajú do súvislosti s udelením mestských privilégií v roku 1255, medzi ktorými bolo aj právo slobodnej voľby farára (Sura, 1982). Môžeme povedať, že k počiatočnému rozvoju mesta prispelo hlavne nerastné bohatstvo a prírodné podmienky. K vývoju mesta prispeli aj nemecký (Saskí) ťažiar, ktorým však nemôžeme pripisovať zásluhy o vznik a vývoj, keďže prišli už do existujúcej slovanskej osady (Baláž, 2002). S rozvojom mestských organizácií súvisela okolo roku 1303 výstavba mestskej nemocnice a sirotinca s kostolom sv. Alžbety na okraji mesta, pri stavbe ktorého bola uplatňovaná zásada o umiestňovaní takýchto účelových stavieb, ako je práve nemocnica, mimo centra. S výstavbou a dostavbou cirkevných stavieb v 14. storočí sa dokončilo základné formovanie pôdorysu mesta. Jeho hlavnú os ukončovala hlavná komunikácia, po prekročení potoka Bystrica v spodnej časti so spomínanou nemocnicou rozširujúca sa v hornej polovici na trhový priestor ukončený farským kostolom (Sura, 1982).

Hospodárska prosperita a príchod nových obyvateľov (remeselníkov, obchodníkov, baníkov,...) podmienili budovanie nových bytových celkov v bočných uličkách, postavených kolmo na už existujúcu zástavbu námestia alebo po obvode staršieho osídlenia. Aj bohatí majitelia baní, žijúci dovtedy mimo mesta, sa začali zlučovať najmä okolo Rýnku (Námestia SNP). Na tomto námestí sa stretávajú aj cesty, ktoré ovplyvnili jeho staviteľský vývoj. Postupne vzniklo Námestie, ktoré však nemalo typický štvorcový tvar s kostolom a radnicou v strede a zástavbou po obvode. Vyvinulo sa do svojského a na našom území zriedkavého vretenovitého tvaru. S postupným hospodárskym rastom mesta vznikla potreba budovania opevnení. Terén mesta spôsobil, že sa s výstavbou opevnenia v Banskej Bystrici začalo neskôr ako v iných mestách na Slovensku (Baláž, 2002). Intravilán mesta sa v druhej polovici 16. storočia začal postupne stavebne zahusťovať dostavbou a zlučovaním parciel. V tomto období sa už začalo aj so zástavbou v okolí potoka Bystrica smerom k bankským dielam. Ďalej sa radová zástavba rozširovala aj do okrajových polôh smer Lazovnej, Hornej Striebornej a na západnej strane Dolnej ulice. Koncom 16. a začiatkom 17. storočia sa stavebná činnosť sústredila na výstavbu mestského opevnenia, ktoré bolo tvorené murovanými hradbami a valcovými alebo hranatými baštami. V intraviláne vznikali menšie urbanistické jednotky, pre ktoré bolo charakteristické pravidelné radenie krátkych parciel obdĺžnikovitého pôdorysu. Na konci juhovýchodnej strany domoradia bola založená Nová ulica, ktorú tvorila radová zástavba domov. Za hradbami mesta bolo už zastavané celé okolie potoka Bystrica. Proces zahusťovania zástavby dostavbou prieluk pokračoval v okrajových častiach mesta. Stavebná činnosť bola spojená s rekatolizačnými snahami a príchodom jezuitov. Koncom 17. storočia začali jezuiti so stavbou svojej rezidencie a kláštorného kostola. Taktiež začali s prestavbou Kostola sv. Kríža v hradnom areáli a aj Kostola sv. Alžbety (KPÚ Banská Bystrica, 2015). V roku 1761 postihol mesto obrovský požiar. Vyhorelo 305 domov, radnica, kostoly a zhoreli aj drevené prvky mestského opevnenia. Koniec 18. storočia sa niesol v znamení obnovy zničených častí mesta. Úpravy fasád domov súviseli aj s cisárskymi návštevami bankských podnikov. V 19. storočí bola v jadre mesta postavená jedna z najväčších stavieb, budova dievčenskej školy.

Mesto bolo obohnané murovanými mestskými hradbami, ktoré boli na významných komunikáciách prerušené bránami, na iných úsekoch baštami. S rozvojom dopravy sa tieto brány stali prekážkou, a preto boli postupne asanované. Postupom času bol zbúraný aj Kostol sv. Ducha so zástavbou niekoľkých prízemných domov. Na mieste bývalého kostola bola postavená budova Hungárie (nájomný dom mestskej sporiteľne s reštauráciou) a budova Katolíckeho tovarišského spolku. Tvorili sa aj nové ulice, napríklad severovýchodným smerom od hradieb smerom ku kasárňam, alebo kolmo na Národnú ulicu vznikli dve nové ulice. Začiatkom 20. storočia sa začalo intenzívne stavať aj mimo centra, v extraviláne, na bývalých lúkach východne od opevneného mesta. Na pravom brehu Hrona boli postavené domy pre vojakov a štátne bytové domy. Taktiež sa tu formovala zástavba mestských vil. Územie mesta bolo postupne zahusťované aj funkcionalistickými objektami. Po vojne nastala v celom meste obnova vojnou zničených budov, bytového fondu, postavila sa budova pošty a bola zasypaná aj hradná priekopa, ktorá už dlhé roky neplnila svoj účel (KPÚ Banská Bystrica, 2015). Povojnová výstavba pokračovala aj v bývalom extraviláne mesta. Na ľavom brehu potoka Bystrica bolo postavené povojnové sídlisko Fortnička a vedľa neho 4 vysokopodlažné bytové domy. Urbanistický rozvoj mesta na južnej strane bol limitovaný

danostami s vrchom Urpín. Existujúca historická urbanistická štruktúra uličnej zástavby aj vnútroblokov bola narušená novostavbami. V dvorovej časti meštianskych domov a vil dochádzalo k nekonceptnej výstavbe samostatných alebo radových garáží. Meštianske domy boli postupne obnovované, komerčné snahy priniesli negatívne príklady rozširovania zástavby nerešpektovaním historickej urbanistickej štruktúry neprímeraným plošným a objemovým rozsahom novostavieb. Po roku 1989 nastala zmena vlastníckych vzťahov, reštitúciami boli vrátené objekty pôvodným majiteľom alebo ich potomkom, ktorí začali meštianske domy postupne obnovovať.

3.2 Názvy ulíc a námestí do roku 1918

Do roku 1918 patrila Banská Bystrica, ako aj celé súčasné Slovensko do Rakúsko-Uhorska. V tomto období mala na tvorbu názvov ulíc vplyv politická, ale hlavne národnostná situácia. Banská Bystrica nebola v tomto smere žiadnou výnimkou. Ulice mali svoje názvy v maďarčine, ktorá prevládala, avšak vyskytovali sa tu aj nemecké názvy ulíc. Názvy ulíc a námestí boli motivované najmä osobami, ktoré mali historickú spojitosť s mestami mesta, ale aj Rakúsko-Uhorska. Patria medzi ne „Morgenthaler Fülöp utca/ Ulica Filipa Morgenthalera“ (Bakossova ulica), „Kossuth Lajos utca/ Ulica Lajosa Kossutha“ a pod. Ulice Banskej Bystrice boli pomenované aj podľa toho, čo bolo pre danú lokalitu typické alebo podľa stavieb, ktoré boli v ulici dominantné. Medzi ne patrili „Alsó ezüst utca“ (Dolná Strieborná), „Gyár utca/ Továrenská ulica“ (Jána Bottu), „Fogház utca/ Váženská ulica“ (Kollárová), „Kőrfá utca“ (Katovná), „Kereszt“ (Křížna), a „Ezüst kapu tér“ (Strieborné námestie).

3.3 Názvy ulíc a námestí v období medzi rokmi 1918-1938

Po rozpade Rakúsko-Uhorska v roku 1918 sa spojilo Česko a Slovensko a vytvorili 1. Česko-Slovenskú republiku. Počas tohto obdobia vzniklo v centre mesta 8 nových ulíc. Skončila sa doba maďarských názvov a mesto sa vrátilo k pôvodným, obyvateľmi používaným názvom ulíc a námestí. Názov v maďarskom jazyku mala už iba Morgenthaler Fülöp utca (Bakossova ulica). Námestia boli opäť Horné, Dolné a Hlavné. Ulice Horná, Dolná, Horná a Dolná Strieborná, Lazovná a Kapitulska. Národná ulica mala niekoľko rokov dve „prechodné“ pomenovania: Sokolská a Národná ulica. Súčasnú Námestie SNP malo istú časť tohto obdobia názov Hlavné námestie, avšak koncom 20. rokov bolo premenované na Masarykovo námestie. Novovzniknutými ulicami boli „Hronské nábrežie + Nábrežná cesta“, ktoré v súčasnosti tvoria Ulicu Československej armády. Ďalšími ulicami boli „Hronská“ (F. Švantnera), „Štefánikova“ (J. Cikkera), „Školská“ (Komenského), „Kuzmányho“, „Horné predmestie“ (Robotnícka), „Nábrežie Légie“ (Štefánikovo nábrežie) a „Sásovská cesta“ (Figuša Bystrého). Zaujímavý názov dostala súčasná Skuteckého ulica, ktorá bola premenovaná z Ulice Ferencza Deáka na „Sudobnú ulicu“.

3.4 Názvy ulíc a námestí v období medzi rokmi 1938-1945

Ďalšie obdobie v zmene pomenovaní ulíc a námestí nastalo v roku 1938 po vzniku Slovenského štátu. Banská Bystrica nepristúpila k radikálnejším zmenám, preto v centre evidujeme len 6 zmien v názvoch ulíc. V prvom rade sa zmenil maďarský názov Morgenthaler Fülöp utca na slovenský Farská ulica. Lazovná ulica dostala názov podľa slovenského básnika Martina Rázusa. Ďalej bolo Hlavné (Masarykovo) námestie premenované na Námestie Andreja Hlinku a Sudobná ulica dostala názov po nemeckom diktátorovi Hitlerovi. Posledná zmena v tomto období nastala v názve „Nábrežie Légie“ (Štefánikovo nábrežie), ktorý bol zmenený na Nábrežie Hlinkovej gardy.

3.5 Názvy ulíc a námestí v období medzi rokmi 1945-1948

K ďalším zmenám v názvoch ulíc a námestí prišlo po skončení 2. svetovej vojny. V tejto etape zmien dostali ulice názvy po „Stalinovi“ (Skuteckého), „Maxima Gorkého“ (Lazovná) alebo „Kataríny Kalužay“ (Horná Strieborná). Horné námestie zmenilo názov na Námestie Červenej armády. Farská ulica sa stala Jaseňskou a Horné predmestie bolo zmenené na Robotnícku ulicu. Námestie Andreja Hlinku premenovali na Námestie Národného povstania, keďže slovo slovenského sa v tých časoch nesmeli používať. Premenu názvu prešlo aj Nábrežie Hlinkovej gardy, ktoré premenovali na Námestie Dukelských hrdinov. Národná ulica bola taktiež premenovaná a dostala meno po prezidentovi 1. Česko-Slovenskej republiky Masarykovi.

3.6 Názvy ulíc a námestí v období medzi rokmi 1948-1990

Nástupom komunizmu sa začalo vo väčšine miest s mnohopočetnými zmenami názvov ulíc a námestí. Banská Bystrica nebola výnimkou, pretože sa v jej centre zmenili takmer všetky názvy. Niektoré ulice a námestia dostali názov po básnikoch a spisovateľoch, napr. Jána Bottu, Janka Kráľa, Jána Kollára, Kukučínova ulica alebo Námestie Hurbana Vajanského. Iné po pedagógovi Komenskom, novinárovi Júliusovi Fučíkovi, historikovi Zdenkovi Nejedlom, ale aj po sovietskom maršalovi Malinovskom. Pri pomenovaní ulíc mesto nezabudlo ani na hudobného skladateľa, banskobystrického rodáka Figušu Bystrého, po ktorom dostala názov bývalá Sásovská

cesta. Z Masarykovy ulice sa postupom rokov stala Ulica Februárového víťazstva. Zmenil sa aj dlhoročný názov Strieborného námestia na Námestie 1. mája. Horná Strieborná a Lazovná ulica sa vrátili k svojim pôvodným názvom. Prišlo aj ku spojeniu Hronského nábrežia a Nádražnej cesty, ktoré spolu vytvorili Ulicu Československej armády. Horná ulica niesla v týchto rokoch najskôr názov podľa politika Beneša, potom podľa Viliama Širokého. Významná zmena nastala v pomenovaní Námestia Národného povstania, pretože už dostalo „kompletný“ názov Námestie SNP. Začiatkom 60. rokov došlo k zmene názvu súčasnej Skuteckého ulice na Obrancov mieru. Tento názov bol dosť kontroverzný v súvislosti s jej predošlými dvoma názvami („obrancovia“ mieru Stalinova, Hitlerova). Napriek tomu, že v tomto období boli religiózne orientované názvy zakázané, niektoré ulice v centre Banskej Bystrice mali názvy po cirkevných predstaviteľoch. Boli nimi Bakossova ulica a Námestie Štefana Moysesu.

3.7 Názvy ulíc a námestí v období po roku 1990

Posledné zmeny sa uskutočnili po 17. novembri 1989, keď padol komunizmus a po následnom vzniku Slovenskej republiky. Zmenili sa najmä názvy ulíc pripomínajúce bývalý režim. Mesto sa pri niektorých pomenovaniach vrátilo k starým, osvedčeným názvom, ktoré sa používajú dodnes. Takými sú Dolná, Kapitulská a Národná ulica. Do tejto skupiny patrí aj Strieborné námestie. Ulica, ktorá niesla meno po českom novinárovi Júliusovi Fučíkovi bola premenovaná na Ulicu F. Švantnera. Aj ďalšia ulica, ktorá mala meno po českej osobnosti Zdeňkovi Nejedlom, zmenila svoj názov a dostala meno po banskobystrickom rodákovi J. Cikkerovi. Nežiaduci, komunistický názov mala aj dnešná Skuteckého ulica, ktorá sa predtým volala Obrancov mieru. Názov Nábrežia Dukelských hrdinov bol taktiež zmenený a to na Štefánikovo nábrežie. V súčasnosti je historické centrum tvorené 28 ulicami a námestiami, z ktorých majú iba 2 religiózne orientované názvy a to Bakossova ulica a Námestie Š. Moysesu. Z tab. 1 vyplýva, že najmenej zmien v názvoch ulíc prebehlo v období rokov 1938-1945 (5 zmien). Najrozsiahlejšie zmeny v názvoch ulíc prebehli počas spoločensko- politických zmien v období rokov 1918-1938 (15) a 1948-1990 (20).

Tab. 1: Zmeny v názvoch ulíc historického centra Banskej Bystrice do roku 2023

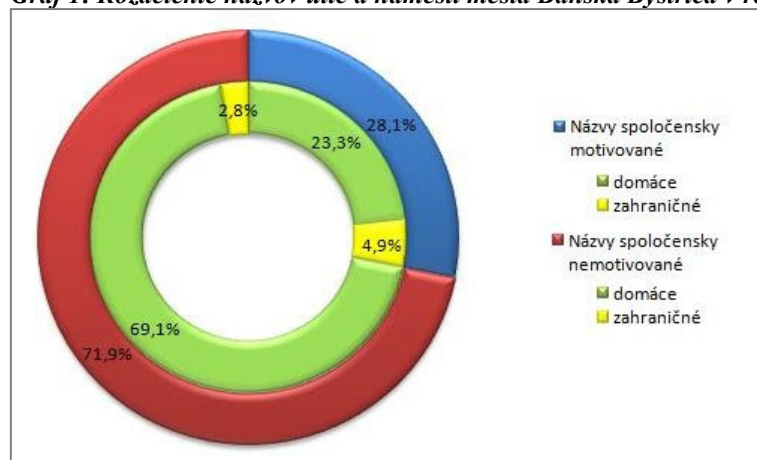
Obdobie	Počet ulíc	Počet zmien v názvoch ulíc
do roku 1918	20	-
1918-1938	28	15
1938-1945	28	5
1945-1948	28	9
1948-1990	28	20
po roku 1990	28	9

Zdroj: Vlastný výskum 2023

3.8 Súčasný názvy ulíc a námestí

V súčasnosti tvorí mesto Banská Bystrica 288 ulíc a námestí. Názvy ulíc sme si pre lepšiu analýzu rozdelili podľa klasifikácie od Buchera (2015) na spoločensky motivované a spoločensky nemotivované.

Graf 1: Rozdelenie názvov ulíc a námestí mesta Banská Bystrica v roku 2023

Zdroj: vlastný výskum, 2023

3.8.1 Názvy spoločensky motivované

Medzi spoločensky motivované názvy patria ulice, v názve ktorých sa spomína politika, umenie a kultúra, cirkev, veda, remeslá a obchod, historické názvy, inštitúcie. Banská Bystrica má 81 takýchto názvov, z ktorých je 67 (82,7%) domácich a 14 (17,3%) zahraničných. Podľa tab. 2 majú najpočetnejšie zastúpenie názvy patriace do kategórie Umenie a kultúra. Názov spojený s umením a kultúrou má 41 ulíc, čo je 14,2% z celkového počtu. Z týchto názvov je 36 domácich a 5 zahraničných. Vysoké zastúpenie názvov v tejto kategórii je zapríčinené množstvom slovenských, ale aj českých poetov a spisovateľov, na ktorých sme hrdí. Druhou najpočetnejšou kategóriou sú Historické názvy, inštitúcie. Tvoria ju 4 ulice so zahraničným a 10 ulíc s domácim názvom, čo je spolu 4,9%. O niečo menej, 13 ulíc patrí do kategórie Politika. Ďalej nasledujú kategórie Veda a Cirkev, kde sa nachádza po 6 ulíc. Zatiaľ, čo všetky cirkevné názvy patria k domácim, medzi tými vedeckými je 1 zahraničný (Komenského). Medzi spoločensky motivovanými názvami majú najmenšie zastúpenie remeslá a obchod. Názov, ktorý patrí do tejto skupiny, má iba Štadlerovo nábregie (mapa 1).

Tab. 2: Kategórie spoločensky motivovaných názvov ulíc mesta Banská Bystrica v roku 2023

Názvy spoločensky motivované						
Kategória	Domáce názvy		Zahraničné názvy		Spolu	
	abs.	rel. (%)	abs.	rel. (%)	abs.	rel. (%)
Politika (prezidenti, politici, príslušníci vojenských zložiek, šľachtici, králi atď.)	9	2,8	4	1,4	13	4,5
Umenie a kultúra (poeti, spisovatelia, maliari, sochári, architekti atď.)	36	12,8	5	1,7	41	14,2
Cirkev (svätci, kňazi, biskupi, ostatné religiózne osobnosti)	6	2,1	0	0	6	2,1
Veda (osobnosti, ktoré sa zaslúžili o pokrok v rôznych vedeckých disciplínach)	5	1,7	1	0,3	6	2,1
Remeslá a obchod (podnikatelia, remeselníci, patróni miest)	1	0,3	0	0	1	0,3
Historické názvy, inštitúcie	10	3,5	4	1,4	14	4,9
Názvy spoločensky motivované spolu	67	23,3	14	4,9	81	28,1

Zdroj: Vlastný výskum 2023, modrá – minimálne hodnoty; červená – maximálne hodnoty

3.8.2 Názvy spoločensky nemotivované

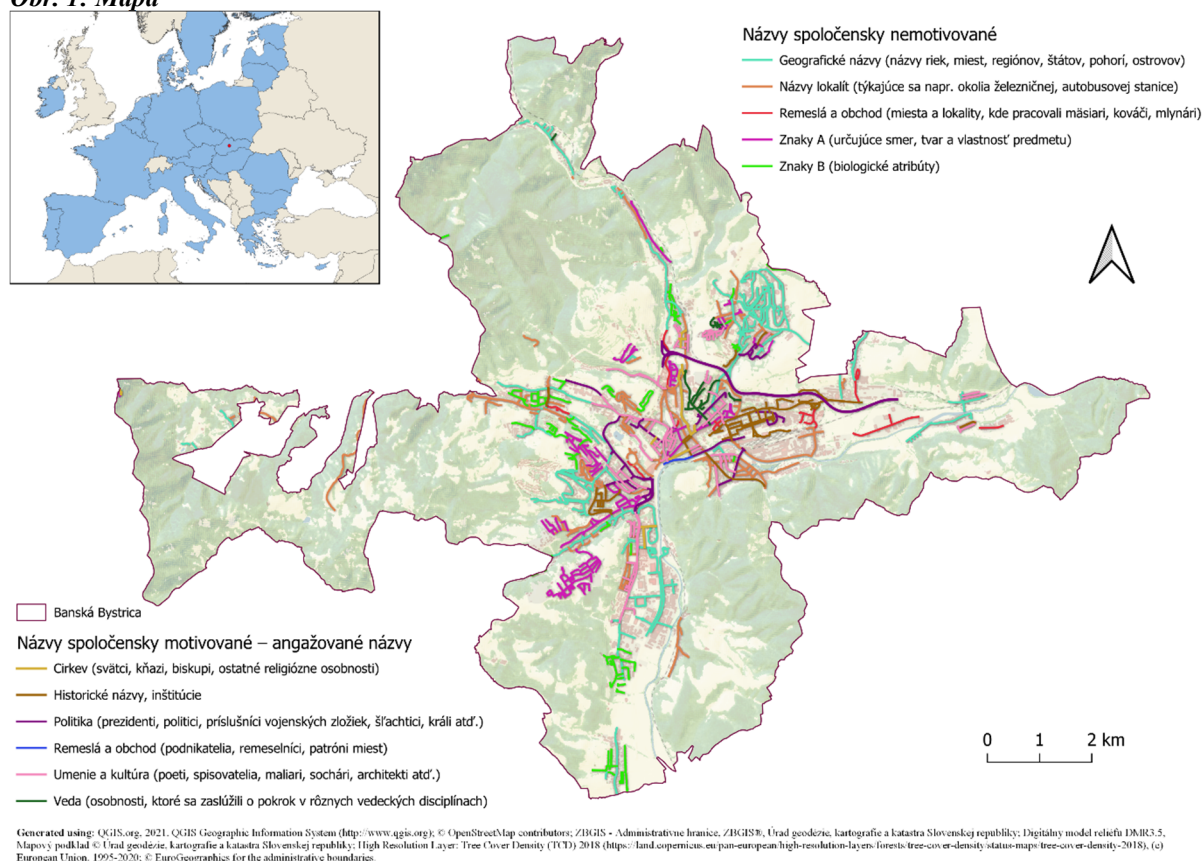
Ulice so spoločensky nemotivovanými názvami majú pomenovanie podľa geografických názvov, názvov lokalít, Znakov A (určujúce smer, tvar a vlastnosť predmetu), Znakov B (biologické atribúty), remesiel a obchodu. Na základe tab. 3 môžeme povedať, že v Banskej Bystrici sa nachádza 207 ulíc s takto zameranými názvami. Z týchto ulíc má 199 domácich názvov, čo tvorí 69,1% podiel na celkovom počte ulíc a 8 zahraničných, čo je 2,8%. Najväčšiu kategóriu tvoria ulice pomenované podľa názvov lokalít, ktorých tu je až 57. Geografické názvy, najmä podľa pohoria a miest, má 52 banskobystričských ulíc. Ako jediná kategória v tejto skupine má zastúpenie aj medzi zahraničnými názvami, aj keď iba 8 ulicami. Do ďalšej kategórie Znakov A patrí 48 ulíc v meste. O niečo menej početnou je kategória Znakov B, čiže biologické atribúty, v ktorej sa nachádza 38 ulíc. Najmenšie zastúpenie a to len 12 ulíc, majú v tejto skupine urbanonymá z kategórie remeslá a obchod.

Tab. 3: Kategórie spoločensky nemotivovaných názvov ulíc mesta Banská Bystrica v roku 2023

Názvy spoločensky nemotivované						
Kategória	Domáce názvy		Zahraničné názvy		Spolu	
	abs.	rel. (%)	abs.	rel. (%)	abs.	rel. (%)
Geografické názvy (názvy riek, miest, regiónov, štátov, pohorí, ostrovov)	44	15,3	8	2,8	52	18,1
Názvy lokalít (týkajúce sa napr. okolia železničnej, autobusovej stanice)	57	19,8	0	0	57	19,8
Znaky A (určujúce smer, tvar a vlastnosť predmetu)	48	16,7	0	0	48	16,7
Znaky B (biologické atribúty)	38	13,2	0	0	38	13,2
Remeslá a obchod (miesta a lokality, kde pracovali mäsiari, kováči, mlynári)	12	4,2	0	0	12	4,2
Názvy spoločensky nemotivované spolu	199	69,1	8	2,8	207	71,9

Zdroj: Vlastný výskum 2023, modrá – minimálne hodnoty; červená – maximálne hodnoty

Obr. 1: Mapa

Zdroj: Vlastný výskum

4. Záver

Mesto Banská Bystrica je metropolou stredného Slovenska, nachádza sa v údolí rieky Hron na rozmedzí Zvolenskej kotliny a Starohorských vrchov. História mesta sa začína v roku 1255, keď jej kráľ Belo IV. udelil mestské privilégia. Udelením mestských privilégií bola Banská Bystrica vyňatá spod právomoci zvolenského župana a tak mohli obyvatelia ťažiť zlato, striebro a iné kovy. Vďaka čomu bola významným bankovým mestom. Urbanistickému a historickému vývoju bankových miest na Slovensku sa venovali aj Šolcová (2012), Petrikovičová, Viliňová (2020). V území Novobanskej štálovej oblasti bol silne ovplyvnený nemeckým obyvateľstvom, čo sa v Banskej Bystrici neprejavilo. S narastajúcim bohatstvom význam mesta postupom rokov rástol. Jeho význam sa nezmenil ani počas nepokojov a povstaní, ktoré sprevádzali históriu mesta počas niekoľkých nasledujúcich storočí. Do rozvoja mesta vo veľkej miere zasiahol v 18. storočí rozsiahly požiar a v 20. storočí II. svetová vojna, ktorá vyvrcholila Slovenským národným povstaním.

Na území mesta Banskej Bystrice existuje súvislé osídlenie viac než osem storočí. Už od 12. storočia sa tu nachádzali dve staršie slovanské osady, ktoré spájala významná komunikácia. Okolo cesty sa začala postupne vytvárať domová zástavba. Zástavba mesta sa ďalej rozširovala bočnými ulicami, ktoré boli spojené s hlavným námestím. Postupne sa vytvorilo súčasné centrum mesta. Postavením opevnenia sa mesto nerozširovalo, ale začalo sa s výstavbou v okolí riečky Bystrica a na brehu rieky Hron. Na rozširovanie mesta malo vplyv aj pripájanie okolitých obcí a dedín.

Nakoľko sa vývoj mesta začal na území dnešného historického centra, zamerali sme sa v našej práci práve na toto územie. Územie centra tvorilo pred rokom 1918 iba 20 ulíc. V nasledujúcom období počet ulíc narástol na 28 a v ďalších obdobiach sa už nemenil.

Pri analýze súčasných názvov ulíc v Banskej Bystrici sme zistili, že mesto má 288 pomenovaných ulíc a námestí. Z toho 71% názvov patrí do kategórie *spoločensky nemotivované*. V tejto kategórii mali najväčšie zastúpenie Názvy lokalít, a to 19,8% z celkového počtu ulíc. Ďalšie členenie na domáce a zahraničné nám ukázalo, že 206 (92,4%) ulíc má domáci názov. Naša práca bola zameraná aj na religiózne motivované pomenovania ulíc v kontexte vývoja po roku 1989. Takto zameraný názov má v meste 5 ulíc (Bakossova, Bernoláková, Dobšinského, M. M. Hodžu, Murgašova) a 1 námestie (Námestie Štefana Moyses). V porovnaní s ostatnými slovenskými

mestami, je takýchto názvov v Banskej Bystrici menej. Podľa Buchera et al. (2013), takto motivovaných názvoj je najviac v meste Nitra a Trnava, ktoré sú v kontexte historického vývoja aj silnejšie religiózne orientované. Potvrdil sa nám záver podľa Bitušikovej (2022), že ideologicky motivované mená ulíc a námestí nesúce zvyčajne názvy sovietskych (politických), alebo kultúrnych osobností alebo udalostí, ktoré boli zavedené v období socializmu boli miestnymi málo akceptované a používané. Boli prezentované len v oficiálnych dokumentoch a mapách. Tak to bolo u všetkých ulíc v centrálnej časti mesta. Napr. Malinovského ulica pomenovaná po Sovietskehom maršalovi Malinovskom bola miestnymi obyvateľmi poznaná len ako Dolná ulica. Takýchto príkladov v Banskej Bystrici a na Slovensku nájdeme viacero.

Literatúra

- [1] AZARYAHU, M. (1997). German reunification and the politics of street names: The case of East Berlin. *Political Geography*, vol. 16, no. 6, pp. 479-493. DOI:10.1016/S0962-6298(96)00053-4.
- [2] BALÁŽ, J., (2002). *Banská Bystrica v premenách času*. Banská Bystrica: BAJA, 254 s.
- [3] BANSKÁ BYSTRICA, (2020). *Zoznam ulíc v meste Banská Bystrica*. [online]. [cit. 15.3.2023] Dostupné z: <https://www.banskabystrica.sk/zivot-v-meste/o-meste/geografia-a-demografia/>.
- [4] BASIK, S., RAHAUTSOU, D. (2019). Toponymic politics and the symbolic landscapes of Minsk, Belarus. *Geographia Cassoviensis*, vol. 13, no. 2, pp. 107-120. DOI:10.33542/GC2019-2-02.
- [5] BITUŠÍKOVÁ, A., (2022). Transformations of place, memory and identity through urban place names in Banská Bystrica, Slovakia. *Hungarian Geographical Bulletin*, vol. 71, no. 4, pp. 401-417, DOI: 10.15201/hungeobull.71.4.6.
- [6] BITUŠÍKOVÁ, A., (2011). Post-Socialist City on the Way to Diversity: The Case of Banska Bystrica. *Sustainable Cities: Diversity, Economic Growth and Social Cohesion*, pp. 108-121.
- [7] BITUŠÍKOVÁ, A., (1998). Transformations of a city centre in the light of ideologies. The case of Banská Bystrica, Slovakia. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 22, no. 4, pp. 614-622, DOI: 10.1111/1468-2427.00165.
- [8] BLANÁR, V., (1976). Lingvistický a onomastický status vlastného mena. *VI. slovenská onomastická konferencia. Nitra 4. – 6. apríla 1974*. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda, s. 23-29.
- [9] BLÍCHA, M., MAJTÁN, M., (1986). *Úvod do onomastiky*. Prešov: Pedagogická fakulta, 1986. 147 s.
- [10] BUCHER, S. 2015. Príspevok k poznaniu urbanovým Bratislavy v kontexte ideológie národného socializmu a komunizmu v rokoch 1939 – 1989. *Historický časopis*, roč. 63, č. 3, s. 451-481.
- [11] BUCHER, S., MATLOVIČOVÁ, K., MATLOVIČ, R., LUKÁČOVÁ, A., HARIZAL, B., KOLESÁROVÁ, J., ČERMÁKOVÁ, L., MICHÁLKO, M., (2013). The possibilities for analysing street names in relation to the space and identity: Case study of Slovak cities. *Advances in Education Research*, vol. 47, no. 4, pp. 23-40.
- [12] BUGÁR, G., PUCHEROVÁ, Z., VESELOVSKÁ, K., (2020). Mosaic Landscape Structures in Relation to the Land Use of Nitra District. *Ekológia (Bratislava)*, vol. 39, no.3, pp. 277-288. DOI: 10.2478/eko-2020-0022.
- [13] CHLOUPEK, B.R., (2019). Public memory and political street names in Košice, Slovakia's multiethnic second city. *Journal of Historical Geography*, vol. 64, pp. 25-35, DOI:10.1016/j.jhg.2018.11.007.
- [14] FORGÁCS, J., (2020). *Spomínate si ešte? Takto sa volali ulice v Bystrici za komunistov!* (Do you still remember? These were the street names in Bystrica during the communist era!). Dnes 24. 7 November 2020. [online]. [cit. 22.4.2023] Dostupné z: <https://bystrica.dnes24.sk/spominate-si-este-takto-sa-volali-ulice-v-bystriciza-komunistov-189659>.
- [15] GNATIUK, O., GLYBOVETS, V., (2020). Do street status and centrality matter for post-socialist memory policy? The experience of Ukrainian cities. *Geographia Polonica*, vol. 93, no. 2, pp. 139-161, DOI:10.7163/GPol.0167.
- [16] KRAJSKÝ PAMIATKOVÝ ÚRAD BANSKÁ BYSTRICA. (2015). *Zásady ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt územia PR Banská Bystrica*. [online]. [cit. 15.3.2023] Dostupné z: http://www.pamiatky.sk/Content/ZASADY/Banska_Bystrica/Zasady_ochrany_PR_Banska-Bystrica.pdf.
- [17] KROŠLÁKOVÁ, E., (1988). Sémantická motivácia názvov ulíc. *Urbanonymia: zborník prednášok z 2. celoštátneho onomastického seminára v Modre-Piesky 8.-10.10.1986*. Red. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 56-62.
- [18] KUBA, L., (1984). *Úvod do náuky o vlastných jménech: Toponomastika a antroponomastika*. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta v Ústí nad Labem, 1984. 198 s.
- [19] LIGHT, D., (2004). Street names in Bucharest, 1990-1997: Exploring the modern historical geographies of post-socialist change. *Journal of Historical Geography*, vol. 30, no. 1, pp. 154- 172, DOI: 10.1016/S0305-7488(02)00102-0.

- [20] LIESKOVSKÝ, J., KAIM, D., BALAZS, P., BOLTIZIAR, M. et. al. (2018). Historical land use dataset of the Carpathian region (1819-1980). *Journal of Maps*, vol. 14, no. 2, pp. 644-651, DOI: 10.1080/17445647.2018.1502099.
- [21] MÁCHA, P., LASSAK, H. KRTIČKA, L., (2018). City divided: Place names and nationalism in the CzechPolish borderlands. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, vol. 160, pp. 303-329, DOI: 10.1553/moegg160s303.
- [22] MAJTÁN, M., (1996). *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: SAV, 1996. 192 s.
- [23] ODALOŠ, P., (1996). Urbanonymá v procese spoločenských zmien 90. rokov v európskych postsocialistických krajinách. *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Zborník materiálov z onomastického kolokvia konaného v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1996. Red. P. Odaloš*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB; Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1996, s. 80 – 87.
- [24] PETRIKOVIČOVÁ, L., VILINOVÁ, K., (2020). Priestorové aspekty vývoja osídlenia novej Bane a Žarnovice v kontexte prírodných a socioekonomických podmienok. In *XXIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 546-553, DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-9610-2020-69.
- [25] RUSU, M., (2020). Political patterning of urban namescapes and post-socialist toponymic change: A quantitative analysis of three Romanian cities. *Cities*, vol. 103, pp. 102773, DOI: 10.1016/j.cities.2020.102773.
- [26] SURA, M., (1982). *Banská Bystrica: pamiatková rezervácia*. Bratislava: Tatran, 1982. 189 s.
- [27] ŠOLCOVÁ, L., (2012). Vývoj krajiny s disperzným typom osídlenia v Novobanskej štálovej oblasti. Nitra: UKF, 2012. 208 s.
- [28] ŠRÁMEK, R. (1999). *Úvod do obecní onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. 205 s.
- [29] VANO, S., OLAFSSON, AS., MEDERLY, P., (2021). Advancing urban green infrastructure through participatory integrated planning: A case from Slovakia. *Urban Forestry & Urban Greening*, vol. 58, DOI: 10.1016/j.ufug.2020.126957.

Tento príspevok bol vypracovaný v rámci projektu 026UKF-4/2021 - Identifikácia geomologických materiálov a túto prácu podporila aj Slovenská agentúra pre výskum a vývoj na základe zmluvy č. VEGA 1/0706/20 - Udržateľný rozvoj miest v 21. storočí – hodnotenie kľúčových faktorov, plánovacích prístupov a environmentálnych súvislostí.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-32

**VLIV TEXTILNÍHO PRŮMYSLU NA POPULAČNÍ VÝVOJ VE
VYBRANÝCH EVROPSKÝCH MĚSTECH****Textile Industry Influence on Population Trends in Selected
European Cities****KATEŘINA DŮBRAVOVÁ****MICHAELA NEUMANNOVÁ****JOSEF KUNC**

*Katedra regionální ekonomie a správy | Depart. of Regional Economics and Administration
Ekonomicko-správní fakulta | Faculty of Economics and Administration
Masarykova univerzita | Masaryk University
✉ Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic*

E-mail: katerina.dubravova@mail.muni.cz, 439516@mail.muni.cz, josef.kunc@econ.muni.cz

Anotace

Cílem příspěvku je analyzovat a diskutovat vývojové trajektorie textilního průmyslu ve vybraných městech Evropy, kde měl textilní průmysl rozhodující roli na vliv na socioekonomický a urbanistický rozvoj a změny ve vývoji počtu obyvatel s ohledem na rozmach, stagnaci a následnou recesi textilní výroby. Za kolébku zpracování bavlny je v Evropě považován anglický Manchester, po jehož vzoru byly stavěny textilní továrny v dalších evropských městech, která díky tomu získala přívlastek „Manchester.“ Řešený příspěvek identifikuje klíčové události vývoje textilního odvětví v Manchesteru, Lodži v Brně. Případové studie jsou spojeny historickými souvislostmi, vhodnou lokalizací, významem textilní výroby na rozvoji města a zejména populačním růstu a následném vylidňování jádrového města. Z výsledků vyplývá, že textilní průmysl měl na analyzovaná města velmi významný vliv, co se týče ekonomiky, sociálního prostředí a populačního vývoje. V případě Manchesteru a Brna lze identifikovat poměrně zdařilý komplexní přechod k modernímu postindustriálnímu městu. Naopak téměř jednooborově orientovaná Lodž se začíná vyrovnávat s úpadkem textilního průmyslu regenerací brownfields a urbanistickými změnami, velkým problémem je však stále velmi robustní smršťování populační velikosti města, které se projevuje i v ekonomickém rozvoji.

Klíčová slova

textilní průmysl, populační vývoj, Manchester, Lodž, Brno

Annotation

The paper analyses and discusses development trajectories of the textile industry in selected European cities where textiles have played a decisive role in influencing socio-economic and urban development as well as population changes. The British city of Manchester is recognized as the birthplace of cotton manufacturing in Europe and served as an example for building textile factories in other European cities that were later also called 'Manchester'. The research paper identifies key moments of textile industry development in Manchester, Łódź and Brno. Case studies are linked by historical context, appropriate location, the importance of textile production in city development and population growth followed by depopulation of the core city. The results show that the textile industry has had a very significant impact on the cities analysed in terms of the economy, social environment and population changes. Both Manchester and Brno were identified as relatively successful in transition to modern post-industrial cities. In contrast, Łódź as a city almost completely dependent on a single industry is beginning to cope with the textile industry decline through brownfield regeneration and urban change, but very robust shrinkage in the city's population size, which is also reflected in economic development, is still a major problem.

Keywords

textile industry, population trends, Manchester, Łódź, Brno

JEL Classification: N13, N14, R23

1. Úvod

Textilní průmysl byl v mnoha zemích vedoucím odvětvím průmyslové revoluce, která byla iniciována ve Velké Británii, kde politické a ekonomické změny 17. století spolu s technologickým pokrokem na počátku následujícího století vedly k proměně společnosti a vzestupu průmyslu, což se postupně přeneslo také do dalších zemí Evropy. Britské město Derby je proslaveno nejstaršími textilními továrnami, nicméně díky novým technologickým postupům předení a strojírenské výrobě textilních strojů si posléze dominantní postavení získalo město Manchester a jeho okolí (Derwent Valley Mills, 2023). Celá oblast střední a severní Anglie je považována za kolébku textilního průmyslu.

Britské úspěchy byly brzy následovány podnikateli v kontinentální Evropě i USA a na počátku 19. století byly textilní továrny v provozu po celém evropském kontinentu (Oevermann a kol., 2022). Situaci v bavlnářství přibližuje Kowalski a kol. (2018) a uvádí, že zpracování bavlny bylo časově i personálně náročné a finální produkty byly drahé, proto si je mohli dovolit jen majetnější lidé. Tato situace se postupně začala proměňovat v 17. století v Anglii, kdy byla vynalezena nová látka zvaná barchet, jejíž výrobci se koncentrovali právě v okolí Manchesteru. Volba právě anglického Manchesteru nebyla náhodná – pro zpracování bavlny zde byly příhodné klimatické a zákonné podmínky či technologické pokroky. Ve střední a východní Evropě se etablovala další města, která byla specializována na zpracování bavlny. Kowalski a kol. (2018) porovnává bavlnářská města Chemnitz, Lodž, Ivanovo a Tampere, kterým bylo díky dominanci textilního průmyslu přezdíváno „Manchester“. V České republice bylo za bavlnářské centrum považováno město Brno, známé rovněž jako „moravský či rakouský Manchester“ (Neumannová a Kunc, 2022). Textilní průmyslníci z německého, polského či moravského Manchesteru přebírali techniky zpracování bavlny od anglických textilníků a zakladatelé textilních továren v Brně či Lodži se jezdili učit do Anglie a Manchesteru. Některé cesty do Anglie na počátku 19. století měly vyloženě špionážní charakter a jejich výsledkem byly originální plány sprádcích strojů a během pár let i plně funkční kopie (Vyskočil, 2014).

Konec 19. století přinesl novou vlnu vývoje související s vynálezy v oblasti umělých vláken ve Francii a Velké Británii. Na počátku 20. století investoval Sovětský svaz do textilního průmyslu ve Střední Asii (Turkmenistán a Uzbekistán). Politické a ekonomické poměry poválečné Evropy rozdělily vývoj textilního průmyslu na dvě větve – na Západě tento vývoj v důsledku globalizace poklesl, zatímco ve východních komunistických režimech byly ve druhé polovině 20. století vystavěny rozsáhlé továrny, aby uspokojily poptávku východního bloku (Oevermann a kol., 2022). Jak dále uvádí Hobsbawm (1999), ke zničení textilního průmyslu ve Velké Británii došlo v důsledku dvou světových válek a již zmíněným novým továrnám ve východní Evropě. Británie totiž vybudovala silnou pozici svého průmyslu na domácím trhu a zavedla nespočet zákazů vývozu technologií či dovozu zboží (např. zákaz dovozu tkaniny kaliko). Při vzrůstající konkurenci ve zbytku Evropy se bavlnářství neudrželo a od 2. světové války tak v Británii převládá výroba umělých vláken, zdravotnických tkanin a nanotextilií (Science and Industry Museum, 2022).

Jedním z důsledků transformace průmyslu na jiná odvětví i jeho celkový pokles v národních ekonomikách evropských států přináší městům ve 21. století potřebu vypořádat se s deindustrializací i se zbylými továrními plochami a objekty. Továrny byly vystavěny nejen podél vodních toků, ale také na předměstích, a tudíž se stávají problematickými oblastmi pro rozvoj v rámci celého města (Ryšková a Mertová, 2014). Odlišné způsoby výroby i přepravy zboží, které přinesla globalizace, vyústily v implementaci nových trendů do urbánních struktur. Zvýšené logistické nároky, nový fenomén konzumerismu a nové technologie formují moderní koncepty pro organizaci města. (Audirac, 2005) Jedním z takových konceptů je využívání technologií v rámci „smart city“ strategií. Ty umožňují např. optimalizovat dopravní proudy nebo monitorovat využívání městských systémů. (Dirks a Keeling, 2009) V oblasti sociálních a migračních změn jsou nejvíce zasažena právě průmyslová města. Suburbanizace vytváří zvýšené potřeby na propojení měst s jejich zázemím, což vyžaduje investice do dopravní infrastruktury a zároveň přináší dlouhodobé náklady na údržbu (Williams, 1996). Martinez-Fernandez a Wu (2007) dále zmiňují, že výrazný odliv obyvatel z města může mít za následek snížení podnikatelské základny. Spolu s úbytkem vzdělaného obyvatelstva se následně může projevit nižší schopnost inovovat. Pro významný odliv obyvatel z města, tj. tendence k depopulaci, se v současné praxi užívá termínu „shrinking cities“, případně „urban shrinkage“ (Scott a Kühn, 2012).

Řada měst střední a východní Evropy ztratila své výjimečné ekonomické a sociální postavení prosperujícího města nacházejícího se v těžební oblasti s dominantním hornictvím, železářským a ocelářským průmyslem (např. Ostrava, Karviná, Katowice, Sosnowiec, Bytom, Pécs, Prievidza) (Klusáček, 2005; Krzysztolik a kol., 2012; Rumpel a Slach, 2014; Wolff a kol., 2018). Řada dalších měst se potýkala s rostoucími trendy suburbanizace a odlivem obyvatel za své správní hranice (Ott, 2001; Ouředníček, 2003). Specifickým vývojem prošla města bývalé Německé demokratické republiky (Lipsko, Drážďany, Chemnitz, Magdeburg, Rostock a další). Jejich obyvatelé vnímali západní část nově sjednoceného Německa jako lákavou imigrační oblast (Kabisch, 2004; Wirth

a Linz, 2006; Steinführer a Haase, 2007). Turok a Mykhnenko (2007) ve své studii prokázali, že zatímco 78 % západních měst rostlo, 82 % měst ve východní Evropě až do roku 2005 bojovalo s vylidňováním. V tomto ohledu se smršťování stalo důležitým rysem transformace ve středoevropských zemích.

Zaměříme-li se na průmysl z pohledu urbanismu, je průmysl do značné míry městotvorným elementem. Filip (2014) zmiňuje tři nejběžnější součásti urbanismu průmyslového města. Prvním typem jsou budovy továren včetně jejich infrastruktury, například technických místností, komínů a skladů. Druhým typem jsou vily a soukromé rezidence majitelů továren, které byly často vystavěny podle architektonických vizí tehdejších významných architektů. A konečně třetím nejběžnějším typem budov v průmyslovém městě jsou domky určené pro dělníky, často shlukované do tzv. kolonií, případně se jedná o tři až čtyřpatrové nájemní domy, které sloužily právě k ubytování pracujících. Současná města s historií textilního průmyslu jsou charakteristická hodnotnými architektonickými prvky z konce 18. a následně 19. století (Oevermann a kol., 2022). V Manchesteru byly již na konci 18. století stavěny rozlehlé vícepodlažní budovy a počet obyvatel města především díky rozmachu textilního průmyslu rychle rostl – mezi roky 1801 – 1850 se zvýšil více než čtyřnásobně, ze 77 na 316 tisíc (Williams, 1996).

V průmyslových městech střední Evropy orientovaných na textilní výrobu byla situace obdobná, jen posunutá v čase zhruba o 50-70 let. Z Lodže, která byla na počátku 19. století malou vesnicí s několika stovkami obyvatel, se během sta let stalo pulzující velkoměsto, přičemž počet obyvatel k roku 1910 dosáhl 450 tisíc (Kowalski a kol., 2018). Rozvoj textilního průmyslu byl impulsem populačního růstu také pro moravské, resp. rakouské Brno - mezi roky 1850 až 1900 se rozrostlo téměř 4,5 krát, na 110 tis. obyvatel (ČSÚ, 2016).

1.1 Cíl a metodika

Tento příspěvek si klade za cíl představit vývoj textilního průmyslu ve vybraných evropských městech – v Manchesteru, Lodži a Brně s respektem k historickému, společenskému a ekonomickému souvislostem a dynamikou populačního růstu. Metodicky je text postaven na excerpci odborné literatury, studií a pramenů, interpretaci získaných informací a dat a jednoduché popisné statistice. Dále je použita metoda případových studií. Společným pojítkem a vodící linií textu je významný vliv textilního průmyslu na sociodemografický a ekonomický vývoj vybraných měst v 18. a 19. století, který se propsal i do současné podoby urbánních struktur. Pomocí komparace a syntézy jsou případové studie porovnány a získané informace analyzovány a vyhodnoceny.

2. Případové studie

Na základě literární rešerše a studia archivních materiálů byla pro případové studie zvolena města Manchester, Lodž a Brno. V těchto městech byl podíl textilního průmyslu velmi významný, a proto se očekával větší vliv tohoto odvětví na populační trendy. V rámci případových studií byly taktéž definovány milníky rozkvětu a úpadku textilního průmyslu, případně také jeho spojitost s ekonomickou situací města.

2.1 Manchester

Základy metropolitní oblasti Velkého Manchesteru jako významného průmyslového centra byly položeny již v polovině 16. století. Textilní řemeslníci a soukeníci byli aktivní jak přímo v Manchesteru, tak v jeho širokém okolí. Saxelby (1971) uvádí příklad ruční výroby bavlny a obchodu s tkaninami kolem roku 1630 ve městě Bolton severozápadně od Manchesteru. Podobně Robertson (2019) popisuje výrobu flanelu v roce 1558 jako převažující odvětví řemeslné výroby ve městě Rochdale na severovýchodě.

Za první významný krok vedoucí k rozkvětu textilního průmyslu lze považovat první úspěšnou textilní továrnu v Derby z roku 1721, která působila jako vzor pro zakládání nových továren, a to především ve městech poblíž Manchesteru, například ve Stockportu, Macclesfieldu nebo Cromfordu. A právě Cromfordskou textilní továrnu založil Richard Arkwright, který následně své aktivity přenesl i do Manchesteru. Jeho patent na spřádací stroj z roku 1769 a následně výstavba první továrny na světě s využitím parního pohonu v roce 1781 znamenaly pro Manchester nevídaný pokrok. Arkwright se tudíž stal autorem továrního systému, kdy namísto pracovníků práci vykonávaly stroje, což umožnilo rychlejší a větší objem produkce bavlněné příze. (Science and Industry Museum, 2019)

V další fázi vývoje zvyšovaly efektivnost výroby spíše zlepšení v oblasti strojírenství. Neméně důležité milníky vytvořil i rozvoj dopravy. Na vývoj textilního průmyslu v Manchesteru měly vliv mimo jiné i následující události:

- 1824 – založen Manchesterský institut mechaniky, který je dnes součástí Univerzity v Manchesteru. Zdejší výzkum nových materiálů umožňuje pokračovat v textilní tradici.
- 1894 – otevřen Manchesterský průplav, díky němuž bylo možné zvýšit export a vyhnout se poplatkům za využití přístavu v Liverpoolu (Johnson, 2023)

- 1945 – přesun od výroby tradičních textilií k umělým vláknům - firma Fothergill a Harvey zahajuje výrobu skelných vláken pro využití převážně v leteckém průmyslu u nadzvukových letadel (např. Concorde) (Science and Industry Museum, 2022)
- 1987 - nová iniciativa městské rady umožňující zapojení soukromých firem do rozvoje města
- 2002 - pořádání Her Commonwealthu jako největšího sportovního svátku v Británii povzbudilo město k novému rozkvětu již zcela mimo textilní výrobu (Kellie, 2010)

Ekonomická situace ve městě výrazně ovlivňovala migrační trendy. Stoletá prosperita textilního průmyslu způsobila do roku 1851 nárůst počtu obyvatelstva čtyřnásobně (oproti roku 1801 - viz tabulka 1) a díky rozšiřování továren do okrajových částí města se začala formovat Manchesterská metropolitní oblast. Bohužel v té době byl Manchester známý jako jedno z nejspínavějších měst Anglie s výraznými hygienickými nedostatky, především v oblasti bydlení. Kolem roku 1890 už v centru Manchesteru fungovalo jen několik továren, většina se přesunula do okolních měst nebo jednoho z prvních průmyslových parků - Trafford Park. V centru města převládaly komerční aktivity jako obchod, skladování a marketing výrobků. Tím došlo ke snížení počtu obyvatel v centru a jejich přesunu na předměstí. Největší suburbanizační tlak se projevil mezi lety 1880 až 1921, kdy metropolitní oblast prošla velkou vnitřní transformací. (Williams, 1996)

Tab. 1: Vývoj počtu obyvatel v Manchesteru a Manchesterské metropolitní oblasti

území/ rok	1801	1851	1901	1951	1991	2021
město Manchester	77 000	316 000	544 000	703 000	440 000	551 900
Mancheterská metrop. oblast (mil. osob)	0,3	1,0	2,2	2,7	2,6	2,8

Zdroj: Williams, G. (1996); Office for National Statistics (2021).

V dalším období zažil textilní průmysl v Manchesteru jen úpadek a do roku 1939 byl téměř zdecimován, což zasáhlo především menší okolní města. Jejich obyvatelé tak byli nuceni dojíždět či se přestěhovat zpět do centrálních částí Manchesteru, kde se stále dařilo strojírenství a dalším zpracovatelským odvětvím a kde také vzrůstal terciérní sektor. (Williams, 1996) Od roku 1984 již dochází nejen v Manchesteru, ale v celé Británii k poklesu zaměstnanosti ve zpracovatelském průmyslu. Mezi lety 1984 a 2004 klesl počet mužů z 28 % na 14 %, počet žen z 16 % na 7 %. V tomto období dochází také k významnému nárůstu zaměstnaných žen na trhu práce, a to z 59 % na 70 %, což představuje 46 % všech pracujících v Británii. (Ward a kol., 2006)

Obr. 1: Současný stav továrny Victoria Mill po částečné rekonstrukci a revitalizované skladiště Great Northern Warehouse

Zdroj: archiv Kateřiny Důbravové

2.2 Lodž – polský Manchester

Průmyslové město Lodž, které se nachází v centrální části Polska, představovalo významné středisko textilní výroby ve střední Evropě, jež se rozvíjelo od 20. let 19. století do politických a ekonomických změn roku 1989. Jedná se o jedinečné město textílek, kde se vyskytovalo přibližně 400 textilních továren, zaměřujících se na počátku 20. století převážně na zpracování bavlny a vlny (Overmann a kol., 2022). Na konci 19. století se Lodž stalo jedním z největších průmyslových center Evropy, a právě z této doby pochází většina továrních komplexů

a významných architektonických budov, které lze v Lodži spatřit i dnes (Sowińska-Heim, 2020). Právě průmyslové objekty představovaly v Lodži důležitý prvek mající vliv na městské plánování, neboť často určovaly velikost a tvar čtvrtí či rozmístění některých ulic (Masierok, 2021; Nowakowska a Walczak, 2017). Architektonický styl industriálních továren byl tvořen velikány jako byli Scheibler, Poznański, Grohman či Heinzl. Bývalé průmyslové objekty jsou dnes revitalizovány a přetvářeny pro účely bydlení, vzdělávání, obchodních, kulturních či kancelářských prostor. Jako příklad lze uvést bývalou továrnu Izraela Poznaňského, dnes známé jako obchodní centrum Manufaktura, největší nákupní centrum Východní Evropy. Lofty Scheiblera, rezidenční areál čítající na 400 apartmánů, byly vystavěny na místě bývalé továrny jednoho ze tří nejbohatších průmyslníků Karola Scheiblera. (Masierok, 2021). V bývalé Greyerově továrně, známé také jako Bílá továrna, dnes najdeme Ústřední textilní muzeum se sbírkou historických strojů a tkanin. Byl to právě Ludwik Greyer, kdo instaloval v roce 1839 první parní stroj v Lodži (Kowalski a kol., 2018).

První vlna technické revoluce v Lodži proběhla ve 40. a 50. letech 19. století. V roce 1860 bylo v textilním průmyslu v Lodži zaměstnáno 21 % z celkových obyvatel města (867 textilních továren zaměstnávalo 6901 pracujících). Odvětví bavlny bylo dominantní oproti vlněnému průmyslu, který měl menší význam (Kowalski a kol., 2018). Multikulturní složení obyvatel v období 90. let 19. století, kdy 40 % obyvatel byli Němci, 30 % Poláci a přibližně 20 % Židé, se zcela odlišovalo od monokulturní poválečné Lodže. V polovině 80. let měla Lodž 850 tisíc obyvatel. Vylidňování města způsobil krach tamního textilního průmyslu po roce 1989, město však trápilo i kvůli své blízkosti Varšavy, která tradičně přitahuje lidi z celého Polska. Počet obyvatel dnešní (2023) Lodže je na úrovni 50. let 20. století, přičemž tendence je stále klesající a někdy se hovoří i o demografické katastrofě (PopulationStat, 2023).

Tab. 2: Vývoj počtu obyvatel v Łódži (v tis. osob)

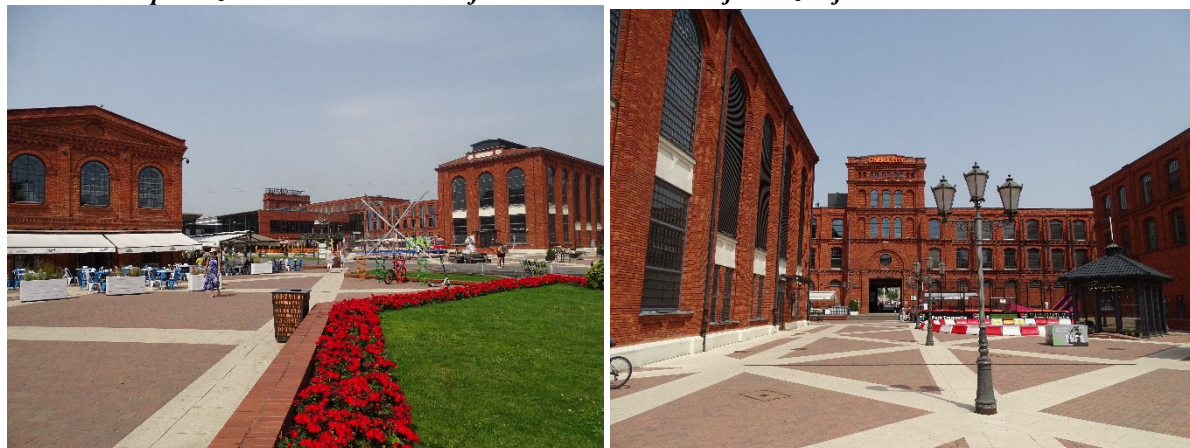
území/ rok	1790	1820	1850	1880	1910	1940	1970	1985	2000	2023
město Łódź	0,2	0,8	16	59	450	608	759	850	799	661

Zdroj: Kowalski a kol. (2018); PopulationStat (2023); Walker (1993)

Důležité milníky vývoje textilního průmyslu v Lodži:

- 1820 – Polské království prohlásilo dekretem vlády město Lodž za „tovární město,“ což mělo za následek zvýšení obyvatel ze 799 v roce 1821 na téměř 300 000 v roce 1900 a čímž se stalo druhým největším městem Polského království (Sowińska-Heim, 2020).
- 1890 – vrcholné období textilního průmyslu - Lodž průmyslové centrum Evropy; multikulturní charakter města
- 1989 – politické a ekonomické změny měly negativní dopad na vývoj textilního průmyslu ve městě (Sowińska-Heim, 2020) a v dalších letech se tyto projeví také velmi výrazným úbytkem počtu obyvatel, resp. až depopulační krizí (viz tabulka č. 2).

Obr. 2: Nákupní a zábavní centrum Manufaktura - rekonstrukce jedné z největších textilních továren v Lodži

Zdroj: archiv Josefa Kuncce

2.3 Brno – moravský Manchester

Historie brněnského průmyslu sahá do poloviny 18. století a je spojena s prvními textilními manufakturami. Koncem 18. století bylo Brno považováno za největší textilní centrum ve střední Evropě (nazýváno také středoevropským Manchesterem), které se zaměřovalo převážně na vlnářskou výrobu. V roce 1814 byla ve

Šlapanicích u Brna postavena jedna z prvních strojíren v českých zemích, o 25 let později byla přemístěna do Brna a její přesun odstartoval brněnskou strojírenskou historickou etapu. Pozici průmyslu ve městě dokládá i údaj za rok 1869, kdy byla téměř třetina ze 75 000 obyvatel zaměstnána v průmyslu. Na přelomu 19. a 20. století pracovalo v brněnských průmyslových závodech 38 tis. osob., z čehož 1/3 tvořili pracovníci v textilní výrobě, zatímco strojírenství zaměstnávalo v té době pouze 6,6 tis. osob. Počet zaměstnaných ve strojírenství se vyrovnal počtu pracovníků v textilní výrobě až v roce 1918 (Mareš, 1983; Kunc, 1999). Díky textilnímu průmyslu dosáhlo Brno na konci 19. století hranice 100 tis. obyvatel.

Dominantní průmyslovou výrobou se v Brně během 20. století stala strojírenská výroba. V roce 1930 pracovalo ve strojírenství již 22 tis. osob, v textilním průmyslu 15,5 tis. (Mareš, 1983). Komunistický převrat v roce 1948 znamenal znárodnění veškerého průmyslu spojenou s koncentrací výroby do velkých národních podniků – v Brně se jednalo o pouhé dva: Vlněna a Mosilanu. Tehdejší vedení státu však považovalo spotřební průmysl za „podřadný“, přičemž preferovány byly obory průmyslu těžkého a zbrojního. Textilní podniky byly podkapitalizovány a zanedbávány. Přestože na konci 80. let 20. století pracovalo v brněnských textilkách ještě více než 10 tis. osob, byla již zřejmá setrvačnost a zastaralost jejich výroby. Po divoké privatizaci v 90. letech byla výroba ještě více utlumena a postupně rušena. V roce 2016 byl srovnán se zemí největší brněnský textilní areál – Vlněna (Sklenář, 2020).

Jedinými podniky, které dnes navazují na více než 250letou historii brněnského textilnictví, je Brněnská továrna plstí s.r.o. v Zábrdovicích a Nová Mosilana v Černovicích (vybudovaná ještě na konci 80. let jako vlnářský kombinát), vyrábějící však látky téměř výhradně pro export. Výrobní haly minulého a předminulého století jsou jako brownfields postupně asanovány či v lepším případě revitalizovány. Je třeba doufat, že příběh moravského Manchesteru zcela nezanikne a dohovává se např. v podobě unikátního komplexu staré Mosilany, který má kromě historické i mimořádnou hodnotu architektonickou a urbanistickou (Neumannová a Kunc, 2022).

Důležité milníky vývoje textilního průmyslu v Brně:

- 1767 – otevřena první textilní manufaktura, Koffillerova, která odstartovala boom textilního průmyslu postavený zejména na německých a židovských podnikatelích
- 1870 - vrchol textilního průmyslu v Brně, kdy zde pracovalo 15 000 dělníků
- 20. léta 20. století – počátek dominance strojírenského průmyslu, textilní průmysl ztratil pozici č. 1
- 1948 – znárodnění a koncentrace zhruba sedmi desítek textilních firem do dvou velkých národních podniků – Vlněny a Mosilany
- 2016 – Areál Vlněny srovnán se zemí, až na dvě specifické výjimky konec textilního průmyslu v Brně

Tab. 3: Vývoj počtu obyvatel v Brně

území/ rok	1780	1850	1900	1950	1991	2021
město Brno	14 000	25 000	110 000	285 000	390 000	400 000

Zdroj: ČSÚ (2016). *Historický lexicon obcí České republiky 1869 – 2011*; Kuča (1996); ČSÚ (2023). *Obyvatelstvo*.

Obr. 3: Výstavba nového polyfunkčního komplexu Nová Vlněna (bývalý podnik Vlněna) a nejcennější dochovaná část podniku Mosilana

Zdroj: archiv Josefa Kunce

3. Závěr

Textilní průmysl byl po téměř 200 let evropským a do jisté míry i celosvětovým fenoménem a důležitým impulsem pro globální industrializaci, technologických rozvoj (v počátcích i šíření parního stroje) a rozhodujícím faktorem populačního růstu měst (Oevermann a kol., 2022). Za kolébku textilního průmyslu je možné považovat Anglii, kde byl koncem 18. století vynalezen spřádací stroj a mechanický tkací stroj, které značně přispěly ke zprůmyslnění textilní výroby. V témže období začal textilní stroje pohánět parní stroj, což bylo spojení, které vedlo ke globálnímu šíření parního stroje i textilní výroby. V 19. století se tak textilní průmysl rozšířil z Anglie do západní a střední Evropy a do USA.

Cílem našeho příspěvku bylo představení textilního průmyslu jako hnacího motoru sociálního, ekonomického a populačního rozvoje ve vybraných městech Evropy – Manchesteru, Lodži a Brně. Jedná se o města, kterým textilní průmysl vtiskl nejen ekonomickou sílu a industriální charakter urbanistického vývoje (původně zejména v centrálních částech měst), ale i přízvíska vycházející z kolébky jeho vzniku, anglického Manchesteru. Právě Manchester vykázal díky textilní výrobě největší ekonomický i populační rozvoj v první polovině 19. století, obě střeoevropská města zaznamenal největší boom o několik desítek let později.

V podobném časovém sledu se stagnace a úpadek textilního průmyslu projevily ve století následujícím. V Manchesteru již v polovině 20. století začaly převládat v centru města komerční aktivity jako obchod, skladování, administrativa apod. a počet obyvatel do roku 1991 klesl o 260 tis., tj. více než o 1/3. Lodž a Brno s podobným komunistickým vývojem a plánovanou ekonomikou měly také časově podobný vývoj rozvoje i úpadku textilního průmyslu. Největší rozmach byl zaznamenán ve druhé polovině 19. století a úpadek se začal projevovat od konce 80. let 20. století s největším dopadem v posledních třech transformačních desetiletích. Zatímco Brno ústup od textilní výroby, paradoxně i s přispěním velkého rozvoje strojírenství již po 1. světové válce, ustálo bez větších problémů a udrželo si i populační stabilitu, v dominantně textilní Lodži se „konec“ výroby projevil v populačním excessu – za posledních zhruba 40 let ztratilo město 180 tis. obyvatel, tedy o více než 1/5.

Všechna modelová města byla a jsou nucena hledat a nacházet nové formy ekonomických aktivit a prosperity, politického významu, sociálního a kulturního statusu. S respektem ke všem problémům, kterými si musela projít se dá říci, že se jim to daří - a to i v případě nejvíce problematické Lodži.

Literatura

- [1] AUDIRAC, I., (2005). Information technology and urban form: challenges to smart growth. *International Regional Science Review*, vol. 28, no. 2, pp. 119–145. ISSN 1552-6925.
- [2] ČSÚ, (2016). Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2011. [online]. [cit. 2023-04-06]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015>.
- [3] ČSÚ, (2023). Obyvatelstvo. [online]. [cit. 2023-04-09]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_lide
- [4] DERWENT VALLEY MILLS, (2023). *Key sites – the Silk Mill*. [online]. [cit. 2023-04-04]. Dostupné z: <https://www.derwentvalleymills.org/>.
- [5] DIRKS, S., KEELING, M., (2009). *A vision of smarter cities*. IBM Institute for Business Value. Available at: <https://www.ibm.com/downloads/cas/2JYLM4ZA>.
- [6] FILIP, A., (2014). Město továren. Brno v 19. až 21. století. In Březinová, A., Zapletal, T. (eds.) *Brno - moravský Manchester*. Brno: Moravská galerie v Brně. ISBN 978-80-7027-277-0.
- [7] HOBBSAWM, E.J., (1999). *Industry and Empire: The Birth of the Industrial Revolution*. New York: The New Press. ISBN 978-1565845619.
- [8] JOHNSON, B., (2023). *The Manchester Ship Canal*. [online]. Historic UK [cit. 2023-04-07]. Dostupné z: <https://www.historic-uk.com/HistoryMagazine/DestinationsUK/The-Manchester-Ship-Canal/>.
- [9] KABISCH, S., (2004). Revitalisation Chances for Communities in Post-Mining Landscapes. In *Peckiana*, vol. 3, pp. 87-99. ISSN 1618-1735.
- [10] KELLIE, E., (2010). *Rebuilding Manchester*. Derby: Derby Books Publishing. ISBN 978-1-85983-786-3.
- [11] KLUSÁČEK, P., (2005). Downsizing of Bituminous Coal Mining and the Restructuring of Steel Works and Heavy Machine Engineering in the Ostrava Region. *Moravian Geographical Reports*, vol. 13, no. 2, pp. 3-12. ISSN 1210-8812.
- [12] KOWALSKI, K., MATERA, R., SOKOLOWICZ, M. E., (2018). Cotton Matters. A Recognition and Comparison of the Cottonopolises in Central-Eastern Europe during the Industrial Revolution. *Fibres and Textiles in Eastern Europe*, vol. 26, no. 6, pp. 16-23. DOI: 10.5604/01.3001.0012.5162.
- [13] KRZYSZTOFIK, R., RUNGE, J., KANTOR-PIETRAGA, I. (2012). Governance of urban shrinkage: a tale of two Polish cities, Bytom and Sosnowiec. In Churski, P. (ed.) *Contemporary Issues in Polish Geography*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, pp. 201-224. ISSN 1895-6777.

- [14] KUČA, K., (1996). *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl 1., A-G. Libri, Praha. ISBN 80-85983-15-X.
- [15] KUNC, J., (1999). Změny v průmyslu města Brna a jejich vliv na situaci na trhu práce. In *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis. Přírodní vědy. Folia Geographica* 3. Prešov, roč. XXXII, pp. 175-184. ISSN 80-88722-64-0.
- [16] MAREŠ, J., (1983). Charakteristika průmyslu v území aglomerace. In: Bína, J., Folk, Č. Geoekologie brněnské aglomerace. *Studia Geographica*, vol. 83, s. 199-204. ISSN 0587-1247.
- [17] MARTINEZ-FERNANDEZ, C., WU, T., (2007). Urban development in a different reality: shrinking cities in Australia. *Berliner Debatte Initial*, vol. 1, pp. 45–60. ISSN 0863-4564.
- [18] MASIEREK, E., (2021). Urban Regeneration of Brownfield Sites and its Impact on Their Immediate Surroundings – A Case Study of Łódź (Poland). *Studia Regionalne i Lokalne*, vol. 1, no. 83, pp. 37-59. ISSN 1509–4995. DOI: 10.7366/1509499518303.
- [19] NEUMANNOVÁ, M., KUNC, J., (2022). Moravský Manchester: historie textilního průmyslu vepsaná do současnosti. *Geografické rozhledy*, vol. 31, no. 5, pp. 24-27. ISSN 1210-3004.
- [20] NOWAKOWSKA, A., WALCZAK, B., (2017). Dziedzictwo przemysłowe jako kapitał terytorialny. Przykład Łodzi. *Gospodarka w Praktyce i Teorii*, vol. 45, no. 4, pp. 45–51. DOI: 10.18778/1429-3730.45.04.
- [21] OEVERMANN, H., WALCZAK, B. M., WATSON, M., (2022). *The Heritage of the Textile Industry*. Łódź: Łódź University of Technology Press. ISBN 978-83-66741-23-2. DOI: 10.34658/9788366741232.
- [22] OFFICE FOR NATIONAL STATISTICS, (2021). *Census 2021*. [online]. [cit. 2023-04-07]. Dostupné z: <https://www.ons.gov.uk/census>.
- [23] OTT, T., (2001). From Concentration to De-concentration - Migration Patterns in the Post-socialist City. *Cities*, vol. 18, no. 6, pp. 403-412. DOI: 10.1016/S0264-2751(01)00032-4.
- [24] OUŘEDNÍČEK, M., (2003). Suburbanizace Prahy. (The suburbanisation of Prague). *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, vol. 39, no. 2, pp. 235-253. DOI: 10.13060/00380288.2003.39.2.06.
- [25] POPULATIONSTAT, (2023). *Łódź, Poland Population*. [online]. [cit. 2023-04-07]. Dostupné z: <https://populationstat.com/poland/lodz>.
- [26] ROBERTSON, W., (2019) *Rochdale Past and Present*. Morrisville: Lulu Press. ISBN 9780244118570.
- [27] RUMPEL, P., SLACH, O., (2014). Shrinking cities in central Europe. In Koutský, J., Raška, P., Dostál, P., Herrschel, T. (eds.) *Transitions in Regional Science – Regions in Transition: Regional research in Central Europe*. Praha: Wolters Kluwer, pp 142-155. ISBN 978-80-7478-560-3.
- [28] RYŠKOVÁ, M., MERTO VÁ, P., (2014). *Kulturní dědictví brněnského vlnářského průmyslu*. Ostrava: Národní památkový ústav. ISBN 978-80-85034-81-3.
- [29] SAXELBY, C.H., (ed.), (1971). *Bolton Survey*. Wakefield: Bolton Survey Committee. ISBN 0-85409-655-8.
- [30] SCIENCE AND INDUSTRY MUSEUM, (2019). *Richard Arkwright: Father of the Factory System*. [online]. [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: <https://www.scienceandindustrymuseum.org.uk/objects-and-stories/richard-arkwright>.
- [31] SCIENCE AND INDUSTRY MUSEUM, (2022). Revolution Manchester. Výstava, stálá expozice.
- [32] SCOTT, J. W., KÜHN, M., (2012). Urban Change and Urban Development Strategies in Central East Europe: A Selective Assessment of Events Since 1989. *European Planning Studies*, vol. 20, no. 7, pp. 1093-1109. DOI: 10.1080/09654313.2012.674345.
- [33] SKLENÁŘ, K., (2020). *Industriální Brněnsko*. CPRESS, Brno. ISBN 978-80-164-3488-7.
- [34] SOWINSKA-HEIM, J., (2020). Adaptive Reuse of Architectural Heritage and Its Role in the Post-Disaster Reconstruction of Urban Identity: Post-Communist Łódź. *Sustainability*, vol. 12, no. 19, pp. 90-136. DOI: 10.3390/su12198054.
- [35] STEINFÜHRER, A., HAASE, A., (2007). Demographic change as a future challenge for cities in East Central Europe. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, vol. 89 B, no. 2, pp. 183-195. ISSN 04353684.
- [36] TUROK, I., MYKHENKO, V., (2007). The trajectories of European cities, 1960–2005. *Cities*, vol. 24, no. 3, pp. 165-182. DOI: 10.1016/j.cities.2007.01.007.
- [37] VYSKOČIL, A., (2014). *Zmizelá Morava: Brno III. díl, průmyslové město*. Paseka, Praha. ISBN 978-80-7432-553-3.
- [38] WALKER, A. R., (1993). Lodz: The problems associated with restructuring the urban economy of Poland's textile metropolis in the 1990s. *Urban Studies*, vol. 30, no. 6, pp. 1065-1080. DOI: 10.1080/00420989320080951.
- [39] WARD, K., FAGAN, C., MCDOWELL, L., PERRONS, D., RAY, K., (2007). Living and working in urban working class communities. *Geoforum*, vol. 38, pp. 312-325. DOI:10.1016/j.geoforum.2006.05.003
- [40] WILLIAMS, G., (1996). City profile: Manchester. *Cities*, vol. 13, no. 3, pp. 203-212. ISSN 1873-6084.
- [41] WIRTH, P., LINTZ, G., (2006). Rehabilitation and Development of Mining Regions in Eastern Germany - Strategies and Outcomes. *Moravian Geographical Reports*, vol. 14, no. 2, pp. 69-82. ISSN 1210 – 8812.

- [42] WOLFF, M., HAASE, D., HAASE, A., (2018). Compact or spread? A quantitative spatial model of urban areas in Europe since 1990. *PLoS ONE*, vol. 13, no. 2. [online]. [cit. 2023-04-08]. DOI: 10.1371/journal.pone.0192326.

Příspěvek byl zpracován v rámci interních projektů specifického výzkumu MUNI/A/1128/2022 „Regenerace brownfields v urbánním prostředí se zaměřením na Posvitavskou průmyslovou zónu v Brně“ a MUNI/A/1097/2022 „Deindustrializace v Evropě a její regionální kontext.“

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-33

UDRŽITELNOST A ZODPOVĚDNOST – NEZBYTNOST SOUČASNÉHO I BUDOUCÍHO CESTOVNÍHO RUCHU

Sustainability and Responsibility - A Necessity for Current and Future Tourism

IVETA HAMARNEH

PETR JEŘÁBEK

OLGA SOBOLEVA

Katedra cestovního ruchu | *Department of Tourism*
Fakulta Vysoká škola obchodní | *Faculty of Business*
Panevropská univerzita, a.s. | *Pan-European University*
✉ *Spálená 14, 110 00 Praha, Czech Republic*

E-mail: iveta.hamarneh@peuni.cz, petr.jerabek@peuni.cz, olga.soboleva@peuni.cz

Anotace

Subjekty podnikající v cestovním ruchu hledají ekonomickou, sociální i environmentální rovnováhu k uspokojení investorů, svých zaměstnanců i zákazníků. Transformace směrem k udržitelnému cestovnímu ruchu je ale doprovázena řadou výzev. Předložený příspěvek si klade za cíl zjistit, jak firmy v oblasti cestovního ruchu v ČR vnímají obsah pojmu udržitelnost a zda v rámci svých aktivit realizují či plánují zařadit konkrétní projekty na podporu udržitelnosti. Primární výzkum byl realizován v letech 2021–2022. Pouze polovina respondentů chápe správně obsah pojmu společenská odpovědnost firem a 63 % respondentů chápe správně pojem udržitelné podnikání. Z vyhodnocení hypotéz výzkumu vyplynulo, že chápání obsahu pojmu udržitelné podnikání a povědomí o Zelené dohodě pro Evropu nezávisí na věku respondentů. Realizace aktivit v rámci CSR nezávisí jak na velikosti firmy, tak na oboru, ve kterém firmy podnikají. Mezi konkrétní udržitelné aktivity, které firmy v cestovním ruchu realizují patří třídění odpadu, podpora lokální produkce, používání šetrných čistících prostředků či implementace technologií na úsporu energie. Mezi hlavní překážky při realizaci strategií udržitelnosti patří finanční a časová náročnost, malá informovanost a částečná podpora ze strany státu a Evropské unie.

Klíčová slova

dotazníkové šetření, strukturované rozhovory, společenská odpovědnost firem, udržitelné podnikání

Annotation

Entities in tourism seek an economic, social, and environmental balance to satisfy investors, employees, and customers. However, the transformation toward sustainable tourism is accompanied by challenges. The submitted contribution aims to determine how companies in the field of tourism in the Czech Republic perceive content of the concept of sustainability and whether they implement or plan to include specific projects to support sustainability within their activities. The primary research was conducted in 2021-2022. Only half of the respondents correctly understand content of the concept of corporate social responsibility, and 63 % of respondents correctly understand the concept of sustainable business. The evaluation of the research hypotheses showed that understanding the content of the idea of sustainable business and awareness of the Green Deal for Europe is independent of the age of the respondents. The implementation of CSR activities is independent of the size of the company or the field in which the company operates. Specific sustainable activities implemented by companies in tourism include sorting waste, supporting local production, using gentle cleaning products, or implementing energy-saving technologies. The main obstacles to implementing sustainability strategies are financial and time demands, little information, and partial support from the state and the European Union.

Keywords

questionnaire survey, structured interviews, corporate social responsibility, sustainable business

JEL Classification: Z32, L830, Q010

1. Úvod

V posledním období jsme svědky rostoucího zájmu o problematiku udržitelného rozvoje, udržitelného podnikání a společenské odpovědnosti firem (CSR), které jsou podporovány nejen ze strany vlád, mezinárodních organizací, ale i samotných firem a občanů. Důvodem jsou zejména změna klimatu v důsledku globálního oteplování, omezené zdroje surovin, tlaky veřejnosti na ekologizaci a s tím související změny spotřebitelského chování a spotřebitelských preferencí. Tlak na udržitelnost vychází tedy i ze strany zaměstnanců a zákazníků. Vyplývá to i z výzkumu International Business Report poradenské skupiny Grant Thornton. Ten se detailně zabýval pohledem firem na problematiku ESG (Environmental, Social, Governance) – tedy na to, jak firmy přistupují ke svému vlivu na životní prostředí, ke své společenské odpovědnosti i řídicí praxi (Grant Thornton, 2021). Rovněž představitelé Evropské unie zdůrazňují, že společensky odpovědné firemní fungování může výrazně přispět k udržitelnému rozvoji a současně podpořit konkurenceschopnost Evropy. Současná situace v návaznosti na pandemii COVID-19 či energetickou krizi není pro firmy jednoduchá a málokdo na ni byl připraven. Tato situace ale může být pro firmy příležitostí, aby se ukázaly v tom nejlepším světle, aby dokázaly, jak jsou odolné, jak dokážou zvládat rizika a přizpůsobit se novým okolnostem. Hodnoty spojené s udržitelným rozvojem, zavedení principů udržitelného podnikání i CSR mají své nedílné místo v této době plné nejistoty a strachu. Pokud jde o sektor cestovního ruchu (CR), můžeme konstatovat, že i pro něj je zásadně důležitá nejen sociální odpovědnost, ale udržitelný přístup komplexně. Cestovní ruch je jedním z odvětví, které je současnou klimatickou změnou ohroženo velmi silně. Hrozby související se změnou klimatu mohou výrazně ovlivnit dostupnost a atraktivitu současných turistických destinací, mohou znamenat (a již znamenají) zásadní změny sezónnosti v těchto destinacích s jistým dopadem jak na podnikatele přímo působící v cestovním ruchu (cestovní kanceláře, agentury a průvodce), tak i na navazující obory (ubytovací služby, gastronomická zařízení, provozovatelé lyžařských vleků apod.). Také pandemie COVID-19, která CR extrémně zasáhla, je podle řady studií důsledkem negativních změn v životním prostředí (European Commission, 2020). I když za rozvojem udržitelného podnikání a CSR a zejména se zaváděním myšlenek a principů tohoto konceptu do každodenní podnikové praxe stojí převážně velké a nadnárodní firmy nebo naopak malé startupy, je zřejmé, že má-li být potenciál takového odpovědného podnikání plně využit a má-li se stát běžnou praxí, musí se stát záležitostí celého podnikatelského sektoru. Pro rozšíření a uplatňování CSR a udržitelnosti je zásadní, aby byla relevantní, snadno uchopitelná a realizovatelná i pro malé a střední podniky, které v rámci EU představují téměř 99 % všech podniků a zaměstnávají okolo 50 % všech zaměstnanců. Zejména v sektoru cestovního ruchu je podíl středních a malých podniků velmi podstatný. Asociace malých a středních podniků a živnostníků České republiky (2020) zdůrazňuje, že problematika CSR a udržitelného rozvoje se dostává do popředí zájmu nejen nadnárodních společností, ale postupně i do segmentu středně velkého podnikání. V jejím strategickém dokumentu se klade důraz na následující oblasti: podpora politiky pro rozvoj mikro, malých a středních podniků, podpora lokálních dodavatelských řetězců a místních produktů, podpora a šíření kvalitního technického a odborného vzdělávání, zvyšování ekonomické produktivity pomocí podpory diverzifikace, technologického rozvoje a inovací a napomáhání v rozvoji a adaptaci na digitalizaci. Asociace identifikovala několik cílů udržitelného rozvoje, ke kterým svou činností přispívá a své aktivity plánuje v těchto oblastech dále rozvíjet. Jedná se o cíle 4., 5., 7., 8., 10., 12., 13. a 17 z Cílů udržitelného rozvoje (United Nations, 2015).

2. Teoretické vymezení tématu

Kalisch (2002) konstatuje, že se od roku 1992 odvětví CR zaměřuje na problematiku životního prostředí, využívání technologií a efektivní využívání energií. V ubytovacích zařízeních se prosadily různé iniciativy, např. iniciativa „Green Hotels“, jako příspěvek provozovatelů k zájmu společnosti o životní prostředí. Tato iniciativa Asociace ekologických hotelů se zaměřuje na programy, které jsou určeny k šetření vodou a energií a snižování tuhého odpadu (Green Hotels Association, 2022). Na druhé straně je potřeba zmínit nesprávný přístup řady hotelů, které využívají popularitu "zelených" témat. Ačkoli např. vyzývají ubytované, aby si nenechali uklízet pokoj každý den nebo neměnili ručníky v zájmu ekologie, na pokojích jsou koupelny vybaveny jednorázovými plastovými lahvičkami atd. Jedná se o tzv. greenwashing. Myšlenka udržitelného podnikání podpořila snahu o udržitelnější formy CR a vyvolala obrovské množství ambiciózních iniciativ a strategií, přesto dosavadní pokrok dosud zdaleka nestačí a je potřebné se touto problematikou stále zabývat. Členské státy OSN proto přijaly v roce 2015 „Agendu udržitelného rozvoje do roku 2030“, aby poskytly společný plán pro prosperitu (Tsai, 2021). Díky svému relativnímu přínosu a rostoucímu dopadu na ekonomiku může cestovní ruch hrát důležitou roli při prosazování univerzální Agendy pro udržitelný rozvoj 2030, včetně uplatňování principů biohospodářství, je-li řízen společenskou odpovědností, při dodržení specifických odvětvových standardů, jako jsou ty, které poskytuje globální rada pro udržitelný cestovní ruch (Marin-Pantelescu, Tăchiciu, Căpușneanu a Topor, 2019). Cestovní ruch je jedním z nejperspektivnějších a nejdynamičtějších oborů na světě (přes určitou přestávku způsobenou pandemií COVID-19). Je nesmírně důležité plánovat a rozvíjet CR cíleně a udržitelně, a to i přes kompromisy mezi environmentálními, ekonomickými a sociálními cíli firmy (Streimikiene, Svagzdiene, Jasinskas a Simanavicius, 2021). Řízení rozvoje udržitelného CR si musí zachovat vysokou míru uspokojení potřeb turistů, zvýšit jejich vědomosti v otázkách udržitelnosti a propagovat mezi nimi postupy udržitelného CR. Cestovní ruch na jedné straně

přispívá k sociálně-ekonomickému rozvoji země, ale na druhé straně může způsobovat ztrátu místní identity nebo degradaci životního prostředí. Cestování je ve skutečnosti obecně spojeno s vysokými emisemi CO₂, protože turistické cíle jsou často daleko a nejpoužívanějším dopravním prostředkem k jejich dosažení jsou letadla či automobily. Turisté jsou tedy zodpovědní za uvolňování škodlivých látek a vysokou spotřebu, což zpochybňuje udržitelný rozměr CR. Tento problém dále zdůrazňuje nedávný trend směrem k více a kratším prázdninovým cestám, podporovaný nízkonákladovými leteckými společnostmi, které spojují rostoucí počet destinací (Merli, Acampora a Ali, 2019). Saarinen (2006) zdůrazňuje, že přínos CR a jeho udržitelný rozvoj může být, vzhledem k jeho interakci s prostředím i komunitou, také pozitivní. Největší vliv na prosazování udržitelnosti mají spotřebitelé (turisté), pokud vyvíjejí tlak a požadují, aby firmy prováděly udržitelná opatření (Fatma, Rahman a Khan, 2016). Cavagnaro, Staffieri, Carrieri, Burns, Chen a Fermani, (2021) ve svém výzkumu prokázali, že mladí turisté jsou otevření nabídce udržitelného CR bez ohledu na jejich socioekonomické zázemí. Kompulla, Honkanen, Rossi a Kolesnikova, (2018) zkoumali hodnoty související s udržitelnou spotřebou finských a ruských mladých spotřebitelů a zejména udržitelné chování těchto mladých lidí v kontextu cestování a také ochoty převzít konkrétní odpovědnost za udržitelné cestování. Prokázali, že se hodnotová orientace může lišit mezi národnostmi, což mohou ovlivňovat rozdílné životní podmínky v jednotlivých zemích. Z výzkumu, který se zaměřil na postoje mladých Čechů k ekologicky šetrnému CR a změně klimatu, vyplynulo, že mladí mají dle svého názoru o ekologickém cestování málo informací, ale jsou nakloněni vzdělávání v této oblasti. Pozitivní je, že téměř polovina dotázaných uvádí, že by ráda snížila dopady svého cestování na životní prostředí (Dům zahraniční spolupráce, 2022). OSN vnímá cestovní ruch jako kritický aspekt při provádění a plnění cílů udržitelného rozvoje (World Tourism Organization, 2017). Jeho potenciálem je přímo či nepřímo přispět k naplnění všech 17 cílů. K dosažení stanovených cílů požaduje OSN jasný rámec provádění s odpovídajícím financováním, investováním do technologií, infrastruktury a lidských zdrojů. OSN zahrnuje konkrétní cíle CR zejména do cílů 8, 12 a 14. Význam udržitelného rozvoje dokládá, že se stále větší počet vlád a veřejných nebo soukromých agentur zaměřuje na tvorbu nových politik a strategií k dosažení udržitelného rozvoje a hospodářského růstu, které jsou považovány za důležité zdroje konkurenční výhody i v odvětví CR. Podle Světové organizace cestovního ruchu je udržitelný cestovní ruch formou CR, která splňuje potřeby současných turistů a hostitelských regionů a současně chrání budoucnost. Jedná se o odvětví, jehož cílem je mít malý dopad na životní prostředí a místní kulturu, generovat příjmy a zaměstnanost a zajistit ochranu místních ekosystémů (Coros, Gică, Yallop a Moisescu, 2017). Edgell a Swanson (2013) konstatují, že podnikání (vč. podnikání v cestovním ruchu) je považováno za udržitelné, pokud nemá negativní dopad na místní komunity a životní prostředí, ale naopak pozitivně přispívá k oběma oblastem. Cirkulární business model je dalším řešením ve vztahu k udržitelnému CR (Vargas-Sanchez, 2018). Cirkulární business model studuje konkurenceschopnost firem v době, která se vyvíjí směrem ke scénářům zaměřeným na sociální a environmentální odpovědnost (Geissdoerfer, Savaget, Bocken a Hultink, 2017). V současné době jsou využívána jen jednotlivá opatření, zejména opatření související s nakládáním s odpady, využíváním obnovitelné energie a udržitelnou spotřebou a výrobou (Falcone, 2019). Dražić, Dražić, a Gajić (2020) zdůrazňují, že ekologický pilíř udržitelného CR předpokládá mimo jiné opětovné použití biologicky rozložitelného odpadu.

Významnou událostí, která zdůraznila otázku udržitelnosti v odvětví cestovního ruchu, je pandemie COVID-19. Ve výsledku mnozí považují pandemii COVID-19 za bod obratu v oblasti CR, šanci zamyslet se nad náležitými environmentálními a socioekonomickými problémy tohoto odvětví a příležitostí určit jeho nové směřování (Seraphin a Gowreesunkar, 2020). Má-li však být cestovní ruch revitalizován jako víc udržitelný, je nutné využít faktické výhody ze současné situace. Společným znakem všech existujících strategií je dosažení cílů udržitelného rozvoje s cílem skoncovat s chudobou; ochránit planetu a zajistit prosperitu pro všechny. Je potřebné využít toho, že cestovní ruch má potenciál přímo či nepřímo přispívat ke všem cílům udržitelného rozvoje. Po nástupu pandemie COVID-19 bylo možné identifikovat několik změn ve vztazích mezi udržitelností a cestovním ruchem. Huang, Makridis, Baker, Medeiros a Guo, (2020) poukazují na to, že pandemie COVID-19 vyvolala ochromující účinek na ekonomické činnosti a proto řada studií o cestovním ruchu a souvisejících činnostech zkoumala nepříznivý dopad COVID-19 na toto odvětví. Dopad pandemie na udržitelnost v CR potvrzují i Jones a Comfort (2020). Existují obavy, že po pandemii COVID-19 bude firemní finanční podpora iniciativám udržitelnosti dramaticky snížena a možná úplně ukončena, protože firmy soustředí své strategické myšlení a zdroje na návrat k normálním obchodním operacím. Protiargumenty naznačují, že udržitelnost bude i nadále důležitá při obnovování a potenciálním posilování vztahu mezi cestovním ruchem a přírodním a sociálním kapitálem. V dobách nejistoty se některé hotelové korporace zavázaly rozšířit společensky odpovědné iniciativy, jako je poskytování jejich služeb pracovníkům v první linii (Shin, Sharma, Nicolau a Kang, 2021). Udržitelný cestovní ruch je rovněž důležitý pro místní komunity, které ho potřebují k vytváření pracovních míst, posílení postavení více znevýhodněných skupin (například žen) a zlepšení kultury, dědictví a ochrany životního prostředí. Na Tchaj-wanu (Tsai, 2021) se zaměřili na přilákání mezinárodních turistů se záměrem poskytovat lepší kvalitu služeb a směřovat reklamu zejména na zákazníky ve věku 20–49 let, protože mají vyšší kupní sílu a samostatnost. Příkladem může být rovněž strategie pro okamžitou reakci na krizi a dlouhodobé strategie po zotavení se z krize v Ghaně (Dayour, Adongo, Amuquandoh a Adam, 2020).

3. Metodologie

Cílem primárního výzkumu (dotazníkové šetření a strukturované rozhovory) bylo zjistit, jak firmy v oblasti cestovního ruchu v ČR vnímají obsah pojmů udržitelnost, CSR a udržitelné podnikání, jak se v těchto oblastech orientují, jaké aktivity již realizují nebo plánují. Data pro dotazníkové šetření byla získána od zástupců firem, které jsou členy Asociace hotelů a restaurací v ČR (dále jen AHR) a rovněž od zástupců cestovních kanceláří a cestovních agentur v ČR. Složení členů AHR je heterogenní, protože členy jsou jak hotely, tak samostatné restaurace. Proto byl k výběru respondentů použit stratifikovaný výběr, při němž byl jako výběrový krok použit výběr každého pátého člena ze skupiny hotelů a každého pátého člena ze skupiny samostatných restaurací z databáze členů AHR. Náhodně vybraným hotelům a samostatným restauracím byl prostřednictvím vedení AHR zaslán email s odkazem na dotazník a současně žádost o jeho vyplnění. Obdobným způsobem byl proveden náhodný výběr z databáze cestovních kanceláří a cestovních agentur. Celkem bylo osloveno 571 členů AHR a 52 cestovních kanceláří a agentur. Z celkového počtu 623 oslovených subjektů vyplnilo dotazník 111 respondentů. Míra návratnosti dotazníků činila 17,8 %. Nižší počet vyplněných dotazníků souvisí s nepříznivým dopadem pandemie COVID-19 na cestovní ruch a tím i malou ochotou respondentů vyplňovat dotazníky. Dotazníkové šetření bylo proto doplněno o devět strukturovaných rozhovorů se zástupci subjektů cestovního ruchu jako jsou hotely, restaurace či cestovní kanceláře.

Byly formulovány následující výzkumné otázky:

VO1: Jak firmy v oblasti cestovního ruchu vnímají obsah pojmu CSR a udržitelné podnikání?

VO2: Zda a v jakých oblastech CSR se firmy angažují?

VO3: Jaké aktivity realizují firmy v oblasti životního prostředí a v sociální oblasti?

Dále byly formulovány statistické hypotézy:

H1: Věk respondentů ovlivňuje správné chápání obsahu pojmu udržitelné podnikání.

H2: Respondenti ve věku do 45 let včetně mají častěji povědomí o Zelené dohodě pro Evropu než respondenti ve věku 46 a více let.

H3: Firmy do 50 zaměstnanců realizují v rámci CSR jiné aktivity než firmy s větším počtem zaměstnanců.

H4: Firmy z oboru ubytování a gastronomie využívají CSR ve své činnosti častěji než cestovní kanceláře a cestovní agentury.

Hypotézy byly hodnoceny s využitím chí-kvadrát testu za předpokladu, že jsou splněny podmínky pro jeho implementaci (nejvíce 20 % teoretických četností může být menších než 5, žádná teoretická četnost nesmí být menší než 1). Rozdíly mezi skupinami respondentů jsou významné, pokud je p-hodnota chí-kvadrát testu menší než úroveň významnosti ($\alpha = 0,05$).

4. Výsledky

Vzhledem k dodržení maximálního rozsahu článku jsou dále uvedeny odpovědi respondentů na vybrané otázky z dotazníkového šetření. Pokud některý respondent na položenou otázku neodpověděl, je o to snížena celková četnost odpovědí. Polovina respondentů vnímá CSR jako integraci environmentálních a sociálních hledisek do firemních procesů. Další respondenti pod pojmem CSR chápou jen dílčí aktivity, které mohou být v jednotlivých oblastech CSR realizovány. Přestože je této problematice v Evropě věnována velká pozornost od začátku tohoto století, přesto 8 % respondentů přiznalo, že nezná obsah tohoto pojmu.

60 % respondentů odpovědělo, že se problematikou CSR v činnosti organizace nezabývají. Zde autoři vidí rezervy do dalšího období jednak v objasňování pojmu CSR, v její propagaci a také ve využívání konkrétních aktivit. Zbývajících 40 % respondentů poukazuje na to, že jejich firma vnímá CSR jako nedílnou součást jejich aktivit, někdy je i hlavní oblastí jejich podnikání či mají CSR strategii. Jako konkrétní projekty/aktivity, které podporují, uvedli například podporu studentů nedaleké střední školy pro děti s lehčím mentálním postižením, podporu dětského domova a lokálních charitativních a neziskových organizací, podporu kulturních a sportovních akcí v regionu zaměřených na děti, účast na různých ekologických projektech na lokální úrovni včetně projektu "Uklidme Česko", omezování spotřeby obalových materiálů, nákup lokálních produktů, implementaci technologie pro úsporu energie, třídění odpadu a používání šetrných čistících prostředků.

Tab. 1: Oblasti aktivit CSR

Variety odpovědí	ANO
Životní prostředí	38
Sportovní aktivity	26
Zdraví	19
Podpora znevýhodněných skupin (např. hendikepovaní, dětské domovy)	41
Společenské a kulturní akce (výstavy, divadlo, koncerty)	24
Vzdělávání	17
Neřešíme	21

Zdroj: vlastní zpracování

Z dat v tabulce 1 vyplývá, že přestože 60 % na předešlou otázku odpovědělo, že se danou problematikou nezabývají, tak při konkrétním výčtu možných oblastí aktivit v rámci CSR již pouze 19 % respondentů odpovědělo, že žádnou oblast nerealizují. Rovněž odpovědi na tuto otázku potvrdily závěr z odpovědi na chápání pojmu CSR. Tedy, že se velká část respondentů v dané problematice dobře neorientuje. Respondenti jako nejčastější oblasti aktivit zmínili podporu znevýhodněných skupin a ochranu životního prostředí. Nejméně realizují aktivity v oblasti zdraví a vzdělávání.

63 % respondentů chápe udržitelný byznys jako chytré balancování aspektů ekonomického, sociálního a životního prostředí. Další respondenti vnímají tento pojem například jako aktivity CSR, nebo jen jako efektivní využívání zdrojů. 9 % respondentů se v dané problematice vůbec neorientuje. Je potřebné se v dané oblasti více věnovat osvětě a vzdělávání manažerů působících v cestovním ruchu.

Četnosti odpovědi na otázku “Co vám říká Zelená dohoda pro Evropu?” byly následující: “Neznám, nikdy jsem neslyšel a nezajímá mě” (11), “Neznám, nikdy jsem neslyšel, zajímá mě” (28), “Zaslechl jsem, nevím o co jde” (23), “Ano, mám základní povědomí” (36), “Ano, vím o co jde” (12), “Ano, beru v potaz ve svém byznysu” (1). Podle četností odpovědi lze konstatovat, že 35 % respondentů uvedenou dohodu nezná a dalších 21 % sice o dohodě slyšelo, ale nevím čeho se týká. Toto zjištění je dost znepokojující, protože je to zásadní koncepční dokument týkající se dalšího směřování EU. Pouze jeden respondent uvedl, že to ovlivnilo jeho podnikání.

Četnosti odpovědi na otázku týkající se znalosti pojmu “Cíle udržitelného rozvoje OSN” potvrdily závěry z vyhodnocení předchozí otázky. 42 % respondentů nezná daný pojem a 37 % pojem slyšelo, ale nezná jeho obsah. Je to ještě horší výsledek, než u znalosti pojmu Zelená dohoda pro Evropu.

Respondenti nejčastěji poukazují na to, že kvalitu života ovlivňují emise a produkce odpadu, následně dostatek vodních zdrojů a zvyšování teploty na Zemi. Nejméně podle jejich názoru kvalitu života ovlivňuje migrace obyvatel. Četnost odpovědi odpovídá všeobecnému pohledu obyvatel České republiky na danou problematiku.

Podnikání v cestovním ruchu úzce souvisí i se změnami klimatu. Proto byli respondenti dotázáni, zda tato skutečnost ovlivňuje nebo má potenciál ovlivnit jejich byznys. Četnost odpovědi byly následující: “Ne, netýká se nás” (22), “Ano, nijak zásadně” (49), “Ano, obávám se jí” (31), “Ano, vidím příležitost” (8), “Ano, aktivně to už řeším” (1). Celkem 20 % respondentů uvádí, že se jich uvedená problematika netýká. Odpovídali takto převážně respondenti z organizací zabývajících se ubytovacími službami, nejčastěji z Prahy. Zbývajících 80 % respondentů vnímá vliv změny klimatu na jejich podnikání v různé intenzitě, ale pouze 7 % v této skutečnosti vidí příležitost a ne hrozbu.

Tab. 2: Vliv změny klimatu na cestovní ruch

Variety odpovědí	ANO
Změna nebo omezení dostupnosti destinací	56
Změna atraktivity destinací (např. z důvodu změn biodiversity)	58
Změna důvodu návštěvy destinací (např. místo letního lyžování na ledovci pěší túry)	43
Změna sezónnosti (zkrácení nebo prodloužení sezón)	56

Zdroj: vlastní zpracování

Z tabulky 2 vyplývá, že jednotlivé možnosti odpovědi respondentů mají relativně stejnou hodnotu, pouze méně často respondenti zmiňují, že vliv klimatu způsobí změnu důvodu návštěvy konkrétní destinace.

Další otázka dotazníkového šetření souvisí se zjištěním konkrétních kroků, které firmy připravují v souvislosti s identifikovanými změnami ve spojení se změnou klimatu. Přestože si respondenti uvědomují vliv změn klimatu na cestovní ruch, 74 % z nich odpovědělo, že se na uvedené ohrožení nepřipravují. Dalších 14 % by chtělo na dané

ohrožení reagovat, ale neví jak. Zde bude do budoucna potřebné zaměřit jak výzkum k identifikaci vhodných aktivit, tak i vzdělávání manažerů. Pouze 9 % respondentů odpovědělo, že se jejich firma připravuje nebo již připravila. Jako dílčí projekty respondenti uvedli například stavbu čistírky odpadních vod, instalaci solárních panelů, výstavbu závlahového systému, nebo výsadbu zeleně.

Respondenti byli dotázáni, jaké konkrétní aktivity/iniciativy v současné době realizují v oblasti ochrany životního prostředí. Respondenti mohli současně označit více možností.

Tab. 3: Aktivity/iniciativy realizované v oblasti životního prostředí

Variety odpovědí	ANO
Důsledné třídění odpadů	98
Ekologická likvidace odpadů	53
Zefektivňování hospodaření s vodou (systematické snižování spotřeby, využití dešťové vody apod.)	52
Zvyšování podílu čisté energie v nakupované energii	10
Využívání solárních článků, centrálních spínačů osvětlení a další opatření ke snižování spotřeby elektrické energie	18
Snižování emisí	6
Měření uhlíkové stopy provozů a systematické aktivity směřující k snižování uhlíkové stopy	6
Eliminace plastových výrobků	55
Elektromobilita nebo využití jiných alternativních paliv či způsobů dopravy	10
Používání ekologických čisticích prostředků (zaškrtněte, pokud podíl těchto prostředků je větší než 70 %)	19
Používání produktů z ekologického zemědělství při přípravě pokrmů nebo nápojů – pokud ano, uveďte jejich procentuální podíl	10

Zdroj: vlastní zpracování

Z dat v tabulce 3 lze vyvodit závěr, že nejčastější aktivitou je důsledné třídění odpadů a potom aktivity, jako jsou eliminace používání plastových výrobků, ekologická likvidace odpadů a opatření vedoucí k efektivnímu hospodaření s vodou. Naopak mají firmy rezervy v realizaci aktivit souvisejících se snižováním emisí a využívání čisté energie jak pro provoz dopravních prostředků, tak i budov nebo kanceláří.

Tab. 4: Aktivity/iniciativy realizované v sociální oblasti

Variety odpovědí	ANO
Pravidelné zvyšování kvalifikace a kariérní růst zaměstnanců	58
Eliminace projevů diskriminace na pracovišti	48
Spravedlivé odměňování	83
Respektování principu rovných pracovních příležitostí	53
Péče o zdraví a bezpečnost zaměstnanců	70
Vytváření zdravé firemní kultury	75
Vyhodnocování sociálních důsledků manažerských rozhodnutí	22
Začleňování fyzicky či mentálně hendikepovaných pracovníků do pracovního procesu	19
Systém zaměstnaneckých benefitů	52
Podpora externích sociálních projektů	17

Zdroj: vlastní zpracování

Respondenti jako nejčastější aktivitu označili spravedlivé odměňování a následně vytváření zdravé firemní kultury. Nejméně často se zamýšlí nad sociálními důsledky svých rozhodnutí, dále méně často začleňují fyzicky či mentálně hendikepované pracovníky do pracovního procesu a nejméně často podporují externí sociální projekty. Na závěr dotazníkového šetření se autoři dotazovali, jaké interní předpisy nebo postupy jsou ve firmách respondentů zavedeny. Současně mohli respondenti odpovědět, zda v dané oblasti školí své zaměstnance. Ve firmách respondentů jsou nejčastěji využívána pravidla pro vztahy se zákazníky a dodavateli a rovněž mají firmy vypracován etický kodex, i když se na druhé straně jedná jen o 55 % těchto firem. Stejně jako u hodnocení znalosti pojmů CSR a udržitelného byznysu se i zde projevila malá pozornost této problematice v organizacích respondentů. Pouze 14 % z dotázaných uvedlo, že jejich firma zpracovává Sustainability nebo CSR reporting. Školení k využívání uvedených předpisů a postupů realizuje podle odpovědí respondentů jen 33 % organizací.

5. Diskuse

Data umožňují odpovědět na VO1 „Jak firmy v oblasti cestovního ruchu vnímají obsah pojmu CSR a udržitelné podnikání?“. Na základě rozložení odpovědí můžeme konstatovat, že pouze 1/2 respondentů vnímá CSR jako integraci environmentálních a sociálních hledisek do firemních procesů. Vzhledem k tomu, že od vydání Zelené knihy (European Commission, 2001), uplynulo více jak 20 let, je toto zjištění znepokojivé. 8 % respondentů nezná obsah daného pojmu, zbývající respondenti obsah pojmu nechápou komplexně, ale jako vybrané dílčí aktivity. Pokud respondenti neznají obsah pojmu, nemohou CSR ani v praxi správným způsobem realizovat. Nedostatky v teoretických znalostech potvrdila i získaná data. 37 % respondentů chápe udržitelný byznys například jako aktivity CSR, nebo jen jako efektivní využívání zdrojů, 9 % respondentů se v dané problematice vůbec neorientuje. Při hodnocení závislosti mezi věkem respondentů a správným chápáním obsahu pojmu udržitelné podnikání byla vyslovena hypotéza H_0 : „Neexistuje statisticky významný rozdíl mezi správným chápáním pojmu udržitelné podnikání a věkem respondentů.“ a alternativní hypotéza H_1 : „Existuje statisticky významný rozdíl mezi správným chápáním pojmu udržitelné podnikání a věkem respondentů“. Na základě provedeného testu nezávislosti na hladině významnosti 5 % nebyla zamítnuta nulová hypotéza (H_0) o nezávislosti jednotlivých znaků. To znamená, že se nepodařilo prokázat, že by mezi věkem respondentů a znalostí obsahu pojmu udržitelné podnikání existovala závislost. Se znalostmi o problematice udržitelného podnikání souvisí rovněž další formulovaná hypotéza: „Respondenti ve věku do 45 let včetně mají častěji povědomí o Zelené dohodě pro Evropu než respondenti ve věku 46 a více let.“ Byla vyslovena hypotéza H_0 : „Neexistuje statisticky významný rozdíl mezi povědomím o Zelené dohodě pro Evropu u respondentů ve věku do 45 a u respondentů ve věku 46 a více let“ a alternativní hypotéza H_1 : „Existuje statisticky významný rozdíl mezi povědomím o Zelené dohodě pro Evropu u respondentů ve věku do 45 a u respondentů ve věku 46 a více let“. Pro výpočet byly sloučeny odpovědi respondentů na nabízené kladné a nabízené záporné možnosti. Na základě provedeného testu nezávislosti na hladině významnosti 5 % nebyla zamítnuta nulová hypotéza (H_0) o nezávislosti jednotlivých znaků. To znamená, že se nepodařilo prokázat, že by mezi věkem respondentů a znalostí Zelené dohody pro Evropu existovala závislost.

Četnosti dat z tabulky 1 umožňují odpovědět na VO2 „Zda a v jakých oblastech CSR se firmy angažují?“. Pozitivní je, že 81 % respondentů odpovědělo, že realizují některou z oblastí CSR. Podpora znevýhodněných skupin a ochrana životního prostředí jsou oblasti, do kterých respondenti zaměřují aktivity CSR. Nejméně realizují aktivity v oblasti zdraví a vzdělávání. Při hodnocení závislosti mezi velikostí firmy a oblastmi aktivit CSR byla vyslovena hypotéza H_0 : „Neexistuje statisticky významný rozdíl mezi realizovanými aktivitami CSR u firem do 50 zaměstnanců a firem s více zaměstnanci“ a alternativní hypotéza H_1 : „Existuje statisticky významný rozdíl mezi realizovanými aktivitami CSR u firem do 50 zaměstnanců a firem s více zaměstnanci“. Na základě provedeného testu nezávislosti na hladině významnosti 5 % nebyla zamítnuta nulová hypotéza (H_0) o nezávislosti jednotlivých znaků. To znamená, že se nepodařilo prokázat, že by mezi velikostí firmy a realizací aktivit v jednotlivých oblastech CSR existovala závislost. Při hodnocení závislosti mezi využíváním CSR v činnosti firem z oboru ubytování (gastronomie) a cestovními kancelářemi (cestovními agenturami) byla využita data z tabulky 1. Byla vyslovena hypotéza H_0 : „Neexistuje statisticky významný rozdíl mezi četností využívání CSR v činnosti firem z oboru ubytování (gastronomie) a v činnosti cestovních kanceláří a agentur.“ a alternativní hypotéza H_1 : „Existuje statisticky významný rozdíl mezi četností využívání CSR v činnosti firem z oboru ubytování (gastronomie) a v činnosti cestovních kanceláří a agentur“. Na základě provedeného testu nezávislosti na hladině významnosti 5 % nebyla zamítnuta nulová hypotéza (H_0) o nezávislosti jednotlivých znaků. To znamená, že se nepodařilo prokázat, že by mezi využíváním CSR v činnosti firem z oboru ubytování (gastronomie) a v činnosti cestovních kanceláří (cestovních agentur) existovala závislost.

Data v tabulce 3 a 4 umožňují odpovědět na VO3 „Jaké aktivity realizují firmy v oblasti životního prostředí a v sociální oblasti?“. Nejčastější aktivitou v oblasti životního prostředí je důsledné třídění odpadů a aktivity, jako jsou eliminace používání plastových výrobků, ekologická likvidace odpadů a opatření vedoucí k efektivnímu hospodaření s vodou. V sociální oblasti respondenti jako nejčastější aktivitu označili spravedlivé odměňování a následně vytváření zdravé firemní kultury. Nedostatečně je v oblasti životního prostředí věnována pozornost snižování emisí a využívání čisté energie jak pro provoz dopravních prostředků, tak i budov nebo kanceláří. V sociální oblasti je potřebné zvýšit zodpovědnost manažerů za sociální důsledky svých rozhodnutí, více začleňovat fyzicky či mentálně hendikepované pracovníky do pracovního procesu a častěji podporovat externí sociální projekty.

Mezi hlavní zjištění ze strukturovaných rozhovorů, které vhodně doplňují dotazníkové šetření, patří:

- Téma udržitelnosti je v současné době více než důležité, jde o téma klíčové. Udržitelnost musí být v souladu s konkurenceschopností. Téma udržitelnosti je komunikováno směrem k zaměstnancům (částečně i v případě nábory nových zaměstnanců) i klientům/zákazníkům/návštěvníkům.

- Udržitelný business je chápán jako situace, kdy „to co si ze společnosti vezmeme, bychom měli minimálně ve stejné míře vrátit zpět“. Nejde pouze o životní prostředí, ale jde i o společenskou a ekonomickou udržitelnost. Je to business, který s důrazem na udržitelnost dokáže být stále profitabilní.
- Hoteliéři, restauratéři i manažeři cestovních kanceláří jsou aktivní v sociální, ekologické i ekonomické oblasti. Mezi konkrétní realizované projekty patří: třídění odpadu, bezpapírová společnost – digitalizace, žádné potraviny z hromadné výroby, ekologické čisticí materiály, zero waste, spolupráce s nadacemi, šetření energiemi i hledání nových možností.
- V oblasti udržitelného rozvoje mají firmy strategie, ví kam směřují – ale ve většině případů se stále ještě nejedná o komplexní marketingový nástroj. Prezентují navržené kroky svým zaměstnancům i klientům/hostům a snaží se je motivovat k větší angažovanosti.
- Mezi hlavní překážky při realizaci strategií udržitelnosti patří nedostatek financí, časová náročnost, malá informovanost či zažitá stereotypy (každá nová věc se potýká s nevolí ze strany zainteresovaných stran). Respondenti také vnímají malou podporu tématu udržitelnosti ze strany státu a jeho institucí, v případě podpory ze strany EU a jejích institucí je podpora vnímána jako částečná.
- Interní předpisy, postupy či normy v návaznosti na udržitelné podnikání mají ve svých firmách zavedeny.
- S pojmem – Cíle udržitelného rozvoje OSN – se nesetkali, ale rádi se o nich dozvědí více.

6. Závěr

Výzkum problematiky CSR a udržitelného podnikání je prováděn výzkumníky v různých oblastech, včetně cestovního ruchu, a také v různých zemích na světě. V České republice byl v oblasti cestovního ruchu doposud zaměřen zejména na problematiku CSR. Současná situace ukazuje, že se firmy i v cestovním ruchu neobejdou bez šetrnějšího postoje k životnímu prostředí a větší ohleduplnosti vůči společnosti. Ukazuje se, a předložený výzkum to potvrdil, že pouze část firem má plán, jak dosáhnout uhlíkovou neutralitu a připravit se na změnu klimatu. Celkové povědomí o udržitelnosti, jejích principech a využití v podnikání je v oblasti cestovního ruchu nízké. Vzhledem k nezadržitelnému vývoji společnosti i legislativy směrem k nutnosti efektivního boje s klimatickou změnou, vzhledem ke směrnici Evropské komise s názvem “Corporate Social Responsibility Directive” na zavedení povinných reportů udržitelnosti pro širší okruh podnikatelských subjektů a institucí od 1. ledna 2023 (European Commission, 2021) a tomu předcházející nutnosti implementovat principy udržitelnosti do vnitřních procesů a firemní strategie a také vzhledem k zavádění principů odpovědnosti za udržitelnost celého dodavatelského řetězce, se budou nutně muset změnit i firmy podnikající v cestovním ruchu. Nezbytná bude intenzivnější osvěta a vzdělávání v této oblasti od předškolních zařízení, přes základní a střední školy až po vysoké školy a university. Samozřejmě by mělo být i systematické vzdělávání nejen zaměstnanců ve firmách, ale také turistů. Dobrou praxi zjistili Hoppstadius a Möller (2018) v činnosti podnikatelů v cestovním ruchu ve švédské biosférické rezervaci, kde se tyto podnikatelé zapojují do procesů učení o udržitelnosti prostřednictvím setkání s turisty v jejich zařízeních cestovního ruchu, společně o udržitelnosti komunikují a ukazují turistům, jak se oni (podnikatelé) rozhodli žít jako součást této biosférické rezervace. Předložený výzkum prokázal, že bude potřeba položit důraz na edukaci majitelů a manažerů firem v cestovním ruchu, aby pro ně nebyly pojmy CSR a udržitelný byznys jen modními slovy politiků. Je potřebné brát aktivity CSR a udržitelného byznysu v úvahu jako kritéria při rozhodování firem o jejich budoucím směřování. Kromě tlaku evropských i českých politiků a tlaku médií zde bude i tlak mladých lidí do 40 let, kteří mají velkou kupní sílu a mají už jiný pohled na tuto problematiku než starší generace. Budou stále častěji chtít pracovat ve firmách a kupovat produkty firem, které uznávají jako hodnotu boje za klima, udržitelnost a zelenou ekonomiku. Rostoucí tlak zúčastněných stran bude mít vliv i na to, že podvody v této oblasti, které se nazývají greenwashing, budou méně časté a méně reálně uskutečnitelné. Je tedy vhodné se ze strany majitelů a manažerů dívat na udržitelný byznys pragmaticky. Je to byznysová příležitost.

Literatura

- [1] ASOCIACE MALÝCH A STŘEDNÍCH PODNIKŮ A ŽIVNOSTNÍKŮ ČESKÉ REPUBLIKY, (2020). *Strategie udržitelnosti*. [online]. [cit. 8.4.2023]. Dostupné z: <https://1url.cz/2KOUb>.
- [2] CAVAGNARO, E., STAFFIERI, S., CARRIERI, A., BURNS, K., CHEN, N., FERMANI, A., (2021). Profiling for sustainable tourism: young travellers' self-transcendence values and motivations. *European Journal of Tourism Research*, vol. 28, 2810. ISSN 1314 – 0817. DOI: 10.54055/ejtr.v28i.2261.
- [3] COROS, M. M., GICĂ, O. A., YALLOP, A. C., MOISESCU, O. I., (2017). Innovative and sustainable tourism strategies A viable alternative for Romania's economic development. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, vol. 9, no. 5, pp. 504-515. ISSN 1755-4225. DOI: 10.1108/WHATT-07-2017-0033.
- [4] DAYOUR, F., ADONGO, C. A., AMUQUANDO, F. E., ADAM I., (2020). Managing the COVID-19 crisis: coping and post-recovery strategies for hospitality and tourism businesses in Ghana. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, vol. 4, no. 4, pp. 373-392. ISSN 2514-9792. DOI: 10.1108/JHTI-08-2020-0150.

- [5] DRAŽIĆ, G., DRAŽIĆ, N., GAJIĆ, V., (2020). New ecotechnologies for waste reuse in sustainable hospitality. In *IRASA Second International Scientific Conference Science, Education, Technology and Innovation - SETI II*. Belgrade, Serbia, pp. 405-413.
- [6] DŮM ZAHRANIČNÍ SPLUPRÁČE, (2022).
- [7] EDGELL, D. L., SWANSON, J. R., (2013). *Tourism Policy and Planning. Yesterday, Today, and Tomorrow*. Abingdon: Routledge.
- [8] EUROPEAN COMMISSION, (2020). *Transformative change in the global post-2020 Biodiversity Framework*. [online]. [cit. 8.4.2023]. Dostupné z: <https://1url.cz/tKOUF>.
- [9] EUROPEAN COMMISSION, (2021). *Corporate Social Responsibility Directive – CSRD*. [online]. [cit. 8.4.2023]. Dostupné z: <https://1url.cz/tKOb1>.
- [10] FALCONE, P. M., (2019). Tourism-based circular economy in Salento (South Italy): a SWOT-ANP analysis. *Social Sciences*, vol. 8, no. 7, 216. ISSN 2076-0760. DOI: 10.3390/socsci8070216.
- [11] FATMA, M., RAHMAN, Z., KHAN, I., (2016). Measuring consumer perception of CSR in tourism industry: Scale development and validation. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, vol. 27, pp. 39-48. ISSN 1447-6770. DOI: 10.1016/j.jhtm.2016.03.002.
- [12] GEISSDOERFER, M., SAVAGET, P., BOCKEN, N. M., HULTINK, E. J., (2017). The circular economy – A new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*, vol. 143, pp. 757-768. ISSN 0959-6526. DOI: 10.1016/j.jclepro.2016.12.048.
- [13] GRANT THORNTON, (2021). *Udržitelnost ke konkurenční výhodě*. [online]. [cit. 8.4.2023]. Dostupné z: <https://www.grantthornton.cz/clanek/udrizitelnosti-ke-konkurencni-vyhode>.
- [14] GREEN HOTELS ASSOCIATION, (2022). [online]. [cit. 8.4.2023]. Dostupné z: <http://greenhotels.com/index.php>.
- [15] HOPPSTADIUS, F., MÖLLER, C., (2018). ‘You have to try being a role model’ – Learning for sustainability among tourism entrepreneurs in a Swedish biosphere reserve. *European Journal of Tourism Research*, vol. 20, pp. 28-45. ISSN 1994-7658. DOI: 10.54055/ejtr.v20i.338.
- [16] HUANG, A., MAKRIDIS, C., BAKER, M., MEDEIROS, M., GUO, Z., (2020). Understanding the impact of COVID-19 intervention policies on the hospitality labor market. *International Journal of Hospitality Management*, vol. 91, 102660. ISSN 0278-4319. DOI: 10.1016/j.ijhm.2020.102660.
- [17] JONES, P., COMFORT, D., (2020). The COVID-19 crisis and sustainability in the hospitality industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, vol. 32, no. 10, pp. 3037-3050. ISSN 0959-6119. DOI: 10.1108/IJCHM-04-2020-0357.
- [18] KALISCH, A., (2002). *Corporate Futures: Social Responsibility in the Tourism Industry*. London: Tourism Concern.
- [19] KOMPPULA, R., HONKANEN, A., ROSSI, S., KOLESNIKOVA, N. (2018). The impact of values on sustainable behaviour-A study among Russian and Finnish university students. *European Journal of Tourism Research*, vol. 19, pp. 116-131. ISSN 0048-7333. DOI: 10.54055/ejtr.v19i.329.
- [20] MARIN-PANTELESCU, A., TĂCHICIU, L., CĂPUȘNEANU, S., TOPOR, D. I., (2019). Role of Tour Operators and Travel Agencies in Promoting Sustainable Tourism. *Amfiteatru Economic*, vol. 21, no. 52, pp. 654-669. ISSN 1582-9146. DOI: 10.24818/EA/2019/52/654.
- [21] MERLI, R., PREZIOSI, M., ACAMPORA, A., ALI, F., (2019). Why should hotels go green? Insights from guests’ experience in green hotels. *International Journal of Hospitality Management*, vol. 81, pp. 169-179. ISSN 0278-4319. DOI: 10.1016/j.ijhm.2019.04.022.
- [22] SAARINEN, J., (2006). Traditions of sustainability in tourism studies. *Annals of Tourism Research*, vol. 33, no. 4, pp. 1121-1140. ISSN 0160-7383. DOI: 10.1016/j.annals.2006.06.007.
- [23] SÉRAPHIN, H., GOWREESUNKAR, V. G., (2021). Tourism: how to achieve the sustainable development goals? *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, vol. 13, no. 1, pp. 3-8. ISSN 1755-4217. DOI:10.1108/WHATT-08-2020-0086.
- [24] SHIN, H., SHARMA, A., NICOLAU, J. L., KANG, J., (2021). The impact of hotel CSR for strategic philanthropy on booking behavior and hotel performance during the COVID-19 pandemic. *Tourism Management*, vol. 85, 104322. ISSN 0261-5177. DOI: 10.1016/j.tourman.2021.104322.
- [25] STREIMIKIENE, D., SVAGZDIENE, B., JASINSKAS, E., SIMANAVICIUS, A., (2021). Sustainable tourism development and competitiveness: The systematic literature review. *Sustainable Development*, vol. 29, pp. 259–271. ISSN 1099-1719. DOI 10.1002/sd.2133.
- [26] TSAI, M. C., (2021). Developing a sustainability strategy for Taiwan's tourism industry after the COVID-19 pandemic. *PLOS ONE*, vol. 16, no. 3, pp. 1-21. ISSN 1932-6203. DOI: 10.1371/journal.pone.0248319.
- [27] UNITED NATIONS., (2015). *Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. [online]. [cit. 8.4.2023]. Dostupné z: <https://sdgs.un.org/2030agenda>.
- [28] VARGAS-SANCHEZ, A., (2018). The unavoidable disruption of the circular economy in tourism. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, vol. 10, no. 6, pp. 652-661. ISSN 1755-4225. DOI: 10.1108/WHATT-08-2018-0056.

[29] WORLD TOURISM ORGANIZATION. (2017). *Tourism and the sustainable development goals – journey to 2030*. [online]. [cit. 8.4.2023]. Dostupné z: <https://1url.cz/VKOOm>.

Příspěvek byl zpracován v rámci grantu GAAA/2022/8 Grantové agentury Academia aurea. Název projektu: Faktory ovlivňující udržitelné podnikání v cestovním ruchu a hotelnictví.

DESTINACE – TURISTICKÝ REGION VS. ADMINISTRATIVNÍ JEDNOTKA

Destination – Tourist Region vs. Administrative Unit

ANDREA HOLEŠINSKÁ

MARTIN ŠAUER

<i>Katedra regionální ekonomie a správy</i>	<i>Depart. of Region. Economics and Administration</i>
<i>Ekonomicko-správní fakulta</i>	<i>Faculty of Economics and Administration</i>
<i>Masarykova univerzita</i>	<i>Masaryk University</i>
<i>✉ Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic</i>	
<i>E-mail: holesinska@econ.muni.cz, sauer@econ.muni.cz</i>	

Anotace

Článek je o vymezení turistických regionů. Představeny jsou typy regionů (homogenní, nodální, plánovací/administrativní) a jim odpovídající přístupy k regionalizaci cestovního ruchu. Tyto přístupy jsou vzájemně porovnávány na základě kritéria výkonu cestovního ruchu. Klíčovým ukazatelem výkonu je počet přenocování turistů v hromadných ubytovacích zařízeních (HUZ), který reprezentuje velikost koupěschopné poptávky cestovního ruchu daného regionu. Analýza ukazuje se, že dané přístupy v některých případech velmi výrazně ovlivňují vypovídací schopnost skutečného výkonu cestovního ruchu, a tedy v takovém případě nelze hovořit o turistických regionech. Příkladem jsou vzniklé disproporce u administrativně vymezených „turistických“ regionů. Cílem tohoto příspěvku je identifikovat kritéria, která by vymežila komplexní konkurenceschopné turistické regiony. Výsledkem je, že komplexnost regionu je v propojení potenciálu území a destinačních procesů (spolupráce 3K); konkurenceschopnost regionu je dána koupěschopnou poptávkou a finančními zdroji DMO; a turistický aspekt regionu je obsažen přímo v potenciálu území.

Klíčová slova

destinace, turistický region, destinační společnost (DMO), rajonizace cestovního ruchu

Annotation

The paper is about defining tourist regions. The types of regions (homogeneous, nodal, planning/administrative) and corresponding approaches to tourism regionalization are presented. These approaches are compared with each other based on the criterion of tourism performance. The number of overnight stays of tourists in collective accommodation establishments is the key tourism performance indicator, which represents the size of the purchasing power of tourism in a certain region. The findings show that the analysed approaches in some cases very significantly influence the current tourism performance. These disproportions are evident especially in the case of administratively defined "tourist" regions. The aim of this paper is to identify criteria for complex competitive tourist regions. As a result, the complexity of the region is in the connection of the territory's potential and destination processes (3C – cooperation); the competitiveness of the region is determined by the purchasable demand and financial resources of the DMO; and the touristic aspect of the region is contained directly in the territory's potential.

Keywords

destination, tourist region, destination management organisation (DMO), tourism regionalisation

JEL Classification: Z32, R12

1. Úvod

Co je destinace? Obecně se jedná o prostorovou jednotku cestovního ruchu, která je vymezena na základě různých kritérií. Proces vymezení takovýchto prostorových jednotek neboli regionů se nazývá regionalizace (někdy též rajonizace). Regionalizace je prováděna za určitým účelem. V případě cestovního ruchu je účelem (kritériem) vymezení prostorové jednotky neboli turistického regionu existence/disponibilita podmínek pro rozvoj cestovního ruchu v daném území.

Vymezení turistických regionů je v ČR předmětem diskusí řadu let. Již v 60. letech 20. století vláda schválila *Rajonizaci cestovního ruchu v ČSSR* (1962 in Kotrba, 1968), jejíž záměrem bylo zmapovat podmínky rozvoje cestovního ruchu v Československu. Výsledkem byla identifikace území vhodných či nevhodných pro rozvoj cestovního ruchu a rekreaci. Na počátku 80. let pak byl tento dokument ještě aktualizován.

Dalším významnějším obdobím, kdy se do popředí dostává otázka vymezení turistických regionů, byl počátek 21. století. Objevují se dva směry (účely) regionalizace cestovního ruchu. Na jedné straně přichází Ústav územního rozvoje v Brně s hodnocením potenciálu cestovního ruchu v obcích ČR, který vychází z územních podmínek a lokalizačních předpokladů pro rozvoj cestovního ruchu (Bína, 2002), a na druhé straně prosazuje Česká centrála cestovního ruchu identifikaci turistických regionů a oblastí pro potřeby marketingu (Kratochvíl, 2004). V mezi dobí je publikován *Návrh nové rajonizace cestovního ruchu ČR* (Vystoupil, Holešinská, Kunc, Šauer, 2007), který posuzuje podmínky pro rozvoj cestovního ruchu v ČR komplexně, tj. zahrnuje nejen lokalizační a realizační předpoklady rozvoje cestovního ruchu, ale i jejich funkční využití.

Další potřeba vymezení turistických regionů vyvstává s procesem tvorby věcného záměru zákona o podpoře cestovního ruchu (Holešinská, Šauer, Vystoupil, 2010). V té době jsou často rozebírány problémy související s akceptací „zakreslených“ hranic turistických oblastí (Ulrych, 2006) nebo přesah turistických regionů do několika administrativních jednotek (Holešinská a Jezdinská, 2013).

V současnosti je otázka vymezení „přirozeného“ turistického regionu opět aktuální, a to nejen v souvislosti s připravovaným zákonem o podpoře cestovního ruchu, ale především s dopady pět let realizované certifikace destinačních společností (DMO). Vyvstává zde konflikt mezi hranicemi turistického regionu a hranicemi „plánovacího/programového“ regionu (Tonev, 2008; Jenkins, 2000). Zatímco první typ regionu je vymezen na základě územních předpokladů k rozvoji cestovního ruchu, druhý typ regionu tvoří katastry obcí, jež reprezentují vazby mezi aktéry cestovního ruchu, které jsou institucionalizovány v podobě certifikované DMO. Výsledkem tak například je, že destinace Šumava, jakožto přirozený celek, je rozparcelována do územních jednotek čtyř certifikovaných DMO. Z pohledu návštěvníka by toto členění nemusel být problém, pokud by všechny certifikované DMO spolupracovaly a propagovaly Šumavu společně pod jednou značkou.

Tento článek chce na tyto disproporce upozornit, neboť pro destinaci platí, že se jedná o území, kde se současně vyskytují jak prvky geografické (viz například přírodní a kulturní předpoklady cestovního ruchu), tak vztahové, které jsou určeny vazbami a vzájemnými procesy mezi aktéry cestovního ruchu (Holešinská, Šauer, Vystoupil, 2010). Opomenutím této komplexity destinace a upřednostňování tvorby regionů dle statistických či administrativních důvodů, zákonitě vede k potlačení skutečného turistického regionu (Jenkins, 2000).

2. Teoretická východiska

Jenkins (2000) pojednává o regionalizaci cestovního ruchu a uvádí tři základní koncepty vymezení regionů: homogenní, nodální (funkční) a programové (plánovací/administrativní). Homogenní regiony jsou často spojovány s geografickým přístupem, který člení území podle významných geografických celků. Příkladem je *Rajonizace cestovního ruchu v ČSSR* (1962 in Kotrba, 1968), kde je kladen důraz na přírodní a antropogenní podmínky rozvoje cestovního ruchu, nebo *Návrh nové rajonizace cestovního ruchu ČR* (Vystoupil, Holešinská, Kunc, Šauer, 2007), kde jsou vymezeny celky na základě potenciálu území pro rozvoj cestovního ruchu (např. horské oblasti, venkovská krajina, urbanizované celky, aj.).

Nodální regiony jsou spojeny s funkčním využitím území. Na rozdíl od homogenních regionů mají dynamický charakter. Dynamiku regionů určuje právě „nodalita“ neboli vzájemné vazby (procesy). Pásková (2003) hovoří o tzv. destinačních procesech. Jako příklad uvádí exkurzionismus, tedy pohyb (výlet=excursion, fr.) návštěvníků v území za účelem návštěvy turistických cílů. Jiným druhem procesu pro vymezení nodálních regionů může být vertikální, respektive horizontální spolupráce aktérů cestovního ruchu v destinaci. Turistický (nodální) region je tak přirozeně určen sítí vazeb mezi aktéry. Příkladem tohoto procesu v praxi ČR je certifikace destinačních společností (DMO). U takto vymezených regionů dochází v čase k jejich proměně, a to jak vzhledem k velikosti, tak k vazbám mezi jádrem regionu a jeho zázemím (Vystoupil, Šauer, Holešinská, 2007).

Vystoupil, Šauer a Holešinská (2007) zmiňují, že turistické regiony nejsou vždy vymezeny na základě výše popsaných přirozených procesů. Často se jedná o kompromis mezi „destinačními“ regiony (viz výše popsané turistické regiony) a administrativními jednotkami. Příkladem je slovenská *Regionalizácia cestovného ruchu v SR* (MH SR, 2005), kde převládly pragmatické důvody (tj. vazba na statistické údaje sledované za administrativní celky). Důsledkem je rozdělení přirozených (přírodních) celků, tedy homogenních regionů z hlediska potenciálu

cestovního ruchu, na více menších oblastí. Tento přístup posiluje i samotný slovenský zákon č. 91/2010 Z.z. o podpoře cestovního ruchu, který definuje vznik oblastních organizací cestovního ruchu (jinak řečeno DMO) v takto vymezených regionech (Holešinská, 2013). Tento typ vymezení regionů spíše odpovídá programovému (plánovacímu) regionu (Jenkins, 2000), který slouží pro administrativní účely a je vázán na nějaký program/plán rozvoje. Autoři (Vystoupil, Holešinská, Kunc a Šauer, 2007) v tomto kontextu uvádějí marketingový přístup vymezení turistických regionů.

V souhrnu lze konstatovat, že první přístup zmiňuje přirozenost území, druhý přístup nodalitu (vazby) a třetí přístup „účelovost“. Destinace (turistický region) se však dostává na trh jako produkt, což vede k potřebě nahlížet na turistické regiony jako na ekonomické jednotky, jejichž velikost je determinována jejich konkurenceschopností (Bratl a Schmidt, 1998). Konkurenceschopnost regionů je posuzována na základě jeho výkonu. V případě poptávky je to kvalitativní ukazatel přenocování v hromadných ubytovacích zařízeních (HUZ) a u nabídky se jedná o výkon DMO, který je stimulován objemem disponibilních finančních prostředků na zajištění marketingových a manažerských aktivit DMO.

Článek si klade za cíl stanovit kritéria pro vymezení komplexního konkurenceschopného turistického regionu, a to na základě testování proměnlivosti (diferenciace) výkonového ukazatele cestovního ruchu (tj. přenocování), který je promítnut do prostorových jednotek vymezených výše popsanými přístupy. Následnou komparací jednotlivých prostorových modelů budou identifikována kritéria pro vymezení komplexních konkurenceschopných turistických regionů.

3. Metodika

Základní výzkumnou metodou v tomto článku je komparační analýza, jejíž hlavním kritériem je vymezení destinací na základě odlišných přístupů (viz teoretická východiska), které jsou hodnoceny pohledem skutečného výkonu destinace, tj. přenocování hostů (turisté) v hromadných ubytovacích zařízeních (HUZ). Sekundární data jsou získána z veřejné databáze Českého statistického úřadu. Kvalitativní ukazatel „přenocování“ je pro zajištění stability dat počítán jako aritmetický průměr za po sobě jdoucí roky. Výstupem komparace jsou kartodiagramy, které mají zachytit diferenciaci mezi jednotlivými přístupy vymezení prostorových jednotek cestovního ruchu (destinací) v ČR.

Komparace je provedena za dvě období. První období zahrnuje roky 2000-2009 a druhé období, tzv. předkovidové, tj. roky 2017-2019. Bohužel vzhledem k tomu, že certifikované DMO vznikaly až po roce 2018, musela být využita data z období pandemie covid-19 (tj. roky 2019, 2020 a 2021). V tomto případě se nepočítalo standardně s aritmetickým průměrem přenocování za dané období, ale bralo se v úvahu vždy jen nejvyšší maximum přenocování dosažené ve vybraných letech. V kartodiagramu (Obr. 5, vpravo) jsou tedy uvedeny roky, ke kterým se data vztahují.

Tab. 1: Přehled komparovaných přístupů

Přístup vymezení (Vystoupil, Holešinská, Kunc, Šauer, 2007)	Typ regionu (Jenkins, 2000)	Prostorová jednotka	Data – přenocování (HUZ)	Data – období	Limit
Geografický	Homogenní regiony	Turistický region	Aritmetický průměr	2000-2009	300 tis.
Územně-plánovací	Plánovací/ administrativní regiony	Okres	Aritmetický průměr	2000-2009	300 tis.
Územně-plánovací	Plánovací/ administrativní regiony	ORP	Aritmetický průměr	2000-2009	300 tis.
Marketingový	Plánovací region	Marketingový turistický region	Aritmetický průměr	2000-2009	300 tis.
Územně-plánovací	Nodální regiony	Hranice DMO	Aritmetický průměr	2000-2009	300 tis.
Územně-plánovací	Plánovací/ administrativní regiony	Okres	Aritmetický průměr	2017-2019	500 tis.
Územně-plánovací	Plánovací/ administrativní regiony	ORP	Aritmetický průměr	2017-2019	500 tis.
Územně-plánovací	Nodální regiony	Hranice certifikovaných DMO	Maximum za dané období	2019, 2020, 2021	500 tis.

Zdroj: vlastní zpracování

Na základě expertního odhadu (srovnáním vnitřní spotřeby cestovního ruchu Rakouska a ČR, viz Holešinská, Šauer, Vystoupil, 2010) jsou stanoveny minimální limity výkonu poptávky cestovního ruchu pro období 2000-

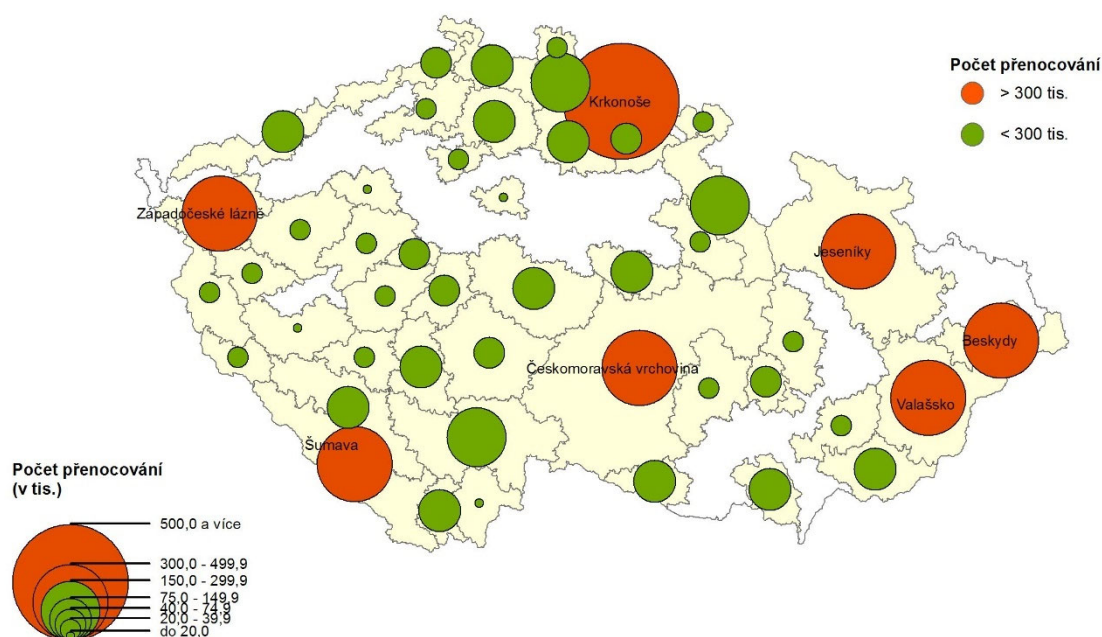
2009 na hranici 300 tisíc přenocování v HUZ a pro období 2017-2021 je hranice přenocování zvýšena na 500 tisíc (viz Tab. 1). Důvodem je, že došlo téměř o 1/3 k celkovému nárůstu přenocování ve srovnání s roky 2000-2009. Navíc v roce 2012 Český statistický úřad provedl korekci registrovaných HUZ ve své databázi a tím se navýšil i jejich počet, a tedy i výkon. Překročení stanovené limity počtu přenocování je v kartodiagramech zachyceno změnou barvy značky (červená). Údaje za území Prahy nejsou ve vybraných mapách uváděny kvůli čitelnosti vizualizaci hodnot přenocování v okolních regionech.

Zdrojem mapových podkladů je ARCDATA Praha, s.r.o. a databáze Českého statistického úřadu, CzechTourism (2022) a Holešinská (2010).

4. Výsledky

4.1 „Přirozené“ turistické regiony a výkon cestovního ruchu

Obr. 1: Přenocování v turistických regionech na základě Rajonizace (1981), 2000-2009

Zdroj: vlastní zpracování, data: ČSÚ (2000-2009)

Mapa (Obr. 1), jejímž podkladem jsou turistické regiony vymezené na základě metodiky *Rajonizace cestovního ruchu* ČSSR (1981 in Dohnal, Kolář, Příkryl, Říman, 1985), dokládá, že skutečný výkon cestovního ruchu v podobě přenocování koreluje s potenciálem území pro rozvoj cestovního ruchu, který má především charakter dlouhodobých pobytů. Nejvyšší hodnoty jsou naměřeny v horských lokalitách a v lokalitě významné lázeňským cestovním ruchem. Výjimku z horských lokalit tvoří region Českomoravská vrchovina, kde je počet přenocování spíše generován velikostí území. Počet přenocování je tak tvořen agregací většího počtu menších středisek cestovního ruchu. Tento poznatek se projevuje i u ostatních přístupů vymezení „turistických“ regionů, tj. čím menší jednotka, tím menší výkon. Nutno však hned dodat, že důležitá tu je vazba na skutečný potenciál území pro rozvoj cestovního ruchu. Do jisté míry atraktivnost území, která je schopna přilákat dostatečnou koupěschopnou poptávku, a tedy příjmy do destinace, může mít vliv na samotnou velikost turistického regionu. V současnosti se může jednat o příklad Dolní Moravy.

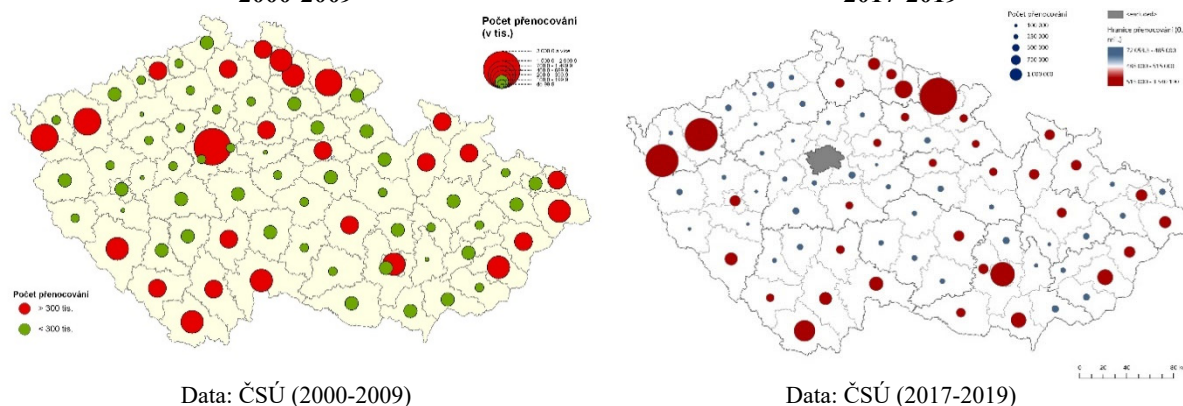
4.2 Administrativní jednotky a výkon cestovního ruchu

Modelace výkonu cestovního ruchu přes administrativní hranice jen potvrzuje, že existence a význam daného potenciálu pro rozvoj území je nutné při vymezení turistických regionů opravdu zohledňovat. V ČR je 77 okresů a z toho v prvním sledovaném období (2000-2009) se pohybovaly významné hodnoty přenocování, tj. nad 300 tisíc, pouze u 1/3 z nich. Šlo především opět o horské lokality, okresy s dominantními středisky lázeňského cestovního ruchu a/nebo okresy, ve kterých sídlí krajské město (Obr. 2, vlevo).

V druhém sledovaném období, předkovidovém (2017-2019), vykazuje významné hodnoty v přenocování, tj. nad 500 tisíc, téměř polovina okresů. Tento nárůst má dvě příčiny. Tou první je revize HUZ v evidenci Českého

statistického úřadu v roce 2012 a tou druhou příčinou je kontinuální ekonomický růst, který umožnil vyšší spotřebu v rámci cestovního ruchu. To se projevilo na faktickém růstu výkonu (přenocování) v konkrétních destinacích, které jsou vyhledávány zejména domácí klientelou. Opět zde lze pozorovat průnik s významem potenciálu rozvoje cestovního ruchu. Z mapy (Obr. 2, vpravo) vyplývá, že k růstu došlo v klimaticky nejteplejší části ČR, tj. na jižní Moravě (viz okres Znojmo a Břeclav), a ve východních Čechách v okresech zasahujících do Orlických hor (okres Náchod, Rychnov nad Kněžnou a Ústí nad Orlicí).

**Obr. 2: Přenocování v okresech ČR
2000-2009**

Data: ČSÚ (2000-2009)

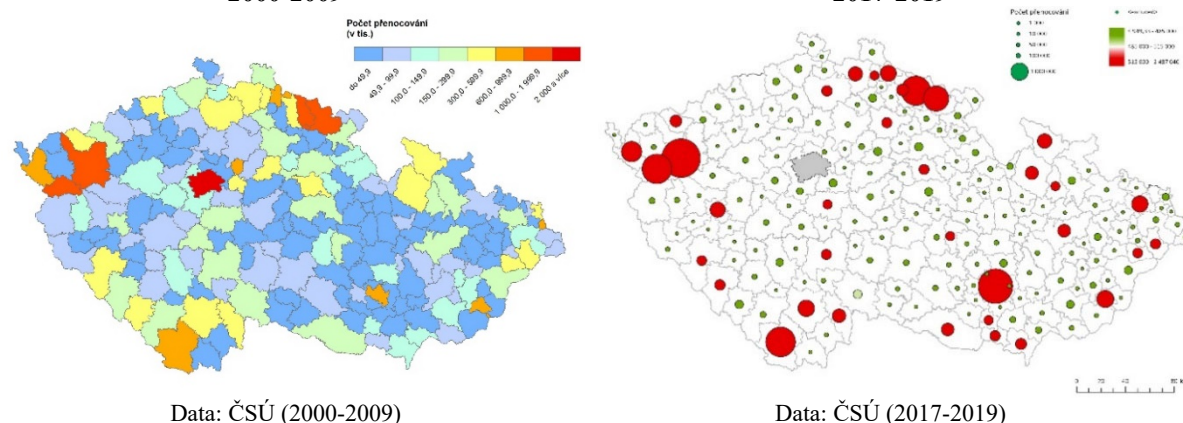
Data: ČSÚ (2017-2019)

Zdroj: vlastní zpracování

Potvrzení pravidla, že čím menší destinace, tím menší výkon (zejména pokud území nedisponuje dostatečným potenciálem pro rozvoj cestovního ruchu) se ukazuje v případě modelace výkonu cestovního ruchu v hranicích obcí s přenesenou působností (ORP) – Obr. 3. Menší územní celky zvyrazňují diferenciace ve výkonu cestovního ruchu, a tedy více poukazují na disparity mezi regiony. Z 205 správních obvodů ORP v období 2000-2009 se podařilo vygenerovat více než 300 tisíc přenocování pouze ve 31 (15 %) z nich, viz Obr. 3, mapa vlevo.

Z kartodiagramu vpravo (Obr. 3) je opět patrný trend oživení poptávky cestovního ruchu ze strany domácích turistů, což je zřejmé především v administrativních hranicích obcí s rozšířenou působností (ORP) na jižní Moravě. V případě zvýšení poptávky v oblasti Orlických hor se ukazuje, že zatímco u větších administrativních celků (okresů) dochází agregací přenocování za více menších středisek cestovního ruchu k nárůstu výkonu, tak u menších administrativních celků (ORP) dochází k tříštění výkonu cestovního ruchu. Platí tedy, čím menší administrativní jednotka, tím menší výkon. Administrativní regiony zcela určitě nelze považovat za turistické regiony, neboť to vede ke zkreslení skutečného výkonu cestovního ruchu, který je značně ovlivněn potenciálem území pro rozvoj cestovního ruchu.

**Obr. 3: Přenocování v ORP ČR
2000-2009**

Data: ČSÚ (2000-2009)

Data: ČSÚ (2017-2019)

Zdroj: vlastní zpracování

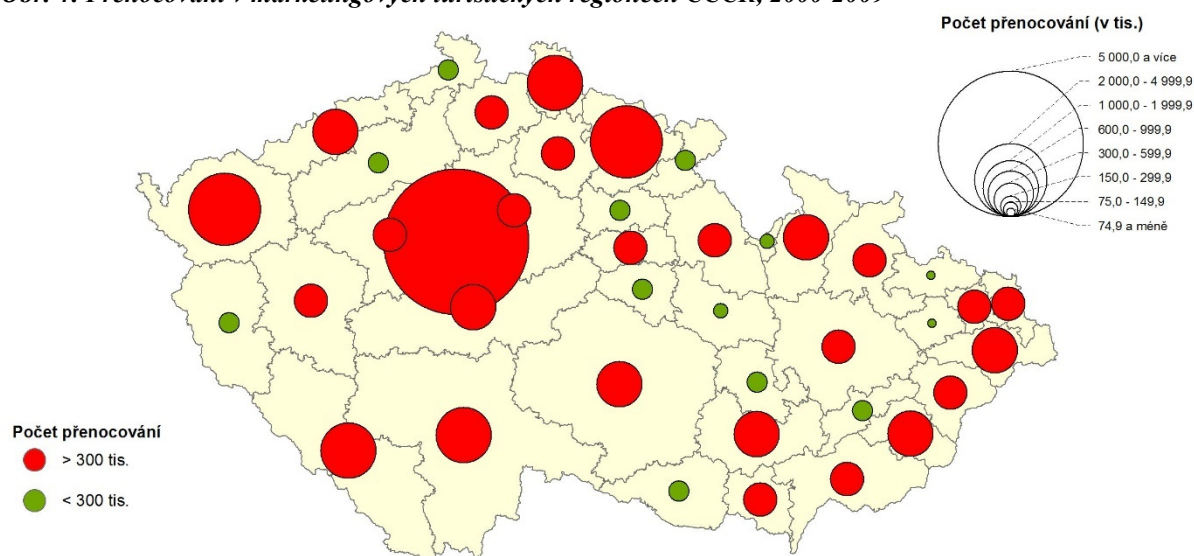
4.3 Marketingové regiony a výkon cestovního ruchu

Výkon přenocování na Obr. 4 poukazuje na to, že některé marketingově vymezené turistické regiony, respektive oblasti, nemají dostatečnou koupěschopnou poptávku cestovního ruchu. Více než 300 tisíc přenocování je tak opět

alokováno v marketingových turistických regionech/oblastech, které disponují významným potenciálem pro rozvoj cestovního ruchu, který stimuluje dlouhodobé pobyty, nebo jsou vymezeny tak široce, že agregací dílčích hodnot dosahují vyššího výkonu, viz marketingové regiony Jižní Čechy nebo Vysočina.

Marketingové regiony/oblasti sice striktně nekopírují administrativní hranice okresů či ORP, přesto však svou skladebností tvoří administrativní hranice krajů. Tato skutečnost byla opodstatněna tím, že v takto vymezených regionech/oblastech neexistovala instituce, která by rozvoj cestovního ruchu zajišťovala (viz Obr. 5, vlevo). Nefungovaly zde destinační procesy (vazby mezi aktéry cestovního ruchu), proto byla absence institucionálního zabezpečení regionů/oblastí do značné míry impulsem pro založení řady destinačních společností (DMO), například Zlatý pruh Polabí, o.p.s. (2005), Českomoravské pomezí (2007), Střední Morava – Sdružení cestovního ruchu (2006) či Kralický sněžník (2007). Velkou roli v případě marketingových regionů/oblastí sehrály kraje, které toto členění podporovaly ve svém marketingu a regionálním rozvoji. Zcela jistě se díky marketingovému vymezení turistických oblastí dostali do povědomí destinace jako Podzvičinsko nebo Kladské pomezí.

Obr. 4: Přenocování v marketingových turistických regionech ČCCR, 2000-2009

Zdroj: vlastní zpracování, data: ČSÚ (2000-2009)

4.3 DMO a výkon cestovního ruchu

Aktuálně jsou za turistické regiony/oblasti považovány destinace, které jsou zastřešeny certifikovanými destinačními společnostmi (DMO), Obr. 5 mapa vpravo. Vymezování těchto regionů je účelové stejně jako u marketingově vymezených turistických regionů. Hlavním účelem je institucionalizace vazeb mezi aktéry cestovního ruchu uvnitř území, ovšem primárním účelem je identifikace organizací cestovního ruchu, které mohou žádat o veřejné prostředky z grantových schémat. Pohledem teorie (Holešinská, Šauer, Vystoupil, 2010) jde o komplexní regiony, které by měly v sobě zahrnovat jak geografické jevy (viz kritérium potenciálu území pro rozvoj cestovního ruchu), tak procesy a vztahy (viz destinační procesy mezi aktéry cestovního ruchu).

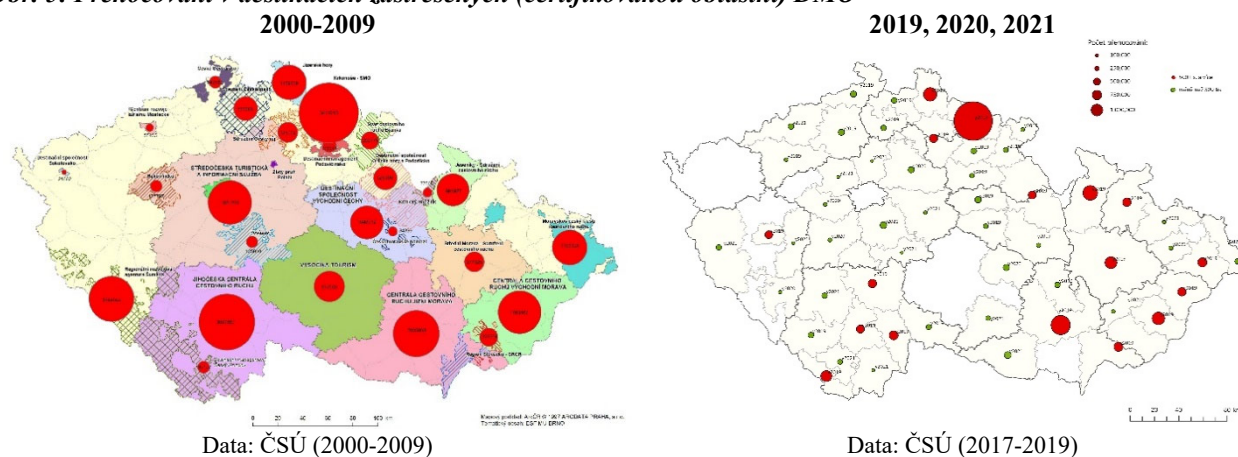
Srovnání (Obr. 5) destinací z roku 2010 (Holešinská, 2010 – mapa vlevo) a destinací zastřešených certifikovanými DMO (CzechTourism, 2022 – mapa vpravo) ukazuje na rozdrobenost destinací a současně potvrzuje, již výše uvedené, že prostorově větší celky agregují vyšší výkon cestovního ruchu. V případě menších celků bez významného potenciálu cestovního ruchu, se pak zviditelňuje jejich disparita. I přes kovidové období (tj. výpadek zahraničních turistů) je zřejmé, že výkon řady oblastních destinací je slabý. Současné certifikované oblastní DMO (Obr. 5 vpravo) nemají dostatečnou koupěschopnou poptávku cestovního ruchu, která by region činila konkurenceschopným. Z tohoto hlediska zde vyvstává otázka efektivnosti fungování takovýchto jednotek. Stejný problém nastal i na Slovensku po schválení *zákon č. 91/2010 Z.z. o podpore cestovného ruchu* (Holešinská, 2013).

Toto zjištění vede k závěru, že pro vymezení turistického regionu jakožto dynamicky se rozvíjejícího území je vedle jeho samotného potenciálu rozvoje a institucionalizace vazeb mezi aktéry cestovního ruchu (DMO) velmi důležitá i koupěschopná poptávka cestovního ruchu. Praxe však ukazuje, viz rakouská studie (Bratl a Schmidt, 1998) či dopady pandemie covid-19 na vývoj destinačního managementu (Holešinská, 2022), že pro zajištění efektivního a udržitelného rozvoje cestovního ruchu v destinaci je zapotřebí, aby daná destinace (turistický region) měla i vlastní (nevázaný) kapitál. Obecně se jedná o takovou výši rozpočtu, která pokryje náklady na činnost

DMO. Jinak řečeno, destinační společnost musí mít dostatečné finanční zdroje, aby mohla flexibilně reagovat na vývoj trhu a realizovat své investice a marketingové aktivity, jež posílí konkurenceschopnost celé destinace.

Z poznatků o vývoji destinačního managementu (Holešinská, 2013) a ze studie o dopadech (Holešinská, 2022) však vyplývá, že právě finanční zdroje jsou velkou limitou českých (certifikovaných) DMO. Závislost na dotacích způsobuje, že finanční prostředky jsou vázány na konkrétní projektové (dotační) aktivity a uvolnit takto navázaný kapitál je pro DMO přinejmenším složité.

Obr. 5: Přenocování v destinacích zastřešených (certifikovanou oblastní) DMO

Zdroj: vlastní zpracování

5. Závěr

Již první modelace v hranicích turistických regionů, které prezentují podmínky rozvoje cestovního ruchu (viz geografický přístup), dokazuje přímou vazbu potenciálu na samotný výkon cestovního ruchu. Hovoříme-li o konkurenceschopnosti turistického regionu, a tedy nutnosti mít dostatečnou koupěschopnou poptávku, pak u tohoto typu vymezení následně platí, že významnost potenciálu pro rozvoj cestovního ruchu ovlivňuje i prostorovou velikost turistického regionu. Podmínky (potenciál) rozvoje cestovního ruchu jsou tedy jedním z klíčových kritérií vymezení turistického regionu.

To potvrzuje i promítnutí výkonu cestovního ruchu do administrativních hranic okresů či správních obvodů obcí s přenesenou působností (ORP), kdy je zřejmé, že rozdrobenost snižuje možnosti pro poptávku cestovního ruchu, a tedy i samotný výkon destinace. Obecně se tím zvýrazňují disparity mezi regiony a současně dochází ke zkrácení skutečného výkonu cestovního ruchu v daném území. Administrativní regiony nelze tedy považovat za turistické regiony.

U marketingově vymezených turistických regionů/oblastí se ukázalo, že kromě potenciálu území pro rozvoj cestovního ruchu je také nezbytné, aby v regionu existovaly destinační procesy, tj. vazby mezi aktéry cestovního ruchu (viz nodalita), které budou institucionalizovány v podobě destinační společnosti (DMO).

Vymezení destinací na základě území, ve kterém působí (certifikované) DMO, dokládá, že pokud se má postihnout dynamika vývoje destinace musí se stát součástí vymezení turistických regionů i kvalitativní kritéria v podobě koupěschopné poptávky a finančních zdrojů, které lze použít na stimulaci konkurenceschopnosti destinace (Bratl a Schmidt, 1998).

Na základě komparace jednotlivých přístupů k vymezení turistických regionů perspektivou výkonu cestovního ruchu lze identifikovat následující kritéria pro vymezení komplexního konkurenceschopného turistického regionu: 1) potenciál území pro rozvoj cestovního ruchu; 2) koupěschopná poptávka cestovního ruchu (viz minimální hranice přenocování); 3) destinační procesy (tj. síť funkčních vazeb mezi aktéry cestovního ruchu); 4) vlastní nevázaný finanční kapitál na zajištění rozvoje cestovního ruchu v destinaci (tj. konkurenceschopnost destinace). Platí tedy, že komplexnost regionu je v propojení potenciálu území a destinačních procesů (spolupráce 3K); konkurenceschopnost regionu je dána koupěschopnou poptávkou a finančními zdroji DMO; a turistický aspekt regionu je obsažen přímo v potenciálu území.

potenciál území

koupěschopná poptávka

spolupráce (3K)

finanční kapitál

Z komparace vyplývají i jistá doporučení, na která poukazuje i Jenkins (2000). První je, aby se turistické regiony nesvazovaly s administrativními hranicemi jen kvůli argumentu vykazování statistiky. Český statistický úřad již dokázal, že lze vytvořit územní jednotky, které odpovídají hranicím certifikovaných DMO. Druhé doporučení se týká „napasování“ turistických regionů do administrativních hranic z důvodu přerozdělování veřejných prostředků. V praxi je možné řešit tuto záležitost uzavřením memoranda o spolupráci i přes hranice administrativních celků. V souvislosti s veřejnými prostředky, které jsou klíčovou součástí rozpočtů českých DMO (Holešinská, 2013), pandemie covid-19 poukázala, že veřejné prostředky vázané na dotacemi podpořené projekty neumožňují destinačnímu managementu flexibilně reagovat na změny trhu (Holešinská, 2022). Bratl a Schmidt (1998) jako podmínku konkurenceschopných turistických regionů zdůrazňují disponibilní finanční prostředky, což je stěžejní úkol, který by se měl v rámci systému organizace (uspořádání) cestovního ruchu v ČR vyřešit.

Literatura

- [1] BÍNA, J. (2002). Hodnocení potenciálu cestovního ruchu v obcích české republiky. *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. V, č. 1/2002, s. 2-11.
- [2] BRATL, H. SCHMIDT, F., (1998). *Destination Management*. Wien: Wirtschaftsministerium, ÖAR-Regionalberatung, GmbH. 13 S.
- [3] CZECHTOURISM, (2022). *Destinační management v ČR* (k 31.12.2022). Dostupný na: <https://www.czechtourism.cz/cs-CZ/Marketingove-aktivity/Destinačni-management/Destinačni-management/Mapa-DMO>.
- [4] DOHNAL, V., KOLÁŘ, O., PŘIKRYL, F., ŘÍMAN, J., (1985). *Rajonizace cestovního ruchu*. Praha: Merkur. 182 s.
- [5] HOLEŠINSKÁ, A. (2010). *Destinační management jako nástroj regionální politiky cestovního ruchu*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita.
- [6] HOLEŠINSKÁ, A., ŠAUER, M., VYSTOUPIL, J., (2010). *Definice základních pojmů cestovního ruchu a stanovení kritérií pro vymezení základních prostorových jednotek cestovního ruchu v ČR*. Zpráva pro potřeby Návrhu věcného záměru zákona o podpoře cestovního ruchu. Brno: Masarykova univerzita.
- [7] HOLEŠINSKÁ, A., (2013). DMO – a dummy-made organ or a really working destination management organization. *Czech Journal of Tourism*, vol.2, no.1, 2013, pp.19-36. DOI 10.2478/cjot-2013-0002.
- [8] HOLEŠINSKÁ, A., JEZDINSKÁ, P., (2013). Administrativní hranice jako překážka pro destinační management. In Klímová, Viktorie a Vladimír Žitek. *XVI. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 610-616. ISBN 978-80-210-6257-3. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-6257-2013-77.
- [9] HOLEŠINSKÁ, A., (2022). *Dopady covid-19 na vývoj destinačního managementu v ČR*. 1. Vyd. Brno: Masarykova univerzita. 34 s. ISBN 978-80-280-0265-7. DOI 10.5817/CZ.MUNI.M280-0265-2022.
- [10] JENKINS, J., (2000). The dynamics of regional tourism organisations in New South Wales, Australia: History, structures and operations. *Current Issues in Tourism*, vol. 3, no. 3, pp 175-203. ISSN 1368-3500.
- [11] KOTRBA, M., (1968). *Rajonizace cestovního ruchu v ČSSR*. Praha: Merkur, 242 s.
- [12] KRATOCHVÍL, P., (2004). Turistické regiony pro zahraničí, turistické oblasti pro Česko. *Veřejná správa*, roč. 15, č. 44, s. ISSN 1213-6581.
- [13] PÁSKOVÁ, M. (2003). *Změny geografického prostředí vyvolané rozvojem cestovního ruchu ve světle kriticko-realistické metodologie*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- [14] TONEV, P. (2008). Regiony a regionalizace. In Toušek, Václav a kol. *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 371-397. ISBN 978-80-738-0114-4.
- [15] ULRYCH, P. M., (2006). Cestovní ruch a regionální rozvoj. *COT business*, červen/2002, s. 36-37. ISSN 1212-4281.
- [16] VYSTOUPIL, J., HOLEŠINSKÁ, A., KUNC, P., ŠAUER, M., (2007). *Návrh nové rajonizace cestovního ruchu ČR*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-4263-6.
- [17] VYSTOUPIL, J., ŠAUER, M., HOLEŠINSKÁ, A., (2007). Teoreticko-metodologické a praktické přístupy k regionalizaci cestovního ruchu. In *XXI. Sjezd české geografické společnosti: Česká geografie v evropském prostoru, sekce sociogeografické procesy*. 1. Vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita, s. 273-280. ISBN 978-80-7040-986-2.
- [18] MH SR, (2005). *Regionalizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike*. Bratislava: Ministerstvo hospodárstva SR. Dostupné na: <https://www.mindop.sk/ministerstvo-1/cestovny-ruch-7/legislativa-a-koncepcne-dokumenty/koncepcne-dokumenty/regionalizacia-cestovneho-ruchu-v-sr>.
- [19] ZÁKON Č. 91/2010 Z. z. o podpoře cestovního ruchu – účinnost od 30.12.2022. Dostupný na: <https://www.mindop.sk/ministerstvo-1/cestovny-ruch-7/legislativa-a-koncepcne-dokumenty/legislativa>.

Příspěvek byl zpracován za účelem podpory udržitelnosti výsledků výzkumného projektu MMR č. WB-08-04.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-35

DESTINATION MANAGEMENT, EVENT TOURISM, COMPUTERS AND SLUŠOVICE, INSPIRATION FROM HISTORICAL CONTEXTS

Destinační management, event turismus, počítače a Slušovice, inspirace historickými souvislostmi

JOSEF BOTLÍK¹

MILENA BOTLÍKOVÁ²

¹Katedra informatiky a matematiky | ¹Department of Informatics and Mathematics
Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné | School of Business Administration in Karvina
Slezská univerzita v Opavě | Silesian University in Opava
✉ Univerzitní náměstí 1934/3, 733 40 Karviná, Czech Republic
E-mail: botlik@opf.slu.cz

²Ústav lázeňství, gastronomie a turismu | ²Inst. of Gastronomy, Spa Management and Tourism
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě | Faculty of Philosophy and Science in Opava
Slezská univerzita v Opavě | Silesian University in Opava
✉ Masarykova třída 343/37, 746 01 Opava, Czech Republic
E-mail: milena.botlikova@opf.slu.cz

Anotace

The aim of the performed analysis was to identify and compare traces of destination and event management based on a historical analysis of dominant regional entities, specifically JZD Slušovice and its activities in the 1980s. Regional analyzes rely on a wide range of tools. Historical comparison is a method that allows to identify and modify "already known". Based on this method, historical precedents of destination and event management were identified, especially links between dominant regional subjects and interests determined on the basis of political and social, artificially created concepts, applicable also to contemporary destination and event management. An economic calculation using the "German tank problem" method (Goodman, 1954) proved the importance of computer production in the JZD Slušovice, the subsequent economic prosperity created a background for "non-production" activities. The identified targeted influencing of the social and cultural development of the region (by an economically dominant entity) can be meaningfully compared with the forms of current destination and event management. Due to the unavailability of statistical data from the analyzed period, the data were taken from contemporary sources, or from references to these sources, it was not always possible to verify the data.

Klíčová slova

computers, event tourism, destination, destination management, Slušovice

Annotation

Cílem prováděné analýzy bylo identifikovat a komparovat stopy destinačního a event managementu na základě historické analýzy dominantních regionálních subjektů, konkrétně JZD Slušovice a jeho aktivit v 80. letech minulého století. Regionální analýzy se opírají o širokou škálu nástrojů. Historická komparace je metoda, která umožňuje identifikovat a modifikovat "již dávno poznané". Na základě této metody byly identifikovány historické precedenty destinačního a event managementu, zejména vazby mezi dominantními regionálními subjekty a zájmy určenými na základě politicko společenských, uměle vytvářených konceptů, aplikovatelné i na současný destinační a event management. Ekonomickým propočtem metodou "German tank problem" (Goodman, 1954) byla prokázána významnost výroby počítačů ve slušovickém agrokombinátu, následná ekonomická prosperita vytvořila zázemí pro "nevýrobní" aktivity. Identifikované cílené ovlivňování společenského a kulturního rozvoje regionu (ekonomicky dominantním subjektem) lze významově srovnat s formami současného destinačního a event managementu. Vzhledem k nedostupnosti statistických dat z analyzovaného období byla data přebírána z dobových zdrojů, popřípadě z odkazů na tyto zdroje, ne vždy bylo možné data ověřit.

Keywords

počítače, event turismus, destinace, destinační management, Slušovice

JEL Classification: Z39, B0, C80

1. Introduction

If we start from the general characteristics of the destination: "landscape, region, human settlement, which are characterized by a large concentration of visitor attractions, services for tourists and other tourism infrastructure" (Vaníček, 2018), then these activities and infrastructure are created by historical and social contexts. The actual process of management (mainly activities, but also the development and creation of concepts), stemming from the historical and social background, can be characterized as destination management (communication, coordination, and cooperation within the region). In this process, essential (decisive, dominant, normative) activities can be identified, in particular, the description of destination parameters and the establishment of a management and development strategy as a priority for the identification of goals and planning, leading to the sustainable development of the territory and competitiveness on the market in the form of comprehensive offers of activities and the coordination of the cooperation of individual subjects. From the point of view of destination and destination management, not only the identification of possibilities (e.g. the creation of a product based on events), but also their targeted planning, creation, and maintenance in the form of event management, play a cardinal role. Even though event management is essentially just the application of project management to the environment of destination management, it can be understood as a tool for strategic marketing and communication, so it is more focused on identifying the target audience, designing the event concept, and coordinating technical aspects before the actual start of the event.

Destination management, or however, event management is the "tip of the iceberg", the basis of which is the identification of the region's possibilities, both in the current and in the historical sense. Historical development can be identified from the earliest periods to the present, a comparison based on the connection of world, national, and regional histories (historical science in historical development) is significant. Regional history then has an important social, teaching, and educational function, as it provides information about the past of the immediate surroundings. In this sense, traces of dominant impulses important for regional development can be found in the past. Specific are non-standard (unexpected, induced, or forced) impulses, for example of a technical (innovative) or directive nature. It is possible to mention, at random (without claim to completeness or systematicity), for example, the importance of the construction of a car factory in Nošovice, which shifted the character of the Frýdek Místek region from a tourist destination to an industrial destination (including the induced construction of transport and technical infrastructure), the importance of the Baťa canal or the body of the unfinished Baťa railway line from the years 1934-37 (the course of the track top is often cited as a technical point of interest), which, on the other hand, are currently moving the region through the technical background to a culturally social form (important for destination management). These impulses can (in the historical context) be understood (from a broader point of view) as externalities caused by regional disparities (the construction of the Košice Bohumín railway was not only caused by coal mining in the region, but mainly by the location on the border between Germany-Poland-Czech Republic-Slovakia, etc.). Based on the above, we tried to identify the traces of destination and event management induced by innovations (non-standard significance of information technologies) in the historical regional context.

2. Aim and hypotheses

A significant phenomenon in the previous regime (especially in the 1980s) was the Slušovice Agrokombinát. The latter significantly influenced not only the production environment and tools but also induced significant visitor flows, which, from today's point of view, can be characterized as a form of event tourism due to the importance of socio-economic impacts on the region. The political background, political decisions, and the need of political elites to present achievements were confronted with non-standard management tools, modern technologies, innovations, and visions. This is how an environment was created (due to the social establishment, the era, but also to the regional character of the "Baťa region"), purposefully presented as a destination with the character of a "showcase" of the achievements of the regime at that time. For this regional presentation, the successes of corporate management (Slušovice Agrokombinát) and political forms of management, which at the time can also be characterized as forms of destination management (in the context of a planned economy) were used (and misused). The resulting effect was the creation of targeted platforms, attracting visitors, which combined educational forms of tourism (a tour of an agricultural plant, a tour of a computerized production line, etc.) with forms of event tourism (targeted tourism for horse racing, shopping events in the form of an above-standard offer in a company shopping center, etc.). The research of historical contexts in the mentioned region can provide invaluable insights applicable to current destination and event management. The starting points for the research and objectives were

the following research questions (stated for the investigated period and region with the assumption of possible generalization).

Q1: In the historical context, can the economic prosperity of the region be understood as a process conditioned by innovations (production of computers at JZD Slušovice)?

Q2: Can the increased interest in the region be understood in the historical context as some form of destination management?

Q3: Can the economic prosperity of the region be understood in the historical context as an impetus for event management?

Based on these questions, the hypotheses were concretized:

H1: The context regarding lay visitors to Slušovice during the boom of the JZD can be understood as a form of "event tourism".

H2: On the part of the state administration, forms of destination management can be identified at JZD Slušovice.

H3: Increased attendance in the region can be conditioned by the development and production of computers in the JZD (economic prosperity).

The aim of the research was to confirm the hypotheses.

To answer the research question, data was used that was mined from digital and digitized information sources, especially by searching scientific databases (ProQuest, WoS, Scopus). Based on a keyword search (computers, Slušovice, Agrokombinát, JZD, Innovation, destination management, event management, etc.), sources were identified that could be linked to the research question and could lead to the confirmation/rejection of hypotheses. Subsequent examination of the content of these texts resulted in the summarization of relevant data. Data showing the historical significance of innovations (related to the beginnings of the production and use of computer technology in Czechoslovakia) was continuously ascertained in the second half of 2022. Subsequently, a search was carried out related to the production of computers and their economic impacts in the Slušovice Agrokombinát. During the first quarter of 2023, induced impacts on the economic prosperity of the region and the service segment related to tourism were then investigated. Finally, forms of management were sought that would have the nature of the destination and event management, and it can be stated that they were triggered by central (directive, managerial, etc.) decisions related to the existence of the Slušovice Agrokombinát (construction of a racetrack, construction of a 4-lane road, construction of an autodrome, construction hotel and training complex Všeminy, implementation of a "pseudo-capitalist" shopping center, etc.). Due to the examined period, it was mostly a comparison at the level of historical documents. In this sense (taking into account the goal of the research and the research question) it was necessary to interpret the data and the knowledge gained in a wider, historical context, therefore in this contribution, we deal more extensively with the historical context.

A significant and innovative contribution of this research is the perspective on the issue. The effect of information technology in a historical context is examined. However, this is not an effect caused by the use of these technologies (computational performance and information processing), but an effect that was created at a specific time and in a specific region by an innovative idea - the production of this technology, deployment, sale, and marketing of the destination (through the production entity and the manufactured product) and subsequent economic effects. The historical comparison was used as a research method, and the "German tank problem" method (Goodman, 1954) was transferred from mathematical and statistical methods.

3. Theoretical starting points, related concepts and preliminary research

The theoretical starting points are based on the fact that "JZD Slušovice was able to do business even under strict socialism" (Karola, 2019), thereby creating non-standard conditions in the region for economic, and subsequently cultural, social, and social activities. Another starting point is based on the assumption that the forms of destination management and event management in the Czech Republic reflect historical contexts, they can be traced in certain, albeit less obvious forms already in the past, and new forms of knowledge can be found in the historical context. The third starting point was the assumption that non-standard socio-economic conditions from the past can be a guide for the present. If we make a comparison with the topics of the Colloquium on Regional Sciences (XXV Colloquium), it can be stated that historical aspects are also reflected in regional sciences, but they are still currently in the minority. In the anthology (Žítek, Klímová, 2022) only two studies concerning historical contexts were published (table 1).

Tab. 1: Colloquium topics 2022

topic	management	social innovation	strategic documents	brownfields	history	human capital	peripheral regions	typology and structures	property, capital	Višegrad	cohesion policy	education	local development	sustainable Development	agriculture, agriculture, agrarian landscape	socio economic factors	industrial production, trade, energy	science, development, knowledge, innovation,	spatial aspects	companies, enterprises	food, health, environment	travel, tourism, transport, migration	regions of Europe, EU, EU documents	municipalities, cities, districts, municipalities
frequency	1	1	1	2	2	2	2	2	3	3	4	4	5	5	6	6	7	7	7	8	10	11	17	25

Source: own analysis, data Žitek, Klímová eds. (2022)

Currently, in the field of regional development, conceptual documents and strategies are drawn up and put into practice by the Ministry of Regional Development (currently the Regional Development Strategy of the Czech Republic 2021+). However, the mechanisms and actors of regional development are actually shaped by very complex societal systems (they concern society as a whole, they pass through a number of diverse, interconnected social phenomena) at different levels, which can hardly be comprehensively understood at the level of research. According to Svobodová and Věžník (2014), there are specific actors of rural development, these can be considered to be institutions and individuals who enter into events in the countryside or are part of the countryside, actors can be distinguished at the local level, regional (self-governing, e.g. regional) level and national (or transnational) level. From the position of the relationship to the related (in a general sense) problem, it is possible to identify participating entities (municipalities, entrepreneurs), interested parties (entities affected by the given activity, e.g. residents, civic associations, visitors), and affected (thought on a territorial basis, i.e. entities, in whose area of interest the activity takes place, e.g. regional office, national park, ministry, etc.). Especially at the national level, the unclear division of competencies is evident. It is therefore evident that dominant actors can be recruited precisely at the regional level, and the impacts are then directed more toward the local level. Currently, the Slušovice Microregion (established by the Founding Agreement of October 19, 2006, between the municipalities of Slušovice, Hvozdná, Podkopná Lhota, Veselá, Neubuz, Trnava, Březová, Všemina and Dešná was registered with the Regional Office of the Zlín Region under the name Voluntary Association of Municipalities - Mikroregion Slušovicko). An important historical fact is that its population doubled during the 1970s and 1980s thanks to the development of the Slušovice Agrokombinát and the subsequent high level of immigration.

Even today is, "The cultural life of the microregion is relatively large. It is worth mentioning the Valašská gallery in Hvozdná, Resort Dešná, horse races in Slušovice, motoring competitions, cultural performances of various genres, Hvozdná theater, folk festivals in the surrounding villages - the carnival, here called "končiny", or the annual tasting of plum..." (Regional Development Agency of East Moravia, 2007). It is evident that especially activities such as horse racing and motoring competitions are a remnant from the period of the 80s and 90s of the last century, it is also evident that there has been a significant loss of identity (of the mentioned period) of the region, which is reflected, for example, in the disappearance of shopping tourism.

With the decline of the hierarchical level (to micro-regional), the so-called local action groups (currently) play a major role in rural development, as an institution independent of political decision-making, defined as an independent community of citizens, non-profit organizations, the private business sector and public administration (municipalities, associations of municipalities and institutions of public authority) that cooperate on rural development, in the analyzed area these are MAS Vizovicko and Slušovicko (masvas.cz, 2023). A significant historical aspect (in relation to the analyzed period) is again the fact that it is a matter of relations between business entities and institutions of public authority. As another factor (within community-led local development), we can mention the analogy with the LEADER method, whose basic principles (including obtaining financial support) include a "bottom-up" approach, the creation of a local development strategy, innovation or networking (dotaceu.cz, 2023). The description of current subjects and activities is a guide for the description in the analyzed time (historical) period. In the historical context, we can also understand the significance of the Slušovice Agrokombinát in the sense of regional actors. According to Ježek (2014), businesses can be understood as one of three regional actors.

4. Methodology and background for comparison

If we were to compare the generally analyzed issue of the "Slušovice miracle" as a historical regional accelerator and bearer of the destination and event direction of development, both from the point of view of regional

development and from the point of view of the significance of tourism (especially in the sense of event tourism), then we find significant analogies especially in the creation conditions and approach to destination management, especially in relation to the dominant (business) entity and its ties to state and self-governing policy. If we focus on tourism from the point of view of the analyzed period, then the Government Directive for the implementation of regionalization of tourism in the Czechoslovak Republic, approved on October 17, 1962, can serve as a conceptual starting point and updated regionalization of tourism in Czechoslovakia from 1981, which was approved by the government of Czechoslovakia in November 1981. In January 1982, the Government Committee for Tourism of the Czechoslovak Republic approved the Directive for the implementation of regionalization of tourism in the Czechoslovak Republic. In these documents, mentions of the division of tourism attractions into 3 qualitative categories can be traced (Rubín, 1981). In the second category are specified "places with attractions of wider social significance, the application of which in tourism is mainly of a regional nature, mentioned here are places with cultural and social events. However, we do not find here any other specifics for forms of tourism that could be induced by the marketing approach of the dominant business subject.

As specific examples with the character of event tourism, we can mention, for example, the cultural program during the race day in the 1980s; (source: SOKA Zlín, Zpravodaj MNV Slušovice 1987, No. Říjen., cited by Fialka, (2014)), where it is directly stated: "Participants in the Slušovice races have been entertained since the morning..., ...captured the singers J. Zelenková, M. Elefteriadu, and V. Neckář..., ...performance of majorettes" (Fialka, 2014). It is also possible to observe forms of event tourism in combination with experiential tourism. As Jemakov (2006) mentions: "*JZD Slušovice, then at the height of its glory, made no secret of its intensive contacts with the Audi company, despite the harsh totalitarian regime. In the second half of 1985, an Audi Quattro car in Agroteam colors appeared at the start of domestic competitions, in which the crew of Leo Pavlík and Karel Jirátko started. However, the cooperation was to have a much broader framework. The cutting down of the forest and landscaping on the hill between the villages of Dešná and Chrastěšov could not have escaped the attention of ordinary people. Just a few weeks later, colleagues from the region already reported to me that they were driving above Chrastěšov some Audi*". It can be inferred here that the tourists attended a sporting event, but they also came to look specifically at the new circuit (and the relevant training sessions), or they drove purposefully to see the Audi racing car. In this context (for example, also in relation to the Slušovice races), it should be mentioned that some authors (e.g. Schlemmer et al., 2020) indicate the need to create a tool for further differentiation and integration of sports and event tourism.

The Slušovice agricultural cooperative was characterized by an innovative approach. Modern agricultural practices and computer technologies were gradually introduced in the cooperative. The cooperative had a wide associated production program (biochemistry, tires, computers, assembled cows, etc.).

"Just for example, one year we increased the profit by 220 million, of which 108 million was due to the use of new knowledge." (Suchan, 2014). As Šerá (2019) states, computers already served to build an image in the first phase. "Unlike others, however, you didn't have to ask the state for foreign exchange..., for example, we exported computer technology to Germany..., Slušovice agricultural cooperative became a pioneer in the production and introduction of computers in Czechoslovakia. They put a lot of emphasis on research in Slušovice." (Suchan, 2014). The actual innovative processes related to computers date from approximately 1973, when the pursuit of higher efficiency and the associated amount of processed data led to the deployment of the Minsk 22 and Minsk 30 computers (Kramný, 2019B). An innovative approach was also evident in the deployment of computers around 1980 in the field of process management and the concept of network infrastructure, the basis was the computer RPP 16 (Kramný, 2019B), the computer was of Czechoslovak manufacture, it was produced from 1974, development began in 1965. Computer prices in the 1970s, it ranged from 5 to 6 million CZK (Plander, 2014). The degree of Slusov's progress is also shown by the fact that the cooperative allowed itself to purchase this computer (the computer was deployed, for example, at the nuclear power plant in Jaslovské Bohunice, at the OKR Ostrava at the Staríč mine, at the Nováky power plant, etc.).

The lack of available terminals for the creation of a network suitable for controlling processes in real time was the impetus for the own concept of the microcomputer TNS (Terminal Network System, later that our system, in Czech "Ten Náš System"), it was an eight-bit computer with a Zilog Z80 processor, or unlicensed Zilog Z80 processor clone - East German U880D processor. The initial concept involved the development of a modular computer, supporting hardware (control boards), peripherals, and the relevant software. In 1983, the management of the cooperative signed a contract with the national enterprise Metra Blansko for cooperation in the production of TNS microcomputers. On the basis of this cooperation, a relatively powerful and reliable concept was created, which JZD used in process management, especially in supporting production programs, such as fermentation process management, management of embryo storage and handling, and embryo transfer, it was also used in corporate financial processes, including the corporate bank, etc.

From this point of view, one can identify the computer production process induced by "innovation and production management". Due to the creation of technical and personnel background and relevant documentation (including legal standards), a startup for a commercial production process was created. However, some authors (Kramný, 2019B) believe that "...from the very beginning, the cooperative planned to sell computers outside the cooperative as well". Šerá (2020) also states that "On an empirical level, it was about solving the problem of what kind of computer should be produced in order to make it profitable". It can be assumed that for this reason the cooperative switched to an "assembly plant" system without its own technological development due to intensification at the end of the 80s (and due to the "standardization" of PC XT/AT computers given their compatibility with the IBM PC). However, this step can again be characterized as progressive, human, financial, and technological resources could be moved to application development (testing, software development, training, etc.). On the basis of this managerial decision, traces of event tourism can again be identified, since the sale of computers supported by educational activities and training induced subsequent hotel and accommodation services. The typical elements of event tourism were or are being discussed directly, for example, Žbodáková (2009) describes the reality at the time: "Were you also in the weekend convoy of cars and buses heading to the famous Slušovice Kvatro stores, the predecessors of today's hypermarkets? Did you hum the Slušovice romance by the Paleček, Janík duo on the way and debated whether there was more admiration or irony in it? Or were you among 50,000 curious people watching the events at the local racetrack?"

The village of Slušovice grew significantly and became rich during the given period. The cooperative imported foreign goods of a "Tuzex" nature (note: Tuzex stores allowed the purchase of goods of Western origin) which they sold in their own Kvatro stores. In company stores they could buy foreign goods, "...Agrokombinát had its own horse racing track, a car stable, and a top football team" (Suchan, 2014). In 1986–87, a four-lane road connection to I49 was built, which diverted traffic away from the old buildings and racetrack area within Slušovice. JZD Slušovice gradually expanded its activities to many areas, for example, its own airline Air Moravia or the construction of test tracks for the West German car manufacturer Audi in Czechoslovakia, 5 sports priorities were set as part of the promotion.

Nationally popular horse races were held here, and the local football team fought its way from the district championship to II. Leagues. According to the brochure published on the 750th anniversary of the first written collection about Slušovice (Kapustová, 2011), for example, in 1986, 196,440 people saw the races, and 55,000 tickets were not enough. According to Metelková (2005), the 1970s and 1980s represent an era when the cooperation of entities within the framework of building a tourism organizational structure led to the grouping of local and regional organizations into associations (from the point of view of destination management). The main activity was joint advertising and promotion. However, within the analyzed region, these activities were mainly coordinated by the needs and decisions of the management of the cooperative. The marketing had a nationwide reach, as an example, we can cite the TV show "Let's Go On" from Slušovice (Fialka, 2017)

5. Results and discussion

If we are to confirm or reject the hypotheses, it is necessary to confirm not only the marketing aspects related to the production of computers (the already mentioned "shop window" of socialism) and the company. At the same time, it is necessary to confirm the economic benefits that could support related non-political managerial decisions.

5.1 Computers as a general innovative element

The current opinion on the development, production, and use of information technology in the previous regime is strongly negative and is an attempt to discredit the computers of the socialist bloc and belittle (even negate) their development and contribution.

A priority factor was the technology import embargo, Rendek (2023) states that: "The US Export Control Act of 1949 made it possible to control exports to communist countries on an entirely unprecedented scale. Shortly thereafter, the United States established a parallel regime with NATO allies - The Coordinating Committee for Multilateral Export Controls (CoCom). Based on sanctions lists, for forty years it directed and enforced an embargo on strategic and high-tech technologies that the West did not want to share with the socialist camp." It is obvious that this factor has had a fundamental impact on the development of IT. Nevertheless, totalitarian Czechoslovakia had sufficient potential, both technological and human. This was evident both in the post-war development of computers and the subsequent socialist cooperation. In the geopolitical context, however, the lack of technological and innovative components was manifested both by a different strategy in deploying computers (army, large enterprises) compared to Western countries and by time disproportions (time slippage in the development of microcomputers in particular). In the field of microcomputers, voluntary interest organizations (e.g. Svazarm) and

foreign trade enterprises (mainly Tuzex) provided space that allowed partial access to alternative solutions. The fact remains that in the 1980s Czechoslovakia experienced a slippage of approximately five to six years compared to Western countries.

The Tesla SMEP PP06 computer (i8088 processor) became the first Czechoslovak IBM PC XT clone in 1985, this processor was sold in the West at the end of the seventies. For example, PC AT/286 microcomputers were produced as standard in the West from 1982, Slušovice still produced 8-bit TNS HC-08 computers in 1988, IBM-compatible computers (TNS-HC16, PC XT) were produced from 1989, (Kramný, 2019B) the same author also states that the TNS XT was produced in 1988 and the TNS AT in 1989.

5.2 Economic aspects

"In the first phase, we wanted to achieve sales of 100 million crowns. At the same time, the basic sales in 1962 were only 1.3 million. And we increased every year until we reached 7 billion crowns in 1989..." (Suchan, 2014). JZD Slušovice reached its peak in 1989, when the agricultural plant had seven thousand employees throughout Czechoslovakia, foreign acquisitions, costs of 6 billion 200 million, and a profit of 800 million crowns (Ludvighová, 2008), (Karola, 2019).

Due to the very limited available statistically valid databases, the economic benefit of information technologies can only be estimated. The numbers of manufactured pieces of computer technology and their price ranges vary in different sources. Kramný (2019B) states that the price of the PC XT/AT series computer in the case of import was around 40 thousand crowns, and the price of the TNS computer, including training and software, reached hundreds of thousands of crowns. According to the same source, the price of the TNS XT computer in the year was almost one hundred thousand crowns, and the PC AT 286 was sold for about 200-300 thousand crowns. However, these data must be taken with a grain of salt, it was more about the price of the "software + hardware" package, because according to this source, the price of the more powerful TNS AT 386 computer was said to be around sixty thousand crowns before the revolution. Data on the number of computers produced are also fragmentary, as can be seen in Table 2.

Tab. 2: Data about TNS computers manufactured

year	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
used	1					150		
made	40	200						
employees								>700

Source: own analysis, data Kramný (2019B)

There are sources (Československé mikropočítače, 2023) that tried to estimate the number of computers produced in Slušovice, using the "German tank problem" method (Goodman, 1954). In the statistical theory of estimation, the German tank problem consists of estimating the maximum of a discrete uniform distribution from sampling without replacement. The method is considered significant, illustrating the possibility of statistically estimating the number of manufactured products based on an identified set of production numbers. The possibilities of the method are currently being widely investigated (Lee, Miller, 2023). It is not the aim of this post to describe the given method, The solution this problem is an example of a Minimum Variance Unbiased Estimator (MVUE). An unbiased estimator is an accurate statistic that's used to approximate a population parameter; "Minimum Variance" means that out of all of the possible estimates, the formula (1):

$$\hat{N} = m + \frac{m}{n} - 1 \quad (1)$$

is the one with the lowest variance. "Possible estimates" include every way you can think of that could estimate the total number of computers. Where \hat{N} = population maximum, m = sample maximum (i.e. the highest serial number), n = sample size. Another, more sophisticated and more accurate modification of the formula for calculation is given, for example, by Clark et al., (2021). Based on this method, possible numbers of manufactured units were calculated for traceable groups of microcomputers. Table 3 lists the theoretical numbers of produced Slušovice computers. However, we are skeptical about these values, firstly, they are not validable, secondly, they do not reflect the number of computers sold (only manufactured). The completeness of the product lines is not comparable either. However, according to Čevela (2018), who followed the significance criterion as the scope of application in the Czechoslovak national economy, approximately 6000 computers were installed until 1990, this number does not include desktop 8-bit computers manufactured in Czechoslovakia and RVHP computers imported via VÚMS. In this context, the values shown in Table 3 appear reasonable.

Tab. 3: Estimates of TNS computers produced

the type of computer	number of pieces produced	95% confidence interval
TNS SC/GC/MC(/W)	4243	3638 - 6621
TNS HC 16	1920	1601 - 2913
TNS HC 08	2547	2265 - 4122

Source: own analysis, data and methods Československé mikro počítače, (2023)

The economic benefits of computer production in Slušovice can then be partially estimated from Tables 2 and 3 and the price relationships. Sales revenues of almost 900 billion crowns appear to be realistic, excluding potential additional revenues from training and other software. It is also possible to identify a relatively high number of people employed in this field, according to Šerá (2020), this sector was dominant together with animal production. Thus, hypothesis 3 can be considered confirmed. On the basis of historically verifiable activities (especially forms of management behavior and historically verifiable forms of marketing), hypothesis 2 can also be considered confirmed. Confirmation of hypothesis 1 is more problematic, as this form of tourist activities was not defined in contemporary documents. However, on the basis of events that can be documented historically, it is evident that it was an event tourism, hypothesis 1 can, in our opinion, also be confirmed on the basis of the historical comparison.

Conclusion

The initial, non-dominant at the time change in the management of an insignificant, yet regionally primary production entity, started processes that were characterized by a wide range of non-standard ties and relationships. The new approach to management, which in the initial phase did not deviate from socialist forms of management and ownership (cooperative ownership, remuneration according to merit, collective decision-making, independent party line of management) was subsequently transformed into specific forms of corporate management directed towards maximalism, protectionism, and individualism. It is also possible to trace the disproportionate striving for dominance "at all costs" at the time (construction of a 4-lane road to Slušovice, lavish support for selected sports, striving for a "supra-regional" character, etc.).

Destination management fulfills the role of an "extended hand" in the regions (CzechTourism, 2018). In this sense, the cultural dimension of the cooperative can be confirmed in contemporary materials, Fialka (2017) shows and interprets the means of popular culture that shaped a specific community in the context of the socialist countryside. Slušovice Agrokombinát, in the role of a dominant regional entity, fulfilled the mission of destination cooperation. This mission can be seen in particular in fulfilling the tasks of "improving primary and secondary infrastructure", "developing the business (taking into account the relevant political regime) environment", "increasing the prestige of the destination" and "improving the quality of life of local residents" (CzechTourism, 2018).

It cannot be denied that the historically verifiable development of the region was started by the prosperity of the Slušovice Agrokombinát, nor can it be denied the importance of an innovative approach, especially in the area of computer development and production. However, a number of people still associate the so-called "Slušovice miracle" with Čuba's alleged contacts with the highest party leaders, which would lead to a negative answer to research question O1. It would therefore not be confirmed that the economic prosperity of the region can be understood in a historical context as a process conditioned by innovations. But Čuba himself rejects such claims and insists that everything was according to the rules. "In Slušovice, this organization (meaning the Communist Party) had practically no weight, only externally, in the direction of totalitarian power, it was necessary to maintain at least the appearance that even in Slušovice the leading role of the Communist party is exercised" (Trnka, F. cit Varadinková, M. 1996 (1998)). If we were to believe this statement, then in the historical context, innovation (for a given region and time) would be more beneficial for prosperity than political decisions

Literature

- [1] CLARK, G., GONYE, A. MILLER, S.J., (2021). Lessons from the German Tank Problem. *Mathematical Intelligencer*, vol. 43, pp. 19–28. ISSN 0343-6993. DOI: 10.1007/s00283-021-10082-w.
- [2] CZECHTOURISM, (2018). *Destinační management v ČR*. [online]. [cit. 2023-03-22]. Available from: <https://www.czechtourism.cz/cs-CZ/a13bee8a-34ab-4fe2-b002-0ec2f14033ac/page/mapa-dmo>
- [3] ČEVELA, V. (2018). *Nejvýznamnější počítače v Československu 1950-1989*. [online]. Historie programování a VT u nás. [online]. [cit. 2023-03-22]. Available from: <http://prog-story.technicalmuseum.cz/index.php/r-redakce-vyvoje-prog-story/kategorie/b/4188-1950-1989-nejvyznamnejsi-pocitace-v-ceskoslovensku>

- [4] ČESKOSLOVENSKÉ MIKROPOČÍTAČE, (2023). *Registr československých mikropočítačů*. [online]. [cit. 2023-03-22]. Available from: <https://sites.google.com/site/cssrpocitace/home>.
- [5] DOTACEEU.CZ., (2023). *Metoda LEADER*. [online]. [cit. 2023-03-22]. Available from: <https://dotaceeu.cz/cs/ostatni/dulezite/slovník-pojmu/m/metoda-leader>.
- [6] FIALKA, J., (2014). *The Depiction of Slušovice in Narratives about „Slušovice Miracle“*. [Diplomová práce]. Praha: Filozofická fakulta, Ústav etnologie.
- [7] FIALKA, J., (2017). The role of popular culture in rural-to-urban transformation contributing to the “Slušovice miracle”. *Urban People*, vol. 19, no. 2, pp. 211–230. ISSN 1212-8112.
- [8] GOODMAN, L. A., (1954). Some Practical Techniques in Serial Number Analysis. *Journal of the American Statistical Association*, vol. 49, no. 265, pp. 97–112. ISSN 0162-1459. DOI: 10.1080/01621459.1954.10501218.
- [9] JEMAKOV J. (2006). *Okno do historie rally - díl 1*. [online]. [cit. 2023-03-22]. Available from: <http://www.autosport.cz/clanek.php?cl=768>
- [10] JEŽEK, J. et al. (2014). *Regionální rozvoj*. [online]. Fakulta ekonomická, Západočeská univerzita v Plzni Plzeň: ZCU [cit. 2022-03-18]. Available from: https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/16467/1/Regionalni_rozvoj.pdf
- [11] KAROLA, D., (2019). *Socialistický zázrak. Slušovické JZD se stalo modlou, zničila ho až revoluce* [online]. Hodonínský deník.cz. [cit. 2023-03-22]. Available from: <https://hodoninsky.denik.cz/listopad-89-zivotni-styl/socialismus-jzd-slusovice-listopad-89-zemedelstvi-dostihy-frantisek-cuba-zazrak-20191112.html>.
- [12] KAPUSTOVÁ, J., (2011). *Slušovice 1261-2011 (k 750. výročí první písemné zmínky o Slušovicích)*. [online]. [cit. 2023-03-22]. Available from: https://www.slusovice.cz/cardfiles/card-slusovice/card-25/files/brozura-k-750-vyroci-prvni-zminky-o-slusovicich.pdf_cfffb7b5dab9c0e6a8a9749d9599c1091615888710.pdf.
- [13] KRAMNÝ, T., (2019a). *Bylo JZD Slušovice opravdu zázrak?* [online]. Moje knowledge base. [cit. 2023-03-22]. Available from: <https://blog.kramny.eu/2019/08/bylo-jzd-slusovice-opravdu-zazrak/>.
- [14] KRAMNÝ, T., (2019b). *Jaké byly počítače z JZD Slušovice?* [online]. Retrobajty.cz. [cit. 2023-03-22]. Available from: <https://www.retrobajty.cz/jake-byly-pocitace-z-jzd-slusovice/>
- [15] LEE, A., MILLER, S., (2023). Generalizing the German Tank Problem. *The PUMP Journal of Undergraduate Research*, vol. 6, pp. 59-95. ISSN 2765-8724.
- [16] LUDVIGHOVÁ, S., (2008). *Slušovice – symbol úspěchu, alebo zla?* [online]. Agroserver. Rozhovory, reportáže. [cit. 2023-03-22]. Available from: <https://www.agroserver.sk/news/slusovice-symbol-uspechu-alebo-zla-frantisek-cuba>.
- [17] MASVAS.CZ., (2023). *Místní akční skupina Vizovicko a Slušovicko, o.p.s.* [online]. [cit. 2023-03-22]. Available from: <https://www.masvas.cz/o-mas/>.
- [18] METELKOVÁ, P., (2005). *Destinační management v České republice*, [online]. Distanční text. Masarykova univerzita v Brně. [cit. 2023-03-22]. Available from: https://is.muni.cz/do/1456/soubory/katedry/kres/3910085/MSMT_MCR.pdf.
- [19] PLANDER, I., (2014). 40. výročí počítača RPP-1. *E – Časopis slovenských inžinierov, technikov a inovátorov*, vol. 2, pp. 8-12. eISSN 1339-570X.
- [20] REGIONÁLNÍ ROZVOJOVÁ AGENTURA VÝCHODNÍ MORAVY., (2007). *Strategický rozvojový plán Mikroregionu Slušovicko – SE Analýza Slušovicko*. [online]. [cit. 2023-03-22]. Available from: https://www.mikroregion-slusovicko.cz/dokumenty/se_analyza_slusovicko/.
- [21] RENDEK, P., (2023). *Zloději vědeckých tajemství 1*. [online]. Info.cz & The Wall Street Journal. [cit. 2023-03-22]. Available from: <https://www.info.cz/magazin2/zloději-tajemství-vedy-komunistická-totalita-byla-zavisla-na-objevech-svobodneho-sveta-ukradene-technologie-bezostysne-vydavala-za-sve>.
- [22] RUBÍN, J. (1981). *Regionalization of tourism in the Czech Socialist Republic - Actualization 1981*. [online]. - Sborník CSGS vol. 87 no. 1, pp. 41-51. [cit. 2023-03-22]. Available from: https://geografie.cz/media/pdf/geo_1982087010041.pdf
- [23] SCHLEMMER, P., BARTH, M., SCHNITZER, M. (2020). Research note sport tourism versus event tourism: Considerations on a necessary distinction and integration. *Journal of Convention & Event Tourism*, vol. 21, no. 2, pp. 91-99. DOI: 10.1080/15470148.2019.1710314
- [24] SUCHAN, V., (2014). *Tvůrce socialistického ekonomického zázraku na Zlinsku, Čuba: Za pět miliard udělám nové Slušovice!*. [online]. Blesk.cz. [cit. 2023-03-22]. Available from: <https://www.blesk.cz/clanek/zpravy-udalosti/228088/tvurce-socialistickeho-ekonomickeho-zazraku-na-zlinsku-cuba-za-pet-miliard-udelam-nove-slusovice.html>.
- [25] SVOBODOVÁ, H., VĚŽNÍK, A., (2014). *Úvod do geografie venkova*. Brno: Elportál, Fakulta informatiky Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-6943-5.
- [26] ŠERÁ, E., (2020). *JZD Slušovice jako sociální systém*. [Disertační práce]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

- [27] ŠERÁ, E. (2019). Strategy of a top agriculture co-operative in the central planned economy. The differentiation of the organization in perspective social system theory. *Management & Organizational History*, vol. 14, no. 2, pp. 184-211. DOI: 10.1080/17449359.2019.1660682
- [28] TRNKA, F., (1998). *Zlínští podnikatelé Tomáš Baťa a František Čuba*. [online]. [cit. 2023-03-22]. Available from: http://www.cintamani.cz/Bata/knihy/trnka_zlinsti_podnikatele/05.html.
- [29] VANÍČEK, J., (2018). *Destinační management*. Karviná: OPF v Karviné. ISBN 978-80-7510-313-0.
- [30] ŽBODÁKOVÁ, A., (2009). *Slušovice včera a dnes aneb Daň z úspěchu*. [online]. Magazín plus+, 55+ Communications, s.r.o. [cit. 2023-03-22]. Available from: https://www.padesatpetplus.cz/cs/site/lide-a-nazory/pamatujete/Slusovice_vcera_a_dnes.htm.
- [31] ŽÍTEK, V., KLÍMOVÁ, V. eds., (2022). *XXV. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. [online]. 1., elektronické vydání. Brno: Masarykova univerzita, [cit. 2023-03-22]. Available from: <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/2157>. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0068-2022.

The contribution was processed within the grant SGS/2/2023 of the University of Silesia in Opava "Mapping the history of computers by researching digital and digitized information sources" .

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-36

**DOPADY PANDEMIE COVID-19 NA CESTOVNÍ RUCH
PAMÁTEK UNESCO V ČESKÉ REPUBLICE****The Impact of the Covid-19 Pandemic on Tourism UNESCO Heritage
in the Czech Republic****LIBOR LNĚNIČKA****TETIANA BUT****TOMÁŠ BURDA****VERONIKA ŽIDOVÁ****SÁRA BOUZKOVÁ**

*Katedra rekreologie a cestovního ruchu | Department of Recreology and Tourism
Fakulta informatiky a managementu | Faculty of Informatics and Management
Univerzita Hradec Králové | University of Hradec Kralove
✉ Rokitanského 62, 500 03 Hradec Kralove, Czech Republic
E-mail: libor.lnenicka@uhk.cz, tetiana.but@uhk.cz,
tomas.burda.2@uhk.cz, veronika.zidova@uhk.cz, sara.bouzkova@uhk.cz*

Anotace

Cílem předloženého příspěvku je prozkoumat dopady pandemie covid-19 na návštěvnost vybraných památek UNESCO v České republice. Jde o první etapu rozsáhlejšího výzkumu zaměřeného na metodická doporučení dopadů pandemie covid-19 na cestovní ruch. Autoři přináší výchozí studii ve formě analýzy zaměřenou na návštěvnost vybraných památek ve srovnání let 2019 a 2021. Pomocí evidence statistik návštěvnost vybraných památek se zkoumá mechanismus ochrany, popularizace a rozvoje kulturního dědictví UNESCO v ČR. Doplnkově jsou v příspěvku analyzovány významné úmluvy týkající se ochrany památek UNESCO v oblasti kultury. Příspěvek přináší analýzu hlavních problémů legislativní regulace ochrany kulturního a přírodního dědictví a její správy v ČR. Spolupráce s UNESCO má zásadní vliv na zahraniční politiku zemí světa. Na závěr je zmíněn soubor tří okruhů doporučení, která budou v dalších fázích zkoumána podrobněji. Výsledky potvrdily, že nejnavštěvovanější památky UNESCO i po pandemii covid-19 jsou: Praha (734 tisíc osob); Lázeňský trojúhelník: Františkovy Lázně, Karlovy Vary, Mariánské Lázně (559 tisíc osob); Lednicko-valtický areál (311 tisíc osob) a Kroměříž (162 tisíc osob). Jejich atraktivita je dána vysokou úrovní ochrany přírody, stavem ochrany památkového fondu a jejich historickou hodnotou.

Klíčová slova:

UNESCO, konvence, management, dědictví, covid-19

Annotation

The main goal of this paper is to examine impacts of the covid-19 pandemic on the attendance of selected UNESCO monuments in the Czech Republic. This is the first step of a more extensive research focused on methodological recommendations of the effects the covid-19 pandemic on tourism. The authors present a study focused on the number of visitors to selected monuments in comparison between 2019 and 2021. The mechanism of protection, popularization and development of UNESCO cultural heritage in the Czech Republic is investigated. The features of formation and improvement of management mechanisms in this area of socio-cultural relations are clarified. The procedure for including candidate sites in the World Heritage list has been investigated. The main UNESCO conventions in the field of culture are considered and attention is drawn to their key provisions. The main problems in the legislative regulation of the preservation and management of cultural and natural heritage in the Czech Republic are analyzed. It is established that cooperation with UNESCO significantly affects the foreign policy of the world's countries. At the end is possible to find a set of three areas of recommendations, which will be examined in more detail in the next stages. The results confirmed that the most visited UNESCO monuments heritage after the covid-19 pandemic: Prague (734 thousand people); Spa triangle: Františkovy Lázně, Karlovy Vary, Mariánské

Lázně (559 thousand people); Lednice-Valtice area (311 thousand people) and Kroměříž (162 thousand people). Their attractiveness is due to the high level of nature protection, the conservation status of the heritage fund and their historical value.

Keywords:

UNESCO, convention, management, heritage, covid-19

JEL Classification: R13

1. Úvod

Pandemie covid-19 zasáhla v posledních letech celý svět. Dopady spojené s omezeními je možné pozorovat v nejrůznějších oblastech lidského života. Jednou z oblastí, kde se omezení výrazně projevil, je cestovní ruch a s ním spojené aktivity, zejména pak návštěvnost turistických destinací a památek. Turismus je závislý nejen na lokalizačních předpokladech území, atraktivnosti památek, ale také především na zájmu ze strany návštěvníků/turistů. Přestože se zavádějí nové progresivní postupy a přístupy i v cestovním ruchu, vždy je zde úzká vazba na aktéry/turisty. Jakákoliv anomálie, či mimořádnost způsobuje výkyvy v návštěvnosti atraktivit, což může mít pro poskytovatele služeb v cestovním ruchu i likvidační následky. Záměrem příspěvku je zhodnotit dopady celosvětové pandemie covid-19 na návštěvnost vybraných památek UNESCO v České republice (dále jen „ČR“) a navrhnout doporučení pro zvýšení jejich atraktivnosti pro budoucí období. Počet a lokalizace památek s tečkou kulturně-historickou minulostí a zajištění progresivního rozvoje lidské komunity ve společném kulturním prostoru. Příspěvek nemá podobu vědecké studie, ale obsahuje pouze výchozí úvahy o dopadech pandemie covid-19, které budou až v dalších krocích rozvíjeny v metodická doporučení určená primárně pro provozovatele památek a sekundárně pro provozovatele doprovodné infrastruktury. Z tohoto důvodu má článek spíše popisný charakter a jeho záměrem je podat prvotní informace ohledně návštěvnosti vybraných památek UNESCO v ČR. Účelem je nejen získat primární data, ale především vytvořit smysluplné výstupy použitelné a následně aplikovatelné do praxe.

Autoři přináší výchozí studii, či lépe řečeno analýzu, zaměřenou na návštěvnost vybraných památek UNESCO v České republice ve srovnání let 2019 a 2021. Jde o data, která jsou dostupná z pohledu sledování návštěvnosti památek UNESCO v ČR. Zdrojem byla kombinace veřejné statistiky dostupné na webových stránkách Ministerstva kultury ČR (<https://www.statistikakultury.cz/navstevnost-pamatek/>) a zároveň osobní dotazování provozovatelů památek. Bohužel ne u všech památek je možné sledovat jejich návštěvnost např. z důvodu přírodního charakteru (Jizerskohorské bučiny) nebo z důvodu nezpůsobilého vstupu do areálu (Holečovice nebo Telč). Proto byly do studie doplněny památky, které se nacházejí v území ochrany a sledování turistických toků je reálné. Ze získaných dat byla vytvořena komparativní Tabulka 1, která byla doplněna o další vybrané památky. Poté analýzou dat byly vytvořeny 3 skupiny doporučení, která budou ve druhé polovině roku 2023 dále zkoumána.

Cílem přeloženého příspěvku je prozkoumat dopad pandemie covid-19 na návštěvnost vybraných památek UNESCO v České republice. Jde o první etapu rozsáhlejšího výzkumu zaměřeného na metodická doporučení dopadů pandemie covid-19 na cestovní ruch památek UNESCO v ČR. Základním východiskem pro určování a zobecňování teoreticko-metodologických a metodických přístupů, a následné zpracování aplikovaných výsledků, byly použity metody: (1) literární rešerše, (2) odborné hodnocení (k určení problémů a výhledů rozvoje cestovního ruchu po dopadech covid-19 na úkor návštěvnosti jednotlivých památek UNESCO); (3) empirické (srovnání s obdobím před a po pandemií); (4) pozorování (při aktivním hledání problémů s návštěvností vybraných památek UNESCO); (5) experimentální (při určování vlastností, vazeb zkoumaných památek UNESCO v ČR), (6) analýzy (při zkoumání hlavních dokumentů o ochraně kulturního dědictví ČR, počtu návštěv v daném období); (7) syntézy (poznávání důsledků covid-19 ohledně návštěvnosti památek) a dále doplňkové metody systémové, abstrakce a komparativní.

2. Teoretická východiska

Současný stav návštěvnosti vybraných památek světového dědictví UNESCO v ČR je podmíněn potřebou vyvinout teoretické a praktické aktivity pro zvýšení turistických toků a vyvinout inovativní možnosti rozvoje cestovního ruchu s ohledem na dopad pandemie covid-19 zvýšením počtu návštěvníků památek UNESCO. Česká republika nepatří mezi „nejexponovanější“ státy z pohledu počtu památek UNESCO. ČR se k Úmluvě o světovém dědictví připojila v roce 1993 (Československo se připojilo v roce 1990) a v roce 1992 byly poprvé na seznamu světového dědictví zapsány tři památky (historická centra měst Prahy, Českého Krumlova a Telče). Do roku 2023 bylo na prestižní seznam zapsáno 16 památek světového dědictví UNESCO. Dosud poslední památky světového dědictví byly na seznam zařazeny v roce 2021 (Slavná lázeňská města – lázeňský trojúhelník a Jizerskohorské bučiny). O propagaci a zvýšení návštěvnosti se starají např. agentura CzechTourism nebo Dobrovolný svazek obcí

a měst ČR na jejichž území se nachází památka zapsaná na Seznam UNESCO. Hlavní dokumenty o ochraně kulturního dědictví ČR jsou následující:

1. Evropská kulturní úmluva ze dne 19.12.1954;
2. Úmluva o opatřeních k zákazu a zabránění nelegálního dovozu, vývozu a převodu vlastnictví kulturních statků ze dne 14.11.1970;
3. Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví ze dne 16.11.1972;
4. Úmluva o ochraně architektonického dědictví Evropy ze dne 3.10.1985;
5. Evropská úmluva o ochraně archeologického dědictví (revidovaná) ze dne 16.1.1992;
6. Evropská úmluva o krajině ze dne 20.10.2000;
7. Řížská charta o autenticitě a historické rekonstrukci kulturního dědictví ze dne 24.10.2000;
8. Úmluva o ochraně podmořského kulturního dědictví ze dne 2.11.2001;
9. Úmluva UNESCO o ochraně a podpoře rozmanitosti forem kulturního projevu, přijatá 33. Generální konferencí UNESCO (2005) v Paříži a účinná od roku 2007.

Velmi důležitým dokumentem je Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, WHC.21/01 (Operační směrnice k provádění Úmluvy o ochraně světového dědictví, aktuální vydání k 31. červenci 2021), kde je deklarováno, že „Každá nominovaná nemovitost by měla mít vhodný plán managementu nebo jiný dokumentovaný systém managementu, který by měl specifikovat, jak by měla být mimořádná hodnota nemovitosti zachována prostřednictvím participativních prostředků. (UNESCO: <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>, str. 34, bod 108, 2022). UNESCO tak ustanovilo pro všechna již zapsaná místa existující požadavek, který byl původně požadován pouze od nových kandidátů od počátku roku 2000. Podle Operační směrnice z roku 2021 by obsahem plánu péče, případně klíčovým prvkem systému managementu každého zapsaného majetku, mělo být:

- a) důkladné sdílené porozumění univerzální, národní a místní hodnoty a jejich sociálně-ekologických souvislostí všemi zúčastněnými stranami, včetně místních komunit a původních obyvatel;
- b) respektování rozmanitosti, rovnosti, pohlaví a lidských práv, využití inkluzivního a participativního plánování všech zainteresovaných stran;
- c) cyklus plánování, provádění, monitorování, hodnocení a zpětné vazby;
- d) posouzení zranitelnosti nemovitosti vůči sociálním, ekonomickým, environmentálním a jiným tlakům na změny, včetně katastrof a změny klimatu, jakož i monitorování dopadů trendů a navrhovaných intervencí;
- e) vývoj mechanismů pro zapojení a koordinaci různých činností mezi různými partnery a zainteresovanými stranami;
- f) přidělení nezbytných zdrojů;
- g) budování kapacit;
- h) odpovědný a transparentní popis způsobu vedení funkce systému. (UNESCO: <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>, str. 35, bod 111)

Formule předchozích osmi bodů je založena na základě rozvoje manažerských teorií, jak byly vyvinuty nejvýznamnějšími vědci v oblasti managementu (Drucker, 1954), se zvláštním zřetelům k typickým prvkům systémů plánování a kontroly (Anthony, 1965). Hodnocení přírodního potenciálu a možných následných rizik je důležité pro management a ochranu těchto míst/památek (Leask a Fyall, 2006) a na návrh praktických pokynů pro jeho implementaci (Davey 1998; Thomas a Middleton, 2003).

Významné množství publikací se zaměřuje na výzkum teoretických otázek ochrany kulturního dědictví a role v těchto procesech. Základem studií je mj. otázka definice "kulturního dědictví", její hlavní kategorizace a klasifikační znaky. Těmito koncepty se v minulosti zabývali např. (Duraj M., Marschalko M., Niemiec D., Yilmaz I., 2016). Otázky kulturního a přírodního dědictví UNESCO řeší ve svých publikacích např. (Blanchfield, L., Browne, M. A., 2013). Monteiro, L. D. (2011); Papageorgiou, M. (2015); Linderová I., Janeček P. (2017) zmiňují otázky dostupné turistiky pro všechny vrstvy obyvatelstva, je zdůrazněna hypotéza o existenci vztahu mezi počtem návštěvníků objektů světového dědictví UNESCO, možností návštěvy dalších dostupných turistických míst nebo dostupností ubytovacích zařízení. Je třeba poznamenat, že památky UNESCO v ochraně českého kulturního dědictví v prostředí zahraniční vědy jsou vysvětleny nedostatečnou formou. Významné množství publikací se zaměřuje na otázky ochrany, popularizace nehmotného kulturního dědictví, jeho zapojení do turistických aktivit, včetně výzkumu (např. Pulina, T. et al., 2020).

Vytvoření perspektivního budoucího kulturního dědictví ČR je podmíněno nutností vytvořit kvalitní „management plán“, který předpokládá její promyšlený, důsledný a harmonický rozvoj s maximálním využitím endogenních zdrojů. V podmínkách rostoucích nároků na údržbu a revitalizaci kulturního dědictví, jako odraz materiálních prostředků a duchovního života společnosti, je důležité neporušovat jejich tradiční historický charakter. Současná fáze zachování a obnovy hmotného a nehmotného dědictví je založena na principech obnovy, rekonstrukce, modernizace, regenerace a revitalizace s výraznou finanční zátěží, což má mj. vliv i na budoucí zájem turistů o dané

lokality. Z různých vědeckých prací a přístupu organizace UNESCO k ochraně míst/památek můžeme identifikovat následující body, které mají všechny management plány společné:

- Rozvoj systému veřejné správy (Bekke et al., 1995) za účelem podpory prosazování veřejného zájmu.
- Participace různých zájmových skupin, komunitní plánování, podpora sociální soudržnosti a odpovědnosti (Gray et al., 1996; De Varine, 2002; Lněnička, 2019; Lasocha, 2020).
- Rozvoj cestovního ruchu v dlouhodobé perspektivě (Harrison a Hitchcock, 2005; Tucker, 2011).

Z pohledu manažerského jsou tyto úvahy vyjádřeny zavedením systému kontroly, tedy měřením, hodnocením a vykazováním výkonnosti (Badia a Donato, 2011). V praxi to znamená vytvořením sady vhodných opatření a následných indikátorů, které by měly být v souladu se strategickými cíli a měřitelné pro subjekty, které mají na starosti správu památky UNESCO. Nejde však jen o klasické měření výkonnosti (např. ekonomické – obrat, zisk apod.), ale též měření kvalitativní formou socio-ekonomických benefitů, či dopadů. Hodnocením dopadů pandemie covid-19 na oblast cestovního ruchu se prozatím zabývá pouze málo autorů. V českém prostředí jde o jednotky prací, jak odborných článků (např. Blaško, Sonnková, 2021; Caruana, J. et al., 2021; Vystoupil, Šauer, Kubičková, 2022), tak i závěrečných prací studentů vysokých škol (např. Bezdíčková, 2021; Jireček, 2021; Král, 2022; Rohlíková, 2022).

3. Analýza návštěvnosti památek UNESCO v ČR

Na základě analýzy strukturálních složek pro stanovení dědictví UNESCO lze tvrdit, že všechny mají významný potenciál pro rozvoj cestovního ruchu ČR, a proto je třeba je zařadit mezi turistické cíle. Proto jsou památky UNESCO souborem nejvýznamnějších úspěchů světové civilizace přírodního a antropogenního původu s vynikající univerzální hodnotou. Ochrana takových památek je zakotvena v přímo v mezinárodních dokumentech, a může být použita k vytvoření turistického produktu za účelem organizace různých druhů a forem cestovního ruchu.

Česko patří mezi nejnavštěvovanější země Evropy. Jedním z důvodů je i relativně nižší cenová hladina oproti zemím západní Evropy. K hlavním cílům patří kromě Prahy také Karlovarský kraj. Kromě známé léčby lze v Karlových Varech navštívit i nejrůznější kulturní akce, které se ve městě konají. Turisté se mohou těšit na mezinárodní filmové či hudební festivaly, tenisové turnaje nebo golf. Ve městě je také mnoho restaurací, diskoték, nočních klubů, heren, Muzeum Moser, Muzeum Jana Bechera.

Trend růstu cestovního ruchu lze hodnotit nejen podle počtu památek světového dědictví, ale např. úrovně jejich ekonomického rozvoje a politické stability země. Právě organizace UNESCO v 50. letech vyvinula program rozvoje cestovního ruchu, jehož cílem je přeměnit cestovní ruch na odvětví ekonomiky, které se vyvíjí nejrychleji. V březnu 2000 byl pod záštitou UNESCO založen projekt "vzpomínka na budoucnost", který se věnuje akcím na ochranu světového kulturního a přírodního dědictví. Je důležité zdůraznit potřebu rozvoje „kulturní“ turistiky s ohledem na potřeby památkové péče. V případě, že cestovní ruch je založen na jedinečnosti objektu (památky) a jeho jedinečné autenticitě, zisk z návštěvnosti zůstává místním obyvatelům a následně se vrací do údržby kulturní dědictví. Podle dat CzechTourism se ukazuje mírný, ale trvalý pokles počtu turistů ze zemí západní Evropy, USA a Japonska a trend růstu počtu turistů z balkánských zemí, Číny a Jižní Koreji. Následující tabulka 1 ukazuje vývoj návštěvnosti vybraných památek UNESCO v České republice během před a po pandemii covid-19.

Tab. 1: Počet návštěvníků památek UNESCO v České republice v letech 2019–2021

Památky	Lokalita	Region	Počet návštěvníků			
			2019	2020	2021	2021–2019
Vila Tugendhat	Brno	Jihomoravský	58 972	38 086	36 207	-22 765
Vila Tugendhat - pokladna			58 972	38 086	36 207	-22 765
Státní hrad a zámek Český Krumlov	Český Krumlov	Jihočeský	386 290	191 671	147 608	-238 682
Státní hrad a zámek Český Krumlov - pokladna			386 290	191 671	147 608	-238 682
Holašovice - areál vesnice	Holašovice	Jihočeský	132 398	0	0	-132 398
Turistické informační centrum			132 398			-132 398
Jizerskohorské bučiny	-		119 649	75 007	93 260	-26 389
Informační centrum Nové Město pod Smrkem	Nové Město pod Smrkem	Liberecký	1 441	1 343	1 298	-143
Turistické informační centrum Hejnice	Hejnice		neposkytují	neposkytují	neposkytují	-

Památka	Lokalita	Region	Počet návštěvníků			
			2019	2020	2021	2021–2019
<i>Turistické informační centrum města Frýdlant</i>	Frýdlant v Čechách		14 025	10 235	17 271	3 246
<i>Státní hrad a zámek Frýdlant - pokladna</i>			52 727	33 992	31 232	-21 495
<i>Informační centrum Bedřichov</i>			11 902	9 274	9 168	-2 734
<i>Městské informační centrum Liberec</i>	Liberec		39 554	20 163	34 291	-5 263
<i>Národní hřebčín</i>	Kladruby nad Labem	Pardubický	84 212	39 141	44 666	-39 546
<i>Národní hřebčín - pokladna</i>			84 212	39 141	44 666	-39 546
<i>Arcibiskupský zámek a zahrady</i>	Kroměříž	Zlínský	233 385	168 398	162 818	-70 567
<i>Arcibiskupský zámek - pokladna</i>			79 280	56 346	42 156	-37 124
<i>Květná zahrada</i>			98 230	76 614	87 648	-10 582
<i>Turistické informační centrum Kroměříž</i>			55 875	35 438	33 014	-22 861
<i>Hornický region Erzgebirge / Krušnohoří</i>	Jáchymov	Karlovarský	41 373	41 792	32 974	-8 399
<i>Muzeum Královská mincovna Jáchymov - pokladna</i>			15 940	17 809	9 392	-6 548
<i>Štola č. 1 Jáchymov</i>			11 141	13 502	13 725	2 584
<i>Štola Johannes - pokladna</i>	Boží Dar		2 350	2 366	2 391	41
<i>Hornická kulturní krajina Krupka</i>	Krupka	Ústecký	2 516	2 183	1 848	-668
<i>Turistické informační centrum města Krupka</i>			2 516	1 022	1 848	-668
<i>Štola Starý Martin - pokladna</i>			6 910	4 910	3 770	
<i>Lázeňský trojúhelník</i>	Františkovy Lázně	Karlovarský	890 433	512 689	559 631	-330 802
<i>Františkovy Lázně - lázně</i>			134 353	83 067	90 166	-44 187
<i>Informační centrum Františkovy Lázně</i>			124 498	88 812	45 914	-78 584
<i>Karlovy Vary - lázně</i>	Karlovy Vary		158 464	0	152 406	-6 058
<i>Infocentrum města Karlovy Vary</i>			128 189	139 290	100 224	-27 965
<i>Mariánské Lázně - lázně</i>	Mariánské Lázně	Karlovarský	207 836	112 708	115 225	-92 611
<i>Turistické informační centrum Mariánské Lázně</i>			137 093	88 812	55 696	-81 397
<i>Lednicko-valtický areál</i>	-	Jihomoravský	539 622	363 805	311 810	-227 812
<i>Státní zámek Lednice - pokladna</i>	Lednice		389 620	256 641	236 718	-152 902
<i>Státní zámek Valtice - pokladna</i>	Valtice		121 478	83 738	59 828	-61 650
<i>Turistické informační centrum Valtice</i>			28 524	23 426	15 264	-13 260
<i>Zámek a zámecký areál</i>	Litomyšl	Pardubický	148 748	81 045	79 292	-69 456
<i>Státní zámek Litomyšl - pokladna</i>			53 292	26 641	29 086	-24 224
<i>Informační centrum Litomyšl</i>			95 456	54 404	50 206	-45 250
<i>Sloup Nejsvětější Trojice</i>	Olomouc	Olomoucký	99 956	64 375	80 736	-19 220
<i>Informační centrum Olomouc</i>			99 956	64 375	80 736	-19 220
<i>Praha - historické centrum</i>	Praha	Praha	4 191 186	729 460	734 873	-3 456 313
<i>Pražský hrad</i>			2 421 845	486 319	416 507	-2 005 338
<i>Staroměstská radnice</i>			695 198	128 072	124 248	-570 950
<i>Staroměstská mostecká věž</i>			154 693	42 168	40 819	-113 874
<i>Praha brána</i>			105 851	26 231	27 072	-78 779
<i>Turistické informační centrum - Staroměstská radnice</i>			813 599	46 670	126 227	-687 372
<i>Historické centrum</i>	Telč	Kraj Vysočina	126 495	57 914	48 631	-77 864
<i>Státní zámek Telč</i>			72 949	24 509	18 897	-54 052
<i>Turistické informační centrum Městského úřadu Telč</i>			53 546	33 405	29 734	-23 812
<i>Bazilika sv. Prokopa a židovská čtvrť</i>	Třebíč	Kraj Vysočina	62 255	34 465	33 210	-29 045
<i>Bazilika sv. Prokopa</i>			17 876	11 977	14 817	-3 059

Památky	Lokalita	Region	Počet návštěvníků			
			2019	2020	2021	2021–2019
Židovská čtvrť (resp. Infocentrum u Baziliky sv. Prokopa)			26 883	14 133	13 475	-13 408
TIC Třebíč			17 496	8 355	4 918	-12 578
Poutní kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře	Žďár nad Sázavou	Kraj Vysočina	33 648	31 278	28 571	-5 077
Poutního kostela sv. Jana Nepomuckého - pokladna			33 648	24 937	20 246	-13 402
Turistické informační centrum			zavřeno	6 341	8 325	1 984

Zdroj: vlastní zpracování autorů podle statistiky kultury ČR (<https://www.statistikakultury.cz/navstevnost-pamatek/>), 2023.

V oblasti příjezdové turistiky do ČR, je podle ČSÚ v roce 2022 zaznamenán nárůst turistů. Ve srovnání s rokem 2021 se počet turistů v roce 2022 zvýšil o 229 % [UZIS ČR, 2022]. V roce 2021 navštívilo ČR 11,4 milionu turistů, což je o 5,2 % více než v roce 2020. Ve srovnání s rokem 2019, před vypuknutím pandemie covid-19, však bylo turistů o 52 % méně. V roce 2021 strávily návštěvníci v hotelech a penzionech celkem 32 milionů nocí. Ve srovnání s rokem 2020 jde o mírný nárůst, v roce 2019 však byl tento ukazatel dvakrát vyšší. V roce 2021 bylo ubytováno 79 % rezidentů ve srovnání s rokem 2019. V roce 2020 dosáhl počet zahraničních turistů pouze 24 % před pandemií. Statistiky domácího cestovního ruchu v roce 2022 ukazují, že po ČR cestovalo 8,8 milionu českých turistů, což je o 9,6 % více než v roce 2021 [UZIS ČR, 2022]. Míra podnikání v cestovním ruchu v roce 2022 ještě nedosáhla objemů finančních toků roku 2019 (obsazenost hotelů je 65 % ve srovnání s rokem 2019). Mezi sousedními zeměmi nejvíce navštívili Českou republiku Němci (1/4 podle údajů hotelového fondu ČR), Slováci byli v žebříčku návštěvnosti na druhém místě a turisté z Polska se v tomto žebříčku umístili na 3. místě.

Příjmy v cestovním ruchu vzrostly v roce 2022 především díky dopravě o 15,8 % ve srovnání s rokem 2021. Růst turistických toků pokračuje v letecké dopravě, která má od roku 2020 potíže spojené s dopady protivládních opatření. Podle statistických údajů začaly příjmy v odvětví letecké dopravy růst již na jaře 2021 a na začátku roku 2022, jejichž růst se meziročně zvýšil o 135,6 %. Vodní doprava zaznamenala také nárůst tržeb za služby o 76,3 %. Pozitivní dynamika růstu turistických toků do ČR v roce 2022 však nedosáhla úrovně, kterou měla před pandemií covid-19. Nutno podotknout, že v souvislosti s konfliktem Ruska a Ukrajiny se snížil počet návštěvníků v ČR mezi ruskými turisty. Už v roce 2022 byla pozastavena turistická víza pro Ruské občany, což mělo negativní dopad na cestovní ruch, zejména pokud jde o destinaci UNESCO Karlovy Vary. Poměrně dlouhou dobu byly Karlovy Vary lidry mezi českými lázněmi. Velkou část návštěvníků tvořili ruští občané, kteří vlastnili také nemovitosti a další majetek v lázeňském městě. V roce 2020 tak přinesly do regionálního rozpočtu 2,5 miliardy korun. Ve srovnání s předkrizovým obdobím ČR v roce 2022 činil počet turistů 50 milionů nocí. Míra návštěvnosti dosáhla 90% úrovně před rokem 2019, a to prakticky ve všech regionech ČR s výjimkou Karlových Varů.

Při analýze turistického toku do Evropy lze říci, že Evropa přijala v roce 2022 více než čtyřikrát více mezinárodních turistů než za prvních pět měsíců roku 2021 (nárůst o 350 %). K tomu přispěla vysoká domácí poptávka a zrušení všech cestovních omezení, po pandemii, ve stále větším počtu zemí. Celkový počet přenocování strávených v turistických destinacích v Evropě dosáhl v roce 2022 2,73 miliardy. To je o 5 % méně než v předcovidovém roce 2019 a o 49 % více než v roce 2021 (1,83 miliardy). V prvních pěti měsících roku 2022 překročilo mezinárodní hranice Evropy 250 milionů zahraničních turistů. V roce 2021 cestovalo do zahraničí pouze 77 milionů lidí. Navzdory vážným geopolitickým a ekonomickým otřesům se lidé nevzdávají cestování. Světová turistická organizace (UNWTO) zaznamenává postupné oživení turistického průmyslu po zrušení omezení souvisejících s pandemií.

4. Rámce ochrany kulturního a přírodního dědictví

Pro realizaci úkolů v rámci organizace UNESCO byla vytvořena interní organizační struktura. Orgány UNESCO byly definovány Generální konferencí (nejvyšší řídicí orgán), Výkonnou radou a sekretariátem. Generální konference je tedy nejvyšším řídicím orgánem, který schvaluje program a rozpočet organizace, přijímá a přezkoumává zprávy předložené členskými státy o provádění doporučení a úmluv. Konference také volí členy Výkonné rady a na její doporučení jmenuje generálního ředitele [Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví, 1972].

Výkonná rada je správním orgánem, který připravuje práci Generální konference a je zodpovědná za efektivní využití jejich rozhodnutí. Členy Rady volí Generální konference. Kandidáti jsou voleni s ohledem na rozmanitost kultur a spravedlivé geografické rozdělení. Konkrétně se používá takové rozdělení země a regionů: skupina I (země západní Evropy a Severní Ameriky), skupina II (země východní Evropy), skupina III (země Latinské Ameriky)

a Karibiku), skupina IV (země Asie a Tichomoří), skupina V (A) (země Afriky) a skupina V (B) (arabské země). Otázka zajištění rovnováhy mezi regiony světa je předmětem složitých vyjednávacích postupů a svědčí o univerzálním charakteru organizace [Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví, 1972].

Spolupráce členských států s UNESCO je zajištěna prostřednictvím stálých zastoupení při UNESCO, které mají status diplomatických institucí; Národní komise pro záležitosti UNESCO (ve všech členských státech). V tomto případě, vzhledem k tomu, že UNESCO je mezinárodní organizace, která koordinuje činnost mnoha zemí, je interakce členských států s UNESCO prováděna prostřednictvím: 1) stálých zastoupení při UNESCO, které mají status diplomatických institucí; 2) Národní komise pro záležitosti UNESCO (ve všech členských státech). Je třeba zdůraznit, že UNESCO je jedinou specializovanou institucí OSN, která má systém 198 národních komisí členských zemí a přidružených členů. Komise poskytují důležité spojení mezi občanskou společností a UNESCO, zejména objasňují programy UNESCO v členských zemích, pomáhají realizovat četné projekty v oblasti vzdělávání, vědy, kultury a komunikace a vedou speciální kampaně s cílem upozornit veřejnost na naléhavé problémy oblasti působnosti organizace. Komise také přispívají k rozvoji nových partnerství se soukromým sektorem, který může nejen pomáhat při provádění technických expertíz, ale také finančně podporovat projekty organizace, zejména v oblasti ochrany kulturního a historického dědictví lidstva [Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví, 1972].

Významnou roli při ochraně kulturního dědictví ČR hraje spolupráce UNESCO s řadou nevládních organizací, které mají významný vliv na vývoj světových událostí a zejména na mezinárodní vztahy v oblasti kultury. Organizace udržuje oficiální vztahy s více než 350 nevládními organizacemi, spolupracuje s téměř 600 organizacemi a více než 1200 organizací spolupracuje s UNESCO v rámci jednotlivých projektů. Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví z roku 1972 navrhla organizační strukturu, která měla přispět ke zvýšení efektivity implementace strategie ochrany světového kulturního a přírodního dědictví. Valné shromáždění smluvních stran Úmluvy, jehož jsou všechny členské státy Úmluvy účastníky, je svoláno každé dva roky během pravidelného zasedání valné konference UNESCO.

Fond světového dědictví pomáhá členským zemím identifikovat a udržovat památky světového dědictví. Vzhledem k tomu, že fond není schopen uspokojit všechny žádosti o mezinárodní finanční pomoc, Výbor světového dědictví vytvořil jasné podmínky pro poskytování finanční podpory. Finanční pomoc je poskytována na přípravné práce, řešení otázek technické spolupráce a na školení odborníků. Část fondu světového dědictví může být přidělena členským zemím podle jejich žádosti o přípravu periodických zpráv o stavu jejich památek zařazených do seznamu.

V České republice byla vypracována marketingová strategie plánu rozvoje cestovního ruchu, která podporuje rozvoj turistického průmyslu a růst počtu návštěvníků památek UNESCO. Důležitým nástrojem e-marketingu pro popularizaci národního turistického produktu je používání mobilních elektronických aplikací ke smartphonům a tabletům (Poland.Travel, Thetripplanner, GuideWithMe, MapofPoland, Poland a GuidetoMajorCities, CastlesofPoland, SkiRaport), což jsou Turističtí průvodci, "plánovači cest" a navigátoři.

Důsledky pandemie covid-19 a válka Ruska s Ukrajinou, změnily strukturu trhu cestovních služeb ČR. Vzhledem k tomu, že v době pandemie a k dnešnímu dni, již ruští turisté netvoří významný podíl na turistickém trhu ČR, doporučuje se posílit marketingový nástroj, zaměřit se na reklamu pro návštěvu památek UNESCO ČR pro čínské spotřebitele a předložit k tomu doporučení ke zlepšení legislativy ČR v oblasti správy dědictví a jeho užívání.

5. Závěr

Provedená analýza návštěvnosti vybraných památek UNESCO v České republice tedy ukázala významný dopad pandemie covid-19 na návštěvnost památek světového dědictví ČR v předchozím období a pokles počtu návštěvníků v letech 2019–2021. V důsledku toho lze identifikovat tři hlavní aspekty, které určují dopad pandemie covid-19 na návštěvnost památek v této významné středoevropské destinaci:

1. V souvislosti se změnou struktury trhu se službami cestovního ruchu se ukázalo, že turistický průmysl ČR přišel o ruské turisty, kteří tvořili významný podíl na turistickém trhu. K nahrazení tohoto výpadku je navrženo vypracování doporučení v marketingové strategii rozvoje cestovního ruchu v ČR s cílem přilákat návštěvníky z jiných zemí.
2. Česko má 16 památek světového dědictví UNESCO. Nejnavštěvovanější památky UNESCO jsou: Praha (734 tisíc osob); Lázeňský trojúhelník: Františkovy Lázně, Karlovy Vary, Mariánské Lázně (559 tisíc osob);

Lednicko-valtický areál (311 tisíc osob) a Kroměříž (162 tisíc osob). Jejich atraktivita je dána vysokou úrovní ochrany přírody, stavem ochrany památkového fondu a jejich historickou hodnotou. Nejnavštěvovanější a nejoblíbenější památky jsou soustředěny v Praze. Tento fakt do značné míry vysvětluje i lokalizaci doprovodné turistické infrastruktury (hotely, cestovní kanceláře).

3. Současný stav návštěvnosti jednotlivých památek světového dědictví UNESCO v České republice je podmíněn potřebou vyvinout teoretické a praktické principy pro zvýšení návštěvnosti a vyvinout inovativní možnosti rozvoje cestovního ruchu s ohledem na dopad pandemie covid-19.

Z provedeného výzkumu vzešla celá řada dalších otázek, které budou postupně řešeny v dalších fázích výzkumu.

Literatura

- [1] ANTHONY, R. N., (1965). *Planning and control systems: a framework for analysis*. Boston: Harvard University, p. 180.
- [2] BADIA, F., DONATO, F., (2011). The management Plan for UNESCO Heritage Sites: some Critical Reflections from a Managerial Point of View. In *11th International Conference on Arts & Cultural Management*. Antwerp: AIMAC, 3–6 Jul.
- [3] BEKKE, H. A., KICKERT, W. J., KOOIMAN, J., (1995). Public Management and Governance. In Kickert, W. J. M., van Vught, F. A. (eds.) *Public Policy and Administration Sciences in The Netherlands*. London: Harvester-Wheatsheaf, pp. 201–218. ISBN 9780134420219.
- [4] BEZDÍČKOVÁ, K., (2021). *Dopady cestovního ruchu na destinaci s památkou na Seznamu světového dědictví* [Bakalářská práce]. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové.
- [5] BLANCHFIELD, L., BROWNE, M. A., (2013). *The United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO)*. Congressional Research Service, 21 p. [online]. [cit. 2023-06-04]. Dostupné z: <https://www.crs.gov/>.
- [6] BLÁŠKO, M., SONNKOVÁ, P., (2021). Porovnání přístupu a aktivit krajů a oblastních destinačních společností ke snížení dopadů pandemie Covid 19 na cestovní ruch. In *Mezinárodní vědecká konference – Aktuální trendy lázeňství, hotelnictví a turismu*. Karviná: Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, Slezská univerzita v Opavě, pp. 23–31. ISBN 978-80-7510-461-8.
- [7] CARUANA, J., DEBONO, E., STROUD, K., ZAMMIT, M., (2021). The impact of COVID-19 closures on the Megalithic Temples of Malta UNESCO world heritage site. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, vol. 13, no. 1, pp. 15–27. ISSN 2044-1274. DOI: 10.1108/JCHMSD-12-2020-0173.
- [8] ČESKÉ DĚDICTVÍ UNESCO, (2023). [online]. [cit. 2023-06-04]. Dostupné z: <https://www.unesco-czech.cz/>.
- [9] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, (2023). *Cestovní ruch se v roce 2021 vyrovnával s následky pandemie koronaviru*. [online]. [cit. 2023-06-04]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cestovni-ruch-se-v-roce-2021-vyrovnava-s-nasledky-pandemie-koronaviru>.
- [10] DAVEY, A.G., (1998). *National system planning for protected areas, World Commission on Protected Areas. Best practice protected areas series*. Gland: IUCN – the World Conservation Union, p. 71. ISBN 2-8317-0399-9.
- [11] DE VARINE, H., (2002). *Les racines du futur. Le patrimoine au service du developpement local*. Chalonsur Saone: Asdic Editions. ISBN 978-2950950666.
- [12] DRUCKER, P., (1954). *The practice of management*. New York: Harper & Brothers, p. 416.
- [13] DURAJ, M., MARSCHALCO, M., NIEMIĘC, D., YILMAZ, I., (2016). Monuments of the Czech Republic on the UNESCO World Heritage Site List and their Significance for Geotourism. *Procedia Engineering*, vol. 161, pp. 2265–2270. ISSN 1877–7058. DOI: 10.1016/J.PROENG.2016.08.826.
- [14] GRAY, R., OWEN, D., ADAMS, C., (1996). *Accounting and Accountability. Changes and Challenges in Corporate Social and Environmental Reporting*. London: Prentice Hall, 332 p. ISBN 978-0131758605.
- [15] HARRISON, D., HITCHCOCK, M., (2005). *The Politics of World Heritage. Negotiating Tourism and Conservation*. Clevedon: Channel View, 186 p. ISBN 978-1845410094.
- [16] JIREČEK, J., (2022). *Dopady COVID-19 na regionální politiku a rozvoj vybraného regionu* [Bakalářská práce]. Brno: Masarykova univerzita.
- [17] KRÁL, M., (2022). *Dopady pandemie COVID-19 na destinaci Dubrovnik* [Bakalářská práce]. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové.
- [18] LASOCHA, M., (2020). The process of adopting local spatial management plans for UNESCO site in Krakow. *Teka komisji urbanistyki i architektury*, vol. 48, pp. 237–250. ISSN 0079-3450. DOI: 10.24425/tkuia.2020.135416.

- [19] LEASK, A., FYALL, A., (2006). *Managing World Heritage Sites*. Oxford: Elsevier, 320 p. ISBN 978-0-7506-6546-9.
- [20] LINDEROVÁ, I., JANEČEK, P., (2017). Accessible tourism for all – current state in the Czech business and non-business environment. *E+M Ekonomie a Management*, vol. 20, no. 4, pp. 168–186. ISSN 1212–3609. DOI: 10.15240/tul/001/2017-4-012.
- [21] LNĚNIČKA, L., (2019). Možnosti zapojení veřejnosti a odborné komunity do organizace zájmových území Vlkolínce a Mikulčic-Kopčan. In Lněnička, L. a kol. *Tradice a kulturní hodnoty území v péči UNESCO. Možnosti účelové obnovy tradičního hospodaření*. 1. elektronické vyd. Brno: Masarykova univerzita, p. 76–83. ISBN 978-80-210-9351-5. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-9351-2019.
- [22] MINISTERSTVO KULTURY ČESKÉ REPUBLIKY, (2023). *Statistika kultury České republiky. Návštěvnost památek*. [online]. [cit. 2023-06-04]. Dostupné z: <https://www.statistikakultury.cz/navstevnost-pamatek/>.
- [23] MINISTERSTVO PRO MÍSTNÍ ROZVOJ, (2021). *Strategie rozvoje cestovního ruchu ČR 2021–2030*. Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, červen 2021. [online]. [cit. 2023-06-04]. Dostupné z: <https://mmr.cz/cs/ministerstvo/cestovni-ruch/archiv/koncepce-strategie/strategie-rozvoje-cestovniho-ruchu-cr-2021-2030>.
- [24] MONTEIRO, L. D., (2011). The Mezquita of Córdoba is made of more than bricks: towards a broader definition of the “Heritage” protected at UNESCO world heritage sites. *Archaeologies*, vol. 7, no. 2, pp. 312–328. ISSN 1555–8622. DOI: 10.1007/S11759-010-9133-9.
- [25] PAPAGEORGIOU, M., (2015). Planning Practices for The Protection of Cultural Heritage: Lessons Learnt from the Greek UNESCO Sites. *European Spatial Research and Policy*, vol. 22, no. 2, pp. 111–125. ISSN 1231–1952. DOI: 10.1515/esrp-2015-0028.
- [26] PULINA, T., BUT, T., KHRYSTENKO, O., ZAYTSEVA, V., (2020). Managing the Field of Reconstruction and Preservation of Historical and Cultural Complexes in Ukraine and Europe. In *Proceedings of the 2nd International Conference on Building Innovations*. Cham: Springer International Publishing, pp. 709–720. ISBN 9783030429386. DOI: 10.1007/978-3-030-42939-3_70.
- [27] ROHLÍKOVÁ, K., (2022). *Vliv pandemie COVID-19 na zaměstnanost v lázeňství v Karlovarském kraji*. [Diplomová práce]. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze.
- [28] THOMAS, L., MIDDLETON, J., (2003). *Guidelines for management planning of protected areas. World Commission on Protected Areas. Best practice protected areas series*. Gland: IUCN – the World Conservation Union. ISBN 978-2-8317-0673-3.
- [29] TUCKER, H., (2011). The Heritage-Scape. UNESCO, World Heritage and Tourism. *Journal of Anthropological Research*, vol. 67, no. 2, pp. 295–296. ISSN 0091–7710. DOI: 10.1086/jar.67.2.41303302.
- [30] UKRAINIAN CENTER FOR CULTURAL RESEARCH, (2023). NATIONAL LIST OF ELEMENTS OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE. [online]. [cit. 2023-06-04]. Dostupné z: <https://uccs.org.ua/natsionalnyj-reiestr-objektiv/>.
- [31] UNESCO WORLD HERITAGE COMMITTEE, (1972). *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. (World Heritage Convention)*. [online]. [cit. 2023-06-04]. Dostupné z: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext>.
- [32] UNESCO WORLD HERITAGE COMMITTEE, (2021). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. [online]. [cit. 09-21-2022]. Dostupné z: <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>.
- [33] UNWTO, (2023). *World tourism organization a United Nations Specialized Agency*. [online]. [cit. 2023-06-04]. Dostupné z: <https://www.unwto.org/>.
- [34] VYSTOUPIL, J., ŠAUER, M., KUBÍČKOVÁ, H., (2022). Turistická atraktivita měst ČR ve světle návštěvnosti zahraničních turistů 2018 a 2020. In *XXV. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 312–319. ISBN 978-80-280-0068-4. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0068-2022-38.

Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu “Dopady pandemie Covid-19 na návštěvnost památek UNESCO v České republice – 1 etapa“ financovaného prostřednictvím specifického výzkumu Univerzity Hradec Králové.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-37

ZMĚNILA PANDEMIE GEOGRAFICKOU STRUKTURU NÁVŠTĚVNOSTI EVROPY?

Has the Pandemic Changed the Geographic Structure of Europe's Visitors?

JIŘÍ VYSTOUPIL**MARTIN ŠAUER****HELENA KUBÍČKOVÁ**

Katedra regionální ekonomie a správy | *Dept. of Regional Economics and Administration*
Ekonomicko-správní fakulta | *Faculty of Economics and Administration*
Masarykova univerzita | *Masaryk University*
✉ *Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic*
E-mail: *vyst@econ.muni.cz, sauer@econ.muni.cz, Helena.Kubickova@muni.cz*

Anotace

Príspevek se zabývá změnami v rozložení příjezdového cestovním ruchu v a do Evropy v letech 2019-2021, tedy v období před a na „konci“ pandemie covid-19. Cílem je analýza a hodnocení hlavních turistických proudů měřené počtem přenocování na jedné straně, na straně druhé změnami v geografické struktuře zahraničních turistů. Přináší tabulární a kartografickou analýzu jejich prostorové distribuce. V článku jsou identifikovány nejvýznamnější zdrojové země mezinárodního cestovního ruchu v a do Evropy. Výsledkem analýz je zhodnocení negativního vlivu pandemie na Evropu celkově, podrobněji v evropských subregionech a posléze v turisticky nejvýznamnějších evropských zemích, a to na pokles mezinárodního cestovního ruchu a s tím souvisejících ekonomických ztrát.

Klíčová slova

mezinárodní cestovní ruch, pandemie covid-19, turistické proudy, geografická struktura návštěvníků Evropy

Annotation

The paper discusses changes in the distribution of inbound tourism inside and into Europe from 2019 to 2021, which makes the period before and at the "end" of the covid-19 pandemic. The goal is to analyze and assess the main tourist streams primarily measured by the number of overnight stays, and secondly, changes in the geographic structure of foreign tourists. It provides tabular and cartographic analysis of their spatial distribution. The article identifies the most important source countries of international tourism inside and into Europe. The result of the paper is an evaluation of the negative impact of the pandemic on Europe as a whole, in more detail in European sub-regions and finally in the most important European countries in terms of tourism, on the decline of international tourism and related economic losses.

Keywords

international tourism, covid-19 pandemic, tourist flows, geographical structure of visitors to Europe

JEL Classification: Z32, F63

1. Úvod

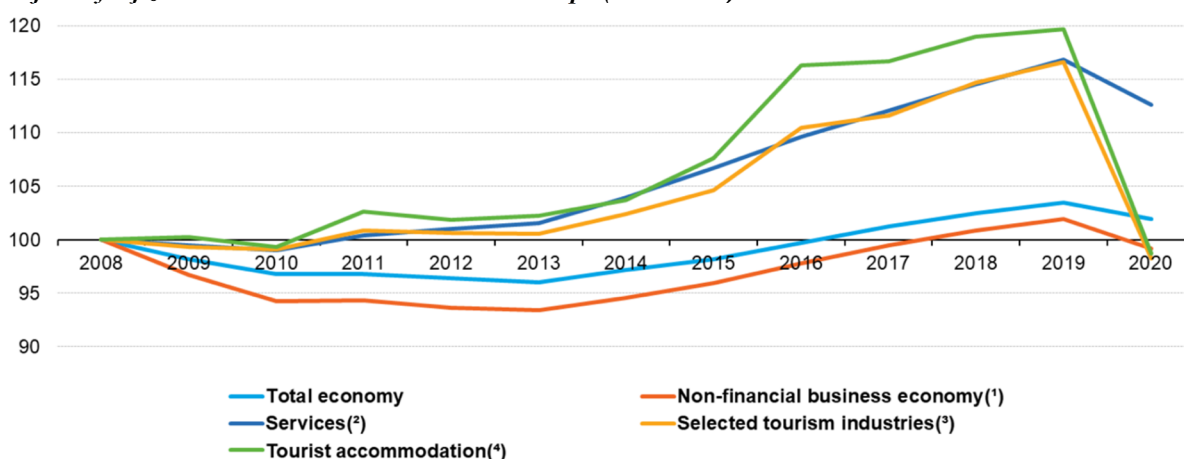
Cestovní ruch je velmi citlivý na negativní vnější vlivy, zejména na bezpečnost cestujících, jako jsou válečné konflikty, terorismus, přírodní katastrofy a v poslední době na šíření nakažlivých chorob. Jasným důkazem toho bylo šíření pandemie covid-19 v letech 2020, 2021 a 2022. Tyto negativní vlivy můžeme měřit a dokumentovat na základě statistických dat zejména v mezinárodním cestovním ruchu (dále MCR) například o počtu mezinárodních příjezdů, počtu přenocování turistů a z ekonomického pohledu především o příjmech a zaměstnanosti v MCR. Tento příspěvek, resp. jeho cílem je z uvedených úhlů pohledů se zaměřit na negativní vývoj velikosti/intenzity mezinárodních turistických proudů v a do Evropy a na změny v geografické struktuře

nejvýznamnějších turistických proudů v letech 2019-2021, a to měřeno počtem přenocování zahraničních turistů v regionu Evropy.

První generalizující celosvětový pohled nám poskytují statistická data z UNWTO, resp. z Eurostatu. Například podle World Tourism Barometer (UNWTO, 2023a) klesl počet mezinárodních turistických příjezdů v roce 2020 ve srovnání s rokem 2019 celosvětově o 72 %, v Evropě a v Americe o 68 % a v regionu Asie a Pacifiku o 84 %. Tento nepříznivý trend pokračoval i v roce 2021. Srovnatelná data roku 2021 k roku 2019 byla obdobná s jistým oživením zejména v Evropě (celosvětově o 68 %, v Evropě o 59 %, v Americe o 69 %, ovšem v regionu Asie a Pacifiku dokonce nepříznivě o 93 %). Podle statistik cestovního ruchu Eurostatu (2022) a OECD (2022) patřil cestovní ruch v EU (po desetiletém růstu 2009-2019) mezi odvětví nejvíce postižené pandemií covid-19. Například počet turistů klesl v roce 2020 oproti roku 2019 o 68 %, ve srovnání 2021-2019 o 63 %, podobně počet přenocování turistů v EU klesl v roce 2020 oproti roku 2019 na polovinu, rok 2021 již vykázal jasné známky oživení a dosáhl téměř dvou třetin úrovně před pandemií v roce 2019. Tento příznivý trend pokračoval i v prvních 6 měsících roku 2022 (ve srovnání se stejným obdobím 2019 dosáhl počet přenocování cca 86 % úrovně před pandemií). Podobný vývoj je patrný i z hlediska počtu příjezdů zahraničních turistů v Evropě (UNWTO, 2023a). Příčinou těchto poklesů bylo a stále je samozřejmě celosvětové šíření pandemie covid-19, v jejímž důsledku nastaly restriktce v mezinárodní osobní letecké dopravě, zákazy či výrazná omezení vstupu do většiny turisticky významných destinací, zejména před vývojem a aplikací účinných vakcín v roce 2020 a 2021 v celosvětovém měřítku.

Právě zaměstnanost může demonstrovat negativní dopady pandemie covid-19 na cestovní ruch, kdy došlo ke globálnímu narušení pracovního trhu, avšak se značnými rozdíly mezi regiony. Dle UNWTO (2023b) bylo zrušeno nebo narušeno 100 až 120 miliónů pracovních míst, například poklesem hodinového fondu pracovní doby (zkrácení úvazku aj.). Ztráta pracovních míst postihla hlavně Latinskou Ameriku a Karibik, jižní Evropu a jižní Asii. Globálně a napříč všemi regiony a příjmovými skupinami zemí, ženy byly postiženy ztrátou zaměstnání ve větší míře než muži. Světové ekonomické fórum (WTTC, 2021) ve své kalkulaci uvádí, že v roce 2019 zaměstnávalo odvětví cestovního ruchu 334 milionů lidí, čímž tvořilo 10,6 % veškeré světové zaměstnanosti. Pandemie způsobila propad o 62 milionů pracovních míst (18,5 %) a uvádí, že propad v zaměstnanosti nejvíce postihl regiony Afriku a Severní Ameriku, nejméně pak Evropu. Přímo v prostoru Evropské unie zaměstnával v roce 2019 cestovní ruch řádově 12,3 milionů osob, po započtení odhadů souvisejících odvětví to bylo až 27,3 milionu lidí (Eurostat, 2023), propad způsobený pandemií covid-19 je dle odhadů až 16 % oproti jiným odvětvím, kde se odhaduje pokles o 3 nebo 4 procenta). Tento fakt demonstruje graf č. 1.

Graf 1: Vývoj zaměstnanosti v cestovním ruchu Evropě (2019-2022)

Zdroj: Eurostat (2023)

Jinou optiku na ekonomické efekty MCR nabízí skladba strany nabídky, neboť většina podniků participujících na cestovním ruchu jsou tzv. malé a střední podniky (Raga, 2020). Dle Eurostatu (2023) je to prostoru Evropské unie přes dva miliony a v roce 2018 vygenerovaly dohromady zhruba 4 % HDP (až 10 % po započtení odvětví v širším kontextu).

Charakteristikou MCR je jeho diferencovanost. Sledovaná oblast tohoto článku – region Evropa – je dlouhodobě nejnavštěvovanějším regionem s více než polovičním podílem všech příjezdů. Avšak tento prostor není zcela homogenní, rozptřeni příjezdů a příjmů se razantně liší mezi jednotlivými státy i regiony. Jak uvádí Evropská komise (2021) na příkladu zaměstnanosti v cestovním ruchu pohybuje se v rámci Evropských subregionů od 2 % v okolí Varšavy po 66 % v některých oblastech Řecka. Prostorové diferenciaci mezinárodního turismu se věnuje

i Mansfeld (1990), který se zabývá prostorovými interakcemi uvnitř tzv. „tourist space“. Na tyto interakce se dívá z hlediska dvou dimenzí: agregované, s využitím obecných charakteristik turistických toků a parciální, která se soustřeďuje na poznání socioekonomických charakteristik návštěvníků a behaviorální segmentaci. Shaw a Williamse (2002) v rámci prostorových analýz agregovaných ukazatelů přichází s třemi základními charakteristikami turistických proudů ve světě. První je polarizace, druhým makroregionalizace turistických proudů a třetí charakteristikou je dominance Evropy.

Dalším aspektem MCR je postavení tzv. rozvojových zemí, tedy zemí na nižším stupni vývoje (opět sledováno finančními ukazateli). V těchto zemích může MCR, tedy export služeb turismu, sehrát roli ekonomického motoru a pomoci k rychlému růstu a vývoji. Avšak závislost dané země na jednom odvětví může být natolik silná, že jeho výpadek může rychle přinést značné problémy (Cook, Hsu a Taylor, 2018). Tento příklad lze analogicky využít i v rámci regionálního rozložení v jedné zemi. Pandemie covid 19 potvrdila tuto argumentaci, neboť tzv. SIDS (small island developing states) pocitily díky 77 % propadu mezinárodních příjezdů a determinujícím faktorům (1. silná ekonomická závislost na cestovním ruchu, 2. slabý domácí trh, 3. nediverzifikované zdrojové trhy z lokalit, které vyžadují leteckou dopravu na dlouhé vzdálenosti) hlubokou krizi (UNWTO, 2023c).

Je tedy jasné, že s rostoucími příjezdy a příjmy zmíněné ukazatele rostou a dopad na ekonomiku sílí, kdežto v případě rychlého výpadku obou ukazatelů dochází k razantnímu poklesu všech ekonomických parametrů. Někteří autoři dodávají, že tento zevrubný výčet nestačí a rozsah ekonomických dopadů je třeba hodnotit také dle: typu ubytování a turistických atrakcí, objemu a úrovně útraty návštěvníků, úrovně ekonomiky posuzovaného regionu, rozsahu, v jakém jsou v regionu udrženy a cirkulovány finance z útraty návštěvníka a rozsahu sezónnosti (z Mathiesona a Walla (1982) cituje Page a Connell, 2020). Na základě výsledků a vývoje ekonomických parametrů lze určit, zda je ekonomický dopad na region díky (mezinárodnímu) cestovnímu ruchu spíše pozitivní nebo negativní. V diskusi o ekonomických dopadech MCR nesmí být opomenuty ani multiplikační efekty, které generují jak dodatečné příjmy, tak zaměstnanost (Goeldner a Ritchie, 2014).

Nevýhodou MCR je jeho požadavek na mírové podmínky a dostatečnou fyzickou i mentální bezpečnost účastníků (Palatková, 2014). Cook, Hsu a Taylor (2018) uvádí následující jako nejčastější příčiny vyvolávající krizi v turismu – ozbrojené konflikty, akty terorismu, kriminální činnost, přírodní katastrofy, epidemie nakažlivých nemocí. Problém s mezinárodním cestovním ruchem (ale i domácím) zažilo například Spojené království při epidemii slintavky a kulhavky v roce 2001 (Blake, Sinclair a Sugiyarto, 2003), popřípadě také Jižní Korea s nemocí MERS v roce 2015 (Yunseon, Wang a Song, 2021). Ovšem, zmíněné příklady lze posuzovat v zásadě jako lokální problémy. Celosvětová pandemie nemoci covid 19 je v tomto ohledu unikátní, neboť postihla téměř veškeré země a jejich ekonomiky a MCR utlumila.

2. Metodika

V publikovaných studiích a prostorových analýzách dlouhodobě dominantně převažuje příjezdový cestovní ruch a jeho segmentace (např. Liu, Li a Parkpian, 2018; Tóth, Dávid a Vasa, 2014), výjezdovému cestovnímu ruchu není věnována až taková pozornost (Vystoupil, Šauer a Krajíčková, 2018). Následující text bude zaměřen jak na analýzu hlavních výjezdových proudů, tak na nejvýznamnější přijímající evropské destinace, a to ve srovnání roku 2019 (před pandemií) a 2021 (doznávající pandemie).

V první části příspěvku jsou z dostupných statistických informací a zpráv významných mezinárodních institucí (např. UNWTO, Světové ekonomické fórum, Eurostat, aj.) analyzovány celkové negativní dopady pandemie na MCR celosvětově, a především v Evropě, tj. především pokles objemu mezinárodních turistů, příjmů a zaměstnanosti v cestovním ruchu. Ve druhé části se příspěvek soustředí na uvedený hlavní cíl, tedy na analýzu a hodnocení hlavních turistických proudů v Evropě (měřené počtem přenocování) na jedné straně, na straně druhé změnami v geografické struktuře zahraničních turistů. Z podrobných dat rakouského portálu TourMIS, doplněné, resp. zpřesněné a verifikované z Yearbook Statistics of Tourism (UNWTO, 2021) bylo do souhrnných analýz a hodnocení vzato celkem 31 evropských zemí a 7 mimoevropských zemí.

V prvním kroku byly do analýz zahrnuty všechny mezinárodní turistické proudy (měřeno počtem přenocování), kterých bylo v roce 2019 přes 700, v roce 2021 jen necelých 210. Ve druhém kroku analýz byly výjezdy z uvedených 38 zemí, resp. příjezdy do 31 evropských zemí redukovány na turistické proudy větší než 1 mil. přenocování. Takových výjezdových, resp. příjezdových proudů bylo v roce 2019 evidováno celkem 206, v roce 2021 jen 71 (téměř o 2/3 méně). Ty byly ve třetím kroku analyzovány a kartograficky vyhodnoceny z hlediska výjezdových proudů 15 uvedených zemí na jedné straně, resp. v intra regionálním srovnání za nejvýznamnější kontinenty z hlediska MCR (Evropa, Asie a Amerika) na straně druhé.

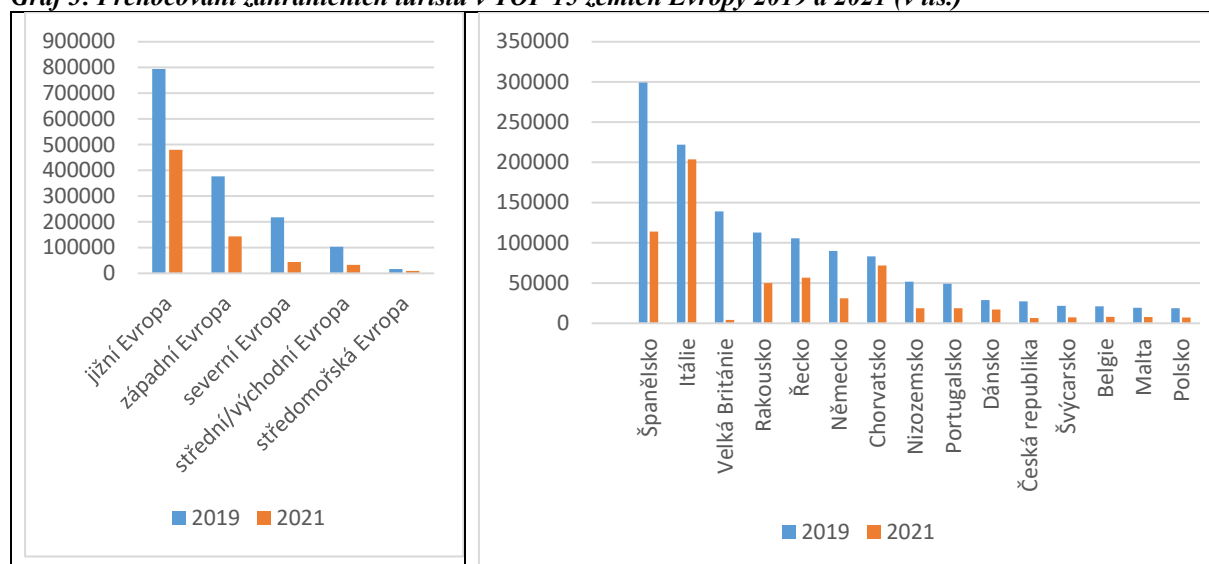
3. Vývoj mezinárodního cestovního ruchu v Evropě v období 2019 a 2021

V roce 2019 činily příjezdy mezinárodních turistů 740 milionů, tj. 51 % z celosvětového MCR. Z hlediska příjmů z MCR připadalo na Evropu 515 mld. USD, tj. 39 % z celosvětových příjmů. Vlivem pandemie klesly příjezdy v roce 2020 o 68 %, v roce 2021 o 62 % proti roku 2019. Ve stejné logice se vyvíjely v uvedených letech i počty přenocování mezinárodních turistů v Evropě (viz graf 1 a 2). V 31 evropských zemích, uvádějících statistiky MCR a reprezentujících 98 % dat o evropském MCR (TourMIS, 2023), bylo realizováno v roce 2019 celkem 1470 mil. přenocování zahraničních turistů, z toho na evropské země připadalo 82 %. V roce 2021 klesl celkový počet na 709 mil. přenocování (úbytek o 52 %), z toho na evropské země připadalo 87,2 %. Růst podílu evropských zemí byl zapříčiněn především poklesem mobility na větší vzdálenosti zejména turistů z Asie a Ameriky.

V roce 2021 patřil cestovní ruch mezi odvětví, která se začala zotavovat z pandemie covid-19 po uvolnění některých omezení, která s ní souvisela, jako jsou cestovní omezení a další preventivní opatření přijatá v reakci na ni. V roce 2021 činil počet přenocování domácích a zahraničních turistů 1,8 miliardy, což představovalo nárůst o 27 % ve srovnání s rokem 2020, ale o 37 % nižší než v roce 2019 (WEF, 2022). Značné změny proti roku 2019 proběhly v roce 2020 a 2021 ve funkčně-prostorové struktuře zahraniční návštěvnosti EU. Hlavními typy navštěvovaných destinací byly především přímořské destinace (zejména Španělsko, Chorvatsko, Řecko, Itálie), v nichž se v roce 2020 realizovalo přes 43 % všech přenocování (Eurostat, 2022), a venkovské oblasti (včetně horských). Největší úbytek naopak zaznamenala velkoměsta (v tom nejcitelněji kongresový cestovní ruch). Například v 8 nejnavštěvovanějších evropských velkoměstech klesl jak počet zahraničních turistů, tak jejich přenocování v roce 2021 proti roku 2019 na 26 % (nejvíce v Praze a Londýně, nejméně v Madridu a Paříži).

Graf 2: Přenocování zahraničních turistů v subregionech Evropy 2019 a 2021 (v tis.)

Graf 3: Přenocování zahraničních turistů v TOP 15 zemích Evropy 2019 a 2021 (v tis.)

Zdroj: TourMIS.info

Zdroj: TourMIS.info

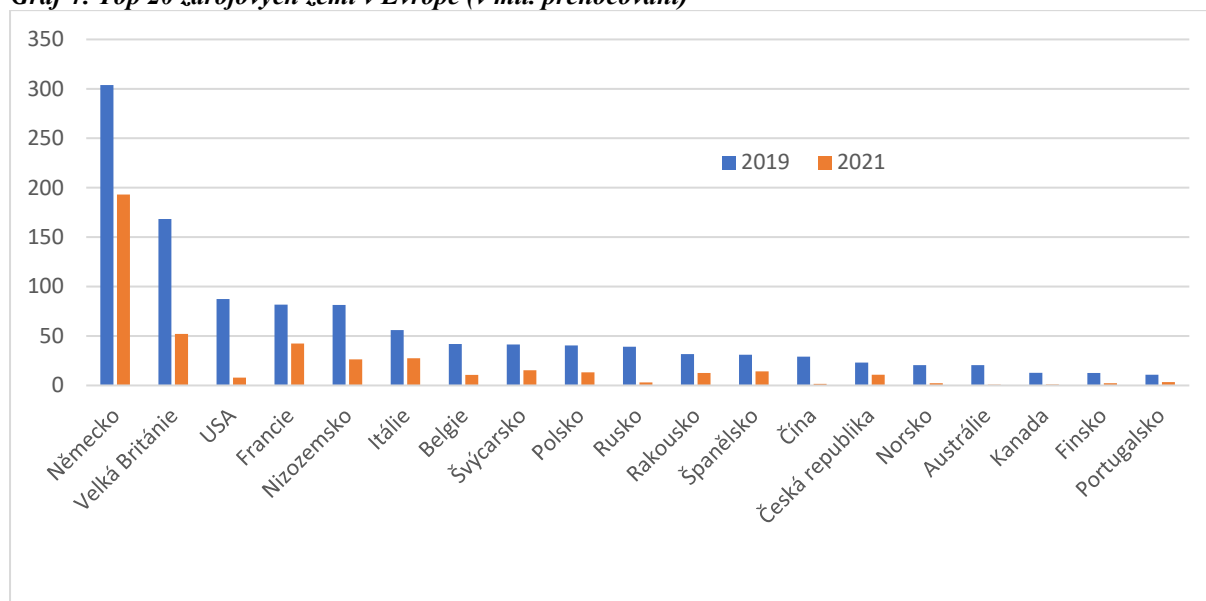
4. Analýza mezinárodních turistických proudů v Evropě v období 2019 a 2021

Pro podrobnější analýzy a srovnání bylo vybráno celkem 31 evropských zemí (Rusko a Turecko nebylo do Evropy zařazeno, pro chybějící data nebyla analyzována Ukrajina, pro Chorvatsko byla aplikována data za rok 2018). Ze statistických dat rakouského portálu TourMIS (2023) bylo v roce 2019 zjištěno v 31 evropských zemích celkem 1507 mil. přenocování, a to z 19 evropských a 7 mimoevropských zemích (analyzovány byly zdrojové země s min. 15 tis. přenocování do uvedených 31 evropských destinací). Ze stejného zdroje bylo analyzováno celkem 205 proudů přenocování mezinárodních turistů v Evropě s minimální hodnotou 1 milion přenocování (z toho nejvíce do Itálie, Španělska, Velké Británie, Řecka a Německa). Ty celkem tvořily 112 mil. přenocování, z tohoto počtu bylo 21 proudů s více než 10 miliony přenocování (45 % ze 1250 mil. přenocování), 43 proudů s 5 až 10 miliony (25 %), 50 proudů s 2,5 až 5 miliony (16,5 %) a 91 proudů s 1 až 2,5 miliony přenocování. Nejvýznamnější turistické proudy (nad 5 mil. přenocování) směřovaly ze 14 evropských a 4 mimoevropských zemí (z Ruska, Číny, USA a Austrálie), a to do 15 evropských zemí (nejvíce do Španělska a Itálie, následně do Velké Británie). Z hlediska geografické struktury zahraničních turistů jasně dominovali turisté z Německa (304 mil. přenocování) a Velké Británie (168 mil.), s významným odstupem následovali turisté z USA, Francie a Nizozemska (87, resp.

81 mil.). Uvedených 5 nejvýznamnějších zdrojových trhů tvořilo 722 mil. přenocování, tedy téměř 50 %. Vezmeme-li se do porovnání Top 20 zdrojových zemí (viz graf 4), byl jejich podíl přes 75 %.

V roce 2021 bylo analyzováno celkem 76 turistických proudů s více jak 1 mil. přenocování, tedy o 65 % proudů méně, při vyšší územní koncentraci (jen do 17 zemí). Z toho bylo pouze 10 proudů s více než 10 mil. přenocování (31 % ze 700 mil. přenocování), 9 proudů s 5 až 10 miliony (8,5 %), 15 proudů s 2,5 až 5 miliony (7,5 %) a 42 proudů s jedním až 2,5 miliony přenocování (53 %). Největší nárůst zahraniční návštěvnosti zaznamenaly v roce 2021 Řecko, Španělsko a Chorvatsko, kde počet přenocování se zvýšil proti roku 2020 o více než 70 %¹. Nejvýznamnější ztráty intenzity turistických proudů zaznamenaly v roce 2021 především vzdálené zdrojové trhy, a to Čína (jen na necelých 5 % proti roku 2019), Rusko na necelých 7 % a USA téměř na 13 % (TourMIS, 2023). Z hlediska geografické struktury opět jasně dominovali turisté z Německa (193 mil. přenocování), Velké Británie (52 mil. přenocování, přitom více jak trojnásobný pokles), z Francie (42 mil.), Itálie a Nizozemska (po 27 mil.). Turisté z Ruska realizovali jen 3 mil. přenocování, z Číny jen 2 mil. přenocování.

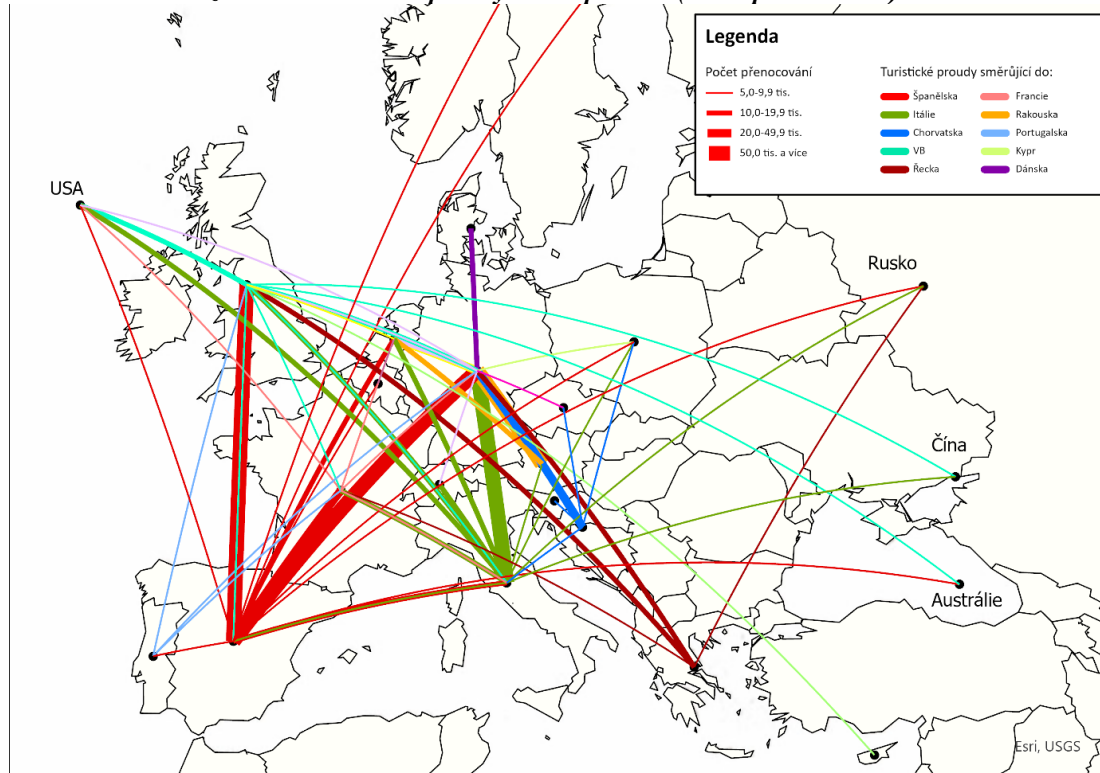
Graf 4: Top 20 zdrojových zemí v Evropě (v mil. přenocování)

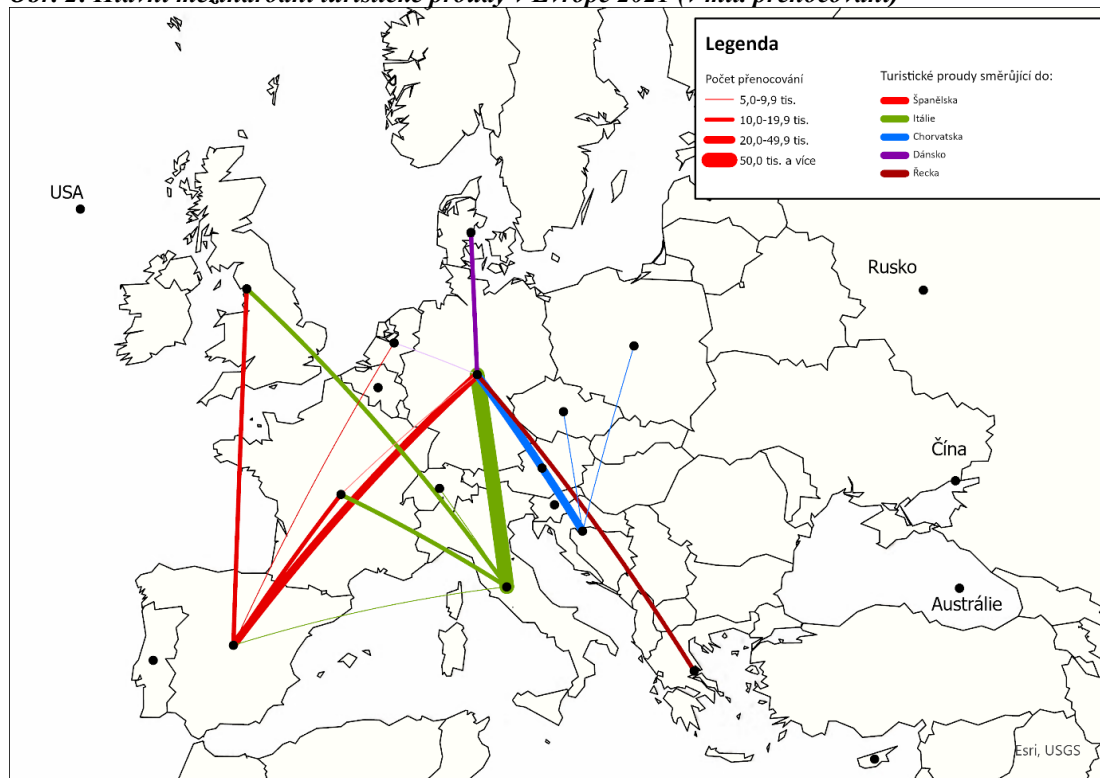
Zdroj: TourMIS (2023)

Při sledování vývoje během pandemických let se počet přenocování v roce 2021 ve srovnání s rokem 2020 zvýšil ve většině členských států EU s dostupnými údaji. Největší nárůst byl zaznamenán v Řecku, Španělsku a Chorvatsku, s nárůstem o více než 70 %. Naopak Lotyšsko, Slovensko a Rakousko zaznamenaly pokles o méně než 18 %. Při srovnání počtu přenocování turistů v roce 2021 s rokem před pandemií 2019 byly nejvíce postiženými zeměmi Lotyšsko, Slovensko, Malta a Maďarsko, kde pokles přesáhl 50 %. Na druhém konci žebříčku byly Dánsko a Nizozemsko, které vykazaly pokles o méně než 20 %. Při srovnání roku 2021 s údaji před pandemií (2019) zaznamenaly všechny země EU pokles počtu zahraničních turistů. Lotyšsko, Slovensko a ČR zaznamenaly největší pokles o více než 75 %, zatímco nejméně postižené Chorvatsko a Lucembursko zaznamenaly pokles o méně než 45 %. Grafickou vizualizaci hlavních turistických proudů ze zdrojových zemí do 31 evropských destinací v roce 2019 a 2021 znázorňuje obrázek 1 a 2.

¹ Není přitom bez zajímavosti, že v indexu rozvoje cestovního ruchu v roce 2021 si z nich pohoršilo nejvíce proti roku 2019 Chorvatsko o 4 místa na 29. místo, Řecko zůstalo na 18. místě, kdežto Španělsko se zlepšilo z 5. na 3. místo (WEF, 202).

Obr. 1: Hlavní mezinárodní turistické proudy v Evropě 2019 (v mil. přenocování)

Zdroj: TourMIS (2023), vlastní zpracování

Obr. 2: Hlavní mezinárodní turistické proudy v Evropě 2021 (v mil. přenocování)

Zdroj: TourMIS (2023), vlastní zpracování

5. Závěr

V roce 2021 patřil cestovní ruch mezi odvětví, která se začala zotavovat z pandemie covid-19 po uvolnění některých omezení, která s ní souvisela, jako jsou cestovní omezení a další preventivní opatření přijatá v reakci na ni. V roce 2021 činil počet přenocování domácích a zahraničních turistů 1,8 miliardy, což představovalo nárůst o 27 % ve srovnání s rokem 2020, ale o 37 % nižší než v roce 2019 (Eurostat, 2022). Z hlediska funkčně-prostorové struktury MCR se v Evropě v roce 2021 zvýšil objem a podíl v návštěvnosti přímořských a venkovských destinací při poklesu objemu a podílu návštěvnosti evropských velkoměst. To potvrdily provedené analýzy, které lze shrnout následovně ve srovnání roku 2021 ku 2019: celkový pokles počtu příjezdů, přenocování, příjmů a zaměstnanosti ve světě i v Evropě a ve většině evropských zemí, výrazný úbytek zahraničních turistů a jejich přenocování ze vzdálenějších destinací, zejména z Asie a Severní Ameriky, zvýšení podílu přenocování Evropanů v Evropě. Z hlediska nejnavštěvovanějších zemí dominovaly jak v roce 2019 a tak 2021 Španělsko, Itálie, Chorvatsko a Řecko, nejvýraznější pokles zaznamenala především Velká Británie, následovaná Francií a Německem. Z pohledu nejvýznamnějších zdrojových trhů dominovaly v podobném srovnání turisté z Německa, Velké Británie, Francie, Itálie a Nizozemska, nejvýznamnější pokles pak turisté z Číny, Ruska a USA.

Z nejdůležitějších trendů budoucího rozvoje cestovního ruchu, publikovaných ve studii marketingových expertů z Německa, Rakouska a Švýcarska (TourismusExperten, 2022), lze v souvislosti s návštěvností Evropy uvést především růst objemu domácího cestovního ruchu, pokles služebních cest, bezpečnost a hygienu, individuální cestování, výrazný odklon od masového cestovního ruchu a v neposlední řadě cestování mimo sezonu. Tyto faktory mohou vést ke zvýšení podílu cestování Evropanů po evropských destinacích, ať již přímořských, venkovských a horských, ke snížení „overturismu“ v přetížených turisticky atraktivních velkoměstech a měst celkově. Cestovní ruch se v roce 2022 postupně zotavoval, což dokládají nejnovější celosvětová i regionální data - např. UNWTO, TourMIS, OECD, Statista, aj. (i když stále existují rizika především z ekonomické recese, ruské invaze na Ukrajinu a z různých variant covid-19). V celkovém hodnocení se přitom 63 % odborníků z UNWTO domnívalo, že se odvětví cestovního ruchu jako celek plně nezotaví až do roku 2024.

Literatura

- [1] BLAKE, A., SINCLAIR, M. T., SUGIYARTO, G., (2003). Quantifying the Impact of Foot and Mouth Disease on Tourism and the UK Economy. *Tourism Economics*, vol. 9, no. 4, pp. 449–465. ISSN 2044-0375. DOI: 10.5367/00000000322663221.
- [2] COOK, R., HSU, C., TAYLOR, L., (2018). *Tourism: the business of hospitality and travel*. Seventh edition. Harlow: Pearson. ISBN 978-1-292-22167-0.
- [3] EUROSTAT, (2022). *Eurostat regional yearbook, 2022 edition*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-76-52952-1.
- [4] EUROSTAT, (2023). *Tourism industries – employment*. [online]. [31. 3. 2023]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tourism_industries_-_employment
- [5] EVROPKSÁ KOMISE, (2021). *Final Report – Regional impacts of the COVID-19 crisis on the tourist sector*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-76-43802-1.
- [6] GOELDNER, CH., RITCHIE, B. (2014). *Cestovní ruch: principy, příklady, trendy*. Brno: BizBooks. ISBN 978-80-265-0298-2.
- [7] LIU, Y., LI, Y., PARKPIAN, P., (2018). Inbound tourism in Thailand: Market form and scale differentiation in ASEAN source countries. *Tourism Management*, vol. 64, pp. 22-36. ISSN 1879-3193. DOI: 10.1016/j.tourman.2017.07.016.
- [8] MANSFELD, Y., (1990). Spatial patterns of international tourist flows: towards a theoretical framework. *Progress in Human Geography*, vol. 14, no. 3, pp. 372–390. ISSN 1477-0288. DOI: 10.1177/030913259001400303.
- [9] OECD, (2022). *OECD Tourism Trends and Policies 2022*. [online]. [31. 3. 2023]. DOI: 10.1787/a8dd3019-en.
- [10] PAGE, S., CONNELL, J. (2020). *Tourism: a modern synthesis. Fifth edition*. London: Routledge. ISBN 978-0-367-43737-4.
- [11] PALATKOVÁ, M. (2014). *Mezinárodní turismus: analýza pozice turismu ve světové ekonomice, změny mezinárodního turismu v důsledku globálních změn, evropská integrace a mezinárodní turismus. 2., aktualiz. a rozš. vyd.* Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4862-7.
- [12] RAGA, J., (2020). *Small and medium sized enterprises in tourism and hospitality*. Burlington: Society Publishing. ISBN 978-1774076491.
- [13] SHAW, G., WILLIAMS, A. M., (2002). *Critical issues in tourism: a geographical perspective (2nd ed.)*. Malden: Blackwell. ISBN 978-0-631-22414-3.

- [14] ŠAUER, M., VYSTOUPIL J., KRAJÍČKOVÁ, A., (2018). Světové turistické proudy 2015. In Klímová, V., Žitek, V. XXI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků. Brno: Masarykova univerzita, pp. 473-481. ISBN 978-80-210-8969-3.
- [15] TÓTH, G., DÁVID, L. D., VASA, L. (2014). The role of transport in European tourism flows. *Acta Geographica Slovenica*, vol. 54, no. 2, pp. 311-320. ISSN 1581-8314. DOI: 10.3986/AGS54205.
- [16] TOURISMUS EXPERTEN, (2023). *Tourismustrends 2022*. [online]. [31. 3. 2023]. Dostupné: <https://www.tourismusexperten.de/tourismustrends-2022>.
- [17] TOURMIS, (2023). *TourMIS ist eine Datenbank über Tourismusstatistik in Österreich und Europa*. [online]. [31. 3. 2023]. Dostupné: <https://www.tourmis.info/>
- [18] UNWTO, (2023a). *World Tourism Barometer*. [online]. [31. 3. 2023]. Dostupné z: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2023>
- [19] UNWTO, (2023b). *Tourism and COVID-19 – unprecedented economic impacts*. [online]. [31. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.unwto.org/tourism-and-covid-19-unprecedented-economic-impacts>
- [20] UNWTO, (2023c). How COVID-19 is changing the world: a statistical perspective. [online]. [31. 3. 2023]. Dostupné z: <https://unstats.un.org/unsd/ccsa/documents/covid19-report-ccsa.pdf>
- [21] 01/UNWTO_Barom23_01_January_EXCERPT.pdf?VersionId=_2bbK5GIwk5KrBGJZt5iNPAGnrWoH8NB
- [22] UNWTO (2021). *Yearbook of Tourism Statistics. Data 2015-2021*. Madrid: UNWTO. ISBN 978-92-844-2248-7.
- [23] WILLIAMS, S. (2009). *Tourism geography: a new synthesis (2nd ed.)*. London: Routledge. ISBN-13: 978-0415394260
- [24] WEF, (2021). *Travel&Tourism Development Index 2020*. [online]. [31. 3. 2023]. Dostupné z: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Travel_Tourism_Development_2020.pdf.
- [25] WEF, (2022). *Travel&Tourism Development Index 2021*. [online]. [31. 3. 2023]. Dostupné z: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Travel_Tourism_Development_2021.pdf.
- [26] WTTC, (2021). *Travel & Tourism economic impact 2021*. [online]. [31. 3. 2023]. Dostupné z: <https://wtcc.org/Portals/0/Documents/Reports/2021/Global%20Economic%20Impact%20and%20Trends%202021.pdf>.
- [27] YUNSEON, CH., WANG, J., SONG, H. (2021). The impact of the Middle East Respiratory Syndrome coronavirus on inbound tourism in South Korea toward sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 29, no. 7, pp. 1117-1133. ISSN 1747-7646. DOI: 10.1080/09669582.2020.1797057.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-38

REGIONÁLNÍ ODOLNOST NA PŘÍKLADU FIREM ZPRACOVATELSKÉHO PRŮMYSLU VE STARÝCH PRŮMYSLOVÝCH REGIONECH ČESKA

Regional Resilience Based on the Example of Manufacturing Companies in Czech old Industrial Regions

LUCIE KOKEŠOVÁ

SIMONA ŠTASTNÁ

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje | Department of Human Geography and Regional
Přírodovědecká fakulta | Development, Faculty of Natural Sciences
Ostravská univerzita | University of Ostrava
✉ Chittussiho 10, 710 00 Ostrava, Czech Republic
E-mail: lucie.kokesova@osu.cz

Anotace

Příspěvek se zabývá regionální odolností na příkladu firem zpracovatelského průmyslu ve starých průmyslových regionech v Česku. Cílem příspěvku je zhodnotit, jakým způsobem firmy reagovaly na situaci vyvolanou pandemií Covid-19 a identifikovat nejvýznamnější strategie, které přispěly k odolnosti firem během pandemické krize. Výzkum regionální odolnosti na příkladu firem proběhl prostřednictvím sběru primárních dat získaných rozhovory a standardizovanými dotazníky s manažery firem zpracovatelského průmyslu v českých starých průmyslových regionech. Pro techniku vyhodnocení a interpretaci dat byla použita kvalitativní obsahová analýza. Empirická zjištění poukazují na to, že pandemie Covid-19 ovlivnila dodavatelsko-odběratelské vazby firem. Firmy, jejichž dodavatelé se nacházejí na evropské či světové úrovni, musely navázat vztahy s dodavateli na nižších hierarchických úrovních. Firmy, jejichž odběratelé se nacházejí na lokální či regionální úrovni, byly nuceny snížit objem produkce. Projevy pandemie se prokázaly zejména snížením objemu produkce, změně dodavatelsko-odběratelských vazeb či propouštěním zaměstnanců. Mezi identifikované strategie odolnosti firem patří změna portfolia produktů, využití skladových zásob, snížení vzdálenosti dodavatelských řetězců, bezpečnostní opatření pracovníků, online marketing a čerpání finančních zdrojů z podpůrných dotačních programů.

Klíčová slova

regionální odolnost, staré průmyslové regiony, pandemie, zpracovatelský průmysl, ekonomické vazby

Annotation

The paper deals with the regional resilience based on the example of companies in the manufacturing industry in old industrial regions in Czechia. The aim is to evaluate how companies responded to the situation caused by the Covid-19 and to identify the most significant strategies that contributed to the resilience of companies during the pandemic crisis. Research was carried out through the collection of primary data obtained from interviews with managers of companies. Qualitative content analysis was used for the data evaluation and interpretation technique. Empirical findings point to the fact that the Covid-19 pandemic had an effect on the supplier-customer ties of companies. Companies whose suppliers are located at the European or global level had to establish relationships with suppliers at lower hierarchical levels. Companies whose customers are located at the local/regional were forced to reduce the volume of regional production. Manifestations of the pandemic have shown, in particular, a reduction of production, a change in supplier-customer ties, or the dismissal of employees. Strategies of companies are the change of product characteristics, the use of warehouse stocks, the reduction of the distance of supply chains, safety measures for workers, online marketing and financial resources from support subsidy programs.

Keywords

regional resilience, old industrial regions, pandemics, manufacturing industry, economic linkages

JEL Classification: L23, R32

1. Úvod

Cílem příspěvku je zhodnotit, jakým způsobem firmy reagovaly na situaci vyvolanou pandemií Covid-19 a identifikovat nejvýznamnější strategie, které přispěly k odolnosti firem během pandemické krize. Zájmovým územím případové studie jsou české staré průmyslové regiony – Moravskoslezský, Ústecký a Karlovarský kraj. Staré průmyslové regiony vznikaly jako průmyslové komplexy propojené dodavatelsko-odběratelskými vazbami (Gordon, McCann, 2020). Území starých průmyslových regionů byla postižena poklesem ekonomické výkonnosti a také zastaralostí klíčových struktur a odvětví. Zmíněné jevy následně vyústily v celkovou degradaci pozice starých průmyslových regionů (Koutský, 2011). Tyto regiony v důsledku deindustrializace prošly diverzifikací hospodářské základny (Schamp, 2005; Hassink, 2010). Rozhodující procesy ekonomické restrukturalizace a transformace v českých starých průmyslových regionech probíhaly během 80. a 90. letech 20. století (Koutský, 2011). Transformaci můžeme definovat jako úsilí o celkovou změnu a přizpůsobení klíčových ekonomických, sociálních a fyzických struktur na soudobě požadované parametry, které jsou potřebné pro konkurenceschopnost regionů. Cílem ekonomické restrukturalizace je oživit potenciál pro hospodářskou konkurenceschopnost a produktivitu, udržení nebo posílení zaměstnanosti a výroby (Rumpel, Slach, Koutský, 2013).

Hudson (1992) popisuje pět možných přístupů k transformaci starých průmyslových regionů. Jako klíčovou proměnnou starých průmyslových regionů označuje mechanismy a instituce, které podporují vznik a růst malých a středních podniků. Další klíčovou proměnnou je přilákání přímých zahraničních investic, to znamená vytvořit nové ekonomiky skrze pobočky nadnárodních společností, které budou vyrábět technologicky náročnější produkty a produkty s vyšší přidanou hodnotou. Třetím řešením je rozvoj a podpora cestovního ruchu, který bude založen na průmyslové tradici regionu. Čtvrtým navrženým řešením je přesun od tradičního výrobního prostoru k prostoru s dominantní spotřební a také rezidenční funkcí. Pátým řešením je podpora vzdělávání bývalých zaměstnanců těžkého průmyslu.

Pro zhodnocení reakcí firem v českých starých průmyslových regionech na situaci vyvolanou pandemií Covid-19 je potřeba dále diskutovat koncept regionální ekonomické odolnosti. Podstatou konceptu regionální ekonomické odolnosti je studium způsobnosti územních jednotek vzdorovat krátkodobým a neočekávaným otřesům a také dlouhodobě destabilizujícím jevům (Hu, Hassink, 2020). Ekonomické otřesy mohou mít dle Simmieho a Martina (2010) jak negativní, tak pozitivní vliv na vývoj produkčních struktur regionu. Reakci regionu na externí šok lze sledovat prostřednictvím intenzity poklesu ekonomické výkonnosti a následné rychlosti zotavení v postkrizovém období (Simmie, Martin, 2010).

Klíčovým faktorem odolnosti regionů vůči externím šokům je odvětvová struktura zaměstnanost (Martin, 2012; Webber a kol., 2018). Ekonomicky diverzifikované regiony jsou ekonomicky odolnější oproti specializovaným regionům (Angulo a kol., 2018; Ringwood a kol., 2019; Cainelli a kol., 2019). Důvodem vyšší odolnosti diverzifikovaných regionů je portfoliový efekt snižující riziko úpadku dominantního odvětví a také vyšší adaptabilita díky schopnosti generovat nové znalosti a technologie (Shutters a kol., 2021). Regiony, které se specializují na high-tech výrobu a znalostně náročné služby mohou být ekonomicky odolnější díky inovativním aktivitám a adaptivnější struktuře trhu práce (Martin, Sunley, 2015). Dalším významným faktorem ekonomické odolnosti je tzv. zakořenění (embeddedness) firem v regionu, které může během krize generovat pozitivní externalitu (spolupráce s formálními a neformálními institucemi, členství v klastrech, přelévání znalostí apod.) (Delgado, Porter, 2021). Lengnick-Hall, Beck (2005) jako další faktor ekonomické odolnosti zdůrazňují sociální kapitál, chápán jako budování osobních vztahů na bázi důvěry a výměny informací mezi jednotlivými aktéry. V následujícím textu bude diskutován hospodářský otřes (pandemie Covid-19), který měl významný vliv na ekonomiku regionů.

Pandemií Covid-19 označujeme neočekávaný externí šok neboli hospodářský otřes, který má dopad na národní a regionální ekonomiky (Kim a kol., 2023). Recese způsobená pandemií Covid-19 se liší od klasických šoků v podobě ekonomických krizí nebo přírodních katastrof. Dopady pandemie Covid-19 na národní ekonomiky ovlivnily zejména vládní restrikce (Kim a kol., 2023). Vlády v souvislosti s bojem proti pandemií a snížením tlaku na zdravotnickou infrastrukturu zavedly restrikce, které zahrnovaly uzavření hranic, podniků, sociální distancování apod. Vládní opatření tak ovlivňovala regionální ekonomiky, a to jak na straně výroby, tak na straně poptávky a napříč téměř všemi sektory (Kim a kol., 2023, He a kol., 2020). I navzdory fiskálním stimulům významně poklesla poptávka po zboží, a to zejména z důvodu již zmíněného sociálního distancování a vysoké míry nejistoty, která mnohdy vedla k rušení objednávek. Změnily se také vzorce spotřeby, a to pouze na zboží a služby nezbytně nutné. Na straně nabídky došlo k narušení dodavatelských sítí z důvodu oslabení dopravních systémů, a tím propojení služeb a dovoz meziproductů (Kimura a kol., 2020). Narušení dopravních systémů zapříčinilo uzavření státních hranic, omezení mezinárodní letecké dopravy, zdravotní kontroly na hranicích apod. Tyto rušivé účinky ovlivnily zejména dodávky zboží, v níž ekonomiky postrádají domácí výrobní kapacitu. Mnoho firem a vlád se

potýkalo s nedostatkem produktů, jelikož zahraniční dodavatelé upřednostňovali místní zákazníky (Strange, 2020).

Pandemie zasáhla zejména průmyslová odvětví, která jsou náročná na pracovní sílu a exportní firmy (Nicola a kol., 2020). Regiony intenzivně zapojené do globálních produkčních sítí vykazovaly vyšší ekonomickou zranitelnost vůči pandemii (Lawreniuk, 2020). V důsledku pandemie Covid-19 došlo ke kritickému přehodnocení stávajících produkčních sítí a znovuoživení myšlenky vybudovat národní dodavatelské řetězce (Bryson, Vanchan, 2020; Gereffi, 2020). Pandemie obrátila pozornost na moderní konfiguraci globální ekonomiky založenou na vysoce mezinárodně integrovaných globálních hodnotových řetězcích, mezinárodního pohybu osob, kapitálu, zboží a služeb (Coveri a kol., 2020). Odolnost firem vůči pandemii lze zajistit relokací činností v oblasti globálních hodnotových řetězců, které byly dříve přesunuty do zahraničí. Relokalizace může být dosažena buď tím, že nadnárodní podniky repatriují činnosti prováděné zahraničními přidruženými společnostmi, nebo tím, že firmy nahradí zahraniční dodavatele domácími dodavateli. Na druhou stranu je potřeba si uvědomit, že přímé zahraniční investice mohou také být motivovány hledáním strategických aktiv (Strange, 2020). Větší externalizace umožňuje firmám zaměřit se mimo jiné na své klíčové kompetence (Strange, Magnani, 2018). V případě, že vlády jednotlivých zemí budou k restrikcím přistupovat odlišně, je možné odolnost firem také zajistit zvýšenou diverzifikací mezinárodních dodavatelů (Strange, 2020). Pandemická krize může také vytvářet příležitosti pro podnikatelské aktivity, možnou diverzifikaci ekonomik a také přeorientování firem na jiné ekonomické činnosti (Greene, Rosiello, 2020). První restriktivní opatření související s pandemií byla na území Česka platná od března roku 2020.

V následující kapitole jsou popsány data a metody. Třetí kapitola představuje empirické výsledky výzkumu. Čtvrtá kapitola předkládá shrnutí zjištění a také doporučení pro regionální politiku.

2. Data a metody

Z metodologického hlediska je jedná o případovou studii, která je založena na sběru primárních a sekundárních dat. Statistická data byla čerpána z veřejných databází (Administrativní registr ekonomických subjektů, dále veřejný rejstřík na portálu Justice, kde jsou zveřejněné účetní závěrky firem) a také ze standardizovaných rozhovorů a dotazníků s aktéry průmyslových firem, jejichž provozovny se nachází ve starých průmyslových regionech na území Česka. Statistická data dostupná z veřejných databází byla využita pro potřeby identifikace firem zpracovatelského průmyslu. Pro vytvoření výzkumného souboru, který zahrnuje firmy zpracovatelského průmyslu (definováno dle NACE rev. 2.0 kódy 10-33) ve starých průmyslových regionech Česka, byla použita metoda záměrného výběru. Rozhovory s manažery firem proběhly během měsíce května až srpna 2022.

Manažeri firem zpracovatelského průmyslu byli osloveni e-mailem či telefonicky s žádostí o spolupráci na výzkumu. V první fázi byli kontaktováni zejména aktéři průmyslových podniků, jejichž velikostní kategorie splňuje definici středně velkých či velkých firem, následně byli osloveni i jednatelé (manažeri) mikro a malých podniků. Tabulka č. 1 znázorňuje počet firem z hlediska velikostní kategorie, které jsou zahrnuty do výzkumu. Z důvodu zaneprázdněnosti aktérů průmyslových firem se v několika případech nepovedla osobní schůzka, proto byl manažerům přes online platformu distribuován standardizovaný dotazník – celkem 5 dotazníků.

Tab. 1: Počet firem z hlediska velikostní kategorie

Velikost podniku	Počet firem
Mikropodnik	4
Malý podnik	9
Střední podnik	14
Velký podnik	4

Zdroj: vlastní zpracování

Celkový výzkumný soubor tvoří celkem 31 firem ve zpracovatelském průmyslu z Moravskoslezského, Ústeckého a Karlovarského kraje. Nejvyšší datovou základnu tvoří firmy z Moravskoslezského kraje (celkem 25 dotazovaných), dále Karlovarského (celkem 5 dotazovaných), jeden respondent z Ústeckého kraje. Níže uvedená tabulka znázorňuje výzkumný soubor (počet firem), z hlediska ekonomické činnosti dle CZ-NACE.

Tab. 2: Ekonomická činnost firem

CZ NACE	Počet firem
10	1
11	1
22	6
25	18
28	3
32	2

Zdroj: vlastní zpracování

Otázky rozhovoru/standardizovaného dotazníku byly koncipovány tak, aby neomezily respondenty průmyslových firem v jejich odpovědích. Respondenti byli dotazováni celkem na 14 otázek. Byly zjišťovány základní informace o firmě, tj. rok založení firmy, způsob založení firmy, počet zaměstnaných osob ve firmě či produktové portfolio. V poslední části byli respondenti tázáni na pandemii Covid-19, respektive na vliv pandemie a vládních restrikcí na provoz firem. Technika vyhodnocení a interpretace dat se opírala o obsahovou analýzu standardizovaných rozhovorů/dotazníků.

3. Empirická zjištění

Výsledky empirického zjištění poukazují na to, že pouze jedna oslovená firma vznikla již během 18. století. Jedná se o rodinnou firmu zabývající se výrobou nápojů, konkrétně výrobou piva dle vlastní receptury a s využíváním českých a moravských surovin. Druhou nejstarší firmou je podnik, jehož vznik je datován k počátku 19. století. Ve svých počátcích se ekonomická činnost firmy zaměřovala na zpracování dřeva, od 20. století jsou hlavními produkty firmy průmyslové armatury, které jsou exportovány do celého světa. Zbývající firmy vznikly zejména v transformačním období na konci 90. let 20. století a na počátku 21. století. Nejčastěji firmy vznikaly v lokalitě zcela nově bez předchozí návaznosti. Pouze jedna firma vznikla jako pobočka nadnárodního podniku byla původně významným subdodavatelem produktů pro zahraničního partnera z Německa, dodávala mu až 80 % všech produktů. Následně tuzemský podnik německá firma odkoupila a na území Česka si vybudovala vlastní sklady. V roce 2005 původní zahraniční firma (Německo) zanikla a do Česka přestěhovala veškerou svou produkci.

Stěžejní části dotazníkového šetření/standardizovaných rozhovorů byly otázky věnující se pandemií Covid-19 a zhodnocení vlivu vládních jurisdikcí na chod průmyslových firem. Z obsahové analýzy dat je patrné, že pandemie Covid-19 negativně ovlivnila provoz celkem 30 oslovených firem. Situace vyvolaná pandemií neměla negativní vliv na fungování pouze jedné oslovené firmy a manažer firmy v rozhovoru dokonce uvádí, že pandemie chod firmy ovlivnila pozitivně a přispěla k organizačním a procesním inovacím. Konkrétně se jedná o firmu zabývající se výrobou strojů a zařízení j.n z Moravskoslezského kraje. Jedná se o tradiční podnik, který se v dané lokalitě nachází již od konce 19. století. Firma spolupracuje s řadou formálních i neformálních institucí. Tato firma zaměstnává 360 zaměstnanců, přičemž více než 80 % všech zaměstnanců pracuje ve firmě déle než 5 let. Firma zaměstnává především pracovníky, kteří do firmy za práci dojíždí z lokální vzdálenosti. Z rozhovoru s manažerem firmy vyplývá, že hlavním důvodem stability firmy během pandemie bylo, že podnik měl zakázky sjednané nejméně na rok dopředu a současně měl dostatečné množství skladových zásob. Nejvýznamnější dodavatelé firmy se nacházejí na úrovni globální, své produkty pak firma exportuje zejména do střední Evropy. Naskladněný materiál předcházela problémům souvisejících se zhoršenými možnostmi logistiky. Firma ve spolupráci se spolupracujícími institucemi zavedla i procesní inovace (automatizaci výrobních procesů) a organizační procesy, kdy došlo ke střídání zaměstnanců na směnných provozech a home office řídicích pracovníků. Během pandemie firma zavedla efektivní IT infrastrukturu, která řídicím pracovníkům firmy usnadnila implementaci práce z domova. Manažer firmy dále uvedl, že firma disponuje strategií pro krizové řízení provozu firmy, jejíž principy byly během pandemie uplatněny. Firma nečekala na opatření vlády a krizové řízení začala ihned uplatňovat.

Oslovené firmy na situaci vyvolanou pandemií reagovaly nejčastěji sníženým objemem produkce. Snížený objem produkce byl způsoben zejména nedostatkem materiálů a komponentů, dále zvýšenou nemocností zaměstnanců. Se sníženým objemem produkce se potýkalo celkem 28 oslovených firem, celkem 11 z nich mělo navázáno hlavní dodavatelské vazby se zahraničními partnery. Jako hlavní důvody nedostatku materiálů a komponentů uvádí logistické problémy na straně dodavatelů či rovnou pozastavení činností dodavatelských firem ze zahraničí. Firmy tak vzniklou situaci začaly řešit vyhledáváním obchodních partnerů z tuzemska. Firmy zabývající se výrobou komponentů pro automobilový průmysl zdůrazňují narušení dodavatelských vazeb vlivem krize s polovodiči, což způsobilo dočasné pozastavení výroby. U exportních firem pak shodně docházelo ke kumulaci zboží na skladech.

Manažeři jako důvod uvádí rušení objednávek od zahraničních partnerů. Oslovené firmy z Moravskoslezského kraje uváděly, že měly problémy se zahraničními zaměstnanci (Slovensko), kterých se týkaly restriktive v dopravě

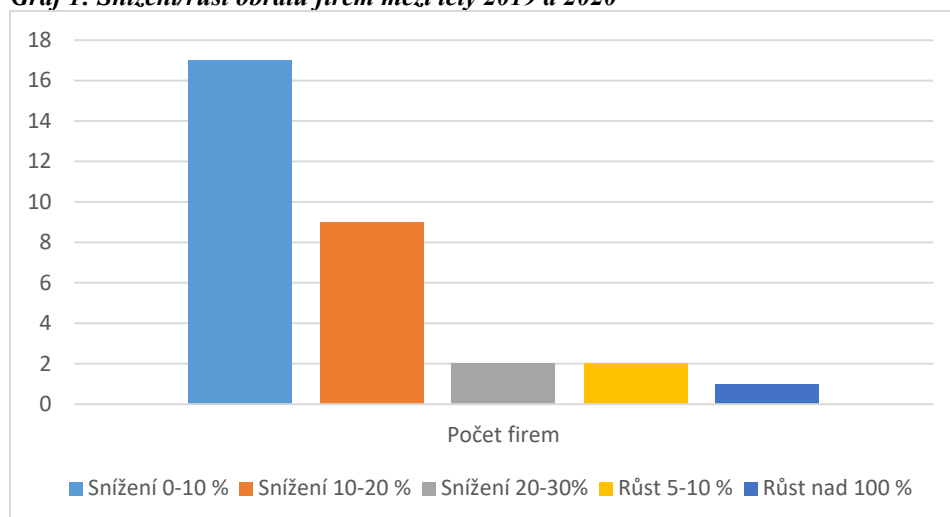
a cestování. Absence zahraničních zaměstnanců ve firmách, v kombinaci se zvýšenou nemocností tuzemských pracovníků, tak vyvolala snížené lidské zdroje na směnných provozech firem a tím omezení celkové výroby.

Respondent firmy zabývající se výrobou nápojů uvádí, že pokles produkce byl způsoben zejména omezením maloobchodního prodeje a uzavřením gastronomických zařízení. Firma však začala využívat marketing přes sociální sítě, který zákazníky informoval o možnosti osobního vyzvednutí produktů na provozovně. Změna vlastností produktů se týkala pouze firmy zabývající se výrobou potravinářských produktů. Manažer firmy uvedl, že došlo ke zvýšení portfolia balených produktů, jelikož právě o tyto druhy zboží zákazníci během pandemie projevovali zájem. Pouze dvě oslovené firmy situaci vyvolanou pandemií řešily propouštěním zaměstnanců, konkrétně se jednalo o firmy, které vyrábí komponenty pro automobilový průmysl.

Celkem 19 oslovených firem čerpalo podporu z národních podpůrných programů. Nejčastěji se jednalo o podpůrný program Antivirus A, B, v případě jedné firmy též o záruční a investiční program Národní rozvojové banky na podporu rychlého úvěrování provozních a investičních nákladů firem. Program Antivirus A umožňoval zaměstnavatelům státním příspěvkem pokrýt až 80 % mzdových nákladů na zaměstnance, kteří byli posláni do karantény nebo izolace. Program Antivirus B kompenzoval zaměstnavatelům náklady na zaměstnance, kteří se v důsledku dopadu pandemie ocitli v režimu překážky práce na straně zaměstnavatele.

Regionální odolnost firem byla dále zjišťována prostřednictvím finančního ukazatele, který je zveřejněn v účetních závěrkách firem – obrat. Statistická data firem byla zkoumána v době před vládními restrikcemi souvisejícími s pandemií Covid-19 (rok 2019) a během vládních restrikcí (2020, 2021). Z důvodu prozatím chybějících účetních závěrek firem ve Veřejném rejstříku nebyl obrat firem zkoumán v postkrizovém období, tj. rok 2022. Graf číslo 1 znázorňuje snížení/růst obratu firem mezi lety 2019 a 2020.

Graf 1: Snížení/růst obratu firem mezi lety 2019 a 2020

Zdroj: vlastní zpracování

Firma zabývající se výrobou průmyslových armatur, jejíž manažer během rozhovoru uvedl, že pandemie měla na chod průmyslové firmy pozitivní vliv, měla v roce 2020 obrat firmy o 9 % nižší v porovnání s rokem 2019. Nejvyšší pokles obratu mezi lety 2019 a 2020 je zaznamenán u firem zabývajících se výrobou komponentů pro automobilový průmysl, dále u firem, které exportují své produkty na globální trhy. Z finančních výkazů je dále patrné, že v roce 2021 měl obrat firem již vzrůstající tendence – celkem 25 firem mělo v roce 2021 vyšší obrat než v roce 2020. U celkem 9 firem se v roce 2021 obrat zvýšil nad obratem v předkrizovém období, tj. rok 2019.

4. Závěr

Případová studie se zaměřuje na zhodnocení regionální odolnosti na příkladu firem zpracovatelského průmyslu ve starých průmyslových regionech Česka během pandemie Covid-19 a identifikaci nejvýznamnějších strategií, které přispěly k odolnosti firem během pandemické krize. Pandemie Covid-19 měla vliv na dodavatelsko-odběratelské vazby ve firmách. Bylo zjištěno, že firmy, jejichž dodavatelé se nacházejí na evropské či světové úrovni se potýkaly se sníženým objemem produkce, jelikož docházelo ke zpožděným dodávkám zboží či dokonce k jejich rušení. Výsledné zjištění je v souladu s autorkou Lawreniuk (2020), která v závěrech svého výzkumu týkající se pandemie Covid-19 a jejího vlivu na ekonomiky regionů uvádí, že regiony a firmy s intenzivnějším globálním propojením v dodavatelském řetězci vykazovaly vyšší ekonomickou zranitelnost vůči pandemii. Opatření

související s uzavřením hranic a řízením dodávek podstatně ovlivnila schopnost dodavatelů dodávat výrobky zákazníkům včas (Ivanov, Das, 2020). Kitsos a kol. (2023) uvádí, že během pandemie Covid-19, která zasáhla zejména výrobní sektory a narušila globální dodavatelské řetězce, byla významným zdrojem konkurenční výhody geografická blízkost dodavatelů a odběratelů. Ve výsledcích našeho empirického zjištění se však prokázalo, že firmy, jejichž odběratelé se nacházejí na lokální a regionální úrovni byly nuceny rovněž snížit objem produkce. U těchto firem byly narušeny odběratelské vazby a docházelo k akumulaci zboží na skladech. Narušené odběratelské vazby zapříčinilo sociální distancování a nejistá ekonomická situace.

Souhrnně lze uvést, že projevy pandemie se projevily na sníženém objemu produkce a tím obratu firem, změně dodavatelských vazeb směrem k nižším hierarchickým úrovním, změně portfolia produktů či propouštění zaměstnanců, tato empirická zjištění se shodují se závěry Shen a kol. (2020). Pandemie Covid-19 ovlivnila dodavatelsko-odběratelské vazby firem, zdůraznila jejich zranitelnost a vzájemnou závislost, zároveň se jedná o krizi, která významně ovlivnila podnikatelskou činnost firem, tvrzení je v souladu se závěry Chowdhury a kol. (2021), dále například Fabeil a kol. (2020). Autoři shodně popisují, že pandemická krize měla negativní vliv na podnikatelskou aktivitu firem a přehodnocení dodavatelsko-odběratelských vazeb.

Celkem 19 z celkového počtu 31 dotazovaných firem čerpalo podporu z národních podpůrných programů. Aktéři firem hodnotí poskytnutou podporu jako dostatečnou a dostatečně kompenzovala narušení provozu a s ním související ekonomické ztráty a přispěla ke stabilizaci oslovených podniků. I přes tato tvrzení je z účetních závěrek firem patrné, že se obrat firem v roce 2020 oproti roku 2019 snížil u celkem 28 oslovených firem. Kombinace schopnosti využívat státní kompenzační nástroje společně s manažerským rozhodnutím rychle se přizpůsobit změnám přispíval k odolnosti oslovených výrobních firem. Jako poměrně nejasné však respondenti hodnotí nařízení vlády a výklad opatření související s omezením či uzavřením provozu. Poskytování informací ze strany Ministerstva zdravotnictví bylo chaotické a nové podmínky byly zveřejňovány s nedostatečným předstihem před jejich platností. S obdobným závěrem přišel ve svém výzkumu také Hrivnák a kol. (2021).

Tato práce přispívá k výzkumu regionální odolnosti na příkladu firem zpracovatelského průmyslu během krize vyvolané pandemií Covid-19. Závěry práce poukazují na to, že podnikatelé vlivem pandemie Covid-19 čelili nejistotě související poklesem poptávky či narušení dodavatelsko-odběratelských vztahů. Odolnost firem během pandemie souvisela zejména se schopností manažerů firem se rychle přizpůsobit změnám vnitřních politik prostřednictvím změn obchodních strategií a také se schopností využívat státní kompenzační nástroje. Státní stimulační nástroje jako významný prostředek na snížení dopadů krize se naopak neprokával jako účinný v empirickém výzkumu Fabeil a kol. (2020), kteří dopady pandemie na chod průmyslových firem zkoumal na příkladu malých a středních firem v Malajsi.

Zjištění našeho výzkumu poukazují na to, že reakce manažerů firem zpracovatelského průmyslu byla spíše ad hoc. Pouze jedna oslovená firma měla zpracovanou strategii pro krizové řízení podniku. Tato strategie se jeví jako účinná, jelikož právě manažer této firmy hodnotí, že pandemie Covid-19 neměla negativní vliv na provoz průmyslového podniku, pandemie podnítila firmu k organizačním a procesním inovacím. Mezi účinné strategie odolnosti pro zvládnání dopadů pandemie Covid-19 se v našem výzkumu prokázaly následující: změna portfolia produktů, tak aby došlo k uspokojení současných potřeb zákazníků, využití nouzových zdrojů skladových zásob, snížení vzdálenosti dodavatelských řetězců, včasné bezpečnostní opatření pracovníků, online marketing a účast na státních podpůrných a dotačních programech.

Literatura

- [1] ANGULO, A. M., MUR, J., TRÍVEZ, F. J., (2018). Measuring resilience to economic shocks: an application to Spain. *The Annals of Regional Science*, vol. 60, pp. 349-373. ISSN 05701864. DOI: 10.1007/s00168-017-0815-8.
- [2] BRYSON, J. R., VANCHAN, V., (2020). COVID-19 and alternative conceptualisations of value and risk in GPN research. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, vol. 111, no. 3, pp. 530-542. ISSN 14679663. DOI: 10.1111/tesg.12425.
- [3] CAINELLI, G., GANAU, R., MODICA, M., (2019). Industrial relatedness and regional resilience in the European Union. *Papers in Regional Science*, vol. 98, no. 2, pp. 755-778. ISSN 1056-8190. DOI: 10.1111/pirs.12377.
- [4] COVERI, A., GUARASCIO, D., LANDESMANN, M., (2020). International production, structural change and public policies in times of pandemics. *Journal of Industrial and Business Economics*, vol. 47, pp. 363–369. ISSN 19724977. DOI:10.1007/s40812-020-00172-9.
- [5] DELGADO, M., PORTER, M. E., (2021). Clusters and the great recession. *SSRN*. DOI: 10.2139/ssrn.3819293.

- [6] FABEL, N. F., PAZIM, K. H., LANGGAT, J., (2020). The impact of Covid-19 pandemic crisis on micro-enterprises: Entrepreneurs' perspective on business continuity and recovery strategy. *Journal of Economics and Business*, vol. 3, no. 2, pp. 837-844. ISSN 2615-3726. DOI: 10.31014/aior.1992.03.02.241.
- [7] GEREFFI, G., (2020). What does the COVID-19 pandemic teach us about global value chains? The case of medical supplies. *Journal of International Business Policy*, vol. 3, pp. 287-301. ISSN 2522-0705. DOI: 10.1057/s42214-020-00062-w.
- [8] GORDON, I., MCCANN, P. (2000): Industrial clusters: Complexes, Agglomeration and/or Social Networks? *Urban Studies*, vol. 37, no. 3, pp. 513–532. ISSN 1360-063X. DOI:10.1080/0042098002096.
- [9] GREENE, F. J., ROSIELLO, A., (2020). A commentary on the impacts of 'Great Lockdown' and its aftermath on scaling firms: What are the implications for entrepreneurial research?. *International small business journal*, vol. 38, no. 7, pp. 583-592. ISSN 1741-2870. DOI: 10.1177/0266242620961912.
- [10] HASSINK, R., (2010). Regional resilience: a promising concept to explain differences in regional economic adaptability? *Journal of Regions, Economy and Society*, vol. 3, no. 1, pp. 45-58. ISSN 17521386. DOI: 10.1093/cjres/rsp033.
- [11] HE, A. J., SHI, Y., LIU, H., (2020). Crisis governance, Chinese style: Distinctive features of China's response to the Covid-19 pandemic. *Policy Design and Practice*, vol. 3, no. 3, pp. 242-258. ISSN 2574-1292. DOI: 10.1080/25741292.2020.1799911.
- [12] HRIVNÁK, M., MORITZ, P., CHRENEKOVÁ, M., (2021). What Kept the Boat Afloat? Sustainability of Employment in Knowledge-Intensive Sectors Due to Government Measures during COVID-19 Pandemic. *Sustainability*, vol. 13, no. 8441, pp. 1-21. ISSN 2071-1050. DOI: 10.3390/su13158441.
- [13] HU, X., HASSINK, R., (2020). Adaptation, adaptability and regional economic resilience: A conceptual framework. In *Handbook on regional economic resilience*, Edward Elgar Publishing, pp. 54-68. ISBN 9781785360862. DOI 10.4337/9781785360862.00009.
- [14] HUDSON, R., (1992). *Institutional change, cultural transformation and economic regeneration: myths and realities from Europe's old industrial areas*. Durham: University of Durham, pp. 1–29. ISBN 9781315839042.
- [15] CHOWDHURY, P., PAUL, S. K., KAISAR, S., MOKTADIR, A., (2021). COVID-19 pandemic related supply chain studies: A systematic review. *Science direct*, vol. 148, no. 102271, pp. 1-26. ISSN 1366-5545. DOI: 10.1016/j.tre.2021.102271.
- [16] IVANOV, D., DAS, A., (2020). Coronavirus (COVID-19/SARS-CoV-2) and supply chain resilience: A research note. *International Journal of Integrated Supply Management*, vol. 13, no. 1, pp. 90-102. ISSN 1741-8097. DOI: 10.1504/IJISM.2020.107780.
- [17] KIM, A., LIM, J., COLLETTA, A., (2023). How regional economic structure matters in the era of COVID-19: resilience capacity of U.S. states. *The Annals of Regional Science*, vol. 70, pp. 159–185. ISSN 1432-0592. DOI: 10.1007/s00168-022-01134-w.
- [18] KIMURA, F., THANGAVELU, S. M., NARJOKO, D., FINDLAY, C., (2020). Pandemic (COVID-19) policy, regional cooperation and the emerging global production network. *Asian Economic Journal*, vol. 34, no. 1, pp. 3-27. ISSN 1467-8381. DOI: 10.1111/asej.12198.
- [19] KITSOS, T., GRABNER, S. M., CARRASCAL-INCERA, A., (2023). Industrial embeddedness and regional economic resistance in Europe. *Economic Geography*, vol. 99, no. 2 pp. 1-26. ISSN 1944-8287. DOI: 10.1080/00130095.2023.2174514.
- [20] KOUTSKÝ, J., (2011). *Staré průmyslové regiony: Vývojové tendence – možnosti rozvoje*. [Disertační práce]. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- [21] LAWRENIUK, S., (2020). Necrocapitalist networks: COVID-19 and the 'dark side' of economic geography. *Dialogues in Human Geography*, vol. 10, no. 2, pp. 199-202. ISSN 2043-8214. DOI: 10.1177/2043820620934927.
- [22] LENGNICK-HALL, C. A., BECK, T. E., (2005). Adaptive fit versus robust transformation: How organizations respond to environmental change. *Journal of Management*, vol. 31, no. 5, pp. 738-757. ISSN 1557-1211. DOI: 10.1177/0149206305279367.
- [23] MARTIN, R., (2012). Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. *Journal of Economic Geography*, vol. 12, no. 1, pp. 1-32. ISSN 1468-2710. DOI: 10.1093/jeg/lbr019.
- [24] MARTIN, R., SUNLEY, P., (2015). On the notion of regional economic resilience: conceptualization and explanation. *Journal of Economic Geography*, vol. 15, no. 1, pp. 1–42. ISSN 1468-2710. DOI: 10.1093/jeg/lbu015.
- [25] NICOLA, M., ALSAFI, Z., SOHRABI, C., KERWANA, AL-JABIR, A., IOSIFIDIS, C., AGHA, M., AGHA, R., (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): a review. *International Journal of Surgery*, vol. 78, pp. 185–193. ISSN 1743-9191. DOI: 10.1016/j.ijssu.2020.04.018.
- [26] RINGWOOD, L., WATSON, P., LEWIN, P., (2019). A quantitative method for measuring regional economic resilience to the great recession. *Growth and change*, vol. 50, no. 1, pp. 381-402. ISSN 1468-2257. DOI: 10.1111/grow.1226.

- [27] RUMPEL, P., SLACH, O., KOUTSKÝ, J., (2013). Shrinking Cities and Governance of Economic Regeneration: The Case of Ostrava. *Business Administration and Management*, vol. 16, no. 2, pp. 113–128. ISSN 2336-5604
- [28] SHEN, M., PENG, Z., XIAO, Y., ZHANG, L., (2020). Modeling the epidemic trend of the 2019 novel coronavirus outbreak in China. *The Innovation*, vol. 1, no. 3. ISSN 2666-6758. DOI: 10.1016/j.xinn.2020.100048.
- [29] SHUTTERS, S. T., KANDALA, S. S., WEI, F., KINZIG, A. P., (2021). Resilience of urban economic structures following the great recession. *Sustainability*, vol. 13, no. 4, 2374 pp. ISSN 2071-1050. DOI: 10.3390/su13042374.
- [30] SCHAMP, E. W., (2005). Decline of the district, renewal of firms: an evolutionary approach to footwear production in the Pirmasens area, Germany. *Environment and Planning A*, vol. 37, no. 4, pp. 617-634. ISSN 14723409. DOI: 10.1068/a36275.
- [31] SIMMIE, J., MARTIN, R., (2010). The economic resilience of regions: towards an evolutionary approach. *Journal of Regions Economy and Society*, vol. 3, no. 1, pp. 27–43. ISSN 17521386. DOI: 10.1093/cjres/rsp029.
- [32] STRANGE, R., (2020). The 2020 Covid-19 pandemic and global value chains. *Journal of Industrial and Business Economics*. vol. 47, pp. 455–46. ISSN 19724977. DOI: 10.1007/s40812-020-00162-x.
- [33] STRANGE, R., MAGNANI, G., (2018). Outsourcing, offshoring and the global factory. In *The Routledge companion to the geography of international business*. Routledge. pp. 60-77. ISBN 9781032476261. DOI: 10.4324/9781315667379-4.
- [34] WEBBER, D. J., HEALY, A., BRISTOW G., (2018). Regional growth paths and resilience: A European analysis. *Economic Geography*, vol. 94, no. 4, pp. 355-375. ISSN 0013-0095. DOI: 10.1080/00130095.2017.1419057.

Příspěvek byl zpracován v rámci grantu SGS07/PřF/2023 Ekonomická odolnost starých průmyslových regionů.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-39

RETROSPEKTÍVNY POHĽAD NA ŠÍRENIE OCHORENIA COVID-19 V NITRIANSKOM SAMOSPRÁVNOM KRAJI V KONTEXTE ZRANITEĽNOSTI

A Retrospective View of the Extension of the Disease COVID-19 in the Nitra Self-governing Region in the Context of Vulnerability

KATARÍNA VILINOVÁ**GABRIELA REPASKÁ**

Katedra geografie, geoinformatiky a reg. rozvoja | *Depart. of Geography, Geoinf. and Regi. Develop.*
Fakulta prírodných vied a informatiky | *Faculty of Natural Sciences and Informatics*
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre | *University of Constantine the Philosopher in Nitra*
✉ *Tr. A. Hlinku 1, 949 01 Nitra, Slovak Republic*
E-mail: kvilinoval@ukf.sk, grepaska@ukf.sk

Anotácia

Koronavírus sa v priebehu roka 2020 stal fenoménom, ktorý vytvoril síce nechcený, ale široký priestor pre štúdium rôznych vedných disciplín. Pandemická situácia COVID-19, ktorá svojimi dôsledkami zasiahla takmer celý civilizovaný svet ponúkla preto jedinečnú možnosť analýz geografického priestoru ako aj ľudských aktivít v ňom. Tú možno realizovať na rôznych hierarchických úrovniach - od globálnej, regionálnej až po lokálnu. Práve okolnosti s COVID-19, ktoré zasiahli aj územie Slovenska a jeho jednotlivé regióny, tvoria dostatočný predpoklad na ich analyzovanie. Tento jav je možné analyzovať aj prostredníctvom hodnotenia zraniteľnosti územia Slovenska na príklade tohto ochorenia. V každej krajine sa pri tejto pandémie v prvom rade sledovali také ukazovatele, ktoré poskytovali informácie o aktuálnych rizikách a o možnostiach ich operatívneho riešenia. Cieľom príspevku je na základe hodnotenia zraniteľnosti územia na lokálnej ale aj regionálnej úrovni Nitrianskeho samosprávneho kraja poukázať na šírenia tohto ochorenia v danom území. Na hodnotenie sme použili komplexný indikátor zraniteľnosti vo vzťahu so šírením ochorenia COVID-19 prostredníctvom zachytených pozitívnych PCR testov. Údaje sme hodnotili cez štyri časové obdobia. Výber údajov a metód použitých v tejto štúdiu spolu s dosiahnutými a prezentovanými výsledkami môže slúžiť ako vhodný nástroj na podporu rozhodovania ďalších opatrení do budúcnosti.

Kľúčové slová

COVID-19, Nitriansky samosprávny kraj, okres, obce, rizikovosť

Annotation

In the course of 2020, the coronavirus became a phenomenon that, albeit unwanted, created a wide space for the study of various scientific disciplines. The pandemic situation of COVID-19, which affected almost the entire civilized world with its consequences, therefore offered a unique opportunity to analyze the geographical space as well as human activities in it. It can be implemented at different hierarchical levels - from global, regional to local. It is precisely the circumstances with COVID-19, which also affected the territory of Slovakia and its individual regions, that form a sufficient prerequisite for their analysis. This phenomenon can also be analyzed through the evaluation of the vulnerability of the territory of Slovakia using the example of this disease. In each country, during this pandemic, indicators that provided information on current risks and the possibilities of their operative solution were primarily monitored. The aim of the contribution is to point out the spread of this disease in the given territory based on the assessment of the vulnerability of the territory at the local and regional level of the Nitra self-governing region. For the evaluation, we used a complex indicator of vulnerability in relation to the spread of the COVID-19 disease through captured positive PCR tests. We evaluated the data over four time periods. The selection of data and methods used in this study together with the achieved and presented results can serve as a suitable tool to support the decision making of further measures for the future.

Keywords

COVID-19, Nitra Self-governing Region, District, Municipality, Vulnerability

JEL Classification: I14, C10

1. Úvod

V posledních deseti letech se veľa objavujúcich infekčných chorôb vyskytuje v čoraz väčšom rozsahu a frekvencii. Napríklad ochorenie vírusom ebola, ťažký respiračný syndróm (SARS), vtáčia chrípka a pandemická chrípka, respiračný syndróm na Blízkom východe (MERS) a nedávno objavená koronavírusová choroba (COVID-19). Okrem týchto vo svetovom meradle najrozšírenejších infekčných chorôb je potrebné venovať pozornosť aj prenosu iných infekčných ochorení ako je chrípka, angína, ovčie kiahne, osýpky. Práve infekčné ochorenia charakterizuje to, že choroboplodné zárodky sa prispôsobili životu v dýchacích cestách odkiaľ sa pri hovorení, kýchaní alebo kašli vylučujú do ovzdušia a dýchacími cestami opäť vnikajú do ďalšieho jedinca. Ak je blízko prameňa nákazy táto osoba, môže sa vdýchnutím týchto kvapôčok nakaziť (tzv. kvapôčková infekcia). Takto sa prenášajú všetky nákazy dýchacích ciest, je to teda univerzálny spôsob prenosu chorôb tejto skupiny. Súčasne patria vzhľadom na ľahký prenos medzi najrozšírenejšie infekcie (Jones, Brosseau, 2015). Zdrojom infekcie je chorý jedinec, ktorý kašľom, kýchaním alebo aj bežným dýchaním rozširuje do vzduchu drobné infikované kvapôčky sekrétu. Jedinci vyskytujúci sa v blízkosti chorého sa tak ľahko môžu nakaziť. To je najčastejšia forma prenosu, keďže väčšina vírusov dýchacích ciest (ale aj baktérii) nemá schopnosť prežiť mimo hostiteľa. Nosičom prenosu respiračných chorôb prenášaných vzduchom sú jadrá kvapiek, ktoré sú vysušeným zvyškom kvapiek a môžu obsahovať infekčné patogény (Kähler, 2020).

2. Teoretické a metodické východiská problematiky

2.1 Teoretické východiská

Od roku 2020 je ľudstvo ohrozené pandemiou vírusu ťažkého akútneho respiračného syndrómu (SARS-CoV-2), ktorý vyvoláva ochorenie COVID-19. Je to vysoko prenosná a patogénna vírusová infekcia, ktorá sa podľa doterajšieho výskumu objavila v čínskom meste Wu-chane (Shereen et al., 2020). Podľa Verity et al., 2019 sú koronavírusy veľkou rodinou patogénov, z ktorých väčšina spôsobuje mierne infekcie dýchacích ciest, ako napríklad nachladnutie. Koronavírusy však môžu byť aj smrtiace. Príkladom nebezpečného koronavírusu je SARS (Severe Acute Respiratory Syndrome) alebo COVID-19 (Coronavirus disease 2019). Ochorenie sa šíri medziľudským prenosom, kvapôčkami z dýchacích ciest nakazeného človeka (nosom, ústami), najmä pri kýchaní a kašľaní. Tieto kvapôčky môže zdravý človek vdýchnuť alebo si ich zanesie na tvár (do sliznice očí, úst, nosa) po dotyku s povrchom, na ktorý predtým vírus dopadol. Štúdiom prenosu COVID-19 sa vedci intenzívne zaoberajú a za hlavné cesty šírenia infekcie sa považuje práve kvapôčková infekcia, kedy sa vírusové častice šíria vzduchom a následne dopadajú na povrchy (Amodio E. et al, 2020, Liu J, et al., 2020).

Kvalitatívna analýza porovnávania prenosu COVID-19 a faktory súvisiace s jeho prenosom v Číne, Kórei, Japonsku Taliansku, USA a Brazílii boli predmetom štúdia Chena et al., (2020). Iný príklad pohľadu prenosu dokumentuje vo svojej štúdii Liu, 2020, ktorý poukázal na model a analýzu faktorov ovplyvňujúcich prenosu COVID-19 v mestskom prostredí medzi mestami. Na strane druhej pribúdajú štúdie v epidemiologických rozdieloch v mestských a vidieckych oblastiach (Vernon, 2020). Po vypuknutí COVID-19 vedci zostávajú aktívni a venujú osobitnú pozornosť tejto epidémii. Podľa Xu et al. (2020) vývoj nového koronavírusu môže byť veľmi komplikovaný (ale aj napriek tejto skutočnosti sa stále viac a viac odbornej verejnosti bude venovať tejto problematike). Príkladom je aj štúdia z prostredia Českej republiky (Dzúrová, Jarolímek, 2020). Vo väzbe na kvalitu života a životného prostredia tento jav analyzujú Murgaš, Petrovič (2020). Rose-Redwood et al., 2020 zdôrazňujú, že pandémia COVID-19 má úplne priestorovú povahu, ako aj hodnotu geografickej teórie a praxe pri poskytovaní kritického (čo sa deje) a normatívneho (čo by sa malo stať) myslenia, a tiež aplikovaných výsledkov (uskutočňovanie vecí). Štúdiu v zmysle časopriestorových vzorcov pandémie COVID-19 v regionálnom meradle Európy a jej krajín analyzujú Hass, Arsanjani (2021). Pretože väčšina publikovaných štúdií sa sústreďuje na Áziu a Ameriku, existuje potreba porovnateľnejších priestorových štúdií s využitím geograficky podrobných údajov v iných oblastiach sveta (Fatima, M. et al, 2021).

2.2 Metodické východiská

Priestorová divergencia ochorenia COVID-19 na globálnej úrovni, ale aj rast a zvyšovanie regionálnych rozdielov v jednotlivých krajinách predstavujú v súčasnosti významný problém. K týmto krajinám možno zaradiť aj Slovensko. Typickým príkladom regionálnych disparít z pohľadu ochorenia COVID-19 bolo zavedenie COVID automatu, ktorým sa znázorňoval aktuálny reálny stav v jednotlivých regiónoch Slovenska. Primárnou podmienkou, od ktorej do značnej miery závisí úspešné riešenie ako aj zvládnutie problematiky znižovania regionálnych disparít ochorenia COVID-19 na Slovensku je analyzovať lokálnu a regionálnu úroveň. Preto budú

našimi jednotkami sledovania obce a okresy Slovenska. Vzhľadom k tomu, že počet nakazených PCR testami nebolo možné, kvôli ochrane osobných údajov získať na úrovni obcí, pristúpili sme k hodnoteniu na základe databázy o šírení ochorenia COVID-19 na úrovni okresov cez prostredníctvom počtu nakazených na 10 tis. obyv. a % podielu počtu nakazených kraja. Z detailnej analýzy náročnosti sledovaného javu rizikovosti obcí ochorením COVID-19 a vypovedajúcej schopnosti matematických a štatistických metód vyplynulo, že najjednoduchšou metódou na meranie a hodnotenie regionálnych disparít sú nepriame metódy založené na bodovej metóde. Základnou prednosťou týchto metód je ich prehľadnosť možnosti doplnenia indikátorov, možnosť komparácie údajov a výsledkov a tiež ich schopnosť zhrnúť ukazovatele do jedinej syntetickej charakteristiky. V našom prípade bude touto syntetickou charakteristikou vytvorená kvalitatívna mapa rizika. Výhodou bodových metód je schopnosť zhrnúť ukazovatele zachytené v rôznych jednotkách do jedinej syntetickej charakteristiky, ktorou je bezrozmerné číslo. Ich nevýhodou je, že sú založené na absolútnej premenlivosti indikátorov, pričom nedokážu postihnúť ich relatívnu premenlivosť (Michálek, 2012).

Prostredie a jeho charakteristiky, rovnako ako preventívne opatrenia ovplyvňujú výšku dopadov mimoriadnych udalostí. Zraniteľnosť je možné považovať za jednu z charakteristík prostredia, ktorá priamo hovorí o schopnosti prostredia odolávať riziku respektíve mimoriadnej udalosti (Blišťanová, 2017). Analýzu celkového hodnotenia rizikovosti obcí Slovenska ochorením COVID-19 sme zhodnotili cez vybrané ukazovatele obyvateľstva. Vytvorená kvalitatívna mapa rizika obcí je definovaná ako syntetický ukazovateľ, ktorý je výsledkom viacerých socioekonomických ukazovateľov obyvateľstva. Za hlavné komponenty podieľajúce sa na stave rizikovosti jednotlivých obcí považujeme zraniteľnosť a expozíciu.

V súčasnosti sa pojem zraniteľnosť používa vo všetkých oblastiach bezpečnosti od informačnej bezpečnosti po životné prostredie, ale aj v psychológii, ekonómii, geografii a pod. (Birkmann, 2013). Podľa Gallina et al., 2016 je zraniteľnosť súčasťou definície rizika a je funkciou ohrozenia.

$R = H \times V$ kde: R je riziko (risk), H je ohrozenie (hazard), V zraniteľnosť (vulnerability)

Niektorí autori do vzťahu rozširujú aj dobu vystavenia danému ohrozeniu. Podľa nich riziko je funkciou hazardu, zraniteľnosti a expozície voči ohrozeniu (Birkmann, 2013).

$R = H \times E \times V$, (2) kde: R je riziko (risk), H je ohrozenie (hazard), E expozícia (exposure)

V rámci analýzy zraniteľnosti zasiahnutého územia vstupujú do nášho hodnotenia ukazovatele - veková skladba obyvateľstva, prístup k vode, rímske osady, domovy sociálnych služieb, percentuálny podiel úmrtí v obciach vybrané diagnózy Vekové zloženie obyvateľstva patrí k dôležitým rizikovým faktorom z pohľadu šírenia ochorenia COVID-19, pretože sú najviac ohrozené skupiny obyvateľstva vo vyššom veku. Preto sme za limitujúcu vekovú hranicu zobrali vek 60 rokov a viac a sledovali jeho percentuálne zastúpenie v jednotlivých obciach. Prístup k vode ako ďalší z faktorov s výrazným vplyvom na prenos ochorenia bol analyzovaný prostredníctvom ukazovateľov pripojenosti obcí na WC a sprchu. Do zraniteľnosti územia sme zaradili aj faktor prítomnosti rímskej osady. U tejto marginalizovanej skupiny obyvateľstva sme sledovali (aký je počet obyvateľov v koncentracii, podiel rímskeho obyvateľstva z celkového počtu a dostupnosť k vode – vodovod alebo studňa). Vzhľadom k skutočnosti, že ochorením COVID-19 sú ohrození najviac obyvatelia vo vyššom veku považovali sme za dôležité zaradiť k zraniteľnosti územia ukazovateľ prítomnosti domovov sociálnych služieb. Svoju pozornosť sme zamerali na počet domovov sociálnych služieb ako aj ich kapacitu. Pre každú obec bola hodnotená aj úmrtnosť na kardiovaskulárne a respiračné choroby. Celkovú zraniteľnosť sme určili súčtom jednotlivých čiastkových faktorov a jej pomerným rozdelením do výsledných kvalitatívnych tried zraniteľnosti.

3. COVID-19 v Nitrianskom samosprávnom kraji

Svet zažíva pandémiu, ktorej dôsledky nemajú za posledné storočie obdobu. Život vo svete ale aj Slovensku sa na nejaký čas výrazne spomalil vďaka malej mikročastici, ktorú nielenže nevieme eliminovať, ale ako takú ju nie je jednoduché ani definovať. Jedným z dôležitých aspektov pri šírení tohto ochorenia zohráva globalizácia, ktorá okrem pozitívneho efektu má aj svoje riziká Prvý prípad ochorenia COVID-19 sme na Slovensku zachytili 6. marca 2020 už po necelých 4 mesiacoch jeho prvého objavu v Číne. Podľa údajov Úradu verejného zdravotníctva SR bolo ochorenie na Slovensko importované z 52 krajín, najviac z Rakúska, Spojeného kráľovstva a Nemecka.

Z dôvodu vzniku ohrozenia verejného zdravia vláda Slovenskej republiky vyhlásila 11.03.2020 mimoriadnu situáciu na území Slovenskej republiky. Ústredný krízový štáb SR prijal 12. marca 2020 niekoľko opatrení v súvislosti s ochorením COVID-19. Od 13.03.2020 bola povinná 14-dňová domáca karanténa, uzatvorili sa všetky tri medzinárodné letiská, obmedzila sa medzinárodná a vnútroštátna vlaková i autobusová preprava. Pristúpilo sa k uzavretiu prevádzok viacerých zariadení: prírodné a umelé kúpaliská, telovýchovno-sportové zariadenia, zariadenia pre deti a mládež. Zakázali sa prevádzky verejného stravovania (cukrárne, bistrá, kaviarne, bary a podobné zariadenia verejného stravovania), okrem reštaurácií a stánkov s rýchlym občerstvením. Zároveň boli zakázané prevádzky wellness centier, zábavného charakteru, ktorými sú napríklad kasína, kiná a iné prevádzky

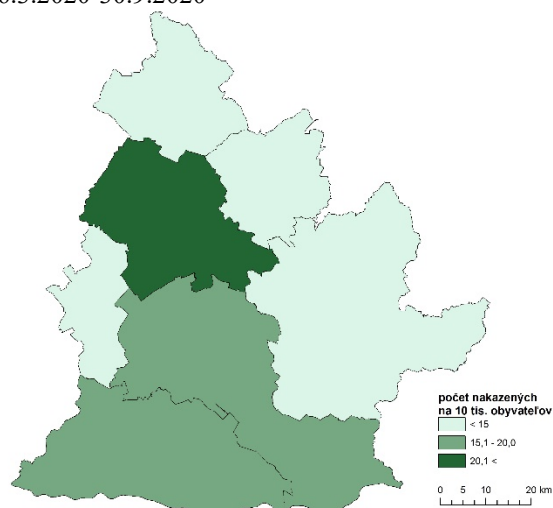
voľnočasového charakteru, napríklad lyžiarske strediská. Začal platiť zákaz organizovania hromadných podujatí športovej, kultúrnej, spoločenskej či inej povahy. Pridal sa k nim zákaz návštev v nemocniciach a u všetkých verejných a neverejných poskytovateľoch sociálnych služieb. Od 16.03.2020 nasledovalo zatvorenie všetkých predškolských a školských zariadení (www.uvzsr.sk). Týmto opatreniami sa sme sa na Slovensku snažili eliminovať šírenie vírusu. Napriek daným opatreniam bolo dôležité svoju pozornosť v zmysle ďalšieho šírenia upriamiť na socioekonomické javy na lokálnej úrovni.

Striktné pravidlá a opatrenia, ktoré boli prijaté na začiatku pandémie udržali počet infikovaných osôb od jari do leta pod kontrolou. S uvoľňovaním opatrení v lete začali prípady stúpať. Z pohľadu šírenia ochorenia bolo veľmi dôležité upriamiť pozornosť na kraje a okresy, v ktorých sa vírus najviac šíri. Za celého sledované obdobie 6. marec 2020 až 5. marec 2022 bolo na Slovensku celkovo infikovaných 1 510 927 obyvateľov.

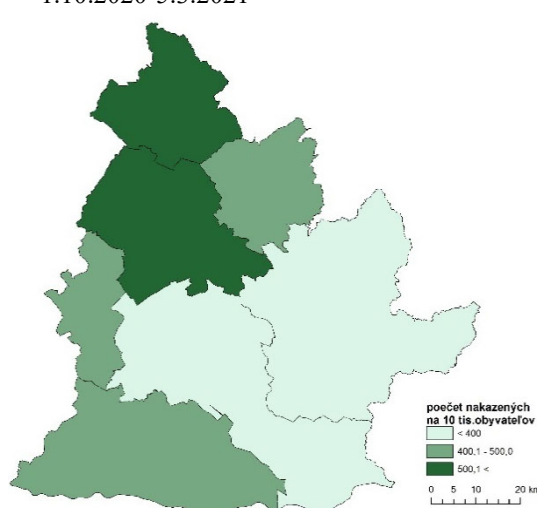
Pri analýzach porovnania zraniteľnosti územia Nitrianskeho samosprávneho kraja sme pristúpili k hodnoteniu na okresnej úrovni. Hlavným dôvodom bola nedostupnosť databázy testovaných PCR testami na úrovni obcí. Od začiatku pandémie do 30.6.2022 bolo v Nitrianskom samosprávnom kraji celkovo evidovaných 150 594 prípadov PCR testov. Pre lepšie pochopenie sledovaného javu sme pri analýzach pristúpili k hodnoteniu šírenia ochorenia v jednotlivých obdobiach rokov a to konkrétne v štyroch (6.3.2020-30.9.2020, 1.10.2020-5.3.2021, 6.3.2021-30.9.2021, 1.10.2021-5.3.2022).

Obr. 1: Počet nakazených ochorením COVID-19 zaznamenaných PCR testami v Nitrianskom samosprávnom kraji (6.3.2020-1.10.2022)

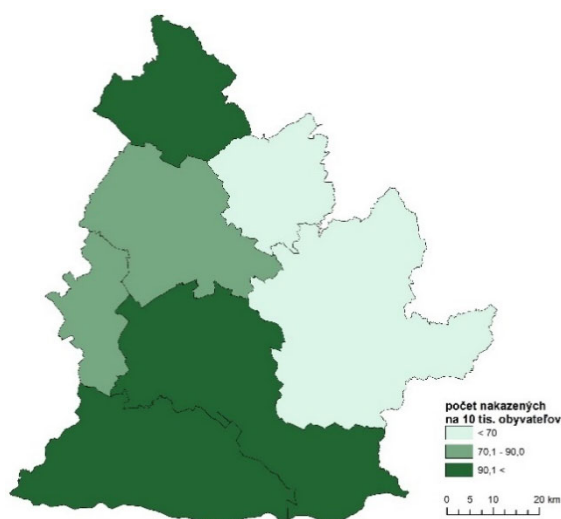
6.3.2020-30.9.2020

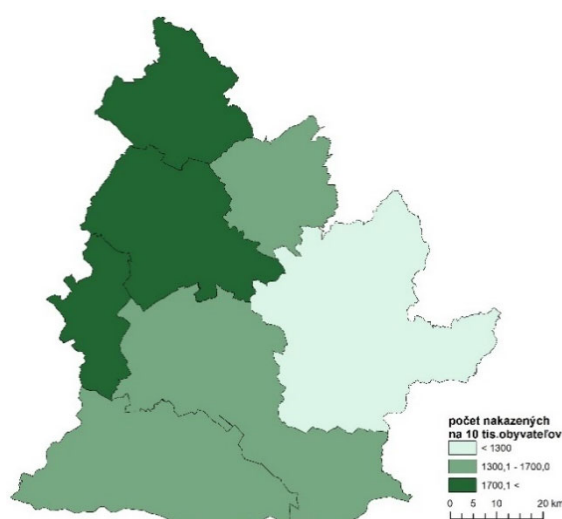
1.10.2020-5.3.2021

6.3.2021-30.9.2021

1.10.2021-5.3.2022

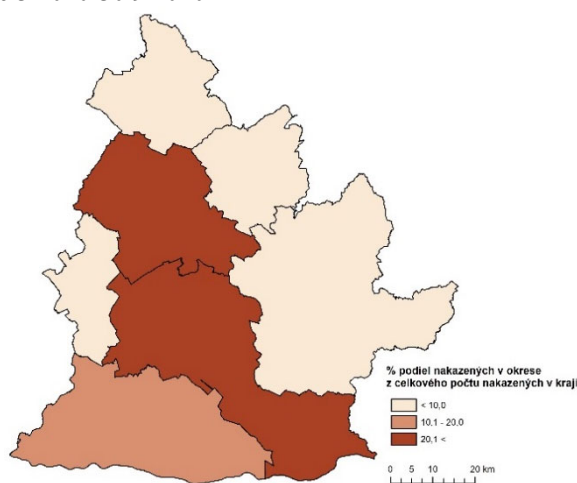
Zdroj: <https://github.com/Institut-Zdravotnych-Analyz/covid19-data>, 2023, vlastné spracovanie

Celkovou mieru hodnotenia toho ako sa ochorenie COVID-19 v Nitrianskom samosprávnom kraji šírilo sme sledovali cez ukazovateľ nakazených na 1 000 obyvateľov kraja. Hodnoty nakazených na 1000 obyvateľov dosahovali v sledovaných obdobiach rôzne hodnoty, preto nebolo možné tieto údaje navzájom porovnať (obr. 1). Tieto hodnoty postupne stúpali a nadobudli rastúci charakter. Z priestorového usporiadania však vyplýva, že ku okresom, ktoré mali najvyššiu mieru pozitivity patrili v troch zo štyroch období okresy Nitra a Topoľčany. Je zrejme, že najvyššie hodnoty počtu nakazených boli evidované v obdobiach 1.10.2021-5.3.2022 práve v okrese Nitra. Napríklad okres Topoľčany s hodnotou 2317 na 10 tis. obyv. kraja dosiahol najvyššiu mieru nakazenia v období 1.10.2021-5.3.2022. Každý okres v tomto sledovanom období dosiahol hodnoty vyššie ako 1000 nakazených na 10 tis. obyv. kraja.

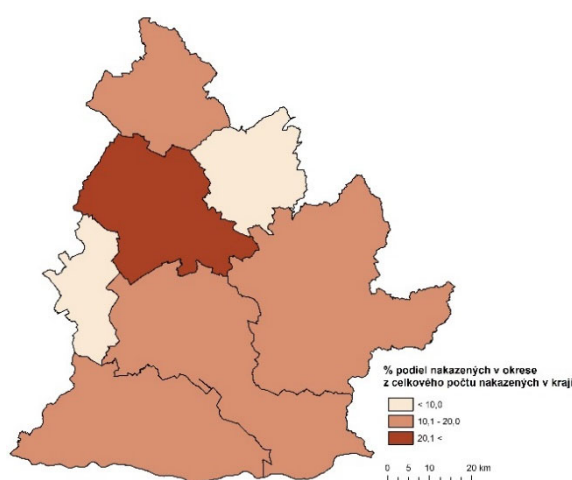
Pri hodnotení % podielu nakazených v jednotlivých okresoch kraja z celkového počtu nakazených Nitrianskeho samosprávneho kraja sme zaznamenali najvyšší % podiel vo všetkých sledovaných obdobiach v okresoch Nitra a Nové Zámky. V okrese Nitra sa % podiel pohyboval v rozpätí (21 % - 36 %). Medzi okresy, ktorých hodnoty % podielu boli najnižšie evidujeme v nami sledovaných obdobiach v okresoch Zlaté Moravce a Šaľa (obr.2).

Obr. 2: Podiel nakazených ochorením COVID-19 zaznamenaných PCR testami v Nitrianskom samosprávnom kraji (6.3.2020-1.10.2022)

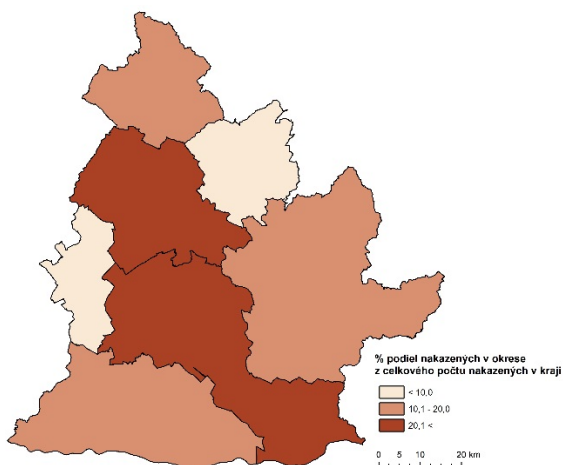
6.3.2020-30.9.2020

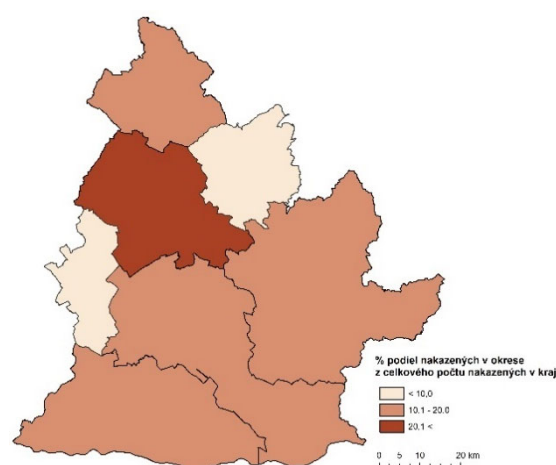
1.10.2020-5.3.2021

6.3.2021-30.9.2021

1.10.2021-5.3.2022

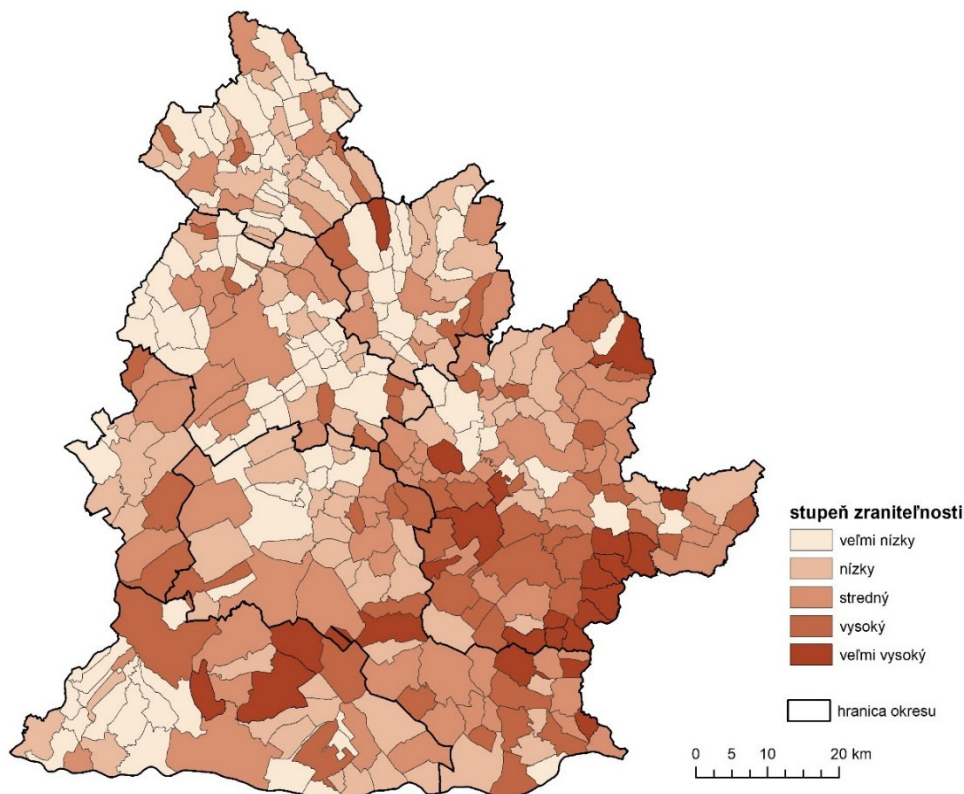

Zdroj: <https://github.com/Institut-Zdravotnych-Analyz/covid19-data>, 2023, vlastné spracovanie

Obrázok 3 nám dokumentuje priestorovú diferenciáciu zraniteľnosti obyvateľstva obcí Nitrianskeho samosprávneho kraja. Môžeme vidieť priestorové rozmiestnenie jednotlivých typov úrovne zraniteľnosti na lokálnej úrovni, ktorá bola identifikovaná v piatich kategóriách. Z hľadiska sledovaného javu možno v priestore poukázať na oblasti, v ktorých je veľmi vysoká zraniteľnosť. Jednou z nich je oblasť, do ktorej zasahujú obce

v východnej a juhovýchodnej časti Nitrianskeho samosprávneho kraja. V niektorých z regiónov sme evidovali prítomnosť lokálnych ohnisk, ktorá bola veľmi často podmienená zlou hospodárskou situáciou v regióne.

Obr. 3: Zraniteľnosť územia Nitrianskeho samosprávneho kraja voči respiračným ochoreniam

Zdroj: Štatistický úrad, SR, 2023, vlastné spracovanie

Priestorové usporiadanie sledovaných ukazovateľov počtu nakazených ako aj % podielu nakazených na COVID-19 v okresoch Nitrianskeho samosprávneho kraja nám neodrážajú reálny stav zraniteľnosti, ktoré sme sledovali na úrovni obcí Nitrianskeho samosprávneho kraja. Vzhľadom k počtu obcí s veľmi vysokým stupňom zraniteľnosti práve v okresoch Levice a Nové Zámky sa nám ten jav nepotvrdil. Predpokladáme, že oveľa väčší vplyv na šírenie ochorenia COVID-19 mali práve ukazovatele, ktoré súviseli z expozíciou.

4. Záver

Tento príspevok preukázal veľký význam výskumu toho, ako môže mimoriadna udalosť v oblasti verejného zdravia ovplyvniť život obyvateľstva. Predpokladáme, že na šírenie a prenos ochorenia mala oveľa väčší vplyv expozícia, ktorú prezentovala najmä dopravná dostupnosť ale aj koncentrácia obyvateľstva vo vybraných objektoch (obchody, cintoríny a iné) a nie zraniteľnosť územia. Naš príspevok by mohol byť východiskom pre výskum v danej problematike. Zdravotno-geografické prístupy budú naďalej zohrávať rozhodujúcu úlohu v rámci súčasnej pandémie a aj po skončení tejto krízy. Použitie koncepcie posudzovania rizík môže poskytnúť cenné informácie nielen o samotných rizikách, ale aj o rizikových lokalitách, čím umožní zahrnutie opatrení na zníženie rizika vzniku mimoriadnej udalosti ako pozorujeme aj v prípade šírenie COVID-19. Mapa rizík obcí však môže byť podkladom k znižovaniu dopadu následkov v samotnej obci. Obce s vysokým rizikom si vyžadujú dôslednejšie dodržiavanie opatrení, prísnejšie obmedzenia pohybu, dôkladnejšie trasovanie prípadného výskytu ochorenia. Na druhej strane, v obciach s nižším rizikom je možné prijímať miernejšie opatrenia. Sme si vedomí faktu, že by do analýz zraniteľnosti aj zhromažďovania mali byť zahrnuté ďalšie faktory, ako je napríklad počet obyvateľov dochádzajúcich za zamestnaním do iného okresu, počty pendlerov na hraniciach, počty diagnostikovaných ochorení namiesto počtu úmrtí a podobne. Uvedené údaje však nie sú dostupné a preto neboli do analýzy zahrnuté. Zároveň je dôležité si uvedomiť dynamiku samotného vývoja ochorenia, objavujúce sa nové mutácie, na druhej strane je tu narastajúce percento zaočkovaných vysoko zraniteľných ľudí – ktoré znižujú význam nami použitých kritérií, napríklad domovy sociálnych služieb, prípadne počet obyvateľstva nad 60 rokov. Podobne ako mnoho javov, nám pandémie COVID-19 ukázala svoju vlastnú geografiu. Vzhľadom k počtu obcí s veľmi vysokým stupňom zraniteľnosti práve v okresoch Levice a Nové Zámky nám ten jav nepotvrdil. Predpokladáme, že oveľa väčší vplyv na šírenie ochorenia COVID-19 mali práve ukazovatele, ktoré súvisia z expozíciou.

Literatura

- [1] AMODIO, E., VITALE, F., CIMINO, L., CASUCCIO, A., TRAMUTO, F. (2020), Outbreak of Novel Coronavirus (SARS-Cov-2): First Evidences From International Scientific Literature and Pending Questions. *Healthcare*, vol. 8, no. 51, pp. 2-7. ISSN 2227-9032. DOI:10.3390/healthcare8010051.
- [2] BIRKMANN, J., (2013), *Measuring Vulnerability to Natural Hazards. 2nd edition*. Tokyo. United National University Press. 2013. 710 p. ISBN 978-92-808-1202-2.
- [3] BLIŠŤANOVÁ, M., (2021), Vulnerability assessment as part of the environmental analysis. [online]. [cit. 2023-03-10]. Dostupné z: http://www.sszp.eu/wp-content/uploads/2017_konf_METES_p-65_BlistanovaM_f4.pdf.
- [4] DZÚROVÁ, D., JAROLÍMEK, J. (2020), COVID-19 pandemic spread across geographical and social borders: Can we face it? *Geografieno*. 125, pp. 1-19., ISSN 2571-421X. DOI: 10.37040/geografie2020125010001.
- [5] FATIMA, M., O'KEEFE, K.J., WEI, W., ARSHAD, S., GRUEBNER, O. (2021), Geospatial Analysis of COVID-19: A Scoping Review. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, vol. 18, no. 2, article no. 2336. ISSN 1660-4601. DOI: 10.3390/ijerph18052336.
- [6] GALLINA, V., TORRESAN, S., CRITTO, A., SPEROTTO, A., GLADE, T., MARCOMINI, A. (2016), A review of multi-risk methodologies for natural hazards. *Journal of Environmental Management*, vol. 168, pp. 123–132. ISSN 1095-8630. DOI: 10.1016/j.jenvman.2015.11.011.
- [7] HASS, F.S., JOKAR ARSANJANI, J. (2021), The Geography of the COVID-19 Pandemic: A Data-Driven Approach to Exploring Geographical Driving Forces. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, vol. 18, no. 3, article no. 2803. ISSN 1660-4601. DOI: 10.3390/ijerph18062803.
- [8] JONES, R.M., BROSSEAU, L.M., (2015), Aerosol transmission of infectious disease. *J Occup Environ Med.*, vol. 57, pp. 501-508. ISSN 1536-5948. DOI: 10.1097/JOM.0000000000000448.
- [9] KÄHLER, CH.J., HAIN, R., (2020), Fundamental protective mechanisms of face masks against droplet infections. *Journal of Aerosol Science*, vol. 148, pp. 1-11. ISSN 0021-8502. DOI: 10.1016/j.jaerosci.2020.105617.
- [10] LIU, J., ZHENG, X., TONG, Q., LI, W., WANG, B., SUTTER, K., TRILLING, M., LU, M., DITTMER, U., YANG, G. (2020), Overlapping and discrete aspects of the pathology and pathogenesis of the emerging human pathogenic coronaviruses SARS-CoV, MERS-CoV, and 2019-nCoV. *Journal of Medical Virology*, vol. 92, no.5, pp. 491-494. ISSN 1096-9071. DOI: 10.1002/jmv.25709.
- [11] LIU, L. (2020), Emerging study on the transmission of the Novel Coronavirus (COVID-19) from urban perspective: Evidence from China. *Cities*, pp. 103, ISSN 2642751. DOI: 10.1016/j.cities.2020.102759.
- [12] MICHÁLEK, A. (2012), Some methods for measuring regional disparities. *Geografický časopis*, vol. 64, no.3, pp. 219-235. ISSN 0016-7193.
- [13] MURGAŠ, F., PETROVIČ, F. (2020), Quality of life and quality of environment in Czechia in the period of the COVID-19 pandemic. *Geografický časopis*, vol. 72, pp. 261-274. ISSN 0016-7193. DOI: 10.31577/geogrcas.2020.72.3.13.
- [14] ROSE-REDWOOD, R., KITCHIN, R., APOSTOLOPOULOU, E., RICKARDS, L., BLACKMAN, T., CRAMPTON, J., ROSSI, U., BUCKLEY, M. (2020). Geographies of the COVID-19 pandemic. *Dialogues in Human Geography*, vol. 10, no. 2, pp. 97–106. ISSN 2043-8206. DOI: 10.1177/2043820620936050.
- [15] SHEREEN, M.A., KHAN, S., KAZMI, A., BASHIR, N., SIDDIQUE, R., (2020), COVID-19 infection: Origin, transmission, and characteristics of human coronaviruses. *J. Adv. Res.* vol. 16, no.24, pp. 91–98. ISSN 2090-1232. DOI: 10.1016/j.jare.2020.03.005.
- [16] VERITY, R., OKELL, L.C., DORIGATTI, I., WINSKILL, P., WHITTAKER, C., IMAI, N. (2020), Estimates of the severity of coronavirus disease 2019: A model-based analysis. *The Lancet*, vol. 20, pp. 669–677. ISSN 0140-6736. DOI: 10.1016/S1473-3099(20)30243-7.
- [17] VERNON, J LEE., HO, M., KAI, CH. W., AGUILERA, X., HEYMANN, D., WILDER-SMITH, A. (2020), Epidemic preparedness in urban settings: new challenges and opportunities. *The Lancet Infectious Disease*, vol. 20, no.5, pp. 527-529. ISSN 1473-3099. DOI: 10.1016/S1473-3099(20)30249-8.
- [18] XU, X., CHEN, P., WANG, J., FENG, J., ZHOU, H., LI, X., ZHONG, W., HAO, P. (2020), Evolution of the novel coronavirus from the ongoing Wuhan outbreak and modeling of its spike protein for risk of human transmission. *Sci. China Life Sci.* vol. 63, no. 3, pp. 457-460. ISSN 16747305. DOI: 10.1007/s11427-020-1637-5.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0880/21 "Transformácia Nitrianskeho kraja v meniacich sa spoločensko-ekonomických podmienkach so zvláštnym zreteľom na dopady pandémie COVID-19"

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-40

THE IMPACT OF THE "FIRST WAVE" OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE MUNICIPALITIES IN THE SOUTH MORAVIAN REGION: THE MAYORS' PERSPECTIVE

Dopady "první vlny" pandemie Covid-19 na obce Jihomoravského kraje: Pohled starostů

MICHAL ŠEVČÍK¹

JOSEF SMOLÍK²

JITKA BROŽOVÁ¹

¹Ústav regionálního rozvoje | ¹Department of Regional Development
²Ústav sociálních studií | ²Department of Social Studies
Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií | Faculty of Regional Develop. and Int. Studies
Mendelova univerzita v Brně | Mendel University in Brno
✉ tř. Gen. Píky 2005/7, 613 00 Brno, Czech Republic
E-mail: xsevci16@mendelu.cz, josef.smolik@mendelu.cz, 63356@node.mendelu.cz

Annotation

The aim of the paper is to identify the impacts of the first wave of the pandemic Covid-19 in 2020 on the management and performance of the municipal agenda in the South Moravian Region in the Czech Republic. The research was conducted through the method of semi-structured interviews with ten mayors of municipalities of distinct size categories. The research questions focused on various aspects of municipal functioning (municipal management, implementation of support measures for the elderly and entrepreneurs, and communication with citizens...), on which the mayors commented based on their own experience. The results show that the municipal governments and municipal authorities in the first wave of Covid-19 played a key role in terms of providing medical supplies and support to the local population and entrepreneurs, although they faced some constraints, such as a lack of communication and information from public authorities or problematic behavior of citizens. The research also suggests that already in the first wave of the pandemic, the introduction of modern communication tools in the municipalities took place.

Keywords

Covid-19, semi-structured interview, municipal management, emergency management

Anotace

Cílem příspěvku je identifikace dopadů první vlny pandemie Covid-19 v roce 2020, na hospodaření a výkon agendy obcí v Jihomoravském kraji v České republice. Výzkum byl realizován prostřednictvím metody polostrukturovaných rozhovorů s deseti starosty obcí různých velikostních kategorií. Otázky ve výzkumu se zaměřovaly na různorodé aspekty fungování obcí (hospodaření obce, realizace podpůrných opatření pro seniory a podnikatele, komunikace s občany...), ke kterým se starostové na základě vlastních zkušeností vyjadřovali. Z výsledků vyplývá, že zastupitelstva a úřady obcí v první vlně Covid-19 plnili významnou roli z hlediska zajišťování zdravotnických pomůcek, podpory místního obyvatelstva a podnikatelů, ačkoliv se setkávali s některými omezeními, jako byla např. nedostatečná komunikace a informovanost ze strany orgánů veřejné správy či problematické chování občanů. Výzkum rovněž naznačuje, že již v první vlně pandemie došlo v obcích k zavádění moderních komunikačních nástrojů.

Klíčová slova

Covid-19, polostrukturovaný rozhovor, municipální management, krizové řízení

JEL Classification: H72, H75, R00

1. Introduction

The Covid-19 pandemic is a topic that has attracted the attention of experts from various disciplines (Bobek et al. 2020; Prokop et al., 2022; Smolík, 2022). The pandemic that broke out in early 2020 also had consequences in regions and municipalities, and significantly affected health security (Boyce, 2022; Kancik-Kořtun, 2021). The World Health Organization was informed on 31 December 2019 of the emergence of the virus in the Chinese city of Wu-chan (Hlaváček, 2022; Holub, 2020). Within weeks, the virus had spread worldwide. China was criticized for its inadequate response, with censorship cited as having caused a delayed response and the uncontrolled spread of the epidemic (Bobek et al., 2020: 107).

Covid-19 patients had many symptoms (fatigue, dry cough, loss of smell and taste...). In severe cases, there were breathing difficulties or shortness of breath, chest pain or pressure, or the ability to move. In some cases, it was possible that the infected person did not show any of these symptoms. About 80% of infected individuals did not need any special treatment. About one in six infected persons had serious problems. Special medication was prescribed for these patients, and in particularly severe cases they were placed under the daily care of doctors. Already during the spring months of 2020, the so-called first wave of the pandemic has already manifested itself, with governments and global organizations responding with different strategies to cope with it. Some governments took a liberal approach to deal with the pandemic, with recommendations and preventive measures playing a key role. The other imaginary pole was restrictive measures, which involved limiting the normal way of life, with lockdowns (of states, regions, and districts) becoming the main measure. In the Czech Republic (hereafter CR), the first cases were confirmed as early as 1 March 2020. During the following days, the pandemic reached exponential growth, which put a burden on healthcare facilities, but also on other segments of Czech society. Therefore, the Government of the CR decided on 13 March 2020 to declare a state of emergency, which allowed for the application of extensive restrictive measures to prevent the spread of the virus. At that time, schools were already closed, working from home was recommended, travel was restricted, etc. (Berec, 2022: 31; Holub, 2020: 18; Staníčková, Melecký, 2022).

This paper aims to map the impact of the first wave of the Covid-19 pandemic on the management and functioning of municipalities in the South Moravian Region. For this purpose, the paper uses data from interviews with mayors of selected municipalities in the area. The municipalities played a key role in terms of implementing the measures of the Government of the CR, but they also had to cope with situations arising from local specifics, such as communication with citizens, implementation of health and social measures, dispensing medical supplies, providing food to social facilities, etc. Thus, municipalities (mayors, councilors) had to implement crisis management in many areas, while the pandemic affected them both economically and socially. The role of municipalities in crisis communication was also important, as there was often a misunderstanding of the situation among citizens. Various misinformation, hoaxes, conspiracy theories, and fake news were often spread in the social media environment (Blechová, Horká, 2022; Šmíd 2022). Qualitative-oriented research concerning the management of local governments and the role of mayors during the first phase of the Covid-19 pandemic has also been conducted abroad (Caravaglia, Sancino, Trivellato, 2021; Sharifi, Khavarian-Garmsir, 2020).

2. Covid-19: an unpredictable threat and its impact on selected segments of Czech society

The Covid-19 pandemic has exposed the vulnerability of humanity in the age of globalization. The topic of health security, which refers to the prevention of phenomena that seriously threaten the standard mechanisms of society (especially epidemics and pandemics), emerged in discussions during the pandemic (see Mareš, Zeman, 2011: 14). Another topic discussed was the need for increased digitalization and computer skills (in the context of online communication) (Kouřilová, Kubíková, Pělucha, 2022). From the very beginning of the pandemic, interpersonal conflicts began to emerge, where an individual with a different opinion from another discussant or opinion group was often considered suspicious. At the macro level, group (political) polarization was manifested, with the political and social space between the disputants expanding (Smolík, 2022). In this context, Holub (2020) stated that the pandemic strengthened existing elites but deepened divisions within society.

Individual governments, institutions, police forces, but also specific political parties or politicians were „learning on the job". Specific measures, procedures, institutions, and processes were shaped by the evolution of the pandemic (Smolík, 2022). Already in March 2020, six laws were passed in a state of legislative emergency to help the coronavirus-affected economy (Holub, 2020: 98). In the state of emergency, restrictions (e.g., curfews) were introduced that also affected economic activity. Sports and recreation centers, cultural institutions, restaurants, or selected shops, etc. were closed. Public and private events were also restricted or banned. The borders of the Czech Republic were also closed from mid-March 2020. Subsequently, the association of more than two persons in public was restricted. Education at all levels was significantly affected (Kancik-Kořtun, 2021; Prokop et al., 2022).

In the first phase of the Covid-19 pandemic, the Czech economy contracted by 5.5%, according to Czech Statistical Office estimates, the largest decline in the history of the CR (Hromádková, 2022). The economic impact of the pandemic was also felt differently by individual employees and the self-employed. Those with jobs involving administration and performing work that can be replaced in the form of a home office (working from home) were less affected than employees who work manually (e.g., in tourism, hospitality, heavy industry, etc.) (Smolík, 2022; Staničková, Melecký, 2022). During the first wave in the spring of 2020, although the number of unemployed did not rise, many workers faced work constraints. Some of these were work stoppages associated with compensation (work interruptions with partial wage replacement, transition to sick leave or forced leave), and some were restrictions without financial compensation (in particular, reduction of hours, loss of stable work) (Prokop et al., 2022: 163; Vyhliđal, 2022: 10-14). The prices of some products and services also changed significantly during the pandemic.

During the year and a half of the pandemic, approximately 30,000 people died in the CR because of Covid-19 (Holub, 2020: 38; Horecký, Švehlová, 2021: 12). The situation improved, among other things, because of the mass vaccination against Covid-19, which was carried out in direct cooperation between municipalities, health care facilities, and voluntary organizations. The economic consequences of the Covid-19 pandemic were mitigated by the government or individual ministries through extraordinary subsidies, which, among other things, resulted in an increased level of negative budget balances. These measures were intended to mitigate the effects of the pandemic, which was reflected in public spending (Ministry of Regional Development, 2020; Pospíšil, Olecká, 2022; Prokop et al., 2022). The government of the Czech Republic reacted immediately and offered immediate assistance to entrepreneurs, e.g., COVID I, II, and III programs, Covid Plus for large companies, COVID loans and guarantees administered mainly by the Czech-Moravian Guarantee and Development Bank or the compensatory bonus for self-employed persons, etc. Also, municipalities and regions at the local level have initiated their own aids aimed at supporting the local economy and specific sectors (Ministry of Regional Development, 2020).

Territorial actors - regions, cities, and municipalities - also had to respond to the Covid-19 pandemic, and as a state, they immediately went into crisis management mode to address the protection of the population, the lack of medical and protective equipment and protective gear, and to come up with long-term measures to kick-start the economy, support local businesses and industries (e.g., tourism) (Ministry of Regional Development, 2020). Local governments often addressed specific problems at the local level with local knowledge, which led to greater flexibility and efficiency (Boyce et al., 2022). After the announcement of lockdowns, the role of municipal police came to the fore, implementing inspections of entertainment venues and restaurants (Caravaglia, Sancino, and Trivellato, 2021: 9). Municipalities participated in the distribution of protective equipment (respirators, masks, disinfectants), food, regular information to citizens (e.g., in the form of crisis lines), coordination of volunteer activities, etc. Already during the first wave of the Covid-19 pandemic, an elevated level of solidarity and pro-social behavior was already evident, manifested at the local level (production and distribution of masks, volunteer activities, etc.) (Pospíšil, Olecká, 2022). In terms of coordination of activities, the mayors of the municipalities had a key role, who, among other things, ensured compliance with government regulations and recommendations on limiting the spread of the virus, but also took other measures to protect the inhabitants of their municipalities. The mayor's role in the pandemic included, among other things, information communication and awareness-raising activities on how to respond to pandemic symptoms in individuals and infected populations. Individual mayors were also involved in the distribution of information and health materials and supplies and reserved suitable locations for testing for Covid-19. The role of mayors was also important in (crisis) communication between the state and the business sector (e.g., fee waivers, implementation of employment support programs), as well as between the state and other population groups (Hašová Wurst and Varvažovská, 2021; Hlaváček, 2022). Crisis management became part of the implementation of the measures (Ministry of Regional Development, 2020). Thus, mayors established and coordinated local crisis staff that participated in specific procedures and measures to combat the pandemic.

3. Methodology

The research consisted of the method of semi-structured interviews. The method was used to identify the perceptions and attitudes of mayors (also referred to as "narrators") towards the impact of the first wave of Covid-19 on their municipalities. In the first phase of the research, questions were formulated for the narrators. The questions covered a variety of topics, considering the narrators' ability to comment on what they considered to be key issues. At the same time, these were topics that the narrators had direct experience with as mayors. The questions related to identifying the impact of the pandemic on the municipality's economy and agenda. It was assumed that mayors would have an overview of the economic environment in their municipalities. Therefore, questions regarding the economic impacts of Covid-19 on households, small entrepreneurs, and businesses in the

respective municipalities were included. The survey also included questions on how municipal citizens were coping with the constraints resulting from the crisis. Attention was also focused on assessing the state of communication between mayors and government authorities. To identify the political climate in the municipal council, the narrators were also asked questions about the process and manner of negotiation of the councils, and about the actions during the pandemic. Finally, narrators were asked about the way the municipal leadership communicates with its citizens.

In the second phase of the research, a sample of narrators was selected. The ambition of the research was to identify the impacts of the first wave of Covid-19 on municipalities of distinct size categories. Following purposive sampling, ten narrators were approached by telephone or email, and all those approached agreed to be interviewed. Further information on the coding of the narrators in the research and the size categorization of their municipalities, is provided in Tab. 1. All narrators are referred to in the masculine hereafter. Semi-structured interviews were conducted in the third phase of the research, between December 2020 and January 2021. The interviews were conducted physically and recorded via mobile phone. The research adhered to basic ethical standards (consent to the recording of the interview, anonymization of personal data, possibility to end the interview at any time...). In the fourth phase of the research, the interviews were transcribed, analyzed, and evaluated. The analysis and evaluation were done based on the different themes on which the narrators commented.

Tab. 1: Information about narrators and interviews

ID	Type of municipality	~ population	Date of the interview	Interview duration
S1	small	100	28 January 2021	00:24:00
S2		700	28 January 2021	00:15:07
S3		500	9 December 2020	00:50:26
M1	medium	1 400	16 January 2021	00:15:07
M2		3 600	28 January 2021	00:35:29
M3		1 700	7 December 2020	01:25:32
L1	large	25 000	7 December 2020	00:41:46
L2		11 000	9 December 2020	01:02:22
L3		9 000	28 January 2021	00:35:09
D	municipal district of Brno	-	7 December 2020	01:34:02

Source: authors' own elaboration based on research data

4. Perception of the impact of the pandemic from the perspective of mayors of municipalities in the South Moravian Region

Each of the six subchapters of this section presents the results that were obtained from the semi-structured interviews with the ten narrators mentioned above. The text is supplemented with direct quotations for greater clarity of the mayors' attitudes, which are further indicated in italics.

4.1 Change in municipal expenditure and revenue: provision of medical supplies and other equipment

According to the statements of the narrators, the spending priorities of the municipalities changed with the first wave of the pandemic. Municipalities purchased medical supplies (masks, respirators, and disinfectants), often without a government contribution. They then often distributed the material themselves among citizens or staff of municipally established organizations. In one large municipality, they used their own resources to supply disinfectant to doctors' surgeries, pharmacies, schools, and kindergartens: "*We have 50-60 doctors' surgeries and we got 2.5 liters of disinfectant for all of them together.*" (L2). In the village of L1, the production of its own disinfectant was ongoing. One of the commanders of the local municipal police had an agreement with the customs administration to purchase and denature alcohol at the distillery. The municipality eventually had 5,000 liters of denatured alcohol which they diluted, bottled, and distributed. In the municipal district of Brno, they bought the disinfectant from a secondary school, which mixed it. In S3, a local healer, with financial support from the municipality, created natural drops that were then distributed to citizens. There were also problems in the provision of medical supplies by the municipalities. The mayor of M2 municipality stated that purchases were complicated by considerable uncertainty about the adequacy of price and availability of materials. Narrator S3 said that in the first wave of Covid-19, while it was possible to obtain bulky, three-liter drums of disinfectant, on the other hand, it was not possible to purchase small-volume bottles. The mayor criticized that the leadership of the municipality with extended authority under which they fall could have organized joint, centralized purchases of disinfectants. He added that his municipality and about twenty-five other municipalities eventually decided with the mayor of a nearby town, to purchase 1,000 liters of disinfectant and distributed it in smaller bottles. The municipalities also

spent money on machinery. The L2 municipality purchased a testing machine for staff, teachers, and social service workers. In the municipal district of Brno, the mayor purchased a sewing machine for the local face mask makers. Purchases of computer equipment for schoolteachers (S2) were also mentioned in connection with the transition to distance learning.

In some cases, mayors commented on the increase in municipal spending during the first wave of the pandemic and its aftermath. In one large municipality (L1), all municipal departments and subsidiary organizations had to reduce their budgets by 10%. The budget of the municipal district of Brno paid 1,500,000 CZK to fight the first wave of Covid-19, which, according to the mayor of the municipal district, are resources that no one will compensate. The mayors were particularly negative about the opportunity cost of emergency spending. Indeed, some mayors had planned investments whose implementation now appeared uncertain. The mayor of municipality S1 mentioned this as an extraordinary problem. For a small municipality, the mere preparation of an investment project is already a major expense. The mayors of two municipalities (S1 and L3) said that their municipal councils make provision for crisis management when approving their annual budgets: *"This is in case there is a "big water", and something needs to be bought. This amount can be increased at any time in case of any crisis."* (L3). The mayor of L3 also stated that in the spring of 2020, they increased this amount from 50,000 to 2,000,000 CZK although they did not spend primarily money from the municipality's budget on medical supplies purchases.

In terms of municipal revenue collections, none of the municipalities in the first wave witnessed dramatic drops in the amount of revenue collected, although there was some decline (in the range of a few percent) from previous years. According to mayors, the compensation bonus that municipalities received during the first wave of Covid-19 helped municipalities offset higher expenditures, although a mayor from one small municipality (S1) said that this assistance was insufficient. The mayors were also aware that the government's compensation package for self-employed workers had been received at the expense of reduced budgeted tax revenues for municipalities. In the first wave of Covid-19, mayors took advantage of the various subsidy titles that had been created to fund the fight against the pandemic. In the municipality of the narrator L2, they used covid subsidies from the EU. The mayor of the municipality M2 mentioned that they have a home for the elderly and received compensation from the government for the remuneration of social service workers.

4.2 Changing the municipal agenda: support for seniors, entrepreneurs, and tenants and administrative complications

During the pandemic, the performance of municipal activities was also changed. For example, in some municipalities, extraordinary care was taken to maintain the necessities of life: *"In the spring, municipal employees bagged rolls before the opening of the convenience store and continuously sanitized the store every hour."* (S3). The municipality focused on supporting the elderly in terms of providing basic needs in the municipality. They were approached by letter or there was a special telephone line for them to order the delivery of basic needs. For example, two senior phone lines were set up in the L3 Municipality's Social Affairs Department in the first wave. However, in one of the villages (S2), no one answered the phone line because the seniors had relatives in the village who took care of them. A similar experience was had in both S1 and M1. However, in M2, the delivery service was often used excessively by people who could have gone shopping on their own. The mayor of village S2 discussed whether the local school canteen should continue to cook for the elderly during a pandemic. He argued that they should continue to cook despite the risk of infection, as pensioners would have to go shopping when the canteen closed. The municipalities also tried to help other at-risk populations. The mayor of M1 said that the municipality, through a councilor who was a lawyer, offered legal advice on employment legislation. However, only one citizen responded. The municipality also actively supported local entrepreneurs with some of its actions. Most of the mayors said that they provided discounts on rent in municipal buildings to entrepreneurs during the spring months. In the municipality district of Brno, they also waived rent for tenants in municipal apartments.

Changes have also taken place in the execution of the official agenda of municipalities. The mayors said that questionnaires were sent to them from the ministries to fill in, and at the same time there was an increase in the reading agenda due to changing government regulations. Due to staff quarantines, some municipal departments experienced a slowdown in the execution of the agenda. At the Municipality Building Office of narrator S2, officials were in home-office mode, although several tasks, such as visiting buildings, could not be performed in this way. This resulted in delays in the issuance of building permits and other official acts where the physical presence of officials is required. In some cases, the office had limited hours of operation or limited public access. For example, at the office of the municipal district of Brno, employees were making face masks when not open to the public.

4.3 Impact on local economies: negative and positive effects

The first wave of Covid-19 was in some cases a barrier to the local economies of the narrators' municipalities. Local manufacturing firms have seen a reduction in the export of production abroad. In some cases, local businesses were closed or suspended, or accommodation facilities were closed. There were also negative impacts on cultural and recreational facilities. In L2, museum exhibitions and the operation of the local wellness center were restricted due to the special regime. The mayor of a small municipality (S1) reported that a volunteer firefighters' pub, whose building is owned by the municipality, had to be closed due to the restrictions. The impact on the local labor market, which also affected the construction activity and investments of the municipality, was mentioned by the mayor of the medium-sized town M3. As a result of government restrictions, the number of foreign workers from Slovakia and Ukraine reduced in local construction companies, which had an indirect effect on the higher demand for local workers. Mayors also reported that their area had experienced higher unemployment of people with seasonal employment.

In some cases, the Covid-19 pandemic has had positive impacts on the economy of local subjects. In the S3 municipality, there is a company producing vitamin supplements, whose sales increased in the context of the pandemic because people in the Czech Republic increased their demand for vitamins. The company also donated vitamin C to the citizens of this municipality for prevention purposes. According to the local mayor, local food entrepreneurs in the M3 municipality had higher sales. The mayor attributes this to the fact that people (often pensioners, for example) were buying more groceries during Covid-19 to maintain personal contact. The M3 narrator said that new parcel storage facilities were set up in the municipality during this time and two shops started to provide online shopping services, which the mayor assessed positively.

4.4 Disruption of communal life: restrictions on movement, fear of infection, and violation of regulations

The mayors unanimously agreed that the first wave of the pandemic was marked by fear, and citizens tried to comply with the government's measures and help each other as much as possible. In a small municipality (S1) it was difficult to implement the measures at first, the local people found the government restrictions hard to understand. However, after the citizens recognized the severity of the pandemic, the measures started to be followed. In general, the citizens did not tolerate it well, especially the restrictions concerning social life. In one of the villages, there was a problem with the closure of the volunteer firefighters' pub: *"When we closed the pub, the local youth did not fully understand, so at first it was difficult to explain it to them. Their idea was to meet in the pub's basement by candlelight, which of course we rejected."* (S1). The mayor justified the ban on the grounds of breaking the law. The closure of the local pub was perceived similarly negatively by the citizens in S3. Restrictions were also placed on social activities. In village S1, the women's club that organized local events did not function in this way.

The mayors mentioned the stigmatization of infected citizens, due to fear of infection: "It was a week after the outbreak, and we had a family that was infected. In the first week, it was stigmatizing that people were being targeted." (S3). "When we had the first infected person, we decided to inform the public through the media that this is how it is. The reaction was strange, fearful, and even hysterical from some sides. There were a lot of questions about who this person was and where they lived." (L3). In L1, on the other hand, it was stated that because they were a larger town, infected citizens could benefit from greater anonymity. In the municipal district of Brno, there were problems with maintaining order around outdoor alcohol consumption drinking points. In areas of denser development, street parties were occurring, which was perceived negatively by the local neighborhood. At the same time, there were violations of existing rules.

4.5 Communication "outwards": public authorities

Regarding the communication between municipalities and public authorities, most mayors found the negotiations difficult, and some criticized the approach of the authorities. Mayors complained about slow progress or lack of information. The Regional Hygiene Station, according to some narrators, did not communicate much. The mayor of L2 said that if they needed to get information, it was difficult to do so in a formal way. Their luck was that they were able to get some "extra" information despite their friendship with the Station worker. The mayor of M3, on the other hand, stated that the Station communicated with them based on their queries and provided them with methodological assistance. He rated the system as well developed until the system became overwhelmed. One of the border municipalities (M2) found it difficult to monitor the issue of commuters. The mayor mentioned that they did not get a clear or timely statement on border crossing and living abroad. Communication with the regional authority was perceived more positively, although L1 complained about this communication. Mayor L2 stated that the beginning was difficult, but that communication improved over time, which was true for both officials and regional councilors. Together with the mayor from L3, he positively evaluated the possibility of video conferences

with the governor of the South Moravian Region, who explained the reasons for the lack of supply of medical materials.

In S3, the general lack of information was criticized. The narrator here stated that information was contradictory and often had to be oriented according to what the media reported. He stated that they received the same messages about measures from central authorities from multiple sources (regional office, crisis staff of the respective municipality with extended authority). He also criticized the lack of publication of the number of infected in the municipality: *"I did not want to know specifically. The few people who were positive were fortunately responsible enough to call us themselves. In the first wave, infected citizens may have been attacked by other citizens, but the mayor should know the number of infected. He can then take certain measures."* (S3).

4.6 Communication "inside": municipal councils and citizens

In terms of the councils' consensus on action against the pandemic, it was said that the negotiations were conflict-free. In all cases where the narrators mentioned the topic, it was said that the municipal leadership agreed on the steps. This was true for the purchase of protective equipment and disinfection. The municipal council meetings were influenced by government regulations which in the first wave required two-meter stand-offs and face masks. Physical meetings were limited or not held at all in some municipalities. Mayor M3 stated that the physical meetings were difficult. In some cases, these meetings were held on the school playground or in the community center. In L1 and L3 municipalities, online applications (video conferencing) were used for council meetings. In S3, on the other hand, this form was not used - not all councilors were equipped with digital technology. Some form of electronic communication of the council (messenger) was also used by the smaller municipalities S1 and S2.

Citizens have been informed of government regulations and other restrictions by municipalities from multiple sources. Municipalities often used all available means of communication to inform citizens about government regulations and other emergency measures. The channels used that narrators mentioned were the municipal radio, the municipal bulletin board, social media, the local newspaper, and emails. The narrators (S1, S3, and L1) mentioned that they also used a smartphone app or the local cable TV information channel to inform (L1 and L2). At the same time, some municipalities used information leaflets for citizens, which they distributed to mailboxes. These included information on where people could go if they needed help, which restaurants delivered meals, etc. The mayors were aware that too much information could confuse the citizens of the municipality, so they tried to communicate only the most essential information as clearly as possible.

5. Conclusion

The research provided insight into the management and functioning of municipalities in the South Moravian Region during the first wave of Covid-19. A significant role of municipalities during the first wave of the pandemic was to provide medical supplies for their citizens. Due to the shortage of these materials, municipalities often resorted to alternative forms of obtaining them - namely the production of disinfectant themselves or provided through other public entities (customs administration, secondary school). To ensure the most coordinated provision of medical supplies in an emergency, one of the narrators mentioned the need to use so-called joint purchasing. Extra expenses related to the provision of medical supplies, but also to the implementation of other expenses (e.g., purchase of computer equipment), translated into higher expenses for municipalities. Mayors mentioned the need to withdraw from planned investment projects for which they had no funds left. At the same time, the councils of some municipalities in the region have been anticipating the possibility of a crisis for a long time and have been creating reserve resources. The research showed that the first wave of the pandemic did not have a significant impact on municipal budget revenues. However, the increased expenses related to pandemic measures were compensated by national or EU subsidy programs that municipalities used (Pospíšil, Olecká, 2022; Prokop et al., 2022).

The municipalities often tried to implement assistance for the most vulnerable groups of the population, for example, the elderly, for whom purchases of goods or food services were organized. In smaller and medium-sized municipalities, these activities were not always used by the elderly because of the more intense social ties between families. Municipalities have also been important initiators of volunteer activities (Caravaglia, Sancino, and Trivellato, 2021; Pospíšil and Olecká, 2022) and have taken a supportive approach to local entrepreneurs and tenants, providing them with rent discounts in municipal buildings or apartments (Ministry of Regional Development, 2020). The pandemic was also a burden on the performance of public administration by municipal authorities.

Apart from the negative impacts on the local economy, such as lower sales of companies, suspended businesses, closure of some enterprises or higher unemployment (Smolík, 2022), some positive impacts can also be mentioned. There was an expansion of firms and entities producing goods for which demand increased due to higher health risks and quarantine (vitamin preparations, food) (Trembošová, Šramka, 2022). Firms also introduced new forms of sales related to the reduction of transmission of Covid-19 to customers.

The first wave of the pandemic was characterized by strict compliance with pandemic measures by citizens, according to the narrators. This can be attributed to their uncertainty about the evolution of the pandemic and its severity. However, citizens often found it difficult to tolerate the closure of local hospitality establishments, especially in small villages. Stigmatization of infected citizens in both small and large municipalities did not contribute to the mood in the local communities (Smolík, 2022). Problems with keeping order were noted in relation to the operation of outdoor alcohol consumption drinking points.

Mayors were often critical of the communication with the relevant public authorities that were supposed to provide them with key information. Some narrators were insufficiently informed about the issue of commuters, the number of infected in the municipality and there was also criticism about the complete lack of information from the public authorities. Communication with the regional authority was evaluated positively especially by mayors of large municipalities, in particular the possibility of video conferences with the governor of the South Moravian Region. Many mayors also used newer means of information, such as video conferencing, smart mobile apps, and local TV news, to communicate. These modern forms of communication were used by all types of municipalities. In terms of the adoption of new information technologies, the Covid-19 pandemic proved to be a significant stimulus (Caravaglia, Sancino, and Trivellato, 2021; Sharifi, Khavarian-Garmsir, 2020). As in the case of the introduction of new forms of retailing, the impact of the Covid-19 pandemic on the emergence and implementation of innovative solutions and projects is frequently discussed in the literature.

Literature

- [1] BEREK, L., (2020). Matematické modelování epidemií: historie a současnost. In Diviák, T., Šlerka, J., Šmíd, M., Zajíček, M. (eds.). *Rok s pandemií covid-19. Reflexe v poločase*. Praha: Karolinum, pp. 19-37. ISBN 978-80-246-5273-3.
- [2] BLECHOVÁ, E., HORKÁ, R., (2022). Současné výzvy vyžadují reformu způsobu vládnutí. In Diviák, T., Šlerka, J., Šmíd, M., Zajíček, M. (eds.). *Rok s pandemií covid-19. Reflexe v poločase*. Praha: Karolinum, pp. 203-215. ISBN 978-80-246-5273-3.
- [3] BOBEK, M. et al., (2020). *Doba koronavirová*. Praha: Zeď. ISBN 978-80-907674-4-7.
- [4] BOYCE, M. R., et al. (2022). Urban pandemic response: Survey results describing the experiences from twenty-five cities during the COVID-19 pandemic. *PLOS Global Public Health*, vol. 2, no. 11, pp. 1-14. ISSN 2767-3375. DOI: 10.1371/journal.pgph.0000859.
- [5] CARAVAGLIA, C., SANCINO, A., TRIVELLATO, B. (2021). Italian mayors and the management of COVID-19: adaptive leadership for organizing local governance. *Eurasian Geography and Economics*, vol. 62, no. 1, pp. 76-92. ISSN 1538-7216. DOI: 10.1080/15387216.2020.1845222.
- [6] HAŠOVÁ WURST, B., VARVAŽOVSKÁ, P., (2021). Globalization and COVID-19: The Role of Local and Regional Authorities In Context Of International Relations. In SHS Web of Conferences, pp. 1-10. ISSN 2261-2424. DOI: 10.1051/shsconf/20219201057.
- [7] HLAVÁČEK, J. (2022). Krizová orální historie: k terénnímu výzkumu v čase krizí. *Studia Ethnologica Pragensia*, vol. 13, no. 2, pp. 11-31. ISSN 2336-6699.
- [8] HOLUB, P., (2020). *Koronavirus. Falešný poplach*. Praha: Echo Media. ISBN 978-80-907406-1-7.
- [9] HORECKÝ, J., ŠVEHLOVÁ, A., (2021). Pandemie Covidu-19 a sociální služby 2020-2021. Jaký byl dopad Covidu-19 na sociální služby v České republice? Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR.
- [10] HROMÁDKOVÁ, E., (2022). Ekonomické aspekty pandemie. In Diviák, T., Šlerka, J., Šmíd, M., Zajíček, M. (eds.). *Rok s pandemií covid-19. Reflexe v poločase*. Praha: Karolinum, pp. 195-201. ISBN 978-80-246-5273-3.
- [11] KANCIK-KOŁTUN, E., (2021). Poczucie bezpieczeństwa zdrowotnego obywateli podczas pandemii COVID-19 w państwach Grupy Wyszehradzkiej. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, vol. 19, no. 1, pp. 213-237. ISSN 1732-1395. DOI: 10.36874/RIESW.2021.1.12.
- [12] KOUŘILOVÁ, J., KUBÍKOVÁ, M., PĚLUCHA, M., (2021). Digitalizace jako předpoklad regionální konkurenceschopnosti? Analýza disparit na příkladu ČR. In XXIV. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Brno: Masarykova univerzita, pp. 75-83. ISBN 978-80-210-9896-1. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-9896-2021-9.

- [13] MAREŠ, M., ZEMAN, P., (2011). Úvod do pojetí bezpečnostních hrozeb. In Smolík, J., Šmíd, T. (eds.). *Vybrané bezpečnostní hrozby a rizika 21. století*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 9-20. ISBN 978-80-2105288-8.
- [14] MINISTRY OF REGIONAL DEVELOPMENT, (2020). *Covid-19: Sborník dobré praxe z regionů a měst. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR*. ISBN 978-80-7538-286-3.
- [15] POSPÍŠIL, J., OLECKÁ, I., (2022). Percepce principu solidarity a role státu v době před pandemií covid-19 a v jejím průběhu jako výzva pro sociálně-pedagogické působení v oblasti sociální soudržnosti. *Fórum sociální politiky*, vol. 16, no. 5, pp. 29-34. ISSN 1802-5854.
- [16] PROKOP, D. et al. (2022). Život během pandemie: Chování, kontakty a jejich proměny. In Diviák, T., Šlerka, J., Šmíd, M., Zajíček, M. (eds.). *Rok s pandemií covid-19. Reflexe v poločase*. Praha: Karolinum, pp. 161-178. ISBN 978-80-246-5273-3.
- [17] SHARIFI, A., KHAVARIAN-GARMSIR, A. R., (2020). The COVID-19 pandemic: Impacts on cities and major lessons for urban planning, design, and management. *Science of The Total Environment*, vol. 749, pp. 1-15. ISSN 00489697. DOI:10.1016/j.scitotenv.2020.142391.
- [18] SMOLÍK, J., (2022). Covid-19 a skupinová polarizace. In Linhartová, B., Dubóczy, P., Gajdoščík, D. (eds.). *X. ročník Medzinárodnej vedeckej konferencie študentov a mladých vedeckých pracovníkov*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, pp. 7-20. ISBN 978-80-574-0102-5.
- [19] ŠMÍD, M., (2022). Epilog. In Diviák, T., Šlerka, J., Šmíd, M., Zajíček, M. (eds.). *Rok s pandemií covid-19. Reflexe v poločase*. Praha: Karolinum, pp. 225-230. ISBN 978-80-246-5273-3.
- [20] STANÍČKOVÁ, M., MELECKÝ, L., (2022). EU Cohesion after Covid-19: What are the new trend for the resilient future? In *25th International Colloquium on Regional Sciences. Conference Proceedings*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 271-280. ISBN 978-80-280-0068-4. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0068-2022-33.
- [21] TREMBOŠOVÁ, M., ŠRAMKA, M., (2022). Pandemické nakupovanie: Príklad slovenskej a srbskej striebornej generácie. In *XXV. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 262-270. ISBN 978-80-280-0068-4. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0068-2022-33.
- [22] VYHLÍDAL, J. (2022). Strategie zaměstnavatelů v období pandemie covidu-19. *Fórum sociální politiky*, vol. 16, no. 6, pp. 8-15. ISSN 1802-5854.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-41

EFEKT PŘELÉVÁNÍ CEN NA TRHU PRAŽSKÝCH NOVOSTAVEB

Spillover Effect on the Prague New Dwellings Market

FILIP EMMER

Katedra regionální ekonomie a správy | *Depart. of Regional Economics and Administration*
Ekonomicko-správní fakulta | *Faculty of Economics and Administration*
Masarykova univerzita | *Masaryk University*
Lipová 41a, 602 00 Brno, Czech Republic
E-mail: 455740@muni.cz

Anotace

Předmětem článku je identifikovat jednu ze složek konceptu tzv. Dominového efektu cen rezidenčního bydlení na území Prahy a jejích městských částí. Dominový efekt popisuje dopad růstu cen v jednom regionu na regiony ostatní a jedním z průvodních jevů tohoto konceptu je konvergence cen mezi jádrovou oblastí a oblastí stíženou dominovým efektem. Právě na identifikaci konvergence cen mezi těmito dvěma oblastmi, přičemž jedna je definována Prahou 1 a ostatní reprezentují další městské části, je zaměřen tento článek. K identifikaci jsou aplikovány ekonometrické metody testování stacionarity, jmenovitě rozšířený Dickey-Fullerův test a KPSS test. Výsledky indikují přítomnost dominového efektu v některých městských obvodech Prahy.

Klíčová slova:

lokální trh nemovitostí, dominový efekt

Annotation

This paper is focused on identification of one of the subparts of house price Ripple effect. Study is conducted on the area of Czech capital city of Prague and its city districts. Ripple effect describes the impact of house price rise in region on the other regions and on of the possible explanation is through house price convergence between the source area of ripple effect and the affected region. In this paper, the source area is represented by Prague 1 city district and the possible affected areas are being represented by other Prague city districts. To test the convergence between areas of Prague, stationarity tests are adopted. Results of the tests indicate ripple effect in the particular areas of Prague.

Keywords:

local property market, ripple effect

JEL Classification: R20, R29, R31

1. Úvod

Vývoj cen rezidenčních nemovitostí je v posledních letech zvýšeným objektem zájmu jak široké veřejnosti, tak akademické obce. Lee a Chien (2011) rovněž pozorovali tento zvýšený zájem o nemovitostní trhy, jenž gradoval před finanční krizí roku 2008 a přisuzují ho markantním změnám v ceně ostatních aktiv. Tsai (2018) si pak všimá specificky fenoménu tzv. dominového efektu, jenž může vrhat světlo na zvýšená systémová rizika plynoucí z podstaty tohoto jevu, avšak také poodhaluje podobnosti a rozdíly v ekonomickém rozvoji napříč regiony. Kallberg, Liu a Pasquariello (2014) poukazují na rostoucí intenzitu tohoto jevu, čímž se již zmíněná systematická rizika ve větší míře promítají nejen do regionálních nemovitostních trhů, ale právě i do celkového rozvoje regionů, jenž je však také ve větší míře provázán na region, ze kterého se cenová dynamika přelévá.

V České republice je dlouhodobě cenová úroveň nejvyšší hlavním městem Praze, které samo vykazuje napříč jednotlivými městskými částmi signifikantní rozdíly v cenovém vývoji. Prozatím neexistují empirické argumenty potvrzující provázanost cen nemovitostí napříč regiony, či jednotlivými částmi regionálních center. Identifikace intenzity, rozsahu a prostorové koncentrace dominového efektu na úrovni městských částí Prahy je proto předmětem tohoto článku.

Text je koncipován do následujících částí: Obsahem 2. kapitoly je přehled literatury a teoretických východisek, 3. kapitola je věnována datům, použité metodice a empirickým výstupům a konečně čtvrtá kapitola poskytuje shrnutí výsledků a jejich interpretaci.

2. Teoretický rámec

Koncept dominového efektu ve své dnešní podobě má původ ve Velké Británii, kde vyvstal jako jedno z možných vysvětlení signifikantně rozdílné cenové dynamiky v jednotlivých regionech Britských ostrovů. Mezi prvními, kdo systematicky popsal prostorový vektor přelévání cen z Londýna do ostatních regionů, byli Giussani a Hadjimatheou (1991), kteří definují dominový efekt jako časově zpožděný dopad růstu cen v jádrovém region do cenové dynamiky regionů dalších.

Tito autoři rozšířili identifikační rozsah své práce také o explanatorní část, když jako potenciální důvody přelévání cen nabízí potlačenou regionální politiku a prostorově velmi koncentrovanou nabídku stavební půdy. Autoři naopak nepotvrdili význam nerovnoměrného růstu disponibilních příjmů, jakožto poptávkového determinantu růstu cen. Na tuto práci poté navazuje Meen (1999), který se zaměřuje na stejnou oblast (rovněž analyzuje regionální trhy na britských ostrovech), avšak spektrum potenciálních transmisních kanálů mezi regiony rozšiřuje o vnitroregionální disparity, které podle něj způsobují, že dominový efekt přetrvává déle. Regiony britských ostrovů byly předmětem také Drakeova výzkumu (1995), jenž testuje konvergenci regionálních nemovitostních trhů pomocí Kalmanova filtru. Drake vyzdvihuje vliv dominového efektu na regionální disparity, jež pak následně ovlivňují reakci regionů na makroekonomické šoky. Makroekonomický aspekt vnáší do studia regionálních cenových provázaností také Teye a kolektiv (2017). Ti doplňují model testování konvergence cen v nizozemských regionech s cenami v Amsterdamu o kontrolu makroekonomických šoků přicházejících z fundamentálních determinantů cen nemovitostí. Jejich výsledky naznačují podstatný vliv nizozemského hlavního města na regionální dynamiku cen rezidenčních nemovitostí ve všech regionech s výjimkou jednoho.

Samostatnou kapitolu poté představuje studium dominového efektu v Asii. S teoretickým konceptem ozřejmujícím dominový efekt přichází LanHai a HongJing (2008), když vycházejí ze třísektorového modelu poukazují na provázanost regionálních center obchodu a práce ve vztahu k menším obcím. Tuto teorii nezávisle potvrzuje Tsai a Chiang (2019), když v analýze rozlévání cenové dynamiky v prostoru čínských měst identifikují jako jádrové město Peking, odkud se cenová dynamika přenáší do okolních, menších měst. Specifickým objektem zkoumání je pak Taiwan. Tsai (2018) prokázal, že zkvalitnění železniční infrastruktury zintenzivňuje efekt přelévání cen napříč ostrovem, což již dříve potvrdili při použití testů stacionarity a kointegrace ve svých závěrech Lee a Chien (2011).

Metodika aplikovaná k identifikaci dominového efektu a k testování konvergence cen napříč regiony je vysoce rozmanitá. Od testů stacionarity (Meen, 1999; Canarella a kolektiv, 2012; Lee a Chien, 2011; Tsai, 2018) prováděných například pomocí rozšířeného Dickey-Fullerova testu a jeho různých variací a augmentací, až po komplexní modely pracující s širšími determinanty nemovitostních trhů (Teye a kolektiv, 2017; Kim a Seo, 2021; Kallberg, Liu a Pasquariello, 2014). Empirický výzkum se rovněž rozchází v otázce, zda pracovat primárně s cenovými údaji, či s objemy transakcí. Srovnání obou možností a jejich výsledků předkládá například Tsai (2018). Z jeho práce vyplývá, že každá data jsou nosiči určité informace a jejich analýza je vhodná komplementárně, neboť ceny i objemy jsou schopny lépe identifikovat dominový efekt v jiné fázi jeho existence.

3. Data a metodika

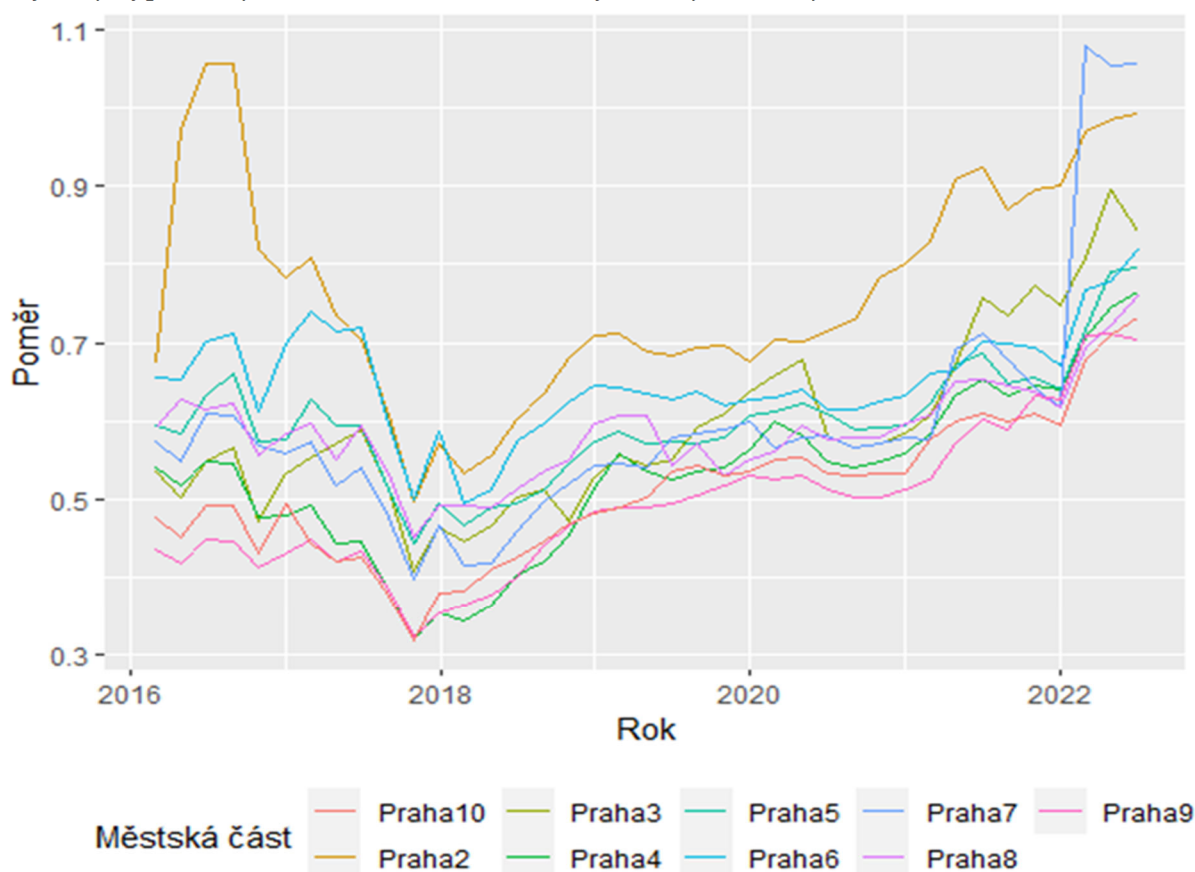
Ke zkoumání možného dominového efektu byla zvolena metodika, kterou používá například Tsai a Peng (2011). Ta vychází z testování stacionarity časových řad, přičemž se nedívá jen na stacionaritu samotného vývoje cen, ale vytváří novou časovou řadu za pomoci poměru dvou cenových údajů, první údaj tvoří zkoumaný městský obvod, druhý poté centrum, ze kterého se cenová dynamika může přelévat.

Pro účely testování dominového efektu v Praze byla jako poměřovaný městský obvod zvolena Praha 1. Praha 1 zahrnuje centrum pracovních a obchodních aktivit, přičemž se vyznačuje značnými dopravními možnostmi. V kontextu analýzy lokálního trhu nemovitostí je také nutné zohlednit fakt, že je to právě Praha 1, která tvoří díky svým lokalizačním předpokladům hlavní bod koncentrace turistické poptávky, čímž zde lze pozorovat signifikantní vliv Airbnb na ceny nemovitostí (Emmer, 2022). Byť tedy lze polemizovat o poly či monocentricitě Prahy, výše zmíněné aspekty činí z Prahy 1 oblast, odkud je možné očekávat přelévání cen do ostatních městských obvodů.

Datová sada pochází ze zdrojů společnosti Deloitte (2023) o prodeji novostaveb na pražském trhu. Periodicita dat je netradiční, nové údaje jsou zveřejňovány každé dva měsíce. Pro účely tohoto textu byla dostupná časová řada v období začínajícím rokem 2016 a končícím v prosinci roku 2022.

Z grafu č. 1 je patrné, že přibližně do 3. čtvrtletí roku 2017 byl trend poměru cen všech městských obvodů s výjimkou Prahy 2 poměrně konstantní. Avšak v rozmezí od října do prosince 2017 došlo k markantnímu nárůstu cen v centru Prahy, což vedlo ke značnému poklesu hodnot všech poměrových ukazatelů. Zároveň také právě od tohoto data začal konstantní nárůst cenové dynamiky nemovitostí v městských obvodech Prahy ve srovnání s Prahou 1. Právě tato zřejmá katarze v cenovém vývoji ale představuje pravděpodobný strukturální zlom časové řady, jenž znemožňuje použití standardních testů stacionarity, jako například rozšířený Dickey-Fullerův test. Z těchto důvodů je nutné provést identifikaci strukturálních zlomů a zohlednit jejich přítomnost v aplikovaných metodách.

Graf 1: Vývoj poměrových ukazatelů cen nemovitostí v jednotlivých městských obvodech

Zdroj: Deloitte Develop Index, 2023. Vlastní výpočty

Pro identifikaci strukturálních zlomů byly využity testy z rodiny tzv. flukтуаčních procesů (Brown, Durbin a Evans, 1975). Z těchto testů byly pro dostatečnou kontrolu využity jak verze klouzavých sum (MOSUM), tak testy založené na kumulativních sumách (CUSUM).

CUSUM procesy jsou založené na kumulativních součtech standardizovaných reziduí, které se iterativně vypočítávají z podvzorků dat:

$$W_n(t) = \frac{1}{\tilde{\sigma}\sqrt{\eta}} \sum_{i=k+1}^{k+[t\eta]} \tilde{u}_i \quad (0 \leq t \leq 1),$$

Kde $\eta = n - k$ určuje počet rekurzivních reziduí a $[t\eta]$ je celočíselná část $t\eta$

Při nulové hypotéze o neměnnosti koeficientů naznačují hodnoty mimo očekávaný rozsah strukturální změnu dat nebo modelu v čase.

MOSUM procesy představují alternativu založenou na analýze klouzavých sum reziduí. Výsledný flukтуаční proces obsahuje sumu fixního počtu reziduí v datovém výseku, jehož šíře je definována parametrem $h \in (0,1)$. Pro účely článku byl zvolen parametr $h=0.1$. Takto široké okno je pak analyzováno během celé časové řady:

$$\begin{aligned}
 M_n(t | h) &= \frac{1}{\tilde{\sigma}\sqrt{\eta}} \sum_{i=k+\lfloor N_\eta t \rfloor+1}^{k+\lfloor N_\eta t \rfloor+\lfloor \eta h \rfloor} \tilde{u}_i \quad (0 \leq t \leq 1-h) \\
 &= W_n \left(\frac{\lfloor N_\eta t \rfloor + \lfloor \eta h \rfloor}{\eta} \right) - W_n \left(\frac{\lfloor N_\eta t \rfloor}{\eta} \right)
 \end{aligned}$$

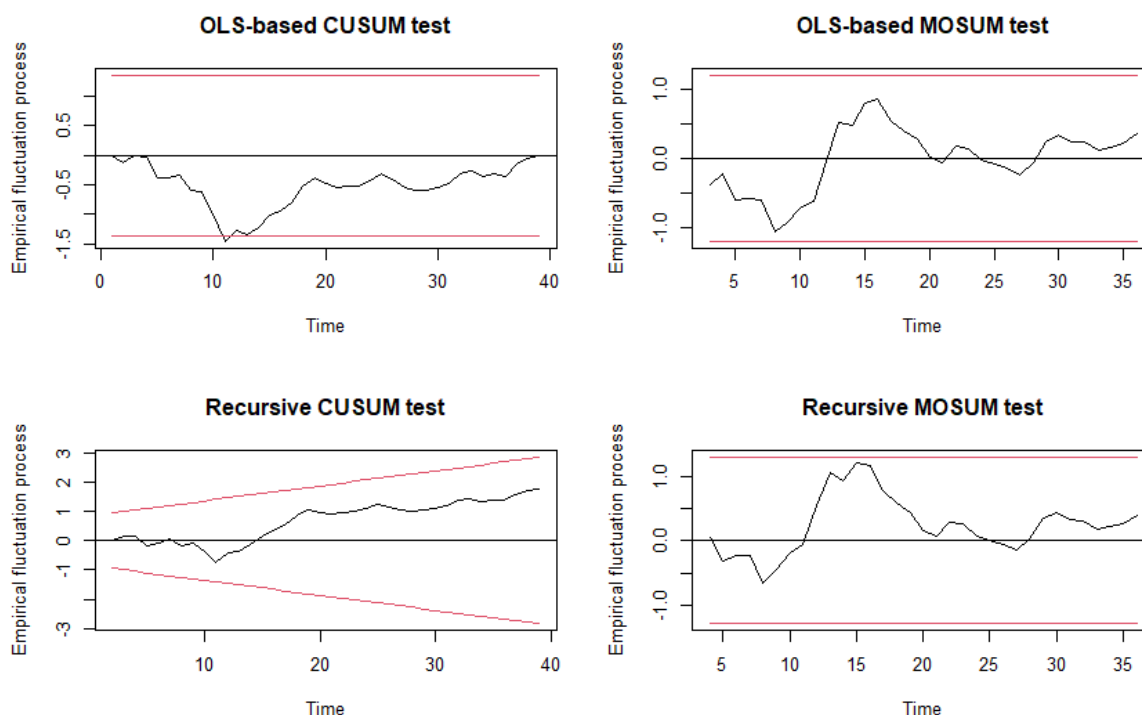
kde $N_\eta = (\eta - \lfloor \eta h \rfloor) / (1 - h)$.

Analogicky, MOSUM založený na metodě OLS je definován:

$$\begin{aligned}
 M_n^0(t | h) &= \frac{1}{\hat{\sigma}\sqrt{n}} \left(\sum_{i=\lfloor N_n t \rfloor+1}^{\lfloor N_n t \rfloor+\lfloor nh \rfloor} \hat{u}_i \right) \quad (0 \leq t \leq 1-h) \\
 &= W_n^0 \left(\frac{\lfloor N_n t \rfloor + \lfloor nh \rfloor}{n} \right) - W_n^0 \left(\frac{\lfloor N_n t \rfloor}{n} \right)
 \end{aligned}$$

Výsledky testů, které identifikují strukturální zlom časové řady jsou prezentovány na grafu č. 2 za městský obvod Praha 4. Další strukturální zlomy se podařilo identifikovat na Praze 9 a 10, a to ve stejném období jako ve zmiňované Praze 4. Vzhledem k existenci strukturálního zlomu a dosavadní nemožnosti osvětlit příčinu vzniku tohoto zlomu, jsou další výpočty nutné pro identifikaci dominového efektu prováděny na časové řadě očištěné o pozorování předcházející vzniku strukturálního zlomu. To sice zkrátí pozorovaný vzorek, avšak lze tak předejít možné chybné identifikaci nestacionarity časových řad v těch městských obvodech, kde se ve skutečnosti nenachází.

Graf 2: Identifikace strukturálních zlomů, příklad MO Praha 4

Zdroj: vlastní zpracování

3.1 Testy stacionarity

Pro účely identifikace dominového efektu byly zvoleny dva testy stacionarity založené na opačných nulových hypotézách. Prvním z nich je rozšířený Dickey-Fullerův test (Dickey a Fuller, 1979), jenž je široce rozšířen. Jeho omezením však je konstrukce nulové a alternativní hypotézy, jelikož test v základním scénáři počítá s nestacionaritou časové řady, respektive s existencí jednotkového kořene. Proto v mnoha případech dojde k nezamítnutí nulové hypotézy i přes stacionaritu dat (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt a Shin, 1991). Za přesnější identifikace byl proto ADF test doplněn také testem KPSS, který jako nulovou hypotézu předpokládá stacionaritu časové řady oproti alternativní hypotéze její nestacionarity.

Testována nebyla jen samotná stacionarita časové řady, ale i jejího trendu. Všechny testy byly prováděny na hladině významnosti $\alpha = 5\%$. Aby byly poměr cen daného městského obvodu vůči cenám na Praze 1 uznán jako nestacionární a byl tedy naplněn předpoklad konvergence cen hypotézy o dominovém efektu, musí být výsledek tří provedených testů ze 4 potvrzující nestacionární časovou řadu.

Na dané hladině pravděpodobnosti je pro zamítnutí nulové hypotézy v případě rozšířeného DF testu kritická hodnota -3,5, pro trend 6,73 a v případě KPSS musí být pro zamítnutí nulové hypotézy p-hodnota nižší než 0,05. Výsledky testů v tabulce č.1 indikují nestacionární časovou řadu v případě dat MO Praha 4,5,6,7 a 10.

Tab. 1: Výsledky provedených testů pro jednotlivé městské obvody Prahy

	ADF (kritická hodnota)	ADF trend (kritická hodnota)	KPSS p-hodnota	KPSS trend p-hodnota
Praha 2	-2,11	2,24	0,058	0,0679
Praha 3	-2,12	2,67	0,056	0,09
Praha 4	-2,12	2,37	0,0479	0,1
Praha 5	-3,21	5,41	0,0473	0,1
Praha 6	-1,5	1,31	0,0483	0,077
Praha 7	-1,5	1,61	0,0574	0,046
Praha 8	-1,56	1,44	0,055	0,087
Praha 9	-1,49	1,11	0,052	0,0658
Praha 10	-1,66	1,59	0,048	0,1

Zdroj: Vlastní zpracování

Obr. 1: Prostorová koncentrace dominového efektu

Zdroj: vlastní zpracování

4. Závěr

O směřování dominového efektu v prostoru podává ucelenou informaci zejména obrázek č.1, jenž napovídá, že přelévání cen v hlavním městě působí převážně ve směru jižním a jihozápadním od centra města.

Příčiny dominového efektu na území jednotlivých městských obvodů již přesahují rámec tohoto textu, i přesto stojí za povšimnutí dva aspekty provedeného výzkumu. Jev nebyl v dostatečné míře identifikován ve dvou centrálních oblastech města, byť jsou intuitivně právě tyto oblasti náchylné na koncentraci poptávky, která si již nechce nebo nemůže dovolit nemovitosti na Praze 1, tudíž by se efekt přelévání v těchto obvodech dal očekávat. Druhým pozoruhodným faktem je samotná existence strukturálního zlomu, jenž byl identifikován v případě některých městských obvodů a jenž lze datovat do 4. čtvrtletí 2017. Ve sdělovacích prostředcích se nepodařilo nalézt žádné vysvětlení tak markantního zdražení cen na Praze 1 a vzhledem k absenci dat o objemech prodeje nelze kontrolovat ani nabídkový výkyv.

Nutno také zohlednit omezení provedených testů, jakým je zejména omezení délky časové řady. I přesto však výsledky naznačují na existenci jevu, jenž snižuje dostupnost bydlení a může být i zdrojem nadhodnocení cen nemovitostí v některých částech hlavního města.

Literatura

- [1] BROWN, R., DURBIN, J., EVANS, J., (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships Over Time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, vol. 37, no. 2, pp. 149-163. ISSN 1467-9868. DOI: 10.1111/j.2517-6161.1975.tb01532.x.
- [2] CANARELLA, G., MILLER, S., POLLARD, S., (2012). Unit Roots and Structural Change: An Application to US House Price Indices. *Urban Studies*, vol. 49, no. 4, pp. 757-776. ISSN 1360-063X. DOI: 10.1177/0042098011404935.
- [3] DELOITTE DEVELOP INDEX, (2023). *Deloitte.com*. [online]. [cit. 8. 4. 2023]. Dostupné z: <https://www2.deloitte.com/cz/cs/pages/real-estate/articles/cze-develop-index.html>.
- [4] DICKEY, D., FULLER, W., (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, vol. 74, no. 366, pp. 427-431. ISSN 1537-274X. DOI: 10.1080/01621459.1979.10482531.
- [5] DRAKE, L., (1995). Testing for Convergence between UK Regional House Prices. *Regional Studies*, vol. 29, no. 4, pp.357-366. ISSN 1360-0591. DOI: 10.1080/00343409512331349023.
- [6] EMMER, F., (2022). Sdílené ubytování a jeho vliv na ceny nemovitostí: Případová studie z Prahy. *XXV. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Sborník příspěvků. Brno: Masarykova univerzita, 2022. ISBN 978-80-280-0068-4. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0068-2022.
- [7] GIUSSANI, B., HADJIMATHEOU, G., (1991). *Modeling house prices in the United Kingdom*, vol. 70, no. 2, pp. 201-219. ISSN 1435-5957. DOI: 10.1111/j.1435-5597.1991.tb01728.x.
- [8] KALLBERG, G., LIU, H., PASQUARIELLO, P., (2013). On the Price Comovement of U.S. Residential Real Estate Markets. *Real Estate Economics*, vol. 42, no. 1, pp. 71-108. ISSN 1540-6229. DOI: 10.1111/1540-6229.12022.
- [9] KIM, L., WONSEOK, S., (2021). Micro-Analysis of Price Spillover Effect among Regional Housing Submarkets in Korea: Evidence from the Seoul Metropolitan Area. *Land*, vol. 10, no. 8, pp. 1-21. ISSN 2073-445X. DOI: 10.3390/land10080879.
- [10] KWIATKOWSKI, D., PHILLIPS, P., SCHMIDT, P., SHIN, Y., (1991). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root? *Journal of Econometrics*, vol. 54, no. 3, pp. 159-178. ISSN 1872-6895. DOI: 10.1016/0304-4076(92)90104-Y.
- [11] LANHAI, L., HONGJING, Z., (2008). Housing Price Ripple Effect within Cities: A Perspective of Regional Economy Three-Sector Equilibrium Model. *2008 International Seminar on Business and Information Management*, pp. 496-499. DOI: 10.1109/ISBIM.2008.62.
- [12] LEE, A., CHIEN, M., (2011). Empirical Modelling of Regional House Prices and the Ripple Effect. *Urban Studies*, vol. 48, no. 10, pp. 2029-2047. ISSN 0042-0980. DOI: 10.1177/0042098010385257.
- [13] MEEN, G., (1999). Regional House Prices and the Ripple Effect: A New Interpretation. *Housing studies*, vol. 14, no. 6, pp. 733-753. ISSN 1466-1810. DOI: 10.1080/02673039982524.
- [14] TEYE, A., KNOPPEL, M., HAAN, J., ELSINGA, M., (2017). Amsterdam house price ripple effects in The Netherlands. *Journal of European Real Estate Research*, vol. 10, no. 3, pp. 331-345. ISSN 1753-9269. DOI: 10.1108/JERER-11-2016-0041.
- [15] TSAI, I., (2018). The cause and outcomes of the ripple effect: housing prices and transaction volume. *The Annals of Regional Science*, vol. 61, no. 1, pp. 351-373. ISSN 1432-0592. DOI: 10.1007/s00168-018-0870-9.

- [16] TSAI, I., (2018). Housing price convergence, transportation infrastructure and dynamic regional population relocation. *Habitat International*, vol.79, no. 1, pp. 61-73. ISSN 0197-3975. DOI: 10.1016/j.habitatint.2018.07.004.
- [17] TSAI, I., CHIANG, H., (2018). Exuberance and spillovers in housing markets: Evidence from first- and second-tier cities in China. *Regional Science and Urban Economics*, vol. 77, no. 1, pp. 75-86. ISSN 0166-0462. DOI: 10.1016/j.regsciurbeco.2019.02.005.
- [18] TSAI, I., PENG, CH., (2011). Bubbles in the Taiwan housing market: The determinants and effects. *Habitat International*, vol. 35, no. 2, pp. 379-390. ISSN 0197-3975. DOI: 10.1016/j.habitatint.2010.11.010.

Příspěvek byl zpracován v rámci projektu MUNI/A/1134/2022 Analýza regionálních trhů rezidenčních nemovitostí ČR a jejich disparit - teorie dominového efektu.

REGIONAL HOUSING AFFORDABILITY IN THE CZECH REPUBLIC

Regionální dostupnost bydlení v České republice

DAVID SLAVATA

Katedra veřejné ekonomiky | *Department of Public Economics*
Ekonomická fakulta | *Faculty of Economics*
VŠB – Technická univerzita Ostrava | *Technical University of Ostrava*
✉ Sokolská třída 33, 702 00 Ostrava, Czech Republic
E-mail: david.slavata@vsb.cz

Annotation

Housing affordability is the topical problem of current society. There are many authors who are publishing in this field. The aim of the paper is to analyze housing affordability in the Czech Republic from the level of regions. The main aim is to find out whether the housing affordability is increasing or decreasing in Czech regions. Using data of real estate market there are created the basic statistical indicators. The data were collected from day to day real estate searching server. The separate indicators are transformed to the general indicator SAI. The main result is the statement the housing affordability in the Czech Republic and in most of the region is increasing. The increase in comparison of the year 2020 is still weak.

Keywords:

housing affordability, Czech Republic, housing, ownership, real estate market, regions

Anotace

Dostupnost bydlení je aktuálním problémem současné společnosti. Tématu se proto věnuje mnoho autorů, kteří v této oblasti publikují. Cílem příspěvku je analyzovat dostupnost bydlení v České republice na úrovni krajů. Hlavním cílem je zjistit, zda se dostupnost bydlení v českých regionech zvyšuje nebo snižuje. Pomocí dat realitního trhu jsou vytvořeny základní statistické ukazatele. Data byly získány a nahrány ze serveru, který sleduje denní vývoj cen v oblasti realit. Jednotlivé indikátory jsou transformovány na obecný indikátor SAI. Hlavním výsledkem je konstatování, že dostupnost bydlení v ČR a na většině území kraje se zvyšuje. Nárůst ve srovnání s rokem 2020 je ale stále slabý.

Klíčová slova:

dostupnost bydlení, Česká republika, bydlení, vlastnictví, trh nemovitostí, regiony

JEL Classification: R30, P50

1. Introduction

The paper is focused on the analysis of housing affordability of the Czech regions. The housing affordability is a key indicator, which is observed by many of institutions. It helps to the state or municipal bodies to introduce some instruments to increase the housing affordability (Halaskova and Halaskova, 2016). The problem of housing affordability is closely connected with the housing of elderly (Spalkova and Spalek, 2017). The aim is to compare the regional situation in Czech Republic and to analyse whether the housing affordability is increasing. The latest trend shows, the house prices are decreasing. It would imply the increasing housing affordability in regions. The regional comparison will be provided by using of selected housing indicators and calculated housing affordability index SAI. The affordability of housing in the Czech Republic has long been one of the worst in comparison within European countries. This follows from the scientific study “Property Index - Overview of European Residential Markets”, see Deloitte (2021). Property index analyses factors shaping the residential real estate markets in Europe and compares residential property prices across selected European countries and cities. This index has been monitored annually for the last ten years. The analysis in the presented paper will be made with regard to regional differences with a distinction into regions.

2. Housing in Czech Republic

Real estate prices in the Czech Republic have been growing faster than household disposable income (OECD, 2021). This applies especially to the Czech cities, where real estate prices often rise faster than the national average (Deloitte, 2021). Although rising real estate prices can be beneficial for a large part of their Czech owners, it is increasingly difficult for new entrants to the housing market, especially young people (Ryšavý, 2021). Due to the fact that rental prices are also rising and their offer is relatively limited, the market of private rental housing offers few alternatives for people who are struggling to find affordable housing.

The latest statistics and up to date indicators show the house prices have dropped since last year (see www.trzniceny.cz). The VSB index have dropped by 10% since last year, which would indicate the increasing housing affordability. On the other hand the interest rates have increased up to 6%.

Owned housing is currently the predominant type of property ownership in the Czech Republic (79% of households vs. 70 % of the EU countries average). The private rental housing market is relatively limited (21% of households vs. 30 % of the OECD average) see Eurostat (2020). In the conditions of the Czech Republic, a real estate bubble has been discussed in recent years. Czech real estate prices are inflated, by about 20 % - 30 %. In 2022, real estate continues to rise in price and their price has risen to such a value that it is no longer worthwhile to buy real estate for investment.

An important aspect in terms of housing affordability was the period of the corona crisis in 2020 and 2021 (Dallas and Power, 2020). The conditions on the Czech market led to further price increases in real estate (Ryšavý, 2021). However, demand for real estate has grown. It was reinforced by low mortgage interest rates, the perception of real estate as a safe form of investment, the abolition of real estate acquisition tax and other factors. The analysis of housing affordability in the Czech republic and its comparison with the EU countries provide some authors as well (Brauner, 2018). The data describing housing affordability you can find in some sources (CECODHAS, 2012).

The economic condition of the Czech households deteriorated during the lockdown and the prolongation of the pandemic (Klimovsky, Nemeč and Bouckaert, 2021). In order to prevent people from starting to leave their homes, the Czech government has taken a number of emergency measures in the context of the ongoing covid-19 pandemic. For example, it introduced mortgage deferrals, one of the most common support measures in OECD countries, which has helped alleviate urgent housing affordability problems. The pandemic so far has had a very different impact on owner-occupied and rental segments. In terms of owner-occupied segment, the pandemic has triggered even stronger demand, which in combination with limited supply and favourable financing conditions sent average transaction prices to a new record high in almost every larger city. (Deloitte, 2021) When the tourism industry came to a halt, the short-stay segment practically collapsed which meant that owners of such dwellings were willing to compromise and offered these units for regular longer-term rental at a discount. Due to this, the overall asking rental level in the Czech capital Prague decreased by some 10 % during the course of 2020. The overall impact of the covid crisis on housing affordability is not yet known, but it is clear that the pandemic has reinforced the need to address existing problems in the area, such as insufficient housing supply and increased housing insecurity in many households (OECD, 2021). There are even the other reasons for regional disparities. Some regions are not so attractive for many other reasons and it affects the flat price (Drapela, 2019).

3. Material and methods

The aim of this paper is the comparison of Czech regions according to the selected housing indicators and evaluation of the level of housing affordability by usage of calculated housing affordability index SAI. The comparison is made at the level of the highest regional administrative units in the Czech Republic.

The aim of presented research is to find out whether the housing affordability in Czech regions increases or decreases. In the paper there will be presenting the regional affordability situation. To use the general index SAI, the analysis should show the regional disparities as well. The analysis will use some historical data, so in result it should present the tendencies in regional housing affordability."

3.1 Model and Data

There are several approaches how to measure the housing affordability (Anacker, 2019, Czischke and van Bortel, 2018, Baker, Mason and Brntley, 2015). The main stream compares financial housing affordability. It simply compares ratios of financial index numbers. The most used indicator is income to price ratio or income to rent ratio (Bieri, 2014). The second stream of measuring housing affordability compares physical affordability.

Generally, it answers the question how many flats are built or how many flats there are in the economy (URI, 2022). To use separate indicators of housing affordability it may not provide the objective view for the problem. We will try to develop new methodology in the field of housing affordability.

The new evaluation methodology which is presented in this paper evaluates the housing affordability more complexly. It includes four basic affordability indicators, financial and physical. The indicators are IR (income to rent), IP (income to price), FS (flats for sale per 1000 inhabitants) and FR (flats for rent per 1000 inhabitants). Individual indicators are compared with each other.

The indicators are set logical. The higher the value of the indicator, the better the affordability of the housing. The surface between the indicators (SAI) express complex level of housing affordability in region. The higher the value of indicator the better the level of housing affordability. The calculation of SAI is made according to the formula (1):

$$SAI = \frac{(FR*FS)+(FS*PI)+(PI*FR)+(IR*FR)}{2} \quad (1)$$

where

FR.....	Flats for rent per 1000 inhabitants
FS.....	Flats for sale per 1000 inhabitants
PI.....	Price to income ratio
IR.....	Income to rent ratio

The calculation of FR, FS, PI and IR ratio is summarised in following formulas (2), (3), (4) and (5):

$$FR \text{ ratio} = \frac{Fr}{Inh} \quad (2)$$

where

Fr.....	Flats for rent in the housing market
Inh.	Population of region

$$FS \text{ ratio} = \frac{Fs}{Inh} \quad (3)$$

where

Fs.....	Flats for sale in the housing market
Inh.	Population of region

$$IP \text{ ratio} = \frac{I}{P} \quad (4)$$

where

P.....	Average flat price per m ²
I.....	Average year personal income

$$IR \text{ ratio} = \frac{I}{R} \quad (5)$$

where

R.....	Average year rent per 67 m ² flat
I.....	Average year personal income

The above indicators will be compared in the presented research of 14 Czech regions.

As the main source of data describing Czech real estate market is used the internet analytical portal www.trzniceny.cz (Trzniceny, 2023). The other needed data were obtained from official national statistical offices www.czso.cz (CZSO, 2023). (STAT.GOV, 2022). Especially the information describing the level of salaries in Czech regions. The analysis corresponds to the situation on real estate market as of April 2023.

4. Results and Discussion

The basic data of housing market from the point of regions is shown in Table 1. Comparing the regional data, the highest prices of flats are indicated in the region Prague. Both the price of flats and the rents are higher in Prague. In Prague there are even the highest number of flats offered on the housing market for sale and for rent. In Prague there is the highest level of average year salary.

The lowest price of flats is indicated in Usti region (29 100 CZK/m²). The lowest level of flats for sale is seen in Highlands region (428). The same the number flats for rent is indicated in Highlands region (250). The lowest rent is indicated in Usti region (174 CZK/m²/month). The lowest year salary is indicated in Karlovy vary region (456 228 CZK). The highest year salary is indicated in Prague (626 556 CZK).

Tab. 1: Czech housing market basic data (April 2023)

Region	Population	Price per m ² in ths. CZK	Flats for sale	Month rent per m ² in CZK	Flats for Rent	Gross Year Salary in CZK
Praha	1 275 406	119,3	4 305	407	4 087	626 556
Jihomoravský	1 184 568	70,3	1 532	273	1 364	517 104
Karlovarský	283 210	49,3	1 022	183	269	456 228
Středočeský	1 386 824	63,4	1 679	236	904	524 760
Plzeňský	578 707	52,4	790	203	454	498 240
Liberecký	437 570	53,1	716	205	439	477 024
Jihočeský	637 047	51,2	865	190	407	483 936
Vysočina	504 025	49,5	428	207	250	483 492
Královéhradecký	542 583	58,7	626	198	343	492 744
Pardubický	514 518	51,2	506	201	391	472 140
Zlínský	572 432	52,1	551	203	344	474 060
Olomoucký	622 930	48,3	885	202	632	475 128
Moravskoslezský	1 177 989	39,1	1 456	175	1 630	474 756
Ústecký	798 898	29,1	2 032	174	969	487 344

Source: CZSO (2023), Trzniceny (2023), own calculations

In Table 2 are shown the basic housing indicators in Czech Republic including the result value of SAI for the regions in the Czech Republic. The values show the lowest housing affordability in Jihomoravsky region with its value of SAI 15,52. On the other hand the region with the highest value of SAI is indicated in Usti region (54,12). The housing affordability is the highest there. It is surprising that the Prague region is not the region with lowest housing affordability. The value of SAI is 22,37. The housing affordability in Prague is the eighth the best in the Czech Republic according to SAI indicator. The average SAI value of Czech regions is 24,55.

Tab. 2: Affordability index SAI in the Czech regions (April 2023)

Region	Flats for rent/1000 inh.	Flats for sale/1000 inh.	IP	IR	FRxFS	FSxIP	IPxIR	IRxFR	SAI
Praha	3,20	3,38	5,25	1,91	5,41	8,86	5,03	3,07	22,37
Jihomoravský	1,15	1,29	7,36	2,36	0,74	4,76	8,66	1,36	15,52
Karlovarský	0,95	3,61	9,25	3,10	1,71	16,70	14,35	1,47	34,23
Středočeský	0,65	1,21	8,28	2,77	0,39	5,01	11,45	0,90	17,75
Plzeňský	0,78	1,37	9,51	3,05	0,54	6,49	14,51	1,20	22,74
Liberecký	1,00	1,64	8,98	2,89	0,82	7,35	13,00	1,45	22,62
Jihočeský	0,64	1,36	9,45	3,17	0,43	6,42	14,97	1,01	22,83
Vysočina	0,50	0,85	9,77	2,91	0,21	4,15	14,19	0,72	19,27
Královéhradecký	0,63	1,15	8,39	3,10	0,36	4,84	12,99	0,98	19,18
Pardubický	0,76	0,98	9,22	2,92	0,37	4,53	13,47	1,11	19,49
Zlínský	0,60	0,96	9,10	2,90	0,29	4,38	13,21	0,87	18,76
Olomoucký	1,01	1,42	9,84	2,93	0,72	6,99	14,39	1,48	23,58
Moravskoslezský	1,38	1,24	12,14	3,37	0,86	7,50	20,49	2,33	31,18
Ústecký	1,21	2,54	16,75	3,48	1,54	21,30	29,17	2,11	54,12

Source: CZSO (2023), Trzniceny (2023), own calculations

In Table 3 there are the values of SAI presented in Czech regions. There are compared the values of SAI in 2023, 2022 and 2020. In the fifth column there are presented the increases or decreases within the period 2023 and 2020. The values of SAI have Increased in most of the searched regions since 2020 (12 out of 13).

The SAI indicates the most significant decrease of housing affordability in Prague region (-52,19 %). The decrease is the highest in comparison of 14 Czech regions.

On the other hand, the increase of housing affordability is indicated in most of the Czech regions. The highest positive change is indicated in Jihomoravský region. On average, between 2020 and 2023, the availability of housing in the regions of the Czech Republic increased by 3,85 percent.

Tab. 3: Evaluation of SAI Values (period 2020 - 2023)

Region	SAI 2020	SAI 2022	SAI 2023	% change 23/20
Jihomoravský	13,05	9,54	15,52	15,93
Středočeský	16,37	11,29	17,75	7,81
Zlínský	16,56	11,52	18,76	11,69
Královéhradecký	16,93	11,62	19,18	11,72
Vysočina	18,18	12,29	19,27	5,64
Pardubický	18,05	11,91	19,49	7,4
Praha	34,04	14,68	22,37	-52,19
Liberecký	21,04	14,27	22,62	6,98
Plzeňský	24,18	14,38	22,74	-6,33
Jihočeský	19,39	14,16	22,83	15,08
Olomoucký	22,85	14,25	23,58	3,11
Moravskoslezský	28,96	22,41	31,18	7,1
Karlovarský	32,71	22,14	34,23	4,45
Ústecký	48,17	34,25	54,12	10,99
Average	20,06	12,72	20,37	1,55

Source: own calculations

The housing affordability counted by using SAI method in Czech regions is increasing in average. The values of SAI confirm the increasing trend. In period 2020 - 2022, the availability of housing in the regions of the Czech Republic increased. In ten of Czech regions the values of SAI increased, while it decreased in two of them (Praha and Plzensky region).

5. Conclusion

The aim of this paper was the comparison of Czech regions according to the selected housing indicators and evaluation of the level of housing affordability by usage of calculated housing affordability index SAI. The comparison is made at the level of the highest regional administrative units in the Czech Republic. The assumption of housing affordability increase was confirmed. Housing affordability in 2023 in Czech regions in comparison to 2020 has increased. The value of the increase in the monitored period is on average 3,85 %. The housing affordability has increased since 2020 in most of the compared regions. The region with the highest decrease of housing affordability is region Prague. The region with the highest increase of housing affordability is Jihomoravsky region.

Thanks to the research, it became clear that the situation in the field of housing availability in the Czech regions. Despite the small increase of housing affordability, it is necessary for the housing policy to adapt to this situation and try to facilitate the situation in the area of housing availability for people through its instruments, and above all help young people get their first housing and increase the availability of housing in large cities.

There are also some limitations of research, the selected indicators are only quantitative in nature. The methodology does not address the aspect of housing quality, which could be the subject of further research.

Literature

- [1] ANACKER, K.B., (2019). Introduction: housing affordability and affordable housing. *International Journal of Housing Policy* 2019. vol. 19, no. 1, pp. 1-16. ISSN 1949-1247. DOI: 10.1080/19491247.2018.1560544.

- [2] ARDIELLI, E., ARDIELLI, J., (2018). Dates on Real Estate Market in the Czech-Polish Borderland: Spatial Analysis in the Segment of Apartments in Ostrava Region. In: *2nd International Scientific Conference on Development and Administration of Border Areas of the Czech Republic and Poland: Support for Sustainable Development. Proceedings Paper*. Ostrava: VSB – TUO, pp. 20-28. ISBN 978-80-248-4229-5.
- [3] BAKER, E., MASON, K. and BRNTLEY, R., (2015). Measuring Housing Affordability: A Longitudinal Approach. *Urban Policy and Research*, vol. 33, no. 3, pp. 275-290. ISSN 0811-1146. DOI: 10.1080/08111146.2015.1034853.
- [4] BIERI, D.S., (2014). Housing Affordability. In: Michalos A.C. (eds) *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Dordrecht: Springer. ISBN 978-94-007-0752-8. DOI: 10.1007/978-94-007-0753-5_1329.
- [5] BRAUNER, R., (2018). Analysis of the Availability of Housing in the Czech Republic and the EU. In: *16th International Conference Economic Policy in the European Union Member Countries. Proceedings Paper*. Karviná: Silesian University, pp. 25-33. ISBN 978-80-7510-289-8. DOI: 978-80-7510-289-8.
- [6] CECODHAS, (2012). *Housing Europe's Observatory: Housing Affordability in the EU. Current situation and recent trends*. [online]. [cit.2023-04-15]. Available from https://www.researchgate.net/profile/Alice-Pittini/publication/265059299_HOUSING_AFFORDABILITY_IN_THE_EU_Current_situation_and_recent_trends/links/568cf68d08ae71d5cd07075f/HOUSING-AFFORDABILITY-IN-THE-EU-Current-situation-and-recent-trends.pdf.
- [7] CZISCHKE, D., VAN BORTEL, G., (2018). An exploration of concepts and policies on 'affordable housing' in England, Italy, Poland and The Netherlands. *Journal of Housing and the Built Environment*, 22 February 2018, pp. 1 – 21. ISSN 1566-4910. DOI: 10.1007/s10901-018-9598-1.
- [8] DALLAS, R., POWER, E., (2020). Housing policy and the COVID-19 pandemic: the importance of housing research during this health emergency. *International Journal of Housing Policy*, vol. 20, no. 2, pp. 177-183. ISSN 1949-1247. DOI: 10.1080/19491247.2020.1756599.
- [9] DRAPELA, E., (2019). Reasons for non-attractiveness of some municipalities in the Liberec Region in terms of housing. In *22nd International Colloquium on Regional Sciences. Proceedings Paper*. Brno: Masaryk University, pp. 281-288. ISBN 978-80-210-9268-6. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-9268-2019-35.
- [10] EUROSTAT, (2020). *Housing Affordability*. [online]. [cit.2023-04-15]. Available from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_housing#Housing_affordability.
- [11] EUROSTAT, (2020). *Living conditions in Europe - housing*, [online]. [cit.2023-04-19]. Available from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_housing#Housing_affordability.
- [12] HALÁSKOVÁ, M., HALÁSKOVÁ, R., (2016). The role of local public sector in financing public services. In: *11th International Conference "Public Administration 2016"*. *Proceedings Paper*. Pardubice: University of Pardubice, pp. 90-99. ISBN 978-80-7560-040-0.
- [13] KAŠÍK, J., SLAVATA, D., (2018). Analysis of Housing Affordability in Selected European Countries. In: *16th International Conference Economic Policy in the European Union Member Countries. Proceedings Paper*. Karviná: Silesian University, pp. 150-158. ISBN 978-80-7510-289-8. DOI: 978-80-7510-289-8.
- [14] KLIMOVSKY, D., NEMEC, J., BOUCKAERT, G., (2021). The COVID-19 Pandemic in the Czech Republic and Slovakia. *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series D: Faculty of Economics and Administration*, vol. 29, no. 1, pp. 1320. ISSN 1211-555X. DOI: 10.46585/sp29011320.
- [15] OECD, (2021). *OECD Urban Policy Reviews: Housing affordability in cities in the Czech Republic*. [online]. [cit.2023-04-19]. Available from <https://read.oecd.org/10.1787/bcddef4a-en>.
- [16] RYŠAVÝ, D., (2021). One crisis after another? How much has the COVID-19 pandemic impacted opinions on welfare-state priorities. *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series D: Faculty of Economics and Administration*, vol. 29, no. 1, pp. 1237. ISSN 1211-555X. DOI: 10.46585/sp29011237.
- [17] SPALKOVA, D., SPALEK, J., (2017). Housing of Seniors in the Czech Republic: Challenges for Social Services. *Journal of Social Service Research*, vol. 43, no. 5, pp. 580-592. ISSN 0148-8376. DOI: 10.1080/01488376.2017.1345820.
- [18] Tržní ceny. www.trzniceny.cz [online]. [cit.2023-04-15].
- [19] URI, (2022). *Demographia International Housing Affordability*. [online]. [cit.2023-04-08]. Available from: <http://www.demographia.com/dhi.pdf>.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-43

STRATEGICKÉ ŘÍZENÍ PORTFOLIA NEMOVITOSTÍ VE VLASTNICTVÍ ČESKÝCH MĚST – REŠERŠE VĚDECKÉ LITERATURY

Strategic Management of Real Estate Portfolio Owned by Czech Municipalities - Overview of Scientific Literature

LUCIA DOBRUCKÁ

MARTIN MAŠTÁLKA

VLADIMÍRA ŠILHÁNKOVÁ

Institut veřejné správy a regionálních studií | *Institute of Public Governance and Regional Studies*
Masarykův institut vyšších studií | *Masaryk Institute of Advanced Studies*
České vysoké učení technické v Praze | *Czech Technical University in Prague*
✉ Kolejni 2a, 16000 Praha, Česká republika
E-mail: lucia.dobrucka@cvut.cz, martin.mastalka@cvut.cz, vladimira.silhankova@cvut.cz

Anotace

Česká města mají ve svém majetku portfolio rozličných nemovitostí, které je nutné nejen spravovat, ale i optimalizovat a strategicky rozvíjet. Metodické usměrnění pro portfoliové strategie ve veřejném sektoru ČR ale chybí a města tak využívají přístupy, které nejsou aktuální a mnohdy ani efektivní. Při prvotním zkoumání se ukázalo, že téma je natolik opomíjené, že není dostupný ani přehledný stav současného poznání. Cílem článku proto bylo vytvořit prvotní rešerši vědeckých publikací, které se věnují problematice strategického řízení portfolio nemovitostí na úrovni měst, a to jak v rámci České republiky, tak i ve světě. Na základě provedených analýz lze konstatovat, že v kontextu České republiky neexistuje žádná relevantní vědecká literatura, která by se tématu věnovala. Navazující analýza databáze Scopus pak ukázala, že problematikou strategického řízení portfolio nemovitostí ve vlastnictví veřejné správy na úrovni měst se alespoň okrajově zabývá pouze 52 vědeckých výstupů, z toho jenom 24 výstupů se týká přímo zkoumané problematiky. Žádný z nalezených výstupů se ale nevěnuje tématu v kontextu České republiky. Již na základě prvotních kvantitativních výsledků analýzy lze konstatovat, že u zkoumaných textů není zřejmý společný bod v podobě klíčových slov, územního nebo časového vymezení. Problematika je tedy značně podceňována a je vhodné se jí začít zabývat systematicky.

Klíčová slova

nemovitosti, portfolio nemovitostí, správa veřejného majetku, správa majetku, SMART governance

Annotation

Czech cities own the portfolios of various real estates which need to be not only managed but strategically optimised and developed as well. However, public sector in the Czech Republic lacks methodological guidance for portfolio strategies, and cities use systems that are out-of-date. To fill the gap, authors provided the search of scientific literature concerning the strategic management of real estate portfolios owned by cities, both within the Czech Republic and world-wide. No relevant scientific literature was found in the context of the Czech Republic, and searching the Scopus database showed that this issue was neglected internationally. Only 52 texts (articles, books, and conference papers) could be connected to the topic, of which only 24 outputs related to the researched issue directly. None of the findings concerned the strategic management of real estate portfolios owned by cities in the Czech Republic. Moreover, findings did not show any common point in terms of keywords, territorial affiliation, or time limits. The topic seems to be heavily neglected; which makes it relevant for systematic scientific considerations and research.

Keywords

real estate, real estate portfolio, public property management, property management, SMART governance

JEL Classification: R58, R53, R38

1. Úvod

Česká města, mají ve svém majetku portfolio rozličných nemovitostí, které je nutné nejen spravovat na denní bázi (tzv. facility management), ale i optimalizovat z pohledu ekonomického i jejich společenského přínosu a strategicky rozvíjet. Každé město má ale nastaven vlastní způsob organizace správy, který je ve většině případů nastaven pouze intuitivně. Zároveň bývá více či méně roztržštěn a rozdělen mezi více organizací. K pokusům o optimalizaci správy portfolio nemovitostí v majetku měst v ČR docházelo v 90. letech 20. století a od té doby jsou jen zřídkačiny změny. Metodické usměrnění pro portfoliové strategie ve veřejném sektoru ČR chybí. Města tak využívají přístupy, které jsou neaktuální, nevyhodnocují míru efektivity a kvality, a téměř vůbec neuvažují o změnách této správy na základě nových poznatků a transferu zkušeností ze zahraničí či ze soukromého sektoru. Přitom, jak v zahraničí, tak i v soukromém sektoru, existují strategie a postupy nakládání s nemovitostmi, kam patří např. integrovaná správa, integrované financování projektů, land-development, PPP projekty, portfoliové strategie atp. (např. van der Schaaf, de Puy, 2001; Mattarocci, Pekdemir, 2015; Pagliari, 2017; Shaw, 2020; a další). Tyto nejsou sice jednoduše přenositelné do veřejného sektoru, protože kontext veřejné správy v ČR má svou vlastní historii a svá specifika, nicméně mohou sloužit jako zdroj inspirace k tomu, jak nastavit a spravovat portfolio nemovitostí v majetku měst tak, aby tento postup naplňoval aktuální požadavky a zároveň reflektoval unikátnost české veřejné správy.

Při prvotním zkoumání (využity online databáze NKC – Online katalog Národní knihovny ČR, SKC – Souborný katalog České republiky, Web of Science, SCOPUS) se ukazuje, že téma je natolik opomíjené, že až na výjimky (např. Shaw, 1991) nebyl nalezen ani přehledný stav současného poznání této problematiky, od kterého by se mohl budoucí výzkum a na něj navazující návrhy praktických moderních – SMART řešení odvíjet. Ač se tedy v zahraničí ojediněle objevují autoři věnující se příbuzným tématům, v České republice je toto téma zcela opomíjeno. Mezi ojedinělé příklady ze zahraničí patří Deakin (1999), jehož kniha se věnuje přímo problematice Správy nemovitostí na úrovni měst a obcí. Dále pak Higgins (2022) zkoumající možnosti rozvojových fondů při správě pozemků ve vlastnictví obcí ve Spojeném království s ohledem na generaci zisků v dlouhém časovém období či Gross & Žróbek (2020) nebo Griffith (2019) věnující se obdobnému tématu z pohledu vztahu mezi veřejným a soukromým sektorem. Cílem tohoto článku proto je vytvořit prvotní kvantitativní rešerši vědeckých publikací, které se věnují problematice strategického řízení portfolio nemovitostí na úrovni měst, a to jak v rámci České republiky, tak i ve světě.

2. Metodika hledání a souhrnné výsledky

Jak je uvedeno výše, cílem práce bylo vytvoření prvotní rešerše, tj. obecného přehledu publikací, které se věnují problematice strategického řízení portfolio nemovitostí ve vlastnictví veřejné správy na úrovni měst. Za tímto účelem bude využita kvantitativní analýza vědeckých výstupů obsažených ve vybraných databázích. V další fázi výzkumu bude provedena analýza textů výstupů identifikovaných v prvním kroku. Níže popsaná rešerše byla realizována v první polovině března 2023.

2.1 Rešerše vědeckých prací v České republice

V rámci prací na rešerši proběhlo nejprve hledání vědeckých publikací vydaných v rámci České republiky, a to prostřednictvím Souhrnného katalogu ČR spravovaného Národní knihovnou ČR. V tomto katalogu by měly být uvedeny všechny dokumenty vydané v ČR s předěleným ISBN, resp. ISSN. Při hledání slova „nemovitosti“ (včetně slov příbuzných) bylo nalezeno 3251 výsledků, z kterých 2229 bylo publikováno v českém jazyce. Nejstarší ze všech publikací sahají do 18. století (Catastrum Regni Bohemiae, vydáno mezi 1748 a 1757). V moderní historii Česka (po roce 1989) bylo vydáno 1967 publikací. Výsledky vyhledávání shrnuje následující tabulka.

Tab. 1: Počet výsledků v Souhrnném katalogu ČR

Hledaná slova (v názvu publikace)	Počet celkem	Před rokem 1989	V letech 1990–2008	Po roce 2009	V češtině
--- (všechny publikace)	3.251	1.284	955	1.012	2.229
management	16	1	3	14	4
strategie	9	0	4	5	0
portfolio/veřejný/ město	0				

Zdroj: vlastní zpracování

Následně došlo k upřesnění vyhledaných dokumentů tak, aby odpovídaly základnímu tématu rešerše. Byla tedy kombinována klíčová slova „nemovitosti“, „portfolio“, „strategie/management“, „město/obec“ a „veřejné“. Nejvíce výsledků (16, z toho 4 v českém jazyce) bylo nalezeno při kombinaci slov „nemovitosti“ a „management“.

následovala kombinace „nemovitosti“ a „strategie“ (9, z toho 0 v českém jazyce). Ostatní hledané kombinace nepřinesly žádné výsledky, resp. množina vyhledaných dokumentů byla prázdná.

Kromě Souhrnného katalogu ČR spravuje Národní knihovna ČR i Online katalog NK ČR, ve kterém jsou uvedeny všechny zdroje, které jsou v Národní knihovně ČR dostupné. Při zadání „nejúspěšnější“ kombinace klíčových slov z předchozího vyhledávání tj. „nemovitosti“ a „management“ analýza této databáze vygenerovala 101 záznamů všeobecně, z toho 81 záznamů v českém jazyce. Jde o záznamy z let 1937 až 2022. Při zpřesnění s heslem „strategie“ pak databáze nabízí 17 záznamů z období mezi lety 1998 až 2022.

Tab. 2: Počet výsledků v Online katalogu NK ČR

Hledaná slova	Celkem	V češtině
nemovitosti	1500	1201
nemovitosti AND management	101	81
nemovitosti AND management AND strategie	17	17

Zdroj: vlastní zpracování

Při bližší analýze výsledků je ale třeba konstatovat, že se žádný z nalezených výsledků kombinace „nemovitosti AND management AND strategie“ nevěnuje strategickému řízení portfolia nemovitostí a jen jeden z nich je zaměřen na problematiku facility managementu. Při rozšířené analýze výsledků kombinace „nemovitosti a management“ lze konstatovat, že problematice facility managementu se 11 publikací psaných v českém jazyce věnuje problematice facility managementu, přičemž ale tři zdroje se opakují buď v dalším vydání nebo s rozdílným názvem, ale velmi blízkým obsahem. Reálně tedy existuje 8 publikací věnujících se facility managementu a žádná zaměřená na strategické řízení portfolia nemovitostí.

2.2 Rešerše vědeckých prací ve světě

Pro rešerši vědeckých článků na globální úrovni byla zvolena databáze Scopus. Hlavním důvodem byl fakt, že tato databáze je celosvětová, obsahuje kvalitní recenzované výstupy a zároveň je obsahově bohatší než databáze Web of Science. Pro srovnání, v databázi Scopus bylo nalezeno 5366 výsledků při hledaném výrazu „real estate management“ a v databázi Web of Science pouze 3494 výsledků (tj. jen cca 65 %). Nejdůležitějším faktem výběru databáze Scopus ovšem je, že tato databáze eviduje 12 časopisů a 96 knih, které mají v názvu slovní spojení „real estate“, kdežto databáze Web of Science ani jeden (hledáno jako „real estate“ v názvu zdroje/publikace). Databáze Scopus je tedy v tomto oboru relevantnější platformou pro hledání výsledků než databáze Web of Science.

Samotné vyhledávání klíčových slov nebylo provedeno v celé databázi najednou, ale ve dvou krocích. První hledání proběhlo postupně ve třech skupinách tematicky zaměřených časopisů. Důvodem tohoto postupu bylo, že při hledání v celé databázi najednou by nebyly nalezeny všechny relevantní články. Příkladem je slovní spojení „real estate“. Pokud byly v prvním kroku vyselektovány časopisy zaměřené na problematiku „real estate“, tak celkový počet článků v těchto časopisech byl 9492. Ovšem po zadání „real estate“ jako hledaného klíčového slova v rámci těchto časopisů bylo nalezeno jenom 3723 článků (tj. jen cca 40 %). Lze tedy předpokládat, že pokud by došlo k hledání slov „real estate“ v celé databázi najednou, tak by až 60 % článků z časopisů o „real estate“ (tedy tematicky relevantních) nebylo nalezeno. Jako vysvětlení se nabízí fakt, že obecně znějící slova nebývají používána jako klíčová ve skupině časopisů, o kterých se již předpokládá, že všechny články se vztahují k danému tématu.

Jako alternativa se jeví vyhledávání přes položku „all fields“, které by spojilo hledání klíčových slov v rámci časopisů i textů. Takovéto hledání by bylo ovšem nepoměrně náročnější, protože vyhledávání probíhá nejen u názvu časopisu a tématu článku, ale i v rámci referencí a dalších polí. Pro názornost uvádíme, že při zadání slova „nemovitosti“ jako téma hledání v polích název, abstrakt a klíčová slova bylo nalezeno 15 výsledků. Žádný z nich přitom neodpovídal problematice zkoumané touto rešerší. Pokud bylo slovo „nemovitosti“ vyhledáváno v rámci všech polí, tak výsledků bylo až 170. Jejich relevance k problematice zkoumané rešerší se ovšem nijako nezvýšila.

Při vyhledávání byly tedy v prvním kroku vyselektovány časopisy vážící se ke vybrané problematice – časopisy mající v názvu a) „real estate“, b) „public administration“ nebo „public sector“ a c) „planning“ nebo „urban/city“. Ve druhém kroku pak byly v dané skupině časopisů hledány požadovaná klíčová slova upřesňující zaměření článků. Například v časopisech zaměřených na „real estate“ (mající toto slovní spojení v názvu časopisu) byla hledána slova „portfolio“, „public“, „city/municipality“, „management/stratégy“ apod. Zatímco v časopisech majících v názvu „public“ bylo mezi klíčovými slovy také „real estate“. Níže uvedené tabulky č. 3-5 poskytují přehled o hledaných klíčových slovech u jednotlivých skupin časopisů a souhrnné výsledky hledání.

Tab. 3: Počet příspěvků v časopisech v databázi Scopus obsahujících termín „REAL ESTATE“ v názvu časopisu

Hledaná slova (v názvu, klíčových slovech a anotaci)	Počet celkem	po roce 2009	V češtině
--- (všechny příspěvky)	9.492	6.421	9
management	2.393	1.893	1
strategy	823	609	2
portfolio	631	346	0
public	805	620	0
city	902	708	0
portfolio + management	159	94	0
portfolio + strategy	130	79	0
portfolio + public	55	39	0
portfolio + city	22	17	0
public + management	292	235	0
public + strategy	89	78	0
portfolio + public + strategy	13	9	0
portfolio + public + management	14	10	0
portfolio + city + strategy	7	7	0
portfolio + city + management	7	6	0
portfolio + public + strategy + management	4	1	0

Zdroj: vlastní zpracování

Pro úplnost uvádíme, že časopisy, které obsahují termín „real estate“ ve svém názvu nejsou dohledatelné v databázi Web of Science.

Při tomto kroku bylo nalezeno 12 časopisů a 98 knih. Nejstarší články dohledatelné v databázi Scopus jsou z roku 1973. Nejstarší kniha je z roku 2003. Nejvíce článků je zařazeno v kategorii „Business, Management and Accounting“, následuje kategorie „Economics, Econometrics, and Finance“. V kategorii sociálních věd je zařazena přibližně třetina článků. Z celkového počtu 9492 textů je 5415 v kategorii „articles“. Téměř všechny příspěvky jsou v anglickém jazyce. Objevuje se ještě čínština (65 konferenčních příspěvků) a francouzština (10 konferenčních příspěvků). Mezi zeměmi původu článku dominují USA (4008 textů) a Čína (2089 textů). Z Evropských zemí dominuje Velká Británie (829 textů), ze zemí střední Evropy má nejvíce příspěvků Polsko (248). Obecně lze říci, že země Asie (Čína, Hong Kong, Singapore, Taiwan, Malajsie a Korea) se v časopisech zaměřených na „real estate“ drží na předních místech.

Tab. 4: Počet příspěvků v časopisech v databázi Scopus obsahujících termín „PUBLIC ADMINISTRATION“ nebo „PUBLIC SECTOR“ v názvu časopisu

Hledaná slova (v názvu, klíčových slovech a anotaci)	Počet celkem	Po roce 2009	V češtině
--- (všechny příspěvky)	32.411	15.697	114
real estate	19	13	1
real estate and portfolio	1	1	0
real estate and asset	1	1	0
real estate and strategy	1	1	0
real estate and management	5	5	0
asset and management	85	46	1
asset and strategy	33	20	0
asset and portfolio	7	7	0

Zdroj: vlastní zpracování

V tomto případě vyhledávání bylo nalezeno 47 časopisů a 353 knih. Nejstarší články dohledatelné v databázi Scopus jsou z roku 1924. Nejstarší kniha je z roku 1997. Nejvíce článků je zařazeno v kategorii sociálních věd, a to 29354. S velkým odstupem následují kategorie „Business, Management and Accounting“ a „Environmental Science“. Z celkového počtu 32411 textů je 24974 v kategorii „articles“. Naprostá většina příspěvků je v anglickém jazyce. Mezi zeměmi původu dominují USA (10083 textů), pak následují Velká Británie (3983 textů), Austrálie (2225 textů) a Kanada (1460 textů). Z Evropských zemí dominuje Velká Británie, následují Holandsko, Německo a Dánsko. Ze zemí střední Evropy má nejvíce příspěvků Litva (381), ovšem většina textů (267) je v národním jazyce.

Tab. 5: Počet příspěvků v časopisech v databázi Scopus obsahujících termín „PLANNING“ nebo „URBAN“ nebo „CITY“ v názvu časopisu

Hledaná slova (v názvu, klíčových slovech a anotaci)	Počet celkem	Po roce 2009	V češtině
--- (všechny příspěvky)	244.576	145.418	1.017
real estate	1.860	1.382	6
real estate and management	217	184	1
real estate and strategy	259	214	3
real estate and public	458	340	2
real estate and asset	103	82	0
real estate and portfolio	33	22	0
real estate and portfolio and management	9	8	0
real estate and portfolio and strategy	8	6	0

Zdroj: vlastní zpracování

Tato kombinace vyhledávání přinesla 160 časopisů a 5566 knih. Nejstarší články dohledatelné v databázi Scopus jsou z roku 1935. Nejstarší kniha je z roku 1984. Nejvíce článků je zařazeno v kategorii sociálních věd, a to 159946. Se značným odstupem následují kategorie „Environmental Science“ a „Engineering“. Z celkového počtu 244576 textů je 156581 v kategorii „articles“. Naprostá většina příspěvků je v anglickém jazyce, používání jiných jazyků je ovšem běžné. Mezi zeměmi jsou první USA (72818 textů), následují „nedefinovatelné-undefined“ (až 38113 textů). Lze předpokládat, že mnohé příspěvky mají nadnárodní či zcela obecný charakter. Z Evropských zemí jsou na předních příčkách Velká Británie, Německo, Holandsko a Itálie. Ze zemí střední Evropy má nejvíce příspěvků Polsko (1510).

Z výše uvedených tabulek je zřejmé, že vyhledávání probíhalo zejména v angličtině. Pro vyhledávání byly ale využity i český (čj) a slovenský jazyk (sj), vyhledávání v těchto jazycích, ale nepřineslo téměř žádné výsledky. Výrazy „nemovitosti“ a „nehnutelnosti“ odkazují dohromady na 18 článků (15 čj + 3 sj), žádný z nich ovšem neodpovídá stanovenému zaměření řešerše. Toto konstatování lze opřít i o velice nízké počty článků vázaných na Českou republiku v tabulkách č. 2-4.

Následně byly vybrány abstrakty těch publikací, které byly publikovány v tematickém časopise a při hledání obsahovaly alespoň tři klíčová slova (dohromady tedy 99 abstraktů). Cílem bylo zjistit, v jaké míře odpovídají tyto články zkoumané problematice a jakým způsobem ji uchopily. Ovšem jen 18 článků lze považovat za relevantních a jen 9 se týkalo přímo tématu strategického řízení portfolia nemovitostí ve vlastnictví měst.

Ve druhém kroku řešeršního zkoumání byl vybrán termín „public authority property management“, který se po první fázi výzkumu jevil jako vhodné tematické zúžení. Pojem „public authority property management“ byl následně vyhledáván dne 20.3.2023 v databázi Scopus, přičemž hledání proběhlo zároveň (tedy s logickým argumentem AND) v názvu publikací a příspěvků, v abstraktech a v klíčových slovech. Tento „dotaz“ vygeneroval celkem 649 výstupů, které byly dále redukovány zúžením výběru na typy Article, Book Chapter, Conference Paper a Book. Rovněž byl zredukován okruh zaměření publikací, a to na: Social Sciences, Business, Management and Accounting, Economics, Econometrics and Finance, Decision Sciences a Multidisciplinary. Po redukci zůstalo ve výběru 299 dokumentů.

U těchto 299 dokumentů byla provedena podrobná obsahová analýza jejich klíčových slov a abstraktů, aby bylo možné zhodnotit, zda se týkají zkoumaného předmětu „managementu portfolia nemovitostí veřejnými institucemi nebo efektivitou správy majetku municipalit, případně regionů“. Podrobnou analýzou bylo zjištěno, že pouze 34 publikací se věnuje zkoumané problematice. Výstupy byly dále rozděleny do tří kategorií. První kategorii představují výstupy přímo se týkající tématu (15 publikací), druhou kategorií výstupy nepojednávající přímo o zkoumaném tématu, ale přímo s ním související (11 publikací) a třetí kategorií jsou výstupy nepojednávající o zkoumaném tématu, ale nepřímě s ním související (8 publikací). Tato část výzkumu představuje největší zatížení subjektivním hodnocením autory výzkumu, resp. řešerše. V rámci výzkumného týmu byla pro tento krok stanovena vnitřní kritéria a proběhly dva nezávislé výběry výstupů, které byly křížem porovnány a sporné případy byly týmem opět posouzeny a zařazeny do příslušné kategorie.

Tab. 6: Výsledky analýzy vybraných výstupů databáze SCOPUS: Počet příspěvků v časopisech v databázi Scopus obsahujících „public authority property management“ v názvu příspěvku, klíčových slovech nebo abstraktu a zároveň se týkajících oblastí managementu portfolia nemovitostí.

Celkem	Přímo se týkající	Související	Nepřímo se týkající
34	15	11	8

Zdroj: vlastní zpracování

Jak již bylo uvedeno, v závěru kvantitativní analýzy byly autory článku staženy a přečteny abstrakty k těm článkům, které při vyhledání v tematických časopisech obsahovaly alespoň tři klíčová slova (v jakýchkoli kombinacích) resp. heslo „public authority property management“. Cílem této fáze práce bylo zjistit, kolik z takto nalezených článků je relevantních z hlediska zkoumané problematiky strategického řízení portfolia nemovitostí ve vlastnictví veřejné správy na úrovni měst a o čem tyto články pojednávají. Dosažené výsledky shrnuje následující tabulka.

Tab. 7 Relevance článků s ohledem na zkoumanou problematiku

Počet pročených abstraktů – publikace, které byly publikovány v tematickém časopise a při hledání obsahovaly alespoň tři klíčová slova, nebo byly vyhledány prostřednictvím termínu „public authority property management“ a zredukované zaměření	398
Počet abstraktů, které se týkají problematiky strategického řízení portfolia nemovitostí ve vlastnictví veřejné správy na úrovni měst	52
Počet abstraktů, které se této problematiky týkají přímo	24

Zdroj: vlastní zpracování

Již první pohled na abstrakty, které se přímo týkají problematiky strategického řízení portfolia nemovitostí ve vlastnictví veřejné správy na úrovni měst, poukazuje na to, že u těchto textů nejsou patrné žádné společné body, a že každý z nich pohlíží na danou problematiku z velice odlišné perspektivy. Obsahem článků jsou systémy a metody (Phelps, 2010; Lind, Lindqvist, 2005; Sayce, Connellan, 1998), vliv různých aktérů (Dmytryshyn, 2022; Ladu, 2020;), vztah k vlastnictví půdy (Canelas, 2019), propojení na byznys a finance (Ngwira, Manase, 2015; Byrne, 2015) a další témata. Velká část publikací je rovněž reakcí na kontrolní zprávy státních orgánů týkající se systému správy majetku na místní úrovni či na novou legislativu ve Velké Británii (Deakin, 1999) a USA (Griffith, 2019; Congressional Research Service, 2014) Vzhledem k celkově nízkému počtu 24 článků poukazuje tato pestrost témat na neukotvení zkoumané problematiky. Kvalitativní rešerše bude předmětem dalšího zkoumání.

3. Závěr

Na základě provedených analýz lze konstatovat, že v kontextu České republiky neexistuje žádná relevantní vědecká literatura, která by se věnovala problematice strategického řízení portfolia nemovitostí ve vlastnictví veřejné správy na úrovni měst, neboť žádný z výstupů v databázích Národní knihovny ČR se touto problematikou nezabýval. Analýza databáze Scopus ukázala, že problematikou strategického řízení portfolia nemovitostí ve vlastnictví veřejné správy na úrovni měst se alespoň okrajově zabývá pouze 52 vědeckých výstupů, z toho jenom 24 výstupů se týkalo přímo zkoumané problematiky. Žádný z nich se ale nevěnuje tématu v kontextu České republiky. Již na základě prvotních kvantitativních výsledků analýzy lze konstatovat, že u zkoumaných textů není zřejmý žádný společný bod v podobě klíčových slov, územního nebo časového vymezení. Výjimku tvoří pouze knižní publikace z počátku druhé dekády 20. století v USA. Lze tedy říci, že v globálním měřítku existuje k problematice strategického řízení portfolia nemovitostí ve vlastnictví veřejné správy na úrovni měst jenom velmi málo publikací, a že tato problematika není ucelená.

Z provedeného zkoumání, které je prvním krokem k poznání situace v oblasti strategického řízení portfolia nemovitostí ve vlastnictví veřejné správy na úrovni měst, lze tedy konstatovat, že je logické, že praxe našich měst se v současnosti neopírá o žádný moderní, či dokonce SMART systém řízení portfolia svých nemovitostí, neboť nejen u nás, ale ani ve světě, neexistuje žádný ucelený systém či metodika řešení tohoto tématu. Existující vědecké texty jsou kusé a nesystematické a nevytvářejí tak podklad pro reálné využití v praxi. Již tento první krok studia tohoto tématu tak přinesl jasný výsledek, že je tato v praxi tolik potřebná problematika na úrovni vědeckého zkoumání značně podceňena, a že je proto třeba začít se touto problematikou systematicky zabývat. Dalším krokem autorů tohoto článku proto bude provedení obsahové analýzy toho, z jakých různých úhlů pohledu je tato problematika v současnosti nahlížena.

Literatura

- [1] BYRNE, M., (2015). Bad Banks: The Urban Implications of Asset Management Companies. *Urban Research and Practice*, vol. 8, no. 2, pp. 255-266. ISSN 1753-5069. DOI: 10.1080/17535069.2015.1050208.
- [2] CANELAS, P., (2019). Place-making and the London Estates: Land Ownership and the Built Environment. *Journal of Urban Design*, vol. 24, no. 2, pp. 232-248. ISSN 1357-4809. DOI: 10.1080/13574809.2018.1433531.
- [3] DEAKIN, M., (1999). *Local Authority Property Management: Initiatives, Strategies, Re-organisation and Reform*. UK: Routledge. ISBN 9780429432873. DOI: 10.4324/9780429432873.
- [4] DMYTRYSHYN, M., (2022). Involving the Public in the Assessment of Community Real Estate Property. *Croatian and Comparative Public Administration*, vol. 22, no. 1, pp. 129-157. ISSN 1849-2150. DOI: 10.31297/hkju.22.1.2.
- [5] CONGRESSIONAL RESEARCH SERVICE, (2014). *Authorization of General Services Administration Real Property Projects: Current Process and Proposed Legislation* (3rd ed.). [online]. [cit. 2023-04-01]. Dostupné z: <https://crsreports.congress.gov>.
- [6] GROSS, M., ŽRÓBEK, R., (2020). Some Problems of the Management of State and Public Sector Land. In *E3S Web of Conferences*. ISSN 2267-1242. DOI: 10.1051/e3sconf/202017102003.
- [7] GRIFFITH, M. A., (2019). The Good Neighbor next Door: Public-private Partnerships in Federal Real Property Management. *Public Contract Law Journal*, vol. 48, no. 4, pp. 775–796.
- [8] IGNJATOVIĆ, M., (2020). Success Factors of Urban Property Management in Croatia. *Croatian and Comparative Public Administration*, vol. 20, no. 1, pp. 149-170. ISSN 1849-2150. DOI: 10.31297/HKJU.20.1.6.
- [9] LADU, M., (2020). The Role of City Dashboards in Managing Public Real Estate in Italy: Proposals for a Conceptual Framework. *Journal of Urban Planning and Development*, vol. 146, no. 4. ISSN 0733-9488. DOI: 10.1061/(ASCE)UP.1943-5444.0000622.
- [10] LIND, H., LINDQVIST, T., (2005). Real Estate Management in the Swedish Public Sector. *Journal of Corporate Real Estate*, vol. 7, no. 2, pp. 178-190. ISSN 1463-001X. DOI: 10.1108/14630010510812594.
- [11] MATTAROCCHI, G., PEKDEMİR, D., (2015). *European Real Estate: Asset Class Performance and Optimal Portfolio Construction*. London: Palgrave Macmillan. ISBN 9781137436115.
- [12] NGWIRA, M., MANASE, D., (2015). *Public Sector Property Asset Management*. Hoboken: Wiley Blackwell. ISBN 978-1-118-34658-7.
- [13] PAGLIARI, J., (2017). Another Take on Real Estate's Role in Mixed-asset Portfolio Allocations. *Real Estate Economics*, vol. 45, no. 1, pp. 75-132. ISSN 1080-8620. DOI: 10.1111/1540-6229.12138.
- [14] PHELPS, A., (2010). Rationale, Practice and Outcomes in Municipal Property Asset Management. *Journal of Corporate Real Estate*, vol. 12, no. 3, pp. 157-174. ISSN 1463-001X. DOI: 10.1108/14630011011074768.
- [15] SAYCE, S., CONNELLAN, O., (1998). Implications of Valuation Methods for the Management of Property Assets. *Property Management*, vol. 16, no. 4, pp. 198-207. ISSN 0263-7472. DOI: 10.1108/02637479810243383.
- [16] SHAW, J. M., (1991). Planning and Property: A Review Article. *Town Planning Review*, vol. 62, no. 4, pp. 471-479. ISSN 0041-0020. DOI: 10.3828/tpr.62.4.9712wx080u80n230.
- [17] VAN DER SCHAAF, P., DE PUY, L., (2001). CRE Portfolio Management: Improving the Process. *Journal of Corporate Real Estate*, vol. 3, no. 2, pp. 150-160. ISSN 1463-001X. DOI: 10.1108/14630010110811544.
- [18] SHAW, J., (2020). Platform Real Estate: Theory and Practice of New Urban Real Estate Markets. *Urban Geography*, vol. 41, no. 8, pp. 1037-1064. ISSN 0272-3638. DOI: 10.1080/02723638.2018.1524653.
- [19] ZIMMERMANN W., (2007). Good Governance in Public Land Management. *Land reform*, vol. 2, pp. 31-40. ISSN 0251-1894.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-44

HODNOCENÍ MÍSTNÍCH VEŘEJNÝCH SLUŽEB V ČESKÉ REPUBLICE: PŘÍKLAD MĚSTSKÝCH KNIHOVEN

Evaluation of Local Public Services in the Czech Republic: The Case of the Municipal Libraries

RENATA HALÁSKOVÁ¹**MARTINA HALÁSKOVÁ²**

¹Katedra technické a pracovní výchovy | ¹Department of Technical and Vocational Education
Fakulta pedagogická | Faculty of Education
Ostravská univerzita | University of Ostrava
✉ Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava, Czech Republic
E-mail: renata.halaskova@osu.cz

²Katedra veřejné ekonomiky | ²Department of Public Economics
Ekonomická fakulta | Faculty of Economics
VŠB – Technická univerzita Ostrava | Technical University of Ostrava
✉ Sokolská třída 33, 702 00 Ostrava, Czech Republic
E-mail: martina.halaskova@vsb.cz

Anotace

Předložený příspěvek se zaměřuje na dva přístupy pro hodnocení místních veřejných služeb na příkladu městských knihoven v České republice. Cílem příspěvku je vyhodnotit vybrané služby poskytované městskou knihovnou v Opavě a v Krnově podle standardu knihovnických služeb a podle spokojenosti uživatelů starších 15 let. Při zpracování je využit deskriptivně-analytický přístup pro vyhodnocení indikátorů standardu knihovnických služeb a metoda dotazování pro hodnocení spokojenosti uživatelů se službami knihoven. Podle vybraných kritérií standardu knihovnických a informačních služeb v letech 2016-2020 byla lépe hodnocena městská knihovna v Opavě v porovnání s městskou knihovnou v Krnově. Dílčí výsledky spokojenosti se službami hodnocených městských knihoven se z pohledu uživatelů starších 15 let částečně liší. Výsledky celkové spokojenosti pak potvrdily větší spokojenost s městskou knihovnou v Opavě v porovnání s městskou knihovnou v Krnově. Dosažená zjištění představují cenné informace především pro ředitele hodnocených městských knihoven, ale mohou být inspirativní i pro tvůrce místních veřejných politik v oblasti kultury a vzdělávání.

Klíčová slova

místní veřejné služby, knihovnické služby, standard knihovnických služeb, hodnocení spokojenosti, městské knihovny

Annotation

The submitted contribution focuses on two approaches towards the evaluation of local public services in the Czech Republic, using municipal libraries as an example. The aim of the paper is to assess selected services provided by municipal libraries in Opava and Krnov according to standard of library services and according to the satisfaction rate of users of 15+ years of age. A descriptively analytical approach is applied in the evaluation of the indicators of library-service standards and a method of direct asking for the purposes of assessing users' satisfaction with the service of the libraries. According to the selected indicators of library and information service standards, the municipal library in Opava reached better results in years 2016-2020, compared to the library in Krnov. Partial results of satisfaction with services of the evaluated municipal libraries slightly differ among the users aged 15+. The results of total satisfaction rate confirmed higher satisfaction with the municipal library in Opava in comparison to the municipal library in Krnov. The findings present valuable information, in particular for directors of the evaluated local libraries, but they can also provide inspiration for creators of local public policies in culture and education.

Keywords

local public services, library services, standard of library services, satisfaction evaluation, municipal libraries

JEL Classification: H40, R59

1. Úvod

Místní veřejné služby jsou spojeny s různými přístupy pro jejich poskytování, zabezpečování a hodnocení (Bel a Sebo, 2021; Provozníková, Sobotková a Sobotka, 2021). Zabezpečování kvality veřejných služeb je primárně záležitostí managementu organizací poskytujících veřejné služby a účelem standardizace je zabezpečit občanům (uživatelům) dostupnost a minimální úroveň poskytovaných veřejných služeb (Lukášová a kol., 2009, s. 23-24). Podle Lukášové a kol. (2009, s. 21-22) chápání kvality jako spokojenosti uživatele ve veřejném sektoru představuje v současnosti uznávanou koncepci kvality veřejných služeb. Vzhledem ke specifčnosti místních veřejných služeb a veřejných politik jsou diskutovanými tématy nejen přístupy pro měření kvality veřejných služeb a spokojenost občanů (Giannoccaro a kol., 2008; Van De Walle a Van Ryzin, 2011; Mbassi, Mbarga a Ndeme, 2019), ale i vybrané způsoby k zajištění a poskytování místních veřejných služeb (Mikušová Meričková, Jakuš Muthová a Holúbek, 2020; Nemeč, Soukopová a Mikušová Meričková, 2020; Rafaj, Rehák a Černěno, 2022) nebo možnosti implementace inovační politiky pro zajištění veřejných zakázek (Klímová a Raszková, 2019).

Veřejné služby knihoven, kterým se věnujeme detailněji v tomto příspěvku, představují různorodý systém. Jejich zřizovateli (provozovateli) jsou obce, kraje, státní instituce i soukromé subjekty. Knihovny mají různé specializace, priority a liší se i svými cílovými skupinami. Zároveň fungují na totožných principech, které vychází ze zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb, v platném znění (knihovní zákon), a dokáží spolu efektivně spolupracovat (Národní knihovna ČR, 2020a, s. 2). Transformace knihoven a knihovnických služeb je složitý a finančně náročný proces, který vyžaduje trvalé a systematické úsilí vedení knihoven a jejich pracovníků, ale také provozovatelů knihoven a v širším kontextu všech, kterým knihovny mohou sloužit (Šedá, Dostálová a Richter, 2020, s. 9). Knihovnické služby jsou poskytovány na základě rovného principu všem bez rozdílu. Pro jejich poskytování nejsou žádným právním předpisem vymezeny kvantitativní a kvalitativní indikátory služeb, ani podmínky jejich dostupnosti uživatelům (Národní knihovna ČR, 2020c, s. 3). Metodický pokyn ale stanovuje základní kvantitativní a kvalitativní podmínky pro poskytování knihovnických služeb pro knihovny zřizované a/nebo provozované obcemi a kraji na území ČR, zapsané v evidenci knihoven Ministerstva kultury (Národní knihovna ČR, 2020c, s. 3). Pro zajištění rovnoměrného výkonu regionálních funkcí v systému knihoven se stanoví standard (kvalitativní a kvantitativní parametry) jednotlivých druhů služeb. Standard představuje soubor nároků na způsob a úroveň poskytování služeb, jimiž jsou naplňovány regionální funkce krajskými a pověřenými knihovnami. Při jeho aplikaci se přihlíží ke konkrétním podmínkám a specifickým jednotlivých krajů a jejich regionů (Národní knihovna ČR, 2020b, s. 12).

Přístupy pro hodnocení a vybrané otázky služeb veřejných knihoven spojené s jejich poskytováním na národní a místní úrovni jsou výzkumným tématem řady autorů. Z doposud realizovaných starších i novějších výzkumů, které zkoumaly služby veřejných knihoven na místní úrovni z pohledu zahraničních zkušeností, je možné uvést Kostagiolas a Korkidi (2008); Ole Pors (2010); Matthews (2017); Nikta a Karydis (2021); Nikta (2022); Schatteman a Liu (2022). V podmínkách České republiky vybraná témata služeb veřejných knihoven na národní nebo místní úrovni zkoumali především Stejskal a Hájek (2015); Stejskal, Hájek a Řehák (2019); Indrák a Pokorná (2021); Stejskal, Zapletal a Prokop (2022). Na základě provedeného výzkumu autoři Stejskal, Hájek a Řehák (2019) zdůrazňují, že veřejná podpora knihovnických služeb musí být zaměřena na konkrétní skupiny uživatelů. Jejich zjištění potvrzují zásadní roli služeb dětských knihoven a spokojenost se službami knihoven z pohledu dospělých je dalším důležitým faktorem, který ukazuje, že veřejné knihovny mohou ovlivnit vnímaný přínos služeb dětských knihoven. Stejskal, Hájek a Černý (2021) se zaměřili na individuální potřeby a preference uživatelů v souvislosti se zvýšením efektivity veřejných prostředků alokovaných do veřejných knihoven. Indrák a Pokorná (2021) v souvislosti s novými trendy veřejných knihoven provedli analýzu v souladu s digitální transformací služeb Moravské zemské knihovny a snažili se odpovědět na otázku, jaký dopad má digitální transformace na dosah služeb knihovny. Na základě dosažených zjištění tito autoři konstatují, že postupně je možné nahradit tradiční knihovnické služby digitální infrastrukturou. Další autoři Stejskal a Hájek (2015) zkoumali na příkladu městské knihovny v Praze ekonomickou hodnotu služeb veřejných knihoven. V návaznosti na zkoumání vybraných služeb knihoven Stejskal, Zapletal a Prokop (2022) analyzovali vnímanou hodnotu služeb půjčování knih v čase a na základě dosažených zjištění navrhli i praktické implikace pro manažery veřejných knihovnických organizací.

2. Cíl a metodologie

Předmětem výzkumu jsou veřejné knihovny a jejich služby na místní úrovni. Cílem příspěvku je vyhodnotit vybrané služby poskytované městskou knihovnou v Opavě a v Krnově podle standardu knihovnických a informačních služeb a dle spokojenosti uživatelů starších 15 let. Hodnocení městských knihoven je provedeno

1) podle plnění vybraných indikátorů standardu knihovnických a informačních služeb v letech 2016-2020 a 2) na základě hodnocení spokojenosti se službami těchto knihoven z pohledu uživatelů starších 15 let.

Ad 1) Cílem standardu knihovnických služeb je zlepšení dostupnosti a kvality knihovnických služeb jejich uživatelům. Tento standard umožňuje knihovnám, provozovatelům knihoven, obcím, krajům a ústředním orgánům státní správy provádět srovnání a kontrolu dostupnosti a kvality knihovnických služeb a systematicky uplatňovat formy podpory jejich rozvoje. Standard knihovnických služeb je nástrojem motivace a jeho indikátory jsou využívány při poskytování a využívání peněžních prostředků z veřejných rozpočtů za účelem podpory rozvoje knihovnických služeb (Národní knihovna ČR, 2020c, s. 4). Působnost standardu je omezena na knihovnické služby poskytované knihovnami zřizovanými a/nebo provozovanými obcemi a kraji. Jedná se o knihovny, které tvoří základní infrastrukturu a uživatelům zajišťují dostupnost knihovnických služeb. Standard knihovnických služeb vymezuje kategorie a v nich indikátory (kritéria), za kterých jsou v knihovnách poskytovány služby uživatelům. Podrobněji tyto indikátory vymezuje (Národní knihovna ČR, 2020c - *Standard pro dobrou knihovnu*, s. 4). V našem případě pro hodnocení standardu knihovnických a informačních služeb (městské knihovny v Opavě a Krnově) v letech 2016-2020 byly zvoleny vybrané indikátory: a) provozní doba knihovny pro veřejnost; b) tvorba knihovního fondu a informačních zdrojů; c) studijní místa pro uživatele knihovny; d) přístup k internetu a informačním technologiím; e) kulturní, vzdělávací a komunitní aktivity knihovny; f) webová stránka knihovny. Podle Národní knihovny ČR (2020c, s. 5) jsou hodnoty indikátorů stanovené standardem knihovnických služeb definovány jako optimální. Jejich dosažení garantuje dobré podmínky pro poskytování služeb uživatelům. Indikátory pro poskytování knihovnických služeb jsou diferencovány pro knihovny působící v různých velikostních kategoriích obcí a měst. Základním kritériem je počet obyvatel v obci. Hodnota konkrétního indikátoru v jednotlivých kategoriích se použije přiměřeně k počtu obyvatel obce, spádové oblasti a místním podmínkám.

Ad 2) Jedním z indikátorů (kritérií) standardu knihovnických služeb je i měření spokojenosti uživatelů knihovny. Veřejná knihovna musí zjišťovat, jaké jsou potřeby veřejnosti, aby byla schopna poskytovat služby, které veřejnost uspokojují. Pro měření spokojenosti uživatelů knihoven se využívá indikátor spokojenosti uživatelů knihovny do 15 let a indikátor spokojenosti uživatelů knihovny starších 15 let (Národní knihovna ČR, 2020c, s. 12).

Na příkladu městské knihovny Krnově a městské knihovny Petra Bezruče v Opavě je provedeno hodnocení spokojenosti uživatelů starších 15 let. Jedná se o dílčí výsledky průzkumu, které vychází z kvalifikační práce (Mičíková, 2022). Pro hodnocení spokojenosti se službami městských knihoven byla využita metoda dotazování. Výzkumný vzorek představovali respondenti (uživatelé městských knihoven starší 15-ti let). Průzkum spokojenosti (Mičíková, 2022) byl realizován na vzorku 310 respondentů. Konkrétně se jednalo o 203 uživatelů městské knihovny v Opavě a 107 uživatelů městské knihovny v Krnově. Věková struktura respondentů (uživatelů městských knihoven) zařazených do průzkumu je uvedena v Tab. 1.

Tab. 1: Věková struktura respondentů městských knihoven starších 15 let

uživatelé starší 15-ti let		16 – 25 let	26 – 35 let	36 – 45 let	46 – 55 let	56 – 65 let	65 a více let
Městská knihovna Krnov	Ženy	9	13	8	15	12	14
	Muži	4	2	11	7	9	3
	Celkem	13	15	19	22	21	17
Městská knihovna Opava	Ženy	15	25	9	38	18	17
	Muži	6	8	16	19	23	9
	Celkem	21	33	25	57	41	26

Zdroj: průzkum Mičíková (2022, s. 49)

3. Výsledky a Diskuse

V této části jsou prezentovány výsledky hodnocení služeb městské knihovny v Opavě a Krnově s využitím dvou přístupů. V rámci hodnocení městských knihoven se zaměřujeme na: 1) plnění standardu knihovnických a informačních služeb v letech 2016-2020 a 2) hodnocení spokojenosti uživatelů ve věku 15+ s vybranými službami knihoven.

3.1 Plnění standardu knihovnických služeb dle vybraných indikátorů – příklad městské knihovny v Opavě a Krnově

Indikátory pro naplnění standardu knihovnických služeb jsou stanoveny podle počtu obyvatel v dané obci. Pro město Opava se v letech 2016-2020 počet obyvatel pohyboval v rozmezí od 58 363 obyvatel (rok 2016) do 57 379 obyvatel v roce 2020. Pro počet obyvatel od 40 001 a více jsou stanovena doporučená kritéria standardu knihovnických služeb následovně: 1) počet hodin pro veřejnost: 50 a více; 2) výdaj na nákup knihovního fondu, částka v Kč na 1 obyvatele: 30-45 Kč; 3) počet studijních míst: 120 a více; 4) počet veřejně přístupných stanic

připojených k internetu: 20 a více; 5) počet vzdělávacích, kulturních a komunitních akcí knihoven: 600 až 1100; 6) webová stránka knihovny (Národní knihovna ČR, 2020c - *Standard pro dobrou knihovnu*). Hodnocení těchto indikátorů pro naplnění standardu knihovnických služeb v letech 2016-2020 pro městskou knihovnu v Opavě ukazuje (Tab. 2).

Tab. 2: Vybrané indikátory městské knihovny v Opavě z hlediska plnění standardu v letech 2016 - 2020

Hodnocené parametry v letech	Počet hodin pro veřejnost týdně	Výdaj na nákup knihovního fondu, částka v Kč na 1 obyvatele	Počet studijních míst	Počet veřejně přístupných stanic připojených k internetu	Počet vzdělávacích, kulturních a komunitních akcí knihoven	Webová stránka knihovny
2016	NE	ANO	ANO	ANO	NE	ANO
2017	NE	ANO	ANO	ANO	NE	ANO
2018	NE	ANO	ANO	ANO	NE	ANO
2019	NE	ANO	ANO	ANO	NE	ANO
2020	NE	ANO	ANO	ANO	NE	ANO

Zdroj: Zpracování podle Standardu pro dobrou knihovnu (2020) a Mičíková (2022, s.37)

Z výsledků (Tab. 2) je patrné, že v letech 2016-2020 městská knihovna v Opavě z šesti uvedených indikátorů dle standardu knihovnických služeb neplnila dva indikátory. Jednalo se o počet hodin pro veřejnost týdně a počet vzdělávacích, kulturních a komunitních akcí knihovny. Ostatní indikátory (kritéria) standardu knihovnických služeb městská knihovna v Opavě v hodnocených letech naplňovala.

Ve městě Krnov se v letech 2016-2020 počet obyvatel pohyboval v rozmezí od 25 000 obyvatel (rok 2016) do 23 120 obyvatel v roce 2020. Pro počet obyvatel obce od 20 001 do 40 000 jsou stanovena doporučená kritéria standardu knihovnických služeb následovně: 1) počet hodin pro veřejnost: 45 až 50; 2) výdaj na nákup knihovního fondu, částka v Kč na 1 obyvatele: 30-45 Kč; 3) počet studijních míst: 70 až 120; 4) počet veřejně přístupných stanic připojených k internetu: 15 až 20; 5) počet vzdělávacích, kulturních a komunitních akcí knihoven: 300 až 600; 6) webová stránka knihovny (Národní knihovna ČR, 2020b - *Standard pro dobrou knihovnu*). Hodnocení indikátorů pro naplnění standardu knihovnických služeb v letech 2016-2020 pro městskou knihovnu v Krnově ukazuje (Tab. 3)

Tab. 3: Vybrané indikátory městské knihovny Krnov z hlediska plnění standardu v letech 2016 - 2020

Hodnocené parametry v letech	Počet hodin pro veřejnost týdně	Výdaj na nákup knihovního fondu, částka v Kč na 1 obyvatele	Počet studijních míst	Počet veřejně přístupných stanic připojených k internetu	Počet vzdělávacích, kulturních a komunitních akcí knihoven	Webová stránka knihovny
2016	NE	ANO	NE	NE	ANO	ANO
2017	NE	ANO	NE	NE	ANO	ANO
2018	NE	ANO	NE	NE	ANO	ANO
2019	NE	ANO	NE	ANO	ANO	ANO
2020	NE	ANO	NE	ANO	NE	ANO

Zdroj: Zpracování podle Standardu pro dobrou knihovnu (2020) a Mičíková (2022, s. 35)

V případě městské knihovny v Krnově v letech 2016-2020 (Tab. 3) můžeme vidět, že z šesti uvedených indikátorů pro naplnění standardu knihovnických služeb, knihovna nesplnila dva indikátory (počet hodin pro veřejnost týdně a počet studijních míst) ve všech hodnocených letech. Další indikátor - stanovený počet veřejně přístupných stanic připojených k internetu knihovna v Krnově nesplnila v letech 2016-2018 a počet vzdělávacích, kulturních a komunitních akcí nesplnila knihovna jen v roce 2020. Nesplnění stanoveného počtu vzdělávacích, kulturních a komunitních akcí knihovny v Krnově v roce 2020 bylo ovlivněno především pandemií COVID-19, kdy došlo k výraznému omezení činnosti a provozu všech knihoven v České republice.

3.2 Využívání knihovnických služeb a spokojenost uživatelů se službami městské knihovny v Opavě a Krnově

V této části jsou na základě provedeného průzkumu (Mičíková, 2022) prezentovány výsledky městské knihovny v Opavě a v Krnově zaměřené na využívání knihovnických služeb a spokojenosti se službami knihoven z pohledu uživatelů ve věku 15+.

V souvislosti s využíváním služeb městských knihoven výsledky ukázaly, že uživatelé navštěvují městskou knihovnu v Krnově nejčastěji 1krát týdně (68 %) anebo 1krát měsíčně (24 %). Městskou knihovnu v Opavě navštěvují uživatelé nejčastěji 1krát měsíčně (36 %), 1krát týdně navštěvuje knihovnu 33 % uživatelů a více než 1krát týdně 29 % uživatelů. Mezi nejčastěji využívané služby městské knihovny v Opavě i v Krnově podle uživatelů ve věku 15+ patřily (Tab. 4) výpůjční služby domů, které zaujímaly v procentním zastoupení (v knihovně Opava i v knihovně Krnov 88 %). Dále se jednalo o rezervace a objednávání knih. Tyto služby uvedlo 62 % uživatelů v knihovně Opava a 43 % uživatelů v Knihovně Krnov. Třetí nejčastěji využívanou službou obou městských knihoven byly výpůjční služby formou elektronické výpůjčky, které uvedlo 28 % uživatelů městské knihovny v Opavě a 35 % uživatelů městské knihovny v Krnově. Z dalších služeb realizovaných knihovnami se jednalo o vzdělávací, kulturní a komunitní akce knihoven, které využilo 16 % uživatelů v městské knihovně v Opavě a 10 % uživatelů v městské knihovně v Krnově.

Tab. 4: Využívané služby městské knihovny v Opavě a Krnově uživateli ve věku 15+

Služby knihovny	Městská knihovna Krnov		Městská knihovna Opava	
	absolutní četnost	relativní četnost	absolutní četnost	relativní četnost
Rezervace a objednání knih	43	40 %	125	62 %
Výpůjční služby – půjčování domů	94	88 %	178	88 %
Výpůjční služby – půjčování v knihovně	7	6 %	19	9 %
Výpůjční služby – elektronické výpůjčky	38	35 %	57	28 %
Výpůjční meziknihovní služba – vnitrostátní	3	3 %	11	5 %
Kopírovací služby (samoobslužné, za úplaty)	12	11 %	21	10 %
Zpracování rešerší	6	6 %	9	4 %
Přístup k internetu a databázím	5	5 %	7	3 %
Vzdělávací a kulturní akce pořádané knihovnou	11	10 %	32	16 %

Zdroj: Dílčí výsledky průzkumu (Mičíková, 2022, s. 54)

Zvyšující se zastoupení kulturních a vzdělávacích aktivit městských knihoven pro veřejnost je spojeno jednak s požadavkem doporučené hodnoty indikátoru standardu knihovnických služeb (blíže výsledky - kapitola 3.1). Významnou roli sehrává také měnící se podoba knihoven, kdy knihovny jsou vnímány jako komunitní, vzdělávací a kulturní centra. Dlouhodobým trendem rozvoje knihoven je i rozšíření jejich funkcí v oblasti vzdělávání, celoživotního učení, zprostředkování kulturních hodnot, podpory kreativity, inovací a komunitního působení (Šedá, Dostálová a Richter, 2020, s.10).

Tab. 5: Spokojenost s vybranými službami městských knihoven v Opavě a Krnově z pohledu uživatelů 15 +

Spokojenost s vybranými službami knihoven		Městská knihovna Krnov		Městská knihovna Opava	
		Absolutní četnost	Relativní četnost	Absolutní četnost	Relativní četnost
Výpůjční, meziknihovní služby	Velmi spokojen/a	64	60 %	51	25 %
	Spíše spokojen/a	27	25 %	95	47 %
	Spíše nespokojen/a	14	13 %	53	26 %
	Velmi nespokojen/a	2	2 %	4	2 %
Reprografické rešeršní, bibliografické služby	Velmi spokojen/a	6	6 %	42	21 %
	Spíše spokojen/a	36	33 %	82	40 %
	Spíše nespokojen/a	58	54 %	67	33 %
	Velmi nespokojen/a	7	7 %	12	6 %
Informační služby	Velmi spokojen/a	14	13 %	29	14 %
	Spíše spokojen/a	37	35 %	126	62 %
	Spíše nespokojen/a	46	43 %	33	16 %
	Velmi nespokojen/a	10	9 %	15	8 %
Přístup k databázím a internetu	Velmi spokojen/a	21	20 %	23	11 %
	Spíše spokojen/a	78	73 %	85	42 %
	Spíše nespokojen/a	8	7 %	78	39 %
	Velmi nespokojen/a	0	0 %	17	8 %
Kulturní a vzdělávací akce pořádané knihovnou	Velmi spokojen/a	9	9 %	29	14 %
	Spíše spokojen/a	39	36 %	103	51 %
	Spíše nespokojen/a	42	39 %	47	23 %
	Velmi nespokojen/a	17	16 %	24	12 %

Zdroj: Dílčí výsledky průzkumu (Mičíková, 2022, s. 66)

V Tab. 5 jsou dále prezentovány výsledky průzkumu spokojenosti z pohledu uživatelů ve věku 15+ s vybranými službami městských knihoven v Opavě a Krnově. S výpůjčními a meziknihovními službami byli více spokojeni uživatelé městské knihovny v Krnově, kde 60 % uživatelů ve věku 15+ bylo „velmi spokojeno“ a 25 % uživatelů „spíše spokojeno“. Ve srovnání s městskou knihovnou v Opavě, kde s výpůjční a meziknihovní službou bylo 27 % uživatelů „velmi spokojeno“ a 47 % uživatelů „spíše spokojeno“. Uživatelé městské knihovny v Opavě naopak byli více spokojeni s reprografickými, rešeršními a bibliografickými službami. S těmito službami bylo „velmi spokojeno“ 21 % uživatelů a 40 % uživatelů bylo „spíše spokojeno“. V městské knihovně v Opavě byly z pohledu uživatelů lépe hodnoceny také informační služby v porovnání s hodnocením uživatelů městské knihovny v Krnově. S informačními službami bylo „velmi spokojeno“ nebo „spíše spokojeno“ celkem 76 % uživatelů ve věku 15+ městské knihovny v Opavě v porovnání s městskou knihovnou v Krnově, kde s informačními službami bylo „velmi“ nebo „spíše spokojeno“ celkem 48 % uživatelů. Přístup k databázím a internetu lépe hodnotili uživatelé městské knihovny v Krnově, kde celkem 93 % uživatelů uvedlo, že jsou „velmi“ nebo „spíše spokojeni“, na rozdíl od městské knihovny v Opavě, kde bylo s přístupem k databázím a internetu „velmi“ nebo „zcela spokojeno“ celkem 53 % uživatelů.

Z výsledků (Tab. 5) také vyplývá, že v případě kulturních, vzdělávacích a komunitních akcí pořádaných knihovnami bylo „spíše“ nebo „velmi nespokojeno“ celkem 55 % uživatelů ve věku 15+ městské knihovny v Krnově a 35 % uživatelů městské knihovny v Opavě. V souvislosti s výsledky spokojenosti/nespokojenosti uživatelů s kulturními a vzdělávacími aktivitami je možné konstatovat, že knihovny jsou v současné době vnímány jako komunitní, vzdělávací a kulturní centra. „Úspěšnost proměny knihoven je ovlivněna mírou motivace knihovníků pro změnu jejich funkcí a uvolnění jejich kapacit na rozvoj nových rolí. I přestože řada knihoven již implementovala komunitní aktivity do své činnosti, chybí pro tuto oblast cílená podpora, systém vzdělávání a metodická podpora zaměstnanců v oblasti komunitních kompetencí. Je také nezbytné se orientovat na předávání zkušeností mezi pracovníky jednotlivých knihoven pro specifické případy komunitní práce“ (Národní knihovna ČR, 2020a, s. 10).

V rámci provedeného průzkumu se oslovení uživatelé knihoven měli vyjádřit, zda jsou spokojeni s rozsahem provozní doby městských knihoven v Opavě a Krnově. Výsledky ukázaly, že s provozní dobou je spokojeno 67 % uživatelů městské knihovny v Opavě a 88 % uživatelů městské knihovny v Krnově. Naopak 12 % uživatelů městské knihovny v Krnově a 33 % uživatelů městské knihovny v Opavě s provozní dobou knihoven nejsou spokojeni. Jako důvod nespokojenosti uživatelé uváděli nedostatečný rozsah provozní doby knihoven (v Krnově i Opavě); není otevřeno ve všech pracovních dnech (v případě knihovny v Krnově i Opavě); není otevřeno o víkendy (v případě městské knihovny v Opavě).

Kromě provozní doby (časové dostupnosti) knihoven je dalším aspektem i zajištění místní dostupnosti. „Knihovnické služby mají být poskytovány v místě, které je maximálně využíváno, je centrem života populace a výhodné pro obyvatele obce. Služby veřejných knihoven mají být poblíž dopravních uzlů, v blízkosti center života komunity (obchodů, nákupních center, kulturních podniků). Veřejná knihovna může sídlit v budově, kde jsou dostupné i další služby, jako jsou muzea, společenská centra nebo sportovní zařízení“ (Národní knihovna ČR, 2020c, s. 7).

Na základě výsledků průzkumu spokojenosti je v Tab.6 uvedeno, co by se z pohledu uživatelů městských knihoven v Krnově a Opavě mělo změnit, tedy s čím nejsou uživatelé knihoven spokojeni.

Tab. 6: Hodnocení spokojenosti městských knihoven v Opavě a Krnově a navržené změny z pohledu uživatelů ve věku 15+

	Městská knihovna Krnov		Městská knihovna Opava	
	Absolutní četnost	Relativní četnost	Absolutní četnost	Relativní četnost
Nic, jsem spokojen/á	28	26 %	114	56 %
Výpůjční služby – z volného výběru	16	15 %	43	21 %
Více kulturních a vzdělávacích akcí	37	35 %	17	8 %
Lepší vybavení (interiér knihovny)	53	49 %	29	14 %
Rešeršní služby	11	10 %	13	6 %
Přístup k databázím a internetu	9	8 %	21	10 %
Bibliografické služby	2	2 %	7	3 %
Reprografické služby	6	6 %	3	2 %
Jiná odpověď...	3	3 %	-	-

Zdroj: Dílčí výsledky průzkumu (Mičíková, 2022, s. 67)

Výsledky (Tab. 6) ukazují, že 49 % uživatelů městské knihovny v Krnově není spokojeno s interiérem (vybavením) knihovny a 35 % uživatelů by uvítalo více kulturních a vzdělávacích akcí pořádaných knihovnou pro veřejnost. Naopak nic by na městské knihovně v Krnově neměnilo 26 % dotázaných uživatelů ve věku 15+, kteří uvedli, že jsou s knihovnou spokojeni. V případě městské knihovny Petra Bezruče v Opavě uvedlo 56 % dotázaných uživatelů, že jsou spokojeni a nic by v knihovně neměnili. Interiér (vybavení) městské knihovny v Opavě by změnilo 14 % uživatelů ve věku 15+. 21 % uživatelů knihovny v Opavě dále uvedlo, že není spokojeno s „výpůjčními službami – z volného výběru“, v porovnání s městskou knihovnou v Krnově, kde se jednalo o 15 % uživatelů.

V souvislosti se změnami městských knihoven můžeme konstatovat, což potvrzují i Richter a Pillerová (2016, s. 16), že „prostorové zajištění činnosti knihoven je jeden z nejvýznamnějších limitujících faktorů jejich budoucího rozvoje. Přibližně 40 % veřejných knihoven nemá dostatek prostoru pro setkávání a komunitní aktivity. Ve třetině veřejných knihoven v posledních 20 letech neproběhla žádná investiční akce ani obnova interiéru. I přes řadu investičních aktivit v knihovnách se nedaří zcela odstranit dlouhodobou investiční zanedbanost v této oblasti. Polovina veřejných knihoven nemá bezbariérový vstup do budovy, nejhůře jsou na tom knihovny v nejmenších obcích do 1 000 obyvatel (61 %). Více než čtyřicet procent knihoven nemá zajištěn bezbariérový přístup ve všech prostorách knihovny. A problémem je i skutečnost, že knihovny většinou sídlí v prostorách, které nebyly primárně zbudovány pro knihovnickou a vzdělávací činnost.“

4. Závěr

Současná podoba veřejných knihoven se mění. Knihovny zajišťují rovný přístup k informacím a zdrojům, jejich služby jsou dostupné všem obyvatelům. Kraje a provozovatelé knihoven podporují roli knihoven jako komunitních, vzdělávacích a kulturních institucí a role knihoven nabývá na důležitosti také po vstupu do věku informačních technologií. Cílem příspěvku bylo vyhodnotit vybrané služby poskytované městskou knihovnou v Opavě a v Krnově podle standardu knihovnických služeb a podle spokojenosti uživatelů starších 15 let. Výsledky ukázaly, že podle standardu knihovnických a informačních služeb byla lépe hodnocena městská knihovna v Opavě, která neplnila dva indikátory standardu (počet hodin pro veřejnost týdně a počet vzdělávacích, kulturních a komunitních akcí knihovny). Zatímco městská knihovna v Krnově v průběhu hodnocených let nesplnila tři indikátory standardu (počet hodin pro veřejnost týdně, počet studijních míst a počet veřejně přístupných stanic připojených k internetu v letech 2016-2018 a v roce 2020 kromě prvních dvou indikátorů i počet vzdělávacích, kulturních a komunitních akcí knihovny). Dílčí výsledky spokojenosti se službami hodnocených městských knihoven se z pohledu uživatelů starších 15 let částečně liší. Uživatelé městské knihovny v Opavě byli nejvíce spokojeni s informačními službami, výpůjčními službami a kulturními a vzdělávacími akcemi pořádanými knihovnou. V případě uživatelů městské knihovny v Krnově se jednalo o nejlepší hodnocení (spokojenost) s přístupem k databázím a internetu, s výpůjčními službami a službami informačními. Výsledky celkové spokojenosti z pohledu uživatelů 15+ pak potvrdily větší spokojenost s městskou knihovnou v Opavě v porovnání s městskou knihovnou v Krnově. Za limitaci našeho výzkumu považujeme malý vzorek oslovených respondentů (uživatelů městských knihoven), kdy výsledky hodnocení spokojenosti není možné využít pro další městské knihovny obdobné velikosti. Dosazená zjištění představují cenné informace především pro ředitele hodnocených městských knihoven, ale inspirativní mohou být i pro tvůrce místních veřejných politik v oblasti kultury a vzdělávání.

Literatura

- [1] BEL, G., SEBŮ, M. (2021). Does inter-municipal cooperation really reduce delivery costs? An empirical evaluation of the role of scale economies, transaction costs, and governance arrangements. *Urban Affairs Review*, vol. 57, no.1, pp. 153-188. ISSN 1078-0874. DOI: 10.1177/1078087419839492.
- [2] GIANNOCARO, R., COSTANTINO, N., LUDOVICO, A. D., PIETROFORTE, R. (2008). Measuring citizen satisfaction with aspects of public services from a local authority and determining their importance: A case study. *Public Organization Review*, vol. 8, no 1, pp. 1-15. ISSN 1566-7170. DOI: 10.1007/s11115-007-0044-1.
- [3] INDRÁK, M. , POKORNÁ, L. (2021). Analysis of digital transformation of services in a research library. *Global Knowledge, Memory and Communication*, vol. 70, no. 1/2, pp. 154-172. ISSN 2514-9342. DOI: 10.1108/GKMC-09-2019-0118.
- [4] KLÍMOVÁ, V., RASZKOVÁ, S. (2019). Possibilities of the demand-oriented innovation policy implementation in regions. In *22nd International Colloquium on Regional Sciences. Conference Proceedings*. Brno: Masaryk University, pp. 153-162. ISBN 978-80-210-9268-6. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-9268-2019-19.

- [5] KOSTAGIOLAS, P.A., KORKIDI, M. (2008). Strategic planning for municipal libraries in Greece. *New Library World*, vol. 109, no. 11/12, pp. 546-558. ISSN 0307-4803, DOI:10.1108/03074800810921359
- [6] LUKÁŠOVÁ, R., NUNVÁŘOVÁ, S., ŠPAČEK, D., URBÁNEK, T. (2009). *Měření spokojenosti občanů s veřejnými službami jako součást řízení kvality v organizacích veřejného sektoru*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-5112-6.
- [7] MATTHEWS, J. R. (2017). *The evaluation and measurement of library services*. ABC-CLIO. ISBN 978-1-4408-5536-8.
- [8] MBASSI, J.C., MBARGA, A.D., NDEME, R.N. (2019). Public Service Quality and Citizen-Client's Satisfaction in Local Municipalities. *Journal of Marketing Development & Competitiveness*, vol. 13, no. 3, pp. 110-123. ISSN 2155-2843. DOI: 10.33423/jmdc.v13i3.2242.
- [9] MIČÍKOVÁ, M. (2022). *Služby městských knihoven v Krnově a Opavě*. [Diplomová práce]. Ostrava: Ostravská univerzita.
- [10] MIKUŠOVÁ MERIČKOVÁ, B., JAKUŠ MUTHOVÁ, N., HOLÚBEK, M. (2020). A comparison of PPP's and traditional provision of public services at the municipal level. In *23rd International Colloquium on Regional Sciences. Conference Proceedings*. Brno: Masaryk University, pp. 207-212. ISBN 978-80-210-9610-3. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-9610-2020-26.
- [11] NÁRODNÍ KNIHOVNA ČESKÉ REPUBLIKY (2020a). *Koncepce rozvoje knihoven v České republice na léta 2021-2027 s výhledem do roku 2030*. [online]. [cit. 2023-02-17]. Dostupné z: <https://www.nkp.cz/ipk/ipk/docs/koncepce-rozvoje-2021-2027>.
- [12] NÁRODNÍ KNIHOVNA ČESKÉ REPUBLIKY (2020b). *Služby knihoven knihovnám: Krajské programy regionálních funkcí na podporu knihoven*. Praha: Národní knihovna České republiky – Knihovnický institut. ISBN 978-80-7050-726-1.
- [13] NÁRODNÍ KNIHOVNA ČESKÉ REPUBLIKY (2020c). *Standard pro dobrou knihovnu: Metodický pokyn Ministerstva kultury k vymezení standardu veřejných knihovnických a informačních služeb poskytovaných knihovnami zřizovanými a/nebo provozovanými obcemi a kraji na území České republiky*. Praha: Národní knihovna České republiky – Knihovnický institut. ISBN 978-80-7050-738-4.
- [14] NEMEC, J., SOUKOPOVÁ, J., MIKUŠOVÁ MERIČKOVÁ, B. (2020). Local public service delivery arrangements in the Czech Republic and Slovakia. In *Open Government: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*. IGI Global, pp. 1392-1410. DOI:10.4018/978-1-5225-9860-2.ch065.
- [15] NIKTA, M. (2022). Municipal Libraries: Digitization as a means of preserving and rescuing archival material and books. Ways to manage and avoid material damage. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries*, vol. 11, no.1, pp. 117-131. ISSN 2241-1925.
- [16] NIKTA, M., KARYDIS, CH. (2021). Municipal libraries and new technologies, *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries*, vol.10, no. 4, pp. 609-622. ISSN 2241-1925.
- [17] OLE PORS, N. (2010). Citizen services and public libraries: an analysis of a new service in Danish public libraries. *New Library World*, vol. 111, no. 7/8, pp. 263-272. ISSN 0307-4803. DOI:10.1108/03074801011059902.
- [18] PROVAZNÍKOVÁ, R., SOBOTKOVÁ, L., SOBOTKA, M. (2021). Local Government Development in the Czech Republic: Dilemmas and Challenges. In *Handbook of Research on Global Challenges for Improving Public Services and Government Operations*. IGI Global, pp. 151-171. DOI: 10.4018/978-1-7998-4978-0.ch009.
- [19] RAFAJ, O., REHÁK, Š., ČERNĚNKO, T. (2022). Smart Cities – Overview of Citizen Participation across Application Domains. *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series D: Faculty of Economics and Administration*, vol. 30, no.1, 1389. ISSN 1211-555X. DOI: 10.46585/sp30011389.
- [20] RICHTER, V., PILLEROVÁ, V. (2016). *Průzkum prostorového a technického vybavení veřejných knihoven České republiky*. [online]. Národní knihovna České republiky – Knihovnický institut. [cit. 2023-02-27]. Dostupné z: https://ipk.nkp.cz/docs/Zprava_Prostor_2016.pdf
- [21] SCHATTEMAN, A., LIU, L.-Y. (2022). Measuring What Matters: Comparing Costs and Performance of Municipal Libraries and Library Districts. *Public Library Quarterly* (in Press). ISSN 0161-6846. DOI: 10.1080/01616846.2022.2110631.
- [22] STEJSKAL, J., ZAPLETAL, D., PROKOP, V. (2022). The perceived value of book borrowing services is stationary in the time of Covid-19: Empirical evidence from the Municipal Library in Prague. *Journal of Librarianship and Information Science* (in Press). ISSN 0961-0006. DOI: 10.1177/09610006221113919.
- [23] STEJSKAL, J., HAJEK, P., CERNY, P. (2021). A novel methodology for surveying children for designing library services: A case study of the Municipal Library of Prague. *Journal of Librarianship and Information Science*, vol. 53, no. 2, pp. 307-320. ISSN 0961-0006. DOI:10.1177/0961000620948568.
- [24] STEJSKAL, J., HÁJEK, P., ŘEHÁK, T. (2019). The economic value of library services for children: The case of the Czech public libraries. *Library & Information Science Research*, vol. 41, no. 3, 100963. ISSN 0740-8188 DOI: 10.1016/j.lisr.2019.100963.

- [25] STEJSKAL, J., HÁJEK, P. (2015). Evaluating the economic value of a public service—the case of the Municipal Library of Prague. *Public Money & Management*, vol. 35, no. 2, pp. 145-152. ISSN 0954-0962. DOI: 10.1080/09540962.2015.1007711.
- [26] ŠEDÁ, M., DOSTÁLOVÁ, L., RICHTER, V. (2020). *Knihovna v obci: příručka pro starosty a zastupitele*. Praha: Národní knihovna České republiky – Knihovnický institut. ISBN 978-80-7050-730-8.
- [27] VAN DE WALLE, S., VAN RYZIN, G.G. (2011). The order of questions in a survey on citizen satisfaction with public services: Lessons from a split-ballot experiment. *Public Administration*, vol. 89, no. 4, pp. 1436-1450. ISSN 1467-9299. DOI: 10.1111/j.1467-9299.2011.01922.x.

Příspěvek byl zpracován v rámci projektu VEGA 1/0683/21 „Generačná výmena a zabezpečenie poskytovania verejných služieb a správy“ a projektu SGS SP2022/74 “Výpočetní inteligence v predikci ekonomických veličin, data miningu a modelování ekonomických procesů“.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-45

ROLE KRAJŮ V PODPOŘE IMPLEMENTACE KONCEPTU SMART CITIES V ROZVOJI OBCÍ A MĚST

Role of the Regions in the SMART Cities Concept Implementation in Rural and Urban Development

ZUZANA KHENDRICHE TRHLÍNOVÁ

PETR ČECHÁK

Katedra regionálního rozvoje a veřejné správy | *Dept. of Regional Development and Public Admin.*
Fakulta právních a správních studií | *Faculty of Legal and Administrative Studies*
Vysoká škola finanční a správní a.s. | *University of Finance and Administration, a.s.*
Estonská 500, 101 00 Praha, Czech Republic
E-mail: trhlinova@email.cz, petr.cechak@mail.vfsfs.cz

Anotace

Posilování konkurenceschopnosti soukromého sektoru prostřednictvím inovací spojených s digitalizací a využíváním autonomních systémů ve výrobě, v logistice i v řízení zdrojů přináší nové výzvy a příležitosti i pro veřejný sektor. Potenciál využití digitální transformace při zabezpečování veřejných služeb může být využit v řešení současných rozvojových výzev v městských regionech (životní prostředí, doprava, sociální témata, zdravotnictví) i na venkově (dostupnost veřejných služeb). Implementace tzv. smart řešení pro města i venkov je podporována ze strany národních vlád i Evropské unie ekonomicky (dotace), institucionálně (metodiky, strategie) i právně. Kromě státu je pro implementaci smart řešení v obcích a městech důležitá i podpora krajů, které mohou více reagovat na specifické potřeby a rozvojové problémy místních samospráv. Cílem příspěvku je komparovat současné přístupy krajů k podpoře implementace SMART řešení v obcích a městech. Text příspěvku vychází z rešerše odborné literatury a z analýzy sekundárních dat. Byla použita metoda obsahové analýzy koncepčních dokumentů krajů. Analyzováno bylo 14 krajů. Ukazuje se, že kraje problematiku Smart řešení implementují do svých strategií a dotačních titulů, práce s konceptem a podpora obcím je diferencovaná. Mezi nejčastější řešená témata patří doprava, energetika, IT projekty a životní prostředí. Méně podporovaná je oblast kultury a cirkulární ekonomiky.

Klíčová slova

smart cities, chytrý region, strategie, veřejný sektor

Annotation

Strengthening of the competitiveness of the private sector via innovations linked with digitalisation, use of autonomous systems in production, logistics and resource management opens new development challenges for public sector. Digital transformation makes new opportunities of the public goods provision systems. It can be used in solving current development problems of urban regions (environmental issues, mobility, social services, healthcare) as well as of rural regions (availability of public services). Implementation of Smart solutions is supported via national and European public policies by financial tools (subventions), institutionally (methodology, strategy) and legally. Regions can contribute to implementation of Smart concepts due to their good knowledge about the specific local needs. The objective of the text is to compare the current approaches of regions to the Smart Cities concept implementation. The article is based on literature review and on the secondary analysis of regional documents and strategies. We analysed fourteen Czech regions. Regions work with the Smart region status, some of them have specific subsidies to implement Smart Cities solutions in municipalities. Region's support of Smart Cities concepts is quite different. Main supported domains are mobility, energy, IT projects and environment. Culture and circular economy belong to the least supported domains.

Keywords

smart cities, smart region, strategy, public sector

JEL Classification: R58

1. Úvod

Jednou z priorit současné evropské i národní regionální politiky je posilování konkurenceschopnosti jednotlivých regionů prostřednictvím podpory znalostní ekonomiky, posilováním „inteligentní specializace“ i prostřednictvím tzv. smart, resp. „chytrých“ řešení při využívání zdrojů (European Commission, 2023). Rozvoj regionálních inovačních systémů není cílen jen na soukromý sektor, ale i na veřejný a neziskový sektor. Digitalizace a využívání moderních informačních technologií při zajišťování veřejných služeb v oblasti vzdělávání, kultury, zdravotnictví, dopravy, správy je stále více považováno za jeden z významných nástrojů budoucího rozvoje měst i obcí (Slavík, 2017; Pavlík, 2020). Digitalizace ve veřejném sektoru může zároveň pomáhat obcím a městům reagovat na jejich specifické rozvojové problémy v kontextu aktuálních globálních hospodářských i socio-demografických výzev (životní prostředí, migrace, bydlení, sociální změny apod.).

Digitalizace a hledání inovativních řešení v zabezpečování veřejných služeb je jedním z principů konceptu Smart Cities, resp. Smart Village (malé obce, venkovské obce). Inovativní řešení v procesu zabezpečování veřejných služeb a v posilování jejich dostupnosti by měla dle předpokladů konceptu Smart Cities přispívat k řešení ekonomických, sociálních i environmentálních problémů velkých měst a k posilování dostupnosti služeb a celkové kvality života v malých obcích (Stoicescu, Bitoiu, Vrabie, 2023). Přestože se koncepce Smart Cities historicky konstitovala primárně pro uplatnění ve velkých městech, a v řadě z nich se osvědčila (Barcelona, Vídeň, Amsterdam, aj.), mohou být Smart přístupy a řešení aplikovány i ve venkovských nebo v periferních regionech. Implementace Smart přístupů k zabezpečování veřejné infrastruktury a veřejných služeb je v současnosti chápána jako významný prostředek dosahování hlavních cílů regionální politiky na národní i na evropské úrovni (European Commission, 2023).

Praktická implementace Smart řešení v obcích a městech závisí na prioritách komunální politiky (znalost konceptu ze strany zastupitelů místní správy, otevřenost k implementaci nových řešení, míra spolupráce s veřejností a se soukromým sektorem), na finančních zdrojích, na právním prostředí, ale i na podpoře implementace konceptu Smart Cities ze strany regionálních a národních vlád. Koncepční podpora zavádění chytrých řešení na úrovni územních samospráv je dnes deklarována v řadě strategických dokumentů jak Ministerstva pro místní rozvoj ČR (Strategie regionálního rozvoje ČR 2021+, Koncepce Smart Cities), tak i dalších institucí (Národní výzkumná a inovační strategie pro inteligentní specializaci České republiky 2021 – 2027, MPO ČR, koncepce Klientyky orientovaná veřejná správa 2030, MV ČR aj.). Významnou roli v potenciálu zavádění Smart řešení do praxe hraje i metodická pomoc obcím a městům ze strany Ministerstva pro místní rozvoj (metodiky, příklady dobré praxe, financování) (MMR, 2018).

Podpora rozvoje obcí a měst prostřednictvím nástrojů regionální politiky není jen otázkou státních, orgánů a institucí (popř. evropských institucí), ale je rovněž předmětem zájmu a činnosti decentralizovaných jednotek. Kraje jako územně samosprávné jednotky mají pravomoci i vlastní regionální veřejné politiky s ambicí koordinovat a usměrňovat další rozvoj na svém území. Obce vnímají diference v prioritách a v cílenosti krajských politik (rozsah a zaměření dotačních titulů, komunikace s obcí, metodická pomoc, informovanost aj.) i v potenciálu krajů podpořit řešení specifických místních rozvojových problémů (Lyshchikova, Stryabkova, Glotova, Dobrodomova, 2019). Kraje jsou vnímány jako prostředníci mezi obcí a státem, v určitém slova smyslu mohou být pro řešení lokálních problémů bližším subjektem v porovnání se státem (Paulin, 2019).

V tomto smyslu je předmětem našeho odborného zájmu strategická a metodologická podpora jednotlivých krajů v procesu implementace Smart řešení do praxe. Základní výzkumnou otázkou je, jak kraje jakožto nositelé regionální politiky na střední úrovni řízení pracují s konceptem Smart Cities. Existují diference mezi tematickým zaměřením implementace Smart řešení s ohledem na regionální a lokální specifika jednotlivých krajů?

Cílem příspěvku je komparovat současné přístupy krajů k podpoře implementace SMART řešení v rozvoji obcí a měst na území jednotlivých krajů. Text příspěvku vychází z rešerše odborné literatury a z analýzy sekundárních dat (analýza národních a krajských strategických dokumentů). Byla použita metoda obsahové analýzy a kritické analýzy koncepčních dokumentů krajů. Analyzováno bylo 14 krajů.

2. Teoretická východiska konceptu Smart Cities

Koncept Smart Cities, popř. Smart Village nebo Smart region nemá jednoznačně definované pojetí. Chápání tohoto konceptu se vyvíjelo v čase a liší se mezi jednotlivými zeměmi i odbornými specializacemi. V nejjednodušším slova smyslu je koncept Smart Cities často dáván do souvislosti s rozvíjením moderních informačních technologií a s rozšiřováním možností jejich využití v soukromém i veřejném sektoru, stejně tak jako v neziskovém sektoru a v uspokojování každodenních potřeb obyvatel ve smyslu koncových uživatelů služeb veřejného i podnikatelského sektoru (Svítek, 2018). Smyslem implementace Smart řešení do městské agendy je v tomto

smyslu „transformace evropských měst na „inteligentní města“ za pomoci nových inovativních informačních a komunikačních technologií“ (MŠMT, 2016).

Mezi základní témata, kde má být koncept Smart Cities v praxi využit, patří doprava a dopravní systémy, energetika a odpadové hospodářství. Zavádění Smart Cities je cíleno na posílení hospodárnosti nakládání s municipálním majetkem a veřejnými zdroji (správa veřejných budov a veřejné infrastruktury) i na dosahování cílů Green Dealu (snižování emisí, energetické úspory, nízko-uhlíková ekonomika). Podle Matern, Binder, Noack je koncept Smart Cities je v posledních letech chápán v úzké návaznosti na koncept udržitelného rozvoje, kde zavádění moderních informačních technologií může být chápáno jako jeden z prostředků dosahování rozvoje obcí a měst udržitelným směrem (Matern, Binder, Noack, 2020). Využití moderních informačních technologií v problémových oblastech rozvoje měst jako je mobilita, environmentální prostředí nebo energetika, může přispívat k dosahování cílů udržitelného rozvoje jak v environmentálním pilíři, tak i v sociálním a ekonomickém pilíři (Matern, Binder, Noack, 2020).

Podle Pavlíka můžeme koncept Smart Cities chápat širěji i jako nástroj pro posilování dostupnosti služeb, kvality života menších obcí a posilování dostupnosti vybraných veřejných služeb (kultura, kvalitní vzdělání, zdravotnictví) (Pavlík, 2020, Lyshchikova, Stryabkova, Glotova, Dobrodomova, 2019). Posilováním dostupnosti veřejných služeb prostřednictvím Smart řešení (samoobslužné prodejny, doprava „na objednání“, e-kultura, e-zdravotnictví) může docházet ke stabilizaci obyvatel v méně vyspělých regionech a k podpoře rozvoje malých obcí a měst (Borsboom-van Beurden, 2023). Digitalizaci, na niž je v rámci koncepce SMART Cities kladen značný důraz, lze v tomto ohledu chápat ne jako cíl sám o sobě, ale spíše jako prostředek (a možná podmínka) možnosti inovativních řešení současných problémů a výzev velkých měst i malých obcí ve venkovském a periferních regionech (European Commission, 2023).

Předmětem veřejné diskuse a praktických řešení je v současnosti hledání nástrojů využití moderních informačních technologií pro posilování vybavenosti a kvality veřejných služeb ve smyslu zlepšování životních podmínek a rezidenční spokojenosti obyvatel obcí a měst. Implementace Smart opatření by měla přispívat k naplňování základních cílů politiky územní soudržnosti, podporovat rozvíjení společenské odolnosti a bezpečnosti, včetně prevence sociálně patologických jevů prostřednictvím vytváření adekvátních podmínek pro život jednotlivců a rodin i pro aktivity soukromého a občanského sektoru (Borsboom-van Beurden, 2023). Implementace Smart přístupů je jedním z nástrojů regionální politiky pro stabilizaci venkovských a periferních regionů i stabilizaci funkcí měst a městských center v kontextu řešení negativních dopadů procesů suburbanizace (znovuoživení zájmu o bydlení ve městech, integrace principu města krátkých vzdáleností v územním rozvoji měst apod.) (Svítek, 2018).

Podle Paulina se koncept Smart Cities v současném pojetí neomezuje už jen na „chytrá“ technologická řešení při zajišťování veřejných služeb. Realizace ekonomicky vstřícnějších řešení při zabezpečování veřejného sektoru závisí na veřejných autoritách, resp. veřejné správě a na jejich přístupech k zajišťování takových služeb, která budou dělat město atraktivnější pro obyvatele i pro podnikatele (Paulin, 2019). Digitalizace podporuje procesy demokratizace veřejného sektoru, posilování výkonnosti veřejné správy a naplňování principu governance – otevřenosti, transparentnosti a odpovědnosti veřejné správy. Zavádění ICT umožňuje posilování veřejné i občanské kontroly (otevřená data, informační aplikace) i participaci na veřejném rozhodování (e-komunikace např. při připomínkování strategického nebo územního plánu, participativní rozpočet apod.). Příležitostí pro rozvoj obcí a měst je rozvíjení spolupráce mezi různými subjekty. Tato spolupráce by měla přispět k posilování udržitelnosti projektů i místního a regionálního rozvoje (Pavlík, 2020).

Implementace konceptu Smart Cities a její dopady do značné míry závisí nejen na samotných technických řešeních, ale i na celkovém přístupu veřejné správy a na její schopnosti využít rozvojové příležitosti, které nové technologie nabízí (Paulin, 2019). Koncept Smart cities v aplikační rovině definuje i organizační rámec, kde významnou roli hrají politické vize, organizace práce s konceptem v agendě úřadu, stav a zaměření Smart strategií i systém dlouhodobé spolupráce s partnery (MMR, 2018).

Zavádění konceptu Smart Cities do praxe je metodicky a finančně v ČR podporováno jak orgány státní správy, tak i soukromým sektorem, včetně odborných tematicky zaměřených sdružení. Specifickou roli zde hrají i kraje, zejména v koncepční a poradenské rovině. Analýza současného stavu implementace Smart řešení se v dalším textu zaměřuje na strategie krajů a jejich preference v podpoře zavádění Smart řešení do praxe.

3. Kraje a podpora implementace Smart Cities: analýza a hlavní výstupy

První komplexnější strategie podporující implementaci Smart řešení do praxe obcí a měst, popř. regionů vznikají na evropské úrovni již na začátku našeho tisíciletí (např. Strategický evropský technologický plán z roku 2007,

The European Innovation Partnership on Smart Cities and Communities z roku 2012 a další). Do roku 2017 byla reflexe tohoto konceptu v českých strategických dokumentech spíše dílčí záležitostí, koncept Smart City byl zmiňován v místních a krajských programech rozvoje jen okrajově, větší pozornost mu věnovaly obce a kraje zapojené do Místní Agendy 21 a programu Zdravých měst.

Komplexnější strategie orientované na Smart řešení začaly kraje i obce, popř. MAS a další instituce zpracovávat až po roce 2017. Důvodem zvýšeného zájmu o koncepční řešení implementace konceptu Smart Cities je možné spatřovat ve větší míře marketingu a propagace tohoto konceptu prostřednictvím národních i evropských politik (evropská regionální politika, metodická podpora MMR aj.), v dynamickém rozvoji digitalizace a ICT řešení, ve finanční podpoře (dotace) a po roce 2019 také v nově získaných zkušenostech s prací s informačními technologiemi v souvislosti s pandemií COVID -19.

Role krajů v podpoře implementace Smart Cities je koncepční a ekonomická. Kraje se v současnosti zaměřují především na zpracování koncepcí ve smyslu Smart region. Zpracování těchto koncepcí je v regionální politice chápáno jako tzv. měkký nástroj rozvoje území, který umožňuje kontinuální a dlouhodobé hledání nových nápadů a možností rozvoje daného území s využitím místních finančních, časových i lidských zdrojů (Ježek, 2011). Některé z nich poskytují na přípravu nebo realizaci Smart řešení dílčí dotace, popř. poskytují konzultace ohledně možností získávání těchto dotací.

Analýza koncepčních a programových dokumentů jednotlivých krajů ukázala, že koncept Smart Cities, resp. Smart venkov je nedílnou součástí rozvojových strategií a priorit všech krajů v ČR. Jednotlivé kraje se však liší z hlediska charakteru nástrojů, které pro implementaci Smart Cities využívají. Většina krajů má statut tzv. Chytrého kraje (Smart region). Jen deset krajů má zpracovanou samostatnou strategii zaměřenou na Smart řešení v kraji, popř. v obcích. Rozsah a zaměření těchto strategických dokumentů se mezi kraji liší. Příkladem dobré praxe z hlediska kvality koncepčních dokumentů může být Liberecký kraj, Královehradecký kraj, Moravskoslezský kraj a další. Některé kraje nemají zpracovanou samostatnou strategii Smart kraje, nicméně reflektují význam rozvoje ICT ve veřejné správě a implementaci Smart řešení na úrovni obcí a měst podporují spolupráci s odbornými institucemi v oblasti Smart řešení, zřizováním různých typů pracovních komisí, realizací diskusních fór a seminářů (Karlovarský kraj, Ústecký kraj, Plzeňský kraj, 2023).

Obce a města nemají vždy dostatečné vlastní finanční zdroje pro realizaci rozvojových projektů. Vedle evropských a národních dotací je pro dílčí investice obcí důležitá i podpora krajů a nabídka krajských dotací (MMR, 2018). Zavádění tzv. chytrých řešení mohou kraje podpořit i prostřednictvím různých dotačních programů.

Analýza dotačních titulů krajů, které jsou primárně orientovány na implementaci Smart Cities ukázala, že osm krajů má ve svém dotačním portfoliu dotace cíleně zaměřené na Smart řešení v obcích a městech. Jedná se o dotace, které mohou využít obce a města při realizaci svých priorit v kontextu Smart Cities , popř. Smart venkov (Praha, Liberecký kraj, Olomoucký kraj, Jihočeský kraj, Pardubický, Královehradecký kraj, 2023). Polovina krajů pak nabízí specifické dotace pro soukromý sektor na inovace a nové technologie, jako např. Smart akcelerátory, inovační, kreativní a technologické vouchery, podpora IT projektů aj. (Středočeský kraj, Vysočina, Jihomoravský kraj, Moravskoslezský kraj, 2023). Některé výstupy projektů soukromého sektoru mohou být následně využity v dílčích oblastech i veřejnou správou. Níže uvedený graf ukazuje na hlavní nástroje podpory implementace Smart řešení na území krajů.

Graf 1: Nástroje podpory implementace Smart řešení v krajích ČR

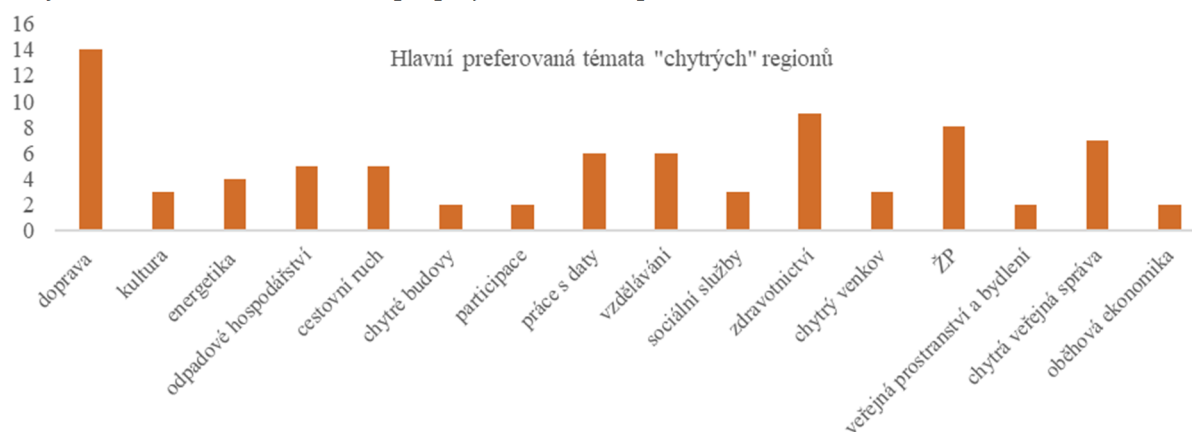

Zdroj: Strategické dokumenty jednotlivých krajů (2023), vlastní zpracování

Dotační programy specificky zaměřené na implementaci konceptu Smart Cities jsou obvykle vypisovány v těch krajích, kde je zpracována vlastní koncepce rozvoje tzv. Chytrého regionu.

Rozbor tematických oblastí, které kraje akcentují v opatřeních Smart Cities (Smart venkov), ukazuje na značnou roztržitost hlavních témat a oblastí, které kraje považují za důležité z hlediska podpory. Jednoznačná pozornost je věnována dopravě (udržitelné mobilitě), stejně tak jako životnímu prostředí (některé kraje specificky řeší odpadové hospodářství nad rámec dalších projektů v oblasti životního prostředí). Významná pozornost je věnována rovněž energetice, zdravotnictví a technologickým řešením při výkonu veřejné správy (práce s daty, technická řešení, ICT). Z hlediska základních veřejných služeb je menší zájem o nová řešení věnován kultuře, cirkulární ekonomice a relativně málo pozornosti je věnováno i oblasti vzdělávání. Jen tři kraje deklarují specifickou pozornost tzv. Chytrému venkovu.

Graf 2: Hlavní deklarované oblasti podpory Smart řešení pro obce

Zdroj: Strategické dokumenty jednotlivých krajů (2023), vlastní zpracování

Následující tabulka ukazuje základní přístupy krajů k podpoře implementace konceptu Smart Cities z hlediska koncepčních a dotačních ukazatelů krajů. V praxi existuje celá řada dalších nástrojů propagace a podpory Smart Cities, jako ne např. Smart City Polygon v Plzni, Smart City fóra, projekty realizované v kooperaci krajů s dalšími partnery (přeshraniční a nadnárodní spolupráce, ITI strategie – strategie integrovaných územních investic), vzdělávací semináře pro obce i soukromý sektor apod. Významnou roli zde hraje i podpora krajů vůči soukromému sektoru, která je v souladu s regionálními inovačními strategiemi realizována ve všech krajích ČR (Pardubický kraj, Zlínský kraj, 2023).

Tab. 1: Přehled základních koncepčních přístupů krajů v implementaci Smart Cities

Kraj	samostatná Smart koncepce	časový horizont	webové stránky „chytrého regionu“	dotace pro "SMART" projekty obcí
Praha	ano	2017-2030	ano	ano, dotace městským částem
Středočeský	ano	2020-2030	ne	ne
Plzeňský	ne		ne	ne
Karlovarský	ne		ne	ne
Ústecký	ne		ne	ne
Liberecký	ano	2019 -	ano	ano, podpora projektů v rámci místní agendy 21
Královehradecký	ano	2021-2027	ano	ano
Pardubický	ano	2017 -	ano	ano
Jihočeský	ano	2019-2023	ano	ne
Vysočina	ano	2017 -	ne	ano, podpora projektů v rámci místní agendy 21
Jihomoravský	ano	2017 -	ano	ne
Zlínský	ano	2018-2030	ne	ne
Olomoucký	ne		ne	ano
Moravskoslezský	ano	2017-2023	ano	ne

Zdroj: Strategické dokumenty jednotlivých krajů (2023), webové stránky krajů ČR, vlastní zpracování

Pro realizaci Smart řešení jsou pak významné i partnerské a obchodní vztahy obcí a měst se soukromým sektorem v jednotlivých regionech, který může nabízet chytrá řešení vybraných služeb přizpůsobená „na míru“ potřebám jednotlivých obcí a měst. Údaje uvedené v tabulce vystihují hlavní koncepční rámec podpory Smart Cities ze strany jednotlivých krajů. Některé kraje poskytují dotace obcím a městům přímo na realizaci projektů přímo definovaných jako projekty Smart Cities. Liberecký kraj a kraj Vysočina poskytují dotace na realizaci tzv. Místní agendy 21 (MA 21). Jedná se o široký koncept zavádění principů udržitelnosti do řízení rozvoje obcí a měst, který zahrnuje řadu shodných témat s konceptem Smart Cities (mobilita, zdraví, sociální služby apod.). Projekty zaměřené na témata podporovaná v kontextu Místní agendy 21 mohou být zároveň řešeny na principu tzv. Smart řešení – oba koncepty se tak v samotné realizaci projektů prolínají.

4. Závěr

Digitalizace přináší řadu změn nejen do ekonomiky a společenských vztahů, ale i do způsobu výkonu veřejné správy a procesu zabezpečování významné škály veřejných služeb. Implementace Smart řešení v agendě veřejné správy je realizována s různou dynamikou ve vztahu k motivaci, znalostem i zkušenostem představitelů místní správy s implementací tzv. chytrých opatření. Významnými partnery pro implementaci konceptu Smart Cities do praxe jsou kraje, které mohou zprostředkovávat znalosti o možnostech chytrých řešení, podporovat jejich zavádění za pomoci krajských dotací, popř. propojovat obce s dalšími subjekty ze soukromého i veřejného sektoru (místní akční skupiny, zahraniční partneři) a metodicky podporovat obce jak v technických řešeních, tak i finančních otázkách (znalost národních a evropských dotačních titulů).

Na základě analýzy krajských strategických dokumentů, dotačních podpor a projektů je možné konstatovat, že problematika zavádění Chytrých řešení do praxe je pro všechny kraje aktuálním tématem, praktická podpora konceptu se však mezi kraji různí. V některých krajích je kladen důraz zejména na podporu soukromého sektoru (Plzeňský, Karlovarský, Jihomoravský kraj, 2023), který může být nositelem chytrých řešení i pro veřejnou správu. Jiné kraje vstupují do podpory implementace Smart Cities (popř. Smart regionu) koncepčněji na základě vlastní Smart strategie a při využití dalších finančních i nefinančních nástrojů.

Digitalizace a posilování oblastí Smart řešení je jednou z priorit současné regionální politiky Evropské unie. V tomto smyslu lze do budoucna očekávat další iniciativy ze strany státu i krajů pro zavádění konceptu Smart Cities (nebo Smart venkov) do každodenní praxe. Bude zajímavé sledovat, jak na tyto výzvy reagují jednotlivé kraje a jak se bude vyvíjet krajská politika ve vztahu k implementaci Smart opatření na krajské i komunální úrovni.

Literatura

- [1] BRSBOOM-VAN BEURDEN, J., BISELLO, A., VETTORATO, D., VACHA, T., (2023). *Systemic Changes in Governance. Equipping local governments for realising climate-neutral and smart cities*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-95225-65-7. DOI: 10.2926/919981.
- [2] EUROPEAN COMMISSION, (2023). *Cohesion policy: helping Europe get fit for the digital age*. [online]. [cit. 2023-03-20]. Dostupné z: https://commission.europa.eu/funding-tenders/find-funding/funding-management-mode/2014-2020-european-structural-and-investment-funds_en.
- [3] JEŽEK, J., (2011). *Městský marketing - očekávání a realita*. Sládkovičovo, Slovensko: Vysoká škola Visegrádu s.r.o. ISBN 978-80-89267-70-5.
- [4] JIHOČESKÝ KRAJ, (2023). *Smart region Jižní Čechy*. [online]. [cit. 2023-04-08]. Dostupné z: <https://www.smart-region.cz>.
- [5] JIHOMORAVSKÝ KRAJ, (2023). *Tvoříme chytrou Jižní Moravu, chytrý region*. [online]. [cit. 2023-03-11]. Dostupné z: <https://www.smart-jmk.cz>.
- [6] KRÁLOVEHRADECKÝ KRAJ, (2023). *Chytrý region*. [online]. [cit. 2023-03-11]. Dostupné z: <https://www.chytryregion.cz>.
- [7] LIBERECKÝ KRAJ, (2019). *Koncepce Chytřejší kraj pro Liberecký kraj*. [online]. [cit. 2023-04-11]. Dostupné z: <https://www.kraj-lbc.cz>.
- [8] LYSCHIKOVA, J.V., STRYABKOVA, E., GLOTOVA, S., DOBRODOMOVA, T.N., (2019). The 'Smart Region' Concept: The Implementation of Digital Technology. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, vol. 10, no. 42, pp. 1338 – 1345. ISSN 2068-696X. DOI: 10.14505/jarle.v10.4(42).34.
- [9] MATERN, A. BINDER J., NOACK A., (2020) Smart regions: insights from hybridization and peripheralization research. *European Planning Studies*, vol. 28, no.10, pp. 2060-2077. UK: Taylor & Francis. ISSN 1469-5944. DOI: 10.1080/09654313.2019.1703910.
- [10] MMR, (2018). *Metodika Smart Cities*. MMR, Praha. [online]. [cit. 2023-03-25]. Dostupné z: <https://www.mmr.cz>.
- [11] MŠMT, (2016). *Evropská Inovační Partnerství. Výzva pro Smart Cities a komunity*. [online]. [cit. 2023-03-12]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz>.

- [12] MPO, (2023). *Národní výzkumná a inovační strategie pro inteligentní specializaci České republiky 2021 – 2027*. [online]. [cit. 2023-04-10]. Dostupné z: <https://www.mpo.cz/cz/podnikani/ris3-strategie/>.
- [13] MORAVSKOSLEZSKÝ KRAJ, (2017). *Chytřejší kraj. Strategie rozvoje chytrého regionu Moravskoslezského kraje 2017-2023*. [online]. [cit. 2023-04-05]. Dostupné z: https://www.msk.cz/assets/temata/chytry_region/strategie.pdf.
- [14] PARDUBICKÝ KRAJ, (2023). *Parádní kraj, SMART region*. [online]. [cit. 2023-03-13]. Dostupné z: <https://www.paradnikraj.cz>.
- [15] PAVLÍK, M., (2020). *Regiony budoucnosti: spolupráce, bezpečí, efektivita: inspirace pro rozvoj měst a regionů s příklady dobré praxe*. Praha: Grada. ISBN 978-80-271-1310-1.
- [16] PAULIN, A., (2019). *Smart City Governance*. Amsterdam, Netherlands: Elsevier. ISBN 978-0-12-816224-8.
- [17] PRAHA, (2018). *Koncepce Smart Prague do roku 2030*. [online]. [cit. 2023-03-15]. Dostupné z: <https://www.smartprague.eu>.
- [18] SLAVÍK, J., (2017). *Smart city v praxi: jak pomocí moderních technologií vytvářet město příjemné k životu a přátelské k podnikání*. Praha, ČR: Profi Press s.r.o. ISBN 978-80-86726-80-9.
- [19] STOICESCU, V., BITOIU, T.I., VRABIE, C., (2023). The Smart Community: Strategy Layers for a New Sustainable Continental Framework. *Smart Cities*, vol. 6, no. 1, pp. 410-445. ISSN 2624-6511. DOI: 10.3390/smartcities6010020.
- [20] STŘEDOČESKÝ KRAJ, (2020). *Implementační část strategie Chytrý venkov pro Strategii regionálního rozvoje Středočeského kraje 2020 – 2030*. [online]. [cit. 2023-03-11]. Dostupné z: <https://www.kr-stredocesky.cz/web/regionalni-rozvoj>.
- [21] SVÍTEK, M., (2018). *Města budoucnosti*. Praha, ČR: Nadatur. ISBN 978-80-7270-058-5.
- [22] VYSOČINA, (2023). *Smart region Vysočina*. [online]. [cit. 2023-03-11]. Dostupné z: <https://www.kr-vysocina.cz/smart-region-vysocina/ds-305367>.
- [23] ZLÍNSKÝ KRAJ, (2018). *Chytrý kraj – strategie rozvoje chytrého regionu zlínského kraje do roku 2030*. [online]. [cit. 2023-03-11]. Dostupné z: <https://www.zlinskykraj.cz/strategie-a-koncepce-chytry-kraj>.

Příspěvek byl zpracován v rámci grantu Interní grantové agentury VŠFS Inovační přístupy k rozvoji obcí a měst: koncept Smart Cities.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-46

POSTOJE KRAJŮ K LEGISLATIVNÍMU NÁVRHU SPOLEČENSTVÍ OBCÍ

Regions' Positions on Community of Municipalities Legislative Proposal

MAREK JETMAR

Katedra ekonomie a management | Department of Economics and Management
AMBIS vysoká škola, a.s. | AMBIS vysoká škola, a.s.
✉ Lindnerova 575/1, 180 00 Praha, Czech Republic
E-mail: marek.jetmar@ambis.cz

Odbor strategického rozv. a koordinace veř. správy | Dept. of Strategic Devel. and Public Admin. Coord.
Ministerstvo vnitra ČR | Ministry of Interior of the Czech Republic

✉ Nad Štolou 936/3, P. O. BOX 21, 170 34 Praha, Czech Republic
E-mail: marek.jetmar@mvr.cz

Anotace

V souvislosti s legislativním návrhem vzniku kvalifikované formy svazku obcí – společenství obcí, uplatnily kraje v průběhu mezirezortního připomínkového řízení spektrum zásadních připomínek, které rámuji jejich postoje nejen k navrhované formě meziobecní spolupráce, ale i k fungování obcí jako takových. Variabilita postojů byla podtržena i tím, že Asociace krajů k dané problematice nepředložila souhrnné stanovisko. Článek analyzuje jednotlivé postoje krajů k základním principům úpravy – konstituování společenství obcí, vstupní podmínky, způsob zápisu společenství, využívání služeb sdíleného úředníka a problematika zodpovědnosti za uskutečňované akty. Shrnuje společné rysy a poukazuje na specifika pozic krajů. V následujících diskusích byla podstatná část připomínek krajů vypořádána, a to tím způsobem, že se požadavkům vyhovělo (vedení rejstříku krajů), kraje ze svých připomínek ustoupily, případně je změnila na doporučující. Vstupní podmínky pro vznik společenství byly výrazně sníženy a možnost vzniku více entit ve správních mikroregionech s větším počtem obcí velmi liberalizovány. Základní metodou zpracování je analýza a komparativní analýza postojů krajů a legislativního návrhu. Při formulování závěrů se pak jedná o metodu syntézy dílčích poznatků. Finální úprava společenství obcí je celkově velmi úsporná. V podstatě se zaměřuje pouze na způsob konstituování společenství a zajištění společného výkonu správy prostřednictvím sdíleného úředníka. Příčinou menšího rozsahu úpravy je nejednotnost dotčených aktérů a obtížné dosahování konsensu.

Klíčová slova

meziobecní spolupráce, správní obvod obce s rozšířenou působností, veřejná správa, kraje

Annotation

Legislative proposal of community of municipalities as qualified form of union of municipalities resulted in series of fundamental comments of regions. The variability of attitudes was underlined by absence of statement of Association of Regions. The article analyses the individual positions of regions focused on principles of regulation - constituent communities of municipalities, entry conditions, method of registering communities, use of the services of a shared official and issues of accountability for the prepared acts. In subsequent discussions, a substantial part of the comments was settled positively (keeping the register of the community of municipalities by regions), the regions backed down from their comments or changed them to a recommendation. Conditions for formation of a community were significantly reduced and the possibility of several entities in large administrative micro-regions was greatly liberalised. The fundamental method of processing is analysis and comparative analysis of the positions of regions and legislative proposal. When formulating conclusions, it is then a method of synthesizing partial knowledge. The final treatment is very short. It is focused on set up of communities and ensuring the joint exercise of administration through a shared official. The smaller scale of the proposed changes is due to the disunity of the players concerned and the difficulty of reaching consensus.

Keywords

Inter-municipal cooperation, administrative district of municipality with extended power, public administration, regions

JEL Classification: H10

1. Úvod

V České republice probíhá v posledních letech debata o konsolidaci výkonu správy v území a efektivnějším zajištění veřejných služeb, a to v kontextu existence 6254 samostatných obcí. Přestože se opakovaně objevují doporučení ze strany OECD (2020, 2023) na slučování obcí, s ohledem na politické priority se jako schůdnější jeví druhá navrhovaná varianta, a to podpora strategické spolupráce obcí. Zvláště zkušenosti z Francie či Německa jsou z pohledu OECD (2020) vhodným zdrojem inspirace s tím, že stát by měl přistoupit k realizaci spolupráce shora („top-down“), včetně uplatnění zásady povinné spolupráce. Ovšem v podmínkách ČR je i toto poměrně složité uplatnitelné a jako vhodnější se ukazuje vytvářet podmínky pro vznik strategicky fungujících svazků, působících ve funkčních mikroregionech, zespodu.

Potřebu nastavení strategické spolupráce akcentuje jak hlavní koncepční dokument Ministerstva vnitra pro oblast veřejné správy *Klientsky orientovaná veřejná správa 2030*, tak i *Strategie regionálního rozvoje ČR21+* a jí podřízená *Koncepce rozvoje venkova*. *Koncepce Klientsky orientovaná veřejná správa 2030* ve specifickém cíli 2.4 *Zefektivnit spolupráci obcí* uvádí: „Ačkoliv dnes správní obvod obce třetího typu slouží výhradně k výkonu přenesené působnosti, byla většina obcí třetího typu původně definována ve vztahu k mikroregionálním centrům, resp. mikroregionům, kterým se ORP jako celek přibližují. Mikroregiony, resp. jejich přirozená centra, jsou využitelné pro meziobecní spolupráci, neexistuje proto žádný věcný důvod, aby pro výkon meziobecní spolupráce v oblasti výkonu veřejné správy neměl být využit správní obvod obce třetího typu, který se s mikroregionem takřka shoduje. Cílem je proto usměrnění meziobecní spolupráce v rámci této entity.“ (MV, 2020b).

Na to reaguje *Strategie regionálního rozvoje ČR 21+* v typovém opatření 50: *Rozvíjet spolupráci mezi obcemi při výkonu veřejné správy v samostatné působnosti*. „Předpokládá se zvýšená podpora dobrovolné spolupráce obcí v rámci správního obvodu obce s rozšířenou působností a zvýšení koordinační úlohy obcí s rozšířenou působností vykonávané v přenesené působnosti při řešení problémů územního rozvoje. V tomto směru jsou správní obvody obcí s rozšířenou působností chápány s ohledem na jejich uzavřenost a respektování přirozených územních vazeb jako základní jednotky v území pro rozvoj těchto vazeb. Za tímto účelem by měly být rozšiřovány i organizační a právní formy. Cílem je tedy posílení spolupráce obcí při řešení problémů územního rozvoje, včetně případné výraznější orientace na spolupráci v této oblasti v rámci správního obvodu obcí s rozšířenou působností. Vytvoření dalších vhodných organizačních a právních forem posílení role a spolupráce obcí v oblasti územního rozvoje. Výkon meziobecní spolupráce realizovaný co možná největším počtem obcí v rámci správního obvodu ORP za účelem kvalitního a efektivního výkonu veřejné správy a zajištění veřejných služeb.“ (MMR, 2019).

Navržené společenství obcí konkretizuje výše uvedené představy do konkrétní formy právní entity. Je považováno za pokročilejší formu dobrovolného svazku, který se ujímá širších rolí spojených se zajištěním dostupnosti veřejných služeb, řízením jejich kvality, zajištěním výkonu veřejné správy a koordinací rozvoje území tvořeného členskými obcemi. Území Společenství obcí by mělo představovat funkční mikroregion a s ohledem na organizaci výkonu správy v ČR je ztotožněno s územím správního obvodu ORP. Vlastní pojem Společenství obcí pak odkazuje na podobné struktury s obdobnými funkcemi, které byly vytvořeny ve Francii, Německu apod.

Vedle toho již v roce 2018 přišel Svaz měst a obcí (SMO ČR) s myšlenkou na vytvoření pozice tzv. „létajícího úředníka“, který by zajistil přípravu dokumentů pro rozhodování malých obcí při přeneseném výkonu správy, případně jejich jménem zajišťoval vlastní výkon správy. Tento návrh, spojený s částečným, resp. (tehdy), případně i plným přenosem zodpovědnosti, se odrazil i v neúspěšně předložené novele zákona o obcích v roce 2019. Návrh byl inspirován dřívější praxí v ČR (před rokem 1989) či na Slovenku (společný obecní úřad), případně příklady z německého prostředí ve vazbě na různé formy správních svazků (např. v Sasku). Rozdílná schopnost obcí plnit svěřené úkoly je však v ČR řešena systémově odlišně, a to distinkcí obcí do tří základních skupin dle výkonu státní správy. Návrh SMO ČR spíše poukazuje na potřebu systémového vyřešení nedostatečné kapacity malých obcí zajišťovat přenesený výkon zvláště v oblasti správního rozhodování, tj. jejich odběremenění od těchto úkolů (diskuse o nové soustavě obcí druhého typu a jejich nových kompetencích). Je však využitelný pro řešení zbytkové kompetence malých obcí (přenesený výkon) a při podpoře jejich samostatné činnosti.

Finální legislativní návrh Společenství obcí, předložený Ministerstvem vnitra pro konzultacích s územními partnery, pak v sobě propojuje dva cíle. Prvním je vytvoření meziobecní spolupráce na mikroregionální úrovni umožňující strategickou spolupráci sdružených členů. To je spojené s vytvářením rozvojového dokumentu

a příslibem možného svěřeni dalších rolí společenství obcí speciálními zákony v kontextu koordinace veřejných služeb. Mikroregionální úroveň je ztotožněna se správními mikroregiony ORP, které se staly hlavní administrativní jednotkou, od které se odvozují i další správní jednotky (viz zákon. č. 51/2020). Druhým cílem je pomoci malým obcím při výkonu samostatné i přenesené působnosti, aniž by však došlo k převodu kompetencí na společenství. Tato podpora by měla být uskutečňovaná formou sdílené administrativní kapacity s postavením úředníka, respektive úředníků dle zákona č. 312/2002 Sb., o úřednících územních samosprávných celků a o změně některých zákonů.

Problematiku meziobecní spolupráce vedle reportů OECD (např. OECD 2020, 2023) akcentuje ve svých studiích i řada domácích a zahraničních autorů. Zahraniční autoři (Swianiewicz, 2011) se primárně soustředí na problematiku hospodárnosti, dosahování úspor z rozsahu a alokační efektivnosti spolupráce obcí. Např. Blaeschke a Haug (2017) analyzují dopady spolupráce mezi městy, zejména možné rozdíly v relativní efektivitě mezi spolupracujícími a nespolupracujícími obcemi nebo mezi různými formami spolupráce. Allers a de Greef (2017) diskutují o účinnosti spolupráce mezi obcemi při poskytování sociálních dávek, odpadovém hospodaření a výběr daní v Nizozemí období 2005–2013. Předmětem výzkumu je i téma legitimacy supraobecních struktur, zvláště v situaci, kdy chybí přímá legitimizace volbami. O demokratické legitimitě obecních svazů diskutují např. Gendźwiź a Lackowska (2018).

V českém kontextu se vedle efektivity hospodaření dobrovolných svazků obcí (Sedmihradská, 2011), konkrétně např. pokles nákladů na svoz odpadu vyplývající z meziměstské spolupráce v Jihomoravském kraji (Soukopová a Vaceková, 2017), realizované studie soustředí na analýzu činnosti svazků, jejich věcné (tematické) zaměření (Jetmar a kol., 2015), respektive způsob jejich vnitřního organizování a zajišťování služeb sdruženým obcím a jejich občanům (Ministerstvo vnitra, 2020a). V prvním případě se jedná o reflexi zkušeností jak s činností svazků, tak z realizace projektu Systémová podpora rozvoje meziobecní spolupráce v ČR, jehož nositelem byl SMO ČR v letech 2013–2016. Jednalo se o spolupráci při zajištění veřejných služeb v oblasti školství, odpadového hospodářství a sociálních služeb, dále rozvoje cestovního ruchu, zajištění dopravní dostupnosti apod. Ve druhém pak pracovníci Ministerstva vnitra provedli analýzu činnosti vzorku víceúčelových svazků z hlediska poskytovaných služeb, nastavení orgánů a vnitřního fungování svazku, což vyústilo v sérii doporučení spojených s vytvořením vzorových stanov.

Potřebu nové formy meziobecní spolupráce navrhuje ve své studii pro Ministerstvo vnitra Hruška, Hrušková, Foldynová a kol. (2018). Mělo by se jednat o speciální formu svazku obcí, který by sdružoval obce v území ORP pro koordinované zajištění veřejných služeb, rozvoj území dle představ obcí. Důležitým odlišením od stávajících DSO by byla možnost této nové právní entity svými akty (vyhlášky, rozhodnutí apod.) přímo zavazovat občany sdružených obcí a subjekty působících na jejich území. Na takto fungující svazek, který by zajišťoval úkoly svěřené ze strany participujících obcí, by bylo možné převést kompetence doposud zajišťované centrálně (podpora ekonomiky, průmyslové zóny; dopravní obsluha – partner pro kraje) nebo z nemožností jiného funkčního řešení převedené do výkonu přenesené působnosti (územní plánování pro území ORP, koordinace v oblasti sociálních služeb, školství, sociálního bydlení apod.). Při společném výkonu samostatné působnosti se okruh činností tradičně zaměřuje na oblast regionálního/místního rozvoje - tvorba programu rozvoje funkčního mikroregionu, na koordinace v oblasti sociálních služeb, základního školství a předškolního vzdělávání či odpadového hospodářství, ale i méně typicky na podporu malého a středního podnikání, péči o krajinu, či zajištění zdravotní péče apod. Vedle samostatného výkonu správy svěřeného obcemi navrhuje i možnost přesunu přeneseného výkonu pro zajištění chodu vybraných agend, a to dokonce i správního řízení.

Cílem příspěvku je analýza postojů krajů k předloženým principům institutu společenství obcí, který je navržen formou novely zákona o obcích. Novelu předložilo Ministerstvo vnitra, které je zároveň i vypořádacím místem připomínek. Vzhledem ke skutečnosti, že každý z krajů je samostatným připomínkovým místem, a zároveň je možné formulovat i společná stanoviska jménem Asociace krajů, může docházet a také došlo k názorové pluralitě i u základních navržených ustanovení. Příspěvek zkoumá variabilitu postojů jednotlivých krajů a dává je do vzájemného kontrastu. Zasláné připomínky byly setříděny v kontextu návrhu paragrafového znění a převedeny do přehledové tabulky. Obecné připomínky ke konceptu společenství obcí a vztahu k existujícím dobrovolným svazkům či dalším formám meziobecní spolupráce byly zařazeny do úvodní části. Následně došlo k analýze způsobu zodpovězení dotazů a vypořádání připomínek ze strany Ministerstva vnitra. Převažující výzkumnou metodou je tedy analýza, komparativní analýza. Při formulování závěrů se pak jedná o metodu syntézy dílčích poznatků. S ohledem na zaměření článku nebyly analyzovány postoje dalších účastníků připomínkového řízení (ústředních správních úřadů, zájmových svazů, hospodářských a sociálních partnerů). Zaměření na postoje krajů souvisí se širším hlediskem zkoumání vzájemného vztahu obou úrovní územní samosprávy v Česku.

2. Návrh legislativy společenství obcí

V kontextu výše uvedených úkolů připravilo Ministerstvo vnitra ve spolupráci s územními aktéry návrh institutu společenství obcí, který by měl navázat na stávající úpravu dobrovolných svazků obcí (DSO), obsaženou v zákonu č. 128/2000 Sb., zákoně o obcích, v platném znění.

Smyslem navržené právní úpravy je především postihnout rozdíly mezi „běžným“ dobrovolným svazkem a jeho kvalifikovanou formou - společenstvím obcí. Jeden ze základních rozdílů představuje kompetenční vymezení, které je oproti velmi širokému vymezení dobrovolného svazku (§ 50 odst. 1) koncentrovanější.

Oproti účelu dobrovolného svazku obcí, kterým je podle § 49 odst. 1 „ochrana a prosazování společných zájmů“ členských obcí, by základním smyslem společenství obcí měl být výkon veřejné správy. Dále je to rozvoj územní správního obvodu ORP, který se chápe jako funkční region, a třetí funkcí společenství obcí je již zmíněná ochrana a prosazování společných zájmů. Návrh počítá s tím, že členské obce budou mít potřebu řešit i další otázky meziobecní spolupráce touto formou.

Společenství obcí vzniká primárně pro výkon veřejné správy, a to ve všech oblastech, na kterých se členské obce dohodnou. V návrhu je zatím svěřena společenství obcí jen jedna výslovná kompetence, a to tvorba Strategie rozvoje společenství obcí. Dále by mělo Společenství obcí plnit další úkoly, které mu svěří zvláštní právní předpisy. Oproti stávající právní úpravě DSO tak bude moci společenství obcí navíc vykonávat rovněž přenesenou působnost, která bude stanovena na základě zvláštních právních předpisů. Jde o možnost, která může být využita, avšak nemusí.

Společenství obcí má být prostorově mnohem větší, než jaká jsou současné dobrovolné svazky obcí v území. Vzhledem ke svému účelu by společenství obcí měla ideálně začleňovat všechny obce správního obvodu ORP, což však v podmínkách právního řádu ČR nelze vynutit. Proto legislativa navrhuje ustanovení prahové hodnoty počtu obcí, resp. počtu obyvatel nutné ke vzniku společenství obcí. V případě velkých správních obvodů ORP je možno vytvářet dvě nebo tři společenství.

V neposlední řadě se „legalizuje“ stávající stav, kdy některé víceúčelové dobrovolné svazky prostřednictvím svého aparátu materiálně zajišťují přípravu podkladů a dokumentů pro členské obce (určené pro jednání zastupitelstva, dále se jedná např. o vnitřní normy, vyhlášky a nařízení, plánovací dokumenty, materiály pro výběrová řízení) s tím, že tato činnost se výslovně povoluje a zároveň se vytvářejí určité garance jistoty správnosti postupu. Příslušná osoba musí v kontextu zákona č. 312/2002 Sb., o úřednících územních samosprávných celků disponovat příslušnou kvalifikací, mít zkoušku odborné způsobilosti.

3. Pozice krajů k předloženému návrhu

3.1 Právní postavení společenství obcí

V původních návrzích Ministerstva vnitra předložených zástupcům Svazu měst a obcí ČR, Sdružení místních samospráv, Asociaci dobrovolných svazků obcí a Ministerstvu pro místní rozvoj se uvažovalo o vytvoření specifické formy meziobecní spolupráce paralelní ke stávajícím dobrovolným svazkům obcí. Toto řešení by umožnilo nově upravit postavení těchto entit, podrobněji specifikovat postavení jejich orgánů a případně uplatnit i povinnost členství. Na základě jednání se zástupci výše uvedených územních partnerů se názor posunul směrem k využití současného institutu dobrovolného svazku obcí, tj. respektování principu dobrovolnosti spolupráce a odlišení těchto svazků, které mají strategický a víceúčelový charakter a umožnit jim se posunout na vyšší úroveň spolupráce. Jedním z důvodů byla i snaha o podporu již existujících svazků respektujících principy společenství a hladká kontinuita jejich činnosti.

Avšak kompromisní nastavení postavení společenství obcí se však stalo předmětem návrhů a úprav ze strany krajů. Jihočeský kraj právě s ohledem na strategické zaměření činnosti společenství obcí ve správním obvodu ORP požadoval, aby členství bylo povinné. Z tohoto důvodu podporoval úpravu samostatné právnické osoby zcela odlišné od dobrovolného svazku obcí.

Zcela protichůdné stanovisko uplatňoval Jihomoravský kraj, obdobně či zcela totožně rovněž kraj Liberecký, Pardubický, Středočeský, Královéhradecký či Plzeňský, které požadovaly spojit navrhované role společenství obcí s existujícími dobrovolnými svazky obcí.

3.2 Stanovení minimálního počtu obcí pro vytvoření společenství obcí

Návrh Ministerstva vnitra počítal s úpravou minimálních požadavků na počet obcí tvořících zamýšlené společenství. V předložené úpravě bylo uvedeno, že postavení společenství obcí může nabýt svazek obcí a) jehož členy je alespoň 20 obcí, nebo alespoň tři pětiny všech obcí ze správního obvodu obce s rozšířenou působností, jestliže do tohoto správního obvodu náleží méně než 30 obcí, nebo b) jehož členské obce mají dohromady nejméně 60 % obyvatel správního obvodu obce s rozšířenou působností k 1. lednu kalendářního roku, v němž byl podán návrh na zápis nabytí postavení společenství obcí do rejstříku společenství obcí. Smyslem bylo podpořit vznik společenství obcí, která budou reprezentovat podstatnou část obcí a občanů ve správním území ORP.

Část regionů (např. Jihomoravský kraj) považovala za nutné splnění obou podmínek současně, což však nebylo záměrem předkladatele. Jako příliš omezující se jim pak jevílo stanovení minimálního počtu obcí ze správního obvodu ORP (Pardubický kraj, Středočeský kraj, Plzeňský kraj či Moravskoslezský) a jen jedno společenství ve správním obvodu (případně dvě u obvodů majících více než 40 obcí). Vzhledem k rozdílným podmínkám jednotlivých obcí v oblasti personálního obsazení, potřeb občanů, občanské vybavenosti apod. rovněž považovaly za náročné hledat mezi obcemi shodu. Dalším diskutovaným parametrem bylo kritérium minimálního počtu obyvatel členských obcí vůči celkovému počtu obyvatel správního obvodu ORP k 1. lednu kalendářního roku, v němž byl podán návrh na zápis. Kraje upozorňovaly na problémy, které by mohly nastat, pokud by došlo k poklesu počtu obyvatel pod stanovenou mez. Z návrhu legislativy nebylo zřejmé, zdali by mohlo dojít k ohrožení existence společenství či nikoliv. Ani důvodová zpráva, vysvětlující smysl legislativní úpravy, tuto situaci nezohlednila.

Návrh dále zakotvuje, že obec může být členem pouze jednoho společenství obcí. Vzhledem ke stávající praxi, kdy obec může být členem neomezeného počtu dobrovolných svazků, kraje (např. Královéhradecký) poukazovaly na složitost transformace stávajících svazků do společenství obcí.

Zatímco v prvním případě se krajům vyhovělo, tj. došlo ke snížení minimálního počtu obcí na 15 a zrušení minimální proporce na počtu obyvatel správního obvodu ORP (zde bez náhrady), možnost násobného členství obcí ve společenství zůstala i dále znemožněna. Naopak k velkému rozvolnění došlo v kontextu možnosti zvýšení počtu společenství obcí ve správních obvodech ORP s vysokým počtem obcí. V území, kde je více než 40 obcí mohou vzniknout společenství 2, v případě více než 60 obcí pak společenství 3 a u více než 80 obcí dokonce až 4! Toto řešení, pokud by reálně nastalo, by však fakticky znemožnilo plnění strategických záměrů rozvoje funkčního mikroregionu.

3.3 Činnost sdíleného úředníka

Jedním z motivů novely je vytvoření pozice sdíleného („létačícího“) úředníka, který bude pomáhat obcím při výkonu správy. V případě výkonu přenesené působnosti se jedná o činnosti zajišťované všemi obcemi, tj. jedná se o přenesený výkon realizovaný obcemi prvního typu. Rozsah činnosti zajišťované výše uvedeným expertem, či experty by stanovil tajemník obecního úřadu, fakticky však starosta, poptávající obce.

Jihomoravský kraj argumentoval, že vzhledem k rozdílným podmínkám v jednotlivých obcích v oblasti personálního obsazení, potřeb občanů, občanské vybavenosti apod. bude vcelku náročné hledat mezi obcemi shodu. Dle kraje není tudíž zřejmé, jak bude řešena situace v případě poptávky po velkém množství činností, tj. kterou obec sdílený úředník upřednostní (zda podle časového hlediska, hlediska závažnosti či hrozící škody, či podle úkolu tajemníka). Podobně se vyjádřil i kraj Královéhradecký. Tato připomínka byla, vypořádána tak, že Ministerstvo vnitra nepovažuje za vhodné zasahovat do rozhodovacího mechanismu společenství obcí. Členské obce se musí domluvit, vytvořit si nějaký mechanismus, jak činnost prioritizovat respektive dojít k funkčnímu kompromisu.

3.4 Odpovědnost za činnost sdíleného úředníka

Liberecký kraj považoval výkon státní správy prostřednictvím společenství obcí, resp. „létačícího úředníka“, za velmi problematický z hlediska příp. odpovědnosti za vydání zákonného a věcně správného rozhodnutí, a i za případnou škodu způsobenou nesprávným úředním postupem. Zodpovědnost je vždy spojená s obcí jako správním orgánem, i když chybu způsobí onen úředník. Za lepší variantu proto kraj považoval stávající systém veřejnoprávních smluv, kdy je kompetence smluvně delegována se vším všudy na jinou obec. V kontextu navrhované úpravy se však jednalo o nedorozumění. Tj. podle návrhu novely zákona nevykonává Společenství obcí žádné správní činnosti. Tzv. „létačící úředník“ vykonává správní činnosti pouze ve smyslu přípravy rozhodnutí. Úředník pomáhá členským obcím při výkonu přenesené působnosti v základním rozsahu. Oproti institutu veřejnoprávní smlouvy tedy nedochází k převodu působnosti na jinou obec. Využití sdílené

administrativní kapacity při zajištění přeneseného výkonu správy je vhodně použitelné právě v situaci, kdy obce nechtějí přijít o kontrolu nad výkonem správy.

Co se týče osobní odpovědnosti za vytvářené materiály, postupuje se díky podřízenosti sdíleného úředníka zákonu č. 312/2002 Sb., o úřednicích územních samosprávných celků obdobně jako v případě pochybení úředníků samosprávy.

3.5 Vedení rejstříku společenství obcí

Ministerstvo vnitra zvažovalo různé varianty provádění zápisu o zapsání statusu společenství obcí a vedení rejstříku. S ohledem na různorodost praxe vedení rejstříků dobrovolných svazků obcí ze strany krajských úřadů, pochybnostem o platnosti zde uváděných údajů a časté nepřehlednosti této evidence, se v předloženém znění novely navrhovalo odlišení rejstříku společenství obcí od již zmíněných rejstříků dobrovolných svazků obcí a jeho vedení přímo Ministerstvem vnitra.

V průběhu připomínkového řízení v podstatě všechny připomínkující kraje rozporovaly oddělení způsobu zápisů a požadovaly svěření zápisu a výmazu společenství obcí krajům. Ministerstvo těmto požadavkům ustoupilo a návrhům bezvýhradně vyhovělo.

3.6 Další širší návrhy krajů k úpravě činnosti obcí

V průběhu připomínkového řízení některé kraje akcentovaly i širší problémy fungování obcí, zajištění přeneseného výkonu správy malými obcemi a kontroly ze strany krajských úřadů. Např. Jihomoravský kraj a zcela totožně i Plzeňský velmi výstižně upozornily na skutečnost, že působnost obcí prvního typu při výkonu přenesené působnosti je vymezena celkově 52 zákony s desítkami různých činností, o kterých s ohledem na obecně nízkou četnost instančních kontrol na této úrovni obcí neví Ministerstvo vnitra spolehlivě, zda a v jaké kvalitě jsou vlastně vykonávány.

Pro mnohé obce prvního typu je výkon přenesené působnosti příliš zatěžující, zatímco pro ostatní obce (s větším potenciálem) může být nedostatečně motivační. K celkové neefektivitě výkonu přenesené působnosti v ČR přispívá rovněž skutečnost, že obce druhého typu se kompetenčně od obcí prvního typu v podstatě neliší. V poměrech ČR tak při výkonu přenesené působnosti existují reálně spíše jen dvě než tři ucelené kategorie obcí (obce prvního a druhého typu na straně jedné a obce třetího typu na straně druhé).

Zachovávat stávající systém výkonu přenesené působnosti na úrovni obcí prvního a druhého typu znamená z pohledu výše uvedených krajů zachovávat neefektivní, administrativně náročný a s ohledem na vysoký počet subjektů instančně de facto nekontrolovatelný a rovněž finančně značně zatěžující systém. Výkon převážně části přenesené působnosti by měl být dle jejich názoru v budoucnu vykonáván jen v těch obcích, které mají odpovídající personální, ekonomický potenciál, aby profesionálně zvládly výkon zákonem vymezených agend v přenesené působnosti. Přenesená působnost by tedy neměla být vykonávána ve všech obcích ČR, nýbrž jen na úrovni podstatně rozšířeného počtu obcí druhého typu. Vytvoření nového systému by měla předcházet revize stávajících kompetencí ve smyslu stanovení optimální úrovně jejich výkonu, možného přesunutí z přenesené do samostatné působnosti, resp. v některých případech i možného zrušení pro nadbytečnost.

V tomto směru je jistě zajímavé, že podobné úvahy se vedou rovněž na Ministerstvu vnitra, které představilo materiál, týkající se „od břemene malých obcí“ při výkonu přenesené působnosti rozhodovacího typu a její svěření většímu počtu nově definovaných obcí druhého typu. Tj. představy ministerstva nejsou tak radikální, neboť evidenční aktivity a informační povinnost by nadále malým obcím zůstaly. Na straně druhé podobná argumentace Jihočeského kraje vedla k formulování doporučení ohledně koncentrace přeneseného výkonu pouze na úrovni ORP. Okrajově se objevily i návrhy ohledně slučování obcí či stanovení minimální velikosti obce výrazně nad 1000 obyvatel. Tyto návrhy se však zcela míjely s předmětem mezirezortního řízení i reálnou možností jejího prosazení v podmínkách ČR.

Mezi dalšími doporučeními bylo např. zpracování strategií rozvoje společenství obcí dle Metodiky přípravy veřejných strategií (Jihomoravský kraj). Tato vládou přijatá metodika je však spíše vhodná pro formulování celostátních koncepcí a není pro samosprávu závazná.

4. Závěr

Legislativní úprava společenství obcí v rámci novely zákona č. 128/2000 Sb., představuje dílčí reformní krok v řešení problémů souvisejících s vysokým počtem malých obcí v Česku. Tato nově vytvářená entita by mohla

sehrát celou řadu úkolů, které vyžadují společný postup obcí v území správního obvodu ORP, vzájemnou koordinaci při zajištění veřejných služeb a v kontextu realizace regionálního rozvoje vytvoření řídicí struktury na mikroregionální úrovni. Vytváří se tak potenciál pro další rozvoj mikroregionální úrovně, jak v oblasti samosprávy (kde tato úroveň institucionálně chybí), tak v oblasti státní správy. Příkladem je deklarovaná možnost svěření dalších úkolů společenství obcí dalšími zákony.

Právní úprava společenství obcí je celkově velmi úspěšná. V podstatě se zaměřuje pouze na způsob konstituování společenství a zajištění společného výkonu správy prostřednictvím sdíleného úředníka. Vstupní podmínky pro vznik společenství byly výrazně sníženy a možnost vzniku více entit ve správních mikroregionech s větším počtem obcí velmi liberalizovány. Technicky je pak upraven způsob zápisu společenství obcí do rejstříku. Příčinou menšího rozsahu navržených změn je nejednotnost dotčených aktérů a obtížné dosahování konsensu.

Nejvýraznějšími kritiky návrhu se staly překvapivě kraje, přestože činnost společenství obcí se v případě sdílené samostatné působnosti nedotýká činnosti krajů a při podpoře přeneseného výkonu prostřednictvím sdíleného úředníka nedochází k jeho formálnímu převodu z obce na jinou entitu. Není tak dotčena ani kontrolní role krajských úřadů nad činností obcí, neboť jednotlivé obce jsou i nadále zodpovědné za akty, které při výkonu přenesené správy činí. Zároveň se ukázala nejednotnost v postojích krajů a absence společného postupu prostřednictvím Asociace krajů. To na jedné straně ukazuje na silnou autonomii krajské samosprávy, na straně druhé je ale pro ústřední úroveň správy obtížné dosáhnout konsensu. I přes toto omezení se ale podařilo dosáhnout shody na finálním návrhu společenství obcí. Do budoucna by bylo žádoucí posílení role Asociace krajů v koordinaci všech krajů a společném postupu při prosazování svých zájmů.

Literatura

- [1] ALLERS, M. A., DE GREEF, J. A., (2017). Intermunicipal Cooperation, Public Spending, and Service Levels. *Local Government Studies*, vol. 44, no. 1, pp. 127-150. ISSN 0300-3930. DOI: 10.1080/03003930.2017.1380630.
- [2] BLAESCHKE, F., HAUG, P., (2017). Does Intermunicipal Cooperation Increase Efficiency? A Conditional Metafrontier Approach for the Hessian Wastewater Sector. *Local Government Studies*, vol. 44, no. 1, pp. 151-172. ISSN 0300-3930. DOI: 10.1080/03003930.2017.1395741.
- [3] GENDŹWIŁŁ, A., LACKOWSKA, M., (2018). A Borrowed Mandate? Democratic Legitimacy of Intermunicipal Entities: A Comparative Analysis. In Teles, F., Swianiewicz, P. (eds.) *Inter-Municipal Cooperation in Europe*. Cham: Springer International Publishing, pp. 57-77. ISBN 978-3-319-62818-9. DOI: 10.1007/978-3-319-62819-6_4.
- [4] HRUŠKA, L., HRUŠKOVÁ, L., FOLDYNOVÁ, I. a kol., (2018). *Analýza vybraných prostorových aspektů veřejné správy a zlepšení dostupnosti jejich služeb*. Ostrava: PROCES – Centrum pro rozvoj obcí a regionů, s.r.o. [online]. [cit. 2023-04-30]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/soubor/analiza-vybranych-prostorovych-aspektu-verejne-spravy-a-zlepseni-dostupnosti-jejich-sluzeb.aspx>.
- [5] JETMAR, M., (2015). *Meziobecní spolupráce, inspirativní cesta, jak zlepšit služby veřejnosti*. Praha: Svaz měst a obcí České republiky. ISBN 978-80-906042-3-0.
- [6] MINISTERSTVO PRO MÍSTNÍ ROZVOJ, (2019). *Usnesení vlády České republiky č. 775/2019 o Strategii regionálního rozvoje ČR 2021+*. [online]. [cit. 2023-04-30]. Dostupné z: <https://mmr.cz/cs/microsites/uzemni-dimenze/regionalni-rozvoj/strategie-regionalniho-rozvoje-cr-2021>.
- [7] MINISTERSTVO VNITRA, (2020a). *Meziobecní spolupráce v ČR Příklady dobré praxe a doporučení pro realizaci meziobecní spolupráce (metodika)* [online]. [cit. 2023-04-30]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/soubor/metodika-meziobecni-spoluprace-v-cr-priklady-dobre-praxe-a-doporuceni-pro-realizaci-meziobecni-spoluprace.aspx>.
- [8] MINISTERSTVO VNITRA, (2020b). *Usnesení vlády České republiky č. 562/2020, ke Konceptci klientsky orientovaná veřejná správa 2030*. [online]. [cit. 2023-04-30]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/clanek/koncepce-klientsky-orientovana-verejna-sprava-2030.aspx>.
- [9] OECD, (2020). *OECD Economic Surveys: Czech Republic 2020*. Paris: OECD Publishing. ISBN 9789264413672. DOI: 10.1787/1b180a5a-en.
- [10] OECD, (2023). *Přehled o stavu veřejné správy: Česká republika: Česká republika na cestě k modernější a efektivnější veřejné správě*. Paris: OECD Publishing. ISBN 9789264725751. DOI: 10.1787/2651546f-cs.
- [11] SEDMIHRADSKÁ, P., (2011). Voluntary Municipal Associations in the Czech Republic: Unfulfilled Expectations? In P. Swianiewicz (ed.) *Working Together: Intermunicipal Co-operation in Five Central European Countries*. Budapest: Open Society Foundation, pp. 162-210. ISBN 978-963-9719-24-8.
- [12] SOUKOPOVÁ, J., VACEKOVÁ, G., (2017). Internal Factors of Intermunicipal Cooperation: What Matters Most and Why? *Local Government Studies*, vol. 44, no. 1, pp. 105-126. ISSN 0300-3930. DOI: 10.1080/03003930.2017.1395739.

- [13] SWIANIEWICZ, P. (2011). Demanded but Difficult: Intermunicipal Co-operation in Central and Eastern Europe. In P. Swianiewicz (ed.) *Working Together: Intermunicipal Co-operation in Five Central European Countries*. Budapest: Open Society Foundation, pp. 1-18. ISBN 978-963-9719-24-8.
- [14] ZÁKON č. 51/2020 Sb. Zákon o územně správním členění státu a o změně souvisejících zákonů.
- [15] ZÁKON č. 128/2000 Sb. Zákon o obcích (obecní zřízení), v platném znění.
- [16] ZÁKON č. 312/2002 Sb. Zákon o úřednících územních samosprávných celků a o změně některých zákonů.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-47

HOW TO INVOLVE INFORMAL INSTITUTIONS INTO THE PROCESS OF LOCAL DEVELOPMENT OF RURAL COMMUNITIES

Jak zahrnout neformální instituce do procesu místního rozvoje venkovských obcí

KATEŘINA VYHNÁNKOVÁ¹**TOMÁŠ SÝKORA²**

¹Katedra geografie
Přírodovědecká fakulta
Institut kritického myšlení
Fakulta sociálně ekonomická
Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem
✉ Pasteurova 3544/1, 400 96 Ústí nad Labem, Czech Republic
E-mail: katerina.vyhnankova@ujep.cz

¹Department of Geography
Faculty of Science
Institute of Critical Thinking
Faculty of Social and Economic Studies
J. E. Purkyně University in Ústí nad Labem
E-mail: katerina.vyhnankova@ujep.cz

²Katedra regi. rozvoje a veřejné správy
Forpolis – Institut pro rozvoj společenství a sídel
Fakulta sociálně ekonomická
Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem
✉ Pasteurova 3544/1, 400 96 Ústí nad Labem, Czech Republic
E-mail: tomas.sykora@ujep.cz

²Depart. of Regional Develop.and Public Administr.
Forpolis - Institute for Community and Sett. Develop.
Faculty of Social and Economic Studies
J. E. Purkyně University in Ústí nad Labem
E-mail: tomas.sykora@ujep.cz

Annotation

The topic of this paper is informal institutions (InIn) in community development, with a focus on rural communities. The trouble with InIn, however broadly their importance for the qualitative aspect of development is acknowledged, is that they are difficult to grasp. We therefore attempt to design and test a model that a) contributes to a more holistic consideration of these dimensions of community development and b) is realistically practicable in local development with local actors. We refer to this model as "integrated community development" ("ICD"). In designing the model, we are aware of the dynamic nature of InIn and the fundamental role of local actors. Therefore, the starting point is to identify together with them an expression for InIn that is understandable and engaging for them (as non-experts). The methodological framework is participatory action research. The main methods are in-depth interviews with locals and case studies of three municipalities following the process of validating interventions taking InIn into account. The main results are detailed findings on the operation of two of these elements: community platform and community coordinator, both in terms of site-specific solutions (situations) and in terms of contribution to generally applicable theories and practices.

Keywords

informal institutions, local development, strategic planning, community coordinator, community platform

Anotace

Tématem příspěvku jsou neformální instituce (NI) v rozvoji obcí, se zaměřením na venkovské obce, které obvykle nemají kapacity holisticky rozvoj obce řídit. Ačkoli se obecně hovoří o tom, že jsou pro kvalitu rozvoje důležité, zůstávají stále mimo metodiky strategického plánování, neboť jsou v praxi obtížně uchopitelné. Pokoušíme se proto navrhnout a ověřovat model, který a) přispěje ke komplexnějšímu uvažování o těchto dimenzích rozvoje obce a b) bude reálně praktikovatelný v místním rozvoji s místními aktéry. Tento model označujeme jako „integrováný rozvoj obce“ (IRO). Při jeho vytváření jsme si vědomi dynamického charakteru neformálních institucí a bazální role místních aktérů. Proto je naším východiskem společně s nimi hledat vyjádření pro NI, které pro ně (pro laiky) bude srozumitelné a oslovující. Metodickým rámcem je participační akční výzkum. Hlavními metodami jsou hloubkové rozhovory s aktéry a případové studie tří obcí sledující proces ověřování intervenčních prvků zohledňujících NI. Hlavními výsledky jsou podrobná zjištění k působení dvou z těchto prvků: komunitní platformy

a komunitního koordinátora, a to jak na úrovni řešení specifických místních problémů v daných obcích, tak na úrovni příspěvku pro obecně využitelné teorie a praktiky.

Klíčová slova

neformální instituce, místní rozvoj, strategické plánování, komunitní koordinátor, komunitní platforma

JEL Classification: R58

1. Introduction

Experts from both academic and practical circles have long agreed that the current model of strategic planning for municipal development has considerable reserves and that it is more than desirable to seek its modernisation in order to make more use of the potential of planning for real local and regional development. A key shortcoming of the current approach is the neglect of the role of informal institutions.

Institutions are increasingly seen as key factors in the success or failure of endogenous development processes in a globalized world (Vázquez-Barquero and Rodríguez-Cohard, 2016). Rodríguez-Pose (2013) points out that informal institutions are more important than traditional (economic and structural) factors for community development, but also adds that their characteristics prevent us from working with them sufficiently and integrating them into the strategic planning process. The main reasons are their difficulty to operationalise and structure, their immeasurability, their variability over time and their inertia compared to formal institutions. However, this does not justify ignoring them; on the contrary, it is necessary to look for ways to innovate traditional strategic planning with elements of informal institutions.

The aim of the article is to show that although any methodological support is lacking (for a number of objective reasons), it is possible and necessary to seek a deeper understanding of the municipality as a community of citizens and of the relationships and phenomena that may be even apparently hidden and that can be collectively described as informal institutions. We therefore attempt to propose a model that will remedy this deficiency, or at least contribute to a more comprehensive consideration of the various dimensions of community development. We refer to this model as "integrated community development" (ICD).

2. Theoretical Framework

2.1 The role of informal institutions in local development

Strategic planning is a social process through which a large number of people in different institutional relationships interact to design a joint process and determine the content and strategies for achieving spatial change (Healey, 1997). The fragility of such interactions and processes is obvious. Nurturing basic social trust is as important as developing material assets. Trust, along with values, unwritten norms of behaviour, conventions and culture, is one of the most frequently cited informal institutions and one of the few over which there is a broader consensus (when deciding between classification as formal or informal) (Sýkora, Raška and Koutský, 2022; Rodríguez-Pose, 2013). The tendency to incorporate them, to establish them by adopting them as the basis for a regulatory and legal environment is observed (Mathie and Cunningham, 2003).

Regional development theory is traditionally an economics-led discipline (Blažek and Uhlíř, 2020). In the 1980s, the theory of endogenous growth began to emerge, opening up consideration of the internal factors of development and actually bringing the importance of informal institutions into play. Institutional economist D. C. North (1992) distinguishes between formal institutions enforced by courts and informal institutions enforced by individuals who bear the costs of non-compliance. Informal institutions refer to networks of relationships based on the communicative contacts of individuals and are created by repeated interactions within a community. Institutions are not a purely economic category; they are a subject of interest to sociology, psychology, political science, philosophy and other disciplines, and this capacity for interdisciplinarity should be strongly evident. It is therefore desirable to focus more closely on how local people relate to the community and its development – in their thinking, feeling, and acting, thereby shaping the present and future of the community. Thus, a concern for a thorough understanding of the specific local context (Pike, Rodríguez-Pose and Toma-ney, 2010) and a focus on local change agents (Grillitsch and Sotarauta, 2020) is key: from feasibility assessments (Barca et al., 2012) to implementation measures to improve local and regional institutional capacities that shape the creation, adoption and absorption of high-quality human capital and innovation. The critical factor in development processes is not so much the number of institutions, but rather the strategic collaboration and coordination of agents and institutions (Vázquez-Barquero and Rodríguez-Cohard, 2016). In this way, some of the limitations of formal institutions can

be overcome and actors and resources can be mobilized for local development (Escandon-Barbosa et al., 2019). Mobilizing informal networks can also activate formal institutional resources (government, formal community organizations and private enterprises). However, it should be noted that research on informal institutions in local development is still rather at an abstract level.

2.2 Historical context in post-socialist countries and shortcomings of current strategic planning practice

In terms of the functional relations between formal and informal institutions, the region of post-socialist countries of Central and Eastern Europe has its own historical specificities that still have a strong influence on the current state of institutions and planning culture. The era of socialism had a detrimental impact on the quality of informal institutions: business practices were interrupted, the loss of private property broke down existing customs, public relations were suppressed etc. Thus, entering the post-transition period meant a significant absence of institutional arrangements. These countries tried to recreate institutions either from the pre-socialist era or by drawing inspiration from Western countries (Sucháček, 2013). It was also reflected in the form of strategic planning for local and regional development. After the period of centrally planned economy, the rejection of planning initially was prevalent. However, this changed with the accession of the transition countries to the European Union, when strategic planning became strongly motivated by European cohesion policy (Dąbrowski and Piskorek, 2018). Therefore, municipalities started to create their strategic development plans with the main motivation of obtaining European subsidies for their development projects. The central focus of plans became their consistency with the supported areas to be eligible to apply for funding.

This practice has led municipalities to a one-size-fits-all model of strategic plans that do not allow for contextual reflection of perceived quality of life. This approach, without taking into account local or regional institutions, has resulted in a series of copycat plans. This situation has been described as an isomorphic approach to development (Chien, 2008). Ježek (2015) speaks of a long-term crisis of strategic planning as it is characterised by particularism and resignation to the overall concept of the municipality development. Nevertheless, this experience has also brought some positive aspects, such as the planning process and partnership approach being learned. Today's situation opens up the challenge of developing methodological approaches to be more reflective of local conditions, needs, actors and their preferences and value orientation. Three gaps and needs are to be addressed:

a) Only general methodologies are commonly used for strategic planning and management of local development with the aim to protect the basic quality and structure of the planning process and resulting strategic documents (Binek et al., 2014; Příkryl et al., 2014). These steps are supposed to be creative activities. However, contrary to proclamations about the creativity of the planning process, very often only a mechanical application is observed in practice. A technically well prepared analysis cannot or will not assess the deeper relations and influences on the future development of the community.

b) The current challenge is to move beyond the traditional sectoral approach. Instead, it is supposed to coordinate the separate sectors for the purpose of the overall, holistic development of the settlement. The conventional development plans focus on addressing particular sub-aspects of the municipality, such as transport, environment, facilities, education, tourism etc. The fact that they try to "integrate" these sub-objectives into some overarching vision or global goal does not change the matter. This sectoral methodology is universally replicated in different municipalities, notwithstanding the fact that local contexts vary.

c) Especially in small municipalities, there are a number of obstacles, in particular weak institutional structures, leading to a low quality of the process of preparation and approval of public strategies. However, the process of developing a strategic plan is perhaps even more important than the final strategy document itself (UN-Habitat, 2009).

2.3 A framework for research on holistic approaches to community development and strategic planning

The above-mentioned arguments and many years of experience with practical strategic planning of local and regional development in our post-socialist context led us to propose and test a model that attempts to eliminate some of the fundamental shortcomings or at least to contribute to a more comprehensive consideration of the various dimensions of municipal development. We refer to this model as "integrated community development" (ICD)¹ (Jíra, Krbec and Vyhnančková, 2018). It emphasises the role of local context, informal institutions and the action-based nature of the development programme.

¹ Although we are aware that in the context of cohesion policy, integrated planning is considered to be simply the bringing together of sub-topics into a coherent set of projects to be financially supported by different operational programmes, we stick to the name ICD in order to encourage thinking about a truly integrated approach.

Common development strategies focus on the questions: what do we (already) have and what do we (still) need in our town. But, a strategy is meant to seek answers to very different questions: who are we (as a community), where are we going and what ought we to do. A community is not a collection of assets in a defined area, but a community of persons. If we ignore this key issue, we devalue citizens into mere users of infrastructure and services and the community into an institution that provides them. This reduction notwithstanding, it is this concept of the municipality, which is predisposed only by the economic view, that prevails in real planning. The municipality is defined here only by its usefulness to its inhabitants. While this reductive planning understands the development of a municipality as growth – the growth and management of assets (infrastructure), we want to expand the concept of development to its qualitative dimension, i.e. the maturation of its community. If the pursuit of real, integral (not just material) development is to be successful, it is desirable to enrich the current practice of objective, pre-established goals with tentative ones. Tentative goals require a specific methodological approach that accepts their openness and tentativeness, but at the same time does not abandon the claim to a holistic view and necessarily envisages the personal participation of the individual in their formulation, reflection and implementation. And here we come to the key role of informal institutions. Informal institutions are related to the culture of the society and operate (unlike formal institutions) at a tacit level, shaping the perceptions and judgments of persons and communities in their environment (Escandon-Barbosa et al., 2019). The institutional environment is therefore closely linked to the values and principles adopted by the community (Mathie and Cunningham, 2003), which should be reflected in community development plans.

We realise that informal institutions have a special, let's say twofold form: (a) the culture of the community (values, people's relationship to reality, interpersonal relations, etc.) is mirrored in the decisions made about their future (i.e. the culture of the society is mirrored in the concept of plans, i.e. in the planning culture), and at the same time (b) the planning culture (how people think about the future, about development, what they consider changeable, etc.) shapes that social culture. We have attempted to operationalize informal institutions using reference to organizational culture theory (Hofstede and Hofstede, 2005; Schein, 2010; Sýkora, Raška and Koutský, 2022). In the context of planning culture, informal institutions can be divided into three levels: from (1) general cultural and social contexts in which we generally operate and cannot be reshaped in the short term, such as religion or tradition (these are called social environments), through (2) those that influence the conditions for the planning process (planning environments), to (3) the most specific ones that can be targeted with direct actions (planning elements).

3. Methodology

The aim of the research is to investigate ways to incorporate informal institutions into strategic planning and management of municipal/community development, fully aware of the difficulty of this task. A significant risk, even if this attempt were to proceed successfully, is the danger that it could be formalised again, emptied, made into a mechanical process. Therefore, in our attempt to create such a model, we must take care to prevent this from happening. Institution building is influenced by a number of contextual factors, so there is no one-size-fits-all solution. We have tested the model in three rural communities in the Ústí nad Labem region (Tisá, Blatno, Velké Chvojno) within the framework of the social innovation project "IKM Communitas".

We set three research objectives:

- 1) Together with local actors in small villages, seek an expression for informal institutions that is understandable and inviting to them (laymen, non-experts) in both language and content.
- 2) To find out what importance local actors attach to them and how they treat them in their thinking and actions. Then specifically test how they can be treated in strategic planning or implementation of community development.
- 3) To test methodological ways to integrate them sustainably into strategic work. We defined two basic planning elements that we tested: the community platform and the community coordinator.

The role of the community coordinator facilitates or initiates communication (between citizens and the municipal council, between associations and interest groups etc.); maps needs and opportunities and mobilises local potential and mutual aid; connects and animates the community platform through daily activities. She/he seeks solutions to care for citizens and communities within and from outside. The community platform is then not only an amoebic group of local leaders, but above all a space for meeting and dialogue, a relational space where citizens engage with their community. It develops its agenda related to the expression of values, visions and priorities, seeking shared goals and a path of implementation. Its purpose is also to draw the others into a dialogue about the future of the municipality.

We followed these methodological steps:

- 1) Features of the municipality as an set or mix of informal institutions

Based on content analyses of strategic plans and ideas about informal institutions from the literature, we have preselected and articulated several features of holistic, evolved planning that will augment sector-focused infrastructure planning. These features describe informal institutions in their dynamic conception, i.e., as both outcomes and agencies. They include: The thematization of values as what is personally more important to residents to be protected than something else, and whether they can agree on this. Personal anchoring in the village, attitudes towards the village through questions about what the village does for the residents and what the residents do for the village. The thematization of interpersonal relationships and consideration for others through questions about what they know about the quality of life of their neighbours and how solidarity manifests itself in the village. It is about perceptions of their village, ideas about its future, growth and shape; the extent to which they share the vision; and how the development programme is perceived and formed.

2) In-depth interviews

According to these features, we have prepared basic thematic headings of questions for citizens. In each of the three model villages we conducted initial interviews in the form of semi-structured individual in-depth interviews and focus groups. Thus, these were not standard interviews such as what is lacking in your village, list the five biggest needs etc., but rather a deeper insight into their perception of their own life in the village, asking how they evaluate their life, what they are facing, how they are doing, how they feel anchored in the village.

Approximately 35 respondents participated in each village. Initial interviews were conducted by a member of the expert research team in the presence of the community coordinator. After the first 5-7 interviews, the coordinators took the initiative independently, sharing the transcripts with the team so that we had a check on the quality and comparability of the data collected. The interviews were not audio-recorded but were carefully recorded in written form as notes. All interviewees were given the opportunity to check that their statements were correctly recorded and, if necessary, the opportunity to modify them further as they wished (approximately 10 % of respondents took advantage of this opportunity). From a methodological point of view, it is important that 80 % of the interviews were carried out by the community coordinators of each village, which allowed them to (a) get to know the village in depth, (b) get to know the local actors and (c) establish their role in the village.

3) Validation of the community platform and community coordinator model

From these initial interviews, an initial snapshot of the community was created, mapping the specific situation, relationships, sentiments, values, attitudes and insights of the different communities in the participating villages. This became the starting point for the following activities in each community. The presentation of the community input snapshot opens a problematic situation, a tension to be discussed among local actors. This was intentionally used as an opportunity to initiate the crystallization core of the future community platform. We assume that by bringing informal institutions into focus through questions and organizing community platform meetings, local actors start to think and discuss them more and are encouraged to look for a common agenda for their platform. The process, in fact, is that informal institutions are not only thematized (in words) but begin to imprint themselves in their attitudes and actions. There is no pressure to engage them, but rather we just reflect together on which ones take hold and how.

This participatory action research in the three municipalities has been running for about two years. Considering the participants, it was called the "integrated community development project". It involved three types of actors: (a) members of the academic research team as facilitators of the dialogue, and also in the roles of experts in management and strategic planning, social and field work, education, evaluation and philosophical reflection; (b) community coordinators, who are trained for their role in the research project; (c) local change agents who were approached by the project. The involvement of community coordinators and the formation of community platforms required the full commitment of the project team members in the field and deep insight into the social situation. The confidence and informal relationships that were gradually built up allowed for the application of an anthropological approach when applying the methodological procedures themselves and when evaluating their impact.

4. Results

In the following we present a selection of findings that came both at the beginning (4.1) and at the end of the research project (4.2) and are relevant to our research inquiry.

4.1 Initial findings on informal institutions

The aim of the initial phase was to gain insights from the residents of the community; rather than just working with explicit socio-economic parameters, as opposed to conventional strategic planning, the aim was to move into the realm of informal institutions. The interviews were conducted in an informal atmosphere, not pressuring people

to solve the problem, but rather may open up or just remind people of forgotten perspectives. The findings can be summarized in three points:

a) Values and the future

The explicit question about values took a significant majority of people by surprise: no one had ever interviewed them at such length and asked them about their value orientation and whether they shared it with others. However, it turns out when they get the opportunity, they like to start talking about it. They mention relationships – to a place and its specifics, to a place as one's home, to the people who live around, to a way of life. When they talk about shared values, there is a wish to maintain the rural character of the village, to preserve the quality of the countryside, quiet, good relationships and community life. They are afraid that it will be very difficult to defend this position because of external pressures (urban sprawl, developer influence etc.).

The initial research provided a key finding: what people consider valuable and important for a good life does not appear in traditional strategic plans. This gives a strong argument for working with informal institutions or tentative goals. Further important findings relate to the concept of values themselves. It has been shown how strongly embedded is the idea of values as some kind of ideals, substantives. Asking questions about how people themselves act towards these values or aspirations is new and in a way disturbing for the respondents. Most respondents were taken aback by the question of what they themselves do for the benefit of the community. After an initial hesitation, most answers tended to say that they participate in community events – some more passively, others more actively. A frequent response was: I would like to, but no one has called me. This reveals the need for communication within the community and identification of (informal) leaders.

b) Interpersonal relations, reciprocity and community

The question of neighborly reciprocity, help and consideration for the disadvantaged is again new to them, unprecedented. It is the only one of the whole set of questions in which the answers differ significantly. About a third of respondents perceive people in their neighbourhood as needing help and support from others. Some believe that most of them do not receive adequate assistance; that the municipality could do much more and that the level of neighbourhood assistance could be significantly higher. Others are of the opinion that the municipality is doing the best it can and that neighbourhood assistance and solidarity generally work very well. The third group does not see this issue as essential at all. These findings indicate very different social sensitivities in contemporary society, different individual concepts or attitudes towards the normality of human coexistence.

c) Development programme

There is very little awareness of whether the municipality has a development programme. If anyone knows of its existence, it is only vague, and usually states that it is a matter for the mayor and the municipal council. A shared vision for the development of the municipality, which respondents could at least frame, is completely absent. However, the majority of respondents declare their interest and willingness to participate in development planning. This is a further argument for a change of approach, in which citizens are not just passive observers of the process or, at best, those who take part in ad hoc discussions or comments on (someone else's) conceptual documents.

4.2 Nature of changes as reported by local actors

The participatory action research yielded findings or confirmation of three important factors: (a) the focus on the non-material sphere of development, (b) the importance of dialogue, and (c) the importance of local leaders. We present findings from the final in-depth interviews with 40 citizens. We observe what the participants perceived as the main purpose of the project and how they can describe it in their own words. We are not monitoring the procedural side of planning, but the inner changes in individual actors (attitudes, feelings, relationships, concrete actions).

a) The change in approach to community development: focus on the non-material sphere

Responses that indicate a shift "from the material to the immaterial / balanced development of the municipality, spanning both the material and immaterial spheres" are clearly predominant. Some have the "immaterial" linked to helping the disadvantaged and social work, some more generally to human relations and communication. In this sense, the project has clearly succeeded in achieving a real change in the thinking of active people in all three municipalities.

Some answers say how challenging but essential it is to learn to talk about things seemingly obvious. Not everyone is ready and willing to admit that people don't understand or can't interpret the concepts in many fundamentals and don't have answers to many "simple" questions. Working with these intrinsic shifts has become an important part of the project's work. Two years of participant observation has allowed us to map the development of their vocabulary and their ability to articulate this in their own words. Although a fifth of the respondents expressed that

they did not perceive a significant shift in themselves, the shifts are evident from the observations. The community coordinators, as central actors, also emphasize that some people attribute the changes in the villages to the project interventions only reluctantly, because they feel themselves to be their promoters. We see this conclusion positively, as it means that it has been possible to internalise the changes, to take ownership of them.

b) The importance of dialogue and communication platform

The actors clearly recognize a missing element in the functioning of the municipalities: to talk to others about their ideas, fears and dreams about the future of living together in our community. In the answers of local actors there is an increased emphasis on communication, relationships, connecting specific personalities, and on changing the perspective on coexistence in the village ("a group of active people in the village who can discuss with each other / ask questions about what life in the village means, what it should be like and what we can and should do about it."). They agree that this is necessary and important, but that it usually does not happen. In addition to the importance of dialogue, which is not about consensus, but about different opinions and perspectives ("issues opened up/disagreements emerged/debate started/more people voiced their opinions"), they also underline the need to find ways to talk to each other and to work with the answers. This is because without such a dialogue, a broader (public) specification for local development does not emerge.

This raises the question of who should be responsible for keeping such a dialogue going in the municipalities. The experience and opinions of local actors suggest that such a communication platform must be initiated and, at least initially, organised by someone "from outside" who knows how to do it (a community coordinator). They highlight a feature of apoliticality that makes it capable of polemics with the potentially one-sided view of the municipal council and sustainable in terms of independence from the election cycle. They suggest that it does not have to organize the municipal authority, although it should support it. These are important findings for further application of this model.

c) Personalities of local leaders and the birth of the community

Community and informal institutions are not just about cultivating conversations and opening up to non-material topics. The second feature of community is a sense of community, that is, kindness, gentleness, openness and sensitivity, acceptance of the other, personal maturity. Thus, the benefit of the community platform is therefore also the encounter with others as persons in themselves, which requires us to perceive and accept them with respect and dignity; it brings the cultivation of personal relationships. This feature and the changes are very difficult to demonstrate; they are implicitly evident in the way one's attitudes and actions have changed.

5. Conclusion

The project aimed to open up space for a shift in the concept of local development, reflecting the important role of informal institutions, and to test it in practice. The results of the research highlight the need to re-design the concept of strategic planning and development management and to show that new approaches represent a feasible way forward. In the context of planning culture theory, we used community platforms and community coordinators as the most concrete level of informal institutions (i.e. planning elements). Through their interventions, we sought to influence the middle level of informal institutions (i.e. the planning environment). The changes in the planning environment observed are a shift towards a dialogical approach and a value-based approach to community.

Among the concrete, practical results of the participation action research, three are the most important. Firstly, in one of the villages there has been a fundamental change in attitude towards the creation of a new development programme. The municipal council rejected the external developer's planning process and format, citing its lack of attention to community development, and advocated with our team for quality of life and community coexistence as the first goal of the programme. Secondly, in another village, the project brought together a larger elite in the village so that their activities and actions ceased to be isolated and began to work more synergistically. Because the group of local actors met regularly in a 6-week period from the project processes, the topics currently running in the village were brought to the table. In this way, the views of non-political actors were continuously reaching the decision-making sphere. Thirdly, the approach verified ways to engage "silent actors", i.e. those who have something to say but do not themselves claim a voice in public. The sensitive individual approach of the community coordinator has shown that they can be found and invited into the community platform. Reflection from the model villages shows that the process of gradual emergence of a community platform through individually mediated trust by a person, be it a coordinator or a citizen, has proven to be realistic.

In addition to the above mentioned contributions of the tested model of integrated community development, the project has provided further suggestions for future research topics. In particular, it is the requirement to focus on the non-material sphere of development. Here, the perspective opens up to develop the model of the mentioned

tentative goals of community development. The project has highlighted the contrast between the needs-driven versus the values-driven development. The issue of values, their meaning, identification and projecting them into the future development of the municipality definitely requires further research activities. Finally, even after the implementation of our project, there remains a persistent need for a methodological elaboration of the ways to make the new model a truly lived, implemented programme, not just a written one.

Literature

- [1] BARCA, F., McCANN, P., RODRÍGUEZ-POSE, A., (2012). The case for regional development intervention: Place-based versus place-neutral approaches. *Journal of Regional Science*, vol. 52, no. 1, pp. 134-152. DOI: 10.1111/j.1467-9787.2011.00756.x.
- [2] BINEK, J., GALVASOVÁ, I., CHABIČOVSKÁ, K., HOLEČEK, J., SVOBODOVÁ, H., (2014). *RoIA – inovativní přístup k plánování rozvoje obcí*. Brno: GaREP. ISBN 978-80-905139-1-4.
- [3] BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D., (2020). *Theory of regional development. Outline, critique, implications*. Prague: Karolinum. 978-80-246-4566-7.
- [4] DĄBROWSKI, M., PISKOREK, K., (2018). The development of strategic spatial planning in Central and Eastern Europe: between path dependence, European influence, and domestic politics. *Planning Perspectives*, vol. 33, no. 4, pp. 571-589. DOI: 10.1080/02665433.2018.1513373.
- [5] ESCANDON-BARBOSA, D., URBANO-PULIDO, D., HURTADO-AYALA, A., (2019) Exploring the Relationship between Formal and Informal Institutions, Social Capital, and Entrepreneurial Activity in Developing and Developed Countries. *Sustainability*, vol. 11, no. 2. DOI: 10.3390/su11020550.
- [6] GRILLITSCH, M., SOTARAUTA, M., (2020). Trinity of change agency, regional development pathways and opportunity spaces. *Progress in Human Geography*, vol. 44, no. 4, pp. 704-723. DOI: 10.1177/0309132519853870.
- [7] HEALEY, P., (1997). *Collaborative Planning – Shaping Places in Fragmented Societies*. London: Palgrave.
- [8] HOFSTEDE, G., HOFSTEDE, G. J., (2005). *Cultures and Organizations. Software of the Mind*. New York: McGraw-Hill.
- [9] CHIEN, S.-S., (2008). The Isomorphism of Local Development Policy: A Case Study of the Formation and Transformation of National Development Zones in Post-Mao Jiangsu, China. *Urban Studies*, vol. 45, no. 2, pp. 273-294. DOI: 10.1177/0042098007085963.
- [10] JÍRA, P., KRBEK, L., VYHNÁNKOVÁ, K., (2018). *Introduction to the methodology of "Integrated development of the municipality"*. Ústí nad Labem.
- [11] JEŽEK, J., (2015). *Critical analysis of strategic planning of municipalities, cities and regions in the Czech Republic*. Pilsen: University of West Bohemia in Pilsen. ISBN 978-80-261-0678-4.
- [12] MATHIE, A., CUNNINGHAM, G., (2003). From clients to citizens: Asset-based Community Development as a strategy for community-driven development. *Development in Practice*, vol. 13, no. 5, pp. 474-486. DOI: 10.1080/0961452032000125857.
- [13] NORTH, D.C., (1992). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [14] PIKE, A., RODRÍGUEZ-POSE, A., TOMANEY, J., (2010). What Kind of Local and Regional Development and for Whom? *Regional Studies*, vol. 41, no. 9, pp. 1253-1269. DOI: 10.1080/00343400701543355.
- [15] RODRÍGUEZ-POSE, A., (2013). Do Institutions Matter for Regional Development? *Regional Studies*, vol. 47, no. 7, pp. 1034-1047. DOI: 10.1080/00343404.2012.748978.
- [16] SCHEIN, E. H., (2004). *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.
- [17] SUCHÁČEK, J., (2013). *Transformace v České republice z institucionálně-regionální perspektivy*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.
- [18] SÝKORA, T., RAŠKA, P., KOUTSKÝ, J., (2022). Streamlining Informal Institutions for Local Strategic Planning and Development in a Post-Socialist Central-European Setting. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, no. 67 E/2022, pp. 142-163. DOI: 10.24193/tras.67E.8.
- [19] VÁZQUEZ-BARQUERO, A., RODRÍGUEZ-COHARD, J. C., (2016). Endogenous development and institutions: challenges for local development initiatives. *Environment and Planning C: Government and Policy*, vol. 34, no. 6, pp. 1135-1153. DOI: 10.1177/0263774X15624924.
- [20] PŘIKRYL, J., DURDÍK, P., FIBIGER, J., KUBÍKOVÁ, S., POTŮČEK, M., (2014). *Metodika strategického řízení a plánování krajů ČR*. Asociace krajů ČR.
- [21] UN-Habitat, (2009). *Global Report on Human Settlements: Planning Sustainable Cities*, London: Earthscan.

The authors acknowledge the support from the project of the Operational Programme Employment "IKM Communitas", ID No. CZ.03.3.X/0.0/0.0/17_082/0014037. Kateřina Vyhnánková further thanks to project No. UJEP-SGS-2021-45-011-2, supported by students' grant competition of J. E. Purkyně University in Ústí nad Labem.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-48

HODNOTOVÉ POSTOJE ZASTUPITELŮ JAKO PROMĚNNÁ MÍSTNÍHO ROZVOJE

Value Attitudes of Councillors as a Variable of Local Development

RADEK KOPŘIVA**SYLVIE KOBZEV KOTÁSKOVÁ**

Katedra humanitních věd | Department of Humanities
Provozně ekonomická fakulta | Faculty of Economics and Management
Česká zemědělská univerzita v Praze | University of Life Sciences Prague
✉ Kamýčká 129, 165 00 Praha, Czech Republic
E-mail: kopriva@pef.czu.cz, kotaskova@pef.czu.cz

Anotace

Příspěvek je věnován zastupitelům obcí jako významným aktérům místního rozvoje. Sleduje jejich hodnotové postoje ve snaze přispět k diskusi o endogenních proměnných rozvojových perspektiv obcí. Smyslem příspěvku je posoudit vliv zvolených proměnných (zejména stranická příslušnost a pohlaví zastupitele) na vnitřní hodnotovou konzistenci vymezených skupin zastupitelů. Práce je postavena na datech získaných formou dotazníkového šetření. Pomocí faktorové analýzy jsou vymezeny faktory popisující hodnotové dimenze souboru respondentů. Za použití regresní analýzy je posuzován vztah mezi zvolenými proměnnými a hodnotovými postoji zastupitelů. Výsledky šetření ukazují na rozdílné skupiny zastupitelů. Některé politické strany se vyznačují vnitřní homogenitou hodnotových postojů jejich členů, kteří vykonávají post zastupitelů obcí a je zřejmé, že pro tyto strany jsou některá témata podstatná. Jiné politické strany jsou zjevně hodnotově nezakotvené. Jiné zvolené proměnné se neukazují jako faktory vnitřní hodnotové homogenity vymezených skupin zastupitelů.

Klíčová slova

hodnotové postoje, zastupitelé, územní samospráva, rozhodování, místní rozvoj

Annotation

The post is dedicated to municipal councillors as important actors of local development. It traces their value attitudes in an attempt to contribute to the debate on the endogenous variables of municipal development perspectives. The purpose of the post is to assess the influence of selected variables (mainly party affiliation and gender of the councillor) on the internal value consistency of the defined groups of councillors. The paper is based on data collected through a questionnaire survey. Factor analysis is used to identify factors describing the value dimensions of the respondent population. Using regression analysis, the relationship between the selected variables and the value attitudes of the representatives is assessed. The results of the survey show different groups of councillors. Some political parties are characterized by internal homogeneity in the value attitudes of their members who serve as municipal representatives, and it is clear that certain issues are important to these parties. Other political parties are apparently unanchored in values. The other variables chosen do not appear to be factors in the internal value homogeneity of the defined groups of councillors.

Keywords

value attitudes, representatives, local government, decision-making, local development

JEL Classification: R58, D72

1. Úvod

Důležitou roli z hlediska rozvoje regionů a také posilování jejich konkurenceschopnosti hrají společenské proměnné. Nezastupitelní jsou v tomto kontextu političtí představitelé obcí, kteří bývají mnohdy vnímáni z hlediska endogenních proměnných regionálního či místního rozvoje jako stěžejní činitelé (Blažek, Uhlíř 2002). I přes nezastupitelnou úlohu občanské participace (Čmejrek a kol., 2009) a s tím související zapojení zájmových organizací, zejména pak místních akčních skupin (Ray, 2006), mají zásadní rozvojový potenciál zastupitelé obcí. Mimořádnost jejich pozice pramení z faktu, že zastupitelstva obce, jakožto volené a tím vysoce legitimní

municipální orgány mají možnost rozhodovat o majetku a financích spravovaných obcí (Kopřiva, Čopík, Čmejrek, 2017). S tím také pochopitelně souvisí rozhodování o důležitých investičních akcích a sestavování rozpočtů, či rozhodování o rozpočtových výjimkách. Mimo to mohou zastupitelé na bázi jejich rozhodování, ale také rozsahu a formy veřejného angažmá (včetně např. formy a obsahu politické kampaně), nebo např. jejich životního stylu přispět k rozvoji vztahů komunity občanů obce, nebo zapojení občanů obce do veřejného života.

Význam lokální politické reprezentace legitimizuje badatelský zájem o její úlohu např. v rámci místního mechanismu rozhodování (Čopík, Kopřiva, Čmejrek, 2021), zapojení do vztahů uvnitř obcí, ale také do vnějších rozvojových aktivit (Egner, Sweeting, Klok, 2013; Swianiewicz, Kurniewicz, 2018). Oblast politické reprezentace má v podmínkách místní a regionální politiky odezvu v kontextu výzkumu také z hlediska studia místních stranických systémů (Balík, Gongala, Gregor 2015). Existují však také příspěvky věnované kariéram zastupitelů (Aaars, Offerdal, Ryšavý 2012; Ryšavý, Bernard 2013), specificky nezávislým kandidátům zapojeným do místních politických životů (Ryšavý 2010). Zájem o klíčové aktéry místního rozvoje zákonitě orientuje pozornost také k tématům, které se dotýkají selhávání lokální demokracie. Popisovány jsou případy nefunkčnosti samosprávných orgánů, neochota kandidatury nebo třeba nemožnost ustanovit orgány samosprávy. Problematické obce bývají mnohdy charakteristické vysokým zadlužením v důsledku chybného politického rozhodování (Čmejrek, Čopík 2015, Hornek, 2016).

Relativně menšímu zájmu výzkumníků se těší oblast postojů a zájmů představitelů místní politické reprezentace, případně pak jejich projekce v rámci rozhodování o směřování místního rozvoje. Při snaze nalézt teoretické východisko k možnosti posoudit hodnotové postoje zastupitelů bývá zpravidla upozorňováno v souvislosti s konceptualizací posunu od pojmu *government* ke *governance* na možnou šíři zapojení aktérů angažovaných v procesu místního vládnutí a vzájemné jejich vztahy (Lovan a kol., 2005). Hodnotové postoje zastupitelů pak bývají posuzovány z hlediska jejich identifikace s možností širšího zapojení občanů a komerčních společností do rozhodování a výkonu veřejných funkcí. Možným reformám formátu samosprávy v tomto smyslu z pohledu politických aktérů se věnují také Ryšavý se Šaradínem (2011). Sledovány byly v kontextu reformního směru „New Public Management“ postoje k míře zapojení soukromého sektoru a participace občanů do veřejného života obcí a s tím souvisejícího referenda nebo postoje k přímé volbě starostů. Čermák s Mikešovou (2020) se soustředili na vnímání postojů k participativní či reprezentativní demokracii z pohledu starostů českých municipalit v kontextu sociodemografických charakteristik, členství v politické straně, či velikosti obce, kde starosta vykonává politický post.

Mimo oblast postojů místních politických reprezentantů k formátu samosprávy a jejich preferencí v rámci místního rozvoje stojí hodnotové postoje zastupitelů v českém prostředí spíše na okraji badatelského zájmu. Lokální politické rozhodování bývá zpravidla interpretované jako apolitické, spojované s rozhodováním o provozní agendě a bez ideologického kontextu. Přesto do politického života obcí vstupují subjekty, které jsou spjaty s hodnotově zakotvenými politickými programy. Kandidáti, kteří se stávají členy místních politických sborů, často kandidují jako členové politických stran nebo alespoň na stranických kandidátních listinách. Není pochyb o tom, že každý z politických reprezentantů obcí má hodnotovou orientaci. V této souvislosti je tématem vybízejícím k poznání, jak jsou zastupitelé orientováni, co jsou hodnoty, které preferují, či zda existují proměnné, které formují hodnotově orientované skupiny zastupitelů. Paralelně s dotazy na hodnotový profil zastupitelů se nabízí také otázky na to, zda a případně jak se tyto postoje odrážejí do politického rozhodování v obcích. Z tohoto rámce také pramení cíl příspěvku, byť poněkud skromnější. Smyslem je posoudit, zda existují proměnné, které lze vnímat jako společné pro skupiny zastupitelů s vnitřní konzistencí hodnotových postojů. Hlavními proměnnými, které budou v této souvislosti ověřovány, jsou členství v politické straně a pohlaví kandidáta. Případné nalezení skupin zastupitelů definovatelných sledovanou proměnnou může být východiskem k dalším analytickým pracím, které mohou pomoci porozumět oblasti politických aspektů regionálního a místního rozvoje.

2. Data, způsob jejich získání a analytický postup

Příspěvek je postaven na datech získaných dotazníkovým šetřením, které proběhlo v roce 2020. Sběr dat touto technikou byl motivován zejména snahou získat informace o vnitřním mechanismu rozhodování v českých obcích, přinesl ovšem také data o hodnotových postojích zastupitelů, a to nejen ve vazbě na formální uspořádání místní správy v České republice, ale také postojů k ideologicky orientovaným společensky významným tématům. Respondenti se vyjadřovali prostřednictvím čtyřstupňové škály souhlasně či nesouhlasně s výroky, které se týkaly čtyř základních tematických okruhů – rasových a nacionálních předpokladů, svobody života, sociální rovnosti a svobody tržního podnikání. Data vhodná k analýze byla získána na základě odpovědí 3 908 respondentů, což tvoří přibližně 6,3 % z celkového počtu všech zastupitelů obcí (ve volbách do zastupitelstev obcí v roce 2018 bylo zvoleno 61 892 zastupitelů). K dotazníkovému šetření bylo přistoupeno i přes určitá omezení, které tato forma sběru dat přináší. K zvýšení reliability šetření byly využity také další techniky sběru dat. Vzhledem k tomu, že pro

potřeby tohoto příspěvku nejsou podstatné vnitřní mechanismy působení, ale především případné rozdíly a asociace, s takto získanými daty tento příspěvek nepracuje.

Metodický postup je založen na šetření, zda postoj zastupitelů k jednotlivým hodnotově orientovaným výroky mají latentní proměnné, kterými by bylo možné zjednodušit pohled na datovou matici a mít tak možnost snáze posoudit vztah mezi hodnotovými postoji zastupitelů s dalšími sledovanými proměnnými. Data byla za tímto účelem podrobena faktorové analýze, jejímž hlavním smyslem byla redukce proměnných a nalezení společných faktorů. Nalezeny byly čtyři interpretovatelné faktory (ze sedmi zvolených na základě Kaiserova Kritéria), prokazující existenci určitých hodnotových dimenzí. Pracovně byly tyto dimenze nazvány jako konzervatismus, tradice; svoboda trhu; nacionalismus, patriotismus; konzervatismus ve vzdělání. Nalezené faktory byly využity za použití regresní analýzy k posouzení rozdílnosti či jednoty hodnotových postojů vymezených skupin respondentů.

Dotazník byl distribuován prostřednictvím e-mailu na adresy obcí, které jsou veřejně publikovány na webových stránkách Ministerstva vnitra ČR. Součástí emailu byla žádost o rozšíření odkazu na elektronický dotazník mezi všechny členy zastupitelstva obce. Návratnost dotazníku není známá, protože forma distribuce neumožňuje zjistit, jaké množství zastupitelů bylo oslovena. Dotazník vyplnilo celkem 4 590 respondentů, z nichž byli vyřazeni ti, kteří nezodpověděli většinu otázek.

V rámci faktorové analýzy byla využita analýza hlavních komponent. K transformaci matice faktorových zátěží byla využita rotační metoda Varimax. Vstupní proměnné byly vybrány na základě korelací a jednotlivých chi-kvadrát testů (některé proměnné se ukázaly pro analýzu nevhodné). Koeficient Kaiser-Meyer-Olkin dosáhl hodnoty 0,86, což prokazuje vhodnost použití faktorové analýzy pro zvolená data. Bartlettův test sféricity zjednodušeně testoval nulovou hypotézu, že vztahy mezi kombinacemi všech dvojic proměnných neexistují. V tomto kontextu byla nulová hypotéza zamítnuta na hladině významnosti 5%. Počet faktorů byl zvolen dle Kaiserova kritéria. Odhad tohoto modelu, který je založen na modifikované metodě hlavních komponent, vysvětluje 51,3% variability obsažené v datovém souboru.

3. Vnitřní (ne)jednota hodnotových postojů vymezených skupin zastupitelů

Jak již bylo uvedeno, pro další analytické využití byly zvoleny čtyři interpretovatelné faktory, které zjednodušují pohled na rozsáhlou datovou matici hodnotových postojů respondentů. Ty pak byly dále využity pro analýzu korelace faktorových skóre s dalšími proměnnými. Smyslem je posoudit, zda je možné v českém prostředí komunální politiky definovat skupiny zastupitelů, které jsou na základě dané společné proměnné vnitřně jednotné. Jednu ze sledovaných proměnných je v této souvislosti stranická příslušnost. Analýza má ukázat, do jaké míry lze členy politických stran vnímat jako skupinu s jednotnými hodnotovými postoji jejich členů (výsledky ukazuje tabulka Tab. č. 1).

Tab. 1: Regresní faktorové skóre k proměnné politická strana

Politická strana		Konzervati., tradice	Svoboda trhu	Nacionalism., patriotismus	Konzervat. ve vzdělání
ANO 2011	Mean	-,0896763	,0785367	,2373155	,2168184
	N	68	68	68	68
	Stand. odchylka	,72407637	,65807726	,64892279	,64643067
Česká pirátská strana	Mean	-,9491569	,0445643	-,2539910	-,6489332
	N	48	48	48	48
	Stand. odchylka	,55103710	,87131095	,44067545	,65627026
ČSSD	Mean	,0823737	-,3376847	,2188918	-,0055102
	N	59	59	59	59
	Stand. odchylka	,72185074	,68430359	,65354390	,70969399
Jiná politická strana	Mean	-,2849787	,1725262	-,0119287	-,2135792
	N	58	58	58	58
	Stand. odchylka	,76334007	,93745219	,75541754	,70614841
KDU-ČSL	Mean	,9980436	-,0015470	-,1000197	-,0386616
	N	85	85	85	85
	Stand. odchylka	,87891220	,73549770	,58956983	,59602990
KSČM	Mean	,2309821	-,8511507	-,0772139	,1669049
	N	53	53	53	53
	Stand. odchylka	,59705816	,74349190	,61325604	,58037910

Politická strana		Konzervati., tradice	Svoboda trhu	Nacionalism., patriotismus	Konzervat. ve vzdělání
ODS	Mean	-,0237976	,6172767	-,0134500	-,0690337
	N	94	94	94	94
	Stand. odchylka	,64519908	,78616156	,64709329	,52070185
SPD	Mean	,4694533	-,4953747	-,2605050	,7657956
	N	6	6	6	6
	Stand. odchylka	,61048380	,86369621	1,23009420	,80974354
Starostové a nezávislí	Mean	-,3676736	,6523607	-,0331464	-,0528311
	N	18	18	18	18
	Stand. odchylka	,73209348	,68060972	,50629821	,62759275
TOP 09	Mean	-,3212388	,8658383	-,0562101	-,3380442
	N	20	20	20	20
	Stand. odchylka	,63228287	,69737024	,50793475	,52660299
Celkem	Mean	,0000000	,0000000	,0000000	,0000000
	N	3243	3243	3243	3243
	Stand. odchylka	,76790056	,75021261	,64987431	,65611662

Zdroj: vlastní zpracování

Ačkoliv je z výsledků analýzy patrný vztah mezi členstvím v politické straně a některými identifikovanými faktory, celkově výsledky korelační analýzy přesvědčivé nejsou. Na jednu stranu se ukazuje, že s každým z definovaných faktorů se úzce pojí členové některého z politických subjektů. Na stranu druhou ovšem není možné tvrdit, že by některá ze studovaných stran byla vnitřně natolik jednotná, aby faktory korelovaly s danou příslušností k politické straně. Je zjevné, že při pohledu na faktor, který byl pracovním názvem nazván jako konzervatismus, tradice, a který byl sycen zejména postoji k otázkám sexuality, možnosti potratu, či úlohy žen v domácnosti, silně negativně koreluje s členstvím v České pirátské straně a pozitivně s KDU-ČSL. Pirátská strana tak ukazuje vnitřně jednotný liberální postoj a KDU-ČSL naopak značně konzervativní. Zjevně konzervativní postoj převažuje také u členů SPD, mírně konzervativní postoj u členů KSČM. Naopak spíše liberální postoj zastávají členové TOP09 a strany Starostové a nezávislí. V případě stran ODS a ČSSD ke korelaci nedochází a je tedy vidět, že členové těchto politických stran nejsou v postojích k daným oblastem vnitřně jednotní.

Na základě faktoru „svoboda trhu“ a analýzy souvislost s členstvím v politické straně se jako vnitřně jednotné ukazují především strany KSČM, ODS, Starostové a nezávislí a TOP09. Výroky týkající se zejména oblasti tržní svobody jsou nejvíce blízké TOP09, Starostům a nezávislým a ODS. Postoj členů KSČM je k těmto tématům takřka jednotně negativní. Relativně negativní vztah k nim mají také členové SPD a ČSSD. Soulad nelze nalézt v případě reprezentantů hnutí ANO, České pirátské strany a KDU-ČSL.

Faktor, pracovním názvem nazvaný jako „nacionalismus, patriotismus“, je sycen skóry k výrokům rasovým a národním. Ani u jedné ze stran se neukazuje vztah závislosti jako silný. Zajímavé je, že mírně nacionální ladění strany se vedle SPD ukazuje také v případě České pirátské strany. Zjevně důležitější jsou pro některé politické strany témata věnovaná oblasti školství a vzdělávání. Faktor „konzervatismus ve vzdělání“, který je dán zejména odpověďmi na otázky týkající se právě přístupu ke vzdělání, silně koreluje s členstvím v případě strany SPD a negativně v případě České pirátské strany. Méně silný spíše liberální vztah se ukazuje v případě stran ANO 2011, spíše konzervativní pak v případě TOP09.

Přestože nelze tvrdit, že by zastupitelé těchto stran byly vždy ve svých názorech a hodnotových postojích jednotní, ukazuje se, že pro některé strany jsou určitá témata důležitá a na nich mezi jejími členy panuje z hlediska postoje k tomuto tématu relativní shoda. Jako nejvíce politicky vyhraněná a vnitřně jednotná subjektiva se v tomto ohledu ukazují Česká pirátská strana, TOP09 a SPD. Postoje členů Pirátské strany a TOP09 se ukazují jako nejtolerantnější. V případě SPD se dle hodnotové orientace jejich členů naopak jedná o stranu značně nacionálně konzervativní. V případě Starostů a nezávislých se ukazuje jednotný tolerantní postoj k otázkám osobní svobody a hospodářským otázkám, zatímco témata nacionální a vzdělávání nejsou předmětem společného postoje. V případě ODS lze jednotný postoj vysledovat jen k tématům hospodářským, kde se tato strana profiluje jako liberální. Pro KSČM jsou důležitá zejména témata hospodářská. Respondenti za tuto stranu deklarují svůj neliberální postoj. V případě osobních svobod je u členů této strany viditelný spíše konzervativní příklon. Určitou vnitřní shodu lze v případě ČSSD vysledovat v určité vyhraněnosti k otevřenému trhu a příklonu k nacionálnímu pojetí státu. Nejméně vnitřně jednotnou stranou z pohledu hodnotových a politických postojů jejích členů se zdá být hnutí ANO 2011. Lze-li u této strany vysledovat alespoň nějakou míru vnitřní jednoty, týká se spíše témat nacionálních, popř. oblasti vzdělávání.

Kromě členství v politické straně bylo přistoupeno k analýze na základě proměnné pohlaví respondenta. Vzhledem k řadě závěrů vědeckých prací prokazujících rozdílné postoje žen a mužů např. v rámci rozhodování politických samosprávných sborů (Slegten, Geys, Heyndels 2018), či tvorbě legislativy (Wängnerud 2009; 2000) by bylo možné předpokládat, že statisticky významné rozdíly v hodnotových postojích českých zastupitelů bude možné sledovat na základě míry vztahu pohlaví zastupitelů k jednotlivým popsáním faktorům. Na základě deklarovaných postojů zastupitelů ovšem nelze nejen vysledovat významné rozdílné pohledy zastupitelek a zastupitelů k společensky významným tématům, ale zároveň nelze vysledovat také významný vztah k některému z faktorů. V obecné rovině tak nelze tvrdit, že ženy zastupitelkyně či muži zastupitelé jsou více liberální či konzervativní, více či méně patriotičtí, apod. (regresní faktorové skóre k proměnné pohlaví zastupitele ukazuje tabulka Tab. č. 2).

Tab. 2: Regresní faktorové skóre k proměnné politická strana

Pohlaví zastupitele		Konzervatism., tradice	Svoboda trhu	Nacionalism., patriotismus	Konzervatism. ve vzdělání
Muž	Mean	,0867890	,0801413	,0322581	-,0026588
	N	2177	2177	2177	2177
	Stand. odchylka	,75301133	,74616212	,66286743	,65686136
Žena	Mean	-,1806987	-,1640786	-,0651569	,0062880
	N	1058	1058	1058	1058
	Stand. odchylka	,76483142	,72806639	,61674311	,65406445
Celkem	Mean	,0000000	,0000000	,0000000	,0000000
	N	3243	3243	3243	3243
	Stand. odchylka	,76790056	,75021261	,64987431	,65611662

Zdroj: vlastní zpracování

K obdobnému šetření bylo přistoupeno také vzhledem ke kategoriím dosaženého vzdělání respondentů, věková kategorie, velikosti obce a také regionu, v němž respondent vykonává volený politický post v místní zastupitelstvu. V žádném z těchto případů ovšem nebyl prokázán silný vztah mezi sledovanými faktory a proměnnými, které definují soubor zastupitelů. Vztah závislosti, ačkoliv ne silný, se ukazuje jen v případě zastupitelů, kteří vykonávají politický post v obcích ve velikostní kategorii 50 až 100 tisíc obyvatel k faktoru konzervatismus, tradice. Vzhledem k negativnímu vztahu se ukazuje, že skupina těchto zastupitelů je v jejich postojích spíše liberální. Zároveň ovšem tento výsledek nelze příliš přeceňovat. Analýza sice naznačuje, že zastupitelé větších obcí, kde hraniční je kategorie pět a více tisíc obyvatel, jsou spíše liberální a zastupitelé menších obcí spíše konzervativní, ale statisticky prokazatelné to není. Relevanci výsledku zastupitelů z obcí zmíněné velikostní kategorie je navíc třeba vnímat v kontextu četnosti daného souboru, který je tvořen 52 zastupiteli.

4. Výsledky a diskuse

Regresní analýza vztahu faktorů k definovaným proměnným vede k několika závěrům. Přesvědčivým závěrem je, že s výjimkou proměnné politická strana (tedy příslušnost respondenta k politické straně) není možné prokázat jednoznačný vztah k ostatním faktorům. Nelze definovat jednoznačným kritériem skupinu zastupitelů, kteří by byli charakterističtí vnitřní homogenitou z hlediska hodnotových postojů k některým z významných společenských témat. Výsledky šetření neukazují pouze, které politické strany jsou vnitřně jednotnými soubory zastupitelů se stejnými nebo alespoň velmi blízkými postoji k tématům, která jsou ve společnosti vnímána jako podstatná, ale také dávají přehled o tom, která témata jsou pro politické strany důležitá nebo naopak nedůležitá. Komparativní mezistranický pohled vede k závěru, že specifickými jsou mezi ostatními na základě postojů respondentů k hodnotově orientovaným výroky členové hnutí ANO 2011. Tato strana se vyznačuje jednak vnitřní nejednotou členů v hodnotovém kontextu, ale také tím, že tuto stranu nelze vnímat (opět na základě postojů zastupitelů) jako reprezentanta konkrétního tématu. Podobně lze vnímat také stranu ČSSD, byť v tomto případě členové strany vykazují silnější vztah k tématu svobody trhu, ke kterému jsou spíše skeptičtější. Pro stranu KDU-ČSL jsou velmi důležitá témata týkající se vztahů mezi lidmi, v kterých prokazují svoji jednoznačnou konzervativní pozici. Pro KSČM je důležité téma svobody tržního prostředí, ke kterému zastupitelé vykazují značně averzní postoj. Relativně důležité téma je to také pro ODS. V tomto případě jsou zastupitelé svobodnému trhu nakloněni. Pozoruhodné je, že o této straně, kterou bylo možné prakticky v celém polistopadovém období až do roku vnímat jako jeden z klíčových pilířů českého stranického systému, nelze na základě šetření učinit závěr, že by byla více hodnotově zakotvená a měla jednoznačné postoje k daným tématům mezi straníky. Silné téma strany SPD je vzdělání, v kterém se tato strana na základě postojů straníků profiluje jako konzervativní. K důležité tematické oblasti strany STAN patří svoboda tržního podnikání, v které se strana projevuje liberálně. Stejný závěr lze učinit také v případě strany TOP09.

5. Závěr

V kontextu místního či regionálního rozvoje mohou být závěry tohoto šetření východiskem při hledání odpovědi na to, zda je rozhodování o rozvojové agendě v obcích věcí apolitickou a neideologickou, či zda je do vlastního rozhodování vnášeno hodnotové hledisko. To se týká zejména rozvojových oblastí, které mohou být podmíněné genderově, ale také třeba kulturně. V této souvislosti se nabízí zejména otázka, zda je hodnotová orientace členů některých stran kritériem rozhodování. Z hlediska analytického výsledky naznačují, že klíčové proměnné, které sjednocují skupiny zastupitelů, je dobré hledat, nikoliv určovat na základě racionálního úsudku. V této souvislosti se nabízí zejména shluková analýza, která může vytvořit skupiny zastupitelů, kteří se vyznačují podobnými postoji k určitým tématům. Obdobně by bylo možné odděleně pracovat se skupinami žen zastupitelkyň a mužů zastupitelů. Takové šetření může přinést nejen pohled na to, zda a případně v jakých tématech se oba soubory hodnotově liší, ale také zda existuje vnitřní jednota mezi zastupiteli v některých tématech a naopak která témata štetí představitele místních politických orgánů do hodnotově odlišných skupin.

Literatura

- [1] AARS, J., OFFERDAL, A., RYŠAVÝ, D., (2012). The careers of european local councillors: a cross-national comparison. *Lex localis*, vol. 10, no. 1, pp. 63-84. ISSN 1581-5374. DOI: 10.4335/10.1.63-84.
- [2] BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D., (2002). *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1974-3.
- [3] ČMEJREK, J. A KOL., (2009). *Participace občanů na veřejném životě venkovských obcí ČR*. 1. Vyd. Praha: Kernberg Publishing, s. r. o. ISBN 978-80-87168-10-3.
- [4] ČMEJREK, J., ČOPIK, J., (2015). Risk management of rural municipalities as a limit of their basic self-governing functions. In: smutka, I. Řezbová, H. (eds.). *Agrarian perspectives xxiv: global agribusiness and the rural economy*. Praha: česká zemědělská univerzita, pp. 99-108. ISBN 978-80-213-2545-6. ISSN 2464-4781.
- [5] ČOPIK, J., KOPŘIVA, R., ČMEJREK, J., (2021). Mayors as a variable in typologies of local governments: a case study of the czech republic. *Local government studies*, vol. 47, no. 2, pp. 167-185. ISSN 0300-3930. DOI: 10.1080/03003930.2019.1699069.
- [6] EGNER, B., SWEETING, D., KLOK, P.-J., (2013). *Local councillors in europe*. Wiesbaden: Springer VS. ISBN 978-3-658-01857-3.
- [7] HORNEK, J., (2016). *Politické dopady zadlužování malých obcí v české republice. Případová studie karlovarského kraje 2010-2014*. Praha: sociologické nakladatelství (slon). ISBN 978-80-7419-242-5.
- [8] KOPŘIVA, R., ČOPIK, J., ČMEJREK, J., (2017). Mechanismy rozhodování o investičních záměrech a rozpočtech obcí. *Sociológia*, vol. 49, no. 5, pp. 482-506. ISSN 0049-1225.
- [9] LOVAN, W., R., MURRAY, M., SHAFFER, R., (2005). Participatory governance. Planning, conflict mediation and public decision-making in civil society. *Aldershot burlington: ashgate*. ISBN 075-46-185-8. DOI: 10.4324/9781315247335.
- [10] RAY, C., (2006). *Neo-endogenous rural development in the eu*. In: Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. (eds.) *Handbook of rural studies*. London, sage. ISBN 076-19-7332-X. DOI: 10.4324/9781315102375-17
- [11] RYŠAVÝ, D., BERNARD, J., (2013). Size and local democracy: the case of czech municipal representatives. *Local government studies*, vol. 39, no. 6, pp. 833-852. ISSN 0300-3930. DOI: 10.1080/03003930.2012.675329.
- [12] RYŠAVÝ, D., ŠARADÍN, P., (2010). Straníci, bezpartijní a nezávislí zastupitelé na českých radnicích. *Sociologický časopis*, vol. 46, no. 5, pp. 719-743. ISSN 0038-0288. DOI: 10.2307/41132898.
- [13] SLEGTEN, C., GEYS, B., HEYNDELS, B., (2019). Sex differences in budgetary preferences among flemish local politicians. *Acta politica*, vol. 54, no. 4, pp. 540-563. DOI: 10.1057/s41269-018-0090-4.
- [14] SWIANIEWICZ, P., KURNIEWICZ, A., (2019). Coming out of the shadow? Studies of local governments in central and eastern europe in european academic research. *Local government studies*. Vol. 45, no. 2, pp. 153-174. DOI: 10.1080/03003930.2018.1548352.
- [15] WÄNGNERUD, L., (2000). Testing the politics of presence: women's representation in the swedish riksdag. *Scandinavian political studies*, vol. 23, no. 1, pp. 67-86. DOI: 10.1111/1467-9477.00031.
- [16] WÄNGNERUD, L., (2009). Women in parliaments: descriptive and substantive representation. *Annual review of political science*, vol. 12, pp. 51-69. DOI: 10.1146/annurev.polisci.11.053106.123839.

SPD V KOMUNÁLNÍCH VOLBÁCH V ROCE 2022 V JIHOMORAVSKÉM KRAJI

SPD in the Municipal Elections in 2022 in the South Moravian Region

JOSEF SMOLÍK¹

MICHAL ŠEVČÍK²

¹Ústav sociálních studií | ¹Department of Social Studies
²Ústav regionálního rozvoje | ²Department of Regional Development
Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií | Faculty of Regional Develop. and Int. Studies
Mendelova univerzita v Brně | Mendel University in Brno
✉ Třída Gen. Píky 7, 613 00 Brno, Czech Republic
E-mail: josef.smolik@mendelu.cz, xsevci16@mendelu.cz

Anotace

Předložený článek se zaměřuje na analýzu komunálních voleb s důrazem na volební zisky strany SPD. Komunální politika má významný vliv na rozvoj nejenom obcí, ale i regionů. Text se zaměřuje na analýzu volebních výsledků politického hnutí SPD v komunálních volbách v Jihomoravském kraji v roce 2022. Teoretická část práce popisuje základní mechanismy a principy komunálních voleb, ale i politickou programatiku politického hnutí SPD. Analytická část zpracovává výsledky voleb v Jihomoravském regionu s důrazem na zisky politické strany SPD, která je řazena ke krajní pravici. Data vychází ze statistického serveru volby.cz, který zajišťuje Český statistický úřad. Jedná se o sekundární analýzu dat a komparaci s komunálními volbami v roce 2018. Výsledky šetření lze vnímat jako příspěvek do diskuse ohledně komunální politiky, komunálních voleb a strategií jednotlivých politických stran. Hlavním zjištěním je konstatování, že politické hnutí SPD neposílilo v komunální politice v Jihomoravském kraji.

Klíčová slova

komunální volby, politické strany, populismus, obce, volební výsledky

Annotation

This paper focuses on the analysis of the local elections, emphasizing the SPD's electoral gains. Municipal politics has a significant impact on the development of municipalities and regions. The text focuses on the analysis of the electoral results of the SPD political movement in the municipal elections in the South Moravian Region in 2022. The theoretical part of the paper describes the basic mechanisms and principles of municipal elections and the political programmatic of the SPD political movement. The analytical part deals with the results of the elections in the South Moravian region, emphasizing the gains of the SPD political party, which is classified as far right. The data is based on the statistical server volby.cz, which is provided by the Czech Statistical Office. The results of the survey can be seen as a contribution to the discussion on municipal politics, municipal elections, and the strategies of individual political parties. The main finding is that the SPD political movement did not become stronger in municipal politics in the South Moravian Region.

Keywords

municipal elections, political parties, populism, municipalities, election results

JEL Classification: H70, R58

1. Úvod

Komunální volby znamenají příležitost pro politické strany i politická sdružení, která jsou v celostátní politice marginální. Tuto skutečnost pochopily i politické strany, které bývají médií, ale i odborníky, řazeny pod kategorii „populistická krajní pravice“ (srov. Kevický, 2021; Smolík, 2023). Tyto politické strany se staly již od 90. let 20. století pevnou součástí politické scény, ale i častým zájmem politologického výzkumu a jednotlivých sociologických analýz. Tento text se zaměří na analýzu volebních zisků politického hnutí Svoboda a přímá

demokracie (dále jen SPD) v Jihomoravském kraji v komunálních volbách v roce 2022, které oproti jiným marginálním stranám krajní pravice má své zastoupení v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR (dále jen PSP ČR), ale i v Evropském parlamentu (dále jen EP).

2. Svoboda a přímá demokracie: struktura a model vedení

SPD navázala na úspěch politického hnutí Úsvit přímé demokracie, které bylo úspěšné ve volbách do PSP ČR v roce 2013, nicméně po vnitřních neshodách a odchodu Tomia Okamury a Radima Fialy bylo již neúspěšné. Stranická rodina krajní pravice však od 90. let 20. století měla zastoupení v PSP ČR, což se potvrdilo i v následných volbách v roce 2018, kdy uspělo právě politické hnutí SPD, které oficiálně bylo založeno 2. června 2015 (srov. Maškarinec, 2020: 30; Mareš et al. 2015: 132). Předsedou SPD se, stejně jako v předchozím politickém hnutí Úsvit přímé demokracie, stal Tomio Okamura. Okamurova SPD vykazuje o něco větší míru radikalizace, politika je však podobná jako v předchozím politickém hnutí (Mareš a kol., 2015).

Podle stanov má SPD třístupňovou organizační strukturu. Nejvýše stojí celostátní úroveň, kam kromě zastupitelských a výkonných orgánů strany patří také tajemník, revizor a rozhodčí komise. Na všech třech úrovních se členové scházejí na schůzích. Nejvyšším orgánem SPD je konference, která volí předsednictvo neboli výkonný orgán působící mezi konferencemi (Kopeček a kol., 2018: 188). Z hlediska organizační struktury a vnitrostranické dělby moci lze konstatovat, že SPD je stranou koncentrovanou, kde významnou roli hraje předseda strany a předsednictvo SPD, které je nejvyšším výkonným orgánem strany. Stejně jako předseda jsou jeho členové voleni na tříleté období tříčtvrtinovou většinou delegátů celostátní konference. Pětičlenné předsednictvo se skládá z předsedy a čtyř členů, z nichž jeden je místopředsedou strany (Kopeček a kol., 2018: 191).

Předsednictvo má stanovené velmi silné kompetence v otázce vnitřního fungování strany, jejího administrativního aparátu, organizace voleb a hospodaření strany. V otázce přijímání členů je předsednictvo zcela nezbytné, protože schvaluje vznik členství u každého jednotlivého uchazeče. Ve vztahu k regionálním organizacím má předsednictvo zásadní pravomoc – jednak může zrušit každou oblastní či regionální organizaci a jednak musí schválit volbu každého regionálního předsednictva (Kopeček a kol., 2018: 191; srov. Kopeček, Svačinová, 2015: 189). SPD také může vyloučit jednotlivé členy (vyloučen v roce 2017 byl např. Jan Kopal, dlouhodobý aktivista pohybující se v prostředí krajní pravice) (Rataj, Dlouhý, Háka, 2020: 198).

SPD, na rozdíl od Úsvitu přímé demokracie, buduje základní organizační jednotky po celém území ČR, což je podstatně především na úrovni komunální politiky (srov. Klíma, 1998). Regionální kluby jsou stranické organizace budované na úrovni krajů, formálně vznikají na základě licence udělené předsednictvem. V praxi byly regionální kluby budovány „shora“, v jednotlivých regionech působili krajsí koordinátoři, kteří organizovali setkání podporovatelů a sbírali jejich přihlášky. Regionální organizace na konferencích sestavují kandidátky do voleb. Výsledná podoba kandidátek je však podřízena centrálnímu předsednictvu, které musí kandidátky schválit (Kopeček a kol., 2018: 193).

I v SPD má Tomio Okamura velice silnou autoritu a rozhodovací pravomoci z hlediska vedení strany, které doplňují striktní mechanismy kontroly vedení nad nižšími organizačními články strany (srov. Kopeček a kol., 2018: 249, srov. Smolík, 2022). Počet členů SPD je přibližně 7 tisíc.

Z hlediska fungování politické strany je významným faktorem její finanční hospodaření. Každá strana potřebuje peníze především na chod celého stranického aparátu, sjezdy politické strany, konference, a samozřejmě i na jednotlivé volební kampaně, včetně kampaní v komunálních či krajských volbách (srov. Klíma, 1998: 30). Financování hnutí SPD je převážně z příspěvků státního rozpočtu ČR na úhradu volebních nákladů (35,5 milionů Kč), členských příspěvků (350 000 Kč) a darů (4,6 milionů Kč). Výdaje SPD jsou za jednotlivé volební kampaně (v roce 2020 bylo vynaloženo přibližně 37 milionů Kč za volby do krajských zastupitelstev a přibližně 6 milionů Kč za volby do Senátu Parlamentu ČR) a za mzdové výdaje (viz UDHPSH, 2020).

3. Programatika SPD

Z hlediska programatiky lze hnutí SPD hodnotit jako politické hnutí euroskeptické, populistické a antiimigrační (srov. Kopeček a kol., 2018: 205; Gřešák, 2022: 207; Smolík, 2023: 49). SPD je vnímáno jako hnutí krajní pravice, které se zaměřuje na elektorát, který subjektivně cítí ohrožení své životní úrovně (Smolík, 2013b). SPD programově navázala na původní témata Úsvitu přímé demokracie, nicméně více akcentuje téma imigrace (v kontextu uprchlické krize z roku 2015) (srov. Bartoszewicz, 2020: 85). Politický program SPD vychází

z tradičních témat. Programatika obsahuje prvky patriotismu a nativismu¹, odporu vůči EU a NATO v kontextu migrační krize a „bruselské byrokracie“ (srov. Bartoszewicz, 2020: 165). Nosným tématem je i referendum, které je vnímáno jako nejvyšší projev vůle občanů, což by zároveň s přímou volbou poslanců, starostů a hejtmanů znamenalo další prvek přímé demokracie (srov. Maškarinec, Novotný, 2020: 128). Zároveň je prosazována odvolatelnost politiků a zákaz souběhu funkce poslance a ministra.

SPD v programatice také prosazuje nezávislost policie, státních zastupitelstev a soudů, a zároveň s tímto také zákon o osobní, hmotné a trestní odpovědnosti politiků, soudců a státních zástupců a jejich odvolatelnost občany. SPD požaduje zákon o prokázání původu majetku. Tento zákon by se týkal občanů, kteří mají majetek ve výši nad 20 milionů korun. Pokud by původ nebyl doložen, měl by podle SPD být tento majetek zdaněn 100% daní. SPD ve své programatice také prosazuje snižování daní (DPH a spotřební daně), požaduje stabilní ekonomické prostředí a podporuje poptávkovou složku tržního hospodářství. Důraz je kladen také na podporu podnikání v oborech s vysokou přidanou hodnotou. Dalším tématem hnutí SPD je reforma státní správy, která by měla vést k úspornému a demokratickému státu. SPD také odmítá tzv. obchod s chudobou. Z hlediska rozpočtu hnutí SPD preferuje vyrovnaný rozpočet, který by dlouhodobě odpovídal státním příjmům. Hnutí SPD podporuje aktivity regionálního uskupení čtyř středoevropských států, České republiky, Maďarska, Polska a Slovenska – Visegrádské čtyřky. Toto uskupení považuje SPD za podstatné, protože, na rozdíl od EU, zachovává nezávislost jednotlivých zemí. Podle SPD státy Visegrádské skupiny hájí v EU národy střední Evropy a usilují o zachování jejich tolerantního a křesťanského způsobu života. Také je upozorňováno na tzv. nenávislné (muslimské) komunity v západních státech Evropy, které jsou spojovány s radikalizací (Smolík, 2022: 124-128).

Obecná programová témata nejsou v rétorice SPD rozložena symetricky. Nejvíce propracovány jsou zejména téma migrace, neefektivnosti EU (včetně nepřijatelné migrační, dotační a energetické politiky) a kritiky aktuálních českých politických (vládních a mediálních) elit (Kopeček a kol., 2018: 202; Gřešák, 2022: 204).

Primárním a v současnosti nejsilnějším apelem SPD je antiimigrační rétorika. Antiimigrační rétorika spojuje několik vrstev. Nelegální imigrace je v pojetí představitelů SPD zejména bezpečnostním rizikem. SPD interpretuje proces nelegální imigrace jako „počáteční fázi konfliktu, který v konečném důsledku ohrozí demokracii i samotnou existenci České republiky a našeho národa“. Podstatou onoho ohrožení je ztotožnění imigrantů s muslimy, kteří jsou prezentováni jako radikální islamisté“. Imigrace je pak spojena s „islamizací“ a terorismem, resp. zhoršující se bezpečnostní situací v jednotlivých státech (blíže k diskusi Bartoszewicz, 2020: 98-112).

S nebezpečností islámu je v rétorice SPD spojená také jeho neslučitelnost s českými tradicemi, které podle SPD vycházejí z židovské, antické a křesťanské kultury a které jsou základem demokracie, svobody a lidských práv (Kopeček a kol., 2018: 203). Islamizace je podle SPD občanům ČR vnucována ideologií multikulturalismu, kterou ztělesňuje EU a její představitelé. Kritika za poklonování a neobjektivní zpravodajství v otázkách migrace, které zatajuje pravý stav věci, je cílena na mainstreamová média. Tzv. politické neziskovky jsou terčem kritiky za to, že některé z nich usilují o pomoc uprchlíkům či vyvracení konspiračních teorií. Tyto organizace, ale i jednotlivci, kteří argumentaci oponují, jsou nazýváni „vítači“ a „sluníčkáři“ (Kopeček a kol., 2018: 205; Maškarinec, Novotný, 2020: 124). SPD prosazuje zavedení zemského uspořádání, které by nahradilo současné krajské zřízení. Podle SPD by místo krajů měla existovat Česká a Moravskoslezská země a hlavní město Praha (viz Smolík 2022: 128). Hnutí SPD se také často zaměřuje na regionální a komunální témata, která se snaží medializovat. I na komunální úrovni SPD komunikuje především bezpečnostní témata, která souvisí s ilegální migrací (typicky na Jižní Moravě) a s jeho kulturními aspekty (nekompatibilita muslimských migrantů s hodnotami a normami české společnosti). SPD také upozorňuje na neefektivitu bezpečnostní politiky a nepřipravenost na případnou radikalizaci muslimských komunit. I proto je SPD částí veřejnosti vnímána jako „ochránce českých národních zájmů“ a politická alternativa. V tomto kontextu lze také SPD hodnotit jako antiimigrační (antiislámské) politické hnutí (stranu), které se etablovalo i v komunální a regionální politice. Co se týká komunální politiky, tak politické hnutí SPD již v prosinci 2017 předložilo Poslanecké sněmovně návrh ústavního zákona, který by zakotvil přímou volbu starostů (viz Balík, Hájek, 2020: 56-57).

4. Komunální volby jako vhodná politická aréna pro populistické politické strany?

Komunální volby jsou ideální variantou pro nové politické strany či politická hnutí, která zatím nemají zastoupení v obcích či regionech (srov. Zákona č. 491/2001 Sb. o volbách do zastupitelstev obcí a o změně některých zákonů; Balík, Hájek 2020). Tato strategie je založena na snadnějším oslovení voličů než u jiných typů volebních soutěží,

¹ Nativismus lze definovat jako ideologii, podle níž by státy měly být osídleny výlučně původním obyvatelstvem (národem). Ideje a osoby nepatřící k původnímu obyvatelstvu jsou pak vnímány jako potenciální hrozba homogennímu národnímu státu (Mudde, 2007: 22; Kupka, Laryš, Smolík, 2009: 21).

může být uplatňována především kontaktní kampaň. Zároveň pro tento typ voleb není stanoven žádný finanční limit, který by stanovoval maximální finanční částku pro kampaň. Populistické strany jsou tradičními aktéry této politické soutěže, přičemž se zaměřují nejenom na lokální politické problémy, ale snaží se do této politické arény vnášet i témata regionálního či globálního charakteru. Po roce 2010 byl tento typ politických stran úspěšný jen v omezeném množství obcí (srov. Smolík, 2013a: 165-168). Komunální volby jsou pro populistické strany vhodnou politickou soutěží z několika důvodů. Jedná se především o možnost komunikovat místní problémy, tematizovat je v kontextu evropského dění (např. bezpečnosti, islámu, migrace, multikulturalismu atp.) (srov. Smolík, 2013b). Další výhodou lze spatřovat ve volební účasti, která v mnoha obcích může být nižší než v parlamentních volbách, což může být výhodou pro aktivní voliče krajně pravicových politických stran. Komunální volby také mohou být příležitostí, jak se populistické strany učí vést kontaktní kampaň, komunikovat s voliči, realizovat prvky politického marketingu atp. V rámci utváření jednotlivých kandidátních listin může docházet k rekrutaci dalších členů. Pro SPD také v předchozích komunálních volbách bylo patrné, že téměř všichni členové na kandidátních listinách byli zároveň členy (za celou ČR se jednalo 4 501 osob) tohoto politického hnutí (Balík, Hájek, 2020: 21-24).

5. Zvolená metodika výzkumu

Výzkum se zaměřil na volební zisky politického hnutí SPD v komunálních volbách v Jihomoravském kraji. Důvodem zvoleného kraje byla mj. i tzv. migrační krize, která vedla v konečném důsledku k obnově hraničních kontrol se Slovenskem, což do jisté míry znamenalo nejenom komplikace pro občany kraje, ale ve veřejném prostoru bylo opět diskutováno téma migrace a bezpečnosti, což jsou výrazné prvky programatiky SPD. Na fakt, že populistické politické strany těží z krizi, upozorňují i zahraniční autoři (viz Mudde, 2021; Favaretto, Masciandaro, 2021), kteří nárůst jejich volební podpory spojují s finančními i migračními krizemi, stejně jako s pandemickou krizí Covid-19. I z toho důvodu je podpora pro SPD na komunální úrovni relevantní výzkumné téma. Text dále pracuje se sekundárními daty z Českého statistického úřadu (ČSÚ), kdy byla využita data z daného typu voleb u obcí, patřících do Jihomoravského kraje. Pozornost se zaměřila nejenom na volební zisky SPD, ale i charakteristiku obcí, kde zvolené politické hnutí bylo úspěšné. Výzkum se zaměřil na a) celkové počty získaných hlasů a mandátů pro hnutí SPD v obcích Jihomoravského kraje při volbách 2022, b) celkový počet obcí s kandidaturou SPD při komunálních volbách v roce 2022, c) výsledky dle politické příslušnosti k SPD v kontextu věku a pohlaví v obcích Jihomoravského kraje. Všechny výsledky jsou také komparovány s předchozími komunálními volbami, které se konaly v roce 2018. Z metodologického hlediska se jedná o sekundární analýzu, která se zaměřuje na zachycení volebních zisků SPD v konkrétním regionu, přičemž je diskutován i vývoj ve srovnání s komunálními volbami v roce 2018 (srov. Válková, Kuchta, Hulmáková a kol., 2019: 43).

Tab. 1: Počty platných hlasů a počty získaných mandátů hnutím SPD v komunálních volbách v roce 2018 v obcích Jihomoravského kraje

ORP	Obec	Počet platných hlasů	% platných hlasů z celkového počtu platných hlasů v obci	Počet získaných mandátů	% získaných mandátů z celkového počtu rozdělovaných mandátů
Blansko	Blansko	9339	5,4	1	4
	Doubřavice nad Svitavou	127	2,4	0	0
	Ráječko	1349	15,5	2	13,3
Brno	Brno	324906	5,1	4	7,3
Břeclav	Břeclav	10352	5,1	1	3,7
	Lednice	1192	8,5	1	6,7
Bučovice	Bučovice	1250	3,7	0	0
Hodonín	Hodonín	7816	3,9	0	0
	Lužice	1120	7,4	1	6,7
Ivančice	Ivančice	1717	3,5	0	0
Slavkov u Brna	Lovčičky	268	8,1	0	0
	Slavkov u Brna	1213	3,2	0	0
Tišnov	Deblín	431	8,2	1	9,1
Veselí nad Moravou	Veselí nad Moravou	3436	4,9	0	0
Vyškov	Vyškov	10776	6,4	1	3,7
Znojmo	Hrušovany nad Jevišovkou	1092	5,4	1	6,7
	Stošikovice na Louce	173	23,7	1	20
	Znojmo	18115	5,5	2	6,5

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z ČSÚ (2023b)

Tab. 2: Počty platných hlasů a počty získaných mandátů hnutím SPD v komunálních volbách v roce 2022 v obcích Jihomoravského kraje

ORP	Obec	Počet platných hlasů	% platných hlasů z celkového počtu platných hlasů v obci	Počet získaných mandátů	% získaných mandátů z celkového počtu rozdělovaných mandátů
Blansko	Blansko	16102	9,4	2	8
	Lipůvka	1136	17,5	2	18,2
Boskovice	Boskovice	4884	4,5	1	3,7
	Kněževés	205	30,8	2	28,6
	Prostřední Poříčí	102	8,6	0	0
Brno	Brno	605982	9,8	6	10,9
Břeclav	Břeclav	12704	6,6	2	7,4
	Moravská Nová Ves	380	2,5	0	0
Hodonín	Hodonín	28167	13,9	5	16,1
	Lužice	2347	17,2	2	13,3
Kyjov	Bzenec	1132	4,4	0	0
Slavkov u Brna	Slavkov u Brna	2512	6,91	1	6,7
	Vážany nad Litavou	409	15,7	1	14,3
Veselí nad Moravou	Blatnice pod Svatým Antonínkem	786	7,1	0	0
	Veselí nad Moravou	6401	8,7	2	9,5
Vyškov	Rostěnice-Zvonovice	138	7,4	0	0
	Vyškov	17870	10,8	3	11,1
Znojmo	Znojmo	36638	11,6	4	12,9

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z ČSÚ (2023c)

Oproti roku 2018 došlo u počtu kandidátů v roce 2022 pouze ke drobným změnám (tab. 5). V roce 2022 v Jihomoravském kraji kandidovalo 119 kandidátů, politicky příslušných k SPD, z toho bylo 30 žen (25 %). Podíl kandidátů z řad žen tedy zůstává podobný (srov. Balík, Hájek, 2020). Podíl mandátů, které v SPD získaly ženské kandidátky je roven 21 %. I přes snižující se podíl přidělených mandátů pro kandidátky však absolutní počet mandátů pro ženy vzrostl o 1. Na základě tabulky lze rovněž demonstrovat, že průměrná věková struktura kandidátů je vychýlena spíše k vyššímu věku (u většiny obcí nad 48 let). Věková struktura zvolených zastupitelů je v mnohých případech opět nižší, než je průměrný věk kandidátů za SPD, což platí zejména pro města Blansko, Brno, Břeclav a Znojmo.

Tab. 3: Počet obcí s kandidaturou SPD v komunálních volbách v roce 2018 a 2022 v obcích Jihomoravského kraje

ORP	Celkový počet obcí v ORP	Obce s kandidaturou v roce 2018	% obcí s kandidaturou v roce 2018 z celkového počtu obcí v ORP	Obce s kandidaturou v roce 2022	% obcí s kandidaturou v roce 2022 z celkového počtu obcí v ORP
Blansko	43	3	6,9	2	4,7
Boskovice	73	0	0	3	4,1
Brno	1	1	100	1	100
Břeclav	18	2	11,1	2	11,1
Bučovice	20	1	5	0	0
Hodonín	18	2	11,1	2	11,1
Hustopeče	28	0	0	0	0
Ivančice	17	1	5,8	0	0
Kuřim	10	0	0	0	0
Kyjov	42	0	0	1	2,3
Mikulov	17	0	0	0	0
Moravský Krumlov	33	0	0	0	0
Pohořelice	13	0	0	0	0
Rosice	24	0	0	0	0
Slavkov u Brna	18	2	11,1	2	11,1
Šlapanice	40	0	0	0	0
Tišnov	59	1	1,6	0	0
Veselí nad Moravou	22	1	4,5	2	9,1
Vyškov	42	1	2,3	2	4,8
Znojmo	111	3	2,7	1	0,9
Židlochovice	24	0	0	0	0
Celkem	673	18	2,7	18	2,7

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z ČSÚ (2023b, 2023c)

Tab. 4: Kandidáti a zvolení zastupitelé dle politické příslušnosti k SPD v komunálních volbách v roce 2018 v obcích Jihomoravského kraje

ORP	Obec	Kandidáti celkem	Kandidáti ženy	Mandáty celkem	Mandáty ženy	Průměrný věk kandidátů	Průměrný věk zvolených zastupitelů
Blansko	Blansko	10	2	1	0	48,06	42,5
	Doubřavice nad Svitavou	6	2	0	0	48,7	41
	Ráječko	1	0	1	0	44	44
Brno	Brno	23	7	4	2	49,17	46
Břeclav	Břeclav	8	1	1	0	54,13	67
	Lednice	2	1	1	0	38,5	38
Bučovice	Bučovice	3	1	0	0	50,67	-
Hodonín	Hodonín	10	2	0	0	43,1	-
	Lužice	2	0	1	0	63	51
Ivančice	Ivančice	4	0	0	0	48,25	-
Slavkov u Brna	Lovčičky	2	2	0	0	49,5	-
	Slavkov u Brna	7	3	0	0	34,29	-
Tišnov	Deblín	1	0	1	0	57	57
Veselí nad Moravou	Veselí nad Moravou	9	1	0	0	38,44	-
Vyškov	Hoštice-Heroltice	1	0	0	0	47	-
	Rybniček	1	0	0	0	55	-
	Vyškov	3	0	1	0	54,67	38
Znojmo	Hrušovany nad Jevišovkou	2	1	1	1	50	36
	Stoškovice na Louce	2	1	0	0	33	-
	Vysočany	1	1	1	1	56	56
	Znojmo	16	7	2	0	49,81	51,5
Celkem	-	114	32	15	4	-	-

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z ČSÚ (2023b)

6. Výsledky

Hnutí SPD se v roce 2022 účastnilo teprve druhých komunálních voleb, přičemž první volby v roce 2018 nebyly úspěšné, jelikož zisk SPD byl celkově pouhých 161 zastupitelských mandátů (0,3 %). Z úspěšných zastupitelů žádný nebyl zvolen jako starosta obce (Hájek, Balík, 2020). Komunální volby v roce 2022 se konaly v pátek 23. září (hlasování probíhalo v čase 14.00 až 22.00) a v sobotu 24. září (hlasování probíhalo od 8.00 do 14.00). Kandidovat a zároveň i volit do obecních zastupitelstev měst a obcí mohou všichni, kteří dosáhli věku 18 let a neexistují překážky pro výkon volebního práva. V komunálních volbách se preferenční hlasy (pro stranu či jednotlivé kandidáty) označují křížkováním (na rozdíl od kroužkování ve volbách do Poslanecké sněmovny). Při volbách do obecních zastupitelstev neexistuje možnost volit pomocí voličského průkazu. Volič musí volit v místě trvalého bydliště. Z hlediska níže uvedených výsledků také platí, že kandidátní listina (politická strana, hnutí, sdružení občanů) musí překonat uzavírací volební klauzuli 5 %. K přepočtu mandátů se využívá D'Hondtova metoda (Hušek, Smolík, 2019: 55).

Hnutí SPD v roce 2018 kandidovalo celkem v 18 obcích Jihomoravského kraje, z čehož bylo 11 obcí zároveň městem (Tab. 1). Ve všech uvedených obcích, kromě obce Ráječko, SPD kandidovalo samostatně (pod jednotným označením „Svob.a př.dem.- T .Okamura, SPD). V obci Ráječko SPD společně kandidovalo se stranou Nezávislí pro Ráječko (označení „SPD a Nezávislí pro Ráječko). V obci Stoškovice na Louce (ORP Znojmo) SPD dosáhlo nejvyššího volebního zisku – celkem 23,7 % hlasů, což se projevilo i na nejvyšším procentním zisku mandátů ve zkoumaném území – celkem 20 %. Podobného úspěchu SPD získalo rovněž v již zmiňované obci Ráječko (15,5 % hlasů a 13,3 % mandátů). V 7 obcích (z toho ve 4 městech), se SPD nepodařilo získat ani jeden mandát. Hnutí SPD získalo v kraji celkem 16 mandátů. V roce 2022 hnutí SPD kandidovalo ve stejném množství obcí Jihomoravského kraje (celkem 18), z čehož mělo 10 status města (Tab. 2). Výraznou změnou oproti předchozím volbám byla společná kandidatura SPD s jinou stranou či hnutím. Stalo se tak celkem ve 12 obcích a jednalo se často o spojení s místní stranou nezávislých, Trikolorou, Moravany, či SNK a NK. O vyšším volebním potenciálu SPD ve srovnání s předchozími volbami svědčí fakt, že hnutí v kraji získalo v roce 2022 celkem 33 mandátů, tedy více než dvojnásobek oproti roku 2018. Evidentní zde bylo posílení pozice SPD v některých městech (Brno, Hodonín, Vyškov, Znojmo), nejvyššího zisku mandátů však SPD dosáhlo v obci Kněžves – celkem 28,6 % celkového počtu.

Jihomoravský kraj má celkem 21 správních obvodů ORP s 673 obcemi (Tab. 3). Mimo ORP Brno (s jediným městem), bylo v roce 2018 nejvyšší procento obcí s kandidaturou SPD v ORP Břeclav, Hodonín a Slavkov u Brna (shodně 11,1 % obcí). SPD nekandidovalo ani v jedné z obcí u celkového počtu 10 ORP. V roce 2022 se z hlediska územního rozložení obcí, v nichž SPD kandidovalo, uskutečnily pouze drobné změny. Pouze u 4 ORP kraje se zvýšilo množství obcí, v nichž SPD kandidovalo (Boskovice, Kyjov, Veselí nad Moravou, Vyškov), naopak u 5 ORP došlo v tomto směru ke snížení (Blansko, Bučovice, Ivančice, Tišnov, Znojmo).

Pohled na charakteristiky kandidátů a zvolených zastupitelů, kteří se dle politické příslušnosti řadili k SPD (mohli tedy kandidovat i za jiná hnutí, než SPD), nabízí Tab. 4. V kraji v roce 2018 kandidovalo celkem 114 kandidátů, politicky příslušných k SPD, z toho bylo 32 žen (28 %). Podíl mandátů, které v SPD získaly ženské kandidátky je roven 27 %. Na základě tabulky lze rovněž demonstrovat, že průměrná věková struktura kandidátů je vychýlena spíše k vyššímu věku (u většiny obcí nad 48 let). U velkého množství obcí, kde došlo ke zvolení zastupitelů politicky příslušných k SPD, lze rovněž vidět, že věková struktura zvolených zastupitelů je nižší, než je průměrný věk kandidátů za SPD.

Tab. 5: Kandidáti a zvolení zastupitelé dle politické příslušnosti k SPD v komunálních volbách v roce 2022 v obcích Jihomoravského kraje

ORP	Obec	Kandidáti celkem	Kandidáti ženy	Mandáty celkem	Mandáty ženy	Průměrný věk kandidátů	Průměrný věk zvolených zastupitelů
Blansko	Blansko	8	4	2	0	50,5	45,5
	Černá Hora	1	0	0	0	68	-
	Jedovnice	2	0	0	0	55,5	-
	Lipůvka	1	0	0	0	46	-
	Ráječko	1	0	1	0	48	48
Boskovice	Boskovice	4	2	0	0	54	-
	Kněžves	1	0	0	0	31	-
	Letovice	3	0	0	0	63,33	-
	Prostřední Poříčí	1	0	0	0	26	-
Brno	Brno	36	8	5	1	54,22	51,6
Břeclav	Břeclav	7	1	1	0	58,14	42
	Moravská Nová Ves	1	0	0	0	42	-
Bučovice	Křižanovice	1	0	1	0	47	47
Hodonín	Hodonín	6	1	3	1	58,67	58
	Lužice	1	0	1	0	55	55
Ivančice	Ivančice	1	0	0	0	52	-
Kyjov	Bzenec	1	1	0	0	45	-
	Kyjov	1	1	0	0	32	-
	Vracov	1	1	1	1	41	-
Slavkov u Brna	Hostěrádky-Rešov	1	0	1	0	43	43
	Slavkov u Brna	2	0	0	0	40,5	-
	Vážany nad Litavou	1	1	0	0	45	-
Veselí nad Moravou	Blatnice pod Svatým Antonínkem	1	0	0	0	66	-
	Veselí nad Moravou	5	0	2	0	44,8	44
Vyškov	Rostěnice-Zvonovice	1	0	0	0	40	-
	Vyškov	9	0	2	0	40,56	46
Znojmo	Medlice	1	1	0	0	34	-
	Vysočany	1	0	1	0	60	60
	Znojmo	19	9	3	2	52,89	45,67
Celkem	-	119	30	24	5	-	-

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z ČSÚ (2023c)

7. Diskuse

Smyslem komunálních voleb není nic menšího, než dát občanům možnost spoluurčit podobu nové vlády v jejich obci. Při hlasování se tak hraje o to, kteří kandidáti, hnutí a celé strany ovládnou obecní úřady nejmenších vesniček, ale i magistráty největších měst v Česku (Balík, Hájek, 2020). Obecní zastupitelé a starostové se těší důvěře svých spoluobčanů, kontrola jejich politické činnosti je průkaznější a konkrétnější. Na této úrovni politiky se z logiky věci příliš neřeší politická příslušnost, ale spíše konkrétní politická činnost (fungování obce). I z toho důvodu je většina starostů bez politické příslušnosti a kandiduje za lokální sdružení občanů.

Jak již bylo uvedeno, tak do volební soutěže v Jihomoravském kraji se zapojila řada politických stran, hnutí a místních sdružení. Náš zájem se soustředil na politické hnutí SPD, které bylo úspěšné na národní úrovni (zastoupením v Poslanecké sněmovně ČR po volbách v roce 2021 se ziskem 20 poslaneckých mandátů), nicméně mediálně bylo vnímáno jako politická formace antisystémová či populistická (někdy, především z řad politické konkurence, označována i jako „extremistická“). Zároveň hnutí SPD nebylo úspěšné v komunálních volbách v roce 2018 v Jihomoravském kraji, což umožnilo zaměřit se na potvrzení trendu, že tento typ politických formací v tomto regionu v daném typu voleb úspěšný není (na rozdíl například od tradiční KDU-ČSL či jednotlivých místních nezávislých sdružení kandidátů). Na druhou stranu SPD bylo do určité míry úspěšné ve volbách do Poslanecké sněmovny ČR v roce 2017 a 2021, především v okresech Břeclav, Hodonín, Znojmo a Vyškov (srov. Bardovič, 2019: 218; ČSÚ 2023; Hušek, Smolík, 2019: 92). Celkově lze konstatovat, že politické hnutí SPD v komunálních volbách v roce 2022 ve srovnání s předchozími komunálními volbami výrazně neposiluje, ale ani neoslabuje. Obecně se ukázalo, že z hlediska územního rozložení obcí se neuskutečnily výrazné změny, což může být způsobeno specifikou situací v jednotlivých obcích (např. v podobě fungujícího místního sdružení SPD).

8. Závěr

Cílem tohoto textu bylo navázat na některé výzkumy o komunální politice v Jihomoravském kraji, analyzovat tyto volby z roku 2022 a zaměřit se na volební zisky politického hnutí SPD, které bývá označováno jako antisystémové či populistické. Text představil volební zisky politického hnutí SPD v komunálních volbách v roce 2022 v Jihomoravském kraji, výsledky byly komparovány s předchozími komunálními volbami v roce 2018. Výsledky šetření lze vnímat jako příspěvek do diskuse ohledně komunální politiky, komunálních voleb a strategií jednotlivých politických stran. Konstatovat lze také, že se politickému hnutí SPD v komunálních volbách v roce 2022 nepodařilo v Jihomoravském kraji výrazně oslovit voliče, což se odrazilo na zisku pouhých 33 mandátů.

Literatura

- [1] BARDOVIČ, J., (2019). Krajná pravica v kontexte volebného správania a volebných systémov. In Mihálik, J. (ed.): *Storočie českej a slovenskej krajnej pravice 1918-2018*. Bratislava: IRIS, pp. 199-229. ISBN 978-80-8200-052-1.
- [2] BARTOSZEWICZ, M., (2020). *Pevnosť Evropa*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-9738-4.
- [3] ČSÚ (2023a). Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 8. 10. – 9. 10. 2021. [on-line] [25. 2. 2023] Dostupné: <https://www.volby.cz/pls/ps2021/ps3?xjazyk=CZ>.
- [4] ČSÚ, (2023b). Volby do zastupitelstev obcí 2018. [on-line] [cit. 6. 4. 2023]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/index.jspx?_afz=statistiky#katalog=32551.
- [5] ČSÚ, (2023c). Volby do zastupitelstev obcí 2022. [on-line] [cit. 6. 4. 2023]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/index.jspx?_afz=statistiky#katalog=33758.
- [6] FAVARETTO, F., MASCIANDARO, D., (2021). Populism, financial crises and banking policies: Economics and psychology. *Scottish Journal of Political Economy*, vol. 69, no. 4, pp. 345-464. ISSN 0036-9292. DOI: 10.1111/sjpe.12297.
- [7] GRĚŠÁK, D., (2022). Euroskeptické projevy českých politických stran. *Sociológia*, vol. 54, no. 3, pp. 189-216. ISSN 0049-1225. DOI: 10.31577/sociologia.2022.54.3.8.
- [8] HÁJEK, L., BALÍK, S., (2020). *Komunální volby v roce 2018*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-9602-8.
- [9] HUŠEK, P., SMOLÍK, J., (2019). *Politický systém a politické strany České republiky*. Brno: Mendelova univerzita. ISBN 978-80-7509-665-4.
- [10] KEVICKÝ, D., (2021). Prečo ľudia volia populistickú radikálnu pravicu? Geografická analýza volebnej podpory populistickej radikálnej pravice v Česku a na Slovensku. *Sociológia*, vol. 53, no. 6, pp. 577-598. ISSN 0049-1225. DOI: 10.31577/sociologia.2021.53.6.22.
- [11] KLÍMA, M., (1998). *Volby a politické strany v moderních demokraciách*. Praha: RADIX. ISBN 80-86031-13-6.
- [12] KOPEČEK, L. a kol., (2018). *Já platím, já rozhoduji! Politici podnikatelé a jejich strany*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-9078-1.
- [13] KOPEČEK, L., SVAČINOVÁ, P., (2015). Kdo rozhoduje v českých politických stranách? Vzestup nových politických podnikatelů ve srovnávací perspektivě. *Středoevropské politické studie*, vol. 17, no. 2, pp. 178-211. ISSN 1212-7817. DOI: 10.5817/CEPSR.2015.2.178.
- [14] KUPKA, P., LARYŠ, M., SMOLÍK, J., (2009). *Krajiná pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy. Slovensko, Polsko, Ukrajina, Bělorusko, Rusko*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-4845-4.
- [15] MAREŠ, M. a kol., (2015). *Ne islámu !: protiislámská politika v České republice*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 978-80-7325-397-4.

- [16] MAŠKARINEC, P., (2020). Dělnická strana sociální spravedlnosti a její voličská podpora: Analýza prostorové podpory a stranického nahrazení. In Androvičová, J., Bolečeková, M. (eds.). *Human Forum 2019. Volby po roku 1989*, Banská Bystrica: Belianum, pp. 29-39. ISBN 978-80-557-1753-1.
- [17] MAŠKARINEC, P., NOVOTNÝ, L., (2020). *Strany a vládnutí v digitální éře. Vybraná témata výzkumu politického stranictví*, Praha: Academia. ISBN 978-80-3052-8.
- [18] MUDDE, C., (2007). *Populist radical right parties in Europe*. New York: Cambridge University Press, ISBN 978-0-521-85081-0.
- [19] MUDDE, C., (2021). *Populism in Europe: An Illiberla Democratic Response to Undemocratic Liberalism (The Government and Opposition/Leonard Schapiro Lecture)*. *Government & Opposition*, vol. 56, no. 4, pp. 577-597. ISSN 0017-257X. DOI: 10.1017/gov.2021.15.
- [20] RATAJ, J., DLOUHÝ, M., HÁKA, A., (2020). *Proti systému! Český radikální konzervatismus, fašismus a nacionální socialismus 20. a 21. století*. Praha: Auditorium. ISBN 978-80-87284-84-1.
- [21] SMOLÍK, J., (2013a). *Národní strana v kontextu krajní pravice: 2003-2012*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 978-80-7325-307-3.
- [22] SMOLÍK, J., (2013b). Krajněpravicové politické strany v zemích V4: historie a současnosti. *Sociológia*, vol. 45, no. 1, pp. 385-410. ISSN 0049-1225.
- [23] SMOLÍK, J., (2022). Tomio Okamura's Dawn of Direct Democracy and Freedom and Direct Democracy. In Kancik-Kořtun, E., Smolík, J. (eds.): *New Political Parties in the Party Systems of the Czech Republic*. Berlin: Peter Lang, pp. 105-148. ISBN 978-3-631-86794-5.
- [24] SMOLÍK, J., (2023). New Political Parties: A Comparative Study of Czechia and Poland. . In Kancik-Kořtun, E., Smolík, J., Michalczuk-Wlizo, M., Wallner, M.: *New Political Parties in the Party System of Poland*. Berlin: Peter Lang, pp. 9-60. ISBN 978-3-631-88959-6.
- [25] UDHPŠH (2020). *Výroční zpráva o hospodaření hnutí SPD*, [online] [25. 2. 2023] Dostupné: <https://zpravy.udhpsch.cz/zprava/vfz2020/vfz2020-spd.pdf>.
- [26] VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., HULMÁKOVÁ, J. a kol. (2019): *Základy kriminologie a trestního politiky*. Praha: C. H. Beck, 3. vydání. ISBN 978-80-7400-732-0.
- [27] Zákon č. 491/2001 Sb. Zákon o volbách do zastupitelstev obcí a o změně některých zákonů. [on-line] [25. 2. 2023] Dostupné: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-491>.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-50

USING HOT SPOT ANALYSIS TO IDENTIFY SPATIAL CLUSTERS OF STABILITY OF LOCAL POLITICAL ELITES

Využití hot spot analýzy k identifikaci prostorových shluků stability lokálních politických elit

JAN PRENER

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje | *Department of Soc. Geography and Reg. Development*
Přírodovědecká fakulta | *Faculty of Science*
Univerzita Karlova | *Charles University*
✉ *Albertov 6, 128 00 Praha, Czech Republic*
E-mail: prenerj@natur.cuni.cz

Abstract

The transformational processes after 1989 brought several qualitative changes of a fundamental nature. Along with these facts, there was also a substantial transformation of the electoral behaviour of inhabitants and its discontinuity across territories. Given the above, it is evident that the electoral behaviour of the Czech population selectively affects the stability of local political elites (municipal representatives). Therefore, the presented text aims to identify territorial differentiations of the stability of representatives in Czechia through hot spot analysis and further understand and clarify the factors, processes, or mechanisms that ultimately condition the mentioned (in)stability. The results of stability indicate several variables (mainly social, economic, or demographic) that (co)determine significant territorial differentiation and, simultaneously, the ambivalence of the investigated stability of local political elites in different types of territories. High stability is evident in the so-called inner peripheries, which have long exhibited unfavourable socioeconomic parameters. Conversely, instability of representatives can be found in border areas that have been resettled in many cases. In both cases, we can talk about problem areas that need to be given appropriate attention for the sake of further development.

Keywords

local political elites, Czechia, elections, hot spot analysis, territorial differentiation

Abstrakt

Transformační procesy přinesly po roce 1989 několik kvalitativních změn zásadního charakteru. Spolu s těmito skutečnostmi došlo i k podstatné proměně volebního chování obyvatel a jeho diskontinuit napříč územími. Vzhledem k výše uvedenému je evidentní, že volební chování obyvatel Česka selektivně ovlivňuje stabilitu místních politických elit (komunálních zastupitelů). Předkládaný text si proto klade za cíl prostřednictvím hot spot analýzy identifikovat územní diference stability komunálních zastupitelstev v Česku, a dále pochopit a objasnit faktory, procesy, či mechanismy, které v konečném důsledku podmiňují zmíněnou (ne)stabilitu. Zjištěné výsledky stability naznačují několik proměnných (zejména sociálních, ekonomických či demografických), které (spolu)určují výraznou územní diferenciaci a zároveň ambivalenci zkoumané stability lokálních politických elit v různých typech území. Vysoká stabilita je patrná v tzv. vnitřních periferiích, které dlouhodobě vykazují nepříznivé socioekonomické parametry. Naopak nestabilitu zastupitelstev lze nalézt v pohraničních oblastech, které byly v mnoha případech přesídleny. V obou případech lze hovořit o problémových oblastech, kterým je třeba věnovat náležitou pozornost z důvodu dalšího rozvoje.

Klíčová slova

lokální politické elity, Česko, volby, hot spot analýza, územní diference

JEL Classification: D72, D73

1. Introduction

The intensity of the changes that began in Czechoslovakia at the end of 1989 led to substantial changes, particularly in the political organization of the country. The gradual institutionalization of political actors and local administration in Czechia allowed for the emergence and subsequent establishment of „new“ local political elites (municipal representatives) from the early 1990s. The profound qualitative transformation of social structures and

quasi-structures resulted in the current form of local political elites, which are a product of transformational processes that have brought about several geographic and political qualitative changes (Stolz 2003, Eder et al. 2017, Galina 2008, Zarycki 2015). These processes and changes had different natures, especially in terms of social, economic, or geographic determination. Simplifying, the described changes took place over time in specific territories (border areas, inner periphery, urbanized areas, etc.) with different dynamics and specific impacts. One result of these processes was a significant personnel turnover in Czechia's local political elites (municipal representatives). Although several decades have passed since these transformational events, it is apparent that there are regions or municipalities in Czechia that exhibit specific values of local stability (Řezníčková 2015, Prener 2022a, Prener 2022b). Generally, these territorial differences in representative stability are natural and do not represent a fundamentally new reality. However, if attention is focused on spatial patterns of observed stability, it is clear that it is possible to identify above-average stable or unstable clusters of municipalities within Czechia. The degree of continuity in the composition of local political elites is one of the potential indicators in evaluating local democracy, but it cannot be approached rigidly. It turns out that there are many municipalities, for example, in structurally disadvantaged regions, excluded localities, or marginalized areas, which have relatively high stability, yet many of these municipalities exhibit negative developmental characteristics or other structural limitations. The (in)stability of local political elites in a certain place, however, does not mean that the continuity or discontinuity of representatives can be evaluated positively or negatively. The variability of representative stability is based on very different (and cumulative) processes that may have several different causes in individual types of municipalities (Plešivčák et al. 2022). Therefore, it can be assumed that the territorial differentiation of local political elites will exhibit tendencies toward certain stability (towards so-called lock-in, as described by Blažek and Uhlř 2020) and regularities in space, including clustering.

2. Spatial Perspective of the Local Political Elites

The issue of spatial analysis and its applications is not fundamentally a new topic in domestic or foreign research. The following text aims to highlight one of the traditional tools of spatial analysis, through which significant clusters of the observed phenomenon can be identified. In this case, high or low values of the stability of local representatives. One of the mentioned traditional tools of spatial analysis is spatial autocorrelation. This approach identifies the dependence of the occurrence of a certain phenomenon on the occurrence of the same phenomenon in its immediate vicinity (correlation of the phenomenon with itself). In a general view, the principle of spatial autocorrelation can be understood as the existence of a certain relationship between the probability of the occurrence of a certain phenomenon in a spatial unit and the probability of the occurrence of that phenomenon in nearby units. Simplistically, if high values of the observed phenomenon tend to cluster together and low values do the same, there is positive spatial autocorrelation (Ord, Getis 1995, ArcGIS Pro 2022).

These values indicate differences in a relatively symmetrical data set, which subsequently create hot spots or cold spots in cartographic representation. This method is a suitable tool for monitoring spatial variability and identifying spatial units with similar characteristics. However, the scale level is crucial in this case because it affects the results of statistical analyses, especially about the specific Czech settlement structure, which has a significant representation of small municipalities. In terms of the scale level, the presented research has one of the lowest levels, namely the municipal level. It is, therefore, a local analysis of the observed phenomenon, namely the stability of local political elites. For this reason, we can speak of it as a so-called local variable, which, however, is analysed from a macro perspective across the entire territory of Czechia. The mentioned method is also suitable for studies of electoral behaviour, especially at the local level (it loses its meaning when aggregated), as previously demonstrated by studies (e.g., Cox 1969). As indicated above, spatial autocorrelation is one of the possible tools for analyzing spatial differentiations.

Fig. 1: Aggregated data scheme – spatial analysis in the ArcGIS

Source: ArcGIS Pro (2022)

The presented spatial analysis identifies statistically significant concentrations of high and low values in space. The result is territorial units that have significant values and tend to cluster. The specific technique used in the presented analysis of territorial differentiations is the Getis-Ord G^* . This tool evaluates the significant clustering of the investigated phenomenon, in this case, the stability of local political elites. The Getis-Ord G^* tool itself was used in the ArcGIS environment. Mathematically, the Getis-Ord G^* can be expressed as follows:

$$G_i^* = \frac{\sum_{j=1}^n w_{i,j} x_j - \bar{x} \sum_{j=1}^n w_{i,j}}{S \sqrt{\frac{n \sum_{j=1}^n w_{i,j}^2 - (\sum_{j=1}^n w_{i,j})^2}{n-1}}}$$

where x_j represents the value of the attribute of element j ; $w_{i,j}$ is the spatial weight between elements i, j , and n indicates the total number of units (municipalities). Hot spot analysis identifies z-scores and p-values, which show the distribution of the studied phenomenon in space. For statistically significant positive z-scores, the higher the z-score, the more intense the clustering of high values (hot spot). For statistically significant negative z-scores, the lower the z-score, the more intense the clustering of low values (cold spot). Getis-Ord G^* calculates a value for each spatial unit, in the context of neighboring elements, in this case, spatial units. Units, or municipalities, with high values and surrounded by municipalities with high values of the studied stability of local representatives are considered statistically significant places. The sum of these units is then compared to the expected values in that location. If the resulting value is too high to be a consequence of chance, it is a statistically significant z-score. In this way, additional values are calculated for units with low stability, resulting in hot and cold spots (Getis 2007). All the values found for each unit in the dataset (global comparison) are further compared to the total analysed dataset.

3. Data and Methods

The stability of local representatives and its benefits can be analysed and evaluated in various ways, depending on the discipline that examines the issue, the chosen hierarchical scale, and the geographical location of the territory. The method presented in this work is applied to the lowest level of order, which in Czechia is the local level. Generally, it is not a highly sophisticated quantitative method, but it is a procedure used in Czech and foreign literature, with some exceptions. Given this fact, the mentioned method can be adapted to most countries of the world, and their political systems, and thus to different levels of order. The stability of local political elites (or the extent to which representatives change over time and space) is calculated using the cumulative transformation of stability. The values themselves express the extent to which there are personnel changes in local political elites in municipalities in Czechia during the reference period of 1994–2018. The resulting value of representatives stability is calculated as the sum of elected representatives over time. Simplistically, the sum of re-elected representatives is compared with the previous period (e.g., the sum of those who were representatives in 2018/2014 compared with the sum of those who were representatives in 2014/2010, etc.). A weight category of two is assigned to the resulting final value of local stability as a bonus for each elected term in which the representatives obtained their political mandate. The number two can be replaced with other values, or for example, power can be used, but this significantly increases the differences between the results obtained.

The resulting stability value of municipal representatives is calculated as sum of the aforementioned value, which is subsequently divided by the average number of representatives in 1994–2018 in the given municipality. Based on the degree of turnover of local political elites or representatives, the method mentioned above-assigned stability values to individual municipalities or their representatives. Assuming the selected representatives is stable over time, it was assigned higher stability. Conversely, suppose there is a regular circulation of local political elites (replacement of representatives) in elections, and the changes significantly over time. In that case, the labelled municipality receives a lower stability value. The analysis method was subsequently applied to the entire Czech territory, identifying spatial clusters of municipalities with high or low representatives stability. As a core data sets, name lists of elected representatives in municipal elections from 1994–2018 were used in the presented research. The databases were derived from the census of election results of the Czech Statistical Office, esp. Volby.cz (CSO 1994–2018). Regarding territorial scope, the data matrices provided an overview of the composition of municipal representatives in Czechia for each election cycle. The analysed data sets did not exhibit significant shortcomings in terms of validity. However, processing the resulting data was subject to certain limitations, primarily the discontinuation or merger of some municipalities within individual election cycles. Other methodological limitations included two candidates with the same name (e.g., father and son or just a coincidence of names) or re-elected female representatives who got married during mandate.

However, these inaccuracies were eliminated through additional traceable personal characteristics. These problematic factors complicated the overall processing of data sets. In general, it is still possible to argue that the

presented data has a relatively complex nature and can therefore contribute to clarifying the issue of representative stability in selected regions of Czechia. It should also be noted that there were numerous changes in the number of representatives in selected municipalities during the reference period. However, this was not a general phenomenon but rather a consequence of changes in the population sizes of municipalities or their inclusion in different size categories (compared to the previous period), and to a lesser extent, based on the political decisions of representatives. The number of elected representatives depended on the population size of the given municipality, typically ranging as follows.

Tab. 1: Number of Representatives in Czech Municipalities by Size Category

Size Category of Municipalities	Number of Members
to 500 inhabitants	5–15
above 500 to 3 000 inhabitants	7–15
above 3 000 to 10 000 inhabitants	11–25
above 10 000 to 50 000 inhabitants	15–35
above 50 000 to 150 000 inhabitants	25–45
above 150 000 inhabitants	35–55

Source: Law no. 128/2000 Sb., own processing

4. Territorial Localization (In)stability and its Aspects

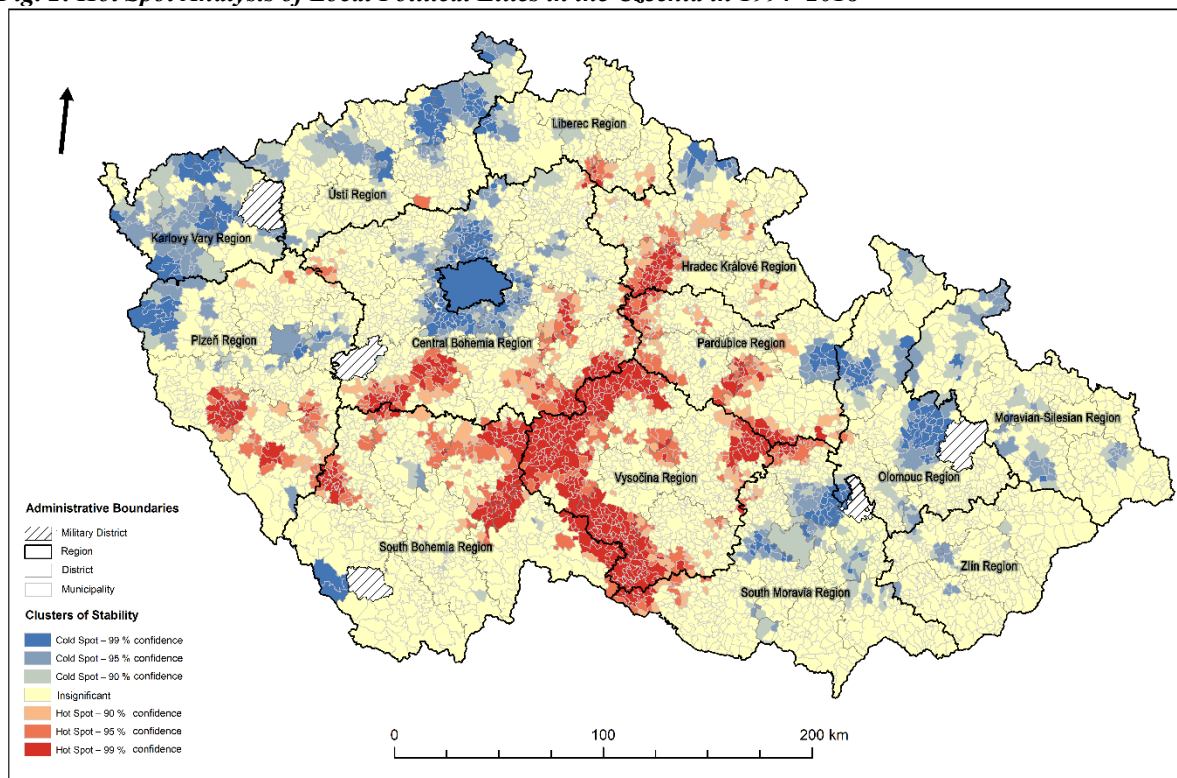
From the results obtained so far, it is apparent that the stability of representatives decreases with the increasing number of inhabitants of a given territory. In the Czechia, it is possible to find more than 80 % of municipalities with less than 1000 inhabitants. For these municipalities, the above-average high stability of representatives can be identified. Especially stable municipalities prevail mainly in the inner part of Bohemia, forming a certain form of the dichotomy between Czech districts and districts in Moravia and Silesia. On the other hand, there are areas with very low values of representatives stability. These mentioned territorial units are located in many cases in border areas across the whole territory of Czechia, especially in the selected border areas of Czech regions. Low values of representatives stability can also be found in the hinterland of regional cities such as Prague, Pilsen, or Ústí nad Labem. Further the next types of territorial units within which very high values of representatives stability can be found are so-called inner peripheral areas (Musil, Müller 2008), mainly on the borders of contact between the Central Bohemia, South Bohemia and Vysočina regions.

In this case, it concerns traditional peripheral areas with many negative socio-cultural and socio-economic characteristics, including a depopulation character. Suppose attention is focused on other territorial units, specifically peripheral areas, i.e., outer peripheral areas. In that case, there are lower hundreds of municipalities with very low representatives stability in these territorial units. These are municipalities located, for example, in in Šluknov (Ústí Region) protrusion, around Osoblaha (Moravia-Silesia Region), around Zábřeh (Olomouc Region) in Tachov District (Plzeň Region) or in whole Karlovy Vary Region. In many cases, these are economically weak, insufficiently involved territorial units in the settlement system of the Czechia and, therefore, problem areas in the general sense of the word. Many problem areas arose due to the disintegration of the settlement system in the early 1990s when the number of municipalities increased significantly. Among other things, this fact was also contributed to by tax reform, which adjusted the financing of municipalities (the emergence of municipalities was regionally differentiated, most municipalities were created in the Central Bohemia or South Bohemia regions). Higher representatives stability is also reflected in so-called economically weak areas (according to indicators defined by the Strategy for Regional Development of the Czech Republic 2021+).

This fact can typically be identified mainly at the junction of the regional borders of the South Bohemia Region and the Vysočina Region, further on the border of the South Bohemia, Central Bohemia, and Plzeň regions. Specifically, these concerns, for example, the Tábor, Blatná, Strakonice, Jindřichův Hradec districts in South Bohemia Region or Pelhřimov District in Vysočina Region. These mentioned territorial units have unfavourable socio-economic and socio-demographic characteristics. These include, for example, a negative migration and natural increase balance, a relatively higher unemployment rate, lower educational levels, or lower tax revenues of municipalities. Another significant variable that influences regional and local development is transport infrastructure quality. Stable and structurally problematic municipalities have relatively lower quality road networks, which in turn condition a lower level of transport services to the affected territorial units, thus further exacerbating the already complex situation of municipalities. Economically weak areas can also include the so-called inner peripheries, which can be defined as a space that is not developing economically, has a depopulation character, is demographically ageing, has a lower socioeconomic level, and worse technical and social

infrastructure, which in turn contribute to problems associated with social exclusion (Musil, Müller 2008). Exclusion, however, may have not only a „social“ dimension (vertical) but also a spatial (horizontal). The results so far show a connection between the territorial aspect of inner peripheries and the observed stability of representation. Inner peripheries exhibit significantly higher values of representation stability compared to other territorial units in Czechia.

Fig. 2: Hot Spot Analysis of Local Political Elites in the Czechia in 1994–2018

Source: CSO (1994–2018), MFA CZ (2013), own processing

It is evident that the areas around of Volyně, Mladovožice, and Chýnov in southern Bohemia, Sušice in western Bohemia, and the so-called Three Corners (e.g., the areas nearby Dačice, Jemnice, and Slavonice) at the intersection of the administrative borders of the South Bohemian and South Moravian regions with the Vysočina Region, have a significant high stability of local representatives. Generally, it can be argued that the stability of local representatives in the areas above is determined by a whole range of social, cultural, geographic, and other parameters, but above all, by indicators used by Musil and Müller (2008) or others, such as unfavourable values of long-term unemployment, negative migration rate, a low number of completed flats, or an above-average representation of the population aged 65 and over (CSO 2021). On the other hand, areas where there is an above-average number of completed flats (including single-family houses), lower unemployment, and higher representation of younger age cohorts are located in the suburban hinterlands of selected regional cities. This trend is visible primarily in the immediate vicinity of the capital city of Prague (Central Bohemia Region), as well as further around regional cities as Brno (South Moravia Region) and Pilsen (Plzeň Region). However, it is naturally most pronounced in Prague, which has undergone significant changes due to dynamic suburbanization (primarily population replacement). These processes naturally reinforce the electoral behaviour of residents, especially at the local level (e.g., their relationship to the place, issues related to the coexistence of old and new residents, tendencies towards voting participation, visions regarding the direction of the municipality, etc.) (Bubeníček, Kubálek 2010, Müller 2018). The analysed results show that the mentioned territorial units (suburbs) exhibit significantly lower stability of municipal representatives. The low values themselves tend to cluster, as shown in Figure 2. Given the above, the concentration of such low values of stability local political elites is logical.

It primarily stems from structural or individual characteristics, both of the municipalities and of local residents who, in many cases, have relatively higher incomes, somewhat higher education, and specific rhythms of daily mobility. Another area that has undergone a similar discontinuity in territorial development (although qualitatively different) as the inner periphery is the borderland. The border regions of the Czech lands have never formed a homogeneous unit in terms of nationality or territory. The identity-based nature of local residents and territorial differentiation phenomena and processes are a natural part of populated border areas due to a range of historical

consequences (Kuldová 2005). In addition to changes in functional and spatial organization, many small municipalities have also been created. There exists a certain dichotomy between the borderlands and the interior in terms of the structure of these municipalities.

In the densely populated borderlands, there are still a certain number of municipalities with more parts than those in the interior, particularly in the Czech interior, where a large number of small and, in many cases, „unviable municipalities“ with unstable political representation have emerged in the past (Hampl, Müller 1998). Although this hypothesis has not been fully confirmed, it can be assumed that municipalities with more significant parts also exhibit lower stability than local political elites. Previous studies (such as Chromý, Skála 2010, Chromý, Semian, Kučera 2014) also suggest that it will be possible to identify the absence of collectively shared traditions, coherence, and community among local residents in these areas. The mismatch between regional or local identity and the cultural values of newly arriving residents has been evident since the beginning of resettlement in the borderlands. The separation of people and their lives belongs to the borders. Life in mountainous and sub-mountainous areas is often very demanding and complex. Social discrepancies can thus deepen, accumulate, and pass from generation to generation over time. These facts are particularly evident among residents who resettled in the Czech borderlands in the 1940s and 1950s (Arburg, Staněk 2020). It shows that the questions associated with material security, demand for quality transportation services, and provision of quality services take precedence over questions regarding the quality of local governance for the residents of the border regions. This narrative is evident in many border regions, regardless of location. In these areas, there is also a certain democratic deficit in local governance (Čmejrek 2013). This thesis is confirmed by Prokop (2020), who points out that in many cases, borderland residents prioritize the efficiency of governance over democratic ideas or ideal forms of government.

5. Conclusions

The issue of (in)stability of election results and territorial differentiation are some of the traditional topics of electoral geography. From the perspective of theoretical-methodological conception, the presented research on the stability of local political elites belongs among the relatively unexplored areas of interest not only for geography but also for a range of other disciplines. The study partially builds on previous research by the Czech scientific community, which was mentioned in the introduction. However, earlier studies lacked a systematic view of the issue of stability of political elites, even about possible scales, including the explanation of territorial differentiations of the observed phenomenon. For the above reasons, the presented research is specific and repeatable, primarily in the Czech context. Still, from the analysed research, it is clear that political elite's stability is perceived entirely differently, often without a geographical dimension. Territory or space appears here instead as aspects but not as a determining element based on which a whole range of processes, phenomena, mechanisms, or activities. Foreign studies often focus more on institutional or economic aspects of elite transformation. Therefore, the presented text aims to contribute, for the reasons above, to the general discussion on these topics, to point out one of the possibilities for evaluating the stability of local political elites, and thus contribute to understanding and clarifying territorial differentiations of the investigated phenomenon.

The result shouldn't be generalizing conclusions valid for only some types of territorial units or states, but rather the identification of spatial differences in stability and understanding of these changes. After all, the electoral behaviour of Czech residents after 1989 is a consequence of the selective action of transformation forces that reinforced – and in some cases still reinforce – structural problems of selected regions in Czechia. This trend is especially evident in border areas such as the Ústí or Moravian-Silesian regions, characterized by structural problems or territorial and social development discontinuity. The analysis of the stability of local political elites shows a significant territorial differentiation of the selected representatives across Czechia. This fact is primarily due to the nature of the observed phenomenon and the high frequency of municipalities, especially small units with populations of up to 200. The discovered values of representatives stability indicate a clear (in)stability of a whole range of municipalities, areas, or regions. Despite some territorial units showing significant values (compared to their surroundings), the stability cannot be evaluated positively or negatively. In this case, stability is ambivalent due to different causal mechanisms that lead to the resulting value of stability.

However, based on the analysed values of the stability of local representatives, it can be stated that the spatial differences of the observed phenomenon exhibit tendencies towards certain spatial regularities, including clustering, despite significant spatial differentiation. Given the above, the geographic location is one (but not the only) of several factors determining local representative's high or low stability. Therefore, hot spot analysis was used as a suitable tool to better evaluate the spatial differences in stability values, specifically the Getis-Ord G^* technique. Through this method, high or low stability values, which also exhibit tendencies to cluster, can be selected from a primary and extensive dataset and information. This creates so-called hot spots or cold spots that

indicate statistically significant values in space. The results of the hot spot analysis identify significant clusters of high or low values of municipal representatives stability. Despite certain spatial and other regularities in the degree of stability, it is clear that the results need to indicate clear conditions that could fully and convincingly reveal the causal mechanisms leading to the resulting stability value in a given location. Nevertheless, certain areas or territories with significant values of council stability can be found.

First and foremost, it should be noted that with increasing population size, the investigated stability of municipal representatives decreases. In small municipalities, the relatively high stability of municipal representatives is evident across Czechia. This stability is primarily explained by the trust of local residents in local politics, the effect of social control, attachment to the place of residence, or generally an interest in public affairs. The next areas where low stability can be found are internal peripheries, which are characterized by many unfavourable socio-economic or socio-demographic factors. In these types of territorial units, representative's stability is paradoxically rationally explainable. It arises from the reasons above and generally a need for more interest in performing the duties of a representative in municipalities with limited development potential. On the other hand, areas with relatively favourable socio-economic or socio-demographic capital and, at the same time exhibiting specific values of stability local political elites can be defined as suburban areas around several regional cities in Czechia. Here, low values of surveyed stability are manifested due to several factors, such as specific rhythms of daily mobility and differing levels of demographic, social, economic, or cultural capital compared to local long-term residents.

Simply put, significantly heterogeneous political views or differing opinions on the further development of municipalities are present here, again compared to other types of areas (inner periphery, rural areas, etc.). Another type of territorial unit where low stability can be observed is the borderland, especially in the northwest of Czechia. These concerns structurally disadvantaged areas in which a significant degree of relative poverty is evident, along with relatively higher levels of household debt and associated numbers of debt enforcement proceedings (Hábl 2019). There is also a higher rate of unemployment, lower voter turnout in elections, significant results for anti-system parties in elections to the Chamber of Deputies of the Czech Parliament, a lower proportion of natives, and a certain lack of trust in state institutions. All of these factors contribute to the borderland inhabitant's overall living conditions and influence their electoral behaviour. The consequence of locally influenced electoral behaviour is the local representative's specific (in this case, low) stability. However, the general significance of the differentiation in the stability of local political elites (municipal representatives) has not yet been satisfactorily explained. The reality is quite complex and requires appropriate attention, including professional interest. Therefore, this contribution aims to uncover territorial differentiation in the stability of local political elites and identify some – in many cases, initially hidden – structures or parameters that may influence electoral behaviour, and thus also the secondary analysed stability.

Literature

- [1] ARCGIS PRO, (2005). *How Hot Spot Analysis (Getis-Ord Gi*) works*. [online]. [cit. 2022-05-22]. Available from: <https://pro.arcgis.com/en/pro-app/latest/tool-reference/spatial-statistics/h-how-hot-spot-analysis-getis-ord-gi-spatial-stati.htm>.
- [2] ARBURG, A., STANĚK, T., (2020). *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*. Praha: SUSA. ISBN 978-80-86057-66-8.
- [3] BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D., (2020). *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace*. 3. přepracované a rozšířené vydání. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-4566-7.
- [4] BUBENÍČEK, V., KUBÁLEK, M., (2010). Konfliktní linie v malých obcích. *Acta Politologica*, vol. 2, no. 3, pp. 30-45. ISSN 1804-1302.
- [5] COX, K. R., (1969). The Voting Decision in a Spatial Context. *Progress in Geography*, vol. 1, pp. 81–117.
- [6] CSO, (1994–2018). *Volby do obecních zastupitelstev 1994–2018*. [online]. [cit. 2022-08-04]. Available from: <https://www.czso.cz/csu/czso/volby-do-zastupitelstev-obci>.
- [7] CSO, (2021). *ČSÚ a územně analytické podklady*. [online]. [cit. 2022-06-07]. Available from: https://www.czso.cz/-csu/czso/-csu_a_uzemne_analyticke_podklady.
- [8] ČMEJREK, J., (2013). Demokratický deficit v lokálním prostoru ČR: možnosti a meze analýzy. *Acta Politologica*, vol. 5, no. 2, pp. 178-186. ISSN 1803-8220.
- [9] EDER, A., VOLK, H., HALLER, M., (2017). Patterns of Social Ties, Trust, and Participation after the Fall of the Iron Curtain: New Findings from Central and Southeast European Countries. *International Journal of Sociology*, vol. 47, no. 3, pp. 147-161. ISSN 1557-9336. DOI: 10.1080/00207659.2017.1335524.
- [10] GALLINA, N., (2008). *Political Elites in Eastern Central Europe: Paving the Way for “Negative Europeanisation”?*. Opladen and Farmington Hills, MI: Budrich UniPress. ISBN 978-3-940755-18-6. DOI: 10.2307/j.ctvhkjtj5.

- [11] GETIS, A., (2007). Reflections on Spatial Autocorrelation. *Regional Science and Urban Economics*, vol. 37, no. 4, pp. 491-496. ISSN 0166-0462. DOI: 10.1016/j.regsciurbeco.2007.04.005.
- [12] HAMPL, M., MÜLLER, J., (1998). Jsou obce v České republice příliš malé?. *Geografie – Sborník ČGS*, vol. 103, no. 1, pp. 1-12. ISSN 1212-0014.
- [13] HÁBL, R., (2019). *Mapa exekucí*. [online]. [cit. 2021-12-12]. Available from: <http://mapaexekuci.cz/index.php/mapa-2/>.
- [14] CHROMÝ, P., SEMIAN, M., KUČERA, Z., (2014). Regionální vědomí a regionální identita v Česku: případová studie Českého ráje. *Geografie*, vol. 119, no. 3, pp. 259-277. ISSN 1212-0014.
- [15] CHROMÝ, P., SKÁLA, J., (2010). Kulturněgeografické aspekty rozvoje příhraničních periferií: analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka. *Geografie*, vol. 115, no. 2, pp. 223-246. ISSN 1212-0014.
- [16] KULDOVÁ, S., (2005). Příspěvek ke kulturněgeografickému výzkumu: možnosti hodnocení kulturních aspektů pomocí statistických metod. *Geografie – Sborník ČGS*, vol. 110, no. 4, pp. 300-314. ISSN 1212-0014.
- [17] MFA CZ, (2013). *About the Czech Republic, Facts and Figures*. [online]. [cit. 2023-04-24]. Available from: https://www.mzv.cz/copenhagen/en/briefly_about_the_czech_republic-/facts_and_figures/index.html.
- [18] MUSIL, J, MÜLLER, J., (2008). Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis*, vol. 44, no. 2, pp. 321-348. ISSN 0038-0288. DOI: 10.13060/00380288.2008.44.2.05.
- [19] MÜLLER, K. B., (2018). *Dobré vládnutí ve veřejném nezájmu. Lokální politické elity jako klíčoví aktéři demokratizace?* Praha: SLON, 286 p. ISBN 978-80-7419-271-5.
- [20] ORD, J. K., GETIS, A., (1995). Local spatial autocorrelation statistics: Distributional issues and applications. *Geographical Analysis*. vol. 27. no. 4, pp. 286-306. ISSN 0016-7363. DOI: 10.1111/j.1538-4632.1995.tb00912.x.
- [21] PLEŠIVČÁK, M., KLOBUČNÍK, M., BUČEK, J., BAČÍK, V., (2022). Malé obce či velké města–kde mají bližšie k svojim občanom? Geografia legitimacy moci po komunálnych voľbách. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, vol. 54, no. 3, pp. 217–243. ISSN 0049-1225. DOI: 10.31577/sociologia.2022.54.3.9.
- [22] PRENER, J., (2022a). Komentář k průběhu formování lokálních politických elit na jihu Čech po roce 1990. *Grant Journal*, vol. 11, no. 2, pp. 72-79. ISSN 1805-0638.
- [23] PRENER, J., (2022b). Významy stability lokálních politických elit a možnosti jejího hodnocení. In *Sborník příspěvků – XXV. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno: MUNI, ESF, pp. 463-470. ISBN 978-80-280-0068-4. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0068-2022.
- [24] PROKOP, D., (2020). *Slepé skvrny: o chudobě, vzdělávání, populismu a dalších výzvách české společnosti*. Brno: Host, 278 p. ISBN 978-80-275-0308-7.
- [25] ŘEZNIČKOVÁ, P., (2015). *Územní diferenciacie stability lokálních elit v Česku (1994–2010)*. [Diplomová práce]. Praha: Univerzita Karlova.
- [26] STOLZ, K., (2003). Moving up, moving down: Political careers across territorial levels. *European Journal of Political Research*, vol. 42, no. 2, pp. 223-248. ISSN 1475-6765. DOI: 10.1111/1475-6765.00081.
- [27] ZARYCKI, T. (2015). The electoral geography of Poland: between stable spatial structures and their changing interpretations. *Erdkunde*, vol. 69, no. 2, pp. 107-124. ISSN 0014-0015. DOI: 10.3112/erdkunde.2015.02.02.

This paper was created with the support of the Grant Agency of Charles University. Registration number 188321 - Territorial differentiation of regional and local elites stability in Czechia. The author with this thanks the agency for their support in the creation of this text.

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P280-0311-2023-51

HIGHER REPRESENTATION OF WOMEN ON CANDIDATE LISTS - THE KEY TO MORE GENDER-BALANCED MUNICIPAL POLITICS?

Vyššie zastúpenie žien na kandidátskych listinách - Kľúč k rodovo vyrovnanejšej komunálnej politike?

SIMONA ŠIMOVIČOVÁ

Katedra regionálnych vied a manažmentu | *Department of Regional Sciences and Management*
Ekonomická fakulta | *Faculty of Economics*
Technická univerzita v Košiciach | *Technical University of Košice*
✉ *Boženy Němcovej 32, 040 01 Košice, Slovak Republic*
E-mail: simona.simovicova@tuke.sk

Annotation

This article aimed to examine the determinants that influence the representation of women in town councils in Slovakia. We extended the current research by examining the influence of the gender composition of male and female candidates for local council seats and analysing the impact of liberal political orientation. The influence of socio-economic, cultural, political and institutional factors on the percentage of female councillors in municipal politics was analysed through the econometric model and multiple regression method. We found that the representation of women in municipal councils is positively affected by the increase of female candidates for this position and by political culture measured through the representation of female councillors in the last term. Political and institutional determinants, such as the size of the local council and the political orientation of the members in the council, did not prove to be statistically significant.

Keywords

gender equality, local politics, women in politics

Anotácia

Cieľom článku bolo preskúmať determinanty, ktoré vplyvajú na zastúpenie žien v mestských zastupiteľstvách na Slovensku. Súčasný výskum sme rozšírili o skúmanie vplyvu rodového zloženia kandidátov a kandidátok na post poslanca miestneho zastupiteľstva a analyzovanie vplyvu liberálnej politickej orientácie. Prostredníctvom ekonometrického modelu a metódy viacnásobnej regresie bol analyzovaný vplyv sociálno-ekonomických, kultúrnych, politických a inštitucionálnych faktorov na percentuálne zastúpenie poslankyň v komunálnej politike. Zistili sme, že na zastúpenie žien v mestských zastupiteľstvách priaznivo vplyva zvýšenie pomeru kandidátok na túto pozíciu, ako aj politická kultúra meraná skrz zastúpenie poslankyň v minulom funkčnom období. Politické a inštitucionálne determinanty, akými sú veľkosť miestneho zastupiteľstva a politická orientácia mestských poslancov sa nepreukázali ako štatisticky významné.

Kľúčové slová

rodová rovnosť, komunálna politika, ženy v politike

JEL Classification: J16, D72

1 Introduction

The introduction of women's suffrage represented an essential societal milestone towards a more inclusive democratic society. Even though women make up half of the world's population, until almost the end of the 19th century, they were denied the right to vote and be voted for in almost every country. But even today, despite the acquisition of voting rights, and the theoretical equality of rights between men and women, politics in many countries is perceived as masculinist. In doing so, women's representation is lower as the level of politics increases. However, increasing women's representation in public is an essential political discourse issue. Despite the gender action plans, strategies and measures implemented by many countries, the political sphere is considered one of the least gender-balanced spheres regarding gender equality in decision-making.

Why is this so? In doing so, women change the political culture, decision-making, performance, and effectiveness of politics (Dahlerup, 1988). The higher representation of women in local politics may influence how local government spending is allocated. Women spend more on 'traditionally female' issues than men, where education, health care and social assistance fall. Another benefit often discussed is the link between corruption, the state's transparency level and the political representative. The authors' results show that corruption is not gender-neutral (Stockemer et Wigginton & Sundström, 2021; Dollar, Fisman & Gatti, 2001; Araujo & Tejedo-Romero, 2016).

In this context, it is crucial to extend the results of other authors who have addressed this topic and explore the determinants that affect the success of female candidates in the political process. In doing so, we focus on the lowest political level - municipal politics, which we consider as a starting point to higher political levels. This paper aims to examine the socioeconomic, political and institutional, and cultural determinants of higher representation of women in Slovak town councils, with the primary objective of determining whether the higher representation of women on candidate lists leads to a more gender-balanced composition of town councils.

1.1 Barriers to women entering politics

Before focusing on women's participation in the political sphere, it is necessary to specify the barriers they may face in their political careers. Women face several forms of barriers on their way to a political career. The rules of the political system or other institutional factors influence women's political participation. The political system, its rules, characteristics, and specific features- for example, the introduction of gender quotas or the electoral system of proportional representation, are seen as critical reasons for the differences in political representation between men and women (Norris, Inglehart, 2001; Jalušič, Gaber & Antič, 2020). Social and cultural barriers also hinder the increase of women's representation in politics. Social barriers are associated with prejudices, gender roles and stereotypes that discriminate against women (Alexander, 2012). Every political institution is where repetitive and/or legally based behaviour patterns, actions and certain forms of thinking are practised. In these patterns, hierarchical gender differences are embedded and influence attitudes towards women politicians (Stiegler, 2009). They also face indirect discrimination in this environment, which manifests itself through society's negative attitudes towards women in political office. This attitude is shaped by the society's culture (Rakušanová & Vaclavíková - Helušová, 2006; Fox, Lawless & Feeley, 2001; Paxton, Kunovich & Hughes, 2007). A cultural environment where traditional attitudes towards the role of women in society prevail may discourage women from aspiring to run for political office. Several individual barriers may deter women from running for office, such as the patriarchal family model that makes women's political careers challenging to reconcile with family life. Another problem is the different evaluation of men and women in politics, where it can often be difficult for women in politics to assert their opinion and be respected (Rakušanová & Vaclavíková- Helušová, 2006). For women entering politics, the perception of one's self-worth is significant. Women are considered excellent activists, organizers, and mobilizers of support, but fear and lack of self-confidence prevent them from participating in political life (Shvedova, 2005).

1.2 What factors influence the level of women's representation in politics?

Why is the representation of women in politics higher in some EU countries than in others? Furthermore, why are significant differences observed between local governments within a single country? A complex interplay of institutional, cultural, and socioeconomic determinants can influence women's political participation. However, 'invisible' barriers also negatively affect women's ambitions to enter the political sphere. Efforts to increase women's representation in politics involve exploring these determinants, and understanding their effect can contribute to building a more inclusive political environment (Smith, Reingold Owens, 2012).

Previous research has identified three main determinants affecting women's political representation. Institutional and political, cultural, and socioeconomic variables help to explain differences in women's representation in the political sphere (Kenworthy & Malami, 1999; Maškarinec, 2018; Krook, 2010; Matland, 1998).

Political and institutional factors

A country's electoral system is one of the best-documented and most consistent factors influencing women's representation in politics, which determines how votes cast in elections translate into seats (Paxton, Kunovich & Hughes, 2007). Women have higher success in elections with proportional electoral systems as these systems tend to have larger district and party sizes, increasing the likelihood of women occupying political office (Paxton, Kunovich & Hughes, 2007). Another factor that can contribute to increasing women's representation in the political sphere is gender quotas, which are generally considered an effective tool for increasing women's proportional representation, regardless of the level at which they are implemented (Sundström & Stockemer, 2015). The orientation of political parties also influences women's political representation. Left-wing parties are perceived to be more open to policy proposals designed to reduce gender inequality. Hence, they are more likely to nominate

women on their candidate lists than right-wing parties (Kenworthy & Malami, 1999; Kittilson, 2011; Caul, 1999). However, academics' views on the right-left division of political parties vary. It is not easy to find a dividing line between the left and the right, as there is currently more diversity between them (Charvat, 2007). The political ideology of parties does not only indicate the way of solving current problems in society but also the party visions that are influenced by this political orientation, whereby in addition to the left-right orientation, we can also distinguish conservative vs liberal orientation of political parties (Košč, 2021). According to Košč (2021), "the debate in Slovakia is fundamentally skewed away from the classical left-right axis, and it is common for centrist and right-wing politicians to be labelled as leftists, and for radical right-wing parties to be seen as the political centre." Until now, authors examining the representation of women in Slovak politics have distinguished only between right-left political ideologies. However, we find it essential to consider other divisions as well. For this reason, the research is extended by analysing the influence of the liberal political orientation of the town council. In a more liberal cultural environment open to gender equality issues, women may be more likely to run for office and have higher chances of being elected (Kenworthy & Malami, 1999). Other political or institutional factors that may influence women's representation in the political sphere include the timing of the introduction of women's suffrage (Sundström & Stockemer, 2015) but also the degree of democracy in a country that promotes both civil and political liberties, which may lead to women's motivation to become actively involved in politics (Norris & Inglehart, 2001)

Socioeconomic factors

The role of women in the labour market is an appropriate indicator of gender stereotypes and societal relations (Sundström & Stockemer, 2015). Increasing employment fuels activity levels and political awareness, which may result in demands for increased representation of women in politics by citizens. At the same time, this is moving away from the traditional female roles that women perceive as caregivers or homemakers (Matland, 1998). The increasing number of women in politics is usually associated with increasing education, which contributes to a change in the value system, including the need for equal status for women and men (Siemienska, 2016). Women's empowerment and the level of economic development are related (Duflo, 2012; Norris & Inglehart, 2001; Sundström & Stockemer, 2015; Matland, 1998). A country's economic development can be significant in reducing gender inequality and empowering women, thereby building a more economically efficient and effective society (Duflo, 2012). At the same time, at the local government level, most studies assume that the more prestigious, desirable, and vital a political office is, the more likely it is to be occupied by a man and vice versa. In other words, the size of the municipality appears to be a guiding factor in predicting women's success in municipal elections.

Cultural factors

Women's representation in politics is also influenced by political culture, which can be analysed through the representation of women in the municipality's leadership in the last election period or the percentage of women in the councils (Smith, Reingold & Owens, 2012). Culture influences the perception of how friendly the political environment will be for women running for election and their likelihood of being elected. In societies with traditional cultures, women seeking to establish themselves in sectors perceived as 'typically male' are discriminated against. A negative relationship between religion and women's electoral success has also been linked to traditional values (Kenworthy & Malami, 1999). Religion has long been used to exclude women from social, political, and religious life. This is related to the conservative attitudes of the church towards the role of women in society.

By conducting a literature review, this paper enhances our understanding of the factors that impact women's representation in town councils and provides insights into the potential direction of their influence and extension of current research in this area.

2 Methodology

The research is aimed at examining the representation of women in municipal councils in Slovakia. Several authors have examined the determinants of women's success in politics in Slovakia in their works over the years (see, e.g. Maškarinec, 2018; Maškarinec, Klimovský & Danišová, 2018).

The first part of the paper places the situation in Slovakia in the context of the European Union countries. It analyses the differences in the representation of women councillors in local councils based on descriptive statistics methods. The second part focuses on the differences in the percentage of female town councillors in Slovakia. The last part deeply explores the determinants influencing female town councillors' representation in municipal politics. The results are complemented by using a correlation matrix, which allows us to reveal the links between the dependent and independent variables and the independent variables with each other.

The paper's main objective is to identify the determinants that influence the representation of women town councillors in Slovakia. In doing so, we extend the current knowledge on this topic by considering whether and how higher representation of women on the candidate lists affects the success of female candidates in municipal elections of town councillors. Based on the literature review, ten variables are analysed, and Table 1 expresses expectations about their influence.

Tab. 3: Determinants of the success of female town councillors in elections

Variable type	Variable name	Expected impact	Unit of measurement	Source
Dependent variable	Women's representation on town councils	X	%	Statistical Office of the Slovak Republic
Political factors (independent variables)	Liberal political orientation	+	1 – liberal 0 – other	Statistical Office of the Slovak Republic
	Size of the town council	+	Number of seats	Statistical Office of the Slovak Republic
Socioeconomic factors (independent variables)	Women with a university education	+	%	Census of population, houses, and dwellings
	Size of the town	-	Number of inhabitants	Statistical Office of the Slovak Republic
	Representation of women entrepreneurs in towns	+	%	Census of population, houses, and dwellings
	Voter turnout	+	%	Statistical Office of the Slovak Republic
	Representation of female candidates	+	%	Statistical Office of the Slovak Republic
Cultural factors (independent variables)	Catholicism	+	%	Census of population, houses, and dwellings
	Female mayoral position in the last term	+	1 – woman, 0 – man	Statistical Office of the Slovak Republic
	Representation of women in the town council in the previous term	+	%	Statistical Office of the Slovak Republic

Source: Own elaboration based on literature review

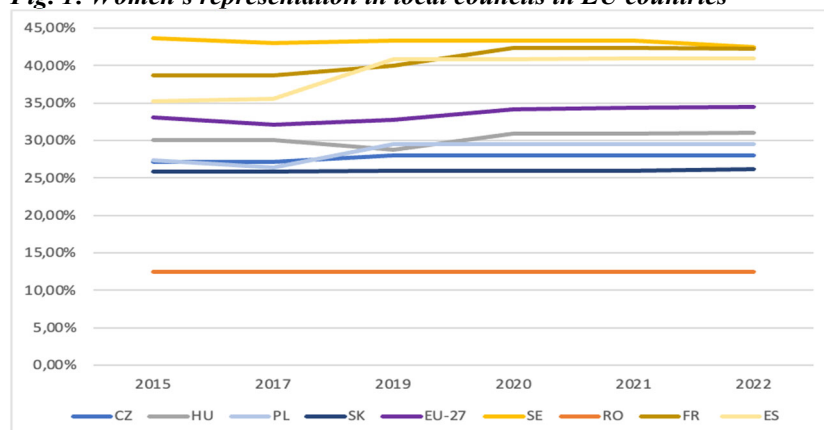
The determinants of women's representation in municipal politics as town councillors are analysed using an econometric model and the Ordinary Least Squares (OLS) method. Many authors have used this method in examining the determinants of women's success in local and regional politics (see Alozie & Manganaro, 1993; Maškarinec, Klimovský & Blaha, 2019; Maškarinec, 2018; Smith, Reingold & Owens, 2012). The OLS model estimates the coefficients of linear regression equations that describe the relationship between 10 variables representing socio-economic, cultural, and political determinants of women's success and the dependent variable of women's representation in town councils. Data mapping 141 Slovak cities in the 2022 and 2018 elections are used. To avoid possible bias in the results, the model has verified the assumptions of normality (Jarque- Bera normality test), autocorrelation (Breusch - Godfrey general autocorrelation test), homoskedasticity (Breusch - Pagan test), multicollinearity (VIF), variable goodness of fit specification (Akaike's information criterion), and the functional form of the model (Ramsey's RESET test) are tested. The statistical significance of the model is verified using the F-test of statistical significance at $\alpha = 0.05$ level.

Having verified the above assumptions, it is possible to interpret the econometric model results for the dependent variable under study. The regression equation has the following form:

$$\begin{aligned} \text{Elected female councillors 2022} = & \beta_0 + \beta_1 \text{female candidates city councillors 2022} \\ & + \beta_2 \text{elected female councillors 2018} + \beta_3 \text{female mayor previous term} + \beta_4 \text{council size} \\ & + \beta_5 \text{liberal} + \beta_6 \text{female university degree} + \beta_7 \text{voter turnout} + \beta_8 \text{women entrepreneurs} \\ & + \beta_9 \text{catholicism} + \beta_{10} \text{town size} + u_i \end{aligned}$$

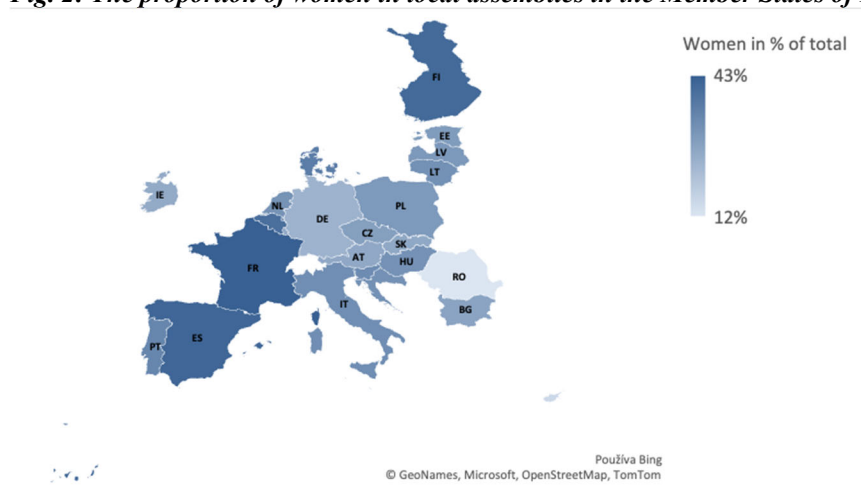
3 Results

Slovakia's representation of women in local councils has long been below the EU average. The average representation of women as members of local councils in the European Union countries has been increasing over the years. An increase of 4.5% has been observed over the last ten years (34.5% in 2022).

Fig. 1: Women's representation in local councils in EU countries

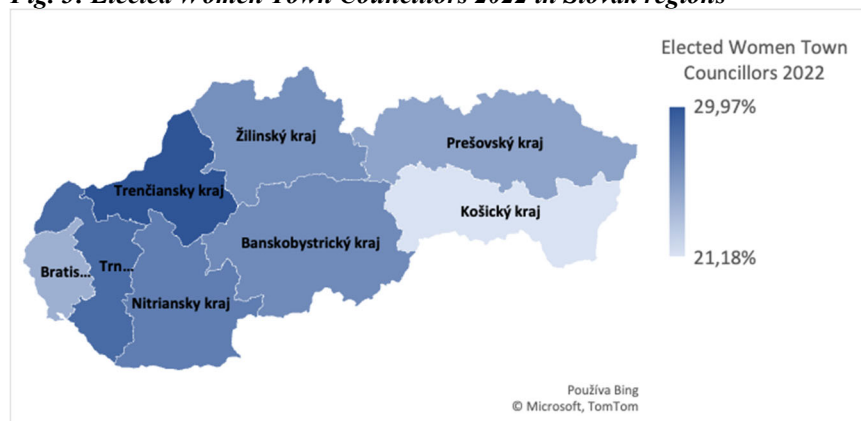
Source: Own elaboration based on data from the European Institute for Gender Equality

All Visegrad Four countries are below the EU average, with Hungary performing best (see Figure 1). In contrast, the situation in Slovakia has changed only marginally between 2015 and 2022. In recent years, women have made up 26% of local councillors in Slovakia. Fig. 2 shows the representation of women as local councillors in EU countries in 2022.

Fig. 2: The proportion of women in local assemblies in the Member States of EU in 2022

Source: Own elaboration based on data from the European Institute for Gender Equality

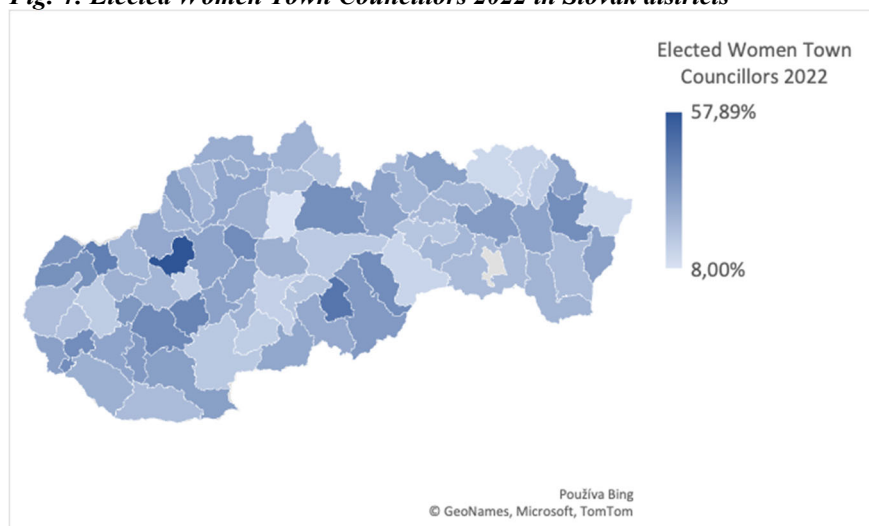
Looking at the Slovak regions (Fig. 3) we see significant differences, especially between the Prešov and Trenčín regions. Compared to the 2018 elections, the average representation of female town councillors is higher in all regions, except for the Trenčín region, where females accounted for 33% of the representation.

Fig. 3: Elected Women Town Councillors 2022 in Slovak regions

Source: Own elaboration based on data from the Statistical office of Slovak republic

If we take a closer look at the representation of female town councillors in terms of districts in Slovakia, we see that the gender structure of town councils varies significantly across the country. There is only one district in Slovakia - Bánovce nad Bebravou, where the representation of female municipal councillors is higher than that of men (57.89%). On the other hand, the lowest representation of female municipal deputies is in the district of Ružomberok (8%). Compared to the 2018 elections, the highest average increase in the representation of female municipal deputies (by 23%) is recorded in the districts of Turčianske Teplice and Poltár. On the contrary, in the district of Nové Mesto nad Váhom, the representation of women decreased by 18%.

Fig. 4: Elected Women Town Councillors 2022 in Slovak districts

Source: Own elaboration based on data from the Statistical office of Slovak republic

The situation in Slovak towns is very heterogeneous, and the representation of women varies considerably across the country. This article examines Slovak towns where, after the last municipal elections in 2022, the representation of women in town councils ranges from 0% to almost 64%. In 16 towns in Slovakia, we record gender-balanced councils, where the representation of one of the sexes is between 40% and 60%. There are 125 gender-unbalanced town councils, only one of which has more than 60% female representation (Brezová pod Bradlom). Table 2 shows the distribution of the percentage of women in town councils in Slovakia. In almost a third of Slovak cities, women occupy 20-30% of town council chairs.

Tab. 4: Analysis of the women representation in the position of town councillor

	0-10%	10,01-20%	20,01-30%	30,01-40%	40,01-50%	50,01-60%	60,01-70%
Number of towns	11	38	41	35	13	2	1
Proportion	7,80%	26,95%	29,08%	24,82%	9,22%	1,42%	0,71%

Source: Own elaboration based on data from the Statistical office of the Slovak Republic

For this reason, the question arises as to why such significant differences in the representation of women town councillors are observed within a single country. What factors influence the representation of women in municipal councils?

The econometric model analyses the impact of socioeconomic, political and institutional, and cultural determinants on the representation of women in town councils in Slovakia. The original econometric model consisted of ten independent variables (see the methodology section of the paper) and satisfied the assumptions of normality, homoskedasticity, autocorrelation, multicollinearity, and a functional form. At the same time, the model specification was tested in terms of the number of explanatory variables through Akaike's information criterion. The model that satisfies all the pre-specified assumptions has the following shape, with the two statistically significant variables being the female candidates for town councillor and the percentage of women in town councils in the last term (2018):

$$\begin{aligned} \text{Elected female councillors 2022} = & 0,053 + 0,51 \text{ female candidates city councillors 2022} \\ & + 0,302 \text{ elected female councillors 2018} + 0,014 \text{ female mayor previous term} \end{aligned}$$

The assumptions about the impact of the individual variables set out in the methodological part of the paper were met. The results of Ondercin and Welch (2009) show that in states with higher historical proportions of women in the legislature, women run for office more often and are more successful in elections. We intended to transfer this idea to municipal politics. In Slovak towns, this hypothesis was confirmed; there is a statistically significant relationship between women's representation in town councils after the 2022 elections and women's representation in town councils after the 2018 elections. We hypothesized that the presence of women on the candidate lists would positively affect the likelihood of women elected in local elections. Women's interest in running for office, which will translate into an increase in the proportion of women on the candidate lists, may positively influence citizens' attitudes, leading to a higher representation of women in municipal politics. At the same time, the effect of political and institutional variables, socio-economic variables other than female candidates and the effect of Catholicism on the outcome of local elections were not found to be significant. Table 3 records the output of the econometric model analysis:

Tab. 5: Outputs of the econometric model

	Estimation of regression coefficients	P-value	Expected impact	Result
Female candidates for town councillors	0,051	1,47e ⁻⁰⁶ ***	+	Assumption fulfilled
Representation of women in the town council in the previous term	0,302	8,22e ⁻⁰⁵ ***	+	Assumption fulfilled
Mayor in the previous term	0,014	0,5032	+	Assumption fulfilled

Source: Own elaboration based on data from the Statistical office of the Slovak Republic

Even though the influence of the above variables on the dependent variable was not demonstrated, we used the correlation matrix to ascertain the possible influence between the variables on each other. A sizeable negative correlation was found between Catholicism and the representation of women entrepreneurs in the municipality. This result may indicate persistent gender stereotypes and traditional culture that hindering women in self-realization and fulfilling their career ambitions. There was a slight negative correlation between the size of the municipality and participation in elections and a high positive correlation between the size of the municipality and the size of the local council. A high dependence was shown between the dependent variable and the representation of women in city councils in the previous term and the representation of female candidates for the position of town councillor. The results speak to the power of political culture and attitudes towards women in politics on the outcomes of local elections. These factors are non-negligible in revealing the determinants of women's success in municipal politics. However, women may also be elected to this position due to their personal characteristics. For this reason, in the case of further research, it is advisable to consider complementing the quantitative form of research with qualitative methods that can reveal in greater depth the functioning of specific mechanisms or characteristics of women that influence their success/failure in municipal elections.

4 Conclusion

The paper aimed to examine the determinants that may be the reason for the unequal gender composition of town councils in Slovakia. We extended the authors' existing research to include the impact of the gender composition of female candidates. The assumption that as the representation of women on candidate lists increases, their representation on town councils' increases has been confirmed. The positive impact of political culture in terms of the gender composition of the council in the previous period on the current municipal election outcome was also demonstrated. The municipality's leadership by a female mayor in the last term has also had a positive, albeit non-significant, impact, stimulating women's interest in politics. Also, a woman in the position of mayor may be perceived as a role model by other women. The results show that the political culture and women's interest in politics, manifested by their higher proportional representation on candidate lists, contributes to a more gender-balanced composition of town councils. Further research will uncover the determinants of the success of Slovak female mayors in elections to determine whether the determinants of success differ between female mayors and female councillors in municipal politics. Since political culture is essential in strengthening gender equality in politics, we perceive the need to use qualitative methods in the research, which can reveal personality characteristics of successful female municipal politicians but also barriers that quantitative research cannot capture.

Literature

- [1] ALEXANDER, A. C., (2012). Change in women's descriptive representation and the belief in women's ability to govern: A virtuous cycle. *Politics & Gender*, vol.8, no.4, pp. 437-464. ISSN 1743-923X. DOI: 10.1017/S1743923X12000487.
- [2] ALOZIE, N. O., MANGANARO, L. L., (1993). Women's Council Representation: Measurement Implications for Public Policy. *Political Research Quarterly*, vol. 46, no.2, pp.383–398. DOI: 10.1177/106591299304600210.
- [3] ARAUJO, J. F. F. E., TEJEDO-ROMERO, F., (2016). Women's political representation and transparency in local governance. *Local Government Studies*, vol. 42, no. 6, pp. 885–906. DOI: 10.1080/03003930.2016.1194266.
- [4] CAUL, M., (1999). Women's representation in parliament: The role of political parties. *Party politics*, vol. 5, no. 1, pp. 79-98. DOI: 10.1177/1354068899005001005.
- [5] CHARVÁT, J., (2007). *Současný politický extremismus a radikalismus*. Vyd. 1. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-098-6.
- [6] DAHLERUP, D., (1988). From a small to a large minority: Women in Scandinavian politics. *Scandinavian Political Studies*, vol. 11, no. 4, pp. 275-298. DOI: 10.1111/j.1467-9477.1988.tb00372.x.
- [7] DOLLAR, D., FISMAN, R. & GATTI, R., (2001). Are women really the "fairer" sex? Corruption and women in government. *Journal of Economic Behavior & Organization*, vol. 46, no. 4, pp.423-429. DOI: 10.1016/S0167-2681(01)00169-X.
- [8] DUFLO, E., (2012). Women Empowerment and Economic Development. *Journal of Economic Literature*, vol. 50 no. 4., pp. 1051-79. DOI: 10.1257/jel.50.4.1051.
- [9] FOX, R. L., LAWLESS, J. L., FEELEY, C., (2001). Gender and the Decision to Run for Office. *Legislative Studies Quarterly*, vol. 26 no.3, pp. 411 . DOI:10.2307/440330.
- [10] JALUŠIČ, V, GABER, ANTIĆ, M., (2020). Equality for whom? Obstacles to women's access to local government in Slovenia. [online]. *Teorija in Praksa*, vol. 5, no.2, pp. 437-454. [cit. 2022-11-15]. Accesible from: <https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/venakost-za-koga-ovire-za-dostop-%C5%BEensko-do-politike-na-lokalni-ravni-v-sloveniji.pdf?sfvrsn=0>.
- [11] KENWORTHY, L., MALAMI, M., (1999). Gender inequality in political representation: A worldwide comparative analysis. *Social Forces*, vol. 78, no. 1, pp. 235-268. DOI:10.1093/sf/78.1.235.
- [12] KITTILSON, M. C., (2006). Challenging Parties, Changing Parliaments. Women and Elected Office in Contemporary Western Europe. Columbus: Ohio State Univ. Press. ISBN 9780814272565.
- [13] KOŠČ, J., (2021). Lavicová politika na Slovensku pred, počas a po parlamentných voľbách 2020. In: *Vol'by 2019/2020: kam kráča demokracia*. Košice:UPJŠ. ISBN 9788057400509.
- [14] KROOK, M. L., (2010). Women's representation in parliament: A qualitative comparative analysis. *Political studies*, vol. 58 no. 5, pp. 886-908. DOI: 0.1111/j.1467-9248.2010.00833.x.
- [15] MATLAND, R. E., (1998). Women's representation in national legislatures: Developed and developing countries. *Legislative Studies Quarterly*, vol. 23, no. 1, pp.109-125. DOI: 10.2307/440217.
- [16] MAŠKARINEC, P., (2018). Women and Regional Politics: Political Determinants of Women's Descriptive Representation in the Czech and Slovak Regional Elections of 2000–2017. *Politické vedy*. Vol. 2, no. 4, pp. 49-73. ISSN 1335-2741. DOI: 10.24040/politickevedy.2018.21.4.49-73.
- [17] MAŠKARINEC, P., KLIMOVSKÝ, D., Bláha, P., (2019). *Where Have All the Women Gone. Women's Political Representation in Local Councils of Czech and Slovak Towns 1994-2014*. Praha: Dokořán. ISBN 978-80-7363-967-9.
- [18] MAŠKARINEC, P., KLIMOVSKÝ, D., DANIŠOVÁ, S., (2018). Politická reprezentace žen na pozicích starostek v Česku a na Slovensku v letech 2006-2014: Srovnávací analýza faktorů úspěšnosti. [online]. *Sociologický časopis*, vol. 54, no.4, pp. 529-560.
- [19] NORRIS, P., INGLEHART, R., (2001). Women and democracy: Cultural obstacles to equal representation. *Journal of democracy*, vol. 12 no. 3, pp. 126-140. DOI: 10.1353/jod.2001.0054.
- [20] ONDERCIN, H. L., WELCH, S. (2009). Comparing Predictors of Women's Congressional Election Success: Candidates, Primaries, and the General Election. *American Politics Research*, vol.37, no.4, pp. 593-613. DOI: 10.1177/1532673X08325198.
- [21] PAXTON, P., HUGHES, M. M., PAINTER, M. A., (2010). Growth in women's political representation: A longitudinal exploration of democracy, electoral system and gender quotas. *European Journal of Political Research*, vol. 49 no. 1, pp. 25–52. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2009.01886.x.
- [22] RAKUŠANOVÁ, P., VÁCLAVÍKOVÁ-HELŠUSOVÁ, L., (2006). Ženy v mužské politice. In: *Mnohohlasem. Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, pp. 43–60, ISBN 80-7330-087-7.

- [23] SHVEDOVA, N., (2005). Obstacles to Women's Participation in Parliament. In: *Women in Parliament: Beyond Numbers*. Stockholm, Sweden: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, pp: 33-50. ISBN 91-85391-19-0.
- [24] SIEMIENSKA, R., (2016). Building Women's and Men's Political Representation in Post-Communist European Countries. In: *Gender and Power*, pp. 82-102. London: Palgrave Macmillan. ISBN 978-1-137-51415-8. DOI: 10.1057/9781137514165_6.
- [25] SMITH, A. R., REINGOLD, B., OWENS, M. L., (2012). The political determinants of women's descriptive representation in cities. *Political Research Quarterly*, vol. 65 no. 2., pp. 315-329. DOI: 10.1177/1065912910395327.
- [26] STIEGLER, B., (2009). Ženy v mainstreame: politické stratégie a rodové teórie. In: *Spravodlivosť v rodových vzťahoch. Aspekty rozdeľovania (nielen) zdrojov*. Bratislava: ASPEKT, pp. 81-114). ISBN 978-80-85549-86-7.
- [27] STOCKEMER, D., WIGGINTON, M., SUNDSTRÖM, A., (2021). Boys' Club or Good Ol'Boys Club? Corruption and the Parliamentary Representation of Young and Old Men and Women. *Parliamentary Affairs*, vol. 74 no. 2, pp. 314-332. DOI: 10.1093/pa/gsaa004.
- [28] SUNDSTRÖM, A., STOCKEMER, D., (2015). Regional variation in voter turnout in Europe: The impact of corruption perceptions. *Electoral Studies*, vol. 40, pp: 158-169. DOI: 10.1016/j.electstud.2015.08.006.

THE DESIRE FOR EQUALITY: THE FUNCTION OF THE PARTICIPATION AND PARTNERSHIP DISCOURSES IN DEVELOPMENT

Túžba po rovnosti: funkcia diskurzov participácie a partnerstva v rozvoji

TOMÁŠ IMRICH PROFANT

*Katedra medzinárodných politických vzťahov | Department of International Political Relations
Fakulta medzinárodných vzťahov | Faculty of International Relations
Ekonomická univerzita v Bratislave | University of Economics in Bratislava
Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovak Republic
E-mail: tomas.profant@euba.sk*

Annotation

The partnership and participation discourses are crucial development discourses that are at the intersection between an abstract development and a local democracy. The aim of this paper is to analyze one segment of the functions of the participation and partnership discourses and the relation between desire and these two discourses. The methodology of the analysis follows Foucault's Archaeology of Knowledge, in particular the rules of formation of a discourse using mostly secondary sources as the basis of reconstructing the analyzed discourses. The analysis focuses on the legitimizing, depoliticizing and hierarchizing functions and finds out that both terms – partnership and participation – legitimize projects conducted in their name. Similar to the term 'development' they contain a positive connotation while remaining rather empty. At the same time by focusing on technical solutions participation and partnership depoliticize unequal relations of power. Finally, despite its aim the partnership/participation discourse may actually undermine attempts at equality within development discourse. The desires connected to the discourse show that the participation and partnership may be the result of the lack in the liberal democracies.

Keywords

discourse, partnership, participation, development

Anotace

Diskurzy partnerstva a participácie sú kľúčové rozvojové diskurzy nachádzajúce sa na križovatke medzi abstraktným rozvojom a lokálnou demokraciou. Cieľom tohto príspevku je analyzovať jeden segment funkcií diskurzov participácie a partnerstva a vzťahu medzi túžbou a týmito dvoma diskurzami. Metodológia analýzy nasleduje Foucaultovu Archeológiu vedenia, konkrétne pravidlá formovania diskurzov využívajú najmä sekundárne zdroje ako základ pre rekonštrukciu diskurzov. Analýza sa zameriava na legitimizačnú, depolitizačnú a hierarchizačnú funkciu a zisťuje, že oba pojmy – partnerstvo a participácia – legitimizujú projekty vykonávané v ich mene. Podobne ako termín "rozvoj", obsahujú pozitívnu konotáciu, pričom ostávajú prázdny. Zároveň zameranie na technické riešenia participácie a partnerstva depolitizuje nerovné mocenské vzťahy.

Klíčová slova

diskurz, partnerstvo, participácia, rozvoj

JEL Classification: O22, O38

1. Introduction, aim and the method

Development discourse has been formed by modernization theories since its inception, but a series of failures led to an invention of new development strategies, which created new development (sub)discourses around them. One such innovation included first the discourse of participation and later the discourse of partnership. Even though both were really reinventions rather than novelties, they aimed to rectify the problems connected to development projects at the local as well as national level. Whereas the partnership discourse focuses more at the national level and the participatory discourse at the local, regional and municipal level, it makes sense to analyze both as both of them rhetorically aim at an equal partnership with the recipients of aid.

The origin of the participatory discourse can be traced back to the colonial era. Already Joseph Oldham said that the success of any rural reconstruction scheme would ultimately rest on the education and participation of the whole community” (Hodge, 2007: 187). During the colonial period participation really meant the so called community development. Later during the 1960s and 1970s participation became more radical with liberation theology to finally become mainstream that was criticized already in the early 2000s as the new form of tyranny (Cooke and Kothari, 2001).

The partnership discourse was a response to the failure of the Structural Adjustment Programs. A cooperation with the receiving governments was supposed to improve the way these programs were created and implemented and was supposed to lead to better outcomes. At the same time the passive other was no longer to be passive as s/he was to become a partner and as such would be equally responsible for the outcomes.

Both partnership and participation were a response to the critique of aid conditionality. No longer was aid to be understood as a one way endeavour of the donor. Participating subjects or partners were to have a say in the way ‘aid’ was distributed and aid was to become cooperation.

Overall, during the 1980s the time has come for yet another discursive change in the development discourse. This was the urgent need for the emergence of the participation and partnership in development. As already said, these new approaches immediately started to create discourses around them and it is these discourses that require academic (and public) attention.

The aim of this contribution is to analyze one segment of the partnership and participation discourses based on Foucault’s Archaeology of knowledge. The paper will focus on the legitimizing function, depoliticizing function and the potential for a hierarchizing function in these two discourses using mainly secondary sources as the resource that will enable me to reconstruct this part of the participation and partnership discourses.

The method used will be an analysis of the secondary data, which will be transformed into the methodological format of Foucault’s rules of formation. This format will enable me to fulfil the aim of the paper – to analyze the function of discourses under examination.

The particular notion of the function “that the discourse under study must carry out in a field of non-discursive practices” (Foucault, 2002: 75) can be found within the way strategies are formed in Foucault’s rules of formation of a discourse. Such a function is crucial for understanding the way discourses influence practices inside and outside of their discursive realm.

The formation of strategies include also the concept of desire connected to a discourse. Simply put, a discourse can be used to satisfy its subject. What is the relation between a desire and the partnership and participation in development? First I will analyze the function of the examined discourses and than the connection between desire and these discourses.

2. Results: The functions of the participation and partnership discourses

2.1 The legitimizing function

The participatory/partnership discourse just like other development discourses has a function in the field of non-discursive practices. One can decipher again the legitimizing and depoliticizing function. The discourse also serves as a response to the urgent need that preceded its emergence.

As already said, participation and partnership “are a response to apparent development failure” (Crewe and Harrison, 2002: 160). This response is connected to the legitimizing effect of the participation/partnership discourse. Participation is in general understood as a “good thing” (Clever, 1999: 598) and this is also visible in the wide acceptance of the idea of participation also among its critics. According to White, it is a “catch-all term” (White, 1996: 7, 14). The word gains a similar function to the term “development”. Participatory implies democratic or more democratic than before and that simply means good and better. And if “development” has to admit failures, a new adjective a new approach makes the signifier “development” slide to yet another element of “development” that has not been tried before (even if participation has been here for much longer). This time the signifier is the participating partner. As long as s/he is participating at the project, this new method – whose righteousness is assumed because how could participating people ever be wrong – secures successful outcomes. Just as if governance is good the results have to be good or if women participate then things should work out

because they are *the* element of “development” that has been neglected, etc. The invocation of participation thus implies a pro-people by people project that is good by definition. The function of the discourse is thus to legitimize the practice.

Again, similar to the term “development” that can be characterized as an equivocal or quasi-empty signifier, both terms partnership and participation are very loosely used and part of their attractiveness lies in their “slipperiness” (Crewe and Harrison, 2002: 73). The same argument is made by Stirrat and Henkel (1997: 75), “partnership is a peculiarly ambiguous concept.” On the one hand it implies a denial of individual identity as we share everything and an NGO can thus identify with the local world, on the other it allows an NGO to claim certain authenticity as an NGO “is of the people and for the people” (ibid.). Both partners are of the same nature (as they share everything) and partnership implies cooperation between partners – an automatic alignment and agreement. Thus, “the language of partnership helps with the problem of legitimacy” (Crewe and Harrison, 2002: 73).

Further, the critique of Robert Chambers’ empiricism should be mentioned again. “Taking ‘what is’ and ‘what is done’ as given is not conducive to questioning and critique” (Kapoor, 2002: 102). A cursory review of the participatory literature “reveals a huge volume of work on techniques” (Cleaver, 1999: 600). The assumption that the participatory approach is practice driven and is based on what actually happens in the field rather than on particular ontological and epistemological assumptions legitimizes these assumptions as there is no reason to question them. One can only attempt to do this (as Kapoor does) after admitting that indeed any practice of “development” is the result of such assumptions and the empirical event that one can analyze can be inherently wrong due to these assumptions. It might be the case that the theory behind participation is the problem and not the actual misapplied practical guides to what to do in the field. The perspective that participation is only empirical and contains e.g. only field-oriented codes of conduct makes deeper analysis redundant. This way the roots of the participatory approach and its discourse are exempt from critical inquiry and thus legitimized.

2.2 The depoliticizing function

Quite a few authors mention depoliticization as an important function of both participation and partnership. The main problem is that the focus on technical solutions “can (...) obscure the politics of participation. A quota for the inclusion of poor women on the executive board for example, seems to provide the answer. But of course, simply being there does not ensure that those women have a real say” (White, 1996: 7). The discourse of participation excludes the politics as an issue as the mere act of participating is supposed to secure equality in decision making (see also Mosse, 1994).

Moreover, according to Mosse the Kribhco Indo-British Rainfed Farming Project that he studied “generated a wealth of information on crops, soils, erosion, agro-inputs, and so forth, (but) the PRAs (Participatory Rural Appraisals) failed to generate information on issues such as encroachment, or relations with the forest department or police, known to be key issues in the area, but perceived as beyond the remit of the project” (ibid.: 516). Political issues are not taken account of as they do not fit the framework of a “development” and in this case of a participatory project. Participation can happen, but not only can it depoliticize within a project, it also depoliticizes the political surroundings of a project.

From a larger perspective, a similar claim can be made about partnership. According to Mercer (2003: 743) “the performance of partnership in the interest of ‘good governance’ (...) serves to legitimize the continued (structural) adjustment.”

Furthermore, knowledge is in the participatory discourse conceptualized as a fixed commodity that people have. However, according to Kothari (2001: 141) “knowledge is culturally, socially and politically produced and is continuously reformulated as a powerful normative construct.” One therefore cannot isolate it from power relations, but it is embedded in them. The participatory approach is capable of unearthing the material realities of who gets what, “but not necessarily the processes by which this happens or the ways in which the knowledge produced through participatory techniques is a normalized one that reflects and articulates wider power relations in society” (ibid.). These wider – political – power relations thus get to be depoliticized through the particular understanding of knowledge as something that one possesses within the participatory discourse.

Moreover, “participative methods of inquiry simplify the nature of power and are thus in danger of encouraging a reassertion of power and social control not only by certain individuals and groups, but also of particular bodies of knowledge” (ibid.: 142). Not only does the participatory discourse depoliticize “visible” power relations, but particular bodies of knowledge as carriers of power are not recognized due to a simplified understanding of power typical for the participatory approach.

In general, there are thus two problems with depoliticization and the participatory approach. On the one hand, wider structural relations are excluded by focusing on the local. “Important and malign structural forces outside the cognisance and/or influence of participants are ignored and sustained” (Cooke, 2004: 42). One of the conclusion for Cooke is that for example not working for the World Bank “would prevent a lot of harm” (ibid.: 43). On the other hand, even when local relations of power are recognized to a certain extent and the last are put first, the simplified notion of power results in the reproduction of these as for example when women cloth their ideas in men’s language (Kapoor, 2002: 113, Mosse, 1994: 515). The participatory approach thus depoliticizes at both levels – the local and the global/national.

The work of Robert Chambers has one more depoliticizing effect. In his work he calls for the reversals of position. The first are supposed to be put last and vice versa. No matter how appealing this may seem, it is problematic. “What Chambers appears to be saying is that the tools to reverse the inequalities and power differentials that characterize ‘underdevelopment’ are themselves those reversals” (Henkel and Stirrat, 2001: 177). His approach is much closer to arousing social change through personal agency than through political changes of structures. The way forward is through personal conversion. According to him, it is the personal attitudes that have to be changed such as “ego, ambition, family-first motivation and the illusion of impotence” (Chambers in ibid.). Such an approach adds to the depoliticizing effect of participation as already the intent of participation formulated in the discourse avoids politics.

It is not only participation, but also partnership that depoliticizes unequal power relations. “The language of ‘partnership’ (...) is oddly blind to the unequal basis on which such aid partnerships are formed” (Crewe and Harrison, 2002: 22). This in reality may seem to be the function of the discourse. An aquaculture project in Zambia studied by Crewe and Harrison reveals the difference between the rhetoric and the actual positions of the partners. According to them: “although the language of cooperation permeates all planning documentation, this disguises both real and incipient conflict” (ibid.: 80). Cooperation during the project is assumed, but actually discussion between various collaborators “took place in Mansa, but from unequal positions” (ibid.). The authors go on to explore various conflicts that existed within the project and that were disguised by the discourse of partnership. It therefore seems that the function of the discourse is precisely to hide the real and incipient conflict behind the partnership rhetoric.

The depoliticizing function is more particularly visible in relation to the Other. According to Dahl, the contractual discourse of partnership prepares “for the donor’s future blameless withdrawal in contrast to for example if the relationship had been constructed as one of friendship” (Dahl, 2001: 14). As the partnership discourse is related to sustainability, effectiveness and efficiency of the projects, it is the partner who is supposed to gain more responsibility for the projects. S/he is a partner (or owner) of the project and therefore also (partly) responsible for the outcome. “The supposed lack of sustainability is often attributed to partners’ organizational and institutional capacity and aid-dependence” (Eriksson Baaz, 2005: 7). As Crewe and Harrison (2002: 70) echo Dahl: “The partners of aid agencies are expected to achieve self-reliance through capacity building.” They call this “a more instrumental purpose” (ibid.) that partnership has served. The new rhetoric of equal partners allows the donors to attribute any failure to the partner as at least equally, if not fully, responsible. In the colonial discourse it was the lazy native who was responsible for any failure in the colonial policies. Today it is the partner. At the same time the partnership discourse again depoliticizes the relationship as one can look for other explanations to failure than those of unequal power relations. The lack of capacity on the side of the partner to implement a project sounds better as an explanation of a failure to a donor than for example an explanation that the donor failed to understand that wider politics influence the outcome or that the particular project is not really desired by the people and they therefore did not participate.

Crewe and Harrison mention two more functions. The partnership discourse for the World Bank is understood as a “global partnership” and includes cooperation with the NGOs. “Arguably, employing, funding, and consulting with NGOs could of course result in a much diminished critique of the World Bank by its NGO partners” (Crewe and Harrison, 2002: 71). That some NGOs in the development cooperation work more as governmental agencies than as non-governmental organization is nothing new. The term GONGOs (Government organized NGOs) or QUANGOs (Quasi NGOS, for a more detailed account see Reinalda, 2001) could better express their relation to the government. Such a relationship then makes it difficult for these actors to criticize their governments or other donors such as the World Bank. For the Czech Republic Ondřej Horký notes that the dependency of the “development” constituency on the financial sources from public budgets has weakened “the critical function of the civil society” (Horký, 2010: 40).

There is one more function to be mentioned related to cuts in the financial sources for the “development” cooperation. “Some would argue that the rhetoric of partnership arises partly as a justification for rationale for

these cuts” (Baylies in Crewe and Harrison, 2002: 77). If partners are supposed to take over the responsibility for “development” as partners they might also contribute materially as well.

2.3 The hierarchizing function?

Can one speak of a hierarchizing function of the participation/partnership discourse? Obviously, its aim is the contrary – to put us and them on an equal footing. However, Noxolo’s analysis shows that even here, Britain is represented as the dominant partner. But e.g. Crewe and Harrison criticize the partnership language for not paying attention to the unequal relations thus admitting that on the rhetorical level the discourse cares about these relations. In my opinion both positions are correct. There are instances of hierarchization, but one cannot understand this as the function of this discourse. There are too many attempts to equalize the position of the partners at least within the discourse.

Foucault speaks about non-discursive practices influencing the discourse. An important practice influenced the change of discourse. The critique of racialized representations in the development discourse led to the need to change the discourse to more equal representations. This need has been served by the partnership discourse. The postcolonial critique has been accommodated. On the one hand the participation/partnership discourse responded to general problems with the “development” failure, but also to a more particular critique of unequal representations. Generations of anthropologists, Anouar Abdel-Malek (1963) and Edward Said (1979) have finally managed to get their ideas into the mainstream. Probably one should see the Ethiopian famine and its representations as the turning point in bringing this critique to the mainstream, but still the work of the critical authors has not been in vain. No matter how instrumental than the discourse actually has been in actually making the partner accountable for his or her alleged failures again, the apparatus accepted the meaningfulness of the radical critique.

Yet, the apparatus is capable of blunting the critique in order to keep the main structure of the discourse intact. We thus see less radical critiques of the development discourse (Cornwall and Eade, 2010) that at times even reproduces the cultural racism of the development discourse (Osaghae 2010) and concludes that disengagement is not an option (Eade, 2010). A clearer continuity with the colonial origin of racist representations in the partnership discourse is to be found among the NGO employees working in the field. Eriksson Baaz (2005) shows that the stereotypes remain in the minds of the Northern “developers” despite the effort to promote the anti-racist representations and practices not only in the official documents but also among the subjects themselves. According to Baaz “the long-standing critique of Eurocentrism (...) has also impacted on the (development) industry” (ibid.: 150). She offers a story from a preparatory course for “development” workers and claims that a questioning attitude regarding the Self as being “the light of the learning” was “reflected in most interviews”. The critique of Eurocentrism really has an impact on the discourse. “While the partnership discourse has a strong instrumentalist dimension linked to sustainability, it also has a moral dimension articulating the need to challenge the paternalism of development aid” (ibid.: 153). But this explicit moral dimension articulated by the workers had also an implicit side. “This was expressed in comments such as ‘you could say that this is a culturally imperialist view point, but...’ (Interview 34) or ‘you might think that this sounds racist, but...’ (Interview 37). Yet this dimension was evident above all in the many hesitations and reversals in the interviews – efforts to avoid terminology which could be read as expressions of Eurocentrism or racism” (ibid.:154). On the one hand the workings of the anti-racist discourse are obvious here, as it influences the development discourse that adopts the rhetoric of partnership. The point that comes out of Baaz’s book is that many NGO workers are Eurocentric and it gets worse if they meet the Other in person in the field (ibid.: 173). Thus, even though certain powers outside the development discourse have influenced this discourse that has led to the creation of the discourse of participation/partnership, this has been instrumentalized to keep the Other accountable and at the same time these powers were not strong enough to actually counter the hierarchy created by the hundreds of years of colonial and development discourses.

3. The desire for equality

Finally, Foucault speaks about “the position of desire in relation to discourse” (Foucault, 2002: 76). There are desires at play in Žižekian sense in the practice of participation on the side of the Self. The notion of desire is according to Žižek based on the distinction between reality that is for us the wholeness and perfect harmony and the Real that denotes the impossibility of wholeness, a fundamental lack. We desire fullness and escape the incomplete Real to the perfect reality of a perfect car or ideal democracy. Ideology then is the misrecognition of the perfect harmony at the societal level (Kapoor, 2008: 61–62). In this sense participatory development is ideological. “It is promoted as benevolent, but forecloses various complicities and desires” (ibid.: 62).

What are these desires and fantasies? As we are now aware of the ethical problems connected with trusteeship we attempt at the self-effacement of ourselves. The figure of Participatory Rural Appraisal “facilitator” is promoted

as benevolent and neutral at the same time. The alleged neutrality enables us to disregard his or her powerful role as the manager of the whole participatory process. We are ashamed of being in charge of the Other's empowerment and therefore acknowledge it and present ourselves as neutral, but the result of course is not neutrality on the side of the manager-facilitator, but self-glorification.

This is connected to our awareness of the lack in liberal democracies. Critics have pointed out the rising democratic deficit in our societies and have demand a more participatory democracy. This desire is channeled in our own societies for example through public protests but we also transfer it to the global South. "We ask more of marginalized Third World communities than we do of ourselves" (ibid.: 65). How participatory really are our own institutions, asks Kapoor.

The third fantasy is that of consensus. Participatory "development" aims at reaching consensus in the community. However, such a consensus is a fantasy that avoids the messiness of the Real. The projects are in this sense self-delusional, democracy is pluralistic and a consensus is something impossible. The result is a danger of an inadequate participation when a meaningful deliberation does not take place or when decisions are taken after the programing design and goals have already been set. The micro-power processes are thus disregarded as the fantasy of consensus takes over the acceptance of the never perfect Real that we experience in daily politics (ibid.: 66-67).

Finally, participation serves our desire of control. As it is public, it enables self-policing, what Foucault calls Panopticism. The members of the community play their predefined roles, such as the village leader or a woman and of course there is the facilitator. As we wish the participation to work in a perfect manner, it is necessary to discipline the people to avoid conflicts and the panoptic, self-disciplining character of the practice of participation enables this. We thus also serve our voyeuristic desires as we can watch the process unfold.

Thus, desire on the side of the Self is very much part of participation. The disavowal of this desire is then "a technology of power, as a result of which participation can easily turn into its opposite – coercion, exclusion, panopticism, disciplinarity" (ibid.: 71). At the same time the Other is again treated as an object and not subject of "development". And the result often is that participation becomes a "euphemism for global neo-liberal capitalism" (ibid.). In sum, our desires prevent a meaningful participation from occurring.

4. Conclusions

Discourses govern our societies. An analysis of a discourse is necessary if we are to understand our political direction. This includes the subdiscourses of the development discourse – the partnership and the participation discourses. The aim of this chapter was to follow the methodology of Michel Foucault's *Archaeology of Knowledge* and analyse the formation of strategies within these two discourses in particular the function these discourses have in the field of non-discursive practices.

The analyses show the legitimizing function of the terms participation and partnership akin to the term 'development'. Both terms are positive enabling 'development' to go on with its own reinvention through participation and partnership. These terms are simply positive and as such by their nature legitimize whatever happens that is denoted by them. The analyses also show that the partnership and participation discourses have a depoliticizing function. The depoliticization is based on the focus on technical solutions to political problems. 'Development' projects may use a simplistic participatory procedure and thereby depoliticize or may collect a substantial amount of exact data and still ignore unequal relations of power between participants.

Partnership on the other hand can ignore the unequal nature of the partners within 'development' cooperation. They may be rhetorically represented as equal, but the inequality is based on the financial difference. One is still a donor and another a recipient. Of equal importance is the inclusion of NGOs within the discourse of partnership. These can be a powerful instrument of the government rather than of the non-governmental part of the society. Hierarchy is clearly attacked by both discourses. Yet the discourse as well as the identities keep the hierarchy despite the aim of the discourse. The Other can still be represented in a hierarchical way through problematic stereotypes and the Self can still consider him or herself as a superior.

Finally, the issue of desire becomes clear in the attempt to reach a consensus in a community. A futile attempt betraying our desire projected onto the Other. Overall, the function of the participation and the partnership discourses as well as their relation to a desire show the problematic nature of these discourses and the need to critically engage in the efforts to equalize (material) relations of power instead of expecting such relations to simply appear at will.

Literature

- [1] ABDEL-MALEK, A., (1963). Orientalism in Crisis. *Diogenes*, vol. 11, no. 44, pp. 103–140. DOI: 10.1177/039219216301104407.
- [2] CLEAVER, F., (1999). Paradoxes of participation: Questioning participatory approaches to development. *Journal of International Development*, vol. 11, no. 4, pp. 597-612. DOI:10.1002/(SICI)1099-1328(199906)11:4%3C597::AID-JID610%3E3.0.CO;2-Q.
- [3] COOKE, B., KOTHARI, U., (2001a). The Case for Participation as Tyranny. In: Cooke, B., Kothari, U. (eds.) *Participation: The New Tyranny?* London and New York: Zed Books, pp. 1-15. ISBN 10: 1856497941.
- [4] COOKE, B., KOTHARI, U., (2001b). *Participation: The New Tyranny?* London and New York: Zed Books. ISBN 10: 1856497941.
- [5] COOKE, B., (2004). Rules of thumb for participatory change agents. In: Hickey, S., Mohan, G. (eds.) *Participation. From Tyranny to Transformation?* London: Zed Books, pp. 42-55. ISBN 1842774611.
- [6] CORNWALL, A., EADE, D., (ed., 2010). *Deconstructing Development Discourse: Buzzwords and Fuzzwords*. Warwickshire: Oxfam GB and Practical Action Publishing. ISBN 978 1 85339 706 6.
- [7] CREWE, E., HARRISON, E., (2002). *Whose development? an ethnography of aid*. London and New York: Zed Books. ISBN 1856496066.
- [8] DAHL, G., (2001). Responsibility and Partnership in Swedish Aid Discourse. Nordiska Afrikainstitutet, <http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/102625/ipublicationdocument_singledocument/9506b4a3-6e3e-42a1-a16c-d89d232059f4/en/9.pdf>. ISBN 91-7106-473-7.
- [9] EADE, D., (2010). Capacity building. In: Cornwall, A., Eade, D. (eds.) *Deconstructing Development Discourse: Buzzwords and Fuzzwords*. Warwickshire: Oxfam GB and Practical Action Publishing, pp. 203-214. ISBN 978 1 85339 706 6.
- [10] ERIKSSON BAAZ, M., (2005). *The paternalism of partnership: a postcolonial reading of identity in development aid*. London: Zed Books. ISBN 1842774158.
- [11] FOUCAULT, M., (2002). *Archaeology of Knowledge*. London: Routledge. ISBN 0415287537.
- [12] HENKEL, H., STIRRAT, R., (2001). Participation as Spiritual Duty; Empowerment as Secular Subjection. In: Cooke, B., Kothari, U. (eds.) *Participation: The New Tyranny?* London and New York: Zed Books, pp. 168-184. ISBN 10: 1856497941.
- [13] HODGE, J. M., (2007). *Triumph of the Expert. Agrarian Doctrines of Development and the Legacies of British Colonialism*. Athens: Ohio University Press. ISBN 0821417177.
- [14] HORKÝ, O., (2010). *Česká rozvojová spolupráce. Diskurzy, praktiky, rozpory*. Praha: SLON. ISBN 978-80-7419-040-7.
- [15] KAPOOR, I., (2002). The devil's in the theory: a critical assessment of Robert Chambers' work on participatory development. *Third World Quarterly*, vol. 23, no. 1, pp. 101-117. DOI: 10.1080/01436590220108199. ISSN 0143-6597.
- [16] KAPOOR, I., (2008). *The Postcolonial Politics of Development*. London and New York: Routledge. ISBN 9780415773980.
- [17] KOTHARI, U., (2001). Power, Knowledge and Social Control in Participatory Development. In: Cooke, B., Kothari, U. (eds.) *Participation: The New Tyranny?* London and New York: Zed Books, pp. 139-152. ISBN 10: 1856497941.
- [18] MERCER, C., (2003). Performing partnership: civil society and the illusions of good governance in Tanzania. *Political Geography*, vol. 22, no. 7, pp. 741-763. DOI: 10.1016/S0962-6298(03)00103-3.
- [19] MOSSE, D., (1994). Authority, Gender and Knowledge: Theoretical Reflections on the Practice of Participatory Rural Appraisal. *Development and Change*, vol. 25, no. 3, pp. 497-526. DOI: 10.1111/j.1467-7660.1994.tb00524.x.
- [20] OSAGHAE, E. E., (2010). Fragile states. In: Cornwall, A., Eade, D. (eds.) *Deconstructing Development Discourse: Buzzwords and Fuzzwords*. Warwickshire: Oxfam GB and Practical Action Publishing, pp. 281-292. ISBN 978 1 85339 706 6.
- [21] REINALDA, B., (2001). Private in Form, Public in Purpose: NGOs in International Relations Theory. In: Arts, B., Noortmann, M., Reinalda, B. (eds.) *Non-State Actors in International Relations*. Aldershot and Burlington: Ashgate, pp. 11-40. ISBN 9780754618485.
- [22] SAID, E., (1979): *Orientalism*. New York: Vintage Books. ISBN 039474067X.
- [23] STIRRAT, R. L., HENKEL, H., (1997). The development gift: the problem of reciprocity in the development world. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 554, pp. 66-80. DOI: 10.1177/0002716297554001005.
- [24] WHITE, S., (1996). Depoliticising development: the uses and abuses of participation. *Development in Practice*, vol. 6, no. 1, pp. 6-15. DOI: 10.1080/0961452961000157564.

SEZNAM AUTORŮ / LIST OF AUTHORS**B**

Rashidatu BASSABI, LM – 191
Ing. Josef BOTLÍK – 298
Ing. Milena BOTLÍKOVÁ, Ph.D. – 298
Ing. Sára BOUZKOVÁ – 308
Bc. Jitka BROŽOVÁ – 340
RNDr. Tomáš BURDA, Ph.D. – 308
doc. Tetiana BUT, Ph.D. – 308

Č

JUDr. Petr ČECHÁK, Ph.D. – 378

D

Tereza DĚCKÁ – 208
Mgr. Lucia DOBRUCKÁ, Ph.D. – 362
Ing. Martin DOMÍN – 75
doc. Ing. Jiří DUŠEK, Ph.D. – 16
Ing. Mgr. Kateřina DŮBRAVOVÁ – 271
Ing. Zdeněk DVOŘÁK – 110

E

Ing. Filip EMMER – 349

F

doc. Ing. Milan FILÁ, PhD. – 149
Ing. Filip FLÁŠKA, PhD. – 174

G

Ing. Romana GAŠPARÍKOVÁ – 59
doc. Mgr. Henrich GREŽO, PhD. – 262

H

Ing. Petr HALÁMEK, Ph.D. – 68
doc. Ing. Martina HALÁSKOVÁ, Ph.D. – 369
doc. Ing. Renata HALÁSKOVÁ, Ph.D. – 369
Ing. Iveta HAMARNEH, Ph.D. – 280
Ing. Jaroslava HĚDLOVÁ – 253
Ing. Lucie HERBOČKOVÁ – 208
Ing. Petr HLAVÁČEK, Ph.D. – 75
Ing. Andrea HOLEŠINSKÁ, Ph.D. – 290
Ing. Jan HOLUB – 75
Mgr. Radomíra HORNYÁK GREGÁŇOVÁ,
Ph.D. – 35
Ing. Michal HRIVNÁK, PhD. – 166, 199
Mgr. Jarmila HUDÁKOVÁ, PhD., MBA – 217

CH

Ing. Klára CHARVÁTOVÁ – 157

J

doc. Ing. Jana JARÁBKOVÁ, PhD. – 166, 199
Mgr. Petr JERÁBEK – 280
Ing. Marek JETMAR, Ph.D. – 385
doc. RNDr. Jiří JEŽEK, Ph.D. – 116

K

PhDr. Štěpán KAVAN, Ph.D. – 17
Ing. Zuzana KHENDRICHE TRHLÍNOVÁ,
Ph.D. – 378
doc. Ing. Viktorie KLÍMOVÁ, Ph.D. – 84
Ing. Bc. Sylvie KOBZEV KOTÁSKOVÁ,
Ph.D. – 401
Mgr. Lucie KOKEŠOVÁ – 325
doc. Ing. Stanislav KOLOŠTA, PhD. – 174
Ing. Radek KOPŘIVA, Ph.D. – 401
prof. Ing. Jiří KRAFT, CSc. – 43
Bc. Filip KRAJČI – 182
Ing. Helena KUBÍČKOVÁ – 317
doc. RNDr. Josef KUNC, Ph.D. – 110, 271

L

Bc. Natálie LACINOVÁ – 68
Ing. Lucia LAGINOVÁ – 166, 199
Ing. Tereza LELKOVÁ – 208
Ing. Michal LEVICKÝ, PhD. – 149
Mgr. Ing. Libor LNĚNIČKA, Ph.D. – 308

M

Bc. Nina MACHOVÁ – 140
RNDr. Jarmila MAKOVNÍKOVÁ, CSc. – 174
Ing. Martin MARIŠ, Ph.D. – 27
Ing. Martin MAŠTÁLKA, Ph.D. – 362
Mgr. Peter MORITZ – 166, 199

N

Ramil NAMAZOV, MSc. – 133
doc. RNDr. Jana NĚMETHOVÁ, PhD. – 182
Ing. Valéria NĚMETHOVÁ, PhD. – 9
Ing. Michaela NEUMANNOVÁ – 271
RNDr. Václav NOVÁK, Ph.D. – 93
Ing. Markéta NOVOTNÁ, Ph.D. – 110

O

doc. RNDr. Dana ORSZÁGHOVÁ, CSc. – 35

P

doc. Ing. Viera PAPCUNOVÁ, Ph.D. – 217
RNDr. Boris PÁLKA, Ph.D. – 174
RNDr. Jozef PETRIKOVIČ – 262
RNDr. Lucia PETRIKOVIČOVÁ, Ph.D. – 262
prof. RNDr. František PETROVIČ, Ph.D. – 262
Mgr. Michael PONDĚLÍČEK, Ph.D. – 245
Mgr. Jan PRENER – 416
doc. Dr. Tomáš Imrich PROFANT – 435

R

Ing. Soňa RASZKOVÁ – 110
RNDr. Gabriela REPASKÁ, Ph.D. – 234, 333

S

Ing. David SLAVATA, Ph.D. – 356
doc. PhDr. Josef SMOLÍK, Ph.D., MBA,
LL.M., MSc. – 340, 407
Mgr. Olga SOBOLEVA, MBA, Ph.D. – 280
Ing. Tomáš SÝKORA – 75, 393

Š

Ing. Martin ŠAUER, Ph.D. – 290, 317
Ing. Petr ŠAŠINKA, Ph.D. – 110
Ing. et Ing. Michal ŠEVČÍK – 341, 407
Leyla SHAHVALADOVA, BA. – 133
doc. Ing. arch. Vladimíra ŠILHÁNKOVÁ,
Ph.D. – 245, 362
Ing. Simona ŠIMOVIČOVÁ – 424
doc. Mgr. Miroslav ŠIPIKAL, Ph.D. – 9
Mgr. Simona ŠŤASTNÁ – 325

T

Mgr. Petr TONEV, Ph.D. – 110, 208
Ing. Dominika TÓTHOVÁ, Ph.D. – 253
RNDr. Miroslava TREMBOŠOVÁ, Ph.D.
– 140

V

Ing. Ivana VAŇKOVÁ, Ph.D. – 226
Ing. Lukáš VARECHA, Ph.D. – 125
Ing. Ingrid VAREŠINSKÁ – 217
PhDr. Roman VAVREK, Ph.D. – 217
RNDr. Katarína VILINOVÁ, Ph.D. – 234, 333
prof. RNDr. Milan VITURKA, CSc. – 101
doc. Ing. Iveta VRABKOVÁ, Ph.D. – 226
Mgr. Kateřina VYHNÁNKOVÁ – 393
doc. RNDr. Jiří VYSTOUPIL, CSc. – 317
doc. Ing. Tomáš VÝROST, Ph.D. – 51
Ing. Eva VÝROSTOVÁ, Ph.D. – 51

Ž

Ing. Veronika ŽIDOVÁ, Ph.D. – 308
doc. Ing. Vladimír ŽÍTEK, Ph.D. – 84

MASARYKOVA UNIVERZITA
EKONOMICKO-SPRÁVNÍ FAKULTA
Katedra regionální ekonomie a správy

**MUNI
ECON**

XXVI. MEZINÁRODNÍ KOLOKVIUM O REGIONÁLNÍCH VĚDÁCH
SBORNÍK PŘÍSPĚVKŮ

Editoři:

doc. Ing. Viktorie Klímová, Ph.D.

doc. Ing. Vladimír Žítek, Ph.D.

Ediční rada:

R. Staněk, V. Hyánek, E. Hýblová, M. Matulová,

D. Němec, P. Suchánek, M. Víturka

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno
1., elektronické vydání, 2023

ISBN 978-80-280-0311-1

**MUNI
PRESS**

WWW.ECON.MUNI.CZ/KOLOKVIUM
WWW.ECON.MUNI.CZ/COLLOQUIUM